Bindorffer Györgyi

TANULMÁNYOK

Bindorffer Györgyi

A trobriandi krikettől az etnicitás társadalmi konfigurációjáig – kisebbségi identitások, adaptációs mechanizmusok Melanéziától a magyarországi németekig

From the Trobriand cricket to the social configuration of ethnicity – minority identities, mechanisms of adaptation from Melanesia to the Hungarian Germans

Von dem Trobriand Kricket bis zu der sozialen Konfiguration der Ethnizität – Identität von Minoritäten, Adaptationsmechanismen von Melanesien bis zu den Ungarndeutschen

Od trobriandskega kriketa do družbene konfiguracije etnicitete – manjšinske identitete, adaptacijski mehanizmi od Melanezije do Nemcev na Madžarskem

TARTALOM

Bevezetés - Introduction - Einführung - Uvod

I. Kulturális antropológia

Ha Önre bíznák a magyarországi cigányság ügyét, mit tenne?

Mi a tipikus?

A fétisizmusról

Mítosz és kultúra a természeti népeknél

Földtulajdon és gazdasági racionalitás a tradicionális társadalmakban

Néprajz-e a kulturális antropológia?

A trobriandi krikett avagy a kultúra adaptációs ereje

Mannheim Károly és a kulturális antropológiai gondolkodás

II. Szociológia, szociálpszichológia

A be nem avatkozó módszer a szociálpszichológiában

Hungary and Euro-atlantic Integration

Magyarország és az Euro-atlanti integráció – fókuszcsoport interjúk tükrében

Nyelvében él az etnikum?

Tér, idő, identitás

... „az anyaország már rég külfölddé vált”...

„ami elveszett és ami megmaradt”

„nem tudok jól magyarul, de magyar vagyok, mert ez az én hazám”

Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001

„Horthy eladott bennünket Hitlernek”

Határon innen, határon túl – Etnikai határok, határfenntartás, interetnikus kapcsolatok

Migráció, identitás, lojalitás - Az identitásstruktúrák változásai a magyarországi németeknél

Az ellentétek faluja - Vallások, etnikumok együttélése Gyönkön

Németek a statisztikák tükrében és a közösségképben

Polgárosodási tendenciák és asszimiláció Gyönkön

Sztereotipizáció az interetnikus kapcsolatokban

A magyarországi németek

A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen Csolnok – Véménd

Studies in English

Ethnicity and/or national identity – Ethnic Germans in Hungary

Double identity: being German and Hungarian at the same time

No language, no ethnicity?

Transmission and preservation of memory in ethnic minority context

Hungarian Germans – Identity questions: past and present

The techniques of political access for minorities: a critique of Hungarian policy reforms

Possibilities of preserving ethnic identities – Double identity of the Germans of Hungary

Deutschschprachige Studien

Die Rolle der Geschichte im Leben der Ungarndeutschen

Geschichte, Kultur und Politik im Leben der Ungarndeutschen

Glaubensleben und Religion der Ungarndeutschen

Sprache und Identität – Zweisprachigkeit und ihre Konsequenzen bei den Ungarndeutschen

Formen ungarndeutscher Gruppenidentität

„...mit Schrammelmusik aufgewachsen...”

Slovenske razprave

»Hkrati smo Švabi in Madžari« – Dvojna identiteta v Dunabogdányu / Madžarska. Teoretični temelji raziskovalne namere

Pridružitev Evropi: stare in nove konstrukcije identitete madžarskih nemcev

Bevezetés - Introduction - Einführung - Uvod

A tanulmánykötet a szerző legfontosabb tanulmányait adja közre, melyek nehezen hozzáférhető folyóiratokban jelentek meg; közzé teszi egyúttal kiadás alatt álló és kéziratos formában meglévő tanulmányait. Az első részben elméleti kultúrantropológiai írások olvashatók. A második rész empirikus szociológiai/szociálpszichológiai kutatások eredményeit közli. A harmadik részben a szerző magyar, angol, német és szlovén nyelven publikálja kisebbségi kutatásainak elemzéseit olvashatjuk a magyarországi németek témaköréből, amelyek a kulturális antropológia és a szociológia határmezsgyéjén születtek.

* * *

Selected writings in this E-book are the most important studies of the author, which have been published in books and journals hardly available today. Further on studies in print and manuscripts are added. In the first part theoretical anthropological studies can be read. In the second part, results of empirical sociological and social-psychological studies have been published. In the third part analyses of researches can be acquainted with from the field of Hungarian Germans in Hungarian, English, German and Slovenian language, which have been carried out on the boundary of cultural anthropology and that of the sociology.

* * *

In diesem E-Buch werden die wichtigsten Studien der Autorin veröffentlicht, die heute selten erreichbaren Fachbüchern und Fachzeitschriften erschienen. Zur gleichen Zeit werden hier die unter Druck stehenden Schriften und die Manuskripte auch publiziert. In dem ersten Abschnitt können theoretische anthropologische Schriften gelesen werden. In dem zweiten Abschnitt kann man die Ergebnisse and Analyse empirischen soziologischer und sozialpsychologischer Erforschungen lesen. In dem dritten Abschnitt werden die Ergebnisse der Forschungen über die Ungarndeutschen in ungarischer, englischer, deutscher und slowenischer Sprache veröffentlicht, die an der Grenze der Kulturanthropologie and der Soziologie durchgeführt worden sind.

* * *

Zbirka študij vsebuje najpomembnejše študije avtorice, ki so izšle v težko dostopnih revijah; objavlja obenem tudi študije, ki so v procesu izdajanja ali so še v rokopisih. V njenem prvem poglavju lahko beremo teoretična kulturnoantropološka pisanja. Drugo poglavje predstavlja rezultate empiričnih sociooloških/socialnopsiholoških raziskav. V tretjem poglavju prikazuje avtorica v madžarskem, angleškem, nemškem in slovenskem jeziku rezultate svojih manjšinskih raziskav s področja Nemcev na Madžarskem, ki so nastale na mejah kulturne antropologije in sociologije.

Bindorffer Györgyi, PhD

Kulturális antropológus, szociológus

Tudományos főmunkatárs

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest

Kutatási terület: kisebbségek, etnikai és nemzeti identitás, asszimiláció, kisebbségi túlélési stratégiák, kisebbségi önkormányzatok, interetnikus kapcsolatok

gybind@mtaki.hu

www.mtaki.hu

Ms. Györgyi Bindorffer, Phd in Sociology

Cultural anthropologist, sociologist

Senior researcher

Research Institute for Ethnic and National Minorities of the

Hungarian Academy of Sciences, Budapest

Fields of interest: minorities, ethnic and national identity, assimilation, survival strategies, minorities' self-governances, interethnic relations

gybind@mtaki.hu

www.mtaki.hu

Frau Dr. Györgyi Bindorffer

Kulturantropologin, Soziologin

Forschungsinstitut für Ethnische und nationale Minderheiten

der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest

Forschungsgebiete: Minoritäten, ethnische und nationale Identität, Assimilation, Überlebensstrategien, Selbstregierung der Minoritäten, interethnische Beziehungen

gybind@mtaki.hu

www.mtaki.hu

Dr. Györgyi Bindorffer

Kulturna antropologinja, sociologinja

Višja znanstvena sodelavka

Inštitut za raziskovanje etničnih in narodnostnih manjšin Madžarske akademije znanosti, Budimpešta

Raziskovalno področje: manjšine, etnična in narodnostna identiteta, asimilacija, preživetvene strategije manjšin, manjšinske samouprave, medetnični stiki

gybind@mtaki.hu

www.mtaki.hu

I. Kulturális antropológia

Ha Önre bíznák a magyarországi cigányság ügyét, mit tenne?

Szimbiózis 1 (1): 97-109. 1992.

Ma Magyarország területén kb. 400 ezer főre tehető cigány etnikum él, s a legnagyobb létszámú kisebbségnek számít, amely a 20. századig megőrizte migráló életmódját és zárvány-szerű kultúráját.

A cigányságot a többi magyarországi nemzetiségi csoportoktól a kulturális másság mellett fizikai antropológiai jegyek különböztetik meg, s az a tény is, hogy nem felel meg a nemzetiség klasszikus definíciójának.[1] A megkülönböztetettség következtében e népcsoport társadalmon belüli elhelyezkedése és társadalmi megítélése eltér a többi kisebbségi nép-csoportétól.

Ez a többség számára szemmel láthatóan jól felismerhető és megkülönböztethető etnikai csoport minden lényeges statisztikai mutatószám tekintetében eltér a társadalmi átlagtól. Iskolázottsági és képzettségi szintje rendkívül alacsony, alig 60 százalékuk végzi el a nyolc általánost, gyerekeik a legnagyobb számban kerülnek kisegítő osztályokba, s a befejezetlen, érvénytelen tanévek, valamint a hiányzási órákat tekintve is messze kiemelkednek az országos átlagból. Szakmai képzésük – ha erre egyáltalán sor kerül – a népszerűtlen, nehéz fizikai munkát igénylő szakmákban folyik, középiskolába, egyetemre pedig elenyésző számban kerülnek. Ebből értelemszerűen következik, hogy a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük periférikus és szegregált, jövedelmi átlagaik alacsonyak, lakásviszonyaik rosszak. A cigányság születési és halandósági arányszámai messze meghaladják a magyarországi átlagot.

A társadalom legalsó és legszegényebb rétegeiben élő, perifériára szorult cigányság társa-dalmi megítélése a nem normakonform tényezők hatására erősen negatív. Ezt az ítéletet erősíti az a szemlélet, miszerint a cigányság saját maga felelős azokért a viszonyokért és életkörülményekért, amelyek közölt él.

A cigányságról mint homogén etnikai csoportról alkotott képünket azonban valamelyest árnyalnunk kell. A cigányság történetileg és társadalmilag is differenciált. Az egyes csoportok eltérnek egymástól életkörülményeik, nyelvük, kultúrájuk, ill. az archaikus cigánykultúra megőrzöttségének mennyisége és minősége tekintetében. Csoportjaik a nyelvhasználatból (is) következő etnikai öntudat és a hagyományokhoz való kötődés szempontjából is eltérnek egymástól. A mai magyarországi cigányság a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyét és ebből következően anyagi helyzetét tekintve is elkülönül, s ennek függvényében oszlik el a különböző helyzetű többségi társadalmi csoportok között. Ezen az etnikumon belül is megfigyelhető a rétegződés, a „felső tízezer" megjelenése, a középosztály, és a többséget kitevő, a legnagyobb létszámot jelentő, a társadalom legszegényebb rétegeiben tömörülő létminimum alatt tengődő csoportok jelenléte.

---

[1] A cigányság India észak-keleti, ill. Pakisztán területéről vándorolt el a 6.-8. sz. között, de nincs a diaszpórát összefogó, hátországot, nyelvi, kulturális, anyagi bázist, támaszt nyújtó anyaországa, amely az adott társadalmi közegen belül élő cigányság számára az önelhelyezés, önmeghatározás, valamint önértékelés és önérzet szempontjából, valamint asszimilációs-integrációs szándékaik megvalósításához valamiféle segítséget jelenthetne.

Ezt a legszegényebb cigányréteget mély szakadék választja el a többségi társadalom konszolidálódott csoportjaitól ugyanúgy, mint saját etnikumán belül a már asszimilálódott, vagy integrálódott rétegektől. A rétegeket csupán etnikai hovatartozásuk köti össze, egyébként a rétegek közötti mobilitás szinte reménytelen.

Az elmondottakból következően a „cigányság ügye" nehezen közelíthető meg. A kérdés ilyetén módon való megfogalmazása leginkább egy gömbhöz hasonlítható, amit forgathatunk a kezünk között, de kapaszkodási pontot nem találunk. A gömböt tehát fel kell vágni, méghozzá több részre. ugyanis az egész etnikumra jellemző, szegregációs és egyéb, az előítéletekkel terhes kisebbségi létből fakadó problémákon túl a megoldás a váró kérdések egy része rétegspecifikus.[2]

A cigányság esetében többről és másról is szó van, mint pusztán etnikai kérdésről. Arról, hogy ez a népcsoport viszonylag későn érkezett Európába, és bekerítettsége, szempontjaikat soha figyelembe nem vevő kényszerletelepítése és kirekesztettsége következtében kényszerűen őrizte meg archaikus kultúráját, miközben soha nem tudott európaivá, de még közép-európaivá sem válni; pillanatnyilag szinte behozhatatlannak látszó történelmi hátrányokkal és szociális gondokkal kell szembenéznie.

A cigányság kérdésének rendezésével idestova két évszázada próbálkoznak. Sokat mondó tény, hogy ez alatt az idő alatt sem a megközelítés módja, sem a megoldások gyakorlata nem változott.

A megoldások mindig a többség nyugalmának és biztonságának érdekében születtek és adminisztratív kényszerintézkedések formájában jelentek meg. Soha nem vették figyelembe a cigányokkal foglalkozó mindenkori illetékesek, hogy egy konzervált, tradíciókra épülő több ezer éves kulturális rendszerrel állnak szemben, amely a maga módján – az őt körülvevő társadalmi környezettel ellentétben – szervesen fejlődött. Nem vették figyelembe, hogy ezeket az évezredes tradíciókat nem lehet egyik napról a másikra levetkőzni, elfelejteni. Soha nem merült fel igény arra, hogy a cigányság életét belülről megismerjék, szokásaikat, kultúrájukat megértsék. Az alapprobléma szempontjából itt most el kell tekintenünk attól a ténytől, hogy már a múlt század végén rendre jelentek meg a cigányságról szóló leírások, s később többen kutatták etnikus specifikumaikat is.[3]

Milyen problémákkal kell tehát szembenéznünk?

A modern nacionalista nemzetállamok szélsőségesen kirekesztő tartalmú kényszer-neurózisának továbbélése napjainkban – amely egyébként minden, az államnemzethez nem tartozó kisebbséggel szemben intoleráns, a cigányság esetében különösen kiélezte az etnikai kisebbségi problémát. Ennek jellemzői a történelmileg-politikailag és ideológiailag meghatározott és jól megalapozott kizárólagosság / kirekesztés párhuzam, a másság iránti türelmetlenség, értetlenség, amelynek hátrányait a cigányságon belül leginkább a leszakadt legszegényebb rétegek szenvedik meg.

---

[2] A cigányság felsőbb rétegeinek életében a létbizonytalanság, a megélhetés mindennapi gondjai nem jelennek meg; de az etnikai problémák, a szegregáció – ha eltérő módon és mértékben is, mint a legszegényebbeknél, – itt is jelentkeznek. Ugyanakkor a cigányság legalsó leszakadt rétegeinek szociális gondjai, és azok megoldása nem emelhetők ki a szegénység általános megoldásának problémaköréből.

[3] A különböző nyelvészeti, folklór, stb. kutatások, jelentős tudományos értékeik mellett a kérdés társadalmi szintű megoldásához nem járultak hozzá.

Kemény problémaként jelenik meg a többségi társadalom előítéletes cigányképe. Az etnikai kisebbségi kérdés megközelítése a többség részéről előítéletes, diszkrimináló, és indulatos.[4] Ebben a hitében és gyakorlatában a többség állandó megerősítést kap. A társadalom cigányképének kialakításában, a többség képének befolyásolásában a fennálló hatalom érdekei minding jelentős szerepet játszanak. Nem utolsósorban ezért volt a cigánykérdés mindig jogi, rendőrségi, gyermekvédelmi ügy, ahelyett, hogy megfelelő kulturális, népjóléti, jogvédelmi intézmények foglalkoztak/foglalkozhattak volna a kérdéssel.

Az elmúlt 40 évben Magyarország legnagyobb számú kisebbségétől megtagadták azokat a kollektív jogokat, amelyek a többi etnikai kisebbséget többé-kevésbé megillették. A szocialista rendszer minden etnikai csoportot igyekezett megfosztani hagyományos kultúrájától az asszimiláció jegyében. A cigányokat a hagyományos életvitel és az új élethelyzethez való kényszerítő alkalmazkodás összeegyeztetése beláthatatlan és természetesen megoldhatatlan nehézségek elé állította. „Ezért is épültek be olyan torzan és zagyván az újonnan kialakított életformába. A cigányok nagy többsége a hagyományos cigány kultúra és a klasszikus falusi vagy városi szegénykultúra törmelékeiből összehordott romhalmazok között él, minden önbecsülését elvesztette, semmit sem ért a körülötte levő világból és ebben az állapotban csak barbár és artikulátlan önvédelmi reflexre képes” – tartja Havas Gábor.

A cigányság évszázados és speciális kisebbségi helyzetéből következnek történelmi hátrányaik: az iskolázottság területén. Mint korábban említettük, a cigánygyerekek mintegy 60%-a nem végzi el a nyolc általánost, 40%-ukat kisegítő osztályokba, ill. iskolákba irányítják, holott értelmi színvonaluk ezt nem teszi szükségessé. Már az iskolában elkezdődik a kirekesztés és a másság „büntetőjogi” elbírálása. Az anyanyelv használatára, amennyiben az nem magyar, sem az óvodában sem az általános iskolákban nincs lehetőség. A cigányság népesség iskoláztatási és iskolázottsági problémái egyébként kinagyítva jelzik az egész magyar iskola- és oktatásügy anomáliáit.

Az alacsony iskolázottsági szint és a szakképzett(len)ség automatikusan vonja maga után a gazdasági életben jelentkező gondokat, amelynek ugyancsak mélyek a gyökerei.

A kapitalizálódás csíráinak megjelenésével elkezdődik a cigányság tradicionális foglalkoztatási struktúrájának a céhes ipart kiegészítő periférikus, ám megélhetést biztosító kézműipar fölszámolódása, s a már megtelepedetteket is újra vándorlásra kényszeríti. A parasztság elvárta volna ugyan, hogy a cigányság is földet műveljen, de számukra a föld nem jelentett megoldás. 1945-ben a cigányság egyébként az uradalmi cselédséggel egyetemben kimaradt a földosztásból, s nem volt lehetősége semmiféle tartalék képzésére. A cigányság abból a konszenzusból is kimaradt, amelyet a Kádár rendszer a gazdaságilag és politikailag fontos rétegekkel kötött, s a kiegyezésben nem részesedett rétegekkel való foglalkozást a rendőrségre bízta. A 60-as, 70-es éve munkaerő-piaci szegregációja következtében a legnehezebb és legelőnytelenebb, az egészségre káros fizikai munkát vállalhatták, sokszor több száz kilométerre otthonuktól, létminimum alatti bérekért. Ma természetszerűleg ők kerülnek elsősorban az utcára, s mivel egyre kevésbé van szükség segéd és betanított munkára, ismételt munkába állásuk teljesen reménytelen.

Innen már csak egy lépés a szociális problémák területe. A cigányság esetében a szociális és etnikai problémák a szegénység kérdéseként jelennek meg. A cigányság nagy tömegei a magyar szegényréteghez adaptálódtak, s ezen a szegényrétegen belül meglehetősen túlreprezentáltak. E zárványhelyzetben rekedt, ázsiai állapotok között élő, ám szívósan újratermelődő,

[4] Ide tartoznak a különböző sztereotípiák, mint pl. A cigányok maguk tehetnek arról, hogy úgy élnek, ahogy. A cigányok lusták, nem dolgoznak, lopnak, csalnak, hazudnak, bűnözök, stb.

tanulatlan-képzetlen kisebbség leszakadásának problémáját a meghirdetett gazdasági változások önmagukban nem fogják megoldani; már csak azért sem, mert ezek a konszolidált többséget veszik bázisul.

A leszakadt kisebbség gazdaságilag versenyképtelen, politikai önszerveződése épp hogy megkezdődött. Az egyre erőteljesebben terjedő szegényrétegeken belül még mélyebbre süllyednek, s ez a szakadékszerű elhatárolódás megerősíti kirekesztettségüket. Az önszabályozó piac integráló hatása a cigányság esetében nem fog érvényesülni. Feltétlenül szükséges, hogy a magyar többségi társadalom belássa, ha nem akarja az Európába vezető úton koloncként magával cipelnie ezt az önhibáján kívül tanulatlan és hatékony foglalkoztatásra alkalmatlan embertömeget – ezzel mintegy fenntartva a bűnbakképzést és az ellenségkép megformálásának kényszerképzetét saját maga számára, akkor a kérdés társadalmi válsággá terebélyesedhet, s teljesen szélsőséges ideológiáknak nyújthat táptalajt. Az egyetlen európai megoldás az, ha a többségi társadalom „hozzásegíti a cigányságot ahhoz, hogy több évszázados itt tartózkodás után végre megérkezzenek legalább Közép-Európába" (idézet Havas Gábortól).

Mi szükséges mindehhez?

Legelsősorban az, hogy a közgondolkodás megváltozzon a cigányokról. Azt hiszem ennél nehezebb megoldásra váró feladat ebben a kérdéskörben nincs. A már kialakult, és jól beidegződött, a valóságot önkényes módon torzított formában visszatükröző kép megváltoztatása a mai magyar társadalomban újraéledő és felerősödő nép-nemzeti egységteóriák és gerincelméletek „fényében" szinte megoldhatatlan feladatnak tűnik.

Kemény István 1971-ben, amikor szegénységvizsgálatába belekezdett, és a cigánykérdést a szegénység kérdése felől közelítette meg, azt mondta: „nem a cigányokat kell megváltoztatni, hanem azt a fajta gondolkodást, amely az áldozatot teszi felelőssé".

A fennálló politikai rendszer ideológiájának mindig meghatározó szerepe van abban, hogy egy adott társadalom hogyan közelít saját kisebbségeihez. Hatalmi helyzetéből következően nyomást gyakorolhat, irányokat szabhat. A társadalom cigányképének megváltoztatásához először egy szemléletbeli változásra van szükség; mégpedig egy olyan liberális szemléletre, amely az állam polgárának meghatározásában nem a történelmi legitimációs elvet helyezi az első helyre, nem azt méricskéli, hogy ki mikor érkezett, és felhagy azzal, hogy az „első foglaló" jogán kirekessze a később érkezőket. Legitimációs elvként elfogadja, „hogy aki itt született és hazájának akarja ezt a földet, az egyenlő jogú állampolgár ebben az országban" (idézet Csalog Zsolttól) s a jogokat ennek megfelelően osztja szét.

A szemléletváltozásban az oktatásnak jelentős szerepet kell játszania, s a tudomány kulturális antropológiai vizsgálatok beindításával ugyancsak nagymértékben hozzájárulhatna a kép - legalább is – árnyalásához. A cigányságról ugyanis a társadalom kriminológiai közhelyekben gondolkodik (cigányzene – jobb esetben, putri, bűnözés, prostitúció, maffia, stb.) s csak a tömegkommunikáció közvetítette ismeretekre terjed ki a tudása.

Elengedhetetlen, hogy mielőbb megszülessen a kisebbségi törvény, amely kimondja, hogy minden etnikai és nyelvi kisebbség egyenrangú, és minden kisebbséget megilletnek az ENSZ dokumentumaiban deklarált kollektív jogok. (A kisebbség szó használata a nemzetiségivel szemben szándékos. A nemzetiség-nemzet szókapcsolat politikai viszont jelez, és alá-fölérendeltségi viszonyt involvál, valamint kirekeszti a nemzetiség kritériumainak nem megfelelő felelő csoportokat.) Természetesen ebben a törvényben figyelembe kell venni a kisebbségek sajátosságait, és azonos elveken alapuló, de „funkcionális" szabályozást kell létrehozni. Gyakorlati oldalról közelítve meg kell határozni, hogy az állam a felsorolt kollektív jogok gyakorlásához milyen mértékben milyen feltételeket köteles biztosítani,

valamint a kisebbségeket érintő hátrányos megkülönböztetések esetére szankciókat kell kilátásba helyeznie. Törvényileg garantálni kell az anyanyelv használatának lehetőségét (igehirdetés, nyomtatott sajtó, könyvtár, könyvkiadás, műsorszórás rádión és TV-n keresztül), valamint biztosítani kell az anyanyelv fejlesztésének lehetőségeit, az anyanyelvi oktatást az óvodában, iskolában. Törvényileg azt a jogot is garantálni kell, hogy mindenki szabadon maga dönthesse le, akar-e valamely kisebbséghez tartozni, vagy sem.

Cigány-nyelvű újságokhoz, könyvekhez, rádió és TV műsorokhoz stb. nem elég azonban a törvény garanciája. Ezeket a médiumokat ki kell szolgálni, cigányértelmiséget kell hozzá biztosítani, illetve fizetőképes keresletet kell rájuk teremteni; lehetővé kell tenni, hogy ezeket a kultúra közvetítő eszközöket széles körben meg tudják a cigányok venni.

Ebből a példából világosan kiderül, mennyire szorosan összefüggenek egymással az oktatás, a gazdasági szerepvállalás és a szociális viszonyok kérdései. Ma ugyanis gyakorlatilag nincs cigány értelmiség, a munkanélküliség közöttük a legnagyobb arányú, és sok családnak nem csak a villanyszámla kifizetése a gond, hanem a gyerekek téli kabátjának, vagy cipőjének, vagy a mindennapi betevő falatnak a beszerzése is. Innen közelítve: a kérdést oktatáspolitikai, szociálpolitikai és foglalkoztatáspolitikai intézkedések meghozatalával szükséges megoldani.

„A leszakadt társadalmi csoportoknak csak úgy lehet esélyük a felzárkózásra, ha pozitív diszkriminációban részesülnek, vagyis ha az induló feltételek terén mutatkozó önerőből behozhatatlan hátrányt az esélyegyenlőség alapján egy erre a célra kidolgozott, átgondolt eszközrendszer kompenzálja. Az emberi jogok alapján elfogadhatatlan ugyanis, hogy a társadalom egy jelentős csoportja tartósan, a kilábalás minden esélye nélkül emberhez méltatlan, lealacsonyító és megnyomorító létfeltételek közé kényszerüljön” (idézet Solt Ottiliától).

A pozitív diszkrimináció nem jelent mindenkor és szükségszerűen nagy mennyiségi többletet. Kétségtelen azonban, hogy a kirívóan hátrányos helyzet felszámolására a körülményekhez, speciális igényekhez és adottságokhoz alkalmazkodó speciális módszerek és megoldások szükségesek, amelyek esetenként többletkiadásokat vonhatnak maguk után.

A pozitív diszkrimináció szükségességét indokolják továbbá azok a gyakorlati tények, hogy ez a minden szakképesítést nélkülöző iskolázatlan réteg – mai állapotában komoly akadályát jelentheti a gazdasági hatékonyság növelésének. A leszakadt cigányság kulturális zárványhelyzete és kirekesztettsége, ahogy már idéztük Havas Gábort, artikulálatlan és agresszív önvédelmi reflexeket indukálhat s ez, különösen a városi lumpenizálódó szegények körében fasisztoid ideológiák terjedéséhez szolgáltatnak alapot. Ugyanakkor a konszolidált többség számára e szubkultúra egyre félelmetesebb színben tűnik fel, s a kérdés ismét csak rendőrségi szinten nyer majd ideiglenes és átmeneti megoldást.

A leszakadt cigányság beilleszkedésének és társadalmi mobilitásának legfőbb akadálya – mint azt már többször hangsúlyoztuk, alacsony iskolázottsági szintje és e szint folyamatos újratermelődése. Ezt a folyamatot tehát meg kell szakítani. Hogyan?

Mint külső, objektív körülményt, figyelembe kell vennünk, hogy a mai, kirekesztési szindrómára épülő iskola nem alkalmas a cigánygyerekek „egyenértékben” való befogadására, s ezt az iskolát nem fogjuk tudni egyhamar megváltoztatni. Tudomásul kell azt is vennünk, hogy az „egyenértéken” való befogadásra a cigánygyerekek sokszor nem is alkalmasak.

A cigánygyerekek felzárkóztatására speciális oktatási program szükséges az általános iskola és a szakképzés területén. Az oktatási programokat pedig szociálpolitikai jellegű intézkedésekkel kell kiegészíteni. Meggyőződésem ugyanis, hogy a felemelkedéshez az oktatáson keresztül vezet az út.

Ehhez kapcsolódóan a következő intézkedések bevezetését látnám célszerűnek:

1) Kiemelt anyagi támogatás – fejkvóta megemelése minden cigánygyerek után akár az átlag másfélszeresére is. Ezen felül külön összeg juttatása a cigány anyanyelvű iskolák számára.

2) Speciális oktatási programok

– a cigánygyerekek felzárkóztatására és integrációjuk elősegítésére

– homogén cigány osztályok számára

– kizárólag cigány nyelven folyó oktatás esetére

– magyar nyelven folyó oktatás esetére

– bizonyos tárgyak magyar nyelven, bizonyos tárgyak cigány nyelven folyó oktatása esetére.

Feltétlenül helyet kapna a programban a cigány történelem, mint tantárgy oktatása, valamint a tradicionális cigány kultúra ápolása, oktatása.

3) Cigánykollégiumok létrehozása

4) Cigány anyanyelvű tanár és tanítóképzés bevezetése

5) Egyetemi képzés szintjén romológia szak beindítása

Alapvető szempont mindenkor a helyi viszonyok és igények figyelembe vétele. Ahol nincs szükség speciális cigány osztályokra, ott semmiképpen sem szabad a szegregációt tovább éltetni. Nem szabad kötelezővé tenni a cigány nyelv tanulását, cigányosztályok létrehozását ott, ahol erre a cigányság körében nincs igény, vagy asszimilálódási törekvések dominálnak.

A pozitív diszkrimináció jegyében az alacsony iskolázottságú szülők gyerekeinek továbbtanulása esetén a család külön anyagi támogatást kap. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az iskolaköteles életkor után gimnáziumban, szakmunkásképzésben továbbtanuló cigánygyerekek után a család a jövedelem-kiesés miatt külön támogatást kap. A teljesítmény díjazására speciális ösztöndíjrendszer szolgál, amely a tanulmányi eredmény honorálása mellett pl. azt is elismeri, hogy a gyerek nem hiányzik. Ennek elsősorban az általános iskolai képzés idején van jelentősége. Az iskolába járás összes költségét a rászorultak esetében az állam vállalja át.

Honnan lehet minderre pénzt teremteni?

Alapítványoktól, külföldi segélyekből, költségvetési forrásokból. A kiadások megfelelő átcsoportosításával – mint az bebizonyosodott 1991-ben, lehetőség van egy ún. „felemelkedési" alap létrehozására. A pénzadományok ugyancsak forrást jelenthetnek, ha ezeknek összege valamilyen formában adókedvezményt jelentene. Természetesen az adakozáshoz megfelelő propagandát kell kifejteni, amely a várható össztársadalmi és gazdasági eredményeket hangsúlyozza amellett, hogy a vállalati és egyéni szinten elérhető javulást is anticipálja.

Hasonló forrásokból lehet pénzt teremteni a felnőtt cigány lakosság felzárkóztatására, képzésére, és átképzésére is. Azok a vállalatok, amelyek részt vállalnak a felnőtt lakosság munkahelyhez juttatásában, további adókedvezményeket élveznek. A felsorolt megoldások természetesen csak hosszútávon hoznak változásokat, és csak akkor, ha kiegészülnek minden szegény számára is előnyös átfogó rendelkezésekkel, mint pl. állampolgári jogon járó juttatások kibővítése, nyugdíj, különböző gyerek utáni juttatások, állami gondozási rendszer megváltoztatása, a társadalombiztosítási rendszer átalakítása stb.

A gyakorlat azt mutatja, hogy – bár előnyben kell részesíteni azokat a megoldásokat, amelyek növelik a minőségi változás esélyeit – hogy a tüneti kezelés segélyek, pénz, ruha, élelem, stb.

formájában, ma még nem számolható fel. Az egyszeri segélyek legfeljebb egy villanyszámla-hátralék kifizetését, vagy éppen az aznapi vacsorát jelentik, de hosszútávon nem hoznak javulást. A cigányság szociális problémáinak megoldását nem választhatjuk el a szegénység problémájának felszámolásától. A szociálpolitikában nem érvényesülhet a pozitív diszkrimináció. Véleményünk szerint az önerőből behozhatatlan hátrányok csökkentésére szánt, államilag garantált szociálpolitikai kedvezmények feltételeit kizárólag szociális szempontok alapján szabad meghatározni. „Ne azért kapjon valaki szociális juttatást, mert egy kisebbséghez tartozik, hanem azért, mert körülményei ezt szükségessé teszik. Ne azért részesüljön valaki átképzésben, mert cigány, hanem azért, mert a tartós munkanélküliség lealacsonyító, elfogadhatatlan állapot. Viszont gondoskodni kell arról, hogy mindenki megkapja azt, ami a feltételek teljesülése esetén neki jár, hogy senkit ne érjen hátrányos megkülönböztetés csak azért, mert egy kisebbséghez tartozik. ... Mindez nem zárja ki, hogy a kisebbség tagjai, vagy a kisebbséggel szolidáris erők az önszerveződés, az egyéni és csoportos kezdeményezés lehetőségeit kihasználva olyan szolgáltatásokat szervezzenek, amelyek kifejezetten a kisebbségnek szólnak” (idézet Havas Gábortól).

Ilyen kezdeményezések és szerveződések már ma is léteznek a magyar társadalomban. Ezek egy része karitatív szervezet. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a „voluntary sector” világrészeket behálózó karitatív tevékenységének Magyarországon vannak hagyományai. Ezek feleleventése, társadalmi megbecsülése és elismerése a leszakadt csoportok életkörülményeinek javulásán túl a társadalmi szolidaritást is növeli. A non-profit vállalkozási szféra elismerésével, működésének lehetővé tételével az állami szociálpolitika válláról jelentős terhek esnének le.

Ami egyszer el lett rontva, méghozzá ilyen végletesen és végzetesen, azt nagyon nehéz rendbe hozni. A cigányság problémáinak ügye össztársadalmi, ebből következőn megoldása is csak ezen a szinten mehet végbe. S bár a szavak jócskán elkoptak, talán itt még érvényesek lehetnek: összefogással cigányok és nem cigányok között, türelemmel és mélységes toleranciával.

Mit tehet a kulturális antropológia tudománya?

Eddig történeti, politikai, szociológiai és szociális szempontból közelítettem meg a kérdést. Ennek elsődleges oka volt, hogy a kérdés a gyakorlati teendők megvalósításának szintjén nem volt másként tárgyalható. Az elvégzendő s a dolgozatban felsorolt feladatok jellege ugyanis ezeknek a megközelítéseknek ad prioritást.

A problémák megoldásának módja, miléntje és minősége azonban feltétlenül szükségessé teszi, hogy a „kivitelezés” antropológiailag megalapozott legyen. Kutatták már a cigányság történelmét, a cigány holocaustot, a magyar-cigány együttélés jelenségeit, a cigánykérdés kialakulásának társadalmi-politikai vonatkozásait, a cigányközösségek nyelvi hagyományait, népzenéjét, folklórját, iskoláztatási és szociális gondjait, de a cigányról, mint emberről aligalig tudunk valamit. Nem ismerjük vágyait, álmait, gyerekeinek jövőjéről szóló elképzeléseit. A cigányokról kialakított ismeretek felszínesek, s a cigánykép kívülről diktált, hatalmi és többségi szempontú közhelyek alapján alakult ki. Elég itt talán csak utalni a cigányüldözésekre, a cigányról alkotott eredendően negatív társadalmi megítélésre, az előítéletekre, a „cigánymentes övezetre” és hasonló jelenségekre.

Az eddigi kutatások a kutatók szemszögéből vizsgálták a cigányságot, előre megfogalmazták kutatásuk konkrét tárgyát (népzene, tánc, nyelvi jelenségek, stb.) és csupán a választott témára koncentráltak, ily módon kiemelve a kutatás tárgyát az élet természetes és valódi közegéből. A cigányság életmódjának kutatásával eddig Magyarországon csupán Kemény István foglalkozott az 1970-es évek elején, de mivel ő a cigánykérdést a szegénység kérdésével azonosította, ha tágan is, de határt szabott a kutatandó kérdéseknek.

Az antropológusok feladata lenne most, hogy antropológiai módszerekkel, résztvevő megfigyeléssel, *émikusan* kezdjenek hozzá végre „Magyarország indiánjainak” megismeréséhez.

Ahhoz, hogy a felsorolt kérdések közötti belső összefüggéseket feltárhassuk, és elemezhessük, s ez által valósághű képet nyerjünk a cigányságról, feltétlenül és elengedhetetlenül szükséges, hogy a cigány közösségeket saját mindennapi életük teljességén keresztül ragadjuk meg, legyen az akár egyetlen család, cigánytelep vagy település. Egy választ kaphatunk olyan lényeges kérdésekre is, hogy mit jelent cigánynak lenni, mit jelent magyar cigánynak lenni, hogyan gondolkodnak, miben gondolkodnak másként, s mik lehetnek a másság okai, hogyan vélekednek saját magukról, a világról, hogyan képzelik életüket, jelenüket, jövőjüket, mit szeretnek és mit nem, mik a vágyaik, égészen addig, hogy hogyan strukturálják idejüket és a rendelkezésükre álló teret, ezen belül pl. milyen összefüggései vannak a tér strukturálásának hagyományos családmodelljükhöz, egyáltalán, mennyire nevezhető ez a modell ma még hagyományosnak, mikor miért táncolnak és mesélnek, miben térnek el gyereknevelési szokásaik, miként élik meg saját tradicionalitásukat, mennyire kötődnek hagyományaikhoz, hogyan hat csoportjaikra az erős társadalmi szegregáció. Meg kell figyelnünk kultúrájuk változását, reakcióikat az őket, ill. etnikai és kulturális létüket veszélyeztető jelenségekre, meg kell ismernünk asszimilációs és integrációs nehézségeiket.

Úgy vélem, hogy csak ilyen tudás és ismeretanyag birtokában és alapján kidolgozott program lehet csak testre szabott, legyen szó iskoláztatásról, képzésről, kultúramegőrzésről, vagy hagyományápolásról.

A sajátos hazai viszonyok közepette azonban az antropológia feladata nem ér véget ezzel. A tudományágnak el kell érnie, hogy kutatási javaslatok-tervezetek kidolgozásánál figyelembe vegyék, hogy a cigányság ügyének megoldásában, mint alkalmazott antropológia részt vegyen, annak érdekében, hogy a döntések a cigányság társadalmi-kulturális rendszerének sajátosságaihoz igazítva szülessenek meg. Természetesen ez nem elsősorban az antropológián, hanem a döntéshozók felismerésén múlik. Ennek ellenére az antropológiai kutatásoknak a cigányságról meggyőző érveket és adatokat, beépíthető elemzéseket kell felsorakoztatnia.

Talán túlzás, de azt is az antropológia feladatának tartom, hogy elérje, szemlélet- és közelítésmódja, a másság toleranciája áthassa a politikai és a társadalmi gondolkodást, hogy plasztikusan fogalmazzak, mint ahogy a keresztszálak átszövik a felvető szálakat, úgy kell részt vennie a társadalmi szövet kialakításában.

Mi a tipikus?

Egy svájci kiállítás tanulságai.

Szimbiózis 1 (1): 113-116. 1992.

Bázelben egy szokatlan kiállítást rendezett Katharina Eder Matt, Theo Gantner és Dominik Vanderlin. Katalógusa *Typisch? Objekte als regionale und nationale Zelchen* (Basel 1990/91.) [Tipikus? Tárgyak mint regionális és nemzeti jelek] címmel jelent meg a *Schweizerisches Museum für Völkerkunde* kiadásában.

„Ha röviden és tömören akarunk egy-egy országot, vagy országrészt elemezni, önkéntelenül is a tipikusnak tartott tárgyakat és jelenségeket említjük meg. Svájc esetében a bankok, Spanyolország nevét hallva a bikaviadalok és a flamenco, Magyarországról pedig azonnal a cigányzene és a paprika jut az eszünkbe. Bizonyos tárgyak, természeti jelenségek, képződmények, épületek országok, országrészek, városok jellemzőivé léphetnek elő. A kiállítás a következő kérdésekre igyekszik választ adni: Milyen helyzetekben válnak a tárgyak eredeti funkciójukon túl a tipikus kliséjének hordozóivá? Hol és hogyan fejeződik ki a regionális vagy nemzeti imázs vagy tudat egy-egy tárgyban, ill. milyen szerepet játszanak ebben a folyamatban a társadalmi, gazdasági, politikai és történelmi tényezők?

„Múzeumunk, amely egész Európa területéről gyűjti a tárgyakat, mindig szembekerül ezekkel a kérdésekkel. Általános válaszok azonban nem adhatók. Minden tipikussá vált tárgynak ugyanis saját története van. A kiállítást a Svájci Államszövetség fennállásának 700 éves évfordulójára nyitottuk meg” – írják a muzeológusok a kiállítás alkalmából kiadott ismertetőben.

A kiállítás eredetileg csupán a Svájcra jellemző tipikus tárgyakat akarta bemutatni, de a munkálatok közben kiderült, hogy más európai országok tipikus tárgyainak bemutatása – elsősorban az összehasonlítás végett – indokoltnak látszik. Az összehasonlító megközelítés nem idegen a múzeumtól, amelyet *Universalmuseum* néven a *Münsterhügel*-en egy kolostor helyén nyitottak meg 1849-ben. A múzeum néprajzi gyűjteményét 1904-ben a germanista Eduard Hoffmann-Krayer (1864-1936) nyitotta meg. Az önálló Néprajzi és Etnológiai Múzeum 1917-ben jött létre.

„A múzeum célul tűzte ki, hogy bemutassa azt az ergológiai fejlődést, amely Európában a legprimitívebb formáktól kezdve napjainkig végbement” – ezekkel a szavakkal nyitotta meg a Népművészeti Múzeumot Hoffmann-Krayer. Ugyanakkor utalt arra is, hogy olyan tárgyakat kell gyűjteni, amelyek összehasonlíthatók egymással. Célkitűzése az 1900 körüli néprajztudomány számára teljesen új szemléletet tükröztek. Korábban túlnyomórészt nyelvi emlékeket gyűjtöttek (meséket, mondákat), a tárgyak gyűjtése csak korlátozottan, lokálisan, regionális vagy csak nemzeti szinten folyt. A korábbi tárgygyűjtések célja az volt, hogy egyrészt a múltat reprezentáló, másrészt művészetileg értékes egyedi tárgyakat helyezzenek a múzeumok tárlóiba. A fő szempont az volt, hogy a tárgyak a lokális, regionális, vagy nemzeti identitást is reprezentálják. E patrióta gyűjtemények a tudományos ergológia számára csak korlátozottan voltak felhasználhatók. A múzeum célkitűzéseinek megfelelően tehát olyan tárgygyűjtemény létrehozása vált szükségessé, amely „az összehasonlítás számára felhasználható” tehát „tipikus” tárgyakból áll. A kiállítás az alapító Hoffmann-Krayer szellemiségének jegyeit viseli magán.

Nem kerülhetjük meg a kérdést: Mire nézve tipikus egy tárgy, és miért az? A tárgyakat mi eszközként fogjuk fel, az ember és életmódja jeleiként. A látogató, miután megállapította, igen, ez tipikus, szintén felteszi a kérdést, miért tipikus ez vagy az a tárgy erre, vagy arra az emberre? Nagy általánosságban természetesen rögtön igen egyszerű magyarázatot talál: ezek, vagy azok az emberek azért viselkednek másként, azért mások, mert egy másik népcsoporthoz, valláshoz, vagy felekezethez tartoznak, más földrajzi körülmények között élnek, mások a gazdasági viszonyaik, más etnikai csoporthoz tartoznak, stb." – írja Theo Gantner a kiállítás ismertetőjében. Ezek a magyarázatok természetesen – bár gyors segítséget nyújtanak a tájékozódásban, nem állják meg a helyüket a tudományban.

Gantner kifejti, hogy a tipikus problematikájával szorosan összefügg a néprajz mint tudomány kérdése. A problémák már a nép fogalmának meghatározásával kezdődnek. (A latinban nyolcféle elnevezés van a népre.) A nép fogalmának azonosítása a nemzettel, mint kulturális homogenitással nem mindig szerencsés, mivel a nemzeti előítéletek sokkal régebbiek, mint a 19. században létrejött nemzetállamok. A *„Tipikus"*-t megcélzó kiállítás előfeltétele, hogy a nemzeti különbözőségek a tárgyakban egyáltalán megjelenjenek. A kiállítás tárgyai a 19. és 20. századból valók, és az amúgy teljesen veszélytelen tipikus tulajdonságokat összefüggésbe kell hozni a nemzetállamok kialakulásakor jelentkező nemzeti identitástudattal. Itt újabb kérdés vetődik fel Gantner szerint. Vajon ezek a tárgyak valóban a nemzetté válás folyamatában váltak tipikussá mint a helyi, regionális és nemzeti identitás jelei? Ki választotta ezeket ki? Miért éppen ezeket fogadták el. Voltak-e olyan tárgyak, amelyeket nemzeti szimbólumoknak neveztek ki, de nem arattak elismerést. Ezek a kérdések azért hangzanak újszerűen, mivel ezek eddig csupán az államilag fölülről elrendelt nemzeti szimbólumokra zászló, címer, himnusz, stb. – vonatkoztak, nem pedig a hétköznapi tárgyakra.

Ha a hétköznapi tárgyakat fejlődési rendbe egymás mellé rakjuk attól függetlenül, hogy Európa mely részéről származnak, azt vesszük észre, szinte nem különböznek egymástól, és nem, vagy alig-alig mutatnak fel „nemzeti" jellegzetességeket. A hétköznapi háztartási, földművelési, állattartásban használt eszközkészlet, valamint a hétköznapi ruházkodás, lakberendezés, az ételek, italok elkészítése ugyanolyan módon fejlődött. Mik akkor azok a tárgyak, vagy tárgycsoportok tehát, amelyeken kimutathatók a sajátos, egyedi, egy-egy csoportra jellemző jegyek? Hoffmann-Krayer a népművészet alkotásait sorolta ide, festményeket, faragásokat, hímzéseket, az agyagművesség termékeit.

A fogalmi tisztázás érdekében a tárgyakat el kell különítenünk és meg kell különböztetnünk egymástól. Meg kell különböztetnünk a kb. 1750 és 1850 között készült – a nép által készített, saját magánfelhasználásra szánt tárgyakat azoktól az egyébként elméletileg meghatározott – népművészeti tárgyaktól, amelyeket később mint a nemzeti identitás hordozóit definiálták azok a kultúrpolitikusok, akik ezáltal próbálták nemzetük kulturális homogenitását bizonyítani.

Kelet-Európa államai ma sem mentesek ilyen és hasonló törekvésektől, míg Európa más részein a népművészet alatt egyre inkább egyrészt a lokális identitás képviseletét, illetve valamiféle nemzetek feletti identitás keresését és megalkotását értik.

Szót kell még ejtenünk a népművészet piacáról, a szuvenírkereskedelemről is, amelynek során óriási szériákban készülnek az „eredeti" hímzések, szőttesek, kancsók és tányérok. A folyamat nem új, már a 19. században felfedezhetjük jeleit. A felvevőpiac azonban nemcsak a turistákra terjed ki. A harmincas évektől kezdődően a városi lakosság is szívesen vásárolj a „tradicionális," „eredeti", „ősi" stb. motívumokkal díszített, „nemzeti azonosságtudatot" hordozó, a „nemzeti egységet" megjelenítő karikás ostort, butykost, és minden egyebet, amit e kategóriába tartozónak kiáltanak ki. A turista, a kívülálló számára természetesen ezek a tárgyak nem hordozzák ugyanazt az identitást, mint amit a helybéli városlakók számára

jelentenek. Ezek az ún. „tipikus” tárgyak egyébként megkérdőjelezhetően hordoznak bármiféle identitást napjainkban. Jól megfigyelhető jelei ezen motívumok formák, anyagok összekeveredése önkényes, a gyártási folyamatot leegyszerűsítő modern készítési technikák alkalmazása.

Az európai szuvenírpiac azonban nemcsak az ún. népművészeti tárgyakkal kereskedik. Miniatúrák formájában kaphatók holland papucsok, és szélmalmok, jellegzetes kereskedőházak, a párizsi Eiffel torony, különböző nemzeti szimbólumok, történelmi eseményeket felidéző bronztárgyak (pl. frígiai sapka, Tell Vilmos szobrocskák). A szimbólumok, motívumok olyan tárgyakon is megjelennek, amelyekhez tulajdonképpen semmi közük sincs. Így „avanzsál” a tipikus rangjára a kölni dómmal díszített hamutálca, a velencei lagúnával díszített fatányér, a nemzeti címerekkel ellátott söröskorsó, s minden olyan tárgy, amit a tipizálási önkény azzá emel.

A fétisizmusról

Szimbiózis 4 (4): 15-17. 1995.

Edward B. Tylor (1832-1917) az angol evolucionista antropológia egyik megteremtője volt. Kutatásait elsősorban a vallásantropológia területén végezte; azt akarta bizonyítani, hogy a vallás legelemibb formája az animizmus. 1871-en megjelent leghíresebb munkájában, a *Primitve Culture* c. műben kifejtett doktrínái szerint:

1) Az eltávozott szellemeknek és lelkeknek valahol tartózkodniuk kell, s ennek következményeként születik a túlvilág létben való hit: ezt nevezte Tylor a „folytonosság" doktrinájának. A szellemek arrafelé élnek, ahol lemegy a nap, vagy a hegyen túl, egy szent hegyen, szent ligetben, erdőben, stb.

2) A „megtestesülés" doktrínája szerint a lelkek és szellemek szabadon szárnyalnak a világban, és tetszés szerint hatoltak be más testekbe és tárgyakba, pl. a megtermékenyítéskor.

3) Ennek egyenes következménye lett egy újabb doktrína, a „megszállottságé": ha egy gonosz vagy idegen szellem behatolt valakibe, beteggé tehette, ennek megfelelően logikusnak tűnt, hogy a kiűzéshez *exorcizmus*hoz kellett folyamodni.

4) A „megtestesülés" és a „megszállottság" koncepciói vezettek a „fetisizmus" doktrínájához. Mivel a szellemek képesek behatolni különböző ember alkotta, ill. természeti tárgyakba, ezek a tárgyak sajátos erőhöz jutnak, amellyel különböző feladatokat képesek elvégezni. Az emberek úgy bánnak velük, mintha ezeknek a tárgyaknak személyes tudatuk lenne, tisztelettel övezik, de ugyanakkor manipulálják is őket. A fétiseket segítségével fedik fel az ellenséget vagy betegség okozóját és egyéb mágikus célokra használják. Fétisek lehetnek jósló csontok, kövek, egyéb tárgyak.

Az elsősorban Nyugat-Afrika népei vallásosságának tartott, majd később többek által cáfolt fétishit, fétisizmus gondolata azonban már jóval Tylor előtt érdeklődést keltett.

Charles de Brosses (1709-1777) francia történetíró és geográfus 1760-ban könyvet jelentetett meg a fétisistenek kultuszáról. *De culte des Dieux Fétisches* (A fétis-istenek kultuszáról) c. munkájában De Brosses korabeli utazók tudósításait vette alapul, akik leírták az afrikai portugál gyarmatok őslakosságának egy kultuszát. Mivel az első híradások Afrikából érkeztek, úgy gondolta, hogy a fétisizmus természetes székhelye Afrikában van, és Afrikát úgy kell tekinteni, mint magát az emberiség bölcsőjét. Ebben a kultuszban a helyi lakosság bizonyos élettelen tárgyaknak, elsősorban természeti tárgyaknak, különleges tiszteletet mutatott. Hitük szerint e tárgyak birtoklóinak természetfeletti hatalmat biztosítanak. A fétis portugál eredetű szó, jelentése valami, aminek varázserőt tulajdonítanak. A fétis lehetett ember is, általában azonban valamilyen talizmán, vagy amulett alakját öltötte fel. (Az amulett, ill. a fétis hatékonyságát a benne összegyűlt erő határozza meg. Az orvosságos ember ezt az erőt használja fel.)

De Brosses két alaptételből indul ki:

1. a fétisek alkotják a primitív vallás egyik formáját;

2. ez a forma megnyitotta az emberiség gondolkodása előtt az utat.

Ennek bizonyítására összehasonlította az afrikai és az egyiptomi fétiseket: azt állította, hogy a világ minden vallásában megtalálható közös alapot a fétiskultusz őseredeti elemeivel

magyarázhatjuk meg. Véleménye szerint ez a közös alap a művészetet és a tudományt is magában foglalja, mivel ezek születése és fejlődése a vallásával hozható összefüggésbe.

Meggyőző erejű dokumentációval, bizonyítékkal ellátott írásában kifejti, hogy „az embert magában az emberben kell tanulmányozni, tehát nem lehet és nem is kell kieszelni azt, amit az ember cselekedett. A fétisizmus fenomenológiája ebből a szempontból *deus ex machina,* amelynek meg kell világítania az ember eredetét.

August Comte (1798-1857), a szociológia elméleti alapvetéseinek francia megalkotója De Brosses írását, ill. az általa kidolgozott fétisizmuselmélet fenomenológiáját felhasználva több kötetes munkát írt a fétisizmusról, amelyet 1830 és 1872 között jelentettek meg. Comte elgondolásában a fétisizmus sokkal nagyobb jelentőséget kap, mint De Brosses-nál. Szerinte a fétisizmus maga a természetnek szentelt kultusz.

Cours de Philosphei positive (Pozitív filozófia) c. művében kifejti, hogy az emberiség történeti fejlődésére három szakasz jellemző: 1. teológiai állapot (amelyet a természetfeletti erők és lények uralma jellemez), 2. metafizikai és 3. pozitivista állapot. De Brosses gondolatmenetét követve határozza meg a vallási evolúció három lépcsőfokot: 1. fokozat a fétisizmus, 2. fokozat a sokistenhit, 3. fokozat az egyistenhit.

Comte a fétisizmust eleinte az ember tudományos hajlamainak elfojtására irányuló gondolkodásnak tartotta. A fétisizmus a képzelőerő és nem a fogalmi gondolkodás korszaka, sebből következően ebből származtatja a művészeteket, sőt a költészetet is. Az is igaz, állítja, hogy ezek majd csupán a sokistenhitben érik el teljes virágzásukat.

„A szépművészetek tekintetében a fétisizmusnak az emberi értelemre gyakorolt általános hatása kétségkívül nem elnyomó... Nyilvánvaló, hogy egy olyan filozófiának, amely közvetlenül élettel töltötte meg az egész természetet, arra kellett irányulnia, hogy különösen a képzelőerőnek spontán lendületét mozdítsa elő, amely képzelőerőt akkoriban szükségszerűen magas szintű szellemiség foglalat keretbe. ... Így minden szépművészetre – a költészetet sem kivéve – vonatkozó első értekezések közvetlenül a fétisizmus korára vezetnek vissza. ... Rá kell mutatnom a fétisizmusnak a társadalmi fejlődés egészére gyakorolt sajátos befolyására, amely ennek a primitív vallásnak egyrészt a hasznos állatok, másrészt a növények rendszeres fenntartásában jellemzően jelentkező, ilyen spontán módon betöltött fontos funkciójában áll. ... A fétisizmust tehát úgy lehet tekinteni, mint egy olyan vallást, amely az egyetlen akkor járható úton felvázolta az emberi intézmények legemelkedettebb és akkor még nagyon kevéssé átérzett rendjét... A teológiai szellem őseredeti alapját szükségszerűen a fétisizmus alkotja, ha (ezt a teológiai szellemet) a legtisztább elemi naivságában és mégis kifejlett értelmi teljességében tekintjük... Így a megfelelőképpen elmélyített teológiai bölcseletnek mégis szükségszerűen a tiszta fétisizmus az alapja... A fétisizmus távol áll attól, hogy a teológiai szellem egyszerű eltévelyedése legyen...” (idézi Comte-t Cocchiara 1965: 112).

Comte életműve az evolúciós szellem erőteljes hatását tükrözi vissza, habár többször hangsúlyozta, hogy az ő gondolatmenete más síkon mozog. Comte szerint „az emberi gondolkodásnak a fétisizmusban feltételezett kezdete nem fogalmilag, vagy időn kívüliként felfogott 'első', hanem időrendileg az első” (uő, 116). Egyébként az emberiség fejlődésének történeti és társadalmi folyamatát és az ezt irányító természeti törvényt, azaz a fétisizmusból való átmenetet a sokistenhitbe, majd a sokistenhitből való átmenetet az egyistenhitbe evolúciós átalakulásának tekinti.

„A fétishitű népek ... megfigyelése azt látszik mutatni, hogy az első vallásos korszak egyáltalán nem zárja ki bizonyos papi osztály kialakulását... Nekem azonban úgy tűnik, hogy ezeknek a társadalmi lépcsőfokoknak elmélyült vizsgálatából mindig felismerhető, hogy a

fétisizmus elérkezett a bálványimádás stádiumába, amely az előbbinek a tökéletesedése, és amelyben megtörténik a tulajdonképpeni sokistenhitbe való átmenet" (uő, 112).

Comte fétisizmusról alkotott nézeteit többen is kétségbe vonták. Georges Sorel (1847-1922), francia szociológus és filozófus azt állítja, hogy a fétisizmus még csak nem is a vallás csírája és nagyon távol áll attól, hogy a vadaknak tartott népek fenomenológiája legyen. Szerinte a fétisizmus egy fejlettebb kultúrához tartozó másodlagos jellegű megnyilvánulás és egyáltalán nem központi kategória (Sorekt idézi Cocchiara, 115).

Comte kritikusai közé tartozott Leo Frobenius (1873-1938), német Afrika-kutató is, aki szerint nincs egyetlen olyan primitív nép sem, amelynél a fétisizmus igazi és valódi vallásos jellegű fenomenológiát alkotna. *Kulturgeschichte Afrikas* (Afrika kultúrtörténete) c. könyvében egyenesen kétségbe vonja a fétisizmus létezését:

„A fétis fogalmát (szó szerint a portugál *feiticeiro* kifejezésből származik) mint egy afrikai vallás jelképét találták ki: európai gyári védjegy van rajta. Én személy szerint sohasem találkoztam a négerek között Fekete-Afrika egyik részén sem a fétisek kultuszával" (Frobenius idézi Cocchiara, 115).

Bibliográfia

COCCHIARA, Giuseppe 1965. *Az örök vadember*. Budapest: Gondolat

TYLOR, Edward B. 1924 (1871). *Primitive Culture.* New York: Brentano's

Mítosz és kultúra a természeti népeknél

Ad. E. Jensen: Mythos und Kult bei Naturvölkern c. könyvéről

Szimbiózis 4 (4): 92-97. 1995.

Adolph Ellegard Jensen (1899-1965) német kultúrtörténész, a Leo Frobenius által megalapított kultúrmorfológiai iskola követője, 1951-ben írta *Mythos und Kult bei Naturvölkern* c. művét, amelyben a Molukka szigeten élő *ceram*ok, az abesszíniai *kons*ok vallási életéről gyűjtött anyagot és annak elemzését adja közre. Jensen ebben a művében kritikai elemzésnek veti alá a vallásantropológia azon elméleteit, amelyek a vallás eredetét: a pre-animista varázselmélettel, az animizmussal és az ősmonoteizmussal magyarázzák. Nem fogadja el azokat a megállapításokat, melyek szerint a korai vallások kialakulásához az vezet, hogy az ember hiányos intellektuális képességeiből következően a rendelkezésre álló ismeretekből hibás következtetéseket von le, kombinációi tévesek, s vallási tevékenysége soha el nem érhető célokért folyik. Szerinte a korai ember is homo sapiens, s szellemi képességei nem különböznek a civilizált emberétől, csak Lévy-Bruhl-re[5] hivatkozva – a szellemi élete más; ebből következően a mi logikánkkal követhetetlen törvényszerűségekre jut. A másság miatt a primitív ember gondolkodásának mechanizmusa nem vezethető le a civilizált ember gondolkodásából, az ok-oksági viszonyból. Annak érdekében, hogy ténylegesen megértsük, miért gondolkodnak ugyanarról a jelenségről másként, mítoszaikkal kell elemeznünk, ugyanis itt mérhető le a jelenségek másként értékelésének mértéke és módja.

Tény, hogy a civilizáció gondolkodása előnyben részesíti az oksági – logikai kapcsolatok keresését (bár ha a művészetek oldaláról közelítünk a kérdéshez, a helyzet nem ilyen egyértelmű). A természeti és a civilizált népek közötti különbség azonban nem gondolkodásuk logikus, vagy pre-logikus módjában, hanem kultúráik eltérő vonásaiban van.

A primitív ember is megéli a valóságot. A valóság megélésének tartalma a mítoszokban, kultuszokban, szertartásokban jut kifejezésre. A kultikus események, szertartások általában a mítoszokban megőrződött történetek dramatizált előadásai. A mítosz elmesélése is kultikus cselekedet. A mítoszok választ adnak a létezés eredetére, a mítosz elmesélésének, vagy előadásának ünnepélyessége pedig az élménytartalom másságából, ünnepélyességéből és mitikus jellegéből következően kiemelik az embert a hétköznapok egyformaságából. A szertartásokban kifejeződik az ember azon igénye, hogy egy időre elfelejtse a hétköznapokat, hogy önmaga kerüljön az események középpontjába, és bebizonyítsa saját fontosságát önmaga és a közösség előtt.

A kultúra keletkezésében döntő momentum a felsőbbrendű szubsztanciák felé fordulás igényének megjelenése, az odafordulás kifejezésének szándéka, és az odafordulás mint szokás meggyökeresedése.

A közösen végrehajtott mitikus cselekvéssorok – szertartások már az ember legkorábbi történelmében is hozzájárultak valamiféle egység kialakításához. A természeti népek homogén társadalmában a szertartás egymás megértésének és a közösségélmény megélésének a lehetőségeit is magában rejtette, ugyanakkor a felnövekvő nemzedékek számára (beavatás) a tudás átadásának eszköze is volt.

---

[5]Lucien Lévy-Bruhl (1857-1939) francia filozófus és vallásetnológus.

A növénytermelő népek körében igen elterjedt a következő eredetmítosz: az ősidőkben nem volt élelem, de egy szellemet megöltek és a növények elterjedtek a földön. Ezzel az ősidőnek vége is volt, kialakult az élet mai formája, többek között a halandóság és az ember azon képessége, hogy életet hozzon létre. A megölt szellem lett a hold.

A szertartásokban a résztvevők mindig a teremtés ősmítoszát élik meg, még akkor is, ha a mítosz eredeti tartalma feledésbe merült, mint pl. a dél-abesszíniai konsoknál. A konsok 18 évenként avatási szertartást tartanak, mely során minden még be nem avatott férfinak ki kell mennie az erdőbe élelem nélkül, s meg kell ölnie egy nyulat. A beavatási szertartásnak végső soron nincs más értelme, mint a felnőtté válás bebizonyítása, hogy ez által a beavatott a közösség teljes jogú tagja lehessen. A szertartás során, azonban a vadászok öntudatlanul megélik az ősidők élelemnélküliségét, az első ölés szertartását. A nyúl azért fontos, mert a legtöbb afrikai nép mitológiája a holdat a nyúllal hozza összefüggésbe. A beavatás után a férfi nemzőképes és a közösség teljes jogú tagja lesz.

A házas férfiak is kötelesek részt venni ebben a szertartásban – különben elvesztik nemzőképességüket. Ha egy olyan házasságban gyermek születik, ahol a férj nem vesz részt a szertartáson, az asszonyt házasságtöréssel vádolják.

Jensen szerint az ünnep, a szertartás bensőséges kapcsolatot teremt az ember és a felsőbbrendű lény között, lehetőséget kínál arra, hogy az ember átélje az ősélményt, amikor még az ember egy volt az istenséggel. Frobenius[6] is felhívja a figyelmet a szertartások alatti különös lelkiállapotra, a magával ragadottság, a transz állapotára, ami végül is kiemeli az embert a hétköznapokból, s átemeli egy másik világba.

A szertartásoknak gyakran elemei különböző játékok, amelyeknek csak a szertartás keretében van értelmük. Jensen szilárdan hiszi, hogy a játék mindig valamilyen mitikus elképzelés eredménye, pl. a közép-afrikai chokwék falujuk védőszellemét gólyalábaknak képzelik, amelyek éjjel az ég uráig érnek, s így védik a falut. A gólyalábakon való járás, mint önmagáért űzött játék ebből alakult ki. A természeti népek táncai, játékai, verseny játékai ugyancsak a mitikus világkép részeként, a szertartás keretében jelennek meg.

A mítoszok állandó motívuma az ősidőkben történtek leírása. A mitikus gondolat feltételezi, hogy minden, ami létezik egyetlen alkotóerő műve, amely egyfajta rendetlenségből, egy másfajta létezésből megteremti a rendet, a most fennállót. A dolgok létezésének, teremtésének mitikus ideája semmi esetre sem magától értetődő. Az emberiség kultúrtörténete során hallatlan erőfeszítéseket tett, hogy a „világ szemlélésének, a világszemléletnek ezt a formáját megalkossa. A mitikus világkép a valóság adottságainak igenlésére, de legalább elfogadására és optimizmusra épül. A mítoszok születésére akkor kerül sor, amikor bizonyos jelenségek még nem öltöttek szilárd alakot, de a róluk alkotott idea, elképzelés már jelen van. A mítoszok valóságtartalmát akkor is el kell fogadnunk, ha mi magunk nem tudjuk azt feltárni.

A természeti népek mesekincsében nagyon sok olyan történetet találunk, amiből hiányzik az a fajta igazságtartalom, amit a mítosz közvetít. Ezek a történetek is az ősidőkről szólnak s magyarázatot adnak valamilyen jelenségre. Jensen ezeket etimologikus vagy magyarázó mítoszoknak nevezi. Egy dél-afrikai etiologikus mítosz elmeséli, hogy a vízilónak valamikor hosszú szőre volt, ami egyszer tüzet fogott A víziló a vízbe ugrott, hogy a lángokat eloltsa, s nem jött ki többet a vízből.

---

[6] Leo Viktor Frobenius (1837-1938) német afrikanista, kultúrtörténész, kultúrmorfológiai iskola megalapítója. Afrikai kutatásai során többek között feltárta a benini, ifei, Oyo-i kultúrákat és értékes bronz és terrakotta szobrokat, reliefeket, és egyéb tárgyakat, használati eszközöket vitt Berlinbe.

A történet kétségtelenül egy korábbi állapot megváltozásából indul ki, de nem tudjuk meg, hogy a víziló miért megy végül vissza a földre. A valódi mítosszal szemben a magyarázat (ég s ezért beugrik a vízbe) kauzális karakterű, s hiányzik belőle az a mitikus vallási töltetű alap, ami a valódi mítosz igazságtartalmát meghatározza. A Jensen által valódinak nevezett mítosz is a világot magyarázza, de középpontjában mindig az ember isteni lényegének a felismerése áll és soha nem asszociatív. Az etiológiai mítosz nélkülöz mindenfajta igazságot, gyakran eleme a csalás, a csel, a játék, s témái hétköznapiak; Jensen a valódi mítosz degeneratív formájának tekinti.

A degenerációs folyamat – amely kiürülés, lényegvesztés – az állandó ismétlés következménye. Ebben a folyamatban megváltozik a világkép, elemek, motívumok tűnnek el, jelennek meg, kapnak más tartalmat. Ugyanakkor minden kultúra hordoz *survival*-elemeket, amelyek ellenálló képessége éles ellentétben áll a kiürüléssel, az elértelmetlenedéssel.

A természeti népek vallásossága összekötő kapocs az emberek között, ugyanakkor tudatosítja bennük a világ isteni eredetét és azt, hogy ebben a felsőbbrendűségben az ember is társ lehet. A vallásos viselkedés lényege és tulajdonképpen formája a valóságról és, a valóság lényegéről szerzett különleges tudás életben tartása rítusok és szertartások segítségével. Jensen szerint eredetét tekintve minden vallásünnepnek az a lényege, hogy emlékezzen és megjelenítse a mitikus rendet, az isteni eredetet. Az említett beavatási szertartás, eredetét tekintve emlékünnep, melynek során a felnövekedett ifjúság beavatásának alkalmából a közösség arra a mitikus eseményre emlékezik, amikor hite szerint halandó, ugyanakkor reproduktív lett.

A legfelsőbb lény képzete nem jelenik meg minden természeti népnél. Az ős-monoteisták szerint ez az emberi szellem elkorcsosulásának és az ember lustaságának a következménye; ugyanis könnyebb korrupt szellemekkel alkudozni, mint a legfelsőbb lény szigorú parancsainak engedelmeskedni. Preuss[7] ugyanakkor pont az ellenkezőjét állítja. Szerinte a legfelsőbb lényhez való könyörgés azért váltotta fel a kultikus szertartásokat, mert az kényelmesebb volt.

Az animisták egyáltalán nem foglalkoztak a természeti népek legfelsőbb lényről alkotott képzetének vizsgálatával, megelégedtek a szellemhit és az őstisztelet kutatásával. A mítoszokból azonban felsőbbrendű isteni lények egész sora nyomul elő. Ezek az istenek az ősidőben emberi, növényi és állati alakban jelennek meg, alkotó erejükkel megalkotják a létezést és a létezés rendjét, ezzel lezárják az ősidőt. A keletkezés azonban mindig az istenség megölésével jár, akinek a testéből keletkeznek a haszonnövények, az eszkimóknál az állatok, vagy sok afrikai népnél a hold, az újjáéledés szimbóluma. A halhatatlanságot pedig felváltja a halandóság. Az emberek életébe a legfelsőbb rendű lény, a teremtő, nem avatkozik bele, nem jutalmaz, nem büntet, nem mindenható és senki nem imádkozik hozzá. A vallási tevékenység abból áll, hogy az istenség teremtette rend isteni lényegét nem felejtik el és dramatizált előadások, szertartások keretében eljátsszák az ősidő történéseit, miközben megjelenítik az istenséget. Az istenséggel az ősök hosszú sora köti össze az élőket. A szakirodalom kultúrhéroszokként tartja számon ezeket a világteremtő erőket. Jensen annak érdekében, hogy kihangsúlyozza a civilizált és természeti népek istenképzetei közötti különbséget, *dema*[8] istenségnek nevezi el a kultúrhéroszokat.

A *dema* istenség képzete a növénytermesztő kultúrák megjelenésével terjedt el széles körben. A vadásztársadalmakban az állatok ura vagy az állatok védelmezőjeként emlegették és mindig valamilyen állat képében jelent meg. Ura van ugyanakkor a ködnek, szélnek, földnek,

---

[7] Konrad Theodor Preuss (1869-1938) német vallásetnológus.

[8] A *dema* elnevezés a marind-animok *demalet* szavából származik.

levegőnek, tűznek stb. is. Ezek az urak azonban nem teremtették a világot, nem mindenhatóak, uralmuk részleges és nem a teremtésre, hanem a már megteremtett felügyeletével függ össze. Ez a képzet az ősidő élmény hiánya miatt közelebb áll korunk „civilizált" istenképéhez, mint a *dema* istenséghez, s Jensen szerint a vadászszertartásokat is inkább vallásosnak lehet tartani, mint mágikusnak.

A növénytermelő kultúrák szertartásainak középpontjában gyakran állatáldozat bemutatása áll. Az ölés mint központi kérdés ezekben a kultúrákban jelent meg először (fejvadászat, emberáldozat, kannibalizmus). A zsákmányoló népeknél ez az áldozatszerű ölés hiányzik. Náluk az ölés szinte „hivatásszerű" és a létfenntartás eszköze, valamint a vadászdicsőség megszerzésének érdekében történik, az állatot azonban kiengesztelik, miután leölték.

A növénytermelő kultúrák mítoszai az új élet keletkezését szinte kivétel nélkül az istenség megölésével hozzák összefüggésbe, tehát minden élet csak egy másik élet megsemmisítésével keletkezhet. A *dema* istenség megjelenésére való ismételt emlékezés az alapja egy sor szertartásnak. Jensen állítása szerint a kannibalizmus ünnepi emlékezés arra, hogy megeszik a *demából* keletkezett haszonnövényeket. A termékenység, az eső, a bőséges termés stb. érdekében végzett rutinszerű ember vagy állatáldozatok is csupán az emlékezés segédeszközei. A fejvadászat célja pedig az, hogy a megölt ember mágikus ereje legyőzőjébe szálljon.

A főnökségek és magaskultúrák áldozati szertartásai a természeti népek szertartásainak más tartalmakkal telített degenerált formái, ahol az áldozat már nem az emlékezés, hanem az isteni akarat kikényszerítésének az eszköze.

A vallásos viselkedés lényeges eleme az erkölcs, ugyanakkor a természeti népeknél az erkölcs mint fogalom nem létezik. Tylor[9] szerint nem az erkölcs hiányáról van szó az animista kultúrákban, hanem arról, hogy az erkölcs, mint elkülönült fogalom nem fogalmazódik meg. A társadalom számára elfogadható viselkedésnormák teljesen függetlenek ugyanis az „animista hitélettől". Az általunk erkölcsösnek tartott vonások, segítőkészség, udvariasság, idősek tisztelete stb. a természeti népek társadalmában nagyon hangsúlyos formában jelennek meg. Jensen szerint a vallásos viselkedés magában hordja az erkölcsi tartalmakat, amelyek a természeti népeknél is megfigyelhetők. Életüket számtalan tabu szabályozza, s büntetést kap az, aki a tabut nem tartja be; de a természeti népek büntetés nélkül is a legkomolyabban veszik ezeket. Ez azt jelenti, hogy számukra a tabuk jelentik az istenség elképzeléseit az erkölcsi tilalmakat illetően.

Kant szerint a vallás a kötelességek, mint isteni parancsok felismerése. Ha a tabukat az istenséggel szemben fennálló kötelezettségként definiáljuk, akkor az isteni értelem kifejezésre jut. A természeti népek vallásosságából azonban hiányzik az a motívum, hogy az erkölcsösségükkel hatni akarnának az istenségre (mint ahogy a pre-animista valláselmélet feltételezi). A természeti népeknél a vallás nem az isteni parancsok felismeréseként jelenik meg, hanem a valóság isteni lényegének a felismerését jelenti. A vallás nem kötelesség, hanem a felismert valósággal szembeni adekvát viselkedés.

Preuss a természeti népek minden vallásos megnyilvánulását a mágiából vezette le, amelynek középpontjában mindig valamilyen cél elérése áll. A célt a személytelen hatalomra (ami szerinte megelőzi a személytelen istenségbe vetett hitet) való közvetlen ráhatással, varázslattal kívánják elérni. Frazer[10] (ebből kiindulva azt állítja, hogy az ember azért tért át a könyörgésre, mert belátta, hogy a varázslatok eredménytelenek.

---

[9] Edward Burnett Tylor (1832-1917), a kulturális antropológia megteremtője Angliában, az Oxfordi Egyetem első antropológia professzora.

[10] Sir James George Frazer (1854-1941) evolucionista vallástörténész, a cambridge-i egyetem tanára.

Jensen nem fogadja el Preuss azon állítását, hogy a szertartások valamilyen cél érdekében folynának. Szerinte a gyermekáldás kérése, az esőkérés stb. csupán az ember akaratának a kinyilvánításai. Ha ugyanis Preuss-nak igaza lenne, akkor az embernek asszociatív úton, kauzális logikával kellett volna a célok elérését meghatároznia. Jensen szerint az esőszertartások nem az istenséget kényszerítő erőként jelennek meg, hanem visszautalnak az őserőre és az emlékezést, az ősidő tudatosítását szolgálják. Úgy véli, hogy ha a társadalom nem tartja állandóan napirenden az adott jelenség isteni eredetének tudatosítását, akkor akaratlanul megjelenik a csodavárás és a könyörgés, s ekkor válik a szertartás célirányos tevékenységgé.

A *sámánizmus* mint kulturális jelenség nem függ az adott nép vallásának formájától, létrejöhet ott is, ahol dema istenek, vagy a mennyekben trónoló isten áll a vallási képzetek középpontjában. A sámánizmus azon a felismerésen alapul, hogy az ember mint szellemi lény, a szellemi folyamatok láncszeme, s a világ megtapasztalható jelenségei a szellemek világában párhuzamos folyamatokként játszódnak le. Ebben a folyamatban a sámán rendelkezik azzal a képességgel, hogy pszichés koncentrációval ezekre a párhuzamosan lejátszódó folyamatokra hasson, tehát nem konkrétan avatkozik a történésekbe, hanem a párhuzamosan futó szellemi folyamatokra gyakorol hatást.

A sámán különleges lelki tulajdonságainak megfelelően képes közvetíteni az emberek és az istenek, szellemek között. Fontos feladata a gyógyítás, az éhínség, a közösség katasztrófahangulatának megszüntetése, szertartások lebonyolítása. Át tud változni különböző állatokká, képes együtt utazni a szellemekkel, elő tudja hívni őket, parancsol nekik, mindenre képes, álmot fejt, legjobban ismeri a törzs mítoszait, szellemi, nem ritkán politikai vezető. Kiképzése akár öt-tíz évig is eltarthat. Nehéz próbákat kell ez idő alatt kiállnia: testi megpróbáltatások, hosszú egyedüllét stb. A sámán különleges lelkiállapota a *transz,* a sámánizmus legfontosabb eleme, egyben feltétele is annak, hogy a sámán feladatainak eleget tehessen. A sámán helyzete kiemelten megbecsült, társai hisznek különleges képességeiben. A közösség az egyetlen autoritás, amely megítélheti a sámán tevékenységét, vagy hisz neki, vagy sem. A sámán tevékenységének fontos eleme a mágia.

Kevés könyv volt olyan hatással az antropológiára mint Tylor *„Primitive Culture”* című munkája. Jensen kritizálja Tylort is, amiért elutasítja a diffúziós elméletet. Jensen szerint ugyanis csak így magyarázhatók meg az egymástól nagy földrajzi távolságokra élő népek hasonlóságai. Tylor szerint a vallás minimális meghatározása az ember szellem lényekbe vetett hite. Abból indul ki, hogy az ember magyarázatot keresett az élő és a holt közötti különbségekre, valamint az álomra. Jensen szerint azonban az ember, amikor még csak mint biológiai lény létezett, szellemi lényekbe vetett hit nélkül, akkor is aludt, álmodott és meghalt anélkül, hogy bármiféle gondolat lett volna ezekről a jelenségekről, mert elfogadta a világ jelenségeit mint valóságot. Jensen nem tartja magától értetődőnek, hogy amikor az ember elgondolkodott ezekről a jelenségekről akkor a lélek képzetére jött rá, mert ha ez így lenne, akkor a két ember gondolatmenete tisztán kauzális és logikai lenne. Az alkotás folyamatai pedig Jensen állítása szerint soha sem korlátozódnak ok-okozati összefüggésekre. Szerinte az embernek egyáltalán nem volt szüksége az álomra és a halálra ahhoz, hogy a szellemi folyamatokról és saját létének fontosságáról meggyőződjön. Tylor arra sem ad magyarázatot, hogy hogyan alakultak ki a szellemekből az istenképzetek. Jensen úgy gondolja, mindenféleképpen az istenképzetek voltak előbb, mivel az ember számára minden az isteni felsőbbrendű ősélményen keresztül jelenik meg. Ugyanis a természeti népeknél az a valami, amit mi léleknek fordítunk, a *dema* istentől származik és a halál után hozzá tér vissza, aki majd újra „kiosztja” egy születendő gyermek számára.

Jensen az ős- és halott kultuszban is azt akarja bizonyítani, hogy az istenképzet volt előbb. Úgy véli, hogy a halottakhoz fűződő vallásos viszonynak az az oka, hogy az ember az

istenség része (hisz az isten őt a saját képére teremtette), szellemi lény, az istentől kapott életszubsztanciákkal. A kapcsolattartás az istenekkel az ősök láncolatán keresztülvalósul meg, ugyanakkor a születés csodája révén ugyancsak részese az isteni lényegnek.

Jensen nem ad magyarázatot arra, hogy az istenképzet hogyan vezet el a szellemek és a lélek képzetének kialakulásához. Azonban azt nem vonja kétségbe, hogy a természeti népek környezetüket benépesítik különböző jó és rossz szellemekkel. Csak annyit tudunk meg, hogy a szellemek és szellemhősök eredetileg mitikus alakok, legtöbbször istenségek voltak és degenerációs folyamat következtében lettek az istenekből szellemek, s ahol a szellemek megjelennek, ott jelen van a félelem is.

A *dema* istenség leírásából kiderül, mennyiben különbözik ez a civilizáció istenképzetétől, arra azonban nem kapunk magyarázatot, hogy a *dema* istenség degenerálódott formái, a szellemek miben különböznek magától a *demá*tól, mely tulajdonságok jellemzők a szellemekre, és melyek nem.

Földtulajdon és gazdasági racionalitás a tradicionális társadalmakban

A tradicionális társadalom fogalma

A tradicionális társadalom fogalmát Habermas a következőképpen határozza meg:

> A 'tradicionális társadalom' kifejezéssel illetik mindazon társadalmi rendszereket, amelyek általában véve megfelelnek a magaskultúrák kritériumainak. Ezek a magaskultúrák az emberi nem fejlődéstörténetének meghatározott fokai. A primitívebb társadalmi formáktól három dologban különböznek: 1. az uralmi felsőbbség központosított (Herrenschaftsgewalt) (az uralom állami szervezettsége, szemben a törzsi szervezettel); 2. a társadalom szocio-ökonómiai osztályokra hasadt (a szociális terheket és kárpótlásokat osztály hovatartozás és nem rokonsági viszonyok alapján osztják el); 3. az uralmat hatékonyan legitimálja egy központi világkép (mítosz, kultúrvallás (Hochreligion) (1994: 26).

A 'tradicionális társadalom' kifejezés arra a körülményre vonatkozik, hogy az intézményi keret egészének alapja a kozmikus és a társadalmi realitás mitikus, vallási vagy metafizikai értelmezésinek megkérdőjelezhetetlen legitimációja. „Tradicionális" társadalmak addig léteznek, amíg a célracionális cselekvés alrendszereinek fejlődése a kulturális hagyományok legitimáló hatékonyságágának határain kívül marad" (1994: 27-28).

Az antropológiai szakirodalom a tradicionális államok képviselte magas-kultúrákon kívül a tradicionális társadalom fogalmát tágabban értelmezi, ide sorolja a törzsi társadalmakat, az állam felé átmenetet képező főnökségeket is. Használatosak még a szakirodalomban az archaikus társadalmak, természeti, írásnélküli társadalmak elnevezések is. Ezek tartalmilag gyakorlatilag lefedik egymást, eltérő használatuk fogalmi tisztázatlanságból ered.

A dolgozatban a tradicionális társadalmak megjelölését fogom használni. Ebbe tágan értelmezhető fogalomkörbe beleértem a legegyszerűbb hordaközösségben élő zsákmányolókat, az ültetvényes földművelőket, valamint az archaikus államalakulatok különböző formáit, az írásbeliséget nélkülöző Dahomeytől kezdve az írással rendelkező „nagyüzemi" kukoricatermeléssel foglalkozó dél-amerikai, vagy öntözéses rizstermeléssel foglalkozó délkelet-ázsiai magaskultúrákig. Ezeket a történelmileg különböző fejlődési fokon álló és egymástól meglehetősen eltérő társadalmakat a tradíciók szigorú kötöttsége és az a tény köti össze, hogy ezek a társadalmi berendezésüket illetően kis- vagy szűk-skálájúak (small-scale societies).

Kisskálájúaknak azokat a társadalmakat nevezi az antropológiai szakirodalom, amelyekben a szociális mező több egymáshoz hasonló kiscsoportot (primer csoportot) foglal magába (pl. altörzsek), az egyén szűk szociális térben mozog, a szerepek száma kicsi, s azt is kevés ember birtokolja a születéssel meghatározott társadalmi helyzet függvényében. A gazdálkodás specializáltsága alacsony, ugyanakkor széles a politikai-rituális szféra. A kapcsolatok közvetlenek, intenzitásuk viszont nagy. A gazdasági, politikai, vallási és rokonsági rendszerek kongruensek egymással. Polányi (1976: 54) ezt úgy fogalmazza meg, hogy az emberi gazdaság beleszövődik az ember társadalmi viszonyaiba.

Weber gazdaságon illetve gazdasági cselekvésen azt érti, hogy valakinek hatalmában áll, hogy rendelkezzék cselekedetei fölött, és e rendelkezési hatalom folytán a cselekvés egységesen irányított, ameddig ez a hasznos tevékenységekről és a hasznos tevékenységek lehetőségeiről

való gondoskodás keretei között mozog. Ezzel szemben áll minden olyan szervezet, amely „bekapcsolódik" ugyan a „gazdasági életbe", de „maga nem gazdasági ... mert maga ... nem gazdálkodik, inkább arra szorítkozik, hogy mások gazdasági cselekvését általános normáknak vesse alá, formális normák betartására kötelezzen" (1979: 10).

A tradicionális társadalmak esetében érvényesnek tartjuk a definíció első mondatait. A gazdaság beágyazottságából következően viszont a gazdasággal nem áll szemben a többi nem gazdasági szervezet, mert ez az elkülönülés még nem megy végbe. A gazdasági cselekvést irányító általános normák, például: lehetnek pl. vallásiak, erkölcsiek, rituálisak, rokonsághoz kötődőek, tehát társadalomszervezeti megfontolásúak. A formális normák betartását felügyelő intézmények ugyancsak lehetnek vallásiak, politikaiak, mitológiaiak, stb.

Sahlins (1972:76) szerint a gazdaság a tradicionális társadalmakban strukturálisan nem létezik, csupán olyan valami, ami rokonsági (társadalmi) csoport által testesül meg, inkább funkció, mint struktúra. A gazdaság mint önálló struktúra hiánya okozza, hogy a termelés a családban önellátásra történik, a termelés egysége a háztartás. Ezzel a megállapításával a gazdaság társadalmi beágyazottságára utal.

Gazdaság, földtulajdon és a társadalmi tények – érdek, és beágyazottság törzsi szinten

A föld birtoklásáról nemcsak letelepedett népesség esetében beszélhetünk. A zsákmányolók vagy a nomádok is kijelölik az általuk birtokolni vélt földterületet. A földművesektől azonban különböznek, mert ez a „tulajdon" térben a vándorlással változik. Amikor megjelenik és elterjed a földművelés, a földtulajdon helye nagyjából állandósul. A rajta való termelést az anyagi tárgyak adott szintje és a termelési folyamatok fizikai sajátosságai határozzák meg. A földtulajdon alapvetően közösségi eredetét a természet fizikai adottságai, az általa kikényszerített, s ahhoz alkalmazkodó csak csoportosan végezhető földművelési technikákkal, – mint amilyen az égetéses-irtásos művelés – is magyarázhatjuk. A természeti folyamatok maximális hasznosítása ugyanis csak csoportszinten mehet végbe. Ez a földművelési mód két nagy munkafázisból áll. Az első egy csak közösségileg kivitelezhető munkafolyamat (erdőirtás, égetés, talaj-előkészítés); a második viszont – elvileg – akár két egyénileg is kivitelezhető fázist (vetés, betakarítás) jelent. Az első fázis közösségi kényszere a munka nehézségi fokából adódik, a másodikat pedig a közösséget összetartó politikai kényszer diktálja. A föld csoporttulajdonként megjelenő közösségi tulajdon, mint ilyen a reciprocitás és a redisztribúció útján kielégített létfenntartási szükségletek kielégítési módja mellett mint csoportösszetartó eszköz jelenik meg. Az egyén tehát, ha nem akar éhen pusztulni, nem szakadhat ki a közösségből. Azt is mondhatnánk, a közösség rabja. A földközösségi tulajdon csoportösszetartó erő, s mint ilyen szintén szükségletet elégít ki. Ebben a minőségében nem más, mint az – egymástól elválaszthatatlan egyéni és közösségi – túlélési stratégia eszköze, ugyanakkor kényszerítő társadalmi tény.

Polányi (1976: 54-55) a javak birtoklását az érdek felől közelíti meg. Mivel a föld közösségi-(csoport-) tulajdonban van, sem a termelés, sem az elosztás folyamata nem kötődik össze a földbirtoklással járó sajátos gazdasági érdekkel. A gazdasági folyamat azonban minden fázisában olyan más társadalmi érdekekhez kapcsolódik (pl. vallás, rítusok, rokonsági, nemzetségi szervezet, stb.), amelyek biztosítják a földművelésben megvalósuló termelés lépéseinek, majd az elosztás folyamatainak véghezvitelét . Az egyén gazdasági érdekei a törzsi társadalmakban igen ritkán elsődlegesek, az érdekek mint az élet minden területen, a gazdaságban is kizárólag kollektíven érvényesülhetnek. Az egyén elsősorban a hosszú távú társadalmi kötelékek fenntartásában érdekelt, amelyek a kölcsönös nagylelkűség és a

reciprocitás viszonylataiban juttat kifejezésre. Ez a helyzet, amelyet a törzsi társadalmak alaphelyzetének is nevezhetünk ugyanakkor állandó nyomás alatt tartja az egyént, „amely eltávolítja tudatából a gazdasági önérdeket, olyannyira, hogy az egyén bizonyos esetekben – ha nem is mindig – még arra is képtelenné válik, hogy megértse tulajdon cselekedeteinek következményeit egy ilyen érdek szempontjából".

A vázolt helyzetből az a következtetés vonható le, hogy a föld közösségi tulajdona következményként magában hordozza a közösség dominanciáját, egyén feletti valóságát, amelyre először a társadalmi tényeket vizsgálva Durkheim (1978) mutatott rá. Ez egyénhez képest a földközösség külsődleges, külső kényszerítő erők (természet és társadalom) eredője. Az egyén a tradicionális társadalmakban elsősorban mint a közösség tagja vehető számításba, egyéni érdekei semmilyen vonatkozásban, tehát gazdasági vonatkozásban sem jelenhetnek meg. Az egyén ugyanúgy „beágyazott" a társadalomba, a gazdaság. Ahogy a gazdaság nem különül el a társadalom egyéb alrendszereitől (hanem szinte kibogozhatatlanul összekapcsolódik velük), úgy az egyén sem válik el a társadalmat megjelenítő, megtestesítő közösségtől.

Durkheim szerint a társadalmi tények az egyénhez képest külsődleges cselekvésmódok, gondolkodásformák, és érzelmek, amelyek kényszerítő erővel rendelkeznek, s ennek révén ráerőszakolják magukat az egyénre (Durkheim, 1978: 27). Schumpeter azon a véleményen van, hogy a társadalmi tényeket emberi viselkedés eredményezi (1980: 41) miközben a tények normákká válnak (Godelier, 1981: 61). Durkheim és Schumpeter állítása azonban nem mond ellent egymásnak. A Durkheim-i definíció az egyénhez képest való külsődlegessége, kényszerítő ereje egy másik egyéntől, társadalmi kis- vagy nagycsoporttól indul ki, hiszen a cselekvésmódok, a gondolkodásformák, az érzelmek társadalmi meghatározottságú emberi „produktumok". Schumpeter a társadalmi ténytől azonban megkülönbözteti a gazdasági tényt, amelyet a gazdasági viselkedés jellemez. A gazdasági tények elkülönítése azonban kutatói absztrakció, mivel egy tény soha nem kizárólag gazdasági jelenség, mindig vannak más összefüggései is. (Schumpeter, 1980: 41).

A gazdasági tény a javak megszerzésére irányuló viselkedés és cselekvéssor és mint ilyen, a tradicionális kultúrákban nem különül el a társadalom alrendszereként. A gazdasági tények – a mai értelembe vett – gazdaságon kívüli társadalmi, kulturális, vallási viselkedésekbe, rítusokba ágyazottan jelennek meg. A gazdasági viselkedés tulajdonképpen gazdaságon kívüli, „a gazdasági alany" nem mint gazdasági alany tételeződik. Véleményem szerint (a kutatás számára) gazdaságiként elkülöníthető folyamatok fejlődésének lassúsága, vagy tökéletes hiánya éppen a beágyazottság tradicionális társadalmakra jellemző kötöttségeiből ered. A társadalmi tény ettől a viszonylatrendszertől még inkább „valóságossá", és ezáltal még érzékelhetővé válik. A társadalmi tény valóságossága, kényszerítő ereje az egyént gyakorlatilag halálra ítéli, ha kiszakad a társadalomból. Gazdaságról kell beszélni akkor is, ha az olyan eszközökből és lehetséges cselekvésekből áll, amelyek alkalmasak valamilyen szükségletnek, vagy a szükségletek valamilyen halmazának a fedezésére, és a cselekvők becslése szerinti szűkösség a viselkedés okává válik (Weber 1992: 35).

Malinowski funkcionális elmélete az emberi szükségleteket veszi alapul. Funkcionális kultúraelméletében kifejti, hogy a szükségletek kulturális imperatívuszok, amelyekre választ kell adni. A kielégítésre váró szükségleteket három csoportra osztja: alapvető (táplálkozás, hajlék, testi biztonság), származékos (társadalmi munkamegosztás, társadalmi rend szabályozása ellenőrzése, és fenntartása) és integratív szükségletekre (lelki biztonság, harmónia, életcél). Az alapvető szükségletek kulturális imperatívuszára adott egyik válasz a gazdaság (economics) szférája, ami kiegészül a munkamegosztással mint a származékos szükségletekre adott válasszal (1976:125). Az elmélet lényege, hogy a kulturális imperatívuszok funkcionális erővel hatnak az emberiségre, a válaszok csak akkor jelennek meg, ha előtte a szükségletek

kialakulnak. Hozzátenném, a létrejövő válaszok – mint amilyen a föld közösségi tulajdonlása is – társadalmi tényként hatnak az egyénre.

Malinowski a szükségletekből levezetett funkcionalista elméletet Schumpetert olvasva, aki szerint a gazdasági tevékenységnek bármilyen indítéka lehet, – akár szellemi is –, értelmét azonban mindig a szükségletek kielégítése adja (1980: 50), ebből a szempontból elfogadhatónak tarjuk.

A földközösség tényéből következik, hogy a törzsi társadalomban a társadalmi stratifikáció alapja nem a föld tulajdonviszonyainak a következménye. A bennszülött népeket nem a föld maga érdekli, hanem az, amit rajta megtermelni képesek. A földtulajdonlás iránti közömbösség a többlettermék hiányából következik. A megtermelt javakat felélik, így a termés fontosabb, mint a forrása. Hogy mennyire fontos az elfogyasztható javak birtoklása, a viszonylag állandónak mondható termények, olajpálmák, egyéb gyümölcsfák terményeinek és az eloszthatható javak „magántulajdona" jelzi (pl. potlach).

A föld iránti közömbösség azonban csak látszat, a föld ugyanis alapvető termelési eszköz, és társadalmi viszonyokat meghatározó tényező. A föld közösségi tulajdona ugyanis nem zárja ki, hogy bizonyos földterületet, kertrészt egy-egy család maga műveljen meg. Bár önellátásra s nem piacra termelnek, ha ügyesek vagy szerencsések, csekély mértékben felhalmozni képesek. A felhalmozott javak mennyisége, majd azok későbbi elosztása, pl. közösségi ünnepek alkalmával, presztízsszempontokat preferál, ami meghatározza a családfő helyét az adott közösség hierarchikus rendjében.

Ezt az ellentmondást látszik alátámasztani Polányi állásfoglalása. Szerinte az ember nem úgy cselekszik, hogy megóvja az anyagi javak birtoklásával egyéni érdekeit – és itt nyugodtan feltételezhetjük, hogy az anyagi javakban a földet is beleérti. Cselekedeteinek célja társadalmi helyzetének, jogainak, és társadalmi javainak megőrzése, s anyagi javait csak annyiban tartja fontosnak, amennyiben e célok elérésében hasznára vannak (1976: 54).

A tradicionális társadalmak már a törzsi szinten tudatában voltak a földtulajdon fontosságának. Bizonyítják ezt a földhasználat sokszor igen bonyolultnak látszó, ám precízen kidolgozott rendszerei, a föld örökölhetősége, földjogok és az adózás összefonódása, a tradicionális államszervezet kialakulása pedig éppen a közösségi földtulajdon terminusaiban fejezhetők ki, és a földbirtoklás módjából magyarázhatók (Ecsedy, 1982).

Földtulajdon és a tradicionális állam

Az archaikus államalakulatok a földtulajdonlás tekintetében változatos válaszokat adnak a kulturális imperativuszokra. Az ázsiai tradicionális államok öntözéses rizskultúrán alapuló földművelése vagy a mezo-amerikai magaskultúrák „nagyüzemi" kukoricatermelése magas szervezettségi fokot kívánó, s mutató irányítás mellett állami tulajdonú földeken folyik. Az egyén itt sem szakadhat ki a közösségből, a földhöz való viszonya azonban sokkal személytelenebb.

Az afrikai tradicionális államalakulatokon belül a földbirtoklás különböző formái alakulnak ki, amelyek ha nem is hozzájárulnak, de megjelenítik a társadalmi rétegződést. Dahomeyben például első helyen állnak a királyi birtokok, és ezt követik a hercegek kezén lévő területek (Polányi, 1972: 127). A másik póluson falvak mint eredeti közösségek. Közöttük helyezkednek el a lokális rokonsági nemzetségi-nagycsaládi ültetvényes birtokok.

A faluközösség területi egység, s csak legfeljebb emlékezetében őrzi a valamikori rokonsági-települési egység birtoklási hagyományát. A faluközösségekben a falufőnök feladata a föld

elosztása s a földhasználat rendjének ellenőrzése. Ugyanakkor a falu lakói bárhol foglalhatnak földet maguknak a falufőnök beleegyezésével, és ameddig művelik, addig van a birtokukban. A földekre jogigényt lehet bejelenteni, és az igénybejelentés után a földet más nem foglalhatja el. Mivel a falvak közti határok kijelölése bizonytalan, a falvak között adódhatnak vitás esetek. Az elhagyott föld ismét közösségi tulajdonná válik. A falvakban idegenek is betelepedhetnek, s egy idő után a faluközösség tagjaivá válhatnak.

Az ágazatok birtokában lévő földek minden kérdésében az ágazat feje dönt. A földművelés kötelező mindenki számára, tehát mindenki számára juttatni kell földet. Ebből következően a földelosztás csupán hatalmi szimbólum. A már birtokolt és megművelt földterület mellé lehet további földeket foglalni. Ebben az esetben a földfoglalónak teljes használati joga van a föld felett, el nem idegenítheti, de leszármazottai örökölhetik.

Az egyén a tradicionális afrikai államokban valamelyest kiszabadul a közösség kötelékéből, amennyiben a megtermelt terményeket maga adhatja el, vagy akár el is zálogosíthatja. A törzsi társadalmakkal szemben, ahol pl. egy olajpálma személyes tulajdon lehetett, itt a pálmafák, kólafák ágazati tulajdont képviselnek. Az ágazati tulajdonban lévő földet az uralkodó sem veheti el attól, akinek az ágazat vezetője juttatta. Az uralkodó alattvalóinak ágazati földet nem adományozhat. Erre a célra a területi alapú falvak szolgáltak, amelyeket mint amolyan „hűbérbirtokokat" kaptak az alattvalók, hivatalnokok. Ezeket az uralkodó által jutalmul kapott földeket azonban nem lehet örökölni, mivel nem képeznek magántulajdont, ideiglenes birtoklásuk ranghoz vagy hivatalhoz kötődik.

Ezekben az államalakulatokban a földtulajdonra adórendszer és kereskedelem épül. Ebből is látható, hogy a földművelés többletterméket produkál. A többlettermék funkciója azonban megváltozik, nem a presztízs emeléséhez van rá elsősorban szükség, hanem az adók befizetéséhez.

A földek közösségi tulajdona tárgyalt eseteinkben – mint látható – azt jelenti, hogy a földet birtoklók a földet nem idegeníthetik el, rendelkezési joguk a föld felett korlátozott. Ugyanakkor a faluközösségekben a falubíró fölérendeltsége mint felügyeleti funkció önmagában véve nem szolgál lényeges gazdasági különbség alapjául. A földművelés önálló, családi alapú munkavégzés keretében folyik, a munkát nem központilag irányítják. A föld közösségi tulajdona továbbá azt is jelenti, hogy a közösségi hierarchia kontrollt gyakorol a földhasználat módjai felett, de a kontroll és a földművelés szintje nem válik el túlságosan egymástól, mindkettő azonos helyen, a faluban, vagy az ágazatban lokalizálódik.

Minél magasabb helyet foglal el egy csoport (falufőnökök, területi főnökök, egészen az uralkodóig bezárólag) a hierarchiában, annál kevesebb a közvetlen földhasználatot érintő beavatkozási joga, viszont egyre nő a földhöz való közösségi tulajdonjoga, ami a termékek adószerű elvonásában, a közösség javára történő felhasználásban, új földfoglalások érvényesítésének elfogadásában nyilvánul meg. A napi termelőmunkában a család minden tekintetben tulajdonosként bánik földjével és termékeivel. Ha azonban a föld státusában változás áll be, a közösség illetve a közösséget képviselő főnök azonnal döntési joggal lép fel (Ecsedy, 1982: 632).

Gazdasági racionalitás

Polányi (1076: 228) szubsztantívnak nevezi a „gazdasági" kifejezés azon vetületét, amelyben az ember megélhetése a természettől és embertársaitól való függésből származik. Ebben a cserefolyamatban az ember hozzájut létszükségletei kielégítésének eszközeihez. Ez a dimenzió nem tartalmazza a választás vagy az eszközök elégtelenségének mozzanatát. A „gazda-

sági" formális dimenziója a cél-eszköz viszony logikai jellegéből származik. Ebben a viszonyban már benne rejlik az eszközök felhasználási módjai közötti választás. Az eszközök felhasználási módjai közötti helyes választás azonban már a racionalitás irányában mutat.

A gazdaságban alkalmazott racionalitás alanyai a racionálisan cselekvő aktorok, akik a cselekvéstípusok közül azt fogják választani, amellyel a legnagyobb hasznot tudják elérni (Coleman, 1990: 14). A tradicionális közösségekre nézve is igazak Coleman megállapításai, amikor úgy fogalmaz, hogy az aktorok kétféle módon kötődnek a forrásokhoz (amely esetünkben a föld) és közvetetten egymáshoz: a források feletti ellenőrzés útján és a forrásokban való érdekeltségük révén. Cselekedeteik alapelve érdekeik realizálásának maximuma. A fogyasztási javak megtermelésén túl az érdekmaximalizálás kiterjed a források (föld) és események (adóbehajtás) feletti ellenőrzésre is (1990: 37).

A cselekvési célok weberi kategorizációja szerint megkülönböztethetők célracionális, értékracionális, affektív és tradicionális cselekvések. A célracionális cselekvésen Weber azt érti, hogy a szubjektum a világosan definiált horizontból célokat választ és alternatív következmények figyelemben vételével megfelelő eszközöket mozgósít. Polányi (1976: 232) szerint a racionális cselekvést a tradicionális társadalmakban úgy lehet definiálni (formális szinten), hogy a racionalitás nem a célokra vagy az eszközökre vonatkozik, hanem az eszközöknek a célokkal való egyeztetésére. Úgy gondolom, hogy zsákmányoló vadász racionálisan ugyanakkor célracionálisan is cselekszik, amikor világosan meghatározza a célt: hús kell szerezni, s az elejteni szándékozott állat elfogásának különböző lehetséges módozatait figyelembe véve dönt arról, hogy csapdát állítson-e vagy üldözőbe vegye miközben egyezteti céljait az rendelkezésére álló eszközökkel, lehetőségekkel (pl. van-e csapdája). Úgy gondolom, hogy a „szubsztantív" és „formális" megkülönböztetése a tradicionális kultúrákban csak mesterséges lehet, mert az ember és környezete közötti kölcsönhatás szükséglet-kielégítésre orientált „intézményesített" folyamata éppen intézményesítettségéből következően nem nélkülözi a szükséglet-kielégítési célok eléréshez szükséges eszközök felhasználása feletti döntést és a döntésre hivatott valamilyen szervezettségű döntéshozó testületet sem (vö. Sahlins, 1972: XIII).

Godelier (1981: 22) az alábbi idézetben gyakorlatilag összekapcsolja a különböző közelítéseket. Azt íjra: „Ha az, amit az ember termel, eloszt és fogyaszt, a természettől és a társadalmon belüli szükségletek hierarchiájától függ, akkor a gazdasági tevékenység szervesen kapcsolódik egyéb, a politikai, vallási, kulturális, családi tevékenységekhez, amelyek vele együtt a társadalom életének tartalmát alkotják, és amelyek megvalósításának anyagi munkaeszközeit biztosítja".

Végezetül röviden összefoglaljuk a közösségi földtulajdonról elmondottakat.

A törzsi társadalmakban a közösségi tulajdon tiszta formájával találkozhatunk az egyén érdekeinek teljes háttérbe szorításával. Ezt a fajta szoros összezártságot az adott kultúra technikai fejlettségével, a csak közösen megoldható problémákkal is magyarázhatjuk. Az esetleges többlettermék presztízscélokat szolgál.

Az állami keretek között a föld mint közösségi tulajdon a földről való rendelkezés jogában és „jogi aktusában" nyilvánul meg, de elválik a termelés folyamatától, ami a magángazdálkodás csíraszerű jelenségeit mutatja. A többlettermék piacra kerül, vagy adó formájában elvonják. A faluközösségek földtulajdonlása a területi alapon szerveződő egységek koherenciájának fennmaradásához járul hozzá, és ezzel a társadalom egységesülése felé vezet, amelyben már nincs szükség a rokonsági csoportok hálójára.

(1995)

Bibliográfia

COLEMAN, J. S. 1990. Foundations of Sociasl Theory. The Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.

DURKHEIM, E. 1978. A társadalmi tények magyarázatához. Budapest: KJK.

ECSEDY Cs. 1982. Földtulajdon és államszervezet Fekete-Afrikában. In Tőkei F. (szerk.*) Őstársadalom és ázsiai termelési mód.* Budapest: Magvető. 589-712 o.

GODELIER, M. 1981. A gazdasági antropológia tárgya és módszerei. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

HABERMAS, J. 1994. Válogatott tanulmányok. Budapest: Atlantisz.

LEACH, E. 1996. Szociálantropológia. Budapest: Osiris Kiadó.

MALINOWSKI, B. 1960. A Scientific Theory of Culture. New York: Oxford University Press.

POLÁNYI K. 1972. Dahomey és a rabszolgakereskedelem. Budapest: KJK.

POLÁNYI K. 1976. Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Budapest: Gondolat.

SAHLINS, M. D. 1972. Stone ASge Economics. New York: Aldine Atherton, Inc.

SCHUMPETEr, J. A. 1980. A gazdasági fejlődés elmélete. Budapest: KJK.

WEBER, M. 1979. Gazdaságtörténet. Budapest: KJK.

WEBER, M. 1992. Gazdaság és társadalom. 2/1. Budapest: KJK.

Néprajz-e a kulturális antropológia?

A kulturális antropológia helye a tudományok között

Bevezetés

1990 őszén az ELTE Bölcsészettudományi Karán, Magyarországon először – a tudományág nemzetközi megjelenése után mintegy száz évvel – megindult a kulturális antropológia önálló programként való oktatása.[11] Az újonnan megjelent tudományág természetszerűleg helyet keresett magának a magyar tudományok palettáján. A kulturális antropológiának magyarországi születése pillanatától kezdve nem voltak identifikációs problémái. Pontosan tudta, hol helyezkedik el, mivel és hogyan kell foglalkoznia. Ahogy A. Gergely András megfogalmazza: „A kulturális antropológia az integráló, interdiszciplináris tudományágak egyike, korunk gondolkodásmódjainak egyik sajátlagos területe. Az a tudományterület, amely a kultúrák kutatását, az ember teljes kulturális univerzumának megismerését próbálja vállalni." (A. Gergely 2001) Ennek ellenére komoly küzdelmeket kellett vívnia, hogy önálló tudományként elismerést szerezzen, és ne tekintsék a Magyarországon akkoriban művelt néprajz részének.[12] A néprajzból kiszakadt kulturális antropológia szakként való akkreditálása hosszú évekig elhúzódott. 1991-ben a néprajz és antropológia párharca nem sok jóval kecsegtetett. Akkor azt írtam: „Napjaink politikai, társadalmi közgondolkodásának tendenciáit figyelve szem- és fültanúi lehetünk a nép-nemzeti frazeológia újjáéledésének, s a politikai jövőképe a múltat állítja elénk. Szívós, kitartó munkára és harcra lesz még szükség, amíg elmondhatjuk, győztünk" (Bindorffer 1991). Ebben a tíz évvel ezelőtti írásban, amely a legnagyobb csatározások közepette íródott, megpróbáltam bebizonyítani, hogy a kulturális antropológia és a magyarországi néprajz nem ugyanaz, nem keverhető össze, sőt két egymástól nagyon is különböző tudományágról van szó. A hangsúly itt a „magyarországi"-n van. Azt ugyanis senki nem vonhatja kétségbe, hogy a kulturális antropológia néprajztudományként is meghatározható. Érdeklődésének középpontjába eredetileg a „természeti népek" anyagi és szellemi kultúrája, tanult és közös viselkedésformái, kulturális reprezentációi, vallása, nyelve, mítoszai, rítusai szokásai álltak. Azonban „kutatási terepe nem korlátozható egyetlen területre. Érdekli minden, ami az emberrel és kultúrájával, tanult viselkedésmódjával, szimbólumaival, közös tudásával, jelentésképzésével, nyelvével, tárgyi világával, vallásával, művészetével, történelmével kapcsolatos. Nem korlátozódik a tradicionális, mára egyre inkább el-eltűnő, ún. »természeti«, »bennszülött« kultúrákra; ugyanúgy kutatja jelene és saját kultúrája kérdéseit is" (Bindorffer 2000-2001: 5).

Az *Encyclopaedia Britannica Macropaediá*jában (27. kötet, 1988, 376.) a társadalomtudományok között említik. Amikor az antropológus egy-egy, az Amazonas mellett, Vietnamban vagy Új-Guineában, Tahitin vagy Mexikóban élő kortárs kis nép, törzs társadalmi, gazdasági berendezkedését, politikai, jogi viszonyait, vagy éppen akkulturációját, egy-egy társadalmi kiscsoport – legyen az vallási, etnikai, lakóhelyi közösség – életét kutatja, minden kétséget

[11] Boglár Lajos, Borsányi László és Kézdi Nagy Géza tartoztak a Soros Alapítvány által támogatott program alapítói közé.

[12] Az önállóságot megelőzően a Folklór Tanszék berkein belül etnológia név alatt folyt kulturális antropológia oktatás Boglár Lajos, haláláig Bodrogi Tibor, Sárkány Mihály, Ecsedy Csaba, Borsányi László részvételével.

kizáróan társadalomtudományt művel. A kulturális antropológia azonban történettudomány is. Amikor kihalt vagy már akkulturálódott népek valamikori életmód, ruházkodását, gyermeknevelési szokásait, ma már nem reprezentált ünnepeit, rítusait, afrikai középkori királyságok, óceániai főnökségek berendezkedését mutatja be, a múltról beszél. A kulturális antropológia interdiszciplináris tudomány, műveléséhez szükséges a néprajzi, szociológiai, történelmi tudás, de nem nélkülözheti a pszichológiai, szociálpszichológia ismereteket sem.

A kulturális antropológia szakot mégiscsak akkreditálták, tanszékek alakultak, egyetemi tantárggyá vált.[13] Ezeket a tényeket akár győzelemként is értékelhetjük. Miért tartom szükségesnek akkor mégis, hogy ismét a kulturális antropológia és a magyarországi néprajz kapcsolatáról írjak? Azért, mert az alapprobléma nem oldódott meg. 1990-ben, ha valaki meghallotta a szót: antropológia, rögtön tudta, mit jelent: az emberek fejméretét, bőre színét, alkatát. Ha nem tudta, felcsapta az *Idegen szavak szótárá*t, amely szerint az antropológia „embertan; az ember természeti adottságaival, szervezeti felépítésével és származásával foglalkozó tudomány." (Bakos 1983: 52.) Ha még ma sem tudja, és kinyitja az 1994-es kiadást, csupán azt olvashatja: „embertan". (Bakos 1994: 63.) Az antropológia tehát a magyarországi közgondolkodást orientáló tudományos és ismeretterjesztő művek egy részében még ma is fizikai antropológiaként jelenik meg. A *Magyar Néprajzi Lexikon* hasonlóan értelmezte az antropológiát, de hozzátette:

> Főleg angolszász nyelvterületen az antropológiát szélesebben értelmezik: az emberről szóló általános tudományként az etnográfia (etnológia), az archeológia, a társadalmi embertan (szociális antropológia), sőt a nyelvtudomány és a lélektan is beletartozik (Ortutay 1977: 105).

Az azonban kimaradt, hogy az antropológia az emberiség összehasonlító szaktudománya, amely a világon élő összes nép múltját és jelenét kutatja. Szemlélete holisztikus, azaz felöleli az emberi viselkedés teljes skáláját és az emberi viselkedésformák különböző oldalai közötti kölcsönhatások rendszerét. Érdeklődése középpontjában inkább az embercsoportok tipikus, általános vonásai, nem pedig az individuális különbözőségek állnak. Célja az emberi társadalmak, közösségek közötti hasonlóságok és különbözőségek feltárása, valamint értelmezése. A fizikai antropológia azokkal az emberi tulajdonságokkal foglalkozik, amelyek genetikailag öröklődnek. A kulturális antropológia középpontjában a kultúra kutatása áll, amely egy adott embercsoportra jellemző tanult és közös viselkedésformák, szimbólumok és tudástartalmak összessége. Az antropológusok megpróbálják felfedezni a kulturális fejlődésnek az egész emberiségre vonatkozó törvényszerűségeit.

Magyarországon tehát nem volt antropológia. Klaniczay Gábor történész 1984-ben azt írta:

> [...] antropológia nem létezik Magyarországon önálló tudomány formájában. [...] noha voltak és vannak kitűnő antropológusok, nem volt olyan társadalmi igény, sem olyan kulturális érdeklődés, ami önálló tudományággá intézményesíthette volna [...] Sajnos még a társadalomtudományok művelőinek szűk körében sem lett közkincs azoknak a felismeréseknek a sora, amiket az antropológia az elmúlt száz évben nemcsak egy-egy távoli népcsoportról, hanem az emberi társadalmak, kultúrák legáltalánosabb tulajdonságairól is meg tudott fogalmazni (1984: 23).

Felvetődik a kérdés, ha ez igaz, miért alakult így? Milyen fejlődéstörténeti folyamatok tették lehetetlenné vagy akadályozták meg a kulturális antropológia létrejöttét Magyarországon? A kérdés megválaszolásához át kell tekintenünk a magyarországi néprajztudomány fejlődéstörténetét az egyes korszakok történelmi, társadalmi, politikai és kulturális viszonyainak

[13] 1993-ban Miskolcon jött létre Kunt Ernő vezetésével kulturális és vizuális antropológiai tanszék. A pécsi JPTA Néprajzi Tanszéke mellett a Kommunikációs Tanszék adott otthont a tárgy oktatásának.

elemzése segítségével, s ehhez kapcsolódóan kell bemutatnunk a néprajz és a kulturális antropológia viszonyát.

Az egyes tudományok fejlődése, a tudósok, kutatók tevékenysége mindenkor visszatükrözi azokat a viszonyokat, amelyek között élnek, dolgoznak. A tudományok fejlődéséhez egyfajta erős társadalmi igény, érdeklődés és támogatás szükséges. A társadalom fejlettségétől, strukturáltságától, szervezettségi fokától, iskolázottságától, érdekviszonyainak elkülönültségi szintjeitől és ebből következően a tudás társadalmi elosztásától függ, milyen ez a befolyás, és hogy milyen irányban gyakorol hatást az egyes tudományokra. Ugyanakkor a mindenkori politikának is érdekében áll a befolyásolás, sőt extrém esetekben meghatározza tudományos gondolkodás lehetséges kereteit, behatárolja területét így külsővé téve egy-egy tudományág belső fejlődését. Arra utalnék itt, hogy ha a néprajz nem lett volna nemzeti tudomány a 19. sz. végén, valószínűleg nem azt a bezárkózó fejlődési utat járta volna be, mint amit. Egy biztos, a nemzetpolitikai szándék egy historizáló irányba terelte, tehát kívülről határozta meg, hogy milyen irányba fejlődjön a néprajz.

Az antropológiai fejlődés hiánya nem intézhető el egyetlen sommás – habár lényegét tekintve igaz – állítással, miszerint „a kontinensnek abban az övezetében, ahol Magyarország is található, az általános társadalomfejlődés bonyolult áttételeiből következően ez rendhagyó lenne.” (Kósa 1989: 19.) Egyrészt azért nem, mert a társadalomfejlődésnek a világ bármely részén bonyolultak lehetnek az áttételei, másrészt azért, mert önismeretünk gyarapodhat azzal, ha a fejlődés hiányának okait megvizsgáljuk. Egy mélyebb elemzés meghaladná e tanulmány kereteit, ezért csupán a vizsgálandó aspektusok felvázolására tesz kísérletet. Ebből következően nem tárgyalja tudománytörténeti korszakolásban a történelmi, társadalmi, politikai viszonyokat, s e háttér előtt a néprajz fejlődését, csupán a problémafelvetés szintjén hosszabb íveket húzva törekszik rövid történelmi és tudománytörténeti, valamint fogalmi áttekintést adni. Azért folyamodom ehhez a módszerhez, mert véleményem szerint a néprajz általános fejlődési tendenciái egyformán jellemzik a kezdeteket és érvényesek napjainkra, s a közte eltelt mintegy 200 esztendőre is.

Kettős szorításban

Történeti áttekintés azokról a fejlődési tendenciákról, amelyek a magyarországi néprajz kialakulását és mozgásirányát meghatározták

Magyarországot a XVI. század történelmi katasztrófáinak sora mintegy 400 évre kiszorította a nyugat-európai típusú társadalomfejlődésből, s egy sajátságos, közép-kelet-európai fejlődésbe kényszerítette. Az így kialakult szerkezetet Bibó István szavait idézve „a társadalmi erőviszonyok mozdulatlansága”, „a holtpontok”, és „a reménytelen visszatérési kísérletek”, végső soron egy „zsákutcás” fejlődési folyamat jellemezte. Szűcs a következőképpen fejti ki a zsákutca lényegét:

> A magyar történelem a maga »nyugatias« (de ilyen minőségében hiányos, erőtlen és féloldalas) alkatával a történelem »kelet-európai« válságfordulatának sodrásával egy »közép-kelet-európai« megoldásvariánsba szorult bele, melyben elvben záródott ki, hogy az állam akár tiszta nyugati, akár a tiszta keleti modell szerint kihúzza a válságból (1983: 111–112).

Az osztrák birodalmi konglomerátumba begyömöszölt Magyarországban a nyugati és a keleti típusú fejlődést felmutató két régió között Közép-Európára jellemző köztes állapot jött létre. Ebben a történelmileg felemássá alakult helyzetben a társadalmi, politikai, kulturális, tudományos élet fejlődésében is köztes és felemás tendenciák érvényesültek.

Nyugat-Európában a hűbériség szerződéses alapon jött létre hűbérúr és hűbéres között. A Lajtán átlépő hűbériséget ezzel szemben önkényesség és egyoldalúan meghatározott, szigorú alá-fölérendeltségei viszony jellemezte. Az Elbától keletre megszilárduló második jobbágyság „oly elhatározó jellegű demarkációs vonala [...] (a Habsburg Birodalom) testén húzódott, hogy ott meg is rögződjék." (I.m.: 193.)

A magyar nemesi társadalomnak nem állt érdekében a jobbágyfelszabadítás, mivel ez a státus biztosította létalapját. S mivel a nemesség jelentette a *corpus politicum*ot, a rendiség adta kereteken belül a polgárosodás, az ezzel együtt járó polgári életforma és tudat, ennek a politikában, gazdaságban, társadalmi életben megnyilvánuló attitűdjei nem vagy csak alig hatották át a magyar társadalmat. A kismértékű és a nyugati típusú városiasodástól eltérő magyar városfejlődés (lásd mezővárosok), a polgári forradalmakat győzelemre vivő városi polgárság itt elszigeteltségben és szervetlenül fejlődött, s létszámát tekintve is messze elmaradt a Nyugattól. A burzsoázia idegen eredete miatt rekedt kívül a magyar társadalmon. A rendiség történelmi szerepének túlhangsúlyozottsága és időbeli elhúzódása, a nemesség vezető szerepe a polgárosodásban a modern társadalomfejlődés gátjává vált. A polgárság szerepét részben eljátszó nemesség képtelen volt a politikai és társadalmi élet modernizációjára. Szűcs Jenő gondolatait idézve azt mondhatjuk, hogy míg „nyugaton a társadalmi szerződésből a népszuverenitás" látszott kibontakozni, addig a magyar politikai gondolkodás „megrekedt a Szentkorona eszme középkori kövületénél" és az „államteória sarkpontjává" vált.

Bonyolította és nehezítette a helyzetet, hogy a birodalmi keretek között egzisztáló Magyarországon nem érvényesültek a „felvilágosodott abszolutizmus vívmányai". Magyarországnak nem volt fővárosa, kiépült államapparátusa, politikai elitje, politikai kultúrája, gazdasága pedig az ipar és a mezőgazdaság fejletlensége miatt önállótlan volt.

A nemzetek „ébredésének" kora ilyen állapotban találta Magyarországot. A romantika hatására kialakuló magyar nemzeti mozgalom előtt óriási feladat állt. A nemzeteszme elterjesztésén, a magyar nemzeti identitás megteremtésén túl azt is be kellett bizonyítani, hogy ez a nemzet létezik és mindig is létezett. A nemzeti öntudatosodás törekvésének kettős szorításból kellett kiverekednie magát: szemben állt egyrészt a Habsburgokkal, másrészt saját kisebbségeivel. A Habsburgokkal szemben a magyar nyelv és kultúra hangsúlyozott reprezentálásával igyekezett bizonyítani, a kisebbségek felé a magyar történelmi államalakulat fölénye, az államiság ténye, a magyarság vezető szerepe és kultúrfölénye volt a döntő érv. A Habsburgokkal szembeni bizonyítási folyamatban azonban találnia kellett egy látható és példaként felmutatható magyar kultúrahordozó csoportot, amelyre, mint ilyenre, a folytonosság okán is hivatkozni lehetett. A nemzeti identitás megteremtői a parasztságot jelentő népben vélték megtalálni ezt a csoportot. Bibó szerint

> Így lett a nép, amely Nyugat-Európában a társadalmi felemelkedés dinamikáját képviselte, Közép-Kelet-Európában a megkülönböztető nemzeti sajátosságok hordozója [...] Nemzeti feladat lett népdalt találni, [...] nemzeti sajátosságokat felfedezni, [...] nemzeti nyelvet terjeszteni, rokon népeket találni. S a tudományok egész sora korrumpálódik ebben a törekvésben. [...] Ezt a korrumpálódást bizonyos tudományszakok elég gyorsan kiheverik, más tudományszakoknál azonban a legújabb időkig megmaradt (1986: 562).

Ekkor alakult ki a parasztsággal azonosított nép és a paraszti kultúrával azonosított népi kultúra fogalma. A zárványszerűen megőrződött archaikus paraszti kultúra mint élő néphagyomány adott és könnyen megközelíthető volt. Megfelelő alapot jelentett a nemzeti önmeghatározáshoz és a történelmi múlt rekonstruálásához is. Ez a cél kettős: az ősi értékek megmentése érdekében egyfajta identitás keresése, valamint az állami szuverenitás jogosságának történelmi igazolása. A kisebbségekkel szembeni igazolási kényszer a „ki a magyar?" kérdés felvetődésekor kezd tartalmilag átrendeződni.

A néprajz a XVIII. század elején elsősorban az önigazolás, és nem mások kizárásának eszköze. A magyar nyelv kérdésében már megjelennek a „magyar" mint etnikai jelző ideologizáltságának momentumai, és a század második felében létrehozott nemzeti kultúra elemei is lassan-lassan elrendeződnek, de még nem állnak össze konzisztens ideológiai rendszerré. A hangsúly kezdetben a pusztulással fenyegető paraszti kultúra megmentésén van. A néprajznak ekkoriban sokkal inkább célja, mint tárgya van.

Mély hatást gyakorolt erre az önigazoló, bizonyító, identitáskereső magatartásra az a herderi jóslat is, miszerint a magyar nyelv és kultúra veszélyben van, és kipusztulással fenyeget. Herder 1788-ban elhangzott, 1791-ben megjelent apokaliptikus jóslata inspiráló hatással volt a kor irodalmára, nyelvészetére, folklorisztikájára, ugyanakkor a fenyegetettség-érzet miatt a nemzet értelmisége, vezető rétege önigazoló görcsbe rándult. Az önigazoló reflexiók a nemzeti fennmaradásáért érzett felelősség jegyében felerősödtek. A tragédiák sújtotta és a Habsburg Birodalom szorításában „vergődő és szenvedő" országban a nemzethalál – máig ható – víziójának jóslata természetes reakcióként vonta maga után a félelemérzet kialakulását és védekezésül a nemzet megóvásának szándékát, következésképpen mindennek a felmagasztalását, amit nemzetinek neveztek. És nemzeti volt minden: az állam, a nyelv, a kultúra, a szellem, a tudat, a lélek – de csak azok számára, akiket a nemzet magába fogadott. A „nemzetek testébe beékelődött" (Szabó 1984–85: 66.) nemzetiségekre, más kultúrájú, nyelvű kisebbségi etnikumokra ez nem vonatkozott. Az önigazoló reflexet szükségképpen váltotta ki továbbá az egységes magyar államiság történeti folytonosságának megszakadása a török hódoltság miatt, valamint írásbeliségünk töredékessége. Magyarország első írásos emléke csak átiratokban maradt fenn a XIII. századból. Kristó Gyula megállapítja, hogy

> az egész XII. század folyamán nem kerültek át a latin nyelvű írásbeliségbe a keresztény államalapítás előtti időkre vonatkozó, a keresztény felfogással ellentétes népi alkotások (1984: 1390).

Elismeri, hogy „Anonymus legfőbb forrása saját teremtő fantáziája volt, amennyiben saját kora eseményeit és politikai viszonyait visszavetítve írta meg Magyarország történetét". Anonymus szerint

> ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekeiből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna (idézi Kristó 1984: 1295-1390).

A történeti folytonosság igazolása tehát alapkérdés volt. A megszakított állami fejlődésben a folytonosságot nem lehetett tetten érni, így más területen kellett megkeresni. A történeti kontinuitást tehát – mint ahogy már korábban szintén jeleztem – a parasztság által hordozott nyelvi-kulturális tradíciókban fedezték fel. E tradíciók és a nemzet további specifikumainak felfedezésében, dokumentálásában, reprezentálásában óriási felelősség hárult az írókra, nyelvészekre, néprajzosokra, s ők meg is akartak felelni és meg is feleltek a társadalmi és politikai elvárásoknak. A néprajz kétségtelenül úttörő és pozitív szerepet játszott a magyar nemzeti identitás megteremtésében még akkor is, ha fő témáiban a múlt felé fordult, és később exkluzív érzelmeket generált.

A történelmi visszatekintésben még egy kérdéskört kell érintenünk: ez a kisebbségek helyzete és megítélése a soknemzetiségű Magyarországon, és ezzel összefüggésben a fentebb említett exkluzivitás. A XVIII. század elején a romantika hatására elinduló közép-kelet-európai nemzeti mozgalmaknak – köztük természetesen a magyarországiaknak is – szembe kellett nézniük azzal a problémával, ami a modern állam és nemzet szervezeti kérdéseit illette. Nyugat-Európában állam és nemzet határai nem váltak el: az államok határain belül egynemzetiségű, ugyanazt a nyelvet beszélő nemzetek éltek. Kelet-Európa birodalmaiban

nem voltak államhatárok, a nyelvi és nemzetiségi határok pedig metszették egymást. Az identitásukat kereső nemzetek sajátosan közép-kelet-európai nyelvi és kulturális nacionalizmussal, nemzetkarakterológiai jegyekkel igyekeztek saját határaikat megvonni. Ahogy Bibó írja:

> [...] azok a nemzetek, amelyeknek történeti határa mellett nyelvrokonok éltek, kitűzték az összes nyelv-társak egyesítésének programját; azok pedig, amelyeknek történeti területén más nyelvek is éltek, kitűzték az egynyelvű nemzetállam programját. Mindkét törekvésnek az volt a lényege: etnikai tényezőkkel alátámasztani a politikai lét bizonytalanságát (1986: 196).

Ez volt az a felfogás, amelynek jegyében a magyar elitcsoportok nem akartak lemondani a történeti Magyarország illúziójáról. E szűklátókörű, erősen etnocentrikus, vagy nem túlzás az mondani: hungarocentrikus politika úgy gondolta, meg kell akadályoznia „a nemzet testébe ékelődött" nemzetiségek közjogi érvényesülését, mert csak így biztosíthatja az ország területi integritását. A közösségért érzett aggodalom, amely két évszázadon keresztül olyannyira áthatotta a magyar politikai vezető réteget, nem terjedt túl a magyar nemzettestért érzett aggodalmon. Valahol itt keresendők az antidemokratikus nacionalizmus gyökerei.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a „közép-kelet-európai modellvariánsba kényszerült" magyar társadalom fejlődése a Habsburg Birodalmon belül polgárjogot nyerni nem tudó államnemzeti és a realitásokat figyelmen kívül hagyó nyelvnemzeti fikció következtében saját magába fordultan, állandó félelemérzések és az ebből fakadó, múltra néző bizonyítási kényszerek közepette mindig az európai fejlődés mögött, jócskán lemaradva kullogott. Fejlődését – többek között – a nemzeteszme „haza vagy haladás" hamis alternatívájában is megfogalmazódó kizárólagossága, illetve e kizárólagosság ideológiává emeléséből fakadó gazdasági, társadalomszerkezeti és mentális torzulások, a felépítményrendszer zavarai, a deformálódott politikai kultúra és társadalmi tudat lassították le.

Terminológiai vizsgálódások

A néprajz a népet kutatja. Hogy ki a nép? Álljon itt néhány példa. Hunfalvy Pál 1873-ban azt írta *Magyarország ethnográfiája* című munkájában:

> a nép tágabb jelentésű a nemzetnél. Magyarország népe magában foglalja az ország összes lakosságát, de annyi nemzetre oszlik, a hány nyelv uralkodik az országban. A nemzet fogalmában a nyelv a fő ismertető, [...] a nép fogalmában az ország, tartomány, föld (1873: 48).

Tulajdonképpen hasonló definíciót ad meg *A Pallas Nagy Lexikona* VI. kötete is:

> [...] a nép az emberiségnek származás, faj, nyelv, erkölcs szerint összetartó része. [...] az állam területén lakó s az államtagok összességét alkotó egyének egysége. Előbbi értelemben a nép nemzetiség, az utóbbi értelemben nemzet (1894: 528-529).

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára V. kötete szerint a nép

> 1) valamely területen élő, vagy azonos területről származó nagyobb közösség, amelyet a közös eredet és nyelv, valamint az ehhez kapcsolódó hagyományok fűznek egybe;
>
> 2) nemzet;
>
> 3) osztálytársadalomban kizsákmányolt, elnyomott, dolgozó tömeg az uralkodó osztályokkal ellentétben: a) az egyszerű, kevésbé művelt vagy képzett társadalmi rétegek összessége, különösen a parasztság vagy általában a kezdetleges természeti viszonyok

között élő falusi, tanyai lakosság, b) a föld népe, c) a dolgozó parasztság (1980: 180-181).[14]

A *Magyar Néprajzi Lexikon* I. kötetében a népet az etnosz szinonimájaként határozza meg:

> olyan emberek történelmileg kialakult együttese, akik közös, viszonylag stabil kulturális vonásokkal rendelkeznek, tudatában vannak egységüknek, valamint más hasonló együttesektől való különbözőségüknek. Az etnikum által birtokolt kultúra összességében, de nem minden elemében etnikusan jellemző (1977: 745).

Érdemes megfigyelni, milyen széles határokat húzva fogalmaz mind Hunfalvy mind *A Pallas Nagy Lexikona*. Nyoma sincs benne a nép azonosításának a nemzettel, sem a parasztsággal való azonosítási törekvésnek. A szocialista *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* azonban nem ezt a definíciós tartalmat örökíti át, hanem azt a kirekesztő tendenciájú népfogalmat, amelybe csak a parasztság tartozik bele. A *Magyar Néprajzi Lexikon* a néprajztudomány vizsgálati tárgyának meghatározásával ezt az azonosítást legitimálja, amennyiben a néprajz a

> történeti-társadalmi tudományok egyike, amely a népi kultúra" s „csak a tradícióiban megnyilvánuló népi kultúra vizsgálatával foglalkozik. Használják még az etnográfia és az etnológia elnevezést is (1980: 750).

A Pallas Nagy Lexikonának XIII. kötete szerint néprajz feladata:

> a közös származás és nyelv kötelékével összefűzött emberi társadalom mint szerves egészet alkotó csoport-egyén anyagi és szellemi életének leíró és oknyomozó történeti tanulmányozása azon célból, hogy e tanulmány és más hasonló rendű társadalom-alakulatok életével való összehasonlítás alapján a felderített életjelenségek folyamatának ok és okozati összefüggéseit s a belátásból folyó előrelátás fő kellékét, a vizsgálat alá eső tünemények törvényszerű kapcsolatát felismerhesse (1896: 108).

A Pallas Nagy Lexikona különbségtevése nemzet és nemzetiség között nem a többség-kisebbség ellentétére utal, nem korlátozza a néprajz kutatási területét a parasztságra, oknyomozásra. A „hogyan" mellett a „miért" felderítésére, a kapcsolatok közti törvényszerűségek, ok-okozati viszonyok felismerésére ösztönöz, és szükségesnek tartja a felderített életjelenségék összehasonlítását.

Idézzük fel a néprajz meghatározásának egy sorát: „Használják még az etnográfia, etnológia elnevezést is." Szinonimák tehát?

Az *etnográfia* címszó alatt a *Magyar Néprajzi Lexikon* I. kötetében a következők olvashatók:

> a néprajz nemzetközileg elismert és használt elnevezése. [...] A világ nagy részén csak a leíró néprajzot értik alatta, s ha egyáltalán használják, az etnológia részének tekintik. Magyarországon a legáltalánosabban használt értelemben magában foglalja a néprajztudomány egészét, a tradicionális jellegű anyagi, szociális és szellemi műveltség teljes vizsgálatát. [...] A marxizmus felfogása szerint nem létezik tisztán leíró tudomány, elszakítva a törvényszerűségekkel foglalkozó vizsgálatoktól. *Így az etnográfiával teljesen azonos értelmű az etnológia. Nálunk részét képezi a folklór, a szociális és a kulturális antropológia is* (1977: 743, kiemelés tőlem. B. Gy.).

Tanulságos itt összevetni *A Pallas Nagy Lexikona* néprajz-meghatározását az antropológia meghatározásával, amely szerint az antropológia az emberiség összehasonlító szaktudománya, amely az embert alkotásainak viszonyában látja. Felöleli az emberi viselkedés teljes skáláját és az emberi viselkedésformák különböző oldalai közötti kölcsönhatások rendszerét. Célja az emberi csoportok és társadalmak hasonlóságainak és különbözőségeinek megragadása ás az egész emberiségre vonatkozó törvényszerűségek feltárása és értelmezése.

---

[14] A nyolc meghatározásból témánk szempontjából csak az idézett meghatározások relevánsak.

Etnográfia, etnológia, antropológia: a magyar szerzők definíciói egymásnak ellentmondanak; szembetűnő a terminológiai tisztázatlanság és a tartalmi bizonytalanság. Angliában a „social anthropology" (szociálantropológia)[15], Franciországban az „ethnologie" (etnológia), az Egyesült Államokban a „cultural anthropology" (kulturális antropológia) kifejezés használatos. Az Encyclopaedia Britannica (1988: 376.) szócikke szerint Észak-Amerikában az antropológiát kulturális és fizikai antropológiára osztják.[16] A kulturális antropológiába tartoznak a történeti kutatások (historical or ethnology), a prehisztorikus régészet és a nyelvészeti antropológia.[17] A kulturális antropológia, vagy etnológia három szinten ragadható meg: a leíró etnográfia, az összehasonlító etnológia és az általánosító kulturális antropológia szintjén.[18] Hasonlóan klasszifikál Claude Lévi-Strauss, mikor azt mondja: az etnográfia az anyaggyűjtésre, az etnológia az összehasonlításra, az antropológia pedig az elméletalkotásra szolgál. Az antropológiai kutatások kiterjednek az egész emberiségre és összehasonlító jellegűek. Az etnográfia – a leíró néprajz – az antropológia integráns része, az anyaggyűjtés eszköze és módja. A kontinentális Európában az antropológia gyűjtőfogalmát az etnológia helyettesíti, s ezen belül különböztetik meg az etnológiát és a fizikai antropológiát. A magyarországi logika szerint azonban:

– a néprajz egyenlő az etnográfiával és az etnológiával;

– *az etnológia része a folklór, a szociális és kulturális antropológia, de ugyanakkor egyetemes néprajzot is jelent;*

– tehát a kulturális antropológia a néprajz része.

Ez azt jelenti, hogy a magyar tudományrendszertan szerint egy összehasonlító vagy elméletalkotó tudomány egy leíró jellegű tudomány része. Ha figyelembe vesszük, hogy a néprajz tárgya a tradicionális magyar paraszti kultúra kutatása, a kulturális antropológia pedig az ember és kultúra viszonyát kutatja az egész emberiségre vonatkoztatva és több tudományágat integrál, akkor úgy gondolom, elég egyértelmű, hogy a kulturális antropológia nem lehet a néprajz része. Az említett írásban nem zártam ki annak lehetőségét, hogy a két tudomány között mégiscsak létrejöhet valamiféle egységesülés azzal a feltétellel, ha a magyarországi néprajz lényegileg alakul át. „Mikor fogadhatnánk el mégis e logikai sor érvényességét?" – tettem fel a kérdést.

„Akkor, ha Magyarországon:

- a néprajz alatt egyetemes embertudományt és kultúrakutatást lehetne érteni;
- a nép fogalma nem szűkülne le a magyar parasztságra;
- a néprajz nem történeti-nemzeti tudományként definiálná önmagát, hanem társadalomtudományként;
- vizsgálódásának tárgyát ennek megfelelően kibővítené;

---

[15] Az amerikai kulturális és a brit szociális antropológia a kutatási területek meghatározása mentén vált szét a XX. század első felében. Ma ez a különbségtevés nem számottevő.

[16] Mind a tudományos irodalomban, mind a közbeszédben csak az antropológiát használják.

[17] Gyakori az a felfogás, amely mellérendeltségi viszonyt tételez az antropológia ágai között.

[18] Nagy-Britanniában az 1930-as években jelent meg a szociálantropológa (social anthropology) fogalma, amely a gyarmatosított népek társadalmi berendezkedését, politikai viszonyait kutatta a gyarmatbirodalomba való beilleszthetőségük érdekében. Ebből nőtt ki az önálló brit politikai antropológia. Ma a kulturális antropológia kifejezés is használatos.

– a leíráson túl összehasonlítana és elméleteket produkálna." – adtam meg a választ.

Ezen már csak azért is érdemes elgondolkodni, mert a *Magyar Néprajzi Lexikon* „kulturális antropológia" címszava szerint etnológia, etnográfia, folklór egyaránt a kulturális antropológiába tartozik:

> a kultúra fejlődésének és terjedésének, valamint az ember és a kultúra viszonyának törvényszerűségit kutató tudomány. [...] kutatásai zömét a törzsi társadalmak, korai államalakulatok [...] kultúráira terjesztették ki. [...] A régészetet, nyelvészetet, etnológiát, etnográfiát és a folklorisztikát integráló tudományként az antropológia egyik ága"(1980: 347).

A Magyar Nagylexikon 1994-ben és 2000-ben megjelent kötetei igyekszenek javítani a terminológiai tisztázatlanságokon, de a már önmagában is megkérdőjelezendő „szűkebb" és „tágabb" dimenzió mentén megfogalmazott definíciókba több tárgyi tévedés csúszott. Az antropológia meghatározása ismételten a biológiaiként meghatározott fizikai antropológiát tartja „antropológiának":

> „tágabb értelemben az ember valamennyi múltbeli és jelenlegi jellemzőjével (biológiai adottságok, társdalomban való létezés, kultúra létrehozása) foglalkozó tudomány; szűkebb értelemben az ember származását, alaktani sajátosságait és azok földrajzi variálódását, öröklődését vizsgáló biológiai tudomány" (1994: 163).

A kulturális antropológia

> az USA-ban alakul ki a XX. sz. első évtizedeiben. A ~nak 3 nagyobb vizsgálódási területe van, amelyek önálló tudományként és felfoghatók: az *ősrégészet,* a *nyelvészeti antropológia,* v. *antropológiai nyelvészet* és az →etnológia. Szűkebb értelemben a ~ az utóbbival azonosítható (2000: 620).[19]

A néprajz tárgya

avagy a magyar parasztság és a magyar eredet

Ha a fogalmi meghatározásokon túl megvizsgáljuk a kulturális antropológia és a Magyarországon művelt néprajz kutatási területét, a különbségek még szembe ötlőbbek. A kulturális antropológia kutatási irányait az írás elején körvonalaztam. A néprajztudomány, máig ható érvénnyel, tárgyát a XVI–XVIII. századi akkulturációs folyamatok lecsengésekor, a romantika sodrásában határozta meg. Ebben az időben a kapitalizálódó Európában a hagyományos paraszti kultúra változó viszonyok közé került, s a *Volkskunde* (saját nép néprajza) tudományán belül az ősi értékek összegyűjtése volt a cél. E tudomány nem az embert, hanem az ember objektivációit állította kutatásai középpontjába. A néprajz a nemzeti kultúra terméke, amely etnikus különbségeket mutat fel. Magyarország a Volkskunde-típusú néprajz vonzásába került, amely megkülönböztette a saját nép kutatását a más népek kutatásától, a *Völkerkunde*-tól. A népi-paraszti kultúra értékeinek megmentéséhez sajátos ideológiai és pszichológiai tartalmak kapcsolódtak. A paraszti kultúra értékeinek felmutatásával vélték a nemzeti lét folytonosságát bizonyítani, s a nemzeti önmeghatározáshoz az etnikus specifikumokat is

[19] Az antropológia a pszichológiával ellentétben nem egyes embereket, hanem embercsoportokat kutat; a XIX. század második felében jött létre, és nem a XX. század elején; születésének helye Anglia; a nyelvészeti antropológia és az antropológiai nyelvészet nem szinonimák. A nyelvészeti antropológia szerint a kultúrát a nyelven keresztül kell megragadni, az antropológiai nyelvészet pedig a primitív népek nyelvét kutatja – vö. Oscar Werner. További kérdés, hogy hol azonosítható a kulturális antropológia az etnológiával.

ebben a kultúraközegben találták meg. (Vö. Hofer 1980a, 1980b, 1989; Niedermüller 1989, 1991) Ezen sajátos igények vonzásában kezdődtek el az őstörténeti kutatások.

„Az őstörténeti érdeklődésből, a nemzeti jellemtanból, a tájak és a táji csoportok tanulmányozásából kialakuló hungarológiai foglalatú leíró néprajz" (Kósa 1989: 65.) általános társadalmi és politikai igényeket elégített ki; választ adott a „kik vagyunk?" és a „honnan jövünk?" jogosan feltett kérdéseire. Komoróczy Géza az őstörténeti kutatásokat illetően más véleményen van. Szerinte az őstörténeti rekonstrukció célja mindig az etnikai-nemzeti azonosságtudat historizálása:

> Az őstörténet nem ténykérdés, [...] mit fel lehet tárni, még ha netán vannak is tényszerű elemei, hanem [...] elhatározás dolga. Minden nemzet olyan őstörténetet talál ki vagy ír magának, amilyet akar (1991: 19).[20]

A vizsgálatok célját és irányát azonban ezek a tények nem befolyásolták. A cél a korábbi állapotok rekonstruálása volt, s nem vették tudomásul, hogy a rekonstrukció tulajdonképpen konstrukció. Ennek jegyében és a romantika által megfogalmazott nemzeti célok és a nemzeti múlt szolgálatában folytak a tárgytörténeti és folklorisztikai kutatások.

A néprajztudomány fejlődése során nem egy alkalommal jelentkeztek olyan kutatók, tudósok, akik munkásságukban más irányvonalat igyekeztek követni, s szorgalmazták a korabeli társadalmi viszonyok átfogó tanulmányozását, a jelenkutatást is. A megmentő típusú és nemzeti színezetű, őstörténeti ihletettségű vonulat azonban mindig kiszorította a szociológiai, etnológiai közelítés lehetőségeit és lehetetlenné tette az interpretív módszerek alkalmazását.

Egyetemes néprajz – etnológia

Nem vesszük itt ismét elő a terminológiai értelmezések kérdését, csak emlékeztetőül rögzítjük, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikon* I. kötetében az „etnológia egyetemes vagy általános néprajz" (1977: 744.) és az „egyetemes néprajz az európai etnikumok körén kívül eső népek kultúrájának és társadalmának vizsgálata" (Uo. 644). Zsigmond Gábor könyvének (1974) fülszövege szerint

> A XIX. század második felében a folklorisztikai és etnográfiai kutatások kiegészültek az egyetemes néprajzot kutató irányzattal. Az egyetemes néprajz társtudománya lett a társadalom szerkezetét, fejlődését kutató tudománynak, amit a korabeli szerzők társadalmi tudománynak, ember-tudománynak neveztek, mai nevén antropológia, társadalomnéprajz.

Magyarországot földrajzi helyzete megakadályozta abban, hogy részt vegyen a gyarmatosításokban. Ennek következtében, míg Nyugat-Európában (Anglia, Franciaország) kialakulhatott a más népek kutatása – az etnológia vagy antropológia –, addig ez az irányzat „nálunk késve és töredékesen jelentkezett." (Kósa 1989: 32.) Annak ellenére, hogy Magyarországról is számos kutató indult el a világ különböző tájaira (Bölöni-Farkas Sándor Észak-Amerikába, Fáy Dávid Brazíliába, Éder Xavér Ferenc Peruba és Bolíviába, Fenichel Sámuel és Bíró Lajos Új-Guineába, Magyar László és Torday Emil Fekete Afrikába stb.), a néprajztudomány elmaradt a más népek tanulmányozása terén. Tordayn kívül egyikük sem volt etnológus, de az utazásaik során összegyűjtött tárgyi anyag rendkívüli mértékben gyarapította a múzeumi anyagot. A magyar néprajztudomány ennek ellenére nem mutatott

[20] Komoróczy ezzel azt kívánja hangsúlyozni, hogy a nemzet történeti kategória, teremtett, létrehozott konstrukció, az érintettek által kijelölt populációs kontinuum, s nem naturális, természet adta kategória.

különösebb érdeklődést utazásaik, útleírásaik iránt: ezek rendre a Földrajzi Értesítőben jelentek meg.

A magyar egyetemes néprajzi kutatások a rokon- és őshazakutatások szolgálatában álló kelet-európai és ázsiai utakban teljesedtek ki. Módszereiket tekintve e kutatások a saját nép vizsgálatának módszertanát követték. Kósa szerint

> a magyar néprajz nem volt képes elfogadni [...] leginkább pedig következetesen alkalmazni az etnológia módszereit, mert azok a tengerentúli leírásokra támaszkodtak és a magyar előidők vizsgálatára [...] alkalmatlannak vélték őket (Uo. 113).

Az igazi különbséget Kósa abban látja, hogy a magyar kutatók a „rokonokat" kutatták és nem idegen népek megismerését tűzték ki célul. Mivel rokonaink nyelve, kultúrája, eredete „valamiképpen" összefüggött a magyarokéval, a magyar néprajzi kutatások módszertanát alkalmazták. A módszertani különbözőségek ezenkívül koncepcionális különbözőségekből adódtak. A magyar kutatók bizonyító anyagot gyűjtöttek, céljuk nem a társadalomtörténeti általánosítás, hanem a társadalomtörténeti konkretizálás volt. Munkájukat alapvetően meghatározta az az ideológia, amely az etnikus specifikumok keresésére és találására koncentrált, míg a világ más tájairól kiinduló, más népek megismerését célzó kutatásokat nem terhelték ilyen meghatározottságok.

A társadalomnéprajz és a néprajzi gondolkodás

Zsigmond könyvének előszavában kifejti, hogy a magyar néprajzi gondolkodásban már a XIX. században fellelhető a társadalomkutató irányzat, s

> Ortutay Gyula mutatott rá először és leghatározottabban a magyar néprajzi gondolkodás azon irányzatára, amely az egyetemes társadalomfejlődés kérdésköréből indul ki és arra keres választ; ily módon mind érdeklődésében, mind eredményeiben a magyar egyetemes néprajzi kutatások létrejöttét eredményezi (1974: 7).

Ha a társadalomnéprajz a szociálantropológia (social anthropology) fordítása, akkor tehát a fenti állítás értelmében a magyar néprajzi gondolkodásnak lett volna egy szociálantropológiai vonulata. Ezt az állítást meg kell kérdőjeleznünk. A Zsigmond Gábor által kijelölt vonulat ugyanis sokkal inkább mutat a szociológia, mint a néprajz irányába. Mintha a szerző is bizonytalan lenne saját okfejtésével szemben. Azt írja:

> A társadalomkutató irányzat nem lelhető fel a Néprajzi Társaság célkitűzéseiben [...] Az irányzat alakítóit [...] több tudományág is magáénak vallja. [...] a néprajz fedezte fel bennük legkésőbb kialakulásának és további formálódásának kapcsolatait. [...] A társadalomkutató irányzatdöntően a közgazdaságtan műhelyében formálódott ki, átvette [...] elméleti igényességét, módszertani letisztultságát. [...] Eltérő értékrendszerek következtében kevés a kapcsolódás és a találkozási pont a társadalomkutató irányzat és a Volkskunde jellegű kutatások között (Uo. 10-11).

Márpedig Magyarországon – mint azt már korábban hangsúlyoztuk – *Volkskunde*-típusú néprajzi kutatások folytak. A Zsigmond által bemutatott irányzat képviselői a közgazdaságtan, a statisztika, a társadalombölcselet, a politikai publicisztika, a jog, a történelem, a földrajz, a pszichoanalízis és a szociológia területéről „érkeztek a társadalomnéprajzba". Ha ugyan tényleg oda érkeztek. Ez a tudománytörténeti vonulat – és képviselői – orvosolni akarta a szociális és nemzetiségi problémákat, fel kívánta tárni a társadalomfejlődés tendenciáit, politikai állásfoglalásokat adott ki, s bár az idesorolt tudósok írtak etnológiai jellegű munkákat, s tanulmányozták, magyarra fordították koruk külföldi etnológiai kutatásainak néhány eredményét, ez véleményem szerint kevés ahhoz, hogy a néprajzhoz soroljuk őket. Ha figyelemben vesszük a Volkskunde-típusú magyar néprajz már korábban is idézett önmeg-

határozását, célkitűzéseit, fejlődési tendenciáit, kifejezetten tagadni vagyunk kénytelenek azt, hogy ez az irányzat a magyarországi néprajzi gondolkodás irányzata lenne. Kósa így vélekedik erről:

> Ha ezeknek a törekvéseknek a magyarországi kötődéseit keressük, a közgazdaságtan, a jogszociológia és a történettudomány tűnik elő, nem a néprajz. Ha nemzetközi vonatkozásait vesszük számba, akkor az etnológia korabeli európai kérdéseihez kapcsolódnak. [...] A kezdeteket nem követte folytonosság, sőt a későbbi magyar társadalomnéprajznak ezek a munkák szerves előzményül nem szolgáltak (1989: 103).

Azok a kutatások, amelyeket a népi erkölcs, jogszokások, a paraszti társadalom tagozódása, érintkezési normák stb. jelenkutatásként megjelenő vonulata képez, és Erdei Ferenc, Fél Edit, Hofer Tamás, Márkus Mihály, Vajkay Aurél, Tárkány Szűcs Ernő, Morvay Judit, Bodrogi Tibor stb. neve fémjelez, a néprajz megújulási kísérletét jelzik. Ha a magyar néprajznak van társadalomnéprajzi-antropológiai vonulata, akkor csíráit itt kell keresnünk, még akkor is, ha Kósa Lászlónak az 1950–1970 közötti időszak társadalomnéprajzi-családszervezeti kutatásairól az a véleménye, hogy „Bodrogi írásait kivéve [a Kósa által megnevezett szerzőknek] nincs jól megfogalmazott elméleti, antropológiai, hátterük." (Uo. 269.)

Mit ne kérjünk számon a néprajzon és miért?

Véleményem szerint nem szabad számon kérni a magyarországi néprajzon, hogy elhanyagolta a társadalom kutatását, hisz történeti és nem társadalomtudományként határozta meg önmagát. A magyarországi néprajz eleget tett azon feladatának, amit kitűzött maga elé – a parasztság életének, életmódjának leíró és tárgyi dokumentálását –, és ezt tökéletesen és meglehetős magas színvonalon és alapossággal tette.

A feladat-meghatározás eredendő másságán túl, amelynek jogossága nem kérdőjelezhető meg a magyarországi zsákutcás fejlődés sem kedvezett a társadalomtudományok kialakulásának és fejlődésének. Egy történeti és nemzeti tudomány azonban magas színvonalon virágozhatott ebben a zsákutcában. Annak ellenére, hogy a XIX. század közepén a történettudományban kimutatható a társadalomtörténeti érdeklődés megjelenése és a statisztika már igen korán intézményesedett, a polgári átalakulás felemássága és befejezetlensége, az ebből következő gazdasági elmaradottság, a rendiség eleminek túlsúlya, a társadalmi-politikai életben a dzsentri által kisajátított polgári és értelmiségi funkciók, és az intézményeiben megmerevedett tudományos rendszer következtében a modern társadalomkutatásnak Magyarországon nem sok esélye volt. Példa erre a magyar szociológia epizódszerű megjelenése és szervetlen fejlődése a XX. század elején. A társadalomkutatás és terméke, a szociográfia a két világháború között mozgalmi és nem tudományos programmá vált.

Egyértelműen leszögezhetjük, hogy céljait, érdeklődését, önmeghatározását, kutatási gyakorlatát és módszertanát tekintve, valamint azt a társadalmi-politikai-tudományos környezetet figyelembe véve, amelybe a néprajz beágyazódott, a néprajz nem is tölthette be a társadalomkutatás feladatát. A tudományos űr kitöltésére, más irány megvalósulására Kósa szerint különösebb esély nem is volt. Ezért tehát nem kérhetjük számon a néprajztól azt, amit nem is vállalt, vállalhatott fel.

Végezetül

Nem tartozik a dolgozat témájához annak elemzése, miként találhatna a magyarországi néprajz kiutat saját neves néprajzosai által is megfogalmazott válságából. Nem ismerve e tudományág belső struktúráját, érdekviszonyait, nem is vállalkozhatnék erre a feladatra. Azt azonban bizton állíthatom, nem lehet kiút az, hogy megkérdőjelezhető terminológiai meghatározottságok jegyében presztízs-okokból megakadályozzák egy tudomány fejlődését. Az a tudomány, amely története során állandóan a történetiség problémakörén belül mozgott, helyét ténylegesen a történettudományok között jelölte ki, és kutatási területét kijelölve soha nem állt módjában, de szándékában sem a társadalomkutató tudományok (szociológia, szociálpszichológia, kulturális vagy szociális antropológia) eszköztárát, módszertanát adaptálni, nem tarthat igény arra, hogy ezt a tudományt – nevezzük etnológiának, kulturális antropológiának, társadalomnéprajznak vagy szociális antropológiának – saját részének tekintse, kebelén belül tartsa, önálló létét korlátozza, fejlődését megakadályozza. Már csak azért sem, mert – idézve Niedermüller Pétert –

> a magyar néprajztudomány [...] válságban van, mégpedig elsősorban elméleti és módszertani válságban. [...] A magyar néprajztudományból szinte teljességgel hiányzik bármiféle kultúraelmélet, sőt a kultúra elméleti értelmezésének a kísérleteit is csak nagy »szellemi erőfeszítések« árán lehetne kimutatni. [...] a mai napig sincs elméleti érvénnyel kidolgozva a »néprajzi módszer«, a terepmunka kategóriája. [...] A néprajztudomány a mai magyar társadalomtudományok rendszerén belül igencsak jelentéktelen és marginális pozícióba került (1989: 79–84).

A kulturális antropológiának ezzel szemben sem elméleti, sem módszertani problémái nincsenek. Nem hiányzik a tudományból a kultúra elmélete, sőt erre épül, ez adja létalapját. A terepmunka a kulturális antropológiában jól körvonalazott, gyakorlatban kipróbált és bevált módszer. A mai magyar társadalomtudományok között növekszik a presztízse, amely a hallgatói létszám folyamatos növekedésében, folyóiratok, könyvek kiadásában, internetes honlapokban, egyetemi tanszékek alakulásában mutatkozik meg. Megjelent az igény az antropológia középiskolai oktatására is. És még valami: az antropológia nem bezárkózó, hanem kapuit kitáró tudomány. Elutasítja az etnocentrizmust[21], a kulturális relativizmus talaján más népek, emberi közösségek mind genetikailag átörökített, mind tanulásból eredő különbözőségeinek megértésére és tiszteletére oktat. A legfontosabb, amit az antropológia segítségével megtanulhatunk, hogy az embercsoportok közti különbségek nem a biológiai öröklődésre, nem a „faj”-ra, hanem a kultúrára vezethetők vissza.

(2004)

A tanulmány első változata 1991-ben íródott és „Néprajz és/vagy kulturális antropológia” címen jelent meg az A. Gergely András szerkesztette Etnikai-antropológiai kutatásmódszertan. Empíria és elmélet találkozási pontjain. Válogatott tanulmányok I. Budapest: MTA PTI – Etnoregionális Kutatóközpont c. kötetben, 1996-ban.

[21] Az etnocentrizmus az ember hajlama arra, hogy a világot saját kultúrája vagy társadalmi helyzete adta szűk látószögén keresztül lássa, saját kultúráját a lehető legjobbnak és kizárólagosnak feltételezve lenézze más népek kulturális teljesítményét.

Bibliográfia

BAKOS Ferenc 1983. *Idegen szavak szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó

BAKOS Ferenc 1994. *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó

BIBÓ István 1986. *Válogatott tanulmányok 1945–1949*. Budapest: Magvető Kiadó

BINDORFFER Györgyi 1991. *Néprajz és/vagy antropológia.* Beszélő II. 5.

BINDORFFER Györgyi 2000–2001. *Előszó*. Kultúra és Közösség. IV. IV–I.

CSAPLOVICS János 1822. *Ethnogaphiai Értekezés Magyar Országról.* Tudományos Gyűjtemény

A. GERGELY András 2001. *Kulturális antropológia*. Műhely-pályázat. Kézirat

HOFER Tamás 1980a. The Creation of Ethnic Symbols from the Elements of the Peasant Culture. In: P. Sugar (szerk.) *Ethnic Diversity in Eastern Europe.* Santa Barbara: ABC Clio

HOFER Tamás 1980b. Changes in the Style of Folk Art and Various Branches of Folklore in Hungary during the 19th century. An Interpretation. *Acta Ethnographica*. 29, 2.

HOFER Tamás 1989. *Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok. Adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben.* Janus VI. 1.

HUNFALVY Pál 1873. *Magyarország ethnogfiráfiája.* Budapest: Franklin

KLANICZAY Gábor 1984. A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei. In: Hofer Tamás (szerk.) *Történeti antropológia.* Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport

KOMORÓCZY Géza 1991. Meddig él egy nemzet? *2000*/9.

KÓSA László 1989. *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Gondolat Kiadó

KRISTÓ Gyula 1984. A korai feudalizmus története. In: *Magyarország története* I. kötet Budapest: Akadémiai Kiadó

MAGYAR NAGYLEXIKON 1994. Budapest: Akadémiai Kiadó

MAGYAR NAGYLEXIKO*n* 2000. Budapest: Akadémiai Kiadó

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára 1980. V. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó

NIEDERMÜLLER Péter 1984. Városi antropológia? Történeti megközelítések. In: Hofer Tamás (szerk.) *Történeti antropológia*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

NIEDERMÜLLER Péter 1989. National Culture: Symbols and Reality. The Hungarian Case. *Ethnologia Europaea* XIX.

NIEDERMÜLLER Péter 1991. *Die Volkskultur und die Symbolisierung der Gesellschaft: Der Mythos der Nationalkultur in Mitteleuropa.* Tübinger Korrespondenzblatt. 40. 8.

ORTUTAY Gyula 1977-1982. (szerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon*, I-V. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó

A PALLAS *Nagy Lexikona* 1894. VI. kötet. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság

A PALLA*s Nagy Lexikona* 1896. XIII. kötet. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság

SZABÓ Miklós 1984–85. *Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében.* Medvetánc 4/1.

SZŰCS Jenő 1983. *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető Kiadó

SZŰCS Jenő 1984. *Nemzet és történelem.* Budapest: Gondolat Kiadó

ZSIGMOND Gábor 1974. *A magyar társadalomnéprajz kezdetei: Beöthy Leó* 1839–1886. Budapest: Akadémiai

A trobriandi krikett
avagy a kultúra adaptációs ereje

In Kézdi Nagy Géza (szerk.) *Menyeruwa. Tanulmányok Boglár Lajos 70. születésnapjára.* – A Kulturális Antropológia Tanszék Évkönyve.

Budapest: ELTE BTK Kulturális Antropológia Tsz. 233-240. 1999.

1. A világ teremtése

Az ember számára a legnagyobb kihívás az, hogy milyen válaszokat ad létének, és túlélésének problémáira, s hogyan felel meg azoknak a kihívásoknak, amelyekkel nap mint nap szembesül. Az ember számára a túlélés feltétele és biztosítéka a kultúra.

A kultúrát az ember hozza létre, a kultúra pedig megteremti az embert. Az ember azáltal, hogy létrehozza a kultúrát, s hagyja, hogy a kultúra hasson rá, lényegében megalkotja saját magát; természeti lényből erkölccsel, beszéddel, nyelvvel, intézményekkel rendelkező társadalmi lénnyé formálódik át. Ember és kultúra kapcsolata az emberi és az ember feletti világ megalkotásának, elrendezésének, értelmezésének egymásra kölcsönösen ható viszonyokon alapuló generatív és dialektikus folyamata. Az ember nem létezhet kultúra nélkül, a kultúra pedig ember nélkül.

Ennek a világot teremtő és berendező folyamatnak az ember egyszerre alanya és tárgya, a kultúra pedig egyszerre célja és eszköze. Az ember az alkotó és a megalkotott, a kultúra maga az alkotás és az alkotás folyamata. A kultúra az a szimbólumokon alapuló tudás és gyakorlat, amellyel a teremtést az ember véghezviszi. Mindig egyforma és mindig más. Irányító, normatív és regulatív szabályokat alkotó és működtető mechanizmus, a társadalmi rendszer kivitelezési módja, koherens irányító, orientáló és limitáló rendszer. A világban élő emberek azonban nem egyformák, s minden népcsoport a maga jellegzetes módján, saját kultúrája megszabta egyéni módon viszi végbe világa megteremtését, adja meg a helyes válaszokat, s tölti meg tartalommal a kultúra megszabta kereteket. Azt is mondhatnánk, minden ember saját kultúrája terméke, s sajátos módon állítja elő saját kultúráját. Az emberi kultúrán belül tehát a válaszok sokszínűsége teremti meg a kultúrákat s hozza létre azok különbözőségeit. A kultúrák hasonlíthatnak egymásra, de két teljesen egyforma kultúra nincsen. Minden ember számára saját kultúrája a legértékesebb, s mert a kultúrák nem egyformák, szembesülnie kell a mássággal. Az emberiség számára talán a túlélésen túl a legnagyobb kihívás az, hogy hogyan tudja kezelni ezt a másságot.

A kultúrák találkozásának különböző formái és megnyilvánulásai vannak, és ezek a másság feldolgozásának különböző módozatait jelentik.[22] A kapcsolatba került kultúrák valamilyen módon hatnak egymásra. Az első érintkezések után létrejövő kultúrkapcsolatok vezethetnek a kultúrák összeütközéséhez, de a békés egymás mellett éléshez, a cserekapcsolatok által vezérelt akkulturációhoz és a kultúrák összefonódásához is. Számtalan körülmény összjátéka határozza meg, hogy a kultúrkapcsolatok mely formája érvényesül. Szerepet játszanak ebben a kapcsolatba kerülő csoportok társadalmi folyamatai, gazdasági, politikai aspirációi, hatalmi viszonyai, modernizáló vagy modernizálódó törekvései. Döntőek, hogy mely csoport rendel-

[22] Bitterli, 1982.

kezik a másik befolyásolására, beolvasztására, elűzésére vagy éppen megsemmisítésére szolgáló hatékonyabb módszerekkel, fegyverekkel és egyéb eszközökkel; a kultúrára ható külső erők nagysága, intenzitása és iránya befolyásolja a túlélés lehetőségeit. A kultúra fennmaradása tehát csak részben belső viszonyainak függvénye.

Minden kultúrának az a célja, hogy a kultúrák találkozásának negatív hatásait kivédje, ellenálljon a beolvasztásának, a megsemmisítésére törekvő érdekeknek, ne pusztuljon el, hanem fennmaradjon. Alapjában véve minden kultúra tudatosan vagy ösztönösen törekszik arra, hogy a kultúrát hordozó társadalmi lények egymást követő generációinak láncolatán keresztül fenntartsa és átörökítse önmagát. A kultúrák azonban rövidebb-hosszabb idő alatt akkor is ki vannak téve a változásoknak, ha nincs feltétlenül jelen az erőszak. Ha egy kultúra belülről, belső szükségszerűségből és nem külső kényszer hatására vesz át más kulturális elemeket vagy alakul át valamilyen mértékben, akkor az alkalmazkodás, az új elemek beépítése identitásrombolás nélkül mehet végbe. Az adaptációra és a változásra való képesség a kultúra fontos és szerves minőségi jegye, és az, hogy a változások milyen mély nyomokat hagynak, mennyire formálják át, változtatják meg, az az adaptív mechanizmusok hatékonyságától függ. A túlélés, a kényszereknek való ellenállás nem minden kultúrának sikerül. A siker szükséges (bár nem elégséges) és nélkülözhetetlen feltétele az adaptáció, a kultúra adaptív ereje, a változásokhoz való alkalmazkodás képessége.

A kultúrák találkozásáról, a másság megítéléséről már Hérodotosznál is olvashatunk. A törzsi társadalmak etnocentrizmusáról, egymás közti háborúskodásairól is számtalan feljegyzés született. A „tőlünk különbözés" mértéke azonban Amerika felfedezése után olyan világméretű problémaheggyé duzzadt, amellyel gyakorlatilag a harmadik évezred küszöbén sem tud az emberiség megbirkózni. Vagy talán csak nem akar?

2. A világok találkozása

Ma a faluvá zsugorodott földgolyón sehol sem maradt felfedezetlen, ismeretlen fehér volt. De talán helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy nem maradt egyetlen fekete, sárga vagy rézbőrű folt, mert a fehér ember mindenütt megjelent, mindenhova behatolt. Felfedezte és gyarmatosította magának a világot, hogy minden zegét-zugát saját érdekeiért átformálja, kihasználja, uralma alá hajtsa. Szándékai megvalósítására és céljai elérésére a „vadakkal" szemben a magát a civilizáció csúcsán elképzelő fehér ember minden lehetséges eszközt igénybe vett, gazdasági és katonai kényszert, egyházat, vallást és missziót, környezetrombolást, erdőirtást, népek és kultúrák gátlástalan megsemmisítését. Az emberiség egyik legnagyobb népirtását Észak és Dél-Amerikában követték el a civilizált európaiak, de hol találni ma már ausztráliai bennszülöttet, és hova lettek a maorik?

A fehér ember megjelenésével a túlélés a bennszülöttek számára már nem csupán alapvető, származékos és integratív szükségleteik kielégítésének problémáját jelentette, hanem szembesülést, – ha nem is mindig és feltétlenül fizikai értelemben – a megsemmisüléssel. A kihívás azonban mindenképpen a kultúra megmaradásáról vagy elpusztulásáról szólt. A kultúrát ért különböző erősségű és minőségű stimulusokra adott válaszok jelentik azokat a kulcsfontosságú mozzanatokat, amelyek hatására eldől, hogy a kultúra, – ha nem is őseredeti állapotában, de – továbbél, fennmarad, vagy pusztulásnak van kitéve. A válaszvariációk igen szűkösek voltak. Lehetett a kihívást elfogadni, alkalmazkodni, veszteségekkel, de túlélni, lehetett megtörni, feladni és eltűnni. Hogy a lehetséges reakciók közül melyikre és milyen mértékben került sor, azt a térhez és időhöz kötött, természeti, társadalmi, gazdasági és politikai viszonyoktól függő, érdekektől meghatározott, illetve ezek által meghatározott tényezők egész sorának pillanatnyi kombinációja határozta meg. A tényezők sorából

megemlíthetjük a kolonializációnak kitett helyi társadalmak kultúrájának adaptív készségét és képességét, befogadó illetve elutasító mechanizmusait és túlélési stratégiáinak módozatait. Ha a kultúra befogadó és adaptív készsége erős, illetve adaptív mechanizmusainak gyakorlata alkalmazkodik a fennálló viszonyokhoz, valamint sikeres túlélési stratégiát működtet a felbomlott egyensúly helyreállításának érdekében, akkor remény van a fennmaradásra. A túlélési stratégia az a forgatókönyv-variáns, amit a veszélyeztetett kultúra termelt ki magából saját krízishelyzetének megoldására, az abból való kiszabadulásra. A forgatókönyv egyaránt hordoz tudatos és tudattalan jegyeket és a veszélyhelyzetnek kitett generáció vagy generációk személyes tapasztalására épül.[23]

Az ember és a kultúra egymásra hatásának következménye a csoport és ezen belül az egyén szubjektív identitásának kialakulása, csoporthoz tartozásának tudata. A kultúra megőrzése és csoporton belüli átörökítése túlélési stratégiai elem, az identitás egyik legfontosabb kötőszövete, életvilágának és társadalmi cselekvéseinek kitüntetett terepe. Az életvilág idői és téri valóságának megélése nyújt alapot az egyén számára, hogy élettörténetének idejét szubjektív idővé alakítva azonosságtudata, identifikációja létrejöhessen.[24] Az őslakosok életvilága nemkülönben magától értetődőségek, tradíciók, és konvenciók, valamint relevanciák mentén szerveződik, bár az egyén szerepe ebben a kollektív módon felépített és kollektív módon megélt életvilágban a csoportidentitás elsődlegessége miatt háttérbe szorul.[25]

3. A világ lerombolása

... és vállukon a krikettütőkkel megérkeztek az angolok. Az anglikán vallás biztos erkölcsi bázisán létrehozták misszióikat és a civilizáció nevében, valamint az európai kultúra felsőbb rendűségének tudatában berendezkedtek a kiriwinai nyelvet beszélő Trobriand szigeteken, bennszülött nevén Boyowán.[26]

A Melanéziához tartozó szigetcsoport lakossága ültetvényes földműveléssel foglalkozott, hitt a szellemekben és a totemekben, gyakorolta a mágiát, a kula körjáratában vitorlázott a tengereken és az angolok szemében gátlástalan szexuális életet élt. Seligmant idézve Malinowski azt írja az Új-Guineától keletre élő, az északi masszimok nyugati ágához tartozó trobriandi szigetlakókról, hogy „régebben, a fehér ember ideérkezése előtt ezek a kedves, látszólag puhány emberek megrögzött kannibálok és fejvadászok voltak; nagy harci csónakjaikban alattomos, kegyetlen portyákra indultak. Egymás után rontottak rá az alvó falvakra, legyilkolták a férfiakat, nőket, gyermekeket, s a holttestestekből mindjárt nagy lakomát csaptak."[27] Nem kevésbé volt a misszionáriusok ízlése ellenére a szigetlakók kozmológiája, teljes világképe, szellemhite, halottkultusza, a keresztény világkép rendjébe beilleszthetetlen mágikus gyakorlata, és persze házasságon kívüli szabados szerelmi élete. Hát nem rájuk fért egy kis civilizáció? Mindazt, ami nem fért bele az újonnan érkezettek gondolatvilágába,

---

[23] A túlélési stratégiákról l. Székács, 1990. A bennszülöttek esetében ilyen túlélési stratégiai forgatókönyvként vehető számításba például a cargo kultusz vagy a millenáris mozgalmak.

[24] Schütz 1984; Csepeli 1987.

[25] Gordon 1964; Pataki 1982

[26] Malinowski 1972.

[27] Malinowski 1972:15. A Seligman idézet azt a benyomást kelti, hogy a trobriandiak csupán a gyilkolás kedvéért önmagáért oltották ki mások életét. Óceániai példákra hivatkozva Jensen felállította azt a hipotézist, hogy a kannibalizmus tulajdonképpen ünnepi megemlékezés arra, hogy a haszonnövények a demának nevezett istenség testének elfogyasztása révén keletkeztek.

erkölcsi rendjébe, azt kiirtandónak ítélték. Felsőbb rendűségük teljes tudatában nekiláttak a szigetlakók megrendszabályozásának, megtérítésének. Minden igyekezetük arra irányult, hogy a szigetlakókat megfosszák „vadember" mivoltuktól, elvegyenek tőlük mindent, ami identitásukat jelenti, s egy új, anglicizált-civilizált identitást kreáljanak számukra, amelyben nincs helye totemeknek, mágiának, erkölcstelen kicsapongásnak.

Az új identitás elsajátíttatásához keményebb és lágyabb eszközöket egyaránt igénybe vettek, de végső soron minden a bennszülött kultúra kényszerű átalakítására irányult. Betiltották a fejvadászatot, a kannibalizmust, s mindenféle háborúskodást; ruhát kellett húzni, meg kellett keresztelkedni és a keresztény valláserkölcs szellemében kellett élni. El kellett felejteni mítoszaikat, szakítaniuk kellett őseik világával, mindentől meg kellett válniuk, ami számukra a hétköznapi élet, a mindennapi tudás, azaz az életvilágba ágyazott kultúra szerves közegét jelentette. Kultúrájuk lerombolásának jutalmául részesei lehettek a civilizáció áldásainak.

Ne fért kétség hozzá, kinek, kihez kellett alkalmazkodni.

4. Ki ragaszkodhat az identitásához?

Krikett. Az angol életforma egyik szimbóluma. A csoportosan űzött versenysportok, a krikett, a golf, az evezős nyolcas vagy a derby az angolok életvitelének és identitásának nélkülözhetetlen elmei. A sportszellem hozzátartozik az erkölcsről vallott felfogásukhoz is. A sport ugyanis rendre, fegyelemre nevel. Gondolkodásmódjukat jellemzi a „that's no cricet!" szólás is. Ha szó szerint lefordítjuk, azt jelenti, ez nem krikett, de jelentése az angol ember számára: ez nem helyes, ez így nincsen jól. Mi következik ebből? Az, hogy a krikett jó. Gilmore misszionárius sem tudta életét krikett nélkül elképzelni. Magával vitte ütőjét a szigetekre. Valószínűleg nagyon felháborodott volna, ha a kiriwinai missziós központban a Trobriandi szigetek északi csücskén, tízezer kilométerre szülőhazájától, ha a bennszülöttek egyszerűen elvették volna krikettütőjét és mondjuk tűzbe dobták volna megfosztva őt ezzel a játék lehetőségétől. Minden bizonnyal úgy érezte volna, identitását tépázták meg. Identitása megőrzését saját életében szükségesnek és normálisnak tartotta. A bennszülöttek ragaszkodását saját identitásukhoz azonban megváltoztatandónak ítélte.

A bennszülöttek nem vették el Gilmore misszionárius ütőjét, aki – saját szórakozása, angolsága kinyilvánítása és identitása megőrzése, no és a civilizálás érdekében – megtanította őket krikettezni. Azzal, hogy megismertette a játékot a bennszülöttekkel, nem csupán társakat talált egy kis kikapcsolódásra, pihenésre és „otthonidézésre", hanem eszközöket identitása megéléséhez is. Túl ezen, úgy gondolkodhatott, hogy a játékon keresztül beléjük nevelitáplálja a sport szellemét, s a krikett szigorú szabályain keresztül megtanítja őket a rendre, a fegyelemre, rászoktatja őket az angol értelembe vett helyes viselkedésre.

Az első mérkőzéseket a misszionáriusok és a trobriandiak egymás között játszották, szigorúan az angol játékszabályok szerint – és természetesen európai ruhába öltözve.

5. A nem várt fordulat

A bennszülöttek, hogy-hogy nem, egyszer csak otthagyták misszionárius partnereiket és egymást között kezdtek el játszani. Gondolt-e rá valaki, vagy sem, a krikett kiszabadult az angolok felügyelete alól és viszonylag rövid idő alatt nagy népszerűségre tett szert a szigeteken. Ha az volt Gilmore misszionárius szándéka, hogy megtanítsa az őslakosokat arra, hogy mit jelent a sport és a sport étosza, hogy ezáltal valamiféle angol típusú rendszeretet és helyes viselkedést neveljen beléjük – nos, akkor ez a terve meghiúsult. Nem az angol krikett

idomította magához a bennszülötteket, hanem a bennszülöttek az angol krikettet. Elő lehetett ugyan írni számukra, hogy hogyan viselkedjenek, keresztelkedjenek meg, öltözzenek fel az angolok ruháiba, és ne paráználkodjanak, de hiú ábránd volt azt követelni, hogy vegyék komolyan, érezzék át és tegyenek bensővé egy idegen sok száz éves kultúrát saját minden bizonnyal ugyancsak sok száz éves kultúrájuk helyett.

„A krikett a miénk, már nem a fehér emberé" – mondják jólesően a szigetlakók. Úgy érezhetik nem csak tőlük vettek el valamit az angolok, de ők is elvettek valamit az angoloktól. Kétségtelen, *ez* a krikett tényleg az övék.

Az a mód, ahogy a krikett átalakult, beépült és szervesült a trobriandiak életében, kultúrájuk szívósságát, erős adaptációs képességét bizonyítja. Az alapötletet átvéve és néhány alapszabályt megtartva tökéletesen a maguk képére formálták. Saját életükbe beépítve más tartalommal töltötték meg, mindamellett mellett technikai változtatásokat is bevezettek. Az ütés módja a felső karlendítés helyett a dárdahajítást utánozta; a kapukat jelző botokat megrövidítették és közelebb helyzeték egymáshoz; az ütő alakját – a fejrészt szélesebbre hagyva – átformálták. Az angol labdák helyett saját maguk faragták ki fából a labdákat. A labda készítése – hasonlítva a kula csónak készítéséhez –, mágikus és szent tevékenységgé változott, s miközben a labdákat faragták varázsigéket mormoltak. Játék közben az ütő versenyzők nem tették le ütőiket a futáskor, hanem vele együtt futottak.

Trobriandivé alakulva a krikett teljesen elvesztette sport jellegét. Ha felidézzük Róheim Géza pszichoanalitikus vizsgálódásait az ausztráliai bennszülöttek között, és módszerét alkalmazva vesszük szemügyre ezt az átalakulási folyamatot, akkor nagy valószínűséggel azt állapíthatjuk meg, hogy a trobriandi krikett ellenőrzött, politikai eseménnyé szelídült háború, a kényszerűen elfojtott háborúskodási, harci ösztön levezetése, s az ellenség iránt érzett düh és vad gyűlölet rávetítése a másik falu csapatára. Ebből az következik, hogy ezt a játékot nem a homo ludens játszza, s célja nem csupán annak összemérése, hogy ki az ügyesebb, s ki talál pontosan a kapuba. Legfőbb célja a háború alapvető eleminek felidézése és eljátszása, *kayaszává*[28] szelídítése, célját és végeredményét tekintve ellenőrzött feszültség levezetés. A maga nemében ez is harc, s aki dicsőséget szerez, annak társai előtt jelentősen megnő a presztízse.

A kultúra szuperorganikus természete a krikettet a harci cselekményeket helyettesítő eseménnyé változtatta. A krikett tehát kapóra jött. Felmerül a kérdés, hogy miért éppen a krikett töltötte be ezt a helyettesítő szerepet, hiszen a misszionáriusok más versenysportokat, többek között a labdarúgást is megmutatták a bennszülötteknek.

A választ talán ott kereshetjük, hogy a trobriandi kultúra adaptációs erején túl a két eseménysor ritualizáltságában erősen hasonlított egymáshoz. A krikett szabályai és korábbi háborúik[29] rituális céljai és lefolytatása kézenfekvővé tehették a krikett adaptációját. A krikett volt alkalmasabb a helyettesítő funkció betöltésére.

---

[28] A kayasza szónak több jelentése van. Minden olyan cselekvés elnevezésére szolgál, amely kapcsolatban valamilyen formában kapcsolatban van a versennyel. Malinowski (1972: 174) szerint nyilvánosan és igen alaposan kielégített erotikus vágy köré csoportosult ünnepség, amit a misszionáriusok gyakorlatilag betiltottak. további jelentései: szertartásos módon megkötött szerződés (Malinowski 1959: 61) és az élelem betakarításának és közszemlére tételének – a falufőnök által elrendelt –szertartásos módja (Malinowski 1972: 33).

[29] . A trobriandiak háborúi nem hasonlíthatóak a civilizált európaiak háborújához. Itt nem területek elfoglalásáért és a rajta élők leigázásáért és a felettük gyakorlandó hatalom megszerzéséért folyik. A háború a másik ember erejének megszerzéséért vívják. Minél több ellenséges harcost ejt el valaki, annál több erő száll belé, s növekszik ezáltal saját társai körében a presztízse.

6. A trobriandi krikett rituális funkciói

A trobriandi krikett multifunkcionális jelenség. Csoportlélektani vonatkozásain túl fontos társadalmi esemény, rituális termékenységi ceremónia is, amelyben nagy szerepet és jelentőséget kap a szexualitás megjelenítése, ami ugyancsak a helyettesítő funkcióra utal.

Már említettük a presztízs megszerzésének jelentőségét a trobriandiak életében. A jam gyökér a szigeteken is nélkülözhetetlen táplálékforrás, egyúttal a presztízs megszerzésének egyik lehetséges eszköze is. A földműves utilitárius értelemben nem tesz szert haszonra a termésből. A tekintélyt és a hírnevet a termés mennyiségével és minőségével nyeri el szertartásos formában. A betakarítás után röviddel a termést kúp alakú csomókban felhalmozva közszemlére teszik bírálat céljából. A csoportok kertről kertre járnak, összehasonlítják, magasztalják a legszebb kupacokat, a legjobb eredményeket. A betakarítást követő ünnepségsorozaton, a *milamalán* a rituális kiállítás után sor kerül a termés elajándékozására. Az ajándékozás képessége szintén presztízst növelő aktus, s az ajándékozó reputációja az elajándékozott jammennyiség nagyságával egyenes arányban nő. A jam fallikus szimbólum, s mint ilyen az évente egyszer tartott *milamala* idején eljárt táncok nélkülözhetetlen kelléke. Ez azonban akár egy hónapig, vagy még ennél is tovább eltarthat.

Ahogy táncolni is csak bizonyos meghatározott időkben és alkalmakkor lehet, úgy a krikettnek is megvan a maga kötött ideje. A krikett a betakarítást követő ünnepségsorozat részeként jelenik meg. Kizárólag ekkor hívhatják ki a falvak lakói egymást, és csak abban az esetben, ha a jamtermés gazdag volt. Ekkor azonban végeláthatatlanul folynak a csatározások az egész szezon alatt.

7. A verseny lebonyolítása

A falvak felváltva hívják ki egymást. A lebonyolításért a kihívó fél *big man*-je felel. A *big man* feladata a kihívás, s ezt csak akkor teszi meg, ha a termés alapján elég gazdagnak érzi magát. Szégyenbe kerülne ugyanis, ha az összecsapást követő ünnepség során nem tudna megfelelő mennyiségű jamgyökeret elajándékozni! Presztízsén akkora csorba esne, amit valószínűleg nem viselne el! Ha igaz a mondás, hogy „manióka nélkül nincsen mítosz”[30], akkor az is igaz, hogy jamgyökér nélkül nincsen krikett.

A két csapat találkozója előtti napon a *big man* elmegy az esőemberhez, akinek – természetesen ellenszolgáltatás ellenében – az a feladata, hogy biztosítsa a verseny idejére a jó időt és a sikeres játékot. Az esőember varázsló, mágiát alkalmaz és elmormogja a szükséges varázsigéket. A mágia természetesen tilos, de hiába tiltották be a misszionáriusok, a trobriandiak nem hagytak fel vele.[31] A mágiával hatni lehet a természetfelettire, az imával legfeljebb könyörögni lehet hozzá. A bennszülöttek számára fontos az a hit, hogy ellenőrzésük alatt tartják a természet erőit, s nem csupán identitásuk része, de létbiztonságuk, biztonságérzetük egyik alappillére. Mágia alkalmazásakor úgy érezhetik, nincsenek kiszolgáltatva, s a dolgok kívánságaik szerint alakulnak.

---

[30] Az idézet Boglár Lajostól származik.

[31] A mágiát a vallás nem pótolhatta. Funkciója több is, más is. Minden tevékenységnek megvan a maga mágikus szertartás- és rítusszükséglete, s felöleli, átfogja a gazdasági, a társadalmi, a családi, a szerelmi élet stb. teljes egészét. Óriási szerepe van a gyógyításban, a gonosz szellemek elűzésében, a szellemek jóindulatának megszerzésében, a halál okának megállapításában (Malinowski, 1972: 73).

Az esőember mágikus rítusa nélkül nem lehet a versenyt elkezdeni, mert akkor biztos lenne a kudarc. Igaz, hogy előfordul, mégis elered az eső, ilyenkor azonban mindenki biztos benne, hogy valaki, aki tudomást szerzett az esemény megrendezéséről, s nem akarta, hogy az sikeres legyen, elment egy nagyobb hatalmú varázslóhoz, aki sokkal erősebbnek bizonyuló rosszindulatú ellenmágiát űzött. Vagy netán többet fizetett a mi varázslónknak...

Miközben a *big* man a szervezéssel foglalatoskodik, megrendeli a jó időt, kijelöli és előkészítteti a pályát, a szemben álló felek felkészülnek a harcra. A Trobriand szigeteken a krikettjátékban résztvevők száma nem korlátozott, a csapatnak minden épkézláb, megfelelő életkorban és erőben lévő férfi a tagja lehet. Közösségi szemléletüknek nem felel meg, hogy csupán 12 fő vegyen részt a versenyben, hisz a harctéren is minden férfi felsorakozott. A békés mindennapok életében is döntő a közösen végzett tevékenység. Közösen művelik a földet, takarítják be a termést, építik tengerjáró csónakjaikat, vesznek részt a rítusokban. Minden megmozdulás, rítus, ünnep a közösség kohéziójának erősítését szolgálja. Így a krikett sem lehet más, mint közösségi megmozdulás.

A játékosok teljes harci díszben, harcosként vonulnak ki a pályára. Az összecsapás napja kora reggel testük kifestésével és feldíszítésével kezdődik. A harcos számára teste kifestése nem egyszerű dekoráció vagy esztétikai élmény, hanem pszichológiai szükségszerűség. A középkori harcos Európában mázsás páncéljában érezte bátornak magát, a trobriandi harcos bátorságérzetéhez az kell, hogy az őseiktől örökölt tradicionális mintákat a testére és az arcára fesse. A testfestés aprólékos és hosszadalmas folyamatában nemcsak a harcos külseje, hanem bensője is átalakul. Egész személyisége átalakul, békés földművelőből vad harcossá válik, akit egyetlen motívum vezérel, az ellenfél legyőzése.

A férfiak először olajjal kenik be a testüket, majd erre viszik fel fekete-fehér és kés színekkel pöttyeiket, vonalaikat pontosan ugyanúgy, ahogy őseik csinálták. A mintakészlet erősen uniformizált, de lehetőség van egyéni variációkra is. A saját motívumok erősítik az önbizalmat. A harci öltözék fontos kelléke a tollakkal, kagylókkal, virágokkal díszített fejdísz és a bevonulási tánchoz szükséges díszes bot.

A szemben álló csapatok nevekkel különböztetik meg egymást. Az elnevezések részben adaptációs termékek, és semmi közük sincs a törzsek eredeti totemisztikus elnevezéséhez. Az egyik csapat egy rágógumiról, a másik a 2. világháborúban először látott repülőgépek után nevezi el magát. Gyakoriak a tengerrel kapcsolatos nevek, mint például evezősök, tengeri madarak.

A játék megkezdése előtt a csapatok vezetői kijelölik a kapuk helyét és egy közeli pálmafáról leszakítanak egy óriási levelet. A levél segítségével fogják számon tartani az eredményeket, úgy, hogy a levél szálaiból mindig lecsippentenek egy darabot. A bíró nagyon fontos személy, és szerepét nem töltheti be akárki. Minden csapat hozza a saját bíróját, aki egyben varázsló is., tehát semmiképpen sem egy kívülálló, semleges harmadik személy. A bíró kívül áll a harcon – és európai ruhát hord. Mindig a dobó csapat eredményeit „tépik le”. A bíró-varázsló dolga a játék alatt nemcsak az, hogy a sikeres dobásokat „regisztrálja”, hanem az is, hogy csapata sikere érdekében a játék közben is speciális háborús mágiát alkalmazzon az ütő csapat ellen, saját csapata sikerét elősegítendő.

A csapatok egyenként katonai alakulatokhoz hasonló csatarendben vonulnak be a küzdőtérre. elsőnek a meghívott falu csapata táncol be ütemes ritmusra, önmagukat biztató-bátorító rigmusok közepette a pályára. Kezükben a botjaikat rázzák és mozgásukkal a nevüket keltik életre. Repülnek, eveznek, leszállnak a tengerre. A nyitó tánc dalaiban kicsúfolják a másik csapatot, és a közelmúltban történt, az egész közösséget érintő dicső eseményeket idéznek fel, dicsérik magukat és kijelentik, hogy természetesen az ő csapatuk a legjobb és győzni fog. A csapatok hosszas táncos bevonulása után kezdődhet el a játék. Minden egyes sikeresen elütött

labda után azonban leáll, és az ütő csapat hosszú győzelmi táncba kezd. Táncaikat erotikus elemekből a *kaliboom* és a *bisila* táncmotívumaiból rögtönzik. A játékot megszakító táncoknak és daloknak kettős jelentésük van. Egyrészt elismétlik, hogy a másik fél milyen ügyetlen és önmagukat biztatják, szuggerálják a bevonulási tánc alatt már többször elkántált szövegekkel. Dalaik szövegében fellelhetők, mi mindent tanultak a civilizációtól:

„Mi, katonák ide jöttünk, kezünk teli bombával, felrobbantjuk a kapukat, hu, hu, hu.!" Vagy: „A kezeim mint a mágnes, vonzz a labdát, ütőmmel meg elütöm." „Ár-apály, ár-apály, hullám, elmoslak." „ Olaj itt, benzin ott, feltöltve, feltöltve!" „Hülyék, hülyék, üresen hagytátok a kaputokat!" „Védekezz az ütővel, ha elvéted elcsap a labda, akár egy bomba. Aztán ríhatsz, visítozhat, hogy jaj anyám!"

Másrészt a táncok erőteljesen erotikusak és mind mozgásukban, mind szövegeikben a férfi és a nő szerelmi aktusára utalnak. A harcosok kezükben fallikus szimbólumként és a férfiasság megtestesítőjeként jamgyökeret tartanak, és közben nyíltan a genitáliákról és a közösülésről énekelnek. A misszionáriusok természetesen ezeket a táncokat is betiltották – hasztalanul. A *milamala* alatt mindig is járták ezeket a táncokat, amelyek a következő évi jó termés érdekében folytatott rituális ceremónia részét képezték. Ma is úgy gondolják, ha elmarad a tánc, nem lesz termés és jam nélkül éhínség következik be. A trobriandi krikett tehát a termékenységi szertartások elemeit is magába olvasztotta.

A versenyben mindig a kihívó hazai csapat győz. Udvariatlanság lenne azonban a túl nagy eredménykülönbség, ezért igyekeznek a végeredményt megfelelően alakítani. A másnapi rituális élelemcsere, a találkozó csúcspontja – lehetőséget kínál azonban a vesztes kompenzálására. Közben természetesen ismét táncolnak. A *big man* a vendégcsapat vezetőjének és bírójának nagyvonalúsága jeléül külön ajándékot ad. A kölcsönös megajándékozás után, amelyben mindig a vendéglátó ad többet, a vendégcsapat hazavonul, hogy hamarosan ő hívja ki a másik falu csapatát. És minden kezdődik elölről egészen addig, ameddig a szezon tart, amíg nem kell ismét erdőt égetni-irtani az újabb jamkertek számára, vagy amíg nem érkezik el a kula ideje.

8. A világ újrateremtése

A misszionáriusok tiltásai, majd a modernizáció hatásai végérvényesen átformálták a Trobriand szigetek kultúráját. Régi kultúraelemek keveredtek az újakkal új világot teremtve az őslakosok számára, akiknek tartalommal és új értelmezésekkel kellett ezt a világot megtölteniük. A krikett adaptálása a túlélési stratégia egyik lehetséges eszközévé válva lehetőséget biztosított számukra, hogy mégis megőrizzenek valamit őseik kultúrájából és a külső kényszerek hatására úgy alkalmazkodhassanak, hogy identitásukat ne kelljen feladniuk. A kultúra önvédelmi mechanizmusai életbe léptek és igyekeztek a veszteségeket minimalizálni.

A trobriandi krikettben minden betiltott és nyíltan nem végezhető korábbi közösségi tevékenység elemei fellelhetők. Egybeolvasztja a fejvadászatért folytatott háború, a szabad szexuális élet és a termékenységi rítusok elemeit. Szimbolikusan eljátsszák azt, ahogy korábban éltek. A krikett levezeti a feszültségeket és újra átélhetővé teszi a múltat. Élő történelemkönyv. Azzal, hogy az angol krikettet saját képükre formálták, saját kultúrájuk igényeihez igazították és beillesztették a rituális *milamala* ünnepségsorozatába, sikeresen alkalmazkodtak a külső kényszerekhez. Csoportszinten feldolgozták a tiltások következményeit és megtalálták azokat a formákat, amelyeken keresztül az életükből kitiltott cselekményeket pótolni tudták. Kultúrájuk igényeinek megfelelően alakították át a játékot; ami beleillett ebbe a keretbe, azt átvették, ami nem azt vagy elutasították vagy megváltoztatták. Új világot teremtettek maguknak.

Mindez azt bizonyítja, hogy a trobriandi kultúra „adaptív értéke mint a civilizáció peremén vagy annak szorításában kialakított védelmi és egyúttal a túlélést biztosító mechanizmus ... kifelé a pajzs szerepét tölti be, hogy befelé az eredeti vagy annak tartott kulturális patronok szerint folyhasson tovább egy etnikum élete”.[32]

Bibliográfia

BITTERLI, Urs 1982. *„Vadak” és „civilizáltak”.* Budapest: Gondolat

BOGLÁR Lajos 1992. *Amerikai 500 éve: etnikai tolerancia és intolerancia.* Kézirat

CSEPELI György 1987. Alfred Schütz és a tudásszociológia. In: Csepeli György-Papp Zsolt-Pokol Béla: *Modern polgári társadalomelméletek.* Budapest: Gondolat. 11-50.

GORDON, M. Milton 1964. *Assimilation in American Life.* New York: Oxford University Press

JENSEN, A. E. 1951. *Mythos und Kulturális bei Naturvölkern.* Wiesbaden: Steiner Verlag

MALINOWSKI, Bronislaw 1959. *Crime and Customs in Savage Society.* New York: Littlefield

MALINOWSKI, Bronislaw 1972. *Baloma.* Budapest: Gondolat

PATAKI Ferenc 1982. Az én és a társadalmi azonosságtudat. Budapest: Kossuth

RÓHEIM Géza 1984. *A primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata.* Budapest: Gondolat

SCHÜTZ, Alfred 1984. *Strukturen des Lebenswelt.* Frankfrut/Main: Suhrkamp

SZÉKÁCS Judit 1990. Túlélési stratégiák. In *Thalassa* (1), 1: 39-42.

[32] Boglár 1992: 12.

Mannheim Károly és a kulturális antropológiai gondolkodás

In A. Gergely A. – Dömötör B. – Kemény M. (szerk.)

Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára.

Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete/ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport. 6-13. 2004.

Bevezetés

Az alábbi írásomban azt szeretném bemutatni, hogy Mannheim Károly *A szellemi képződmények ideológiai és szociológiai interpretációja*[33]*, A kultúra és a kultúra megismerhetőségének szociológiai elmélete (Konjunktív és diszjunktív gondolkodás)*[34]*,* valamint a *Tudásszociológia* c. írásaiban fellelhetők olyan gondolatok, amelyeket kulturális antropológiai nézőpontból is értelmezni lehet. Bár ezekben a műveiben nem az volt a szándéka, hogy a kulturális antropológiai megismerés elméletének alaptételeit lefektesse, és ennek bázisán kifejtse a terepmunka módszertanát, a kultúrakutatás általa felvázolt kérdései, problémái és megoldásai ezen a tudományterületen is relevanciával bírnak. Munkamódszerem nem szokványos. Kiemelem Mannheim gondolatait eredeti környezetükből és a kulturális antropológia értelmezési kontextusába helyezem át. A kiemelt gondolatokat a kulturális antropológia nézőpontjából értelmezem. A mannheim-i szövegek tehát csak annyiban kerülnek idézésre, amennyiben antropológiailag értelmezhetőek. Mindazonáltal úgy vélem, hogy a kiemeléssel Mannheim gondolatai nem csorbulnak, sőt gazdagodnak azáltal, hogy egy másik tudományon belül is értelemmel és értelmezhetőséggel bírnak. Remélem, hogy a sikerül rámutatnom néhány párhuzamra a kultúra megismerését, megértését és interpretálását illetően Mannheim tudásszociológiája és a kulturális antropológia között.

A megismerés

Mannheim (1995: 201-202) megismerés alatt az egzisztenciális viszony egy olyan speciális fajtáját érti, amikor a gondolkodás aktusa nem választható le a szubjektum egzisztenciális viszonyairól, az egzisztenciális viszony totalitásáról. Az antropológus a terepen nem tesz mást – többek között –, mint azt, hogy az egzisztenciális viszonyokba ágyazott gondolkodást, cselekvést, érzelmi viszonyulásokat próbálja feltárni. A totális beágyazódottság kérdését manapság senki sem kérdőjelezi meg az írásnélküli természeti népek, archaikus kultúrák

[33] Eredeti cím: *Ideologische und soziologische Interpretationen der geistigen Gebilde*. Az írás a Wissenszociologie. Auswahl aus den Werken von Karl Mannahim, eingeleitet und herausgegeben von Kurt H. Wolff (Neuwied am Rhein und Belin: Luchterhand Verlag. 388-407. o.) c. könyvben jelent meg. A magyar fordítás Kisbali László munkája.

[34] In: *A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok.* Budapest: Atlantisz. 1995. 147-311 o.

megismerését célul kitűző klasszikus antropológiában[35]. Azt azonban Mannheim fogalmazza meg, hogy ez a beágyazódottság tulajdonképpen az egzisztenciális viszonyokba való beágyazódottságát jelenti, tehát a megismerés tárgya az egzisztenciális viszonyok totalitása.

A megismerés aspektusai

Az antropológiai megismerés az a mód, ahogy a tudás megszerezhető, aminek segítségével a leírásokon keresztül viszonylatok, világok szerveződési módjai ragadhatók meg olymódon, hogy ezek a bennszülött számára bírnak jelentéssel Ezt követi a fordítás, úgy hogy a jelentés-összefüggések egy másik kultúra nyelvére átfordítva világosak és érthetők legyenek. A kultúrantropológiai gondolkodás a megismerést – helyszínét tekintve – gyakorlatilag két részre bontja. Természetesen itt nem csupán a helyszínek különbözőségéről van csak szó, amit Geertz (1988) az „ott lenni" és „itt írni" episztemológiai problémákat hordozó ellentétpárjába sűrít bele, hanem a megismerési módszerekhez való különböző viszonyulásmódokról is. Az antropológiában a megismerés igazi terepe „a terep", de az adatok feldolgozása, rendszerezése, elemzése és interpretálása, valamint az elmélet megalkotása, az absztrakció szintjére emelése, ugyancsak egyfajta megismerési folyamatként jelenik meg, amely elsősorban a kutató saját tapasztalásteréhez idomul. Az antropológusok – empirikus vagy elméleti beállítódásuktól függően az émikusnak, ill. etikusnak nevezett megismerési módozatokat sokszor egymást kiegészítő, sokszor azonban egymásnak ellentmondó, sőt egymás kizáró megismerési folyamatokként fogják fel (Pelto, 1970: 54 skk).

Az antropológiai megismerés tárgyát Mannheim szóhasználatával élve, szellemi képződményekként is értelmezhetjük. A kutatási nézőpontok kettőségét, amely mint néhány sorral fentebb jeleztem, sok esetben a vízválasztó szerepét tölti be az antropológusok körében, Mannheim „A szellemi képződmények ideológiai és szociológiai interpretációja" című tanulmányában elemzi. A szellemi, értelmi tartalom, attól függően, hogy a „fenomenológiai szubjektum milyen különböző beállítódásokkal közeledik hozzá", „mindig különbözőképpen tárul fel". „Egészen másként 'élünk át' egy értelmi tartalmat, ha 'belülről' értjük meg, és megint másként állunk ehhez az értelmi tartalomhoz, ha ideológiaként, azaz egy rajta kívül fekvő lét felől fogjuk fel".[36]

Ez a problémamegfogalmazás gyakorlatilag ugyanazt implikálja, amit az émikusok és étikusok felvetési is. A szellemi képződmények belülről való megragadása és interpretációja alatt Mannheim azt érti, hogy a szubjektum (antropológiára átértelmezve az antropológus) sajátosan feloldódik, benne él az értelmi tartalomban. A kívülről, a lét felől történő megragadás, a „rajta kívül található instanciák" felől történik.

Ebben az írásában Mannheim utal a nézőpontok különbségéből adódó fogalmi szintek eltérő konstituálására is.[37] A terepmunka gyakorlatában létrejövő megismerés és a későbbi interpretáció problémáira is vonatkoztathatók Mannheim alábbi sorai: „Eszme és ideológia

---

[35] A modern társadalmak kultúrakutatásában beágyazódottság problémája totális szinten nem merül fel. A jelenkori kultúrakutatásnak minden vizsgált csoport esetében külön fel kell mérnie a csoport viszonyokba ágyazódottságát vagy éppen azokból való „kilógását", s elemezni kell azokat a viszonyokat, amelyekben a beágyazódottság egyáltalán létrejöhet.

[36] *A szellemi képződmények ideológiai és szociológiai interpretációja* c. műből vett idézeteket Kisbali László kéziratos magyar fordításából vettem át.

[37] A fogalmi szintek különbözőségeit elemzi Bourdieu (1980) is a gyakorlati logika és a tudomány logikájának eltérései kapcsán.

különbsége (az e vizsgálódás során alapul vett jelentésben) tehát nem pusztán nézőpontok differenciációja, hanem ugyanazon szellemi tartalmakkal szemben megnyilatkozó, alapjukban véve azonban különböző vizsgálati módok vagy beállítódások eredménye. Ha egy elméleti kijelentést például egyszerű eszmeként, azaz belülről fogok fel, akkor ugyanazt teszem, mint amit a benne rejlő tételezések előírnak. Ha azonban ideológiának tartom, azaz kívülről vizsgálom, úgy mindenekelőtt felfüggesztem az egész tételezést, és valami mást teszek, mint ami előzőleg elő lett írva benne".[38]

Az antropológia nyelvére lefordítva Mannheim sorait úgy lehet értelmezni, hogy ugyanazon szellemi tartalmak vizsgálata történhet émikusan (belülről), amikor az antropológus a megismerés érdekében a terep szabta feltételekhez igazodik (ha nem tenné, maga a megismerés válna lehetetlenné), vagy étikusan (kívülről), azaz otthon, az íróasztalánál, amikor tulajdonképpen zárójelbe teszi közvetlen tereptapasztalatait, és az interpretálás, ill. fordítás során átértelmezi azokat.

Feltétlenül említésre méltó, hogy Mannheim ebben az írásában már felveti azt a kérdést is, hogy a külső vizsgálat számára szükséges egy vonatkozási szint is. Marxot idézve Mannheim a polgári társadalmat nevezi meg. Az antropológiai gondolkodással ez úgy állítható párhuzamba, hogy az étikus megismerést végző kutató, mivel (már) nem a terepen dolgozik, attól teljesen elszakadva saját kultúrája hatása alatt, óhatatlanul ahhoz viszonyítva konstruálja meg a valóságot.[39]

A megismerés folyamatának résztvevői

A megismerés antropológiai viszonyában a megfigyelni, ill. megismerni, megérteni kívánt objektumot szubjektumok alkotják. Velük szemben ugyancsak egy szubjektum, az antropológus áll. Mindketten kultúrájuktól függő saját speciális tudással rendelkeznek. Az antropológus feladata a megfigyelési egység (személy, csoport, stb.) megismerése, megértése, tehát egyfajta tudás felhalmozása, majd a megszerzett ismeretek interpretálása. Amikor Mannheim *A kultúra és a kultúra megismerhetőségének szociológiai elmélete (Konjunktív és diszjunktív gondolkodás)* c. művének *A megismerés és a kultúra szociológiai elméletének kísérlete* címet viselő második részében azt írja, hogy

> minden megismerési aktus csak önállótlan része egy szubjektum és egy objektum közötti egzisztenciális viszonynak, egy olyan egzisztenciális viszonynak, amely esetről esetre másmilyen közösséget és mindenkor specifikus egységet teremt e kettő között (1995: 203. o., kiemelés az eredetiben),

gyakorlatilag a bennszülött[40] és a kutató alapviszonyát írja le a terepen. Mert miről is van tulajdonképpen szó az antropológiai terepmunkában, amelynek véleményem szerint ma is

---

[38] Kisbali László fordítása.

[39] Az antropológus a terepen sem szabadulhat meg saját enkulturációja teljes tudáskészletétől, de igyekezete, hogy magát saját kulturális viszonyaiból kiszakítsa, a terep kölcsönös egzisztenciális viszonyainak meghatározó karakteréből következően könnyebben megvalósítható.

[40] Bennszülött alatt a természeti népek „megfigyelési egységét" szokás érteni. Dolgozatomban nem korlátozom Mannheim megfigyeléseinek alkalmazhatóságát a klasszikus antropológia bennszülöttjeire, ugyanis véleményem szerint Mannheim gondolatai a jelenkori kultúrakutatás antropológiai megközelítésére ugyanúgy vonatkoztathatóak. Bennszülött helyett ezért a továbbiakban inkább az aktor kifejezést használom.

fontos részét kell képeznie a résztvevő megfigyelésnek? [41] Aktor és antropológus a terepen – akárhonnan és akárhogyan nézzük is – egy térben, egy időben, s ebből következően egy közös egzisztenciális viszonyrendszerben él.[42] A megismerési aktus azért önállótlan része az egzisztenciális viszonynak, mert nélküle (mármint az egzisztenciális viszony nélkül) egyszerűen nem jöhet létre. A megismerés az antropológus számára az aktorokkal közösen megosztott egzisztenciális létbe ágyazott. Antropológus és aktor viszonya azonban ebben a térben a megfigyelési szituációtól függően mindig egy másfajta egységet, csoportalakzatot, közösséget hoz létre, s ez az egység a résztvevőkre csak rájuk jellemző módon meghatározott.

A megismerés Mannheim szerint egyfajta kölcsönviszonyban konstituálódik, sőt, az egzisztenciális viszony teszi lehetővé „fogadja be a tárgyat a tudatba" (1995: 203). Mannheim itt is utal arra, hogy az a „tudatba való befogadás" megismerésnek csak az egyik oldala; vagyis

> a megismerés nem az elfogalmasításnál kezdődik; [lásd étikus szakasz], ez csak egy kései, jobbára analitikus fázis egy olyan állapottal szemben, amikor a „megismerendő"-nek már *birtokában vagyunk* (uo., kiemelés eredetiben).

A kulturális antropológia dimenziójában értelmezve az elmondottakat, Mannheim a megismerés émikus módját, az egzisztenciális befogadást a tudatba mint a megismerés tágabb fogalmát, előbbre helyezi a megismerés szűkebb – étikus – fogalmánál, ami szerinte csupán másodlagos valami.

Az egzisztenciális viszony tehát olyan létviszony, amely az antropológus számára lehetővé teszi, hogy részesedhessen bennszülött életvilágában.

> ... már itt, még minden fogalmi megfogalmazás előtt jelen van az ismeretnek egy meghatározott fajtája, egy közös tudás kettőnk között, amely a mi számunkra ellenőrizhetően megragadható, jóllehet objektivációnak még nyoma sincs. Tudás ez, de nem mindenkinek, hanem csak nekünk kettőnknek szóló tudás... (1995: 209.).

Ez az a tudás, amit az antropológusnak majd interpretálni kell a megismerés egy másik fázisában. Mannheim a kultúrák közötti kommunikációnak, illetve a kontextuális tudás megszerzésének fentebb kifejtett módját konjunktív megismerésnek, míg a következő kommunikatív, univerzális szakaszt diszjunktív megismerésnek nevezi.

A konjunktív megismerés

Mannheim szerint „ha megismerésem tárgya egy ember ... a perspektivikus kép (lelki önvalójának felém fordított oldala) a közöttünk fennálló egzisztenciális viszony alapján átvihető az én tudásomból az övébe, amint megfordítva, ő is átadhatja nekem a rólam alkotott tudást" (1995: 210). A tudás a gondolkodás terméke. A gondolkodás léthez, a lét pedig az

---

[41] A résztvevő megfigyelés számomra sem egyedül a Malinowski nevével fémjelzett, s a hatvanas évek óta meglehetősen nagy – bár hullámzó erősséggel fel-feltűnő – sokat és sokak által kritizált és megkérdőjelezett terepgyakorlat-módszereit jelenti. A magukat kognitív antropológusoknak nevezőktől kezdve az interpretíveken át egészen a posztmodern antropológusokig számtalan szerző könyvtárnyi irodalmat írt össze a terepmunka ismeretelméleti státusáról. Szerintem a megismerésnek a résztvevő megfigyelés szükséges, de semmiképpen sem elégséges feltétele. A megfigyelés csupán egy lehetséges, de más megismerési technikák kontrolljára (pl. interjú) szoruló, ebből következően önmagában semmi esetre sem kielégítő eszköz.

[42] Azt természetesen más kérdés, hogy az antropológus mennyire „merül alá" ebben a közös egzisztenciális viszonyrendszerben, mennyire teszi magáévá „mikroantropológiai fókusz" elvét (vö. Borsányi, 1988).

egzisztenciavilághoz kötött. Ez a „tudáscsere" a másik értelmének megragadását célozza meg. Ez az a (képzeletbeli) szituáció, amikor a bennszülött azt mondja az antropológusnak: „taníts meg arra, hogy hogyan tanítsalak meg az én szemantikai struktúrámra". Az antropológusnak tehát képesnek kell lennie más szemével látni, s ehhez be kell lépnie (de semmi esetre sem szabad elsüllyednie) az aktorok szándék- attitűd-, érték- és egzisztenciavilágába, vagyis gondolatuniverzumába, hogy az aktor számára jelentéssel bíró valóságot ő is birtokba vehesse. A belépés egyszerre jelent közelkerülést és távolságtartást. A megfelelő pont megtalálása nagyon fontos, mert hogy ki hol helyezkedik el a gondolkodás léthezkötött társadalmi terében, az nem minden pontból látható. Abszolút megközelítés nem létezik. Az antropológus a terepem két egymástól független, de egymás befolyásoló nézetrendszer – saját és az aktor nézetrendszere – kereszttüzében áll. A megismerés az antropológus számára akkor valósul meg, ha az egymásba kapcsolódó gondolkodási struktúrák univerzuma, a szintézis létrejön. A megismerés azonban még nem jelent megértést. A megértés tehát a kontextuális tudás a közös egzisztenciatérben együtt élt és együtt megélt életgyakorlat során, illetve e gyakorlat jelentéseinek az aktorokkal közösen elvégzett értelmezésével és a fogalmak megalkotásával, az értelem-összefüggések tisztázásával jöhet csak létre. A folyamat kiteljesedésével a konjunktív megismerés érvényességi tartománya egyre tágul, s az antropológus számára ezzel párhuzamosan bővül az a tapasztalástér, amit megoszthat az aktorokkal, tehát a megértés lehetőségei is növekszenek.

Az antropológusnak azonban a tapasztalatközösségben való tájékozódáshoz, a közösség tagjainak fejében lévő tudás megismeréséhez, és megértéshez, a közös fogalomalkotáshoz illetve jelentésértelmezéshez befogadottá kell válnia. Ezen kívül nélkülözhetetlen a közösség nyelvének ismerete, hiszen

> Éppen az élőbeszéd csodája, hogy mindig minden szót egyszeri összefüggésbe helyez, s a mondat sajátos totalitásának, de még inkább a közlést hordozó alaphullámzásnak, a ritmusnak és az asszociációfolyamnak az alapján képes minden szónak egyéni értelmet kölcsönözni (1995: 217).

A nyelvhasználat, a fogalomképzés nem csak az adott közösség, de a közösségbe befogadott antropológus számára is több, mint az egzisztenciális kapcsolatok egyszerű összessége. S ezt a többletet természetesen nem mennyiségileg, hanem minőségileg kell érteni, ugyanis az egzisztenciális kapcsolatok e minőségek alapján transzformálódnak közös tapasztalás-univerzummá.

A nyelv és a fogalomalkotás segítségével a terepen jön létre az első interpretáció, jelentés-értelmezés. A terepen konstituálódik, s az aktorok és az antropológusok együttesen vesznek részt benne.[43] Ezt a megismerést azonban szigorúan meg kell különböztetni az antropológus terepmunka utáni interpretációs igyekezetétől, a diszjunktív megismerés folyamatától.

A konjunktív tapasztalat és a kultúrák különbözősége

A konjunktív megismerés fogalmai kultúrához kötöttek, s az a tapasztalásközösség, amelyben létrejönnek, tulajdonképpen a kultúraközösségként is definiálható. Egy adott kultúra-közösségbe a megismerés és megértés szándékával belépő antropológus csak ideiglenesen tartózkodik ott. Az antropológus egy másik kultúraközösség tagja, amelynek saját konjunktív

[43] A közös jelentésértelmezés, a valóság konstruálásának ezt a jelentésértelmező és szimbólumképző folyamatát, illetve ennek a folyamatnak a mikéntjét helyezi a középpontba az interpretív antropológia (vö. Geertz. 1994, 2000.)

tapasztalástere és nyelve van. Minden tapasztalás- vagy kulturális térben saját, „előírt pályái vannak a kötelező élményeknek, és e pályákon a közösségi élet valamennyi fontos eseménye 'ritualizálódik' és 'mágikusan' sztereotipizálódik...” (1995: 228). Egy adott közösség kollektív képzetei tehát perspektivikusan, ugyanakkor sztereotipizáltan egy bizonyos tapasztalástérre vonatkoztatott konjunktív tapasztalatok lecsapódásai: csak azok számára ragadhatók meg, és ebben az értelemben csak azok számára érvényesek, akik egzisztenciálisan részesednek bennük (1995: 230). A tapasztalástér tehát idegen egy kívülálló számára. Így az antropológusnak, amikor terepre megy és belép egy másik kulturális világba, „egy sajátos, csak a közösség tagjai számára létező összefüggésbe” (1995: 228) kell behatolnia. Ez a világ a terepmunka ideje alatt, de még inkább a terepmunkát következő feldolgozás során saját világa konkurenciájaként jelenik meg. A belépés pillanatában még az egymással szembeni gondolkodás állapota áll fenn. Ezt az állapotot kell az antropológusnak egymáshoz igazodással, kölcsönös reflexivitással, egymástól tanulással együtt-gondolkodássá alakítania.

Mannheim a tudásszociológia pozitív szerepével kapcsolatban kifejti, hogy egyértelmű eredményekre csak akkor lehet jutni, ha ugyanabban az aspektusrendszerben a már adott fogalmi és kategoriális egységesség elsajátítása megtörtént, s csak ennek alapján „lehetséges az egyértelmű megvitathatóság”, s csak így lehet „a két nézetszerkezetben különbözőképpen, de egyaránt helyesen látottakat a két látásmód szerkezeti eltérésiből kiindulva megérteni ... a különböző perspektivikus nézetek egymásra való átszámíthatóságának és lefordíthatóságának képletét keresve.”[44]

Tudásszociológia – kulturális antropológia

A tudásszociológiáról írott tanulmányában Mannheim kifejti a léthez-kötöttség tényszerűségének tanát is, amely ugyancsak összeköthető kultúrantropológiai vonatkozásokkal. Ha a kognitív antropológia tételezésiből, az aktorok fejében lévő tudás megismerésének szükségességéből indulunk ki, akkor a tudásszociológiának fontos mondanivalója lehet egy antropológus számra is.

Mannheim szerint a tudás és a tényleges gondolkodás léthez kötött. A gondolkodás léthez kötöttsége azokon a területeken mutatható ki, ahol a megismerés folyamata nem „immanens fejlődéstörvények szerint bontakozik ki, nem kizárólag a dolog, és merőben logikai lehetőségek irányítják, nem valamiféle belső szellemi dialektika hajtja,” hanem a gondolkodást elméleten kívüli tényezők határozzák meg. Ezeket a tényezőket nevezi Mannheim létténye zőknek. A tudástartalmakat meghatározzák a léttényezők, „belejátszanak a tartalomban és a formába, a mondandóba és a megfogalmazásmódba is, és döntően meghatározzák valamely tapasztalat és megfigyelés-összefüggés teljesítőképességét, vizsgálati mélységet, egyszóval mindent, amit valamilyen megismerés nézetstruktúrájának fogunk nevezi”.[45]

Ez azt jelenti, hogy az aspektusrendszer kulturálisan meghatározott, eredetét tekintve tehát a csoport kollektív akaratrendszerében gyökerezik, s az egyén csak részesedik ebben a már előzőleg adott aspektusszerkezetben. Ez a kollektív akaratrendszer hordozza a mítoszokat, a rítusokat, a csoportra jellemző étoszt, továbbá azt a társadalmi hátteret, ami mint láthatatlan irányító erő áll a megismerés mögött; továbbá mindazt, amit különböző világértelmezési módoknak nevezhetünk.

---

[44] Az idézet Mannheim *Tudásszociológia* c. munkájának kéziratos fordításából való (55-56. o.). A fordítás Wessely Anna munkája.

[45] Kézirat, 6. o.

A kulturális antropológus számára a terepem, mint azt már említettem, ellentétes beállítottságú gondolati törekvések birkóznak a világ mindenkori értelmezéséért. „A szembenállás kulcsa a különböző várakozásokban, akarásokban és eredendő tapasztalati késztetésekben lelhető fel”.[46] Ezek az eltérő, egymással szembenálló tapasztalati késztetések az őket átfogó általánosabb csoportakarások közegében ágyazódnak. A kultúrák közötti szembenállás feloldásának kulcsa pedig az antropológus számára a megismerni kívánt kultúrában alkalmazott fogalmak és jelentésének elemezésében, a kategoriális apparátus felépítettségének, az uralkodó gondolati modellek, és absztrakció fokának megértésében rejlik. Mannheim szerint a fogalomkincs révén férhetünk hozzá a lehető legközelebbi módon a csoport nézetszerkezetéhez.

Az aktorok tudás- és nézetszerkezetének megismerése, vagy a közös fogalom és jelentésértelmezés esetében is előfordulhat azonban, hogy az antropológus félreérti az adott kultúrát. Mannheim szerint következetes visszakérdezéssel az alapvető eltérésig hatolva föl kell tárni a félreértés, az egymás mellett való elbeszélés okát. Ehhez feltétlenül arra van szükség, hogy az antropológus kibontsa mindazokat az eltérő elő-feltevéseket, melyek a saját, és a megismerni kívánt „aspektusszerkezetben az eltérő léthelyzetek konzekvenciáiban rejlenek”. „A tudásszociológus – írja Mannheim –, a másikat megérteni törekedve előbb annak látásmódját próbálja rögzíteni, és azt álláspontja függvényeként megragadni”.[47] Akár tudásszociológusnak, akár kultúrantropológusnak nevezi magát a kutató, mindkettejüknek a dolgok mögé kell tekinteniük annak érdekében, hogy az aktorok „gondolkodási alapzatának” egészét feltárhassák.

Megértés, értelmezés a terepen – „ott lenni”

A közösségi tér, amelyet különböző aspektusokból vizsgálva nevezhetünk közös egzisztenciális térnek, tapasztalástérnek, a közösség kulturális terének, az a lényege – foglalja össze Mannheim a *Kultúra és a kultúra megismerhetőségének szociológiai elméleté*ben –, hogy a legkülönbözőbb fajta szellemi képződmények töltik ki (1995: 273).

> A szubjektivitásokkal szemben ezek a képződmények két szinten is rendelkeznek objektivitással; egyszer reflexió-előttes szellemi szándékoltságukban, aktualizálásuk során (ezt nevezik úgy is, 'a képződményekben élni'), másodszor pedig akkor, amikor elméletileg-reflexíven irányulunk rájuk (uo.).

Az antropológiai terepen mind a megismerés, mind a megértés érdekében az antropológusnak részesévé kell válnia a képződményekben élésnek és a reflexivitásnak is. Az antropológus számára adottak az aktorok által reprezentált mögöttes kulturális tartalmak (saját életvilágukra vonatkozó képzetek, fogalmak, kategóriák, jelentések, értékek, attitűdök, egyszóval tudásuk), amit az aktorokkal közös és együttes értelmezés segítségével érthet csak meg.

Mannheim közelítése a kétszintű objektivitással a kognitív és az interpretív antropológia ellentétét segít feloldani.[48] A kulcsszó a reflexív ráirányulás. A kognitív antropológia szerint a kultúra nem más, mint az emberek fejében rejlő tudás, ami lehetővé teszi, hogy az egyének a csoport számára értelemmel bíró módon viselkedjenek. Ez a tudás az aktorok számára gyakran nem tudatos. Ezt a mannheim-i „képződményekben-élés”-nek nevezhetjük.

---

[46] Kézirat, 9. o.

[47] Kézirat, 26. o.

[48] Itt csupán utalunk a megoldás lehetőségére. A probléma kifejtése ui. egy külön tanulmányt igényelne.

Az interpretív antropológia az aktorok fejében lévő tudás helyett a jelentést, a szimbólumot, illetve a létértelmezési gyakorlatot tartja a kultúra „természetes értelmének", s elveti az objektív és szubjektív valóság megkülönböztetését. Ezzel a kultúrafelfogással önmagával nem is lenne semmi baj, ha az interpretívek nem feledkeznének meg arról, hogy az aktorok fejében lévő, a gondolkodás eredményeként létrejövő tudás az, amire jelentéskonstrukciók során a reflektálnak, azaz amikor jelentéseket, fogalmakat konstruálnak, saját tudásukat értelmezik. Ez a folyamat az, amit Mannheimmel szólva reflexív ráirányulásnak nevezhetünk, ami a szubjektum részéről egy másik szintű objektivációs folyamat.[49]

A tartalmi, minőségi értelem-megismerés lényegénél fogva a tapasztalat-összefüggésben konjunktíve mindig meghatározott. Minden konjunktív megismerés a közös egzisztencia-, illetve tapasztalástérben történik, s magában hordozza a gondolkodás-akarás és tapasztalni akarás bizonyos tendenciáit, melynek objektív lecsapódásai a fogalmi szintben, tehát egyfajta tudásban találhatók meg.

Megértés, értelmezés – „itt lenni" avagy a diszjunktív megismerés

Ha az antropológiai terepmunka sikeres, és az antropológus eredményesen behatolt egy másik világ élet-összefüggéseibe, akkor kitartó munkával eljuthatott a konjunktív tapasztalástér sajátos kollektív képzeteiben való részvételig. A részvételt, a befogadottságot kihasználva megértheti, s még a helyszínen az aktorokkal együtt értelmezheti a konjunktíve megszerzett tudást.

Minden kutató legfőbb igyekezete, hogy tapasztalatait rendezve és értelmezve azokat átadhassa. Ebben az „itt írni" szituációban – amit nevezhetünk étikusnak, diszjunktívnak, vagy tudományosan logikusnak –, amikor a kutató az

> absztrakció szintjére akar emelkedni, ahol előre definiált, szisztematice idő-feletti fogalmakkal folyik a kutatás, akkor ugyan még mindig sokat mondhat a társadalmi életről mint olyanról, azonban lemond a szellemi tartalmak konkrét gazdaságának megragadásáról, a ... belülről látásról... (1995: 274).

Mannheim a diszjunktív gondolkodást, tehát az íróasztal mellett értelmezést meglehetősen problematikusnak tartja. Ez a kérdés a kulturális antropológiában is a legfőbb problémák egyike. Hogyan, mit módon történjen a fordítás? Hogyan érhető el, hogy az olvasó számára a terep, az aktor ne úgy jelenjen meg, ahogy az antropológus látta, hanem ahogy az ott tényelegesen van? Úgy véli, valami különleges képességgel kell bírnia az interpretálónak, hogy a tapasztalástér élmény-összefüggéseiből kiemelt képződményeket a maguk jelentésteliségében legyen képes megragadni. Megoldásként azt javasolja, hogy a megértés két formáját, az egzisztenciára vonatkozó (lelki) és a jelentésteliségekre vonatkozó (szellemi, értelemmegragadó) megértés között különbséget kell tenni. Az antropológus számára a különbségtételt segíti, ha csupán belép az idegen kultúrában, s együtt él a tapasztalástér aktoraival, de nem merül el benne. A diszjunktív megértést Mannheim nem tartja meg-

[49] Aktor és az antropológus egyaránt szubjektum az interpretívek antropológiai terepén, akik együtt konstruálják meg az éppen aktuális és érvényes valóságot. Utalnék itt továbbá a gyakorlati értelem és gyakorlati logika összefüggéseire (Bourdieu 1987). Bourdieu logikáját követve azt mondhatjuk, hogy az aktor reflexitása, helyzetértelmezése, illetve, a helyzet jelentésének előállítása kizárja az elméleti logikát, csak a gyakorlati logikának engedelmeskedik, s a terepem az antropológusnak – éppen a közös tapasztalástérben való együttélés szükségességéből – szintén alá kell vetnie magát a gyakorlati logikának.

értésnek. Számára, ahogy az émikus antropológusok számára is, a megértés mindig a konjunktív tapasztalástérbe való behatolást jelenti.

Mannheim a megértéstől elválasztja az értelmezést, ami alatt a megértett tárgy elméleti-reflexív explikációját érti. Ebből következően tehát a diszjunktív megértést mint értelmezést foghatjuk fel.Véleménye szerint az idegen világok megragadása perspektivikusan mindig a saját tapasztalástérhez viszonyul. Ezt a gondolatot értelmezve azt mondhatjuk, hogy az antropológus saját tapasztalásterébe beépítve képes csak a másság megragadására. Ez ismételten felveti az interpretálás problematikáját, amikor az antropológus nem úgy ábrázolja a szellemi tartalmak lényegét, amilyennek „belülről" nézve", a sajátos közösség számára látszanak.

Mannheim azonban megoldási lehetőséget kínál két újabb fogalom, az immanens megértés és az immanens értelmezés fogalmainak bevezetésével, amelyek segítségével a tapasztalástér képződményeit saját távlatukból lehet megérteni. Antropológusként ezt nevezném az aktorokkal való közös valóság-előállítás folyamatának, amit értelemszerűen meg kell előznie annak, hogy „az értelmező individuum egzisztenciálisan is elsajátítsa a szükséges belső képzetet, amely nélkül lehetetlen a különböző tapasztalásterekbe behatolni" (1995: 281).

Befejezés

Végezetül álljon itt két Mannheim idézet, amit akár a kulturális antropológia credójának is elfogadhatunk:

> Ez az eleven folyamat [a közös tapasztalástérben való együttélés] megtanít bennünket a képződmények megértésére és arra, hogy másképp lássuk őket [az aktorokat], mint addig láttuk, és felfedezzük, hogy a sajátos szemléletmódok sajátos kulturális terekben gyökereznek. Ennek eredményeképp először kritikussá válunk az éppen belénk nevelt szemléletmód egyedül lehetséges és kizárólagos voltával szemben (1995: 282).
>
> Aki valóban megértett egy zeneművet, egy festményt, egy elméleti-reflexív jellegű konjunktív tapasztalat-összefüggést, az tudja, hogy az adekvát befogadás nem abból áll, hogy egyszerűen tudomásul vesszük a tartalmakat, hanem abból, hogy befogadásuk során szellemileg együtt- és újraalkossuk őket (1995: 285).

Bibliográfia

BORSÁNYI L. 1988. A megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. *Ethnographia* 1: 53-82.

BOURDIEU, P. 1987. *Sozialer Sinn.* Frankfurt: Suhrkamp

GEERTZ, C. 1988. *Works and Lives.* Stanford: Stanford University Press

GEERTZ, C. 1994. *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Budapest. Századvég Kiadó.

GEERTZ, C. 2000. *Local Knowledge. Fruther Essays in Interpretive Anthropology*. Basic Books Inc.

MANNHEIM, K. 1970. *Wissensoziologie. Auswahl aus den Werken von Karl Mannheim, eingeleitet und herausgegeben von Kurt H. Wolff.* Neuwied am Rhein und Belin: Luchterhand Verlag

MANNHEIM K. 1995. *A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok.* Budapest: Atlantisz

PELTO, P. 1978. *Anthropological Research. The structure of Inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press

II. Szociológia, szociálpszichológia

A be nem avatkozó módszer a szociálpszichológiában

Valóság 36 (5): 56-59. 1993.

Társszerzők: Dupcsik Csaba, Kende Ágnes, Kiss Zsolt Péter, Prónai Csaba, Tóth Árpád

Csöppet sem volt nyugodt állóvíz Magyarország 1992 októberének második felében, amikor az utca emberén kipróbáltunk egy egyszerű szociálpszichológiai kutatási eljárást. Az aktuális politikai helyzet is befolyásolhatta a budapesti lakosok értékrendszerét és segítőkészségét, ugyanakkor vizsgálatunk eredményében tartósabb hatások is szerepet játszhattak, nevezetesen a nagyvárosi ember általános viselkedése és az a specifikus jelleg, amely akkor és ott tipikusan közép-európai vagy magyar volt. Olyan helyzet elé állítottuk Budapest lakosait, amelyről azt hihették, teljesen természetes, és csak tőlük függ, hogy megtesznek-e valakiknek egy olyan apró szívességet, amiért cserébe semmilyen jutalomra sem számíthatnak. Az eléjük került megcímzett és felbélyegzett levélről kellett eldönteniük, hogy elviszik-e a postaládáig, vagy pedig mást tesznek vele. Döntésüket alaposan befolyásolhatta a kezükbe került levélre írott cím, s mi épp arra voltunk kíváncsiak, hogy a különböző címzések milyen arányban befolyásolják a visszaérkezett levelek számát. A négyfajta cím volt a mi független változónk, ezen kívül minden más feltétel azonos módon teljesült. (Ugyanakkora esélye volt például annak, hogy a csatornába fújja a szél az egyikféleképpen megcímzett levelet, mint a másikat.) Az általunk alkalmazott szociálpszichológiai módszer a *„be nem avatkozó”* – non-reactive – módszerek közé tartozik.

A be nem avatkozó módszer előnyei és hátrányai

A szociálpszichológia különbséget tesz egyfelől a *beavatkozó,* másfelől a *be nem avatkozó* módszerek között. *Be nem avatkozó* módszer esetén a vizsgálat alanyai nincsenek tisztában azzal, hogy megfigyelik őket, hogy csoportosítják és elemzik magatartásukat. Az olyan hibát ez a típusú kutatás teljes mértékben kiküszöböli, amely a kísérletvezető akár öntudatlan befolyásából is, de szükségképp származik. (A kérdező kora, neme, ápoltsága, modora stb. mind meghatározó tényező.) A beavatkozó módszerekben a kutató nem a „hétköznapi” társas helyzetet vizsgálja, hanem magát a vizsgálati szituációt. Gondoljunk például a kérdőívezésre, amely szigorú szerepet ró kérdezőre és kérdezettre, de hasonlóképp a többi beavatkozó kísérletben is számolnunk kell az eredmények értékelésekor azzal, hogy nem természetes állapotot elemzünk ki.[50]

Webbék kritikájukban arra hívták fel a figyelmet, hogy nincsen tökéletes eljárás, a különféle módszerek más és más szempontból tökéletlenek (reprezentativitás, relevancia, etikai kérdések stb.), kézenfekvő megoldásként ezért a többféle eljárás párhuzamos, egymást kiegészítő alkalmazása adódik. Csak így szűrhetők jól ki, mondják, a módszertani hibák. A ma általánosan elterjedt szociálpszichológiai kutatási technikák olyan hibaforrásokat tartalmaznak, amelyek számottevő mértékben csökkentik a nyert adatok értékét, és noha a kutatók nagyobb része mindezt elvben belátja, mégsem terjedtek el kellőképpen olyan

[50] A hattagú kutatócsoport Csepeli Györgyi vezetésével végezte a kutatást. A vizsgálat része annak a hosszabb ideje folyó kutatásnak, amely a budapesti ELTE Szociológiai Intézetében zajlik, és amelynek tárgya a nemzeti identitás.

eljárások, hiányolják Webbék, amelyek segítségével e torzítások kiszűrhetőek volnának. A szerzők a fent jelzett „reaktivitáshatásból" *(reactive effect)* eredő problémák között megkülönböztetik azokat, amelyek a válaszoló kísérleti személyre vezethetők vissza, másrészt azokat, amelyek okozója a kutató személye, és végül azokat, amelyek a mintavétellel állnak összefüggésben. A megkérdezettek válaszaira több értelemben is rányomja bélyegét a vizsgálati helyzet, az a tudat, hogy kísérleteznek velük. Igyekezhetnek például mindenben együttműködni, jó teljesítményt nyújtani, de ennek ellenkezőjét is tehetik. Azt is megtehetik például, ha meg akarják tréfálni a kutatót, hogy a nekik szegezett kérdésekre szabályos rendben mondanak „igent" és „nemet".

A *be nem avatkozó* módszerek ugyan kikerülik a *reaktivitás* hatásából eredő hibákat, azaz a kutatói elvárás és beavatkozás hibáit, mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lennének meg a maga korlátai. A kutatói kontroll hiányának megvannak a káros következményei: a véletlen túlságosan is közbeszólhat (például túl sok levelet fújhat el a szél), és a véletlen nagy befolyása miatt, ha többször ismételjük meg ugyanazt a *nem beavatkozó* kísérletet, nagyobb valószínűséggel kaphatunk homlokegyenest eltérő eredményeket. Épp ezért ez a módszer önmagában semmiképp sem megbízható; a másik, hogy nem tudjuk a reprezentativitást sem biztosítani, azaz nem tudjuk elérni, hogy mindenféle státusú ember, a lakosság kellő arányban képviseltesse magát; és végül túlságosan kevés kérdést tesztelhetünk (kicsi a változó mátrix), szemben egy kérdőívvel vagy interjúval, ahol több tucat választ is nyerhetünk.

Feltehetjük akkor a kérdést, vajon érdemes-e egyáltalán használnunk ezt az eljárást, hátha az egész nem több mint játék. Ha nem egy nagyobb kutatás része, valóban csak játéknak tekinthetjük.[51] Előnyei közt meg kell még említenünk olcsóságát, szemben más eljárásokkal, melyek *önmagukban* néha szintén nem többek kutatói játékoknál, ugyanakkor idő- és pénzigényesek. A *nem beavatkozó* eljárások kiválóan használhatóak nagyobb kutatások elővizsgálatához, hipotézisek kialakításához.

E módszerek kategóriájába tartozik – az „elvesztett levélen" kívül – bármilyen, az emberek elé kerülő szokatlan tárgyra vagy esetre történt reakció, ilyen a „Kíváncsi kamera" című tévéműsor, ide tartozhat az olyan egyszerű megfigyelés is, mint például annak vizsgálata, hogy egy körzetben milyen külsejű emberek milyen típusú újságokat vásárolnak. Webbék az adatok jellege szerint három csoportba sorolták a *nem beavatkozó* módszereket:

1. Fizikai jelek: természetes és kontrollált-természetes elhasználódás; például pénzkopásból következtethetünk a pénzforgás sebességére, újság gyűröttségéből olvasottságára, öltözködésből, körmök, fogak ápoltságából következtethetünk emberek társadalmi hierarchiában elfoglalt helyére.[52]

2. Iratok, okmányok elemzése: adóbevallás, anyakönyvi adatok, olvasói levelek, statisztikák, temetői sírfeliratok, választási eredmények stb.

3. Olyan *megfigyelések,* amelyek a mozgásokra, a térhasználatra, a nyelvhasználatra vonatkoznak.

---

[51] A *be nem avatkozó* módszer előnyeiről és hátrányairól alapos áttekintést nyújtanak Webb és munkatársai. L. Eugene J. Webb – Donald T. Campbell – Richard T. Schwartz – Lee Sechrest: *Unobstrusive Measures: Nonreactive Research in the Social Sciences.* Chicago, Rand McNally, 1966.

[52] Erről bővebben l. Pierre Bourdieut: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

A budapesti helyzet

A vizsgálat 1992. október 19-én, hétfőn volt. Egy héttel a levélszórás előtt arról értesülhettünk az újságokból, hogy a magyar Erdély szó Romániában nem használható tovább hivatalos helynévként. Csurka István, az MDF alelnöke azt nyilatkozta a *Spiegelnek* – mely szerint Magyarországon reneszánszát éli az antiszemitizmus –, hogy ő csak a magyarok fennálló életterét akarja védeni. Csurka ismertsége az utca embere előtt nőtt, népszerűsége azonban csökkent. Az MDF-en belüli liberálisok eközben kezdtek határozottabban fellépni, és megpróbálták őt – bár eredménytelenül – kiszorítani.[53] Október 13-án úgy hihettük, hogy megkezdik a Duna szlovákiai elterelését. Hankiss Elemér – ekkor még mint a Magyar Televízió megkérdőjelezhetetlen elnöke – felmentette Chrudinák Alajost külpolitikai főszerkesztői tisztéből, mire Antall József miniszterelnök fölszólította Hankisst: vonja vissza döntését. Október 23-án, az 1956-os forradalom évfordulóján, a Magyar Köztársaság elnöke néhány szélsőjobboldali fiatal hangoskodása miatt nem tudta elmondani az egész nemzetet egységesen érintő ünnepi beszédét.

Ami a belpolitikai helyzet értékelését illeti, Ágh Attila szerint hazánkban ekkor a liberális alkotmányosság nagy erőpróbája zajlott a hatalommegosztási centrumok hatáskörének kérdéseiben, a köztársasági elnök, a parlament, a kormányzat, az Alkotmánybíróság, az önkormányzatok, a médiumok stb. területén.[54] A külpolitikában pedig, Konrád György szavait idézve, „a részek gyanakszanak az egészre, és különösképp a szomszédos egészre".[55] Egyrészt tehát Magyarország, a közép-európai térség egyik köztudottan legstabilabb országa sem vonhatta ki magát a környező konfliktusok hatásai alól, másrészt itt sem alakult még ki megnyugtatóan a szocialista rendszert felváltó új politikai és gazdasági arculat. A politikai mozgalmasság azonban csak növelte az emberek szolidaritását, egymásra figyelését. Talán a középréteg egy részének a rendszerváltást rohamosan követő elszegényedése sem közömbös a szerencsés felemelkedők számára. Budapest félúton van az árutársadalom és a hiány gazdaság között, egyszerre amerikanizálódik és balkanizálódik,[56] egyszerre éli át mindkét tendencia előnyeit és hátrányait.

A nagyvárosi ember idegrendszerének fokozott igénybevétele a külső benyomások dömpingjéből származtatható, s ennek, mint tudjuk, következményei is vannak. A lelki jelenség jellemzőiként az udvariatlanságot, a felelősségtudat beszűkülését, az idegen iránt érzett bizalmatlanságot, a segítőkészség csökkenését szokták említeni a szociálpszichológusok, amit egyrészt a „felügyelet" alól való kiszabadulás, másrészt az elidegenedés és a magányosság érzése produkál.

A városban *állítólag* az emberek kevéssé ismerik egymást; a kommunikációban nagyobb szerepe van az írásbeliségnek és a modem médiáknak, mint az orális információközlésnek; a tagok kulturális viselkedése és értékei közt számottevő különbséget tapasztalhatunk; a szociális érzékenység kisebb, mint a kistelepüléseken; az itt élők, mivel önellátásra képtelenek, a piac kiszolgáltatottai; és végül, itt a nemi szerepek kevésbé szigorúak, a munkamegosztásban kevésbé meghatározóak. A hosszú időn keresztül gyakorolt névtelenség a nagyvárosi emberből kiölheti a csoporthoz tartozás vágyát is.

---

[53] 168 óra. 1992. október 13. 18-21. 1.

[54] Ágh Attila: A fiatal demokrácia korai szenilitása. In *Kritika*. 1992. november, 9-11. o.

[55] Konrád György: Szédület és megkapaszkodás. In *Kritika*. 1992. november, 5-8. o.

[56] Boros Géza: Áruházi séták. IX. Az utca mint „áruház" In *Kritika.* 1992. január, 22. o.

A *helping behavior-elméletek*[57] egyik fontos állítása, hogyannál valószínűtlenebb a segítség, minél több a potenciális segítő. Mi is arra számítottunk, hogy gyerekjáték lesz elhagyni a leveleket, (valamint arra, hogy ennél jóval kevesebbet küldenek vissza és adnak postára). De még a tömeg sem teljesen anonim és közömbös, tömegben is csak azért könnyebb elhagyni egy levelet, mert nagyobb az esélye, hogy nem veszik észre, ám ha észreveszik – és ezt személyes tapasztalatainkkal támaszthatjuk alá –, figyelmeztetnek, utánunk hozzák, megállítják a forgalmat, szólnak a villamosvezetőnek, hogy várjon stb.; tehát az emberek hajlamosak „nagyon kínos" szituációkat is előidézni, csak hogy az ilyen kis dolgokban segítsenek.

Több tucat levelet elveszíteni egyáltalán nem könnyű feladat a „lélektelen és közömbös" nagyvárosban. Autóparkolók, telefonfülkék, áruházak, metróállomások (de csak miután kiment a szerelvény) lehetnek alkalmas helyszínek, általában olyan helyek, ahol vannak pillanatok, amikor magunkra maradhatunk. Választhatunk az elszóráshoz rajzfilmbe illő megoldást is, futás közben is el lehet „véletlenül" veszíteni a leveleket, mert utánunk futni már nem fognak. (A kísérlet ezen része vagy pszichésen vagy fizikailag majd mindegyikünk számára kimerítő volt.)

A vizsgálat eredménye

Első tapasztalatunk a már említett nagyvárosi ember szelektív közönye és passzivitása. Ugyanaz az ember, aki nem szól bele egy verekedésbe, aki esetleg közönyös, ha a lakótelepi ablakból kinézve azt látja, hogy épp megkéselnek a háza előtt valakit, igen aktív is lehet, ha apró szívességet kell tennie.

Az is elképzelhető, hogy az utca embere sokkal több mindenre figyel, sokkal több mindent észlel, mint azt általában hisszük, hogy az információdömping nem okoz figyelmetlenséget, és a szokatlant, az oda nem illőt azonnal észreveszik. Azt is megállapíthatjuk, hogy Magyarországon '92 októberében az emberek segítőkészek voltak: 400 levélből 147 érkezett vissza. Az altruista viselkedés mértékét természetesen nagymértékben befolyásolta, hogy milyen cím került a borítékra.[58]

A következő címeket választottuk:

Levélcím	Szétszórt levelek száma	Visszaérkezett levelek száma
Magyar Nemzetvédő Liga	100	43
Határok nélküli Európáért	100	39
Cigányok Jogvédő Irodája	100	37
Zsidó Öregdiákok Egyesülete	100	28
Összesen	400	147 – 37%

[57] Latane, B. – Darley, J. M.: *The Unresponsive Bystander: Why Doesn't He Help?* New York: Appleton-Century-Crofts, 1970.

[58] Az 1970-es amerikai kísérletben a privát levélből és az orvosi társaságnak címzett levélből küldték vissza a legtöbbet, míg a fasiszta és kommunista pártoknak címzettek a visszaküldött levelek 25-25%-át dták. L. Milgram, S. – Mann, L. Harter, S.: The Lost Letter Technique: A Tool of Social Research.

A címeket két attitűdrendszer mérésére szántuk. Mérni próbáltuk a cigány és zsidó etnikumhoz való viszonyt, illetve ezek különbségét. A mi top listánkon a cigányok szignifikánsan jobban szerepeltek, nekik ugyanis a 100 levélből 37 érkezett vissza, míg a zsidók 28 visszaérkezett levéllel. (A cigányság relatíve jobb szereplését az is magyarázhatja, hogy ekkoriban olyan, a közvéleményt is megrázó események történtek, amelyek kiválthatták a cigányság iránt érzett szimpátiát.) A másik két változónk a kozmopolitaságra, illetve a patriotizmusra vonatkozott. Itt a patrióták bizonyultak preferáltabbnak, de eredményünk nem szignifikáns. Nem állíthatjuk, hogy a Nemzetvédő Ligának érkezett 43 levél jelentősen fölülmúlná a Határok Nélküli Európáért címre érkezett 39-et. A mi kísérletünk alapján nem dönthető el, hogy a magyar társadalomban melyik értékrendszer a dominánsabb. Jelentős különbség van viszont a kozmopolita-patrióta és az etnikumoknak visszaérkező levelek százaléka között. Úgy tűnik, az emberek sokkal segítőkészebbek kozmopolita-patrióta társaik iránt, ezeket a témákat sokkal közelebb érzik a maguk világához, és sokkal könnyebben azonosulnak velük, mint az etnicitással kapcsolatos kérdésekkel. Részben, de csak részben magyarázhatja ezt, hogy számszerűen is kevesebb zsidó és cigány van, mint patrióta vagy kozmopolita.

Ahhoz, hogy ennél több felmerülő kérdést is megválaszolhassunk, tudnunk kellene azt is, milyen státusú, korú, foglalkozású, nemű, stb. emberek dobták be, illetve hagyták ott a levelet és miért. Kíváncsiak lehetünk arra is, hogy vajon a kozmopoliták vagy a patrióták toleránsabbak-e a mássággal, avagy ez az utca emberénél nem jelentkezik konzisztensen. Erre a kérdésre azonban már csak más kutatási technikák bevonásával tudhatjuk meg a választ.

Hungary and Euro-atlantic Integration

Focus group research

In A. Kovács – R. Wodak (eds.)

NATO, Neutrality and national Identity – The case of Austria and Hungary.

Wien: Böhlau Verlag. 2003. 407-438.

Co-author with István Síklaki

Introduction

Focus group and in-depth interviews are qualitative methods, so what we can learn from this research is a repertory of attitudes toward Hungary and the NATO, and Hungary and the European Union. While there are characteristic differences between groups of respondents, valid extrapolation to broader social strata is impossible from our results.

This report is divided into two parts. The first part describes some aspects of the research and the respondents, and provide an overall report of the whole research. The second part contains a more detailed, individual description of three, in our view most interesting groups out of the six:

the university undergraduate and graduate group, because they can be regarded as the prospectively most affected age group,

the politically active persons, because they are expected to have a more reflected and informed view on these issues, and

the repatriated Hungarians, who can be expected to have a special view point based on their particular experiences.

General Report

1. Research objectives

The aim of the research was to have a deeper insight into the underlying arguments, attitudes and values concerning Euro-atlantic integration. We broadened the scope to include – beside NATO – European Union, as well, because at the time of the research Hungary's joining the NATO was a matter of fact. The main interest was whether and how values of neutrality and national independence pop up in discussions about joining these two international organizations both requiring Hungary to give up some of her sovereignty.

It was also an aim of this qualitative research to provide complementary data for the other, parallel studies. While in the group discussions we tried to touch upon the main topics of the survey, we expected to and actually did find interesting qualifications of some of the survey results. Why, one may give the same propositional answer to a question for a number of reasons. These subtle reasons were in the focus of our discussion groups.

2. Research methodology

The method of focus group interview was chosen, because it is very suitable for digging out underlying motives during a 1.5-2 hours group discussion moderated by an expert psychologist (Merton, 1987; Merton et *al.*, 1956). Relying on group dynamics this method provides the best ways to peep behind the surface of stereotypes dumped on people by the media – or, at least, to find out, whether such issues are important enough for the respondents to ponder genuine attitudes about them, at all. Focus group interview is a qualitative method, what it can offer is a repertory of ideas, associations, emotional reactions of individuals, which can contribute to a more refined view of an attitude object, and it can be evaluated against the background of quantitative data such as survey research (Krueger 1988; Barbour, Rosaline S. & Kitzinger, Jenny 1999).

To make our research as comparable to that of the Austrian data as possible, we conducted focus groups as similar to the Austrian sample as it was allowed by the differences between the social contexts. We had five focus groups:

in the East of Hungary in a corner of the Ukrainian and Rumanian borders – the town of Fehérgyarmat

University undergraduate and graduate students

A group of two three generation families

Older persons (over 40) presently or in the past active in grass roots political life

Journalists between 30-70 years of age interested in political issues

and one bunch of in depth interviews (Group 6) with emigrant people who resettled in Hungary replacing a focus group.

3. Main topics discussed in the focus groups

Background

Hungary's position in the world

Hungary's position in Europe

Spontaneous associations about NATO

Spontaneous associations about EU
Meaning and significance of Euro-atlantic integration

in general

- concerning Hungarian values
- concerning Hungarian interests
- concerning Hungarian traditions and history

Detailed discussion of advantages and disadvantages

of joining NATO including the obligations undertaken by Hungary

of joining EU including the obligations to be undertaken by Hungary

A projective task: personalization of NATO and EU, respectively

4. The focus groups conducted

Group 1. East of Hungary:

Ten high school students of a school of economics in Fehérgyarmat, including an unemployed young man attending a special course at the school, and a young man from the part of Ukraine inhabited by ethnic Hungarians (Kárpátalja).

Group 2. Students:

Ten university undergraduates and graduates in Budapest from various branches such as law, philosophy, natural sciences, sociology, foreign trade, engineering, language and anthropology.

Group 3. Families:

Two three generation families:

Family 1.

Anna, retired, living alone, spent a life working as an unskilled worker in wool industry for 35 years

Her daughter Ágnes, an interpreter

Her grand daughter, Mirjam, 23, university undergraduate and part time journalist

Family 2.

Mária, retired, skilled electro-technician, worked as head of department of personal management, 80 years old

Her son András, 53, literary historian

Her grand son Bors, 25, freshly graduated sociologist

Group 4. The politically active:

Zsuzsa, used to be teacher, presently entrepreneur, used to be involved in liberal political movement

Joli, retired, part time account consultant for a Budapest municipality, used to be active in the former communist party

Andrea, teaches etiquette, used to be active both in liberal and conservative political movement, especially around the change of regime

Antal, involved in management training, worked in the establishment of the first freely elected Hungarian government

Zoltán, executive manager of a limited company dealing with property management, active in a rightist party and holds some position in the World Association of Hungarians.

Group 5. The journalists:

A senior journalist of the conservative national daily Magyar Nemzet (male)

Journalist of the national economic daily Napi Gazdaság (male)

Deputy editor-in-chief of the Hungarian mutation of the Cosmopolitan Magazine (female)

Senior journalist of the liberal national daily Magyar Hírlap (female)

Program manager of the Hungarian Radio (male)

Group 6. The resettled:

These people turned out to be over-cautious and distrustful, and this resulted in two failed sessions: most of them either refused to take part right away, or cancelled in the last minute. Therefore we decided to conduct one-on-one interviews with them instead of the more public focus group.

Main findings

Beside the differences, there was a remarkable similarity in the overall attitudes toward NATO and EU in 4 of the 5 groups, as well as in the in depth interviews, with the only exception of the journalist group.

1. Hungary's place in the world

There are three main aspects influencing this positioning:

Cultural/historical: Hungary, although arrived into Europe from Asia, belongs very closely to the Christian European culture and civilization as a nation living here for more, than a thousand years and during her history fighting for Christianity against Islam. This is a very widely held stereotype, and a pivotal element of Hungarian self-image. It was the most expressed in the politically active group without respect to their ideological preferences, i.e., whether the respondent revealed views characteristic of a socialist, a liberal, or an extreme right person.

Geographical: Hungary definitely belongs to Europe, and another widely held stereotype that she happens to be the geographical centre of Europe.

Economical: Hungary belongs to the countries economically lagging behind (Western) Europe mainly due to the decades spent under communist rule in the Soviet sphere.

Three remarked attitudes can be grabbed in three groups of respondents: the Budapest university graduates, the politically active, and the repatriated.

The **university graduates** reported experiences concerning economical and civilisatory aspects of Hungary's relationship to Western and Eastern Europe. A number of personal reports quoted experiences with public WC-s as trivial but representative examples of the civilisatory gap between East and West.

„It was a great trauma for me. It was the time that I started secondary school. I lived in an envelope during elementary school. I was an eminent pioneer, I regarded Hungary as belonging to the East, and this was quite a positive thing for me. Then I happened to start a secondary school with more of a Christian, than a real communist background, and it favoured more a Western orientation, than an Eastern one. I used to be an eminent schoolboy, and suddenly, in secondary school I failed in mathematics in the very first year. And we visited [West]Germany with my parents and I was shocked that in a public WC everything is working, the airing system and all, and I felt very happy, and on the way back home I saw the gradual fall in level of civilisation, Germany—Austria—Hungary, and all through the WC-s, and then I was confronted with the fact that the envelope I had been living in was gone, disappeared during that Spring and Summer."

This is a psychologically very interesting and marvelously formulated compression of ideological and banally material aspects of a national self-identity, and while it seems to be (tragi)comical, this experience is quite a common and genuine one, with the hygienical level

of public WC-s being an emblem of a civilisatory gap between East and West. Hungary was placed economically halfway between East and West:

„When we were in East Germany or Bulgaria as tourists, we had money, there was no problem at all, however, in England, it was nothing, I was penniless, it did not matter that I had money, it had no value."

Another aspect is that Yugoslavia used to be perceived as closer to the West, than to the East, but now the situation has changed to the favor of Hungary:

„We used to visit relatives in Yugoslavia every Summer, they were a very rich family, they financed our holiday as poor relatives, they used credit cards as early as that time, and it was very shameful for my parents, but still we visited them every year, and now it is the other way round. Then we thought Yugoslavia is the West and as compared to them we are East, but now the situation has changed".

Implicit in this personal report there is a favorable attitude toward Euro-atlantic integration with these changes serving as evidence that this is the successful way to take.

For the **politically active group** it was the historical and cultural differences that mattered and that contributed to our national identity. In this, there was no difference among the respondents whether they were former communists, present right-wing nationalists, liberals or conservatives. Central element of this view is Hungary's cultural isolation, while, at the same time, the strong feeling of our belonging very strongly to Europe, which is mainly justified by our cultural assimilation (taking up Christianity), and fighting the Islam on behalf of Christian Europe.

„I would say that Hungarians live in the centre of Europe in the Carpathian Basin, and they are famous of somehow ending up here. However, they have not much in common with Europe, they have no relatives in Europe, and they live during the last 1000 years as a strange small island. Their relationships with the people living around them has always been problematic, and this nation is still uncertain about her roots, about where she belongs".

The repatriated respondents were characterised by a kind of self-justificatory attitude: They had to justify for themselves that it was a good idea to resettle from the West. There were both economic and cultural-historical arguments to this effect. The argument of economy:

„Hungary is similar to the West. After all, Spain or Portugal also counts as Western Europe, but I think most people live better here. The average people have higher living standards in Hungary, than in these countries. What is more, although I have not been to there, I think living standard is higher than in Greece. The average Hungarian lives better than the average Greek."

And the historical-cultural argument:

„Helmut Kohl was a historian and he may even knew that the first wife of their first king was the beautiful daughter of Henrik the Quarrelsome, who was a germanofil, and the K.U.K. Monarchy has probably also an influence on this, that Hungarians have an advantage. If you are Hungarian, it is sympathetic in Germany. What is more, if Hungarian, then not a foreigner at all".

„We belong to the West. Because we have always been the gate-keeper of the West. The wall between East and West. When the Turks came, or the Tartars, it was always us who shed blood. If we had not shed our blood, we might have had also a population of 40-50 million".

To sum up, this positioning provides a sound psychological basis for the claim that Hungarian national identity fits very well and from a number of different angles with the idea of belonging to (Western) Europe, and hence with the political goal of Euro-atlantic integration.

2. Hungarian values with respect to Euro-atlantic integration

As to the values relevant for integration there is self-criticism, as well as national pride.

Two negative characteristics were mentioned of Hungarians by the conservative-liberal etiquette teacher: intolerance in debates, and dishonesty.

„We are quarrelling all the time. That is, if someone expresses a view, that means that everybody has a counter-argument at the very moment. Even in the most trifle matters. As if we could show who we are, only by contradicting. This is a matter of communication culture. The other is dishonesty. This nation has become dishonest. I wait for a long time to be asked in a mass communication anything that come out that Hungarian citizen over 20 years of age who has never cheated. Who has never used the tram without valid ticket. I believe we would find very few such persons. One single room would be enough to contain those deaf-mutes, crippled, retarded ones, who have never cheated. I think this is a cultural peculiarity of Hungary. This not so widespread in the European culture. They cheat sometimes, I'm sure, but here it is a group norm. We cannot join Europe this way".

An important theme is a kind of fatalism, survival as a value in itself. This attitude is somewhat related to the geopolitical position of Hungary as a „ferry country" who made always desperate efforts to break out of isolation and belong to somewhere.

„We always wanted to belong somewhere. Hungary had the chance of belonging to the West for a long time, but this aspiration had failed. In the recent past a number of happenings was more than sheer chance, the orientation of the country, but it was something forced on us from outside, and joining NATO is the first step to join EU, as well, which means a Western orientation, at last". [students group]

„The most important Hungarian value is survival. There is no other value in history, but mere survival, to choose the least bad of the unfavourable options". [students group]

There is a feeling of one-sidedness in Hungary's aspiration to belong to the West, which is a kind of criticism, too. Note the fatalistic attitude, which is an important underlying feeling that return in many forms during the discussions.

There is an important and widely held myth that Hungary is over represented in world culture and science. Typical references are to the invention of the atomic bomb, or the film art and business.

„A film historian friend of mine told me that if you put a focus point in Eastern Europe and drew a circle of 500-1000 km diameter around it, then all the famous film directors and producers came from this circle, all those who created the American dream, and had great influence on American society. anyway. This is why I want to live here in Eastern Europe, this is what shapes my personality, good things bad things have an effect on me alike, I don't want to live in America." [students group]

This cultural chauvinism is complemented with a claim for some exceptional general talent, and all the blame for our gloomy present situation is put on the previous regime.

„If a Western company comes here, that is, a Western European, a Swedish, a German, after a time they realise that they do not need to bring here any expert, because Hungarians are able to do everything excellently. One person is enough here, Hungarians know everything.

This is the nation who need not be taught how to manage a firm, how to direct economy, how to do things cleverly and reasonably. At the beginning of the century the Hungarian was the best worker in Germany. They were brought to farms, anywhere from here, because Hungarian worker was world famous. They went to America, and many of them became rich, became really successful, made a real carrier. Not to mention music or arts, we are everywhere. We are first in sports, too. As compared to our numbers as a population, we achieve several times more. Let me stress, the fact that we are, where we are presently is due to 40 years of communism, a Byzantine system." [right-wing nationalist]

Another positive feature of Hungarian society as compared to the Western European is formulated by the young people in the far East of Hungary: we are not yet alienated:

„Alienation is not that expressed here so far, not so much as in the Western countries. So, there, when people are walking on the street, walk past by each other without a word. Here, if two acquaintances bump into each other they would stop, shake hands, have a little chat".

3. Overall views on Hungary's Euro-atlantic integration

There is a recurring theme relevant to attitudes toward Hungary's Euro-atlantic integration: Hungary has always been exploited by other, more powerful nations and there was a very frequent pessimism that these new developments will not bring any change to it. Both NATO and EU will probably take a selfish advantage on us. This pessimistic attitude was quite strong in four of the groups, only the journalists and the repatriated people differed.

„This country has always wanted to belong somewhere: Christianity, Habsburgs, Warsaw Pact, now it is NATO which is described as all good and nice. We are made for political reasons to believe that this is our interest, and we do believe it, but from a broader perspective it seems tragicomic, for this is what we have always believed and we know from history what was the result". [students group]

„We'll be the oppressed. Hungary will please the Western nations, as she used to do toward the Russians". [East group]

„Europe has never helped us. Neither the Americans, nor Europe. And we can go back here as far as the Tartar conquests, if you please. Here Europe helped only when she wanted to put her puppet under a crown suitable for her. Otherwise Europe never defended us. I have no illusions that, if ad absurdum *the Serbs transgress the Hungarian border, anybody would come to our defence. Rather I feel that we risk a danger, which was not inevitable. Because at this moment not the elimination of Hungarians is the main goal. Although if we try hard enough, we may achieve even that. It sounds very well, of course, that they will support us, defend us, and big and powerful, once the Soviet Union, next America, but actually, as one of you put it, we are doomed to be exploited. Yes, we are."* [conservative-liberal]

Another topic relevant here is the possibility of neutrality. The overall view is that neutrality has never been a real option for Hungary, and it is not really important, either. The only exception again is the politically active group, where pro neutrality feelings dominated. As to the value of neutrality, the dominant view was that our famous declarations in the mid-last century and in 1956 was only a reaction to the threatening outside forces, mainly the Russians. In 1956, for example, it is said that NATO affiliation would have been preferred by the Hungarian population and politicians as well, but then it would have been too risky a leap right out from Warsaw Pact into NATO. But there was nothing deeper, ideological value underlying that declaration. This position was debated only by the right wing nationalist politician, and a slight doubt was detected on the part of the conservative respondent, both in the politically active group.

Basically five main motives were found in the group discussions with respect to neutrality. The sequence of presentation does not reflect priority or degree of importance.

The first one is again a kind fatalism: Hungary has never had a choice, and it was not different this time, either.

„I think neutrality was nothing but a forced decision in 1956, because it was impossible then to join NATO directly". [students group]

„The country cannot really get ahead alone in relation to the other developed countries". [far East group]

„There was an alternative, it was not inevitable to join NATO. The other way, which to my mind would have been possible is total neutrality, however, it cannot be realised in this particular situation. Then, I prefer NATO as a possible partner.". [politically active group]

Another, somewhat similar argument is that neutrality has no historical precedence in Hungary.

„Basically neutrality was never achieved by Hungarians. Never in her history, that she could have been independent. There always was influence, once Russian, Chech or German, recently she has got under Western influence. So, after all, independence is just a concept that has never been realized". [East group]

It seems to me neutrality is no chance for Hungary, and it cannot be, either. This was proved in the last decades, and even earlier. She was always pushed here and there, and it had no favourable consequences. Well, now we have joined NATO, it means again that we are pushed somewhere, but at least there was a referendum about it this time. [journalist group]

A more sophisticated view claims that neutrality has no political reality anymore in general, not only for Hungary.

Neutrality has no real value anymore, because, until there were two world political systems opposed to each other, and the super powers counter-balanced each other, neutrality made sense. It was a delicate balance, but still, a balance. So neutrality could be guaranteed in this balanced situation, each opposing party was a guarantee. But now it's over. [family group]

This is a beautiful dream, that I would like to remain neutral, however, that means that I don't take any responsibility, I pull out from everything. But it doesn't work, that I would like to take the good parts, and only the good ones. And the one who is neutral, in actuality not neutral, because it is immersed in the economical system. And one has to take stand, once one has to take side, give the reasons why. [repatriated]

Some respondents expressed their wish to become neutral even in such improbable circumstances.

Independence would be the best. Like Switzerland, not to join anybody. [far East group]

Rather the neutral Austria, our neighbour would be the model for us to follow. [family group]

„I think Hungary is the odd man out in Europe, a cuckoo in the nest dropped here from somewhere, therefore neutrality would be very important for her. This is a kind of joining, too, if you wish. Why, Europe has got a neutral core. Even geographically it might have been possible. It did not happen. And I think, it was yet another wrong step by the nation." [politically active group]

And finally, there were some tricky wishful thinking, an example of the cheating mentality one respondent was talking about before as a characteristic of Hungarians:

„Perhaps we may join, then break away, when we will have become developed." [far East group]

„Presently we are too weak to stand alone, later I can imagine, but not now". [repatriated]

4. Hungary and the NATO

The groups were very ambiguous in their attitude towards Hungary's joining NATO, which was a matter of fact when the discussions were conducted. It is generally regarded as a necessary evil. It is not sympathetic, nobody likes it, nobody is happy about it. NATO does not bring any positive values for Hungary. However, there are a number of cold, reasonable arguments in favor of joining, which made this decision inevitable: Hungary is too small, too poor, too weak a country to defend herself, while it is surrounded by potentially inimical nations such as the Serbs, the Slovaks, or the Rumanians.

As to the detailed argumentation about the advantages and disadvantages of joining NATO, only those aspects emerged during the discussion, which were already familiar from the public discussions of the issue in the media, but these issues came up quite regularly in the groups, except again, the group of journalists, who were determined to stress the positive aspects, even though they were embarrassed by the bombardments going on when the discussion was conducted (see Table).

Advantages	**Disadvantages**
NATO will improve Hungary's security	NATO membership makes us just as dependent on NATO, as we were dependent on Warsaw Pact
By joining NATO Hungary's relative position will improve among her neighbors	Hungary has better associate with the neighboring countries instead of NATO
By joining NATO we are more able to assert our national interests.	WE have to take obligations, which are not in the interests of Hungary.
Joining NATO may defend us from Russia's attempts to influence Hungary	Joining NATO will provoke Russia
Joining NATO may help us defend the interests of ethnic Hungarian living in the neighboring countries	Hungary has better associate with the neighboring countries instead of NATO
Joining NATO helps diminish our defense budget.	Joining NATO costs more for Hungary than she can afford or what is worth spending.
Joining NATO will encourage foreign capital to invest in Hungary	NATO is interested in our joining, because it can sell its weapons to Hungary

First let us see in detail what are the negatives associated with NATO, then turn to the positives, and the reasons or rationalizations in favor of joining. In the end we shall give a picture of the image of NATO: the associations it evoked, and the kind of personality it is attributed to.

4.1. The negatives of joining NATO

There is a general feeling of danger, an anxiety that our joining NATO might be an excuse for a conflict with some neighbors – and a worry that NATO perhaps does not help.

„They stress very much that joining NATO may cause no harm for Hungary, but, I must admit, I cannot believe it at all. One small event might put Hungary on flames." [family group]

„I'm afraid of getting into trouble with the neighboring countries. Now that we belong to NATO and so involved in the conflict in Yugoslavia, and Kosovo, it may bring about even greater danger for the Hungarians living in the neighboring countries". [students group]

NATO is regarded by some respondents as belonging to a culture alien to ours, which may result in getting into conflicts which have nothing to do with us, with our values and interests:

„This alliance, after all, I don't see it as a natural alliance for us. Not at all. To the contrary, I find it definitely forced. Just because there is no alternative ally around at the moment, it does not mean that we have to jump into this one. NATO is an alliance for an other, a different culture. I'm a strong opponent of NATO. It is not mere pacifism, although I have two sons in their age of being obliged to serve in the army." [politically active group]

„I wouldn't like my son to be sent to a far away part of the world just because USA got into quarrel with some country on the other side of the world, and even die for aims and interests totally alien to ours". [students group]

There are some direct interior political arguments, as well, against NATO. One trivial negative result is the price Hungary will probably have to pay for joining, while NATO was perhaps only interested in getting access to our territory to be used in the Balkan war. Another has to do with corrupt politicians.

„A good friend of mine is a soldier and he says that Hungarian army is not ready for joining, it couldn't have joined if the conditions had been taken seriously, but the NATO wanted our territory in the Yugoslav war". [student group]

„There is one thing nobody speaks about: the vested interests of great many politicians in joining NATO. For example soldiers who like fighting. Or politicians who can get advantages – both political and economical – out of it, there are huge amounts of money here, weapons, machines, aeroplanes has to be purchased". [students group]

4.2. Positives of joining NATO

Obviously the main advantage of joining NATO is peace in general, defense against outside enemies, and political stability in general.

„Advantages may be expressed by – now they bombard Serbia and if Serbia attacks Hungary, they hopefully keep their promise and defend us, unlike in 1956." [politically active group] – the skepticism is palpable underlying this 'positive' claim!

„Well, if Russia for example attacked us now, it could be expected of NATO, the other members, to defend us. For this is what it is all about." [repatriated]

„New power centers are developing in the world, I mean not so much China, but the Islamic world, which means a threat for us against which NATO is a defense, therefore I accept joining as a necessary evil". [family group]

„A number of Western companies suggested that they are ready to invest in Hungary if she joins NATO, because then they feel safe." [students group]

There were some very sober and practical considerations in favor of joining NATO, as well, concerning young men's obligations of serving as soldiers, more efficient army structure, and opportunities for technological development.

„I was very glad, because I haven't been able so far to make sure avoiding service in the army, and I was waiting for Hungarian Army to be turned into a professional one, so I thought, my son will not have to be afraid of being obliged to serve as a soldier." [students group]

„Those will become soldiers who want to, and those will be paid for it. This is a fair alternative to unemployment, as well." [family group]

„Hungary might easily become a country taking part in technological developments, researches will be done". [repatriated]

This moment Hungarian Army is in a very bad shape and its prestige is quite low. Many respondents see joining NATO a solution to this problem.

„I served as a soldier and I saw high rank officers, those who are the leaders in the army to vomit all along the corridors, and I could tell you scores of interesting details like this, so this army is not lead by people who has the talent and skill, but only by their former political connections." [students group]

„My father used to be a professional officer, later he taught at the military academy, and he told us unimaginable horror stories about the medieval conditions in the army. And it probably has not changed in many parts of it. From this respect NATO is all right". [politically active group]

„Experts calculate that neutrality costs more than joining, at least in the long run, and neutrality carries no guarantee, either." [journalist group]

There are some value related arguments in favor of joining NATO, as well. NATO is associated with the Western democracies, and with the values attributed to them, as well.

„After all, we have always wanted to belong to the West, for decades, and by joining NATO we are much closer now to this aim". [journalist group]

„Freedom, democracy, they are general human values and by joining NATO we obliged ourselves to support these values". [journalist group]

And finally, an idea of international political relevance for Hungary. A typical criticism was by those opposing NATO that it would cause harm to Hungarian minorities in the neighboring countries, which remain outside the alliance. Here is an argument to the contrary:

„If Hungary is a member of NATO, she really can take a stronger position in negotiations with neighboring countries, it can bring her prestige higher". [students group]

A special paternalistic or infantile attitude was observed in the remarks of different repatriated respondents.

„I think most Hungarians look up with respect to such an organization. Somehow they are proud of being a member". [repatriated 1]

„Hungary is so tiny a country that she does need a strong soldier father and a strong soldier mother." [repatriated 3]

„After all, it is a good feeling to know that my daddy is stronger then your daddy, and then I'm defended, This is that simple". [repatriated 4]

4.3. Image of NATO

First of all, the image of NATO is identical with the image of the United States as a military power. Despite the many positive attributes and arguments mentioned during the discussions, the emotional attitude ranges from negative aggressiveness to machismo. As a beginning, let us take a look at the result of a spontaneous association game played towards the end of the students group: what comes to mind when thinking of NATO. Here is the list:

weapon

USA

cold war

violence

chewing gum

fear

obsession with an absolute measure

It was very instructive that – while all the respondents in this group claimed to support joining NATO on rational basis – none of the associations is emotionally positive. Here are some examples illustrating how ambivalent the respondents' attitudes are toward NATO:

There were nice and perhaps significant differences in the persons the different groups imagined as an idealized representation of NATO.

Students group:

a man with a big gown with which he can do all kinds of things: he can strangle you, but just as well defend you, he is ambivalent

American mould, brushy hair, aggressive

private Ryan : wishy-washy disgusting and attractive at the same time

Family group

thin, skinny, white, but a little bit overbearing

middle-aged German or English figure with a frosty poll and a moustache, has an utterly tough and honest look, but down inside is biased and prone to corruption

Politically active group

Sean Connery. Determined, balanced, calm, firm [ex-communist]

he reminds me of Bill Clinton: good looking to the outside, nothing to criticise, suggesting strength and authority. Inside, however, corrupted. [right-wing nationalist]

Journalist group

a brushy haired older officer, who tells lies not because he is evil, but because he has to. That is, he follows basically gentle goals, but he can succeed only by using unfair means

Repatriated respondents

He must be imagined as John Wayne. I am the strong and fair, and everybody piff-paff-puff who is wrong, I do it right. I walk with long strides, time and again have a whisky and pat on the back of the girls

5. Hungary and the EU

The plan to join EU is much less controversial, than the fact that we have joined NATO. This ambition is perceived to be consistent with our self-image as historically and culturally an integral part of Europe. There is a rational awareness that joining EU will mean giving up some of our sovereignty, but this moment it seems to be nothing more than a theoretical issue, respondents did not seem to be able to experience any emotional reactions about this sacrifice.

Most respondents expect more positive consequences, than negative ones, but they seemed to be rather superficially informed about the probable outcomes for Hungary. The only concern articulated generally, and most strongly in the Far East group, is that Hungarian agriculture is bound to suffer a lot, even may collapse as a result of joining EU. Otherwise, the most important positive outcome seems to be that our joining will consolidate our position in Europe in the long run. The young man from Ukraine expressed his worry about their isolation from Hungary, and he saw no chance to avoid this fate.

The main advantages and disadvantages mentioned are as follows – reflecting again the arguments disseminated by the media:

Advantages	**Disadvantages**
Joining EU will improve our economy	Western companies will totally overtake Hungarian economy
It will be easier to find job abroad	Unemployment will grow
Standard of living will improve	Prices will sky rocket
Travelling will become easier	Hungarian agriculture will go bankrupt
	Chances of ethnic Hungarians in the neighbouring countries will suffer

5.1. Negatives of joining EU

The most important worry about joining EU is the same as the widespread fear, superstition or negative experience that Western capital buys out Hungarian properties and production in order to take an unfair advantage and exploit Hungarian people. This danger was formulated from various aspects anticipating different negative consequences. Here are some examples.

„OK. we join and do what they expect of us, but what if they just exploit our country like so far." [East group]

„They come and buy Hungarian companies cheap, and take the profit away from the country." [family group]

„Foreigners buy up Hungarian soil, the prices will skyrocket, higher than Hungarians can pay, so that our good quality soil will be lost to foreigners." [family and politically active group]

„Real estates will be come freely accessible for Westerners, so prices will skyrocket making Hungarian housing situation even worse. That can create social stresses and as a consequence nationalism may get stronger" [family group]

A related worry, mainly in the far East group is that Hungarian agriculture would collapse as a result of joining EU.

„It will be a disaster for agriculture. Let us take Holland or Italy, farmers are paid for not to produce, because there is redundancy. And they say that it is cheaper to produce in Holland than in Hungary. So there will be an enormous crisis." [far East group]

There was a generation difference in the extent respondents were worried about joining EU. The middle or older generation were much more worried, than the younger one. Even young people in the far East group were more optimistic, than the family group or the politically active group. This is partly rational, partly emotional.

„There has so many bad things happened to the people that the majority can see no promising perspectives."

„People above 40 or the pensioners won't find their place even in the EU. „[family group]

A similar idea is that there are great expectations which are bound to fail.

„I don't think it will be harder to live in the EU, but there will be no significant difference and this will make many people disappointed". [repatriated]

Finally, many respondents consider the prospect of losing some of Hungary's sovereignty and/or national character. However, this outcome is regarded with resignation.

„We have to give up some of our national sovereignty in the traditional sense, but if we look around in the world, we see that the idea and practice of traditional national sovereignty is past" [journalist group]

5.2. Positives of joining EU

Before turning to the positive outcomes expected from joining EU, let us quote an interesting remark concerning the above block of negatives: a perspective.

„Basically, I think we are ungrateful, because if we had been discussing these very same issues 8 years ago, we would have found a great many indisputable advantage if joining EU."

There are two, somewhat related bunch of arguments in favor of joining EU: one is freedom of traveling, the other is various economical advantages. It is very interesting, however, that even these relatively undisputed advantages are formulated with some reservation: respondents are quick to add a 'but' to the positive outcome.

Supporting projects:

„What I see as an advantage of EU is that many new resources open up for Hungarian economy helping modernization. Although it is not always fair, because e.g. in PHARE you can get support, but with the condition that you have to invite and pay a Western expert for the project, so they get back 70-80% of the money. Yet, EU perhaps is the best of many bad things". [students group]

The Portugal example:

„I know Portugal from the time when joining EU was out of question It was a beautiful country, but enormously poor. And then, when they joined, really fantastic amounts of money poured in, they built roads, reconstructed everything. It was fantastic. And people became much happier. The problems begin, however, that after a while these amounts must be paid back slowly. Yet I hope we can join, we have no other choice." [family group]

A related issue is management culture:

„They bring us a new corporate culture, work ethics. A Western multi expects you to work 12-14 hours a day and be maximally loyal."

5.3. Personalization of EU

The almost unanimous association in all five groups was a kind of matron. A powerful female head of household, who holds the key to the pantry, the one who looks over the personnel in the family economy, as well as the budget of the family members. She is firm, but fair. Particular associations ran from a matron of medieval manor-house through the Madame of a Monmartre brothel house to the powerful granny or to the emancipated business woman of our times. Let us see some verbatims!

Students group

On the Monmartre a Madame from a red lamp house

For me she is a Spanish dancer lady, with a garter-belt, hot, fervent, but when it comes to the point, she cuts that thing off

A woman, extremely fat and sits over everything with her big bottom

She has a style of Honthy Hanna [she was a famous operette primadonna, a dame] a very knowledgeable, wise woman, who keeps the family together, settles the matters around the household, about 40-50 years of age

A Swiss banker, always calculates, how much will it cost to have us among them, weighs everything.

East group

It is more of a female.

French, strong character, brave, isn't afraid of anything.

Has a strong will, awful.

Sticks to the rules and regulations, any resistance is in vain.

Keeps her eye on everything.

Family group

A grey headed man in his 40-45 years of age, looks very nice and friendly, but when it comes to negotiations he ruthlessly gets his interests through.

A forceful woman, strong, determined, brave, who can gather people around her, very efficient.

Politically Active group

A female. She is a matron, a housekeeper, a bit cunning, a bit aggressive, she is very alert, keeps an eye on everything. Perhaps not a housekeeper, but the owner, the lady housewife herself, who is very cunning, and spies upon the maid lest she wrong her of a rotten apple. So she is not that generous.

A careful matron, who portions wheat to the farm hands. A patriarch, but female. A matriarch.

Journalist group

A woman, no doubt. She holds the key to the paltry. And wouldn't give it over to anybody.

May be a Swiss banker, definitely French type.

A repatriated

EU is Europé, she used to be a beautiful young maiden, but a metamorphosis transformed her into a big fat swine. This is EU.

It is amazing how similar the image is in these otherwise very much different groups. And this image is far from being a kind of stereotype.

Detailed results

Three of the six groups are described separately in more detail as a whole unit each: the group of university graduate and undergraduate students, the group of politically active persons, and the group – or to be more precise, the individual interviews – of the repatriated Hungarians. Our attention will be focused on the specific attitudes characteristic of these groups toward NATO and EU.

1. Group of university graduates and undergraduates

Hungarian values are not deeply considered by these students. They mentioned some values belonging to the general national stereotypes such as our doomed fate, our role as a bastion of Christianity, being a nation of outstanding talent. What seems to be subjectively more important to them are quite trifle and very material symbols of the civilisatory gap between (perhaps the former) Hungary and the Western nations. Their emotions toward Europe can be grasped against this background.

„As to the transition I remember that the boundary marker 'People's Republic' has been changed. I saw it on the television. And we stopped learning Russian."

„In connection with toilettes I remember when we first visited Austria we stopped in a rest place along the motorway. We wanted to go to the toilette and we took paper with us. As we were returning we were asked by a service man, why we had stolen the paper?!"

„We have relatives in Serbia, former Yugoslavia. In the summer we always visited them. This family was very rich and paid everything for us. It was very inconvenient to my parents. They have already used Mastercard. Yugoslavia seemed to be the West for us. By nowadays the situation has changed."

As to Euro-atlantic integration, this is the only group which explicitly expressed the view that the connection between joining NATO and EU need not or should not be taken for granted, one is not a precondition of the other, or more particularly, to join NATO was not a condition of our future joining EU. However, they admitted that in final account the two can be separated only in theory.

„NATO and EU are always mentioned together. I do not understand why? It seems to me as if joining EU has to be preceded by joining NATO. We have to separate them, they are separate organizations."

„The country would develop more rapidly under international protection. But I do not think that we could not join the EU without joining NATO. Of course, under NATO protection the EU investments are safer in the region. But joining the NATO is not a stipulation."

Thus, students accepted the necessity of joining NATO, but very half-heartedly. While they gave lip service to the advantages of NATO, their emotions were very ambiguous.

„Man's strongest wish is to survive. Joining NATO is the least worse option to choose."

„Fear is very often stressed as a reason to join NATO. Since Hungary is a small country, otherwise we cannot protect ourselves."

„We did not want to join, but in spite of this fact it would have been explicitly an error not to join NATO. We had no other choice."

One might expect this generation to anticipate a number of advantages for them, opportunities for more favourable careers by joining EU. Yet, along with the politically active group, these

young people were the most sceptical about the possible outcomes, only some of them mentioned any positive expectations. Let us start with the hopes, then turn to scepticism.

„EU: yes. It guarantees a West-European standard of life. It means a more liberal way of life, an other kind of thinking. Without EU it would take more decades to reach that level. My life will be really my life without instructions from outside."

„As to economy it is questionable whether Hungary is in a position to have her own way or whether it is necessary to join EU. I think, however, that the joining period has already begun. The big American and European multies are in the country. That way joining EU – just like joining NATO – is a second-best solution again."

„Joining the EU will be a long procedure. As long as for 15-20 years after joining, migration of labor force from Eastern-Europe will be forbidden. I shall be nearly on pension when I'll be allowed to go and work in Western-Europe."

„Look at the countries in the EU! Ethnic and social conflicts in France, the Basques in Spain, religious and cultural differences in Great Britain, which begin with Molotov cocktails and end with baseball bats as a soft solution of the problems. I ask, are these that civilised and highly developed countries we have to join? In spite of their flourishing economy they have to face the same problems as we do in Hungary. I do not see, how are they on a higher level than Hungary. I agree with the Norwegians who were drunken for two days after in the referendum they had denied to join. I understand all the pros and cons, but I do not feel like joining EU."

Finally, the values of neutrality and national independence were not really important for these students and occurred only in an historical context.

„Neutrality in 1956 was a pressure from 'real-politik'. It could not be said explicitly that we really wanted to join NATO."

„Replies to the different questions of life in Hungary are always directed against and not in favour of something. Neutrality in 1956 was declared against the Russians."

2. Group of the politically active

Members of this focus-group – three women and two men – were all professionals with diplomas in economics, theology, and philosophy. Most of them were opposed to joining NATO and were not very happy about joining the EU, either. Those, whose opinion were not so sharply expressed and were from a certain point of view pro NATO, were not too glad and emphasised our present economic, military and safety affairs.

Judgments about the NATO cannot be divided along party affiliations. Either liberal or conservative, communist or rightist, some opinions about joining were a very definite *„no"* and in this case respondents voted for neutrality. The other group of opinions can be characterised as *„yes, but*"; *„if, then";" necessary, because"* replies, which showed a certain ambivalence. Obviously there is some distrust both toward NATO and EU. Therefore the importance of neutrality was emphasised. The Hungarian historical and cultural values, the strong will of the Hungarian people to survive and injustices toward Hungary have dominated the argumentation. And the daily events of the war and the fear of Serbia attacking Hungary influenced the participants' replies, as well.

„During the reign of King Matthew, Hungary was one of the biggest powers in Europe. The Peace Treaty of Trianon resulted in serious consequences and influenced the life of Hungary together with that of the whole Middle-Europe. If we do not take care of us, will shall be swept away."

„I believe in the strength of Hungarian culture, and I know that the Hungarian people within and outside of the borders of Hungary will be able to survive in the Carpathian basin. And they do not need any support. If we were supported, it was always disadvantageous and we always had to pay its price."

The respondents of this group − first of all those against NATO − vigorously criticized the media for their one-sided information. They argued that the news, television, radio did not help them to make an informed decision, since only the advantages could be read or heard.

„I am very poorly informed about NATO. I had not been supplied with enough information. And what I know, I do not understand a word of it. The government tells only lies even if he puts questions. What I have been told in this topic, is not authentic or credible to me."

The anti-integration voice in this group was quite strong and had very emotional arguments. They felt that this process of joining NATO and EU is something forced on them.

„The Swiss and the Danish people have solved this question very well, when they decided, it was better for them to be alone."

„Hungary differs from the West in her culture, development of her economy, habits. As to economy, Hungary should stay on her own foot. And then, if NATO or EU say, OK, your are welcome, we could join by our own decision without any force. We do not need to toady to them, as we do it to EU."

„We always wanted to be neutral, independent and free. We did not want to join anybody. These characteristics are really Hungarian values. And now, when we have achieved the goal, we give up. We feel an undetermined inducement to join NATO. We hated the Warsaw Pact and now we voluntarily join an other one. Why? We could manage it alone as well. And let me ask, why is NATO more European then Warsaw Pact used to be? Instead of one red start now we have fifty."

„A treaty should work on a voluntary basis. In the previous military and economic treaties we were exploited, and to certain extent NATO is the same."

Although neutrality was always preferred, it was acknowledged that with respect to the safety of Hungary against her possible enemies, NATO was the only alternative. But its only positive feature was its ability and power to defend us.

„Serbia has already announced joining the Independent States of the former Soviet Union. After the years of the Warsaw Pact this was no alternative for us. And now we are on the other side. Soviet Union, China and the countries around them are practically on the opposite side. And if we have to cope with them which I hope will not occur, then we have no other choice than NATO. We have to regard it form such a practical point of view."

„It would have been good to remain neutral and independent, but we have to understand that in the present economic situation it is impossible. Apart from our geographical situation, neutrality, which we wanted so much, cannot be realized. We are too small, to weak and we need some bigger power behind us."

NATO membership is already an accomplished fact. In connection with joining the EU, however, the Hungarian people have still a choice. Let us see, how members of this focus group think about joining the European Union. In the argumentation Hungarian interests and self confidence stay in the foreground.

„Before joining we have to consider very thoroughly the advantages and disadvantages in connection with the EU membership. We must not join until our most important interests are accepted by the EU members. I mean land ownership, agriculture, and food production which

are very important for Hungary and they belong to the image of our country. I we could not defend these branches from the negative effects of the EU market, it is not worth joining, because we shall destroy everything which we have already built up."

Another counter-argument concerns Hungary loosing her sovereignty, mainly through economical processes.

„Yes, there is a problem. Transdanubia has already been sold out. Now the Great Hungarian Plain follows. But I think the Parliament has to pass such bills which prevents this procedure."

„If we are members of the EU we have to give up our own money emissions' right. There will not be Fforint, only Euro. In the big United States of Europe we shall loose our sovereignty. And we shall be fully subordinated."

The different culture, habits and norms seem to be important arguments against joining, too. However, these differences are attributed by this group mainly to the communist era.

„Culturally Hungary differs from the West. During the last 40 years of communism everybody had to learn to lie a little bit. This fact has inconvenient effects onto the Hungarian way of communication up to our present days. An other difference is that Hungarian people think that certain norms are not compulsory to follow. They may travel without ticket, they do not want to pay tax, etc. With such non-observance of the norms we cannot join Europe."

Interestingly enough, personification of NATO seems to be less negative, than it might have been expected after the discussion. Perhaps the views expressed in the group discussion reflect more an intellectual stendpoint, and less an emotional attitude. Also, a critical attitude toward a majority opinion might be a means to present themselves as independent minded intellectuals.

„NATO is something like Sean Connery. He is accurate, balanced, quiet, self-confident."

„NATO is masculine, with big and strong body. His clothes are regular, and everything is in order on his clothes."

„NATO looks like Bill Clinton. He is handsome, quiet, seems to be perfect from all point of view, has respect but from inside he is morally depraved and corrupt."

Personification of EU reveals a cautious, ambivalent attitude:

„She is a woman and a real bureaucrat, but she is very polite to the clients. In her office everything has its place and she manages the affairs silently but decisively."

„EU is for me a woman, who is aggressive and keeps eye on everything and everybody. She is a housekeeper, and spies upon the maid, whether she has not stolen a rotten apple."

„EU is a mixture of different nations. She has not a real character and does not know who is she at all. Therefore she is a hermaphrodite. The Germans represents the masculine features, the Southern countries are more feminine. Now she is looking for her real identity."

3. Interviews with repatriated persons

The repatriated Hungarians – three males and a female – have been interviewed individually. All of them has been living in Hungary from the year of the transition of 1990. Two males have come home from the United States. One of them (József, 74) left Hungary in 1956. He has retired. The younger (Brian, 37) was born in the US from a Hungarian immigrant mother. He has lived some years in Hungary in his childhood. He married a Hungarian girl and works in the computer business. The third man (Sándor, 53) left Hungary in 1972. He lived in

Germany but after 1990 he has established a joint venture for *„Lohnarbeit"* and spends most of his time in his native country. The 31 year old Hungarian lady from Transylvania, Éva, has escaped to Hungary from the dictatorship of the Caucescu regime.

As to joining NATO and EU as well as their positives and negatives, their attitude is quite the contrary than that of the focus-group of different party affiliations. In that group besides of accentuated negative characteristics the positive ones remained unstressed. The repatriated Hungarians unanimously laid stress on the positives of NATO and EU and the negatives were not accented. In this context neutrality came not in question.

Among the many pro NATO and pro EU statements and their advantages the repatriated have mentioned some difficulties in connection with the beginning, the minorities, land ownership and sovereignty. But they were convinced that the Hungarian government will solve these problems. They all hoped that it was worth joining NATO and it will be worth joining EU, as well.

Hungary's position in the world and Hungarian values have been judged by every respondent on the basis of their personal experiences and feelings. Similarly to the focus-group of different party affiliations Hungary's glorious past, the excellence of Hungarian people were stressed.

According to József Hungary was always the bastion of Europe and stressed the outstanding Hungarian knowledge, of which he was very proud while living in America.

„Hungary is the border between East and West. If the Turks wanted to occupy Europe, Hungary defended the continent. Because of Hungary's services to Europe, it deserves belonging to the West. And the Hungarian brain is excellent. We took part with instruments in the expeditions to the moon, too. NATO can take advantage of the Hungarian mind and intellect."

Sándor stressed the importance of contacts between Hungary and Germany and quoted a German-survey. As friends of Germany we can count ourselves to Western-Europe.

„Hungary is in a very good situation. According to a survey in Germany about the new candidates to EU, the German respondents do not want any other country to join the Union except Hungary."

Concerning neutrality, there was one romantic pro-neutrality view, but the other respondents were definitely against this idea, mainly for very rational reasons.

„Neutral states cannot be attacked and that way Hungary could stay out of international conflicts. I fought in the Hungarian revolution of '56 for the freedom and the neutrality of the country. The day Imre Nagy declared Hungary's withdrawal from the Warsaw Pact was one of my best days. In spite of the glorious days of 1956 I agree that neutrality needs money and Hungary is poor at the moment."

Brian considered the question from the side of the economic situation and the safety of Hungary.

„Hungary is a poor country, therefore it has to belong to somewhere to be able to live in peace. Only rich countries like Switzerland can afford being neutral."

Sándor referred to the globalization of the world. According to his opinion in this process no country can remain neutral.

„Neutral countries are not neutral at all. They participate in the world economy. For Hungary the time came and he had to decide how, why and into which direction to proceed. I think it would not have been reasonable to choose neutrality."

The most concerned person in the question of ethnic Hungarians living in the neighbouring countries was naturally Éva. She reflected to the minority problem in Romania in connection with NATO and the future possibilities of the Romanian government rather optimistically from a Hungarian point of view:

„Rumania is now not in a position to play with the Hungarian minority to let something do or not to let it to do, since he has to face with a giant military alliance. Being a NATO member we can much better protect the interests of the Hungarians against the Rumanian government."

Sándor was similarly optimistic about the future of ethnic Hungarians.

„Slovaks and Rumanians will be jealous, but will do nothing against minority Hungarians living there. They want to join NATO and EU, too. Hungarian government will help the Hungarian minority living in these two countries. In the case of having equal rights and possibilities in Europe as Hungary has or will have, they won't be jealous any more."

Éva was really enthusiastic about the results of the referendum.

„I judge joining the NATO absolutely positive. I was happy, because I thought, we have to belong to somewhere, we must not be neutral. We cannot solve our security problems alone. Hungary is a very small country and its territory is strategically very important. Joining NATO was a big step toward the West. It was necessary for our joining EU, too. It was the first step back to Europe"

A kind of „Candidian" simple minded enthusiasm was characteristic of Sándor, too, this time about Hungary's safety:

„People in Hungary voted for the NATO, because they want to feel safe. And in a war – at the first time in their life – they will stay on the triumphant party. I do not think that Hungary will be attacked, but it is a good thing to know that I have a strong father who will protect me. It is quite a simple question."

„America and NATO know their duties towards our country. And they know that they are responsible for us. We are under such a protection that we need not put into action our old aeroplanes."

Just as with NATO, everybody agreed joining the EU. Reasons to join centred around the necessity to increase the standard of life, to find markets for our products. They did not think that Hungary is not prepared for joining or should learn anything before signing the treaty. Of course there are thing to be changed, to be improved.

According to Brian's personal experiences

„Hungary is much more developed than Poland, Romania or Slovakia, but people live here better than for example in Spain, Portugal or Greece. We could join at this very moment."

József was more cautious.

„Hungary is still an agricultural country. This huge quantity of agricultural products has to be sold somewhere. Therefore we have to open toward the West and join circulation of the business life. At present we cannot guarantee such a high standard of living as France, Germany, Switzerland or Austria over here in our neighborhood. But if we join the EU, we shall be to able achieve this. Quite naturally."

Éva stressed the importance of the markets.

„The EU means a big market for the Hungarian agriculture, however we have to invest some money in the branch."

Loosing some of Hungary's sovereignty is an obvious price to pay for joining these international organizations. Yet, these repatriated persons see even this aspect much more favourably, than the rest of the respondents:

„In the EU there are a lot of countries with their own character. And they did not loose neither their national identity, nor their sovereignty. Whether we shall loose ours or not, it is up to our own decision. We must not loose it, we must not let it be so." [Éva]

As a consequence of the positive opinions about NATO, its personification resulted in a very positive picture. Here the naivity is palpable:

„He is imagined as an elderly, always smiling English gentleman. He looks like a well-dressed lawyer. He likes to play chest and to drink whisky." (Brian)

„He is a peaceful man who would like to have peace all over the world. He would like equality among the nations. He is a little bit idealistic with this idea of universal peace. He is good, precise, determined and has a strong character. He drinks red wine." (Éva)

„He lives in good conditions. His presence and future is guaranteed. Hungary its a new-born child; our father is the NATO and our mother is the EU. Both NATO and EU have a lot to do, a lot to help us to grow up. To tell the truth they have to give us money. And they will do this. But we have to learn a lot from our parents". (József)

NATO is like a hero f the Western movies, John Wayne.

„He is strong, fair, truthful, comes in, bang, bang, and makes order. He goes with big, long strides, sometimes drinks whisky and kisses a girl." [Sándor]

EU has been personified only by Éva and Sándor. With reference to their insufficient knowledge about the European Union, the two men from America did not personify it. Éva from Romania expressed her images, Sándor his experiences.

„EU looks like Giscar d'Estegne. He is French, handsome, decided, formal, deliberate, is a good diplomat, and a good politician". (Éva)

„EU like Europe used to be a nice young girl, but nowadays she is a fat pig. She ate too much." (Sándor)

Summary of the focus group results

1. Hungarian values

All the groups share the same stereotypes about Hungary and relevant Hungarian values such as

Hungary is an integral part of Europe despite of her Asian origins. This position is well deserved and proven by Hungary's role in defending Christian Europe form the Turkish conquests.

Hungarian people are unusually talented. This claim is supported by various examples from the area of science (for example physics) or culture (for example cinema).

These stereotypes form a basis for Hungary's claim to be integrated in (Western) Europe. On the other hand, there are some self-criticism and reservations about Hungary's maturity.

Hungary is a poor, small and weak country, economically lagging behind the West, partly or mainly due to the decades spent under communist rule within the Soviet bloc.

Hungarian people have yet to learn some organizational, communicational and behavioural skills necessary for a successful future in the European integration.

Thus, the dominant values attributed to Hungary are in accordance with her ambition to become an integral part of European community.

2. Hungary and the West

There are some commonly held reservations toward European integration, based on Hungarian history.

'Ferry country.' Hungary was oscillating between Eastern (Russian) and Western (Austrian, German) orientation, but neither brought her much advantage. To the contrary, she was exploited both ways.

Hungary was left on her own by the West when she was in danger, let it be the Tartars, the Turks, the Russians. The most recent and most painful occasion was the 1956 revolution.

3. Neutrality

The stereotypes concerning Hungary's historical relationship to the West outlined above resulted in a kind of learned helplessness, and this is the background against which the concept of neutrality is viewed. Being independent and neutral is a wish that never had a real chance to be fulfiled, and neither Hungary fulfilled it now. There was only a weak voice in one of the groups (the politically active), which claimed to believe that this time we had (!) a real chance (the referendum about joining NATO), but we missed it once again.

4. Hungary and the NATO

The overall attitude toward Hungary joining NATO is characterized by a serious ambiguity or ambivalence.

There is a rational surface level where joining NATO is accepted on objective, rational grounds such as Hungary being a small, economically weak country surrounded by potentially (and historically) enimical nations, so only a big power can defend her. Therefore, NATO: yes. This level was straightforwardly reflected in the stereotypes disseminated by the media and repeated in the group discussions.

There is, on the other hand, a deeper, more emotional level, where all the disappointments toward the U.S. and Western European nations are reflected. Deep in their heart most respondents have doubts whether NATO really can be trusted (remember 1956). It is also destructive to national pride to admit that Hungary is weak and helpless, and has no other choice than trust in a power proven to be distrustful only decades ago.

The upshot of all these considerations is that Hungary (and the respondents themselves) had no other choice, but saying 'yes' to NATO as a necessary evil, but they refuse to be happy or proud about it.

5. Hungary and the EU

EU has more favorable associations, than NATO. There seem to be a number of reasons for this:

EU is not a military organization, and also relatively new, therefore less painfully connected to negative historical remembrances

Joining EU is a symbolic reinforcement of Hungary's age old national claim of belonging to Europe (as opposed to the East or the Balkan)

The bulk of negative feelings of resentment has already been put on NATO and so Hungarian people have got rid of them

Both the general and the particular personal experiences about Western Europe are positive, while nobody has any concrete, detailed knowledge about the future possible disadvantages of integration.

The upshot of all this is that while respondents were aware of the consequence of joining EU is that Hungary has to give up some of her sovereignty, this price was seen as a fair one.

6. Overall characterization of the groups

While such small groups of people cannot validly compared to each other, it is worth enumerating the features that can be tentatively used to characterize them.

The young people of the far East group were not knowledgeable about any details of either NATO, or EU, and reflected general, uninformed optimism with some reservations mainly concerning Hungarian agriculture.

The group of journalists seemed to stick to their 'official' role and gave voice of the governmental optimistic interpretation of the prospects of Hungary in the two organizations.

The most critical were the groups of the university undergraduates and graduates and the (presently or formerly) politically active middle-aged intellectuals. The main difference was that the younger people were more rational in their skeptical attitude, and perhaps less pessimistic, while the middle-aged people reacted more emotionally, especially towards NATO and they saw the future of Hungary in these organizations more gloomily. At the same time, some of these pessimism may be due to the typical intellectual critical attitude, and so may be a part of it discounted.

Remember, that the repatriated persons were interviewed individually, because they were too suspicious to take part in a group discussion. However, in the interviews they proved to be the most optimistic about Hungary's future in both organizations, their attitude sometimes seemed to be even naive. One plausible reason is their special psychological situation: as repatriated people they have to be optimistic, otherwise they would be inconsistent in their own, and probably in others' eyes.

7. Personalization of NATO and EU

Understandably, both organizations were personified as autocratic, and neither was seen as really sympathetic:

NATO was an alien soldier or a powerful politician

EU was a domineering matron looking over the households of European nations.

Bibliography

BARBOUR, Rosaline S, C Kitzinger, Jenny (eds.) 1999. Developing Focus Group Research. Politics, Theory and Practice. *London: Sage*

KRUEGER, Richard A. 1988. Focus Groups A Practical Guide for Applied Research. London: Sage

Magyarország és az Euro-atlanti integráció – fókuszcsoport interjúk tükrében

Síklaki Istvánnal

Bevezetés

A fókuszcsoport-interjúk a mélyinterjúkkal együtt kvalitatív kutatási módszerek. A kutatás során ezekkel az adatfelvételi módszerekkel tártuk fel a megkérdezettek attitűdrepertoárját Magyarország és a NATO, valamint Magyarország és az Európai Unió vonatkozásában. A válaszadók csoportjai között karakterisztikus különbségek mutatkoztak, de az eredményeinkből leszűrt érvényes extrapolációk nem vonatkoztathatók szélesebb társadalmi rétegekre.

Írásunk két részre oszlik. Az első rész a kutatás céljait és szempontjait, valamint a válaszadók legjellemzőbb állásfoglalásait mutatja be, és az egész kutatásra vonatkozóan tesz megállapításokat. A második részben a hat csoportinterjú közül a legérdekesebbnek tartott három részletes elemzésére kerül sor. Ezek a következők:

egyetemi hallgatók

politikailag aktív személyek

hazatelepült magyarok

Az egyetemi hallgatók koruknál fogva várhatóan az egyik legérintettebb csoportot jelentik; legjobban a politikailag aktívak informálódtak és a kérdésekre igen élénken reflektáltak; a hazatelepültek pedig sajátos tapasztalataikból következően egy speciális nézőpontot közvetítettek.

Általános áttekintés

1. A kutatás célja

A kutatás célja az volt, hogy az Euro-atlanti integráció kapcsán mélyebb betekintést kapjunk az alapvető érvek, attitűdök és értékek világába. A NATO kérdésköre mellett kutatást kiterjesztettük a Az Európai Unióra is, mivel a kutatás idején Magyarország NATO tagsága már nem a jövő kérdése, hanem eldöntött tény volt. Érdeklődésünk középpontjában az állt, hogy a semlegesség és a nemzeti függetlenség kérdése vajon felmerül-e a beszélgetésekben és ha igen, mi módon annak fényében, hogy Magyarországnak e két nemzetközi szervezet tagjaként fel kell valamit adnia szuverenitásából.

E kvalitatív vizsgálat további célja az volt, hogy komplementer adatokat szolgáltasson más, párhuzamosan végzett tanulmányok számára. A csoport-beszélgetések során érintettük a paralel végezett survey fő témáit is. Várakozásainknak megfelelően a survey néhány eredményéhez képest érdekes ellentmondások születtek. Hogy miért, ennek számos oka van. Ezek a okok állnak a csoportelemzések fókuszában.

2. Kutatási módszerek

A fókuszcsoport-interjú egy képzett pszichológus által vezetett másfél-két órás csoportos beszélgetés, s mint ilyen az egyik legalkalmasabb eszköz, hogy a válaszadók meghatározó motívumait feltárjuk (Merton, 1987; Merton és mtsai., 1956). A csoportdinamikára építve ez a módszer kínálja a legjobb lehetőséget ahhoz, hogy média által közvetített sztereotípiaözön mögé pillantsunk – vagy legalább is megállapítsuk, hogy az ilyen kérdések eléggé fontosak-e ahhoz, hogy a válaszadók megfontolás tárgyává tegyék eredeti attitűdjeiket. A fókuszcsoport-interjú kvalitatív módszer; amit nyújtani tud, az az eszmék, asszociációk repertoárja, egyéni érzelmi reakciók megnyilvánulása – amely hozzájárulhat az attitűdtárgy finomabb képéhez –, és a survey módszer kvantitatív adathátterével szemben értékelhető (Krueger, 1988; Barbour és Kitzinger 1999).

Annak érdekében, hogy kutatásunkat a lehető legnagyobb mértékben összehasonlíthatóvá tegyük az Ausztriában folytatott vizsgálattal, amennyire a társadalmi kontextusok különbözősége engedte, igyekeztünk a fókuszcsoportokat az osztrák mintához hasonlóan összeállítani. Öt fókuszcsoportot szerveztünk, a hatodik helyett mélyinterjúkat készítettünk. A fókuszcsoportok a következők voltak:

1. egy az ukrán és a román határ találkozásánál fekvő kelet-magyarországi város, Fehérgyarmat középiskolásai

2. budapesti egyetemi hallgatók

3. két háromgenerációs család

4. 40 év feletti, a múltban és jelenleg politikailag aktív személyek

5. 30-70 év közötti politikai újságírók

Mélyinterjúk: Magyarországra visszatelepült emigránsokkal

3. A fókuszcsoportok és a mélyinterjúk fő témakörei

Háttér

Magyarország helyzete a világban

Magyarország helyzete Európában

NATO-val kapcsolatos spontán asszociációk

Európai Unióval kapcsolatos spontán asszociációk

Az Euro-atlanti integráció jelentése és fontossága

általában

a magyar értékeket illetően

a magyar érdekeket illetően

a magyar tradíciókat és történelmet illetően

Részletes beszélgetés a NATO csatlakozás előnyeiről és hátrányairól beleértve a Magyarország által vállalat kötelezettségeket

Részletes beszélgetés az EU csatlakozás előnyeiről és hátrányairól beleértve a Magyarország által vállalat kötelezettségeket

Projektív feladat: a NATO és az EU megszemélyesítése

A kódlistát (l. a Függelékben) a fő témaköröket alapul véve állítottuk össze. Az interjúkat számítógépre írtuk át és a TextBase Alpha nevű számítógépes kvalitatív interjú-elemző programmal kódoltuk be.

4. Fókuszcsoport-interjúk

1. csoport: Kelet-Magyarország – Fehérgyarmat

8 fehérgyarmati közgazdasági szakközépiskolás, egy munkanélküli fiatalember aki ebben a szakiskolában egy speciális kurzust látogatott), valamint egy Ukrajna kisebbségi magyarlakta területéről származó fiatalember.

2. csoport: Budapesti egyetemisták

10 budapesti egyetemi hallgató a jog, a filozófia, a természettudományok, a szociológia, a külkereskedelem, a nyelvészet, a kulturális antropológia és a műszaki tudományok területéről.

3. csoport: Két háromgenerációs család

1. család

Anna, egyedül élő nyugdíjas, aki 35 évig dolgozott mint betanított munkás egy szövőgyárban

Lánya Ágnes, tolmács

Unokája Mirjam, 23 éves egyetemista és részmunkaidős újságíró

2. család

Mária, 80 éves nyugdíjas, szakképzett elektrotechnikus, aki személyzeti vezetőként dolgozott

Fia András, 53 éves irodalomtörténész

Unokája Bors, 25 éves, friss diplomás szociológus

4. csoport: Politikailag aktívak

Zsuzsa, tanár, jelenleg vállalkozó, aki a liberális politikai mozgalmakban vett részt

Joli, nyugdíjas, jelenleg részmunkaidős könyvelési tanácsadó az egyik budapesti kerületi önkormányzatnál, korábban a Magyar Szocialista Munkáspárt tagja volt

Andrea, etikett-tanár, a rendszerváltás körüli időben mind a liberális, mind a konzervatív mozgalmakban tevékenykedett

Antal, menedzsment-tréningeket vezet, az első szabadon választott kormány adminisztrációjában dolgozott

Csaba, egy vagyongazdálkodással foglalkozó kft. ügyvezető igazgatója, konzervatív önkormányzati politikus.

5. csoport: Újságírók

a Magyar Nemzet vezető újságírója (férfi)

a Napi Gazdaság újságírója (férfi)

A Cosmopolitan c. lap magyar változatának főszerkesztő-helyettese (nő)

a Magyar Hírlap vezető újságírója (nő)

a Magyar Rádió műsorszerkesztője (férfi)

6. csoport: Hazatelepültek

A hazatelepült magyarok túl-óvatossága és bizalmatlansága kétszer is meghiúsította a fókuszcsoport interjú megtartását. Többségük kerek-perec visszautasította a részvételt, vagy az utolsó pillanatban lemondta. Ezért úgy döntöttünk, hogy személyes mélyinterjút készítünk velük a nyilvánosabb fókusz-csoport helyett.

Kutatási eredmények

A különbségek mellett a 4. és az 5. csoportban és a mélyinterjúkban figyelemre méltó hasonlatosságokat találtunk a NATO és az EU iránti attitűdökben.

1. Magyarország helyzete a világban

Három jelentős szempont befolyásolja az állásfoglalásokat:

Kulturális/történelmi: Annak ellenére, hogy a magyarok Ázsiából érkeztek Európába, mint egy több mint ezer éve itt élő nemzet, szorosan kötődik a keresztény Európa kultúrájához és civilizációjához; történelme során megvédelmezte a kereszténységet az iszlám térhódítása ellen. Ez a hit széles körben elterjedt sztereotípia, és a magyar önkép kulcsfontosságú eleme. Ezt a sztereotípiát ideológiai preferenciákra való tekintet nélkül leginkább a politikailag aktívak csoportja közvetítette. Egyöntetű véleményt képviselt mind a liberális, mind a szocialista vagy a szélsőségesen jobboldali válaszadó.

Földrajzi: Magyarország minden kétséget kizáróan Európához tartozik. Egy további igen széles körben elfogadott sztereotípia szerint ezen kívül még Európa földrajzi középpontját is jelenti.

Gazdasági: Magyarország gazdasága a (Nyugat)-Európa mögött kullog. Ennek legfőbb okai a szovjet érdekszférához tartozó kommunista uralom évtizedeiben keresendők.

A budapesti egyetemisták, a politikailag aktívak csoportjában és a hazatelepülteknél három figyelemre méltó attitűd ragadható meg.

Az egyetemisták beszámoltak Magyarország és Kelet- valamint Nyugat-Európa viszonyáról szerzett gazdasági és civilizatórikus tapasztalataikról. A nyilvános WC-k állapotával kapcsolatos személyes élmények mint a Kelet és a Nyugat közötti civilizációs szakadék reprezentatív példái jelentek meg.

Nekem nagy trauma volt, én akkor mentem első gimnáziumba, estire, én előtte, általánosba nagy burokban éltem, kiváló úttörő, IFI vezetőnek készültem és abszolút Kelet-Európának éreztem Magyarországot, erre egy eléggé más szellemiségű, keresztény iskolába kerültem (József A.), megkérdőjeleződött bennünk az egész keleti vonal és itt inkább nyugati irányultságú oktatás volt, a burok, hogy jó tanuló voltam és itt egyből meg is buktam matekból. Kimentünk szüleimmel Nyugat-Németországba, és megdöbbentő volt, hogy egy WC-ben mindenhol jött víz, működött a légelszívó, és itt nagyon jól éreztem magam, és visszafelé láttam a civilizatórikus lépcsőzuhanásokat (Németország–Ausztria–Magyarország), mindezeket a WC-ken keresztül, akkor szembesültem avval, hogy az a burok amiben éltem, ekkor, egy tavasz és nyár alatt semmisült meg.

Ez a vélemény a nemzeti identitás ideológiai és egyben közönséges anyagi aspektusának pszichológiailag figyelemre méltóan és remekül megfogalmazott sűrítménye. Bár (tragi)komikusnak tűnhet, a nyilvános WC-k higiéniás szintjének élménye nagyon is általános és a Kelet valamint a Nyugat közti civilizációs szakadék igen eredeti emblémájaként mutatható fel.

Gazdasági helyzetét tekintve Magyarországot valahol Kelet és Nyugat között félúton helyezték el.

Mikor még kint voltunk Kelet-Németországban meg Bulgáriában, volt pénzünk, nem okozott gondot semmi, viszont Angliába semmi, teljesen nincstelenként mentem ki, hiába vittem pénzt, mert semmit nem ért.

Egy következő szempont szerint Jugoszláviát sokkal inkább érzékelték közelebbinek Nyugathoz, mint Kelethez; mára azonban ez a helyzet Magyarország javára megváltozott.

Mi Jugoszláviába jártuk rokonokhoz nyaranta, egy nagyon gazdag család volt, és mindig elvittek minket mindenhova, az ottani létünket finanszírozták mint szegény rokonokét, ők már kártyával fizettek, és a szüleimnek nagyon kellemetlen volt, hogy mindig nekünk fizetnek, ezt meg is beszéltük, de azért mindig kimentünk, és mindig így volt, most viszont abszolút a fordítottja van. Mi akkor azt hittük, hogy Jugoszlávia nyugat és mi ahhoz képest kelet vagyunk, most más a szituáció.

Ebben a személyes állásfoglalásban implicit benne rejlik az Euro-atlanti integráció iránti – a változások okozta – pozitív attitűd annak bizonyítékaként, hogy ez a választani szükséges sikeres út.

A politikailag aktívak csoportja számára a nemzeti identitás legfontosabb azonosulási keretét a történelmi és a kulturális különbségek jelentették. Ebben a kérdésben nem volt különbség a különböző – a korábbi kommunista, a jelenleg jobboldali nacionalista, a liberális vagy a konzervatív – válaszadók között. Véleményük központi eleme Magyarország kulturális elkülönültsége az Európához tartozás erőteljes egyidejű érzésével. Ezt főleg a kereszténység felvételével bekövetkezett kulturális asszimilációval és azzal vélték igazolhatónak, hogy Magyarország védelmezte a keresztény Európát az iszlám hódítása ellen.

Én azt mondanám, hogy a magyarok Európa közepén élnek a Kárpát medencében és arról nevezetesek, hogy valahogy idekeveredtek. De nem sok közük van Európához, nincsenek rokonaik itt Európában és 1000 éve élnek itt mint egy kis különleges sziget. A kapcsolataik a köröttük élő népekkel mindig problémás volt és hogy még ma se tudja igazán ez a nép, hogy hol vannak a gyökereik és azt sem tudja igazán, hogy hová tartozik.

A hazatelepülteket egyfajta önigazoló attitűd jellemzi. Valahogy meg kellett okolniuk a maguk számára, hogy miért volt jó ötlet visszatelepülni nyugatról. Érveik között gazdasági és kulturális-történelmi indokok egyaránt szerepeltek. A gazdasági érv szerint:

Magyarország ilyen szempontból mindenféleképpen nyugathoz hasonlít. Azért mondom végül is, mert Spanyolország, meg Portugália is Nyugat-Európának számít, de úgy érzem, hogy a legtöbb ember itt jobban él. Szóval az átlagember itt jobban él, mint az átlagember ezekben az országokban. Sőt, én szerintem bár nem voltam, de Görögországnál is. Az átlag magyar jobban él, mint az átlag görög ember.

És történelmi-kulturális érvelés:

Helmut Kohl történész volt és lehet hogy azt is tudta, hogy az első királyunk első felesége a civakodó Henriknek volt a szép lánya és vette el feleségül, egy germanofil, és belejátszik ebbe valószínűleg a K.U.K monarchia is. Szóval a magyaroknak ilyen szempontból előnyösebb helyzetük van, hogy ha te magyar vagy, akkor az Németországban szimpatikus. Tovább megyek, ha magyar, az már nem is külföldi.

Különben is nyugathoz tartozunk. Mert mi mindig nyugat kapujában voltunk. Az elválasztó fal kelet és nyugat között. Ha jöttek a törökök, a tatárok, akkor mindig mi voltunk a kapu és itt véreztünk el. Mert ha nem vérzünk el, mi is vagyunk 40-50 millióan.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy ezek a megnyilvánulások szilárd pszichológiai alapot nyújtanak ahhoz a megállapításhoz, hogy a magyar nemzeti identitás sok különböző szemszögből nézve is összeegyeztethető a (Nyugat)-Európához való tartozás gondolatával, és így az Euro-atlanti integráció politikai céljával.

2. Magyar értékek és az Euro-atlanti integráció

Ami az integráció esetében fontos értékeket illeti, az önkritika és a nemzeti büszkeség együtt jelenik meg. A magyarokat jellemző két negatív vonás a konzervatív-liberális etikett-tanárnő szerint az intolerancia és a tisztességtelenség.

Állandóan vitatkozunk. Tehát nálunk egy álláspont egy vélemény azt jelenti, hogy azonnal mindenkinek ellenvéleménye van. Minden úgy alakul, úgy formálódik, a legegyszerűbb dolog is. Attól vagyunk, attól tudjuk megmutatni magunkat, ha ellentmondunk. Ez egy kommunikációs kultúra, ami ránk erősen jellemző. A másik a tisztességtelenség. Ez egy olyan tisztességtelen nép lett. Én nagyon régen várom, egyszer egy ilyen valamilyen tömegkommunikációs akármiben feltegyék, országosan, hogy jelentkezzék az a 20 éven felüli magyar állampolgár, aki még sohase csalt. Aki soha nem utazott jegy nélkül a villamoson. És innentől mehetek tovább. Szerintem nagyon keveset találnának. Egy szobába befférnének azok süketnéma, béna, szellemi fogyatékosok, akik mg sosem csaltak. Ezt kulturális különbségnek érzem. Ez én szerintem az Európai kultúrában azért nem ennyire általános. Biztos, hogy ott is bliccelnek, de ez nálunk ez egy teljesen elfogadott norma. Csoportnorma. Így nem lehet Európába menni.

Érdekes, hogy a fatalizmus, a túlélés mint önmagában való érték jelenik meg. Ez az attitűd valamelyest Magyarország geopolitikai helyzetéhez, mint „kompország"-hoz kötődik, amely mindig kétségbeesett erőfeszítéseket tett, hogy kitörjön az elszigeteltségből és tartozzon valahová. Az egyetemi hallgatók csoportjában hangzottak el a következők:

Mindig akartunk tartozni valakihez: Magyarországnak elég sokáig megvolt az esélye, hogy a nyugathoz csatlakozzon, vele tartson, de ez nem jött össze. Az elmúlt időszakban egy csomó olyan dolog történt, ami nem egyszerűen véletlen, hogy hova húzott az ország, hanem ezt sokan kényszerpályának értékelik, és a NATO-hoz csatlakozás az első lépés, hogy az EU-hoz csatlakozzunk, egy nyugati orientációt jelent.

A legerősebb az életben maradás, semmi más értékről nincs szó, sem történelmi sem más, csak a puszta életben maradás, a rosszak közül kell a legkevésbé rosszat választani.

A válaszokból kiérződik, hogy Magyarország aspirációja, hogy a Nyugathoz tartozzon egyoldalú vágy, ami szintén egyfajta kritika. Figyeljünk fel a fatalisztikus attitűd meghatározó érzésére, ami a beszélgetések alatt többször és több formában is megjelent.

Az a fontos és széles körben elterjedt mítosz, miszerint Magyarország a világ kultúrájában és tudományosságában lélekszámához viszonyítva felülreprezentált, az interjúkban az atombomba felfedezésében, a filmművészetben és az üzleti életben kapott jelentőséget. Egy egyetemista diák szerint:

Egy filmtörténész ismerősöm mondta, hogy ha lehetne egy középpontot Kelet-Európába tenni és köré egy 500-1000 km-es kört húzni, akkor onnan kerül ki az összes olyan filmrendező, aki megalkotta az amerikai álmot és nagy befolyással bírt az amerikai társadalom kialakulására. Én mindenképpen ide, Kelet-Európába szeretnék születni, ez alakítja ki személyiségemet, jó-rossz dolgok együtt hatnak rám, és nem akarok Amerikában élni.

Ez a kulturális sovinizmus kiegészül a magyarok kivételesnek tartott tehetségével. Jelenünk minden búját-baját, problémáját pedig az előző rendszer számlájára írják. A jobb-oldali nacionalista a politikailag aktívak csoportjából így vélekedett:

Ha ide jön egy nyugati cég, tehát nyugat-európai, egy svéd, német, akkor egy bizonyos idő után rájönnek, hogy nekik nem is kell idehozni embert, mert a magyarok kiválóan meg tudnak mindent csinálni. Egy ember elég ide, a magyarok mindent tudnak. Hát ez a nép az, amelyiket nem kell okítani arra, hogy hogyan kell vezetni egy céget, hogyan kell gazdálkodni, hogyan kell okosan és ésszerűen csinálni dolgokat. Sőt. A század elején is a magyar munkás volt a legjobb Németországban. És innen vitték a farmokra, mindenhova, mert a magyar munkás olyan volt, hogy világhírű volt. Kimentek Amerikába, akkor nagyon sokan meggazdagodtak, és komoly karriert mondhattak a magukénak. Arról nem is beszélve, hogy a kultúra terén világhatalom vagyunk. Hát szóval, most ne mondjam azt, zenétől kezdve a festészeten át mindenütt ott vagyunk. És elsők között a sportban is. Tehát a mi létszámunkhoz képest ez a nép a többszörösét teljesíti. Még egyszer hangsúlyozom, az, hogy itt áll, az ország, hogy a köznép milyen szinten van, az annak köszönhető volt, hogy 40 évig kommunizmus, egy bizánci rendszer uralkodott.

A magyar társadalom további pozitív jellemvonását Nyugat-Európához képest, miszerint „mi még nem vagyunk elidegenedettek", egy kelet-magyarországi fiatalember így fogalmazta meg:

Itt még nem jelentkezik annyira az elidegenedés, mint a nyugati országokban. Szóval, ha az emberek mennek az utcán, elmennek egymás mellett, aztán egymáshoz nem szólnak. Itt például két ismerős találkozik, akkor megrázzák egymás kezét, beszélgetnek... Ott ha nem siet, legfeljebb köszön, ha siet, akkor elmegy mellette. Itt meg megkérdezi, hogy vagy, mit csinálsz?

3. Magyarország Euro-atlanti csatlakozásáról alkotott általános vélemények

Magyarország Euro-atlanti integrációjával kapcsolatban van egy fontos visszatérő momentum: Magyarországot a nagyobb hatalommal bíró nemeztek mindig kizsákmányolták. Gyakorta hangot kapott az a pesszimizmus, hogy ez most sem lesz másképpen és a fejlődés új irányai sem hoznak változást. Mind a NATO, mind az EU önző módon alkalmasint előnyöket fog kovácsolni magának a rovásunkra. Az újságírók és a hazatelepülteket kivéve ez a pesszimizmus uralta a többi csoportot.

Egy egyetemista, illetve egy fehérgyarmati fiatal szerint:

Ez az ország mindig tartozni akart valamihez: kereszténységhez, Habsburgokhoz, Varsói szerződéshez, most a NATO-hoz, mindig úgy volt beállítva, hogy minden milyen szép és jó. Most azt hitetik el velünk politikai okokból, hogy ez nagyon jó, ezt el is hisszük, de ha tágabban nézzük a dolgot, akkor tragikomikusnak tűnik pont emiatt, hogy elhiszünk valamit ami vagy jó vagy nem, ahogy eddig is elhittük és a történelemből tudjuk mi lett a vége.

Mi leszünk az elnyomottak. Magyarország most a nyugati népeknek fog kedveskedni, mint annak idején az orosz testvéreknek.

A konzervatív-liberális tanárnő szerint:

Nekünk soha még Európa nem segített. Az amerikaiak se, de Európa se. És itt visszamehetünk a tatárdúlásig, ha úgy tetszik. Itt Európa akkor segített, amikor arról volt szó, hogy a saját bábját tudja a megfelelő koronával ellátni. Ilyen segítségekről tudunk. Egyébként még soha semmiféle külső belső ellenséggel szemben Európa meg nem védett minket. Nincsenek ilyen vízióim, hogy ad abszurdum Szerbia átlépi a magyar határt, akkor itt bárki bennünket

védelmezni fog. Inkább úgy érzem, hogy ezzel kitettük magunkat egy olyan veszélynek, ami nem volt szükségszerű. Mert itt most pillanatnyilag nem a magyarok elsöprése a legfőbb feladat, de ezt is elérhetjük, ha nagyon igyekszünk. Olyan jól hangzik, hogy persze majd minket megtámogatnak, megvédenek, meg a nagy erős hol a Szovjetunió, hogy az Amerika, de igazából, valamelyikőtök mondta, hogy mi mindig csak a kizsákmányolásra voltunk ítélve. Igen arra voltunk.

Ebben a témakörben kapott relevanciát a semlegesség lehetőségének kérdése is. Az általános vélemény szerint a semlegesség Magyarország számára soha nem volt valóságos alternatíva és ma sem igazán fontos. Egyetlen kivétellel találkoztunk. A politikailag aktívak csoportjában a semlegesség igenlése dominált. Ami a semlegességet mint értéket illeti, az a nézet uralkodott, hogy a múlt század közepén és az 1956-ban a kihirdetett semlegesség csak válaszreakció volt a külső erők, elsősorban az oroszok fenyegetésére. 1956-ról azt mondják például, hogy a magyar nép, és politikusai a NATO-t preferálták, de a Varsói szerződésből való kilépés után túl kockázatos lett volna azonnal belépni a NATO-ba. A semlegesség deklarációjának azonban semmilyen mélyebb ideológiai értékek nem képezték alapját. A politikailag aktívak csoportjában ezt a nézetet csak a jobboldali nacionalista válaszadó vitatta, de a konzervatív válaszadónál is felfedezhető volt némi kétség.

A csoportinterjúkban lényegében öt fő motívum határozta meg a semlegesség megítélését. Az érvek sorrendje nem jelent sem prioritást, sem fontossági fokot.

Az elő motívum ismét egyfajta fatalizmus: Magyarországnak soha nem volt választása, és ezennel sem volt más a helyzet. Vélemények az egyetemisták, a fehérgyarmati diákok és a politikailag aktívak csoportjából:

A semlegesség 56-ban szerintem reálpolitikai kényszer volt, nem lehetett azt mondani, hogy NATO tagok szeretnénk lenni.

Az ország egyedül nem tud előre menni a fejlett országok nélkül.

Mint alternatíva mondjuk, szerintem nem volt feltétlenül fontos nekünk csatlakoznunk a NATO-hoz. A másik út, amit én lehetségesnek tartottam volna, a teljes semlegesség, de az viszont az adott helyzetben nem vihető ki. Tehát akkor már inkább a NATO mint lehetséges partner...

Egy másik, valamelyest hasonló érvelés szerint a semlegességnek Magyarországon nincsenek történelmi előzményei. Ezt fogalmazta meg egy fehérgyarmati válaszadó:

Alapjában véve a függetlenség a magyarság számára sohasem volt meg. Szinte mindig a történelem folyamán az, hogy a magyar nemzet senkitől ne függjön, hanem önmagában véve éljen, sohasem valósult meg, mert mindig volt orosz behatás, cseh, német, most újabban a nyugat hatása alá került. Úgy hogy végül is az lenne a függetlenség fogalom, ami eddig nem nagyon valósult még meg.

Ugyanez egy újságíró szavaival:

Számomra úgy tűnik, hogy a semlegességnek Magyarország számára olyan nagy esélye nincs és nem lehet. Ez kiderült az elmúlt néhány évtizedben. Kiderült előtte. Magyarország önmagában? óta, soha nem állt meg. Mindig csapódott valahova, és ennek soha nem volt egyébként jó következménye. Hát, most beléptünk a NATO-ba, ami megint csak azt jelenti, valahova csatlakoztunk, de legalább volt róla népszavazás.

A családok és a hazatelepültek csoportjából sokkal szofisztikáltabb megfogalmazásokat hallhattunk, miszerint a semlegességnek nincs politikai realitása sem általánosan, sem Magyarország számára.

A semlegesség az azért nem ér sokat ma már, mert amíg két világrendszer egymással szemben volt, több nagyhatalom korábban, addig a semlegességnek volt értelme, mert a nagyhatalmak egymást kontrakarirozták. Tehát egymást ellensúlyozták. Egy törékeny, de mégis egy egyensúlyi állapot jött létre. Amihez képest a semlegesség azért volt garantálva, mert ezek kölcsönösen egymással szemben garantálták. De ennek vége.

Ez egy szép álom, hogy én szeretnék semleges maradni, de ez egy olyan dolog, hogy akkor nekem semmiféle kötelezettségvállalásom nincs, mert én kihúzom magamat mindenből. De az nem megy, hogy én szeretném csak a jókat elvinni, ugye. És aki semleges, igazából az sem semleges, mert benne vagy a gazdaságban. És meg kell mondani, hogy mindenkinek egyszer meg kell mondani, hogy hova, miért.

Ebben a semlegességet kifejezetten lehetetlennek tartott helyzetben is akadtak azonban válaszadók, akik határozottan a semlegesség mellett tették le a voksukat. Idézetek a fehérgyarmati, a család- és a politikailag aktívak csoportjából:

A függetlenség a legjobb. Mint Svájc, nem kell senkihez sem csatlakozni. –

Inkább a semleges Ausztriát kellene követnünk. A szomszédunk követendő modellt állít elénk.

Európában én komolyan gondolom a magyar népet egy idecsöppent kakukkfiókának, azt gondolom, hogy számára a semlegesség nagyon lényeges lenne, és ha úgy tetszik, ez is egyfajta csatlakozás. Hiszen Európának van egy semleges magja. Még területileg is be lehetett volna tagozódni. Ez nem történt meg. És úgy gondolom, hogy megint egyszer rosszul lépett az ország.

És végezetül, a korábban magyar jellegzetességként említett nem egészen egyenes gondolkodás példájaként megjelent a válaszokban a következő kívánatosnak tartott jövőkép. Egy fehérgyarmati lány és egy hazatelepült szerint:

Esetleg azt lehetne, hogy most csatlakozunk, és egy idő után kiválunk, miután felfejlesztettük magunkat. Egy idő után olyan erősek leszünk, mint a NATO és akkor nem lesz szükségünk arra, hogy valakihez csatlakozzunk.

Most túl gyengék vagyunk, hogy megálljunk a saját lábunkon. Később el tudom képzelni, de nem most.

4. Magyarország és a NATO

A csoportok nagyon bizonytalanok voltak a NATO-hoz való csatalakozás kérdésében annak ellenére, hogy az interjúk idején a tagság már eldöntött tény volt. Általában annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a belépés szükségszerű rossz döntésvolt. A NATO nem szimpatikus intézmény, senki sem szereti, és senki sem örül a belépésnek. A NATO nem közvetít pozitív értékeket Magyarország számára. Ennek ellenére a számos hideg, észérvekkel alátámasztható argumentum szól mégis a csatlakozás mellett és ezek alapján a belépés elkerülhetetlen volt: Magyarország túl kicsi, túl szegény, túl gyenge ország ahhoz, hogy megvédhesse magát szomszédai – Szerbia, Szlovákia és Románia – potenciálisan ellenséges környezetében.

Ami NATO-csatlakozás részletes argumentációjában az érveket és ellenérveket illeti, a válaszadók csak olyan előnyöket és a hátrányokat említettek, amelyeket a médiában elhangzott nyilvános viták közvetítettek. Ezek az érvek és ellenérvek az újságírók csoportját kivéve rendre megjelentek. Az újságírók, bár őket is megdöbbentette a Szerbia elleni bombázás híre (a velük készített interjú éppen erre az időszara esett), ennek ellenére a NATO pozitív aspektusait hangsúlyozták (l. a táblázatot).

Előnyök	Hátrányok
A NATO javítani fogja Magyarország biztonságát	A NATO tagság ugyanolyan függővé tesz bennünket, mind a Varsói Szerződés
A NATO csatlakozás javítani fogja Magyarország relatív helyzetét szomszédai szemében	Magyarországnak inkább a szomszédos országokkal kellene társulnia
A csatlakozással sokkal inkább képesek leszünk megvédeni nemzeti érdekeinket	Olyan kötelezettségeket kell felvállalnunk, amelyek nem tartoznak Magyarország érdekei közé
A NATO csatlakozás megvédi Magyarországot Oroszország befolyásolási kísérleteitől	A NATO csatlakozás provokálni fogja Oroszországot
A NATO csatlakozás segít megvédeni a Magyarország határain kívül élő magyar etnikai kisebbségek érdekeit	Magyarországnak inkább a szomszédos országok kellene szövetkeznie a NATO helyett
A NATO csatlakozás segít mérsékelni a védelmi költségvetés kiadásait	A NATO csatlakozás többe kerül Magyarországnak, mint amennyit megengedhet magának, illetve ami amennyit az egész megér
A NATO csatlakozás bátorítani fogja a külföldi tőke beruházásait	A csatlakozásban a NATO az érdekelt, mert eladhatja fegyvereit Magyarországnak

Először vizsgáljuk meg részletesebben a NATO-val kapcsolatos negatív, majd pozitív asszociációkat, valamint a csatlakozást támogató érvrendszert és racionális megfontolásokat. Végezetül képet adunk a NATO-ról alkotott elképzelésekről, az általa indukált asszociációkról és a megszemélyesítés attribúcióiról.

4.1. A NATO csatlakozás negatívumai

Általános aggodalmat, félelmet és veszélyérzetet keltett az, hogy csatlakozásunk a NATO-hoz ürügyként fog szolgálnia néhány szomszédunk számára konfliktusok kirobbantásához – és aggodalmat keltett, hogy a NATO esetleg nem fog közbelépni. Ez a félelem mind a családoknál, mind az egyetemistáknál megfogalmazódott.

És nagyon hangsúlyozzák, hogy Magyarországra ez semmilyen veszéllyel nem jár. Megvallom őszintén, egyáltalán nem hiszem, hogy ez igaz, azért mert elég egy olyan tevékenység, ha tényleg kitör, ami lángba boríthatja Magyarországot.

Attól tartok, hogy gondjaink lesznek a szomszédos országokkal. Most, hogy beléptünk a NATO-ba és így belekeveredtünk Jugoszlávia és Koszovó konfliktusába, ez még nagyobb veszélyt jelenthet a szomszédos országokban élő magyarok számára.

Voltak olyan válaszadók a politikailag aktívak és az egyetemisták csoportjában, akik a NATO-t tőlünk idegen kulturális szférába utalták. Szerintük ezeknek a kulturális jellegzetességeknek semmi köze sincs hozzánk, magyar értékeinek és érdekeinkhez. Ebben a kérdésben ismét a politikailag aktívak és az egyetemisták foglaltak egyértelműen állást.

Én nem érzem azt, hogy a NATO egy számunkra természetes szövetségként kínálkozna. Egyáltalán nem. Sőt kifejezetten erőltetettnek érzem. Azért, mert pillanatnyilag másfajta szövetség nincs körülöttünk, amihez csatlakozni lehetne, ez akkor nem azt jelenti, hogy az egyetlen létező... Azt gondolom, hogy a NATO egy másik kultúrának a szövetsége, nagyon NATO ellenes vagyok. Nem is pacifizmusból, bár az sem áll távol tőlem, és hozzá kell tennem, hogy két katonakorú fiam van, ami azért befolyásolja az embernek.

Én nem akarnám, hogy a fiam, ha az USA valamelyik nagyon távoli országgal összeveszik és katonákat küld oda, hogy a fiam egy teljesen távoli helyre kerüljön és teljes távolálló cél és érdek miatt meghaljon. Hisz a NATO-val azt is vállaljuk, hogy mi is, és ha minket is akkor ők is, csak most azt látom, hogy inkább nem mi, hanem ők csinálják a dolgokat.

A NATO ellen ezenkívül felmerültek közvetlen belpolitikai ellenérvek is. Az egyik triviális negatív érv szerint Magyarországnak minden valószínűség szerint meg kell fizetnie a csatlakozás árát, míg a NATO csak azért érdekelt, hogy használhassa területünket a balkáni háborúban. Mások a korrupt politikusokra hivatkoztak. Ezek az érvek leginkább az egyetemisták csoportjában kaptak hangot.

Egy barátom katona, és azt mondja, hogy a magyar hadsereg egyáltalán nem felkészült a csatlakozásra. Nem léphetne be, ha belépése feltételeket komolyan vennék, de a NATO-nak szüksége van Magyarország területére a jugoszláviai háborúhoz.

Arról nem beszélnek, hogy ez hány politikusnak jó, hogy ki milyen politikai és gazdasági tőkét kovácsol majd a NATO csatlakozásból. Ez óriási pénzeket jelent, fegyvereket, gépeket, repülőgépeket kell majd vásárolni, nem is szólva azokról s katonákról, akik harcolni szeretnek.

4.2. A NATO csatlakozás pozitívumai

A NATO csatlakozás legnyilvánvalóbb pozitív vonása a béke, a külső ellenség elleni védelem és általában a politikai stabilitás. A politikailag aktívak, a hazatelepültek, a család és a diákok csoportjában ez így fogalmazódott meg:

Az jelenti az előnyt, hogy, mivel most Szerbiát bombázzák, és ha Szerbia megtámadja Magyarországot, akkor remélhetőleg megtartják az ígéretüket és megvédenek bennünket. Nem úgy, mint 1956-ban.

A „pozitív” hangvételű igény mellett ebben a véleményben egyidejűleg jól kitapintható a szkepticizmus is.

Nos, ha Oroszország például most megtámadna minket, elvárható lenne a NATO-tól és a többi tagtól, hogy megvédjenek minket. Végül is az egész a kölcsönös védelemről szól.

A világban új hatalmi központok alakulnak ki. Most nem elsősorban Kínára, hanem inkább az iszlámra gondolok, ami reális veszélyt jelent. Ez ellen csak a NATO képes megvédeni minket. Ezért a csatlakozás – habár rossz –, de szükségesszerű döntés.

Számos nyugati cég azt állítja, hogy kész Magyarországon beruházni, ha csatlakozunk a NATO-hoz, mert ez nekik biztonságérzetet jelent.

A NATO-ba való belépésnek további gyakorlati megfontolásai is elhangzottak. Például: a sorkatonai szolgálat megszűnése, hatékonyabb hadsereg, és a műszaki fejlődés lehetősége.

Az első érvet leginkább az egyetemisták hangsúlyozták:

Én nagyon örültem, mert eddig nem tudtam elintézni, hogy ne legyek katona, és arra vártam, hogy mikor lesz már zsoldos hadsereg, hogy ne kelljen bevonulnom, az ember azon retteg, hogy mikor államvizsgázik és mikor vonul be, úgyhogy nekem rögtön ez jutott eszembe, azóta sem jutott más eszembe, örülnék, ha a fiamnak nem kéne kötelezően bevonulnia.

A családcsoport egyik válaszadója szerint:

Így valóban, azok lesznek katonák, akik katonák akarnak lenni, és aki katona lesz, azt megfizetik érte. Tehát ez valóban egy emberséges alternatíva mondjuk a munkanélküliségre is.

Az egyik hazatelepült Magyarország műszaki felemelkedését várja:

Magyarország könnyen be tud kapcsolódni a műszaki fejlesztésekbe és kutatásokba.

Általános volt az a vélemény is, hogy a magyar hadsereg nagyon rossz műszaki és erkölcsi állapotban van, presztízse pedig alacsony. A válaszadók a csatlakozás után erre a problémára is megoldást várnak. Vélemények az egyetemisták és a politikailag aktívak interjúiból:

Én voltam katona, és elég magas beosztású katonákat láttam. akik most vezetik a honvédséget, láttam amint részegen végighányták a laktanyát és egyéb ilyen érdekes részleteket tudnék mesélni, és talán olyan emberek kerülnek oda, akik értenek ahhoz amit csinálnak és nem olyanok akik politikai és egyéb érdekharcok révén tudtak olyan pozíciókba kerülni ahova elértek.

Az én apukám hivatásos katona volt, aztán utána tanított is, hát amiket mesélt! Elképesztő, hogy milyen középkori állapotok uralkodtak. És talán még uralkodnak most is nagyon sok helyen. Szóval az ilyen szempontból a NATO az oké.

A NATO csatlakozás értékeit a válaszadók a nyugati demokráciák értékeivel azonosították. Ez leginkább az újságíróknál nyilvánult meg.

Azt gondolom, hogy a szabadság, a demokrácia az általános emberi érték. És azzal, hogy mi ide beléptünk, emellett teszünk hitet.

Végül is, mindig a Nyugathoz akartunk tartozni, évtizedek óta ez a vágyunk. Azzal, hogy beléptünk a NATO-ba, sokkal közelebb kerültünk ehhez a célhoz.

Ami Magyarország belépésének nemzetközi politikai relevanciáját illeti, a NATO-t ellenzők fogalmazták meg, hogy a szövetségből kimaradó szomszédos országokban élő magyar nemzetiségű kisebbségek számára a mi csatlakozásunk hátrányt fog jelenteni. Az egyetemisták csoportjában azonban ellenkező véleményeket is hallhattunk:

Ha Magyarország tagja lesz a NATO-nak, ez növeli a presztízsét és akkor sokkal erősebb pozícióból tárgyalhat a szomszédos országokkal.

A hazatelepültek véleményében paternalisztikus és helyenként gyermeteg vonásokat lehetett felfedezni:

Azt hiszem, hogy a magyarok tisztelettel néznek fel az ilyen szervezetre és büszkék, hogy a tagjai lehetnek.

Magyarország olyan apró kis ország, hogy szüksége van egy nagy és erős katona apára és nagy erős katona anyára.

Végül is jó érzés, ha az én apám erősebb, mint a te apád, és meg tud engem védeni. Ilyen egyszerű.

4.3. A NATO megszemélyesítése, a NATO-ról alkotott kép

A NATO-ról alkotott képet a válaszadók mindenekelőtt az Egyesült Államokkal mint katonai nagyhatalommal azonosították. Az interjúkban említett számos pozitív attribútum és érv ellenére az érzelmi attitűdök a negatív agresszivitástól egészen a „macho" férfiasságig terjedtek. Az interjúk végén a spontán asszociációk formájában kifejezett NATO impressziók közül az egyetemisták például a következőket hangsúlyozták: *fegyver, USA, hidegháború, erőszak, rágógumi, félelem, lidércnyomás.*

Nagyon figyelemre méltó, hogy amíg az egyetemi hallgatók csoportjában a válaszadók a racionális érveket figyelembe véve a NATO csatlakozás szükségessége mellett foglaltak

állást, érzelmi alapú asszociációik egyike sem pozitív. Az ambivalens hozzáállás azonban nem csupán az egyetemisták válaszaira jellemző. Előfordult ugyanakkor, hogy a különböző csoportok válaszadóinak NATO reprezentációi idealizáltak. Illusztrációképp nézzünk néhány példát:

Kelet-magyarországi csoport:

Nagy, hatalmas, erős, de, segítőkész német katona.

Bruce Willis katonai ruhában.

Egyetemisták csoportja:

Egy nagyobb köpönyeget viselő fehérbőrű férfi, amivel mindenfélét tud csinálni, megfojthat vele, de akár meg is védhet, ambivalensen viselkedik.

Amerikai típusú nagyon kemény férfi, kefe hajú, agresszív

Ryan közlegény: undorító és vonzó egyszerre

Családok csoportja:

30 alatti férfi, vékony, szikár, fehér, határozott, erőszakos

középkorú szikár német vagy akár angol katona figura, mákos őszes hajjal, bajusszal., rettenetesen keménynek és becsületesnek tűnik, de az a benyomásom róla, hogy ugyanakkor viszont hajlamos a korrupcióra

Politikailag aktívak csoportja:

Sean Connery. Határozott, kiegyensúlyozott, nyugodt, magabiztos,

Nekem Bill Clinton jut eszembe róla. Egy jóképű, kifelé teljesen, minden szempontból kifogástalan és erőt és tekintélyt sugárzó. Belülről erkölcsileg züllött, korrupt.

Újságírók csoportja:

Sörtehajú idősebb katonatiszt, aki nem azért hazudik, mert gonosz, hanem mert kénytelen. Alapvetően nemes célt akar elérni, de ezt csak nemtelen eszközökkel teheti.

Hazatelepültek csoportja:

John Wayne. Erős, igazságos és mindenkit lelő, piff paff puff, aki rossz és akkor rendet csinál. Szép nagy léptekkel megy, néha megiszik egy whyskit is és ráver a csajok seggére.

5. Magyarország és az Európai Unió

Az EU-ba való belépés terve sokkal kevésbé ellentmondásos, mint a NATO csatlakozás eldöntött ténye. Ez a csatlakozási ambíció konzisztens azzal az önképpel, miszerint mind történelmileg, mind kulturálisan Európa integráns részei vagyunk. A válaszadók racionálisan tudatában vannak, hogy az EU csatlakozás szuverenitásunk bizonyos fokú feladását jelenti, de a kérdés jelenleg csupán teoretikusan jelenik meg. Úgy tűnik, hogy a válaszadók képtelenek érzelmi reakcióikban átélni, hogy mit jelent ez az áldozat.

A legtöbb válaszadó az EU-tól sokkal több előnyt vár, mint hátrányt. Véleményeik azonban felületes informáltságot tükröznek a Magyarország számára várható következményekről. Egyetlen tényt hangsúlyoztak egyértelműen minden – legfőképpen azonban a kelet-magyarországi – csoportban. Ez a magyar mezőgazdaság csatlakozás utáni nehézségeire, esetleges összeomlására vonatkozott. Máskülönben a legpozitívabb eredménynek azt tartották, hogy EU tagként helyzetünk hosszú távra konszolidálódik Európában. Az

Ukrajnából származó fiatalember az ottani magyarság elszigetelődését vetette fel, és úgy gondolta, hogy nincs lehetőség ennek elkerülésére.

A csoportokban említett előnyök és hátrányok, amelyek ismét csak a médiában elhangzott argumentációt tükrözik, a következőképpen alakultak:

Előnyök	**Hátrányok**
Az EU csatlakozás javítani fogja a gazdaságunk helyzetét	A nyugati cégek teljesen eluralják a magyar gazdaságot
Könnyebb lesz külföldön munkát találni	Növekedni fog a munkanélküliség
Növekedni fog az életszínvonal	Az árak az égig fognak nőni
Könnyebb lesz külföldre utazni	A magyar mezőgazdaság összeomlik
	A szomszédos országokban élő magyarok esélyei romlanak

5.1. Az EU csatlakozás negatívumai

Az EU csatlakozással kapcsolatos legelterjedtebb babonás félelem az, hogy a nyugati tőke felvásárolja a magyar javakat, gyárakat annak érdekében, hogy tisztességtelen előnyökre tegyen szert és kizsákmányolja a magyar munkavállalókat. Ennek jeleit már ma is többen felfedezni vélik. Ezt a veszélyt számos aspektusból, és mindig negatív konzekvenciákkal összekapcsolva közelítették meg. Néhány példa a kelet-magyarországi, a családok és a politikailag aktívak csoportjából:

Oké, csatlakozunk, és csináljuk, aztán azt csináljuk, amit elvárnak tőlünk, és végül ugyanúgy kizsákmányolják az országunkat, mint eddig.

Jönnek, és olcsón megveszik a magyar vállalatokat. A profitot meg kiviszik az országból. Az ingatlan árakat pedig, ha EU szinten értékesíthetővé válnak, az árakat másodpercek alatt úgy felhajtják, hogy a magyarországi fizetésekből még kevésbé lesz lehetséges lakáshoz jutni. Ez szociális feszültségeket fog generálni, és komoly politikai problémákat is okozhat. Aminek megint egyik előre látható kedvezőtlen következménye a nacionalista indulatok felkorbácsolása lesz.

Az idegenek megveszik a magyar földet. Az árak az egekbe szöknek és ezt a magyarok nem fogják tudni megfizetni. Így a magyar termőföld idegen kézbe kerül.

Mint már említettük a legnagyobb félelem a mezőgazdaság tönkretétele. Egy a földből élő család gyermeke ezt így fogalmazta meg:

A mezőgazdaság hatalmasat fog bukni. Vegyük Hollandiát vagy Olaszországot. A farmer ott pénzt kap azért, hogy ne termeljen, hogy ugaron hagyja a földjét. Mert túltermelés van. És pl. beszélték, hogy a Hollandiában olcsóbb, mint Magyarországon megtermelni. Tehát hatalmas válság lesz.

Az Európai Unióval kapcsolatos aggodalmakban bizonyos mértékig generációs különbségek mutatkoznak. Az idősebbek és a középgeneráció sokkal problematikusabbnak látja a csatlakozást, mint a fiatalok. Összességében még a kelet-magyarországi csoport is pozitívabban állt a kérdéshez, mint például a családok vagy a politikailag aktívak csoportja. Ezt részben racionális érvekkel, részben érzelmi okokkal magyarázhatjuk.

A családcsoportban hangzott le, hogy:

Már olyan sok rossz dolog történt az emberekkel, hogy a többség nem lát semmilyen ígéretes perspektívát.

A nyugdíjasok, de már a 40 év felettiek sem fogják megtalálni helyüket az EU-ban.

Egy hazatelepült szerint azonban:

Nem hiszem, hogy nehezebb lesz az EU-ban élni, de azt sem hiszem, hogy jelentős pozitív változásokat fog hozni. Ez az embereket csalódással fogja eltölteni.

Több válaszadó – ha rezignáltan is, de – kilátásba helyezte, hogy az EU tagként fel kell majd adnunk valamit nemzeti szuverenitásunkból és/vagy nemzeti jellegzetességünkből. Egy újságíró szerint:

Fel kell adni valamennyit a tradicionális értelembe vett nemzeti szuverenitásunkból. De ha körülnézünk a világban, azt láthatjuk, hogy a tradicionális nemzeti szuverenitás ideája és gyakorlata már a múlté.

5.2. Az EU csatlakozás pozitívumai

Mielőtt áttérnénk az EU csatlakozás várható pozitívumaira, idéznünk kell egy érdekes megjegyzést a negatívumok fenti blokkjával kapcsolatban, amely az egyetemisták csoportjában hangzott el:

Szerintem alapvetően hálátlanok vagyunk, mert ha ugyanezeket a kérdéseket, amiket most itt boncolgatunk pl. 8 évvel ezelőtt boncolgattuk volna, akkor sokkal jobban éreztük volna, hogy mik a dolog vitathatatlan előnyei. Az ember mozgástere bővül, és ha a mai magyarokat megkérdezzük a külföldi tulajdonról stb., sok hátrányt el kell szenvedni, ez igaz, de ha az életszínvonal olyan lesz mint nyugaton, akkor nyilvánvalóan elsöprő többséggel győzne az az álláspont, hogy lépjünk be az Unióba.

Az Európai Unióval kapcsolatos előnyöket két egymással összefüggő érvcsoportba oszthatjuk. Az egyik az utazás teljes szabadsága, a másik pedig különböző gazdasági előnyökre vonatkozik. Nagyon érdekes azonban, hogy még a viszonylag vitathatatlan előnyök megfogalmazására is némi fenntartással került sor; pozitív megnyilvánulásaik mellé a válaszadók siettek hozzátenni: „de”.

A támogató érvelés az egyetemisták csoportjában így hangzik:

Én azt látom jónak az EU-ban, hogy új források nyílnak meg. Nagyon sok pénz van, amit nem is tudunk igénybe venni jelenleg. Több pénz áramlik a gazdaságba és segíti a modernizációt. Ez persze nem mindig megy fair módon. A PHARE egy tipikus példa. Mindenféle támogatást adott itt nálunk az embereknek, ugyanakkor az volt a kikötés, hogy az általuk megnevezett szakembert kellett meghívni, ahhoz, hogy azt a pályázatot utána végig lehessen csinálni. Így ők a pénz 70-80%-át vissza kapták. Tehát az EU a sok rossz közül talán a legkevésbé rossz.

A családok csoportjából Portugália példájára hivatkozott egy válaszadó.

Én Portugáliát ismerem abból az időből, amikor még ugye még EU-ról szó sem volt. Gyönyörű ország volt, de rettenetesen nagy volt a szegénység. És attól a perctől kezdve, amikor felvették őket az EU-ba, tényleg fantasztikus összegek áramoltak be az országba. Rögtön utakat építettek, kb. 2-3 év alatt mindent helyrehoztak, Fantasztikus. Komolyan mondom, egyszerűen látványos volt. És az emberek is, igen is jobb kedvűek lettek. De ott kezdődik a probléma, hogy utána ezeket az összeget szépen lassan vissza kell fizetni. De remélem, hogy felvesznek minket is. Nincs más utunk, szerintem legalábbis.

A fiatalember a családcsoportból azt mondta:

A nyugati multi cégek, ahol megkövetelik és el is várják a napi 12-14 órát, maximális lojalitás mellett, új munkakultúrát és munkaetikát hoznak be az országba.

5.3. Az EU megszemélyesítése, az EU-ról alkotott kép

Az EU-t majdnem minden csoportban egy idősebb és meghatározó egyéniségű családanyaként képzelték el, aki a háztartás fejeként kezében tartja a kamra kulcsát, felügyel mind a családi gazdaság alkalmazottaira, mind a családtagok kiadásaira. Erős, de tisztességes. A megszemélyesítések másik vonulata középkori uradalom matrónájától a Montmartre nyilvános házainak madámjain át egészen az emancipált üzletasszonyig terjedt. Nézzünk néhány konkrét példát.

Kelet-Magyarországi csoport:

inkább nő

erős karakterű francia, bátor, nem fél semmitől

akaratos, szigorú

mindenen rajta tartja a szemét

mindenképpen ragaszkodik a szabályokhoz., hadakozni ellene nem ér semmit

Egyetemisták csoportja:

egy piros lámpás házbeli hölgy a Montmartre-ról

egy tüzes, odaadó spanyol táncosnő harisnyatartóval, ha arra kerül a sor, akkor levágja magáról ezt a göncöt

nagy tudású bölcs asszony Honthy Hanna stílusában, aki összefogja a családot, elrendezi a család dolgait, korban 40-50 között van

svájci bankár, aki mindig kikalkulálja, hogy mi mennyibe kerül, mindent mérlegre tesz

Családok csoportja:

Joviális külsejű, rendkívül barátságos, tisztesebb 40-es 45 körüli őszes férfi, aki azonban a tárgyalóasztalnál iszonyatosan kemény érdekember. Nagyon jól tudja, hogy mi az, ami az ő számára előnyös, és az üzleteket alapvetően ezt a szempontot szem előtt tartva köti meg. Tehát ő soha nem jár rosszul.

Úgy képzelem el, hogy egy magas nő. Határozott és erélyes, jó erőben van, bátor és maga köré tudja gyűjteni általában véve az embereket, mert így tudja elérni, hogy tényleg ütőképes legyen.

Politikailag aktívak csoportja:

Az EU nekem is nőnemű. Egy olyan házvezetőnő, aki kicsit sunyin is, kicsit agresszíven is, de borzasztóra figyel. De nem is biztos, hogy házvezetőnő, lehet, hogy maga a gazdasszony, aki szinte meglesi a cselédet, hogy nehogy egy rohadt almával is megrövidítse őt. Egyáltalán nem nagyvonalú.

Egy precíz gazda asszony, aki kiosztogatja, mérővel kimeri a búzát a béreseknek, akik ott vannak ott körülötte. Tehát egy ilyen patriarcha nőben.

Újságírók csoportja:

Egyértelműen. nő, nem sebezhető, nem érzékeny, kezében a kamrakulccsal. És senkinek nem adja oda.

Egy kifejezetten franciás típusú svájci bankár.

Egy hazatelepült szerint:

Az EU valamikor egy európai szép lányka volt: Európa, de egy metamorfózison keresztül egy kövér disznóvá vált át. Ez az Európai Közösség.

Meglepő, hogy milyen egyforma elképzelésük van az Európai Unióról az egyébként egymástól igen különböző csoportoknak. És azt is érdemes kiemelni, hogy ezek a Unió-képek távolról sem sztereotipikusak.

Részletes csoporteredmények

A hat csoport közül három csoportot részletekbe menően külön is elemeztünk; ezeket az egyetemisták, a politikailag aktívak csoportja és a hazatelepültek személyes mélyinterjúi voltak. Figyelmünket a NATO és az EU iránti csoportspecifikus attitűdökre összpontosítottuk.

1. Egyetemisták csoportja

Az egyetemi hallgatók a magyar értékeket nem élték át mélyen. Az általános nemzeti sztereotípiakészletből említettek néhányat, mint például az elátkozott magyar sors, a kereszténység védőbástyája, kiváló tehetségű nemzet. Számukra szubjektíve sokkal fontosabbak voltak a (talán a volt szocialista) Magyarország és a nyugati országok közötti civilizatórikus szakadék kézzel fogható és szemmel látható jelei. Európa iránti érzelmeiket ez a háttér motiválta.

Bennem az maradt meg a híradóból, hogy a határon lecserélik a Népköztársaság táblát és hogy nem kell már oroszt tanulni.

WC-hez kapcsolódva, Ausztriában jártunk az autópálya mentén és bementünk egy WC-be, ahogy azt kell mi vittünk be magunkkal WC-papírt, és mikor kijöttünk, a benzinkutas elkapott, hogy hova viszem azt a WC-papírt.

Mi Jugoszláviába jártuk rokonokhoz nyaranta. Egy nagyon gazdag család volt, és mindig elvittek minket mindenhova, az ottani létünket finanszírozták mint szegény rokonokét. A szüleimnek nagyon kellemetlen volt, hogy mindig nekünk fizetnek, most viszont abszolút a fordítottja van.

Ami az Euro-atlanti integrációt illeti, ez volt az egyetlen csoport, amelyik teljes nyíltsággal állította, hogy a NATO és az EU csatlakozás között nincs szükségszerű kapcsolat, az egyik nem előfeltétele a másiknak; vagyis a NATO csatlakozás nem feltétele a jövőbeni EU csatlakozásnak. Ennek ellenére elismerték, hogy végül is a két szervezetet csak elméletben lehet ketté választani.

Miért kell a NATO-t mindig összekötni az EU-val, miért beszélünk együtt róluk. Engem ez zavar. Ahhoz, hogy belépjünk az EU-ba, mintha ehhez elengedhetetlen lenne, hogy NATO tagok legyünk. Lehet, hogy jó pont, de egy olyan diskurzus alakul ki, ami arról szól, hogy ez a kettő együtt van.

Szerintem arról van szó, hogy be kell kerülnünk a nemzetközi véráramba. Ez jó fényt vet ránk. És az ország gyorsabban fejlődne nemzetközi védelem alatt.

Én nem hiszem, hogy a NATO nélkül ne lehetne belépni az EU-ba, vagyis hogy ehhez a NATO a feltétel, de a befektetések biztonságosabbak így együtt.

Az egyetemisták elfogadták a NATO csatlakozás szükségességét, de igencsak fél szívvel voltak mellette. Miközben színleg ecsetelték a NATO előnyeit, érzelmeik nagyon is bizonytalanok maradtak.

Az ember legerősebb vágya az életben maradás. A rosszak közül a NATO a legkevésbé rossz.

Félelem az egyik gyakori indok a NATO mellett, hogy védekezzünk a támadások ellen. A másik, hogy kis ország vagyunk, másként nem tudnánk megvédeni magunkat.

Nem belépni a NATO-ba mindenképpen felelőtlen húzás lett volna. Nem igazán mi akartuk, de nem nagyon volt más választás.

Azt gondolhatnánk, hogy ez a generáció számos előnyre számít az EU csatlakozás kapcsán és a sikeresebb karrier lehetőségét várja az EU-tól. Ennek ellenére ezek a fiatalemberek a politikailag aktívak csoportjával együtt igen szkeptikusan nyilatkoztak a várható következményekről. Pozitívan csak néhányuk vélekedett az EU-ról. Nézzük előbb a reményeket, majd a szkeptikus véleményeket.

EU: igen. Egyrészt egy nyugat-európai szintű életnívó megközelítéséről van szó, másrészt egy szabadabb életet, egy másfaja gondolkodásmódot jelent, ami az EU nélkül csak több évtized alatt alakulna ki. Olyan életet várok, amibe sokkal kevésbé szólnak bele, amit sokkal inkább a sajátomnak érezhetek.

Számomra kérdés, hogy Magyarország gazdasága képes-e arra, hogy egy viszonylagos önálló utat járjon, vagy szüksége van-e az EU-ra. Ha azt nézzük, ami eddig már itt történt, már régóta folyik az EU csatlakozás. A nagy amerikai és európai mamutok már rég itt vannak. Itt ugyanaz a helyzet, mint a NATO-nál; a csatlakozás csak a második legjobb megoldás.

A csatlakozási folyamat nagyon hosszú folyamat lesz, és ennek elsődleges feltétele, hogy az aláírás után 15-20 évig Magyarországról nem engedélyezik a munkaerő bevándorlását Nyugatra. Én majdnem nyugdíjas leszek, mire elmehetek Nyugat-Európába dolgozni.

Nézzük meg azokat az országokat, akikkel Unióba együtt kéne élni: Franciaországot. az etnikai és szociális ellentéteivel, Baszk-földet, Nagy-Britanniát kulturális és vallási ellentéteivel, amelyek Molotov koktéllal kezdődnek és a baseball ütővel végződnek. Hol vannak azok a civilizált és magasan fejlett országok, amikhez nekünk feltétlenül csatlakoznunk kell? Egyet tudok érezni és örülni a norvégokkal, akik két napig be voltak rúgva, mert nem sikerült népszavazással csatlakozni az EU-hoz. Meg tudom érteni a pro-kontra érveket a csatlakozással kapcsolatban, de nem érzem szükségességét a csatlakozásnak.

Végezetül a semlegesség kérdéséről. Az egyetemisták csoportjában a semlegesség és a nemzeti függetlenség nem jelentettek igazán fontos elemet és elsősorban történelmi kontextusban merültek fel.

A semlegesség 56-ban szerintem reálpolitikai kényszer volt, nem lehetett azt mondani, hogy NATO tagok szeretnénk lenni.

Magyarországon az élet különféle kérdéseire a válaszok mindig valami ellen irányulnak és nem valami mellett szól a döntés. A semlegesség 1956-ban az oroszok ellen lett kimondva.

2. Politikailag aktívak csoportja

A csoport tagjai – három nő és két férfi – mindannyian diplomások a gazdaság, a teológia és a bölcsészettudományok területéről. Legtöbbjük a NATO ellen foglalt állást, és az EU tagságért sem rajongott. Azok sem örültek túlságosan, akiknek véleménye nem volt élesen NATO ellenes, és bizonyos szempontból – katonai, biztonsági és gazdasági kérdéseket felhozva érvként – pártolták a belépést.

A NATO megítélését nem lehetett pártszimpátia alapján elkülöníteni. Lett légyen a válaszadó liberális, konzervatív, kommunista vagy jobboldali, a válaszok egy része a csatlakozásra egyértelmű *nem*. Ebben az esetben a válaszadók a semlegesség mellett szavaztak. A válaszok másik csoportja a bizonyos ambivalenciát jelző *„igen, de”*, *„ha, akkor*”, *„szükséges, mert”* típusú állásfoglalások csoportjába sorolható. Mind a NATO-valószínűleg, mind az EU-val szemben felfedezhető a félreérthetetlen bizalmatlanság. Ezért inkább a semlegességet hangsúlyozták. Az érvelést a történelmi és kulturális értékek, a magyar nép erős túlélési szándéka és a Magyarországot ért igazságtalanságok motiválták. Szerbia bombázásának napi eseményei, valamint az a félelem, hogy Szerbia esetleg megtámadhatja Magyarországot, ugyancsak befolyásolták a csoporttagok válaszait.

Mátyás király idején Magyarország az egyik legnagyobb hatalom volt Európában. A Trianoni békeszerződésnek komoly hatásai voltak mind Magyarországra, mind az egész közép-európai térségre. Ha nem vigyázunk magunkra, elsöpörhetnek bennünket.

Hiszem, hogy magyar nép képes a saját kultúrája erejéből megmaradni a Kárpát medencében, és tudom, hogy akár a határokon belül, akár a határokon kívül, a Felvidéken, Erdélyben, ez a nép meg tud maradni, meg tud állni a lábán és nincs szüksége semmiféle támogatásra. Ha bennünket támogattak, abból mindig csak hátrány származott. Annak mindig mi fizettük meg az árát.

A válaszadók ebben a csoportban – és köztük is elsősorban azok, akik NATO-ellenesek voltak, élesen kritizálták a tömegkommunikációs eszközök egyoldalú tájékoztatását. Azzal érveltek, hogy sem az újságok, sem a televízió, sem a rádió nem segítettek, hogy megalapozott döntést hozzanak, mivel csak az előnyökről lehetett látni, hallani és olvasni.

Úgy érzem, hogy nagyon információszegény vagyok NATO ügyben. A döntésemhez nem kaptam információkat. Azokat az információkból pedig, amiket kaptam, egy hangot sem értek. A mindenkori politikai kormányzat akkor is hazudik, ha kérdez. Tehát amit nekem közvetítettek ebben az ügyben, mint állampolgárnak, annak semmi hitele nincs előttem.

Ebben a csoportban az érzelmi alapokon szerveződő integráció-ellenes vélemények is igen erőteljes hangot kaptak. Úgy érezték, hogy a NATO és az EU csatlakozást rájuk kényszerítették.

Svájc és Dánia is biztos végiggondolta, amikor azt mondta, hogy jó neki egyedül.

Magyarországnak egész más a kultúrája, mint Nyugatnak, de különbözik gazdasági fejlettségben és szokásaiban is. Ami a gazdaságot illeti, Magyarországnak meg kell erősödnie és meg kell tudnia állni a saját lábán. És ha majd akkor hív bennünket a NATO vagy az EU, hogy szívesen látnak minket, akkor szívesen csatlakozunk saját döntésünkből és nem kényszer hatására, és nem így gazsulálva, ahogy most csináljuk.

Mindig arra vágytunk, hogy semlegesek, függetlenek és szabadok legyünk. És amikor végre elértük azt a célt, amit kitűztünk, akkor nem bírunk magunkkal, és valami késztetést érzünk arra, hogy valahová menjünk. Mentünk is. Magunktól. Ha másért nem, azért, hogy most megmutassuk, hogy mit nekünk függetlenség, a gyűlölt Varsói Szerződés helyett most önkéntesen megyünk egy másikba. Miért? Amikor egyedül is megoldhatók a dolgok. És kérdem én, mitől európaibb egy NATO, mint volt a Varsói Szerződés? Most egy vörös csillag helyett ötven csillagunk van.

Én úgy gondolom, hogy a szövetség az önkéntes alapon kell hogy működjön. Sok olyan szövetségnek voltunk a tagjai, amely ránk volt erőltetve és úgy működött, hogy minket kizsákmányoltak és mi húztuk a rövidebbet. Bizonyos mértékben a NATO is ilyen.

Bár a semlegességet preferálták, elismerték, hogy lehetséges ellenségeivel szemben Magyarország számára biztonsága érdekében a NATO az egyetlen alternatíva. A NATO egyetlen pozitívuma hatalma és képessége, hogy megvédjen bennünket.

Az előnyei azok abban nyilvánulhatnak meg, hogy ha most bombázzák Szerbiát és Szerbia megtámadja Magyarországot, akkor remélhetően az ígéretüket betartják a tisztelt felek. És nem úgy mint 1956-ban.

Szerbia bármikor csatlakozhat a Szovjetunióhoz. Sőt, már ki is jelentette, hogy csatlakozik a volt Szovjetunió önálló tagországaihoz. Nyilván a Varsói Szerződés után ez nem volt számunkra alternatíva, a népszavazáson ez nem ment volna át. Én sem tudtam volna elképzelni. Most szembe kerülünk ezzel a szövetséggel, ezt is tudomásul kell venni. Hogy Oroszország, Kína és az ő körülöttük tömörülő országok azok gyakorlatilag velünk szemben állnak és szembe kell néznünk velük. És ha ne adj Isten erre sor kerülne, akkor nincs más választás, mint a NATO. Ebből a gyakorlati szempontból kell megítélni a kérdést.

Bármenyire is jó lett volna függetlennek és semlegesnek maradni, a jelenlegi gazdasági viszonyok között ez még nagyon hosszú ideig elérhetetlennek látszik. A földrajzi helyzetünktől függetlenül a semlegesség nem fog tudni kiteljesedni. Mert nagyon gyengék vagyunk, és szükségünk van egy nagyhatalomra a hátunk mögött, hogy meg tudjunk állni.

A NATO csatlakozás befejezett tény. Azt azonban még el lehet dönteni, hogy Magyarország belépjen-e vagy se az Európai Unióba. Most nézzük meg, hogy a válaszadók ebben a fókuszcsoportban hogyan gondolkodnak belépésünkről az EU-ba. Az érvelésben itt elsősorban a magyar érdekek és az önbizalom állnak az előtérben.

Ilyenkor azt kell nézni, hogy mi a hasznunk és mi a kárunk abból, ha tagjai leszünk ennek az Uniónak. És addig nem szabad belépni, amíg az általunk legszükségesebbnek tartott és a mi érdekeinket védő dolgokat nem tudjuk elfogadtatni más EU tagokkal. Gondolok itt a földre, a mezőgazdaságra, az élelmiszer termelésre, amelyek Magyarországnak első rendű oldalai. Tehát, ha ezeket nem tudjuk megvédeni negatív hatásoktól, akkor nincs értelme belépni a szövetségbe, mert tönkre tesszük azt, amit eddig felépítettünk, ami Magyarország imidzsét adja.

Két másik ellenérv Magyarország szuverenitásának – a gazdasági folyamatok determinálta – elvesztésétől tart.

Ha tagjai leszünk az Uniónak, akkor elképzelhető, hogy az Uniós tagországok állampolgárai korlátozások mellett, de szabadon fognak földet vásárolni. Igaz, ez ma már zsebszerződésekkel tökéletesen működik a Dunántúlon. Ugye a fél Dunántúlt már felvásárolták az osztrákok. Sőt, ma már ott tartunk, hogy az osztrákok, meg a németek, az Alföldön is vásárolnak tanyákat.

Nem lesz forint, csak euro a nagy európai egyesült államokban és nekünk nem lesz önálló pénzkibocsátási jogunk, nem lesz önálló pénzügyünk. Elveszítjük a szuerinitásunkat, teljesen alárendeltek leszünk.

A csatlakozás ellen érvként jelent meg a kulturális különbözőség, valamint bizonyos szokások és normák, amelyeket azonban főleg a kommunista korszak jellemzőinek tartottak.

Magyarország kulturálisan más, mint Nyugat. Az elmúlt 40 évben mindenkinek meg kellett tanulnia sumákolnia egy kicsit. Kommunikációs kultúránkra ez napjainkig jellemző. A másik meg, hogy a magyarok úgy gondolják, bizonyos normákat nem kötelező betartani. Lehet jegy nélkül utazni, adót csalni, satöbbi. Ez én szerintem az európai kultúrában azért nem ennyire általános. Biztos hogy ott is bliccelnek, de ez nálunk ez egy teljesen elfogadott csoportnorma. Így nem lehet Európába menni.

Érdekes módon a NATO megszemélyesítése nem igazolta vissza azt a kifejezetten negatív képet, amit a beszélgetésben elhangzottak alapján vártunk. A beszélgetésben elhangzott NATO ellenesség, a felhozott negatívumok sokkal inkább intellektuális, mint érzelmi attitűdöket közvetítettek. A többségi véleményekkel szembeni kritikai hangvétel nagy valószínűséggel önmaguk független értelmiségiként való reprezentálása motiválhatta.

A NATO olyan, mint Sean Connery. Határozott, kiegyensúlyozott. Nyugodt, magabiztos.

Szerintem a NATO egy nagyon maszkulin férfi, nagy, erős testű, szőrös. Szabályszerűen minden rendben van rajta, semmi nem lóg ki, semmi nincsen félrecsúszva, minden tökéletes és szabályos rajta.

Nekem Bill Clinton jut eszembe róla. Egy jóképű, kifelé teljesen, minden szempontból kifogástalan, és erőt és tekintélyt sugárzó. Belülről azonban erkölcsileg züllött és korrupt.

Az EU megszemélyesítése óvatos, ambivalens attitűdre utal.

Az Európai Unió nőnemű és egy igazi bürokrata. Nagyon udvarias az ügyfelekhez. Irodájában mindennek megvan a rendje, helye. A dolgokat nyugodtan, de határozottan intézi.

Nekem az EU egy agresszív nő, aki mindenen rajta tartja a szemét. Irányítja a háztartást és meglesi a cselédet, hogy nehogy egy rohadt almával is megrövidítse őt.

Több nemzetiségből van összegyúrva, nincs igazi egyénisége és nem tudja, hogy kicsoda. Egy mixelt személy. A németek képviselik a férfiasságot, a déli országrészek inkább a nőiességet. Még elég fiatal, most keresi önmagát, saját valódi identitását.

3. Hazatelepültek

A hazatelepült magyarokat – három férfit és egy nőt – egyénenként kérdeztük meg. Mindannyian az 1990-es rendszerváltás óta élnek Magyarországon. Két férfi az Egyesült Államokból érkezett. Egyikük (József, 74 éves) 1956-ban hagyta el Magyarországot. A fiatalabbik (Brian, 37 éves) a számítógép szakmában dolgozik. Az Egyesült Államokban született egy oda disszidált magyar édesanyától. Gyermekkorában néhány évig Magyarországon élt. Felesége magyar. A harmadik férfi (Sándor, 53 éves) 1972-ben hagyta el az országot. Nyugat-Németországban élt, de 1990 után létrehozott egy német-magyar közös vállalatot, amely bérmunkát végez. Ideje nagy részét szülőházájában tölti. A 31 éves magyar nő, Éva, Erdélyből menekült Magyarországra Caucescu diktatórikus rezsimje elől.

Ami a NATO és az EU csatlakozással kapcsolatos pozitív és negatív attitűdjeiket illeti, azok teljes mértékben ellentétesek a politikailag aktívak csoportjában tapasztaltakkal. A politikailag aktívak csoportjában ugyanis a nyomatékosan hangsúlyozott negatív jellemzők mellett a pozitív megítélések hangsúlytalanok maradtak. A hazatelepült magyarok egyhangúan a NATO és az EU csatlakozás előnyeit emelték ki és a negatívumok kaptak kisebb jelentőséget. Ebben a kontextusban a semlegesség nem jött szóba.

A NATO és az EU mellett felhozott számos érv és előny mellett a hazatelepültek kiemelték azonban a kezdet nehézségeit, a kisebbségi kérdést, valamint a földtulajdonlás és a szuverenitás kérdését. Mindannyian annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a magyar kormány meg fogja oldani ezeket a problémákat. Remélték, hogy érdemes volt a NATO-hoz csatlakozni, és megéri majd az EU-ba is belépni.

Magyarország helyzetét és a magyar értékeket minden válaszadó a saját egyéni tapasztalatai és érzései alapján ítélte meg. A politikailag aktívak csoportjához hasonlóan Magyarország dicsőséges múltját és a magyar emberek nagyszerűségét emelték ki. József szerint

Magyarország mindig is Európa bástyája volt, és hangsúlyozta a magyar emelte kiemelkedő tudását, amire mindig is büszke volt Amerikában.

Magyarország az elválasztó fal kelet és nyugat között. Ha jöttek a törökök, a tatárok, és el akarták foglalni Európát, akkor mindig mi voltunk, akik elvéreztünk. Ezért a szolgálataiért Magyarország megérdemli, hogy a nyugathoz tartozzon. A magyar agy kitűnő, észben nem szűkölködünk. A Holdra szállásban is volt szerepünk, különféle dolgokat szállítottunk, az amerikaiak meg is mondták. A NATO élvezni fogja a magyar ész és intellektus előnyeit.

Sándor a Magyarország és Németország közötti kapcsolatok fontosságát hangsúlyozta és idézett egy német felmérés eredményeiből. Mint Németország barátai, Nyugat-Európához számolhatjuk magunkat.

Magyarország szerencsés helyzetben van. Valamilyen közvélemény-kutató intézmény csinált egy felmérést, amiben arról volt szó, hogy milyen országot látnának szívesen az EU-ban a németek és felsorolták azokat, akik jönnek, a csehek a lengyelek, románok, litvánok, magyarok, stb. A magyarokon kívül a németek senkit nem akartak szívesen látni az EU-ban.

A semlegességet illetően csak József vallott romantikus semlegesség-párti nézeteket, de ős csak a múltra vonatkozóan. A többiek kifejezetten ellene foglaltak állást és ezt racionális indokokkal támasztották alá.

A semlegesség, ugye, az annyit jelent, hogy nem támadható meg az ország. Én az 1956-os forradalomban a szabadságért és a semlegességért harcoltam. Megnyugtató volt, amikor Nagy Imre bejelentette, hogy a történelem folyamán a továbbiakban Magyarország semleges lesz. Ami azt jelenti, hogy mi nem bántunk senkit és minket se bántson senki. Ennek ellenére úgy vélem, hogy ma nem járható út Megint csak azt kell mondani, hogy nagyon jól van a semlegesség, de a semlegességhez nem csak zsíros kenyér kell, ahhoz kell egy kis pénz is. És Magyarország pillanatnyilag szegény.

Brian a kérdést gazdasági oldalról és Magyarország biztonság szempontjából közelítette meg.

Magyarország szegény ország, ezért tartoznia kell valahová, hogy békében élhessen. Csak az olyan gazdag országok, mint Svájc tehetik meg, hogy ne tartozzanak sehova se, hogy semlegesek maradjanak.

Sándor a világméretű globalizációra hivatkozott. Szerinte ebben a folyamatban egyetlen ország sem maradhat semleges.

Aki semleges, igazából az sem semleges, mert benne vagy a gazdaságban. Most Magyarország számára is eljött az idő, amikor el kell dönteni, hogyan, hová, merre induljon el. Azt gondolom, nem lett volna értelmes dolog semlegességet választani.

Az szomszédos országokban élő magyar nemzetiségiek kérdésében természetesen Éva volt a legérintettebb. A NATO-val kapcsolatosan a magyar állampolgár szemszögéből meglehetős optimizmussal reagált a kisebbségi kérdésre és a román kormány jövőbeni lehetősége lehetőségeire.

Most, hogy mi már NATO tagok vagyunk, jobban meg tudjuk védeni az ottani, a romániai magyarság érdekeit. És ezáltal már nem lehet ilyen politikai kis játszadozásokat tenni a románoknak, hogy most engedünk egy kicsit, de mégse, megszegjük a szabályokat. Most már valami komolyabb tömbbel állnak szemben.

A határon túli magyarok helyzetét Sándor is optimistán ítélte meg.

A szomszéd országok, a szlovákok meg a románok irigykedni fognak. Irigykedni fognak, de semmit sem fognak tenni az ottani magyarok ellen. Ők is igyekeznek be a NATO-ba és az

Unióba. És természetesen őket is be fogják venni és akkor, ha egyenlő jogaik és lehetőségeik lesznek Európában, mint a magyaroknak, akkor megszűnik az irigység.

Éva lelkesedéssel nyilatkozott a népszavazás eredményéről.

Én abszolút pozitíven éltem meg. Örültem neki, mert úgy éreztem, hogy valahova kell tartoznunk. Meg azért, hogy tulajdonképpen Magyarország egy stratégiai hely és egy annyira kis országnak, mint amilyen Magyarország, valahova tartoznia kell, nem maradhat semleges. És majd szükséges lesz az is, hogy belépjünk az EU-ba. Szóval abszolút örülök neki, mert úgy érzem, egy az első lépés vissza a Nyugat felé.

Sándor válaszát védelmi motívumok jellemezték.

A magyarok megszavazták, hogy belépjenek a NATO-ba, azért, hogy valami biztonságérzetük legyen az embereknek ebben az országban. Hogy ha már háború van, akkor először az életükben a győztes oldalára kerülnek. Ez így hangzik nagyon egyszerűen és banálisan. Persze valószínűleg nem fogják megtámadni Magyarországot, de attól még lehet félni, nem? Végül is nem rossz dolog az, ha valakik tudja, hogy az én papám erősebb, mint a te papád és akkor engem megvédenek. Ez ilyen egyszerű. Biztonságérzetet akartak az emberek.

József szerint

Amerika és a NATO tudja, hogy nekik milyen kötelezettségük van a magyarokkal szemben És azt is tudják, hogy felelősek értünk. Olyan védelem alatt vagyunk, hogy nem kell a magyaroknak, hogy azt a pár régi gépet bevessék, nem kell.

A NATO csatlakozás megítéléshez hasonlóan az EU-csatlakozást is egyöntetűen pozitívan ítélték meg. A belépés szükségességének okai: az életszínvonal növelése és a magyar termékek külföldi piacokon történő elhelyezése. Természetesen van min javítani és van mit változtatni, de nem gondolták, hogy Magyarország felkészületlen lenne a csatlakozásra vagy bármit is tanulnia kellene a belépése nyilatkozat aláírása előtt.

Brian tapasztalatai szerint:

Magyarország sokkal fejlettebb mint Lengyelország, Románia, Szlovákia, és itt az emberek jobban élnek mint akár Spanyolországban, Portugáliában vagy Görögországban. Akár azonnal beléphetnénk.

József ennél óvatosabb volt:

Mi egy agrárállam vagyunk. Még mindig mezőgazdaság van főleg. Hát azt valahol el kell adni. Értékesíteni. Ezért meg kell nyitni a piacot a Nyugat felé, hogy az vérkeringésbe bekapcsolódjunk. Amit meg tudnak engedni maguknak az emberek teszem fel egy Belgiumban, egy Svájcban, egy Németországban, vagy éppen itt a határon, Ausztriában, azt mi még nem tudjuk megadni. De hogy ha mi is oda tartozunk, akkor mi is meg fogjuk tudni adni. Természetes dolog.

Éva a piacokra helyezte a hangsúlyt.

Az EU nagy piac a magyar mezőgazdaságnak. Az azonban igaz, hogy valamennyi pénzt be kell invesztálni az ágazatba.

A nemzetközi szervezetekbe való belépésnek nyilvánvalóan ára van. Ez szuverenitásunk kisebb mértékű elvesztésében nyilvánul meg. A hazatelepültek azonban ezt a kérdést is sokkal kedvezőbben látják.

Éva szerint:

Rajtunk múlik, hogy elvesztjük-e a szuverenitásunkat vagy sem. Nem szabad elvesztenünk, nem szabad hagynunk, hogy elveszítsük. Biztos, hogy valamelyest befolyásolva leszünk, de hát mondom, csak politikai ügyesség kérdése, hogy mit engedünk. Az EU-ba mindenki viszi a saját karakterét, a saját pozitívumait. Valamivel biztos mi is hozzá tudunk az egészhez járulni, úgy hogy a saját identitásunkat is megtartsuk és önmagunk is tudjunk maradni.

A NATO-ról alkotott pozitív kép eredménye, hogy a megszemélyesítés során is egyértelműen pozitív kép rajzolódott ki a szövetségről. A megítélésekben azonban némi naivitás és érzékelhető.

Brian:

A NATO-t egy idősebb angol úrnak képzelem. Ügyvéd, jól öltözik, öltönybe, állandóan mosolyog a kamerák előtt. Kedvenc szórakozása a sakk és whiskyt iszik.

Éva:

Határozott, erős karakterű, de jó és békés ember, aki univerzális békét akar megteremteni. Azt takarja, hogy egymás ne nyomják el a nemeztek. Vagy legalább is így állítja be ezt az egészet.

József:

Erős mert jól él és a jövője biztosítva van. Magyarország egy újszülött, apánk a NATO, anyánk az EU. És ennek az apának és anyának sokat kell törődnie az újszülöttel, amíg fel nem nő. Nyilvánvaló, hogy az anyának kell gondoskodni a pelenkától kezdve mindenről. Az igazat megvallva, pénzt is kell adniuk. És ők ezt meg is teszik.

Sándor:

A NATO olyan, mint a western filmek hőse, John Wayne. Úgy kell elképzelni mint John Wayne-t, szóval ő a NATO. Én vagyok az erős, igazságos és mindenki piff paff puff, aki rossz és akkor rendet csinálok. Ez a NATO John Wayne. Szép nagy léptekkel megy, néha megiszik egy whiskyt is és ráver a csajok seggére.

Az Európai Uniót csak Éva és Sándor személyesítette meg, a két Amerikából hazatelepült férfi nem. Arra hivatkozott, hogy nincs elegendő információjuk az EU-ról. Az Erdélyből érkezett Éva egy elképzelt képet, Sándor egy gyakorlatias valóságot rajzolt fel.

Az EU-ról nekem Giscar d'Estegne jut az eszembe. Tehát egy kicsit franciásnak látom az egészet. Elegáns, megfontolt, határozott. Kimért és tudatos. Jó politikus, nagyon jó diplomata. (Éva)

Az EU egy európai szép lányka volt És Európa egy metamorfózison keresztül egy kövér disznóvá változott át. (Sándor)

A fókuszcsoportokban kapott eredmények összefoglalása

1. Magyar értékek

Minden csoport ugyanazokat a sztereotípiákat hozta fel Magyarország és a fontos magyar értékek megítélése kapcsán. Ezek a következők:

Magyarország ázsiai eredete ellenére Európa integráns része. Ez a hely megilleti az országot. Ezt igazolja és támasztja alá az tény, hogy Magyarország védelmezte a keresztény Európát a török hódítástól.

A magyar emberek szokatlanul tehetségesek. Erre példákat a tudomány (pl. fizika), vagy a művészetek (pl. film) területéről hoztak fel.

Ezek a sztereotípiák képezik azt a bázist, amelyen felépül a Magyarország integráns része (Nyugat)-Európának képzet. E biztos alapzat mellett azonban fellelhető az önkritikus hang, és a fenntartás is, vajon tényleg érettek vagyunk Európára?

Magyarország szegény, kicsi és gyenge ország, gazdaságilag jóval lemaradva Nyugat mögött. Ez azonban főleg a szovjet rendszerben eltöltött kommunista uralom korszakának tulajdonítható.

A magyaroknak még meg kell tanulniuk szervezni, kommunikálni és viselkedni ahhoz, hogy sikerei legyenek a jövőben az európai integrációban.

Így a Magyarországnak tulajdonított domináns értékek összhangban vannak az ország ambícióival, hogy betagozódjon az Európai Közösségbe.

2. Magyarország és a Nyugat

A magyar történelem alapján felmerültek általánosan elfogadott fenntartások az európai integrációval kapcsolatban.

Magyarország kompország, Kelet (Oroszország) és a Nyugat (Németország, Ausztria) között ingadozik, de egyik fél sem jelentett az országnak túl sok előnyt; mindkét oldalról kizsákmányolták.

Magyarországot mindig egyedül hagyták a nyugati hatalmak, amikor veszélyben volt, legyen szó a tatárokról, a törökökről vagy az oroszokról. A legutolsó és legfájdalmasabb alkalom az 1956-os forradalom volt.

3. Semlegesség

A fentebb említett sztereotípiák Magyarország és a Nyugat történelmi viszonyával kapcsolatban beidegződtették Magyarország magára hagyatottságának képzetét. Ez az a háttér, amely előtt a semlegesség koncepciója felrajzolódik. A semlegesség és a függetlenség olyan vágy maradt, amelynek megvalósulására sohasem volt igazi lehetőség. Csupán a politikailag aktívak csoportjában hangzott el az a vélekedés, hogy a NATO csatlakozás népszavazással való eldöntésekor ezennel valóban igazi lehetőségünk nyílott a semlegességre, de a magyarok nem próbáltak meg élni vele. Magyarország ismételten elszalasztotta az alkalmat.

4. Magyarország és a NATO

Minden csoportra általánosan jellemző volt a NATO csatlakozással kapcsolatos bizonytalanság és ambivalencia.

A csatlakozás elfogadásának racionális szintjén a NATO objektív és racionális szükségszerűségként jelenik meg, mivel Magyarország kicsi, gazdaságilag gyenge ország, amelyet történelmileg kialakult (potenciális) ellenséges nemzetek vesznek körül. Ezért egy nagyhatalmi erőpotenciálra van szükség, hogy az védelmet nyújtson számára. A NATO csak ebben az összefüggésben talált igenlésre. Ez a szint egyértelműen visszatükröződött a média által közvetített és a csoport beszélgetésekben gyakran ismételt sztereotípiákban.

A megítélés másik, mélyebb emocionális szintjén jelennek meg az USA és a nyugati országok okozta csalódások. 1956-ra emlékezve a szíve mélyén a legtöbb válaszadó kételkedett abban, hogy vajon tényleg meg lehet-e a NATO-ban bízni. A nemzeti büszkeségnek és öntudatnak

nem kedvez az a beismerés, hogy Magyarország gyenge, segítségre szorul, és mivel nincs más választása, éppen annak az erőnek a segítségére szorul, amely néhány évtizeddel ezelőtt cserbenhagyta.

Ezeknek a megfontolásoknak az az eredménye, hogy Magyarországnak (és maguknak a válaszadóknak) nincs más választásuk, mint igent mondani a NATO-ra mint szükséges rosszra, de egyáltalán nem örülnek a csatlakozásnak és nem tölti el büszkeség őket a tagság hatására.

5. Magyarország és az Európai Unió

Az Európai Unióval kapcsolatos asszociációk kedvezőbbel a NATO-nál. Ennek okai, hogy

az EU nem katonai szervezet és viszonylag új intézmény, ezért kevésbé köthető össze fájdalmas, negatív történelmi emlékekkel

az EU csatlakozás szimbolikus megerősítése annak a nem új keletű nemzeti törekvésnek, hogy Magyarországot (Kelettel és a Balkánnal szemben) Európához tartozónak ismerjék el

a megbántottság érzéséből fakadó negatív érzelmeket már a NATO-ra vetítették és ily módon megszabadultak tőlük

a Nyugat-Európával kapcsolatos az általános, és a személyes, egyéni tapasztalatok pozitívak, bár senkinek sem voltak konkrét, részlet ismeretei az integráció lehetséges jövőbeni hátrányairól

Bár a válaszadók tudatában voltak az EU csatlakozás azon várható következményének, hogy a belépéssel a magyar szuverenitás valamelyest sérülni fog, de végkövetkeztetésként ezt az árat elfogadhatónak találták.

6. A csoportok átfogó jellemzői

Bár az ilyen kis létszámú csoportok összehasonlítása nem mindig mutat érvényes képet, próbaképpen érdemes felsorolni azokat a vonásokat, amelyek jellemzőnek mondhatók.

a fehérgyarmati középiskolás korú fiataloknak nem voltak részletes ismeretei sem a NATO-ról, sem az Unióról. Általánosságban uniformizált optimizmus jellemezte ezeket a válaszadókat; fenntartásaik csak a magyar mezőgazdaság jövőjével kapcsolatosan jelentkeztek.

az újságírók beleragadtak „hivatalos” szerepükbe és a két szervezetben való magyar tagság várható kilátásainak kormányzati optimizmusát visszhangozták

a legkritikusabbak az egyetemi hallgatok és a politikailag a múltban és jelenleg aktív középkorú értelmiségiek voltak. Különbség abban mutatkozott a két csoport között, hogy az egyetemi hallgatók sokkal racionálisabbnak mutatkoztak szkeptikus attitűdjeikben. A középkorú válaszadók – elsősorban a NATO-ra – sokkal inkább érzelmeiktől vezérelve reagáltak és Magyarország jövőjét ezekben a szervezetekben jóval sötétebbnek ítélték meg. Ugyanakkor ez a pesszimizmus a tipikus értelmiségi kritikai attitűdnek is betudható, és így részben figyelmen kívül hagyható.

a hazatelepülteket – mint említettük –, egyénileg kérdeztük meg, mert nagyon gyanakvóak voltak egy csoportbeszélgetés iránt. Ennek ellenére Magyarország jövőjét mind a NATO-ban, mind az európai Unióban a lehető legoptimistábban ítélték meg, attitűdjeik időnként meglehetős naivitást mutattak. Egy lehetséges magyarázat erre az a sajátos pszichológiai szituáció, amelyben úgy érzik, hogy feltétlenül optimistának kell lenniük, máskülönben mind a saját, mind a mások szemében következetlennek fognak tűnni.

7. A NATO és az EU megszemélyesítése

Érthető módon mind a két szervezetet autokratikusnak jellemezték és egyik sem volt egyértelműen szimpatikus.

a NATO idegen katona és nagyhatalmú politikus

az EU dominánsan női princípiumként az európai országok háztartását felügyeli

(2003)

Bibliográfia

BARBOUR, *Rosaline S, C Kitzinger, Jenny (eds.) 1999.* Developing Focus Group Research. Politics, Theory and Practice. *London: Sage*

KRUEGER, *Richard A. 1988. Focus Groups A Practical Guide for Applied Research. London: Sage*

Nyelvében él az etnikum?

IDENTITÁS, NYELVI ÉS KULTURÁLIS REPREZENTÁCIÓ EGY MAGYARORSZÁGI SVÁB FALUBAN

Szociológiai Szemle 1997. 2: 125-141.

Bevezetés

Az etnikai hovatartozás reprezentációjában, az etnikai identitás, ill. az etnikai csoport kohéziójának megőrzésében különösen nagy jelentőséget tulajdonít a szakirodalom az anyanyelvnek mint legfontosabb generáló és megtartó erőnek. A nyelv az etnikai hovatartozás objektív dimenziója, legfőbb ismertetőjegye, a „nemzetiségi mivolt lényege", amely az etnikai hovatartozás határát kijelölő szimbolikus dimenzióként is megjelenik (Barth 1969; van den Berghe 1976; Chun 1982; De Vos 1975; Garami-Szántó 1991; Horowitz 1975). A közép-kelet-európai régióban a közös nyelv egyúttal minden nemzetmeghatározás központi magva is (Balázs 1995; Csepeli 1992). A nyelvvel kapcsolatos megállapítások történelmi okokból, valamint a kultúrnemzeti koncepcióból következően nem mentesek az ideológiai konnotációktól, s az objektív dimenziót mindkét esetben átmetszik a többség-kisebbség ellentét szubjektív dimenziói. Ezt a helyzetet tükrözik a külső névadás (labelling) és az önelnevezések viszonya, a másik hátrányos megkülönböztetését szolgáló, a névadó érzelmileg meghatározott hetero- és autosztereotípiái (Csepeli, 1992). Mivel a kisebbség meg-határozása a többség részéről definiált – a megkülönböztetés, helyzetéből adódóan a többség privilégiuma –, a többségi meghatározást a kisebbség is átveszi; ezzel egy időben pedig kiiktatja szótárából saját önelnevezését.

A magyarországi svábok etnikai elnevezése külső névadás eredménye. A 18. század három különböző periódusában Németország egymástól elkülönült földrajzi és nyelvi területeiről bevándorolt telepesek – ritka kivétel – nem éreztek negatív konnotációt a *sváb* elnevezésben, s mind származásuk, mind anyanyelvük megjelölésére átvették. Ennek valószínűsíthetően az az oka, hogy a *sváb* nem a német negatív tartalommal telített gúnyos nyelvi változata, mint pl. szlovák-tót, szerb-rác, hanem egy valóságosan létező, Schwaben területéről származó csoport neve, amelynek tagjai a 18. században elsőként érkeztek Magyarország területére és kevés számú telepest maguk mögött hagyva továbbvándoroltak Oroszország felé. A későbbi telepítési hullámokban érkezők a sváb elnevezést olyannyira internalizálták, hogy az anyanyelv használatára azt mondják: svábolnak.

Fishman (1975) etnicitáselméletében a nyelv nem tudatos tényező, kivéve akkor, ha határmegtartó eszközként szerepel. A nem tudatosság alatt azt érti, hogy a nyelv a hétköznapi beszédaktusokban, önmagában nem értékelt, védett, szeretett és megideologizált valami, hanem kommunikációs eszköz. Közép-Kelet-Európában Fishman állítása pontosan az ellenkezőjébe fordult.

A közép-kelet-európai régió nacionalista nemzeteszménye az anyanyelvként és hivatalos nyelvként egyaránt funkcionáló megteremtett irodalmi nyelvet jelölte ki – mondhatjuk napjainkig ható érvénnyel – a nemzeti identitás központi kategóriájának (vö. Kis, 1996). A nemzetté válás időszakában a birodalmi keretek közé kényszerített, állami határokkal nem rendelkező makroetnikumok és a számszerű kisebbségben élő etnikai csoportok számára egyformán anyanyelvük jelentette létezésük, önmeghatározásuk, identitásuk bázisát. A nyelv nem a kommunikáció, a hétköznapi beszédaktusok eszköze, elvesztette nem tudatos jellegét, s

fő funkcióin – a tudatos határkijelölés, a határmegtartás és ez által az elválasztás-elválasztódás – betöltésén túl óvni, védeni, szeretni való értékké vált. Az édes anyanyelv egyszerre fedte le a nemzetet és a hazát, s zárta ki belőle a „nemzet testébe ékelődött" (Szabó, 1984/85), nemzetiségnek elnevezett etnikai kisebbségeket (Kis, 1996). Ugyanakkor – mintegy reakcióként, s itt kanyarodunk vissza bevezető mondatainkhoz –, az anyanyelv szükségszerűen a kisebbségi etnikumok önmeghatározásában is központi identitás- és reprezentációs kategóriaként jelent meg. A kisebbségi anyanyelv fontosságát hangsúlyozza az az álláspont, hogy az etnikai identitást a származás kizárólagosan az elődök megtartott nyelvével együtt határozza meg, ill. hogy a nyelv önmagában is identitásképző faktor (Hoóz és mtsai, 1985).

Kutatásomban az alább felsorolt területekre, ill. a kontinuitás-diszkontinuitás feltárásának érdekében a területek történelmi dimenzióra is koncentrálva egy etnikai és kisebbségi nemzeti identitást kutató, 1993-ban elkezdett, s részben még ma is tartó antropológiai terepmunka keretében azt vizsgáltam Dunabogdányban, hogy a ma már minden kétséget kizáróan kétnyelvű, svábul és magyarul egyaránt értő és beszélő etnikai közösségben milyen hatással van a nyelvváltás az etnikai identitás alakulására és igazolhatók-e fenti állítások.

A vizsgálat szempontjai:

– ki mit tart anyanyelvének;

– mi az anyanyelv és a származástudat viszonya;

– sváb versus magyar: ezen belül;

  * nyelvismeret, nyelvtudás, nyelvi jártasság,

  * aktív/passzív nyelvhasználat,

  * nyelvhasználat területei, beszédesemények,

  * funkcióelkülönülések,

  * a jobban beszélt ill. a kedveltebb nyelv,

– sváb versus német.

Az adatok gyűjtése részben a tradicionális angolszász antropológia kutatási módszerét követve résztvevő megfigyeléssel, a közösség mindennapi életében való részvétel során folytatott különböző hosszúságú strukturálatlan beszélgetések keretében, és a megfigyelések kontrolljaként, strukturált élet- és családtörténeti valamint tematikus interjúk készítésével történt. Az interjúkészítés kezdetben hólabda módszerrel folyt, a későbbiekben azonban törekedtem arra, hogy lehetőség szerint minden korosztály és társadalmi réteg arányosan képviselve legyen. A dolgozatban leírtak a rövidebb-hosszabb megszakításokkal folytatott kutatás alatt megszólított kb. 5-600 falubeli (a felnőtt sváb lakosság kb. fele) különböző hosszúságú, tartalmú és formájú közlésein, valamint megfigyelt nyelvi reprezentációin és 290 fő család- és élettörténeti valamint tematikus interjúin alapszanak.

A nyelvhasználati szokásokat, ill. a kétnyelvűséget kutatók a vizsgált felnőtt népességet általában három generációs kategóriába sorolják. Általában abból a meggondolásból indulnak ki, hogy a generációk eltérő iskolázottsági viszonyai (Manherz 1977) valamint ebből (is) adódóan a fiatalabb generációk erőteljes felfelé irányuló mobilitási törekvései (Gal 1987) befolyásolják a nyelvhasználati szokások alakulását, ill. a nyelvcsere típusait (Gal 1991). Feltételeztem, hogy ha – mint azt Manherz és Gal bizonyítja –, a nyelvhasználati szokások eltérései idősebb, közép és fiatalabb generációkra bontva írják le az adott népességet, akkor a nyelvhasználat és az etnikai identitás egymásra hatása ugyancsak e három generáció mentén válik szét. Ezért, Manherz életkori határait némiképp kitágítva ugyancsak három generációra

osztottam a lakosságot. Az életkori határok azonban nem szilárdak, s a generációk között értelemszerűen előfordulnak átfedések.

Az első generációba a falu legidősebb, 1993-1996 között 60-80 éves lakóit soroltam. Ez az a generáció, amely 1945-öt már felnőttként élte meg, s egyik legfontosabb generációs alapélménye a kitelepítés. A dolgozatban 89 fő (56 nő és 33 férfi) ma már nyugdíjas, döntő többségében egész életében paraszti foglalkozást űző falubeli közléseire támaszkodom. Iskolai végzettségüket tekintve hat elemit vagy általános iskolát végeztek, de akadt köztük érettségizett (6 fő) és diplomás is (2 fő). Hagyományaira támaszkodva ezt a generációt az erős földhözkötöttség jellemzi. Az első generáció szüleit nevezem felmenőknek. A második generációba a kb. 1933-1953 között születetteket, tehát a vizsgálat idején 40-60 éveseket soroltam. E korosztály tagjainak alapélményét a közösség zártságának második világháború utáni folyamatos oldódása és a megnövekedett mobilitási lehetőségek jelentik, és minden kétséget kizáróan ennek következményeképp a nagyfokú átmenetiség állapota jellemzi. A 148 fő (82 nő, 66 férfi) közül 78 fő érettségizett gimnáziumban vagy szakközépiskolában és 31 főnek van diplomája. Ez a generáció iskolázottsága ellenére nem tudott elszakadni a földtől és szabadideje jelentős részét tölti munkával a család szőlőjében vagy gyümölcsösében. A harmadik generációhoz soroltam az 1953-1973 között születetteket, tehát a 20-40 éveseket. 53 fő (29 nő, 24 férfi) közül tízen-ketten rendelkeztek diplomával és harmincnégyen érettségiztek. E korosztály alapélménye az etnikai határok átjárhatósága, és iskoláztatása folytán a magyar nyelv egyértelműen anyanyelvként való elsajátítása. Korábban ez a generáció munkalehetőségek híján eljárt a faluból, a vállalkozási lehetőségek növekedésével azonban lakóhelyén próbál egzisztenciát teremteni magának.

Kétnyelvűség, diglosszia

Megfigyeléseim szerint a dunabogdányi svábok teljes beszélő közössége kétnyelvű. Kommunikációs repertoárjában, anyanyelvi szintű ismeretekkel, bár az egyes generációkban nem egyenlő kompetenciával egyszerre van jelen a sváb és a magyar. Az irodalmi németet, a „Hochdeutsch”-ot a németül is tudók az iskolai oktatás keretében tanulták (vö. Komlósi-Knipf 1996, Manherz 1977; Mirk 1995;) és egy németül jól beszélő falubeli véleménye szerint: „de ettől ez még nem lett az anyanyelvünk”. A német nyelv iránti érdeklődés változó tendenciát mutat. Míg a hetvenes években jelentkező híján nem tudtak német nyelvtanfolyamokat indítani a faluban, ma, nem utolsósorban a megnövekedett kommunikációs lehetőségek (utazás, külföldi TV csatornák) hatására általános igénnyé kezd válni a német nyelv megfelelő szintű ismerete. Triglossziáról ennek ellenére nem, diglossziáról viszont annál inkább beszélhetünk.

A diglosszia esetét Ferguson ugyanannak a nyelvnek két vagy több változatára érti. Meghatározása értelmében a diglosszia a sváb dialektusok mint nyelvváltozatok és a tőlük „erősen eltérő, nagymértékben szabályozott (grammatikailag gyakran bonyolultabb) föléhelyezett”, „egy másik nyelvközösségben létrehozott”, „nagyrészt iskolai oktatásban elsajátított” német irodalmi nyelv közötti viszonyt kellene hogy jelentse (1975: 310). A két változat között a nyelvhasználatot, a mindennapi beszédhelyzeteket tekintve a „Hochdeutsch” beszédkészség szintű ismerete hiányában azonban nem jött létre a klasszikus fergusoni diglosszia. Kiss Jenő megállapítása szerint diglossziához hasonló viszony előfordul a kétnyelvűség esetei között is, tehát a *diglossziás viszony* jellemezheti a kétnyelvűséget is (1995: 234, kiemelés eredetiben).

A beszélt sváb és magyar nyelvek között a kétnyelvűség általánossá válásával ilyen nyelvi helyzettel találkozhatunk Dunabogdányban. A diglossziás viszony tehát nem az iskolai

oktatás keretében tanított irodalmi német, a „Hochdeutsch” és Magyarországon kialakult, Dunabogdány esetében a rajnai frank és a dunai bajor nyelvjárások egységesülésével létrejött nyelvszigeti, vagyis regionális szinten nem egységesült sváb településdialektus között áll fenn, hanem a sváb és a magyar között (a német nyelv és a sváb településdialektusok viszonyáról ill. a nyelvszigetekről l. Hutterer 1984, 1986; Manherz 1977). Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a Dunabogdányban tapasztalt diglossziás kétnyelvűség hatással van mind az etnikai, mind a nemzeti identitás alakulására és tartalmára.

Hymes a funkciót szem előtt tartva nem tesz különbséget egy nyelv két változata, vagy két nyelv diglossziás szituációja között: „A társadalmi közelség és a társadalmi távolság különböző módokon juttatható kifejezésre: egyesesetekben egyik nyelvről a másikra való átkapcsolás útján ...máskor ugyanazon nyelv különböző változatait használják erre a célra” (1979: 214). Hymes közelítése értelmében az egynyelvű diglossziához hasonlóan a kétnyelvű helyzetben is vizsgálható, hogy a „funkció, kidolgozottság és értékelés tekintetében milyen munkamegosztás jön létre az egyes nyelvek között” (1979: 215).

Anyanyelv, származás, identitás

Anyanyelvként a családi környezetben elsőnek megtanult, reflexnyelvvé vált nyelvet tarja számon a szakirodalom, (esetünkben ez lenne a sváb), amelyhez utólag társul második nyelvként, akár „az anyanyelvi teljesség szintjéig” (Komlósi-Knipf 1996: 291) megtanult (esetünkben magyar) nyelv. Tapasztalataim szerint az anyanyelvi bevallások csak az első generációban felelnek meg ennek a meghatározásnak. A második generáció esetében és a harmadik generációban gyakorlatilag egyszerre történt a két nyelv elsajátítása, és hogy ki melyik nyelvet tartja anyanyelvének és miért, az generációs eltérésekkel összefüggést mutat a származással és a csoporttagság felvállalásával, ill. a jobban beszélt nyelvvel; tehát érzelmi és gyakorlati dimenziói egyaránt vannak.

A csoportnorma szerint minden olyan személy, akinek felmenői svábok, az maga is sváb származású. Az endogámia megszűnésével a második és a harmadik generációban gyakorta előfordulnak vegyes házasságok, de a közösség, miközben a nem sváb házastársat nem fogadja be, a vegyes házasságokból származó utódokat nem veti ki magából. A származás meghatározása ebben a vonatkozásban gyakorlatilag a folytonosságot és az összetartozást hordozó tradíció kérdése. A származás az egyén felől nézve az ősök felvállalásának és a tradíció tudomásul vételének kérdése, összefüggése az anyanyelvvel és az identitással generációs eltéréseket mutat.

A csoportnorma felől közelítve az etnikai csoporttagság beleszületéssel jön létre, tehát származás kérdése és nem választható. Vállalása, a csoporttal való azonosulás és a csoport-lojalitás azonban az egyén szubjektív döntése, egyúttal az etnikai identitás legfontosabb dimenziója. Az egyén szempontjából tehát a csoporttagság identitás (Barth 1996).

Az első generáció és felmenői

A falubeliek emlékezete szerint földműveléssel foglalkozó nagyszüleik nemigen, szüleik viszont értettek annyira magyarul, hogy a legszükségesebb esetekben érintkezni tudtak a magyarokkal, beszélni azonban csak rosszul tudtak és a szavak nyelvtani szabályok nélküli egymás mellé illesztésével, fejezték ki magukat (Pl. „Nincs volt rajta” – Nem volt ott; „A maga te urad?” – A magáé?). A falu határát kevesen lépték át, s a falu határában lévő kőbányában dolgozók számára sem volt szükséges a magyar nyelv magasabb szintű

elsajátítására. Megítélésük szerint felmenőik nem nagyon értettek németül, de annyit mindenképpen, amennyire munkájukhoz ez elengedhetetlen volt, pl. kőfejtőként, dolgoztak a kőbányában; magasabb szintű német nyelvtudása azonban csak azoknak – elsősorban férfiaknak – volt, akiket foglalkozásuk Németországhoz, vagy Ausztriához kötött, pl. terménykereskedéssel, vagy szállítással foglalkoztak. A felmenők többsége számára elegendő volt az a német tudás, amit imakönyveik és az igehirdetés nyújtott. Sváb írott nyelv nem lévén a II. világháború előtt elsősorban német nyelvű imakönyveket használtak.

Az első generáció anyanyelvi szocializációját teljes mértékben biztosította a szűkebb családi-rokonsági, valamint a tágabb falukörnyezet, s a legteljesebb természetességgel a svábot nevezték meg anyanyelvüknek. Anyanyelvi jártasságuk tökéletes, nyelvhasználatuk aktív. A nyelvhasználat színterei e generációban a család és az otthon, a rokonság és a szűkebb falukörnyezet. A házastársak svábul beszélnek egymással, s a falu hasonló korú tagjaival is gyakorlatilag sváb az érintkezés nyelve. A fiatalabbakat svábul, de gyakran magyarul szólítják meg, mert a sváb nyelvű válaszadás az őket követő generációkban már nem magától értetődő. A második generációba tartozó gyermekeik még hajlandóak svábul válaszolni, de a unokáikkal magyarul beszélnek.

Számukra a kedveltebb nyelv a sváb. Életükben mindig svábul jelent meg a család, a munka, a gyermekkor, a hagyomány, tehát mindaz, ami múltjukat idézte és múltjukkal kötötte össze őket. A származás meghatározása egybeesett az anyanyelvével. A svábként való önbesorolás, a svábság felvállalása, ill. a sváb etnikai csoporttagság és anyanyelv képezték etnikai identitásuk elemeit, s tökéletes, ellentmondásmentes egységet alkottak. A nyelv mint az etnikai hovatartozás objektív dimenziója valamint a szubjektív dimenzió lefedte egymást.

E generáció azonban minden kétséget kizáróan már kétnyelvűnek mondható. A magyar nyelvet jobbára az elemi iskolába kerülve kezdték elsajátítani. Magyarul beszélve gyakran svábul intonálnak, de ha véletlenül nyelvtani hibát vétenek, nem egyeztetnek, vagy helytelen szórendet használnak, azt azonnal kijavítják. Úgy vélték azonban, hogy svábul azért jobban ki tudják fejezni magukat és saját bevallásuk szerint svábul gondolkodnak, számolnak, veszekszenek vagy káromkodnak.

Ezek a válaszok sváb nyelv melletti érzelmi elkötelezettségnek tulajdoníthatók, mert a két nyelv egyenrangú tudására és a nyelvhasználat szituativitására enged következtetni az a beszédhelyzet, amikor: „úgy szólalok meg, ahogy éppen eszembe jut”. Ez a megjegyzés arra utal, hogy a gondolatközlést és a kifejezést éppen legjobban biztosító nyelven szólalnak meg. E célszerűség azonban azt is magában rejti, hogy a beszélő, ha megfelelően akarja kifejezni magát, ezt gyakran már csak a sváb dialektust meghaladó sokkal bővebb magyar szókincs használatával képes megtenni, tehát egyre gyakrabban kényszerül kódváltásra, magyar szavak és kifejezések kölcsönzésére. Ilyen beszédhelyzetek, szituációhoz kötött kódváltások családon belül és kívül egyaránt előfordulnak. A sváb és a magyar nyelv funkciói azonban világosan elkülönülnek. A sváb az érzések, az intimitás, az otthonosság és az összetartozás, a magyar a kényszerítő praktikum nyelve; például kizárólag magyarul beszélnek hivatalos ügyeikben, és a 2. világháborút követő represszió hatására kialakult védekező mechanizmusként idegenek jelenlétében.

Ha feltételezzük, hogy sváb és magyar diglossziához hasonló viszonyában a magyar az *E* (emelkedett), a sváb pedig a *K* (közönséges), változatot jelenti (Ferguson 1975: 293-294) és ahogy írja a diglosszia egyik legfontosabb jellemzője az *E* és a *K* funkcióinak elkülönülése. A szituációk egyik sorában csak az *E* változat a megfelelő, míg a másikban csak a *K*” (1975: 296), akkor az első generáció nyelvhasználatában a helyzet éppen fordított. Az emelkedett nyelv a sváb, és ez a funkciók elkülönülésében (érzelmi vs. gyakorlati) nyilvánul meg. A hagyományokhoz kötődő érzelmileg is átélhető rítusok (pl. sváb esküvő és lakodalom) nyelve

is sváb. A sváb nyelv az érzelmi funkciók területén csupán egyetlen vonatkozásban nem képes szerepét betölteni. Ez a vallásgyakorlás, az ima. Hasonlóan szüleikhez, német imakönyvből tanultak imádkozni, s az irodalmi német nyelv elérhető közegét gyakorlatilag számukra is az imakönyv jelenti. A németül imádkozás hagyománya azonban ebben a generációban nem folytatódott töretlenül. Valószínűsíthetően az elmúlt negyven év magyar nyelvű igehirdetése hatására, talán amiatt, hogy német nyelvi ismereteik nélkülözik a mindennapi beszédhez szükséges nyelvi ismereteket, s jobban tudnak magyarul, mint németül, (ebből következően a német nyelv nem is kelthette fel bennük a bensőségesség, az otthonosság érzését), odahaza, bár mindenkinek van német imakönyve is, magukban magyarul imádkoznak. A németségtől való elhatárolódásra utal az az önbesorolás, hogy: „mi svábok vagyunk, nem németek”.

A második generáció

A második generáció nem volt egységes annak tekintetében, hogy melyik nyelvet nevezte meg anyanyelvének. Általában a korosztály felső határához közelebb esők a svábot, az alsó határhoz közeledve pedig inkább a magyart választották. A diplomások és az érettségizettek közül kerültek ki azok, akik anyanyelvükként a magyart nevezték meg, vagy magyarnak vallották magukat.

Svábul ez a generáció a magyarral együtt otthon, a családi szocializáció során tanult meg; gyermekkorukban nagyszüleikkel svábul, szüleikkel, testvéreikkel odahaza felváltva svábul és magyarul, de az otthonon kívül, az iskolában vagy egyéb nyilvános helyen mindig magyarul beszéltek. A sváb és a magyar nyelv érzelmi és gyakorlati funkcióinak szétválása területi elkülönülésben is megnyilvánult. A praktikumon túl szerepe volt ebben az őket ért II. világháború utáni repressziónak is, amely egyaránt érintett felnőttet és gyereket.

„Az nem volt kérdés, hogy otthon hogy beszéljünk, de az utcán nem mertünk megszólalni. Az utcán a rendőr csak azért végigverhetett rajtunk, mert svábok vagyunk” – emlékszik vissza egy 56 éves asszony a negyvenes évek végére.

A magukat sváb anyanyelvűnek tartók esetében a származás és a csoporttagság változóit figyelembe véve két alcsoportot képezhetünk.

Az 1/a) csoportban (a megkérdezettek 49 százaléka) az anyanyelv, a származás és a csoporttagság („sváb származású, sváb anyanyelvű sváb vagyok”) konzisztens egységet mutatott és szilárd bázist képzett az etnikai identitás számára. Az első generációhoz hasonlóan az anyanyelv mint az etnikai hovatartozás objektív eleme és a szubjektív dimenzió lefedték egymást és az etnikai identitást meghatározó elemként és a nyelv határjelként funkcionált. A 1/b) csoport tagjai (19 százalék) a sváb anyanyelvi bevallás és a származás felvállalása ellenére magyarnak vallották magukat. Ezt a csoportot erőteljes asszimilációs tendenciák jellemzik, ugyanakkor gyengülő intenzitással, de jelen vannak érzelmileg meghatározott etnikai kötődéseik is. Tipikusan a kettős kötődés állapotában találhatóak, amely válaszaik „igen is meg nem is” jellegéből következően az identitás bizonytalanságára utal.

Az 1/a) csoport sem az életkort, sem a foglalkozást, sem az iskolai végzettséget tekintve nem homogén. Az a közös bennük, hogy érzelmileg erősen kötődnek anyanyelvükhöz. Bár nem tettek különbséget a magyar és a sváb nyelv tudása között, állításaik szerint szívesebben beszélnek svábul, mint magyarul. Ha csak tehetik, svábolnak. „Anyámmal nem is tudok másként beszélni, csak svábul. Így szoktam meg. A kortársaimmal és a férjemmel is, míg élt, svábul beszéltünk. A fiamat is megtanítottuk. Kiskorában a magyar mellett svábul is beszéltünk vele, ért ő jól, de most már nem akar beszélni. Ugye, az iskolában csak magyarul beszéltek, én meg, amikor ki kellett kérdezni, szintén magyarul beszéltem, így aztán valahogy

átszoktam” – mesélte egy 57 éves asszony. Gyerekeik által ebben az erős sváb identitással rendelkező csoportban is jelen van a családon belüli magyar nyelv-használat, ami szükségszerűen megosztja az érzelmi terepet a két nyelv között. A magyar már nem csupán a praktikum nyelve, beemelődik az érzelmi dimenzióba, és gyakori kódváltásra kényszerít.

A rendszerváltás után ez a csoport erőteljesen preferálta a magyarral szemben az ismét lehetővé vált német nyelvű igehirdetést, bár hozzá kell tenni, hogy ezt nem nyelvtudása dominálta. Érezvén a sváb nyelv megújulásra való képtelenségét és saját családjukon belül látva-tapasztalva a nyelv háttérbe szorulását, helyettesítő csoportösszetartó erőként a valláson keresztül a német nyelvre (s ezen keresztül a külföldről jövő német támogatásra) szeretnének támaszkodni. Saját és gyermekeik német nyelvtanulását is fontosnak tartják, már csak azért is, mert „különben hogyan beszélnének a németországi unokatestvéreikkel?”

Az 1/b) csoporthoz azok tartoznak, akik a sváb anya-nyelvet és származást nem tagadva, de a csoporttagságot fel nem vállalva magyarnak vallották magukat. Az önmeghatározás ebben az esetben „sváb származású magyar vagyok”. Elsősorban érettségizettek, diplomások határozták így meg magukat, de ehhez a 19 százalékot kitevő 28 főhöz szakmunkások is tartoznak. Általánosan jellemző ebben a csoportban a falun kívüli munkavállalás. A svábot mintegy hagyománytiszteletből tartották anyanyelvüknek, és meghatározását összekapcsolták a származásukkal: „A mi családunkban mindenki sváb volt, és mindenkinek sváb az anyanyelve. Most mit mondjak, nekem miért nem az?” – kérdezte egy 43 éves férfi. Voltak, akik azért tartották anyanyelvüknek a svábot, mert: „anyám nyelve is az”, vagy: „anyánktól tanultuk azt is”, „ezt kaptuk ajándékba”. De mentegetőzve azonnal hozzátették: „Igaz persze, hogy magyarul jobban tudok”. „Ha eszembe jut valami, az magyarul jut eszembe. ... Persze, én is beszélek az öregekkel svábul. A gyerekeim is tudnak, értenek, de mi velük csak magyarul beszélünk. És én ezt nem is bánom. Inkább tanuljanak meg jól németül vagy angolul” – állította egy diplomás, falun kívül dolgozó 52 éves férfi.

Az ide sorolható egyéneket erőteljes asszimilációs tendenciák jellemzik. A jobban kedvelt és a többet használt nyelv nem az anyanyelvként megnevezett sváb, hanem a magyar volt. Ebben a csoportban a magyar nyelv funkciója a praktikum mellett erős érzelmi bázison alapult.

Az itt tapasztaltak azt mutatják, hogy hiába fedi le egymást a nyelv objektív és szubjektív dimenziója, ha ez nem jár együtt a csoporttagság felvállalásával, elveszti identitás-meghatározó és reprezentáló szerepét. Ez arra enged következtetni, hogy a nyelv önmagában nem identitásképző faktor. A nyelv csak akkor válik az identitáselemmé, ha vállalt csoporttagsággal párosul, a származástudat ehhez szükséges, de nem elégséges feltétel. A sváb nyelv fontosságának csökkenése vagy elvesztése azonban nem jelenti egyúttal az etnikai identitás elvesztését is, csupán a nyelv gyengülő szerepét jelzi. Arra a kérdésre, hogy miért és mennyiben tartják magukat magyarnak, a válaszolók arra hivatkoztak, hogy jobban tudnak, és többet is beszélnek magyarul, mint svábul, magyar állampolgárok, szeretik a magyar kultúrát és azonosulnak vele, vagy hogy ugyanúgy gondolkodnak, mint a magyarok.

Azok, akik a magyart jelölték meg anyanyelvüknek, a származás és csoporttagság változóit figyelembe véve szintén két alcsoportra bonthatók.

A 25 százalékot kitevő 2/a) csoportba azok a kerültek, akik a magyart vallották anyanyelvüknek, de őrizték a sváb származás tudatát és felvállalva a sváb csoporttagságot svábként definiálták magukat. Az életkort tekintve csak 50 év alattiakat találunk ebben a csoportban és elsősorban érettségizettek, és diplomával rendelkezők sorolták be így önmagukat. Arra a helyzet pontos definiálását célzó kérdésre, hogy akkor igaz-e az állítás, hogy „Ön magyar anyanyelvű sváb”, megerősítő válaszokat kaptam azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar anyanyelv nem jelenti azt, hogy családi körben ne beszélnének svábul. A sváb nyelv funkciója azonban itt is a szülőkkel, idősebb rokonokkal való kapcsolattartásra

korlátozódott. Bevallásuk szerint a magyart jobban beszélik, de a jobban kedvelt nyelv kérdése nem mutatatott pozitív eltolódást egyik irányba sem, az érzelmi dimenzióban mind a sváb, mind a magyar nyelv megjelent. A gondolkodás, számolás, a veszekedés, az ima nyelve magyar. A német nyelvhez mint hasznos és megtanulandó nyelvhez viszonyulnak, érzelmi attitűdjeik a német nyelvvel kapcsolatban nincsenek. A gimnáziumban, különböző tanfolyamokon saját maguk is tanultak németül, s gyermekeiket is ösztönzik megtanulására.

Ezekben az esetekben a származás és az anyanyelv elvált egymástól, valamint a nyelv objektív és szubjektív dimenziója nem fedte le egymást. A származás és csoporttagság felvállalása azonban az anyanyelv nélkül is identitásképző faktorként jött számításba.

A 2/b) csoportba soroltak sváb származásukat nem tagadva magyar anyanyelvűnek és magyarnak tartották magukat, tehát nem vállalták fel az etnikai csoporttagságot. Létszámát tekintve ez a csoport a legkisebb, a középgeneráció 7 százalékát sorolhatjuk ide. Ezt a csoportot is erős asszimilációs tendenciák jellemzik, amit a vegyes házasságok a többi csoporthoz képest nagy száma is inspirál. (A 11 főből hétnek falun kívülről érkezett magyar házastársa van.) Tudatosan törekedtek a sváb nyelvhez fűződő szálak gyengítésére, sőt elszakítására, a sváb familiáris funkcióinak kiiktatására, de ennek ellenére még ebben az alcsoportban is előfordult, hogy idősebb szüleikkel, vagy más falubelijeikkel sváboltak. A sváb nyelv érzelmi funkcióit teljesen átvette a magyar. A német nyelvhez való viszonyukat kizárólag a praktikum határozta meg.

A második generáció esetében összefoglalásul megállapítható, hogy az etnikai identitás megőrzésében és reprezentációjában az anyanyelv csupán egy és nem is feltétlenül szükséges faktor, önmagában pedig semmiképpen sem identitásképző elem. A származás az etnikai identitás szilárd eleme és az identitást nem kizárólag az elődök megtartott nyelvével együtt határozza meg. A származás a felvállalt csoporttagsággal együttesen képezi az etnikai hovatartozás és ezzel párhuzamosan az etnikai identitás bázisát, hisz mint korábban Barthra (1996) hivatkozva állítottuk, az identitás csoporttagság kérdése.

A nyelvhasználati szokások nem mutattak semmiféle korrelációt azzal, hogy ki minek tartja magát, illetve, hogy mit nevezett meg anyanyelvének. E generáció minden megkérdezett tagja értett svábul és aktívan vagy passzívan használta is a nyelvet. Különbség inkább a nyelvhasználat gyakoriságában mutatkozott. Mindegyik csoportra elmondható azonban, hogy a sváb nyelv használata életükben teret vesztett és ez a tendencia folytatódik. Itt nem csupán arról van szó, hogy mint kisebbségi nyelv, a sváb alárendelt a többségi magyar nyelvvel szemben, hanem arról is, hogy „a nyelvi impulzusoknak az a csatornája, amely Bécs felől a hazai városokon át az irodalmi nyelvi integráció legfőbb eszköze volt” (Hutterer 1973: 111), a 19. század elején elzáródott és „a társadalmi, gazdasági felemelkedés nyelvi eszközei sorából a hazai német paraszt számára” (Hutterer uo.) a német nyelv kiiktatódott. Ezzel a sváb település-dialektusok elvesztették kapcsolatukat a megújulás forrásával, elestek a nyelvfejlődés lehetőségétől és zárványnyelvvé váltak. Különösen érvényes ez a Dunabogdányban beszélt nyelvszigeti dialektusra, amelynek még a regionális kiegyenlítődésre sem volt esélye. A társadalmi fejlődés során azonban az adott dialektusnak, ha anyanyelvi funkcióit be kívánja tölteni, támaszkodnia kell az irodalmi nyelvre. A sváb dialektusok a német irodalmi nyelvvel való szerves kapcsolat híján képtelenek voltak megújulni.

Az identitás szituacionalista elmélete szerint az identitás és az identitás nyilvánítása szituációhoz kötött és az adott szituációban működtetett operatív identitások a helyzet alakulásának és követelményeinek megfelelően változnak. A sváb nyelv használatában mind a négy megkülönböztetett csoport esetében már a családon belül is megfigyelhető volt a szituatív jelleg és a szituációhoz kötött kódváltás. Abban az anyanyelvi bevallástól és az etnikai csoport felvállalásától függetlenül mindenki egyetértett, hogy a sváb nyelv-

gyakorlatilag megújulásra alkalmatlan, halott nyelv, amely a falu közéletéből gyakorlatilag kiszorult, és egyre szűkül használata a családon belül is.

A második generáció tagjai egyfajta „nyelvi kettős kötésben" éltek, amelyben természetesen a kötőszálak nem voltak egyforma erősségűek. Az azonban általánosan elmondható, hogy ez a kettős kötés gyengülő tendenciát mutatott és elszakadóban voltak a sváb anyanyelvtől még azok is, akik érzelmileg pozitívan viszonyultak hozzá. Általános volt az a vélemény, hogy az iskolában tanult német nyelv nem, csak a magyar veheti át az anyanyelv szerepét.

Ebben a generációban az etnikai identitás függvényében megfigyelhető a funkciók átrendeződése és a nyelvek közötti presztízskülönbség hierarchiájának megváltozása. A sváb őrzi még és közvetíteni próbálja az intimitás és az együvé tartozás érzését, de egyre inkább csak az idősekkel való kommunikációban kap szerepet. Funkciója a második generációban szinte kizárólag az idősebb családtagokkal és a rokonokkal való kapcsolattartás, ill. az érzelmek kimutatásának szándéka maradt. Susan Gal azt írja: „ahol csökken a funkció és a használat, ott várható a... nyelvi szerkezetek kiesése. Amit nem használnak, ... az nem marad meg" (1991: 72).

A nyelvváltás ill. nyelvvesztés jelensége még inkább szembeötlő a harmadik generációban.

A harmadik generáció

A harmadik generációban tulajdonképpen befejeződött a nyelvváltás. A nyelvváltás ezzel egyidejűleg azonban még nem jelent nyelvvesztést. Anyanyelvüknek ebben a generációban megkérdezettek kizárólag a magyart jelölték meg, de a generáció minden megkérdezett tagja értett, tudott svábul. Elsősorban nagyszüleiktől tanulták a nyelvet, de állításaik szerint mindig többet beszéltek odahaza magyarul, mint svábul. A magyar anyanyelvi szocializáció mellett lehetőség volt ugyan a kisebbségi anyanyelv tökéletes kódelsajátítására, de a sváb anyanyelv funkcióinak szűkülése feleslegessé tette a kódhasználatot. A nyelvhasználat passzívvá vált, s csak nagyszüleik meghallgatására korlátozódik.

A sváb származás ebben a generációban sem kérdőjeleződött meg, de akinek a (a kb. második generációba tartozó) szülei nyelvismerettől és a nyelvhasználattól függetlenül magyarnak vallották magukat, és nem vállalták az etnikai közösséggel való azonosulást, azok ugyancsak magyarnak vallották magukat. Ahol a családot erős etnikai kötődés jellemezte, ott a harmadik generáció tagjai is svábnak vallották magukat. A nyelvtudás ezekben az esetekben sem határozta meg sem a származástudatot, sem az etnikai csoporttagság felvállalását. A harmadik generáció esetében az etnikai hovatartozást meghatározó nyelvi objektív és szubjektív dimenzió egyike sem jelent meg. A harmadik generáció megkérdezett tagjai számára a nyelv kommunikációs eszköz, s nem érzelmi viszonyulás kérdése volt. A jobban beszélt nyelvnek a magyart jelölték meg, és számukra teljesen irreleváns volt a jobban szeretett nyelv kérdése. Esélyegyenlőség, a társadalmi érvényesülés záloga a magyar nyelv ismerete és ebben a vonatkozásban a magyart fontosabbnak ítélték meg. A sváb nyelv számukra szinte teljes mértékben funkciótlanná vált. A megkérdezettek egyike sem akarta gyermekét svábra tanítani. A német nyelvhez való viszonyukat meghatározta, hogy tudása nélkül nem tudtak beszélni kitelepített rokonaik leszármazottaival. A rendszerváltás után egyre több kitelepített rokon érkezett haza, és megnőtt a közös vállalkozások ill. a németekkel való interakció lehetősége. Ennek ellenére igen kevesen tudtak németül, de mindenki tervbe vette a nyelv megtanulását.

Az etnikai identitás kulturális gyökerei és reprezentációja

Herman és Imre megállapításai jellemzőek a sváb anyanyelv ma tapasztalható használatának helyzetére:

> ... szinte törvényszerűnek nevezhető, ... hogy együtt élő nyelvek közül hosszabb távon az marad meg, amelynek szerepköre, funkciói szélesebb sávon fedik a mindenkori korszerű, aktuális társadalmi tevékenységek szükségleteit (1987: 528) és egy csoport anyanyelvének megmaradási feltétele, hogy a nyelv használatos és hasznos legyen a társadalmi szerepkörök, tevékenységek minden területén. ... Ez azt jelenti, hogy az anyanyelvi közélet hiányában előbb-utóbb valamennyi beszélt nyelv óhatatlanul beszűkül (1987: 529).

A sváb nyelv amúgy is korlátozott funkcióköreinek szűkülése napjainkban tovább folytatódik. Nyelvi egységesítés, kodifikálás, köznyelvesítés, kiejtési normák és sztenderd írott változat hiányában mára képtelenné vált a megnövekedett kommunikációs igények kielégítésére. Az első generáció beszélőközösségének nyelvi igényeit még kiszolgálta, de a további generációk számára felhasználhatósága már nem áll arányban az igényekkel. A sváb anya-nyelvet azonban az iskolában tanított német nyelvvel nem lehet helyettesíteni. Az anyanyelvi identitás az anyanyelv újratanulásával nem tér vissza (vö. Eperjessy, 1986), már csak azért sem, mert a német soha nem volt e népcsoport anyanyelve, tehát nem lehet újratanulnia.

Törvényszerű-e az, hogy az anyanyelv elvesztésével felbomoljon egy etnikai csoport, megszűnjön kohéziója és szükségszerűen eltűnjön? Dunabogdány példáján azt gondolom, hogy – nem csak nyelvében él az etnikum. Élhet szokásaiban, zenéjében, táncaiban, vallásában, erkölcsiségében, normáiban, lokálpatriotizmusában, történelmi tudatában. A nyelv eltűnésének folyamatát a csoporthoz való tartozás tudata, a hagyományok egy részének sváb nyelvhez való kötődése valamelyest lelassíthatja vagy a nyelvet zárványállapotában konzerválva mint a tradíció nyelvi megjelenítésének eszközét megőrzendő értékként tételezheti, „de egy idő után az identitástudat nem nyelvi területekre kezd támaszkodni...” (Herman-Imre, 1987: 528).

Dunabogdány nyelvében megszűnni látszó sváb közösségének megtartó erejét manapság egyre inkább a kulturális gyökerek jelentik. A svábok kollektív tradícióit, rítusait, ünnepeit ebben a faluban is erodálta hol a modernizáció, hol a politika. A tradicionális sváb ház mára már csak műemlék, tradicionális foglalkozások, speciális ételek, szokások tűntek el, a népviselet, a háztartási és gazdálkodási eszközök pedig bevonultak a Helytörténeti Múzeumba. Számos olyan érték maradt fenn, ami azonban pótolhatja azt a kohéziós hiányt, amit nyelvvesztés folyamata és a felsorolt kultúraelemek eltűnése okozott.

A generációkon keresztül megőrzött és megtartó kulturális tradíciók az átmeneti rítusokhoz és az ünnepekhez, ezen belül is elsősorban a valláshoz, a vallási eseményekhez kapcsolódnak. A tradíció, ill. tudatos, jelenhez igazított felvállalása, a mindennapokba való beépítése az etnikai identitás lényege és a csoportkohézió biztosítéka. A hagyományőrzés az etnikai túlélési stratégia gyakorlatilag egyetlen lehetséges eszköze. Dunabogdányban a csoport túlélését biztosító tradíciók, tradicionális ünnepek elválaszthatatlanok a zenétől és/vagy a tánctól. A faluban mindig is élt (ha a föld alatt is) a mindennapi életbe beleszövődő és az ünnepekhez szervesen kapcsolódó „népi kultúra”, amit a falu lakossága soha nem engedett „színpadi folklórrá nemesíteni”. A faluban mindig akadt egy-két harmonika és trombita, s mindig akadt, aki játsszon rajtuk. Ma a faluban három fúvószenekar működik. Fúvósok játszanak a templomban a vasárnapi misén, a búcsúkon, a karácsonyi éjféli misén, kísérik a temetést és a házasulandókat a templomig. Az állami ünnepeken fúvósátiratban hangzik fel a magyar himnusz.

A legnagyobb ünnepek a falu templomának és kápolnájának védőszentjeihez kötődő szent ünnepek, búcsúk, amelyeket éjszakáig tartó profán mulatság, sváb-bál követ. A bálokon a falu teljes sváb lakossága részt vesz, itt sramlizene szól. Polkáznak, keringőznek, járják a hupfedlit. Ez a két, búcsúval egybekötött vallási ünnep ismételten átélhetővé teszi etnikai összetartozás érzését és élményét, fontos múltidéző, közösség-összetartó és csoportkohéziós, valamint etnikai identitást erősítő esemény.

Az első generáció tagjai, s a következő generációk mindazon tagjai számára, akik svábnak, a sváb közösséghez tartozónak vallják magukat, – függetlenül anyanyelvi ismereteik szintjétől és a nyelvhasználattól – a zene-hallgatás vagy maga a zenélés és a tánc természetes identitás- és reprezentációs elemként vehető számításba. De azok sem tudják kivonni magukat a kulturális hagyományok érzelmeket hordozó és felkeltő hatása alól, akik származásukat tekintve svábok, de magyarnak vallják magukat. „Mulatni csak sramlizenére tudok, s a polka a kedvenc táncom", vallotta egy magát magyarnak, magyar anyanyelvűnek tartó, nevét magyarosított család sarja.

A kulturális hagyományőrzés, a kulturális reprezentáció az etnikai lét megőrzésének záloga, a csoport túlélési stratégiájának eszköze. A sváb nyelv ebben a folyamatban érzelmi funkcióját megőrizve valószínűleg lassan ugyancsak tradícióvá válik.

Összegzés

A nyelvhasználati szokásokban, mint látható volt, az életkornak is szerepe volt. Az eredeti egynyelvűség állapotából kilépve az első generációt anyanyelv-domináns kétnyelvűség, a másodikat részben kiegyensúlyozott, részben másodnyelv-domináns kétnyelvűség, a harmadikat pedig másodnyelv-domináns kétnyelvűség, tulajdonképpen újfajta egynyelvűség jellemzi.

Az egyes generációk életét életkori szakaszokra bontva összességében elmondható, hogy az első generáció számára az elsajátítás szempontjából az elsődleges nyelv a sváb volt. A második generációra a két nyelv párhuzamos tanulása, majd az iskoláskorba érve a magyar nyelv túlsúlya a jellemző. A harmadik generáció esetében már döntően a magyar nyelv elsajátítása válik elsődlegessé. A sváb nyelv tanítása a nagyszülőkre hárult. A második és harmadik generációban a felnőttkor, a továbbtanulás, és a falun kívüli munkavállalás, más társadalmi elvárások és érvényesülési igények játszottak szerepet a magyar nyelv megerősödésében. Ezekben a generációkban a gyermekek nyelvi szocializációja a magyar köznyelv irányába tolódott el abban az esetben is, ahol mindkét szülő sváb volt, sőt sváb anyanyelvűnek vallotta magát. A magyar nyelvi kompetenciát erősítették a nyelvileg vegyes házasságok is. Azokban a családokban, ahol az egyik házastárs magyar volt (döntően sváb nők házasodtak össze magyar férfiakkal), ott a gyerekek nyelvi szocializációjában nagymértékben háttérbe szorult a sváb nyelv. Kiss szavaival élve következett az a döntő fordulat, amikor a fiatalok az anyanyelvet csak „fölfelé", az idősebbekkel való kommunikációban használják, oldalirányban", egymással beszélve már nem, amiből pedig az következik általában, hogy „lefelé", tehát utódaikkal, gyermekeikkel kommunikálva sem használják anyanyelvüket (1995: 99).

Hutterer (1961) megállapítása szerint az anyanyelvi tudás az idősebbektől a fiatalok felé haladva lefelé haladó, míg a magyar nyelvi kompetencia ehhez képest fordított generációs lépcsőzöttséget mutat. Dunabogdányban a generációs lépcsőzöttség ezen túl az sváb nyelv anyanyelvként való meghatározásában, használatában, valamint az etnikai identitásban betöltött szerepében is megnyilvánul és a fiatalabb generációk felé haladva egyre gyengülő preferenciával rendelkezik. A sváb nyelv használatának szűkülése a már említett alkalmazhatósági problémákon túl a nyelvhasználati helyzetek számának csökkenésével, és az átalakult norma- és elvárásrendszerrel magyarázható.

A sváb anyanyelv tehát csak az első generációban és a második generáció azon tagjainál képezett identitás- és reprezentációs elemet, ahol a származás és a vállalt csoporttagság egybeesett (1/a csoport). A második generáció 1/b csoportjában, az etnikai identitástudatban és reprezentációban a sváb nyelv anyanyelvként való meghatározása és használata nem volt központi kategória. A 2/a és 2/b csoportokra és a teljes harmadik generációra érvényes az az állítás, mely szerint a svábot anyanyelvként már nem is tartják számon.

Az egyén közösségtudatát, önbesorolását az etnikai csoportba, valamint a tradíciókhoz való ragaszkodását az elődök megtartott, ám különböző történelmi és gazdasági, vagy egyéb célszerűségi okokból meg nem tanult, vagy megtanult de nem használt anyanyelve nem határozza meg. Mivel az anyanyelv és a származás már a második generációban is elvált egymástól, nem állítható, hogy az anyanyelv minden esetben etnikai identitásképző faktor, ill. az etnikumhoz való tartozás objektív eleme. A nyelv, amelyet az etnikai hovatartozás és identitás és reprezentáció legfontosabb dimenziójaként tart számon a szakirodalom, a fiatalabb generációk esetében már nem döntő fontosságú. A nyelv elvesztése azonban nem jelenti az etnikai identitásérzés megszűnését is. Mint láthattuk, az identitás a kulturális dimenzióba áttevődve talált magának reprezentációs terepet.

A nyelvváltás 1945 utáni felgyorsulását politikai okok is meghatározták. A sváb nyelvhasználat erős érzelmeket felkorbácsoló tilalma 1945 után, a kizárólagosan magyar nyelven folyó oktatás távlatilag kihalásra ítélték ezt a dialektust. Emellett a nyelvváltást a célszerűség, a többségi társadalomba, annak gazdasági, politikai és bizonyos mértékben a többségi kulturális életébe való beilleszkedés, az abban való részvétel szükségessége és fontossága is determinálta (Mihok 1990), ez pedig az egyén szintjén mindenképpen a többséghez való asszimiláció irányába mutat.

Úgy tűnik, hogy amíg a nyelvváltás a modernizáció következtében a mindennapok gyakorlatában, a profán életben funkciótlanságra ítélt sváb nyelvről való áttérés a magyarra viszonylag gyorsan lezajló folyamat, és a fiatalabb generációknál már nincsenek érzelmi konnotációi, a kultúra, a hagyomány, a folklór területein más mechanizmusok működnek. „Az az identitás, amit az egyén próbál megőrizni, főleg nyelvi megjelenítésre kényszerül" – írja Krappman (1980: 10). Az előrehaladott nyelvi asszimiláció miatt azonban a sváb etnikai identitás nyelvi megjelenítésére nem, vagy csak áttételesen, a kulturális hagyományok megőrzésén és csoportszintű reprezentálásán keresztül kerülhet sor.

A nyelvváltás miatt az etnikai lét megőrzésének, az etnikai identitástudat és a csoportkohézió erősítésének bázisa az erős származástudat és a csoportba való önbesorolás talaján a kollektív kulturális tradíciókra tevődik át és olyan kulturális környezetet teremt, amely szilárd etnikai identitáskeretekre ad esélyt és lehetőséget. A kultúra megtartó, túlélést biztosító ereje azonban csak akkor érvényesülhet, az átörökítés csak akkor lehet sikeres, ha a kultúra elemei szervesen beépülnek az utódgenerációk életébe, funkciójuk van és igényeket, szükségleteket elégítenek ki. A funkciótlan elemeket kiejti az idő, elfelejti a gyakorlat. Minél több átörökített etnikai-kulturális elem szervesül, annál nagyobb az esély az etnikai csoport fennmaradására. A zenei és tánchagyományok átörökítése azért lehetett sikeres, mert a szervesen beépülésük biztosított volt az utódgenerációk életébe is. A nyelvhez kapcsolódó folklór áthagyományozása azonban a nyelvi szocializáció folyamatosságának megszakadásával lehetetlenné tette a beépülést, ezért ebben a faluban nyelvi emlékekre nem vagy alig lehet akadni.

Az etnikai identitás megőrzésének az átörökített etnikai tudás és kultúra-készlet elemeinek funkcionális beépülésén túl további feltétele, hogy az elemkombinációk által kialakított etnikai identitás ne kerüljön ellentétbe az identitáskonstrukció más, nem etnikai identitáselemeivel, s a többség részéről kulturális reprezentációiban, származása és csoporttagsága felvállalásában ne érje se korlátozás, se diszkrimináció.

Bibliográfia

BALÁZS S. 1995. *Identitástudatunk zavarai.* Bukarest: Kriterion

BARTH, F. (ed.) 1969. *Ethnic Groups and Boundaries.* London: George Allen & Unwin

BARTH, F. 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Régió*, 1: 2-25.

BERGHE, P.L. van den 1976. Ethnic Pluralism in Industrial Societies: A Special Case? *Ethnicity*, 3, 242-255.

CHUN, Ki-Taek 1982. Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed. In: Th.R.Sarbin-E.Scheibe (eds.) *Studies in Social Identity.* New York: Prager, 184-204.

CSEPELI Gy. 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég

DE VOs, G. 1975. Ethnic Pluralism: Conflict and Accomodation. In: G.De Vos-L.Romanucci-Ross (eds.) *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change*. Palo Alto: Mayfield, 5-41.

EPERJESSY E. 1986. Adatok a magyarországi nemzetiségek hagyományai és az anyanyelv kölcsönhatásának vizsgálatához. In: Eperjessy E-Krupa A. (szerk.) *A III. Békéscsabai Nemzetiségi Néprajzi Konferencia előadásai.* Budapest-Békéscsaba: Művelődési Minisztérium Némezetiségi Önálló Főosztálya. 138-146.

FERGUSOn, Ch. A. 1975. Diglosszia. In: Pap M.-Szépe Gy. (szerk.) *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások.* Budapest: Gondolat, 291-317.

FISHAMN, J.A. 1975. Az „etnicitás" és a nyelvi tudatosság változatai. In: Pap M.-Szépe Gy. (szerk.) *Társadalom és nyelv*. Szociolingvisztikai írások. Budapest: Gondolat, 321-334.

GAl, S. 1987. Codeswitching and consciousness in the European periphery. *American Ethnologist*, (14) 4: 637-**653.**

GAL, S. 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Régió,* 1: 66-76.

GARAMi Zs.-**SZÁNT**ó J. 1991. *Magyarországi szlovákok*. Budapest: TÁRKI

HERMAN J.-**IMRE** S. 1987. Nyelvi változás, nyelvi tervezés Magyarországon. In: *Magyar Tudomány*, 7-8: 513-531.

HOÓZ I.-**KEPECS** J.-**KLINGER** A. 1985. *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Pécs: MTA

Regionális Kutatások Központja

HOROWITZ, D.L. 1975. Ethnic Identity. In: N.Glazer-D.P.Moynihan (eds.) *Ethnicity: Theory and Experience*.

Cambridge: Harvard University Press, 111-141.

HUTTERER, C.J. 1961. Hochsprache und Mundart bei den deutschen in Ungarn. In: C.J.Hutterer-R.Große (eds.) *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen.* Berlin

HUTTERER, C.J. 1984. A magyarországi német népcsoport. In: Fodor P.-Kővágó L.-Stark F.-Verseghi Gy. (szerk.) *Együtt a nemzetiségekkel*. Budapest: Kossuth, 279-289.

HUTTERER M. 1973. A magyarországi népet népcsoport. In Ortutay Gy. (szerk.) *Népi kultúra – népi társadalom*. Budapest: Akadémiai, 93-117.

HUTTERER M. 1986. *A germán nyelvek*. Budapest: Gondolat

HYMES, D. 1979. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Cs.-Terestyéni T. (szerk.) *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 213-263.

KIS J. 1996. Túl a nemzetállamon. In: *Beszélő*, 3, 28-38. és 4, 24-35.

KISS J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

KOMLÓSI-KNIPF, E. 1996. Kétnyelvűség és identitás a magyarországi németek körében. *Kisebbségkutatás*, 3: 291-292.

KRAPPMAN, L. 1980. *Az identitás szociológiai dimenziói.* Budapest: Oktatási Minisztérium

MIHOK, B. 1990. *Ethnostratifikation im Sozialismus, aufgezeigt an den Beispielländern Ungarn und Rumänien*. Frankfurt am Main: Peter Lang

MANHERZ K. 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai

MIRK M. 1995. Német nemzetiségi nyelvhasználat Pilisszentiványon. *Régió*, 3, 44-64.

SZABÓ M. 1984/85. A magyar nemzettudat problémái a huszadik század második felében. *Medvetánc*, 1984/4-1985/1, 45-74.

Tér, idő, identitás

A haza mint tér és a történelmi idő hatása a dunabogdányi svábok identitásának alakulására

Kultúra és Közösség IV. (II-III): 89-97. 2000.

A haza élménye

„A haza mindig az idegen(ség) ellentétfogalma" (Bausinger 1991: 4), az otthonosságérzés egyik megjelenítője; ott van, ahol az ember jól érzi magát, és amikor átlépi hazafelé a határ, azt mondja: mindenütt jó, de legjobb otthon. A haza élettér és tapasztalati keret, a megélhető, belakott és elsajátított tér, a helyhez való ragaszkodás és földhözkötöttség, a megélt idő, az emlékezetben megőrzött történelem, a kollektív cselekvés. A haza olyan interakciós és kommunikációs tér, amely biztosítja az egyén számára a társadalmi részvétel lehetőségét, s amelyben az egyén tájékozódni tud, kiismeri magát, s az ismerősség okán kialakul otthonosság- és biztonságérzete. A haza az állampolgárság által jogviszony; ami ebben az értelemben nem csupán emocionális, de politikai egyértelműséget, gazdasági és szociális biztonságot is jelent.

A magyar haza a svábok számára a magyarokhoz hasonlóan ugyanúgy a megtapasztalt életút kérdése, a táj és a történelem, valamint a magyarokkal közösen megosztott tér és a közös idő egységének megélése, az életvilág közvetlenül megtapasztalt valósága, elsődleges emocionális vonatkoztatási és értelemorientáló keret, interakciós tapasztalat, áttekinthető mikrokozmosz, a generációkon keresztül átöröklődött viselkedésminták, normák, és az identitás alakulásában közrejátszó magától értetődőségek közege.

Elhagyott őshaza, elfelejtett történelem

A történelem népvándorlások története is. Hol kényszerből, hol szükségből kerekedtek fel a különböző etnikumok, hogy elhagyva eredeti szülőföldjüket másutt keressenek új hazát. A 18. században a túlnépesedett Németországból új otthont kereső svábok telepedtek be Magyarországra, hogy megműveljék a török hódoltság utáni népességpusztulás miatt parlagon maradt magyar földeket. Müller-Guttenbrunn (1904) szerint a Németországot elhagyók nem rendelkeztek semmiféle nemzeti büszkeséggel és összetartozástudattal. Ez a többségében parasztnépesség olyan emberekből állt, „akiknek otthon kevés veszteni-, otthonukon kívül viszont sok nyernivalójuk volt, s nem érzeték magukat szorosan nemzetükhöz tartozónak" (Weber-Kellermann 1986: 117). A kibocsátó kisebb-nagyobb német államok nem jelentettek közös anyaországot, a Német Birodalom képe pedig túlságosan tág és az emlékezetben meg nem őrzött keretet jelentett egy közös szülőhaza területének kijelöléséhez. Magyarországra települve kiszakadtak az otthon terének ismerős közegéből, addigi történelmüket német földön hagyták. A létezés keretének kialakításához azonban az új teret át kellett alakítani. Az identitás egyensúlyának fennmaradásához pedig biztosítani kellett a történelmi idő folytonosságát. Sorsukat, identitásukat az új egzisztencia, az új otthon és az otthonosságérzés megteremtése határozta meg. „Dunai svábokká", „magyarországi németekké" úgy, ahogy ma előttünk állnak, az új falu, az új vidék, az új haza, a magyarokkal közös történelmi sors, a közös interakciós tér alakította őket.

Dunabogdányba 1724-ben érkeztek az első katolikus sváb családok. Főúri telepítés eredményeként ebben az évben mintegy háromszázan telepedtek le Zichy Péter gróf birtokán. A

plébánia anyakönyvében rögzített születési, házassági, halálozási adatokkal veszi kezdetét magyarországi írott történelmük. A betelepülők második hulláma 1767-ben érkezett az akkor már királyi birtoknak számító faluba. A legidősebbek emlékezete szerint őseik valahonnan Stuttgart és Ulm környékéről vagy Bajorországból származnak, mások szerint Ausztriából is jöttek bevándorlók, de sem a pontos helységneveket, sem az akkori kibocsátó hercegségek vagy államok nevét nem őrizte meg a kollektív emlékezet.[59] Feledésbe mentek azok az eredet- és helymítoszok, amelyek a tér és időbeli létezés határait kijelölték volna. Pedig a közös történelmi múltról szóló történetek, legendák, mítoszok a csoportidentitás és a folytonosságképzet szempontjából ugyanolyan fontos szerepet játszanak, mint az önéletrajz az egyén identitásának megalkotásában (Jacobson-Widding 1983). A történelemkonstrukció során létrehozott jelentésuniverzum és narratívák a csoportidentitás nélkülözhetetlen alkotóelemei. Az etnikai és nemzeti identitás emblematikus felmutatásának egyaránt lényeges eleme a mitikus ősök, elődök tetteire való hivatkozás. A történelmi események mitikus megjelenítése, legendákba sűrítése szimbolikus jelentőséggel bír, és lehetőséget biztosít a hazakép megteremtéséhez. A közös emlékeken alapuló történelmi identitás a nemzeti mivolt, a „nationhood" kritériuma a történelmi ősök, a régmúlt dicsőségei, a történelmi narratívák a nemzeti kontinuitás és a nemzeti szerepmegfogalmazások lényeges elemei.

Az új hazában

A betelepedés után a svábok magukkal hozott hagyományos csoportosítási, önbesorolási támpontjai az új környezetben természetszerűleg érvényüket vesztették, egy idegen kultúra jelrendszere és tárgyi világa vette körül őket; kontrasztjukban tolerálható és elfogadhatatlan elemek rajzolódtak ki. Ahhoz, hogy ebben a világban eligazodhassanak, szükségszerű volt az „új világ" értelem-összefüggéseinek, jelentéseinek megismerése (vö. Schütz 1974). S hozzá kell tenni, hogy az új hazában a mitikus származástudaton alapuló nyelvi-etnikai kultúrnemzet ideológiája értelmében, amely eleve kizárta a kisebbségi etnikumokat a nemzet testéből és nemzetiségként a nemzettestbe ékelődött idegennek tételezte (Szabó 1984/85), megkülönböztetett kisebbségként kellet önmagukat újra meghatározni.

Mivel azonban ekkor már anyaországuktól távol éltek, sem a német kultúra, sem a német anyanyelv nem válthatott „nemzeti" identitásuk elemévé; az anyanemzet képzete lassan elvált a német anyanyelv és a német nemzeti kultúra tartalmaitól és a haza helyének ideológiai kijelölésétől. Hazára, történelemre, nemzetre minden népnek szüksége van, akár kisebbségben, akár többségben él. Anderson (1991) szerint a haza iránti szeretetből fejlődik ki a nemzeti érzés, a nemzeti összetartozás gondolata. Mit jelent ez a nemzeti érzés? Lojalitást, feltétlen önfeláldozást a hazáért, patriotizmust, a saját ország, saját állam mások elé helyezését (Löfgren 1989b). A hazához fűződő pozitív érzelmi viszony az identitásképződés fontos eleme. A svábok patriotizmusa pedig lehetővé tette, hogy a kirekesztő szándék ellenére a szülőfölddé vált magyar haza szeretetének talaján kisebbségi-etnikai identitásuk mellett egyfajta magyar nemzeti azonosságtudatuk alakuljon ki. A svábok és a magyarok közeledésének, az otthonteremtés szükségességének további okai is voltak.

A többi magyarországi etnikai csoporttól eltérően a betelepedés után a svábok kapcsolataik megszakadtak szülőföldjükkel. A kapcsolattartást a közös határ hiánya is ellehetetlenítette.

[59] Figyelembe véve, hogy a Dunabogdányban beszélt dialektus a dunai bajor és a rajnai frank nyelvjárás egységesüléséből alakult ki, valószínűsíthető a bajor és a frankóniai származás (vö. Manherz 1977, 1983, 1998).

Közrejátszottak a svábok betelepedési körülményei, a transzmigrációs folyamatok és a nyelvi kiegyenlítődés megszakadt folyamata.

Dunabogdányban svábok anyanyelvének szerepét egy, a modern német nyelv kialakulását megelőző időszakból származó, végső formáját Magyarországon elnyerő, ám regionális kiegyenítődési-egységesülési folyamatában megrekedt két különböző dialektus keveréke, ún. településdialektus tölti be. A társadalmi-kulturális fejlődés során az adott dialektusnak, ha anyanyelvi funkcióit be kívánja tölteni, támaszkodnia kell az irodalmi nyelvre. Dunabogdányban azonban a „svábolás" és a német nyelv használata között nem volt átjárás. Az itt beszélt dialektus nem került szerves kapcsolatba a német irodalmi nyelvvel, ebből következően nem is volt képes e forrásból megújulni. A német nyelv és az anyanyelvként használt dialektus párhuzamos egyidejűségben éltek egymás mellett, de nem hatottak egymásra. A városi német polgárság és iparos réteg polgárosodása és asszimilációja miatt a német földről érkezett különböző társadalmi státusú csoportok között nem voltak sem érintkezési, sem kapcsolódási pontok. Eduard Glatz már 1844-ben megállapította Németországból betelepedett kortársairól, hogy

> kisebb-nagyobb mértékben elsajátították a magyar nyelvet, magyarnak érzik magukat, s nem csak állampolgári mivoltukban magyarok, hanem szokásaikban is azzá váltak; anyaországuk pedig már régen idegen és külföldnek számít (idézi Seewann 1992: 294).

Ennek ellenére a német polgársággal együtt álltak a magyar forradalom és szabadságharc oldalára 1848-ban. Dunabogdány 200 nemzetőrt állított ki. „A magyar hazafiság érzése ekkor lépi át a városi kereteket, és terjed ki a vidék, így a 18. században betelepült délvidéki németség, a svábság falusi földművelő és iparos tömegeire is" (Bellér 1981: 95).

A svábok magyarországi megtelepedését segítette az is, hogy Németországot is inkább a kelet-európai fejlődési minták, a magyaréhoz közel azonos típusú történelmi fejlődés jellemezték (Szűcs 1983). Ebből következtek a kapcsolattartási formák, metódusok közel azonos mintái. „Még ha két szomszédos falu lakossága egy helyről érkezett is, nyelvük, beszélt dialektus-variánsuk vagy szokásaik általában akkor is eltértek egymástól" (Seewann uo.). A más nyelvjárást beszélő svábok csoportjai között a magyar lett a közvetítő nyelv. A svábok ebből következően etnikailag nem alkottak homogén egységet (uo.), nem alakult ki kollektív etnikai öntudatuk. *„Mi sokkal inkább kötődtünk a magyarokhoz, mint más svábokhoz"*– állította egy sváb férfi.

Meg kell még említeni továbbá azt a tényt is, hogy a magyar többség nemzeti kategóriájával szemben a sváb kisebbségnek nem voltak saját, a többségétől eltérő, más nemzeti kategóriái, amivel azonosulhatott volna, ezért a köztük lévő konfliktusok „nem eredményeztek kölcsönösen hamis perspektívát" (Csepeli 1992: 75). A német polgárok és a sváb parasztok ezért az államiság hiányát nem saját nemzeti törekvésekkel, hanem a magyar államiság elfogadásában vélték megvalósíthatónak.[60] Míg a disszimiláció irányába elinduló magyarországi kisebbségek identitásában egyre kevésbé volt helye a magyar államiságnak, addig a németek egyre nagyobb mértékben elfogadták azt ellenére, hogy rájuk nézve is helytálló az a gondolat, mely szerint

> A kelet-közép-európai térségben létrejövő nemzeti államok által fölkínált állampolgári státus a kisebbségbe szorult százezres, milliós tömegek esetében nem esett (s nem esik) egybe a származási, anyanyelvi, kulturális és perceptuális jegyek által meghatározott nemzeti identitással, mely etnikai, nemzetiségi, kisebbségi identitásként kénytelen megjelenni (Csepeli 1992: 36).

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a svábok nem alkottak homogén nyelvi-kulturális egységet. Ennek következtében az etnikailag meghatározható összetartozás-tudat a szülőfalu határában a legtöbb esetben véget is ért. A szülőfalu határán „túlmutató kötődések és

[60] A svábok nemzeti törekvésekkel és egységes etnikai csoportként a történelem során csak az első világháború után léptek fel.

kapcsolatok magyarok" voltak (Seewann 1992: 304). A svábok a katolikus vallásgyakorlás és a közös történelmi sors vállalásának bázisán mély gyökereket eresztettek a Duna-medencében és a széles együttélési konszenzust alakítottak ki a többséggel az életvezetés, a politikai hovatartozás és a kölcsönös lojalitás területén. Ennek következtében a kelet-közép-európai kultúrnemzetek kisebbségeinek állampolgársági státusához képest a magyarországi svábok helyzete így másként alakult.

A nemzet iránt érzett lojalitás talán a nemzeti identitás egyik legkorábban jelentkező eleme. Kialakulásának közösségi és tudati előzményei vannak (Bibó 1986). Azt a közösségi élményt, amely alapjául szolgálhatott a lojalitás kialakulásának, a polgárosodni szándékozó magyarok és németek közös érdekei, az alattvalóként megélt közös elnyomatás jelentette. A közös problémák megoldását célzó 1848/49-es forradalom és szabadságharc fordulatot hozott a svábok, németek és magyarok közeledésében. A függetlenedési szándék kudarcát magyarok, a németek iparosok, és a sváb parasztok egyformán megszenvedték, s a közös történelmi sors ugyancsak összekovácsoló erőként hatott. A Dunabogdányban hallottak szerint ekkor terjedt el a *„wir sind ungarische Schwaben"* önelnevezés. És a svábok tudatában állam és haza egységében ekkor jelenhetett meg először – a magyar névvel való azonosulásban és patriotizmusukban manifesztálódó – nemzet iránti lojalitás érzése. Ugyanakkor nyelvi magukra hagyatottságuk, a német nemzeti fejlődésből való kimaradásuk miatt, és ebből eredeztethető „hiányaik" pótlására az új hazában szükségszerűen nem volt más választásuk, mint igénybe venni a magyarországi államiság, majd nemzet születő intézményeit és szimbólumrendszerét. *„Már az őseink sem akarták magukat idegennek érezni új hazában, szeretni akarták. Miért is ne akarták volna, hisz otthonuknak választották. És ezért mindent megtettek."*– mondta egy értelmiségei fiatal.

Az otthon iránt érzéseket, természetes kötelékeket az ember „nem választja, természetes adottságok" és a hazáért való élet feláldozása „morális nagyság" – állítja Anderson (1991: 143-144). A svábok számára a haza a mai napig választott és választható kategória, de a választott hazáért való önfeláldozás teljesen természetes számukra. Teljesen egyértelmű, hogy hazájuknak az ismerősség és az otthonosság, a kitelepítések idején is bizonyított alternativátlanság okán Magyarországot tartják. Hazaképük nem válik szét a német őshaza és a magyar haza képére. A svábok számára egy haza van s ez generációtól függetlenül egyértelműen Magyarország. A haza az élettörténet része, s az élettörténetek keretét és helyszínét több generációra visszamenően egyértelműen Magyarország jelenti. A svábok életvilága a magyarokkal közösen megosztott Magyarországon konstituálódik. Minél szorosabban kötődik az egyén élete a hazához, annál erősebb kapcsolat alakulhat ki az ott élő többséggel, a többségi kultúrával és identitással. *„Mi a szüreti bálra magyar ruhába mentünk táncolni! És én sokkal szebbnek találtam, mint a sváb népviseletet"*– mesélte egy asszony második nemzedékből. A hazával összeköthető ideológiák és metaforák – hazaszeretet, hazáért való önfeláldozás, a haza mindenekfelett – Magyarországra vonatkoznak. Ezért úgy érzik, ugyanolyan joguk van Magyarországot hazájuknak nevezni, mint a többségi magyar etnikumnak. A második világháború előtti években az un. „Heimatlieder"-ek voltak hivatva Németországhoz mint hazához kötni a svábokat. Ezek azonban még az első generáció számára sem bírtak olyan erős kötő erővel, hogy az otthonunk elhagyására késztette volna őket. A német haza hívószavait, Heimatstil, Heimatromane, Heimatfilm, stb. vagy nem ismerik, vagy nem kelti fel bennük az otthonosság érzését.

Nemzet, haza, ország egy térben

Haza és ország nem vált szét tudatukban. A dunabogdányi svábok esetében a haza kerete nem tágabb az ország kereténél, hanem egybeesik vele, ugyanakkor lefedi a nemzet fogalmát is, amelyen belül patriotizmusuk megnyilvánul. Ezen a kereten belül jelenik meg etnikai csoportjuk múltja, történelme, ami számukra a magyar állam polgáraként megélt időt jelenti. A nemzethez kapcsolódó tematizációik magyar vonatkozásúak. A német anyanemzet saját nyelvéhez és kultúrájához való kötődés számukra nem létező kategóriák. A német nem anyanyelvük, anyanyelvként a Magyarországon kialakult dialektusokat beszélik. A sváb-magyar együttélésből következően előbb kerültek kapcsolatba a magyar nemzeti kultúra elemeivel, mint a német kultúrakonstrukcióval. Az anyanemzet képzete elvált az anyanyelv és a nemzeti kultúra tartalmaitól, illetve a haza helyének kijelölésétől. Nincs sajátos etnikai hazaképük sem, ami az „ősök szülőföldje" fogalmával lenne kijelölhető. *„A fiam 56-ban el kart menni. Az apja azt mondta, vagy együtt megyünk, vagy sehogy. Aztán valahogy nem jött össze, talán, mert nem is akartunk elmenni. Nem bántam meg, hogy itt maradtunk, a gondviselés akarta így. Minden ide fűz, hiába születtem én Németországban, hiába sváb az anyanyelvem, hiába vagyok én sváb, de engem az érzelmeim ide fűznek. Azt kell nézni, ki milyen érzelmű. Én könnyezek, ha hallom a himnuszt, nekem Mária ugyanúgy szent. Itt minden követ ismerek, az én hazám itt van Magyarországon. Sváb vagyok, nagyion szeretem a németet, de azért nem élnék ott"* – mesélte egy idős asszony.

A svábok nem kevésbé patrióták, mint a magyarok. A legidősebb generáció esetében a patriotizmust meghatározó magyar költészet, próza, zene, képzőművészet sokkal kisebb súllyal van jelen, mint a territóriumhoz kötött hazaszeretet, amihez hűnek kell lenni, aminek a hasznát kell keresni, ahol és amiért meg kell halni, s csak Magyarország az a hely ahol végső nyughelyet lehet találni. A középgeneráció és a legfiatalabbak esetében a patriotizmus gondolat- és érzelemvilágán belül „a haza mindeneke felett" érzése mellett egyre inkább kiegyensúlyozottabbá válik kultúra és territórium viszonya.

A dunabogdányi emberek nem ismerik a nemzetek kialakulásáról szóló elméleteket, nem tudják, hogy a nemzet konstruált valóság (Smith 1986), s arról sincs fogalmuk, hogy a nemzet elképzelt közösség (Anderson 1991). Egyet tudnak, Magyarországon születtek, itt élnek és nem akarnak innen elmenni. Származásukat tekintve svábok, felvállalják az etnikai csoporttagságot, de egyúttal magyar állampolgárként azonosulnak a magyar nemzettel. Haza, nemzet, állampolgárság alkotják nemzetkoncepciójuk pilléreit, amelyet elsősorban a születési hely és az életvitel színtere határoz meg. Németül az iskolában tanultak, ugyanúgy, mint bármilyen más magyar, és magyarul jobban ki tudják magukat fejezni, mint németül. Ország és haza egy, és határai egybeesnek a magyar államával. Történelmük, múltjuk ebben a keretben játszódott le, jelenük, mindennapi életüknek ez a színtere és jövőjüket is ebben a keretben képzelik el.

A kulturálisan meghatározott nemzetbe egy kulturálisan meghatározott etnikai kisebbség tagjai csak a polgárjogokat, a politikai és a szociális jogokat magában foglaló állampolgárság áthidaló intézményén keresztül és bizonyos a többségével azonos tudáskészlet birtokában illeszkedhetnek be.

Csepeli és Örkény megállapítása szerint

> az állampolgárság az egy állami kereten belül élő többség és a kisebbség közti távolság csökkentésében, a kisebbségek és etnikai csoportok hatékony multikulturális integrálásában döntő szerepet játszik (1996: 264).

Ez egyúttal azt jelenti, hogy

> a nemzeti tagság és a nemzeti tagsághoz való hozzájutás minden egyes egyén számára biztosított az állam keretei között (uo.).

A magyar állampolgárság a svábok számára nem jelenti a származási és/vagy kulturális különbségek eltűnését, ugyanakkor nem jelenti állampolgárság és nemzetiség konfliktusát sem. A közép-kelet-európai mintától eltérően a svábok számára állampolgárság és nemzettagság egybeesik (vö. Böröcz és Verdery 1994). A nemzettagság legitimálását az idősebb korosztályok számára nem a származás vagy homogénnek mondott magyar nemzeti kultúrában való osztozás, hanem az állampolgárság biztosítja. Az állampolgárság, a hazakeret hiányt pótol, és lehetőséget teremt számukra egy más kulturális közegbe való beilleszkedésre, érzelmi azonosulásra és tegyük hozzá, asszimilációra. Dunabogdányban magyarnak lenni az állampolgárság, a hazaszeretet kritériumai mellett azt jelenti, hogy *„szorgalmas állampolgárai a hazának”*, *„mindig ezért az országért dolgoztak”,* és *„soha sem tettek ellenére”,* s a kitelepítéskor nem akarták a hazájuknak választott és vallott Magyarországot elhagyni. Saját pozitív etnikai sztereotípiáikat vetítik rá nemzettagságukra is. A svábok döntően állampolgári csoporttagága és nemzethez kötődése a kutatás idején tapasztaltak alapján pontosan ezt támasztja alá. A fiatalabb generációk esetében az állampolgárság mellett a kulturális legitimáció is megjelenik.

Haza a hazában

„Az, hogy az emberek mennyire kötődnek saját nemzetükhöz, attól is függhet, hogy mennyire ragaszkodnak megszokott környezetükhöz” (Lázár 1996: 21). A dunabogdányiak számára a haza térbeli kiterjedése az ország határán belül a szűkebb falu-környezetet is jelenti, ami a „Heimat” tartalmával azonosítható. A svábok természeti-földrajzi tematizációiban a haza Magyarország, szűkebben véve a szülőfalu, ami után honvágy gyötri őket. Egy internált asszony mesélte: *„Amikor engem elvittek Nagykátára, egyszer kértem, hadd jöjjön el hozzám a kisfiam. Megengedték és pont akkor volt a kitelepítés. Elvitték az anyósomat. Ha a gyerek otthon van, őt is elviszik. Talán akkor utánuk mentünk volna, de mi nem akartunk innen elmenni. Amikor később Verpeléten dolgoztunk, még ott is honvágyam volt Dunabogdány után, mit csináltam volna odakinn?”* Ez jelenti az ősök szülőföldjéhez való ragaszkodást, nem valami homályos, múltba vesző fiktív származási hely valahol német földön.

A dunabogdányiak nemcsak a hazájuknak elismert Magyarországot, de falujukat sem hagyják el szívesen. Ha generációk szerint vizsgáljuk a kérdést, akkor csupán a helyhez kötődés indokai változnak. Az első generáció tagjai falujukhoz való szoros kötődése a múltban gyökerezik. Azon kívül, hogy még a szomszédos Visegrádon sem értik nyelvüket, itt születtek és itt nőttek fel, itt jártak iskolába, s ami nagyon fontos, szüleik, nagyszüleik sírja a falu temetőjében domborul. Magyarország elhagyása az átélt kitelepítési tragédiák ellenére sem merült fel bennük alternatívaként. Ennek az a magyarázata, hogy a kitelepítetteket Németországban idegenként fogadták, és nagyon nehezen illeszkedtek be a németek tőlük idegen és távoli világába. A második és a harmadik nemzedék Dunabogdányhoz kötődését a neveltetés kedvelt helyszínén túl a saját ház, a szülői támogatás, az ismerős környezet és az is magyarázza, hogy napi ingázással elérhetőek voltak a falun kívüli munkahelyek. Ebből a két generációból munkavállalási okokból már többen választottak falun kívüli lakhelyet, de ezek leginkább a közeli településekre, Szentendrére és Budapestre korlátozódnak. Ennél távolabbra egy-két kivétellel nem költözött senki. Dunabogdány megtartó és visszavonzó falu.

Valamennyi korcsoportot erős, a faluhoz kötődő lokális identitás jellemzi. A kitelepítettek is igyekeznek haza, Dunabogdányba. Hogy mennyire nem érezték anyanemzetüknek a svábok Németországot, ahol magyar cigányoknak nevezték őket, hogy értékként az elvesztett magyar

haza jelent meg, arra a kitelepítettek keserű megnyilvánulásaiból lehet következtetni. Mindenki eredeti házát szeretné visszaszerezni, még a falun belül sem akarnak máshová költözni. *„A mi házunkat elkobozták. Átköltöztünk innen, mert ezen a helyen állt a régi házunk is, ahol ezt az újat építettük. Mert visszavásároltuk a házunkat. Kemény pénzért visszavettük, nem kellett máshol ház. Mindenki visszavette, aki csak tudta, mindenki ott akarta az életet befejezni, ahol elkezdte* – emlékszik egy asszony. Lázár Guy azt állítja, hogy

> A szülőföldhöz való ragaszkodásból a nemzetközpontú ideológiák azt a következtetést vonják le, hogy az emberek számára a saját etnikumuk jelenti a legfontosabb makroszintű identifikációs csoportot (1996: 22).

E megállapítás alapján a magukat nem magyarnak valló svábok Magyarországhoz mint szülőföldhöz és lakóhelyhez való erős ragaszkodásából egyértelműen levonható az a következtetés, hogy – makroszinten a magyar nemzeti keretek fontos identifikációs bázist jelentenek. Ennek azonban a nemzettel összefüggésbe hozott vérségi kötelékeknek semmi köze sincsen.

A hazafelfogások Csepeli (1992: 118) által kidolgozott osztályozása szerint a svábokat „kollektivista-racionális hazafelfogás" jellemzi, amit a szülőfalu mint szűkebb pátria esetében erős érzelmi szálak szőnek át. A svábok hazaszeretete primer affektív és a pragmatikus életértelemre és a cselekvési célokra orientált viszony. A haza megválasztását a betelepedés idején a célszerűség és a racionalitás elve vezérelte. A németek a jobb megélhetés reményében önként telepedtek be a sűrűn lakott Németországból Magyarországra. Választott hazájukban szerzett vagyonuk, biztonság- és elégedettségérzetük növelte lojalitásukat Magyarország iránt. A svábok mindig tudatában voltak és vannak ma is, hogy magyarokénál fejlettebb munkakultúrájukkal, mezőgazdasági technikáikkal hozzájárultak Magyarország jólétéhez és gazdagodásához. Lampland szerint nincs haza föld nélkül és nincs nemzeti szellem vagyon nélkül. A svábok parasztokra ugyanúgy igaz, mint a magyarokra, hogy „a vagyon növeli a patriotizmus érzését. A föld iránti lojalitás egyben a nemzet iránti lojalitást is jelenti" (1994: 301-302). Ennek jele az is, hogy nincs sajátos etnikai-hazaképük, amely az ősük szülőföldje fogalmával lenne kijelölhető, mert az ősök szülőföldje Magyarországon van, Dunabogdányban. A haza mind az itt maradóknak, mind a kitelepítetteknek Magyarországon. Az őshaza elnevezés a kibocsátó országgal szinonim fogalom és nem fűződnek hozzá érzelmek.

Történelmi idő, történelmi tudat

A magyarországi sváb kisebbség történelmi tudatának alakulására is „rányomja bélyegét az a történelmi tény, ... hogy bevándorlással került a jelenlegi ország-területre egy olyan korban, amikor népük modern nemzeti tudata még nem alakult ki" (Joó 1988: 41).[61] A kultúra nacionalizálását (Löfgren 1989a), a modern német irodalmi nyelv megteremtését, az egységes Németország létrehozását, és az egységes államkeretben élő 19. századi német nemzet megszületését nem élhették át. A német nemzeti tudás széleskörű elterjesztésére jóval azután került sor, hogy eredeti származási helyükről elvándoroltak. Nem vettek részt a német népet

[61] Az új hazát, jobb megélhetést kereső bevándorló parasztok a 18. században három nagy hullámban telepedtek be a török hódoltság után elnéptelenedett területekre. Nagyobb összefüggő tömbjeik alakultak ki Bácskában, Tolnában, Baranyában (Schwäbische Türkei), a Bakonyban, a főváros környékén és Magyarország nyugati határvidékén. Elsőként valóban svábok jöttek a 17. és a 18. század fordulóján. Az 1722-23. évi országgyűlésen a magyar rendek az 103. sz. törvénycikkben kifejezetten engedélyt kértek az uralkodótól a telepítésre. A Habsburg ház jó alkalmat látott a telepítésben, hogy a Birodalom magyar területeit germanizálja (Hutterer 1961). II. József 1782. pátense nyomán érkezett a harmadik nagy betelepülési hullám.

nemzetté kovácsoló háborúkban, sem a hagyományteremtésben.[62] Az anyaországból kiszakadt csoportjaik a magyar nyelv és kultúra hatásától megérintve egykori anyanemzetük fejlődésétől nem befolyásoltan önálló és attól eltérő fejlődési utat jártak. Ebből következett, hogy nem rendelkeztek egységes német köz- és irodalmi nyelvvel, egységes nemzeti kultúrával és német nemzeti tudattal. A helyzetet súlyosbította, hogy a betelepülés után az anyaországhoz fűződő kapcsolataik megszakadtak, s miután kimaradtak a német egység kialakulásának történelmi folyamatából és annak minden következményéből, lehetetlenné vált a nyelvi fejlődés és a német kulturális háttér folyamatosságának biztosítása (Hutterer 1961). A svábok etnikai tudatukat illetően megmaradtak azon a fokon, amely „kivándorlásuk idején gondolkodásukat meghatározta" (Weinhold 1981: 727).

Történelmi tudatukat meghatározta továbbá az a tény is, hogy a svábok eltérő időkben és különböző földrajzi, nyelvi területekről – nem egy zárt etnikai egység öntudatával érkeztek. Hozták magukkal saját, a többi betelepülő csoportétól eltérő hagyományaikat, kultúrájukat, vallásukat, szokásaikat és nyelvüket. A sokféle származási hely, a magyarországi területi tagoltság, az eltérő nyelvjárásokkal és kulturális örökséggel jellemezhető nagyfokú heterogenitás megakadályozta a politikai, nyelvi, kulturális egységesülési folyamatok beindulását. A svábokat a történelmi örökségű nyelvi, kulturális és szokásbeli különbségek valamint a földrajzi távolságok egymástól is elválasztották. Nyelvi, kulturális egységesülésben megrekedt csoportjaik között emiatt nem alakult ki az önálló történelmi sorsközösség tudata (Bindorffer 1997).

„A múlt az, ami megteremti a nemzetet, a múlt az, ami igazol..."– írja Hobsbawm (1993: 19). „A múltat tulajdonba kell venni, és a jelen problémáinak megoldása érdekében értelmezni és kihasználni kell" – Fishman 1980: 102). Ez a közösség azonban nem rendelkezett azzal a fontos összetartó, ugyanakkor másoktól elkülönítő erővel, amit a közös történelmi múlt jelent. Nem voltak megjeleníthető történelmi mítoszai, narratívái a kezdetekről, nem volt saját történelemkoncepciója. A sváboknak nem áll rendelkezésükre olyan, a betelepedést megelőző, ám a migrációt követően „végérvényesen elveszett történelmi múlt" (Smith 1986: 175), ami a folytonosságot jelentené, amit fel lehetne eleveníteni, ami iránt nosztalgiát érezhetnének, vagy amivel azonosulni tudnának.

A múltat tehát meg kellett teremteni. Megalkotása olyan projekt, amely során a múlt és a jelen folytonosságát szelektíven megszerkesztett események láncolata alkotja. A történelem vagy a történelmi mitológia megalkotásának identitásképző folyamatában az események és a narratívák jelentésteli univerzummá állnak össze. Akár az egyén, akár a csoport számára a történelem, a történelmi visszatekintés biztos kiinduló pontot nyújtó identitásképző tényező; azok az emberek, embercsoportok, akiknek nincs történelmük, elesnek önmaguk idői elhelyezésének és „a másik számára való önmeghatározás lehetőségétől" (Friedman 1992: 837).

Érzékelve a történelmi múlt hiányát emlékezetből kiesett időt katolicizmusuk által támogatottan jelképesen a lehetséges kezdetekig, Szent István királyig kitágították. Történelem-konstrukciójukban szerepet kapott és a közös kezdetek megtalálását segítette az a Magyarországon megtanult történelmi tény, hogy első királyunk felesége, Gizella bajor származású volt. A mai svábokban ez az örökség nem kelti ugyan a folytonosság érzetét, de a Szent Istváni gondolat mitikus töltete, a historizált államnemzet fikciójának történeti igazolásában való elképzelt részvétel identifikációs keretként szolgált. A katolizált Szent István és a magyar államiságot

[62] A német nemzeti magas kultúra sztenderdizálása már a 16. században elkezdődött, de az egyházszakadás után ez a folyamat megszakadt. Folytatódását, amit a Napóleon elleni háború is inspirált, az összémet nemzeti kultúra. a modern német nemzeti tudat kialakulásának kezdeteit 1806 utánra teszik. Ekkor azonban a svábok már régen nem voltak Németország területén (Dann 1991).

szimbolizáló Szent Korona tiszteletével egyúttal a magyar államiság részeseivé is váltak. A magyar történelem és a közös sors iránti elkötelezettség jelenik meg abban az emlékműben, amelyet a katolikus templom mellet állítottak fel a különböző csaták, háborúk, forradalmak falubeli elesettjeinek nevével. Az emlékművet Szent István koronájával díszítették.[63] A sváboknak király és koronaélménye is csak Magyarországon lehetett.

A svábok számára a Magyarországon megélt idő nem más, mint a magyarokkal közösen megélt történelmi sors. Igaz ugyan, hogy a svábok „a nemzeti lét origópontjának kijelölésében", a „vándorlásban, helykeresésben" (Csepeli 1992: 62) nem vettek részt, de a részesei voltak a „rabságnak" (19. század első fele), a szabadságért vívott harcnak (1848, amikor Dunabogdány 200 nemzetőrt állított ki), „a magára találás és az aranykor" korszakának (század utolsó harmada, századforduló), a „hanyatlásnak, romlásnak és bukásnak" (Trianon), majd az újra felemelkedésnek (1955 után). Ez a hazájuk.

Kizökkent idő, beszűkült tér...

Svábok és magyarok kontinuus közös történelme 1945-ben megszakadt.[64] A svábokat a 2. világháborúban játszott szerepük, „háborús felelősségük" és Volksbund tagságuk miatt kollektív büntetésként internálták, majd kitelepítették. A kitelepítésre kerülők számára nem volt visszaút, örökre megfosztották őket a szülőföldtől., kiszakították a megszokott térből, az idő folytonos vonala szakadozottá vált. *„A falubeliek persze maradni akartak. Mindenki próbált mentességet szerezni: igazolásokat gyűjtöttek, hogy nem voltak német katonák, nem léptek be a Volksbundba, ha német anyanyelvűek is, mindig magyarok voltak és magyarok is kívánnak maradni. Voltak, akik megtakarított pénzecskéjükkel próbálták megváltani állampolgárságukat."*

Az itthon maradatoktól elvették házaikat. Számukra évekre megállt az idő és a tér is meglehetősen összeszűkült. Az otthon, az élettér elvesztését példázza az alábbi interjúrészlet: *„Látnunk kellett, ahogy a mienkbe beülnek az idegenek, át kellett élnünk, hogy bezárják előttünk a saját házuk kapuját, mi meg legfeljebb a melléképületekben húzhattuk meg magukat. A saját földünkön voltunk napszámosok. A krumplit, amit tavasszal magunknak ültetettük, már másnak kellett felszednünk. Elvenni belőle nem volt szabad, aki megtette, megbüntették érte.*

Akármelyik esetet nézzük, a sváboknak komoly identitásválsággal kellett szembenézniük. A háború utáni években se Németországban, se Magyarországon nem tudták megválaszolni a *„ki vagyok?", „mi vagyok?"* kérdést. Németországban nem voltak se svábok, se németek, de még magyarnak se érezhették magukat, amikor cigányoknak nevezték batyuikkal koszosan, törődötten megérkezett csoportjaikat. Egy Magyarországról korábban Németországba kitelepedett asszony így látta a magyarországi németek (Ungarndeutschen) vagy a hazájukból elűzöttek (Heimatvertriebenen) megérkezését: *„Mikor 1946 tavaszán megérkeztek az első kitelepítettek, éhesen, piszkosan, az 'igazi' német svábok méltatlankodtak, hogy át kell adniuk nekünk egy szobát, meg kellett osztaniuk a konyhát ezekkel a 'barbár' magyarokkal. Nem is értették egymást, mert mi 'olyan furcsán' beszéltünk"* (idézi Bonifert 1997: 100). Az identitásválságban szenvedő

---

[63] A hősi halottak és eltűntek neveit megörökítő emlékmű felállításáról az 1920-as években hozott döntést a falu elöljárósága. Az orosz csapatok közeledtével 1944-ben a koronát eltávolították az emlékműről és elrejtették. A háború után sokáig nem került elő, végül egy bontásra ítélt házban akadtak rá. Ezután ismét visszakerült eredeti helyére.

[64] A Nemzeti Parasztpárt vezetője, Kovács Imre szerint minden sváb volksbundista volt. 1945. áprilisában kiadta a jelszót: „Ki az országból a sváb hazaárulókkal. A svábság egy batyuval jött ide. Egy batyuval is menjen. Most osztozzanak a németek sorsában. A svábokat ki fogjuk telepíteni" (Szabad Szó)

magyarországi svábok számára az identitásűrt a német nemzeti identitásnak kellett volna betöltenie. Erre az identitásváltásra azonban a kitelepítettek első generációja sem tudati, sem érzelmi szinten nem állt készen. Hogy mennyire nem sikerült németté faragni a magyarországi svábokat, az a hazatelepülteknél látható.

A haza ugyanis elveszíthető, de nem kicserélhető, érzelmi alapokon nyugvó erőpotenciál, aminek fontosságára leginkább akkor ébred rá az egyén, amikor a magától értetődőségek széttörnek körülötte. A magyar hazához fűződő érzések megnyilvánulásai, a hazaélmény csoportszintű átélése a hazájukat elvesztő kitelepítettek esetében ezért még sokkal nyilvánvalóbbak. *„Mi a magyarokkal mindig jobban megértettük egymást, mint a németekkel. Amikor kitelepítettek, mi ott csak magyar cigányok voltunk. Hogy magyarok, az még rendben lett volna, de hogy cigányok! Nem tartottak bennünket németeknek, megtagadtak bennünket. Nem ismertünk mi ott senkit, nem értettünk németül, ők sem értették a mi svábolásunkat”* – mesélte egy egykori kitelepített. A haza ellentétes mindennel, ami idegen és távoli. A kitelepítetteknek Németország idegen, távoli és teljesen ismeretlen ország volt; kényszerből, és erős magyar tudattal érkeztek vissza az „őshazába”, ahol a németek nem szívesen fogadták vissza „testvéreiket”. A kitelepítettek számára óriási csalódást jelentett, hogy „magyar cigányok”-nak nevezték őket, nyelvüket valami érthetetlen zagyvaságnak tartották. Amíg nem tanultak meg németül, kommunikációs problémák is akadályozták a befogadást. A Heimat nem csak azért maradt Magyarországon, a haza elvesztése a 2. világháború után nem csupán azért viselte meg a kitelepítetteket, mert az állampolgárság és a nemzeti hovatartozás esetükben nem esett egybe (vö. Bonomi 1957), nem csak azért, mert minden emlékük Dunabogdányhoz kötődött, mert elvesztették kapcsolataikat családtagjaikkal, rokonaikkal, a hazájukkal, elvették vagyonukat, hanem azért is, mert elvesztették legitimitásukat; az új országban nem számítottak a „haza megbízható polgárainak” (Malkki 1996: 442). A hazátlanság érzése, „a patologikus gyökértelenség” (uo.), a lenézettség morális törést, és tényleges identitásválságot okozott, mert identitáskonstrukciójuk nemzeti elemeinek érzelmi bázisa magyar tematizációjú maradt. Az első generációs kitelepítettek ragaszkodnak magyar identitásukhoz és erősen vonzódnak a magyar hazához és ezen belül is a szülőfaluhoz, Dunabogdányhoz. A magyar nemzeti érzés a kitelepítésben megerősödött, ami erős honvágy és visszatérési vágy formájában jelentkezett. Magyarországon születtek, szüleiket, nagyszüleiket itt temették el őket a falu temetőjében és ők is ide akarnak visszatérni, legalább itt térni örök nyugovóra. Haza, ahol otthonaik voltak, s ahonnan elűzték őket. *„Mi svábok, jó magyarok voltunk”* – mondta egy kitelepített, akinek leghőbb vágya, hogy megvásárolhassa saját házát, amit két kezével saját maga épített és hazatelepülhessen. Egy hazatelepült a Szózat sorait idézve állította, hogy számukra a nagyvilágon nincsen másutt hely, itt éltek, s itt kell meghalniuk is.

A nemzeti hűség jelképe az anyaföldhöz való ragaszkodás. A nemzeti identitás a többséghez hasonlóan a sváboknál is megragadható a területhez, a földhöz való ragaszkodásban. Ez a ragaszkodás megnyilvánul a terület megvédésében, békeidőben megművelésében, vagy az utolsó nyughely kiválasztásában.

Az itthon maradottak svábok nem lehettek, mert ahogy egy idős asszony mesélte: *„nekünk svábul még lélegezni sem volt szabad”*, magyarnak nem érezték, de nem is érezhették volna magukat, mert az sem engedték meg nekik. Leginkább csak volksbundisták, szemét fasiszták voltak. Állampolgári jogaiktól megfosztották őket, törvényen kívülre kerültek, akikre *„Bármikor ráüthetett a rendőr, csak azért, mert svábok voltak.”*

Állampolgári jogaikba a 4.364/1949 M.T. sz. rendelet értelmében helyzeték vissza a svábokat és a 84/1950 M.T. sz. rendelettel váltak ismét Magyarország egyenlő jogú állampolgáraivá. A dunabogdányi parasztok téeszesítés szenvedő alanyaiként azonnal ismét részesei lehettek a magyarokéval közös sorsnak. A kontinuitás helyreállt. 1954-ben jelent meg először ismét német nyelvű lap (Freies Leben), s a nemzetiségi politika új irányát jelezve 1955. július 18-án megalakult a Magyarországi Németek Szövetsége, melynek célja, hogy a német nyelvre

hivatkozva egységes nemzetiséggé formálja a leginkább a nyelvi dialektusok terminusaiban leírható svábokat. A tájnyelv, ill. a nyelvjárások okozta nehézségeket kiküszöbölendő már 1951-ben megindult, de csak 1955 után kezdett elterjedni a német nyelv iskolai oktatása. Dunabogdányban szülői értekezletet hívtak össze, de még mindig tartó félelmükben alig egy-két család merte kérni a német nyelvoktatást.

A tér egy országnyira tágult, de még sokáig nem merték használni; a kizökkent idő visszazökkent, ha nem is eredeti kerékvágásába.

Bibliográfia

ANDERSON, B. 1991. *Imagined Communities*. *Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

BAUSINGER, H. 1991. A haza fogalma egy nyitott társadalomban. *Régió* 4: 3-21.

BIBÓ I. 1986. Az európai egyensúlyról és békéről. In Uő. *Válogatott tanulmányok.* I. kötet. Budapest: Magvető. 295-728.

BELLÉR B. 1981. *A magyarországi németek rövid története.* Budapest: Magvető.

BINDORFFER Gy. 1997. Double Identity: Being German and Hungarian at the same time. *New Community* 23(3):399-411.

BONIFERT M. (szerk.) 1997. *Kitelepítettek és hazatérők. (A dunabogdányi svábok kálváriája)*. Dunabogdány: Polgármesteri Hivatal.

BONOMI, E. 1957. Deutsche aus dem Ofner Bergland in neuer Heimat. *Jahrbuch für Volkskunde der Heimatvertriebenen.* 2:24-102.

BÖRÖCZ J. – **VERDERY**, K. 1994. Introduction. In Uők. (szerk.) *Gender and Nation. East European Politics and Societies.* 8(2):1-18.

CSEPELI Gy. 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég.

CSEPELI Gy. – Örkény A. 1996. Spring. The Changing Facets of Hungarian Nationalism. *Social Research* 63(1):247-286.

DANN, O. 1991. Begriffe und Typen des Nationalen in der früheren Neuzeit. In B. Giesen (szerk.) *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit.* Frankfurt/Main: Suhrkamp. 56-73.

FISHMAN, J. A. 1980. Social Theory and Ethnography. Language and Ethnicity in Eastern Europe. In P. F. Sugar (szerk.) *Ethnic Diversity in Eastern Europe.* Santa Barbara, CA: ABC Clio. 57-99.

FRIEDMAN, J. 1992. The Past in the Future: History and the Politics of Identity. *American Anthropologist* 94(4):837-859.

HOBSBAWM, E. 1993. Etnikai identitás és nacionalizmus. *Világosság* 4:19-28.

HUTTERER, C. J. 1961. Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In C. J. Hutterer – R. Grosse *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen.* Berlin: Adademie Verlag. 33-71.

JACOBSON-WIDDING, A. 1983. Introduction. In Uő. (szerk.) *Identity: Personal and Socio-Cultural.* Uppsala: Almquest and Wiksell. 1-34.

JOÓ R. 1988. A magyarországi nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) kutatása. *Társadalomkutatás* 2: 36-53.

LAMPLAND, M. 1994. Family Portraits: Gendered Images of the Nation in Nineteenth-Century Hungary. In Böröcz J. – K. Verdery (szerk.) *Gender and Nation East European Politics and Societies* 8(2):287-*316.*

LÁZÁR G. 1996. A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Budapest: Osiris – MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport. 9-115.

LÖFGREN, O. 1989a. The Nationalization of Culture. *Ethnologia Europaea* XIX. (1):5-24.

LÖFGREN, O. 1989b. A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve. *Janus* VI. (1):13-28.

MALKKI, L. 1996. National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. In G. Eley – R. G. Suny (szerk.) *Becoming National.* New York/Oxford: Oxford University Press. 434-453.

MANHERZ K. 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

MANHERZ K. 1983. *Die Ungarndeutschen und ihre Wissenschaft.* Budapest: TIT.

MANHERZ K. és mtsai. 1998. *A magyarországi németek.* Budapest: Útmutató.

MÜLLER-GUTTENBRUNN, A. 1904. *Deutsche Kulturbilder aus Ungarn.* München

SEEWANN, G. 1992. Die nationalen Minderheiten in Ungarn. *Südost-Europa* 41(5):293-325.

SCHÜTZ, A. 1974. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie.* Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.

SMITH, A. D. 1986. *The Ethnic Origin of Nations.* London: Basil Blackwell.

SZABÓ M. 1984/1985. Magyar nemzettudat problémák a huszadik század második felében. *Medvetánc* 4/1:45-74.

SZŰCS J. 1983. *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Budapest: Magvető.

WEBER-KELLERMANn, I. 1986. A „nyelvsziget-néprajz"-ban jelentkező interetnikus viszonyok kérdéséhez. In Kovács E. (szerk.) *Néprajzi szöveggyűjtemény II. kötet.* Budapest: Tankönyvkiadó. 107-126.

WEINHOLD, R. 1981. A magyarországi németek nemzetiségi kultúrájának etnográfiai vizsgálatában felmerülő problémák. In Eperjessy E. – Krupa A. (szerk.) *II. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencia.* Budapest: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya. 724-732.

WILLIAMS, C. H. 1991. Linguistic Minorities: West-European and Canadian. In Uő. (szerk.) *Linguistic Minorities, Society and Territory.* Clevedon-Philadelphia-Adelaide: Multilingual Matters Ltd. 1-43.

... „az anyaország már rég külfölddé vált”...

Gondolatok Gerhard Seewann: Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze c. könyve kapcsán

Bp. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely-Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, 2000.

Kisebbségkutatás 4: 751-754. 2002.

Köztudott, hogy a Kárpát–medence évszázados népvándorlás, migráció színtere. Csúcspontját 1699 után, a törökök kivonulásával a Karlócai béke megkötése után érte el, de a következő századokban sem állt le. A nagyobb összefüggő tömbök mellett egy-egy kisebb területen több etnikai csoport is élte mindennapi földműves-kisiparos életét. Az első világháború előtti népvándorlásokat az önkéntesség jellemezte. Az I. világháborút követően az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után a nemzetállamok megalakulását követő évtizedekben a migráció tovább folytatódott; önkéntességről azonban ekkor már nem beszélhetünk. A nemzetállamok határain kívül rekedt került kisebbségeket különböző intézkedések, diktátumok hatására kényszerítették lakóhelyük elhagyására. A kisebbségi kérdés a 19. század elejétől, a nemzetek öntudatra ébredésével került Magyarországon a megoldandó politikai kérdések palettájára, s a kisebbségpolitika azóta sem vesztett fontosságából.

Gerhard Seewann német történész az 1960-as évek végétől kutatja, vizsgálja a Kárpát-medencében élő nemzeti kisebbségeket, köztük is elsősorban a svábokat. 1980-as években az irányítása alatt álló müncheni *Südost Institut*-ban folytatta módszeres kutatásait a multietnikus délkelet-európai országok etnopolitikájáról, interetnikus kapcsolatairól és etnokulturális folyamatairól. 1984-ben *Edgar Höchs*-el közösen kidolgozta és elindította *Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donauraum* című nagyszabású projektjét. Ezzel a projekttel kiragadta a kisebbségkutatást a néprajzi kutatások és az egyébként jogos kisebbségi politikai sérelmek állandó ismételgetésének köréből, a kisebbségi történetírást megfosztotta ideologikus jellegétől, és a mai napig ható érvénnyel megteremtette a modern, az etnopolitikai kisebbségkutatás alapjait. Személye jól ismert és elismert Magyarországon, ahol az évek folyamán számos cikke jelent meg magyarul a különböző folyóiratokban.

Az *Ungarndeutsche und Ethnopolitik* c. könyvének címe utal arra, hogy a kötetben megjelent történelmi megközelítések, elemzések, a németekre koncentráló tanulmányok mellett (II., III. rész.) Seewann jelentős területet szentel a kisebbségpolitika kérdésének a Kárpát-medencében (I. rész). Az I. rész nyitótanulmányában *(Ethnopolitik im 20. Jahrhundert)* a térség valamennyi kisebbségét figyelembe véve az etnopolitika 20. századi megnyilvánulásainak, többség-kisebbség konfliktusainak kérdését vizsgálja, és felveti az autonómiaproblematikát is. Ez az írás ugyanúgy hozzátartozik annak a 25 év terméséhez, melynek legjelentősebb írásai kaptak helyet ebben a gyűjteményes kötetben. A tanulmányok átfogják a 17. és a 20. század közti időszakot. Ezen belül kiemelten foglalkozik az 1918-1948 között eltelt 30 év történetével, a nemzeti sovinizmussal, a kollektív bűnösség és a kitelepítés problémakörével, valamint a szocializmus korának, az egypártrendszernek nemzetiségpolitikájával. Bemutatja az eredményeket, a mulasztásokat, kitér az identitás alakulásának problematikájára, a német-magyar viszony alakulására és látleletet ad jelenünk kisebbségi mindennapjairól, a kisebbségek rendszerváltás utáni helyzetéről. A kötetben nemzetiségei tipológiát állít fel az egész Kárpát medencére vonatkozóan.

Seewann írásaiból kitűnik, hogy a németek betelepedése után magyarok és a németek történetileg békében éltek egymás mellett. A békességet biztosították a homogén, zárt német vagy német többségű falvak és az endogámia. Ugyanakkor a különböző időkben és a különböző németországi helyszínekről bevándorolt svábok sem nyelvileg, sem kulturálisan nem alkottak homogén egységet; nyelvkiegyenlítődésben megállt településdialektusaiknak köszönhetően, pl. a magyar volt a svábok között a közvetítő nyelv. A magyarokhoz való közeledésben jelentős szerepe volt a közös katolikus vallásnak, a közös történelmi sors megélésének is, valamint annak a ténynek, hogy a nemzetté válás időszakát nem Németországban, hanem Magyarországon élték át, és annak, hogy a svábok írásos történelme a betelepedés utáni időkben Magyarországon kezdődik. A kollektív emlékezet pedig nem őrizte meg az eredeti származás helyszínét, a *Mutterland* képét. A haza, a *Heimat* a svábok számára egyértelműen Magyarországot jelentette. Mint Eduard Glatzot idézve Seewann megállapítja: „számukra az anyaország már rég külfölddé vált" (2. fejezet, *Die nationalen Minderheiten in Ungarn. Alte und neue Probleme in der jugnen Demokratie*, 35. o.).

A 20. század döntő fordulatot hozott a németek életében. Míg a nemzeti ébredés „nagy" nemzetformáló korszakában nem voltak elkülönülési aspirációi, az I. világháborút követően az egyre habsúlyosabbá váló etnikai önszerveződés útjára lépett. A nemzetszocialista népcsoport-politika ennek bázisán tört előre és próbálta meg a magyarországi németeket az egységes német nemzettestbe integrálni. „Az általánosan erős, lokálisan kijegecesedett hazatudatot, amely organikusan összekapcsolódott az érzelmi elemeket is felmutató állampatriotizmussal... a magyar állam iránt érzett lojalitást a 30-as, 40-es években igencsak próbára tették" – írja Seewann ugyancsak a 2. fejezetben (36.o.). A volksbundista népi német mozgalom mellett hiába volt jelen a *„Hűség a hazához"* mozgalma, a németeket kollektív bűnösnek kikiáltva telepítettek ki mindenkit, akinek a házára, vagyonára szükség volt. A ki- és betelepítések következtében megváltozott a településstruktúra, megszűnt a falvak nemzetiségi homogenitása, sőt ma már 1-2 kisebb települést leszámítva, még a baranyai falvakban sincsenek többségben a svábok. Ez kedvezett a szocializmus korszakát jellemző teljes elmagyarosításnak, amely a németeket is beleértve minden magyarországi kisebbséget érintett. Az egypártrendszer nem vett tudomást sem a kisebbségek létezéséről, sem hovatartozásukról, megtagadta tőlük a kulturális autonómiát és megfosztotta őket etnikai identitás megélésének lehetőségétől. Mint a 3. fejezet *(Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik 1949-1989/2000)* részletesen kifejti, ehhez járult, hogy a polgárosodási tendenciákat is magába foglaló modernizáció, a kizárólagosan magyar nyelvű oktatás és a nemzeti szocializáció hatására a tradicionális etikai-kulturális értékrend felbomlott. Ilyen körülmények között az etnikai tradíció átörökítése megszakadt. A szokások, a hagyományok jelentős része feledésbe merült, az etnikai identitásban pedig mérhetetlen rombolás következett be. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a hetvenes évek legfelsőbb politikai és pártvezetés szintjén kezdeményezett, programmá előírt, etnikai megújulásra felszólító programjai nem keltettek osztatlan sikert. Ezek a programok a megsérült etnikai identitás helyreállítására nem voltak alkalmasak, mert a kisebbségek kultúráját kirakat-kultúrává kívánták tenni. S mint Seewann kifejti, a hetvenes évek etnikai folklorizációja, anyanyelv-oktatási intézkedései elsősorban a reciprocitás igényének jegyében születtek. A cél az volt, hogy a környező országok magyarjainak a kormányok ugyanolyan lehetőségeket biztosítsanak, mint amilyet a magyar kormány biztosít az itt élő németeknek, horvátoknak, románoknak, szlovákoknak, stb. Ebben a korszakban a kisebbségek csak felülről szervezett „demokratikus „szövetségek" formájában jeleníthették meg magukat. Tényleges érdekkép-viselet, önérvényesítő politikai megnyilvánulás az egypártrendszer szűkös keretei között nem bontakozhatott ki. Az „új demokráciában" megváltozott az etnopolitikai diskurzus, amit „robbanásszerűen követtek a kisebbségek csoportképződési folyamatai" (53. o.). A kulturális szokások őrzése mellett a kisebbségek önkormányzataik révén mind helyi mind regionális és

országos szinten politikai érdekérvényesítő csoportokként léphettek fel. Ebben a vonatkozásban ismét felveti a reciprocitás kérdését, a magyar állam viszonyát a határán kívüli magyar kisebbségekhez és a határon belüli nemzeti kisebbségekhez. A magyar nemzetiségpolitika alakulást az 50-es évektől napjainkig a 4. fejezet *(A magyar nemzetiségi politika mérlege az 50-es évektől napjainkig)* magyar nyelven is közzéteszi.

Az első részt az *Ungarns Nationalitäten* c. fejezet zárja, amelyet *Kathrin Sitzler*-rel közösen írt. Ebben a fejezetben táblázatokkal jól illusztrálva mutatja be a kisebbségek demográfiai fejlődését, településstruktúráját, szocioökonómiai aspektusait és fejlődési tendenciáit, valamint a nemzetiségi iskolaügyet és a nyelv kérdését.

A II. és a III. részben kizárólag németekkel kapcsolatos történelmi tanulmányokat olvashatunk. Seewann ebben a két részben kisebb korszakokat és eseményeket is mélyebben is elemez, mint pl. a *Kathrin Sitzler*rel ugyancsak közösen írt 11. fejezet *(Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. Zur Reinterpretation der Geschichte der ungarndeutschen Minderheit in den Jahren 1938-1948),* vagy 15. fejezet a szerbek Magyarországra migrálásáról, amit úgy ítél meg, mint a 18. századi német betelepedés előfeltételét *(Serbische Süd-Nord-Migration in Südosteuropa als Voraussetzung für die deutsche Ansiedlung im 18. Jahrhundert)*. Szinte valamennyi fejezetben felmerül az identitás problematikája. A 6. fejezetben *(Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa)* történeti elemzésekre támaszkodva megalkotja a régió németségének identitástípusait, köztük a német-magyar, a népi *(„völkisch"),* és a magyar-német típust. A magyar-német típuson belül további identitásformákat különít el. A kétnyelvűekhez tartoznak a *„Hungarus"*-ok (A típus) és a *„Völkisch"*-ek (B típus), az egynyelvűekhez pedig a részben tradícióktól mentes félig magyarok, félig magyar-németek (C típus), és a teljesen tradíció-független, de „német hátterű" magyarok (D típus). A *„Hungarus"* kettős identitással rendelkezik, hangsúlyozza szubjektív etnikai hovatartozását, ápolja etnikai szokásait és anyanyelvét. A többségi társadalommal „kultúrcsere" és „érdekkiegyenlítődési" kapcsolatokat ápol, és pozitív kritikával viszonyul hozzá. A *„Völkisch"* etnikai hovatartozásának objektív jellemzőit hangsúlyozza, népi kultúráját és szokásait csoporthoz tartozás kényszerének hatása alatt ápolja. Az anyaországgal való kapcsolatok ápolása prioritást élvez a befogadó többségi társadalommal szemben. A C típusúak csoportjába tartozók identitása diffúz, keverednek bennük az A és a B típus elemei, a kettős identitás tudattalan hordozói. A D típus csak akkor ismeri be magyarországi német származását, ha kényszerítik, ahistorikusan gondolkodik, identitásvesztését a magyar nacionalizmussal kompenzálja, teljes mértékben inkorporálódik a többségi társadalomba (105. o.). A tipológia továbbgondolásra érdemes, hasznos kiinduló pontul szolgálhat további identitástipológiák megalkotásához.

A 7. *(Das Ungarndeutschtum 1918-1980)* és a magyar nyelvű 8. fejezetben *(A magyarországi németek fejlődése, a nyelv és tradíciók őrzésének lehetősége)* kerül sor az 1918-1988 közötti időszak érzelemmentes, objektív hangvételű, részletes bemutatására olyan témák elemzésével, mint a sváb parasztok gazdasági helyzete, a német középrétegeket szerepvállalása a disszimiláció folyamatában, a németeket érintő kisebbségi törvénykezés, a németek szervezeteinek létrehozása, kitelepítés, jogfosztottság. területi elhelyezkedés és gazdasági helyzet a 2. világháború után, nyelvi asszimiláció. szocialista kisebbségpolitika. A 9. fejezetben *(Ungarische und deutsche Minderheiten im Donau-Karpatenraum 1918-1980. Ein typologischer Vergleich ihrer Entwicklung)* Seewann a határon belüli svábok és a határon kívüli magyarok helyzetét hasonlítja össze 1918 és 1980 között. Ilyen témájú összehasonlítást tudomásom szerint nem ismer a szakirodalom. Ebben az összehasonlításban egyszer svábok mit kisebbség viszonyulnak a többségi magyarsághoz, a magyarok mint kisebbség viszonyulnak a befogadó ország. Ebben a viszonyulásban 1919-1939 között közös fejlődési

momentumként említi mind a svábok, mind a kisebbségben élő magyarok radikalizálódását (140. o.). A 2. világháború után az üldöztetések hatására mindkét kisebbség identitástudata és a szolidaritásérzése megrendült, s a 40 éves szocialista berendezkedés akadályozta spontán csoportképződési folyamataikat. Mind a svábok mind a határon túli magyarok számára egyetlen alternatíva az etnikai csoport mint társadalmi csoport feloldódása volt a többségben. Az etnikai identitás megélésének lehetősége kizárólag a privát szférában volt lehetséges. Mindkét kisebbség erőteljes, politikailag megfogalmazott és kikényszerített, ám térben, időben, tempójában és intenzitásában eltérő asszimilációnak volt kitéve 146. o.). A kép teljessé tétele érdekében Seewann országonként, az akkori Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Romániában is megvizsgálja a magyarok helyzetét. Végül arra a következtetésre jut, hogy a kisebbségi kérdést tekintve kontinuitás van az 1945 előtt, ill. utáni időszak között; sem a 2. világháború előtt sem utána nem oldódott meg annak ellenére, hogy mind a négy ország úgy gondolta, az internacionalista szocializmus felépítésével a kérdés magától megoldást nyer (145. o.). A 10. fejezet *A Kárpát-medencei német és magyar kisebbségének tipológiai összehasonlítása 1918-1980* c. fejezetben a németül nem tudók is hozzáférhetnek ehhez a nagyon fontos íráshoz.

A kötet III. részében a 12. fejezetben brit forrásanyagon mutatja be a kitelepítés Postdam előtti és utáni folyamatát (*Britische Quellen zum Vertreibungsprozeß vor und nach Potsdam)*, a 13. fejezetben irodalmi példákra hivatkozva elemzi a magyarországi németség helyzetét *(Das Ungarndeutschtum der Zwischenkregszeit im Spiegel der Iinternationale Nachkriegsliteratur)*, a 14. fejezetben pedig megismertet a Mercy-Argenteau grófok családtörténetével *(Zur Famileiengeschichte der Grafen Mercy und Mercy-Argenteau)*.

Összefoglalva elmondhatjuk, nagyon értékes, alapos, sokszínű kötet látott napvilágot. Számos tanulmányát kötelező olvasmányként ajánlom a német szakos egyetemistáknak, a történészeknek, a kisebbségkutatóknak – és minden magát németnek, vagy német anyanyelvűnek valló magyar állampolgárnak. Csak azt sajnálom, hogy a kötet 15 tanulmányából tizenkettőt csak azok olvashatnak el, akik értenek németül. A tanulmányok ugyanis a történelem iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthatnak. Bár a könyv különböző időszakokban született tanulmányokból áll össze, akárha egy kötet fejezetei lennének, homogén egységes egészet alkotnak. Minden tanulmányhoz bőséges jegyzetapparátus járul, s ahol szükséges, táblázatok segítik a tájékozódást.

„ami elveszett és ami megmaradt”

Asszimiláció és tradícióápolás összehasonlító elemzése két a magyarországi német faluban

In Kozma I.- Papp R. (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében.*
Budapest, Gondolat, MTA Etnikai és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 2003. 341-358.

Bevezetés

2001-ben kutatást kezdtem több magyarországi német településen. Kutatásom célja, hogy megvizsgáljam, milyen hatással van a földrajzi-etnodemográfiai[65] környezet, az egyes településeken belüli nemzetiségi kisebbségi vagy többségi lét az asszimiláció, és a tradícióápolás alakulására, valamint az etnikai identitás reprezentációjára. Az összehasonlító elemzés eredményeképp szeretnék – ha erre a kutatási eredmények lehetőséget kínálnak –, egy tipológiasort felállítani. Kutatásom hipotézise, hogy az etnikai identitás nyilvánítása nem az asszimiláció fokától, hanem annak formájától függ, amelyre természetesen hatást gyakorol a nagyvárosoktól való távolság, a környező települések etnikai összetétele, valamint a településeken belüli etnikai csoportok közötti interakciós minták.

Tanulmányomban két sváb faluban, Dunabogdányban (Pest megye), és Nagynyárádon (Baranya megye) végzett eddigi terepmunkám tapasztalatait foglalom össze, melyeket a tradíciók, a szokások, a hagyományos normarendszer jelenlegi helyzetéről, az asszimiláció[66] jelenlegi helyzetéről, az interetnikus kapcsolatokról és a nemzeti identitásról szereztem.

Földrajzi-területi elhelyezkedés

A két falu földrajzi elhelyezkedése nagymértékben meghatározza az asszimiláció fokát, a kulturális örökség megőrzését és áthagyományozódását. Dunabogdány Budapesttől északi irányban 30 kilométerre felé fekszik, Nagynyárád Mohácstól 12 kilométerre, nyugatra található. A legközelebbi nagyobb település az 5 km-re fekvő Bóly. A II. világháború előtt Nagynyárádon kizárólag katolikus svábok laktak, míg Dunabogdányban a többségben lévő katolikus svábok és a falubeli kisebbségek képező református magyarok élték a maguk elkülönült életét. A háborút követően, ha különböző mértékben is, de végbement a svábok egy részének kitelepítése és mindkét faluba megérkeztek a felvidéki telepesek. Nagynyárádon ezen kívül még Magyarország különböző településeiről, valamint Jugoszláviából menekült bukovinai székelyek is beköltöztek a svábok házaiba. Ennek ellenére mind a két faluban többséget alkotnak a svábok, Dunabogdányban a lakosság megítélése szerint arányuk 75 százalék körül, Nagynyárádon pedig 85-90 százalék körül mozog.[67]

---

[65] Etnodemográfia alatt a településeken, ill. az egyes régiókban élő etnikai csoportok létszámarányát értem.

[66] Amikor az etnikai csoportok túléléséről beszélünk, elkerülhetetlen, hogy asszimilációjukról ne essen szó, hiszen éppen ezek azok a folyamatok, amelyekkel szemben a kisebbségi etnikai csoportoknak túlélési stratégiákat kell kidolgozniuk és üzemeltetniük.

[67] Dunabogdány lakosainak száma az 1990-es népszámlás szerit 2723, Nagynyárádról pontosabb adat áll rendelkezésre, 2001-ben 879 főt számlált a falu.

Dunabogdányban az őslakosság földműveléssel, bortermeléssel foglalkozott. A ház körüli kerteket itt is művelik. A saját borát itt is sok sváb maga készíti. Állattartással kevesen foglalkoznak. Értelmiségi munkahely a faluban nem sok akad, de a környező városok, Szentendre, Visegrád, Esztergom, Budapest közelsége áthidalják ezt a problémát. A kedvező dunakanyari fekvés, a városok közelsége, a fejlett infrastruktúra megkönnyíti a vállalkozások működését is. Budapestre óránként, csúcsidőben 20-30 percenként jár a busz. Dunabogdányban van patika, orvos, művelődési ház, falumúzeum. Az itteni svábok katolikusok. A falunak erős lakosságmegtartó ereje van. A lakosság életkor szerint kiegyenlített.[68] Sem az óvodát, sem az iskolát nem fenyegeti a bezárás veszélye. Az itt élő svábok katolikusok, az eredeti magyar őslakosság pedig a református hitet követi. A lakosság többnyire eljár a faluból, a földművelés, szőlőtermesztés és borkészítés szabadidős tevékenységgé vált. Nagyon sok a vállalkozó, iparban, szolgáltatásban egyaránt. A falu Pest megye sváb tömbjétől viszonylag távol, nagyobbrészt magyarlakta települések karéjában helyezkedik el. A szomszédos Visegrád az egyetlen település a közelben, ahol, ha kis számban is, de élnek svábok.[69]

Nagynyárádot Moháccsal naponta két buszjárat köti össze, ahonnan Pécs és Bóly felé átszállással lehet továbbutazni. A térségben Mohácsot leszámítva gyakorlatilag egyetlen munkalehetőség van, a Bólyi Mezőgazdasági Kombinát. A falubeliek tradicionálisan mezőgazdasággal foglalkoznak. Minden ház mögött óriási kert húzódik. Aki teheti, ma is műveli a földjét. Sokuknak szőlője és borpincéje is van. Sertést mindenki tart az év végi vágásra. Van, aki szarvasmarhát is tart és tejeladásból, sajt, túró készítéséből él. A falu elöregedőben van, lakói döntő többségében nyugdíjasok, csekély számban vállalkozók, 18-an dolgoznak a falu iskolájában, óvodájában, ill. a községházán. A közlekedés nehézségei miatt és munkalehetőségek híján kevesen ingáznak a környékbeli települések között. Az óvodába kevés gyerek jár, az iskola tanulói létszáma is egyre csökken. A faluból szívesen települnek át a szomszédos Sátorhelyre, ahol szintén van nemzetiségi nyelvoktatás. A faluban van orvos, patika, művelődési ház, és a közélet fontos színtere a katolikus templom. A falu teljes lakossága katolikus, más felekezet nem létezik a faluban. A környező falvak lakosságának etnikai összetétele általában fele-fele arányban oszlik meg svábok és magyarok között. A szomszédos sváb falvak lakói az átházasodások, a közös munkahely, a térség németségének egészét átfogó kulturális rendezvények, bálok, énekkari találkozók, rendezvények révén jól ismerik egymást.

A II. világháború előtt Nagynyárádon kizárólag katolikus svábok laktak, míg Dunabogdányban a többségben lévő katolikus svábok és a falubeli kisebbségek képező református magyarok élték a maguk elkülönült életét. A háborút követően, ha különböző mértékben is, de végbement a svábok egy részének kitelepítése és mindkét faluba megérkeztek a felvidéki telepesek. Nagynyárádra ezen kívül még Magyarország különböző településeiről, valamint Jugoszláviából menekült bukovinai székelyek is érkeztek magyarok a svábok házaiba. Ennek ellenére mind a két faluban többséget alkotnak a svábok, Dunabogdányban a lakosság megítélése szerint arányuk 75 százalék körül, Nagynyárádon pedig 85-90 százalék körül mozog.[70]

---

[68] Nyugodtan mondhatjuk, hogy Budapest agglomerációs körzete Dunabogdány is magába foglalja. A hetvenes-nyolcvanas évektől kezdődően folyamatos a városiak kiköltözése.

[69] A régióban Szentendrén, Pomázon, Csobánkán és Budakalászon működik német kisebbségi önkormányzat, kapcsolataik élénkülőben vannak Dunabogdánnyal.

[70] Dunabogdány lakosainak száma a 2001. évi népszámlás szerint 2838 fő, Nagynyárádé 879 fő.

Eltérő mértékben ugyan, de mind a két faluban fellelhető a kettős identitás jelensége, mind a két falu kétnyelvű és kétkultúrájú. A svábok úgy gondolják mind a két helyen, hogy eredetüket, szokásaikat, nyelvüket meg nem tagadva részesei a magyar kultúrának is, itteni születésük, a hazához való hűségük, magyar állampolgárságuk révén pedig magyarok is. A svábok az asszimilációs kihívások és kényszerek állampolgárságukban és hazaszeretetükben megnyilvánuló magyarságukat nem tagadva svábok, németek akarnak maradni. Annak ellenére, hogy erőteljes mind a nyelvi, mind a kulturális asszimiláció, mind a két falu sváb lakossága erőteljesen törekszik az etnikai túlélésre. Az etnikai kultúrát azonban mind a két faluban kikezdte az idő, a modernizáció, és egyre nagyobb árnyékot vett az etnikai kultúrára az asszimiláció. Természetesen ezt az egysíkú képet a generációs vizsgálatok némiképp árnyalják. Az egyéni szintű asszimiláció mind a két faluban generációsan lépcsőzött, a fiatalabb generációk felé az asszimiláció foka erőteljesen nő. Csoportszinten mind a két falu őrizni kívánja hagyományait, s ebben a hagyományőrzésben a középgeneráció vezetésével idősek, fiatalok egyaránt részt vesznek.

Etnikai tradíció és asszimiláció

A tradíció eszmék és cselekvések normatív modellje, amelyre az egyén a közösségben való tanulás útján tesz szert. Elődeink által kidolgozottan fogadjuk el, s intézményesülve megkérdőjelezhetetlen szokásokként jelennek meg életünkben. A tradíció ápolása, generációs átörökítése fontos túlélési stratégiai elem az etnikai kultúra és identitás megőrzésében és átörökítésében. Segít ellenállni az egyre nagyobb teret hódító asszimilációnak, segít megőrizni az etnikai identitást. Ha abból indulunk ki, hogy az etnikai identitás múltba ágyazott (De Vos 1985) és a csoport túlélésének forgatókönyve (Connerton 1990), akkor éppen a tradíciók jelentik azt a területet, ahol túlélési stratégiák a leginkább megközelíthetők és megragadhatók. Az etnikai kultúrát hagyomány és múltba ágyazottsága miatt gyakran a folklorizációval azonosítják és statikusnak, konzervatívnak ítélve a kulturális archaizmusok, reliktumok tárházának tartják, holott az etnikai kultúrát sem kerülik el a változási folyamatok. Az etnikai kultúrának múltba ágyazott diakron dimenziója mellett egyúttal szinkron dimenziója is van. Diakron dimenziója tartalmazza a kollektív emlékezetben megőrzött múltat idéző tradíciókat. A szinkron dimenzió pedig maga a hagyományok reprezentációja. A fiatalabb generációkat a tradíció köti őseik kultúrájához, szokásaihoz, csak ezek manifesztálásán keresztül élhetik át etnikai mivoltukat.

A tradíció megmaradása és hagyományőrzés intenzitása nem minden településen egyforma. A hagyományápolás, a hagyományok átadásának módszerei, a működtetett túlélési stratégiák függnek attól, hogy a település a centrumban, vagy ahhoz közel, illetve, hogy a periférián helyezkedik-e el. A centrum vonzáskörében sokkal erősebben, nagyobb kényszerítőbb erővel jelenik meg az asszimiláció, mint a periférián. Ez vonatkozik a gordoni-i asszimilációs folyamat lépcsőfokai (Gordon 1966) közül azokra, amelyek az asszimilálódó kisebbség felől közelítenek a kérdéshez, tehát az akkulturációra, a strukturális és a maritális valamint az identifikációs asszimilációra.

Park és Burgess meghatározása szerint

> az asszimiláció az egybeolvadás és a fúzió folyamata, amely során az egyének és csoportok átveszik más személyek és csoportok emlékeit, ítéleteit, és attitűdjeit azáltal, hogy osztoznak tapasztalataikban és történelmükben, és közös kulturális életben osztoznak velük (1921: 735).

A 2. világháború után a modernizáció következtében a sváb falvak zártsága is felbomlott és nem tudtak ellenállni a mobilizációnak, az iparosításnak, téeszesítésnek. A világ gyökeresen

átalakult, az etnikai kultúra visszaszorult, sőt kiszorult a családok életéből. Egyre gyakoribbá váltak a vegyes házasságok. Életük nem sokban különbözött a többségi magyarokétól. Népviseletüket többnyire levetették[71] vályogból épült hosszú sváb házaik helyett „modern sátortetőst" építettek[72] s berendezték a kapható bútorzattal. Festett bútoraik, használati tárgyaik múzeumi tárgyakká változtak. A kitelepítés megrázó évei után ugyanazt a sorsot élték, ugyanazt a kenyeretették, ugyanannak a TSZ rendszernek lettek tagjai, mint a magyarok. Nemhiába mondja Seewann, hogy a magyarországi németek „saját profil és saját nyelv nélküli kisebbséget" képeznek, és „az asszimiláció előrehaladott stádiumában találhatók" (1992: 304). Az amúgy is előrehaladott asszimiláció ellen a svábok különböző stratégiák kidolgozásával és működtetésével küzdenek. A modernizáció és az asszimiláció hatásai miatt kimerülő félben lévő belső tartalékok utánpótlása érdekében elsősorban a kibocsátó nemzettel eredetileg megszakadt kulturális és nyelvi a kapcsolatok újjáélesztésére támaszkodhatnak.

Névhasználat

A 18. században érkező magyarországi németek telepesek, „kolonisták" leszármazottainak legnagyobb többsége svábnak nevezi mind magát, mind anyanyelvét.[73] Dunabogdányban mind az anyanyelv, mind a származás, ill. a csoporttagság megnevezésére a svábot használták, s csak az 1990-es évek vége felé a fiatalok körében terjedt el egyre inkább a német népnév. Nagynyárádon a svábot és a németet generációtól függetlenül mind a származás és a csoporttagság meghatározására, mind az anyanyelvre felváltva használják, de sokkal többször hangzik el a német, mint a sváb elnevezés. Ennek ellenére a nagynyárádiak nyelve sem az irodalmi német, de kétségtelen, hogy jobban hasonlít hozzá, mint a dunabogdányi nyelvjárás. Mindkét falura jellemző, hogy a falu nevét csak részlegesen fordítják le németre – Bogdan an der Donau és Grossnaarad – és a közbeszédben soha nem említik másként, mint magyarul.

A falun kívül a svábság felvállalása ugyancsak összefüggésbe hozható az etnikai környezettel. A legidősebbek Dunabogdányban a falun kívül nem szívesen említenénk meg, hogy svábok, ez Nagynyárádon senkinek sem jutna eszébe. Dunabogdányban a középgeneráció tagjai, akik többségükben a környezőtelepüléseken vagy Budapesten dolgoznak, azt állítják, hogy szülőfalujukon kívül senkit sem érdekel, hogy ők svábok-e vagy sem; a falun kívüli élet magyar sztenderdek szerint folyik. A nagynyárádi második generáció szintén teljes egyöntetűséggel vallja magát svábnak, és döntő többségük anyanyelvének is a svábot adja meg annak ellenére, hogy sokan magyarul jobban tudnak, mint svábul. A dunabogdányiak számára a közvetítő nyelv más sváb anyanyelvű csoportok felé történetileg a magyar volt. Ezzel szemben Nagynyárádon a sváb falvak karéjában a falun kívül is számon tartják ki a sváb. A közvetítő nyelvként, még ha a településdialektusok kiejtési szabályai és egyes szavak használati szokásai eltérőek voltak is, a svábot használták. A harmadik generációból Dunabogdányban minden megkérdezett magyarnak és magyar anyanyelvűnek vallotta magát,

---

[71] Baranya megyében nem ritka, hogy az idős sváb asszonyok, ha kis számban is, de még mindig népviseletben járnak. Nagynyárádon az idősebb korosztály még népviseletben jár, pacskert (saját maguk által kötött papucs, amit megtalpaltattak) húz a lábára és cseplát (főkötő) tesz a fejére.

[72] Nagynyárádon ez a tendencia nem érvényesült. A tiszta, rendezett falukép a háború előttit tükrözi.

[73] Dunabogdányba két hullámban érkeztek Bajorországból, Stuttgart és Ulm környékéről 1724-ben és 1767-ben. Nagynyárád sváb lakosai 1720-1725 között telepedtek le. E korai telepesek származási helyét nem lehet meghatározni, mivel az első anyakönyvi feljegyzések 1741-ből származnak. Ezekben Würzburg és környéke olvasható.

míg a baranyai faluban előfordult, hogy a magyar anyanyelvűség mellett a legfiatalabb megkérdezettek is németnek vallották magukat.

Nyelvhasználat

Az etnikai identitás és kultúra egyik legfontosabb eleme az anyanyelv. Mindkét faluban tudatos tényező, hogy etnikai mivoltuk lényege a sváb nyelv használata. Ugyanakkor a legnagyobb különbséget a két település között a nyelvhasználati szokásokban fedezhetjük fel.

Dunabogdányban ez a nyelvi tudatosság azonban csak az első generációra terjed ki, míg Nagynyárádon a második generációt is magában foglalja. Ugyanakkor mindkét falura jellemző, hogy az anyanyelvhasználat generációs lépcsőzöttséget mutat és a nyelv mint az etnikai csoport határának kijelölője a fiatalabb generáció felé csökkenő fontosságot mutat (vö. Hutterer 1961).

A nyelvi asszimiláció Dunabogdányban nagyon előrehaladott, a falura a másodnyelv domináns kétnyelvűség a jellemző (vö. Kiss 1995). Az utcán alig lehet sváb szót hallani, az önkormányzatban csak magyarul lehet ügyeket intézni. A sváb teljes mértékben visszaszorult a családba, ahol azonban sok esetben már a középgeneráció esetében sem tudja anyanyelvi funkcióit betölteni. Dunabogdányban inkább már csak a múltat idézi, Nagynyárádon mindennap tapasztalható valóság. Ebből következően ebben a faluban a nyelvhasználat differenciáltabb képet mutat. A svábolás általános az első generáció tagjai között, de az utcán, postán, buszon még a középgeneráció is svábul beszél. Az önkormányzatban svábul is lehet ügyeket intézni. Az itt élő svábok sokkal inkább németnek nevezik magukat, s anyanyelvükként sem a svábot, hanem a németet jelölik meg. Az irodalmi nyelvet mindenki érti, beszélniük pedig nem szükséges, mert a helyi nyelvjárás nagyon hasonlít hozzá. A faluban telket, házat vásárló németekkel könnyen megértik egymást. Egy itt lakó német férfi szerint nekik nem is kell megtanulniuk magyarul, mert mindenki érti a nyelvüket.

Tapasztalataim szerint a nyelvváltás folyamatában Nagynyárádon az első és a második generáció mind a két nyelvet igyekszik egyforma kompetenciával felruházni. A harmadik generáció számára azonban itt is „nagyanyanyelv' a sváb (vö. Győri-Nagy 1985). Abban mind a két falu egységes, hogy az unokák, bár értik nagyszüleik nyelvét, magyarul válaszolnak.

A nyelv egyértelmű határkijelölő funkciót tölt be Nagynyárádon, míg Dunabogdányban ezt a szerepet a sváb kultúra, közte is elsősorban a zene és a tánc vette át (Bindorffer 1997, 1998).

A legidősebbek számára a sváb nyelv használata Nagynyárádon természetes egységben áll mindennapjaikkal, ünnepeikkel. Németül gondolkodnak, a házastársak egymás között kizárólag németül beszélnek. Ez a generáció abban az időben járt iskolába az 1940-es években, amikor az oktatás német nyelven folyt. Az első generáció mindenütt anyanyelvét használja. Ügyeit svábul intézheti az Önkormányzatnál, postán, boltban. Mivel az orvos magyar, vele magyarul beszélnek. A sváb nyelv nem vonult ki még a közéletből. Dunabogdányban szintén volt lehetőség a német nyelvű oktatásra, de a szülők inkább a magyar nyelvet preferálták. Úgy gondolták, Budapest környezetében elengedhetetlen a magyar nyelv elfogadható szintű ismerete. Ennek ellenére az első generáció itt is a svábot tartja anyanyelvének, de már családon belüli használata sem olyan egyértelmű, mint a baranyai településen. Nagynyárádon a sváb anyanyelv nem csak az otthon, az intimitás, a múlthoz kötő kapocs nyelve, hanem a jelen, a faluközösség és a nyilvánosság nyelve is. Dunabogdányban a sváb már kivonult a faluközösség mindennapi életének színteréről és visszaszorult a családi és a rokonsági keretek közé. Nyárádon az első generáció magyarul

sokkal rosszabbul beszél, mint Dunabogdányban, ahol nagyon gyakori a kódváltás, a magyar és a sváb párhuzamos és egyenrangú használata. Ebből következik, hogy Nyárádon a sváb nyelv funkciója és presztízse nem vált el egymástól, míg Bogdányban funkció és presztízs tekintetében egyértelmű különbözés tapasztalható. Nyárádon a svábnak még van funkciója, ha hiányosan is, de az itt élők számára be tudja tölteni anyanyelvi funkcióit, így presztízse nagy. Nagynyárádon többször hallottam idős asszonyoktól, hogy magyarul nem is tudják pontosan kifejezni magukat. Bogdányban a nyelvszigeti helyzetben lévő településdialektus már az első generáció esetében sem tudja minden esetben anyanyelvi feladatát betölteni. Funkcióköre beszűkült, presztízse ennek következtében csökkenőben van.

A nyelvhasználat különbségeit befolyásolja többek között az is, hogy a dunabogdányi rajnai frank és dunai bajor nyelvjárás keverék zárványnyelv, melynek az idők folyamán semmilyen kapcsolata nem volt az irodalmi némettel, s ebből a forrásból nem tudott megújulni. A nyárádiak hesseni nyelvjárása sokkal inkább hasonlít az irodalmi németre. Ennek ellenére Nyárádon sem alakult ki diglossziás viszony a sváb és az irodalmi német között. Mint Dunabogdányban, itt a magyar és a sváb között áll fenn a diglossziás kétnyelvűség, bár a svábul beszélő első generáció tagjai között sokkal ritkább a kódváltás. A második generáció tagjai számára Nyárádon több alkalom nyílik a sváb anyanyelv használatára és itt élnek is vele.

A harmadik generáció mindkét faluban ért de nagyon ritkán beszél svábul. Magyar a presztízs és a jobban beszélt nyelv. Értenek svábul, de a passzív bilingizmus jelensége itt s tapasztalható (vö. Romaine 1989). Az ő esetükben a német nyelv tanulása a döntő. A német nyelv tanulását Nagynyárádon nemzetiségi nyelvoktatás, Dunabogdányban emelt színtű német nyelvoktatás segíti. Nagynyárádon ezen kívül jól felszerelt német nyelvű könyvtár áll rendelkezésre. A csoporttagság megítélése azonban differenciált. A nagynyárádi harmadik generáció egyértelműen magyar anyanyelvű németnek vallja magát, míg a származást nem tagadva a dunabogdányiak magyar anyanyelvű magyarnak tartják magukat.

Hymes azt állítja, hogy a beszélő közösségben való részvétel nem pontosan ugyanazt jelenti, mint a tagság (1974: 50). Ez a mind a két faluban igazolható. Mivel a hagyományos anyanyelv a harmadik generációban elvesztette egyértelmű határkijelölő szerepét, a fiatalok a kulturális hagyományok ápolásában találják meg etnikai identitásnyilvánításuk lehetőségét.

Összességében úgy tűnik, hogy a nagynyárádi sokkal élénkebb a tradicionális nyelvhasználat miatt „németebbek" mint a dunabogdányiak. Mondható-e ennek értelmében, hogy a dunabogdányiak asszimiláltabbak, mint a nagynyárádiak? Nyelvileg mindenképpen. Mihok (1990) rámutat, hogy a nyelvi asszimiláció a társadalmi-gazdasági környezet és a modernizáció következménye. Ahhoz, hogy lehetővé váljon a többségi társadalom gazdaságában, politikai és kulturális életében való részvétel, elengedhetetlen és kényszerítő feltétel a magyar nyelv átvétele. A mobilizáció, az iparosodás, az urbanizáció, a fiatalok elvándorlása, a sváb falvak zártságának feloldódásával megszaporodó interakciók a magyar többséggel, a közös iskoláztatás, munkahely, katonaság, stb. folytán a többség beszélőközösségében való mindennapos részvétel, a média hatása, a családi etnikai szocializáció szerepének csökkenése, mind hozzájárultak a nyelvi asszimilációhoz. A nyelvi asszimiláció mértékét ezen túl meghatározta az is, hogy milyen nyelvjárást beszéltek a falvakban. A dunabogdányi rajnai frank-dunai bajor, más sváb települések számára érthetetlen nyelvjárás és a környező sváb települések hiánya sokkal inkább hatott a nyelvi asszimiláció irányába.[74]

[74] A szomszédos visegrádi svábokkal magyar volt a közvetítő nyelv.

Az irodalmi német nyelv elsősorban a középgeneráció számára fontos. Nagynyárádon többen beszélik, mint Dunabogdányban. A német nyelv ismerete Nagynyárádon mindig presztízsértékű volt, míg Dunabogdányban csak a rendszerváltás után vált azzá. A helyzet kialakulásához valószínűsíthetően hozzájárultak a már említett represszió, és a nyelvhasználati lehetőségek hiánya.[75] Annak ellenére, hogy Nagynyárádon nagyon fontos az irodalmi német nyelvtudás, triglossziáról itt sem beszélhetünk. A diglossziás kétnyelvűség jeleni tapasztalhatók mindkét faluban. A mindennapi életben a kódváltás a sváb és a magyar között és nem a sváb és az irodalmi német között jön létre.

A nyelvváltás folyamata nagymértékben kihat más kulturális szokások állagára. A nyelvváltással párhuzamosan tűnnek el a népi mondókák, játékok, versikék. Ezeket mind a két faluban az iskolában tanulják a gyerekek, tehát az etnikai szocializáció még a nyelvileg kevésbé asszimiláltnak mondható Nagynyárádon is a nemzetiségi iskolában történik.

Ha Gordon (1966) asszimilációs sémáját vesszük alapul egyéni szintén Nagynyárádon alacsonyabb az akkulturáció szintje, mint Dunabogdányban. Ez elsősorban a nyelvi állapotnak tulajdonítható. Az itteni svábok svábságukat teljes mértékben megélhetik a nyelvhasználaton keresztül. Csoportszinten sem kell különösebben manifesztálniuk etnikai identitásukat, mert ez bizonyításra nem szoruló mindennapi valóság, létük biztos alapja. Megtehetik, hogy ne menjenek el egy-egy bálba, ha úgy adódik. Dunabogdányban ez elképzelhetetlen. Az egyéni magas akkulturáltsági fok megkívánja, hogy csoportszinten átéljék etnikai identitásukat, és ezt csak kulturális értékeik reprezentációjával érhetik el. A fúvós, vagy sramlizenés sváb bálok nagyon fontos közösség-összetartó erőt jelentenek. Nagynyárádnak nincs saját zenekara. Ez azonban nem okoz problémát, mert a környékről bármikor hívható. Dunabogdány viszont csak úgy tudja zenei igényét kielégíteni, ha saját maga gondoskodik a sváb zene átadásáról.

Ami elveszett, és ami megmaradt – a tradíciók megőrzésének eltérő módjai

A magyarországi németek nem egységes nyelvű, nem egységes kultúrájú kisebbségi csoport. Többségében katolikusok, de vannak protestáns és lutheránus csoportjaik. Falvanként elkülönült dialektusban beszélnek[76], kulturális szokásaik sem lelhetők fel mindenütt. Pl. Dunabogdányban minden temetést fúvószene kísér. Fúvósok játszanak a Szent Donát kápolna előtt tartott misén a nagybúcsú délelőttjén, vagy a karácsonyi éjféli misén a templomban. Ezek a szokások Nagynyárádon ismeretlenek. Másfelől azt tapasztalhatjuk, hogy népi kultúrájuk bizonyos elemeinek fontossága, mint pl. a zene és a tánc, mindenütt a svábságot összetartó legerősebb kohéziós erő. A sramli és a fúvószene, a polka, a keringő minden sváb település kulturális életében jelentős szerepet játszik. A zeneoktatást azonban mind a két helyen hivatásos zenetanárok végzik, a tánctanulás a kultúrházban tánccsoportok formájában folyik. Az iskolai kultúratanulás is szervesülhet azonban, ha a kultúra átvevői a tanultakat be tudják építeni mindennapjaikba. Az etnikai identitás megőrzésének döntő momentuma, hogy mennyire igénylik ezt az utódgenerációk, kérdés azonban, hogy mennyire igénylik majd, hogy a nagyszüleik táncait ne csak színpadon adják elő kultúrműsor keretében, hanem pl. lakodalmukon is polkázzanak.

---

[75] Dunabogdányban a többség számára az irodalmi német nyelvvel való a kapcsolatot a II. világháború előtt kizárólag a vallási nyelvhasználat jelentette. Amikor 1955-ben ismét lehetővé vált a német nyelvoktatás, a szülők féltek beíratni gyermekeiket.

[76] A településdialektusokról l. részletesen Manherz 1977.

Nagynyárádon a svábok svábságukat elsősorban a nyelvükben, mindennapos nyelvhasználatukban élik meg. Az első generációban számos asszony hord még népviseletet. A fiatalabbak már csak a turistáknak előadandó lakodalmason, vagy Márton napi faállításon ill. búcsún öltözik népviseletbe. A faluban a felnőtt tánccsoport felbomlott. A nemzetiségi általános iskolából próbálnak most új generációt kinevelni. Zenekar, énekkar nincs. A bálokon alig vesznek részt. Ha a művelődési ház bevételre akar szert tenni, olyan zenekart hív, amely sváb zenén kívül „mindent" játszik. Ez a jelenség egész Baranyában jellemző. A bálokon már nem kizárólag a sváb táncokhoz fújják a talpalávalót. A fiatalság a diszkót jobban szereti, mint a ceppedlit. A hagyományőrzésben szerepet játszik a Művelődési ház, az egyházi hagyományokat a Kolping Egyesület ápolja.

Dunabogdányban az anyanyelv elvesztésével az etnikai lét és identitás reprezentációjára ma gyakorlatilag a kulturális hagyományok, ezek között is a zenével és a tánccal kapcsolatos fúvószenés temetés és karácsony esti szentmise, a házassági, lakodalmas szokások, a sramli zenés sváb bálok, búcsúk ápolásával kerül sor (Bindorffer 1997). A második és a harmadik generáció számára, nem is beszélve most általános iskolás negyedik generációról ezek a területek jelentik az etnikai megmaradás, összetartozás és lojalitás szimbólumait. A faluban öt zenekar működik, közülük három fúvós, egy szimfonikus, egy pedig sramlizenét játszik. Koncertfellépések mellett közösségi ünnepeiken ezek a zenekarok muzsikálnak.

A kulturális szokások Dunabogdányban segítik a múlt szimbolikus megjelenítését, felkeltik és erősítik az összetartozás-érzést. A zene és a tánc hatása alól azok sem tudják kivonni magukat, akik asszimiláltnak, magyarnak és magyar anyanyelvűnek vallották magukat. A közös származás mélyen gyökerező tudata a kulturális reprezentációk során válik valósággá; ilyen alkalmakkor egyértelműen svábnak érzik magukat. Ez a jelenség alátámasztja Horowitz (1975) megállapítását, mely szerint az etnikai identitást a beleszületés határozza meg, valamint Geertz-et (1963), aki azt mondja, hogy az etnikai identitás primordiális tényezők határozzák meg. A falu hagyományőrző kulturális élete aktív, bár helyesebb lenne azt mondani, a hagyományokat nem őrzik, hanem – ha csak ünnepnapi keretek között is, de – élik. Etnikai kultúrájuk szervesen illeszkedik életükbe. A dunabogdányiak soha nem engedték kultúrájukat folklorizálódni. Nem a színpadon táncolnak és énekelnek, hanem a bálokban, miséken, a lakodalmas szokásokat nem eljátsszák, hanem megélik. Ezzel szemben Nagynyárádon ma nincs zenekar. Bálokat nem éri meg rendezni, mert alig megy el rá valaki. A szokásokat inkább őrzik, mint élik, ami maga után vonja a folklorizációt. A tánccsoport, amikor éppen sikerül összeszedni néhány fiatalt, koreografált táncokat táncol. A házassági szokásokat csak részben tartják meg, a három sort mindig elhúzzák,[77] de csak ritkán kerül sor a teljes lakodalmasra, ehelyett jó bevételi forrásként turistacsoportoknak játsszák el. Az egyedüli ünnepi szokás, amit néhány éve ismét felújítottak, a Márton napi ünnepség. Ebből az alkalomból ismét beöltöznek a falu ünnepi népviseletébe, felkötik a díszes-rojtos vállkendőt, s a felállítandó oszlop után így vonulnak végig a falun.

Mint említettem, Nagynyárádon a tradicionális nyelv még élő hétköznapi valóság, és nagyon fontos határjel. Svábságukat elsősorban és döntően a nyelven keresztül élik meg. Ez jelenti azt a kohéziós erőt, amit Dunabogdányban egy-egy búcsú vagy bál jelent. Ezen kívül számos hétköznapokban illeszkedő szokást tartottak meg, pl. disznóvágás,[78] nagycsaládos együttélés,

[77] Lánykikéréskor, a templom előtt, a lakodalmas házba való belépés előtt a fúvószenekar valcert játszik.

[78] A disznóvágás fontos családi ünnep Nagynyárádon. Egyszerre több disznót vágnak le. Ilyenkor összegyűlik a rokonság, együtt dolgoznak, esznek, isznak. Az állat levágásának, feldolgozásának módja, ízesítése, a készített kolbászfajták eltérnek a magyar szokásoktól.

ahol a fiatal házaspár mindig elől, a szüleik pedig a hosszú ház hátsó felében él. Fennmaradt a kékfestés mint hagyományos kézműipar. Megtartották a hosszú házakat, a falukép ugyancsak tradicionális. Nincs helytörténeti múzeum, a népviseletet 60 éves kor felett még sokan hordják, és nem kiállítják. Ruházatukat az idős asszonyok maguk készítik el, kötik és hordják a pacskert[79] rojtozzák a vállkendőt. Sok a német nyelvű falvédő, a hagyományos használati tárgy. Az ünnepi szokásokkal szemben a svábság hétköznapjai még szervesen illeszkednek a mindennapi élet rendjébe. Ezzel szemben Dunabogdányban már a háború után átöltöztek az asszonyok, a népviseleti ruhák, az eszközök, használati tárgyak pedig bevonultak a helytörténeti múzeumba. A házakat többnyire lebontották, vagy átépítették. Népviseletet ünnepi alkalmakkor sem öltenek.

A közös származási hely („Mindannyian Németországból jöttünk"), a pozitív autosztereotípiákon nyugvó önértékelés, a többségi magyaroktól való különbözőség tudata *(„Mi szorgalmasak, törekvők, spórolósak vagyunk", „Nálunk a munka a legfontosabb", stb.)* ugyancsak közös etnikai karaktert rajzolnak elénk. Normatív viselkedésmintáik, a német kisebbségi önkormányzatok hálózata ugyancsak az egységet hangsúlyozzák. Itt hozzá kell tennünk, hogy sok hasonlóság, a német nyelv iskolai tanulása, öltözködési, építési, vagy lakáskultúra, már asszimilációs termék. Érdekes jelenség a fekete menyasszonyi ruha elterjedtsége. Olyan távoli két faluban is fellelhető volt, mint a tanulmányban elemzett két település. Igaz, Dunabogdányban polgáriasultabb formáját tapasztalhatjuk, a szoknyák nem voltak olyan bővek, mint Nagynyárádon, ott viszont fehér kötény kötöttek a fekete szoknya elé. Mindez a múlté. Dunabogdányban már a háború után levetették a népviseletet, de Nagynyárádon is a ma élő, még mindig népviseletbe járó idős, 70-80 éves asszonyok voltak az utolsók, akik népviseletben kötöttek házasságot. Tárgyi világát tekintve azonban mind a két falu asszimiláltnak mondható.

Mint az fentebb említettük, a két faluban tapasztalt különbségek, akár az asszimiláció, akár a tradícióőrzés terén az eltérő földrajzi és ennek következtében az eltérő gazdasági és társadalmi környezettel magyarázható. Tény, hogy Budapest közelségének, a környező magyar települések és a kielégítő közlekedési viszonyok hatására Dunabogdányban korábban és gyorsabban indult be az asszimiláció folyamata. Nagynyárád elzártan, nagyvárosoktól viszonylag távol, sváb falvak szomszédságában fekszik. A közlekedés a mai napig nem megoldott sem Pécsre, sem Mohácsra.

Párválasztás, maritális asszimiláció, lakodalom

Érdekes különbségeket lehet tapasztalni az összeházasodás és a lakodalmas szokások terén is. Míg korábban mind a két faluban szokás, sőt szigorú előírás volt, hogy a faluból házasodjanak, és a vagyon a vagyonhoz házasodott. Ez a házasodási minta zárt faluközösséget, biológiai folytonosságot, természetes túlélési stratégiát jelentett. Az első generációban a megkérdezettek házaspárok tagjai 1-2 kivételtől eltekintve svábok. A maritális asszimiláció a II. világháború után vette kezdetét. Dunabogdányban már 1949-ben létrejött az első sváb-felvidéki esküvő, addig Nyárádon az 1970-es évekig nem volt vegyes házasság. A második generációban az összes megkérdezettet tekintve 26 % volt az vegyes házasság aránya, a harmadik generációban ez az arány már 50 % felé emelkedett. Ma a sváb csak svábbal házasodhat értékelv nem valósul meg. A párválasztási szokások csak a harmadik generációban mutattak eltérést a két falu között. Dunabogdányban a vegyes házasság gyakoribb, a vagyon a vagyonhoz házasodik helyett most diploma a diplomához házasodik.

[79] A pacsker kötött papucs, amit megtalpaltatnak. Van ünnepi és hétköznapi formája.

Ez a jelenség Nagynyárádon is tapasztalható, de az itteni fiatalok esetében a környezet is német, így nagyobb az esély német származású házastárs választására.

Az esküvőhöz, lakodalomhoz kapcsolódó szokásokat azonban részint a kollektív emlékezet őrzi, részint csak részben tartják meg. A lakodalmas szokások Nagynyárádon kidolgozottabbak, de ma már az is, aki ennek megfelelően köt házasságot, ritkábban tartja meg minden egyes lépését; a dunabogdányi egyszerűbb, de azt végigcsinálják. Nagynyárádon elmaradhatatlan azonban a „három sor" szokása. Míg itt a zenekar zárja az esküvői menetet, addig Dunabogdányban a menet elején halad.

Mind a két faluban szokás a sramli zenével kísért sváb lakodalom, de általános kívánalom, hogy a zenekarok mindent játszanak, tehát a polka, a keringő mellett megjelennek a modern táncok is. A teljes tradíciót azonban jobbára csak a turistáknak játszzák el, beöltözve, mert ma a népviseletet már a lakodalmakon sem veszik fel. a népviselet a színpadi fellépés jelmeze, s mint ilyen a nagynyárádi 59 öregasszony kivételével kivonult a mindennapokból. A maritális asszimiláció Baranyában kisebb mértékű, mert ha egy fiatal számára saját településén nincs korban hozzáillő sváb származású pár, a környező településekről választhat magának. Az összeházasodás sűrű rokonsági hálót sző a baranyai svábok között és a falun túlra terjeszti ki a szolidaritás, a lojalitás és az összetartozás érzését. Az itt élők szerint azonban a jelenlegi 3. generációban kötött házasságok fele vegyes házasság. Dunabogdányban, nem lévén sváb környezet, több a vegyes házasság. Az első generációban természetes a sváb házastárs, a második generációban Dunabogdányban a megkérdezettek 30 százalékának, Nagynyárádon alig 10 százalékának van magyar házastársa.

Nemzeti identitás

Az identifikációs asszimiláció, vagyis a magyar nemzeti identitás megjelenése, átvétele és átélése érzelmi dimenzióban a hazaszeretet okán mind a két faluban jelen van; kognitív dimenzióban azonban jóval erősebb Dunabogdányban, mint Nagynyárádon. Ennek magyarázatát abban látom, hogy a közös történelmi sorsban való részvétel mennyire és milyen régen tudatos és mennyire aktív vagy passzív. Dunabogdányban már az 1848-49-es forradalom a magyar haza mellé állította a svábokat, Nagynyárádon a második világháború idején megjelenő *Hűség a hazához mozgalom* volt az első kognitív aspektus. Ugyanakkor a földrajzi elhelyezkedés és a gazdasági valamit a tradicionális környezet miatt a nemzeti identitás egyik bázisát képező ún. „magas" kultúrában való részvételből is inkább ki voltak zárva a nagynyárádiak, mit a dunabogdányiak. Annak ellenére, hogy az első generáció tagjai akkor jártak elemi iskolába, mikor németül tanították az írást, olvasást, a dunabogdányiak sokkal kevésbé értenek németül, mint a nyárádiak. A magyar történelem eseményeiben is járatosabbak, mint a baranyai svábok. Magyar történelmi ismereteik hiányaira azt felelték, hogy ezt ők nem tanulták az iskolában. A mobilitási ráta is sokkal alacsonyabb. A jelenlegi első generációból a háború után Nyárádon a megkérdezettek közül senki sem végzett felsőbb iskolákat, míg Dunabogdányban szinte mobilitási *boom*ról beszélhetünk. Ezek az elemek, ha áttételesen is, de közrejátszanak az asszimiláció térnyerésében. Ebből következik az a megfigyelés is, hogy bár mind a két faluban beszélhetünk kettős identitásról, ennek etnikai elemei messze erősebben kötnek Nyárádon, mint Bogdányban.

Interetnikus kapcsolatok

Mind a két községet nagymértékben sújtották a II. világháború utáni kollektív büntetés különböző megnyilvánulásai. Dunabogdányban sok svábot internáltak és a tömeges kitelepítés sem maradt el. Egy visszaemlékező szerint Nagynyárádról 77 családot vittek el.

Bár ma már egyik településen sem állítja senki, hogy a magyar többség ellenségesen állna a svábokhoz, tehát sem negatív etnikai előítéletek, sem viselkedés elfogadás problémák nem terhelik a két etnikum kapcsolatát, ezek az élmények nem feledhetőek. Sem politikai, sem társadalmi szempontból nem éri megkülönböztetés a svábokat, sem egyéni, sem csoport szinten nem nyilvánul meg diszkrimináló attitűd velük szemben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy teljes mértékben eltűntek volna az értékkonfliktusok. Ennek politikai és társadalmi téren egyaránt vannak megnyilvánulásai. A svábok, mint minden kisebbség a politikai színterén a kisebbségi önkormányzatok mellett önálló parlamenti képviseletet szeretnének. A kisebbségi törvény elismeri ugyan az anyanyelven való tanulás jogát, de a gyakorlatban erre csak igen kevés településen kerül sor. Nem biztosított az anyanyelvű tanárok tantárgyi képzése. Úgy vélik, ha biztosítva lenne a német nyelvű iskoláztatás, és nem csak alapszinten állna rendelkezésre a kétnyelvű oktatás, akkor nem csak elismernék a nyelvhasználathoz, az anyanyelven tanuláshoz való jogaikat, de azokat érvényre is lehetne juttatni.

Összefoglalás

Kloss már 1978-ban megállapította, hogy a német nemzet államhatárain kívül élő magyarországi németajkú kisebbség csupán mint nyelvi csoport tételezhető, amelynek létszáma folyamatosan csökken. Kétségtelen tény, hogy egyéni szinten a mindennapi élet tanuláshoz, munkahelyhez, a tömeg és magakultúrához kötődő rutinjai, a többségi magyarsággal közös hazakeretben értelmezett interakciós mező különösen a svábok második és harmadik generációjában egyéni szinten igencsak felgyorsította az asszimilációt. Az asszimiláció azonban a földrajzi elhelyezkedés, a különböző etnikai összetételű környezet, a gazdasági viszonyok, és a munkalehetőségek függvényében eltérő vetületekben nyilvánul meg. Más marad meg, mást és más módon hagyományoznak át. A nyelvi asszimilációt a magyar nyelvű iskoláztatáson túl gyorsította a tágabb magyar környezet, a falun kívüli munkavállalási lehetőségek, Budapest közelsége, annak minden kulturális előnyével. Dunabogdányban a legidősebb generáció is rákényszerült a magyar nyelv minél tökéletesebb elsajátítására. Nagynyárád esetében a magyar betelepítések ellenére a tágabb környezet sváb maradt. Minden környező faluban svábok élnek, s bár minden falu egy kicsit másként beszél, értik egymást. A legközelebbi nagyváros, Mohács nem szolgált sem olyan gazdasági, munkavállalási, tanulási vagy kulturális kínálattal, mint a dunabogdányiak számára Budapest. A gazdaságilag fejletlenebb és zártabb régióhoz tartozó Nagynyárádon sokkal inkább megmaradhatott az anyanyelv. A csoport asszimilációját mind a két településen igyekeznek lassítani. A működtetett túlélései stratégiák közös vonás a névhasználathoz való ragaszkodás, az iskolai emelt óraszámú német nyelvoktatás. Emellett lokális megoldásokkal találkozhatunk. Nagynyárádon az anyanyelv használata, a folklorizáció jelentik a hagyományőrzés bázisát, Dunabogdányban a kulturális hagyományok szervesült átadására helyezik a hangsúlyt. Akár folklorizációról, akár szervesülésről van szó, a tradíciók csak akkor maradnak fenn, ha beilleszthetők az utódgenerációk életébe. Mint szabadidős tevékenységre, lehet igény a néptánccsoportra, ének- és zenekarra. Amikor ez már nem fér bele a mindennapok tevékenységi körében, a tánccsoport tagjai egyetemre mennek, elköltöznek, családot alapí-

tanak, akkor a csoport, ha nincs utánpótlás, megszűnik.[80] Ha a hagyományokat már nem követik, nincs szerepük, és jelentőségüket vesztik, akkor a tradíció kihal. Fel lehet eleveníteni, és hagyományőrző csoportok szervezésével megmaradásukat biztosítani, de a folklorizáció, az „ünnepi etnicitás" olyan, mint amikor egy tárgyat a múzeumban kiállítási tárggyá változtatunk. Természetesen ez még mindig jobb megoldás, mint amikor a hagyományőrző csoport megszűnik, s csak az idősek emlékezetében élnek a dalok és a táncok.

Bibliográfia

BINDORFFER Gy. 1997. Nyelvében él az etnikum. Identitás, nyelvi és kulturális reprezentáció egy magyarországi sváb faluban. *Szociológiai Szemle* 2: 125-141.

BINDORFFER Gy. 1998. No Language, no Ethnicity? *Review of Sociology. Special Issue.*

143-157.

CONNERTON, P. 1991. *How Societies Remember*. New York: Cambridge University Press.

DE VOS, G. 1982. Ethnic Pluralism: Conflict and Accomodation. In Uő – L. Romanucci-Ross (szerk.) *EthnicIdentity. Cultural Continuities and Change.* Chicago and London: The University of Chicago Press. 5-41.

GEERTZ, C. 1963. The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In Uő (szerk.) *Old Societies and New Sates. The Quest for Modernity in Asia and Africa*. New York: The Free Press. 105-157.

GORDON, M. M. 1964. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin. N*ew York: Oxford University Press.

GYŐRI-NAGY S. 1985. Nyelvállapot és nemzetiségi tudat Brennbergbánya németajkú lakossága körében. In Verseghi Gy. (szerk.) *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői.* Budapest: Állami Gorkij Könyvtár/Művelődéskutató Intézet. 113-205.

HAFFNER, J. 2001. Grossnaarad – Nagynyárád. Nagynyárád: Nagynyárád község Önkormányzata

HOROWITZ, D. L. 1975. Ethnic Identity. In N. Glazer-D. P. Moynihan (szerk.) *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press. 111-141.

HUTTERER, C. J. 1961. Hochsprache und Mundart bei den deutschen in Ungarn. In C. J. Hutterer-R. Grosse *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen.* Berlin: Adademie Verlag. 33-71.

HYMES, D. 1974. *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach.*Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

KISS J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

KLOSS, H. 1978. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1850.* München: Pohl.

---

[80] Jellemző Baranya falvaira, hogy a hagyományőrzés és ápolás döntően az 50 év feletti nőkre hárul. Ők járnak az énekkarokba, hímeznek, még birtokában vannak egyfajta etnikai tudásnak, amit nincs kinek átadni. Az etnikai szocializáció problémáiról l. Bindorffer 2001. A túlélési stratégiákat leginkább a pedagógus diplomával rendelkező sváb tanárok működtetik, igyekeznek tánccsoportokat szervezni, tartják a kapcsolatot a német testvérvárosi iskolákkal, sváb anyanyelvi kiejtési versenyeket rendeznek. Előfordul, hogy utánpótlás híján több település tart fenn egy diákzenekart (Mohács, Palotabozsok, Somberek). A felnőtt zenekarok pedig a népi hagyományok ápolását megélhetési forrásként is használják. Dunabogdányra ez a fajta kultúrahasználat nem jellemző.

MANHERZ K. 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai.

MIHOK, B. 1990. *Ethnostratifikation im Sozialismus, aufgezeigt an den Beispielländern Ungarn und Rumänien*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

PARK, R. E. – **BURGESS**, W. 1921 *Introduction to the Science of Sociology.* Chicago: University of Chicago Press.

ROMAINE, S. 1989. *Bilingualism.* New York: Blackwell.

SEEWANN, G. 1992. Die nationalen Minderheiten in Ungarn. *Südost-Europa.*41(5):293-325.

„nem tudok jól magyarul, de magyar vagyok, mert ez az én hazám”

A HAZASZERETET MEGNYILVÁNULÁSA VÉMÉNDEN

Kisebbségkutatás, 4: 554-560. 2004.

Bevezetés

Véménd kisközség Baranya megye keleti részén a mohácsi kistérségben. Lakóinak száma a 2001-es népszámlálás szerint 1702 fő. Ebből német nemzetiségűnek vallotta magát 376 fő (22%). Anyanyelvének 363 fő (21%) tartotta a németet, 470 fő (28%) kötődik a német kulturális értékekhez, hagyományokhoz, és 397 fő (23%) használja anyanyelvét családi, baráti körben. A népszámlálási adatok azt mutatják, hogy a falunak van egy húsz százalékos stabil német magja. A véméndiek azonban úgy tartják, hogy legalább a falu fele német. Valószínűsíthető, hogy származását tekintve ennél jóval több német lakja a falut. Nagyon sok azonban a vegyes házasság, amely bizonytalanná teszi a származás megítélését. A vegyes házasságok száma a második világháborút követően nőtt meg. A 19. század végén a házasságok 90 százaléka homogén német volt annak ellenére, hogy magyarok, szerbek és zsidók is éltek Véménden.[81]

Írásomban röviden bemutatom azt a történeti és jelenkori hátteret, ami a Brannbauer Gáspárral, és feleségével Kádi nénivel készült az interjú keretéül szolgált. Az interjú 2003 nyarán készült Véménden az OTKA T programja keretében finanszírozott kutatás során. Gáspár bácsi az interjú felvételekor 89 éves, felesége 87 éves volt.

Véménd történelme

A települést mint Emont említi először írásos forrás a XIV. század elején A XV. században a Bátamonostori családé, majd királyi adományból a pécsváradi apátság tulajdona lett. A török időkig csak magyarok lakták. A mohácsi csata előtt azonban szerbek telepedtek be. Vemenként 1715-ben szerepel elsőként. Ekkor újabb szerb menekülők érkeznek. A törökök kiűzése után először újabb szerb családokat telepítenek be, majd 1740-től németeket, akik bérelt tutajokon érkeztek a Dunán. Néptelen, elhanyagolt, műveletlen földeket kaptak. A különböző etnikumok együttélése tehát már a 18 század első felében kezdetét veszi; Véménd soha nem volt tiszta német lakosú település, habár legnagyobb létszámban mindig a németek éltek itt. Többségbe 1761-ben kerülnek az itteni „rácokkal” szemben. Lakossága ekkor még csak 761 fő. Az elkövetkező 130 év alatt Véménd lakossága háromszorosára nő. A Pallas Nagylexikona 1891-ben azt írja Véméndről: kisközség Baranya vármegye pécsváradi járásában, postahivatallal és postatakarékpénztárral. Lakósainak száma 2208, vegyesen németek és szerbek. Külön iskolája és temploma van mind a két nemzetiségnek. Megélhetésüket elsősorban a mezőgazdaság biztosította, földművelés mellett állatokat tartottak, bort

[81] Mausz Mihály feldolgozta Véménd anyakönyvi bejegyzéseit a kezdetektől és alapos levéltári kutatást is végzett. A tanulmány kéziratát a szerző bocsátotta rendelkezésemre. Az adatokat tőle származnak. Köszönet érte.

termeltek. A lakosság kb. tíz százaléka valamilyen ipart is űzött, a faluban mindig dolgozott asztalos, borbély, kádár, kékfestő, kovács, kőműves, molnár, szabó és szűcs.

Kétszázötven évig szinte nem változott meg semmi a véméndiek életében. Nem mentek sehová, házasodni is csak a környékből, vagy a környékbe házasodtak. Megőrizték különállásokat, etnikai identitásukat, mindamellett gazdaságilag beintegrálódtak a magyar többségi társadalomban. Már amennyire ez a zárt közösségű véméndi németek számára ez szükséges volt.

A második világháború előtt Véménd a parasztpolgárosodás jegyeit mutatta. Saját értelmiséggel, kaszinóval, színjátszó körrel, olvasókörökkel rendelkezett. Híres volt vásárairól, ünnepeiről, búcsújáról.

A két világháború között a szerbeket az első világháború után optálták, néhány család kivételével az összes szerb elhagyta a falut. A fekedi és a véméndi erdőkben ekkor már megjelent a cigány lakosság. Kéregetni és apróbb munkák elvégzésére jártak csak be a faluba.

A kitelepítés jelentős számban ritkította meg a németeket. A kitelepítési bizottság összeírta mindazokat, akik német anyanyelvűeknek és német nemzetiségűeknek vallották magukat az 1941-es népszámlálás alkalmával, tagjai voltak a Volksbundnak, de emellett vittek el úgynevezett papírmagyarok is, akik magyar érzelműeknek, magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Olyan is előfordult, hogy sváb jelentett fel svábot. A kitelepítettek, elűzöttek házaiba Bukovinából menekült Zala megyét már megjárt székelyek és jókai felvidéki magyarok érkeztek, összesen mintegy 250 magyar anyanyelvű család.

Annak ellenére, hogy a felvidéki családok kisebbik része volt csak római katolikus, (többségük református vallású volt), azt gondolná az ember, hogy Véméndre telepített katolikus székelyeket, katolikus felvidéki magyarokat és az itt maradt németeket a közös vallás közelebb hozta egymáshoz. Nem így történt.[82] A faluban csak a hatvanas évek végére oldódik valamelyest a feszült légkör. Erre az időre azonban jelentősen megváltozik a falu etnikai összetétele. A németség fokozatosan kisebbségbe kerül, s a következő évtizedektől megkezdődik gyors maritális asszimilációja. A hetvenes évekre a háborút követő évek vélt, és valós sérelmei okozta sebek begyógyulnak. Az ekkor házasságot kötő generáció tagjai csaknem kivétel nélkül gyermekkoruk óta együtt élnek, együtt járnak iskolába, együtt játszanak. „A falu kisebb olvasztókohó, hiszen a házasságok 7.895% (15 házasság) már olyan életközösség, ahol egyik vagy mindkét fél maga is vegyes házasságban született."[83] A homogén német házasságok száma 1970 és 1980 között 18 százalékra süllyed. Az etnikai csoportok közeledtét jelzi a 03 százalékos német-székely házasságkötés. A homogén házasságok csökkenése tovább folytatódik napjainkig, olyannyira, hogy a házasságok 73 százaléka vegyes. A házasságok közel 60 százalékában mindkét házasulandó fél maga is vegyes házasságból származik.

Véménd jelene

A falu lakosságában egyre többen „többes" származásúak. Egyre növekszik a roma lakosság létszáma. A faluban manapság alig akad munkalehetőség; a roma lakosság számára gyakorlatilag nincs munkavállalási lehetőség, segélyekből él. Az önkormányzat „fő feladata

[82] A hetvenes évek elején az etnikai ellentétek éppen vallási köntösbe bújtatva törtek ki a mise nyelvhasználatának kapcsán.

[83] Mausz Mihály adata.

az öregek és a cigányok ellátása". Nagy az elvándorlás, az iskolázottak elköltöznek a faluból, vagy ingáznak. A vasútvonalat, amely közvetlen összeköttetést biztosított Pécsre, az elöregedés, no és a kihasználatlanság miatt megszüntették.

A gyereklétszám folyamatosan csökken. Az új modern, tornacsarnokkal ellátott iskola tanulólétszáma csak a fekedi, szebényi tanulókkal tartható szinten. Sok idős szerint a falu halálra van ítélve. „Ennek a falunak csak múltja van, jelene, jövője nincs" – tartják sokan. A fiatalabbak azonban reménykednek. A tervek szerint a falu határában fut majd az M6-os autópálya. Ettől várják a fellendülést.

Gáspár bácsi

„Itt, ebben a házban, ahol most ülünk, itt születtem. Ez a szülőházam. Ez apai, a nagyapai ház. De csak a háború utánig laktunk itt, mert akkor ki lettünk, át lettünk telepítve egy másik házba. Nem vihettünk el semmit. Látja, szép, nagy ház. Nagyon sajnáltuk itt hagyni. Én éppen akkor nősültem. Unokatestvérek vagyunk a feleségemmel. Mit tudom én már, mi volt, de összekerültünk valahogy, hogy összekerüljön a vagyon. Kezdtük volna az életet. Aztán az egész odalett. Az az ember, aki megkapta, egyszer csak elment, akkor visszavettük ezt a házat. Pénzért visszavásároltuk tőle. Mindenkinek meg kellett venni a sajátját. És mégis, hogy örültünk neki! Aztán most ez már túl nagy, most meg jól jönne egy kis ház. Igaz, ha jönnek az unokák, a dédunokák, akkor huszonhatan üljük körül az asztalt, akkor így jól elférünk.

Az anyanyelvem nekem sváb. Amikor gyerek voltam, itt mindenki csak svábul beszélt. Én aztán jól megtanultam magyarul, de a feleségem még mindig azt mondja, te ungárisul beszélsz. 1941-ben jöttek, akkor volt a népszámlálás, kérdezték, mi az anyanyelved, megmondtuk, német. De azt, hogy nemzetiség! Sokan nem is tudták, mi az. Az öregek, meg mi se nem tudtuk, az olyan titokban volt tartva, hogy aki német nemzetiségnek mondja magát, azt ki fogják telepíteni. A tanároktól megtudtuk, hogy az itt maradhat, aki magyarnak mondja a nemzetiségét, de aki németnek vallja magát, azt kitelepítik. Akkor visszamondtuk magunkat magyarnak, az egész család, a sógorom. Mindenki félt, mert senki nem akart elmenni Véméndről. Nem akartunk mink németek lenni, mink magyarok akartunk lenni, itt maradni a hazában, ahol születtünk. Azért, hogy ne telepítsenek ki innen, mert féltünk, hogy kitelepítenek. Három generáció volt itt nálunk ebben a házban. Mink ketten a feleségemmel, meg a szüleim, azok is, meg még a nagyszülők is éltek. Az én édesapám, igen ő a Volksbundba ment. Nagyon akarta azt, hogy én is, mi is lépjünk be a Volksbundba, de mink nem mentünk. Ő nem félt. De én nem vágytam sehova, nem vágytam vissza. Nem. Ó, az már kétszáz éve volt biztos, amikor eljöttek az őseink. Mink már itt születtünk, már nem akartunk menni Németországba. Újra ismerkedni mindennel... Magyarország volt a mit otthonunk, itt voltunk itthon. Ezért nem mentem be a Volksbundba. Itt minket a magyarok mégis elárultak... hogy velünk valami nem stimmel, valami bűzlik... a németek ellenségei a hazának. Pedig ez nem igaz.

Az anyanyelv a kitelepítésnél nem számított, de volt olyan, aki azt is magyarnak mondta, pedig egy szót sem tudott. Aztán hiába volt, hogy magyarnak vallottuk magunkat, magyar nemzetiséget, aki annak mondta magát, azt is elvitték. Az is beleesett, nem csak a Volksbundusok. Sokan visszaszöktek, mert nem tudtak máshol élni. Én, mindig, ha mentem a templomba, lassan föl a lépcsőkön, akkor mindig kukucskáltam haza, hogy látok-e valakit a családból. Jaj Istenem, ott van az én hazám, ahol születtem, és akkor ez a legközelebb volt. A házam volt az én hazám. Isten, áldd meg a magyar! Ezen könnyezik a szemem. Már nincs hangom elénekelni. Amikor 12 éves voltam, mentem mindig a nagymisére 10 órakor, és akkor ott gyakoroltam a nagyokkal, az öregekkel, és bennem maradt minden.

Kádi néni

Én még mindig svábul tudok jobban. Mindig fordítok, nem jól beszélek magyarul. Egymás közt nem is beszélünk másként, csak svábul. De ezek a fiatalok csak magyarul beszélnek, már a gyerekeim is csak magyarul felelnek. Pedig értenek. Itthon, hát, csak svábul beszéltünk. Az unokáimmal is mindig csak magyarul. Lassan kiveszik a sváb. Tudja, az nagy baj volt, hogy annak idején eltiltották. Mikor mentünk a boltba, vagy az utcán, vagy a munkába, vagy akárhol, már messziről, ha láttuk, hogy egy magyar, már nem beszéltünk. Később már nem volt annyira szigorú, de az iskolában nem lehetett németül beszélni.

Nem akartam átöltözni. Sajnáltam a divatot, és pénz is kellett volna hozzá, és a pénz! Meg is kellett élni valamiből. Húsz rend ruhám volt, az nem kevés. Örököltem még anyámtól, meg a nagyanyámtól. De tudja, mindig másba kellett öltözni. Hát egy vasárnap ezt, a misébe mást, a bálba mást, ha a tejet vittük a csarnokba, akkor azt, hogyha mentünk kapálni, akkor egy másikat, megint egy tisztát, és ha hazajöttünk, etetéskor, akkor megint... sokszor öltözött át az ember egy nap. Sokat is kellett mosni. Most már tizenöt éve levettem a viseletet. Nehezen szántam rá magam, de akkor már a legtöbb át volt. Levágattam a hajam is, hogy olyan legyek, mint a másikok. A másikok is levágták... Mind fodrászhoz mentek... Hát ez nekem mindig olyan furcsa, a fejjel fodrászhoz menni... hát azt meg kellett szokni. Most urasan járok, de még mindig van abból a ruhámból is. Megtartottam. Nekem most már mindegy. Megszoktam, és hát így könnyebb. Igen. Sokkal könnyebb, mert kellett három-négy-öt szoknyát rá venni, mikor hideg volt, és akkor a kabátot meg a kendőt, meg a mindenfélét... Nem olyan egyszerű volt az... A lányom sosem volt viseletben. Akkor már nem vettek fel a lányok ilyen ruhát.

A gyerekeim nem tudtak magyarul. Óvodában, iskolában tanultak meg magyarul. Itthon csak svábul beszéltünk. És ez volt a baj, mert ők a svábot jobban értettek, és a magyar nem ment úgy, ahogy kellett volna. Ez volt egy baj. A Gáspár az tökéletesen beszél. De hát az akkor katona volt, és akkor a levente, mikor voltak a leventék. A háború előtt mentek, mielőtt katonának ment, akkor leventék voltak. Minden vasárnap kellett a 8 órai misére menni, és akkor kivonultak a legelőre és csináltak akkor levente tornát, és azt mondták rá, mikor mentek katonának, akkor az megszűnt, mikor húsz éves volt. Ott tanult meg jobban magyarul, mert ott magyarul beszéltek. Igen, és hát a suliban is. Ott is magyarul, az olvasás nagyon ment nála, meg a számolás is.

Gáspár bácsi

Szép, nagyon szép volt itt az élet! Januárban, akkor volt a Három Szent Király... Mentünk a misére. Mária ünnep, gyertyaszentelő, és a farsang! A háború előtt, akkor ez úgy volt, hogy litánia után, akkor már az utcán hármat muzsikáltak, után már kezdődött is a bál, már délután elkezdődött. Három napig tartott! A lányok szépen felöltöztek német-sváb ruhába, több szoknya és blúz, és szép kendő, fejkötő, befonva a haj, és így fülre tűzve. Három napig táncoltunk, polkát meg a valcert, meg a magyar csárdást... Hát szerették ezt is a svábok. Igen. Volt csárdás, volt akkor is csárdás... Minden évben volt bál a házaspároknak. A fiatalok azok mentek külön, legénybál is volt.

Én már gyerekkorban elkezdtem ilyen egysoros harmonikán egy kicsit összevergődni. Nyolc éves voltam akkor. Ez itt a harmonikám, ez velem együtt öregedett, csak ez ilyen kicsike maradt. A nagymamának annak tele volt a feje, a fejében megvoltak a dalok. A nagymamám az akarta, hogy csak szóljon a zene, vagy az én gombos harmonikám nagyon szerette és akarta, hogy én zenéljek. Én meg tudtam, ott nála, a konyhában tanítottak. És aztán kaptam egy más harmonikát, kétsorosat, és akkor még jobb kedve lett a nagyanyámnak, aztán kaptam egy háromsorosat, de akkor már nem lett jobb kedve, mert háború lett, tehát bevonultam Pécsváradra. Aztán én a győri magyar utász zászlóaljban voltam. Mire vége lett és hazajöttem

45-ben, már nem volt meg a háromsoros. Jöttek az oroszok és onnan elvitték az oroszok azt a háromsorosat... Kutattak a szekrényemben és akkor elvitték. Hát az oroszok is mindig muzsikáltak. Szerették azért a hangszereket.

Akkor aztán mikor vége volt az egyik cirkusznak, jött az a másik cirkusz. Jöttek a székelyek... Ezek akkor jöttek Romániából... Kocsival, ponyvás kocsikkal, egész családok. A székelyek bementek a házakba a svábokhoz, és onnan már ki sem mentek akkor. Azt mondták, hogy ez az enyém. Hát így volt valahogy. Hatóságilag megmutatták, mert ezek megkapták az utasítást, hogy ez itt egy német nemzetiség, ez egy áruló. Ahova bementek, azok, hát összehúzódtak, mert helyet kellett nekik csinálni. És akkor ezek már másnap voltak a gazdák. Ami spájzban volt, és amivel ellátták az állatokat, az abban a pillanatban mind az övék volt. Együtt voltak egy darabig, a svábok a pajtában, a székelyek a házban. Mikor beindult a kitelepítés, jött a másik csoport, olyan belföldi vándor kommunisták, ezek is kaptak mindenhol helyet. Abból a kétezer, vagy nem tudom, hány svábból, aki itt élt Véménden, kevés maradt. Hát, többet űztek el innen, mint amennyien itt maradtak. Akkor később jöttek a felvidékiek. Akkor mink is sorra kerültünk, a magyar nemzetiségiek. Akkor azok is sorra kerültek, akik nem vallották németnek magukat. Azoknak is ki kellet menni a házukból. A gyerek, a kisfiam, éppen három hónapos volt. Éppen akkor született, mikor jöttek a felvidékiek. Bejött egy felvidéki asszony hozzánk, azt mondja, hogy ő akar vizet inni, de körül akart nézni, hogy itt mi van. Tetszett neki a szép nagy ház, meg ami itt volt, állatok, minden. Amikor mink jöttünk volna sorra a kitelepítésben, már tele voltak a vagonok, és akkor vártak egy hétig, azt hiszem. Akkor mink elmenekültünk, mert mink nem akartunk németbe... Nekünk, fiataloknak nem volt semmi a nevünkön, mert az öregeknek volt a nevén minden. És akkor mentünk át a másik faluba részül aratni, mert amit mi itthon vetettünk, azt ők aratták, a felvidékiek, akik idejöttek. És nem adtak belőle nekünk semmit. Elmentünk Nyáregyházára is, és ott tudtunk learatni a nyolcadik vagy a tizedik részt.

Akkor már egy kis házban laktunk, ott, arra lefelé, a nagyszüleim, azok is, mert akkor hozzánk tartoztak. Három család három kis szoba helyiségben. És akkor sokan voltunk, mert akkor már jöttek a gyerekek. A házat aztán ötvenháromban vagy ötvennégyben vettük vissza, nem is tudom, attól a felvidékitől, aki megkapta. Ez eladta, és vett Pesten valamit belőle saját magának. A ház rossz állapotban volt. Ahogyan mi elmentünk, úgy is volt, még ez a meszelőt nem látta azóta. Rendbe hoztuk akkor megint, a háztetőt, meg a cserepeket is. A felvidékinek csak azért kellett, mert meglátta, hogy milyen nagy gazdaság, milyen nagy a pajta, meg az istálló, meg minden, de dolgozni nem akart benne. Mikor visszajöttünk ide, nem sokra rá bementünk a tsz-be. Semennyi földet nem hagytak nekünk, és akkor kellett napszámba menni, mentem a tejüzembe, meg a kőbányába. Más lehetőség nem volt.

A háború előtt meg után is nagyon sokat harmonikáztam, mindig, amikor alkalom volt. Farsangkor, meg háznál is, a pincéknél. De oda csak a férfiak mentek. Az asszonyok nem mentek akkor a pincesorba be a férfiakkal... Csak a férfiak mentek, ők. A lányok meg az asszonyok otthon voltak. Volt fonó, este volt fonó... Más világ volt akkor.

A háború előtt a faluban voltak vonósok is. Fúvósok is, meg vonósok is voltak. Tizenkét tagja volt a zenekarnak. Apáról fiúra ment a zenélés. És ez mindig ment tovább és tovább. A háború után alakult a mi zenekarunk. Rajtam kívül volt még egy trombitás, meg egy basszus. A Poller Jóska, meg az öreg Bayer. Igen. Én indítottam el az egészet, ezt a zenekart a háború után. Hárman indultunk, és akkor hatan végeztünk. A másik három már nem él, a Leyert, a Hauk Jóska, a Zimmer Józsi. Akkor később volt a Koncsek, és a Lászler, a fúvós; igen, volt fúvós meg hegedűs is Aztán mindenféle zenekar volt, Herbert János, persze ott volt Simon Jóska is, meg a Hauk Jóska is, akikkel én voltam, a mienkből összeállítottak kettőből egyet. Én akkor már elmaradtam, mikor már megalakult egy másik fúvós.

Minden megváltozott közben. 47-ben egy székely legény, meg sváb lány összeházasodott. A szülők nem akarták.

A faluban mindenki azt gondolta, hogy hát... fog-e sikerülni a fiataloknak vagy sem. És győztek a fiatalok. Akkor utána megint jött még egy pár. És most már majdnem minden házasság vegyes, most már nincs akadály. Akkor mi mindig muzsikáltuk a lagzikat, a székely lagzikat is. Persze, igen, tiszta székely lagzikat is. Keservesen kerestük meg ezt a pár forintot. Gorombák voltak... Nagyon követelőzők voltak. Meg vannak fizetve...! Keveset fizettek, és mindig csak azt akarták, hogy zene legyen, és ne legyen pihenő. A székelyeknél huszonnégy órát kellett muzsikálni. Minden székely lagzit mi muzsikáltunk akkoriban. De mindig két zenekar kellett. Egy a menyasszonynál, egy vőlegénynél. Külön itt és külön ott. Mindenhol volt külön zenekar. Úgy volt, hogy a menyasszonynál külön voltak, meg a vőlegény is külön a szüleik meg a rokonaik.

A székelyeknek tetszett, hogy volt zene... A székelyek nem muzsikáltak itten. Akkor nem volt még a fúvós, akkor kettő ilyen vegyes zenekar volt, amik mik vagyunk, három-négy személyes. Akkor az egyik itt volt, a másik ott volt. Azt mondják, hogy sváb zenekarok! Hát sváb zenekarok... ezek mi voltunk. A svábok is, meg a magyarok is. Vidékre is mentünk játszani, mindenhova hívtak bennünket.

Kádi néni

A svábok az iskolában tanulták a hochdájcsot. Én mindent kívülről tudtam mondani németül. Igen. Német iskola volt akkori, németül volt a hittan is. A háború után is, mikor jöttek a telepesek, akkor muszáj volt magyarul. Igen, akkor meg kellett tanulni magyarul. De én németül imádkozok, gondolkodok és álmodok. Gáspár csak svábul beszélek. Az még hamarabb megy. Sokszor szégyellem magamat a beszédem miatt, és akkor inkább nem is beszélek, és hallgatok...

Nincs már különbség a svábok és a félig svábok között. A svábok összeházasodnak ma már másokkal. Hát összeházasodnak. Hogy megmaradnak-e a svábok, ha ennyi lesz az összeházasodás, hát az a jövő titka. Azt nem lehet tudni, hiszen sok vegyes házasság van. De a gyerek mindig az anyjára üt. Ha az sváb, akkor a gyerek is. Az öt gyerekünk közül az utolsó az Pécsre ment egy orvoshoz, de az orvos előélete, szóval ő is sváb származású. Ők már mind magyarul beszélnek. Magyarnak vallják magukat. Mi is. Csak azért vagyunk svábok, mert németül beszélünk. Én nem tudok jól magyarul, de magyar vagyok, mert ez az én hazám, itt született apám, anyám... Magyarország az én hazám. Én sváb származású vagyok, csak magyar nemzetiségi vagyok. Ugye már mondtuk, hogy meg is vallottuk... Itt ez a kép, szüreti bál. Magyar ruhában voltunk, mert Magyarországon laktunk. És a magyar ruha szebb, díszesebb. A mienk, hát az fekete. Én jól éreztem magam ebben a magyar ruhában. Miért ne? Alul vannak a német ruha-szoknyák és fölül van a szép magyar ruha.

Vasárnap, minden hónapnak az első vasárnapján az utolsó mise a német. És a német énekek, ezek szép német énekek! És akkor van vegyes mise is. És hétköznapokon is ... akkor ahogyan akarjuk, magyarul vagy németül. Azelőtt nagy viták voltak, volt, aki azt akarta, hogy csak magyarul legyen a mise. De az már nem is él, és most már békesség van... Megszűntek az ellentétek.

Gáspár bácsi

A sváboknak mindig csak a kapa meg a föld volt. Nem tanultak. De ma ez már egészen más. Összehasonlítani sem lehet. Ezek a fiatalok ma már nem akarnak segíteni. Most nem kell aratni, nem kell csépelni. Nem segítenek a szőlőben sem. Nem. Csak a barátok, és a futball,

meg a mit tudom én... Ellustultak a svábok. Jó, jó, szorgalmasak, hát hogy ha van valami, ami megéri. Azért. Spórolósak is azért. Nem isszák el, amit keresnek. Szükség esetén, éppen, hogy ha valaki van, de nem lumpolják el, hanem hát kell egy kicsit takarítani, összeszedni.

Az unokáim jól tanulnak, pláne ez a kisfiú, aki ide van, hát most két éves, amit ez most már tud, azt nem lehet mondani... Hát az anyja kezd vele svábul, de az apja végül is ... ezek csak magyarul akarnak, először magyarul, és utána svábul, mert nem svábul, hanem németül. Hát a szülők a hibásak azért, ha az utódok nem beszélnek németül, akkor azért nem tudnak németül. Ahol a szülők foglalkoznak a kisgyerekekkel, és németül beszélnek, akkor ott tudnak a gyerekek is. Ha nem is válaszolnak németül, de értik.

Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001

In Kovács N. - Szarka L. (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás témaköréből II.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 253-267. 2004.

1. Általános adatok az 1980–2001 közötti időszakról

Magyarországon a német kisebbség területi elhelyezkedése az egész országra kiterjed; nincsen olyan megyéje az országnak, ahol ne élnének e kisebbség képviselői. A három népszámlálás összesített adatai a következő képet mutatják:

1. táblázat A német kisebbség nemzetiségi és anyanyelvi országos eloszlása

	Nemzetiség	Anyanyelv
1980	11 310	31 231
1990	30 824	37 511
2001	62 233	33 792

1980-ban 11 310 fő, az ország lakosságának 0,1 %-a, 1990-ban 30 824 fő, azaz 0,3 %, 2001-ben pedig 62 233 fő, azaz 0,6 % vallotta magát németnek. Az anyanyelvi bevallásokat tekintve 1980-ban 31 231 fő, azaz 0,3 %, 1990-ben 37 511 fő, azaz 0,4 %, 2002-ben pedig 33 792 fő, azaz 0,3 % tekintette anyanyelvének a németet.[84] Megállapíthatjuk tehát, hogy míg a nemzetiségi bevallás országosan 1980-hoz képest hatszoros növekvést mutat, addig az anyanyelvi bevallások aránya az első tíz évben alig növekvő, a második 10 évben pedig csökkenő tendenciát mutat.

Az egyes megyék össznépességéhez viszonyítva a német kisebbség aránya mind a három népszámlálás adatait figyelembe véve a nemzetiségi, és az anyanyelvi bevallásokat tekintve is igen alacsony, a százalékos arányok a 0,07% és a 4 % közötti intervallumban foglalnak helyet. 1980-ban A legmagasabb százalékos értéket Baranya megyében mérték, ahol az anyanyelvi bevallások a megye összlakosságának 2,7 %-át tették ki. 1990-ben ugyancsak Baranya megyei a legmagasabb érték, 3,3 % vallotta a németet anyanyelvének. 2001-ben még mindig Baranya megye vezeti a sort, de nem az anyanyelvi, hanem a nemzetiségi arányok tekintetében mutat fel 4 %-ot.

A vizsgált 20 év alatt Budapesten, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Fejér, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Veszprém, és Zala megyében a megyék összlakosságához viszonyítva sem nemzetiségi, sem anyanyelvi bevallás tekintetben nincs említésre méltó elmozdulás. Ezek azok a megyek, ahol egyébként a legkisebb számban fordulnak elő németek, mind a megyék összlétszámához, mind a magyarországi németek összlétszámához viszonyítva.

[84] Mivel a közhasználatban anyanyelvként számosan a német nyelv valamelyik településdialektusát beszélik, a számok nem mindig az irodalmi német nyelv ismeretét és használatát jelentik. Kutatási tapasztalatok alapján az anyanyelv döntően a településdialektust jelenti.

2001-ben a német népesség aránya Baranya megye keleti felében, Bács-Kiskun megye délnyugati, Tolna megyéhez közel eső területein, foltokban Veszprém, Pest és Komárom-Esztergom megyében a legnagyobb, területi viszonylatban a magyarországi németek több mint 50 %-a él itt. 25-50 % a német népesség aránya Baranya megye középső részén, Bács-Kiskun megye déli vidékén, Tolna megye déli és középső területein. Veszprém, Esztergom, Sopron, Somogy, és Pest megye többi területén 10-25 % közötti az arány. Eloszlás tekintetében Pest és Bács-Kiskun megye a határvonal, az ettől keletre fekvő megyékben csak foltokban találkozunk német tömbökkel.

2. Területi elhelyezkedés – Megyék, régiók

Érdemesebb közelebbről azokat a megyéket kiemelni és megvizsgálni, amelyekben több százalékpontnyi elmozdulások tapasztalhatók mind az összlakossághoz, mind a magyarországi németek megyei elhelyezkedéséhez viszonyítva. A táblázatok azokat a megyéket mutatják, ahol az elmúlt húsz évben az egyes megyékben élő németek száma akár a nemzetiségi, akár a nyelvi bevallást tekintve az össznémetség létszámához viszonyítva legalább 5 százalékos, a megyei összlakossághoz viszonyítva pedig legalább egy százalékos emelkedést mutatott Ez alól Győr-Moson-Sopron megye kivétel. Itt a német lakossága aránya 20 év átlagában stabilnak mondható; az 1980-as nemzetiségi bevallást kivéve minden további esetben 0,4 %-on stagnál, viszont az országos német összlakosság 6 százaléka él itt. A fővárost az összehasonlítás kedvéért illesztettük a táblázatba. Ezek a megyék a következők:

2. táblázat Kiemelt megyék + Budapest

Megyék						
	1980		1990		2001	
	Nemz.	Anyany.	Nemz.	Anyany.	Nemz.	Anyany.
Budapest	1 671	2 924	2 609	2 887	7 042	3 511
Baranya	3 367	11 756	10 524	14 055	14 205	10 478
Bács-Kiskun	1 177	4 099	2 782	4 285	4 476	3 096
Győr-Moson-Sopron	556	1 794	845	1 826	1 808	1 713
Komárom-Esztergom	601	1 902	2582	2 686	5 118	2 212
Pest	520	1 023	3 461	2 154	10 343	2 956
Tolna	1 130	3 628	2 912	4 193	6 660	3 798

A táblázatból látható, hogy a tradicionálisan németek lakta megyék kerültek a kiemelt megyék közé. Pest és Bács-Kiskun megyétől keletre igen megritkul a német lakosság létszáma. Mind a három népszámlálás adatai szerint a magyarországi német lakosság többsége egyetlen megyében, Baranyában tömörül, a megye mind származási, mind az anyanyelvi bevallásokat tekintve magasan túlreprezentált. 1980 és 2001 között Baranya megye akár a nemzetiségi, akár az anyanyelvi bevallásokat vesszük figyelembe, az első helyen áll. A nemzetiséget tekintve Baranya megyét (3 367 fő) Budapest (1 671 fő), Bács-Kiskun megye (1 177 fő) és Tolna megye követi (1 130 fő). Ezután 1000 alá süllyed a bevallások száma, mintegy 50 százalékos csökkenés tapasztalható: Komárom-Esztergom megyében 601 fő, Győr-Moson-Sopron megyében 556 fő, Pest megyében 520 fő, a többi megyében 75-316 fő tartja magát németnek.

1990-re Baranya megyében háromszorosára ugrik a nemzetiséget vállalók száma (10 524 fő). 1980 és 1990 között Pest megyében növekedett a legnagyobb mértékben a német nemzetiségi létszám; Pest megye a 7. helyről előtör a második helyre, és 3 461 fővel több mint hat és félszeres emelkedést produkál. Ezután Tolna megye következik 2 912 fővel, majd Bács-Kiskun megye 2 782 fővel, Budapest 2 609 fővel, Komárom-Esztergom megye pedig 2582 fővel. Győr-Moson-Sopron megyében a legkisebb a növekedés, 845 fő tartja magát itt németnek. A nem kiemelt megyékben átlagosan duplájára emelkedik a német nemzetiségiek létszáma.

2001-ben Baranya megyében 14 205 német él, Pest megyében egy század híján háromszoros a növekedés (10 343 fő). Budapesten 7 042 főre, Tolna megyében 6 660 főre emelkedik a németek létszáma. Komárom megyében 5 118 fő, Bács-Kiskun megyében 4 476 német él. Kiemelkedő növekedés tapasztalható Veszprém megyében, ahol 1980-ban még csupán 238 fő, 1990-en 768 fő vallotta magát német nemzetiségűnek, míg 2001-re ez a szám 3 077 főre ugrik. Érdemes megjegyezni, hogy ebben az egyetlen esetben Győr-Moson-Sopron megye kikerül a kiemelt megyék közül, és a 8. helyen álló Fejér megye után (2 151 fő) csupán a kilencedik helyet foglalja el 1 818 fővel. Ebben a megyében is duplájára emelkedik a létszám, de az arányokat tekintve Fejér megyében háromszoros, Veszprém megyében pedig négyszeres a nemzetiségi bevallások növekedésének mértéke. Ez a növekedési tendencia kevésbé ugyan, de érvényesül a nem kiemelt megyékben is.

Az anyanyelvi bevallások tekintetében 1980-ban Baranya megye vezeti a sort (11 756 fő). Több mint 51 százalékkal csökken ez a szám Bács-Kiskun megyében (4 099 fő). Tolna megyében 3 628 fő vallja németnek anyanyelvét. Budapest következik 2 924 fővel, majd Komárom-Esztergom megye (1 902 fő), Győr-Moson-Sopron megye (1 794 fő; végül Pest megye (1 023 fő) zárja a kiemelt megyék sorát. A nem kiemelt megyékben 134 és 835 fő között ingadozik a létszám. A csökkenés mértéke a sor vége felé egyre kisebb.

1990-ben az első öt helyen ugyanaz a sorrend, Baranya megye 14 055 fő, Bács-Kiskun megye 4 285 fő, Tolna megye 4 193 fő, Budapest 2 887 fő, Komárom-Esztergom megye 2 686 fő. Pest és Győr-Moson-Sopron megye helyet cserél, Pest megyében 2 154 fő, míg az utóbbiban 1 826 fő vallja anyanyelvének a németet. 1980-hoz viszonyítva ezen a területen nem tapasztalunk olyan mértékű növekedést, mint a nemzetiséget bevallóknál. A nem kiemelt megyék sorrendje és növekedési arányai hasonlóak a nemzetiségi bevallásoknál tapasztaltakhoz.

2001-ben váratlan tendenciaváltozásra kerül sor. Az anyanyelvet bevallók száma Budapestet és Pest megyét kivéve csökken. Baranyában 10 478 főre, Tolnában 3 798 főre, Bács-Kiskun megyében 3 096 főre, Komárom-Esztergom megyében 2 212 főre, Győr-Moson-Sopron megyében 1 713 főre esik vissza. A növekedés sem Budapesten, sem Pest megyében nem jelentős. A fővárosban 3 511 fő, Pest megyében 2956 fő vallja magát német anyanyelvűnek. A nem kiemelt megyék közül csekély mértékű növekedés tapasztalható Veszprém, Fejér, Somogy és Zala megyében, a többi megyében ugyancsak csökkenés mutatható ki.

Érdekes még egy pillantást vetni a régiók közötti eloszlásokra. Ezt csak a 2001-es népszámlálás esetében lehet vizsgálni, mivel korábban ilyen összesítések nem készültek. A régiós adatok követik a megyei eloszlásokat. A legnagyobb számú német népesség a Dél-Dunántúli régióban (Somogy, Baranya, Tolna megye) él (21 830 fő), és anyanyelvét tekintve itt a legmagasabb a németek aránya (14 980 fő). Ezután következik a Közép-Magyarországi régió (Budapest, és Pest megye) 17 835 német nemzetiségű és 13 863 német anyanyelvű fővel. Érdemes még megemlíteni a Közép-Dunántúli régiót (Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megyét), ahol 10 347 fő német nemzetiségű és 8 242 fő német anyanyelvű. A régiós elemzéseknek azért van jelentőségük, mivel a jövő fejlesztési irányait régiók szerint fogják meghatározni, és ezekben a régiókban különleges fontossággal bírhat a német identitásalakítás, a nyelvoktatás és a német nyelven való művelődés lehetőségeinek még magasabb szintű megteremtése.

3. Nemzetiségi és anyanyelvi adatok

Az utóbbi három népszámlálás országos adatait figyelembe véve jelentős eltérések tapasztalhatók a nemzetiség és az anyanyelv vonatkozásában.

Az országos bevallási adatokat tekintve 1980-ban és 1990-ben a nemzetiségi és az anyanyelvi bevallások arányai az anyanyelv javára tolódtak el. 1980-ban 2,76-szor többen vallották anyanyelvüknek a németet, mint nemzetiségüknek. Bár 1990-ben még mindig többen állították, hogy anyanyelvük német, mint ahányan nemzetiségüket tekintve is németnek tartották magukat, ez az arány ekkorra 1,2-szeresre csökkent. A 2001-es népszámlálásnál a tendencia megfordult. Majdnem kétszer annyian vallották németnek magukat, mint ahányan német anyanyelvi bevallást tettek. S míg 1980-ról 1990-re ha kevéssel is, de nőtt a német anyanyelvet felvállalók száma, országos átlagban ez a szám 2001-re egytizedével csökkent.

A magyar nemzetiségi bevallásnak történelmi hagyományai vannak a németek körében. Az, hogy ez az arány 2001-re megváltozott, és 54 százalékkal vallották magukat többen német nemzetiségűnek, mint német anyanyelvűnek, az utóbbi tíz év társadalmi-politikai folyamatainak tulajdonítható. Szerepet játszott ebben a változásban az is, hogy az etnikai alanyok identitásuk megélését más területre helyezték át. Anyanyelv helyett a származás és a kulturális identitás vált meghatározóvá.

Mint az a megyei adatsorokból kiderül, összességében 1980-ban minden megyében több volt az anyanyelvet vállalók száma, mint ahányan német nemzetiségűnek tartották magukat. Azonos számadatokat alig találunk, kis különbséget felmutató bevallások pedig leginkább a nem kiemelt és 200 fő alatti bevallású megyékre jellemzőek (pl. BAZ megye, Csongrád megye, Jász-Nagykun-Szolnok megye). Többségében azonban, akár a falvakat, akár a városokat nézzük, az anyanyelvi bevallások száma mindenütt meghaladja a nemzetiséghez tartozás bevallását; átlagosan a duplája, de ez a különbség akár a háromszoros, négyszeres is lehet (pl. Vas megye, Bács-Kiskun megye és Baranya megye falvaiban). 1990-ben közeledik egymáshoz a nemzetiséget vállalók és az anyanyelvet bevallók száma, míg 2001-ben az anyanyelvi bevallások számának drasztikus csökkenésével ismét távolodás tapasztalható.

Az 1980-as népszámlálás alacsony bevallási adatai a családi etnikai szocializáció megszakadásának, az iskoláztatás hatására bekövetkező nyelvi és kulturális asszimiláció, a német nyelvoktatás alulreprezentáltsága, a mindent egybemosó internacionalista politikai légkör és ebből következően az etnikai identitás reprezentációs terepei hiányának a rovására írhatók. Szerepet játszik ebben még az a szomorú történelmi tapasztalat, ami a 60 év feletti németeket még a 2001-es népszámlálás idején is jellemezte: a félelem.[85] Ugyanakkor a németség egy másik részének átörökített történelmi tapasztalata a II. világháború idején kialakult *Hűség a hazához* mozgalom, ami a magyar nemzetiségi bevallás történelmi hagyományait hordozta a németek körében. Kétségtelen tény azonban az is, hogy 1941-ben voltak, akik politikai meggondolásból, számításból, valamint gazdasági szempontokat szem előtt tartva vallották magukat magyar nemzetiségűnek, illetve magyarosították nevüket. Történelmi tapasztalat lehet az is, hogy a magyarországi városi népesség gyorsan elmagyarosodott.

1990-ben a politikai légkör enyhülése, Németország Európában elfoglalt presztízsének hatására nőtt meg jelentősen a nemzetiségüket felvállalók száma. A 2001-ben tapasztalt növekedésnek ugyancsak több magyarázata lehetséges. Pozitívan hatott a nemzetiség büszke felvállalására az 1993-ben meghozott kisebbségi törvény, az ország kapuinak megnyílása Nyugat-Európa felé, a számos németországi testvérvárosi kapcsolat létrejötte, a közvetlenül megtapasztalható és reprezentálható, valamint a németországi németek részéről megerősített német etnikai identitás.

[85] Köztudott, hogy a kitelepítések egyik szempontját az 1941-es népszámlálási adatok képezték.

Az anyanyelvi bevallások alakulásának ugyancsak lehetnek történelmi hagyományai, és itt ismét az 1941-es népszámlásra utalnék, amikor először kérdezték meg, ki melyik nyelvet tartja anyanyelvének. Ekkor 475 491 fő vallotta németnek anyanyelvét és 302 198 fő tartotta csak magát németnek. 2001-ig töretlenül folytatódott az a tendencia, miszerint mindig többen tartották magukat német anyanyelvűnek, mint német származásúnak. Ez a jelenség azt bizonyítja, hogy az anyanyelv és a származás már az 1970-es években elvált egymástól. Az anyanyelvhez való ragaszkodás magasabb számát azzal magyarázhatjuk, hogy az erőteljes asszimilációs kényszer, valamint a vegyes házasságok sorozata következtében a származás egyértelműsége megszűnt, a csoport-hovatartozás kérdésessé vált és egyre többen tartották magukat inkább magyarnak.

A 2001-es nyelvi fordulat erőteljes nyelvi asszimilációra utal. Oka ennek, hogy egyre inkább kihalnak azok a generációk, amelyek a német nyelvet odahaza, az elsődleges családi szocializáció során tanulták meg, s az iskolában is németül tanultak. Gondoljuk meg, 1945 előtt lehetett utoljára az elemi iskolában német anyanyelven tanulni! A második világháborút követően a német szó a közterekről a családi-rokoni körbe szorult vissza, majd a magyar nyelvi iskoláztatás hatására egyre inkább innen is kiszorult. 1980 és 1990 között a nyelvi bevallások növekedése részben magyarázható az oldottabb politikai légkörrel, a német nemzetiségi kultúra folklorizációjával, a német népdalok színpadra vitelével, a német nyelvoktatás terjedésével. Ezek a folyamatok azonban még csak nem is lassították a nyelvi asszimilációt. A 2001-es anyanyelvi bevallások és a nyelvhasználat közti ellentmondás további magyarázatra szorul, amire az *1980-2001* című fejezetben térünk vissza.

Összefoglalva a kérdést tehát az mondható el, hogy minden megyében nőtt mind a nemzetiséget, mind az anyanyelvet felvállalók aránya. Jelentős nemzetiségi létszámnövekedés tapasztalható Baranya, Pest, Tolna, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Bács-Kiskun megyében, valamint Budapesten. A hagyományosan nem német lakosú megyékben, az ország keleti megyéiben a növekedés jóval kisebb mértéket mutat. Kivétel ez alól Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol 1980-hoz képest megtízszereződött a magát németnek vallók száma. Erre a jelenségre a *Kiemelt települések* című fejezetben térünk vissza.

4. Városokba tömörülés, elvándorlás 1980-2001 között

3. táblázat. A német kisebbség településtípusonkénti nemzetiségi eloszlása

	Nemzetiség				
	Városok			Falu	Összesen
	Budapest	Többi város	Összesen		
1980	1 671	3 500	5 171	6 139	11 310
1990	2 609	8 915	11 524	19 300	30 824
2001	7 042	24 022	31 064	31 169	62 233

Mint az a táblázatból látható, a magyarországi német népesség kicsiny többsége az 1980-as népszámlálás idején falvakban élt. A városi lakosság Budapesttel együtt csupán 968 fővel maradt le a vidék mögött. A budapesti németség csupán 385 fővel kevesebb, mint az ország összes városának német nemzetiségű lakói. A kiegyenlített létszám arra utal, hogy a hagyományosan falvakban élő és földműveléssel, állattartással foglalkozó németek jelentős hányada még a ’80-as évek előtt a városba migrált. Mint később látni fogjuk, a kiemelt községek lakosságának

csökkenése is a városok felé tartó elvándorlást valószínűsíti. Ez az elvándorlás összefüggésben van a falvak zártságának megszűnésével, a mobilitási szándékkal, a továbbtanulási vággyal.

1990-re a többi város német nemzetiségi létszáma viszont már több mint duplája a budapestinek, ugyanakkor megnő a falusi és a városi lakosság közti különbség is a falvak javára. Ez a trend azt valószínűsíti, hogy a Budapest felé tartó nemzetiségi migráció lassult, a falusi németség inkább más városokban keresett és talált megélhetést és lakóhelyet. Ugyanakkor a falvakban élők száma nagyon jelentősen megnőtt 1990-re. Ez összefüggésben áll a nemzetiségi bevallások korábban már elemzett növekedésével.

2001-ben a többi város német lakossága már háromszorosa a budapesti német nemzetiségű lakosoknak, viszont Budapesttel együtt a városok, és a falvak lakossága között kis különbség mutatkozik. Itt ismét a megnövekedett nemzetiségi öntudat, az ismét felfedezett, megtalált és átélt identitás, valamint a csoport-hovatartozás felvállalásának jelenségével állunk szemben.

Ha az anyanyelvi eloszlásokat nézzük, a városok, és a falvak német népessége között nagyobb eltérés mutatkozik. Falun dupla annyian beszélnek németül, mint a városokban. Ez az arány az 1990-es népszámlálásra is megmarad, viszont 2001-re kiegyenlítetté válik. Budapest és a többi város aránya megközelítőleg ugyanazt a képet mutatja mind a három népszámlálás alkalmával. A falvak kisebb közösségeiben nagyobb az anyanyelv megőrzésének lehetősége. Az ugyanazt a nyelvet beszélők interakciói számosabbak, a társadalmi érintkezés terei és lehetőségei nagyobbak. A falvak kis közössége jobban egymásra van utalva, kohéziós ereje nagyobb. A területi elzártságból következően a külvilággal ritkábbak az érintkezések, és számos településen sokkal gyakrabban kerülnek kapcsolatba olyan emberekkel, akik ugyanazt az anyanyelvet beszélik. Ez azonban a falvakból ingázókra nem áll. Tudjuk azonban, hogy a magyarországi németség másodnyelv domináns kétnyelvűségben él, a fiatalabb generációk pedig már a másodnyelvet tekintik anyanyelvüknek. S bár tanulják az iskolában a német nyelvet, a családi körben magyar nyelven szocializálódtak. A településdialektusok tekintetében pedig a passzív kétnyelvűség jelenségével találkozhatunk.

A kiemelt megyék, Budapest, egyéb városok, és a falvak eloszlásait nézve a százalékos arányok egyértelműen mutatják a területi átrendeződéseket. Baranya megye tradicionálisan kiemelkedő helye mellett jelentős szerepe volt és van Budapestnek. 1980-ban a magyarországi németség 15 százaléka élt itt. Mindamellett látható, hogy a falvak német népessége Győr-Moson-Sopron megyét kivéve meghaladja a városi német népesség arányát. A nemzetiség és anyanyelv elválása itt is megmutatkozik. Budapest 15 százalékos német nemzetisége mellett a német anyanyelvűek aránya csupán 9 százalék. A hagyományosan német megyék közül csak Bács-Kiskun és Tolna megye haladja meg a 10 százalékos határt. Ezekben a megyékben azonban kiegyenlítettnek látszik nemzetiség és anyanyelv aránya, tehát a szétválás folyamata is még csak az elején tart. Ez a nagyváros felszívó, asszimiláló erejével, a németek közötti interakciók alacsony számával magyarázható.

1990-ben érdemes megemlíteni Pest megye jelentős előretörését. A megye községeiben ugrásszerűen nő meg a német identitást felvállalók aránya. Ebben az évben Baranya megye után Pest megyében él a legtöbb német. Ami az anyanyelvi bevallásokat illeti, Pest megye 11 %-kal felzárkózik Tolna megye mellé. Ez a jelentős ugrás is magyarázatra szorul. Több lehetséges oka van a létszám hirtelen növekedésének. Az öntudatra ébredés mellett szerepet játszhat ebben a centrum szívó hatása, a centrum adta jelentősebb nyelvképzési és anyanyelven lehetővé váló művelődési lehetőségek, a német intézetek, kulturális központok megjelenése.

2001-ben Pest megye jelentősége tovább nő, ebben a megyében a legjelentősebb a német nemzetiségű népesség növekedése. Az összes magyarországi német 17 százaléka él itt. Baranya megyében ez az arány 23 százalékra süllyed. Ugyanakkor kiegyenlítettebbé válik a nemzetiségiek aránya városok és falvak között, Győr-Moson-Sopron és Tolna megyében pedig eltolódik a

városok javára. Ez egyértelműen mutatja az elvándorlás irányát a városok felé. Amennyiben a tendencia folytatódik, az amúgy is iskoláztatási, művelődési és gazdasági deficittel küszködő falvak német lakossága egyre nagyobb számban fog elvándorolni az eredeti lakóhelyéről, és teszi ki magát az asszimilációs nyomásnak. Bár az országos arányokat tekintve az anyanyelvi bevallások száma visszaesett, Baranya megyében még mindig kiemelkedően magas, 31 százalékos ez az arány.

Nemzetiségi és anyanyelvi adatok települési szintű elemzése Baranya megyében

4. táblázat. Baranya megye nemzetiségi lakosságának és anyanyelvének eloszlása

Település	1980					1990					2001				
#	L	N	%	A	%	L	N	%	A	%	L	N	%	A	%
Bóly	3 768	9	0,2	53	1,4	3 748	208	6	173	5	3 911	647	17	268	7
Babarc	1 054	40	4	158	15	888	241	27	155	23	791	158	14	107	13
Bár	801	22	2,7	46	6	713	89	12	86	12	606	108	17	67	11
Borjád	470	9	2	50	11	435	27	6	34	8	450	61	14	26	6
Erdősmecske	621	61	10	265	43	488	213	43	212	43	425	90	21	93	22
Fazekasboda	305	24	8	121	40	240	18	8	92	38	214	29	13	37	17
Feked	439	17	4	170	39	324	50	15	172	53	246	59	24	79	32
Geresdlak	1180	65	5	417	35	1 010	217	21	421	42	957	303	31	283	30
Görcsöny-doboka	545	6	1	307	56	487	149	30	276	57	443	117	26	204	46
Hímesháza	1 321	85	6	620	47	1 287	578	45	577	45	1 220	520	43	571	49
Lánycsók	2 435	154	7	295	12	2 572	211	8	280	11	2 694	394	15	252	9
Liptód	428	127	30	232	54	292	62	21	136	47	240	86	36	95	40
Mecseknádasd	2 085	169	8	932	45	1 870	728	39	1 031	55	1 664	658	40	656	40
Nagynyárád	1 083	4	0,3	7	0,6	978	137	14	207	21	871	386	44	139	16
Óbánya	224	87	39	132	59	177	106	60	130	73	147	44	31	53	36
Ófalu	509	183	36	422	83	434	347	80	349	80	367	304	83	286	78
Olasz	626	14	2	130	21	633	104	16	139	22	609	104	17	104	17
Palotabozsok	1 427	132	9	278	19	1 224	295	24	408	33	1 085	376	35	368	366
Somberek	1 937	98	5	612	32	1 803	412	23	744	41	1 601	463	29	519	32
Szajk	861	39	5	127	15	780	140	18	220	28	797	160	20	152	19
Szederkény	1 841	83	5	330	18	1 725	294	17	417	24	1 869	480	25	328	18
Székelyszabar	795	127	16	249	31	745	214	29	271	36	657	148	23	153	23
Szűr	414	126	30	272	66	360	177	49	199	55	318	113	36	115	36
Udvar	266	2	0,8	4	1,5	214	36	17	50	23	196	82	42	59	30
Véménd	2 018	85	4	310	15	1 824	344	19	459	25	1 702	376	22	363	21

Baranya megye Magyarország legnépesebb németek lakta megyéje. Mind a származási-nemzetiségi, mind az anyanyelvi bevallások tekintetében ez a megye mutatja a legmagasabb települési átlagokat, vagyis az egyes települések összlakosságához képest átlagosan itt találjuk a legtöbb német lakost. Országos átlagokat is figyelembe véve is jól látható a falvak túlreprezentáltsága. Ez azt mutatja, hogy a nemzetiségi népesség megtartó ereje a falvakban rejlik, ezért megmaradásuk, anyanyelvi és kulturális túlélésük biztosítéka a falvak fejlesztését kívánja meg. 1980-ban Baranya megyében egyetlen város sem került a listára. Akkoriban Pécsett 474, Mohácson pedig 148 fő vallotta magát németnek, de a települések összlakosságához mért arányuk Pécs esetében csupán 0,002 %, Mohács esetében pedig 0,7 %.

Baranya megye minden településén nagyobb arányban vallották anyanyelvüknek a németet, mint nemzetiségüknek. Érdemes felfigyelni arra, hogy minél kisebb egy település, annál nagyobb arányban élnek benne németek, illetve annál nagyobb számban vallják anyanyelvüknek a németet. A Baranya megyében található Liptód, Óbánya, Ófalu, és Szűr vezetik nem csupán a megyei, de az országos listát is. Ezekben a falvakban 1980-as népszámlálás alkalmával is igen magas százalékos arányú bevallásokat találunk mind az anyanyelv, mind a nemzetiség vonatkozásában. Az anyanyelvi bevallások tekintetében meg kell még említeni Erdősmecskét, Fazekasbodát, Görcsönydobokát, és Mecseknádasdot, ahol a lakosság több mint 40 százaléka vallja németnek az anyanyelvét. A Baranya megyei bevallások azért is figyelmet érdemelnek, mert Baranya és Tolna megye kivételével a települések zömében a nemzetiségi és anyanyelvi bevallások még az 1 százalékot sem érik el, vagy a körül mozognak!

1990-ben a nemzetiségi bevallások tekintetében sorrendi változás történt. Ófalu, Óbánya, Szűr falvakban növekedett a bevallások száma, míg Liptódon 9 százalékkal csökkent. Ugyanakkor Erdősmecskén, Hímesházán 40 százalék fölé emelkedett az arány a korábbi 6-7 százalékos bevallásokhoz képest. Az anyanyelv terén még erőteljesebb a növekedés és még több falura terjed ki. A sort itt is Ófalu vezeti, a további sorrend: Óbánya (73 %), Görcsönydoboka (57 %), Szűr és Mecseknádasd (55-55 %), Feked (53 %), Liptód (47 %), Hímesháza (45%), Geresdlak (42 %) Erdősmecske (43 %), Somberek (41 %), Palotabozsok (33 %).

2001-ben a nemzetiségi, mind az anyanyelvi bevallásokat tekintve részben növekedés, részben visszaesés tapasztalható. Ófalu még mindig tartja vezető helyét. A nemzetiségi bevallás tekintetében 17 településen növekedés tapasztalható, s csak hét településen csökkent az arány. Az anyanyelv tekintetében 22 faluban csökkent az anyanyelvi bevallás aránya, és csupán háromban nőtt 2-2, illetve 4 százalékkal. Jelentős a visszaesés Babarcon, Erdősmecskén, Fazekasbodán, Fekeden, Görcsönydobokán, Mecseknádasdon, Óbányán, Sombereken és Szűrön. A csökkenés Óbányán és Erdősmecskén a legmagasabb, 50 százalékos, a többi településen 10-30 % között mozog.

6. tendenciák – 1980-2001

A kérdéskör vizsgálata során érdemes az anyanyelv, a nyelvhasználat, és a kultúrához való viszony kérdésére kitérni. Ez annál inkább fontos, mert ezeket az adatokat, összehasonlítva az 1980-ban végzett tanácsi minősítésű vizsgálatokkal (Hoóz és munkatársai 1985) meglepő eredményeket kapunk. Az 1980-as felvétel azt igyekezett megvizsgálni, hogy a népszámlálás bevallási adatai mennyire fedik a valóságot, mennyire valóságosak a nemzetiségű kulturális igényű népességről felvett bevallási adatok. Köztudott, és saját kutatásaim is azt bizonyítják (Bindorffer 2001), hogy a bevallások és a tényleges, a faluközösségek által számon tartott létszám nem fedik egymást. Az ok egyértelműnek látszik. A népszámlálás nem biztosított

névtelenséget, aki nyíltan felvállalta kisebbségi létét, azt esetleg hátrányok fenyegethették. Jóval kevesebben vállalták fel, tehát a nemzetiséget és az anyanyelvet a valóságosnál. A 2001-es népszámlálás volt az első olyan népesség-összeírás, ahol immáron névtelenül lehetett nyilatkozni származásról és anyanyelvről és feltették a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés, valamint a családi, baráti körben használt nyelv kérdését is. Az összehasonlítást a két felvétel adatai között a következő dimenziók mentén próbáljuk meg elvégezni, illetve hipotéziseket felállítani: az egyértelműen nemzetiséginek tartott személyek[86] létszámát összevetjük a ma a kulturális értékeket felvállalókéval, valamint a nemzetiségileg vegyes, de nyelvileg nem asszimilálódottak adatait a nyelvet baráti körben használókéval.

Első megfigyelésünk, hogy a külső szemlélő megítélése szerint a német anyanyelvet beszélők száma mindenütt magasabb a nemzetiségi megítéléseknél. A nyelvhasználat megítélése közvetlen tapasztalatokon alapulhat, míg a nemzetiség tekintetében a külső megítélők bizonytalansága látszik. Egy azonban biztos, az anyanyelvi és nemzetiségi megítélés alá esők száma minden településen jóval meghaladja az önbevallások számát. Mivel a nemzetiségi önbevallások arányai nagyon alacsonyak, a nyelvi bevallások arányai közelítik meg leginkább a külső megítélések arányait, helyenként pedig még meg is haladják a százalékos adatokat, például Bóly (54%), Feked (88%), Görcsönydoboka (87%), Mecseknádasd (45%), Ófalu (82 %), Óbánya (93%), Véménd (54%) esetében. Ugyanakkor az önbevallások nemzetiségi tekintetben néhány Baranya megyei magas arányt leszámítva, mint pl. Erdősmecske, Ófalu, Óbánya, Szűr – átlagosan 0% és 4% között mozognak, s az anyanyelvi bevallások arányai is csak egy-két községben lépik túl az 50%-ot (Görcsönydoboka 56%, Óbánya 59%, Ófalu 83%, Szűr 66%). A külső megítélés arányszámai tartalmazzák az egyértelműen nemzetiségiek, vagyis a homogén házasságot kötöttek számát, a nemzetiségileg vegyes házasságban élőket, de nyelvileg nem asszimilálódottakat és a vegyes házasságban élő nyelvileg asszimilálódott egyéneket. Az egyértelműen nemzetiségiek aránya jóval meghaladja a nemzetiségileg vegyes nemzetiség arányait, 31-80% közé esik. A nemzetiségileg vegyes, de nem asszimilálódottak viszonylag magas aránya a nemzetiségileg vegyes asszimilálódottakéhoz képest – számos faluban, mint például Mecseknádasd, Udvar, Székelyszabar, Szederkény, Bár, stb. nem is regisztráltak nemzetiségileg vegyes, asszimilálódott egyéneket – azt valószínűsíti, hogy az ide sorolt lakosok akkor még nyelvileg nem asszimilálódtak, tehát vélhetően – családi körben is továbbörökítették az anyanyelvet. Ezt az állítást látszanak alátámasztani az itt nem elemzett 1990-es népszámlálás adatai.

Ha most ezeket az adatokat rávetítjük a 2001-es népszámlálási adatokra, azt tapasztaljuk, hogy Baranya falvainak lélekszáma 1980-hoz képest csökkent, a felvett városokban (Bóly 1980-ban még falu volt) viszont nőtt. Az önbevallások száma mind nemzetiségi, mind anyanyelvi vonatkozásban nőttek, de az 1980-as tanácsi megítélések arányait még mindig nem érik el, átlagosan annak 30 százalékát képviselik. Tehát valószínűnek tarthatjuk, hogy egy külső megítélési vizsgálat ismét hasonló eredményeket hozna. Ha figyelembe vesszük az erőteljes nyelvi asszimilációt bizonyító 2001-es anyanyelvi bevallásokat, akkor a kulturális értékekhez és hagyományokhoz kötődők magasabb aránya magától értetődő. Saját zenéjükhöz, táncaikhoz, kulturális hagyományaikhoz korosztálytól függetlenül erős emocionális viszony fűzi a németeket; etnikai önkifejezésük gyakorlatilag ezekre a területekre korlátozódik, túlélési stratégiaként működik, s feladásuk a csoport etnikai önfeladását jelentené. A kultúrához kötődők kiemelkedően magas száma pedig azokat a tételeimet bizonyítja, hogy a nyelvi asszimiláció mellett sem szükséges egy nemzetiség kihalása, és hogy a kultúra megtartásának szándéka kitéphetetlenül mélyen gyökerezik a kisebbségek túlélési stratégiájában. A nyelvében megszűnni látszó németek közösségének megtartó erejét

[86] Hoózék itt a vegyes házasságok nyelvhasználatát vették figyelembe.

manapság egyre inkább a kulturális gyökerek jelentik. A 88 418 fő[87] arra utal, hogy a fiatalok is részesei a német kultúrának, ami perspektívát nyújt az etnikai túléléshez. A kulturális értékekhez való ragaszkodás pótolhatja azt a kohéziós hiányt, amit a nyelvvesztés okozott.

7. Összegzés

A megyei adatok elemzése arra enged következtetni, hogy a német népesség migrációja is elindult a falvakból a városok felé. Baranya megyében ennek elsődleges oka a munkahelyek hiánya. Baranya megye az ország megyéi között beruházások tekintetében az utolsó helyek egyikén áll. A migráció iránya országos szinten Budapest és Pest megye, vagyis a központi régiók. A városok és falvak tekintetében egyfajta kiegyenlítődés következett be. Ma gyakorlatilag ugyanannyi német él falvakban, mint városokban. Budapesten 1980-hoz képest megnégyszereződött a számuk, a többi városban összességében ez a növekedés tizenegyszeres! Véleményem szerint a városi német népesség növekedése nem elsősorban az önbevallások számának növekedéséből következik, hanem a migrációnak tulajdonítható. A falvakban a növekedés inkább a származás felvállalásának az eredménye lehet.

Az elmúlt évtizedekben a németek esetében végbemenő folyamatok az anyanyelv fontosságát háttérbe szorították a kultúrahasználat javára. Ennek legfőbb oka az erőteljes nyelvi asszimiláció és a német nyelv anyanyelvi funkcióinak és nyelvi dominanciájának generációs visszaszorulása. Ebben részben az játszik szerepet, hogy a II. világháborúban nagyszámú magyar nyelvű lakosságot telepítettek a kitelepített németek helyébe, valamint az a tény, hogy a falvak elöregedtek. A magyar anyanyelvi szocializáció következtében a fiatalabb generációk közül egyre nagyobb számban a magyart tekintik anyanyelvüknek.

A települések anyanyelvi és nemzetiségi adatainak elemzéséből kitűnt, hogy a nyelvváltás, illetve a nyelvcsere folyamata felerősítette a nemzetiségi önbevallásban és a kultúrahasználatban megnyilvánuló etnikai identitás-kompenzációt.

Bibliográfia

BINDORFFER Györgyi 2001. Kettős identitás: etnikai és nemzetiségi azonosságtudat Dunabogdányban. Budapest: Új Mandátum.

[87] A német nemzeti kulturális értékekhez kötődés száma a 2001. évi népszámlálás adatai szerint.

„Horthy eladott bennünket Hitlernek”

Gondolatok Spannenberger Norbert *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938-1944 unter Horthy und Hitler* c. könyve kapcsán

Kisebbségkutatás, 13 (2): 266-268. 2004.

Ami a történelemkönyvekből kimaradt

A magyarországi németekről – svábokról – alkotott kép a többségi magyarok körében a közelmúlt szociológiai kutatásai szerint igen pozitív. A magyar többség körében a németek a legelfogadottabbak. Az etnikai hierarchiában az első helyen állnak; a magyar válaszadók szerint a Magyarországon élő kisebbségek közül leginkább a németek hasonlítanak a magyarokra. Ha azonban a hazai németek történelméről esik szó, a megkérdezettek azonnal 2. világháborús szerepüket említik, és ez a vonatkozás már korántsem pozitív, annak ellenére, hogy ismereteik rendkívül felületesek. A svábok történelme a történelemkönyvekben csak a Volksbund kapcsán jelenik meg; ezért a köztudatban még mindig összekapcsolódik a nácizmussal. Történészkörökben is vita folyik a *Volksbund* szerepéről és tevékenységéről. A szocializmus idején a tudományos-történelmi diskurzusban a *Volksbund* szerepét eleve negatívan ítélték. Könyvében Spannenberger ezt a negatív szemléletet szeretné megváltoztatni.

1939 előtt az 5. hadoszlopként számon tartott, a 2. világháborúban játszott szerepük miatt ezt a kisebbséget kollektív büntetés érte. Nem vették figyelembe azt a tény, hogy a magyarországi németek nem egységesen álltak Hitler mellé, s akik Volksbund tagok voltak, még korántsem nevezhetők náciknak. A kitelepítettek, a „hazából elűzöttek” között nem csak „bundisták” voltak, hanem szép számmal olyanok is, akik az 1941-es népszámlálás alkalmából magyarnak vallották magukat. A téma minden részletre kitérő feldolgozása magyar nyelven még nem történt meg, az ismeretek rendkívül csekélyek a *Volksbund*ról, a svábok két világháború közti helyzetéről, sőt azt is kevesen tudják az érintetteken kívül, hogy a háború után a kitelepítésre már nem került svábokat megfosztották magyar állampolgárságuktól, amit csak 1950-ben kaptak vissza. A történelemkönyvekben a második világháború csatáinak, győzelmeinek és veszteségeinek említése mellett még mindig igen kevés szó esik a magyarországi németek tényleges szerepéről és a háborút követő igazságtalan kollektív megbüntetésükről; a „malenkij robot”, az internálások és a kitelepítés adatai és hiteles története elsősorban az érintettek és a kutatók körében bír relevanciával. A hivatalos politikai irányvonalat követve a többség szerint az ötvenes években elfogadott volt, hogy a svábok a „megérdemelték” a sorsukat, de más történelmi problémák nyomása alatt a többségi magyarság később sem vett a tényekről tudomást.

A magyarországi németek körében felvett *oral history* interjúk mesélnek a háború előtti és utáni évekről. A magyarországi németek nagy része úgy ítéli meg, ahogy az írás címe is idézi, Horthy eladta a svábokat. Mindegy volt, ki minek vallotta magát, választásuk nem volt. Igaz, voltak önkéntesek is, de sokan kényszersorozással kerültek az *SS*-be, mert Horthy és Hitler megegyezett egymással. A svábok idősebb generációiban még mindig élénken élnek ezek az események. Ki fiatal felnőttként, ki gyermekként élte át a második világháborút, és az utána következő represszió időszakát. Emlékeznek a nagyapára, aki elbújt az SS elől, vagy a magyar honvédséghez menekült, és azokra az időkre, amikor a sváboknak „svábul még lélegzeni sem volt szabad”.

Mi vezetett ezekhez a szomorú, generációk identitását leromboló eseményekhez? Ki volt a felelős a végkimenetelért, a sok szenvedésért, megaláztatásért? A szerző nem a jól ismert és szokásos kitelepítés-történet köré építi fel művét; ennél hosszabb és nehezebb utat választott. Spannenberger Norbert könyve a Trianoni békekötés utáni időszaktól kezdve elemezi végig a magyarországi német kisebbség történelmét a legapróbb részletességgel azokat a folyamatokat vizsgálva, amelyek a Volksbund megalakulásához, majd a világháború utáni tragédiához vezettek. Perspektívája szokatlan: mint maga is magyarországi német, belülről, magyarországi német kisebbség perspektívájából vizsgálja, értelmezi és értékeli a két világháború közötti időszak társadalmi és politikai életét, valamint a németség szerepét, feladatát és problémáit ebben a miliőben. Mintegy 500 oldalas hiánypótló német nyelvű könyve Németországban óriási sikert aratott, Magyarországon azonban csak szűk körben keltett figyelmet. Pedig erre a könyvre érdemes odafigyelni, mert a kép, amely kibontakozik lapjairól, tanulságos. Lehet, hogy vitatható, és ebben az esetben vitatkozni kell vele, de mindenképpen alapos, minden apró részletre kiterjedő történelmi nagymonográfiát olvashatunk, amely mellett sem a magyar történetírás, sem a diakrón, sem a szinkron kisebbségkutatás nem mehet el szó nélkül.

A két világháború között

A magyarosítás erőszakos politikája már jóval korábban, még a 19. század végén elkezdődött. Fontos lépés volt ebben a folyamatban az egyházi iskolák államosítása, amely maga után vonta a magyar tannyelv bevezetését. Eleinte a hittant és a történelmet németül tanulták, majd az anyanyelv használatát teljes mértékben megtagadták a kisebbségektől. A tanítók kijelentik: A tanítók kijelentik: „Jövőre [1903 őszétől] minden tárgyat magyarul tanítunk”. A fő cél a magyar nyelv és a magyar jellegű műveltség terjesztése, ezáltal a saját nemzetiségi műveltség kiszorítása, elnyomása volt; „az elsőrendű kultúrának ezen a földön magyarnak kell lennie”. Az első világháború utáni nemzetiségi politika egyenes folytatása volt az 1914 előtt elkezdett folyamatnak. Ennek értelmében a 20. század első felében, 1919 és 1936 között, a magyarországi németek sorsát a többi kisebbséggel egyetemben elsősorban a magyar politika, 1936 és 1945 között viszont a Magyarország és a náci Németországi közti szövetség feszültségektől sem mentes viszonya határozta meg, állapítja meg a szerző. A rövid Károlyi korszakot leszámítva minden magyar kormány az asszimiláló nemzetiségpolitika mellett tette le a voksát. Spannenberger arra is rámutat, hogy a magyar kormányok nem vették észre azt az ellentmondás, ami a határon túlra került magyarsággal kapcsolatos politizálásuk és a saját nemzeti kisebbségek kezelése között húzódott. Míg az elszakított országrészek magyarságának kisebbségi jogokat követeltek a szomszédos államok korányaitól, ha a magyarországi németek vetették fel a kisebbségi jogok kérdését, árulónak nevezték őket. A könyv szerint a nagynemzeti magyar nacionalizmus vezetett a mérsékelt politikát követő németek radikalizálódásához és a *Volksbund* 1938-as létrehozásához; a második periódus mintegy reflexió volt a magyar politika I. világháború utáni beolvasztó kisebbségpolitikájára egy olyan közösség életében, amely minden erőszak nélkül állt ki mindig a magyar ügyek mellett. Spannenberger megállapítja, hogy a németeknek az 1920 és az 1930 közötti években kevesebb kisebbségi jogot biztosítottak Magyarországon, mint amennyi joguk a romániai és a jugoszláviai magyaroknak volt. Megkockáztatja azt a kijelentést, hogy a németeknek rosszabb soruk volt Magyarországon, mint a szomszédos országokban élő magyaroknak. Gazdasági tekintetben ez a kijelentés nem állja meg a helyét, politikai vonatkozásai pedig nemigen jelentek meg a földeken reggeltől estig dolgozó parasztok szintjén.

Ami a németek Spannenberger szerint jogos radikalizálódását illeti, azt is feltétlenül meg kell itt jegyezni, a radikalizálódás nem terjedt ki az egész magyarországi német vertikumra. Az

*oral history*ra hivatkozva szeretném kijelenteni, a vezető német réteg népcsoport-politikájának csak mérsékelt politikai hatása volt a sváb paraszti tömegre. A sváb parasztok a *Volksbund*ban semmiféle magyarságellenes szervezetet nem láttak, elsősorban gazdasági és nem politikai érdekből léptek be, mert tagságukért földet reméltek a háború befejezése után Ukrajnában. Ezen a ponton ellentét feszül az írott és az orális történelmi források és megítélések között!

Spannenberger szerint a magyar politikai eszközként használta fel a németeket Németország felé saját revizionista politikájának érdekében. Addig, amíg nem kapta vissza a Trianoni szerződés után elvesztett területeit, ami Németország segítsége nélkül nem valósulhatott volna meg, a magyar kormány korlátozta német kisebbségi jogainak gyakorlását. 1940 után a magyarországi németség a revizionista politika érvényesülésével különleges státust kapott. Mivel azonban ezek a feltételek írásban nem kerültek rögzítésre, a magyar kormány mindig pillanatnyi érdekeinek megfelelően játszotta ki a német kisebbségi kártyát. A magyarországi németek a háború alatt nem kaptak autonómiát, ugyanakkor etnikai jogaik korlátozása mellett a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy a *Wehrmacht* és a *Waffen SS* Magyarországról sorozzon be németeket a magyar katonák megkímélése érdekében. Ez az a pont, ahol az írott történelem nem különbözik az orális történelemtől. A szerző arra is rámutat, hogy a magyar kormány nem emelt kifogást, sőt üdvözölte azt a tervet, hogy a háború után az etnikai németeket ki fogják telepíteni Magyarországról. Véleménye szerint a magyar közvélemény is támogatta ezt a tervet, mert a svábok földjeinek szétosztásával gondolták megoldani a magyar agrárválságot. Itt ismét ellentmondás van az írott és az orális források között. A vidéki sváb parasztok egy jelentős része homogén német falvakban élt, és a heterogén falvakban is általában többségben voltak a svábok. A kapcsolatok többségi magyarsággal nem voltak olymértékben feszültek, ahogy ezt a szerző leírja, sőt több interjúban elhangzik, hogy „a svábok közelebb érezték magukat a magyarokhoz, mint akár más svábokhoz, akik Magyarországon éltek."

Az ellentmondások forrása az lehet, hogy Spannenberger a nagypolitika szintjén elemzi a történéseket. Ezen a szinten az érdekek megjelenítése határozott korvonalakat ölt, míg ugyanez a hétköznapok szintjén elmosódottabban, éles kontúrok nélkül jelenik meg.

A magyarországi németeket a háború alatt és után is a nácizmussal, ill. a náci Németországgal azonosították. Kétségtelen, hogy a kapcsolatok alakítását a 40-es években az SS határozta meg, és az SS hírneve rávetült a svábokra is. A Volksbund megítélésére ezért mindig az SS-el való együttműködésének tükrében kerül sor. Emellett eltörpülnek azok a tények, amelyekkel a szerző azt bizonyítja, hogy Basch nem volt náci (pl. harc a radikálisokkal, a Kállay korány támogatása a kiugrásban). Ezáltal válhatott a Volksbund, vezetője Basch Ferenc a „németek szekértolójává". Spannenberger pedig pont ennek az ellenkezőjét igyekszik bizonyítani. A dokumentumok, az írott történelem kevés ehhez. Ilyenkor kell elővenni az *oral history*t, amelyekből kitűnik, hogy kisember számára a Volksbund mennyire mást jelentett, mint a nagypolitika szintjén. A gyerekeket nyaralni vitték, Volksbund kulturális rendezvényeket szervezet, támogatást nyújtott, a Volksbund házba az asszonyok énekelni és táncolni jártak, ahol jól érezték magukat, reményt adott, hogy több földhöz jutnak.

Mindazonáltal Spannenberger könyvét kötelező szakirodalmi olvasmánynak ajánlhatom nem csupán a történész-, de a német szakos egyetemisták és a nemzetiségi oktató kurzusok hallgatói számára. Rövidített formában a nemzetiségi gimnáziumok tanulói is igen nagy haszonnal forgathatnák saját kisebbségi történelmük megismerése érdekében.

Határon innen, határon túl – Etnikai határok, határfenntartás, interetnikus kapcsolatok

In Kovács N.-Osvát A.-Szarka L. (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás témaköréből III.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 29-42. 2004.

Határ és határrégió

Bárhova lépünk, mindenütt, és minduntalan határokba ütközünk, legyenek azok földrajzi viszonyok alkotta természeti, térbeli határok, idői határok, biológiaiak, fizikaiak, meta-fizikaiak vagy az ember húzta mesterséges, kognitív választóvonalak. Geográfiai, biológiai, fizikai értelemben véve a határ emberi beavatkozás nélküli képződmény, társadalmi viszonylatban azonban szándékolt és mesterséges alkotás eredménye; ezek a határok nem maguktól keletkeznek. Leghétköznapibb jelentése: országhatár, államhatár, amelyen átnyúlnak a kulturális és vallási határok. Böröcz szerint:

> „a határ azon pontok összessége, ahol a társadalom beveti és/vagy pihenteti az állami szuverenitás szétszakítási technológiáit. ... a határ két eltérő intézményi logikát egyesít. Egyfelől hídszerű társadalmi intézmény, amelyben az „emberiség egységet teremt" az állami szuverenitás által létrehozott szétszakítottságban. ... A határ akadályozza is, ösztönzi is a legkülönfélébb áramlásokat" (2002: 134-135).

Simmel ajtómetaforáját[88] felhasználva azt mondja: „A híd és az ajtó – a kapcsolódás és a kizárás-vagy-átengedés – logikája mindig együtt és egyszerre jelenik meg a határ fogalmában" (uo.)

Ezek mellett a szemmel látható jelölések mellett számos láthatatlan érintkezési zóna ékelődik az emberek, embercsoportok közé. Ezek a határok az emberi együttélés mindennapjaiban, kommunikációiban és interakcióiban konstituálódnak; a határ tehát emberi viszony. Ha pl. az alá- fölérendeltségi viszonyokat vizsgáljuk, ez az emberi viszony egyértelműen kirajzolódik.

A határ dichotóm fogalom, legyen konkrét, vagy szimbolikus, mindig két oldala van, egy innenső és egy túlsó. Ebből következik a határ két ellentétes funkciója: magába fogad és foglal, ugyanakkor kitaszít és kizár, elválaszt és összeköt; egyszerre pozitív és negatív.[89] Az innenső oldalon állunk mi, akiket a határ befogad, a túlsó oldalon pedig állnak ők, akiket kitaszít. Beszélhetünk továbbá időhatárokról, történeti határokról, és ennek értelmében a határ az említett kizáró és befogadó funkciója mellett szakaszol; gondoljunk csak az emberi élet korszakaira és eseményeire, és ezzel összefüggésben az átmenet rítusaira –, továbbá a társadalmi határokra, kasztokra, különféle társadalmi kis és nagycsoportok, szubkultúrák csoportok határaira.

---

[88] Simmel „Híd és ajtó" (1909) című esszéjében azt írja, hogy a híd a kapcsolódni akarás. „A másik, a határok szempontjából kulcsfontosságú funkciót Simmel az 'ajtó' metaforájába sűríti. Ez „a határátkelőhely képzetét jeleníti meg" (id. mű: 7), s két lehetséges állása – zárva/nyitva, vagyis a 0/1 dichotómiája – jól megragadja azt a két alapállapotot, amelynek alkalmazásával a közhatalom a „kint" és „bent" közötti áramlásokat szabályozza" (Böröcz 2002: 134).

[89] Ilyen negatív a schengeni határ az Európai Unión kívül maradottak számára.

A határ különbségeket és hasonlóságokat állapít meg emberek, dolgok között (Uusital 2003), segít elrendezni a körülöttünk lévő világot. Meghúzása az egyik legfontosabb emberi szükséglet, az emberi viszonyok meghatározója. A határ meghúzása kategorizációs folyamat, amely során az embercsoportok saját osztályozási rendszert alakítanak ki.[90] Durkheim (2003) ezt úgy fejezi ki, hogy a közösség saját maga által kialakított jelentésrendszerével határt von maga és más közösségek által kialakított jelentések közé. Ezek a csak az adott közösségre jellemző rítusokban, tudásban, reprezentációkban nyilvánulnak meg. Mint a kategóriák általában, a határ is egy rendező elv, viselkedésszabályok és kulturális repertoárok gyűjteménye, amelyek megsértése szankciókat von maga után. Jeggle találóan állapítja meg: „Mintha az emberek nem bírnák elviselni a határnélküliséget, a régi határok lebontásával egyidejűleg új, egymásból osztódó, egységességet sugalló határok jönnek létre" (1994: 3). Ebben a rövid mondatban Jeggle az ember elkülönülő és elkülönítő, vagyis örök kategorizációs igényére mutat rá.

A határ, tulajdonságait tekintve lehet statikus és változó, átléphetetlenül merev és flexibilisen változó.[91] Történelmi tapasztalat, hogy a határok csak egy bizonyos időperiódusban, tehát csak időlegesen állandóak, de soha nem örökérvényűek és megváltoztathatatlanok, legfeljebb megváltozásuk, vagy megváltoztatásuk nehezen, és hosszabb idő távlatában valósul meg. Ahogy Jeggle is utal rá, a határok lényegéhez tartozik, hogy leomlanak, újak keletkeznek, spiritualizálódnak, vagy megszűnnek; manapság szinte naponta bontunk le régi és állítunk fel új határokat.

A határok mellett feltétlenül meg kell említenünk a határrégiókat. Miért fontosak ezek? Azért, mert a határok közvetlen környezetét jelentik, ahol a legélénkebbek a határvédelmi (gyepű) és határátlépési folyamatok, a határ két oldalán élők kommunikációja és interakciói. A határrégió az interkulturális kapcsolatok alakulásának laboratóriuma, különösen akkor, ha az itt találkozó csoportok más kultúrához, nyelvhez vagy valláshoz tartoznak. A régióban létrejövő kontaktusok azonban nemcsak a megértésre, a kétoldalú kapcsolatok eszkalációjára adhatnak alkalmat, hanem a meg nem értésre és a másik félreértésére is, különösen akkor, ha a határrégiók gazdasági és szociális helyzetüket tekintve jelentősen eltérnek egymástól (Crystal 1993).

A határ meghúzása

Az összehasonlítás saját jellegzetességek keresésére ösztönöz, ami alapján az ingroup meg tudja különböztetni magát az outgrouptól. Szociálpszichológiai tény, hogy a „mi" és „ők" ellentétpárja a társadalmilag megszerkesztett valóságot a kategorizálás segítségével egy „az ingroup irányába a csoporttal való azonosulás szolidaritásérzetét" keltő, az outgroup irányába pedig elzárkózást és „ellenségességet növesztve megfelelő feszültség-levezetést biztosító" (Csepeli 1990: 43) félre osztja. Az ingroup tehát az outgrouppal szemben teremti meg saját, a másikétól különböző határait. A csoporthatárok a társadalmi kategóriák tudatosítása által jönnek létre. A határ kijelölése ugyanis nem jelent mást, mint bizonyos csoportra jellemzőnek tartott ismérvek kiválogatását a rendelkezésre álló társadalmi kategóriakészletből, valamint

[90] Az emberi társadalomban és kultúrában való élés lényegét a kategorizáció és az osztályozáson alapuló kategóriák ismerete jelenti Az osztályozási képesség, a kategorizáció az életben maradás feltétele, adaptációs termék.

[91] A gazdasági és politikai határokat a flexibilisebb kategóriába sorolnám, míg a kulturális és az etnikai határ, valamint a nyelvhatár és a vallási határok merevebb kategóriák. Ennek vélhetőleg az az oka, hogy az emberek és csoportok határain belül ezek a tartalmak képezik az identitás biztos bázisát.

ezek tudatosítását és internalizálását. A határkijelölés egyben csoportalakító és formáló tényező, ezért a csoporttagság és az identifikáció a határ kijelölésének kérdésévé válik. A csoporttagság és az identifikáció a határ kérdése (Tajfel 1978a). S mivel a határkijelölés csoportalakító és formáló tényező, nem mindegy, hogy ki jelöli ki a határt, és a határ mely oldalán állva szemléljük a dolgokat. Ha a csoport saját maga jelöli ki saját határait, akkor határjelek egyúttal identifikációs bázisul is szolgálnak, és míg ellenkező esetben kérdéses, hogy lehet-e a külső kijelöléssel azonosulni. A határkijelölés folyamata egyúttal tartalmazza az egyének befogadásának és kizárásának mechanizmusait. A mechanizmusok működtetése a kategorizáció és a szelekció, egyfajta csoportnorma által jóváhagyott ideologikus forgatókönyv alapján megy végbe. A határvonal meghúzásának eredményeként állapítható meg, hogy kik tartoznak és tartozhatnak valamint, hogy kik nem tartoznak és nem is tartozhatnak az adott csoportba. A határ tehát kifelé elválasztó, exkluzív, befelé pedig inkluzív jellegű. „A határ a küzdelem és a tárgyalás terrénuma" (Anthias és Yuval-Davis 1992:4), ahol a küzdelem és a tárgyalás a csoport és környezete között fennálló viszony egyensúlyi állapotban tartása érdekében folyik.

A határ megrajzolásának egyik kulcskérdés az, hogy hogyan manipulálják az érzékelhető és a különbségtételben jelentősnek tartott eltéréseket a saját, illetve a másik csoport megalkotásában. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha egyúttal azt is meghatározzák, hogy ki tartozhat a csoporthoz és ki nem; valamint a csoporttagok a csoporthoz tartozás kritériumait idejekorán és végérvényesen megtanulják.

A határ tehát egy meghatározott választóvonal kifelé az összetartozás, befelé az összetartozás manifesztálására. Meghúzása hatalmi kérdés, és politikai jelentősége van. A határt szimbolikus értelemben kívülről és belülről egyaránt meg lehet húzni, vagyis lehet elkülönülni, és elkülöníteni csoporton belül és csoportok között. Egy csoport kijelölheti saját határait, de azt a többi csoportnak szavatolnia kell. Ha belülről húzott határt, vagy éppen annak feloldását a csoport környezete nem fogadja el, akkor azt a környezet maga fogja kezelni.[92]

A politikai határokat, ország, vagy államhatárokat a nagyhatalmi igényeknek megfelelően, a hatalmi logika szerint alakítják ki (Hajdú 2002). Mint azt a történelem számos esetben bebizonyította – India és Pakisztán határainak meghúzása az angolok távozása után, az afrikai államok határainak, vagy akár a Trianoni határ kijelölése, hogy csak néhány példát említsünk –, nem a határon belül élők békességét volt hivatva szolgálni, hanem a határok mentén élők ellenérdekeltségeire épített, kifejezetten az „oszd meg és uralkodj" nagyhatalmi érdekének jegyében.[93]

[92] Számos történelmi példa áll rendelkezésünkre az etnikai csoportok elkülönülési szándékaira a nemzetté válás korszakában, vagy elkülönítési tendenciákra (zsidók, cigányok), zsidó emancipáció akadályozása 19. sz. végén, stb.).

[93] Talán csak a Kalahári sivatagban élő szan nép kivétel e logika alól. A vándorló csoportok úgy jelölik ki saját lokális területüket, hogy a másik csoportnak is jusson, senki ne szenvedjen hiányt gyűjtögethető növényekben, vadászható állatokban. A szanok lakóterületét a politika ugyancsak több ország között osztotta fel.

A határ elsajátítása és kezelése

Mivel a határ kijelölése hatalmi kérdés, a hatalmon lévők megszabják a határok elsajátításának és kezelésének módozatait. Legyen szó etnikai vagy nemzeti határokról, vagy a határokon belüli repertoárokról, a csoport tagjainak ezeket a megismerést és a megértést magában foglaló előírt tanulási folyamatban el kell sajátítaniuk. A határ elsajátításának célja az identitás megteremtése, saját magam és csoportom tagjainak megismerése, önmagammal és a velük való azonosságtudat kialakítása, fenntartása és időről időre való megerősítése.[94]

A határokon belül csak az adott csoportra jellemző tudás elsajátítása folyik. Ez a tanulási folyamat az elsődleges és a másodlagos szocializáció folyamatában megy végbe. A szocializáció során a csoport tagjainak egyéni, de főleg csoportidentitásuk megszerzése érdekében ugyanazokat az élményeket kell átélniük, és ugyanolyan módon. Az élmények hozzáférhetősége azonban csak az együttélés során válik lehetővé és csak azok számára, akik a csoportba beleszülettek, illetve akiket a csoport a határain belülre enged. Nem elegendő az élmények puszta tudomásul vétele, az élmények megszerzésében való közös részvétel és az ezekre adott reflexiók a döntőek. Ebben a folyamatban tanulja meg az egyén, hogy ki és mi ő, hova tartozik, és ebben a folyamatban alakul ki vagy át, erősödik meg a csoport kohéziója, összetartozás-tudata. Schütz (1962) szavaival azt mondhatnánk, hogy az itt és így élmények egyidejűsége, koegzisztálása, az itt és így együttes élménye alakítja ki a határokat és az ebből fakadó identitást.

A határ tudata tehát tanulás eredménye, kognitív képződmény, amelyhez azonban a csoport hatalmi pozícióiban lévők által megszerkesztett ideologikum érzelmeket és értékeket is társít. A tudatilag beépült és érzelmileg átélt határhoz többféle viszony fűzheti az embereket és csoportjaikat: tudomásul vétel, elfogadás, és megkérdőjelezés. Ezek a viszony-meghatározások képezik az alapját a határkezelés módozatainak, annak, ahogy az emberek és csoportjaik a határokkal szemben viselkedni fognak, amely az adott szituációnak megfelelően ezerféle formában megnyilvánulva a fenntartástól a lerombolásig terjed, legyen szó akár saját, akár mások határairól. A határkezelés módozatait ismét csak az az alapvető viszony határozza meg, hogy ki hol helyezkedik el. A határokat őrzik és védik azok, akik azon belül helyezkednek el, és sértik, támadják azok, akik engedély nélkül át akarják lépni azt. A határfenntartás létkérdés, mert a határ érdeket és értéket hordoz: ami belül van, az mind jó, ami kívül van az mind rossz, s mint mondtam, a határtartalmak az identitás bázisát képezik.[95] Ennek érdekében a hatalom megszűri, hogy kit és milyen feltételek teljesülése esetén enged be, és azt is, hogy kit is milyen módon enged ki.

---

[94] A hosszú ideig külföldön tartózkodó japánok számára hazatértük után identitásuk és közösségtudatuk megerősítése érdekében visszaillesztő foglalkozásokat szerveznek.

[95] Történetileg visszapillantva, Közép-Kelet-Európában az államhatárok gyakori változásuk miatt bizonytalannak bizonyultak az identitás számára, sokkal inkább betöltötte az azonosulás kereteit a nemzethatár, és kulturális határ. „A történelem folyamán a határváltozások hatására gyakran bekövetkezik, hogy az előző időszakban fontos gazdasági- igazgatási centrumok elvesztik vonzáskörzetüket ... A Trianoni határok megrajzolásánál nem vették figyelembe az előző évszázadban kialakult vonzáskörzet hatásterület kapcsolatrendszert” (Mohos 2002: 99).

A határ szerepe az etnikai identitásban és csoportképződésben

Az identitás társadalmi kategorizáció eredménye, a „mi" és az „ők" határán keletkezik, s amely mintegy iránytű, orientálja és segíti az egyént abban, hogy megalkossa, megtalálja a helyét a társadalomban, illetve annak kisebb-nagyobb csoportjaiban (vö. Berger és Luckmann 1966, Barth 1986, Jenkins 1994). Amikor ugyanis az egyén önmagát megnevezi és elhelyezi térben és időben, akkor a társadalom és a kultúrára által felkínált kategoriális viszonyokból, az azonosulás lehetséges tárgyaiból kiválogatja a maga számára, majd szelektíven internalizálja az önmeghatározáshoz és az önbesoroláshoz szükséges elemeket.

Az etnikai csoportképződés, a csoportjellemzők és az etnikai csoporttagság meghatározása elválaszthatatlan az identitás és a határ kérdésétől; a határ fenntartásának problematikájából következően mindig a történelmi, gazdasági és politikai körülmények által meghatározott interakciók függvényében megy végbe.

Anthias és Yuval-Davis szerint

> Az etnikai csoportok a csoporthoz tartozás határát egyértelműen homogén paraméterek mentén húzzák meg, melyek a beleszületés tényétől a kulturális és más szimbolikus gyakorlatokig, a nyelvig ... terjednek (1992: 4).

Barth szerint az etnikai csoportot a határ jellemzi, „nem az általa körülvett kulturális tartalom" (1969: 15). Az etnikai identitást is „elsősorban a csoportot a többi csoporttól elválasztó határ teremti meg, és nem az, amit a *határ* körbefog" (Kovács 1992: 111, kiemelés eredetiben). Chun azt állítja, hogy „ha azt, amit az etnikai határok körülvesznek, az etnikai identitás meghatározójának tekintjük, akkor azon túl, hogy félreértjük az etnikai identitás lényegét, súlyos logikai hibát követünk el" (1983: 199).

Ebben a koncepcióban a csoport közös kultúrájának feltétele a határ fenntartása, az etnikai identitás pedig nem a kulturális sajátosságok tárháza, hanem tulajdonképpen végtermék: a kérdéses – egyébként a csoportközi viszonyok, interkulturális kapcsolatok és interperszonális kapcsolatok következtében variábilissá, eltolhatóvá és kontingenssé vált határvonal mentén, illetve a rajta keresztül lezajló – tranzakciók folyamatában jön létre. Ez a személyközi interakción és csoportközi tranzakciókon alapuló, alapvetően mozgékonyságot, flexibilitást biztosító és az átrajzolás lehetőségét megteremtő határelmélet az alapja az etnikai identitás szituacionalista elméletének.

„Mi" és „ők" csoportjai a határ mentén elvégzett összehasonlítási és szembeállítási folyamat eredményeként válnak szét. Sumner szerint „a másoktól való különbözés"-nek (1978: 38) két fő funkciója van; a csoport mint totalitás számára „erősíti a népszokásokat", és ezzel hozzájárul a társadalmi egység erősítéséhez, a csoport tagjai számára pedig pozitív önértékelést tesz lehetővé (Tajfel 1978a).

Az etnikai határ fenntartásának módozatai

Az etnikai csoportokat helytől és időtől függően átjárható vagy átjárhatatlan határok választják el. Itt az átjárhatóság természetesen a csak az etnikai csoporttagjai számára adott. A többségben élő etnikai csoportok túlélések érdekében kidolgozzák a határfenntartás módozatait.

A környezettől való elkülönülés szabályozására és ezáltal az identitás meghatározására szolgáló határ fenntartása egyben az etnikai csoport fenntartását és túlélését szolgálja. Az etnikai identitás fenntartásában a határ fenntartása mellett az általa körülfogott kulturális repertoárt, illetve határ és repertoár egymáshoz való viszonyát és egymásra gyakorolt hatását legalább olyan fontos figyelembe venni. A határ és a határ által közrefogott kulturális repertoár megkülönböztetése azért

is fontos, mert „a gyakorlatban ez a kulturális repertoár gyakran kínál lehetőséget a határ átjárására vagy a kizárásra" (Anthias és Yuval-Davis 1992:4); a határ kijelölése ugyanis gyakorlati megfontolásokat is tartalmazó ideologikus mozzanat.

Az idők folyamán az etnikai csoportokra jellemző un. azonosító, objektív határkijelölő kulturális jegyek a határokkal egyetemben a csoportokat ért külső hatások és az ezekre adott válaszok függvényében rövidebb-hosszabb idő alatt megváltoznak, emiatt csak a pillanatnyi etnikai határok kijelölésére alkalmasak; ezért határjelként csak időleges érvényességgel bírnak (Barth 1969; Brass 1991). A határnak, s így az etnikainak is, azonban mindig két oldala van. Ha megváltozik a csoport saját magáról kialakított képe, a változásokat jelző kritériumokkal együtt határok is változnak. A határok változását, átrajzolódását, erősödését, gyengülését vagy megszűnését az általuk közrefogott kulturális repertoárok vagy más határtartalmak kiüresedése vagy gazdagodása is előidézheti. A kiüresedés vagy gazdagodás folyamatai a mindenkori társadalmi, politikai és gazdasági viszonyokba ágyazottan a határok átjárhatósága vagy átjárhatatlansága következtében alakulnak. A határ átjárhatósága vagy átjárhatatlansága a kisebbségtől a többség felé vagy viszont a kisebbség és a többség részéről egyaránt megnyilvánuló exkluzivitástól, illetve inkluzivitástól függ. A befogadást, illetve a kizárást egyaránt az befolyásolja, hogy az együtt élő kisebbségi és többségi csoport tagjai milyen képet alakítottak ki magukról és a másikról, ezek a képek kölcsönösen milyen módon terjedtek el a másik közegben, mennyire erős a másság képzete és milyen értéktartalmak tapadnak hozzá mind az etnikai csoporton mind a többségi etnikumon belül, és milyen konzekvenciái vannak a kisebbségi csoporthoz való tartozásnak. A határ tartalmai, amelyeket felfoghatunk a határt átlépő folyamatokként, az átlépést követően más konszenzusfeltételek, értékesíthetőségi és felhasználhatósági feltételek közé kerülve veszítenek meghatározó jellegükből, míg a határon belül maradva életforma meghatározó stratégiaként működhetnek. Ezért az etnikai határ átjárhatósága mindenféleképpen problematikus, mert mind a kilépő csoporttagok, mind a belépő idegenek gyengítik a csoport összetartozás-tudatát.

A csoport illetve a csoport tagjai úgy képesek a határ fenntartására, ha ehhez megfelelő identifikációs bázissal rendelkeznek. Ezért, mint az a fentiekben is jeleztük, a kulturális repertoár és az etnikai határ nem függetleníthető egymástól, s a határ tartalma legalább olyan fontos, mint a határ, ami körülfogja; kölcsönösen módosítják és támogatják egymást. A kulturális repertoár létrehozza és legitimálja a határkontrasztokat, míg a határ gyakran válaszként a külső körülményekre, módosítja és megváltoztatja a határtartalmakat.

Határ és a határon belüli kulturális repertoár egyaránt szolgálhatnak identifikációs bázisként. Ha az interetnikus kapcsolatok vagy a csoporton belüli generációs átrendeződések változásai következtében azonban a határ mögötti identifikációs bázisokban változások álltak be és a határ és a határ tartalma között disszonancia keletkezik. A kulturális repertoár változhat az etnikai határ elmozdulása nélkül is, mivel az etnikai és a kulturális határok nem feltétlenül esnek egybe (Eriksen 1993). Ha a határon belüli repertoárral nem lehet azonosulni, mert a határ mögött nem azok a kulturális tartalmak, a kultúrát megtestesítő szimbólumok lelhetők fel, amelyek biztos forrásai lehetnének a csoportkohézió és csoportidentitás fenntartását biztosító aktivitásoknak, ha a határ mögött a kulturális repertoárok kiüresednek, a határ nem fog körül semmit, és a határfenntartás lényegében fikcióvá, s mint ilyen értelmetlenné válik. Példa erre a nyelv mint határ, amely fenntartása a nyelvhasználat megszűnésével kiüresedik. A határok feloldódásának ez a folyamata az asszimiláció felé mutat.

Két identitás, két határ – a magyarországi svábok

A magyarok megosztották a svábokkal a történelmi időt, a svábok a saját idejükből ki-kilépve beléptek a többségi magyarság idejébe, és abszolút realitásként élhették és élhetik meg ma is a magyarországi történelem ill. a mindennapok eseményeit. A kisebbségben élő svábok itt és mostja közös magyar többség itt és mostjával. Schütz (1974) kidolgozta az Umwelt, a Mitwelt és a Vorwelt fogalmát. Az Umwelt csupán az együttélés idői és térközössége, környezete, amelyben ugyan embertársaim élményei az enyémek is lehetnek, de inkább szemlélője, mint cselekvője vagyok a történéseknek. A Mitwelt a közös, a közvetlen és a lehetséges társadalmi tapasztalatok világa, a csoport együtt megélt világa, ahol sokkal inkább vagyok cselekvő részes, mint megfigyelő. A Nebenwelt a mellettem élő csoport közege, ahol én, mint egyén idegen vagyok; embertársaim élményében nem osztozom. A Vorwelt az elővilág, amely kidolgozva kínálja föl az egyén számára a társadalmi kategóriákat. A betelepedés idején csak az Umwelt volt közös, a Mitwelt és Nebenwelt tartalma (más tapasztalat, más élmény és érdekhelyzet), valamint, a Vorwelt tartalma eltért. A kommunikáció sűrűsödésével az Umweltből Mitwelt lett, amely részben magába olvasztotta a Nebenweltet is. A svábok szűk Mitweltjüket kitágították, tapasztalatokban gazdagabbá és intenzívebbé tették. A folyamat azonban nem tette lehetővé az eredeti értelemösszefüggésekhez való változatlan visszatérést. A svábok társadalmi cselekvése a tágabb többségi környezetéhez igazodott. A svábok a betelepülésük kezdete óta – ha koronként eltérő intenzitással és a résztvevők számát tekintve eltérő nagyságrendben is, de – folyamatosan és egyidejűleg két kommunikációs mezőben élnek. Az etnikai közösségen belüli kommunikációt a tradíciók és az ezekre épülő kisközösségi normák határozzák meg, míg a tágabb „elképzelt közösség”-ben (Anderson 1991) való kommunikációhoz elengedhetetlen feltétel volt az abban használatos kommunikációs gyakorlat, a nemzet kommunikációs módozatainak elsajátítása.

A kettős identitás kialakulásában és fenntartásában fontos szerepet játszik az, hogy a kisebbség tagjai egyszerre két interakciós mezőbe születnek és két szocializációs környezetben, két kultúrában, és szerencsés esetben kétnyelvűen nőnek fel. Ez a kisebbség számára lehetővé teszi a közös jelrendszerben és értelem-összefüggésekben való eligazodást. Minél hosszabb és pozitívabb a másik interakciós mezejében való lét, annál magasabbak az intimitás fokai. Hogy konkrét példával éljek: a magyarországi németek sokkal jobban megértik magukat a magyar többséggel, mint az ún. anyaország polgáraival. Környezetük és életviláguk kereteit Magyarország földrajzi határai jelölik ki, és a történelmi tapasztalatok az 1848/49-es forradalom és szabadságharctól kezdve a világháborúkon át és a szocializmus korszakán át napjainkig, a többségi magyarsággal közösen megélt tudati élmények, legyen szó a történelmi sors mellett a jelen történéseiről, a politikáról, viccekről, vagy a hazához való viszonyról. A svábok sokkal inkább ismerik a magyarok környezetét, ami részben a sajátjuk is, mint a németekét. Németország eddig idegen tudati élményként jelent meg. A németekkel közös élmények intenzitása a rendszerváltás után nőtt meg jelentősen, és elképzelhető, hogy a jövőben a svábok számára a magyarok mellett a németek is egyfajta közvetett Mitweltként fognak megjelenni.

Ez a magyarokéval való „mi” kapcsolat szelektív, számos elem marad ki belőle, a többségi etnikum nemzeti identitásának csak azon elemeit teszi magáévá, internalizálja és éli át érzelemileg, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak vagy csak részben találhatók meg benne, mint pl. hazaképzet, államiság, és az államiság szimbólumai, történelem, nemzeti kultúra. A kettős identitás konstrukciója egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni

és pótolni képes elemeiből áll, s állandóan változó erőséggel, de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba.

A kettős határt, kettős identitást nem koncentrikus körökként kell elképzelni, hanem két, részben egymást átfedő körként, *a, b,* és *ab* halmaz köreinek, ahol a halmazok határai szituatíve ide-oda tolódnak attól függően, hogy szubjektumok dinamikus struktúrává összeállt identitáskonstrukciójában mely speciális identitás elemei kapnak primer szerepet (vö. Bell 1975). Ugyanis mind az etnikai, mind a nemzeti identitás operatív, nyilvánítása szituatív és az adott helyzet követelményeinek megfelelően változik; ez az *ab* halmaz. A szükséges identitáselemek aktualizálódását maga a szituációváltja ki. Az adott szituációban éppen működtetett operatív identitás válasz a környezet és a kulturális különbségek társadalmi szerveződésének kihívásaira (Bell 1975; Young 1976). Az, hogy melyik identitás lép előtérbe és mely elemei válnak operatívvá, annak is a függvénye, hogy az interakcióban résztvevő aktor hogyan érzékeli és definiálja a maga számára az adott eseményt, illetve azt a kontextust, amelyben az üzenet hozzá eljut, valamint azt, hogy az esemény lehetséges konzekvenciáihoz milyen elvárások tapadnak. Az identitáselemek operatívvá válását, illetve az identitásnyilvánítás szituativitását, ezen kívül a konfliktushelyzetek, az érdekmegfontolások, az érdekek mentén szerveződő társadalmi, politikai, gazdasági faktorok is befolyásolják.

A határátlépés egy sajátos módja: az asszimiláció

A határ átlépésének számos oka és indoka lehet. A határ fogalma és tiltást, elválasztást hordozó jelentése kifejezetten provokál arra, hogy átlépjük.[96] A határ kényszer, ha át szeretnénk lépni, de tilos, és kényszer akkor is, ha nem szeretnénk átlépni, de köteleznek rá. A kényszerasszimiláció ez utóbbi csoportba tartozik.

Alapjában véve minden interakció, csoportközi kapcsolat, legyen az interetnikus, felekezeti, tudatos vagy tudattalan, a határ két oldalán állók ilyen-olyan határátlépési vagy határsértési kísérlet. A határátlépés lehet kölcsönös, beengedünk, és beengednek, de lehet erőszakos behatolás a másik „felségterületére".

A társadalom viszonylag nagy állandóságot mutató etnikai törésvonalai azonban nem statikusak (Joó 1986), s az együttélés, ha lassan is, de a másik csoport kultúrájába való behatoláshoz, keveredéshez, átmenetekhez, a hovatartozási sémák egyértelműségének elvesztéséhez, kettős kötődések kialakulásához, ezáltal másfajta tudás megszerzéséhez vezet. Az asszimiláció során megszerzett tudás lehetővé teszi, hogy a csoportok között meglévő konfliktus-okok csökkenjenek, a kisebbség a befogadó ország viszonyai között eligazodjon; és ez a tudás nyújthat később identifikációs bázist a kisebbségek tagjai számára a többségi identitás elemeinek elsajátításában is.

Az asszimiláció folyamata, legyen az asszimilálás, vagy asszimilálódás, mindenképpen határátlépési folyamat, a sajáttól eltérő viszonyrendszerhez, kultúrához való, történetileg változó mértékű funkcionális alkalmazkodási, átvételi, tudatos tanulási és internalizálási folyamat, „készségelsajátítás, orientálódás és értelemtulajdonítás" (Heckman 1992: 167 sk.o.), közeledési folyamat, amelynek során a többségi és kisebbségi etnikum tagjai életmódjának, viselkedésének bizonyos eltérő aspektusai közti kulturális távolság csökken és a

[96] „Az emberiség leggyümölcsözőbb órái azok voltak, amikor az emberiség megpróbálta áthágni az ismert világ határait, legyen szó a kétdimenziós éltről, a középkori keresztény kozmológiáról, a Newton-i fizikáról, vagy a kartéziánus matematikáról" (Weiler 1995: 23). Ebben az értelemben a határátlépés mint a gondolkodás és a fejlődés mozgatórugója jelenik meg.

kisebbség tagjai egy szükségszerű adaptációs stratégia részeként átveszik a többségi etnikum emlékeit, értékítéleteit, érzelmeit, attitűdjeit és a közösen megélt történelem és sors következményeként részesei lesznek egy közös kulturális, gazdasági és politikai univerzumnak, ezáltal egy másik csoport tudásának, értékelési mintáinak és attribúcióinak (Park és Burgess 1921; Banton 1983).

Az első döntő lépés, amely az asszimilációt elindítja, az akkulturáció, a nyelvhatár és a kulturális határok átlépése. A svábok esetében ez az átlépés olyannyira sikerült, hogy a svábok beszélte tájnyelv eltűnőben van, olyannyira, hogy napjainkra szükségesség vált az anyanyelv újratanulása.

Kétségtelen, hogy ahhoz, hogy a kettős identitás kialakulásához nélkülözhetetlen szellemi értékek átvételéhez, az új magátólértetődőségek megértéséhez és értelmezhetőségéhez feltétlenül szükséges a többség nyelvének ismerete. Az információhoz, a munkához, a gazdasági forrásokhoz való jutás függvénye a közös kulturális és nyelvi térben való részvétel. A nyelv a leghatékonyabb szervező elv, ami a kisebbség és többség egymásnak sok tekintetben ellentmondó érték-, érzelem- és érdekvilágát egybeszervezi, ilyen érelemben a sváb tájnyelv a határhoz hasonlóan elválaszt, míg a többség nyelve összeköt. „A nyelv folyamatosan közvetíti a szükséges objektivációkat, amelyen belül a hétköznapi létnek értelme lesz" (Berger és Luckman 1966: 22). A nyelvi határ átlépésével a hétköznapi létnek nem csak etnikai, de nemzeti vonatkozásban is egyre több értelme lett.

Szociálpszichológiai tény, hogy az emberek annak a csoportnak a normáit fogadják el, amelyhez jobban vonzódnak, és amely hozzásegíti őket ahhoz, „hogy társadalmi azonosságérzésük pozitív vonatkozásokkal gyarapodjon" (Tajfel 1980: 33). A svábok és a magyarok interetnikus kapcsolatában lehetőség nyílt arra, hogy a svábok elfogadjanak bizonyos normákat, és a magyar többségi társadalmon belül azonosságérzetük pozitív legyen. Ezt erősíti a maritális asszimiláció, vagyis a vegyes házasságok; a strukturális asszimiláció, azaz a befogadó társadalom intézményeibe, klubjaiba való nagymértékű és tudatos belépés, melynek során az egyén referenciális csoportot vált. A strukturális asszimiláció az egyén számára társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket kínál. A svábok részéről ezeknek az elfogadási folyamatoknak lehettünk szemtanúi 1950 és 2000 között.

A határok spiritualizálódásának hatása a magyarországi németekre – összefoglaló gondolatok

Ma Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozással konkrét és szimbolikus értelemben egyaránt átéljük a határok lebontásának, átrendeződésének és átértékelődésének folyamatát. A német kisebbség esetében a rendszerváltással kezdődően a határfogalom és tartalom sajátos módon értékelődött át. A kettős identitáson belül a kisebbségi törvény hatására létrejövő kisebbségi önkormányzatok disszimilációs folyamatokat igyekeztek generálni az etnikai identitás megerősítésének érdekében. A folyamatok érdekes módon ellentmondásosan alakultak. Az etnikai identitás megerősödött anélkül, hogy a disszimiláció kiteljesedett volna. A magyarországi németek asszimilációs folyamatai egyelőre nem látszanak leállni sem az akkulturáció, sem strukturális, sem a maritális asszimiláció szintjén. Az identifikációs asszimiláció szintjén a magyar nemzethez való tartozást nem tagadva ugyanakkor a németséghez, és Németországhoz mint származási országhoz való szálak erősödése is megindult, ez azonban ma még nem jár együtt a német nemzeti identitás átvételével. A svábok Németország felől elsősorban a Magyarországon megélt etnikai identitás megerősítéséhez kapnak muníciót. Mindamellett egyre kevésbé használják a sváb azonosító jelző, különösen a fiatalabb generáció tagjai, és egyre inkább németnek tartják magukat.

Ugyanakkor a magyar szocializációs környezet hatása alól természetszerűleg nem tudják kivonni magukat. Előfordulhat azonban a jövőben, hogy a Gordon-i maritális és strukturális asszimiláció (Gordon 1966) Németország viszonylatában is meg fog jelenni a svábok következő európai uniós generációi esetében. Ez ismét határátlépésként értékelendő folyamat, bár kérdéses, hogy a Németország társadalmi határain belülre kerülés által képes lesz-e, hogyan és milyen mértékben átváltozni a csak Magyarországon működtethető kisebbségi etnikai identitás, német nemzeti identitássá. A jövő kérdései közé tartozik az is, hogy milyen veszteségekkel, sérülésekkel, törésekkel, és ezt kiegyenlítendő milyen nyereséggel megy majd végbe az identitásváltás, ill. az identitáshatárok átrendeződése.

Bibliográfia

ANDERSON, B. 1991. *Imagined Communities*. *Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London Verso.

ANTHIAS, F. – **YUVAL-DAVIES**, N. 1992. *Racialized Boundaries. Race, Gender, Colour and Class and the Antiracist Struggle*. London: Routledge.

BANTON, M. 1983. *Racial and Ethnic Competition.* Cambridge: Cambridge University Press.

BARTH, F. 1969. Introduction. In Uő (szerk.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences*. London: George Allen & Unwin. 9-38.

BARTH, F. 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Régió* 1: 2-25.

BELl, D. 1975. Ethnicity and Social Change. In N. Glazer – D. P.Moynihan (szerk.) *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press. 141-174.

BERGER, P. L. – **LUCKMANN**, T. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.

Böröcz J. A határ társadalmi tény. 2002. *Replika* 47–48 : 133–142.

CHUN, Ki-Taek 1983. Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed. In Th. R.Sarbin-E.Scheibe (szerk.) *Studies in Social Identity.* New York: Prager. 184-204.

CRYSTAL, D. 1993. Die Cambridge Enzyklopädie der Sprache. Frankfurt/M./New York

DURKHEIM, E. 2003. (1912) A vallási élet elemi formái. Budapest: L'Harmattan.

ERIKSEn, Th. H. 1993. *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives.*

London: Pluto Press.

GORDON, M. M. 1964. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin. N*ew York: Oxford University Press.

HAJDÚ Z. 2002. A közigazgatási határok változásai a Kárpát-medencében. In Mohos M. (szerk.) *A határ, amely elválaszt és összeköt. Mandulavirágzási tudományos napok. 2002. március 4-8.* Pécs: Egyetemi Kiadó. 17-44.

JENKINS, R. 1994. Rethinking Ethnicity: Identity, Categorization and Power. *Ethnic and Racial Studies* 16(2)197-223.

JOÓ R. 1986. Etnikum, kisebbség, szórvány. *Confessio.* 3: 3-8.

KOVÁCS A. 1992. Identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon. In Kovács M.M.-Y.M.Kashti-Erős F. (szerk.) *Zsidóság, identitás történelem*. Budapest: T-Twins. 97-113.

MOHOS M. Kisvárosok a határ mentén. In Uő. (szerk.) *A határ, amely elválaszt és összeköt. Mandulavirágzási tudományos napok. 2002. március 4-8.* Pécs: Egyetemi Kiadó. 99-112.

PARK, R. E. – **BURGESS**, W. 1921 *Introduction to the Science of Sociology.* Chicago: University of Chicago Press.

SCHÜTZ, A. 1962. *Collected Papers. I. The Problem of Social Reality.* The Hague: Martinus Nijhoff.

SCHÜTZ, A. 1974. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie.* Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.

SUMNER, W. G. 1978. *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége.* Budapest: Gondolat.

TAJFEl, H. 1978. *The Social Psychology of Minorities*. London: Minority Rights Group.

TAJFEl, H. 1980. Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In Csepeli Gy. (szerk.) *Előítéletek és csoportközi* viszonyok. Budapest: KJK. 25-39.

UUSITALO, E. 2003. Traditional knowledge as a living strategy. The case of an unemployed women. In T. **KORHONEN**, H, Ruotsala and E. Uusitalo (eds.) *Making and Breaking of Borders. Ethnological Intepretations, Presentations Representtion.* Helsinki: Finnish Literature society. 79- 86.

WEILER, H. N. 1995. Grenzen als intellektuelle Herausforderung: Die Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder). In: W. Pfeiffer (szerk.) *Wissenschaftseinrichtungen und Strukturentwicklung in der Grenzregion.* Poznan: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. 23-39.

YOUNG, C. 1976. *The Politics of Cultural Pluralism*. Madison: University of Wisconsin Press.

Migráció, identitás, lojalitás - Az identitásstruktúrák változásai a magyarországi németeknél[97]

In: Osváth Anna–Szarka László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás témaköréből IV*.

Bevezetés

A migráció, a vándorlás, egyének, népek népcsoportok térbeli mozgása, helyváltoztatása egyik helyről a másikra „egyéni vagy csoportos akarat eredménye, amelyet az általános társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok, az egyéni szándék, é a mindennapok történései együtt, egyszerre határoznak meg".[98] A vándorlás létrejöhet országhatárokon belül, és azok között, ideértve a földrészek közötti vándorlást is. A migráció elindulhat egyénileg és csoportosan, spontán, természetes folyamatként, vagy kényszer hatására; lehet legális és illegális. A magyarországi németek történelmében a migráció valamennyi formájával találkozhatunk: történelmük folyamán határok között, határokon belül, önkéntesen és kényszer hatására legálisan és illegálisan egyaránt vándorolták. Migrálásuk kiváltó okaként gazdasági, politikai, érzelmi indokokat egyaránt találunk. Migrációs hatás jócskán érte tehát a magyarországi németeket. Szülőhazájukból önkéntesen jöttek keletre, majd választott hazájukból kényszer hatására távoztak nyugatra. Határon belül a 2. világháborúig nemigen változtattak lakhelyet.

Alapvetésként Tóth Pál Péter meghatározásából indulok ki, aki azt írja:

> „A nemzetközi vándorlás, mint spontán és természetes folyamat – az egyéni motivációkkal összhangban – szoros összefüggésben van a befogadó és a kibocsátó ország társadalmi-politikai helyzetével, gazdaságának állapotával, népességének lelki kondíciójával, a létfenntartáshoz szükséges javak szűkösségével, vagy elégedetlenségével, valamint az adott társadalom tagjainak általános elégedettségével vagy elégedetlenségével (2001: 21).

A belföldi vándorlást ugyancsak spontán és természetes folyamatként értelmezem, amelyet az egyéni motivációk mellett elsősorban az etnikai csoport zártsága vagy nyitottsága és csak másodsorban az adott ország gazdasági helyzete, ill. munkaerő-szükséglete határoz meg.

---

[97] A tanulmányban a magyarországi német szinonimájaként használom a sváb, magyarországi sváb elnevezést. Ennek kettős oka van. Egyrészt azért, mert a németországi némettől magukat szigorúan elkülönítve interjúalanyaim is így határozták meg magukat. Másodsorban azét, mert e kisebbség népi kultúrája, amivel a svábok a nyelvvesztés hatására még meg tudják különböztetni magukat más nemzetiségektől, bár a német népi kultúrában gyökerezik, Magyarországon, magyar népi kulturális elemeket is átvéve alakult (anyagi kultúra) és bizonyos elemeit tekintve (nyelv, viselet) jellegzetesen különbözik a némettől. Ugyanakkor zenei és dallamvilága, tánckultúrája erősen támaszkodik a német kultúrára. A sváb elnevezés kialakulásáról és használatáról *lásd* Bindorffer 2001.

[98] Tóth 2001: 21

Merre migráltak, és migrálnak napjainkban a magyarországi németek és hogyan hatnak a migrációs folyamatok kettős identitásuk struktúrájára? Erősödnek-e az etnikai identitás-elemek, és milyen kapcsolatban állnak a Magyarország iránt érzett lojalitással?

A tanulmány a történeti háttér bemutatásával együtt négy faluban – Csolnokon, Duna-bogdányban, Sombereken és Véménden – végzett terepmunka adatait is felhasználva, ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Előtörténet és kolonializáció

A magyarországi németek bevándorlása köztudottan I. István király korszakában, a király hívására indult meg, amikor az állam és a királyi hatalom megszilárdításában, illetve a katolikus vallás elterjesztésében játszottak fontos katonai és politikai szerepet. Az ország első egyházfői és kolostorai németek voltak. Ez a migráció mai fogalmainkkal élve önkéntes, természetes egyéni, és csak kisebb mértékben csoportos folyamat volt.[99] A 11-12. században az egyéni betelepülés tovább folytatódott; kézművesek, kereskedők és parasztok egyaránt voltak közöttük. Az első nagy szervezett német telepítésre a 12. században, II. Géza (1141-1162) uralkodása alatt került sor. A Szepességbe, illetve Erdélybe bevándorolt „szászok" már tömbökben érkeztek és telepedtek le.[100] Betelepítésüknek gazdasági és társadalmi okai egyaránt voltak, és mind a kibocsátó, mind a befogadó ország számára gazdasági előnyöket jelentettek.[101] Németország túlnépesedett vidékeiről érkeztek; ezzel társadalmi feszültségeket vezettek le, Magyarországon pedig egyfajta fejlődési potenciált képeztek.

A középkorban a magyar királyság területén elsősorban a városokban találunk betelepült német polgárokat, kézműveseket, kereskedőket, bányászokat.[102] Az ország három részre szakadása után a török idők alatt a szászok kivételével a német elem eltűnt a magyar társadalomból. Ha mai Magyarország területét vesszük figyelembe, a török hódoltságot töredékeik élték csak túl Sopron és Nagybörzsöny környékén.[103]

A németek betelepítését a hódoltság után gazdasági és demográfiai szükségszerűség vetette fel. A cél a török kiűzése után a kihalt falvak, uradalmak benépesítése, a mezőgazdasági termelés újraindítása volt. A németek három szervezett telepítési hullám keretében érkeztek

[99] I. István felesége, Gizella kíséretével érkező német lovagok segítségével verte le a pogánylázadásokat, amiért birtokadományokat kaptak, letelepedtek. Családjaik és utódjaik fontos szerepet játszottak a középkori Magyarország történelmében (vö. Tilkovszky, 1989).

[100] Bellér, 1981; Wagner, 1990.

[101] Létszámukat tekintve írásos adatok híján nagy a bizonytalanság, a becslések 3000 személytől egészen 300 ezerig terjednek (vö. Wagner, 1990). Az azonban biztos, hogy a parasztok, iparosok és bányászok mellett néhány német nemes és írástudó is megtelepedett Erdélyben, akikből később az erdélyi szászok értelmisége kialakulhatott.

[102] Többek között Pest, Buda, Sopron, Győr, Esztergom, Pécs, Pozsony, Zsolna, Trencsén, Kassa, Körmöcbánya, Nagyvárad, stb. Budának a 15. században német nyelvű jogkönyve volt.

[103] A szepességi és az erdélyi szászok külön alakulatokat képeztek, városi életmódot folytattak.

Magyarországra a 18. század folyamán.[104] Létszámukat Tilkovszky 110 ezer főre teszi.[105] Hasonlóan a 12. századi telepítéshez, ez a terv is előnyökkel járt a kibocsátó ország számára, mivel a lakosság szegényebb rétegeinek elvándorlása csökkentette a helyi társadalmi feszültségeket. A túlnépesedett Németország területeiről toborzott önkéntesek családjukkal, és rokonaikkal együtt a jobb megélhetés reményében keltek útra.[106] A parasztok mellett már a 18. folyamán is nagy számban érkeztek iparosok, de ezek a 19. század végére, a 20. század elejére szinte kivétel nélkül asszimilálódtak. A magyarországi németségen belül a falvakban elhelyezkedő parasztság került túlsúlyba, és ezt az arányát egészen 1945-ig megtartotta. Magyarország mindenképpen jól járt a telepesekkel, mert pótolta a munkaerőhiányt a mezőgazdaságban, modernebb gazdálkodási technikát hozott az országba mind a földművelés, és az állattartás, mind az ipari munka területén.

A Magyarországra áttelepedett német parasztok számára a migráció nem hozott identitásváltozást. Lakhelyet váltottak ugyan, de nyelvet, életmódot, identitást nem. A Habsburg Birodalomban élve a 18. században még magyar hazaképük sem alakult ki. A svábok etnikai tudatukat, identitásukat illetően megmaradtak azon a fokon, amely „kivándorlásuk idején gondolkodásukat meghatározta." Ez az identitás „uralkodójukhoz és a területhez kapcsolódott, miközben részben még a korábbi feudális törzsi-nagyhercegségi tudatformák érvényesültek. Így voltak ők frankok, svábok, bajorok, hesseniek pfalziak és salzburgiak. Mint ilyenek indultak el idegen országokba".[107]

A sváb betelepülők önként vállalták a kisebbségi létet, bár kétségtelen, hogy a kisebbségi lét a kolonializáció időszakában, sőt, a magyar önállósodási törekvések, ill. a magyar kultúrnemzeti ideológia és kisnemzeti nacionalizmus kialakulásáig, majd az asszimiláló, magyarosító törekvések jelentkezéséig nem manifesztálódott. Ugyanakkor a magyar többségtől jól körvonalazhatóan elválasztódtak, majd elválasztották magukat.[108] A szigorú endogámiában élő, a magyaroktól életmódjukban is jól elkülönülő svábok számára a közös földrajzi területen való együttélés ellenére a 19. századig még elvben sem teremtődhetett volna meg annak lehetősége, hogy részesei legyenek valamiféle magyar identitásnak. A parasztokat később is sokkal inkább érdekelte a föld, a vagyon megszerzése, a megélhetés alapját képező föld megvásárlása, mint a II. József halála után kibontakozó magyar nemzeti mozgalom. Addig, amíg a sváb parasztok nem érezték sorsukat közösnek a magyaréval, addig, amíg nem voltak közös érdekeik és élményeik, amíg nem tapasztalták meg, mit jelent az otthon és a haza, addig identitásukat csak származástudatuk, kultúrájuk és nyelvük határozta meg.

---

[104] Az új hazát, jobb megélhetést kereső bevándorló parasztok nagyobb összefüggő tömbjeik alakultak ki Bácskában, Tolnában, Baranyában (Schwäbische Türkei), a Bakonyban, a főváros környékén és Magyarország nyugati határvidékén. Egyes források szerint a magyarországi első telepesek 1698-ben Ludwgin von Baden őrgróf a törökök elleni harcokban kiszolgált katonái voltak (Hutterer 1973; Bellér 1981; Seewann 1991). Az 1722-23. évi országgyűlésen a magyar rendek az 103. sz. törvénycikkben kifejezetten engedélyt kértek az uralkodótól a telepítésre. A második és a harmadik telepítés Mária Terézia, ill. II. József uralkodása alatt ment végbe a Kamara szervezésében.

[105] Tilkovszky, 1989: 16.

[106] Az első hullám csoportjainak telepítési költségeit a földesurak viselték. A kamarai telepítések során kalandorelemek kiszűrésére és valószínűleg a kiadásokat csökkentendő már csak bizonyos pénzeszközzel rendelkezőket telepítettek át. Hutterer (1961) szerint a Habsburg ház jó alkalmat látott a telepítésben ahhoz, hogy a birodalom magyar területeit germanizálja, és a forradalmi hangulatot lehűtse. A 18. század közepétől kezdve szervezett telepítések mellett rokoni, családi és baráti kapcsolatok révén egyedileg, ill. kisebb csoportokban is érkeztek telepesek.

[107] Weinhold 1981: 726-727.

[108] Andrásfalvy 1973, 1988; Kupa 2005.

A kettős identitás kialakulása

Már a 18. században elkezdődött az a belső vándorlási folyamat, amit a magyarországi németek másodlagos letelepedésének nevez a szakirodalom. Ekkor a migráció oka leggyakrabban a telepeseknek biztosított kedvezmények (pl. mentesség a robotterhek alól) megszűnése volt. Ilyen esetekben a svábok felkerekedtek, és ott kerestek ismét letelepedési lehetőséget, ahol a kedvezményeket ismét megkaphatták. A belső migráció a 19. század elején tovább folytatódott. „A hazai németség gazdasági, társadalmi kulturális, nyelvi, etnikai kialakulásának legdöntőbb szakasza ez; a faluközösségeken belüli kiegyenlítődésen túl tájegységek szerinti nagyobb átfogó etnikai egységekké rendeződtek".[109] Ezt a belső migrációt tehát inkább a homogenizálódás, az etikai és a felekezeti kiegyenlítődés szándéka motiválta, és egyaránt érintett családokat és egyedül állókat. Egyéni szándékok ugyanúgy megjelentek ebben a folyamatban, mint közösségi érdekek. Az egyénnek az volt az érdeke, hogy saját közösségén belül, saját nyelvét beszélve saját szokásai és vallása szerint éljen. A transzmigráció ezzel a sváb etnikai identitás megerősödését is szolgálta.[110] Ennek következtében a sváb falvak társadalma megszilárdult, kialakultak a zárt közösségei. Gazdaságilag önálló és önellátó egységet képviseltek, zárt közösséget alkottak, és lakhelyüket alig-alig hagyták el, és nem szívesen fogadtak be idegeneket sem. Elvándorlásra, vagy Csolnokot kivéve bevándorlásra nem, vagy csak alig-alig került sor. Csolnokon a bánya vonzotta a munkaerőt, a népességszám a szénbányászat fellendülésének idején jelentősen gyarapodott. A bányanyitás hírére magyarok, németek, szlovákok, krajinaiak egyaránt érkeztek a településre.

A zárt faluközösségekben sem mobilitásra, sem migrálásra nem volt igény. Az önellátó földművelésre berendezkedett svábok szülőfalvaikon belül házasodtak, legfeljebb a környező falvakból hoztak feleséget, vagy nősültek oda. A házasságok által kiváltott egyéni migráció azonban elenyészőnek mondható. Dunabogdányban nagyon szigorú norma volt a falun belüli párválasztás. Véménd és Somberek lakói esetében, ha nem is gyakran, de előfordult, és elfogadott volt, hogy környékbeli svábokkal házasodjanak. Véméndre a legtöbben Palotabozsokról, Fekedről, Bátaszékről, Somberekről házasodtak át, de érkeztek házastársak távolabbi baranyai és tolnai településekről is. 1789 és 1954 között házasság útján azonban összesen 866 fő került Véméndre, ami ha feltételezzük, hogy véméndiek is kerültek más

---

[109] Hutterer, 1973: 98

[110] Ennek ellenére a magyarországi németek nem alkottak homogén nyelvi-kulturális egységet. A nyelvi kiegyenlítődés megrekedt a település szintjén. Somberek és Véménd 10 kilométerre fekszik egymástól, beszélt dialektusuk azonban jelentősen különbözik egymástól. Dunabogdány és Visegrád távolsága mindössze 3 kilométer, mégsem értették meg egymást az itt élő svábok. A közvetítő nyelv esetükben a magyar volt. Ugyanakkor Dunabogdány és Csolnok nyelvjárását Hutterer (1963) ugyanahhoz a rajnai frank és dunai bajor nyelvjárásból kialakult településdialektus fajtához sorolja.

A magyarországi német („sváb") dialektusok túlnyomó többségükben településdialektusok, amelyek „a nyelvkiegyenlítődés folyamatában egy korábbi nyelvi fejlődési fokot tükröznek, s ekként meglehetősen különböznek azoknak a németországi dialektusoknak a jelenlegi nyelvi állapotától, ahonnan a magyarországi németek három évszázada idevándoroltak" (Manherz 1989: 9). Ezek a dialektusok a nyelvjárások keveredésével jöttek létre, és a dialektusok keveredése és lokális nyelvi egységesülése, illetve kiegyenlítődése következtében magyar földön nyerték el jelenlegi végső formájukat (Manherz 1977). A kiegyenlítődési folyamat megrekedt és a homogenizálódás második, regionális szintje nem, vagy a magyarországi gazdasági, politikai és társadalmi helyzet befolyása miatt csak részlegesen következett be (Hutterer 1961), és elsősorban az egymással szomszédos nyelvjárásokat érintette. Minden Magyarországon beszélt német dialektus lényegét tekintve keverék.

településekre, ez nem jelent számottevő népmozgást. Csolnokon a bányának köszönhető az erőteljes faluba irányuló migráció miatt a párválasztási szokások sem voltak olyan szigorúak, mint Dunabogdányban, de itt is preferálták a német származást. A környező településekről[111] érkező beházasodások, ill. az odairányuló kiházasodás egyensúlyban volt, és volumenét tekintve itt sem volt számottevő.

Bár tömeges elvándorlásról egyik faluban sem beszélhetünk, ez azonban nem jelentette azt, hogy senki se hagyta volna el a települését, és ne keresett volna munkát a falu határain kívül. A németek örökösödési rendszerében (törzsökölés) a vagyont az elsőszülött fiú örökölte, ezért a fiatalabb testvérek cselédsorba kényszerültek. Tilkovszky szerint „ezek, ha volt lehetőség rá, néhány évtizeden belül új, másodlagos német településeket hoztak létre (1989: 17). Ehhez azonban pénzre volt szükségük és már a 19. század végén előfordult, hogy a vagyontalan fiatalemberek keltek útra külföld, elsősorban Amerika felé. Németország mint migrációs célország ekkoriban nem játszott kitüntetett szerepet. Századvégi kivándorlásra Véménden és Dunabogdányban nem találtam példát.[112] *„Az én dédapám Amerikába ment. Akkor mindenki azt gondolta, hogy ott lehet a leggyorsabban meggazdagodni. Kétszer hajózta át az óceánt oda vissza. Mikor végleg visszajött, szerzett egy kis földet, házat épített és elvette a dédanyámat. De nem volt jellemző, hogy sokan mentek volna, és akik elmentek, azok is visszajöttek”* – mesélte egy interjúalanyom Somberekről. A kivándorlókat az életfeltételek javítása motiválta; a visszaemlékezők szerint más okok a kivándorlásban nem játszottak szerepet.

A németek bevándorlása Magyarországra, a határok közötti migráció, egészen a 19. század végéig folytatódott, de a migrálók ebben a században már nem elnéptelenedett, lakatlan területek felé, hanem sokkal inkább a városok felé igyekezetek. Különösen a 19. század második felében a kialakulófélben lévő magyar ipar munkaerő-szükséglete felszívta a betelepülőket. A németek lélekszámára ebben az időben egy kiegyezés utáni adatból lehet következtetni. Ezek szerint Magyarországon 1,9 millió német lakos élt. Ebből 1,2 millió (63,1%) volt 18. századi telepes leszármazottja, tehát a magyarországi német vertikumon belül a parasztok súlya erőteljes maradt.

A kettős identitás kialakulása a 19. századra tehető. Konstrukciója etnikai és nemzeti identitáselemeket egyaránt tartalmaz. Ebben a folyamatban gazdasági, politikai, érzelmi, és hiánypótló tényezők egyaránt szerepet játszottak. Meg kell ettől a folyamattól különböztetnünk a városi német polgárság önkéntes asszimilációját és teljes elmagyarosodását. Eduard Glatz már 1844-ben megállapította német kortársairól, hogy

> ... kisebb-nagyobb mértékben elsajátították a magyar nyelvet, magyarnak érzik magukat, s nem csak állampolgári mivoltukban magyarok, hanem szokásaikban is azzá váltak; anyaországuk pedig már régen idegen és külföldnek számít (idézi Seewann 1992: 294).

A német polgárságban már a reformkor felvetődött a haza és a vele szemben teljesítendő kötelességek kérdése. A patriotizmus a lojális alattvaló állampatriotizmusában jelent meg. Ebben a gondolatkörben a haza fogalma összeforrott az állam fogalmával, „a >patriotikus<

[111] Tát, Esztergom, Máriahalom, Leányvár, Dág. Zsámbék, Piliscsaba, Sárisáp, Dorog stb.

[112] Tóth megállapítja, hogy 1899 és 1913 között az Osztrák-Magyar Monarchián, és ezen belül a Magyar Királyság területén migráló nemzetiségek között a németek 15 %-os arányokkal csak a harmadik helyen állnak (2001: 24).

jelző pedig egyértelmű a <vaterländisch> szóval".[113] A német polgárság a haza jogán tartotta magát „nacionalizált" magyarnak, s nevezte magát „Nationalunger"-nek.[114]

Míg a német polgárságnak megvoltak a kapcsolatai Ausztria és Németország felé, a svábok parasztoknak a betelepedés után megszakadtak kapcsolataik szülőföldjükkel. A kapcsolattartást a közös határ hiánya is akadályozta. Nyelvi-kulturális magára hagyatottsága, a német nemzeti fejlődésből való kimaradása miatt, és ebből eredeztethető „hiányai" pótlására az új hazában szükségszerűen a sváb parasztságnak, bár nem követte a német polgárság asszimilációs mintáit), nem volt más választása, mint igénybe venni a magyarországi államiság születő intézményeit, majd szimbólumrendszerét.[115]

Tilkovszky szerint a „magyarországi németek kulturális élete és öntudata meglehetősen gyenge és színtelen volt", ugyanakkor „nyitottabb volt a magyar kultúrértékek befogadására".[116] Ehhez kapcsolódott a városi német polgárság egyre erősödő *Hungarus* tudata, amelyet átszínezett az érdekközösség.[117]

Müller-Guttenbrunn azt írja, hogy a Németországot elhagyó parasztok nem rendelkeztek semmiféle nemzeti büszkeséggel és összetartozástudattal.[118] A kibocsátó kisebb-nagyobb német államok nem jelentettek közös anyaországot, a kollektív emlékezet a migráció történetét sem örökítette meg. A svábok számára a történelem a betelepedéssel kezdődik, és a nemzetté válás időszakában már Magyarországon éltek. Így sem a német kultúra, sem a német anyanyelv nem válthatott „nemzeti" identitásuk elemévé; az anyanemzet képzete elvált a német anyanyelv és a német nemzeti kultúra tartalmaitól és a haza helyének ideológiai kijelölésétől. A magyar nemzeti identitás elemeinek elsajátítására, amelyek a svábok

---

[113] Pukánszky, 1940/2000: 18.

[114] Pukánszky, 2000: 23-24. A Hungarus-tudat kialakulásáról *lásd* bővebben Seewann, 2000.

[115] A német földről érkezett különböző csoportok közötti érintkezési és kapcsolódási pontok hiánya miatt a városi németek asszimilációja nem volt hatással a sváb parasztokra. Míg a magyarosodás a német polgárság esetében vonzó perspektívaként jelent meg, a mezőgazdasággal foglalkozó és az eredeti faluközösségekben élő sváb parasztok asszimilációja a zártság miatt és a gazdasági érdek híján csak a 20. században kezdődött el és a 2. világháborúig lassan felfutó folyamat volt. A sváb parasztok faluközösségei túlélést biztosító hagyományos életvitelüknek, értékrendszerüknek, saját kulturális szokásaiknak, endogám házasodási módjuknak köszönhetően, ám a mobilitási lehetőségek hiánya miatt is 1945-ig megőrizték etnikai jellegüket és etnikai identitásukat.

A magyar államiság elfogadása a polgársággal ellentétben a parasztoknál önmagában még nem jelentett asszimilációs szándékot, mivel számukra kétségtelenül „az antidemokratikus politikai berendezkedés folytán az állampolgári státus asszimilációs kényszerként jelenik meg. A mobilitási lehetőségek hiánya miatt ugyanakkor az asszimiláció [értsd a parasztok számára] pszichológiailag nem vonzó, mivel az odahagyandó kulturális meghatározott identitáshoz képest nem ígér számottevő társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket" (Csepeli 1992: 75). A asszimiláció az etnikai és a nemzeti identitás viszonyáról lásd bővebben Bindorffer 2001. 9.9. fejezet.

[116] Tilkovszky, 1989: 18.

[117] „A pest-budai, soproni, pozsonyi, szepessségi német városi polgárság ... végtére lényegében megegyezőnek találta saját érdekeit a magyar polgárosodás érdekeivel. ... Részesei voltak az 1831 után kibontakozó reformmozgalom hazafias lelkesedéssel létrehozott különböző gazdasági, ipari, kereskedelmi vállalkozásainak" (Tilkovszky, 1989: 18).

[118] Müller-Guttenbrunn, 1904.

magukkal hozott etnikai identitásában eredendően hiányként jelentek meg, tehát azért is volt lehetőség, mert a nemzetté válás időszaka előtt hagyták el Németországot.

A svábok történelmi tudatának alakulását meghatározta az a tény is, hogy a betelepülők eltérő időkben és különböző területekről érkeztek, hozták magukkal saját, a többi telepes csoportétól eltérő hagyományaikat, kultúrájukat, vallásukat, szokásaikat és nyelvüket. A sokféle származási hely, a magyarországi területi tagoltság, az eltérő nyelvjárásokkal és kulturális örökséggel jellemezhető nagyfokú heterogenitás megakadályozta a politikai, nyelvi, kulturális egységesülési folyamatok beindulását. A svábokat a történelmi örökségű nyelvi, kulturális és szokásbeli különbségek, valamint a földrajzi távolságok is elválasztották egymástól. Nyelvi, kulturális egységesülésben megrekedt csoportjaik között emiatt nem alakult ki a történelmi sorsközösség tudata. Seewann azt írja: „Még ha két szomszédos falu lakossága egy helyről érkezett is, nyelvük, beszélt dialektusvariánsuk vagy szokásaik általában akkor is eltértek egymástól".[119] A más nyelvjárást beszélő svábok csoportjai között magyar lett a közvetítő nyelv. A svábok ebből következően etnikailag nem alkottak homogén egységet (uo.), nem alakult ki kollektív etnikai öntudatuk. Ezek a tényezők ugyancsak támogatólag hatottak a kettős identitás kialakulásának irányába.

A nemzet iránt érzett lojalitás talán a nemzeti identitás egyik legkorábban jelentkező eleme. Kialakulásának közösségi és tudati előzményei vannak. Azt a közösségi élményt, amely alapjául szolgálhatott a lojalitás kialakulásának, a polgárosodni szándékozó magyarok és németek közös érdekei, az alattvalóként megélt közös elnyomatás, a parasztok számára a jobbágysors jelentette.

A fordulópontot a sváb parasztok identitásalakulásában a közös problémák megoldását célzó 1848/49-es forradalom és szabadságharc jelentette. „A magyar hazafiság érzése ekkor lépi át a városi kereteket, és terjed ki a vidék, így a 18. században betelepült délvidéki németség, a svábság falusi földművelő és iparos tömegeire is".[120] A parasztok esetében a hazafiság így kapcsolódott össze az államiság elfogadásával. Az asszimiláción még innen lévő svábok a közös haza szeretetén alapuló áldozatkészsége, a szabadságáért folytatott harc vállalása az első jele a magyar nemzeti identitás befogadási hajlandóságának. A nemzeti érzés morális motivációját és legitimációját a németek számára tehát a patriotizmus jelentette. Így vált a patriotizmus etikai kategóriája a haza szeretetén túl a nemzeti ideológia, az önálló államiságért küzdő nemzeti idea központi kategóriájává, s kapcsolódott össze a hazaszeretet a magyar államiságot hordozó nemzettel és 1848/49 nemzeti mozgalmával. Dunabogdány német lakói a mai napig büszkék arra, hogy falujuk 200 nemzetőrt állított ki.

A függetlenedési szándék kudarcát magyarok, a németek iparosok, és a sváb parasztok egyformán megszenvedték, s a közös történelmi sors ugyancsak összekovácsoló erőként hatott. Az immáron hazává előlépett Magyarország iránt érzett lojalitás kezdetei fedezhetők fel a svábok ekkor elterjedő önelnevezésében: *„Wir sind ungarische Schwaben"*.

A gazdasági érdekeltség meghatározó szerepe mellett a 19. század végén a német polgárság elmagyarosodásában, asszimilációjában és nemzeti tudatának megerősödésében az iskola és a magyarosodásra buzdító német sajtó jelentős szerepet játszott. A paraszti rétegekhez tartozó svábok etnikai létének feladására a magyarosító törekvések, iskola, katonaság ellenére gyakorlatilag a 2. világháborút követő évekig nem került sor, amikor a gazdasági érdek lendítette előre a folyamatot. Az etnikai lét megőrzésének ténye, a polgárságéhoz hasonló elmagyarosodási folyamat visszautasítása azonban nem zárta ki a magyar nemzeti identitás

[119] Seewann, 1992: 294.

[120] Bellér, 1981: 95.

bizonyos elemeinek természetszerű átvételét, annál is inkább, mert a magyarországi sváboknak etnikai kisebbségként nem volt lehetőségük a magyar nemzeti kategóriákkal azonosuló többséggel szemben más nemzeti kategóriákkal azonosulni, mint ezt tehették a szlovákok, szerbek vagy románok. A magyar nemzeti identitás internalizálását a hiány és a hiányból fakadó kényszer,[121] és a magyarokéval közös történelmi sors, az érdekazonosság, az együttes élmény dominálta. Nagy szerepet játszott a kettős identitás kialakulásában az állampolgári lojalitás, továbbá azok az affektív elemek, amelyek hasonlóságuk vagy azonosságuk miatt megragadhatóak voltak, s számukra ismereti érvénnyel rendelkeztek és ez által lehetőséget teremtettek az érzelmi azonosulásra, mint pl. a hazaszeretet, a katolikus vallás, a katolikus értékek, Szent István, és Szűz Mária tisztelete.

Mindez összefügg az egyén azon pszichológiai szükségletével, hogy azonosságát meghatározza. Az önazonosítási aktus fontossága a valahova tartozás „*rendezett* struktúrája"[122] és bizonytalanságredukció, az ismerősségérzés és az elfogadásszükséglet dimenzionális kiterjesztése. „Amennyiben a hovatartozásélmény önbesorolássá tudatosul és beépül az én-érzetet vázazó társadalmi kategóriák rendjébe, identitásképző funkciót nyer".[123] Átvételre, beépítésre és internalizálásra tehát csak olyan identitáselemek és -minták kerülhettek, amelyeket nem szabályozott erős konvenció vagy nem álltak ellentétben az etnikai csoport elfogadott értékeivel, normáival, ezáltal az identitáskonstrukcióba beépíthetőek voltak.

Szükséges itt azt is megemlíteni, hogy a svábok nem alkottak homogén nyelvi-kulturális egységet. Ennek következtében az etnikailag meghatározható összetartozástudat a szülőfalu határában a legtöbb esetben véget is ért. A szülőfalu határán „túlmutató kötődések és kapcsolatok magyarok" voltak.[124]

Feltételezhetjük tehát, hogy a svábok a gazdasági stabilitás mellett a közös történelmi sors, a hazáért áldozott élet és a megtapasztalt otthonosságérzés miatt sem migráltak nagyobb tömegekben a határon túlra. Kötötte őket ugyanakkor a szülőfalu, az idősebbeket a mai napig jellemző erős lokális identitás.

Németek? Magyarok? Svábok?

Az első világháborút lezáró Trianoni békeszerződésnek nem sikerült etnikailag homogén államokat létrehoznia. Magyarország területén az 1910-ben számlált 1.903.357 (10,4%) németből az 1920. évi népszámlálás idején 550.062 (6,9%) élt.[125] 1938 és 1941 között az ismételt határátrajzolásból eredő nemzetközi migráció következtében helyváltoztatás nélkül a

---

[121] A haza, az államiság, a nemzeti jelképek, a nemzethez való tartozás érzése, bizonyos, pl. magyar nyelvhez kötött kulturális minták, a magaskultúra, az irodalom, a jogszokások, az állampolgári jogok és kötelességek, a történelemadaptáció a svábok identitásában hiányként jelent meg. A migráció és a betelepedés körülményeiből fakadó sajátságosan formálódó-alakuló sváb kisebbségi etnikai identitás – természeténél fogva – ezeket az elemeket nem foglalhatta magában; s birtoklásukra csak a magyar nemzeti keretek nyújtottak lehetőséget. A kollektív emlékezett nem őrizte meg a migráció emlékeit.

[122] Csepeli, 1987: 251, kiemelés eredetiben.

[123] Csepeli, 1985: 54.

[124] Seewann, 1992: 304.

[125] Tóth, 2001: 28.

Felvidékről 17.354, a Kárpátaljáról 57.435, Észak-Erdélyből 47.508, a Délvidékről 178.221 német nemzetiségű került vissza Magyarországhoz.

A földművelésből élő vidéki sváboknál a határon túlra irányuló migráció oka ebben az időszakban a törzsökölés fennmaradása, az általános elszegényedés, a mezőgazdasági munkanélküliség, célja továbbra is a házra, földre való megkeresése, tehát nem a végleges kivándorlás volt. Határon túli tömeges migrációra a két világháború közti periódusban sem került azonban sor. Csolnokról elsősorban bányászkodni mentek Franciaországba, Belgiumba, Németországba. A bányászok esetenként fiatal házaspárként indultak útnak, volt, aki egész családját magával vitte, de gyakoribb volt, hogy a családfő egyedül, vagy csak legidősebb fiával vándorolt a remélt vagyongyűjtés helye felé. A visszaemlékezők szerint mindenki hazajött. Véméndről és Somberekről is elindultak körülbelül negyvenen Amerikába, Németországba. *„Apám anyámmal és két gyerekkel indult útnak. Elég nagy volt már a bátyám, hogy ő is bányászkodjon, anyám meg félt, hogy mi lesz vele itthon egyedül a nővéremmel, így őket is magával vitte. Én kinn születtem. Duisburgban laktunk. Ott is nagy volt a szegénység, bizony volt, hogy éheztünk. Amikor édesanyám meghalt, apám összecsomagolt bennünket és hazajöttünk. Már érezni lehetett a háború szelét és apán nem akart bevonulni. Valahogy nem szerette a németeket”* – mesélte egy értelmiségi Sombereken. Dunabogdányból a legidősebb interjúalanyok sem emlékeztek arra, hogy a két háború között valaki is külföldre ment volna, még rövid időre sem. A másik három településhez képest azonban Budapest közelségének köszönhető a belső migráció élénk volt. Lányok mentek szolgálni, iparosok a főváros üzemeibe dolgozni, vagy ipart tanulni. Volt azonban egy határozott visszafelé áramlás is, a lányok pl. hazajöttek férjhez menni. Ritkán, de az is előfordult, hogy egész családok költöztek el. *„Az apám pék volt, Újpesten dolgozott, saját üzeme volt. Nősülni azonban Dunabogdányból nősült, vitte magával az anyámat. Mi a nővéremmel ott születtünk. Aztán ’50-ben visszajöttünk Az apán itt akart férjhez adni bennünket.*” – emlékszik vissza egy a faluból a közeli városba elvándorolt asszony.

Véménd, Somberek lakossága a két háború közötti időben is földet művelt, ki a sajátját, ki a Sauska grófét, ki napszámba járt a nagygazdákhoz, vagy a környező majorokba, de falujukat nem, vagy legfeljebb házasságkötés miatt hagyták el. Csolnokról sem volt elvándorlás, inkább folytatódott a faluba irányuló bányászmigráció. A svábok földszeretete és erős lokális, falujukhoz kötő identitása, ugyanakkor biztos megélhetési forrása feleslegesség tette a belső vándorlási folyamatokat.[126] A centrum még nem vonzotta a perifériát.

Ebbe a stabilnak hitt állandóságba robbant be a kitelepítés. Annak ellenére meglepte a svábokat, hogy a kitelepítés eshetőségéről már 1944-ben tudtak és voltak családok mindegyik faluban, amelyek már ekkor Németország felé vették az útjukat, vagy becsomagolva várták, hogy mi fog történni. A Volksbund vezetői, önként az SS-be álló katonák 1944-ben a visszavonuló német csapatokkal együtt elhagyták az országot. Legtöbben családjukat is magukkal vitték. A KSH-t már 1945 nyarán kötelezték az 1941-es nemzetiségi népszámlálási adatok kiszolgáltatására.[127] Ezek szerint 1941-ben Magyarországon 302.198 német nemzetiségű és 475.491 német anyanyelvű személy élt, ami az össznépesség 3,2 ill. 5,1

[126] Hozzá kell itt tenni, hogy Magyarország gazdasági fejlettség szintje sem tette szükségessé migrációt. Ugyanakkor a svábok számára a tanulás, a szellemi munka nem volt „munka”, ezért gyermekeiket nem tanították, ezzel eleve kizárták az elvándorlást.

[127] Forrás: Dr. Heinz/Dr. Lakatos, 2004.

százalékát jelentette. A kitelepítési névjegyzékekbe 511.672 személyt vettek fel, ebből kitelepítették, ill. kitelepült 172.875 fő.[128]

Az adatok nem tükrözik azokat az oral history módszerével gyűjtött adatokat, amely szerint *„nagyon sok német magyarnak vallotta magát, hogy mentse a bőrét”*. „Papírmagyarok” – hallani még ma is. *„Véménden két részre oszlott a falu, a magyar érzelműekre és a német érzelműekre. Már külön kocsmába is jártak. Az addigi barátok ellenségekké lettek, családok mentek tönkre. Azt mondták rólunk, hogy csak azért vallottuk magunkat magyarnak, mert féltettük a földünket, nehogy elvegyék. Volt ilyen is, olyan is.”* Hasonló példákra minden faluban lehet akadni, de az ekkoriban a magyarság mellé állók ténylegesen jóval kisebb létszámot képviseltek. *„Horthy is Hitler mellett állt. Nem kötődtünk mi se Jobban a németekhez, mint a magyarok*” – állapította meg egy erőteljesen magyar érzelmű idős asszony Dunabogdányból. Ez az erőszakos kényszermigráció jelentős identitásválságot okozott. *„A hazánk eladott bennünket, pedig mi mindig hű polgárai voltunk Magyarországnak.”*

Az az identitásstruktúra, amelyet alapjaiban még a Volksbund ideológiája sem tudott teljes mértékben tönkretenni, az itthon maradók esetében most kártyavárként omlott össze. Még akkor is, ha korábban Volksbund tagok voltak. Magyarnak nem mondhatták magukat még azok se, akik 1941-ben annak vallották magukat. A magukat magyarnak vallók nem értették, miért telepítik ki őket, az itthon maradók közül pedig csak az lehetett magyar, *„aki eladta magát a kommunistáknak. Azokat nem bántották”* – hallottam Véménden. A magyaroknak rohadt náci németek voltak, meg büdös svábok, a németek pedig le magyar cigányozták őket. Tapasztalataim szerint a lecigányozás jobban fájt az itthon maradóknak, mint a kitelepítetteknek. A magyarországi németeket megfosztották állampolgárságuktól, szülőföldjüktől kitaszították őket a hazájukból, mindattól megfosztották őket, amitől magyarnak is érezhették magukat. Ennek ellenére a kitelepítettek magyarországi, vagy magyar svábnak tartották magukat. Csolnokot kivéve, ahol a bánya miatt elmaradt a kitelepítés, mind a három faluban átélték az anyagi és lelki kifosztottság érzését.

Minden lelki terror, megaláztatás ellenére voltak, akik visszaszöktek. Dunabogdányba egy család és egy egyedülálló szökött vissza. Az innen kitelepítetteket Kelet-Németországba vitték, innen inkább Nyugat-Németországba szöktek át, vagy tovább migráltak Ausztrália vagy Amerika felé.[129] *„Azt hallottam a szüleimtől, hogy nagy olyan nyomorúság volt itthon, hogy nem volt mit enni, nem volt hol aludni. Nekünk mindenünket elvették, a rokonainkat is kitették a házukból. Napirenden voltak a megaláztatások. A szüleim sajnálták itt hagyni a falunkat, honvágyunk is volt rendesen, de inkább nyugatra mentek”* – mesélte egy Dunabogdányból kisgyermekként kitelepített férfi.

„Nekünk már az iskolában azt mondták, hogy a szüleink úgyis ki lesznek telepítve, ők is menekülni fognak, ezért is ottmaradtunk abban az iskolában odakint. Közben a szüleim nem lettek kitelepítve, itt maradtak. Természetes volt, hogy hazajöttem, pedig még magyarul se tudtam” – mesélte egy véméndi iparos, aki a háború alatt Németországban tanult.

A kitelepített svábok közül Véméndre és Somberekre mintegy tíz-tíz család szökött vissza. Egy véméndi visszaszökött így emlékezett: *„Megbántam, hogy a szüleim miatt visszajöttem.*

---

[128] Uők, 247. o.”A hazai németség 1940-es években elszenvedett háborús, kivándorlási és kitelepítési veszteségét egyes források mintegy 213.000 főre, a ténylegesen kitelepítettek számát 177.000-186.000 főre teszik.

[129] Tömeges tovább vándorlásra legfeljebb Németország keleti és nyugati fele között lehet beszélni, a svábok igyekeztek a szovjet zónából áttelepülni. A ma prosperáló nagy amerikai „Donauschwaben” szervezeteket nem a magyarországi, hanem elsősorban a bácskai svábok hozták létre.

Mennyivel jobb életünk lett volna, nekünk és a gyerekeinknek, unokáinknak is”. „Hogy lehetett volna kinn élni? Annyira gyötört engem a honvágy, hogy ha nem jövünk vissza, én biztos belepusztultam volna” – mondta ugyanakkor egy másik visszaszökött sváb Somberekről. Ezekben a természetes formában megnyilvánuló visszatérésekben, egyéni migrációkban sokféle magyarázat megjelent. A gyötrő honvágy, az otthontalanság és a hazaszeretet érzése mellett az itthon maradt szülők, vagy nagyszülők iránt érzett aggodalom is közrejátszott. Nem az itt hagyott vagyon miatt keltek útra, hiszen attól már kitelepítésük előtt megfosztották őket. *„Akármilyen rossz is volt látni, hogy más lakik a házunkba, de legalább itthon voltunk. Aztán az a család elköltözött és mi visszavásároltuk a házunkat. Ennél nagyobb örömet el sem tudok képzelni, mint amikor újra beköltöztünk”* – mesélte egy idős asszony Somberekről.

Magyarok? Svábok?

A háborút követő represszió ellenére az itthon maradó svábok nem kívánkoztak el Németországba. A migráció formája a szocializmus korszakában az egyéni tiltott, illegális határátlépés volt. Oka ebben az időszakban is gazdasági volt. A családok, ahonnan a „disszidálók” kikerültek, nem említettek politikai indokokat. Ebben a migrációban, amely a beszámolók szerint létszámát tekintve a 40 év alatt nem érte el még az ötven főt sem egyik faluban sem, annak ellenére, hogy nem volt olyan lakos, akinek ne lettek volna kitelepített rokonai, elsősorban egyedülálló fiatal férfiak vettek részt. A disszidálási csúcspontot interjúalanyaim az 1956-os forradalom utáni időre teszik. Családos kivándorlásokra a nyolcvanas évek felé került sor, de ez még ritkábban fordult elő, mint az egyedülállók migrálása. Az időseket a rokonok által közvetített tapasztalatok riasztották el Németországtól. *„Először elkényszerítettek minket, aztán meg nem engedtek. De minek is mentünk volna? Nem akartunk később se menni, mert akkor már itt volt a ház, a gyerekek, meg az öregek. A fiam azonban nem tétovázott. Kimentek a zenekarral szerepelni, és nem jött vissza”* – mesélte egy férfi Csolnokról. A fiatalabbak közül sokan elismerték, hogy a kitelepítetteknek idővel jobban ment a soruk, de ennek ellenére nem akartak Németországba letelepedni. A Németországban kapcsolatokkal rendelkezők a nyolcvanas években azonban egyre gyakrabban mentek ki illegális munkára. A legális munkavégzés esetén inkább végleges, mint időszakos migrálásról beszélhetünk.

A svábok belső migrációja megélénkült; ha tömegek nem is, de a mobilabb fiatalok nagy számban indultak el a perifériáról a centrumba, a falvakból a városokba. A vándorlás okait több tényező határozta meg. Elsősorban a kitelepítés és az elűzöttek helyébe beáramló magyar elem következtében felbomlottak az eredeti közösségek, de bomlásuk állandósulásában közrejátszott a mobilitási csatornák megnyílása, és a munkavállalási lehetőségek átstrukturálódása, a téeszesítés, majd a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a továbbtanulási igények erőteljes jelentkezése is. A hetvenes évek közepétől mindegyik faluban meglendült a középiskolában, elsősorban a szakközépiskolában továbbtanulók aránya, és az ebből adódó elvándorlás. *„A középfokú végzettséggel rendelkezők jelentős részét akkor még felszívták a mindenütt működő téeszek, állami gazdaságok üzemági, és központi irodáim, meg a helyi üzemek. De sokan jártak már be akkor Mohácsra is. Felépült a Farostgyár, az nagyon sok munkás kéznek adott kenyeret. Aki viszont Pécsre ment tanulni, és a középiskola után mondjuk még egyetemet is végzett, az nem biztos, hogy hazajött, sőt majdnem biztos, hogy nem”* – hallottam Sombereken, Véménden is. *„A szocializmusban jók voltak itt a munkalehetőségek, a többségnek nem kellett sehova mennie”* – állították mások Véménden és Sombereken is. *„Abba, hogy a gyerekek nem jöttek vissza, a szülők is hibásak. Urakat neveltek a gyerekeikből. Lakást vettek nekik Pécsett, Mohácson. Az én unokáim már lassan*

vasárnap se jönnek haza látogatóba. A fiamék még igen, de az unokáim nem" – panaszkodott egy idős férfi. *„A svábok azt mondták, a tanulás nem munka. Ma meg olyan büszkék arra, hogy a gyerekük jogi egyetemet végzett, orvos, meg mit tudom én"* – mondta egy dunabogdányi.

Csolnokon az elvándorlás a bánya 1972-es bezárása után felgyorsult. Az elvándorláshoz az is hozzájárult, mint a többi faluban is, hogy a svábok gyerekei egyre nagyobb tömegben tanultak tovább és szereztek diplomát. Az 1980-as évek elején Csolnokon végzett nyolcadikosoknak több mint a fele 2004-ben már nem élt a faluban. Hasonló tényeket tapasztalhatunk Sombereken és Véménden is. Dunabogdányból is történt végleges elvándorlás, de Budapest közelsége lehetővé teszi az ingázást, ezért a faluba inkább beköltöztek.

Az alábbi táblázat az utolsó három népszámlálás országos adatait mutatja és átvezet a rendszerváltás utáni időszakba.

	Nemzetiség				
	Városok			Falu	Összesen
	Budapest	Többi város	Összesen		
1980	1 671	3 500	5 171	6 139	11 310
1990	2 609	8 915	11 524	19 300	30 824
2001	7 042	24 022	31 064	31 169	62 233

Mint az a táblázatból látható, a magyarországi német népesség kicsiny többsége az 1980-as népszámlálás idején falvakban élt. A városi lakosság Budapesttel együtt csupán 968 fővel maradt le a vidék mögött. A budapesti németség csupán 385 fővel kevesebb, mint az ország összes városának német nemzetiségű lakói. A kiegyenlített létszám arra utal, hogy a hagyományosan falvakban élő és földműveléssel, állattartással foglalkozó németek jelentős hányada még a '80-as évek előtt a városba migrált. 1990-re a többi város német nemzetiségi létszáma viszont már több mint duplája a budapestinek, ugyanakkor megnő a falusi és a városi lakosság közti különbség is a falvak javára. Ez a trend azt valószínűsíti, hogy a Budapest felé tartó nemzetiségi migráció lassult, a falusi németség inkább más városokban keresett és talált megélhetést és lakóhelyet. Ugyanakkor a falvakban élők száma nagyon jelentősen megnőtt 1990-re. 2001-ben a többi város német lakossága már háromszorosa a budapesti német nemzetiségű lakosoknak, viszont Budapesttel együtt a városok, és a falvak lakossága között kis különbség mutatkozik.

A szocializmus időszaka a svábok asszimilációjának legintenzívebb korszaka. Akkulturációjuk, strukturális és maritális asszimilációjuk nagymértékben felgyorsult, és a magyar nyelvű és tematizációjú szocializációjuk pedig gyengítette az etnikai identitás kibontakozását.[130]

Németek? Svábok?

A rendszerváltás sem okozott jelentősebb határok közötti népességelvándorlást a svábok körében, de mindenképpen felélénkült. A célország elsősorban Németország, majd Ausztria következik. Szabályszerűséget nem lehet felfedezni sem a migrálók életkora, sem a végzettsége, sem a kinti legális/illegális munkavállalás és/vagy tanulás időtartamát tekintve. A vizsgált településeken az

[130] Az asszimilációt folyamatáról *lásd* Bindorffer, 2001. 9. fejezet.

egyéni migráció számtalan formája előfordult. A migrálás oka egyértelműen a magyarországi munkanélküliség, a jobb kereset lehetősége. Fiatal férfiak és nők, nyugdíjas asszonyok, családosok és egyedülállók, diplomások és diploma nélküliek vándorolnak Németországba. Van, aki végleg kinn akar letelepedni, van, aki három hónapos turnusokban jár ki beteget ápolni, „spárgázni", felszolgálni. Az informális kapcsolatháló ezekben a migrálásokban is jelentős szerepet játszik.

Sombereken, Véménden, Csolnokon a munkalehetőségek hiányában nagy a diplomás fiatalok végleges elvándorlása. A közeli városok mellett számos távolabbi településre is elköltöznek, *„mennek a munka után." „Kevés értelmiségit bír el a falu, a mi gyerekeink pedig egyre többen szereznek diplomát"* – mondta Csolnok polgármestere.

A helyi földrajzi adottságokból következően Dunabogdányból kisebb mértékben költöznek el véglegesen. A lakosság, elsősorban a fiatalok megtartására a települések különbözőmódszerekkel próbálkoznak. Csolnok olcsóbban ad telket a helybéli fiataloknak, Somberek kistérségi központ fejlesztése irányában tesz lépéseket, Dunabogdány is igyekszik kényelmesebbé és lakhatóbbá tenni a falut. Véménden a GJU, a magyarországi német fiatalok szövetségének helyi szervezete próbálkozik, egyelőre kevés sikerrel, a fiatalok otthon tartásával. Míg Csolnok és Dunabogdány felé van egyfajta beköltözéses migráció, Somberek és Véménd esetében gyakorlatilag csak elköltözésről számolhatunk be.

Ami az identitás struktúráját illeti, a rendszerváltás után ismét a megnövekedett nemzetiségi öntudat, az ismét felfedezett, megtalált és átélt kisebbségi identitás, valamint a csoporthovatartozás felvállalásának jelenségével állunk szemben. A fiatalabb korosztályok számára a nyelvi asszimiláció miatt már csak a származás és a kultúra ápolása jelent identitásbázist. Az etnikai identitás szocializációjának terepe azonban az iskola, ahol a német irodalmi nyelv tanítása mellett népismeretet, helytörténetet is tanulnak. A sváb mint a származás megjelölésére használt jelző egyre inkább kimegy a divatból, a fiatalok németnek vallják magukat. Ez azonban nem jelenti a német nemzeti identitás jelenlétét, identitáskonstrukciójukban a magyar nemzeti identitásnak meghatározó szerepe van.

Összegzés

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a magyarországi németek mindig is erős lokális identitással rendelkező, szülőfalujukhoz ragaszkodó, hazájukat szerető állampolgárai voltak az országnak. Az 1948 és 1990. közötti időszakot leszámítva bármikor szabadon távozhattak volna az országból, repatriálhattak volna Németországba. Tömegesen erre soha nem került sor. Ebben a kötődésben mindenképpen szerepet játszottak azok a momentumok, amelyek hozzájárultak a kettős identitás kialakulásához. A svábok a kitelepítés idejétől eltekintve soha nem érezték idegennek, kitaszítottnak magukat. Ahhoz természetesen, hogy egy polgár jól érezze magát egy adott országban, létbiztonságban is kell éreznie magát. A magyarországi svábok esetében ez megvalósult. A történelem folyamán mindig alkalmazkodónak bizonyultak, érdekeiket alkalmanként akkor sem érvényesítették, ha ez etnikai identitásuk rovására ment. Hozzá kell itt tennünk, hogy a kettős identitás kialakulásában az asszimilálódás és az asszimilálás is közrejátszott. A magyar értékek vonzása, *versus* az erőszakos asszimiláció kényszerítő hatása mind nyomot hagyott ebben az identitáskonstrukcióban.

A 19. századi kialakulás után a 20. század erőszakos asszimilációs törekvései mellett a svábok etnikai identitása nem halt el. A két világháború közti időszakban ez a magyarországi sváb etnikai identitás nem azonosítható a németek nemzeti identitásával még azokban az esetekben sem, ahol a Volksbund tagjai voltak. A kitelepítésként aposztrofált tömeges kényszermigráció a kitelepítettek magyar identitását erősítette. Itt a szülőföldtől való elszakadásnak legalább olyan szerepe volt,

mint annak, hogy a németek a magyarországiakat nem fogadták be. A befogadottság- és otthonosságérzés Németországban csak a kitelepítettek második, kinn született generációjának adatott meg. A szülőföld iránti szeretet hozta vissza azokat a svábokat, akik útközben és megérkezve is sok kockázatot vállaltak azért „hogy apáik és anyáik mellett nyugodhassanak a temetőben". A szocializmus időszaka alatt az etnikai identitás sokáig illegalitásba kényszerült, és a svábok az emlékek hatására állandóan jelen lévő félelem miatt azt még a 2001-es népszámláláskor sem vállalták teljes mértékben. Az az általános nézet, hogy a magyarországi német más, mit a németországi, ma is tartja magát minden generációban. A német nemzeti identitás a közvetlen németországi tapasztalatok hatására sem gyökerezett meg a magyarországiakban; erősödött viszont sváb identitásuk a magyar rovására. Bármennyire is meghatározó volt származásukban, nyelvükben, kultúrájukban megnyilvánuló etnikai identitásuk, és bármennyire is meghatározó ez ma, a magyar hazához hűségesek, a magyar állammal pedig lojálisak voltak és ma is lojálisak.

Bibliográfia

ANDRÁSFALVY Bertalan 1973. Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj*, 27 (8):105-110.

ANDRÁSFALVY Bertalan 1988. Die kulturelle Anpassungsformen der Ungarndeutschen. *Neue Zeitung* 5:7; 6:7; 7:7.

BELLÉR Béla 1981. *A magyarországi németek rövid története.* Budapest: Magvető.

BINDORFFER Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Budapest: Új Mandátum Kiadó/MTA Kisebbségkutató Intézet.

CSEPELI György 1985. *Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években.* Budapest: Múzsák.

CSEPELI György 1987. *Csoporttudat – nemzettudat*. Budapest: Magvető.

CSEPELI György 1992. *Nemzet által homályosan.* Budapest: Századvég.

DR. HEINZ Ervin/**DR. LAKATOS** Miklós 1944. A központi statisztikai hivatal szerepe a német lakosság kitelepítésében. In Czibulka Z./dr. Heinz E./dr. Lakatos M. *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. Évi* **NÉPSZÁMLÁLÁS. BUDAPEST: MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG STATISZTIKATÖRTÉNETI SZAKOSZTÁLYA/KSH LEVÉLTÁR. 9-38.**

HUTTERER, Claus Jürgen 1961. Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In C J. Hutterer-R. Grosse: *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen.* Berlin: Akademie Verlag. 33-71.

HUTTERER, Claus Jürgen 1963. *Das ungarische Mittelgebirge als Sprachraum (Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn).* Halle: Saale.

HUTTERER Miklós 1973. A magyarországi német népcsoport. In Ortutay Gy. (szerk.) *Népi kultúra – népi társadalom*. Budapest: Akadémiai. 93-117.

KUPA László 2005. Az első német telepítés Szatmárban. In Uő. (szerk.) *Globalitás-lokalitás. Etnoregionális nézőpontok közép-európában.* Pécs: B&D stúdió.

MANHERZ Károly 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai.

MANHERZ Károly 1989. Az idegen anyanyelv. *Magyar Nemzet* jan. 14: 9.

MÜLLER-GUTTENBRUNN, Adam 1904. *Deutsche Kulturbilder aus Ungarn.* München.

PUKÁNSZKY Béla 2000. (1940) *Német polgárság magyar földön.* Budapest: Lucidus Kiadó

SEEWANN, Gerhard 1991. Das Ungarndeutschtum 1918-1988. In E. Hösch-G. Seewann (szerk.) *Aspekte ethnischer Identität.* München: Oldenburg Verlag. 299-323.

SEEWANN, Gerhard 1992. Die nationalen Minderheiten in Ungarn. *Südost-Europa.* 41 (5): 293-325.

SEEWANN, Gerhard 2000. Ungarndeutsche und Ethnopolitik – A magyarországi németek és az etnopolitika. Budapest: Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely-Magyarországi Németek Országos Önkormányzata.

TILKOVSZKY Lóránt 1989. *Hét évtized a magyarországi németek történetéből*. Budapest: Kossuth.

TÓTH Pál Péter 2001. Népességmozgások Magyarországon a XIX. és a XX. században. In Dr. Lukács É.-dr. Király M. (szerk.) *Migráció és Európai Unió.* Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. 19-42.

WEINHOLD, Rudolf. 1981. A magyarországi németek nemzetiségi kultúrájának etnográfiai vizsgálatában felmerülő problémák. In Eperjessy E.-Krupa A. (szerk.) In. *Békéscsabai nemzetközi nemzetiségi néprajzi konferencia.* Budapest: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya. 724-732.

WAGNEr, Ernst 1990. *Geschichte der Siebenbürger Sachsen – ein Überblick.* Thaur bei Innsbruck: Wort und Welt Verlag.

Köszönetemet szeretném kifejezni Tóth Pál Péternek és Tóth Árpádnak, a KSH munkatársainak, a tanulmány megírásában nyújtott tanácsaikért és segítségükért.

Az ellentétek faluja -
Vallások, etnikumok együttélése Gyönkön

Előszó

A tanulmány gyönki kutatásom alkalmával felvett interjúk anyagának elemzésével készült. A 26 megkérdezett személlyel többfajta interjút is készítettem, többek között családtörténeti, életút- és tematikus interjúk felvételére került sor. Az interjúzás mellett résztvevő megfigyelés egészítette ki a kutatómunkát.

Eredetileg több település vizsgálatával kívántam felmérni a dunai svábok helyzetét Magyarországon a XXI. században, a rendelkezésemre álló anyagi eszközök azonban ezt nem tették lehetővé. Ezért igyekeztem a kiválasztott egy településen a lehető legmélyebbre fúrni. Gyönkre azért esett a választásom, mert tudtam, hogy a falu többnemzetiségű, többvallású település, ahol etnikumok és vallások együttélése a történelem viharaiból következően szinte soha sem volt problémamentes. Mivel a történelem eseményei napjainkig bezárólag nagymértékben meghatározták a falu lakosságának interetnikus és vallásközi kapcsolatait, a gyönki polgárok jelenkori sorsa értelmezhetetlen lett volna a múlt vizsgálata nélkül.

A múlt rekonstrukciójára döntően a gyönkiek visszaemlékezési, valamint irodalmi anyag alapján került sor. A jelen és a jövő kilátásai úgy kerültek a tanulmányban, ahogy azt interjúalanyaim látták.

Az interjúalanyok elsősorban az őslakos gyönki németség soraiból kerültek ki. Mivel azonban Gyönkre összeházasodás, álláslehetőségek miatt a környékbeli falvakból is betelepültek németek, őket is megszólítottam. Beszélgetőpartnereim kiválasztása először hólabda módszerrel történt, majd igyekeztem az életkori arányokat figyelembe venni. 10 interjú készült a legidősebb generáció tagjaival, ahol a legfiatalabb 62 éves, a legidősebb 83 éves volt. Foglalkozásukat tekintve nyugdíjasok, korábban a TSZ-ben dolgoztak. Iskolai végzettségüket tekintve 6 elemit, 8 általánost, vagy szakmunkásképzőt végeztek. Ezt az életkorcsoportot nevezem első generációnak. 12 interjú készült középgenerációs gyönkiekkel. Közülük 6 fő diplomával rendelkezik, 4 főnek érettségije, 2 főnek szakmunkás képzettsége van. Életkorukat tekintve a legfiatalabb 39, a legidősebb 58 éves volt; ők képezik a második generációt. A harmadik generációnak nevezhető fiatalok közül mindössze 4 fővel sikerült interjút készíteni. Közülük hárman diplomások, 1 fő pedig érettségizett. Életkorukat tekintve még nem érték el 30. életévüket.

A megkérdezettek mindegyike egyértelműen németnek vallotta magát. Mivel Gyönkön manapság nagyon gyakoriak a vegyes házasságok, interjúalanyaim között – köztük is elsősorban a második generációban – akadtak olyanok, akiknek csak egyik szülőjük gyönki német, de ennek ellenére németnek vallották magukat.

Itt szeretnék köszönetet mondani annak a 26 főnek, aki rendelkezésemre állt és információival hozzásegített e tanulmány megírásához.

Végezetül szeretném köszönetemet kifejezni a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Dunatáji népek kutatása" Szakalapítványának, és a Szakalapítvány Kuratóriumának, amiért kutatásomat és a tanulmány megírását anyagilag támogatta.

Budapest, 2003. február

Bindorffer Györgyi

A falu történelme

1. A kezdetektől a II. világháborúig

A község határában, Gerenyáson, kelta, longobárd és avar temetőt tártak fel. Az ásatások szerint itt egy bronzkori földvár is állt. Sírleletek bizonyítják, hogy a magyarok már a X. században megtelepültek itt. A feltárt mintegy 700 sírhely alapján azt a következtetést szűrték le a régészek, hogy a honfoglaló magyarság az itt élő avarokkal összeolvadva lakott ezen a tájon. Minderre az eleinte egymás mellett elterülő avar és magyar temetők, majd az azok összeolvadása a bizonyosság.

A mai Gyönk területének Árpád-kori fejlődéséről nem áll rendelkezésre írásos adat, csak régészeti leletek alapján feltételezhető, hogy ekkor már katolikus hitre tért helység volt.[131] Az első írásos dokumentumok az 1280-as éveket említik, mikor „egy itteni nemes, Gyönki László nőül vette Harsány várurának Katha nevű leányát." Egy 1313-ból eredő adat szerint Gyönki László anyai örökségként két falut kapott. A név Gywnk formában fordul elő egy 1438-as és egy 1446-ban keletkezett oklevélben.[132]

Fejlődésének a török hódoltság vetett véget. Az elnéptelenedett falvakba, a parlagon maradt földterületek megmunkálására a földbirtokosok megpróbáltak magyarokat telepíteni. 1713-ban települt e vidékre néhány magyar evangélikus család Veszprém megyéből, Csót, Veszprémvarsány, és Várpalota térségéből. A falvak újratelepítéséhez a földesurak a császártól is segítséget kértek. III. Károly 1722-ben kéréssel fordult a német fejedelmekhez, hogy adjanak telepeseket.[133] Állítólag így érkezett Gyönkre az első evangélikus vallású német telepes csoport Hessenből. Az 1713-ban érkezett evangélikus magyarok, és az 1722-ben megtelepedett evangélikus németek mellé Nagyszékelyből 1812-ben református németek érkeztek Gyönkre.[134] Gyönk újranépesítése történetének azonban ez csak az egyik verziója. Az első betelepülők és követőik sorrendje illetve származási helye rendre változik attól függően, hogy kitől halljuk a történetet.

1864-ben a német Schleining János jegyző és az ugyancsak német Werling Péter bíró egy jelentésükben ezt írták a faluról: „Eredeti neve Gyönk, és más elnevezése soha nem volt, ide tartoznak még a határral összekapcsolva Szabatony és Gerenyás nevű két puszta ... A községet magyarok és németek lakják, legelsőbben is Magyarok szálták meg 1713^{ik} évben és később a Németek 1722^{ik} évben jöttek ide: A Magyarok Magyarország különféle helyeiről, de különösen kezdetben egyszerre Veszprém Megyéből Csótról 13 család jött ide, a

---

[131] Gyönk területén előkerült egy bronzból készült román kori Jézusábrázolás.

[132] Gywnk Gál 1438-banrészt vett egy ozorai birtokiktatáson, ill. 1446-ban a fehérvári keresztesek Tolna megyében lévő birtokairól tanúskodott (Szilágyi 2000).

[133] Az első német telepesek Tolna megyében 1712-ben Dőry László jóvoltából a még ma is németek lakta Tevelen jelentek meg, majd a század húszas éveitől tömegesen érkeztek főként a német tartományokból, kisebb részt Ausztriából és a nyugati határszélről. A földesurak szívesen látták a németeket a földjeiken. A magyar jobbágyok gyakran álltak ellen földesuraiknak, a németek azonban az őshazából hozott legendás szorgalmukkal és kötelességtudatukkal tűntek ki. Az 1767-es jobbágymozgalmak nem érintették azokat a falvakat, ahova németeket telepítettek.

[134] A „Schwabenzug",a betelepítés egyik legfőbb támogatója és szervezője Claudius Florimundus Mercy gróf, a Bánság katonai kormányzója volt, aki Gyönk melletti varsádi birtokára telepített németeket. A németek a magukkal hozott modern művelés eszközökkel jól szervezett mezőgazdaságot hoztak létre, dohányt termesztettek és szarvasmarhát tartottak. A gyönki németek követték példájukat.

református németek inkább a hessen-i Casselból, az evangélikusok pedig Német országnak több tartományaiból származtak" (idézi Szilágyi 2000: 8).

A falu lakói között mai is megoszlanak a vélemények arról, hogy a török hódoltság után a kamarai birtokon fekvő kihalt faluba ki, és mikor érkezett, illetve, hogy kié a betelepedés elsőbbsége. Magyarok és németek az elsőbbség kérdésében nem is annyira a nemzetiségek érkezésének sorrendjét tartják elsődlegesen fontosnak, bár ez sem elhanyagolható, hanem azt, hogy mely vallás képviselői telepedtek le először a faluban.[135] Magyarok, németek, reformátusok és lutheránusok küzdenek az elsőségért. Mivel biztosra vehető, hiteles, a betelepedés idején íródott és mindenki által elfogadott írásos adatok a betelepedés körülményeiről nem állnak rendelkezésére, mindenki sokkal későbbi, akár több mint száz évvel később született iratokra hivatkozva, saját verzióját adja elő.

A ma élő falubeli magyar reformátusok egy 1877-ben készült visszaemlékezés alapján, melyet Széki Elemér, a gimnázium egyik tanára írt, azt állítják, hogy a református gyülekezet a falu keletkezésével egy időben jött létre, és sokkal korábbra, 1705-re teszik a magyar reformátusok megtelepedését. Vélelmezik, hogy elődeik, mintegy 31-40 család a Veszprém megyei Berhidáról érkezett Magyari Kossa Péter[136] lelkész támogatásával. E gyülekezett tagjai elsősorban szegény jobbágyokból álltak, kisebb számban ugyan, de birtokosok is találhatók voltak közöttük. Prédikátoruk Debreczeni István volt.

A magyar nemzetiségű evangélikusok krónikáját lelkészük, Horváth Sámuel örökítette meg. 1787-ban azt írta, hogy ennek a felekezetnek a tagjai ugyancsak Veszprém megyéből, de Csótról származnak.[137] Ezek szerint 1713-ban 8 evangélikus magyar család telepedett le Gyönkön minden jószágával és cselédségével együtt. Prédikátort is hoztak magukkal Molnár András személyében. Az evangélikus magyarok azonban nem engedik át az elsőséget. Horváth Sámuel azt írja a reformátusokról, hogy Magyari Kossa Péter 1718-ban a királytól jussul kapta Gyönköt és három pusztáját, „ami után „azonnal kezdettek némelly Reformatus Atyafiak is itten letelepedni." A magyar reformátusok letelepedésének időpontját tehát a magyar evangélikusok 13 évvel későbbre teszik.

A magyar ajkú protestánsok két felekezete között az ellentétek nem csupán a betelepedés körülményeire vonatkoztak, hanem az egyes felekezetek létszámára is. Mind a két felekezet saját létszámát tartotta többre. A magyar protestánsok Gyönkön a 18. század elején két prédikátorral, de csak egy imaházzal rendelkeztek. Tény, hogy a szegényebb reformátusok létszáma gyorsabban növekedett, s 1720-ban már többségbe kerültek a gazdagabb evangélikusokkal szemben. A létszámnövekedés következtében hamarosan mind a két felekezet külön imaházat építtetett.

A németek között is ellentmondás van az elsőbbség tekintetében. Gyönkön a ma élők evangélikus németek úgy tartják, hogy őseik 1722-ben vagy 1723-ban érkeztek Hessen tartományból, a német reformátusok pedig mint említettük, csak 1812-ben költöztek

---

[135] Tolna megyében még a hódoltság idején a Wittenberget megjárt Szigeti Imre és Tövisi Mátyás nyomán terjedtek el a lutheri tanok. Szigeti 1549-ben alapította meg Tolnán a protestáns iskolát. Halála után az iskola vezetését Sztárai Mihály vette át. Ekkorra a katolikusok már kisebbségbe szorultak. 1552-ben érkezett Tolnára Szegedi Kis István, aki a reformáció helvét irányzatát képviselte. Hittérítése hatásra 1558-ra a lakosság nagy része a református felekezetre tért át.

[136] A Magyari Kossa kastély ma romokban haver.

[137] Ezt az adatok veszi át az 1864-es helynévgyűjtési adattár is.

Gyönkre.[138] Más vélemény szerint viszont az első német telepesek hesseni reformátusok voltak.

Szita László szerint Gyönk első lakói magyar katolikusok és reformátusok voltak, tehát a magyar reformátusok megelőzték a német evangélikusokat, akik 1713-ban érkeztek volna Gyönkre. Az evangélikus hesseniek nem kaptak a földesúrtól saját „Oratorium és parochiális háznak egy kis helyet" a Baranya megyei Mekényesnek felé vették útjukat[139] (idézi Szilágyi 2000: 37). 1723 őszén királyi telepítés keretében érkeztek azok az evangélikus németek érkeztek, akik azonnal nekiláttak iskolájuk felépítésének, és mivel prédikátort is hoztak magukkal, az iskolával egy épületbe helyezték az Oratoriumot és a parochiális házat is. Az ágostai hitvallású magyarok és németek területileg, valamint templomukat tekintve is elkülönültek egymástól.[140]

„Én úgy tudom, hogy az őslakosság református magyar és már 1700-ban letelepedtek itt. A németek csak a magyarok után jöttek, először az evangélikusok, utána a reformátusok." – mesélte egy első generációs fiú, aki ismereteit német evangélikus nagyapjától szerezte.

A betelepítések mind etnikailag, mind vallásilag meglehetősen kevert népességet hoztak létre. Németek, magyarok, reformátusok, evangélikusok igyekeztek minden irányban, és minden tekintetben elkülönülni egymástól. Evangélikus és református magyarok és németek külön-külön imaházba jártak, és mindegyik gyülekezet igyekezett saját eklézsiát építeni és saját prédikátort tartani.

A két felekezet szemben állt egymással, de ha úgy hozta a sors, akkor a közös ellenséggel, a katolikus egyházzal szemben segítette egymást.[141] A katolikusok támadásait kivédendő a reformátusok kölcsönkérték az evangélikusok kamarai szabadalomlevelét, és ennek védelme alatt építették fel új imaházukat.[142] Ma a református és az evangélikus templom, mint két szomszédvár, egymással szemben áll.[143] Bár az úrvacsora kérdésében kibékíthetetlen ellentét

---

[138] Az ugyancsak Hessenből főúri telepítéssel érkező nagyszékelyi németek történetéről l. Jacsev Nikolai: Adalékok a *Tolna-megyei magyar-német vegyesajkú falu néprajzához*. Kézirat, 1998.

[139] Mint az oly gyakori volta kolonizáció idejét követően, gyakran nem maradt egy helyen az együttérkezők csoportja. Felekezeti különbségek, a birtokok földesuraival való nézeteltérések vagy akár a földhiány, az alacsony termésátlagok gyakran ugyancsak másodlagos migrációra kényszeríttették a német kolonistákat.

[140] A nagy, neogótikus stílusú evangélikus templom 1896-ban épült. Ma magyar és német nyelvű hívek egyaránt látogatják.

[141] A evangélikusokat II. József türelmi rendeletéig számos hátrányos megkülönböztetés érte. Tolna megyében hat, úgynevezett artikuláris helyen, Varsádon, Kistormáson, Kismányokon, Sárszentlőrincen, Gyönkön, Györkönyben működhetett lutheránus gyülekezet. Temploma csak Kistormásnak és Gyönknek, valamint a magyarlakta Sárszentlőrincnek lehetett. Az evangélikusok az egyházi adót, a stólapénzt a katolikus plébániának fizették. Templomaikhoz nem építhettek tornyot, a templomok nem nyílhatnak közvetlenül az utcára. Így a templomokat domboldalakra, a paplak vagy más hátsó telkekre építették. Állítólag még a XVIII. században Gyönkön az evangélikusok megakadályozták, hogy a reformátusok téglából építhessék fel a templomukat. Igaz-e a történet, vagy sem, tulajdonképpen mindegy, de jól jelzi a történelmi ellentétek mai napig tartó továbbélését.

[142] A templom felépülte után azonban az okmányt nem tudták visszaszolgáltatni, mert az elveszett.

[143] Az evangélikus templom nagyobb, külsőleg díszesebb a református templomnál. A gyönkiek azt állítják, hogy a reformátusok mindig szegényebbek voltak az evangélikusoknál. Kétségtelen, hogy az evangélikus templom külsőleg igényesebb építészeti megformálásra és gazdagabb pénztárcára utal.

feszül a két felekezet között, de szükség esetén lelkészeik kiszolgáltatták és ma is kiszolgáltatják a másik felekezet tagjainak az úrvacsorát „Előfordult, hogy az evangélikus is vett úrvacsorát a református tiszteletestől. Felmutatta a mutató ujját, akkor ostyát kapott" – mesélték. Sőt, az evangélikus lelkész a katolikusoktól sem tagadja meg az úrvacsorát.

Egy 74 éves asszony így emlékszik vissza a falu történelmére: „1724-ben Hessenből jöttünk mi, evangélikus németek. Innen jöttek volna még Varsád, Hidegkút, Udvari, Szárazd lakosai is. Varsád is evangélikus. Aztán jöttek még máshonnan Németországból katolikusok Szakadátra, Diósberénybe. De katolikusok nem jöttek Gyönkre." „Az 1722-23-as betelepülők fazekasok, földművesek, napszámosok, iparosok, ácsok voltak és Kassel környékéről jött evangélikusok voltak. Nekem így mesélte a nagyapám" – halottam másutt.

A verseny a vallások, illetve a vallások képviselői és a hívek között gazdasági téren is tetten érhető. „Mindig volt, hogy ki a gazdagabb, ki a szorgalmasabb, kik vannak többen. Itt mindig valaki az első akart lenni" meséli egyik interjúalanyom. Már egy 1828-as összeírás szerint a református lelkész telke kétszer nagyobb, mint az evangélikusé. A református magyarok és németek közös „oskolamestere", illetve az evangélikus magyar és német tanítók a lelkészek járandóságának felét kapták (Szilágyi 2000: 51).

Az idők folyamán számos további etnikai csoport érkezett Gyönkre. A magyar és német etnikum két pólusa közé a Duna mentén ide is eljutottak szerbek (rácok),[144] esetenként a szlovákok, valamint a zsidók.[145] A zsidók kivételével a mostoha körülmények hatására azonban tovább vándoroltak A régióban már a XVIII. században állandó jelleget öltött a migráció. A németek esetében azonban a másodlagos el- és bevándorlásnak a nagyszékelyiektől eltekintve nincs nyoma.[146]

1728-ra tehát kialakult Gyönk etnikai térképe, és az etnikai térszerkezetet átmetsző felekezeti megoszlás. A falu történetileg két részből állt.[147] Bizonyos tekintetben a vallási elkülönülés erősebb volt, mint az etnikai. A Gyönk északi részén fekvő úgynevezett Magyar faluban laktak a református Magyary-Kossa család által 1713-ban Veszprémből hívott evangélikus magyar családok. A Doppel Gassén telepedtek le az 1722-ben Kismányokról érkező református németek, az evangélikus németek házai a Lutrisch Gassén álltak. A Kisházas utca lakói az 1783-ban készült első katonai felvétel tanúsága szerint a császári telepítéssel érkeztek oda. Magyar Gyönk (*unerstárf)* és Német Gyönk (*tájcsstárf*) a 2. világháború végéig fennállt. Az *unerstárf*ban a mai Petőfi és Rákóczi utcában lakott néhány német család, de számuk nem volt jelentős. Az etnikai elkülönülés az összeírásokban is nyomon követhető. A faluban német és magyar nevek egyaránt megtalálhatók voltak. Pl. Vásártér – Mártplácc, Dupla sor – Topelgász, Zsidó-köz – Jurekeszje, Fő tér – Met plác. A magyar nevek mellett a határban is számos német elnevezéssel találkozhatunk. Pl. Hanfléner (kenderáztató), Kukuruckrunt (kukoricaföld), Dreiarsekker (egy földrajzi hely neve).

---

[144] A dunai szerbek (rácok) feloldódtak a magyarságban.

[145] A malmok birtoklása mellett a elsősorban a kereskedelemben játszottak szerepet. Ezen kívül zsidók voltak a szódások, szenesek, rőfösök, és a bőrösök. Ugyanúgy németül beszéltek, mint a többi gyönki német. Bár a gyönki németek nem tartották magukkal egyenrangúnak a zsidókat, ők álltak szolgálatukba, és nem fordítva. A zsidók 1944-es elhurcolásukig gyakorlatilag zavartalanul élhetek Gyönkön. Volt, aki úgy nevezte őket, sváb zsidók, mert németül beszéltek.

[146] A telepesek számára biztosították a szabad költözködés lehetőségét; státusukat tekintve azonban jobbágyok maradtak.

[147] Azt mesélték interjúalanyaim, hogy falu lakói még az 1960-as,1970-es években is igyekeztek etnikailag jól érzékelhetően elkülönülni egymástól.

A Magyar Gyönkön lakók vallásilag nem különültek el, míg a délen fekvő Német Gyönkön, a *Topel Gásszén* a református, a *Lutrisch Gásszén*[148] az evangélikus németek laktak (ma Ady Endre utca, ill. József Attila utca).

A falu gazdasági viszonyait tekintve ekkor Magyar Gyönkön átlagosan 4 ezer négyszögöl szántóföld jutott egy gazdára; a leggazdagabb magyar gazdának 10 és fél köblös földje volt.[149] Német Gyönk lakói hasonló nagyságrendű területet műveltek; ehhez járult még a számukra oly fontos szőlő, amire hat év adómentességet kaptak. A magyar feudális gazdasági viszonyok, a földesurak jogai jobbágyaik felett, a robot, a hosszúfuvar, kilenced, kétnyomásos rendszer a Németországban akkor már szokásos és a telepesek által magukkal hozott háromnyomásos rendszer helyett) azonban nem kedvezett gazdasági fejlődésnek, illetve a népesség létszámnövekedésének.

Ehhez járultak még a természeti adottságok. Gyönk határában nem volt földbőség, s bár a környező dombok kedveztek a szőlőtermelésnek és a németek között tradicionális, generációról generációra terjedő házi borkészítésnek, nagyobb szabású gyarapodást biztosító megművelhető mezőgazdasági terület nem állt rendelkezésre. A terület eltartó képessége alacsony volt. A terület gazdasági fejlődésén a németek betelepítése sem segített annak ellenére, hogy adókedvezményben részesültek. Ennek ellenére a németeknek mindig jobban ment, mint a magyaroknak. A németek alkalmazkodóbbak és találékonyabbak voltak. Amikor a faluban élő német kézművesek a megrendelések hiánya miatt nem jutottak munkához, két lábon állásra kényszerültek. Mint annyi más sváb településen, iparuk mellett földet műveltek, szőlőt termesztettek és bort készítettek.[150]

1828-ban Gyönkön még mindig csak 334 ház állt[151], csupán 187 telkes gazdát írtak össze – ebből 130 német –, 157 a házas zsellér. A kisházas zsellérek arány körülbelül egyformán oszlott meg a két etnikum között. A faluban 18 szolga, 12 cselédlány állt szolgálatban, 36 kisiparos dolgozott, hét borkereskedő és három terménykereskedő volt. A legfontosabb iparág az olajütés, a faluban ekkor 18 olajütő (más források szerint 30) működött. Ami biztos, ezek részben német illetve zsidó kézen voltak.[152] Az a 13 fő, amely 22 holdnál több szántófölddel rendelkezett akkoriban, egytől egyik a németekhez tartozott. A vagyoni rétegzettség következő lépcsőjét a 41 15-22 holdas gazda jelentette, őket követte a 78 10-15 hold közti szántóterülettel rendelkező gazda. Többségük mindenütt német. Ennél kisebb birtoka 64 főnek volt, akik között németet nem lehetett találni.

A németek birtokainak elaprózódását akadályozta, és ezzel gyarapodásukat segítette elő öröklési rendjük megtartása. A gazdaságilag ésszerűnek bizonyuló törzsöröklési rendszernek köszönhetően, amely szerint a földet mindig a legidősebb fiú örökölte, a sváboknál nagyobb volt a gyereklétszám, mégis egyben maradt a birtok, amely nem csupán az örököst, de a még életben

---

[148] Lutekeszjének is mondják. A kiejtésben a k-g, a d-t hangok alig hallhatóan válnak szét.

[149] A köböl űrmérték, gabonamértékre, vagyis vetésmennyiségre vonatkozik, a szántó mértékét jelzi. A szántó fölmértékét vetőmagszükségletében adták meg. Mértéke tájegységenként, településenként, sőt a vetendő növények szerint is változott (vö. Bogdán 1990).

[150] Az 1828-as nádori összeírás Gyönkön 41 kézművest regisztrált, akiknek ¾-e ipara mellett mezőgazdasági tevékenységre is rákényszerült.

[151] A házakat hagyományosan egymás után számozták az egész faluban. A házak számozása a déli részen, a Vásártéren kezdődik az Ady és a Rákóczi úton folytatódik, majd Táncsics Mihály utca következik. Itt már kb. a 400. háznál járunk. Az újonnan épült lakótelepen ugyanez a számozás logikája, de a házakat itt ismét egytől kezdik. Ez a rendszer az országban egyedülállóan a mai napig fennmaradt. Egy lakcím pl. így hangzik. Táncsics Mihály u. 358. Az új létesítésű utcák, mint a Nefelejcs, és a Muskátli utca 1-től kezdődik, s nem követi a hagyományokat.

[152] A faluban ekkortájt jelenik meg az ortodox vallásosságát megőrző zsidóság.

lévő örökhagyót is eltartotta; míg a magyarok az egykézést választották. A kolonializáció befejeztével nem csökkent, sőt növekedett létszámuk. A föld nélkül maradt német férfiak azonban elvándorlásra, vagy ipar tanulására kényszerültek. A kézműipari tevékenységekben a németek települések szerint is szakosodtak.[153]

A mezőgazdaságban maradó önellátásra berendezkedő svábok saját háztartásuk ellátása mellett szűk körben árutermelő gazdálkodást és intenzív állattartást is folytattak.[154] Gyönk már a 18. század végén hírnevet szerzett dohánytermesztésével. A németek önkizsákmányoló életmódja Gyönkön is tetten érhető. Még azokban a családokban is mindenkinek dolgoznia kellett, ahol cselédet tarthattak. „Reggel 3-kor keltük, *'auf*" mondta az apám és nem volt mese, kelni kellett" – emlékezett vissza egy ma 78 éves asszony.

„A nagynéném, akit kitelepítettek, mesélte, hogy a németországi németek azt mondták a kitelepített svábokra, hogy szörnyű, ahogy ezek éjjel-nappal dolgoznak" – halottam másutt. A közmondásos szorgalom egyik megnyilvánulása: „A gyönki sváb arról híres, hogy egybevette volna a 365 napot, hogy dolgozhasson." „Amikor a svábok dolgoztattak, nem pénzzel, hanem borral fizettek.[155] „A magyarok itt nem voltak gazdagok, a németek se, csak kicsit jobban spóroltak. Hamar a semmiből teremtettek valamit. Ezt még Oroszországban is elismerték" – büszkélkedett egy malenkij robotot megjárt idős férfi.

Amikor már elég munkájuk volt az iparosoknak, akkor sem adták fel a többlábon állást. Csak télen foglalkoztak szakmájukkal, családtagjaikkal együtt tavasszal ugyanúgy föld- és szőlőműveléshez láttak „12 éves korig lehetett játszani, konfirmálás után már felnőtt volt az ember, ha lány, ha fiú. A fiúknak meg kellett tanulni a szántást, és segíteni kellett mindenben. A lányoknak ebben a korban már markot kellett szedni. Dologidőben nem is nagyon játszottunk, inkább csak el-elloptunk egy kis időt. Azt játszottuk, hogy húztunk egy vonalat. Innen három lépésre kellett a vonalra pénzt dobni. Az nyert, akié a legközelebb esett a vonalhoz. A pénzt úgy osztottuk el, hogy az első helyezett feldobta a pénzt, ami írásra esett, az mind az övé volt. Aztán a második helyezettnek dobott, aztán a harmadiknak és így tovább, amíg csak egy pénz maradt. Húsvétkor a főtt tojás héját letettük a földre, három lépésre tőle húztunk egy vonalat. Réz két filléreseket próbáltunk bele dobni. Ha sikerül és a pénz beleesett a tojásba, akkor a dobó nyert. Ha mellé esett, a pénz a tojás tulajdonosáé volt" – emlékszik egy idős férfi.

Gyönk 1848-ig úrbéres község volt, vásártartási jogot is csak 1848 után kapott. 1871 után nagyközségi rangra emelkedett. 1891-ben már 3371 lakosa volt, ekkor kinevezték a simontornyai járás székhelyének. A század vége felé a törzsökölési rendszer következtében (is) létrejövő nincstelenek száma különösen a Gyönköt körülvevő pusztákon oly méretekben megnövekedett, hogy a megélhetés reményében sokan kivándoroltak. Abban, hogy a kivándoroltak visszatértek Gyönkre, itt vásároltak földet, házat, alapítottak családot, a lokálpatriotizmus mellett a hazaszeretet jelei mutatkoznak meg.

A két világháború közti években a polgárosodás kifejezett jegyei mellett a tradicionalitás jellemezte a falut. A falu tradicionalitására utal a szétaprózott birtokrendszer. A parasztok ellenálltak a tagosításnak annak ellenére, hogy előfordult, hogy egy-egy gazda birtoka nyolc helyen feküdt. A mezőgazdasági gépesítés elmaradása miatt a termésátlagok a befektetett

---

[153] Például Szakadáton a 19. Század közepére minden negyedik férfi kőműves volt.

[154] A németek disznóvágási módszerei különböztek a magyarokétól. A budapesti piacra szánt disznókat azonban a magyar igények szerint kellett leszállítani, amihez a németek gyorsan alkalmazkodtak, de maguknak soha nem vágtak volna disznót „magyar módra".

[155] A faluban a németeknél a nálunk szegényebb németek és magyarokat dolgoztak

munkához képest alacsonyak maradtak. A földek eladására igen ritkán került sor. A földéhség állandósult, ami cselédsorba süllyedéshez vagy további elvándorláshoz vezetett.

A községet saját önkormányzat, 16 virilista és 16 választott képviselő irányította, saját bírója, jegyzője, aljegyzője, orvosa, bábája, és állatorvosa volt. A vasúthoz taxi vitt ki, helyben volt a rendőrség, a tűzoltóság, a posta távírdával és telefonnal. Négy orvos és egy patika gondoskodott a lakosságról. Négy kocsma, egy vendéglő, egy kávéház és szálloda, a Gerenyás pusztai malom mellett gőzfürdőt állt rendelkezésre. A buszjáratokat vállalkozásban működtették. A németek és a magyarok a területi elkülönülésen túl, szórakozásaikban is más szokásokat követnek.

A Nagykocsma[156] épülete volt a svábok rendszeres találkozóhelye. Itt rendszeresen szólt a sramli. A magyarok és a cigányok a Berger kocsmában (kiskocsmában) jártak. Egy mai visszaemlékező szerint azonban „mulatni mindketten nagyon jól tudtak!" Rendszeresen működött a mozi. A falunak egy kaszinója, két könyvtára,[157] és két pénzintézete volt, a Gyönki Takarékpénztár és a Gyönk-vidéki Hitelszövetkezet. Egyesületek[158] szervezték a közéletet, a hívekről négy egyház[159] gondoskodott. Rendszeresen tartottak a szüreti mulatságot, a Kaszinó pedig műkedvelő színi előadásokat Külön érdemes megemlíteni Mestyán Rezső zenekarát. Mestyán Rezső „zeneiskolájában" sok kottát sem ismerő fiatal tanult meg zenélni. Négy elemi iskolában 7 osztályban 7 tanító oktatott, a reálgimnáziumban 6 tanárral négy tanteremben folyt az oktatás. Az 1908-ban megnyitott állami óvoda két teremben egy magyar nyelvű óvónővel működött.

1. táblázat. Iskolák, tantermek, tanárok a két világháború között

Iskolák	Tanterem	Tanítók/tanárok
Községi iskola Szabatonpuszta	1	1
Református magyar iskola Gyönk	1	1
Református német iskola Gyönk	2	2
Evangélikus iskola Gyönk	3	3
Reálgimnázium Gyönk	4	6

Ha a gazdasági szerkezetet nézzük, nézzük, Gyönkön a két világháború között egy nagybirtok volt. Az 1000 hold feletti birtok a Sulkowski[160] hercegi család tulajdonához tartozott, de bérbe

[156] Később általános iskola, ma Művelődési Ház.

[157] Az egyik az iparosoké, a másik a Gazdaköré.

[158] Önkéntes Tűzoltó Egyesület, Vadásztársaság, Kaszinó, Iparosok olvasóköre, Gazdakör, Keresztény Nőegylet, Izraelita Nőegylet, Leventeegyesület, Iparosok és Kereskedők Köre, Gyönki Lövészegylet. A kulturális és szórakozási lehetőségekről, valamint a lakosság önműveléséről l. Horváth 2001: 116-120).

[159] Református (külön a németek és külön a magyarok számára), evangélikus egyház, katolikus fiókegyház (az anyaegyház a 3 km-re fekvő katolikus Szakadáton van), és az izraelita hitközség.

[160] Az irodalomban a Sulksowki nevet hol i-vel, hol y-al írják.

adták művelésre.[161] Öt birtok, köztük a Magyari Kossa családé, 100-500 hold közé esett. Egy 50-100 hold közötti földbirtokot tartottak nyilván. Az 55 hold alatti kis és törpebirtokok száma 624. 416 egy holdnál kisebb szántót, vagy szántó nélküli földbirtokot jegyeztek.[162]

Ma így emlékszik vissza egy 83 éves férfi: „A falu nem volt gazdagnak mondható. Nagyrészt cselédekből, summásokból állt a lakosság. Sokan elmentek máshova dolgozni, aztán később visszajöttek. Nekünk öt és fél holdunk volt. 30-50 hold gazdagnak számított. Körülbelül 30 család volt, akiknek megfelelő mennyiségű szőlőjük, földjük volt és meg egy cselédet is tartottak. Na és, *blüss* ruhában jártak ünnepnapon. A *blüsst* csak a gazdagok engedhették meg maguknak. A svábok éjjel nappal dolgoztak, túrták a földet, pálinkát főztek, bort csináltak, aztán amit 'összeharácsoltak', mert mi csak harácsolni tudtunk a magyarok szerint, nem spórolni, beosztani, azt megint befektették a földbe. Kocsmába alig jártak, de otthon azért mindig volt bor. Mindenkinek a sajátja. Aztán többlábon igyekeztek állni. E. fuvaros volt, volt két hold földje, plusz a papoktól bérelt hozzá földet."

Az állattartás jelentős, lovat, szarvasmarhát, sertést és juhot egyaránt tartottak. Hetente kétszer volt piac, évente pedig országos állat- és kirakodóvásár. Tíz vegyesbolt, két méteráru bolt és öt szatócs, egy bőrkereskedés, vaskereskedés, pék, hentes és mészáros, borbély szolgálta ki a település és a környék lakosságát. Az iparosok között találhatunk cipészt, szíjgyártót, lakatost, kovácsot, asztalost, takácsot, ácsot, kötőt, szabót, fonót, kalapost, kosárfonót, bognárt, székkötőt, fazekast, esztergályost, kékfestőt, és a kétségtelenül a polgárosodás felé mutató órást és fényképészt. A kisiparosok mellett működött egy téglagyár, egy gőzmalom, egy ecet és pálinkafőző üzem és az Engel nyomda. Az iparral foglalkozók között többségében németek voltak. A Petermann családról, akiknek a háború előtt vegyesboltjuk volt a faluban a mai Áfész helyén, még egy kis utcát is elneveztek; úgy hívták: *Percmane kesztyche* (Peterman köz).

Részlet egy 82 éves férfival készített interjúból: „1924-26 körül én még kisgyerek voltam. Nagypapa disznókereskedő volt és Pestre szállított. Hasítva vitték Pestre, mi meg csak a pörzsölt disznó fülét rágtuk. A pesti kereskedők szalmával való pörzsölést kívántak, ezért így csinálták. De ha mi házilag vágtunk, akkor forráztuk, és utána 4-5 fő leborotválta. Aztán volt földünk haszonbérbe is. 4-kor keltem, etetés, fejés, aztán irány ki a földre. Nagyon jó élet volt, sok volt a munka, de megéltünk, gyarapodtunk. Aki nem tudott minden évben 1 hold földet venni, az nem volt jó gazda. A magyarok utánoztak minket, a legtöbben tudtak is svábul. Akkor nem voltak olyan nagy ellentétek. Igaz, két református iskola volt, két református pap, egy német, egy magyar. Én német református iskolába jártam, de az apám 5. és 6. osztályban a magyar református iskolába járt, hogy megtanuljon magyarul. És ilyen fordítva is volt."

Az ünnep- és hétköznapokra így emlékszik vissza egy első generációs korú asszony: „Tavasztól őszig meg nem álltunk. De a november elseje utáni csütörtöktől egészen húsvétig nem lehetett kimenni a mezőre. Ekkor volt itt az ideje egy kis szórakozásnak. Szüleim az Iparos körbe jártak bálba. Télen hétköznaponként ment a szomszédolás, az asszonyok, lányok összejöttek pacsker*t (tutyi)*[163] *kötni,* spílezni *(tollat fosztani), fonni, beszélgetni. Télen az unokatestvérek is látogatták egymást, keresztszülők hétvégeken mentek látogatóba. A lányok 12 éves kortól mehettek a* spinnstubé*ba. Minden este más háznál fontak, horgoltak.*

[161] Sulkowski Viktor lengyel herceg az 1. világháború után Magyarországra nősült és Zichyektől vásárolta meg az 1140 holdas birtokot. A kastélyban ma szociális otthon működik.

[162] Az adatok 1935-ből származnak. Forrás: Szilágyi 2000.

[163] A pacsker talpa kenderből készült.

Szombatonként és vasárnap a házaknál énekeltek. Hat-hét iskolatárs lány összejött, énekeltek, jött egy harmonikás és táncolni tanultak. A fiúk meg kártyáztak."

Volksbund, munkaszolgálat, kitelepítés

1930-ban Gyönk lakosságának 56,6 százaléka, 1941-ben pedig 63,5 százaléka vallotta magát németnek. A gyönki németek a két világháború között gyakran vállaltak munkát Németországban és az onnan hozott eszmék nagymértékben hatottak a lakosságra. A II. világháborúig azonban meghatározó történelmi esemény nem szerepel a falu krónikájában. A főként németek lakta település életében a II. világháborút követő internálások és kitelepítések hoztak nagy változást.

A Volksbund gyönki csoportja 300 fővel 1940 nyarán alakult meg. Más helyi becslések szerint a németek 40 százaléka lépett be a Bundba, de volt, aki 70 százalékra taksálta a gyönki Volksbund tagok arányát. A kényszersorozás mellett körülbelül 50 fiatal vonult be önként az SS-be. A Wehrmacht is jött harmonikával toborozni, kb. tizen mentek el 43-ban.

Állítások szerint a *Hűséggel a Hazához* mozgalomhoz mindössze négy német család csatlakozott. Van, aki ezt kevésnek tartja. „Az én apósom családja is benne volt *a Hűség a hazához* mozgalomnak. A gyönkiek legalább 30 százaléka benne volt. A férjem is. Újjal mutogattak ránk. Testvér testvér ellen fordult. Szerintem a Volksbundot ráerőszakolták a népre. Jött egy Mühl nevű kortesképviselő Bonyhádról és belelkesítette az embereket. Mi 1941-ben magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek vallottuk magunkat" – hangoztatta egy interjúalanyom.

„A német közösség az I. világháború után vált magyarrá, addig minden németül ment. Engem is már magyar óvodába járattak. A svábok is magyar óvodába jártak. A svábok között az ellenségeskedés a vallás miatt akkor nem volt, mert már akkor a reformátusok összeházasodtak evangélikusokkal. Az ellenségeskedés köztünk a Volksbunddal kezdődött. Ki magyar nemzetiségűnek vallotta, magát, ki nem. És többen voltak, akik nem. A mi családunk magyarnak vallotta magát" – vallotta egy másik.

„A vallási elkülönülésen túl a Volksbund osztotta meg a németeket. A németek mindig a magyar hazáért harcoltak, és ezt komolyan is gondolták. Az én nagyapám magyar huszár volt, és már ő is magyarnak tartotta magát. Nem tudta elviselni a Volksbundot, meg azt, hogy a magyarok ellen fordultak" – emlékszik vissza egy névmagyarosított értelmiségi.

A kitelepítésnél a mai napig hatóan megrázóbb emlék a munkaszolgálat Oroszországban, ahonnan az elvittek egy jelentős része nem tért vissza. Többen megszöktek. De az emberpótlás miatt, aki éppen az utcán volt, azt vitték, mert a létszámnak meg kellett lenni.

„Emlékszem, 44-ben volt, dobszó, svábok jelentkezzenek két heti élelemmel a Nagykocsmában. Senki sem mert itthon maradni, féltünk az oroszoktól. Aki vitte a gyerekét, azt nem vitték el. Azt mondták, Bácskába visznek, külön a nőket, és külön a férfiakat. Mi a férjemmel véletlenül egy helyre kerültük. A gyerek a nagymamára maradt. Amikor hazajöttem, azt mondta a fiam, 'menj vissza oda, ahol voltál', mert nem ismert meg. A svábok akkor megkérték a magyarokat, hogy vigyázzanak a dolgaikra, de nem kaptak vissza semmit. Pedig azt gondolta volna az ember, hogy ennyi év után egy faluban, becsületesebbek lesznek" – meséli egy 81 éves asszony.

„Mire hazajöttem a katonaságból, az anyám ki volt telepítve, apámat meg *malenkij robot*ra hurcolták. Hazajöttem és nem volt senkim és semmim" – meséli egy idős, elsőgenerációs férfi. „41-ben mindkét részről magyarnak vallottuk magukat, de mivel a VB jártak táncolni a szüleim, kitelepítették őket. Közben engem elvittek, három évig voltam *malenkij robot*on, a

felségem négy évig. A házunkat elvették. Mikor visszajöttünk, annyink volt, amit rajtunk volt. Beletelt egy időbe, amíg ezt itt megvásároltam" – emlékszik vissza egy házaspár.

„Az apám internálva, anyámat velünk együtt elvitték. Szerencsére csak Szekszárdig, ott a négy gyerekre való tekintettel visszaengedtek bennünket. Gyalog jöttünk haza Gyönkig. De itt nem maradt akkor már senki. A házunkba már nem mehettünk be. Anyámmal kimentünk G. H. tanyájára, odamentünk dolgozni" – emlékszik vissza egy akkor 10 év körüli férfi.

„Öt éves lehettem, amikor jött egy néni. Idegen volt és én eleinte nagyon féltem tőle. Ő volt az anyám. Egy éves voltam, amikor elvitték. Az apán pedig elesett valahol. Nehéz idők voltak, de túléltük valahogy – mesélte egy második generációba tartozó asszony.

A visszaemlékezések szerint „450 fő került a donyecki szénbányákba. A dombasszi 1026-os lágerben csak a magyarok közül 600 maradt ott. Gyönkről az asszonyok, lányok 20, a férfiak 30 százaléka ott halt meg. Keresztet állítottunk oda, ahonnan elhurcoltak bennünket. Az emlékműre is felkerültek a nevek. A negyedik oszlopra a zsidókat is felírták."

Egy ma 64 éves asszony mesélte a következőket: „Az apán nem jött haza Oroszországból. A nagyanyám egyfolytában agitálta az anyámat, hogy menjen hozzá egy telepes magyarhoz, hogy ne vegyenek el tőlünk semmit. A nevelőapám 10 évvel volt fiatalabb az anyámnál. De legalább nekünk nyugtunk lett."

Helyi svábok szerint a háború előtt 3300 körüli volt a falu lélekszáma. A kitelepítési listára annak ellenére, hogy a Volksbund tagok nagy többsége már 1944-ben a német csapatokkal visszavonulva elhagyta a falut, 1947-ben a becslések szerint több mint ezer főtt vettek fel, és vittek el Németországba 1948-ig. Mivel pontos adatok nem állnak rendelkezésre, csak becslésekre lehet hagyatkozni, amelyek között volt olyan is, amely azt állította, hogy a falu német lakosságának 30 százalékát telepítették ki, de 70 százalékról is szó esett. Ki-ki a saját környezetéből elhurcoltak szerint állapította meg a mértéket. Állítólag a kitelepítés már 1944 decemberében elkezdődött és 1945. január 2-án Bonyhádról indult az első transzport.[164] Abban sincs egyetértés, hogy több evangélikust, vagy több reformátust vittek el. Egy interjúalanyom szerint kitelepítésre több evangélikus került, mert az evangélikus svábok gazdagabbak voltak a reformátusoknál. Abban viszont egyetértés van, hogy „a Volksbund érzelműeket, akik még maradtak, a német érzelműeket, a tehetőseket, a gazdagokat, akiknek földje, vagyona volt, mind bevitték Bonyhádra, onnan pedig tovább. De sok szegényt is elvittek, a szegény házakból is."

„Azt mesélte nagyapám – emlékszik vissza egy harmadik generációs lány – hogy úgy volt, hogy mindenkit áttelepítenek, senki sem maradhat. Először jöttek azok, akik a Volksbundba tartoztak, aztán a német anyanyelvűek. Mindegy volt, hogy minek vallották magukat. Még azokat is elvitték, akik magyarosítottak."

A kitelepítés még el sem kezdődött, amikor a magyarok már 1945-ben nekiláttak a házfoglalásoknak. Ezzel kezdetét vette a falu hagyományos etnikai és vallási arányainak, illetve szerkezetének átrajzolódása, a számos különböző településről érkezettek keveredése. Az amúgy is százados konfliktusokkal terhelt településen még inkább kiéleződtek az ellentétek.

Először a környékből érkeztek nincstelen magyarok Tolnanémediből, Tamásiból, Pincehelyről, Miszláról, Belecskáról, és Magyarkesziből. Az orosházi telepesek 1946-ban költöztek be Gyönkre. A kitelepítettek helyére az ország legkülönbözőbb településeiről, pl. Salgótarjánból, Békéscsabáról, Kistormásról, Szolnokról, Makóról, majd a Felvidékről

[164] Elképzelhető, hogy ezt a volksbundosok menekülésével tévesztik össze.

jelentős számú magyar család érkezett. A Magyarországra áttelepülő bukovinai székelyek, ahogy itt mondják, „a csángók" közül is számosan Gyönkön kaptak sváb házat. Bácskából érkeztek, eredetileg Istensegítsről telepítették át őket. Gyakran egy házban éltek svábok és magyarok, de az aegyüttélés egyáltalán nem volt békésnek mondható.

Akik nem kerültek a telepítési listára, azoknak is el kellett hagyniuk otthonaikat. „Nem számított, hogy az apám magyar, az apósom, férjem magyar érzelmű volt. Mindenüket elvették. A kitelepítési biztos szétosztotta a telepesek között, pedig mi mindannyian magyarnak vallottuk magunkat. S-éknek 3 órát adtak, hogy addig tessék kiüríteni a házat" – emlékeztek vissza az idősek.

„L-éket is kitették, pedig megígérték nekik, hogy maradhatnak. A házukat egy felvidéki kapta meg, aki az iskolaigazgató lett. A felvidékiek még a *csutát*[165] is elhozták, minekünk meg éjjel, feketén kellett elhoznunk a bútorainkat. Nekünk az volt a bűnünk, hogy a férjem magyarnak vallotta magát, hűséges volt a magyar hazához, de járt a német énekkarba" – mesélte egy asszony. „Még mindig félünk*, unsre Großeltern und auch wir haben zu viel bezahlt für alles"* – mondta egy idős férfi.

A betelepítettekhez nem egyformán viszonyultak a gyönkiek. „A felvidékiekkel nem voltunk rossz viszonyban, sorstársainknak tekintettük őket, mert őket is kitelepítették, ők is vesztesek voltak, csak ők elhozhattak mindent." „A felvidékiekkel ki lehetett jönni, értelmes emberek voltak, boltosok, banktisztviselők."

Általában azonban a betelepült magyarokról nem alakult ki jó vélemény, akár a határon túlról, akár a határon belülről érkeztek. „A háború előtt itt nem volt gond a magyarokkal. De utána...! A betelepítettek közül kerültek ki a spiclik, akik besúgták, ki mit mond, ki vág disznót, kifigyelték, nem rejteget-e valaki valamit abból, amit elvettek tőle." Egy másik vélemény szerint: „A telepesek bejöttek, sváboztak. Ma is azt mondják, mert már mindent széthánytak, hogy bárcsak még egy kitelepítés lenne, akkor megint kapnánk valamit. Erre én meg azt mondom, sváb vagyok, nem tagadom, amit szarok, nekik adom. Bocsánat."

Az orosháziakat „búgó magyarok"-nak nevezték. A környékbeli betelepült magyarokkal együtt az etnikai hierarchia legalsó fokán álltak. „A telepesek, különösen az orosházi kubikusok, mindent leromboltak, megettek, feléltek, aztán tovább álltak. Volt olyan, hogy az orosházi V-ék elvette a tehenet, a borjút, de nem gondozták. Az eredeti gazdájuk lopózott be éjjel inni adni nekik. Ilyenek voltak. Nem volt nekünk akkor semmink, de a gyönki szegény sváb még mindig gazdagabb volt, mint az orosházi betelepített." „Az orosháziak az első téeszesítés után zömmel elmentek, mert dolgozni, azt nem. Legalább ezektől megszabadultunk. Ezeket gyűlöltük a legjobban." „L., aki szintén orosházi, el akarta venni a malacunkat. Szólt, hogy ez a malac el ne tűnjön, mert baj lesz! Volt itt egy zsidó, elcseréltem vele a malacot egy dunyhahuzatra, mert ha kitelepítenek, mert akkor már vitték az embereket, akkor lesz huzatunk, ha meg nem, visszacseréljük, és lesz malacunk."

A hierarchiában a következő sorban a bukovinai székelyek álltak. „Jó nagy keveredés volt itt a háború után. Az a pár sváb, aki még itt maradt, meg volt félemlítve. Külön kocsmába jártak, elkülönültek. Gyakoriak voltak a verekedések, mert a magyarok, a csángók, nem bírtak magukkal. Azt hitték most itt ők az urak, nekik mindent szabad. Egyszer is, csak úgy, doronggal jöttek a magyarok, jól elverték a Henriket, mégis őt zárták be, csak mert sváb volt."

„Akik itt maradtak azok közül minden sváb kuláknak minősült, akár szegény volt, akár gazdag volt a háború előtt. A felvidékiek a jó földeket kapták, a svábok meg a rosszakat. Így

[165] Kukoricaszár

még azt sem lehetett megtermelni, ami a megélhetést biztosította, nemhogy beszolgáltatást teljesíteni. Ezért megint a büdös sváb volt a hibás. Én elmentem a téglagyárba dolgozni, hogy tudjak egy disznót venni, és tudjak beszolgáltatni" – emlékszik vissza a háború utáni évekre egy idős férfi – „A betelepített magyarok lettek a falu vezetői. Mit lehetett csinálni? A sváboknak meg még csak megszólalni sem lehetett. De a sváboknak megint több van!"

„Az ötvenes években nem lehetett svábul megszólalni. Nagyapámnak volt egy szabóműhelye, oda jöttek a svábok egy kis sváb szót hallani" – emlékezett vissza egy második generációs fiatalember. „Mikor én fiatal voltam, rendőrök járták az utcákat, és ahol német szó hallatszott, azt két napra elzárták. Meg olyat is mondtak a magyarok, hogy na ezeket a rohadt svábokat le kellene lökni a vonatról" – panaszkodott egy asszony.

A házaikból kirakott svábok a környékbeli pusztákon találtak munkát. „A svábok nagyon spóroltak és a továbbálló felvidékektől megvették a házaikat. Sokan visszavásárolták az eredeti házat, mint a nagyapám is, nyolc-tíz család pedig másikat vásárolt a faluban. Így ma már nincs tiszta német és tiszta magyar falu. Ez is összekeveredett, összevissza laknak az emberek" – meséli egy harmadik generációs fiatalember.

A sváb-magyar mai napig húzódó ellentétére utal a következő interjúrészlet: „Azt mondja nekem a múltkor valaki, jó nektek, mert ti svábok vagytok, nektek mindenetek megvan, gazdagok vagytok. És ezt az a férfi mondta nekem, aki mindenünket megkapta. 40 év után egyszer csak megint elkezdett svábozni. A betelepítettekben még mindig benne vagy 'hogy sváb'. Pedig a svábok sose hánytorgatták fel nekik a múltat. A betelepítettek mindig szolgák voltak, megmondták nekik, mit csináljanak. Hirtelen megkaptak mindent, és nem tudtak mit kezdeni vele. Elmentek. Eladták, felélték."

2. A háború utáni évektől napjainkig

Gyönk a II. világháború háború előtt minden kétséget kizáróan a falusi polgárosodás jegyeit mutatta. Ezt a polgárosodási folyamatot a háború megakaszotta. 1961-ig azonban, amíg járási székhelyként bírósággal, földhivatallal, egyéb közhivatalokkal, gimnáziummal rendelkezett, még lehetőség volt arra, hogy kiemelkedjen a hasonló vidéki kistelepülések sorából. A hivatalok elköltöztetésével a pezsgőbbnek mondható szellemi élet megszűnt és a kisvárosi jelleg egyre inkább falusiassá vált.

Gyökön kezdetben három TSZ működött. „Volt a telepeseké, akik a TSZ-be elsőnek mentek be, mert nem tudtak gazdálkodni. Ez volt a Vörös Csillag. A nagygazdák csak később mentek be, úgy '60 körül. Az ő TSZ-ük volt a Petőfi. A közepes sváb gazdáknak külön TSZ-ük volt, a Béke. Ezek aztán Petőfi néven egyesültek. A legjobban akkor ment, mikor Z. bácsi volt az elnök. Belépett a pártban is, magyarosította a nevét, mert a munkahely megkövetelte. Szóval, végül minden náció benn volt a TSZ-ben, de nem értették meg egymást. Állandóan egymást figyelték, ki mit csinál. Mert a sváb paraszt sose csinálta úgy, ahogy a TSZ, például szénagyűjtés az időjárás szerint ment, reggel, vagy késő este. A TSZ-ben meg úgy volt, na ma gyerünk. Nem a hasznos termelés volt a cél, hanem hogy elteljen a nap. Nem lehetett ott gazdálkodni. A svábok látták, de nem tehettek semmit. Aztán meg szétherdálták a TSZ vagyont, mindent olcsón eladtak."

1970-ben Gyönk hat társközséget kapott és 1991-ig közös közigazgatás alatt nagyközségként működött. Köztük három, Miszla, Szárazd, Udvari zsáktelepülés, ahonnan ma sem vezet tovább út, Diósberényt, Szakadátot, Varsádot a Tolnai Hegyhát kanyargós összekötő útjain lehetett elérni. Gyönk egy 10 kilométer átmérőjű körzet központi települése lett ugyan, de a fő

közlekedési útvonalaktól való távolság, a nehezen megközelíthetőség, és a vasút,[166] az infrastruktúra hiánya miatt elkerülte az ipartelepítés. Az elöregedő, illetve elvándorló lakosság nem kedvezett semmiféle fejlődésnek. Annak ellenére, hogy Gyönkön továbbra is működött az országos gyűjtőkörű ma már német-magyar kéttannyelvű gimnáziummal, leány- és fiúkollégiummal, továbbra sem tudott kitörni a falusiasodás ördögi köréből. Kétségtelen, hogy ehhez a földművelés évszázados hagyományai is hozzájárultak. Gyönk, adottságaiból következően, mindig is elsősorban földműves község volt.[167]

„Amíg Gyönk járási székhely volt, mindenünnen idejártak ügyeket intézni, és ha már itt voltak, vásároltak, fodrászhoz, orvoshoz mentek. Idejöttek iskolába, moziba, vagy ha valamit meg kellett javíttatni. Azóta csak hanyatlás van" – sommázta a falu egyik vezetője. Az 1950-es évektől a település iparosodásában, gazdasági életében meghatározó szerepet töltöttek be az itt tevékenykedő üzemegységek, gazdálkodó szervezetek: a KIPSZER Gyönki Gyáregysége, a Mezőgép Gyönki Üzemegysége, az Elegancia Ipari Szövetkezet Gyönki Üzemegysége, a Vegyesipari Szövetkezet, a Petőfi Termelőszövetkezet valamint a Víz és Csatornamű Vállalat.

„Anno 10 nagy cég volt a faluban, azok megszűntek. Helyette a helyben maradónak nem volt más választásuk volt, mint a föld. A sváboknak ez nem is okozott problémát, megvették a TSZ-ben lerobbant gépeket, azzal kezdtek neki. Értetettek a földhöz, hisz abban nőttek fel. Jól csinálják" – meséli egy félig sváb férfi. Más vélemény szerint „Az emberek ma már nem tudnak megélni a földből. A határban kevés a föld, két gazda vásárolta fel, illetve béreli a termőföldet. De ezek se csak a földből élnek". A még kétségtelenül meglévő földművelés mellett helybeli munkalehetőséget nyújt még az óvoda, az általános iskola, a gimnázium. Ezekben az intézményekben kb. 50-60 fő talál munkát. Szerény mértékben kínál állást a Polgármesteri Hivatal, az egészségügyi ellátás, a gyógyszertár. A falu varrodájában közel 50 fő dolgozik. Munkát lehet még találni az egykori Sulkowski kastélyban működő Szociális Otthonban, ahol Tolna megye legnagyobb ilyen jellegű intézményét helyezték el. A gyönkiek ma már nem élnek a földből. A határban kevés van belőle, két gazda felvásárolta, illetve béreli a termőföldet. De ezek a gazdák sem csak a földből élnek. A vállalkozások családi jellegűek, nemigen foglalkoztatnak családon kívüli munkaerőt.[168] A rossz közlekedési viszonyok és a nagy távolság miatt kevés ingázó. Aki mégis ezt választja, saját gépkocsijával utazik. A településen nagyon sok a nyugdíjas, akik már csak saját kiskertjüket művelik.

A falu lakosságának összetétele ma is állandó mozgásban van. Gyönkiek költöznek el, a még szegényebb és még kevesebb munkalehetőséggel rendelkező falvakból ide települnek be.

„Folyamatos a ki- és betelepülés. Úgy 1986 körülig én itt mindenkit ismertem. Ma van olyan név, amit sose hallottam. Gyönkről elmennek a gyönkiek, helyükbe jönnek a még szegényebb falvakból" – meséli egy gyönki őslakos. „Munkaerőhiány, elöregedés, elköltöznek az emberek Tamásiba, ami 35 kilométerre van innen. Van, aki még távolabb megy, Szekszárdra, Dombóvárra, na meg Budapestre. Mindenáron én sem maradnék Gyönkön, de van állásom, remélem lesz is, mert én nem szívesen mennék el" – állítja egy fiatalember, akinek minden

---

[166] A legközelebbi vasútállomás a 7 km-re fekvő Keszőhidegkúton van. A vasútállomáshoz egy kanyargós harmadrendű útvonal vezet, ahol két gépkocsi nehezen fér el egymás mellett. A települést buszjáratok kötik össze a vasútállomással és a környező kistelepülésekkel.

[167] A település címere a szőlő és a kalász jelképeivel egyértelműen a föld megművelésére és a bortermelésre utal. A címerben a könyv és toll szimbólum Gyönk büszkeségét, a gimnáziumot jeleníti meg.

[168] A legfrissebb adatok szerint (2002) a faluban 80 vállalkozás működik.

felmenője gyönki sváb. „A diplomás gyönkiek elvándorolnak. Sok itteni gyerekből lett német tanár, de nem tanítanak a faluban, inkább elvándorolnak. Az én unokám is inkább elment S.-re tanítani” – meséli egy idős sváb asszony.

„Öt éve 2330 fő volt a falu lakossága, ma 2205, csökkenő a létszám. Alig születik gyerek” – tudom meg a Polgármesteri Hivatalban. A népszámlálási adatok igazolják a folyamatos lakosságcsökkenést. 1980-ban 2380 főt, 1990-ben 2008 lelket számlált a falu. A rendszerváltás után a beköltözések hatására emelkedett a létszám, de a 2001-es népszámlálás ismét csökkenést regisztrált.

A falu fejlődését, polgárosodását még ma is ugyanazok a meglévő gondok hátráltatják, mint a hatvanas-hetvenes években. Máig sincs országos jelentőségű főút a közelében és annak ellenére, hogy napjainkra a falu „összközművessé vált, a vezetékes víz, és villany mellet van telefon, a gázvezeték és a kábel TV az egész faluban kiépült”, nagyobb méretű ipari beruházásra nem került sor. A falu a maga erejéből és egyik testvérvárosa, Griesheim segítségével törekszik a megújulásra. Ha a falut északról közelítjük meg, baloldalt új lakótelepet látunk; községi kulturális célokra, bálokra, és egyéb rendezvényekre is használhatóan tornacsarnokkal épült fel az Általános Iskola. A községben két kocsma, három templom, tűzoltóság és rendőrőrs működik. A német nemzetiségi tájházban, melyet 1984-ben nyitottak meg, a Lackner Aladár evangélikus lelkész gyűjtötte berendezési tárgyak, ruhadarabok láthatók A főteret Cyránszky Mária Vénusz-szobra díszíti. Több népi barokk istálló, gazdasági épület áll védelem alatt. Gyönk szülöttei Linek Lajos és Pajzán Dávid festőművészek, Pétermann Jakab cipész, a bonyhádi cipőgyár alapítója. Büszkék Tolnai Lajosra, gimnáziumuk névadójára.[169] A falu kultúrháza ad helyet a könyvtárnak és a kulturális hagyományőrző csoportoknak. Egy panziónak épült ház félig kész állapotban üresen áll, mozi nincs, az itt tanuló és kollégiumban elő gimnazisták egyetlen, de biztos és stabil művelődésére a német nyelvterületen, elsősorban Németországban elismert és onnan is támogatott kéttannyelvű gimnázium keretén belül kerül sor. Falu, gimnáziummal, ahol a megélhetés fő forrása a mai napig a mezőgazdaság. Nincs még egy ilyen település Magyarországon. Azt gondolná az ember, ha középiskolája van, polgárosodó fejlődő község, de a kistérségi hátrányok Gyönköt is érintik.

Az 1998-ban megválasztott polgármester azonban, aki a rendszerváltás előtt a falu tanácselnöke is volt, nem adja fel: „Megközelítően kétezer-kétszázan élünk itt, nagyon szép természeti környezetben, amelyről azt is el kell mondani, hogy nem igazán gazdag vidék Ez a földrajzi elhelyezkedés miatt is így alakult, hiszen viszonylag nehéz megközelíteni a települést. A lakosság jelentős része ma, a megváltozott viszonyok között is a mezőgazdaságból él egyéni, vagy társas vállalkozások keretei között. Gyönk régóta kistérségi központ: a környékbeli települések sok tekintetben kapcsolódnak hozzá az oktatás, orvosi ellátás terén. A községben megközelítően nyolcvan vállalkozás működik, és örömmel mondhatjuk, hogy szépen rajzolódnak ki azoknak a vállalkozásoknak a körvonalai, amelyek életképesek, és a foglalkoztatásban is szerepük van. A település kiterjedt intézményhálózattal rendelkezik: nagy általános iskolája, két tannyelvű gimnáziuma van, és itt működik a megye legnagyobb szociális otthona.

Mi azt tartjuk fontosnak, hogy a községünk olyan legyen, ahol az emberek jól érzik magukat, ahol megvan a komfortérzetük. A képviselő-testület elsősorban infrastrukturális feladatok megoldására koncentrál. Ezen a téren értünk el sikereket, amelyek közül az 1999-es évet

[169] A magyar nemzetiségű Tolnai Lajos író, költő (eredeti nevén Hagymási), 1847/48-as tanévben iratkozott be a gimnáziumba és 1952-ig járt ide. Gyakran idézett sorai az iskoláról: „itt kezdtem az igazságot megtanulni, itt kezdtem emberré válni”.

említhetem, amikor megvalósult a gázhálózat kiépítése. Ez volt a legeredményesebb év, ekkor mintegy 133 millió forintot fordítottunk fejlesztésre. 2000-ben körülbelül 75 millió forint került, 2002-ben pedig negyvenötmillió forintos nagyságrendű összeg jut fejlesztési feladatokra. Ezek nagy számok egy ilyen kis településen. Útburkolatot, vízelvezetőket építettünk, korszerűsítettük egy utca villamoshálózatát, ezt a község más részén is folytatnunk kell. Épületeket vásároltunk, amelyek egyikében az idősek napközi otthonának kialakítása folyamatban van. A jövő feladatai közé tartozik többek közt a település rendezési tervének elkészítése.

Az eddigi fejlesztések azt a célt szolgálták, hogy Gyönk elérhesse a városi szintet. Ehhez nagyon sok dolog megvan, de sokat kell tennünk érte, városiasnak kell lenni az infrastruktúrának. Gyönk lehet a legkisebb város az országban, mint ahogy jelenleg a legkisebb település, ahol gimnázium működik. Azt gondolom, jó eséllyel pályázhatunk a városi címre."[170]

Interetnikus kapcsolatok – Felekezetek, nemzetiségek

A falu lakossága a 18. századi telepítésektől kezdődően sokarcú képet mutat. Magyarok, és németek etnikai elkülönülését átmetszette a vallási elkülönülés. Magyar és német lutheránusok, magyar és német reformátusok. Különálló felekezetű, és különböző nyelvű iskolák, prédikátorok. Szigorúan rendszabályozott házasságkötési minták, párválasztási normák. Felekezet a felekezettel, etnikum az etnikummal. A magyarok és németek közé kis ortodox zsidó közösség települt be. Így alakult ki a falu jelenleg is érvényes felekezeti háromarcúsága: evangélikus és református németek és katolikus magyarok.

2. távlázat. Felekezeti megoszlás[171]

	református	evangélikus	róm. katolikus	izraelita
1900	1025	1437	554	177
1930	1203	1331	520	77
1941	1214	1225	534	70
1949	917	785	1194	6
2001	455	444	970	0

A református és az evangélikusok száma jelentősebb elétérést csak 1900-ban mutat.[172] Az evangélikus többség hirtelen megcsappanása az 1949-es népszámláláskor interjúalanyaim véleménye szerint azzal magyarázható, hogy több evangélikus németet telepítettek ki, mint reformátust. 1949-ig a katolikusok száma még kb. a negyede a protestáns vallásokat követőknek, 1949-ben azonban hirtelen duplájára növekszik a számuk. A hirtelen növekedés

[170] 2002-ben új, független jelölt került a polgármesteri székbe.

[171] 1949 óta először 2001-es népszámláláson kérdeztek a felekezeti hovatartozásra

[172] Sajnos olyanstatisztikára nem leletem a KSH-ban, ahol külön tartották volna számon a magyar és a német reformátusokat, ill. evangélikusokat. Arányukat a faluban eltérően becsülték meg az interjúalanyok. Pl. a német reformátusok magukat tartották történetileg is a legnépesebb csoportnak, de ugyan így tettek a német evangélikusok is.

annak köszönhető, hogy 1949-ben már telepített magyarok száma is hozzáadódott.[173] Mint azt korábban említettük a két etnikum és a két protestáns vallás között folytonos rivalizálás folyt. A vallások szintjén ebben a versengésben a katolikusok nem vettek részt. Létszám tekintetében a római katolikusok száma 2001-ben már meghaladta a protestánsok számát.

A 18. századtól kezdve a német ajkú lakosság az 1947-es kitelepítésig valamelyest mindig többségben volt. A kitelepítettek helyére beáramló magyarok létszáma csak ettől az időponttól kezdve haladja meg a németekét. A több nemzetiségi csoport és felekezet együttélése rövid időszakoktól eltekintve a századok folyamán nem volt problémamentes. Németek és magyarok gazdálkodási és életmódbeli szokásai éles határt vontak a két nemzetiség közé (vö. Andrásfalvy 1973, 1988). Szigorúan elkülönültek a református magyarok a református németektől, külön iskolát tartottak fenn a magyar és a német református gyermekek számára. A Magyari Kossa Sámuel földbirtokos által 1794-ben kikényszerített magyar-német református egyesülés sok ellenségeskedéssel terhelten mintegy 60 évig tartott, amikor is a jóval gazdagabb és kb. négyszer annyi lelket számláló református német közösség ismét önállósította magát. A közösen épített templomon a mai napig osztoznak.[174] Mivel csak egy templomuk volt, az évszázados miserend a II. világháborúig fennmaradt. A tiszteletesnek 1-1 órai különbséggel külön kellett igét hirdetni úrvacsorát kiszolgáltatni mind a német, mind a magyar közösség részére. Mind a két nyelven tudnia kellett ahhoz, hogy feladatát maradéktalanul teljesíthesse. Vasárnap délután a német református fiatalok számára még külön istentiszteletet is tartania kellett. Karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és adventkor az első napon mindig a magyarok számára, második napon pedig a németek számára osztott úrvacsorát. Az anyakönyveket is két nyelven vezették. Az elkülönülés olymértékű volt magyar és német reformátusok között, hogy még külön bábát is tartottak. Ma „a református templomban német nyelvű mise havonta egyszer, a hó utolsó vasárnapján van, de a fiatalokat nem érdekli. Az egész egyház, ha 240 lelket számlál, de csak 30-40 jár templomba. Mi a feleségemmel inkább a németre megyünk. A svábok egyébként szeretnek a német misére járni. Az ima is jobban megy németül" – tudtam meg.

Az evangélikusoknál is két eklézsiát tartottak fenn, egyet a magyarok, egyet a németek részére. Hívek tekintetében itt is a németek voltak többen. Hasonlóan a reformátusokhoz, az evangélikusoknak is csak egy lelkipásztoruk és egy templomuk[175] volt, de a templom-toronyban külön harangot helyeztek el maguknak a magyarok és a németek. Különböztek keresztelési, konfirmációs és temetkezési szokásaikban is. A 18. század folyamán az evangélikusok egy fedél alatt működő magyar és német iskolát tartottak fenn, az iskolai oktatásban azonban nem volt különválás. Az evangélikus templomban vasárnap ½10-kor van magyar nyelvű, szombatonként 5 órakor a német nyelvű istentiszteletet tartják.

Történetileg az etnikailag elkülönült két evangélikus és két református közösséget keresztbe kasul metszették át az ellentétek. Mindenki saját „oskolamesterre" tartott igényt, ha éppen a magyar evangélikusoknak nem volt ínyükre a német prédikátor, más faluból hívtak valakit az úrvacsora kiosztásához, csakhogy ne kelljen a németekhez fordulniuk. Ma a felekezeti ellentétek kevésbé éreztetik hatásukat. A gyönki svábok szerint „nagy szerencse, hogy a faluban mind a két felekezetnek fiatal lelkésze van, akik németül is tudnak, az ifjúságot is

[173] A zsidókat 1944-ben elhurcolták.

[174] A barokk stílusú templomot 1777. május 25-én szentelték fel. A korábbi fatorony helyébe 1736-ba emeltek téglatornyot.

[175] A betelepedés idején még két evangélikus templom működött. A ma látható evangélikus templom A neogótikusstílusban épült evangélikus templom 1896-ban készült el, a Dél-Dunántúl legnagyobb evangélikus temploma.

nagyszerűen összefogják. Az evangélikus tiszteletes úr most is táborba vitte a gyerekeket" – tudtam meg.

A felekezeti és etnikai ellentétek esetei közé tartoztak a vegyes házasságok is. A 20. század első feléig felekezetek vagy etnikumok között nem jöhetett létre vegyes házasság. Belejátszott az ellentétekbe az is, hogy a református magyarok jóval szegényebbek voltak a református németeknél. Az összeházasodás ma olyannyira összekeverte az embereket vallások és felekezetek között, hogy egy családban akár három vallás és két nemzetiség is előfordul. Ez a keveredés, bár az első és a második generáció sem örül neki, az ellentétek megszűnéséhez, egyfajta kiegyenlítődéshez vezet.

A gyönki katolikusok elő temploma a 14. században épült. Mivel a protestánsok üldözésére Gyönk protestáns földbirtokosainak védelme miatt nem került sor, a katolikusok nem kerülhettek többségben a faluban. Bár a Felvidékről érkezett magyarokkal megnőtt a gyönki katolikusok létszáma, a mai napi Szakadáton van a katolikusok anyaegyháza. A falu katolikus templomát 1926-ben avatták fel Krisztus Király tiszteletére. A misék nyelve magyar. A misék tartása és a hitoktatás mind a három egyház esetében rendszeres. A legelső információ, amit a megkérdezettek nemzetiségük mellett a tudomásomra hoztak, a vallásuk volt. Ez nagyon fontos identitáselem.

A felekezeti elkülönülés a túlvilágon is folytatódott. Az 1800-as években az itt élő felekezetek szerződést kötöttek, hogy az vezeti a temetőt, aki régebben van itt. A temetőt felekezetek szerint osztották fel, mivel csak felekezet szerint lehetett és lehet ma is temetni. A nagyobbik területen a református és az evangélikus egyház osztozott. A reformátusok temetőben nemzetiség között azonban már nem tettek különbséget, magyar, németet egyaránt ugyanarra a területre temettek el, ha vallásuk ugyanaz volt.[176] A kisebbik területre katolikusokat temetnek. Az 1920-as években jelentek meg Gyönkön a baptisták, akik mindenki számára hozzáférhető községi temető létrehozását követelték, ugyanis sem a reformátusok, sem az evangélikusok nem engedték a kivált baptistákat területükön temetkezni. A terület felosztásánál ismét megjelentek a hagyományos ellentétek. Ez ekkor éppen a ki kin jár át kérdésében jelentkezett. Zsidó temetőt 1963-ban kerítették el. Az egyházi kezelésben lévő temető területi felosztása ma is érvényes.

Asszimiláció

Az interetnikus kapcsolatok elemzésénél szót kell keríteni az asszimilációról, hisz bármilyen ellentétek feszítik is szét a felekezeteket és a nemzetiségeket, a többévszázados együttélés óhatatlanul és kölcsönösen szokások, nevek, elnevezések átvételére hajlamosít. A szórványként megjelenő németség a 19. századtól ki is volt téve az asszimilációnak, ami főként a városokban volt erőteljes. Szekszárd német lakossága például már a 19. század közepén kezdett elmagyarosodni de a nagyobb tömbben élő németség masszívan őrizte identitását. A németek magyarsággal szembeni viszonyát kezdetben az óvatosság jellemezte, különösen akkor, ha protestáns vallásuk miatt fokozottan érezhették számkivetettségüket. Példaként említhetjük azt is, hogy habár a dél-dunántúli evangélikusok zöme német volt, a főesperesek és az alesperesek közt a magyarok voltak túlsúlyban. Bár a gyönki középfokú tanintézet más nemzetiségű és vallású tanulókat is befogadott, legendás volt a németek különállása. A németeket már a 19. század második felétől kezdve számos rendelettel akarták a korlátozni. Településnevek magyarosítása, magyar jegyző a falvakba, az istentiszteleteken a

[176] Temetés: németül, zenével csak katonát temettek

magyar nyelv használatának kötelezővé tétele, a magyar nyelv kötelező oktatása, a jellegzetes nemzetiségi ruhadarabok hordásának megtiltása állt a magyarosítási tervekben.

Köszönhetően a polgárosodó életmódnak, Gyönk zártsága két világháború között kezdett oldódni. A kézi hímzéseket lassan kezdte felváltani a gyári csipke, a német motívumvilágba pedig a magyarok mintái is belekeveredtek. Gyönk hagyományos viselete, a kékfestő ruhákat, a fekete menyasszonyi ruhát egyre inkább felváltotta a színek világa. Gyönkön ma senki nem jár népviseletbe. A nyelvi asszimilációt a kollektív büntetésként kiszabott anyanyelv-használati tilalom is elősegítette. „A felesége a gyerekekkel magyarul beszélt, mikor a hazajöttem a fogságból, kérdeztem, a gyerekek miért nem tudnak svábul? Németet se tanultak. A kommunisták mindig ránk szóltak „beszéljünk rendesen" – állította egy interjú-alanyom az első generációból.

A rendeletek hatására-e, vagy önkéntesen, de a német vezetéknevek megtartása és a természetes német keresztnévadás mellett magyar keresztnevek is megjelentek. Az anyakönyvekben egyre gyakrabban írnak be magyar, vagy magyar írásmóddal írt német keresztneveket. Ilyen a Kata, Örzse, Erzsébet, Margit, György, Katalin, János, Zsuzsa, Ferencz, István, András, Mihály, vagy Henrik, Konrád, Jákob.

Elsősorban a férfinevek között gyakori manapság is a német keresztnév. Leggyakrabban a Henrik, a Konrád neveket anyakönyvezik. „Amikor én fiatal voltam Margit, Erzsébet Krisztina volt a leggyakoribb név. Én is Erzsébet vagyok. A fiúknál inkább adtak német neveket" – meséli egy 73 éves asszony. Az első generáció névadási szokásaiban a divat játszik szerepet, nem a németség tudata.

Egy másik vélemény szerint: „Asszimilációt itt felgyorsította a járási székhely, a nagy keveredés. A protestáns vallási elkülönülés, ami másutt az asszimiláció ellen hatott, itt nem éreztette hatását. Szóval több generáció kimaradt az etnikai szocializációból."

A vegyes házasságoknak egyre gyorsabb elterjedésével az asszimiláció feltartóztathatatlanul halad előre. Egy első generációs házaspár meséli: „Mindkét fiunk magyar lányt vett feleségül. Most mit tegyünk. Ma már nem lehet megmondani, hogy ezt vagy ezt nem veheted el. Nem hallgatnak ránk. A gyerekeink alig beszélnek már svábul, az unokáink, meg semmit se. Nincs rá szükségünk, azt mondják. Németül azért tanulnak".

Az asszimilációban szerepet játszott a névmagyarosítás, amit állások betöltése miatt, vagy félelemből tettek meg a németek. Magyarosítás háború előtt: parasztok is VB ellenében magyar érzelem hangsúlyozására

Részlet egy 68 éves férfival észült interjúból: „48-ban a magyarok felállítottak egy akasztófát és ráírták, hogy a svábokat erre kell felhúzni. Nem mert akkor senki svábul beszélni. Még a nevét sem mondta ki senki szívesen. Az én apám csak azért lehetett kisbíró, mert megváltoztatta a nevét. Apám testvére már sokkal régebben, 1942-ben magyarosított, mert Budapesten villamosvezető volt, így aztán az apám is felvette a nevet. Háború előtt is voltak magyarosítások tömegével, német névvel még bírósági kézbesítő, útkaparó sem lehetett az ember, nem beszélve banki alkalmazottról, jegyzőről, főjegyzőről, de még Tsz elnök sem lehetett, akinek sváb neve volt. Így lett aztán a Reinigből Raj, a Zirkeből Zengő, a Lerchből Lenti, a Wilhelmből Vári, a Muthból Marosi vagy Márki, a Weilből Várkonyi, a Beckerből Bérdi, Nörtlingből Nánási. Aki állami alkalmazott, postás, tanító, jegyző vasutas akart lenni, vagy egyetemre akart menni, ott nem volt mese, magyarosítani kellett.

„Mi az mi még sváb a mi életünkben? A munkához való hozzáállás. Erről nem tudtunk leszokni. A régi ételek közül néhányat még főzünk, már az étel és a ruházat sem sváb. Ha mi meghalunk, nem marad itt Gyönkön itteni sváb. Legfeljebb csak az, aki beházasodott és most annak mondja magát, de semmi köze hozzánk" – állapítja meg egy 80 év körüli asszony.

Az asszimiláció egyértelmű jelensége, hogy az etnikai kultúra, mint oly sok más településen, Gyönkön is bevonult a múzeumba, halott múzeumi kultúrává vált. A gyönki Német Nemzetiségi Tájházat 1983-ban rendezték be Lackner Aladár evangélikus esperes gyűjteményének darabjaival.

Származás és nyelvhasználat

3. táblázat. Magyarok és németek megoszlásának adatai:

		Származás[177]		Anyanyelv	
év	összlak.	német	magyar	német	magyar
1900	3189			2145	1049
1930	3156			1787	1364
1941	3074	1407	1364	1953	1117
1949	2934	201	2729	112	2756
1960	2847	56	2791	428	2419
1980	2463	78	2385	140	2295
1990	2288	180	2008	209	1995
2001	2240	274	1966	181	2059

A származást tekintve folyamatos csökkenésnek lehetünk szemtanúi. 1941-ben körülbelül egyforma létszámot erőteljesen lecsökkentette az oroszországi kényszermunkában elhunytak száma, a kitelepítés. A bevallások számát nagymértékben befolyásolta a háború utáni represszióktól való félelem is. A mélypont 1960-ban volt, amikor a falu lakosságának csupán 2 százaléka állította magáról, hogy német. A 2001-es bevallások növekedése 1990-hez képest nem számottevő ugyan, de 1960-hoz képest 10 százalékos növekedés tapasztalható. A legidősebb korosztály véleménye szerint Gyönkön a svábság hamarosan ki fog halni. Túl soknak találják a vegyes házasságokat és nagy az elvándorlás is.

Az anyanyelvi bevallások trendje hullámzó. Jelentős csökkenést következett be a háború után, majd 1960-hoz képest további csökkenést mutatkozik. 1970-ben a népszámláláson csak az anyanyelv bevallását kérték. Gyönkön ez a szám 1980-ra tovább csökkent 140-re. AZ 1990-es növekedést ismét csökkenés követte. A bevallások ingadozását az elvándorlással és betelepedők számának változásával magyarázhatjuk.

A német reformátusok és evangélikus ősgyönkieknek tartják magukat. Mind a két felekezethez tartozók ugyanazt a dialektust beszélik. „Hessenből jöhettek mindketten, mert a mai hesseniek értik, amit beszélünk, de azért helyi dolgok is kialakultak” – mondják. „Ahogy mi beszélünk, az nagyon hasonlít *hochdájcshoz*. Az iskolában én németül tanultam, még a gót betűket is ismerem. Itt a faluban a svábok majdnem mind jól beszélnek *hochdájcsul* is. Otthon, egymás között svábul és magyarul is beszélünk. Így is, úgy is, ahogy éppen jön” – mondja egy 80 éves férfi.

[177] Származási összeírás először 1941-en volt. 1970-ben sem kérdeztek rá a származásra, csupán az anyanyelvre. Ekkor 124 fő állította magáról, hogy anyanyelve német.

„Mi egyformán beszélünk így is, úgy is, ahogy éppen kívánkozik. Egyformán szeretjük mind a két nyelvet." „Ahogy a faluban megszólítanak, úgy válaszolok." „Azt mondják, milyen jó nekünk, hogy két nyelvet beszélünk. Hát nem volt mindig ilyen jó!" „ Én németül álmodok, de magyarul gondolkodok." „Az én kitelepített nagynéném még kinn is magyarul számol." „Nálam a magyar, a német és utána a sváb a sorrend. Magyarul tudok a legjobban, az iskolában jól megtanultam németül, svábul meg csak otthon a nagyanyáméktól. Az én gyerekeim már csak németül tudnak, svábul nem." „Ha magyarok között vagyok, magyarul tudok jobban, ha németek között, akkor németül.

„Mást nyelvjárást beszélnek a teveliek és a varsádiak, Gy. bácsi felesége megtanult teveliül. Például a szakajtó Varsádon: *packkárb*, Tevelen *szimpedli*.

Az első generáció nyelvhasználatát kettősség jellemzi. Odahaza házastársukkal svábul beszélnek.[178] „Anyám sváb, úgy is beszélt. Az apám magyar református iskolába járt. Én is jobban beszélek magyarul, sajnos, pedig illene németül. Egymást közt svábul beszélünk, de csak felejtek. Nem lenne szabad elfelejteni. Szerencsére a gyerekek tudnak németül" – mondja egy 82 éves férfi.

Az első generáció szülei értettek magyarul, de nemigen beszéltek. „Három hetven éves vagyok, így beszélt a nagymamám" – meséli egy második generációs asszony. „Anyámnak is sokszor mondanom kell, *Mutti, zág dájcs,* mert nem értem." „Anyám, szegény, alig beszélt magyarul. Ilyeneket mondott: *Én szegény Heini Schott Oroszország fogdmeg volt, Oh de szép süske füled van* (szép malacaid vannak), *ereszd ki anyádat* (ereszd ki az anyadisznót), *hűség voltunk hazához, mégis elveszik a fő*d" – emlékezik vissza egy idős asszony.

Az első generáció gyermekei esetenként már nem értik a gyönki dialektust. „Eleinte nem is beszéltem velük csak magyarul. Ha nem akartuk hogy megértsék, mit beszélünk, akkor svábul beszéltünk. Aztán már mindegy volt, mert a nagyanyjuktól csak megtanultak svábul is. Hol így, hol úgy beszélünk velük, de ők inkább a magyart szeretik" – mondja egy első generációs férfi. – „Ez azonban szinten minden családban változó. Van, ahol még az unokák is jól beszélnek, mint a B.-ék unokája is. A mieink meg nem tudnak egy szót se."

„Tudni kell nekünk magyarul, mert ha kilépünk a kapun, akkor másként nem szólalhatunk meg. Az önkormányzatban tud ott egy-két ember, de azok se beszélnek. Biztos a hivatalban nem szabad nekik" – vélekedik egy idős férfi. Ugyancsak az első generációból: „Tudunk mi magyarul, jól, de ha kinyitjuk a szánkat, észrevenni, hogy svábok vagyunk. Valahogy csak nem úgy beszélünk. mint a magyarok."

„Mi a *tájcsstárf*ban laktunk. Az utcán csak találkoztunk magyar gyerekekkel, és megtanultunk egymástól. Én is az utcán a magyar gyerekektől tanultam magyarul, aztán magyar iskolába jártunk. Ma már jobban tudok, értek, beszélek magyarul, mint az anyanyelvemen. A svábnál nincs meg az a gyakorlat – állítja egy 62 éves férfi.

„A nagyanyám még egy szót sem tudott magyarul. A papám már igen, a mamám pedig értett, de nem beszélt. Otthon sváb környezetben nőtt fel, de óvodában már magyarul tanultam. Az iskolában felerészben németül, felerészben magyarul. A nagyobb fiam ért is, beszél is svábul, kisebbik ért, de nem beszél. Az unokák meg már semmit" – meséli egy 74 éves asszony.

Egy második generációs asszony azt mesélte: „Az idősebb testvéreimmel, akik még a háború előtt születtek, azokkal még csak svábul beszéltek a szüleim Velem már magyarul is, de a

[178] Svábról nyelv nem létezik. Az itt élő németek nevezik így saját nyelvüket. Ezek a dialektusok Magyarországon kialakult településdialektusok. A közhasználatban lévő sváb szót származásukra és anyanyelvükre felváltva használják a némettel. Ezért az idézetekben előfordul mind a két változat.

később született három testvéremmel már csak magyarul. Gyerekkorunkban az idősebekkel csak svábul beszéltek, velünk meg magyarul."

Részlet egy interjúból – interjúalanyom második generációs 48 éves asszony: „Az én szüleim és nagyszüleim csak svábul beszéltek otthon és annak is vallották magukat. Az én generációmba sokan mentünk férjhez magyarokhoz és mivel ők nem beszéltek németül, mert szerintem németet kell mondani, nem svábot, így aztán csak magyarul beszéltünk a gyerekekkel. Az én gyerekeim magyarnak vallják magukat. az anyanyelvük magyar. Már én is azt mondanám, hogy magyar az anyanyelvem, de bizonyos dolgokat csak németül tudok mondani."

A sváb nyelv a fiatalok körében nem népszerű. Presztízse csak az irodalmi németnek van. „A felmenők otthon csak svábul beszélnek. Kértem őket, hogy legalább nyilvános helyen ne karattyoljanak svábul" – mondja egy 40 körüli férfi.

A második generáció megkérdezett tagjai esetében az elsőnek megtanult nyelv a sváb volt. „Az én nagyszüleim az egyik leggazdagabb család volt a faluban. Tőlük tanultam svábul, mert náluk nevelkedtem az óvodáig. Sokan voltunk így a mi generációnkban, akik csak az óvodában tanultak meg magyarul. Aztán lassan már máshogy nem is beszéltünk" – meséli egy 55 diplomás éves férfi.

„Én három éves koromig nem tudtam magyarul. Az egyik nagyanyám soha nem tanult meg magyarul. Érteni értett valamit, de nem beszélt. Engem ő nevelt. Később aztán megtanultam magyarul, és csak magyarul beszéltem otthon a szüleimmel, de hogy tudjak svábul is, fogadtak mellém egy sváb nevelőnőt. Így aztán mind a két nyelvet egyformán jól beszélem."

Érdemes mg kitérni a 2001-ben elvégzett népszámlálás adataira. Ekkor a származáson, és az anyanyelven túl regisztrálták a kultúrához kötődők és az anyanyelvet családi, baráti körben használók számát is. Az adatokat a következő táblázat mutatja:

4. táblázat. 2001. népszámlálás

Nemzetiségi hovatartozás	274 fő
Anyanyelv	181 fő
Nyelvet családi, baráti körben rendszeresen használók	177 fő
Német kultúrához kötődők	463 fő
Gyönk összlakossága	2240 fő

2001-ben Gyönk lakossága összesen 2240 fő volt. Az adatok egyértelműen mutatják, hogy a II. világháború után jelentősen megcsappanó németség Gyönkön nem talált magára, mindössze a lakosság 12 százaléka vallotta magát németnek.[179] Míg más német falvakban a nemzetiségi hovatartozást illetően jelentős emelkedés volt tapasztalható, Gyönkön a 1990-hez képest, amikor 180 fő vallotta magát németnek, a növekedés nem kiugró. Ugyanakkor az anyanyelvi bevallások csökkenése sem jelentős, és az anyanyelvi bevallások száma összhangban van a nyelvet családi, baráti körben rendszeresen használók számával. A német

[179] Sajnos korösszetételben nem tudtam megvizsgálni az adatokat, de tapasztalataim alapján elsősorban az első generációból kerültek a magukat németnek vallók. Ennél azonban becslésem szerint több német van Gyönkön, de köztudomású, hogy a felmérések adatai és a konkrét, valóságos számok között midig eltérések vannak.

kultúrához kötődök száma arra utal, hogy ma már a fiatalabb generációk sem a nemzetiségi hovatartozáson, sem az anyanyelven keresztül nem tudják etnikai identitásukat megélni, az egyetlen terület számukra a kultúra, a kulturális hagyományok megőrzése és ápolása, a tánc- és énekcsoportok maradnak (vö. Gyivicsány 1993; Bindorffer 2001).

A magyar nemzeti identitás

A faluban élő németségnek kettős identitása van. Identitáskonstrukciójában egyszerre van jelen a sváb etnikai és a magyar nemzeti identitás. Az identitáselemek aránya generációnként eltérő képet mutat. A legidősebbek sokkal inkább tartják magukat németnek, mint magyarnak, míg a középgeneráció és a fiatalok inkább magyarnak vallják magukat. Származásukat azonban nem tagadják meg, csoporttagságukban azonban bizonytalanságok mutatkoznak. Ez több tényezőre vezethető vissza. Egyrészt történelmi, vallási gyökerei vannak, másrészt az 1945 utáni magyar szocializációs folyamatokat jelzik.

A közösen megélt történelmi sors fontos identitásalakító tényező. A haza sorsáért való aggódás, a megvédéséért vívott közös küzdelem a magyar hazafiság és nemzeti identitás fontos alakító tényezője. A gyönki németek magyarságtudatának kezdetei 1848-ra nyúlnak vissza. Ez a folyamat szorosan összefügg a gimnázium szellemiségével, ahol németül oktattak, de a magyar szellemiség is táptalajra lelt. Tolna megyében a reformellenzék győzött és a gimnázium tantestülete a diákokkal egyetemben a polgári társadalmat megteremteni szándékozó forradalom mellé állt.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc elsősorban a község értelmiségét, a gimnázium tanárait és tanulóit hozta lázba és a magyar hazafiság szép példáját mutatták.[180] A földtulajdonnal rendelkező telkes parasztságot azonban nemcsak Gyönkön, de a környező falvakban is, sokkal jobban érdekelte a gazdaság, az aratás és a betakarítási munkálatok, és nem szívesen jelentkeztek nemzetőrnek. 1848-ban azonban Gyönköt kötelezték, hogy állítson ki 47 újoncot. Az újoncok között voltak magyarok is, de többségük – 35 fő – sváb volt. Kétségtelen, hogy a forradalom eseményei nem alakították ki azt a nagyobb lélekszámot magával ragadó együttérzései formát, ami a Budapest környéki sváb települések máig élő hagyományaiban megőrződött. [181] A magyar hazafiság és a nemzeti identitás felé fordulás alig lépte át az értelmiség világának határát, nem szerzett tömegesen híveket a parasztság körében. A falu történelmi emlékezetében azonban úgy él, hogy derekasan kivették részüket az szabadságharcból, és 1848-ban a gyönki svábok is részt vettek az ozorai csatában az osztrákok ellen. Bárhogy is történt, ez a németek esetében a közös történelmi sors elismerését, a közös hazáért való aggódást jelenti.

A sváb falvak többségében az egyház jelenti az egyetlen olyan intézményt, amely a közel 300 évvel ezelőtti betelepülés óta a normakereteket és a töretlen folytonosságot biztosította, de így van ez Tolna megye protestáns falvaiban is. A vallásosság, a hit a svábok etnikai identitásának mindig is fontos elemét jelentette. A falvakban az egyházi vezetők, papok és lelkészek, kántorok, és egyházi tanítók mindig meghatározó személyiségek, szellemi vezetők voltak. A katolikus vallásnak a csoport életében – történeti koronként változóan – elválasztó,

[180] Önkéntesként harcolt a tanárok közül Dr. Heiszler József, Wimmer Theofil Ágoston, Kiss Gábor. A tanulók közül Petrich Ferenc Tóth József, Dömény József nevét őrizték meg a feljegyzések.

[181] A gyönkiek szerepéről az 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban Rákosi Viktor *Nemzetőrök Gyönkön* c. írásában így ír: Azóta mondják Tolnában, hogy Gyönkön négyen estek el a hazáért, azokat is ők maguk verték agyon."

integráló, akkulturáló és túlélési stratégiai funkciója egyaránt volt. A közösségen belül a vallás az egyéni szükségletek kielégítésén túl biztosította a csoporton belüli egyensúly fenntartását. A templomi szertartások, a vallásgyakorlás kollektív módjai jelentették az egyik legfontosabb alkalmat ahhoz, hogy a közösség megélhesse önmagát akkor, amikor más területek kiestek az etnikai önazonosság reprezentációjának lehetőségei közül. A vallás a túlélésért folytatott küzdelemben konok egységbe forrasztott; biztosította a csoport fennmaradását, és erősítette kohézióját.

A kulturális összetartozásban a keresztény vallás integráló tényező az európai népek között. Az egymással érintkező kulturális területek között az idő, a kor és a szükségletek által meghatározottan integrálódási folyamatok mennek végbe. A kultúra jellege, tartalma elősegítheti vagy megakadályozhatja ezt a folyamatot. A kulturális különbözőség leginkább az etnikai tagolódás mentén fogalmazható meg. A közös vallás azonban az etnikai különbségek kiegyenlítődése felé vezethet. A közös vallás elősegíti a kulturális egységesülést, míg a felekezeti különbségek a kulturális elkülönülés a differenciáció irányába hatnak. A magyarországi katolikus svábok nemzeti identitásának kialakulásában döntő szerep jutott a vallásnak, míg a többségével ellentétes protestáns vallások elkülönítették a svábokat a magyaroktól, sőt a többségi katolikus sváboktól is. Míg katolikus sváboknál a vallásnak olyannyira fontos szerepe volt életükben, hogy például házasságkötésnél fontosabbnak tartották a származásnál is, addig a gyönki protestánsoknál történetileg visszamenőleg gyakoriak a vallásilag vegyes házasságok. A protestánsokat Gyönkön mind a vallás, mind az etnikai hovatartozás elkülönítette a többségi magyarságtól. A vallás bázisán nem fejlődhetett ki nemzeti identitás.

Pedig „a nemzet mint a modern társadalom egyik alapintézménye" további intézményekkel, köztük „a nemzeti egység ideológiai alapját és nemzeti lét teleologikus megalapozását" adó, és „a nemzet, a magyarság ... között összekötő kapocsként szolgáló" egyházzal és a hittel kapcsolódik össze (Lázár 1996: 22). Az katolikus egyház és a hit, a közös kultuszok, rítusok, szertartások, ünnepek, közös imák, vallásgyakorlási formák nem csak nemzet és magyarság, hanem magyarság és svábság között is összekötő kapcsot jelentettek. A kevert etnikumú területek lakói vallásgyakorlásának és nemzeti tudatának kapcsolatában a közös vallás és a nemzethez tartozás érzésének kölcsönhatása, egymást erősítő szerepe kimutatható. Ebben a folyamatban a nyelv és „ezzel párhuzamosan az eltérő kultúrának az elkülönítő szerepe pedig minimálisra csökkent" (Barna 1996: 209). A katolikus egyház és az általa megjelenített vallási szimbólumok nem csak vallási, de társadalmi kontextusokat is alkottak, amelyeken belül bevándoroltak akkulturálódhattak a magyarokhoz. A magyar és a német katolicizmus egyforma rituáléja, a szentek tisztelete, a középkori alapokon nyugvó tisztelet, a kereszténység univerzális formái, miserendje, vizuális és térbeli alkotásai ismerősek voltak. A közös értékek, a tisztelet közös tárgyai lehetőséget teremtettek arra, hogy a többséggel együtt részt vegyenek a vallási ünnepekben, a közösen tisztelt szentek, így például a Szent Jobb vagy Szűz Mária, Magyarország nagyasszonya tiszteletében.

A protestáns svábok nemzeti identitása elsősorban a hazaszeretet talaján bontakozott ki. A vallásos és hazafias nevelés bázisa a gimnázium volt. A gyönki svábok mind az első, mind a második világháborúban együtt harcoltak a magyarokkal a hazáért. Az elesettek nevét a gimnázium melletti parkban álló obeliszk őrzi.

A magyar identitás kialakulása felé mutat az a tény, hogy 1918-ban a Tér és Utcaszépítő Egyesület javaslatára több utcanevet megváltoztattak. Ekkor kapta nevét a Rákóczi, az Arany János, a Petőfi, a Jókai és a Széchenyi utca, valamint a Deák tér.

A mai itt élő németek egyértelműen Magyarországot tartják hazájuknak. Ime néhány vélemény: „Én itt vagyok itthon, nem is kívánkoztam soha el, pedig a kitelepítetteknek sokkal

jobb helyzetük van" – vallja egy eső generációs asszony. – „A sok kitelepítettnek haza húz a szíve, nem tudnak elszakadni a szülőföldtől, ez a hazájuk." „Itt születtem, itt nevelkedtem. Most hova? Ez a hazám." „A német himnusz? Ha hallanám, biztos felismerném, de így nem tudom." „Kijárunk rendszeresen rokonlátogatásra, jól megy nekik, hívtak is, de én nem tudnék megszokni ott. Kinn dolgozom 1-2 hónapot és már jönnöm kell haza." „Csak annyit tudunk Németországról, amit az iskolában tanultunk. De ez mindet nem is érdekel. Mi itt élünk, sose akartunk innen elmenni. A svábok mindig jól érezték magukat Magyarországon." „16 éves voltam a kitelepítéskor. Sok rokonomat elvitték. Elmehettem volna innen százszor is, de nem tudtam itt hagyni ez a fatornyos hazát."

Párválasztás, házasság, lakodalom, család

A párválasztás és a házasság kérdésének jelentős szerep van mind az asszimilációban, mind az interetnikus kapcsolatok alakulásában. A vegyes házasságok felszámolják a zártságot, az elkülönülést, békülékenyebbé teszik az embereket egymás iránt, így a másik elfogadására sokkal nagyobb esély van.

A sváb szülők tradicionálisan maguk választottak párt gyermeküknek. Előfordult, hogy már gyermekkorukban eljegyezték őket. „Tudja, a vagyont vagyonhoz házasították, esténként a fiúk átjártak a szülők által kiszemelt lányos házakhoz, összeszoktatták a fiatalokat." A lányok esetében házasságot korán, még húsz éves koruk előtt, 16-18 éves korban megkötötték. Egy 20 éves lány már idősnek számított A házasságkötésnél a szerelem nem játszott szerepet. Sokkal fontosabb volt, hogy a fiú legalább két évvel legyen idősebb a leánynál, de előfordult az is, hogy sokkal idősebbnek adták. A fiúk igyekeztek a katonaság után még 22 éves koruk előtt megnősülni.

A vagyoni szempontokon túl a párválasztásban az etnikai és a vallási hovatartozás játszott szerepet. „Magyarhoz nem sokan házasodtak, de ha igen, akkor a vallás számított. Ha valaki katolikus volt Gyönkön, akkor az Szakadátra járt át. Vagy elment Hőgyészre, Diósberénybe" – mesélték.

A családok létszáma nagy volt, egy-egy családban 8-10 gyermek is született. A gyermekeknek segíteniük kellett a gazdaságban és öregkorukban el kellett tartaniuk szüleiket XX. századra a szülők házastársat kiválasztó szerepe továbbra is fennállt, de repedések mutatkoztak rajta. Már a század elején előfordultak kiházasodások. Először csak az etnikai különbségeket hagyták figyelmen kívül, majd a II. világháború után a felekezetieket is.

„A vallások között régen nehéz volt, evangélikusok sem házasodtak össze reformátusokkal, reformátusok sem az evangélikusokkal. Mindketten tartották magukat. Az én nagymamám nem engedte meg a fiának, hogy elvegye az anyámat, ezért házasságon kívül születettem" – meséli egy ma 75 éves férfi.

A két protestáns vallás közötti összeházasodást azonban többnyire elfogadták. A német származású lakosság a falun belüli összeházasodás, vagy a keresztszülői vonalon rokonsági hálót alkotott. Amikor nem volt gond a vallási vegyes házasság, az esketés általában a nő vallásának megfelelő templomban történt, a gyerekek pedig apjuk vallását követték. [182]

„Az evangélikus német együtt jár az evangélikus magyarral, de a reformátusok különcködnek. Régebben azt sem nézték jó szemmel, ha kiházasodtak a vallásból, mert a vagyont az egyházban kellett tartani. A református még csak elment, de elzavarták volna azt a fiút, aki

[182] Legtöbb esetben ma is így van.

katolikus lányt vesz el. Katolikus evangélikus házasság fehér holló, inkább a szegények között, ha előfordult egyáltalán, mert ott nem volt vagyon, aminek egyben kellett maradnia. „

„Régen egymás között házasodtak a reformátusok, kivétel, ha vagyon miatt, vagy ha a fiú teherbe ejtette a lányt. De ezeket aztán nagyon kibeszélték. A reformátusok nagyon adtak arra, hogy ne házasodjanak ki" – állítja nagyszüleire hivatkozva egy harmadik generációs értelmiségi lány és így folytatja: „Ma már lehetetlen lenne betartani ezeket a szokásokat és nincs is értelme. Szegény dédnagyszüleim! Talán nem is tudták, mi a szerelem. De a nagyanyám azt mondja, hogy már a háború előtt is előfordult, hogy kiházasodtak."

A visszaemlékezők szerint a vegyes házasságok már a '40-es években elkezdődtek azelőtt szinte egyáltalán nem fordult elő. 1943-ban egy evangélikus sváb fiú vett el egy református magyar lány.

A párválasztás szokásai gyökeresen átalakulták a II. világháború után. Nagyon sok németet kitelepítettek, megfogyatkozott a párválasztáskor számba jöhető etnikai és vallási értelemben is megfelelő házastársak száma. Ha a lányok nem akartak pártában maradni, vagy a fiúk agglegények maradni, sokuk számára nem volt más választás, mint a vegyes házasság.

Egy most 47 éves ember mesélte: „Anyámék kiszemelték nekem a sváb lányt, ahogy az régen szokás volt. De én nem mentem bele. Az én feleségem magyar. Igaz a lakodalmunkban sváb zene és tánc volt. Ismerik azt a magyarok is. Nagyon szeretek keringőzni, ez a legszebb tánc a világon. Én csárdást még húszat nem jártam."

Egy második generációs asszony interjújából: „Varsádról betelepült magyar fiúhoz mentem férjhez. Mi heten vagyunk testvérek. Szüleim az első gyereknél ragaszkodtak a homogén házassághoz, magyar fiút nem engedtek a nővérem közelébe. Csak svábhoz mehetett. Nagyon rossz házasságot kötött, hiába volt sváb a fiú. Azóta a szüleim nem szólnak bele. Van a családban székely, és felvidéki vő. Ma már a vallás sem érdekes. Én katolikus vagyok, katolikus sváb, a férjem meg református, református magyar."

„ A dédnagyanyám evangélikus volt, de mi reformátusok. Hát csak nem volt hajlandó eljönni a konfirmációnkra. Úgy csúfolta a reformátusokat, hogy „nagyfejű, kisfejű református."

„Én evangélikus vagyok, a férjem egy más faluból jött katolikus. A gyerek is evangélikus. De legalább mind svábok vagyunk" – sóhajtott fel az etnikai keveredésre utalva egy fiatalasszony.

Egy igen különleges családi vallási keveredésről számolt be egy 76 éves asszony: „Én apai részről magyar, anyai részről sváb vagyok. Vallásomat tekintve református. Szüleim mindketten gyönkiek. Az anyám azonban evangélikus volt, és mivel a gyerekek az apa vallását követték, lettem én református. Apám magyar létére a német nyelvű református iskolába járt. A század elején ritkaság volt, hogy valaki vegyes házasságot kössön, nem hogy nem sváb, de még csak nem is evangélikus. Az apám bíró volt, talán azért is engedhette meg magának, mert a magyarok is tartották, hogy magyar fiú magyart lányt vegyen el. Az anyám teljesen elmagyarosodott az apám mellett, magyar ételeket főzött.

Én aztán egy evangélikus némethez mentem férjhez 1944-ben és a gyerekeket is mind evangélikus hitre kereszteltük. A családban ebből nem volt vita, egyszer az evangélikus, egyszer a református istentiszteletre mentünk. bár a faluban volt német magyar ellentét, a mi családunkban nem volt szokás, nem különböztettük meg a népeket se felekezet, se etnikum szerint. Az apámnak volt egy cséplőgépe, sváb, magyar egyaránt dolgozott rajta."

A felekezetileg vegyes házasság egy további példája: „Én teveli származású katolikus sváb vagyok, a feleségem meg evangélikus sváb, szintén nem gyönki. Házasságunk katolikus templomban volt. Régebben ez kizárt volt. A háború után, a kitelepítés után egyikünknek sem

maradt semmije. Szabaton pusztára kerültünk mindketten dolgozni, ott találkoztunk. Összeházasodtuk és így jöttünk Gyönkre. Az itteni svábok befogadtak bennünket, soha nem volt problémánk egymással. Nem éreztük jött-mentnek magunkat."

„Mindkét fiam magyar lányt vett el. Az egyik itteni reformátust, a másik diósberényi katolikust. De a katolikus menyem is a református templomba jár" – mondja egy 68 éves asszony.

„Az összeházasodás a hatvanas évektől egyre gyakoribbá vált, ma pedig általános, mindennapi jelenség, A mai fiatalok nem különböztetik meg egymást sem vallás sem etnikai származás szerint. Nem egy családdal találkoztam, ahol családon belül több felekezet is képviselteti magát. Én evangélikus vagyok, a feleségem református. Mindketten németek. A lányom férje felvidéki református magyar, a fiam evangélikus, de katolikus német lányt vett feleségül. Már mi sem a valláshoz házasodtunk. Nálunk szóba sem jöhetett, hogy ne azt válasszák, akit akarnak" – mondja el középgenerációs férfi. Egy másik családban a férj evangélikus német, felesége alföldi katolikus, lányuk az apja után evangélikus, férje viszont református magyar. Az unokákat pedig a ciszterci tákhoz járatják tanulni.

„Az én férjem felvidéki református magyar. Mikor hozzá akartam menni a férjemhez anyám jajgatott és nem akarta, hogy hozzámenjek. „De hát kislányom, ez felvidéki!" – ez volt a legnagyobb baja.

A vegyes házasságok az etnikai halál képét is megjelenítik az idősek fejében. „Kevés a tiszta sváb család. Van egy gyenge német mag, de az összeházasodás miatt lassan kiveszünk. Azelőtt csak a faluban házasodtak az emberek, ma keveredtek. Meg kevés a gyerekutánpótlás, az én gyerekkoromban az átlag két-három gyerek volt, ma meg alig születik 1-2 gyerek egy egész évben" – meséli egy 83 éves idős ember.

A párválasztás megváltozott szokásai és a modernizáció a lakodalmas szokásokban is változásokat hoztak. Hagyományos sváb esküvőt és lakodalmat ma már nem tartanak Gyönkön, a lakodalom lakodalmas formájában folklorizálódott és a tánccsoport műsorában felkerült a színpadra. A szokások szerint nem lehetett akármikor házasodni. „Tavasszal vagy ősszel volt itt az ideje a házasságkötésnek, júniusban már nem lehetett lakodalmat tartani, mert a földön kellett dolgozni és nem volt rá idő. El volt vetve már a kukorica, azzal kellett törődni." „Az én nászéjszakám olyan volt, hogy lakodalom után hajnali háromkor már menni kellett lucernaszénát gyűjteni."

A vendégeket az esküvőre és a lakodalomba a násznagyok hívták meg. Kezükben szalagokkal és virágokkal díszített bottal, gomblyukukban a hagyományos német esküvői növénnyel, a rozmaringgal járták az ismerősöket, barátokat, rokonokat. A vőfély egy rokon fiatalember volt, de nem lehetett nős. Fúvós zenekar kíséretében mentek kikérni a menyasszonyt. A menyasszonykikérőt maguk írták, minden párnak külön.[183] Két egyforma kikérő soha nem hangzott el. Szokásban volt, hogy először egy gyermeklányt hoztak ki a szülők, azután egy öregasszony jelent meg az ajtóban. A menyasszony hagyományos fekete esküvői ruhában csak a harmadik sorra lépett ki a házból. A fúvószenekar a lakodalmas menet után haladt, így kísérték zeneszóval a házasulandókat a templomba és a lakodalom színhelyére. A lakodalmat háznál, vagy a kocsmában tartották.

[183] A svábok minden ünnepi köszöntöt, versikét maguk írtak, ezt kézírással a szerzők mindig egy könyvbe jegyzeték fel. A lakodalmas kikérő (Hochzeitspruch) mellett újévi köszöntőt is írtak. A fiatal fiúk január 1-én házról házra jártak és elmondták ezeket a versikéket. Disznóölésre is írtak versikéket.

A lakodalom három napig tartott, általában kedd és csütörtök között azért, mert így nem maradt el a hétvégi templomba menetel.[184]

„Kedden délelőtt kezdődött. Ez volt az előlakodalom, úgy mondtuk *kranzlovet abend* – ott volt az egész falu, és táncolt a fúvós zenére. Ha csak 200-300 személy vett részt, akkor azt nem is tartották nagy lakodalomnak, csak olyan kisebb félének. Polkát, keringőt táncoltunk, de volt csárdás is. Ugye már akkor is együtt laktunk a magyarokkal, el-eltanultunk egymástól egyet-mást. Mint a csárdást is. Azért persze a polka meg a keringő a legjobb" – emlékszik vissza egy első generációs asszony.

A lakodalmi ebéd menüje húslevesből, leveshúsból tormával és/vagy paradicsommártással, töltött káposztából, sült húsból, mákos, diós kalácsból, kuglófból állt. Délután tánc következett. Vacsorára töltött káposztát ettek, miközben ellopták a menyasszony cipőjét, amit a vőlegény váltott ki.[185] A menyasszonytánc után az ifjú asszony átöltözött, fejét kasmírkendővel kötötté be.[186]

„Amikor a mi lakodalmunk volt, vacsorára csibeleves, pörkölt volt rizzsel, meg csibehússal és disznóhússal kevert nokedli. Éjjel töltött káposztát, rántott, sült húsokat szolgáltak fel. Volt diós kalács, kuglóf, három féle, fahéjas, diós, csokoládés. A kuglófba *prominzlit*[187] kevertünk, hogy édes legyen. Persze bort ittunk. Gyönkön mindenkinek volt saját pincéje és saját bora" – mesélte egy idős asszony.

Szokás volt, hogy a férjet seprűvel verték el, hogy egész évben vigyázzon a feleségére és ne engedje ki az esküvő után négy hétig az utcára, nehogy visszaszökjön a szüleihez. Az ifjú házasok megajándékozása csak ezután következet. A szülők a lányuknak kötelező stafírungot adtak, ami 12 ingből, törölközőből és 12 pár gyapjúharisnyából állt. A keresztszülőktől párnákat kaptak.

„Mi ágyneműt, ruhaneműt, párnákat kaptunk. az a párna, amit a keresztszülők adtak, nem volt ám akármilyen. Az volt a *kovekéze*. Ez szépen kicifrázott párna volt" Hazamenetelkor a maradékból a cigányok kaptak vagy elosztották a vendégek között. Reggelire *laubkuche*[188] volt pálinkával, és *faulé*val[189] – folytatja interjúalanyom.

A lakodalom a harmadik nap a pincesoron fejeződött be, ahol érlelet túrógombócot, „*kvargli*t ettek".

Nagyon kicsi az igazi gyönki sváb mag, és az erős volt az összeházasodás miatt szabályos rokonsági háló szőtte össze a falut. Rokonságot nagyon tartották. „A feleségem nagyanyja minden temetésre elment, mert mindenki rokona volt a faluban" – hallottam egy 82 éves férfitól. A németek Gyönkön is lokálpatrióták voltak, nemigen mentek el. Találkoztam olyan idős nénivel, akinek édesapja a három házzal odébb lakó hasonló kórú asszony első unokatestvére volt.

Az utolsó hagyományos sváb lakodalmat a 40-es évek elején tartották. Jött a háború, a malenkij robot, a kitelepítés, a betelepítés. Nem volt, ki így házasosodhatott volna.

---

[184] Egyesek szerint az adakozás kimaradása érzékenyen érintette volna az eklézsiákat.

[185] A menyasszony cipőjének ellopása Dunabogdányban is ismert szokás.

[186] A gazdagok blüss ruhát, a szegényebbek bársony ruhát húztak.

[187] A prominzli felolvasztott cukorka.

[188] Gömbölyű foszlós kalács.

[189] Túróval.

Gyönk lakosai ma

1. A falu etnikai és felekezeti képe – az ellentétek továbbélése

A falu megőrizte valamikori kétpólusú etnikai képét – ma is magyarok és németek élnek együtt. Azonban sem a magyarok, sem a németek nem alkotnak egységet. A törésvonalak nemcsak a felekezetek között húzódnak, hanem az egyes etnikai csoportokon belül is aszerint, hogy ki honnan származik, mikor költözött a faluba, milyen származású és vallású párt választott. A németek és magyarok között egyaránt találhatunk evangélikusokat és reformátusokat, kisebb számban katolikusokat. Az evangélikus németek és reformátusok döntően tősgyökeres gyönkiek, de érkeztek evangélikus svábok Udvariból is. A katolikus németek a környező falvakból, Szakadátról, Tevelről, Varsádról, Diósberényből, Kisdorogról telepedtek be. A tősgyökeres gyönki református magyarok és evangélikusok mellé a Felvidékről református és katolikus magyarok érkeztek. Aki katolikus és magyar, az csak betelepült lehet, például Tevelről, Zsombáról, Varsádról, Miszláról.

Az általános iskolában mind a három felekezet oktat hittant.

A falu egyik vezetője szerint „a lakosság 30 százaléka mondható svábnak. Ebbe beletartoznak a betelepültek is.[190] A németek utánpótlást legfeljebb a 3 km-re fekvő katolikus Szakadátról kapnak és Tolna megye aprófalvaiból kapnak. 70 százalék magyar, felvidéki, erdélyi. A magyar népességet a református és evangélikus helybeli őslakosság, és a II. világháború után betelepített felvidékiek, a Bukovinán át Istensegítsről származók, Magyarország más vidékeiről, az Alföldről, Komárom megyéből, és a környékbeli falvakból betelepedett magyarok leszármazottai alkotják. Vallásukat tekintve egyaránt van köztük református és katolikus. A faluban él még kb. 100 cigány. Részben tősgyökeres német cigányok, katolikusok, német sintik, ahogy itt mondják, szintó cigányok. A cigányok másik részét a kolompár cigányok képezik. A két csoport nem érti egymás nyelvét. Magyarul beszélnek egymással és össze is házasodnak egymás között. A sintiket mindig nagy megbecsülés övezte.” A kolompár cigány családok jelenlétének azonban sem a németek, sem a magyarok nem örülnek, szociális problémaként érzékelik jelenlétüket. Ez szinte az egyetlen kérdés, amiben magyarok és németek, katolikusok, reformátusok és lutheránusok vita nélkül egyet értenek.

A település jelenlegi lakossági összetétele nem szerves fejlődés következtében alakult ki. A II. világháború utáni migrációs folyamatok átrendezték Gyönk az évszázadok folyamán kialakult lakosságszerkezetét. Ez a sok helyről érkezett sokféle ember és vallás, és tegyük hozzá politikai nézet, nehezen rendeződik össze közösséggé. A szervesülést tovább nehezíti, hogy Gyönk átjáró falu; nagy az el- és a bekötözés. Ez az állandó mozgás nehezíti a stabil együttélési szabályok egy közös normarend kialakulását, a másság elfogadásának szabályait és mindezek internalizálódását, szervesülését.

Az etnikai hovatartozást a gyengülő felekezeti ellentétek mellett az őslakos-betelepült ellentét is keresztbe metszi. Ezek az ellentétek azonban részben csak az első generációban élnek, akik történelmi tapasztalataik szerint ítélnek. Részlet egy másik interjúból: „Az önkormányzatban egyetlen gyönki őssváb sincs. Csak betelepültek és félsvábok.[191] A régi magyar Gyönköt a falu fogorvosa képviseli. A faluban a 60-80-as évek között betelepedett magyarok,

[190] A népszámlálási adatok soha nem egyeznek meg azokkal az adatokkal, amelyeket a településen élő lakosok állítanak.

[191] Az 1998-2002 közötti önkormányzati testületről van szó.

felvidékiek, erdélyiek találhatóak. A sváb származású képviselők, vannak ketten, Somogyból illetve Udvariból származnak. De már húsz éve sem voltak a helyiek a falu vezetői. A Tsz vagy a vállalatok vezetői, a Gimnázium és az iskola igazgatója se helybeli volt. A gimnáziumban például most egyetlen gyönki származású tanár sincs, az általános iskolában azonban négy falubeli sváb származású tanárnő dolgozik."

A németek falubeli szerepéről így nyilatkozott egy második generációs értelmiségi: „Vannak a régi svábok és az újsütetű svábok, a régi pártemberek! Jó üzlet ma svábnak lenni, akkor is, ha mi tudjuk, hogy nem is az, vagy csak félig, nem is idevalósi, nem is tud svábul. A legszebb, hogy a betelepített magyarok akarnak svábok lenni."

„Szinte elüldözik a gyönkieket, az unokám sem akar itt maradni. Ha igazságos akarok vele lenni, abból probléma lenne, ha itt maradna. A gimnáziumban ma gyönki sváb tanár nincs. Csak gáncsoskodnának vele" – állapítja meg egy harmadik generációs asszony.

Őslakos németek és betelepült németek, különösen, ha vallásuk más, sem mindig szívelik egymást. Számon tartják, ki milyen családból származik, mi a vallása, kivel házasodott össze és honnan jött. Ráadásul az őslakos németek között is ellentétek feszülnek, amelyek mind vallási, mind generációs köntösben megjelennek. Az etnikai hierarchia élén a saját etnikai csoporton belül az egyforma vallást követő svábok állnak, elsősorban is a gyönki születésűek. Őket követik a másik protestáns vallás képviselői, és a katolikus svábok. Sorrendet állítanak fel a betelepedés vagy helyben születés között is. ez a szempont átmetszi a vallási szempontokat a németek között. A magyarok csak ezután következnek, ugyancsak a fenti a felekezeti sorrendben. A betelepedés sorrendjében a hierarchia magasabb fokán a gyönki születésűek, majd a felvidékiek, a magyarországi magyarok, a bukovinai székelyek és a cigányok.

A vallást figyelembe véve még színesebb a Gyönk lakosságának mai képe. A reformátusok közé tartoznak az őslakos svábok és magyarok, de számos betelepülő család is ezt a vallást követi. A lutheránusok között csak őslakosokat találunk. A katolikusok között kevés számú őslakos van. Ezek elsősorban magyarok. A ma itt élő katolikusok zöme azonban akár német, akár magyar nemzetiségű, nem született gyönki, hanem betelepülő. A 60-as években az összeházasodás révén a lakosság fele németnek és magyarnak is vallhatja magát.

A németek a mai napig erősen pozitív önképet ápolnak magukról. Azt mondják, a németek csak mértékkel mulattak, mert sajnálták rá a pénzt. Mértékkel ettek, de rendszertők precízek, portájuk mindig rendes, a legszegényebbnél sincs piszok. A pozitív jelzők elsősorban a munkára fókuszálnak. „A svábok földtúró bolondok, nem mindenki dolgozik úgy, mint mi. Földek, kaszáló, szőlőkapálás, állatok. Mentünk a munka után, mint a bolondok, na." „Természetes volt, hogy reggel megyünk kapálni, este megyünk szénázni. Ez volt az életünk. Nagyon sokat dolgoztunk, nem értünk rá vendéget fogadni." „Egy csángónak azt mondtam: ha levágják mind a két kezünket, nekünk akkor is több lesz." „Arattam, csépeltem, éjjel kaszáltam a rétemet, szántottam a tarlót a teljes kimerülésig. A svábságban volt egy nagy akarat, csak azért is megmutatni. Bikát, disznót tartottam, dohányt termesztettem, aztán főmunkaidőben meg könyveltem" – meséli egy 82 éves férfi. „Na, volt ebben egy kis 'éhesség' is" – teszi hozzá a felesége. „A svábban az van: én többre viszem, mint a másik. A magyarok nem voltak ennyire bolondok. A falubeli magyarok azért igényelték a svábok földjeit, mert azt hitték azok maguktól teremnek." Van, aki megengedőbb: „A sváb szorgalmas, többnyire becsületes, nem kívánja a másét, de az övét nem adja. A magyarok is szorgalmasak, csak egy kicsit trehányabbak, többet mulatnak. Nem értenek annyira a földhöz." „Télen kosarat fontunk, seprőt kötöttünk cirokból és vesszőből, kapanyelet, villanyelet faragtunk." „Volt egy kötélfonó gépe a nagyapámnak. A föld mellett istrángot, kötőféket csinált.

A németországi németeket kevélyeknek, gőgöseknek tartják, akik lenézik a svábokat. A svábok egyszerűbbek, természetesebbek.

2. Önkormányzatok, testvérvárosok

Az ellentétek megnyilvánulásának újabb terepei az önkormányzatok. A települési önkormányzat 9 tagja között az 1998-2002 között időszakban a német nemzetiségű önkormányzati képviselők nem helyi születésűek, hanem betelepültek voltak. A polgármesternek, folyamatosan a valamikori tanácselnököt választották, aki 1976-ban jött a faluba és csak félig sváb. A jegyző származását tekintve szintén félig sváb, de anyai nagyszülei nevelése által svábnak tartja magát. A testületben két német származású képviselő van, mindketten más településről származnak. Három fő vagy apai, vagy anyai részről német, de egyikük sem gyönki születésű. A négy magyar képviselő közül kettő felvidéki, egy másik magyar településről érkezett, egy fő pedig gyönki magyar.[192]

Meg is jegyzik a gyönkiek: „A települési önkormányzaton belül egyedül a jegyző sváb, mindenki más magyar, és az elmúlt szocialista rendszerből maradt itt. A svábok ezt nagyon nehezményezik, és úgy érzik, a magyarok lehetetlenné tették a korábban sváb önkormányzati képviselőket. A falu vezetőségét ők alkotják, és ezért a svábok inkább visszavonulnak a magánéletbe. A sváb hagyományok ápolása szervezetlen, a svábok között is ellentétek vannak”

Ennek a visszavonulásnak azonban történelmi okai is vannak; a félelem az első generáció zsigereiben rejtezik: „44 december 2-án jöttek be az oroszok. Akkor 16 éves voltam. A családunk magyar származásúnak és német anyanyelvűnek mondta magát. Otthon mindenki németül beszélt, de mi magyarnak vallottuk magunkat. De úgy is éreztünk. Hogy ez a hazánk. És láttuk, hogy jártak a svábok. Most is szervezkednek. Aki most szervezkedik, ma is úgy járhat, mint akkor.” Egy másik vélemény szerint: „A sváb nem ér rá önkormányzatosdit játszani, inkább dolgozik. Meg aztán a Kádár rendszer miatt még bennünk van az emberben, hogy maradj nyugton.”” A svábokat félreállítják. Az öregeknek elegük van, akik meg utánuk jönnek, azt csinálják, amit felülről diktálnak nekik.”

„Amikor először megalakult a Német Kisebbségi Önkormányzat, a magyarok azt mondták ’megint Volksbundot akarnak’. A magyar zöm ezt gondolja” – tartják sokan a gyönki svábok közül.

A németek, különösen az első generáció zavarodottan áll a rendszerváltás után megváltozott viszonyok előtt. „Azelőtt a földbe akartak taposni minket, most meg megint túlzásba viszik. A fiam magyarabb akart lenni minden magyarnál, az soha vissza nem szólt volna svábul, most meg azzal jönnek, hogy miért nem vagy sváb? Mégis gyűlölték a gyerekeimet, mert svábul is tudtak. Az unokáim is szégyellik, hogy sváb a nagyapjuk. A fiam nem engedi, hogy valami német dologra menjek.”

2002-ben független polgármestert választottak, s a testület két kisebbségi kedvezményes listán bekerült német és cigány nemzetiségű képviselővel bővült. A németek fiatalabb generációi rájöttek, ha nem politizálnak intenzívebben, és visszavonulnak, teljesen ki fognak szorulni a község vezetéséből. 2002-ben Gyönkön ismét megválasztották a német és a cigány kisebbségi önkormányzatot. A németek önkormányzatukkal törekszenek a német nyelv megismertetésére, amelynek tanulására Gyönkön már az óvodától kezdve lehetőség van. Tanév végi jutalmazásokkal segítik a nyelv tanulását, anyagilag támogatják nemzetközi táborban résztvevő gyerekeket és a, helyi nemzetiségi tábor A lehetőségekhez mérten segítik a

[192] Az állapotok a 2002. évi választások előtti helyzetet mutatják.

község tánccsoportjait, az énekkart, amelyek rendszeresen fellépéseiknek az önkormányzat rendezvényein. Sok itteni német véleménye szerint „a Német Kisebbségi Önkormányzat nem érdekképviseleti szerv, csak kulturális téren érzékelhető a jelenléte."

A települési önkormányzat és a Német Kisebbségi Önkormányzat között a testvérváros a kié a testvérváros kérdésében is ellentét feszül. A kulturális hagyományok ápolását a testvérvárosi kapcsolatok kis szerepet játszanak. És ezzel máris a konfliktusok egy újabb forrása tárul fel. 1990-ben Gyönk, Griesheim és Darmstadt Heimstatesiedlung nevű településrésze között partnerkapcsolat jött létre. Ez a „Dreipartnerschaft". 1996-ban Gyönk, a lotharingiai Bar-de-Luc, a németországi Griesheim, a szászországi Wilkau-Haßlau polgármesterei aláírták a négyek szövetségét létrehozó testvérvárosi alapító okiratot. A testvérvárosok másik fajtáját a Tolnai Lajos Gimnázium partnervárosai egészítik ki. A testvérvárosi kapcsolatok sorát Greisheim nyitotta meg 1990-ben. A gyönki németek azt gondolták, hogy a német kapcsolatok elsősorban őket fogják segíteni, de tévedniük kellett. Griesheim polgármestere a gyönki polgármesterrel tartotta fenn a kapcsolatokat, amelyből, legalábbis a németek úgy érzik, kimaradtak. Ez újabb konfliktusok forrásává vált. Greisheim anyagi támogatása az egész falut érintette, tehát a magyarokat is. A németek úgy vélik, hogy a magyarok nagymértékben saját zsebre dolgozva „pumpolják ki a pénzt a greisheimiek zsebéből". Egy másik vélemény szerint: „Nagyon kevés a kimondottan sváb család és vigyáznak, nehogy egy szókimondó német kerüljön a hatalomba. A griesheimiek is hibásak. Csak a hatalommal állnak kapcsolatban, a svábokkal nem. Mintha mi nem is lennénk." „A testvérváros mindenkié, azt mondják. A falu nem preferálja a német kisebbséget kirekeszt bennünket. Már nincsenek német ünnepek. Vannak ilyen bor meg ételbemutatók minden kisebbségnek, a cigányoknak is." „Aki sváb és nem bólogat annak kívül tágasabb, az jobb, ha elmegy innen" – mondja egy második generációs férfi.

„Németországtól többet vártam, évtizedek óta nem kérdeznek tőlünk semmit. Sok pénzt adnak, több milliót, de nem ellenőrzik, hogy hova megy. A község kapta, de hova ment? Ki tudja? Az önkormányzat minden pénzt lenyel. Csak ők utazhatnak, még a Német Kisebbségi Önkormányzat tagjai sem. Egyszer adtak 10 ezer márkát, hogy utazzanak az öregek. De senkit sem utaztattak. A németek hoztak volna ide ipart, de az önkormányzat azt nem engedte" – háborogtak többen is. – „Pedig Gyönkön a németek iskolai végzettségre való tekintet nélkül Neue Zeitungot olvasnak, és rendszeresen nézik a német nyelvű TV adásokat."

A cigányság teljes jogú gyönki polgárnak érzi magát, és részt kíván venni a falu életének irányításában is. Gyönk Nagyközség Cigány Kisebbségi Önkormányzata kulturális területen szervezi a cigányok életét, „Roma Nap Gyönkön" címmel már több mint tíz alkalommal rendeztek ünnepségeket.

3. Oktatási intézmények

Óvoda

Az 1908-ban a magyarosítási program részeként megnyitott óvodában a gyerekekkel magyarul beszéltek. A német nyelv csak rövid ideig volt „óvodai nyelv" a háború előtt. Természetesen a háború után években csak magyar nyelven folyta a foglalkozások. „Az óvoda 1987-től nemzetiségi. Korábban német volt az óvónő, ma a vezető óvónő magyar. A németet kipiszkálták. El is ment a faluból dolgozni. Még a Német Kisebbségi Önkormányzat sem állt ki mellette. Hát most képzelje el, hogyan nevelik ott német identitásra a gyerekeket" – panaszkodik egy fiatal értelmiségi.

„Kevés a kisgyerek, meg fog szűnni az óvoda is. 20 kisgyerek, ha van az egész faluban. azok közül is ki a német! Még az a szerencse, hogy mind a két pap fiatal és a feleségeik ökumenikus babaklubot csinálnak. Így legalább össze lehet jönni valahol nekünk is. Azt meséli nagyapám, hogy azelőtt 30-40 gyerek is született évente, ma, ha 5-10 között mozgott a szám. Az az igazság, hogy ha egy gyönki lány férjhez megy, 60 százalékban elmegy innen. Nagyon cserélődik a lakosság" – mondja el tapasztalatát egy harmadik generációs fiatalasszony.

Általános iskola

A II. világháború előtt a gyönki gyerekek iskoláztatása vallási felekezet szerint történt. Egy 72 éves férfi a következőképpen emlékszik vissza iskolaéveire: „Én magyarul az iskolában tanultam meg. A református német iskolában vegyesen tanultunk, hogy tudjunk magyarul is. A magyarok is német iskolába járatták a gyerekeket, hogy azok megtanuljanak németül. Az evangélikusaknak csak a Weil tanár úr volt, az csak német iskola volt.

Ma egyetlen általános iskola működik a településen, ahova körülbelül 400 gyerek jár. Épületét 1976-ben adtak át. Gyönkre járnak a környező hét kistelepülés általános iskolás korú tanulói is. Az iskolában nemzetiségi nyelvoktatás folyik, vagyis a tanulók emelt óraszámban tanulják a németet. Az Önkormányzat szerette volna elérni, hogy az általános iskolában is kéttannyelvű oktatás folyjon, de nem feleltek meg a követelményeknek.

A gimnázium múltja és jelene

Tolna megye első gimnáziumai Nagyszékelyben és Sárszentlőrincen német protestáns iskolák voltak. A gyönki gimnázium 1812-ben költözött át Nagyszékelyből.[193] Alapító okiratában az áll: „Ezen Oskolában a német nyelvnek tanítása legnagyobb cél legyen." Magyari Kossa Sámuel új épületet emeltetett és pártfogolása alatt sok szegény, fizetni nem tudó tanulót látott el. A gimnáziumba nem csak gyönki diákokat fogadott. Volt olyan év, amikor gyönki gyereket nem is írattak be, más években pedig a magyarok és németek mellett zsidó származású gyerekek is jártak a gimnáziumba. Vallási megoszlásukat tekintve mindig nagyobb létszámot tettek ki a reformátusok, de az iskola felekezetre való tekintet nélkül minden tanulót befogadott. A 19. század végén már minden harmadik beiratkozott tanuló izraelita vallású volt. A gimnáziumi hallgatók számára kötelező volt a német beszéd, fenyítés járt azért, ha valaki magyarul szólalt meg. Az iskola fenntartásához a református egyház mellett számos német család is hozzájárult, adományaikkal támogatták az oktatást.

Az ötvenes évek nehéz időszaka után a hatvanas évek elején a megszüntetett bank szomszédos épületét az iskolához csatolták. 1961-ben elvették Gyönk járási székhely-rangját, és a volt járási tanács épületét leánykollégiummá alakították át. Ugyanebben az évben ismét elkezdődhetett a német nyelv tagozatos oktatása.

A gimnázium 1986 óta kéttannyelvű. Vonzásköre országos. 1991-ig a települési önkormányzat tartotta fenn, ekkor azonban anyagi megfontolásokból átadtak a megyei önkormányzatnak. A gimnázium azért is fontos a falunak, mert Gyönkön német kisebbség él, és a gimnázium lehetőséget nyújt a német nyelv továbbtanulására. A helybéliek szerint azonban a gyönkiek ritkán

[193] A nagyszékelyi „Helvétziai Vallástételű centrális Iskolát" azaz központi iskolát, gimnáziumot 1806-ban hozta létre Csitsvay András ságvári prédikátor aki fiát Nagyszékelybe küldte német nyelvet tanulni. A nagyszékelyi német prédikátor, Keck Dániel két fiával együtt ők alkották az első három tanulót. Gyönkre átkerülve az iskolát Magyari-Kossa Sámuel a kezdetektől pártfogolta, majd az 1840-től kezébe vette a vezetést is, amiről 1866-ban bekövetkezett haláláig sem mondott le.

iratkoznak be ide, inkább máshonnan érkeznek olyan diákok, akik jól meg akarnak tanulni németül függetlenül attól, hogy milyen a származásuk. A tanulók nem elsősorban a környékbeli vagy a baranyai sváb falvakból érkeznek. A gyönki általánosból kikerülők a legritkább esetben folytatják tanulmányaikat a nemzetiségi gimnáziumban. A gimnázium vezetősége magyar, sok gyönki őslakos német szerint gimnázium nem a német nemzetiségi hagyományok bázisa, csupán német nyelvoktatási központ. „Ma az megy a gyönki gimibe, aki németül akar tanulni, nem az, aki sváb. Az általánosból kikerülők a legritkább esetben folytatják tanulmányaikat a gimnáziumban. Sok gyönki elmegy innen; ha az általános iskolából tizen akarnak gimibe menni, abból csak három marad itt" – állítja egy tanár.

„A gimnázium 1947-ben adott először érettségit. Addig a gyerekek az első négy osztályt itt, a felső négy osztályt Bonyhádon járták ki. Tulajdonképpen csak alsó reálgimnázium volt. A gimnázium 1987-től lett nemzetiségi gimnázium. az iskola igazgatója 1996-ig német származású volt, igaz nem gyönki. Azóta az igazgató magyar. Az az igazság, hogy ma az megy a gyönki gimibe, aki németül akar tanulni, nem az, aki sváb. Országos gyűjtésű gimnázium, Székesfehérvár, Debrecen, Esztergom, Kalocsa, Siófok, Dunaújváros, mindenfelől jönnek a gyerekek. Az, hogy mikor hányan iratoztak be, nagyon változó volt. Volt 20 fős évfolyam is. Most például a 2. osztályba 18 tanuló jár, ebből egy a gyönki. Mivel nem lakik a kollégiumban, szinte mindenből kimarad, mert az élet az a kollégiumban folyik. A 3. osztályban csak 4 sváb gyerek járt a környékből és Paksról.

A helyzet valamelyest javult, amikor beindult a hatosztályos gimnázium. Most tehát kétféle rendszer van. A négy évfolyamos gimnáziumban van egy normál magyar, egy nemzetiségi és egy kéttannyelvű osztály. Ide a gyerekek az általános iskolában szerzett német nyelvtudással jönnek, de a nulláról is lehet kezdeni, mert bontott csoportok vannak. A 9. osztályban a magyar történelmet magyarul, az egyetemes történelem németül tanulják. A heti 3 történelem órából 1 magyar. 2 német nyelven folyik. Az érettségi nyelve ennek megfelelő. magyar történelemből tehát magyarul érettségiznek, egyetemesből németül. A 10. osztályban a töri mellé jön a fizika. Ezt mindig vendégtanárok tanítják; most egy Bécsben végzett tanár tanítja. A 11. osztályban tehát történelem, fizika, földrajz megy németül. A földrajz két tanárral megy, amit egyik órán megtanultak magyarul, azt a következő órán németül tanulják. A 11.-ben német irodalomoktatás is folyik, természetesen németül. A 12. évben fordítást is tanulnak.

A gimnáziumban tehát három féle módon lehet németül tanulni. A magyar nyelvű oktatási nyelvi rendszerben heti két órában; a kétnyelvű oktatás a 8. osztály után kezdődik. A tanulmányok középpontjában a német nyelv és a három németnyelvű ország ismerete áll. A nemzetiségi osztályokban hatodiktól kezdik az irodalom tanulását németül. Láthatod, hogy végig emelt szintű a német nyelvoktatás, sok a német nyelvű kötelező irodalom. Az érettségivel egy időben a tanulók nemzetközileg elismert német nyelvvizsgát tesznek. 4-5 gyerek biztos felsőfokút, 2-3 középfokút kap.

A nemzetiségibe járóknak minimum egy tantárgyból kötelező a németül érettségizés. A 6+6-os gimnáziumban a 7. és a 8. osztályban emelt szintű német nyelvórákat kapnak, hogy nyelvileg kiegyenlített legyen az osztály. A 9.-ben itt a földrajz és a töri megy németül. A magyarországi németek történelmét hivatalosan külön nem tanítjuk, de elolvastatjuk a kis Manherzet.[194] 10-ben ez az osztály a fizikát magyarul tanulja, de német irodalom, nemzetiségi irodalom itt is van. A nemzetiségi oktatásra speciális keretet biztosít a minisztérium, de a fejkvóta beolvad a nagy költségvetésbe" – hozta tudomásomra a gimnázium egyik tanára.

Kétségtelen, a gimnázium saját hagyományokat ápol. Ezek nem különböznek más gimnáziumok szokásos hagyományaitól. Az elsősök, a „szecskák" beavató ünnepségen vesznek részt, ahol esküt

[194] Manherz Károly és mtsai. 1998. *A magyarországi németek.* Budapest: Útmutató.

tesznek. A II. osztályosok szervezésében kollégiumban megünneplik a Mikulás-napot, majd következik a szalagavató bál. Farsangkor keringővel nyitják meg a bált. Március 15-ével egybe esik a két napig tartó Tolnai Lajos napok ünnepségsorozata. Március 15. ünnepségeit mindig a 10. osztályosok szervezik. Ezen az ünnepségen osztják ki a Tolnai emlékplakettet a tanulmányi eredményeit és magatartását tekintve legkiválóbb III. osztályosnak. Az ünnepséget előadások követik, majd az osztályok közötti sportversenyekre kerül sor. A legnagyobb ünnep a ballagás.

A gimnáziumban 260 fő tanul. A kollégiumban 160 tanuló lakik 8 kollégiumi tanár felügyelete alatt. A fennmaradó gyerekek bejárók, vagy lakást, szobát bérelek.

Azt gondolhatná az ember, hogy az itt tanuló gimnazisták élete a kulturális intézmények hiánya miatt unalmas. A tanulók azonban nem így érzik. Kosarazhatnak, énekkarba járhatnak, újságírást tanulhatnak,[195] és amatőr színházi csoport is működik a gimnáziumban, amelyik pl. angolul adta elő Shakespeare Machbetjét. A hagyományos sváb szokások ápolásáról a GJU (Geimeinschaft junger Ungarndeutschen) helyi csoportja gondoskodik. A kollégiumban klub áll a tanulók rendelkezésére biliárddal, asztali focival, zenehallgatási lehetőséggel.

A gimnázium intenzív nemzetközi kapcsolatokat ápol. A kezdetekben az NDK-ból érkezett támogatás, később az NSZK is felfigyelt az intézményre. Ausztriából 1992 óta érkezik rendszeresen támogatás. Ez nem csak anyagiakban nyilvánul meg, hanem anyanyelvi tanárok delegálásában, csereprogramok lebonyolításában, közös kulturális fesztiválok rendezésében. A német ajkú országok tőlük telhetően mindent megtesznek, hogy megismertetessék „Weltdorf Gyönk" német nyelvű gimnáziumát a német nyelvterület lakosságával. A gimnázium, tanulói számos projektben vesznek részt. Az Európai Uniós csatlakozásra már azelőtt elkezdték a felkészülést, mielőtt biztossá vált volna a csatlakozás időpontja. A 10. osztályban kezdődik az uniós ismeretek tanítása. Az ismeretek bővítését a cserelátogatások, a partnergimnázium támogatják. Ausztriában pl. Bad-Radkersburg Celle, Isny-Allgäu, Krems teleülésekkel állnak cserekapcsolatban. Rendszeresek az „Europa-Tag" találkozók, a nyári táborok.

Kulturális hagyományok, hagyományőrzés

1. Öltözködés, étkezés

A gyönki svábok népviseletbe a II. világháború utáni időkig jártak. Ma már nem járnak népviseletbe, de őrzik az emlékét. Már a *netshkáp*ot, feleségek főkötőjét sem viselik, amit az asszonyok kontyba tűzött hajukra húztak. Gyönkön is tapasztalható, hogy a kivetkőzéssel egy időben az asszonyok levágatták hosszú hajukat. A hagyományos ennek ellenére egy-két gyönki idős asszonyon még hordja. Hosszú hajukat két ágban befonják, és keresztezve koszorúba fejük köré tekerik.[196]

---

[195] Gerald Hühner vezetésével 1996 óta tanulják a gimnázium tanulói az újságírás ABC-jét. a Süddeutsche Zeitung „Zeitung in der Schule" projektje keretében, természetesen németül. A tanulók cikkei rendszeresen megjelennek a Süddeutsche Zeitung-ban.

[196] A tradicionális ruhaviselet megkülönböztette a hétköznapi, a templomi, és a báli ruhát. A templomi ruhában nem lehetett bálba menni. A legszebb ruhát a templomba vették fel, ez blüss selyemruha volt. Ruháik felső részét általában varratták, az alsót, a fejkötőt otthon varrták, és hímezték, a pártát és a harisnyát megvették. A téli harisnyát viszont maguk kötötték. Cipőt szintén vásároltak, de a pacskert, vagy tutyit maguk készítették el. Ha a fonóba vagy bálba mentek, magukkal vitték a tutyit és ott átvették.

„Amikor én még lány voltam, akkor még viseletben jártunk. A hétköznapi ruha bő szoknya, rékli és kötény volt. A lábunkra *pacsker*t húztunk, télen hozzá gyapjúharisnyát. Ezeket mind otthon kötöttük. A magyar ruhát nemzetes ruhának mondtuk. Emlékszem, szép piros mellény volt hozzá. Nagyon tetszett, de nekem olyan sose volt" – meséli egy első generációs 82 éves asszony. Haja a tradicionális eredeti fonással van befonva. A fiatalok tőle tanulják, hogy hogyan kell a fonatokat elkészíteni. Bár már nem jár viseletbe, haját nem vágatta le. „Mindenképpen át kellet öltözni, legalább a hajam maradjon, mondtam."

Étkezési kultúráját tekintve a svábok első generációja időnként még a sváb szokások szerint főz. Elsősorban az unokák szeretik ezeket az ételeket enni. Amikor hétvégén, vagy ünnepnapokon hazalátogatnak, szívesen eszik nagyanyjuk főztjét. Hagyományos sváb ételek az *auszgechende pónenszup* (fejtett bableves), a *kartoffelkleisz* (krumplistészta), a *schnupudl* (krumplinudli), a *kilgyő* (kelt tészta), az *appelsnidl* (bundásalma: sűrű palacsintatésztába almaszeleteket tesznek és kisütik), a *hévklész* (disznóvágás után készített töltött káposzta: kelt tésztát tesznek a káposzta közé és sütőben megsütik), a *cvíbelbrie* (hagymafőzelék belsőségekkel), a *fluta* (krumplikása: sósvízben főtt krumplit liszttel összekevernek, tojást és zsírt adnak hozzá, pogácsára szaggatják, pirított hagymát mernek rá), a paradicsommártás, és a hordós káposzta. A *szájmóka*[197] töltött disznógyomor, darált disznóhús, rizs, amit megpaprikáznak és, szalámiszerűen töltik. Tulajdonképpen gyomorba töltött rizses hús. Mindig a disznóvágást követő év novemberében vágták fel. A magyarok nem tudták kiejteni, így lett szájmóka. A hólyagba is tettek, de ez nyári töltelék volt, Nyáron már lehetett enni.

Egy harmadik generációs fiatalembertől tudom meg a következőket: „Imádom, ha a nagyanyám kosztját ehetem. Olyan jó *gefellt krautot* (töltött káposzta) senki sem tud csinálni. Szokott *judenpindlt* is csinálni. A krumplistésztát hívják így." A nagymama a disznóvágásról mesél: „Azelőtt mindenki tartott disznót, ma is még majdnem mindenkinek van. A svábok másként vágják a disznót, mint a magyarok. Képzelje, a falu egyik felében a svábok forrázták, kaparták és felakasztva szedték szét, a magyarok meg pörkölték és a padlódeszkán szedték szét. Ma azonban már minden felfordult. Olyat is láttam, hogy pörkölik és felakasztják. Aztán a belet is másként mosták. A sváboknál férfiak mosták, kis oltott meszet tettek bele és 2-3 óráig hagyták benne állni, utána moshatták a nők. Magyarok teknőbe tették azonnal és a nők mosták az elejétől. Mi a sonkát, szalonnát, oldalast besóztuk, felfüstöltük. Csináltunk *sverkli*t (füstölt disznósajt). A *wast*ot, a fejhúst összedaráltuk a tüdővel és az is felfüstöltük. A *reiswast*ban főztük a riszt. Ez az a lé, amiben a fejhús főtt. A wastot füstölés előtt frissen ettük reggelire sült krumplival vagy dinsztelt káposztával. Amíg a férjem élt, nálunk mindig így volt."

Egy másik családban egy második generációs, hagyományokat ápoló asszonytól tudom meg néhány étel receptjét, amit ő még alkalmanként elkészít. „A *gekanngene knédl* a káposztás gombóc. Kelt tésztát készítenek, de úgy hogy se kenyér, se kalács ne legyen, hanem a kettő között. Pogácsaszaggatóval kiszaggatják és ráteszi a töltött káposzta maradékára. A káposztát fedő alatt lassú tűzön 40 percig párolják**.** *Dampknödel* ha a disznóvágásból marad káposzta, akkor azt sárgarépával is lehet dinsztelni és ugyanúgy kelt tésztából készült gombócokat tesznek rá. *Jure péndl* a krumplis batyu**.** A tésztalepény közepébe reszelt krumplit tesznek, és a lepénnyel beterítik, aztán 10 cm hosszú darabokra vágják, kifőzik, hagymás tejfeles lével leöntik De lehet úgy is, hogy hagymát dinsztelnek piros paprikával, ha kész, azt öntik rá. Egy másik változatban főtt reszelt krumplira borsot tesznek és tovább dinsztelik együtt a tésztát és a krumplit. A tészta puhábbat, mint a metélt tészta, gyúrás után kisodorják, erre a megborsózott krumplit rákenik, mint a rétesre, 10 cm-es darabokra felmetélik, és kifőzik. A

[197] Irodalmi német nyelven Saumagen=disznógyomor.

főzőléből: készül a mártás, hagyma, pirospaprika, tejföl, ezzel leöntik. A s*árgarépás rétes*be tölteléknek főtt répa kerül, kisütés után sok tejföllel leöntik. Az édességek közül nagyon szereti a *kirschenkiche*-t cseresznyés kalácsot. Kelt tésztába meggyet, diót vagy mákot tesznek. A németeknél a kalácsok nagyobbak, mint a beigli és kevesebb a töltelék benne. Mi a mákos kalácsba szőlőt, almát is tettünk. A palacsintát fahéjas túróval töltöttük. Amikor gyerek voltam, a nagyanyám minden szombat este *kartofelszup*ot főzött kolbásszal. A lényeg az, hogy ezeket az ételeket sparherden kell csinálni, de ezt én már sajnos nem tudom."

2. Zene, tánc, ünnepek

„A sváboknak három ünnepük volt: *Fasching, Jahrmarkt, und wenn mein Vater Schweine schlacht*" – mesélte tréfásan egy asszony. Ezen kívül a gyönki svábok ünnepei a háború előtt a valláshoz kötődő egyházi ünnepek voltak. Az elmondások szerint külön sváb ünnepek nem voltak. Áldozó csütörtökön evangélikusok, reformátusok a magyarokkal együtt egyaránt konfirmáltak. A húsvét, pünkösd a búcsú Szent Mihály napján, amit szeptember 29-én tartottak, az egész falu számára szintén felekezeti elkülönülés nélkül jelentett ünnepet.[198] Szokásaiban azonban a húsvét elkülönült magyarok és németek között. Húsvétkor a németeknél a keresztgyerekek keresztszüleiktől 12 éves korukig ajándékot, kelt tésztából sütött nyulat kaptak. Amikor betöltötték 12, életévüket, a gyerekek elmondtak egy köszönő verset.

Szent Mihály napjára, a búcsúba minden évben új ruhát kellett varratni. Délelőtt minden felekezet megtartotta saját miséjét, délután pedig kirakodó vásár volt. „Emlékszem, kézzel hajtott ringlispíl is volt, ha négyszer meghajtottuk, egyszer felülhettünk rá" – mesélte egy férfi. – „Szent Mihály napja jó ünnep, mert az egész falu ünnepli, nem kötődik se felekezethez, se néphez. Azelőtt akkor tartottuk, amikorra esett, ma a közelebbi vasárnapon tartják. Ha szombatra esett, három napos ünnep lett belőle. Az úgynevezett 'búcsúlegények' szervezték. Már az előtte való nap, vagyis pénteken elkezdődött, zenekari kísérettel kimentek a pincékhez, hogy elhozzák a búcsút, *neue kerb abgeholt*. Ittak, mulattak, táncoltak. A rokonok a házakhoz jöttek. A központban sátrak voltak, este a Nagykocsmában bál volt. A magyarok is mentek, de cigányzene, az itt nem volt. Az iparosok bálján volt cigányzene, oda sok olyan német ment, aki magyarosított. Két hétre a búcsúra volt egy kis búcsúfarok, amikor eltáncolták a *kerbesvanc*-ot." Bálokat tartottak még Erzsébet és Katalin napkor, valamint karácsonykor a Nagykocsmában."

A valláshoz kapcsolódó ünnepek mellett két hagyományőrző programot rendeznek meg évről évre Gyönkön: a Pünkösdi Napokat és a szüreti felvonulást. Mindkét ünnepségsorozatra külföldi vendégeket is hívnak a testvérvárosokból. A Pünkösdi fesztivált 10 éve rendezik meg, a Griesheimmel kötött testvérvárosi kapcsolat aláírásának megünneplésére. Sok kitelepített ekkor látogat haza. Ezeken a rendezvényeken a település valamennyi nemzetisége bemutatja saját tradicionális népi kultúráját. A nagyszabású három napos, fogathajtással, kultúrműsorral, bortermelők napjával egybekötött rendezvényről több svábnak az a véleménye, hogy „ezeknek semmi közük sincs a német kultúrához. Az a helyzet, hogy nem is lehet teljesen a német kultúrát átadni. Egyrészt nincs, aki átadja, másrészt nincs kinek. Harmadrészt meg már alig maradt meg valami, nagyobbrészt kihalt a mi kultúránk. Azok, akik még tudják, azoknak külön megtanították. De hiába adnák át, a fiatalok azt hiszik, ők mindent jobban tudnak".

[198] A reformátusok úgy tartják, a Szent Mihály napi búcsú az ő felekezetük ünnepe, az evangélikusok szintén.

A szüreti fesztivált öt év óta rendezik meg; október első hétvégéjén kerül rá sor, ahova ugyancsak eljönnek a testvérvárosból. Nagy felvonulást rendeznek, este műsoros estre, szüreti bálra kerül sor, ahol a német kapcsolatoknak köszönhetően német zenekar is játszik. Szüreti felvonulás a visszaemlékező interjúalanyok szerint csak a magyaroknál volt, sváboknál nem.

„Régen? Nem emlékszem, hogy lett volna szüreti felvonulás, talán ha az iparosok kétszer felvonultak szüretkor, az lehet, de a földművesek nem. Este viszont együtt báloztak, arra emlékszem. Ennek a mai szüreti felvonulásnak semmi köze a svábokhoz" – vélekedik egy első generációs asszony.

Ezt támasztja alá egy másodgenerációs interjúja: „Ezt az egész szüreti felvonulás újonnan vezették be. A felvonulók körülbelül egy hat kilométeres utat tesznek meg, mintegy 300-400 'jelmez'-be, azaz népviseletbe beöltözött ember vonul a falu egyik végétől a másikig. Az óvódásokat, kisiskolásokat lovas kocsikon viszik, aztán jönnek a lovasok, majd gyalog a táncosok következnek. Az útvonalon hat megállóhely van, ahol a táncosok táncolnak. Az utcabeliek süteményekkel és gyönki borral látják vendégül a felvonulókat. A vendéglátással kapcsolatos az utcák közötti verseny. A küzdelem szinte vérre megy az utcák között.

A zsűri együtt megy a felvonulókkal és 1-től 10-ig pontozza a vendéglátás mennyiségét és minőségét. Az eredményhirdetésre este az Általános Iskola tornatermében tartott kb. 400 fős bálon kerül sor. A felvonulás az Általános Iskola sportpályáján fejeződik be."

Mint minden sváb közösségben, ünnepeinek megtartásában Gyönkön is fontos szerep jutott a fúvós zenének és a táncnak. A háború előtt leggyakrabban gombos harmonikával, trombitával, egy egyéb fúvós hangszereken játszottak, de vegyes lakosságú községként a hegedű is jelen volt a zenei életbe.

A háború előtt országos hírnévre tett szert a Mestyán fúvós zenekar. Mellette működött a Levente zenekar. A háború utáni alakult zenekarok az eredeti sváb zene mellett már „mindent játszottak". A szép zenekari egyenruhába öltözött fúvószenekarnak többféle igényt kellett kielégíteni. Már 1960 körül sváb és magyar lakodalomba egyaránt hívták őket. „Svábbál, no hiszen, hol van az már, ezek a mai zenekarok már összevissza mindenfélét játszanak. Azelőtt ez nem így volt. Cigányzenét csak a Petermann kocsmában játszottak, mert ide jártak a magyarok. A fúvószene meg a nagykocsmában volt, ami egyében szálló is volt, ide jártak a módos svábok. Nem volt keveredés" – meséli egy idős házaspár.

„Én még otthon tanultam keringőzni, ha szólt a zene, a mamámmal, vagy a nagyanyámmal táncoltunk. Az én korosztályom nem járt tánciskolába, mégis tudtunk táncolni. Ma csak a tánccsoportban lehet megtanulni keringőzni" – mesélték. „Amikor én kislány voltam, nem volt tánccsoport, hogy táncoljunk. Bálokba jártunk, ott tanultunk polkázni, keringőzni. 12 éves kor után volt szabad menni. Akkortól számított egy lány nagylánynak. A svábok a Nagykocsmában tartották a bálokat, tánc volt búcsúkor, Erzsébet napkor, Katalin napkor, és Karácsonykor" – emlékszik vissza a házaspár nőtagja. – „Azelőtt úgy volt, hogy az első három sorban azok táncoltak, akiknek cipőjük volt, utána jöttek a pacskerosok. A németeknél az asszonyok egymással is táncoltak."

Az 1980-as években hogy a gyönki Művelődési Ház keretében német nemzetiségi néptánccsoport alakult. Vezetője általános iskolás diákokkal kezdte el a táncoktatást és a régiek emlékezetéből előhívva és felidézve a helyi német táncokat. 1982-ben országos vetélkedőt hirdetett a Magyar Televízió, amelyben falvak arculatát múltjukon keresztül kellett bemutatni. Gyönkön erre készülve – Lackner Aladár evangélikus lelkész – gyűjteménye mellett nemzetiségi táncokat is bemutattak. A népi tánc az évek során kinőtte az iskola szakköri kereteit. 1988-ban, a Gyönkről elszármazottak találkozóján ismét felléptek az akkor már középiskolás diákok, így alakult ki az ifjúsági táncegyüttes, amelyben ma tíz fiatal pár táncol. Szívesen adják elő a gyönki lakodalmast,

amelyet a vezető németszármazású tanárnő édesapja segítségével állítottak össze. A tánccsoport műsorán ezen kívül koreografált keringő- és polkadarabokat táncolnak, amelyeket a Vagabund együttes kísér. A helyi kulturális rendezvények mellett rendszeres szereplői több hazai és külföldi néptáncfesztiválnak. A tánckar utánpótlási gondokkal küzd, mivel a továbbtanulók kimaradnak, elköltöznek a faluból, vagy egyszerűen csak családot alapítanak és nincs már idejük próbákra járni. De van itt más gond is. „Én sváb vagyok, de úgy nőttem fel, hogy alig valamit ismertem meg a sváb kultúrából. Pedig apám minden énekkarban, zenekarban benne volt. Nem voltam itthon, nem itt jártam középiskolába. A gimnáziumi évek alatt kezdtem el megismerni a kultúránkat, akkor kezdtem eltáncolni. Aztán hazajöttem és megpróbáltam átadni, amit ott tanultam. A tánckar, hát igen, a tánckar, amelynek 90 százaléka a magyar... Na jó, az egyik oldalról legfeljebb félsvábok, magyar másik szülővel. Ma már nem egészen sváb a sváb, annyira vegyes ez a falu, hogy nem igaz! De az az igazság, hogy ha lenne itt sváb-magyar ellentét, nem lenne tánccsoport!" – nyilatkozta a tánccsoport vezetője. Majd így folytatta: „Amikor 18 éves voltam, azt mondtam a nagyanyámnak: 'Magyarországon vagyunk, beszéljünk magyarul!' Pedig én se tudtam magyarul, míg iskolába nem kerültem. Később megtapasztaltam, mit vesztettünk. Szüleimmel és nagyszüleimmel még beszélek svábul, de a saját korosztályomból már senkivel. De a kultúránk a zenével és a tánccal talán még megmenthető. A felnőtt csoportban 12 pár táncol. A ruhákat a régi viseletek alapján stilizáltuk.[199] A táncokat Strigens Alajos, Mertz Reinhard gyűjtései alapján koreografálják. Lánytáncokat, gyönki lakodalmast adunk elő. Szerencsére vannak zenészeik. Igaz, nem helybeliek, magyarok a fúvósok, de megtanulták a sváb zenét, tanult zenészek. Nem csak itt, másutt is, a zenekaroknak mindegy, hogy mit játszanak, polkát, keringőt, vagy beat-et, a pénzért játszanak."

„A mi zenészeink fúvósok. Még akkor is zenéltek, amikor győzött a focicsapat. Az az igazság, hogy a zenélés ma inkább pénzkereset. A J. zenekar a lakodalmasra állt át, 35 körüliek, ebből élnek. De talán ma megint kezdődik valami, a W. meg a H. gyerekek összejövetelekkor játszanak nem pénzért" – mondták többen is.

A német nemzetiségi általános iskola keretében, amely egyúttal zeneiskola is, fúvószenekar, és tánccsoportot is működik. A kb. 30-40 tagú tánccsoportot egy sváb származású tanárnő, a zenekart pedig egy Kárpátaljáról, Ukrajnából nemrégiben áttelepült magyar származású zenetanár vezeti. A svábok elégedetlennek ezzel a helyzettel, és többen háborognak: „Hogyan lehet, hogy egy magyar tanítsa a svábokat a sváb zenére? Ezt kérem, a svábok nem tudják megemészteni."

Tánccsoport a gimnáziumban is működik, svábok motívumok alapján koreografált táncokat járnak magnós kísérettel. A csoportban kevés a fiú, mert inkább kézilabdázni mennek. Ha fellépésre utaznak, annak költségeit felerészben a gyerekek viselik, akik többségükben nem gyönkiek és nem svábok. A gimnáziumi tánccsoportot a Német Kultúregyesület patronálja, és dönt a tánccsoporttal kapcsolatos kérdésekben.

Gyönkön a zenei hagyományok ápolására énekkarok is alakultak. Eredetileg az énekkarok egyházi karok voltak. A református egyházi énekkar 1930-ban alakult. „A mostani kórusunk 1982 vagy 1983-ban alakult. Már nem emlékszem pontosan. Ez már nem egyházi kórus, ebben a dalárdában vannak magyarok is, akik beházasodtak német családokba. „Ezt az énekkart mindig svábok vezették. H-né dalárdája régi szép énekeket énekel. Németországból hoztak énekes könyveket, olyanokat, mint a *Die schönsten Volkslieder, Mein Heimatland, Volks- Wander-, Trink- und Scherzlieder."* Azonban ezzel sem elégedett mindenki: „Hát én énekeltem a H-né énekkarában, de tele van magyarokkal, még kiejteni se tudják rendesen a szavakat. Csak német

[199] Egy idős sváb asszony szerint ilyen ruhákba a svábok sohasem jártak. „Szívesen segítenék, itt vannak az én régi ruháim, de az nekik nem kell. Mindenki azt hiszi őt tudja jobban, ha az ember segíteni akar, akkor megkapja, hogy minek szól bele, semmi köze hozzá!"

dalokat énekelnek. Miért nem énekelnek a magyarok magyar dalokat? És miért nevezik magukat németnek?"

A német kisebbségi Önkormányzat mellett 5 éve Német Kultúregyesülete is van a falunak. Ezt egy sváb férfivel házasságot kötött székely asszony alakította és vezeti, ami a településen meglehetősen nagy ellentéteket szül. A Német Kisebbségi Önkormányzat és a Német Kultúregyesület állandó harcban áll egymással. Folyik a kiszorítósdi, ki mit rendezzen, ki mennyi időt kapjon a fellépésre. Állandó a civakodás, a kölcsönös megjegyzések tétele. A svábok szerint a magyarok saját szokásaikat svábként adják elő. Pl. Gyönkön korábban állítólag nem volt szüreti mulatság. A Kultúregyesület viszont megrendezi a svábok szerint a meglehetősen nagy haszon reményében, ui. a büfét az egyesület magyar vezetője biztosítja. A Kultúregyesületnek azt vetik elsősorban a szemére, hogy a pénzért szervezi a rendezvényeket, nem a sváb a kulturális hagyományos megőrzése érdekében. Sokak vélemény szerint azért van sváb bál februárban, hogy K-né keressen. Sváb bál azonban minden farsangkor van, fúvós zene szól, a fiatalok viseletbe öltöznek, és német táncokat táncolnak. A németek azt is kifogásolják, hogy a Kultúregyesület vezetője német ételeket árul Németországban a testvérvárosi rendezvényeken, vagy a helyi pünkösdi és szüreti fesztiválon, és jól keres a bolton.

Ma faluban több más egyesület is működök, bár számuk nem alul marad a két világháború közötti számnak. Tagjaik között magyarok és németek egyaránt jelen vannak. Tizenöten alapították meg a Gyönkért Egyesületet. Az otthonmaradás és a község életének felvirágoztatása szándékával az egyesület létrehozását olyan gyönki, főiskolát, egyetemet végzett fiatalok kezdeményezték, akik tudásukat, kapcsolataikat a község jövőjének, fejlesztésének szolgálatába akarják állítani. Ezen kívül működik a Hegyhát Sakk-klub, a Gyönki Német Hagyományőrző Ének-zenei Egyesület, a cigány Suáripe Hagyományőrző Egyesület, a Szövőszakkör Pedagógusok, orvosok, védőnők, lelkészek részvételével alakult meg a Hétszínvirág Egyesület, amely a rossz szociális sorban élő gyerekek megsegítését tűzte ki célul. Az evangélikus egyházzal közösen pályáztak kézműves foglalkozások tartására, amelyekkel a Gyönkön és a környékben élő gyerekek számára kívántak alternatívát adni a szabadidő eltöltésére. Szokás, hogy a Gyönki nyugdíjasklub tagjai évente háromszor, a majálison, a pünkösdi fogathajtó versenyen és a szüreti felvonuláson főznek a falunak.

A jövőről

A svábok jövőjét tekintve az összes megkérdezett közül egyetlen személy felelt egyértelmű igennel arra a kérdésre, hogy meg fognak-e maradni a svábok. Négyen állították, hogy meg fognak maradni, de csak a folklór terén, nyelvileg ki fognak halni. „A folklór fogja fenntartani a németséget. Meg a németek. Sokan vettek itt házat." Egy másik vélemény szerint: „Vonzó a német gimnázium, az óvoda. Már itt németül beszélnek a gyerekekkel, beléjük plántálják, igaz, ők már nem svábok lesznek. Ki tudja mik?" Legszkeptikusabban az első generáció idős tagjai álltak a kérdéshez. A második generáció a folklorizált népszokásokban látja a jövőt, de ők is tudják, hogy ez már nem szüleik, nagyszüleik világa, legfeljebb annak árnyjátéka. Mégis ragaszkodnak a színpadra állított lakodalmashoz, a fúvószenéhez, még ha egy-egy svábbál idején a legkevesebb a fúvós zene.[200]

„Svábok, németek, mindegy, az egész egy színpad, kirakat-svábság. Jól lehet megélni belőle" – hangzott el egy másik interjúban. – „Még az is ebből él, akinek semmi köze hozzá."

[200] A zenekarok ma már nagy részben megélhetést is keresnek és találnak a zenélésben. A kívánalmaknak megfelelően minden fajta zenét játszaniuk kell.

Magyar származású betelepülők véleménye szépen mutatja, hogy az ellentétek parazsa nem hunyt ki és időről időre fellángol: „A sváboknak mindig van valami bajuk. Semmi se jó nekik. Szerintem nem a magyarok csinálják itt a balhét.” „Nem kell nekik a szüreti felvonuláson részt venni. Mindig van valami bajuk, miért nem a táncosokat viszi a szekér, miért erre megyünk, miért arra? De ha egyszer nem hívnák meg őket, ők lennének a legjobban megsértve.”

Vannak békésebb hangok mind a két oldalról is. Egy sváb származású fiatalasszony szerint: „Ma már nincs tényleges marakodás. Inkább csak szegény öregek morgolódnak. Elvesztették a vezető szerepüket. Hát, istenem, ezt nehéz megszokni. Engem ez az egész nem érdekel. Az én férjem magyar és mi már nem akarjuk ezt az állandó ellentétet.”

Egy felvidéki fiatalember szerint: „Így alakult a történelem. Mit tehetnek erről az én nagyszüleim? Nem lehet állandó békétlenségben élni, és mindig csak visszasírni a múltat. Ahogy látom, még 2 generációnak minimum ki kell halnia és akkor talán már nem lesznek konfliktusok, persze, talán már svábok se”.

Mindenesetre Gyönkön sokan dolgoznak azért, hogy ez ne következzen be. Természetesen az a fajta német kultúra, ami az iskolán és a közművelődési intézményhálózaton keresztül jut el az óvodásokhoz és az iskolásokhoz már nem az a családi szocializáció keretében elsajátított sváb kultúra, amit a még elő legidősebb generáció képvisel. De nem is lehet az. A modernizáció mindenfajta népi kultúrát erodált, legyen az magyar, sváb, román vagy szlovák. Ennek a kultúrának az utódgenerációk életében már csak a színpadon van helye és szerepe. Egy másfajta kultúra, a az irodalmi német nyelven keresztül a német kultúra elsajátításának lehetünk tanúi, s mint ezt tapasztalhattam, ennek már semmi köze nincs a magyarországi svábság ősi hagyományaihoz. Ebből következően egy másfajta identitásképelt kialakulására lehet számítani az elkövetkezendő időkben, amit feltétlenül vizsgálni lesz érdemes.

Bibliográfia

ANDRÁSFALVY Bertalan 1973. Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj* 27 (8):105-110.

ANDRÁSFALVY Bertalan 1988. Die kulturelle Anpassungsformen der Ungarndeutsche. *Neue Zeitung* 5:7; 6:7; 7:7.

BARNA Gábor 1996. Vallás – identitás – asszimiláció. In Katona J.-Viga Gy. (szerk.) *Az interetnikus kapcsolatok kutatásásának újabb eredményei.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 209-216.

BOGDÁN István 1990. *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601-1874.* Budapest: Akadémiai Kiadó

GYIVICSÁNY Anna 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok.* Budapest: Teleki László Alapítvány.

HORVÁTH György 2001. *Községünk: Gyönk. Helytörténeti olvasókönyv*. Gyönk: gyönk agyközség Önkormányzata

JACSEV Nikolai 1998. *Adalékok a Tolna-megyei magyar-német vegyesajkú falu néprajzához.* Kézirat.

LÁZÁr Guy 1996. A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Budapest: Osiris – MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport. 9-115.

MANHERZ Károly és mtsai. 1998. *A magyarországi németek.* Budapest: Útmutató.

Szilágyi Mihály 2000. *Gyönk.* Budapest: Száz magyar falu könyvesháza Kht.

Németek a statisztikák tükrében és a közösségképben

Bánd, Csolnok, Dunabogdány, Nagynyárád

1. Bevezetés

A kutatás számára olyan különböző megyékben fekvő településeket választottunk ki, amelyeken a népszámlálási adatok szerint német nemzetiségű és német nyelven beszélő lakosok élnek. Választ vártunk arra, hogy a népszámlálás adatai mennyiben fedik le a tényleges viszonyokat, milyenek a falu nyilvános színterein, a családon, ill. a háztartáson belüli nyelvhasználati szokások, milyen az anyanyelv ismeretének szintje.

E megfontolások alapján a következő négy település mellett döntöttünk: Bánd (Banda), Csolnok (Tscholnok), Dunabogdány (Bogdan an der Donau), és Nagynyárád (Grossnaarad). Csolnok és Dunabogdány két közepesen nagy falu, míg Nagynyárád, és Bánd a kistelepülések közé tartozik. Mind a négy település nagyváros közelében fekszik. Bánd Veszprémtől 10 km-re, Dunabogdány Budapesttől 30 km-re, Csolnok Dorogtól 5, Esztergomtól 13 km-re, Nagynyárád Mohácstól 12 km-re található. A nagyvárosok közelsége jelentős napi ingázást eredményez, a falvakban ugyanis kevés a munkalehetőség. Ez utóbbi különösen érvényes ez a két kistelepülésre, Bándra és Nagynyárádra. A városok mind a négy település esetében közúti közlekedéssel érhetők el. Mindenütt jellemző a települési infrastruktúra fejlettsége (víz, gáz, csatornahálózat, telefon, kábeltévé), ugyanakkor hiány mutatkozik a helyi munkalehetőségekben. A megélhetés forrását a fiatalabb korosztályok számára a településen kívüli munka jelenti, de a földtől még az értelmiségiek sem tudtak elszakadni egyik faluban sem. A hagyományoknak hódolva szabadidejükben szőlőt művelnek, bort készítenek.

Településszerkezetüket tekintve Bánd, és Dunabogdány hosszú utcás, ún. „úti" falvak, eredetileg utcavonalas beépítésű házsorokkal. Egy 1867-es bándi térképen még jól látható, hogy az udvarok alján a pajták az utcával párhuzamos, az épületekre merőleges láncot alkottak. A telkek keskenységétől függően ezek össze is érhetnek, így várfalszerűen kerítették a lakóházak és a gazdasági udvarok két sorát. Szokatlan módon Bándon vastag falú kőházakat emeltek zsupp tetővel. Az 1870-es években kezdtek el cserepezni. ill. néhány módosabb házat zsindelyeztek. Dunabogdány határában valaha gyümölcsösöket telepítettek, ma azonban ezeket többnyire kiirtották, és a házak felkúsznak a környező domboldalakra is. Csolnok utcahálózata sajátosan alakult. Hasonlít völgyi falura, de utcái a csónak formájú völgyet követve Y alakot öltve párhuzamosak a főutcával és a völgyet átszelő Janza patakkal. A több utcás, kerített udvaros Nagynyárád utcái a völgyi és a tervezett falvakhoz hasonlóan futnak, és mértani pontossággal metszik egymást.[201] Mind a négy falu német lakossága katolikus; Bánd temploma a főutca mentén, a település központjában, Nagynyárád Mária temploma a falu legmagasabb pontján, a falu szélén, Csolnok és Dunabogdány temploma – védőszentje mindkettőnek Nepomuki Szent János – viszont a települések felett emelkedő domboldalon a település középponti metszésében áll. Csolnok Rákóczi telepi részén áll a Szent Borbála templom.

A falvak építészeti képe Nagynyárádot kivéve a hetvenes évektől kezdődően jelentősen átalakult. Nagynyárád őrzi még a háború előtti történeti hosszúházas építészet emlékeit, és településszerkezetét. Csolnokon és Dunabogdányban jelentős át- és újjáépítésekre, a hosszúházak lebontására valamint újabb lakóterületek kialakítására került sor. Nagynyárádon, Csolnokon,

[201] Vö. Barabás-Gilyén 1979

Dunabogdányban sportcsarnokot építettek, Csolnokon ezenkívül uszoda is van. Csolnokra jellemző a házak L alakú megtoldása az utcafronton. Bándon is számos házat alakítottak át, ill. építettek újjá. Az egykori szalmatetős, vályogfalú, földes szobájú házakat ma már szinte kizárólag az elmúlt évtizedekben épült, vagy újjávarázsolt modern házak foglalják el[202] Mind a négy falu hétvégi házas vagy turisztikai igényeket is kielégít. Ehhez járulnak az építészeti, részben műemléki védettség alatt álló látnivalók,[203] nyaralóközpontok.[204]

A 90-es évektől kezdődően mind a négy településen bevezették a gázt, a kábeltévét és a telefont, csatornáztak. Az utakat szilárd burkolat fedi. A modernizáció jelei mindenütt erőteljesen jelen vannak, ennek ellenére Nagynyárád, Csolnok, Bánd utcáin még ma is látni népviseletbe öltözött idős hagyományőrző svábasszonyokat. [205]

Mind a négy település küzd az etnikai túlélésért, kultúrcsoportokat működtet, tájházakat és hangsúlyt helyez a nemzetiségi identitás nevelésére. A településeken német nemzetiségi óvodák működnek. Bándot kivéve mind a három településen nemzetiségi nyelvoktató általános iskola működik; a bándi iskolások Herendre járnak. Az elvándorlás, az alacsony születési ráta Nagynyárádon is iskolabezárással fenyeget. Dunabogdányban és Csolnokon bőséges a gyermekutánpótlás. Csolnokon az oktatás két iskolában folyik. A gyermekek jelentős része azonban már vegyes házasságokból született, otthonról nem hozza sem a nyelvet, sem a nemzetiségi kultúrát. Ezeket az iskolában sajátítja el.

Bándon a Franz-Schröck-Kulturverein és a Heimatverein szervezi a falu német lakosságának hagyományőrző kulturális életét. Bándon ezen kívül egy vegyes kórus és egy színjátszó csoport működik. A falu búcsúnapja január 20., Szent Sebestyén napja. A búcsúnapon Sebestyén-bált tartottak. Bánd német fiatalsága farsangi felvonulással e napon szintén bálozott. A régi hit szerint ezen a napon kezd az életnedv a fában ismét megindulni, ami a tavaszi megújulás kezdetét jelzi.

---

[202] Krein Péter: Fejezetek Bándról a www.ungarndeutsche.de c. honlapról: Kivonatok Bánd Község Önkormányzata által 1998-ban kiadott falutörténetből

[203] Látnivalók: Bánd: Esseg várának romjai (a szabálytalan alaprajzú, belsőtornyos, mintegy 60x70 m nagyságú vár első körfalai, a várudvart övező, a védőfalhoz támaszkodó fából készült lakó- és egyéb épületek a XIII. században épülhettek, melyeket feltehetően a XIV. században építettek át kőépületekre, mindenekelőtt az északi oldalon állt kápolnát. A XV. században készültek el a fal elé ugró külső tornyok, egy-egy nagyobb épület, a keleti, valamint a nyugati falnál a lakóépületek és más helyiségek. Lehetséges, hogy ekkor épült meg a lovagterem is. A vár udvarának északi részén állt a ma már alig felismerhető kút vagy ciszterna.), hősi emlékmű a temetőben, Kálváriadomb, helytörténeti ház, kitelepítettek emléktáblája, szentgáli tiszafás. A község német népművészetének anyaga részben a szentendrei Skanzenben látható. Dunabogdány: Nepomuki Szent János templom, kálvária, Fábián Sebestyén, Szent Rókus, Szent Donát kápolna, Helytörténeti Múzeum, Vallástörténeti Múzeum, Nepomuki Szent János szobra, Szent István király emlékműve, Hősi emlékmű, tetején Szent István király kőbe faragott koronájával, kitelepítési emlékmű, faragott kőkapuk és padok, vörösmárvány és kő árvíztáblák. Csolnok: Nepomuki Szent János katolikus templom, Szent Borbála templom, kálvária, Bányászati Múzeum, Falumúzeum, Szentháromság szobor A 2. világháború alatt a front 3 hónapig a falun keresztül húzódott és mérhetetlen rombolást okozott. A falu négy kápolnáját, és sok-sok házát porig rombolták. Nagynyárád: barokk templom, amelyet Mária Terézia építtetett a faluban, helyi védettségű pincesorok, műemlék présház; kékfestő műhely, 1848-as emlékmű, 1956-os emlékmű, utcasarki keresztek, Helytörténeti Múzeum, kápolna.

[204] Dunabogdány domboldalában, a Kutyahegyen hétvégi házak állnak, Csolnok határában a horgászásra alkalmas tó körül épültek hétvégi házak. Bándon nyaralófalu várja vendégeit továbbá lovaglásra is van lehetőség.

[205] A török hódoltság után betelepített németek elnevezése.

A két nagyobb faluban, Dunabogdányban és Csolnokon saját fenntartású zene- és művészeti iskolában különböző tanszakokon tanulhatnak a gyerekek. Mind a két községben népszerűek a fúvósok. Csolnok országos hírű Bányász Fúvószenekarának alakulását 1860-ra teszik. Énekkarokat találunk Csolnokon és Dunabogdányban. Csolnokon egy zenekar mellett három énekkar (Vegyes Kórus, Wagenhoffer kórus, Templomi kórus), Dunabgdányban négy zenekar mellett egy énekkar, a Cecília kórus működik. Csolnokon ezen kívül egy felnőtt és két gyermektánccsoport is van. Mind a négy település rendelkezik művelődési házzal; Dunabogdányban és Nagynyárádon ez könyvtárral egészül ki. Csolnok könyvtára az általános iskolában található. Nagynyárád könyvtárállományának több mint a fele német nyelvű kötetekből áll. Mind a négy településen van tájház, falumúzeum. Dunabogdányban ezenkívül egyháztörténeti gyűjtemény, Csolnokon bányászmúzeum található.

Csolnokon az egyházi ünnepek és a búcsú megtartása (május 18-19) mellett rendszeresen tartanak a falunappal egybekötött bált, ahol fellépnek a kultúrcsoportok, májusfaállítást, Augusztus 19-én utcabált, bányászati megemlékezést, szüreti felvonulást és bált, Erzsébet-Katalin napi bált, karácsonyi hangversenyt, közös szilvesztert. December 4.-én, Borbála napján emléktáblát koszorúznak. A nyugdíjasklub kiállításokat rendez, ahol bemutatják a népviseletüket. Gyakoriak a kórus- és tánctalálkozók amikor más települések csoportjait látják vendégül. Dunabogdányban a vallási ünnepeknek van a legnagyobb hagyományőrző szerepük. Bándhoz hasonlóan január 20-án Szent Fábián és Sebestyén tiszteletére rendeznek ünnepséget a falu déli határában álló kápolnánál, május 17-én a Nepomuki Szent János templomnál, augusztus 7-én Szent Donát tiszteletére rendeznek búcsút az Új kálváriánál – ez a nagybúcsú. Augusztus 18. Szent Rókus ünnepe, ekkor a falu északi határában álló kápolnánál „kukoricabúcsút" tartanak. Szeptemberben öreg kálváriánál gulyásfőzéssel egybekötött ünnepséget rendeznek.

Nagynyárádon jelenleg nem működik sem zenekar, sem énekkar. A korábbi felnőtt tánccsoport felbomlott. A nemzetiségi általános iskolából próbálnak most új generációt kinevelni, és gyermektánccsoportok útján próbálják a hagyományokat átörökíteni. A faluban számos közösségi ünnepet tartanak meg és ápolják az ehhez tartozó szokásokat is, pl. húsvét, Pünkösd, Márton napi búcsúfa állítás, disznóvágás. Szeptember 12-én van a Mária-napi búcsút. A régiek mellék új közösség-összekovácsoló hagyományokat is ápolnak, mint pl. kékfestő fesztivál, nemzetiségi nap, májusköszöntő a pincesoron, szüreti mulatság.

Mind a négy helyen német nemzetiségű polgármestert választottak, annak ellenére, hogy a lakosság ma már sehol sem homogén. Bándon, Csolnokon 1990 óta ugyanazt a nemzetiségi polgármestert választják, Dunabogdányban a 2. ciklus óta áll német nemzetiségű polgármester a falu élén. Nagynyárádon az 1998-2002 közötti ciklust kivéve, amikor a jelenlegi polgármester nem indult, 1990 óta minden ciklusban őt választották meg. Ez azt jelenti, hogy a kiválasztott településeken szilárd, egybeforrott nemzetiségi közösségek működnek.

Dunabogdányban és Csolnokon a települési önkormányzat átalakult települési kisebbségi önkormányzattá. Dunabogdány kilenc önkormányzati, a polgármesterrel együtt tíz helyéből kilencet független német kisebbségi jelölt nyert meg. Csolnokon a polgármesterrel együtt 11 fős önkormányzat minden tagja független német kisebbségi képviselő. A két kistelepülésen, Bándon és Nagynyárádon külön német kisebbségi önkormányzat is alakult annak ellenére, hogy pl. Nagynyárádon a polgármesterrel együtt nyolc fős testületből heten német független jelöltként kerültek a testületbe. Bándon a polgármesterrel együtt nyolc tagú települési önkormányzati testületből ketten – köztük a polgármester – egyúttal tagja a kisebbségi önkormányzatnak is. A települési önkormányzat tagjai is többnyire német származásúak.

2. Történeti áttekintés

Bánd a Veszprémi kistérséghez tartozik. Nevét az Atyusz nemzetségből származó Bándról, a 11.-12. század fordulóján élt birtokosától kapta. Később a birtokot a család eladta a Komárom megyéből ide került Igmánd nembeli Andrásnak. Valószínűleg András emeltette birtokainak védelmére a mai falu déli részén álló Esseg várát. A falu első okleveles említése 1233-ból származik és egy adománylevélben található, amelyben „terra Seg sive Band"-ként nevezik. A középkorban a „castrum Seeg" és „castrum Segwar"-ként nevezett vár a Séd-patak völgyében vezető utat őrizte vámszedő joggal. A 14.-15. században a vár hosszú időn át az Essegvári család tulajdona volt. Valószínűleg 1552-ben robbantották fel, amikor Veszprém török kézre került. Ma már csak őrtornyának romjai maradtak meg.

A török hódoltság alatt teljesen elnéptelenedett faluba a 18. század első harmadától kezdve több hullámban érkeztek németek. A fennmaradt telepítési szerződések szerint Tótvázsony nemesei követték a nagybirtokosok példáját és hoztak telepeseket birtokaikra. A származás eredeti helye nem ismert. A ma élő legidősebb generáció emlékei szerint őseik a Fekete-erdőből, Lauterbach környékéről érkeztek. Nyelvjárásunkban döntő a bajor-rajnai frank ötvözet, ami Dunabogdányra is jellemző.[206] Az egyházi anyakönyvek tanúsága szerint a községbe érkező németek többsége Alsó Bajorországból, Mainz, Münichberg környékéről, ill. a Steigerwald középhegység területéről érkezett. A németek jelenlétére utaló első írásos emlék 1754-ből származik, mely szerint az ott lakók a tótvázsonyi Tallián családnak adót fizettek. 1769-ben 60 német család élt Bándon. 1771-ben 70 család alkotta a 379 főt számláló falu lakosságát. Ebből könnyen kiszámítható, hogy a bándiak átlagos családnagysága 5 fő volt, tehát a gyermeklétszám átlagosan 2-3 fő lehetett. Ez a családnagyság és gyermeklétszám Dunabogdányra is jellemző volt. A bevándorlások következtében a lakosság folyamatosan növekedett. Legnagyobb létszámát 1829-re érte el; ekkor 758 főt regisztráltak. Az első iskola 1773-ban, más adatok szerint 1768-ban létesült.

A mindössze 600 katasztrális hold nagyságú községi határ kevésnek bizonyult és gyenge minősége miatt kevéssé volt alkalmasak a földművelésre. Ezért a bándi parasztok fokozatosan munkával megváltották vagy megvásárolták a veszprémi káptalan birtokai és „királyi vadászok" rangját viselő egykori szentgáli nemesek erdőségei közé beékelődött birtokokat. Ennek ellenére sokan maradtak föld és munka nélkül. A földművelésen kívül a lakosok gyümölcstermesztéssel foglalkoztak, ami ugyancsak jellemző Dunabogdányra is, valamint erdei munkát végeztek. A község vezető gazdasági erejét az első világháború után a Hangya Szövetkezet jelentette. „1926-ban orgona vásárlásához adtak anyagi segítséget, 1930-ban bevezették a „székházba" a villanyt, 1931-ben mészárszéket építettek, 1934-ben rádiót vettek az üzlet részére, 1940-ben 200 db gyümölcsfát hozattak a tagoknak, 1941-ben a 'Legtöbbet a fogyasztóért' versenyen bronzérmet kaptak, 1942-ben a szövetkezetek listáján a 2. helyen álltak."[207]A 20. század elején, majd a húszas években soka „tántorogtak ki Amerikába". Az itthon maradó nincstelenek munkalehetőségek hiányában Herenden, a porcelángyárban, vagy Veszprémben, Ajkán, Fűzfő-gyártelepen helyezkedtek el.

1947-ben 62 felvidéki telepes érkezett Gömörből; 19 házat és 157 katasztrális hold földet kaptak. településeket kellett elhagyniuk. A németek kitelepítésére 1948-ban került sor. A mentesítő listákból kiderül, hogy a két világháború között Bándon már kötöttek magyar-

[206] Vő. Hutterer, 1963

[207] Idézet Krein Péter: Fejezetek Bándról a www.ungarndeutsche.de c. honlapról: Kivonatok Bánd Község Önkormányzata által 1998-ban kiadott falutörténetből

német vegyes házasságot. A kitelepítették a dunabogdányiakhoz hasonlóan Németország keleti részébe kerültek, ahonnan sokan visszaszöktek, vagy más országokban mentek tovább.

1948-ban újabb csoport érkezett a Felvidékről, Ipolyhídvégről. Egy 1949. január 20-án készült jegyzőkönyv szerint „akik az 1948-as év folyamán idegen községbe lettek telepítve, illetve akik az 1945-48-as évek folyamán teljes elkobzást szenvedtek, tekintet nélkül arra, hogy jelenleg a kormányrendelet melyik paragrafusa alá tartoznak, vagy listán egyáltalán nem szerepelnek, elkobzott ingatlanjaikat vissza nem kaphatják (földjeiket nem művelhetik, elkobzott házaikba vissza nem költözhetnek, ha az időközben meg is ürülne) állataikat vissza nem igényelhetik."[208]

Munkalehetőség ma sincs elég a faluban. Működő, részben családi vállalkozásai (szállítás, áru- és teherfuvarozás, bútorgyártás, lakatosipar, műkőkészítés, kerámia, idegenforgalom) mellett sokan keresnek munkát a közeli településeken.

Csolnok a dorogi kistérséghez tartozik, elsősorban szlovákok lakta falvak veszik körül. A település alatt a mai napig kiaknázatlan szénmezők húzódnak. A bányákat azonban az életveszélyes karsztvíz-betörések miatt a hetvenes évek elején bezárták.

A telpülés már a rómaiak idején lakott település volt. A honfoglalás utáni első írásos említése 1232-ből származik, amikor ez a terület Vathacholnuka néven a Csolt nemzetséghez tartozott. 1262-ben tűnik fel a Kolnuk név alatt. Már ekkor híres szőlőtermesztéséről és borkészítéséről. Kb. 1263-1531 között a Nyulak-szigeti klarissza kolostor tulajdona. A törököktől visszafoglalt színmagyar települést 1602-ben II. Mátyás ismét visszajuttatja a klarisszáknak.

Csolnokra az első telepítési hullámban érkeztek telepesek. 1715-ben még csak 8 német katolikus család lakott a faluban. A magyar őslakosok Dunabogdányhoz hasonlóan itt is reformátusok voltak, de ezek a családok 1738 után elköltöztek. A legnagyobb számban 1738 és 1749 között Grassalkovits Antal gróf segítségével érkezetek ide németek mintegy négyszázan. Gassalkovits szlovákokat is telepített Csolnokra. Ezek a családok nevüket megőrizték ugyan, de teljesen elnémetesedtek. Nepomuki Szent Jánosról elnevezett templomát ugyancsak Grassalkovics építtette 1767-75 között. 1785-86-ban újabb telepesek érkeztek. Kétségtelen, hogy a mai csolnokiak több helyről érkezett csoportokból és családokból kovácsolódtak össze. Köztük lehettek elzásziak is, mint azt egy 1864-es feljegyzés állítja.[209] A faluban beszélt nyelvjárások keveredtek, és kimutathatóan jelen van benne a rajnai frank és a dunai bajor elem is, akárcsak a dunabogdányinál, tehát bizonyos csoportoknak innen kellett érkezniük.

A falu őslakói földművesek és állattartók voltak saját falubeli kisiparral. A föld itt sem volt elég, sokan jártak napszámba, a lányokat szolgálni küldték. Az átlagos gyereklétszám 5-8 fő körül mozgott. A dorogi szénmedencében folyó geológiai kutatások során 1781-ben a német Rückschuß fivérek barnaszenet találtak a falu határában. A szénmezők egészen behúzódtak a falu alá. A szénbányászat 1806-ban indult meg. Ettől kezdve sorra nyíltak a tárnák. Néhány nagygazdát leszámítva, gyakorlatilag az egész falu a bányából élt, amely kb. 150 évig munkalehetőséget és viszonylagos jólétet biztosított. Csak a falu területén 12 aknán keresztül lehetett leszállni a mélybe. A férfiak mellett sok asszony is dolgozott a csillék mellett. Vasútvonala nem lévén, a szén a föld alatt jutott el Dorogra, ahonnan továbbszállították.

A bányanyitás hírére magyarok, németek, szlovákok egyaránt érkeztek a településre. Jöttek németek külföldről, Szászországból, a Felső-Rajna vidékéről, és az osztrák-jugoszláv

---

[208] uo.

[209] Vö. Fekete, 1977

határvidékről, a környező településekről, sőt, még Baranyából is. Az újonnan érkező magyarok számára a falu észak-nyugati felén bérlakásos bányásztelepet emeltetett a bánya. Eredetileg két részből állt, az Auguszta és a Reiman telepből. A telep 1932-ben épült templomát, a bányászok védőszentjéről, Szent Borbálának nevezték el. A háború után Rákosi, majd később Rákóczi telepnek nevezték el. A faluban élő német bányászok a bányamunka mellett földet is műveltek, és általában kecskét tartottak. Csúfondárosan a kecskét „bányásztehénnek" nevezték. A bányába 16 éves kortól vettek fel, de a svábok már 15 évesen mentek; idősebbnek mondták magukat. Szorgalmas természetüket a más számára végzett bányamunka nem változtatta meg. A telepi bányászok nem foglalkoztak földműveléssel. Ez a réteg minden megvásárolt, ami a spórolós, önellátásra törekvő svábok szemében a pocsékolást jelentette.

A harmincas évektől kezdődően a németeket a bánya tulajdonosa[210] névmagyarosításra szólította fel. A németek fenyegetve érezték munkahelyüket, ezért tömegesen változtatták meg nevüket. A bánya mentette meg ugyanakkor a falut a tömeges sorozástól. A háború idején a front 3 hónapig a falun keresztül húzódott, hol az oroszok, hol a németek kerültek fölénybe. A németek a bányák tárnáiban találtak menedéket, amikor már a hegyoldalakba vájt borospincék sem nyújtottak menedéket. A kitelepítést Csolnokon is előkészítették, a németek összecsomagoltak, és várták, mikor kell menniük. Közben minden nap leszálltak a bányába. De a kitelepítés elmaradt. Ha ugyanis a németeket elviszik, a tárnák munkaerő nélkül maradtak volna. Csolnokra mindössze 7 felvidéki családot telepítettek.

A háború után a parasztgazdák családjaiból is egyre többen kerültek a bányába. A bánya bezárására folyamatos elbocsátások után az 1970-es években került sor. A bányászat az állandó vízbetörések miatt gazdaságtalanná vált. A használaton kívüli aknákat a vízbetörés veszélye miatt már a kezdetektől homokkal töltötték fel; ehhez 1934-ben külön „homokvasút" is épült.

Munkalehetőségként az iskola, polgármesteri hivatal, a zeneiskola, a Művelődési ház, a kisvállalkozások és az ingázás mellett két nagyobb olyan ipari létesítmények, mint az önkormányzat tulajdonában lévő Szerelvénygyártó Kft, és egy elektronikai vállalkozás jöhet számításba. Munkájuk mellett a svábok művelik a szőlőjüket. A faluban kevés bolt található, mivel zömében a környékbeli városokba járnak az emberek vásárolni. A falut végigjáró buszjárat szállítja az utasokat Dorogra, a csolnokiak azonban zömében személygépkocsival közlekednek.

Dunabogdány Pest megye német tömbjétől viszonylag távol, nagyobbrészt magyarlakta települések karéjában helyezkedik el a szentendrei kistérségben. A szomszédos Visegrád az egyetlen település a közelben, ahol, ha kis számban is, de élnek németek.[211]

Első okleveles említése 1285-ből származik Bogud néven, amikor Rosd nembeli Tahi Herbord fiai Márk és Miklós nemesek IV. László királytól kapják adományul. A falu a 13. században került Pilis vármegyéhez. 1397-ben Bogdanryw néven említik az oklevelek. A 14. században ismét visszakerül a király tulajdonába, és 1559-ig, amíg a törökök el nem foglalják, királyi birtok marad. Lakosai a feljegyzések szerint az 1620-as években a református hitet

[210] Salgótarjáni Szénbánya RT.

[211] A régióban Szentendrén, Pomázon, Csobánkán és Budakalászon működik ugyan német kisebbségi önkormányzat, de ezeken a településeken a magát svábnak valló lakosságnak alig-alig van kapcsolata Dunabogdány-nyal.

követték. 1695-ben kerül a Zichy család birtokába. 1766-1848 között az Óbudai uradalomhoz tartozik.[212]

A svábok első csoportja, mintegy háromszáz fő, 1724-ben telepedett le Zichy Péter gróf birtokán. Ekkor kb. száz magyar református lakta a falut. A svábok a betelepedés után szinte azonnal elkezdték a katolikus templom építését, ugyanakkor a falu minorita plébánosa betiltatta a református istentiszteleteket.[213] A betelepülők második hulláma 1767-ben érkezett az akkor már királyi birtoknak számító faluba.[214] Az 1770-es úrbéri rendezés alkalmával 23 egész jobbágytelket írtak össze. A II. József rendeletére végzett 1784-87-es első magyarországi népszámlálás adatai szerint Bogdányban 268 házban 311 sváb család és 1554 jogi népességként és 1567 tényleges népességként bejegyzett főt számláltak. A létszám-emelkedés Mária Terézia 1763-ban kiadott császári pátense hatására élénkült meg. A betelepültek többsége családi kötelékben, 2-3 gyermekkel, nagyon kevés pénzzel, földmű-vesként érkezett. A község etnikai összetételéről az 1812-es népszámlálás adataiból kapunk először képet.[215] Eszerint 1945 fő sváb és 175 magyar élt Dunabogdányban. 1850-ben 2300-an éltek Dunabogdányban 1930-ban viszont már 3095 a lakosok száma, ebből kétharmad sváb, egyharmad pedig magyar nemzetiségű. 1941-ben tartott összeíráskor 2931 főből 2313 (78,3%) vallotta anyanyelvének a németet, emellett a magyar nyelvismeret általánossá válására utal, hogy 2610-en, tehát az összlakosság 88,5 %-a válaszolta, hogy tud magyarul. A nemzetiségi bevallás szerint 1715-en vallották magukat németnek. A dunabogdányiak úgy tudják, hogy őseik Stuttgart és Ulm környékéről vagy Bajorországból származnak, mások szerint Ausztriából is jöttek bevándorlók, de pontos adatok itt sem állnak rendelkezésre.

Dunabogdányban a megélhetést a föld, a gyümölcstermesztés és eladás, valamint a kertművelés jelentette. A falu határában azonban sem a megművelhető termőföld mennyisége, sem minősége nem tette lehetővé a megélhetést, pedig a múlt században falu határát szükségképpen és jócskán túllépve kb. 1000 holdnyi földet műveltek meg. Ennek is tulajdonítható a családonkénti 2-4 gyerekszám. A lakosság különböző kiegészítő tevékeny-ségek folytatására kényszerült. A svábok átlagosan 60 százaléka járt nyaranta rendszeresen a határban lévő kőbányába követ vágni, az asszonyok pedig rendszeresen piacozni jártak a „kofahajóval" Budapestre. A háború előtt a falunak fejlett kisipara volt, malom és nyomda működött.

Ebben a faluból is soroztak az SS-be, de aki csak tehette, megszökött. 1945 őszén kezdődtek az internálások. Ebből a faluból csak magyarországi kényszermunkára vitték a németeket. 1946-ban érkeztek a felvidéki „telepesek" és elkezdődtek a házfoglalások. 1947. augusztus 23-án kezdődött a kitelepítés Németország szovjet megszállási övezetébe. Dunabogdányból kb. 800-900 főnek kellett lehagynia az otthonát.[216]

Dunabogdányban az őslakosság földműveléssel, bortermeléssel foglalkozott. A földművelést feladták, a gyümölcsösöket kivágták, csak a ház körüli kerteket és a szőlőt művelik. Értelmiségi

---

[212] Voit 1958; Borovszky 1990.

[213] A reformátusok csak 1790-ben kaptak először engedélyt imaház építésére A döntés megalapozta a község lakóinak interetnikus viszonyát. A többségben lévő katolikus svábok és a kisebbségben élő református magyarok ellentétei azonban a református vallásgyakorlás ellehetetlenítése miatt és nem etnikai alapokon keletkeztek.

[214] Zichy Péter ugyanis 1766-ban elcserélte a falut, így az az Óbudai Korona Uradalom tulajdonába került és maradt 1848-ig . L. Gaál 1988.

[215] Dányi-Dávid 1960: 118

[216] Knáb 1996; Bonifert 1997

munkahely a faluban nem sok akad, de a környező városok, Szentendre, Visegrád, Esztergom, Budapest közelsége áthidalják ezt a problémát. Budapestre óránként, csúcsidőben 20-30 percenként jár a busz. A kedvező dunakanyari fekvés, a városok közelsége, a fejlett infrastruktúra megkönnyíti a vállalkozások működését is.

Nagynyárád a mohácsi kistérséghez tartozik. Írásos említésére már a 11. században sor került, amikor 1093-ban I. László a bátai bencéseknek adományozta ezt a területet, amely gyakorlatilag a török hódoltságig egyházi tulajdonban maradt. Nevének eredete tisztázatlan. A 14. század elején a település közelében egy újabb falu létesült „Narad" néven. Megkülönböztetésül kapta a régebbi település a „Nagy" előtagot.[217]

A hódoltság után a teljesen elnéptelenedett Nagynyárád a kamara birtokába került. 1669-ben több környékbeli faluval együtt Savoyai Jenő birtokába került. A birtokrendezést követően először szerbek érkeztek a településre, de őket kiszorították az 1720-23 között Fuldából és Hessen más területeiről érkezett német parasztok. A származás helye élénken él az itteni németek történelmi emlékezetében. Pontos adatok csak 1741 óta állnak rendelkezésre. A fuldai apátság mellett az iratokban elsősorban Würzburg neve szerepel. Az ide érkezők szegények és nagycsaládosok voltak. A gyermeklétszám átlag 7-8 főt tett ki. A fennmaradó adóívekből tudjuk, hogy az itt élő 86 család először 1726-ban fizetett adót. 1736-ban Savoyai Jenő herceg halála után a birtok visszaszállt a koronára, majd több birtokosa volt. A település lakossága jelentősen gyarapodott a Mária Terézia uralkodása alatt bekövetkezett második telepítési hullám következtében; 1758-ban már közel ezer fő élt itt. Mária Terézia utasítására emelték a templomot.[218] Saját iskolát először 1829-ben építettek, amit 1868-ban átépítettek. 1830-ra a faluban 1238 katolikus, 4 ortodox, 5 izraelita, és 5 evangélikus vallású személy élt. Nemzetiségi összetételről először 1880-ból vannak adataink: 1291 német mellett 399 fő magyar él. A népességszaporodás következményeképp 1885-től két tanítót alkalmaztak. 1920-ra a népesség tovább növekszik: 1449 németet, és 639 magyart írnak össze.[219]

A 2. világháborúban a nagynyárádi férfiakat a Magyar Honvédseregbe sorozták be, de Magyarország megszállása után sok férfit kényszersoroztak az SS-be. A telkes háztulajdonosok közül 7-8 csatlakozott a Volksbundhoz, viszont a szegényebb kisházasok 30 százaléka belépett. Még a háború idején 85 fő, elsősorban Volksbundisák, menekült el Németországba. 1944. decemberében „malenkij robot"-ra hurcolták el a németeket. A kitelepítés két lépcsőben történt. Az első csoportot, 44 családot, 1946 novemberében szállították el. 1947-ben 86 családot telepítettek ki az orosz megszállási zónába. Nagynyárádra is sokan visszaszöktek. 1946-ban ide is megérkeztek majd Jugoszláviából menekült bukovinai székelyek, majd a felvidéki telepesek. Számukat azonban jóval meghaladta Magyarország különböző településeiről 1947-ben áttelepített 60 magyar család létszáma.

A térségben Mohács kevés munkalehetőségét leszámítva egyetlen munkalehetőség van, a Bólyi Mezőgazdasági Kombinát. A falu lakói döntő többségében nyugdíjasok, csekély számban vállalkozók, 18 fő dolgozik a falu iskolájában, óvodájában, ill. a községházán. A közlekedés nehézségei miatt és munkalehetőségek híján kevesen ingáznak a környékbeli települések között. A falu elöregedőben van, az óvodába kevés gyerek jár, a nemzetiségi iskola tanulói létszáma is egyre csökken. A faluból szívesen településnek át a szomszédos Sátorhelyre, ahol szintén van nemzetiségi nyelvoktatás és a felnőttek számára a Bólyi Gazdaság által biztosított munkahely.

---

[217] A falu neve II. József idejében Altnarad volt.

[218] A templomot Fischer von Erlach építette. A templomot Máriának, a szeplőtelen Szűzanyának ajánlották. A templom nevét 1868-ban Máriára változtatták.

[219] Vö. Häffner é.n.

A falubeliek tradicionálisan mezőgazdasággal foglalkoznak. Minden ház mögött óriási kert húzódik, és aki teheti, ma is műveli a földjét. Sertést mindenki tart az év végi vágásra, ami az egész család és rokonság számára nagy ünnep. Kevesen még szarvasmarhát is tartanak és tejeladásból, sajt, túró készítéséből élnek. A faluban egyébként alig van munkalehetőség. A legnagyobb munkaadó a környéken a már említett Bóly Rt. A részvénytársaság különböző telephelyein többen találtak munkát a nagynyárádiak közül. Ugyanakkor a parasztok, akik már nem tudják, vagy nem akarják földjeiket művelni, a bólyi gazdaságnak adják bérbe.

3. Népszámlálási adatok

1. tábla. Országos népszámlálási adatok

	Nemzetiség	Anyanyelv[220]
1900		604 751
1910		553 179
1930		477 153
1941	302 198	475 491
1949	2 617	22 455
1960	8 640	50 765
1970[221]		35 594
1980	11 310	31 231
1990	30 824	37 511
2001	62 233	33 792

A táblázat egyértelműen mutatja, hogy a századforduló után folyamatosa csökken az anyanyelvi bevallások száma. Ez a német polgárság asszimilációjával,[222] és az I. világháború után a Magyarországtól elcsatolt területeken élő németek elvesztésével magyarázható. Nemzetiséget először 1941-ben kellett bevallani. 173 293 fővel kevesebben állították, hogy németek, mint amennyien német anyanyelvűnek vallották magukat. Ebben a több száz éves együttélés, a magyar állampolgárság, a hazaszeretet, a szülőföldhöz való ragaszkodás és a hazához való hűség nyilvánul meg. A 2. világháború után kb. 220 000 németet űztek el Magyarországról; az itt maradottak pedig az őket ért politikai represszió következtében nem merték magukat német

[220] Az anyanyelv szerepét a magyarországi németek esetében egy, a modern német nyelv kialakulását megelőző időszakból származó, végső formáját Magyarországon elnyerő, ám regionális kiegyenlítődési-egységesülési folyamatában megrekedt különböző dialektusok keveréke, az un. településdialektusok töltik be, tehát semmiképpen sem az iskolában tanult irodalmi német (Hochdeutsch) jelenti az anyanyelvet. Ezeket a dialektusokat gyűjtőnéven svábnak nevezik a beszélő közösségek tagjai, de a szakirodalom is használja a terminust a településdialektusok, „Mundart"-ot megnevezésére. A népszámlálási kérdőíveken német szerepel anyanyelvként. Tehát sváb és német ebben az értelemben szinonimaként használhatók.

[221] Ebben az évben nem kérdezték meg a nemzetiséget.

[222] Vö. Pukánszky, 2000

nemzetiségűnek és/vagy anyanyelvűnek vallani;[223] a döbbenetes csökkenés ennek tulajdonítható. A nemzetiségi és anyanyelvi bevallások növekedésre 1960 után a nemzetiségüket felvállalók száma háromszorosára nőtt, de az anyanyelvet bevallók száma is megkétszereződött. Míg azonban a nemzetiség bevallása továbbra is folyamatosan növekvő tendenciát mutat, az anyanyelvi bevallások száma népszámlálásról-népszámlálásra változik, hol nő, hol visszaesik. Megállapíthatjuk, hogy míg a nemzetiségi bevallás 2001-re országosan 1980-hoz képest is hatszoros növekvést, addig az anyanyelvi bevallások a háború utáni 1960-as csúcshoz képest 1990-et kivéve folyamatosan csökken. A két kiugró értéket két represszió időszak utáni fellélegzéssel, az önazonosság nyílt felvállalásának lehetőségével és Hutterer kutatásának eredményeivel magyarázzuk.[224] Hutterer ugyanis már 1961-ben megállapította, hogy az anyanyelvi tudás az idősebbektől a fiatalok felé haladva lefelé haladó, míg a magyar nyelvi kompetencia ehhez képest fordított generációs lépcsőzöttséget mutat. A sváb használatának szűkülése a már említett kogniciós és alkalmazhatósági problémákon túl a nyelvhasználati helyzetek számának csökkenésével, és az átalakult norma- és elvárásrendszerrel, valamint ezeknek az új értékeknek való megfelelés igényével és szándékával magyarázható. A folyamatosságot biztosító családon belüli nyelvátadás és konzekvens, kizárólagos sváb nyelvhasználat, a nyelv továbbélési bázisai, megszűntek. Ez a tendencia napjainkban is folytatódik.

2. tábla. Nemzetiség és anyanyelvi bevallás a kiválasztott falvakban[225]

	1980			1990			2001		
	L	N	A	L	N	A	L	N	A
Bánd	593	15 2,5%	43 7,3%	556	21 4%	47 8,4%	643	154 24%	43 7%
Csolnok	3668	14 0,4%	396 11%	3358	605 18%	795 24%	3406	1041 30%	671 20%
Dunabogdány	2839	31 1.1%	30 1%	2723	155 6%	107 4%	2934	525 18%	120 4%
Nagynyárád	1083	4 0.4%	7 0,6%	978	137 14%	207 21%	871	386 44%	139 16%

[223] Állampolgári jogaiktól megfosztották a németeket és ezeket csak a 4.364/1949 M.T. sz. rendelet értelmében kapták vissza; a svábok a 84/1950 M.T. sz. rendelettel váltak ismét Magyarország egyenlő jogú állampolgáraivá. 1954-ben jelent meg először ismét német nyelvű lap (Freies Leben), s a nemzetiségi politika új irányát jelezve 1955. július 18-án megalakult a Magyarországi Németek Szövetsége, melynek célja, hogy a német nyelvre hivatkozva egységes nemzetiséggé formálja a leginkább a nyelvi dialektusok terminusaiban leírható svábokat. A tájnyelv ill. a nyelvjárások okozta nehézségeket kiküszöbölendő − már 1951-ben megindult, de csak 1955 után kezdett elterjedni a német nyelv iskolai oktatása. A kitelepítések következményei még 1959-ben is észlelhetők voltak. Sokan például nem merték megrendelni a Neue Zeitungot, vagy gyermekeiket német nyelvre oktattatni, mert attól féltek, hogy német nacionalizmussal vádolják őket.

[224] Anyanyelvként a falun belül használt településdialektust kell értenünk, nem az iskolában tanul irodalmi németet.

[225] L=a településen élők száma; N=német nemzetiség; A=anyanyelv; %=százalékos arány az összlakossághoz viszonyítva.

Az elmúlt húsz év során 2 településen, Csolnokon és Nagynyárádon lassuló, de folyamatos a lakosságcsökkenés, míg Bándon és Dunabogdányban ugyanolyan arányú, de ellentétes mozgás figyelhető meg. A lakosságcsökkenést a munkahelyek hiányával, és az ebből következő elvándorlással magyarázzuk. Dunabogdány lakosságának növekedése a budapesti agglomerációs övezet bővülésével, Bánd lakosságának növekedését Veszprém vonzáskörzetével és közelségével magyarázhatjuk. Összességében a nemzetiségi bevallások 2001-re emelkedtek nagyobb mértékben; Csolnokot kivéve mindenütt meghaladté az előző tíz év emelkedéseit. Bándon 20, Nagynyárádon 30, Dunabogdányban 12 százalékos növekedés tapasztalható, míg Csolnokon az első tíz év 17 százalékos növekedése után 12 százalékkal esett vissza a nemzetiséget felvállalók aránya. Az anyanyelv tekintetében ugyanakkor az első tíz évben történt emelkedés. A legnagyobb arányú fejlődés Csolnokon volt; 1980-hoz képest 33 százalékkal nőtt az anyanyelvi bevallások száma. Nagynyárádon 20 százalék volt a növekedés. 2001-re minden településen visszaesett az anyanyelvi bevallások száma. Ez erőtejes nyelvi asszimilációt mutat. Az identitás súlypontja a nyelvi identitásról a származási, nemzetiségi identitásra helyeződött át.

4. Kutatási eredmények elemzése

Az 1980-as felvétel[226] azt vizsgálta, hogy a népszámlálás bevallási adatai mennyire fedik a valóságot, mennyire valóságosak a nemzetiségű kulturális igényű népességről felvett adatok. Köztudott, hogy a bevallások és a tényleges, a faluközösségek által számon tartott létszám nem fedik egymást. Az ok egyértelműnek látszik. A népszámlálás nem biztosított névtelenséget; aki nyíltan felvállalta kisebbségi létét, azt esetleg hátrányok fenyegethették.[227] Jóval kevesebben vállalták fel tehát a nemzetiséget és az anyanyelvet a valóságosnál. A 2001-es népszámlálás volt az első olyan népesség-összeírás, ahol immáron névtelenül lehetett nyilatkozni származásról és anyanyelvről és feltették a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés, a családi, baráti körben használt nyelv kérdését is. A 2002-es vizsgálat is azt igyekezett feltárni, hogy a bevallási adatok mennyire lehetnek valóságosak.

[226] Vö. Hoóz 1985

[227] A németeknél erős táptalajt biztosított ehhez az 1941-es népszámlálás. Sokak szerint a kitelepítési listákat ezek lapján állították össze.

3. tábla. Összehasonlító táblázat az 1980[228] és 2001. évi népszámlálás eredményeiről[229]

Népszámlálási adatok 1980				Külső megítélés	Népszámlálási adatok 2001					Önkép
Település	L	N	A	NT	L	N	A	*AH*	K	NT
Bánd	593	15 2,5%	43 7,3%	257 43%	646	154 24%	43 7%	66 10%	227 35%	309 48%
Csolnok	3668	14 0,4%	396 11%	1907 52%	3406	1041 30%	671 20%	858 25%	1290 38%	1115 33%
Dunabogdány	2838	31 1,1%	30 1%	639 22,5%	2934	525 18%	120 4%	240 8%	646 22%	545 18.5%
Nagynyárád	1083	4 0,4%	7 0,6%	519 48%	871	386 44%	139 16%	282 32	358 41%	419 48%

Az 1980-as népszámlálási adatok és a külső megítélés igen között jelentős különbség mutatható ki. 1980 még a félelem és a bizonytalanság időszaka annak ellenére, hogy az MSZMP a hetvenes években támogatta a kisebbségek kulturális hagyományainak őrzését és kulturális életének aíktivitását.[230] Bándon a külső megítélés és a bevallások között tizenhétszeres, Dunabogdányban húszszoros, Csolnokon és Nagynyárádon több mint százszoros az eltérés. Mivel Csolnokon nem volt kitelepítés, felmerül, hogy miért ilyen kevesen vallották be származásukat. Nos, a csolnokiak nemzetiségi létükben már az 1941-es népszámlálást megelőzően represszionak tették ki. A bányában dolgozókat kötelező névmagyarosításra szólították fel, és azzal fenyegették meg a bányászokat, hogy elbocsátják őket, ha nem választanak maguknak magyar nevet a kreált névlistából.

A 2001-es népszámlálás adatai Bándon mutatják a legnagyobb különbséget a nemzetiségi bevallások és közösség megítélése között, de ez az eltérés is csak kétszeres. A többi három településen az önbevallások és a külső megítélések különbségei 3-4 százalék körül mozognak. Ez egyértelműen azt mutatja, hogy a rendszerváltás után a németek már nem féltek identitásuk megvallásától. Nagy szerepe van ebben a fejlődési folyamatban a német kisebbségi önkormányzatok megalakulásának és egyre hatékonyabb tevékenységének.[231]

A 2001-es választások kapcsán már szót ejtettünk az anyanyelvi bevallásokra; még két kérdésre, az anyanyelv rokoni és baráti körben való használatára és a kultúrához fűződő viszonyra szeretnék kitérni. Azt is láthatjuk a táblázatból, hogy a németnek tartott népesség anyanyelvhasználata mennyire visszaesett, s bár a nyelvhasználat minden településen meghaladja az anyanyelvként való bevallás számait, sehol sem érik el a nemzetiségi bevallásokat. Ez arra utal, hogy bár sokan már nem tartják anyanyelvüknek a szülőfaluban beszélt nyelvjárást, jobban értenek és beszélnek magyarul, de családjukban, rokoni körükben azért mégis használják.

---

[228] Adatok KSH 1983.

[229] L=települések összlakossága; N=nemzetiséget bevallók; A=anyanyelvet bevallók; NT=németnek tartottak létszáma; AH=anyanyelvet rokoni, baráti körben használók; K=nemzetiségi kultúrához kötődők; %=százalékos arány az összlakossághoz viszonyítva.

[230] Vö. Tóth 2003, 515.o.

[231] Részletesen l. 5. tábla elemzésénél.

Érdekes helyzetet tapasztalhatunk a két nagyközségben, Csolnokon és Dunabogdányban. Itt a nemzetiségi kultúrához való kötődés magasabb értéket mutat mint a nemzetiségi önbevallásoknál, mint a csoport önképében megjelenő értéknél. Ezt a jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy azok sem tudják kivonni magukat a kulturális hagyományok érzelmeket hordozó és felkeltő hatása alól, akik származásukat tekintve svábok, de magyarnak vallják magukat és/vagy anyanyelvüket (vö. Bindorffer 2001). A 2001-es népszámlálás azt mutatja, hogy a kulturális hagyományokhoz való kötődés országosan nagyon erős a németeknél, közel 90 000 fő állította magáról, hogy kötődik a német nemzetiségi kultúrához. A népszámlálás adatait figyelembe a kultúra iránti vonzalom Bándon, Csolnokon és Dunabogdányban magasabb százalékban van jelen az emberek életében, mint származástudatuk; Nagynyárádon viszont erősebb a származástudat, a származási identitás, mint a kultúrához való kötődés.

Tudvalévő, hogy minden kisebbség arra törekszik, hogy megtartsa tagjait, és azokat se engedje ki soraiból, akik asszimilálódni akarnak. Ami a kultúrához való kötődést illeti, Bándon és Nagynyárádon ellentétes egyéni törekvéseknek lehetünk tanúi. Abból, hogy ebben a két faluban a németnek tartottak aránya jóval magasabb, mint a kultúrához való kötődést bevallóké, arra következtethetünk, hogy az egyéni asszimiláció aspirációk erősebbnek tűnnek, mint a csoport megtartó ereje. Az a tény, hogy Nagynyárádon nincsen se zenekar, se énekkar, tánckarba is csak óvodások és kisiskolások járnak, esetleg indokolhatná a kultúra iránti nagyobb érdektelenséget, mivel a svábok kulturális identitásukat elsősorban a zenében, a táncban, a dalkultúra ápolásában élik meg, azonban ha a településeket hasonlítjuk össze és nem a településen belüli viszonyokat, akkor Nagynyárádé a vezető szerep. Arányait tekintve itt állították ugyanis a legtöbben azt, hogy ragaszkodnak etnikai kultúrájukhoz.

4. tábla. A háztartások nemzetiségi eloszlása

		Dunabogdány	Bánd	Csolnok	Nagynyárád
német (egyedülállók, homogén házasságok és velük élő leszármazottak, heterogén házasságok német tagja és a leszármazottak)		545 94,5%	309 93,4%	1115 88,4%	419 90%
magyar (=heterogén házasság esetén a magyar tag)		32 5,5%	22 6,6%	136 10,7%	44 9,4%
egyéb	horvát	0	0	10	3
	cigány			0,9 %	0,6
	szlovák			7	
	szlovákiai magyar			2	
	szlovák/német			1	
	horvát/német				1
	cigány				1
Összesen (vizsgált lakosok száma) (100%)		577	331	1261	466

Mint a táblázatból látható, a vizsgált háztartások döntő többségében a házasfeleket németnek tartják. A vegyes házasságok aránya Csolnokon és Nagynyárádon a legmagasabb; abban a két faluban, ahol a legmagasabb az etnikai kultúrához való kötődés aránya. Ez első pillantásra ellentmondásnak tűnhet, ugyanis a vegyes házasságokat az asszimiláció melegágyának

tartják. Azt gondolom, hogy éppen a vegyes házasságok okozta – elsősorban nyelvi asszimilációs – nyomás hatására ragaszkodnak jobban a kultúrához mint túlélési stratégiai elemhez. A 10 % körül mozgó alacsony százalékos arány azonban azt mutatja, hogy a vegyes házasság még napjainkban is inkább csak eltűrt, mint preferált párválasztási forma.

5. tábla. A vizsgált háztartásban élők nemzetisége

	Népszámlálás 2001			Önkép 2002	
	L	N	%	NT	%
Bánd	643	154	24	309	48
Csolnok	3406	1041	30	1115	33
Dunabogdány	2934	525	18	545	18.5
Nagynyárád	871	386	44	419	48

Fentebb már említettük, hogy ha a népszámlálási adatokat össze hasonlítjuk a németek saját önmegítélésével, akkor jelentősebb eltérést csak Bánd esetében tapasztalunk. A másik három településen az arányok gyakorlatilag egybeesnek, és tényleges viszonyokat tükröznek. Ha azonban az összlakossághoz viszonyítjuk a számokat, már nem ennyire pozitív a kép. Az adatokból az derül ki, hogy csoportszinten[232] leginkább a két kistelepülés őrzi származási hovatartozását és identitását. Csolnokról, vélhetőleg történelmi emlékekre hagyatkozva, sokan még mindig azt tartják, hogy a település 70-90 százaléka német. Az adatok ezt cáfolják. Dunabogdányról még mindig tartja magát az a vélemény, hogy a falu háromnegyede sváb. Figyelemre méltó jelenség, hogy a két kistelepülésen külön választottak német kisebbségi önkormányzatot és a települési önkormányzatot, míg az arányaiban kevesebb némettel rendelkező nagyobb falvakban a települési önkormányzatok kisebbségi önkormányzatokká alakultak át. Bár az átalakulás a megválasztott német képviselők arányát és nem a tényleges lakossági viszonyokat tükrözik, elgondolkodtató, hogy a magyar többség is a német származású képviselőkben és polgármesterekben bízik meg. Ez azt jelenti, hogy a településen elő németek és magyarok között rendezettek az interetnikus kapcsolatok, bizalmon alapulnak, és a választókat nem elsősorban a képviselők nemzetisége, hanem rátermettsége motiválta. Ugyanakkor a települései német önkormányzat esélyt és lehetőséget teremt a falun belüli identitásőrzés erősítésére, túlélési stratégiák intézményesített működtetésére.

[232] Kettős identitás c. könyvemben megkülönböztettem egyéni és csoportszintű asszimilációt, ill. identitásőrzést. A népszámlálási adatok, az önbevallások az egyéni, a csoport képviselői által alkotott önkép pedig a csoport identitás-megőrzési vs. asszimilációs aspirációit jelentik.

6. tábla. A homogén ill. a heterogén házasságok eloszlása

	Dunabogdány	Bánd	Csolnok	Nagynyárád
Homogén	113 47,5%	31 31%	210 37%	86 43,7%
Heterogén 1: német + magyar	32 13,4%	22 22%	136 24%	44 22,3%
Heterogén 2: német + egyéb	0	0	10 1,7%	3 1,5%
Egyedülálló	93 39,1%	47 47%	212 37,3%	64 32,5%
Az összes házasság (100%)	238	100	568	197

A vizsgált házasságok zömében homogének, mind a négy faluban több homogén, mint heterogén házasságot kötnek. A legkevesebb vegyes házasságot Dunabogdányban kötötték, ott, ahol a vizsgált települések közül gyakorlatilag a legalacsonyabb a sváb népesség aránya. A homogén párválasztás is túlélési stratégiai elem.[233] A másik három faluban 22-24 százalék körül mozog a vegyes házasságok aránya.[234] Ha a településeken belüli viszonyokat nézzük, akkor ugyancsak Dunabogdány vezeti a listát, majd Nagynyárád, Csolnok, és Bánd következik. Dunabogdányban 34 százalékkal, Nagynyárádon 21, Csolnokon 13, Bándon 9 százalékkal kötöttek több homogén, mint heterogén házasságot.

7. tábla. Háztartások eloszlása (egyedül élők + csak házaspár) generációs-együttélési bontásban[235]

		Dunabogdány		Bánd		Csolnok		Nagynyárád	
Egy-generációs	egyedül élő	108 49,5%	50	31 30,4%	15	250 52,5%	115	64 41,6%	32
	csak házaspár		57		15		132		31
	Egyéb[236]		1		1		3		1
Kétgenerációs		81 37,2%		48 47%		142 29,8%		57 37%	
Háromgenerációs		29 13,3%		21 20,6%		79 16,6%		29 18,8%	
Négygenerációs				2 2%		5 1,1%		4 2,6%	
Összesen		218		102		476		154	

[233] Vö. Barth 1986

[234] A háztartások esetében 10 százalék körül mozgott a heterogenitás mértéke. A 6. tábla viszont magasabb átlagokat mutat. Ennek az a magyarázata, hogy a 4. táblában az egy háztartásban élő összes családot alapul vettük, vagyis a két-, három-, sőt négygenerációs családokat együtt elemeztük. Mivel az idősebb generációkban szinte kizárólagos a homogén párválasztás, ez „javította" az arányt.

[235] Bándon 102, Csolnokon 476, Dunabogdányban 218, Nagynyárádon 154 háztartás került vizsgálatra. Önálló háztartásnak vettük az egyedülállókat is.

[236] pl: két testvér, sógornők stb.

Ha generációs bontásban nézzük az egyes háztartásban élő házasságokat, illetve egyedül állókat, akkor kiderül, hogy a falvakat összevetve az egygenerációs családok ill. az egyedül élők dominánsak. Az egygenerációs családok az idősebbek közül kerülnek ki, ahonnan a gyermekek már kirepültek és önálló családot alapítottak. A családok döntően kétgenerációsak, tehát apa, anya és gyermekeik élnek együtt. A háromgenerációs, nem beszélve a négygenerációs családok, amelyek biztosíthatnák a családon belüli etnikai értékek és az etnikai identitás átadását, és szocializációját, igen kis számot jelentenek.

8. tábla. Eloszlások foglalkozás szerint

	Dunabogdány	Bánd	Csolnok	Nagynyárád
Nyugdíjas	242 41,9%	97 29,3%	547 42,4%	187 40,1%
Tanuló	95 16,5%	68 20,5%	153 12,1%	61 13,1%
Óvodás, bébi	9 1,6%	13 4%	50 4%	23 4,9%
Aktív (foglalkozásban álló fő)	219 38%	139 42%	483 38,3%	176 37,8%
Egyéb: (htb., gyes, munkanélküli stb.)	12 2%	14 4,2%	28 2,2%	19 4,1%
Vizsgált lakosok összesen (100%)	577	331	1261	466

Ez a tábla egyértelműbben jelzi, hogy a falvak lakossága elöregedőben van. Bánd kivételével, ahol az aktív keresők száma nem haladja meg a nyugdíjasokét. A tanulók aránya Bándon a legnagyobb. Feltűnő az óvodások és újszülöttek nagyon alacsony aránya. Az alacsony születési szám hosszútávon minden túlélési stratégiai törekvést lehetetlenné fog tenni. Az asszimilációs nyomást figyelembe véve, nem lesznek megfelelő számban „etnikai alanyok", akik a kultúrát a jövőben hordoznák.

9. tábla. Otthoni nyelvhasználat a háztartásokon belül[237]

Beszélnek:	Dunabogdány	Bánd	Csolnok	Nagynyárád	Összesen
Inkább németül		5 5,9%	104 29,1%	44 36,4%	153 20,9%
Inkább magyarul	122 72,6%	60 70,6%	155 43,4%	41 33,9%	378 51,7%
Vegyesen	46 27,4%	20 23,5%	98 27,5%	36 29,8%	200 27,4%
Összesen (100%)	168	85	357	121	731

[237] Az egyedül élők értelemszerűen nem szerepelnek a háztartáson belüli, otthoni nyelvhasználat táblázatban. Missing a táblázatban? Bánd: 1, Csolnok: 1.

Az otthoni, családon belüli nyelvhasználatot tekintve németül legnagyobb arányban Nagynyárádon beszélnek, majd Csolnok következik. Mind a két településen alátámasztja ezt az adatot a homogén házasságok viszonylag magas száma is. A 7. tábla adatai alapján azt valószínűsíthetjük, hogy az egygenerációs háztartásokban, ahol a legtöbb idős, nyugdíjas ember él, inkább németül beszélnek. Dunabogdányban az otthoni nyelvhasználatban nem jelenik meg a német nyelv, annak ellenére, hogy itt a legmagasabb a homogén házasságok aránya; ugyanakkor Bándon pedig döntően magyar az otthoni nyelvhasználat. Ez a nyelvi asszimiláció igen magas fokára utal, nem jelenti azonban azt, hogy Dunabogdányban vagy Bándon ne beszélnék az anyanyelvet. Nagynyárádot kivéve minden településen magasabb az inkább magyarul beszélő németek aránya. A magyar és a német nyelvet a háztartásokon belül mind a négy településen hasonló arányban beszélik. Ezek az adatok egyértelműen igazolják a nyelvi asszimiláció magas fokát és összhangban állnak a 3. táblán látható anyanyelvhasználat adataival.[238]

10. tábla. Otthonon kívüli, külső, utcai nyelvhasználat[239]

Beszélnek:	Dunabogdány	Bánd	Csolnok	Nagynyárád	Összesen
Inkább németül		5 5,1%	285 60,1%	15 9,7%	305 32,3%
Inkább magyarul	108 49,5%	60 60,6%	81 17,1%	14 9,1%	263 27,8%
Vegyesen	110 50,5%	34 34,3%	108 22,8%	125 81,2%	377 39,9%
Összesen (100%)	218	99	474	154	945

A 9. és a 10. tábla alapján az otthonon belüli, és kívüli nyelvhasználat adatai nem igazolják azt a tételt, hogy az anyanyelv kivonul a közterekről és visszaszorul a családokon belülre. Sőt, mind a négy település adatai kifejezetten cáfolják. Csolnokon dupla annyian beszélnek az otthonon kívül németül, mint odahaza, Dunabogdány és Bánd esetében konzekvensen inkább magyarul beszélnek háztartáson belül, és kívül egyaránt. Ugyanakkor Dunabogdány és Bánd esetében az otthonon kívüli vegyes nyelvhasználat jóval magasabb, mint az otthonon belüli, Arra következtethetünk tehát, hogy a kétnyelvűség általános, a nyelvi asszimiláció előrehaladott, és német anyanyelv használata kiszorult a családból a közterekre.[240] Ezekben az eredményekben azonban az is benne van, hogy az egyedülállók esetében csak a külső nyelvhasználat jelenik meg, s mivel döntően idős nyugdíjasokról van szó, ők még őrzik anyanyelvi identitások maradékát.

[238] Az adatok itt személyekre bontva jelennek meg, de az arányok Dunabogdányt és Bándot kivéve hasonlóak.

[239] Missing: Bánd: 3, Csolnok: 2.

[240] A háztartáson belüli és kívüli nyelvhasználat esetében a generációs eltéréseket nem vizsgáltuk, de a kutatási tapasztalatok szerint a kétnyelvűség a köztereken elsősorban a 40-50 év felettiek esetében általános.

11. tábla. Külső és az otthoni nyelvhasználat Bándon

Beszélnek:	Utcán: inkább németül	Utcán: inkább magyarul	Utcán: vegyesen	Összesen (100%)
Otthon: inkább németül		2 50%	2 50%	4
Otthon: inkább magyarul	2 3,4%	52 88,1%	5 8,5%	59
Otthon: vegyesen	2 10%	3 15%	15 75%	20
Összesen	4 4,8%	57 68,7%	22 26,5%	83

12. tábla. Külső és az otthoni nyelvhasználat Csolnokon

Beszélnek:	Utcán: inkább németül	Utcán: inkább magyarul	Utcán: vegyesen	Összesen (100%)
Otthon: inkább németül	90 86,5%	1 1%	13 12,5%	104
Otthon: inkább magyarul	31 20,1%	68 44,2%	55 35,7%	154
Otthon: vegyesen	66 67,3%	3 3,1%	29 29,6%	98
Összesen	187 52,5%	72 20,2%	97 27,2%	356

13. tábla. Külső és az otthoni nyelvhasználat Dunabogdányban

Beszélnek:	Utcán: inkább németül	Utcán: inkább magyarul	Utcán: vegyesen	Összesen (100%)
Otthon: inkább németül				
Otthon: inkább magyarul		94 77%	28 23%	122
Otthon: vegyesen		2 4,3%	44 95,7%	46
Összesen		96 57,1%	72 42,9%	168

14. tábla. Külső és az otthoni nyelvhasználat Nagynyárádon

Beszélnek:	Utcán: inkább németül	Utcán: inkább magyarul	Utcán: vegyesen	Összesen (100%)
Otthon: inkább németül	5 11,4%	2 4,5%	37 84,1%	44
Otthon: inkább magyarul	2 4,9%	10 24,4%	29 70,7%	41
Otthon: vegyesen	2 5,6%	2 5,6%	32 88,9%	36
Összesen	9 7,4%	14 11,6%	98 81%	121

A 11.-14. táblák településenként mutatják be az otthoni és a külső nyelvhasználat összefüggéseit. Az itt látható adatok alátámasztják a fentebb elmondottakat. Bándon és Dunabogdányban a legmagasabb azoknak az aránya, akik otthon is és az otthonon kívül is magyarul beszélnek. Csolnokon a legnagyobb az otthonon belül és kívül németül beszélők aránya. Az utcán is és otthon is vegyesen beszélők aránya Dunabogdányban a legmagasabb, majd Csolnok, és Bánd következik. A vegyes nyelvhasználat magas arányai a diglossziás viszonyt és a gyakori kódváltást igazolják, amelynek a nyelvi asszimiláción túl az is oka lehet, hogy a településdialektusok szókincséből sok olyan szó és kifejezés hiányzik, amelyek a teljes körű nyelvi kommunikációt nehezítik.[241]

15. tábla. A házaspárok nyelvhasználata egymás között Bándon

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén	5 16,7%	16 53,3%	9 30%	30
Heterogén 1 magyar+német	1 2,3%	42 97,7%	0	43
Összesen	6 8,2%	58 79,5%	9 12,3%	73

[241] Vö. Manherz 1977, Kiss 1995, Bindorffer 1997

16. tábla. A házaspárok nyelvhasználata egymás között Csolnokon

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén	146 74,5%	38 19,4%	12 6,1%	196
Heterogén 1 magyar+német	4 3,8%	100 95,2%	1 1%	105
Heterogén 2 egyéb+német	1 12,5%	7 87,5%	0	8
Összesen	151 48,9%	145 46,9%	13 4,2%	309

17. tábla. A házaspárok nyelvhasználata egymás között Dunabogdányban

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén	0	66 60,6%	43 39,4%	109
Heterogén 1 magyar+német	0	32 97%	1 3%	33
Összesen	0	98 69%	44 31%	142

18. tábla. A házaspárok nyelvhasználata egymás között Nagynyárádon

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén	45 60%	27 36%	3 4%	75
Heterogén 1 magyar+német	11 33,3%	22 66,7%	0	33
Heterogén 2 egyéb+német	1 50%	0	1 50%	2
Összesen	57 51,8%	49 44,5%	4 3,6%	110

A 15.-25. táblázatok azt mutatják meg, hogy függ-e az otthoni nyelvhasználat a házaspárok között, gyermekeikkel ill. felmenőikkel attól, hogy a házasság homogén vagy heterogén. Mint azt már korábban többször is megfigyelhettük, a választóvonal a német nyelvhasználat tekintetében is Bánd/Dunabogdány és Csolnok/Nagynyárád között húzódik. A homogén házaspárok Dunabogdányban egymás között is inkább magyarul beszélnek, és ez az arány Bándon is alacsony. Csolnokon és Nagynyárádon a homogén házaspárok inkább törekszenek az anyanyelv használatára. A heterogén házasságokban a magyar nyelv használata a döntő.

Mivel a házastárs általában nem ért svábul, a házastársak egymás között a közösen értett magyar nyelvet használják. Bánd, Csolnok és Dunabogdány nyelvhasználati arányai gyakorlatilag megegyeznek. Nagynyárádon alacsonyabb meglepő módon a heterogén házaspárok 33 százaléka is németül beszél. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a szűk faluközösség, a szoros családi kötelékek presszionálják a beházasodókat a sváb valamilyen szintű elsajátítására. Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a házaspárok közötti otthoni nyelvhasználat függ attól, hogy a felek homogén, vagy heterogén családban élnek.

19. tábla. A szülők házassága és a gyerekkel használt nyelv Bándon

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén	3 10%	24 80%	3 10%	30
Heterogén 1 magyar+német	1 2,1%	45 95,8%	1 2,1%	47
Összesen	4 5,2%	69 89,6%	4 5,2%	77

20. tábla. A szülők házassága és a gyerekkel használt nyelv Csolnokon

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén	33 27,5%	66 55%	21 17,5%	120
Heterogén 1 magyar+német	6 5,5%	98 89%	6 5,5%	110
Heterogén 2	2 22,2%	7 77,8%	0	9
Összesen	41 17,2%	171 71,5%	27 11,3%	239

21. tábla. A szülők házassága és a gyerekkel használt nyelv Dunabogdányban

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén		63 92,6%	5 7,4%	68
Heterogén 1 magyar+német		36 100%	0	36
Összesen		99 95,2%	5 4,8%	104

22. tábla. A szülők házassága és a gyerekkel használt nyelv Nagynyárád

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén	18 27,7%	31 47,7%	16 24,6%	65
Heterogén 1 magyar+német	10 27,8%	24 66,7%	2 5,5%	36
Heterogén 2	2	0	1	3
Összesen	30 28,8%	55 52,9%	19 18,3%	104

Leggyakrabban Csolnokon és Nagynyárádon fordul elő, hogy a homogén házasságokban a gyerekekkel németül beszélnek. A táblából csak a 27 százalékos arányokat láthatjuk, de a gyakorlatból tudjuk, hogy ezek a számok leginkább a legidősebb generációból kikerülő házaspárok és gyermekeik eseteire vonatoznak. Egyébként a homogén és a heterogén házasságokban minden faluban egyformán magas a magyar nyelv használata a gyermekekkel. A családon belüli vegyes nyelvhasználat nem jellemző, leginkább Csolnokon és Nagynyárádon fordul elő. A magyar-német házaspárok csak Nagynyárádon beszélnek németül gyermekeikkel. Ez az adat egybecseng a nagynyárádi heterogén házaspárok egymásközti nyelvhasználatával.

23. tábla. A nagyszülők házassága és az unokákkal használt nyelv Bándon

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén		8 72,7%	3 27,3%	11
Heterogén 1 magyar+német		8 88,9%	1 11,1%	9
Összesen		16 80%	4 20%	20

24. tábla. A nagyszülők házassága és az unokákkal használt nyelv Csolnokon

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén	7 15,9%	23 52,3%	14 31,8%	44
Heterogén 1 magyar+német	1 5,6%	13 72,2%	4 22,2%	18
Heterogén 2 egyéb+német	0	3	0	3
Összesen	8 12,3%	39 60%	18 27,7%	65

25. tábla. A nagyszülők házassága és az unokákkal használt nyelv Dunabogdányban

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén		18 90%	2 10%	20
Heterogén 1 magyar+német		5 100%	0	5
Összesen		23 92%	2 8%	25

26. tábla. A nagyszülők házassága és az unokákkal használt nyelv Nagynyárádon

	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összes (100%)
Homogén	9 33,3%	8 29,6%	10 37%	27
Heterogén 1 magyar+német	2 66,7%	0	1 33,3%	3
Összesen	11 36,7%	8 26,7%	11 36,7%	30

A 23.-26. táblákon azokat a háromgenerációs háztartásokat tüntettük fel, ahol a magcsalád a nagyszülőkkel együtt él. Itt azt láthatjuk, hogy a homogén házasságot kötött nagyszülők Bándon és Dunabogdányban unokáikkal igen magas százalékban magyarul beszélnek. Nagynyárádon és Csolnokon ezek az arányok jóval alacsonyabbak és ezen a két településen, ha nem is magas arányban, de a nagyszülők németül is beszélnek unokáikkal. Bándon, Csolnokon és Nagynyárádon a vegyes nyelvhasználat is jellemző. Azoknál a nagyszülőknél, akik Bándon és Csolnokon és Dunabogdányban vegyes házasságot kötöttek, unokáikkal a magyar nyelvhasználat a jellemző. Nagynyárád itt is kivétel, a vegyes házasságot kötött nagyszülők is inkább németül, de legfeljebb mind a két nyelven beszélnek unokáikkal.

Összességében azt mondhatjuk el, hogy a nagyszülők-unokák relációban az anyanyelv használata tovább csökken. A szakirodalomból közismert tény, hogy míg a nagyszülők németül szólnak unokáikhoz, azok magyarul válaszolnak.[242]

27. tábla. Otthonon kívüli nyelvhasználat és a házasság típusa Bándon[243]

Házasság	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összesen 100%
Homogén	2 6,7%	14 46,7%	14 46,7%	30
Heterogén 1: német+ magyar	0	36 85,7%	6 14,3%	42
Összesen	2 2,8%	50 69,4%	20 27,8%	72

[242] Vö. Győri-Nagy, Romaine

[243] A 26.-29. táblák esetében a háztartásban élő idősebb házaspárt vettük figyelembe.

28. tábla. Otthonon kívüli nyelvhasználat és a házasság típusa Csolnokon

Házasság	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összesen 100%
Homogén	140 70%	16 8%	44 22%	200
Heterogén 1: német+ magyar	23 21,7%	43 40,6%	40 37,7%	106
Heterogén 2. német + egyéb:	5 55,6%	2 22,2%	2 22,2%	9
Összesen	168 53,3%	61 19,4%	86 27,3%	315

29. tábla. Otthonon kívüli nyelvhasználat és a házasság típusa Dunabogdányban

Házasság	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összesen 100%
Homogén		52 47,3%	58 52,7%	110
Heterogén 1: német + magyar		28 84,8%	5 15,2%	33
Összesen		80 55,9%	63 44,1%	143

30. tábla. Otthonon kívüli nyelvhasználat és a házasság típusa Nagynyárádon

Házasság	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összesen 100%
Homogén	8 10,7%	2 2,7%	65 86,7%	75
Heterogén 1: német+ magyar	0	10 30,3%	23 69,7%	33
Heterogén 2. német + egyéb:	0	0	2	2
Összesen	8 7,3%	12 10,9%	90 81,8%	110

Az otthonon kívüli nyelvhasználat a 27.-30. táblák szerint Bándon, Csolnokon és Dunabogdányban a vegyes házasságot kötött felek ezeken a településeken a faluban magyarul beszélnek. Nagynyárádon a vegyes házasságban élők az utcán közel 70 százalékban mind a két nyelvet használják, s csak 30 százalékban beszélnek magyarul. Csolnokon a homogén házaspárok 70 százaléka az utcán is németül beszél, Bándon és Dunabogdányban egyforma arányban inkább magyarul és vegyesen, míg Nagynyárádon 87 százalékban vegyesen

beszélnek. Azt láthatjuk, hogy a homogén házasságban élők otthonon kívüli német és/vagy vegyes nyelvhasználata sokkal intenzívebb, mint az otthonon belüli. Ennek több oka is lehet. Otthon, a többgenerációs háztartásokban az idősebb és fiatalabb korosztályok vertikális tagozódásában már nincsenek meg az anyanyelvi kötődés szálai, ezeket minden generáció sokkal inkább horizontálisan a faluban találja meg, beszéljen akár németül, akár magyarul, vagy vegyesen. A falun kívüli intenzív vegyes nyelvhasználat a homogén házaspárok esetében is a már minden generációban jelenlévő kétnyelvűségre és a kódváltás szükségességére utal.

31. tábla. Otthonon kívüli nyelvhasználat iskolai végzettség ill. korosztály szerint Bándon[244]

Bánd	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összesen (100%)
8 osztálynál kevesebb	1 16,7%	1 16,7%	4 66,7%	6
8 osztály	1 9,1%	6 54,5%	4 36,4%	11
szakmunkásképző	2 4,3%	30 65,2%	14 30,4%	46
érettségi	0	15 71,4%	6 28,6%	21
diploma	1 7,1%	8 57,1%	5 35,7%	14
Összesen	5 5,1%	60 61,2%	33 33,7%	98

[244] A 30.-33. tábla készítésénél az iskolai végzettség tekintetében a szülők ill. a nagyszülők iskolai végzettségét vettük figyelembe, pontosabban mindig a legmagasabbat. Ahol se déd, se nagyszülő, se szülő nem volt, ott a gyerekek végzettségei adataival számoltunk.

32. tábla. Otthonon kívüli nyelvhasználat iskolai végzettség ill. korosztály szerint Csolnokon

Csolnok	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összesen (100%)
Nem járt iskolába	0	1	0	1
8 osztálynál kevesebb	9 90%	0	1 10%	10
8 osztály	101 77,7%	9 6,9%	20 15,4%	130
szakmunkásképző	98 59%	31 18,7%	37 22,3%	166
érettségi	54 47%	31 27%	30 26,1%	115
diploma	23 44,2%	9 17,3%	20 38,5%	52
Összesen	285 60,1%	81 17,1%	108 22,8%	474

33. tábla. Otthonon kívüli nyelvhasználat iskolai végzettség ill. korosztály szerint Dunabogdányban

Dunabogdány	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összesen (100%)
8 osztálynál kevesebb		3 12,5%	21 87,5%	24
8 osztály		38 43,7%	49 56,3%	87
szakmunkásképző		2 50%	2 50%	4
érettségi		47 62,7%	28 37,3%	75
diploma		18 64,3%	10 35,7%	28
Összesen		108 49,5%	110 50,5%	218

34. tábla. Otthonon kívüli nyelvhasználat iskolai végzettség ill. korosztály szerint Nagynyárádon

Nagynyárád	Inkább német	Inkább magyar	Vegyes	Összesen (100%)
8 osztálynál kevesebb	6 30%	0	14 70%	20
8 osztály	4 9,1%	3 6,8%	37 84,1%	44
szakmunkásképző	2 5,9%	5 14,7%	27 79,4%	34
érettségi	3 8,1%	3 8,1%	31 83,8%	37
diploma	0	3 15,8%	16 84,2%	19
Összesen	15 9,7%	14 9,1%	125 81,2%	154

A 31.-34. táblák meglepő összefüggéseket mutatnak. Németül, vagy mind a két nyelven összességében inkább az alacsonyabb iskolai végzettségűek beszélnek, míg a magas iskolai végzettségűek a „Mundart"-hoz képest magyart preferálják. Csolnokon és Nagynyárádon a diplomások a vegyes nyelvhasználatot részesítik előnybe a magyarral szemben. Csolnokon a magasabb iskolai végzettségűek körében a nyelvhasználat sorrendje: német, vegyes, magyar, ami egyedülálló a többi településhez viszonyítva.

35.tábla Nyelvhasználat a települések közszférájában

	Dunabogdány	Bánd	Csolnok	Nagynyárád
Templom	német és magyar	magyar	német és magyar	német és magyar
Önkormányzat	magyar	német és magyar	magyar	német és magyar
Kisebbségi önkormányzat		német és magyar		német
Orvos	magyar	német	magyar	magyar
Iskola	magyar		magyar	magyar
Egyéb: Kultúregyesület	magyar	német és magyar	német és magyar	német és magyar

A 2. világháborút megelőző években minden faluban németül folyt az igehirdetés. A háború után felsőbb utasításra ez ott is megszűnt, ahol a plébános német volt. Német nyelvű misékre csak a rendszerváltás utáni években kerülhetett ismét sor. Sajnos a települések egy része nem tudja megoldani a német misézést, mert sok településen még pap sincs, nemhogy németül tudó pap. Dunabogdány és Csolnok jelenlegi plébános német származású és jól beszél németül. Dunabogdányban havonta kétszer a vasárnapi nagymise német nyelven folyik. Csolnokon csak az énekeket éneklik németül. Nagynyárád plébánosa magyar, de kiválóan beszél németül, és a szentleckét németül is felolvassák. Az énekeket németül és magyarul felváltva éneklik.

Az önkormányzatoknál az adatok szerint csak Bándon és Nagynyárádon lehet svábul ügyeket intézni. Dunabogdányban és Csolnokon is vannak olyan önkormányzati alkalmazottak, akikkel a falubeliek svábul beszélhetnek, de az ügyintézés nyelve döntően a magyar. A két nagyobb községben a települési kisebbségi önkormányzat tagjai, a képviselők a testületi üléseken, bár mindannyian jól beszélik anyanyelvüket, magyarul beszélnek. Ennek nem csak az az oka, hogy egy-egy képviselő magyar származású, hanem az is, hogy a kodifikálatlan, írásbeliség nélküli településdialektusok nyelve nem alkalmas a nagyobb volumenű közigazgatási és jogi ügyek megtárgyalására. Kisebbségi önkormányzat csak Bándon és Nagynyárádon van. Ezeken a településeken a kisebbségi önkormányzati képviselők vegyesen, vagy csak németül beszélnek egymással.

Orvossal csak Bándon lehet németül beszélni. A táblázat adata azonban nem jelenti azt, hogy az orvos beteg viszonylatában csak német nyelven folyik az érintkezés.

Bándon nincs általános iskola. A többi település tanár és diák viszonylatában a német órákat kivéve magyar az érintkezés nyelve. Dunabogdányban és Nagynyárádon az iskolában magyar és sváb származású pedagógusok egyaránt tanítanak. Csolnokon a tanárok döntő többsége csolnoki sváb, bevallott sváb anyanyelvvel, akik szeretnének tanulóikkal órán kívül is akár svábul, akár a tanított német nyelven beszélni, de a gyerekek otthonról már hozzák magukkal a sváb dialektust, a tanult német nyelv pedig messze nem tölti be az anyanyelv szerepét.

A kultúregyesületek nyelvhasználata a családon belüli és kívüli nyelvhasználati adatokkal korrelálva magyar, míg a többi településen vegyes. Személyes tapasztalataim szerint a vegyes nyelvhasználat során a még a legidősebb generációban is a magyar dominál.

36. tábla. Részvétel kulturális csoportokban/egyesületekben

	Dunabogdány	Bánd	Csolnok	Nagynyárád	Összesen
Részt vesz legalább 1 egyesület munkájában	79 36,2%	24 23,5%	92 19,4%	41 26,6%	199 20,9%
Nem vesz részt	139 63,8%	78 76,5%	384 80.6	113 73,4%	751 79,1%
Összesen (100%)	218	102	476	154	950

A legaktívabbaknak a tábla adatai szerint a Dunabogdányban élők és a nagynyárádiak. A Dunabogdányban vizsgált 218 család 36,2 százaléka vesz részt legalább egy kulturális egyesületben, vagy csoportban. Dunabogdányban az erős nyelvi asszimilációt elsősorban a zenei hagyományok ápolásával igyekeznek ellensúlyozni. Nagynyárádon, mint azt korábban jeleztem, nincsenek hagyományos értelembe vett kulturális csoportok. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincs a faluban hagyományőrzés. A Nagynyárád-Großnaarad Magyar Német Baráti Kör, a Nyugdíjasok klubja, a Nagynyárádi Vendégváró Kör, a Nagynyárádi Kolping Egyesület, nagyszámú részvevőt mozgat meg. A csolnoki adatok azt mutatják, hogy a falu lakossága kulturális téren inaktív. Ez azonban a valóságban nem így van, mivel Csolnokon egy háztartásból akár ketten, hárman is részt vesznek a Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület csoportjaiban, a fúvószenekarban, a vegyes kórusban és az ifjúsági tánccsoportban, valamint a Wagenhoffer kórusban. Becslések szerint ez az arány Csolnokon megközelíti a 30 százalékot.

37. tábla. Kulturális csoportokban való részvétel és házasságok „homogenitása" Bándon

	Részt vesz	Nem vesz részt	Összesen (100%)
Homogén	8 26,7%	22 73,3%	30
Heterogén 1: német+ magyar	13 29,5%	31 70,5%	44
Összesen	21 28,4%	53 71,6%	74

38. tábla. Kulturális csoportokban való részvétel és házasságok „homogenitása" Csolnokon

	Részt vesz	Nem vesz részt	Összesen (100%)
Homogén	31 15,5%	169 84,5%	200
Heterogén 1: német+ magyar	12 11,3%	94 88,7%	106
Heterogén 2. német + egyéb:	3 33,3%	6 66,7%	9
Összesen	46 14,6%	269 85,4%	315

39. tábla. Kulturális csoportokban való részvétel és házasságok „homogenitása" Dunabogdányban

	Részt vesz	Nem vesz részt	Összesen (100%)
Homogén	48 43,6%	62 56,4%	110
Heterogén 1: német+ magyar	19 57,6%	14 42,4%	33
Összesen	76 53,1%	67 46,9%	143

40. tábla. Kulturális csoportokban való részvétel és házasságok „homogenitása" Nagynyárádon

	Részt vesz	Nem vesz részt	Összesen (100%)
Homogén	20 26,7%	55 73,3%	75
Heterogén 1: német+ magyar	13 39,4%	20 60,6%	33
Heterogén 2. német + egyéb:	2	0	2
Összesen	35 31,8%	75 68,2%	110

A 37.-40. táblák szerint a házasságok homogenitása nem határozza meg a kulturális csoportokban való részvételt. Dunabogdányban és Nagynyárádon jelentős arányban vesznek részt vegyes házasságban élők is a kulturális életben. Előfordul, hogy a magyar házastárs is részt vesz a német kulturális hagyományok ápolásában.

41. tábla. Németországi rokoni, baráti, szakmai kapcsolatok

	Dunabogdány	Bánd	Csolnok	Nagynyárád
van kapcsolat	178 81,7%	65 63,7%	91 19,1%	118 76,65
nem tudni	1 0,5%	5 4,9%	0	0
nincs kapcsolat	39 17,9%	32 31,4%	385 80,9%	36 23,4%
összesen (100%)	218	102	476	154

A kapcsolatokat egyértelműen meghatározza az, hogy Csolnokon nem volt kitelepítés.

42. tábla. Segítségnyújtás a kisebbségi önkormányzatnak

	Bánd	Nagynyárád	Összesen
Igen	32 31,4%	134 87%	166 64,8%
Nem	70 68,6%	20 13%	90 35,2%
Összesen (100%)	102	154	256

Csolnokon és Dunabogdányban nincs külön kisebbségi önkormányzat, mivel a települési önkormányzat átalakult kisebbségi önkormányzattá. Bándon és Nagynyárádon viszont, ahol ez nem történt meg, a kisebbségi önkormányzatok erős támogatást élveznek.

Összefoglalás

Az elemzett táblákból egyértelműen az derül ki, hogy a vizsgált falvak német lakossága erőteljesen asszimilálódott. Az asszimiláció természetesen generációnként eltérő képet mutat, a homogén házasságok a második generációban válnak gyakorivá, a sváb anyanyelvi nyelvhasználat a fiatalabb generációk felé csökkenő tendenciát mutat. Már a középgenerációk többsége is a magyart vallja anyanyelvének azon az alapon, hogy ha nem is elsőnek a magyart tanulta meg, de jobban, tökéletesebben beszélni, mert sokkal többet használja. A családon belüli intenzívebb magyar nyelvhasználatot éppen a magyar anyanyelvi szocializációs folyamat generálja. A családon belül csak kevés helyen beszélnek az unokákkal svábul, és ha svábul is beszélnek, ez a generáció már nem hajlandó svábul válaszolni. Bár nagy súlyt helyeznek az irodalmi német iskolai tanítására, a „a Hochdeutsch”-ot sem a nagyszülők, sem a szülők, sem az unokák nem beszélik az anyanyelv szintjén. Az idősebbek beszélő közösségében készségszinten a sváb jelenik meg. A német nyelv tökéletes, készségszintű tömeges elsajátítását a 2. világháború utáni represszió időszakának nemzetiségpolitikája akadályozta meg. Amikor a mai nyugdíjasok általános iskolába jártak, akkor „svábul még lélegzeni sem volt szabad”. Amikor a német nyelv tanulása az ötvenes évek közepén lehetségessé vált, sokan azért nem íratták be gyermekeiket, mert nem akarták, hogy nyelvük miatt szüleikhez hasonlóan ők is szenvedjenek.

43. tábla Német nyelvtanulás

	Dunabogdány	Bánd	Csolnok	Nagynyárád
Aktív korúak	215 93%	112 73%	431 84%	187 96%
Tanulók	94 99%	61 88%	137 89%	52 85%

A mai aktív korúak sváb nyelvhasználatából arra lehet azonban következtetni, hogy szüleikkel felfelé még használják a „Mundart”-ot, alkalmanként a horizontális nyelvhasználat is előfordul, de gyermekeikkel, lefelé, már egyértelművé válik a magyar annak ellenére, hogy a 43. tanúsága szerint nagyon magas arányban tanulták, ill. tanulják a német irodalmi nyelvet (vö. Manherz 1989). A vegyes nyelvhasználat csökkenő tendenciája egyértelműen az eredeti anyanyelv elvesztése irányába mutat. Az is látható, hogy a magyar nyelv használatának gyakorisága függ a települések földrajzi elhelyezkedésétől. A két nagyváros, Veszprém és Budapest, vagyis a centrumhoz való közelség Bándon, ill. Dunabogdányban történetileg meghatározta és meghatározza a nyelvi asszimilációt, amit a kitelepítés is felerősített. Ha a nyelvi asszimilációt nézzük, a centrumhoz közel fekvő Csolnok esetében azonban megdőlni látszik az az elmélet, hogy a centrumban, vagy ahhoz közel gyorsabb és nagyobb mértékű az asszimiláció, mint a periférián. Csolnok esetében az az elmélet is megdőlni látszik, hogy a tradicionálisan mezőgazdasággal foglalkozó településeken a falvak zártságának következtében lassabban megy végbe a nyelvi asszimiláció, mint az ipari, vagy ipari jellegű településeken. Csolnok valamikori bányászai között a mai napi élénk a sváb nyelvhasználat.

A sváb kisebbség csoportszinten törekszik nemzetisége megóvására, identitásának megőrzésére. A nyelvi asszimiláció hatásainak ellensúlyozására, identitását a kultúra területén éli meg. A kutatások azt bizonyítják, hogy a fiatalabb korosztályokat a kultúra területén lehet leginkább a svábsághoz kötni és felismerve ezt a tényt, a kulturális csoportok igen komoly erőfeszítéseket tesznek az utánpótlás nevelésére eltekintve attól, hogy a gyerekek csak sváb felmenőkkel rendelkeznek, vagy vegyes családokból származnak. Ez azt jelenti, hogy a

fiatalabb generációk modern életében helye, és funkciója van a hagyományoknak és a hagyományápolásnak, amely a vegyes házasságok következtében bekövetkező biológiai asszimiláció és a már jelentősen előrehaladott nyelvi asszimiláció ellenére is reményt ad a svábok megmaradására és kultúrájuk virágzására.

(2003)

A tanulmány az MTA Etnikai és Kisebbségkutató Intézetében végzett kutatás alapján készült.

Bibliográfia

BINDORFFER Györgyi 1997. Nyelvében él az etnikum. Identitás, nyelvi és kulturális reprezentáció egy magyarországi sváb faluban *Szociológiai Szemle* 2:125-141.

B**INDORFFER** Györgyi 2001. *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Budapest: Új Mandátum-MTA Kisebbségkutató Intézet

BONIFERT Mária (szerk.) 1997. *Kitelepítettek és hazatérők. (A dunabogdányi svábok kálváriája).* Dunabogdány: Polgármesteri Hivatal

BOROVSZKY Samu 1990. *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye* I. kötet. Budapest: Dovin

DÁNYI D. **– DÁVID** Z. 1960. *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787).* Budapest: KSH

FEKETE Tibor 1977. *Den Janzabach entlang*. Budapest: Tankönyvkiadó

GYŐRI-NAGY Sándor 1985. Nyelvállapot és nemzetiségi tudat Brennbergbánya németajkú lakossága körében. In Verseghi Gy. (szerk.) *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői.* Budapest: Állami Gorkij Könyvtár/Művelődéskutató Intézet. 113-205.

HÄFFNER, Johann é.n. *Grossnaarad – Nagynyárád*. Nagynyárád: Nagynyárád Község Önkormányzata

HERMANN József – **IMRE** Samu 1987. Nyelvi változás, nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 7/8:513-531.

HOÓZ István **– KEPECS** J. **– KLINGER** András 1985. *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja

HUTTERER, Claus Jürgen 1961. Hochsprache und Mundart bei den deutschen in Ungarn. In C. J.Hutterer-R.Grosse *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen.* Berlin: Adademie Verlag. 33-71.

HUTTERER, Claus Jürgen 1963. *Das ungarische Mittelgebirge als Sprachraum (Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn).* Halle: Saale

KISS Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

KNÁB Mihály 1996. *A dunabogdányi Általános Iskola története.* Kézirat

KREIN Péter 1998. *Bánd, község a Séd völgyében.* Bánd: Bánd Község Önkormányzata KSH. 1983. Az 1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai. Budapest: KSH

L. GAÁL Éva 1988. *Az Óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659-1766.* Budapest: Akadémiai

MANHERZ Károly 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai

MANHERZ Károly 1989. Az idegen anyanyelv. *Magyar Nemzet* jan. 14.:9.

PUKÁNSZKY Béla 2000. *Német polgárság magyar földön.* Budapest: Lucidus Kiadó

ROMAINE, Susan 1989. *Bilingualism*. New York: Blackwell

TÓTH Ágnes (szerk.) 2003. *Pártállam és nemzetiségek (1950-1973)*. Kecskemét: Bács-Kiskun megyei Önkormányzat Levéltára

VOIT Pál. 1958. Dunabogdány. In Dercsényi D. (szerk.) *Magyarország műemléki topográfiája V. – Pest megyei műemlékei.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 338-343.

Polgárosodási tendenciák és asszimiláció Gyönkön

Bevezetés

2002-ben a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Dunatáji népek kutatása" Szakalapítványának anyagi támogatásával kutattam Gyönkön. Tanulmányom egyfajta történetantropológiai rekonstrukció, amely anyagát főleg a helybeli németek orális történeteiből, és csak kisebb mértékben a szakirodalmi hivatkozásokból merítette. Levéltári kutatásra nem volt lehetőség, a számszerűsített adatok jelentős része a KSH népszámlálási kiadványaiból származik.

A Dél-Dunántúli régióban, Tolna megyében a Hegyháton, az országos főútvonalaktól távol fekvő Gyönk történetileg mind etnikailag mind vallásilag erőteljesen tagolt település. A német és magyar nemzetiségű lakosságot keresztbemetszi a vallási felekezethez való tartozás; mind a két nemzetiség között vannak katolikusok, evangélikusok és reformátusok. A Tamási kistérséghez tartozó Gyönk a 2. világháború háború előtt a falusi polgárosodás jegyeit mutatta. A németek körében készített interjúk szerint a polgárosodás inkább jellemezte a németeket, mint a magyarokat, míg a magyar lakosság úgy tartja, hogy a polgárosodás nem kevésbé jelentkezett a magyarok körében is.

Gyönk 1848-ig úrbéres község, a Sulkowski, valamint a Magyari Kossa család uradalmi székhelye volt. Vásártartási jogot 1848 után kapott. Ekkora már gazdaságilag igen jelentős település volt. 1871 után nagyközségi rangra emelkedett. 1891-ben már 3371 lakosa volt, ekkor kinevezték a simontornyai önálló jegyzőséggel működő járás székhelyének. A polgárosodási tendenciák előkészítéséhez hozzájárult továbbá az a tény, hogy kiterjedt és a református valamint a lutheránus egyház által jól szervezett alsó fokú iskolákkal és 1812 óta egy középfokú oktatási intézménnyel, gimnáziummal rendelkezett.[245] Ez a gimnázium már a 19. században sem tett különbséget református, evangélikus, római katolikus vagy izraelita vallású diákok között, bár a tanulók felét reformátusok tették ki. Minden gyermek gyakorolhatta saját vallását, az egyetlen közösen kötelező a német nyelv használata volt.

[245] Tolna megye első gimnáziumai Nagyszékelyben és Sárszentlőrincen német protestáns iskolák voltak. A gyönki gimnázium 1812-ben költözött át Nagyszékelyből. Alapító okiratában az áll: „Ezen Oskolában a német nyelvnek tanítása legnagyobb cél legyen." Magyari Kossa Sámuel új épületet emeltetett és pártfogolása alatt sok szegény, fizetni nem tudó tanulót látott el. A gimnáziumba nem csak gyönki diákokat fogadott. Volt olyan év, amikor gyönki gyereket nem is írattak be, más években pedig a magyarok és németek mellett zsidó származású gyerekek is jártak a gimnáziumba. Vallási megoszlásukat tekintve mindig nagyobb létszámot tettek ki a reformátusok, de az iskola felekezetre való tekintet nélkül minden tanulót befogadott. A 19. század végén már minden harmadik beiratkozott tanuló izraelita vallású volt. A gimnáziumi hallgatók számára kötelező volt a német beszéd, fenyítés járt azért, ha valaki magyarul szólalt meg. Az iskola fenntartásához a református egyház mellett számos német család is hozzájárult, adományaikkal támogatták az oktatást.

A polgárosodásról röviden

A polgárosodás történelmi folyamatának kezdetét nem lehet egyetlen időponttal kijelölni. A paraszti polgárosodás kezdetének meghatározásában sem egységesen foglalnak állás – sokszor még egy tudományágon belül is eltérő nézeteket vallanak a szerzők. Balogh (1973, 1991) már az oppidumokban felfedezi a polgárosodás bizonyos jeleit, míg Kósa (1990, 1992) nem illeszti bele a mezővárosi előképet a paraszti polgárosodás folyamatába, mivel nem lát folytonosságot a rendi típusú mezővárosi és az újkori, jobbágyfelszabadítás utáni parasztpolgárosodási – Kósa szóhasználatában polgárosulási – folyamatok között. Vörös (1977: 2) a paraszti polgárosodás csíraszerű kezdeteit ugyanakkor a 18. század utolsó harmadában kezdődő mezőgazdasági konjunktúra idejére teszi. A gyönki svábok polgárosodási folyamatának elemzésében ez a felvetés igen hasznosnak látszik, ugyanis Gyönk 1871 után, miután nagyközségi rangra emelkedett, indult rohamos fejlődésnek. 1890 táján a parasztság életében ismét korszakváltásra kerül sor. Ekkor derül ki ugyanis, hogy a jobbágyfelszabadítás – bár megteremtette a polgárosodás intézményes kereteit – nem tette akadálytalanná a folyamatot a parasztság nagy tömegei számára. Gyönk esetében előnyben voltak a svábok, akik a magyar paraszténál modernebb mezőgazdasági technikákat alkalmaztak, életmódjukból következően viszonylag nagyobb tartalékokkal rendelkeztek, amiből növelhették földjüket. Vörös (1977: 10) szerint a tömeges paraszti polgárosodást azonban ellehetetlenítette a rendi struktúra továbbélése, ez a gyönki németeket és magyarokat ugyancsak érintette. Gerő (1993: 9) szerint a polgárosodás sokarcú történelmi folyamat, a polgár pedig három tényező együttesekét értelmezhető: társadalmi helyzet, értékrend és életmód, életstílus tekintetében. Történetileg emberek azon csoportját tekinti polgárnak, akik az árutermelésre, árukereskedelemre, illetve az úgynevezett szabad értelmiségi pályákra „szerveződtek rá", s ily módon valamiféle független egzisztenciával rendelkeztek. Függetlenségen azt érti, hogy a polgárosult egyén nem tud a feudális függésrendszerhez idomulni, annak részévé válni, helyzete saját teljesítményétől s nem a privilégiumok erejétől függ. A polgárosodás folyamatát a továbbiakban a teljesítményelv megjelenésével, az alkotóerők felszabadításával, a mobilitási csatornák megnyílásával jellemzi. Gerő meghatározásának leginkább a 19. század első felében induló városi német és zsidó származású nagykereskedők feleltek meg (vö. Bácskai, 1989), de néhány kritérium, ha csak a jelenség szintjén is, de értelmezhető Gyönk vonatkozásában is. Benda hivatkozik Erdei kettős struktúrájára, amely szerint „a polgári társadalomra jellemző szerveződés ellett jelen van a rendi szerveződés, főleg a társadalom alsó (parasztság) és felső rétegeiben" (1991: 9).

Történeti előzmények

A falu lakói között mai is megoszlanak a vélemények arról, hogy a török hódoltság után a kamarai birtokon fekvő kihalt faluban kié a betelepedés elsőbbsége. Magyarok és németek az elsőbbség kérdésében nem is annyira a nemzetiségek érkezésének sorrendjét tartják elsődlegesen fontosnak, bár ez sem elhanyagolható, hanem azt, hogy mely vallás képviselői telepedtek le először. Magyarok, németek, reformátusok és lutheránusok küzdenek az elsőségért. Mivel biztosra vehető, hiteles, a betelepedés idején íródott és mindenki által elfogadott írásos adatok a betelepedés körülményeiről nem állnak rendelkezésére, mindenki sokkal későbbi, akár több mint száz évvel később született iratokra hivatkozva, saját verzióját adja elő. Az egyik verzió szerint a török hódoltság után 1713-ban települt e vidékre néhány magyar evangélikus család Veszprém megyéből. Vannak olyan adatok is, amelyek 1702-es református magyar elsőségre utalnak. Az evangélikus magyarok azonban nem engedik át az elsőséget. Horváth Sámuel azt írja a reformátusokról, hogy Magyari Kossa Péter 1718-ban a

királytól jussul kapta Gyönköt és három pusztáját, „ami után „azonnal kezdettek némelly Reformatus Atyafiak is itten letelepedni." A református magyarok letelepedésének időpontját tehát az evangélikus magyarok 13 évvel későbbre teszik. 1723-ban érkeztek Gyönkre az első evangélikus vallású német telepes csoport Kassel környékéről Hessen tartományból. Az evangélikus magyarok, és németek mellé Nagyszékelyből 1812-ben református németek érkeztek. Ugyanakkor tartja magát az a vélemény is, hogy az első hesseni betelepülők reformátusok voltak. Egy biztos: 1723 őszén a királyi telepítés keretében érkezettek evangélikus németek azonnal nekiláttak iskolájuk felépítésének, és mivel prédikátort is hoztak magukkal, az iskolával egy épületbe helyezték az Oratóriumot és a parochiális házat is (vö. Szilágyi 2000, Horváth 2001).

A magyar és német etnikum két pólusa közé ide is eljutottak a szerbek, a szlovákok és a zsidók. A zsidók kivételével azonban ezek tovább vándoroltak.

A betelepítések és a migráció mind etnikailag, mind vallásilag meglehetősen kevert népességet hozott létre. Németek, magyarok, zsidók, rácok, reformátusok, evangélikusok, izraeliták igyekeztek minden irányban, és minden tekintetben elkülönülni egymástól. Evangélikus és református magyarok és németek külön-külön imaházba jártak, és mindegyik gyülekezet igyekezett saját eklézsiát építeni és saját prédikátort tartani, saját iskolát építeni. Később a református magyarok és németek közös oskolamestert tartottak, míg az evangélikusnál külön volt magyar és német tanító.[246]

---

[246] A 18. századtól kezdve a német ajkú lakosság az 1947-es kitelepítésig valamelyest mindig többségben volt. A kitelepítettek helyére beáramló magyarok létszáma csak ettől az időponttól kezdve haladja meg a németekét. A több nemzetiségi csoport és felekezet együttélése rövid időszakoktól eltekintve a századok folyamán nem volt problémamentes. Németek és magyarok gazdálkodási és életmódbeli szokásai éles határt vontak a két nemzetiség közé (vö. Andrásfalvy 1973, 1988). Szigorúan elkülönültek a református magyarok a református németektől, külön iskolát tartottak fenn a magyar és a német református gyermekek számára. A Magyari Kossa Sámuel földbirtokos által 1794-ben kikényszerített magyar-német református egyesülés sok ellenséges-kedéssel terhelten mintegy 60 évig tartott, amikor is a jóval gazdagabb és kb. négyszer annyi lelket számláló református német közösség ismét önállósította magát. A közösen épített templomon a mai napig osztoznak. A barokk stílusú templomot 1777. május 25-én szentelték fel. A korábbi fatorony helyébe 1736-ba emeltek téglatornyot Mivel csak egy templomuk volt, az évszázados miserend a II. világháborúig fennmaradt. A tiszteletesnek 1-1 órai különbséggel külön kellett igét hirdetni úrvacsorát kiszolgáltatni mind a német, mind a magyar közösség részére. Mind a két nyelven tudnia kellett ahhoz, hogy feladatát maradéktalanul teljesíthesse. Vasárnap délután a német református fiatalok számára még külön istentiszteletet is tartania kellett. Karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és adventkor az első napon mindig a magyarok számára, második napon pedig a németek számára osztott úrvacsorát. Az anyakönyveket is két nyelven vezették. Az elkülönülés olymértékű volt magyar és német reformátusok között, hogy még külön bábát is tartottak. Ma „a református templomban német nyelvű mise havonta egyszer, a hó utolsó vasárnapján van, de a fiatalokat nem érdekli. Az egész egyház ha 240 lelket számlál, de csak 30-40 jár templomba. Mi a feleségemmel inkább a németre megyünk. A svábok egyébként szeretnek a német misére járni. Az ima is jobban megy németül" – tudtam meg.

Az evangélikusoknál is két eklézsiát tartottak fenn, egyet a magyarok, egyet a németek részére. Hívek tekintetében itt is a németek voltak többen. Hasonlóan a reformátusokhoz, az evangé-likusoknak is csak egy lelkipásztoruk és egy templomuk volt, de a templomtoronyban külön harangot helyeztek el maguknak a magyarok és a németek. A betelepedés idején még két evangélikus templom működött. A ma látható evangélikus templom A neogótikusstílusban épült evangélikus templom 1896-ban készült el, a Dél-Dunántúl legnagyobb evangélikus temploma. Különböztek keresztelési, konfirmációs és temetkezési szokásaikban is. A 18. század folyamán az evangélikusok egy fedél alatt működő magyar és német iskolát tartottak fenn, az iskolai oktatásban

Magyarok és németek területileg is elkülönültek, a németek pedig még vallásuk szerint is más helyen laktak. A Magyar Gyönkön lakók vallásilag nem különültek el, míg a délen fekvő Német Gyönkön, a *Topel Gásszén* a református, *a Lutrisch Gásszén* pedig az evangélikus németek laktak.

Ez a vallási és etnikai sokszínűség kedvezett a csoportok közötti verseny kialakulásának, ami gazdasági téren is tetten érhető. „Mindig volt, hogy ki a gazdagabb, ki a szorgalmasabb, kik vannak többen. Itt mindig valaki az első akart lenni."

Foglalkozásukat tekintve a betelepült evangélikus és református németek nagyobb részben iparosok, fazekasok, ácsok, kisebb részben földművesek, napszámosok voltak. Az iparosok is foglalkoztak azonban földműveléssel. A falu gazdasági viszonyait tekintve ekkor Magyar Gyönkön átlagosan 4 ezer négyszögöl szántóföld jutott egy gazdára; a leggazdagabb magyar gazdának 10 és fél köblös földje volt.[247] Német Gyönk lakói hasonló nagyságrendű területet műveltek; ehhez járult még a számukra oly fontos szőlő. Míg azonban a magyar feudális gazdasági viszonyok, a földesurak jogai jobbágyaik felett, a robot, a hosszúfuvar, kilenced, kétnyomásos rendszer nem kedvezett gazdasági fejlődésnek. A németek a magukkal hozott háromnyomásos rendszert preferálták, ami nagyobb termésátlagok elérést tette lehetővé annak ellenére, hogy hasonló nagyságú területet műveltek, mint a magyarok. A németeknek határozottan mindig jobban ment, mint a magyaroknak. A németek alkalmazkodóbbak és találékonyabbak voltak. Amikor a faluban élő német kézművesek a megrendelések hiánya miatt nem jutottak munkához, két lábon állásra kényszerültek. Mint annyi más sváb településen, iparuk mellett földet műveltek, szőlőt termesztettek és bort készítettek. Amikor már elég munkájuk volt, akkor sem adták fel a többlábon állást. Csak télen foglalkoztak szakmájukkal, családtagjaikkal együtt tavasszal ugyanúgy föld- és szőlőműveléshez láttak. A gimnáziumi oktatás beindulásával fontos bevételi forrást jelentett a kvártélyoztatás, más településről érkező tanulók elszállásolása, és ellátása.

1828-ban Gyönkön 334 ház állt,[248] csupán 187 telkes gazdát írtak össze – ebből 130 német –, 157 a házas zsellér. A kisházas zsellérek arány körülbelül egyformán oszlott meg a két etnikum között. A faluban 18 szolga, 12 cselédlány állt szolgálatban, 36 kisiparos dolgozott, hét borkereskedő és három terménykereskedő volt. A legfontosabb iparág az olajütés, a faluban ekkor 18 olajütő (más források szerint 30) működött. Ami biztos, ezek részben német illetve zsidó kézen voltak. Az a 13 fő, amely 22 holdnál több szántófölddel rendelkezett

---

azonban nem volt különválás. Az evangélikus templomban vasárnap ½10-kor van magyar nyelvű, szombatonként 5 órakor a német nyelvű istentiszteletet tartják.

Történetileg az etnikailag elkülönült két evangélikus és két református közösséget keresztbe kasul metszették át az ellentétek. Mindenki saját „oskolamesterre" tartott igényt, ha éppen a magyar evangélikusoknak nem volt ínyükre a német prédikátor, más faluból hívtak valakit az úrvacsora kiosztásához, csakhogy ne kelljen a németekhez fordulniuk. Ma a felekezeti ellentétek kevésbé éreztetik hatásukat.

[247] A köböl űrmérték, gabonamértékre, vagyis vetésmennyiségre vonatkozik, a szántó mértékét jelzi. A szántó fölmértékét vetőmagszükségletében adták meg. Mértéke tájegységenként, településenként, sőt a vetendő növények szerint is változott (vö. Bogdán 1990).

[248] Házakat hagyományosan egymás után számozták az egész faluban. A házak számozása a déli részen, a Vásártéren kezdődik az Ady és a Rákóczi úton folytatódik, majd Táncsics Mihály utca következik. Itt már kb. a 400. háznál járunk. Az újonnan épült lakótelepen ugyanez a számozás logikája, de a házakat itt ismét egytől kezdik. Ez a rendszer az országban egyedülállóan a mai napig fennmaradt. Egy lakcím pl. így hangzik. Táncsics Mihály u. 358. Az új létesítésű utcák, mint a Nefelejcs, és a Muskátli utca 1-től kezdődik, s nem követi a hagyományokat.

akkoriban, egytől egyik a németekhez tartozott. A vagyoni rétegzettség következő lépcsőjét a 41 15-22 holdas gazda jelentette, őket követte a 78 10-15 hold közti szántóterülettel rendelkező gazda. Többségük mindenütt német. Ennél kisebb birtoka 64 főnek volt, akik között németet nem lehetett találni.

A németek birtokainak elaprózódását akadályozta, és ezzel gyarapodásukat segítette elő öröklési rendjük megtartása. A gazdaságilag ésszerűnek bizonyuló törzsöröklési rendszernek köszönhetően, amely szerint a földet mindig a legidősebb fiú örökölte, a sváboknál nagyobb volt a gyereklétszám, mégis egyben maradt a birtok, amely nem csupán az örököst, de a még életben lévő örökhagyót is eltartotta; míg a magyarok az egykézést választották. A kolonializáció befejeztével nem csökkent, sőt növekedett létszámuk. A föld nélkül maradt német férfiak azonban elvándorlásra, vagy ipar tanulására kényszerültek. A kézműipari tevékenységekben a németek települések szerint is szakosodtak.[249]

A mezőgazdaságban maradó önellátásra berendezkedő svábok saját háztartásuk ellátása mellett szűk körben árutermelő gazdálkodást és intenzív állattartást is folytattak.[250] Gyönk már a 18. század végén hírnevet szerzett dohánytermesztésével. A dohánytermelést már ekkor árutermelésként kezelhetjük, mert jelentős mennyiségek kerültek piacra. A polgárosodás folyamatát tehát előkészítette az anyaországból hozott modernebb mezőgazdasági technika, az iparűzés, a kemény spórolással elért pénzfelhalmozás, és visszaforgatás a termelésbe, az etnikai és vallási különbségekből adódó versenyszellem, s nagy valószínűséggel a protestáns etika is.[251] A kapitalizmus szellemét megjelenítő tulajdonságok, mint becsületesség, szorgalom, pontosság, mértékletesség a gyönki németeket is jellemezték. Hiába volt meg azonban ez az etikai alap, tradicionalizmus béklyójától a gyönki parasztok csak lassan és csak egyes területeken tudtak megszabadulni (vö. Weber 1982).

Gyönkön a két világháború között birtoknagyság tekintetében megkülönböztethetünk kisbirtokos parasztokat, akik saját földjük művelése mellett napszámra is kényszerültek, gazdag birtokos parasztokat. A faluban a járási székhely funkcióból következően jelentős közalkalmazotti réteg élt, szűk sávban jelen volt az iparosok rétege, az értelmiség és az arisztokrácia is. Ezekben a rétegekben a polgárosodás más-más jellemzői figyelhetők meg.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a településen a polgárosodáshoz nagymértékben hozzájárultak a németekhez hasonlóan iparral foglalkozó zsidók is. Arra vannak adatok, hogy a németek anyagiakban mindig jobban álltak a magyaroknál, arra nézve azonban nem találtam adatokat, hogy a paraszti polgárosodásból

[249] Például Szakadáton a 19. század közepére minden negyedik férfi kőműves volt.

[250] A németek disznóvágási módszerei különböztek a magyarokétól. A budapesti piacra szánt disznókat azonban a magyar igények szerint kellett leszállítani, amihez a németek gyorsan alkalmazkodtak, de maguknak soha nem vágtak volna disznót „magyar módra”.

[251] Felekezeti megoszlás

	református	evangélikus	róm. katolikus	izraelita
1930	1203	1331	520	77
1941	1214	1225	534	70

egyértelműen kimaradtak volna. Kétségtelennek látszik azonban az, hogy a hajtóerőt a németek és a zsidók jelentették.[252]

Polgárosodás és tradicionalitás a két világháború között

Gyönkön 1920-ban 3090, 1930-ban 3156, 1941-ben 3071 fő élt. A foglalkozási adatokat összegző alábbi táblázatból egyértelműen kiolvasható, hogy Gyönk járási székhely státusa ellenére mezőgazdaságból élő település; 1920-ban az összes kereső 75, 1930-ban 63, 1941-ben 72 százalékának jövedelme származott a mezőgazdaságból. Ha egy családban az eltartottak számát is beszámoljuk, akkor jóval többen éltek a földből. 1941-ben a mezőgazdasági népesség 2104 főt, a teljes lakosság 68,5 százalékát tette ki. Emellett eltörpül az iparból, kereskedelemből, és a közszolgáltatásokból jövedelmet húzók száma. Az iparból élők elsősorban a kisiparban keresték kenyerüket, mint az a 2. sz. táblázatból látható, az üzemek kisüzemek voltak.

1. tábla Keresők száma népgazdasági ágak szerint (*fő és* %)[253]

	1920	1930	1941
Mezőgazdaság (Őstermelők)	1351 75 %	884 64,1 %	982 72 %
Ipar	176 9,8 %	190 13,8 %	97 7,1 %
Kereskedelem[254]	39 2 %	47 3%	41 3 %
Közlekedés	14 1 %	30 2,3%	25 1,8 %
Szolgáltatás			71 5,2 %
Közszolgáltatás	68 3,8 %	89 6,5 %	112 8,2 %
Véderő	24 1,5 %	9 0,6 %	
Napszámos	16 0,9 %		

[252] Magyarok és németek nemzetiségi megoszlására nem áll rendelkezésre népszámlálási adat; a nemzetiségi hovatartozás bevallására először 1941-ben került sor. A megkérdezettek a németek számbeli többségére emlékeznek, mivel emlékezéseikben nem tettek különbséget anyanyelv és nemzetiség között. Nemzetiség tekintetében Gyönk nemzetiségi megoszlása 1941-ben igen kiegyenlített volt, 1407 fő vallotta magát németnek, 1364 pedig magyarnak; az anyanyelv tekintetében azonban nagyobb volt a számszerű többség a németek javára. 1930-ban 3156 főből 1787 vallotta anyanyelvének a németet, míg 1364 fő a magyart, 1941-ben pedig 3074 főből 1953 volt német, 1117 pedig magyar anyanyelvű. Ezek alapján a települést kétnemzetiségűnek kell tartanunk.

[253] Az üresen hagyott cellákhoz a KSH népszámlálási felvételeiben nincs adat.

[254] 1920-tól Kereskedelem és hitel. Forrás KSH 1925, 1934, 1975.

Nyugdíjas, tőkepénzes	51 2,8 %	43 3,2	30 2,2 %
Házicseléd	53 2,9 %	73 5,3 %	
Egyéb	6 0,3 %	17 1,2	5 0,5 %
Összes kereső	1798	1382	1363

A mezőgazdaság mint fő bevételi forrás mindhárom népszámlálási évben stabilnak mondható. Feltűnő az ipar visszaesése, ugyanakkor megjelenik a szolgáltatás.[255] Valamelyes emelkedik a közszolgáltatásban dolgozók száma, de általában a szerkezet stabilitását követhetjük nyomon.

2. tábla Vállalatok nagysága[256]

	1920	1930
Segéd nélkül	95	85
1-20 segéd között	39	28[257]
20 segédnél több	0	7[258]
Összesen	132	120

Gyönkön a két világháború között a földművelés mellett jelentős maradt az állattartás, lovat, szarvasmarhát, sertést és juhot egyaránt tartottak. Hetente kétszer volt piac, évente pedig országos állat- és kirakodóvásárt tartottak. Tíz vegyesbolt, két méteráru bolt és öt szatócs, egy bőrkereskedés, vaskereskedés, emellett egy állatkereskedő, három termény és gabonakereskedő, hét asztalos, két ács, két bádogos, két bognár, egy cukrász, hét borbély, kilenc cipész három fazekas, egy-egy kékfestő, szobafestő, kefekötő kárpitos, szíjgyártó, kéményseprő, mézeskalácsos és kőfaragó, kilenc kovács, öt kőműves két lakatos, négy mészáros, két pék, nyolc szabó, egy szikvízgyártó és sörraktáros dolgozott Gyönkön és szolgálta ki a település, valamint a környék lakosságát. Az iparosok között találhatunk asztalost, takácsot, kötőt, szabót, fonót, kalapost, kosárfonót, székkötőt, esztergályost, és a kétségtelenül a polgárosodás felé mutató két órást és fényképészt. Mint a felsorolásból látható, itt elsősorban szolgáltatásról illetve kisiparosokról, háziiparosokról van szó. Több embert foglalkoztató nagyobb ipari üzem mindössze kettő volt Gyönkön, a ma már lebontott, akkoriban folyamatosan működő a 20. század elején épült körkemencés Ausch Mór és Fia téglagyára, valamint egy 65 főt foglalkoztató cipőgyár, aminek nyomát az 1920-as népszámlálási adatokban már nem találjuk.[259] 1928-30 között épült még egy malom is, „Bévárdi és társai hengermalma Gyönk." Bévárdi társai Baldauf és Ritter nevű németek voltak.

---

[255] Ez adódhat abból, hogy a korábbi népszámlálási években olyan foglalkozásokat is az iparhoz soroltak, amelyek később a szolgáltatások kategóriába kerültek.

[256] Korábbról a KSH településsoros felvételei között nincs adat

[257] Gyönk esetében konkrétan 1-2 segédről van szó. Forrás KSH 1925, 1934.

[258] A segédek száma nem lépi túl a 35-öt.

[259] Az itt dolgozók közül 15 fő volt német anyanyelvű. Forrás KSH 1913.

Ha a birtokszerkezetet nézzük, Gyönkön a két világháború között az egyetlen 1000 hold feletti birtok a Sulkowski hercegi család tulajdonához tartozott, amit bérbe adtak művelésre.[260] Egy 30-50 holdas gazda gazdagnak számított. Körülbelül 30 család volt, akiknek megfelelő mennyiségű szőlőjük, földjük volt és cselédet is tartottak. A birtokosok zömét azok a kisbirtokosok, ill. bérlők alkották, akiknek 10 kat. h. alatti földjük megművelése mellett napszámba is kellett járniuk.[261] Az 1930. évi népszámlálási adatok a következő birtokviszonyokat mutatják:

3. tábla. Önálló birtokosok, bérlők

1930	1941	1930	1941
1 kat. h. alatt		16	33
	1-3 kat.h. között		88
	3-5 kat. h. között		69
	5-10 kat. h. között		95
1-10 kat. h. között		241	252
	10-20 kat. h. között		91
	20-50 kat. h. között		21
10-50 kat. h. között		76	112
50-100 kat. h. között		2	
100-500 kat. h. között		2	
500 kat. h. felett		1	
	50 kat. h. felett		5
Önálló részes	Egyéb önálló	18	2
Összesen		356	404

A birtokviszonyokat meghatározta és gyakorlatilag az egész két világháború közti periódusban fenntartotta a megművelhető föld szűkössége. Ez a statikus állapot a kisbirtokosok között maradt fenn leginkább és ez kedvezett a tradicionális formák fenntartásának, melynek egyik jele a szétaprózott birtokrendszer fenntartása volt. Mind a magyar, mind a német parasztok ellenálltak a tagosításnak annak ellenére, hogy előfordult, hogy egy-egy gazda birtoka nyolc helyen feküdt. A törzsökölési rendszer családon belül tartotta ugyan a birtokokat, de ez a területi szétaprózottság időigényesebbé és igen kevéssé racionalizálhatóvá tette a művelést. A mezőgazdasági gépesítés elmaradása miatt a termésátlagok a befektetett munkához képest alacsonyak maradtak.[262] Átrendeződés a 10-50 kat. holddal rendelkező középbirtokosok között következett be. Létszámuk növekedése

[260] Sulkowszki Viktor lengyel herceg az 1. világháború után Magyarországra nősült és Zichyektől vásárolta meg az 1140 holdas birtokot. A kastélyban ma szociális otthon működik.

[261] A statisztikai adatok napszámosként csak azokat tüntetik fel, akiknek más jövedelmük nem volt.

[262] Elsősorban a Sulkovszki hercegi uradalomban találhatunk erőgépeket. Egy 1929-es összeírás szerint ezen kívül csupán hat gazdának volt gőzgéppel hajtott mezőgazdasági gépe, illetve összesen hat traktor dolgozott. A 2. világháború idején a férfi munkaerő pótlására történt gyarapodás; a gépállomány a duplájára emelkedett.

mindenképpen egy réteg anyagi gyarapodásával, ill. egy másik réteg elszegényedésével, és földeladási kényszerével magyarázható.[263]

Gerő említi a teljesítményelv szükségességét a polgárosodásban. A teljesítményelv, a nyereségre való törekvés a németek életében már jóval a polgárosodási tendenciák megjelenését megelőzően jelen volt, de ennek ellenére nem tudott érdemlegesen hozzájárulni annak kiteljesedéséhez. Ezt nemcsak a feudális birtokviszonyok akadályozták, hanem az a tény, hogy a nyereségre való törekvés egy sajátságos önkizsákmányoló teljesítményelv alapján funkcionált, ami a német parasztokat inkább gúzsba kötötte, mint felszabadította. A német paraszt inkább spórolt, kölcsönt csak ritkán vett fel. Még azokban a családokban is mindenkinek dolgoznia kellett, ahol cselédet tarthattak.[264]

Mint azt a foglalkoztatási táblában is láthatjuk, a parasztok kevés napszámossal dolgoztak, munkaszervezetét a családi gazdálkodásra alapozták. Napszámosokat is csak idényjelleggel vettek igénybe és terményben fizetettek. A gazdaságok gépesítetlenek voltak, a háztartás és az üzem nem vált szét. A kisbirtokosok esetében alig találjuk jelét a polgárosodó életvitelnek, bár az nem elhanyagolható, hogy szinte nem volt analfabéta Gyönkön és a kisbirtokos parasztok is rendszeresen olvastak különböző sajtótermékeket, esetenként könyveket. A polgárosodás csíráit mutató életvitel külsődleges jeleit inkább a középbirtokosok, konkrétabb megnyilvánulásait pedig a nagybirtokosok körében fedezhetjük fel. A középbirtokos parasztok törekedtek a jobb minőségű parasztbarokk lakóházak építésére, padlós szobákkal, különböző szolgáltatásokat vettek igénybe. Részt vettek a Gazdakör rendezvényein, bálokon, esetenként ott találjuk e réteg képviselőit a könyvtárlátogatók között.[265] A nagybirtokosok a Kaszinóba jártak, tagjai voltak a vadásztársaságoknak, lakásviszonyaikat nem hasonlíthatjuk a középbirtokosokéhoz. A Sulkowszki és a Magyari Kossa kastély messze kiemelkedett a település lakóépületeinek sorából.[266]

---

[263] Több interjúalany szerint a németek növelték meg a középbirtokosok arányát, de erre írásos bizonyítékot egyelőre nem találtam.

[264] A németek jellemző megállapítások: „A gyönki sváb arról híres, hogy egybevette volna a 365 napot, hogy dolgozhasson." „Amikor a svábok dolgoztattak, nem pénzzel, hanem borral fizettek." „A magyarok itt nem voltak gazdagok, a németek se, csak kicsit jobban spóroltak. Hamar a semmiből teremtettek valamit." „Ha egy németet meztelenül dobnak fel, teljes ünnepi öltözetben esik le." „Miért iszik a német bort és eszik kalácsot? Mert azokért nem kell fizetnie."

[265] Andrásfalvy (1978) megjegyzi, hogy a német falvak polgárosodásában szerepet játszott az a tény, hogy a szűk, kistáji piacokon átívelve a nagytáji rendszerekhez kapcsolódtak, valamint polgárosodásukhoz hozzájárult a családon belül a férfi és a nő közti kiegyenlített munkamegosztás. „A német parasztasszony éppúgy hajtott fogatot, rakott szénát, mind az ura, s nem ült a 20. században is a szövőszék mellett, hanem megvásárolta a kívánt vásznat, valamikor takáccsá lett atyafiától. E két tényező mind a termelés, *mind a fogyasztás polgárias rendszerének kialakulásához hozzájárult*" (Kovács 1990: 50, kiemelés eredetiben).

[266] 1941-es népszámlálás adatai szerint Gyönkön 641 ház állt, ebből 632 földszintes, 9 emeletes volt. 544 házban volt egy lakás, 80-ban két lakás, 12-ben háromlakásos és 4-ben négy lakás volt. A lakásokat tekintve 57-ben volt 3 szoba, 34-ben 4 szoba és 10-ben 5 szoba. Téglából épült 95 ház, kőből és habarcsból 3, kőből és sárból 1. Vályogból 235 készült alapozással, 307 pedig alapozás nélkül. 510 házat fedett cserép, pala, 1 házat zsindely fedett, 130 ház pedig nád ill. zsúptetővel készült. Vízvezeték csak a kastélyokban volt házi rendszerrel, 501 telken állt kút. 29 házban volt épületen belül WC, 592-ben pedig kívül. A lakásokat tekintve nyolc lakásban volt hall, vagy hálófülke, 9-ben cselédszoba, 16-ban előszoba, és 28-ban fürdőszoba. 876 lakásban volt konyha. Forrás, KSH 1982, 1983.

A polgáriasult életvitel leginkább az iparosokat és a kereskedőket, valamint a közalkalmazotti és értelmiségi réteget jellemezte. Gerő kritériumaira visszatérve, az alapfokú oktatásra[267] gimnáziumi képzés épült rá és ennek köszönhetően felvillant „az úgynevezett szabad értelmiségi pályákra való rászerveződés" lehetősége is. A függetlenségre való törekvés – mind gazdasági, mind szellemi értelemben – kimutatható ebben a korszakban a városiasodó, tanulni vágyó gyönki németek és zsidók esetében is. Ez a jelenség azonban elsősorban az iparosokra vonatkozott, akik semmiképpen sem akartak a feudális függésrendszerhez idomulni, annak részévé válni. Az akkoriban békésen egymás mellett élő két kisebbség foglalkozott árutermeléssel, kereskedelemmel, iparral, gyerekeit pedig a helyi gimnáziumba járatta. Ha kevés esetben is, de ezek a gyermekek értelmiségi pályákra szerveződtek rá. A gimnázium a mobilitási csatornák megnyílásával kecsegtetett, elvégzése inspirált a feljebb jutásra, és lehetőséget kínált fel; ez a lehetőség azonban egyértelműen az asszimilálódás, a nyelv és névváltás, vagyis a német identitás feladásának irányába mutatott. „A gimnázium nem törekedett mindenáron a tanulólétszám növelésére. Annál inkább megfigyelhető a szülők részéről az óhaj, hogy gyermekeiket beírathassák abban a reményben: hátha úr lesz belőlük" (Szilágyi 2000: 141).[268]

A foglalkozási táblában jól követhető a közalkalmazott száma Gyönkön. Ez a járási székhely funkciónak volt köszönhető. A faluban két pénzintézet, a Gyönki Takarékpénztár Rt. és a Gyönk-vidéki Gazdasági Hitelszövetkezet működött. A községet saját önkormányzat, 16 virilista és 16 választott képviselő irányította, saját bírója, főjegyzője, aljegyzője, orvosa, bábája, és állatorvosa volt. Kis értelmiségi kört alkotva itt élt a járási főszolgabíró, a szolgabíró és a M. Kir. járásbíróság elnöke, a postamester, a MÁV állomásfőnöke, A magyar Kir. Honvédésg Hadkiegészítő parancsnoka. Gyönkön kilenc ügyvédnek, öt orvosnak volt praxisa. A közintézményekben írnokok dolgoztak, a vasúthoz taxi vitt ki, helyben volt a rendőrség, a tűzoltóság, a posta távírdával és telefonnal. A faluba bevezették a villamos áramot.[269] Négy orvos és egy patika gondoskodott a lakosságról. Négy kocsma, egy vendéglő, egy kávéház és szálloda, a Gerenyás pusztai malom mellett gőzfürdőt állt rendelkezésre. A buszjáratokat autóvállalat működtette. A kisiparosok, a téglagyár, és a gőzmalomnak épült, majd villanymeghajtással dolgozó malom mellett, egy ecet és pálinkafőző üzem is működött a faluban. Engel Pál nyomdájában pedig újságokat és ponyvákat nyomtak. Az iparral foglalkozók között döntő többségében németek, kisebb számban zsidók voltak. Magyar iparos elvétve volt található a faluban. A Petermann családról, akiknek a háború előtt vegyesboltjuk volt a faluban a mai Áfész helyén, még egy kis utcát is elneveztek; úgy hívták: *Percmane kesztyche* (Peterman köz). Peterman Jakab alapította a bonyhádi cipőgyárat, és a falu máig nagyon büszke Schleicher Jánosra, aki bádogos szakmáját művészi rangra emelte. Az iskolákban külön tanítói könyvtár, ifjúsági és segélykönyvtár működött. A magyar református

[267] Négy elemi iskolában 7 osztályban 7 tanító oktatott (Szabatonpusztán egy osztály egy tanítóval, a gyönki református magyar iskola szintén egy osztállyal és egy tanítóval, a gyönki református német iskola 2 osztállyal, és két tanítóval, a német magyar vegyes evangélikus iskola 3 osztállyal és 3 tanítóval működött), a reálgimnáziumban 6 tanárral négy tanteremben folyt az oktatás. Az 1908-ban megnyitott állami óvoda két teremben egy magyar nyelvű óvónővel működött. Forrás: Szilágyi 2000.

[268] A gimnázium híressé vált tanulói: Tolnai Lajos teológus, lelkész, a Kemény Zsigmond társaság megalapítója, Fábián György földrajz és természetrajzkönyv író, Fekete János író, Faragó Ödön Kína kutató Cholnoky Imre jogtudós, Balogh György teológus, író, Link Lajos karikaturista, Ágh Ajkelin Lajos festőművész, Dr. Mohai Béla vegyészmérnök, Mestyán Rudolf orvos, onkológus, Mestyán Gyula gyermekgyógyász (részleteket l. Szilágyi 2000).

[269] Villanyvilágítás azonban csupán 177 épületben, lakásszámot tekintve 206 lakásban volt.

iskolának összesen 373, a német evangélikus iskolának 329 kötete volt, a német református iskola, és gimnázium pedig ennél jóval nagyobb könyvtárral rendelkezett. Az iskolák minden évben egy-egy alkalommal egész estét betöltő kulturális estet rendeztek, ahol kisebb színműveket, jelenteket adtak elő. Rendszeresen működött a mozi, a „Hungária-mozgó. Számos egyesület, mint pl. az Önkéntes Tűzoltó Egyesület, a Vadásztársaság, a Gazdakör, Keresztény Nőegylet, Izraelita Nőegylet, Leventeegyesület, a Gyönki Lövészegylet, a Polgári Olvasókör, az 1919-ben alakult Iparosok és Kereskedők Köre, és az úri Kaszinó szervezték a közéletet. 1939-ben a körnek 125 tagja volt, köztük 69 kereskedő. A körben 11 óráig lehetett szórakozni, biliárdozni, tekézni, dominózni és kártyázni. Italt itt nem mértek. Az Úri Kaszinó tagjainak száma 81. Tánctermében hetente háromszor hangosfilmeket vetítettek. Könyvtár itt is volt 751 kötettel, 9 hírlappal és folyóirattal.

A faluban rendszeresen tartottak a szüreti mulatságot, a Kaszinó pedig műkedvelő színi előadásokat. Külön érdemes megemlíteni a német Mestyán Rezső zenekarát. Mestyán Rezső „zeneiskolájában" sok kottát sem ismerő fiatal tanult meg zenélni. Az olvasókörökbe nagyobb számban a kis és törpebirtokosok jártak, taglétszámuk elérte a 270 főt. A korona vendéglőben találkoztak, ahol táncterem is volt. Az olvasókör könyvtárában 380 kötet, valamint a következő újságok álltat rendelkezésre: Függetlenség, Igazság, Független Kisgazda, Tolna megyei Újság és a Volksblatt. Télen naponta összejöttek a kör tagjai. Évenként tartottak bálokat és műkedvelő színi előadásokat. Az Olvasókör könyvtárán és az iskolai könyvtárakon túl könyvtára volt még Gyönkön az Iparosok és Kereskedők körének 636 kötettel, 5 hírlappal és folyóiratokkal, a Gazdakörnek és az Úri Kaszinónak, ezen kívül volt még egy népkönyvtár is 432 kötettel. A könyvek döntő többsége itt magyar volt. Összesen 103 féle napilapot olvasnak a községben, amiből 20 német nyelvű. A gyönki polgárság szórakozásai közé a rádió nem illeszkedett be, mindössze 77 lakásban szólt rádió. A svábok soknak találták a 2 pengő 40 fillért, amit a rádiózásért fizetni kellett.

A hívekről négy egyház gondoskodott: a református (külön a németek és külön a magyarok számára), az evangélikus egyház, a katolikus fiókegyház (az anyaegyház a 3 km-re fekvő katolikus Szakadáton van), és az izraelita hitközség.

Az asszimiláció kérdése, és a háború utáni évek

Az asszimiláció kapcsán meg kell különböztetnünk az önkéntes asszimilálódást és az asszimilálási kényszereket. Utóbbi folyamat érintette a gyönki németeket is. A névmagyarosítás a legjellemzőbb megnyilvánulása ekkor az asszimiláció folyamatának, amit állások betöltése miatt, vagy félelemből tettek meg a németek. Magyarosították nevüket azok a parasztok is, akik a Volksbund ellenében magyar érzelmüket akarták hangsúlyozni. Részlet egy 68 éves férfival észült interjúból:

„Az én apám csak azért lehetett kisbíró, mert megváltoztatta a nevét. Apám testvére már sokkal régebben, 1942-ben magyarosított, mert Budapesten villamosvezető volt, így aztán az apám is felvette a nevet. Háború előtt is voltak magyarosítások tömegével, német névvel még bírósági kézbesítő, útkaparó sem lehetett az ember, nem beszélve banki alkalmazottról, jegyzőről, főjegyzőről, akinek sváb neve volt. Így lett aztán a Reinigből Raj, a Zirkeből Zengő, a Lerchből Lenti, a Wilhelmből Vári, a Muthból Marosi vagy Márki, a Weilből Várkonyi, a Beckerből Bérdi, Nörtlingből Nánási. Aki állami alkalmazott, postás, tanító, jegyző vasutas akart lenni, vagy egyetemre akart menni, ott nem volt mese, magyarosítani kellett."

Ez a fajta kényszerasszimiláció, ami végeredményben a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt kedvezőbb pozíció érdekében az egyén szintjén történt meg, kiegészülve a magasabb

iskolai végzettséggel szinte egyértelműen a polgárosodás irányába mutatott. Asszimilációra azonban Gyönkön a világháború előtt a zömöt alkotó parasztság körében az erős magyar jelenlét ellenére nemigen került sor. Bibó István szerint „a rendi társadalom nem asszimilál, pontosabban nem az egész közösséghez asszimilál, hanem egyes kasztokhoz, csoportokhoz. Az egész közösséghez való asszimilálás csak a polgári társdalomban kezdődik meg... „ (1986: 593). Gyönk német parasztsági minden kétséget kizáróan rendies keretek között élt, és a németek körében erősen hatottak az etnikai elkülönülés megnyilvánulásai. Bár magyarul gyakorlatilag minden német tudott, családi és falubeli nyelvhasználatukban anyanyelvüket beszélték. Az 1941-es adatok szerint a falu 3071 lakója közül 2704 fő értett magyarul, 2189-en pedig németül. Ebben az évben 1953 fő vallotta németnek az anyanyelvét, tehát a németek inkább tudtak magyarul, mint a magyarok németül.[270] A polgárosodás irányába mutató jelek nem a magyarosodás következményei, a polgáriasult életvitel sokkal inkább annak a jelenségnek az eredménye, amit Bibó a következőképpen ír le: „a magyarországi németség és magyarországi zsidóság külön társadalma egy rendi elemektől nagyobbrészt mentes, lényegében polgári társadalom. Így a német parasztság és a zsidóságnak zárt közösségben tovább élő része, mely természetesen éppen úgy nem asszimilálódott, mint a többi nemzetiség, aránylag szabadon közlekedett a maga asszimilálódó felső és városi rétegével, a közlekedéseknek azokkal a nem teljes, de a rendi világhoz képest nagyon is szabad lehetőségeivel, amelyet általában a polgári társadalom jelent (1986: 601).

Gyönk a II. világháború háború előtt tehát minden kétséget kizáróan – ha ellentmondásosan is – de a felmutatott a polgárosodás felé mutató jegyeket. A folyamatot több társadalmi réteg hordozta, mindegyik a maga módján. Meg kell különböztetnünk az asszimilációs kényszer hatására az értelmiségi, közalkalmazotti pályák felé orientálódó magyarosodó németeket, akik származásukat tekintve lehettek akár parasztok is, a falu értelmiségét, közalkalmazottait, a németségüket feladni nem szándékozó kis- és nagybirtokos gazdag parasztokat, és az iparosokat. Ezt az ellentmondásos, de sokszínű és sokcsatornás polgárosodási folyamatot a háború megakaszotta. A németek kitelepítésével számos háziipar megszűnt, nagyipar ide nem települt, és a három TSZ teljes mértékben mezőgazdaságivá változtatta a települést. 1961-ig azonban, amíg járási székhelyként bírósággal, földhivatallal, egyéb közhivatalokkal, gimnáziummal rendelkezett, még lehetőség volt arra, hogy kiemelkedjen a hasonló vidéki kistelepülések sorából. A hivatalok elköltöztetésével a pezsgőbbnek mondható szellemi élet megszűnt és a kisvárosi jelleg egyre inkább falusiassá vált.

A háború után a németek asszimilációja felerősödött. Ennek több oka is volt; a kitelepítés következtében megcsappanó német lakosság, a falvak zártságának feloldódása, a magyar telepesek betelepítése és a társadalomszerkezet átalakulása által generált migráció. „Asszimilációt itt felgyorsította az a nagy keveredés, Ami a háború után itt volt. A protestáns vallási elkülönülés, ami korábban az asszimiláció ellen hatott, ekkor már nem éreztette hatását.”

Bár a faluban a háború előtt is döntően a mezőgazdaságból éltek az emberek, Gyönknek mégis kisvárosi jelleget kölcsönzött a gimnázium és a településen folyó élénk társasági élet, ahogy Beluszky (1990) mondja, jelen volt néhány „polgári városfejlesztő tényező (gyönki vonatkozásban iskola, középfokú oktatás, sajtó, műkedvelő színház, könyvtárak, mozi). A háború után a gimnázium sokáig elvesztette szellemi műhely jellegét, megszűnt a Kaszinó, feloszlatták a civil szerveződéseket, betiltották az egyleteket. Gyönk elvesztette intellektuális varázsát, visszafalusiasodott. A háború utáni helyzetre így emlékezett vissza egy idős német úr:

[270] A nyelvismeret tekintetében feltűnő hogy a faluban anyanyelvükön túl nyolcan beszéltek angolul, hatan franciául, egy fő beszélt olaszul, kettő pedig oroszul is.

„Itt voltak a telepesek, akik a TSZ-be elsőnek mentek be, mert nem tudtak gazdálkodni. Ez volt a Vörös Csillag. A nagygazdák csak később mentek be, úgy ’60 körül. Az ő TSZ-ük volt a Petőfi. A közepes sváb gazdáknak külön TSZ-ük volt, a Béke. Ezek aztán Petőfi néven egyesültek. A legjobban akkor ment, mikor Z. bácsi volt az elnök. Belépett a pártba is, magyarosította a nevét, mert a munkahely megkövetelte. Szóval, végül minden náció benn volt a TSZ-ben, de nem értették meg egymást. Állandóan egymást figyelték, ki mit csinál. Mert a sváb paraszt sose csinálta úgy, ahogy a TSZ, például szénagyűjtés az időjárás szerint ment, reggel, vagy késő este. A TSZ-ben meg úgy volt, na ma gyerünk. Nem a hasznos termelés volt a cél, hanem hogy elteljen a nap. Nem lehetett ott gazdálkodni. A svábok látták, de nem tehettek semmit.” A TSZ meghatározta falusi jellegen nem segítettek az 1950-es évektől ide telepített üzemegységek sem. A KIPSZER Gyönki Gyáregysége, a Mezőgép Gyönki Üzemegysége, az Elegancia Ipari Szövetkezet Gyönki Üzemegysége, a Vegyesipari Szövetkezet, a Petőfi Termelőszövetkezet valamint a Víz és Csatornamű Vállalat alkalmatlanok voltak arra, hogy akár csak ipari jelleget is kölcsönözzenek a településnek.[271]

1970-ben Gyönk hat társközséget kapott és 1991-ig közös közigazgatás alatt nagyközségként működött. Köztük három, Miszla, Szárazd, Udvari zsáktelepülés, ahonnan ma sem vezet tovább út, Diósberényt, Szakadátot, Varsádot a Tolnai Hegyhát kanyargós összekötő útjain lehetett elérni. Gyönk egy 10 kilométer átmérőjű körzet központi települése lett ugyan, de a fő közlekedési útvonalaktól való távolság, a nehezen megközelíthetőség, és a vasút,[272] az infrastruktúra hiánya miatt elkerülte az ipartelepítés. Az elöregedő, illetve elvándorló lakosság nem kedvezett semmiféle fejlődésnek. Annak ellenére, hogy Gyönkön továbbra is működött az országos gyűjtőkörű ma már német-magyar kéttannyelvű gimnáziummal, leány- és fiúkollégiummal, továbbra sem tudott kitörni a falusiasodás ördögi köréből.

„Amíg Gyönk járási székhely volt, mindenünnen idejártak ügyeket intézni, és ha már itt voltak, vásároltak, fodrászhoz, orvoshoz mentek. Idejöttek iskolába, moziba, vagy ha valamit meg kellett javíttatni. Azóta csak hanyatlás van” – sommázta a falu egyik vezetője.

„Anno 10 nagy cég volt a faluban, azok megszűntek. Helyette a helyben maradónak nem volt más választásuk volt, mint a föld. A sváboknak ez nem is okozott problémát, megvették a TSZ-ben lerobbant gépeket, azzal kezdtek neki. Értetettek a földhöz, hisz abban nőttek fel. Jól csinálják” – meséli egy félig sváb férfi. Más vélemény szerint „Az emberek ma már nem tudnak megélni a földből. A határban kevés a föld, két gazda vásárolta fel, illetve béreli a termőföldet. De ezek se csak a földből élnek”. A még kétségtelenül meglévő földművelés mellett helybeli munkalehetőséget nyújt még az óvoda, az általános iskola, a gimnázium. Ezekben az intézményekben kb. 50-60 fő talál munkát. Szerény mértékben kínál állást a Polgármesteri Hivatal, az egészségügyi ellátás, a gyógyszertár. A falu varrodájában közel 50 fő dolgozik. Munkát lehet még találni az egykori Sulkowski kastélyban működő Szociális Otthonban, ahol Tolna megye legnagyobb ilyen jellegű intézményét helyezték el. A gyönkiek ma már nem élnek a földből. A határban kevés van belőle, két gazda felvásárolta, illetve béreli a termőföldet. De ezek a gazdák sem csak a földből élnek. A vállalkozások családi jellegűek, nemigen foglalkoztatnak családon kívüli munkaerőt.[273] A rossz közlekedési

---

[271] A település címere is a mezőgazdasági jelleget hangsúlyozza. A szőlő és a kalász jelképeivel egyértelműen a föld megművelésére és a bortermelésre utal. A címerben a könyv és toll szimbólum Gyönk büszkeségét, a gimnáziumot jeleníti meg.

[272] A legközelebbi vasútállomás a 7 km-re fekvő Keszőhidegkúton van. A vasútállomáshoz egy kanyargós harmadrendű útvonal vezet, ahol két gépkocsi nehezen fér el egymás mellett. A települést buszjáratok kötik össze a vasútállomással és a környező kistelepülésekkel.

[273] A 2002-ben a faluban 80 vállalkozás működött.

viszonyok és a nagy távolság miatt kevés ingázó. Aki mégis ezt választja, saját gépkocsijával utazik. A településen nagyon sok a nyugdíjas, akik már csak saját kiskertjüket művelik.

„Folyamatos a ki- és betelepülés. Úgy 1986 körülig én itt mindenkit ismertem. Ma van olyan név, amit sose hallottam. Gyönkről elmennek a gyönkiek, helyükbe jönnek a még szegényebb falvakból" – meséli egy gyönki őslakos. „Munkaerőhiány, elöregedés, elköltöznek az emberek Tamásiba, ami 35 kilométerre van innen. Van, aki még távolabb megy, Szekszárdra, Dombóvárra, na meg Budapestre. Mindenáron én sem maradnék Gyönkön, de van állásom, remélem lesz is, mert én nem szívesen mennék el" – állítja egy fiatalember, akinek minden felmenője gyönki sváb. „A diplomás gyönkiek elvándorolnak. Sok itteni gyerekből lett német tanár, de nem tanítanak a faluban, inkább elvándorolnak. Az én unokám is inkább elment S.-re tanítani" – meséli egy idős sváb asszony. –" Lassan már egy darab sváb sem fog itt maradni."

„Öt éve 2330 fő volt a falu lakossága, ma 2205, csökkenő a létszám. Alig születik gyerek" – tudom meg a Polgármesteri Hivatalban. A népszámlálási adatok igazolják a folyamatos lakosságcsökkenést. 1980-ban 2380 főt, 1990-ben 2008 lelket számlált a falu. A rendszerváltás után a beköltözések hatására emelkedett a létszám, de a 2001-es népszámlálás ismét csökkenést regisztrált.

A falu fejlődését, polgárosodását még ma is ugyanazok a meglévő gondok hátráltatják, mint a hatvanas-hetvenes években. Máig sincs országos jelentőségű főút a közelében és annak ellenére, hogy napjainkra a falu „összközművessé vált, a vezetékes víz, és villany mellet van telefon, a gázvezeték és a kábel TV az egész faluban kiépült", nagyobb méretű ipari beruházásra nem került sor. Az eddigi fejlesztések azt a célt szolgálták, hogy Gyönk elérhesse a városi szintet. Gyönk lehet a legkisebb város az országban, mint ahogy jelenleg a legkisebb település, ahol gimnázium működik.

Bibliográfia

ANDRÁSFALVY B. 1973. Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj* 27 (8): 105-110.

ANDRÁSFALVY B. 1978. A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. *Ethnographia*. 2. 231-243.

ANDRÁSFALVY B. 1988. Die kulturelle Anpassungsformen der Ungarndeutsche. *Neue Zeitung* 5:7; 6:7; 7:7.

BÁCSKAI V. 1989. *A vállalkozók előfutárai.* Budapest: Magvető.

BALOGH I. 1973. *A cívisek világa.* Budapest: Gondolat.

BALOGH I. 1991. Polgárosodás és modernizációs esélyek. In *Rendiség és polgárosodás*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. 37-49.

BELUSZKY P. 1990. A polgárosodás törékeny váza. *Tér és társadalom.* 3-4: 13-56.

BENDA Gy. 1991.A polgár és a polgárosodás a történeti irodalomban. In *Rendiség és polgárosodás.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. 5-11.

BIBÓ I. 1986. Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In Uő. *Válogatott tanulmányok.* Budapest: Magvető. 569-620.

BOGDÁN I. 1990. *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601-1874.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

GERŐ A. 1993. *A magyar polgárosodás.* Budapest: Atlantisz.

HORVÁTH Gy. 2001. *Községünk: Gyönk. Helytörténeti olvasókönyv*. Gyönk: Gyönk Nagyközség Önkormányzata.

KÓSA L. 1990. *A paraszti polgárosul s és a népi kultúra, megoszlása Magyarországon 1880-1920.* Debrecen: KLTK, Néprajzi Tanszék.

KÓSA L. 1992. A parasztok polgárosulása Magyarországon. *Hitel* 12: 50-61.

SZILÁGYI M. 2000. *Gyönk.* Budapest: Száz magyar falu könyvesháza Kht.

VÖRÖS K. 1977. A parasztság változás a XIX. században. Problémák és kérdőjelek. *Ethnographia* 1: 1-13.

WEBER, M. 1982. A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Budapest: Gondolat.

FELHASZNÁLT KSH NÉPSZÁMLÁLÁSI KIADVÁNYOK:

Az 1910. évi népszámlálás adati. 48. kötet. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községek szerint. Budapest 1913.

Az 1920. évi népszámlálás 71. kötet. A népesség foglalkozása és a nagyipari és a kereskedelmi vállalatok községenként. Budapest, 1925.

Az 1930. évi népszámlálás 86. kötet. Foglalkozási adatok községenként és külterületi lakóhelyek szerint, továbbiakban az ipari és a kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest 1934.

Az 1941. évi népszámlálás. Történeti statisztikai kötetek

Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest 1975.

Demográfiai adatok községenként Budapest 1976.

Lakóház és lakásadatok községenként Budapest 1982.

Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret Budapest 1983.

Mezőgazdasági statisztikai Adatgyűjtemény 1870-1970. Földterület. Községsoros adatok. É.n.

Elhangzott a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékének „Komplex kultúrakutatás dilemmái II”. c. konferenciáján Miskolcon, 2003.október 16-án.

Sztereotipizáció az interetnikus kapcsolatokban

1. A sztereotípia fogalma és jellemzői

1.1. A kategorizáció

Saját csoportunkat (ingroup), legyen az társadalmi kis-, vagy nagycsoport (pl. közösség, etnikai, vallási csoport vagy állam, társadalom, nemzet), mindig megkülönböztetjük a környezetünkben lévő más csoportoktól, az külső csoporttól (ingroup). „Mi" és „ők" megkülönböztetése az ember identitásának kialakulásához alapvető szükséglet, ugyanakkor egyfajta világrendező elv, a másikról, a körülöttünk lévő világról szóló tudás kategóriák mentén való elrendezése. a tudás szerkezetének konstituálódása. Az ember kulturális tevékenysége során nevekkel és kategóriákkal definiálja a társadalom és a kultúra területeit, és a kategóriákhoz szabályokat rendel hozzájuk.

Durkheim szerint a társadalmilag kidolgozott, kommunikációs jelentőségű kategóriák a logikai élet forrásai, az ész megnyilvánulásai, illetve kollektív reprezentációi. „[a kategóriák] olyan közhelyek [értsd közös helyek], amelyek mentén valamennyi szellem összetalálkozik" (2003: 23), vagyis az a hely, ahol az összes elme összes tudásanyaga koncentrálódik. Minden társadalmi gondolat a tudás közösségét foglalja magában, az egyén pedig részt vesz abban a tudásuniverzumban, amit elődei kidolgoztak (Schütz 1962; Mannheim 1985).

Tajfel (1974) a társadalmi kategorizációt az egyén számára orientációs rendszernek tartja, amely megalkotja, meghatározza az egyén helyét a társadalomban. Mint később kifejti:

> A kategorizáció a cselekvés forgatókönyve abban az értelemben, hogy bizonyos kognitív elvek szerint segíti a társadalmi környezet strukturálását, és ... a kategorizációt gyakran értékszempontok határozzák meg (1978b: 62).

Ha az ember valamilyen módon nem rendezte volna kategóriákba a körülötte lévő világot a benne található élőlényekkel és tárgyi világgal egyetemben, túlélése reménytelen lett volna. A kategorizáció a túlélés feltétele volt. Allport ezt így fogalmazza meg: „Az emberi pszichikum kategóriák nélkül képtelen lenne a gondolkodásra (a kategória itt *általánosítást* [kiemelés az eredetiben B.Gy.] jelent). Kialakulásuk után a kategóriák a normális előzetes ítélet alapjául szolgálnak. Nem tudjuk kikerülni a folyamatot. Rendezett életünk függ tőle. (1977: 53). A továbbiakban kifejti, hogy a kategorizáció folyamata során napi életünk alkalmazkodási feladatait szabályozó osztályok és csoportosítási szempontok képződnek; az új eseményeket, dolgokat mindig valamelyik kategóriába tudjuk sorolni; a kategória lehetővé teszi számunkra, hogy gyorsan azonosítani tudjuk a vele kapcsolatos tárgyat; a kategória valamennyi hozzá tartozó dolgot azonos gondolati és érzelmi színezettel lát el.

A kategorizációnak különböző szintjei vannak, azaz a tudás különböző szinteken szerveződik. A perceptuális szint egy azonosítási, identifikációs folyamat, amely során a percepciós modellek létrehozzák a fejünkben lévő képeket. A perceptuális kategorizáció során az ember a megfeleléseket a már fejében lévő kategóriák és a térben elhelyezett stimulus közötti megfelelés alapján veszi észre, és azonosítja (Csepeli 1991). A megkülönböztető jegyek absztrahálása során a megszerzett tapasztalatokat a kategóriák osztályozzák; a kategóriák a tapasztalat beazonosítási lehetőségét jelentik.

A kategoriális rendszer a gondolkodás fogalmi kerete. A rendszer elemeit az ember nyelvi címkékkel látja el (labelling); a kategóriák tehát csak annyiban léteznek, amennyiben nyelvi címkékkel elláthatók. Az osztályozás módjai, a kategóriák kidolgozottsága, struktúrába rendezése a kultúra által jön létre. A kategorizáció történetileg alakul, megjelenik benne a gondolkodás módja, a feltalálás, invenciók sorozata.

Spradley (1987) szerint a kategoriális gondolkodás legfontosabb funkciói közé tartozik, hogy elősegíti az áttekintést a minket körülvevő bonyolult világban, beazonosítja a világ ránk vonatkozó dolgait oly módon, hogy azok a mi kategóriánkon keresztül megragadhatóak legyenek, irányt szab az instrumentális cselekvés számára, osztályok, dolgok, jelenségek közötti viszonyrendszereket hoz létre. A kategóriák előnye tehát, hogy további újratanulás nélkül használhatók, egyszer kell csak elsajátítani őket, utána használatuk automatikus. A további használat során nincs szükség újabb definíciókra, újabb besorolásokra, a kategória meghatározott attribútumok alapján való létrehozása megment az állandó tanulástól, csak használni kell.

1.2. Mi a sztereotípia?

Csepeli szerint „az embereket csoportokra tördelő társadalmi kategorizációs működés által létrehozott megismerési térkép nem nélkülözi ugyan a tényítéletekre jellemző empirikusan megalapozott igazságot, de értékítéletekkel, oktulajdonításokkal és szubjektív valószínűségi ítéletekkel megterhelve szükségszerűen torz képek kialakulását eredményezheti (1991: 203). A sztereotípia kifejezést Walter Lippman használata először 1922-ben *Public Opinion* c. művében[274]; a fejünkben lévő leegyszerűsített, egyoldalú és sematikus képekként határozta meg, amelyek néhány jellegzetesnek tartott tulajdonság tekintetében egy-egy csoportot egységes, hasonló alakzatnak tüntetnek föl.

A sztereotípiák általános érvényűnek tartott, túlzáson alapuló, az ember sajátos észlelési képessége nyomán többféleképpen létrejövő leegyszerűsített képek. Létrejöttük alapja lehet a másoktól hallott, valóságalap nélküli információ, amikor elszigetelt esetekből vonunk le messzemenő következtetéseket, de előfordulhat, hogy létező, kis különbségeket nagyítunk fel (Csepeli 1997). Mindenesetre „segítségükkel az adott kultúra értékelő és tipizáció előfeltevéseinek megfelelő rendet vagyunk képesek vetíteni környezetünkre” (Csepeli 1991: 203).

Allport a következőképpen fogalmazza meg a sztereotípia fogalmát: „*...a sztereotípia kategóriával társult túlzáson alapuló nézet. Feladata a kategóriával kapcsolatos viselkedés igazolása, (racionalizálása)”* (1977: 28, kiemelés eredetiben B.Gy.). Ugyanakkor „a sztereotípiák sokszor a legegyszerűbb racionális ítéletekkel is szembekerülhetnek”- írja (1977: 284). Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a sztereotípiák az alkalmazás függvényében lehetnek pozitív és negatív természetűek.

Atkinson és munkatársai (1999) a sztereotípiákat az együttjárások felismerése felől közelítik meg. Azt állítják, hogy az emberek az együttjárások felismerésében pontatlanok és az így kialakított elméletek tévútra vezetnek. Amikor azt várják, hogy a kialakított sémák, vagy elméletek alapján két dolog együtt járjon, a korrelációjukat túlbecsülik, sőt illuzórikus, nem létező korrelációt is észlelnek. Amikor viszont nincs olyan elméletük, amelynek alapján együttjárást várhatnának el, alulbecsülik a korrelációt, vagy észre sem vesszik az adatokban

[274] A http://xroads.virginia.edu/~Hyper2/CDFinal/Lippman/contents.html alatt az egész mű elolvasható

erősen jelen lévő együttjárásokat. Ilyen együttjárások zsidók és a pénzvilág, a cigányok és a bűnözés összekapcsolása.

Stuart Hall a társadalmi különbözőséget veszi alapul a sztereotipizáció folyamatának vizsgálatakor. A különbözőségek révén ugyanis hierarchikus társadalomszerkezet jön létre. Az egyes társadalmi rétegek, különösen a középosztály feletti szintek őrködnek saját határaik sérthetetlensége felett, és a határ áthághatatlanságának fontos eszköze a sztereotípia. A sztereotípia „szimbolikus határokat rögzít, és kizárja azt, ami nem tartozik oda", vagyis „a sztereotipizálás redukálja, esszencializálja, naturalizálja és rögzíti a különbségeket" (Hall 1997: 258).

A sztereotípiák tehát általánosított mentális képek egy adott csoportról, illetve annak tagjairól, a tagok személyiségjegyeiről vagy testi megjelenéséről alkotott sémák. A sztereotípiát előállító vagy használó szerint az egész csoportra jellemző tulajdonságok, általánosító jellegű benyomások, elképzelések összessége; lényegét tekintve absztrakt kognitív reprezentáció. A séma általában túláltalánosított, így olyan feltételezésekhez vezet, mely szerint a csoport minden tagja egy sajátos jellemzővel bír, például, minden drogos akár ölne is, hogy hozzájusson az „anyaghoz", minden cigány lop, minden sváb spórolós, vagy minden zsidó üzletel, minden angol kimért, minden bajor szereti a sört, stb.

A sztereotípiák lassan, általában nagy gazdasági vagy politikai átalakulások hatására változnak meg. Addig hasznosak, amíg tartalmuk nem ellenséges, de ha tartalmukban ellenségessé válik, konfliktusforrást hordoznak. A sztereotípiák értékelő jellegűk miatt nehezen változnak. Az értékelés szép példája, amikor mesterségesen fokozzuk és eltúlozzuk a különbséget csoportjaink között, csoportunkon belül pedig elmossuk azokat.

A sztereotípia önmagában nem mindig és feltétlenül sértő. Ennek ellenére vannak olyan helyzetek, amikor használata fájdalmas és kellemetlen lehet annak, akire éppen irányul, még az olyan esetekben is, amikor ezek a megállapítások, jelzők semlegesnek vagy éppen pozitívnak mondhatók. Figyelembe kell venni, hogy a sztereotípiák használatánál azt a közeget, szituációt, amiben elhangzanak. Például nem feltétlenül negatív tartalmú az, hogy a zsidók csak értelmiségi foglalkozást űznek, a cigányoknak jó a ritmusérzékük, a svábok nagyon takarékosak, vagy a homoszexuális férfiak kifinomultak. Az ilyen általánosítások azonban bántóak mert nem egyénként, hanem csoporttagként, a csoport vélt vagy valós tulajdonságait vetítik ki az egyénre.

„A sztereotipizálás persze nem szükségképpen szándékosan rosszindulatú magatartás: gyakran nem más, mint világszemléletünk leegyszerűsítése, bizonyos mértékig mindannyian élünk vele. ... Ha a sztereotípia tapasztalaton alapul és nagyjából pontos, akkor a világban való könnyű eligazodásunkat, alkalmazkodásunkat szolgálja. Ha azonban elleplezi előttünk, hogy milyen egyéni különbségek vannak egy embercsoporton belül, akkor a sztereotípia inkább a rossz alkalmazkodáshoz járul hozzá, és potenciálisan nagy veszélyekkel járhat" – állítja Aronson (1987: 185). A tudomány ma már kevésbé értékeli negatívan ezt a fogalmat, s elsősorban azt vizsgálja: miért, mikor és hogyan sztereotipizálnak az emberek, s lehet-e valóságalapjuk ezeknek.

Hunyadi (2004) szerint a sztereotípiák segítségével az egyéni sajátosságokra tekintet nélkül beskatulyázzuk az embereket, de ez a folyamat a társas kapcsolatokban elkerülhetetlen. Ha a sztereotípia tapasztalaton alapul és nagyjából pontos, akkor a világban való könnyű eligazodásunkat szolgálja. Arra a megállapításra jut, hogy a sztereotípia a pillanatnyilag hozzáférhető, felszíni információkon túl egy típusról alkot összképet, amelybe aztán az adott személyt besoroljuk. „Az adott személy sztereotip képe tartós kapcsolat, ébredő motiváció, felszabaduló figyelem esetén továbbépíthető, illetve átfordítható egyedivé – ilyen értelemben a sztereotipizálás nem egyirányú zsákutca."

1.3. A sztereotípiák forrásai, tulajdonságai és funkciói

A sztereotipizáció kategorizációs folyamat, s mint ilyen, a közösség tudásának elsajátítása és használata. Ebben az egyénekről, vagy egyének csoportjáról szóló kognitív reprezentációs folyamatban összekötjük a jellemző tulajdonságokat és érzelmeinket az adott csoporttal. Ezt a tudáskészletet hajlamosak vagyunk gondolkodás és reflektálás nélkül elfogadni, és használjuk is anélkül, hogy tudatában lennénk. Ha figyelmünk túlzottan a szélsőségekre, a látszólagos korrelációkra, vagy a társas szerepek által kiváltott érzelmekre irányul, akkor is óhatatlanul sztereotipizálásba kezdünk. A legáltalánosabbak a nemi, az etnikai, a vallási, a személyiséggel kapcsolatos sztereotípiák. A nők gyengék, a férfiak erősek, a cigányok lusták, a zsidók összetartóak, a szőke nők buták, stb. De nem mentes használatuktól a hatalom[275] és a média sem, mivel a sztereotípiák a befolyásolás igen hatékony eszközei; a viccek pedig kifejezetten a sztereotípiákra építenek. Ezekben az esetekben kifejezetten tudatosan megtervezett használatról van szó.

A sztereotip sémák befolyásolják az észlelést, a gondolkodást, a következtetések levonását, de a viselkedést és társas interakciókat, és az ítéletalkotást is. A sztereotípiáik arra késztethetnek minket, hogy az adott módon, a sztereotípiák által bekategorizált emberekkel és ember-csoportokkal oly módon viselkedjünk, ami megfelel elvárásainkat. A sztereotípiák önfenntartóak, és szívósan, szinte kitörölhetetlenül rögzülnek a közös tudásban. Mindegy, hogy a valóság rácáfol-e vagy sem, ragaszkodunk hozzájuk, s átörökítjük utódainknak. Fenn-maradásukhoz ez döntően hozzájárul.

Hunyady György (2004) szerint a sztereotípiáknak négy funkciója van. Az első a személyek megismerésének folyamatához, a második az önmegkülönböztetés erős motívumához kapcsolódik. „Az az igény, hogy következetes önmeghatározásunk legyen, arra vezet, hogy önmagunkra alkalmazzuk saját csoportunk vélt vagy elvárt jellemzőit. Ezzel kölcsön-viszonyban tölti be a sztereotípia a harmadik funkcióját, a saját csoport jellemzését. A negyedik feladata, hogy segítse a társadalomban való eligazodást."

Egy más dimenzióból közelítve a sztereotípiáknak egyéni és társas funkciói vannak. Az egyéni funkciók a kognitív funkciók, amelyek megkönnyítik a környezet észlelését, és az értékfunkciók, amelyek rámutatnak saját értékeinkre, meghatározzák, mi az, amit becsülnünk kell, s mi az, amit értéktelennek ítélhetünk. Társas funkciói a társadalmi okság, amely során komplex társadalmi jelenségekre kaphatunk magyarázatot, ilyen pl. a bűnbakképzés. A társadalmi igazolás során igazolják számunkra a társadalmi igazságtalanságokat, a társadalmi differenciáció pedig a csoportok különbségének fenntartására szolgál.

Attól függően, hogy ki kit kategorizál be, megkülönböztetünk auto- és hetereszterotípiákat. Az autósztereotípiák az ingroupról szóló tulajdonságokat testesítik meg és mindig pozitívak. A heterosztereotípiákat az outgroup és tagjai kategorizálására és jellemzésére használják; tartalmuk a leggyakrabban negatív. Ennek oka a pozitív önértékelés, önkép fenntartása a csoport kohéziójának erősítése és a csoport fennmaradása érdekében.

---

[275] „A hatalom szereti a sztereotípiákat. Nem kell sokat magyarázkodni, segítségükkel könnyű pozitív vagy negatív érzelmeket előhívni, a kétkedés, a vita könnyen elkerülhető. Ráadásul a sztereotípiának majd' mindig van valami valóságmagja is. Legfeljebb csak annyi történik, hogy egy másodlagos igazság, egy másodlagos valóságelem lesz elsődlegessé erősítve. Különösen akkor, ha az elsődleges fontossága, jelentése unalmas, bonyolult, nem eléggé tetszetős, nem eléggé könnyen érthető, mondhatnánk nem eléggé demagogizálható. A demagógia természetéhez hozzátartozik, hogy mindig csak egy bizonyos társadalmi rétegnek, csoportnak akar megfelelni." Rajk László Progresszív eklektika. A sztereotípiák ellen. *Lettre*, 2001 nyár, 45. szám

2. Az előítélet, és viszonya a sztereotípiákhoz

Az előítélettel, az előítéletes gondolkodással lépten-nyomon találkozunk. Előítéleteket fogalmazunk meg másokkal szemben, ugyanakkor velünk szemben is megfogalmazódnak mások előítéletei. Mi is az előítélet? Olyan bizonyítatlan, helytelen és túláltalánosított negatív értelmű feltételezés, amelyekkel egy embert, vagy emberek csoportját jellemezzük; olyan véleményalkotás, és kifejezés, amely nem tapasztalatokra, hanem elfogultságokra alapoz. Aronson (1987) szerint ellenséges attitűd valamilyen társadalmi, vallási, nemzetiségi csoporttal szemben, amely téves vagy nem teljes információikból származó általánosításokon, vagyis sztereotípiákon alapul. A sztereotipizálás eredményeként az adott csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdonítunk, függetlenül attól, hogy a valóságban mennyire különböznek e csoport tagjai egymástól.

Az előítéletek alapját tehát gyakran képezik a készen kapott sztereotípiák, valamint a megfigyelések ellenőrizetlen túláltalánosítása, majd az abban való szilárd és megingathatatlan hit. A hit miatt az előítélet nehezen ingatható meg. Ellenállóak minden meggyőződéssel szemben; az előítéletesen gondolkodó személyt meggyőzni szinte lehetetlen. Az előítéletek makacsul tartják magukat még akkor is, ha az adott helyzetben a felmerülő új tények cáfolják a véleményt. Az előítéletek leggyakrabban az etnikai színterén jelennek meg. Az etnikai előítéletekről Allport ezt írja:

> Az etnikai előítélet hibás és rugalmatlan általánosításon alapuló ellenszenv. Megmaradhat az érzések szintjén, de kifejezésre juthat a viselkedésben. Irányulhat egy-egy csoport egésze, de egyetlen egyén ellen is, azon az alapon, hogy az illető a szóban forgó csoport tagja (1977: 40).

Egy etnikai csoport akkor is ellenszenv célpontjává válhat, ha olyan tulajdonságokat szimbolizál, melyeket az előítéletes egyének nem fogadnak el saját csoportjukban (Wilska-Duszynska 1980).

Aronson szerint az előítélet negatív attribúciókat és sztereotípiákat hoz létre, amelyek aztán visszahatnak az előítéletre, és tovább erősítik azt (1987: 187). A sztereotípiákhoz hasonlóan, amelyek létrejöttében egyaránt szerepet kapnak az affektív és kognitív elemek, az előítéleteknek ugyancsak érzelmi és értelmi összetevőik vannak.

Gondolkodásunk akkor válik előítéletessé, ha azt gondoljuk, tudásunk maga a bizonyosság, ha azt gondoljuk, előítéleteink ésszerűeknek, és megalapozottak (Csepeli 1997). Ha vélt vagy valós ismereteket, tapasztalatokat szerzünk egy csoport tagjáról, azt a tulajdonságot a csoport összes többi, személyesen nem ismert tagjára is átruházzuk, vagy az egyént a csoportjáról kialakított képpel azonosítunk. Az előítélettel szorosan összekapcsolható a stigmatizáció fogalma. „A stigma olyan viszony, mely egy jellemvonás és egy sztereotípia között áll fenn” (Goffman 1981: 184). Az előítéletek a másság megismerésével, megértésével enyhíthetők. Ehhez azonban megfelelő szocializációs légkörre, kölcsönös alkalmazkodási szándékra van szükség. Mivel az előítéleteknek affektív oldala is van, szükségesek a pozitív személyes tapasztalatok, az olyan kapcsolatteremtésre lehetőséget adó találkozásokra, programokra, ahol a kölcsönösen nyitott és befogadó attitűdök lehetővé teszik, hogy a felek egyenlően érezhessék magukat, ahol lehetőség nyílik az őszinte megnyilvánulásra.

3. Az interetnikus kapcsolatok jellemzői

3.1. A csoportközi kapcsolatok mozgató erői

Az interetnikus kapcsolatok mozgatója a személy és csoportpercepció során létrejövő vélemények, érzések és értékítéletek motiválta sztereotipizáció és előítélet, amelynek biztonságot adó pillére az etnocentrizmus. Az etnocentrikusan szerkesztett konstitutív szabályok minden vonatkozásban áthatják a csoporton belüli és a csoportok közötti interakciókat, kommunikációs viszonyokat. Az etnocentrizmus annak a ténynek az elkerülhetetlen konzekvenciája, hogy az egyének azért értékelik saját csoportjukat és a másik csoportot, hogy meghatározhassák identitásukat. (Hagendoorn 1993). Tajfel (1981) szerint a sztereotípiák funkciója a saját csoport értékeinek megőrzése, a csoport helyzetének igazolása és a csoportközi megkülönböztetés. A csoportok közötti békés együttélés vagy a köztük feszülő konfliktusok befolyásolják egymás észlelését, a másikról kialakított véleményt, az ítéletalkotást, a sztereotipizációt, az attitűdöket, a csoporton belüli szolidaritást (Doise 1980) és a csoportok közötti lojalitást. A csoportok közti szemmel látható kulturális különbségek, jellemző külső jegyek és habitusok gazdag tárházát kínálják a sztereotípiák kialakulásának.

Az attribúciókat részben az előítéletek formálják, részben indoklási bázist, magyarázatot teremtenek a sztereotípiák számára. A sztereotípiák az általános pszichológiai karakterisztikumok attribúciói. A sztereotipizáció a társadalmi csoport eltérő észlelésével kezdődik, majd az értékeléssel folytatódik, ami a sztereotipizáció alapjául szolgál. A sztereotipizálás a csoportok társadalmi kategorizációja annak alapján, ahogy viselkednek, illetve ahogy észlelik őket (Allport 1977; Tajfel 1981). A sztereotípiáknak a használók számára funkcionális értékük van, amely a másik értékelésében teljesedik ki. A sztereotípiákat az egyén készen kapja, megtanulja, de a tudáskészlet vonatkoztatási sémáit alkotó tipizációk tartalma a tapasztalatok, a motivációik alapján átértékelődhet, és az új helyzetnek megfelelő értelmezést nyerhet.

A viselkedést csoportközi helyzetben nem csupán „a csoport-hovatartozás ténye” (Csepeli 1987: 147) befolyásolja, hanem az a szituáció is, amelyet a csoportközi helyzet konstituál. A másikról kialakított kép keletkezésének alapját az ismételten előforduló pozitív vagy negatív tapasztalatok alkotják. Minél „barátibb érzést” táplálnak az egyes csoportok egymás iránt, annál inkább vélik egymást magukhoz hasonlatosnak, s annál kedvezőbben ítélik meg a másikat. A csoportok közötti nyelvi, kulturális különbségek önmagukat nem válnak előítéletté. Szükséges ehhez egy gerjesztő hatású társadalmi, gazdasági vagy politikai közeg, amelyben csoportközi interakciók során az aktorok egy eleve etnocentrikusan szerkesztett konstitutív szabályrendszer alapján megítélik egymás tetteit, viselkedését, megnyilvánulásait, és ezek alapján kölcsönösen sajátságos „etnikai” karakterológiát alkotnak. A csoportközi megkülönböztetésben a másik csoportot leginkább negatív sztereotípiákkal jellemzik (Hagendoorn 1995). Az asszimiláció gyengíti a negatív sztereotípiákat. Az előítéletek, negatív sztereotípiák rögzülnek, rutinirozódnak, áthagyományozódnak, de tapasztalataim szerint a keresztkategorizáció következtében nem teljesen statikusak, hanem változnak is. „A saját csoportpreferencia a pozitív társadalmi identitás fenntartásához vezet” (Hagendoorn 1995: 203), s amikor a svábok magyarként határozzák meg magukat, magyar házastársat választanak, amikor tehát fennáll a keresztkategorizáció esete és a csoporttagságok átfedik egymást, akkor a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiáik és attitűdjeik értelemszerűen veszítenek elítélő, kizáró jellegükből. A csoport sztereotipizációs attribútumai dinamikusak, és motivációs gyökerekből táplálkoznak, mindazonáltal az értékelések körülményeinek függvényében változnak.

Az etnikai csoport egyrészt kulturális, másrészt szervezeti tényező. Bármely vonatkozását is vesszük az adott rendszeren belül, etnikai csoport mindig interakciós csoportként jelenik meg és a másik csoporthoz vagy csoportokhoz való viszonyát mindig a tőlük való különbözés ténye, és a különbözés tényének feldolgozása fogja meghatározni. Természetesen az interetnikus viszonyok alakulását a szembenálló csoport viselkedése és attitűdjei is befolyásolják. Az interakció békés vagy ellenséges volta határozza meg az interetnikus kapcsolatok jellegét és szerepe van az asszimilációs ill. disszimilációs tendenciák érvényesülésében.

Az interetnikus kapcsolatok a csoportközi viszonyok és viselkedések mintájára szerveződnek. Ez azt jelenti, hogy „két vagy több személy minden viselkedését egymással szemben az határozza meg, hogy különböző társadalmi csoportok vagy kategóriák tagjai" (Tajfel 1978: 41). Az interetnikus kapcsolatok során nyert tapasztalatok és az ebből levont következtetések, a kognitív tartalom és az affektív befolyások visszahatnak, és hosszútávra meghatározhatják a csoportközi viszonyok jellegét.

Az interetnikus kapcsolatokat meghatározza az attitűd- és viselkedéselfogadási asszimiláció is, amely a többség-kisebbség viszonyában a befogadó érzelmi viszonyulását jelzi a kisebbséghez. A csoportok általában pozitív tulajdonságokkal jellemzik magukat. A másik megítélésében mindig felhasználják, és értékelésükbe beépítik a másikról korábban szerzett tapasztalataikat. Más csoportok tulajdonságainak megítélése attól is függ, hogy azok „pozitív vagy negatív referenciacsoportként jelennek meg számukra" (Lázár 1996: 17). A tapasztalatszerzést és az erre épülő véleményalkotást, az attribúciós mintákat a saját csoport és a másik csoport közötti interakciók gyakorisága és lefolyásuk miként befolyásolja. Az attribúciós minták alkalmazása elsősorban aktualitásokhoz és nem sztereotípiákhoz kötődik (Lázár 1995). A 2. világháborút követően a svábok megítélése elsősorban aktualitásokhoz kötődött, de a sztereotípiák helyzethez igazítása is szerepet játszott a folyamatban.

Az interetnikus viszonyok megértéséhez ismernünk kell a csoportok belső életére ható szituatív módon érvényesülő olyan változók szerepét, mint az őket körülvevő politikai, történelmi, gazdasági és nyelvi valóság. A csoport belső kohézióján, „vitalitásán" vagyis a fennmaradásáért tett erőfeszítésein túl, ezen változók kombinációi valamint „olyan strukturális változók mint státus, demográfiai helyzet és a külső intézményi támogatás" határozzák meg a csoport túlélési esélyeit (Giles és mtsa 1977: 309). Ebből következik, hogy a túlélési stratégiák működtetése az interetnikus kapcsolatok dimenzióiban is leírhatók.

3.2. Csoportkonfliktusok – Sajátcsoport és a másik csoport

A csoport tagjai és a csoporton kívül állók, azaz az ingroup és az outgroup tagjai a másik percepciója alapján a társadalmi kategorizáció gyakorlatában saját értékeikhez viszonyítva konstruálják meg a másikat, alakítják ki a másikról alkotott képüket, ítéleteiket és elő-ítéleteiket, s húzzák meg, jelölik ki csoportjaik határait, azaz definiálják a különbségeket, s teremtik meg egyúttal az etnikai csoport határain belül létrejövő identifikáció bázisát.[276] A

[276] Ebben a folyamatban azért fontos megkülönböztetni a csoporton belüli csoportidentifikációt a társadalmi kategorizációtól, ami a csoport határán kívül, vagy azon keresztül történik. A társadalmi kategorizáció szoros kapcsolatban áll a hatalmi, alá- fölérendeltségi viszonyokkal és igen gyakran arra a lehetőségre vonatkozik, amellyel egy csoport saját tulajdonítási kategóriáit a másikra kényszeríti. Banton (1983) szerint ez a megkülönböztetés akkor is fontos a csoportok között, amikor az etnicitás és a race különbségét tárgyaljuk. Ui. az etnicitás az egyén esetében mindig a saját csoporttal való identifikációt – etnikai csoport esetében az etnikai identitást ezáltal érzelmi

csoportok közötti értékdifferenciák és a kategorizáció kognitív mechanizmusa különösen fontos a „mi" és „ők" társadalmi megkülönböztetésében (Tajfel 1978). „Mi" és „ők" csoportjai egy összehasonlítási és szembeállítási folyamat eredményeként válnak szét.

Egy csoport sincs önmagában, tehát a társadalmi azonosságtudat, annak pozitív vagy negatív vonatkozásai csakis más csoportokhoz képest vagy azzal összehasonlítva kaphat jelentést. A csoportközi összehasonlítás fontos dimenziói a társadalmi azonosságtudat szempontjából a kulturális eredetű értékekkel kapcsolatosak. Ez a csoportközi összehasonlítás a csoportok közötti különbségek feltárására összpontosít, és az eltéréseket értékeli. Ahhoz, hogy a saját csoportban jól érezzük magunkat, és egyúttal pozitív azonosságtudattal is rendelkezzünk, a saját csoportunkról kialakított értékelő képet az értékhierarchia csúcsára kell helyeznünk, a másik csoportét pedig értelemszerűen alá kell becsülnünk. Az, hogy mi számít pozitív értéknek, lényegét tekintve nem más, mint a konformitás által irányított hit. Az értékeket a csoportok premisszáknak tekintik, alapkőnek, melyekből kiindulva más jelenségek értelmezhetővé válnak.

Az összehasonlítás saját jellegzetességek keresésére ösztönöz, ami alapján az ingroup meg tudja különböztetni magát az outgrouptól. Szociálpszichológiai tény, hogy a „mi" és „ők" ellentétpárja a társadalmilag megszerkesztett valóságot a kategorizálás segítségével egy „az ingroup irányába a csoporttal való azonosulás szolidaritásérzetét" keltő, az outgroup irányába pedig elzárkózást és „ellenségességet növesztve megfelelő feszültség-levezetést biztosító" (Csepeli 1990: 43) félre osztja. Az ingroup tehát az outgrouppal szemben teremti meg saját határait. A csoporthatárok a társadalmi kategóriák tudatosítása által jönnek létre. A határ kijelölése ugyanis nem jelent mást, mint bizonyos csoportra jellemzőnek tartott ismérvek kiválogatását a rendelkezésre álló társadalmi kategóriakészletből, valamint ezek tudatosítását és internalizálását.

4. Többség – kisebbség viszonya

A társadalom alapstruktúrájába beépült csoportközi feszültségek kiváltó oka a küzdelem a hatalomért, a források feletti rendelkezés jogáért, a jövedelemért, a presztízsért, a döntési és az irányítási pozíciókért. A csoportközi antagonizmus legtisztábban kisebbség és többség hierarchikus viszonyában érhető tetten. E reláció alaptípusa az etnikai csoport és az államalkotó nemzet viszonya. A kisebbséget a xenofóbia és az előítélet talaján a többség teremti meg. Allport (1977) szerint ellenségeink akkor lesznek, ha előbb megnevezzük őket. Az identitás fejlődésében először a többség azonosítása jön létre, s a kisebbség csak utána mondja magáról, én ez és ez vagyok. A svábok elnevezésekor pontosan ez történt.

A kompromisszumos jellegű kettős kötődés – nemzeti irányba való nyitottsága révén – a svábok és magyarok viszonyában csökkentette a csoportok között meglévő konfliktusokat. Dunabogdány sváb lakóira a többségi magyarokkal szemben a konfliktusok elkerülése és a kompromisszumok keresése, annak ellenére, hogy ezt a csoportot is megbüntették, erőszakosan asszimilálták, diszkriminálták és kirekesztették. A magyar nemzet születésének idején átélték a „magyar kulturális típus" dominanciáját. Pozitív etnikai jegyeiket lenézték, s míg a magyar többség még hosszútávon sem tette magáévá a sváb parasztok munkakultúráját, munkaszervezését, felhalmozó, előre tervező életmódját, addig a sváboktól asszimilációs

---

viszonyulás kifejeződését, valamint az etnikai csoport egyéni tagjainak a csoport iránti szolidaritását és lojalitását – jelenti, míg a rassz és a rasszizmus mindig a kívülálló másik kategorizálásának fogalma.

kényszerpályákat kijelölve rövidtávon követelte meg a többség értékeinek átvételét. Sérelmi helyzetben a svábok megerősítették kisebbségi identitásukat, de sohasem következett be a csoportos önfeladás. Ez a kisebbség nagyon büszke és öntudatos. Bár az asszimilációnak nem tudtak ellenállni, csoportelhagyásra a legritkább esetben került sor. Úgy próbált alkalmazkodni, hogy közben igyekezett megőrizni etnikai szubsztanciáját. Ennek a folyamatnak az eredménye a kettős identitás.

4.1. Svábok és magyarok

A csoporttagság és az a tudás, amelyet az aktor saját csoportjáról birtokol meghatározza a csoport önképének értékelését. Ahogy a saját csoportról, az ingroupról és az outgroupról alkotott kép összehasonlításra kerül, abból következtetni lehet az interetnikus kapcsolatok minőségére. A svábok a magyarok megítélésében a több száz éves együttélés során negatív és pozitív tapasztalatokat egyaránt szereztek. Történelmi időszakonként változik, hogy mikor melyik előjelű sztereotípiacsoport meghatározó. Az értékelt tulajdonságok elsősorban arra vonatkoznak, hogy a többségi magyarság pozitívan vagy negatívan viszonyult kisebbségi csoportjukhoz. Ezen kívül fontos a munkához és a kikapcsolódáshoz való viszony.

Az etnocentrikusan szerkesztett konstitutív szabályok a közösség zártságának idején minden vonatkozásában áthatották a csoporton belüli és a csoportközi interakciókat és szigorú normakövetést követeltek. Meghatároztak, kivel hogyan lehet és kell viselkedni, kivel lehet szóba állni, kivel lehet házasodni, kivel játszhatnak és kivel nem gyermekeik. Az önmegtartó csoportnormák nehezen tűrték el az idegenek beszivárgását a faluba. A csoportnormák lazulásával, mobilizált közösség harmadik generációja azonban már nem tartja magát ehhez a merev szabályrendszerhez.

Az attribúciókat az előítéletek formálják és indoklási bázist, magyarázatot teremtenek a sztereotípiák számára. „A sztereotípiák történelmi tapasztalatok lenyomatai” (Csepeli 1987: 364). Dunabogdányban a svábok és magyarok közötti összehasonlítás és sztereotipizáció nemkülönben történelmi hagyományokon alapszik; a több száz éves együttélés során negatív és pozitív tapasztalatokat egyaránt szereztek. Történelmi időszakonként változik, hogy mikor melyik előjelű sztereotípiacsoport meghatározó. Az elővilág által kidolgozott, készen kapott előítéletek, negatív sztereotípiák a tanulás által rögzültek, rutinirozódtak, áthagyományozódtak, de tapasztalataim szerint nem statikusak. A keresztkategorizáció következtében és annak függvényében, hogy a másik csoport „pozitív vagy negatív referenciacsoportként jelenik-e meg számukra” (Lázár 1996:17), a tudáskészlet vonatkoztatási sémáit alkotó tipizációk tartalma az ismételten előforduló pozitív vagy negatív tapasztalatok és az ezek alapján generált motivációk alapján átértékelődhet és az új helyzetnek megfelelően új értelmezést nyerhet. A tapasztalatszerzést és az erre épülő véleményalkotást, az attribúciós mintákat a saját csoport és a másik csoport közötti interakciók gyakorisága és lefolyásuk miként befolyásolja. Az attribúciós minták alkalmazása elsősorban aktualitásokhoz és nem sztereotípiákhoz kötődik (Lázár 1995), de az egyes csoportok egymás megítélésében mindig felhasználják és értékelésükbe mindig beépítik a másikról korábban szerzett tapasztalataikat. Az átértelmezésre hatással van az asszimiláció is. Mint látni fogjuk, a magyarok és svábok közti, a sztereotipizáció által kijelölt határok a tapasztalatok változásával, a csoporthatárok átalakulásával ide-oda tolódnak.

Az alábbiakban elmondottak elsősorban az első generáció ítéleteit tükrözik, de számos másodgenerációs is hasonló nézeteket vall. A harmadik generáció tudomásul veszi ezt a besorolási és értékelési rendet, de már nem minden vonatkozásban tartja helyesnek és nem is mindig követi azt.

Érzelmi viszonyulás tekintetében és figyelembe véve, hogy többségi vagy kisebbségi pozícióból ítélik meg a helyzetet, a svábok a magyarok különböző csoportjait különböztetik meg. A skála az elfogadástól a teljes elutasításig és a gyűlöletig terjed. Hierarchikus rendben az élen a többségi katolikus magyarok állnak, akiket a helyi, kisebbségben lévő református őslakosok követnek. A községben többségben lévén, a sváboktól nem volt idegen a „kisebbség" vallási megkülönböztetése. A református magyarok után a Szlovákiából lakosságcserével Dunabogdányba érkezett magyarok, a „telepesek", majd a Békésből betelepítettek, végezetül a Tótfaluból érkezett „cigányok" következnek, akik szintén 1945 után kerültek a faluba. A svábok gyűlölete a szlovákiai és a tótfalusi, cigányoknak nevezett magyarok felé irányul. Ez a két csoport a falun belül gyakorlatilag kirekesztettnek számít. A gyűlölet oka, hogy ezek a családok foglalták el a kitelepített és összeköltöztetett svábok házait és vették el vagyonukat. A helyi őslakosokból is volt 2-3 család, aki nem szégyellte, hogy sváb házat igényeljen. A svábok gyűlöletének ők a következő alanyai. A „telepes", „tótfalusi cigány" címkék és az ezekhez köthető sztereotípiák – haszonleső, gonosz, dölyfös, lusta, nem szeret dolgozni, a visszautasítandók kategóriájában sorolják azokat az egyéneket, akikre ezeket vonatkoztatják; nem elsősorban etnikai tartalmat jelölnek, hanem magukban hordják a svábok negatív értékítéletét.

Interetnikus kapcsolataikat a magyarokkal szemben eredendően a felekezeti alapú kettősség jellemzi. Megkülönböztetik a faluban kisebbségben élő református magyarokat, akiktől elkülönülnek, a falun kívüli katolikus magyaroktól, akik magyarságnak mint nemzetnek elképzelt képét jelenítik meg, és akikkel a katolikus vallás folytán közösséget lehet vállalni. Az őshonos református magyar lakossággal egyébként viszonylag békésen éltek, de szigorú normáik nem engedtek semmiféle keveredést, összeházasodást a két, vallásában is különböző etnikai csoport között. Katolikus magyarokkal sem preferálták a házasságkötést, annak ellenére, hogy a katolikus magyarokat jobban elfogadták. Még más faluba udvarolni is elutasítandó dolognak számított, s erős ráhatást gyakoroltak a fiatalokra, hogy a falubeli svábok közül válasszanak maguknak házastársat. A közösség komolyan küzdött homogenitása megtartásáért. A falubeli reformátusoktól való elkülönülés a mai napig leszűkíti a falun belül létesíthető kapcsolatok skáláját addig a falun kívüli katolikus magyarok egy nagyobb közösségen belüli azonosulás lehetőségét jelentik.

A svábok a vagyonukba beülő idegen, azonos felekezethez való tartozás számos érintkezési felületet nyújtott „a más nyelven beszélő emberekkel, ami ... elősegítette az interetnikus kapcsolatokat" (Niederhauser 1996: 19). Dunabogdányban a szlovákiai magyarokat tették meg minden baj forrásának. Saját bűnbak szerepüket áthárították a telepesekre. A „telepes" címkéhez kizárólag negatív tartalmak tapadnak és ez tudás napjainkig naprakészen tartott és működtetett tudás. A harmadik generáció tagjaiban azonban a kérdés objektív elítélésén túl ez a tudás nem vált ki heves érzelmi megnyilvánulásokat. A mindennapi élet kényszerű összezártsága, a közös munkahely, utazás, iskola, katolikus vallás sem segített a telepesek és a svábok kapcsolatainak javulásában. Nem érintkeztek egymással, és soha nem fogadták el őket. Állítólag még a református magyarok sem örültek a beáramlott katolikus felvidékieknek. A svábok nem jöttek le a hegyről, csak ha nagyon fontos dolguk akadt a községházán vagy a postán. Kerülték a kapcsolattartás mindennemű formáját a telepesekkel. Gyermekeiknek megtiltották, hogy telepes gyerekkel szóba álljanak. Egy interjúalanyom mesélte a következőket: „Egyszer egy sváb odavágta egy áttelepültnek, hogy 'Mit keresnek maguk itt, maguk itt csak telepesek.' Nem késett a válasz: 'Nana, nézzük, csak, ki itt a telepes? Maguk a telepesek, mert maguk jöttek külföldről, mi magyarok vagyunk, maguk meg nem. És a saját hazánkban nem lehetünk telepesek.' De ez a fogalom a mai napig él a faluban. Telepes és sváb."

A „telepesek oldaláról így nézett ki a dolog: „10 éves voltam, amikor idekerültünk. A svábok nem álltak szóba velünk. Csak az iskolában találkoztunk, egyébként nem jöttek le a hegyről. Ha bosszantani akartak bennünket, akkor svábul beszéltek, hogy ne értsük. Idővel aztán előfordult, hogy közeledtünk egymáshoz, leginkább a fiúk a lányokhoz, de a sváb lányok csak egymás között barátkoztak, együtt jártak vasárnap sétálni. A sváb gyerekek nem nagyon szerettek minket, mert nekik sokkal többet kellett otthon dolgozniuk a megmaradt földeken. Meg aztán mi mocskos telepesek voltunk, mert elüldöztek minket a saját szülőföldünkről" – emlékezett vissza egy második generációs felvidékről áttelepített asszony, akinek sváb férje volt. – „Nagyon igyekeztem alkalmazkodni, de nem fogadtak be, mindig idegen maradtam ebben a faluban, pedig a férjem sváb. Bántani nem bántottak, de nem is szerettek. Soha nem került le rólam a telepes jelző" – tette még hozzá. Sváb fiúk még csak-csak elvettek telepes lányt, természetesen engedély nélkül. Ezért csúfolták, kinézték, sőt kiátkozták őket. Sváb lányok azonban csak jóval később mentek hozzá telepes fiúkhoz.

A környékbeli Szentendrei-szigetbeli falvakból érkezett magyarokat is megkülönböztetik; lustáknak hazudósnak és rendetlennek tartják őket. „Nagyanyámtól tudom, hogy egyébként a magyarok és a svábok együtt utálták a tótfalusi cigányokat, mert azokat nem üldözte senki, csak úgy jöttek, hogy beüljenek a más vagyonába" – mesélte egy harmadik generációs válaszadó. A telepes az elnyomó, fenyegető erőt testesítette meg, akitől félni kell, a jöttment tótfalusi „cigányt" pedig le lehetett nézni. A svábok is megtalálták a maguk ellenségeit, előítéleteit.

A faluba cigányokat soha nem engedett a sváb többség betelepülni. A közösség minden újonnan érkezettet számon tart és kategorizál. A „nyaralók" könnyen besorolhatók a kívülállók kategóriájába, de az állandó betelepültek esetében viszonylag kis számuk miatt bizonytalanok és nem egységesek a kategorizálás alapjai, s hol az etnikai, (örmény, cigány, magyar), hol a vallási kategóriát használják.

Az etnikai csoportokkal fenntartott kapcsolatoknak indirekt státushatásuk van. Az általánosan elfogadott outgroup-kapcsolatok növelik a saját csoport tagjainak presztízsét, míg a visszautasított csoportokkal fenntartott kapcsolatok csökkentik (Hagendoorn 1995). A csoport merev álláspontja a befogadás tekintetében idővel enyhült és a faluközösség ma már befogadóbb, mivel az etnikai folytonosság megőrzésének érdekében engedményekre kényszerül. Miközben a nem sváb házastársak származásuk miatt soha nem lehetnek a sváb etnikai csoport tagjai, a vegyes házasságból származó gyermekeket természetszerűleg svábnak tartják. A beházasodottak között vannak, akik igyekszenek hasonulni, de van, aki nem akar sváb lenni. A zártság emlékeként számon tartják a beköltözött származását, hogy ki honnan jött, milyen a vallása, és figyelik, hogyan viselkedik. Ha egy „idegen", akár beházasodott, akár beköltözött állandó lakos, és be akar illeszkedni, akkor igencsak is törekednie kell az elfogadásra, mert a kívülről érkező magyarokat nem sorolják a közösséghez még akkor sem, ha vallásuk katolikus. Az elfogadás érdekében bizonyos követelményeknek kell megfelelni, pl. jó, ha gyermekét a falu óvodájába vagy iskolájába íratja, vagy részt vesz a falu zenei életében, játszik valamelyik zenekarban, templomba járnak.

4.2. Önkép

A dunabogdányi svábok önképé a populációnak tulajdonított örökletes alkati, biológiai, testi vonások, illetve a lelki élet vonásaira, jó vagy rossz tulajdonságaira utal és tipikusan sztereotipizációs termék. Alapját a svábok pozitív autosztereotípiái, „más lelki beállítottságuk", a svábnak tartott, de a német nemzetkarakterológia hétköznapi tudás szintjén is megjelenő olyan értékei jelentették, mint a szorgalom, a munka szeretete, törekvés, tisztaság, takarékosság, vallásosság, családi összetartás. Az önkép, ill. a különböző más

csoportok vizsgálatára a svábok által leggyakrabban használt auto- és heterosztereotípiákhoz kellett a magyar, a sváb és a német jelzőket illeszteni. A kettős jelzős szerkezeteket a sávok maguk kreálták.

A jelzők az említések százalékában 4 kategória között oszlanak meg: magyar 32 %, sváb 26 %, sváb- magyar 27 % és sváb-német 15 %. Német jelzőt önállóan nem használtak.

1. táblázat. A generációnkénti említések százalékos eloszlása az egyes jelzők között

	magyar	sváb	sváb-magyar	sváb-német
1. generáció	34	34	24	8
2. generáció	31	27	25	17
3. generáció	32	15	38	15

2. táblázat. A jelzők használata szavanként (említések százalékban)

	magyar	sváb	sváb-magyar	sváb-német
kicsapongó élet	87	0	0	13
szórakozás	45	13	29	13
szorgalom	8	38	37	17
takarékosság	9	39	33	19
törekvés	9	42	38	11

A jelzők használata szavanként az egyes generációkban (említések százalékban)

3. táblázat. Kicsapongó élet

	magyar	sváb	sváb-magyar	sváb-német
1. generáció	100	0	0	0
2. generáció	85	0	0	15
3. generáció	77	0	0	23

4. táblázat. Szórakozás

	magyar	sváb	sváb-magyar	sváb-német
1. generáció	67	0	33	0
2. generáció	41	19	21	19
3. generáció	29	14	43	14

5. táblázat. Szorgalom

	magyar	sváb	sváb-magyar	sváb-német
1. generáció	0	51	37	12
2. generáció	8	38	35	19
3. generáció	16	25	41	18

6. táblázat. Takarékosság

	magyar	sváb	sváb-magyar	sváb-német
1. generáció	0	60	26	14
2. generáció	10	37	29	24
3. generáció	21	18	53	8

7. táblázat. Törekvés

	magyar	sváb	sváb-magyar	sváb-német
1. generáció	0	60	25	15
2. generáció	11	42	38	9
3. generáció	14	20	54	12

A magyarok és a svábok attitűdbeli különbségeire utaló karakterisztikumok közül a sváb jelző a saját közösségről kialakított értékeléseket, az önképet, a magyar jelző a többség percepcióját, az együttélésből következően a közvetlenül tapasztalt hasonlósági élményt sűríti magába. Míg egy korábbi vizsgálat során, alkatilag vagy külső fizikai megjelenésre a svábok nem tartották magukat elütőnek a magyaroktól, pszichológiai vonatkozásban megjelenik a tradicionális sztereotípiák mentén megfigyelhető elkülönülés. Az értékelt tulajdonságok az életvitelre vonatkoznak, ezen belül is kiemelkedően fontos a munkához és a kikapcsolódáshoz való viszony. A különbségtevő kategorizálás alapmotívuma, hogy a pozitívnak értékelt tulajdonságokat önmagukra nézve inkább jellemzőnek tartották. Emellett megfigyelhető az a szándék is, hogy az elkülönülés ne legyen túlságosan hangsúlyos; a sváb és a magyar jelzők együttes használatával – amellyel itt a svábokra és a magyarokra egyaránt jellemzőnek vélt tulajdonságokat jelölték – a különbségek kiegyensúlyozásának szándéka, illetve a hasonlatosságra való törekvés jelentkezik.

Mi ennek az oka? A csoportok közti különbségészleléskor ugyanis az in- és az outgroup tagjainak értékelésében a különbségek túlzó mértékben felnagyítódnak. Az ugyancsak korábban vizsgált demográfiai értékelésekhez képest itt a sváb-magyar kettős jelző használata a harmadik generáció említéseit tekintve gyakorlatilag megháromszorozódott, és a sváb-magyar jelző használatával ezek a tulajdonságok kiléptek az eredetileg az egyértelműen és kizárólag svábnak tartott tulajdonságok köréből, ami azt bizonyítja, hogy a sztereotípia tartalma nemcsak az áthagyományozódott tradicionális kollektív tudásból, hanem a mindennapi egyéni élményekből is táplálkozik. A csoportjellemző sztereotípia a csoport összetartozásának kifejező eszköze, amely az énre vetítésével a csoporthoz tartozás jelölésére szolgál. E sémaszerű kognitív képződmény, amellyel nemcsak az ingroup, hanem az outgroup is kategorizálható, nem független a külsődlegesen hozzá kötődő affektív-értékelő viszonyulástól (Hunyady 1996). A kettős jelző használata ebben az értelemben azt is jelenti, hogy „az egyes kognitív területeken külön-külön megszerzett tapasztalatok között" az etnikai alanyok felfedezik „a tulajdonságok párhuzamos megjelenését" (Hunyady 1996: 291); következésképp a kategorizációs szempontok közti funkcionális hierarchia felborul, működésbe lépnek az átértékelési szerkezetek. A többségi nemzet sajátosságainak számon tartott tipizációk a vezető szerepet játszó, államalkotó többségi etnikum jellemzői. Ezeket átvéve vagy ezekkel azonosulva az értékelő különbségtétel elhalványul, és a korábban csak az ingroupra érvényesnek tartott tulajdonságokat az outgroup tagjaira is kiterjesztik, illetve e tulajdonságok mentén az ingroupot összevonják az outgrouppal. Az exkluzív értékek egyre

inkluzívabbá válása horizonttágulást jelent, a kategorizálást kétszeres ingrouppá változtatja, és ezzel hozzájárul az asszimilálódók önképének megerősítéséhez is.

Egy első generációs férfi szóbeli kiegészítésében a következőképpen indokolta a kettős jelzők használatát: *„Van amiben mások vagyunk, szorgalmasabbak, ebben a németekhez hasonlítunk jobban, de másban meg a magyarokhoz hasonultunk. Mi is szeretünk például mulatni. Van amiben nem lehet különbséget tenni. Ők is értelmesek, meg mink is, becsületesek is, és némelyik van olyan szorgalmas, mint egy sváb”.*

A pszichológiai értékeléssel kapcsolatos állásfoglalások a generációk között kiegyensúlyozott képet mutatnak. Lényegi eltérés csak a harmadik generáció sváb (15 %) és sváb-magyar (38 %) említéseinek arányánál tapasztalható. A sváb jelző az első generációtól a harmadik felé csökkenő, a sváb-magyar jelző azonban növekvő tendenciát mutat és nem csak a sváb jelző használatát, de a magyarét is felülmúlja. Az első generáció legtöbbször a sváb jelzőt használta (34 %), a második generációban a magyar jelzőt említették a legnagyobb arányban (31 %), míg a harmadik generáció a sváb-magyar kettős jelzőt preferálta (38 %). Generációs bontásban a sváb említések aránya az első generációban meghaladja az összes említésen belüli arányt (34 % vs. 26 %). A második generáció sváb említéseinek aránya gyakorlatilag megegyezik az összemlítéseken belüli aránnyal (27 % vs. 26 %). A harmadik generációban a sváb említések aránya alatta marad az összemlítéseken belüli aránynak (15 % vs. 26 %), ugyanakkor nem a magyar, hanem a sváb-magyar említés áll az első helyen (38 %). A magyar említések aránya e generáción belül a legmagasabb (32 %) és több harmadik generációs válaszadó szerint a svábok egyre inkább olyanokká válnak, mint a magyarok.

A magyar jelzőt önállóan döntően a negatív tulajdonságnak vehető kicsapongó élethez (87 %) és a szórakozáshoz (45 %) rendelték. A kicsapongó életet illetően tulajdonképpen mind a három generáció egyetértett abban, hogy ez a tulajdonság a svábokra nem jellemző. Azt azonban elismerik, hogy mulatni, szórakozni nem csak a magyarok, de a svábok is szeretnek. A szórakozás 29 százalékos sváb-magyar kapcsolása a svábság szigorú önkizsákmányolásának gyengülését is jelzi. Ez a tendencia a harmadik generációban a legerősebb. A megkérdezettek között voltak válaszmegtagadók, akik szerint a sváboknak semmiféle külön jellemvonásaik nincsenek. „„*Ilyen nincs, van ilyen sváb meg olyan sváb, van lusta, rosszindulatú sváb is, magyar is”* – állították.

A hagyományos pozitív autosztereotípiák a magyar említésekhez képest magas sváb említései etnikai irányban jelölik ki a kötődések irányát. Az ősöktől tanult munkakultúra, a munkához való viszony évszázados viselkedésmintái, a hit alapját is képező erős pozitív önértékelés, önkép tudata az etnocentrikusan szerkesztett világkép eredményeként egyfajta etnikai ideologikum szintjére emelkedve a túlélési stratégia fontos elemeivé vált, amely a csoport fennmaradását és egységtudatának megőrzését segíti elő. Ugyanakkor, amikor a svábok magyarként határozzák meg magukat, magyar házastársat választanak, amikor tehát fennáll a keresztkategorizáció esete, és a csoporttagságok átfedik egymást, akkor a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiáik és attitűdjeik értelemszerűen veszítenek elítélő, kizáró jellegükből.

4.3. Svábok és svábok

A vallás a nem falubeli svábok között is határt húz és ez a tény a más vallású svábokat is az „ők” kategóriájába sorolja. A ma 60-80 évesek első generációjában is előfordult, hogy kívülről hoztak házastársat. A normakövetés előírta, hogy menyasszony vagy vőlegény csak katolikus lehet. Ha valaki nem talált magához illő sváb katolikus házastársat, akkor a család inkább elfogadta a katolikus magyar, mint a református sváb házastársat.

Bár a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége megpróbálta egységes etnikumba tömöríteni a svábokat, nem alakítottak ki bensőséges kapcsolatokat más magyarországi sváb csoportokkal, akikkel magyar nyelven érintkeznek. Ennek okai a térbeli távolság és az evangélikus felekezethez tartozás és más dialektus használata mellett az asszimiláltság fokában, a gazdagság mértékében is kereshetők. Az évtized vége felé ez a sváb-sváb viszony is átalakulóban van. Egyre több alkalom és lehetőség nyílik az etnikai reprezentációra, amely lassan elveszti svábságát és németté válik. A közös németség tudatában és az iskolában tanult német nyelv közvetítésével képzelik el etnikai csoportjaik homogenizálását. „Soha nem beszéltünk velük másként, mint magyarul. Ők nem beszélték a mi nyelvünket, mi az övéket. Van, akiket én megértek, de biztosabb, hogy magyarul beszélünk" – mondta ugyanakkor egy 6 elemit végzett első generációs férfi. A harmadik generációból állította egy egyetemet végzett lány: „Igen nevetséges lenne, ha most németül kezdenénk egymással gagyogni, mikor alig tudjuk kifejezni magunkat." A svábsággal kapcsolatosan saját autosztereotípiáikat használják. „Azok is ugyanolyan szorgalmasak, mint mi." „Ők is ugyanúgy kizsákmányolják magukat." „A sváb mindig csak dolgozik, dolgozik, akár hol is legyen."

4.4. Svábok és németek

Németország megítélése csak közvetett, a médiából, és mások beszámolóiból szerzett tapasztalatokra épül és csak kis részben, és alkalmilag szereztek saját benyomásokat. A magyarországi sváboknak a németországi németekről vannak közvetlen tapasztalataik, de ezek a differenciált ítéletalkotáshoz szükséges, a magyarokról az együttélés során szerzett tapasztalatok mennyiségével és változatosságával nem érnek fel. Ebből következően rendelkezésükre álló ismereteik nem lépnek túl a „mi is németek vagyunk" újjáélesztett történelmi hagyományának pozitív tipizációs általánosságain. Az interakciók a magyarokhoz viszonyított ritkasága elsősorban a pozitív véleményalkotásnak kedvezett. A távolság és a kapcsolattartás ritkasága mellett dialektusuknak is döntő szerepe volt abban, hogy a tárgyi és a szellemi javak átvételét nem a távoli Németország mintái határozták meg. Életvezetési mintáikban azonban egyre jobban szeretnének a németekhez hasonlítani. A kapcsolattartást Németországgal korábban rokoni szálak mentén és lokálisan, a testvérvárosok szintjén szövődött. Ez a pozitív heterosztereotípiák kialakulására adott lehetőséget.

Megfigyelhető a német jelző a svábbal szinonimaként való használata azzal az indoklással, hogy az így jelzősített tulajdonságok a magyarországi svábokra és a németországi németekre egyaránt jellemzőek. A kétfajta jelzős összetétel említési arányai szerint azonban a svábok inkább a környezetükben élő magyarokkal hasonlítják össze magukat, mint a távoli németekkel. A németekhez való hasonlatosság tudata a magyarokhoz képest jelenik meg; a tulajdonságok azonosságának megítélése inkább a németekről szóló sztereotípiák közismertségéből adódik és a sztereotípiákban kifejeződő tradíció terméke, mint a folyamatos és közvetlen tapasztalásból származó tudás, vagy Németországhoz köthető azonosságtudat megnyilvánulása. Ezt a hasonlóságot a származási országról általánosan kialakult és Magyarországon megismert kép motiválja, és e sztereotip tudás naprakészen tartása verifikálja. Azok a megkérdezettek, akik a svábság pozitív autosztereotípiáira és a közös származási országra hivatkozva a németekhez is kapcsolják magukat, a németséggel való hasonlatosság ellenére különbséget is vonnak. Ilyenkor a németek negatív sztereotípiái kerülnek elő, amivel nem azonosulnak. *„Mi már annyira asszimilálódtunk, hogy valamennyire már magyarok is vagyunk"* – állították a második generációból. Az első generáció szerint a kinti németek *„erőszakosak, hangosak, pöffeszkedők és azt hiszik, mindent ők tudnak a legjobban." „Hááááááát! Ami azt illeti, először úgy jöttek haza a rokonok, hogy nagyon lenéztek bennünket. Volt bennünk valami felsőbbrendűségi tudat és tudtunkra adták, hogy csórók*

vagyunk. Az unokatestvéreim már igazi németek" – állapította meg egy válaszadó a harmadik generációból.

A svábok pozitív sztereotípiákon keresztül azonosítják magukat a németekkel, miközben el is határolják magukat tőlük. Az elhatárolódás alapja a nyelv, az állampolgárság, a hazaszeretet és a németek rossz tulajdonságai, amelyeket elsősorban az első generáció, és a hazatelepültek közvetítenek. Közvetlen napi tapasztalatként azonban az is megjelent, hogy „Nincsenek illúzióim. A németek saját gazdasági érdekeltségük és nem a svábok miatt jönnek ide beruházni; érdeklődésük elsősorban nem a svábok felé irányul". A németek németek, mi meg magyarországi németek vagyunk. Ők hidegek, nem olyan barátságosak, egyáltalán nem befogadók. Még mifelénk se." A svábok nemzeti tudatosság tekintetében magyarok. A kettős kötődés, a mindennapi tudás közös tere, az életszínvonal, a félkészültség, a szaktudás változóit figyelembe véve a svábok közelebb állnak a magyarokhoz, mint németekhez.

5. Összegzés: Etnikai hierarchia

„Az etnikai hierarchia flexibilis kognitív séma, amelyen belül az etnikai különbségek a kontextustól és az outgroup definiálásától függenek" (Hagendoorn 1995: 209). Szirmay Antal 1804-ben megjelent Hungaria in Parabolis c. műve arra utal, hogy a közfelfogásban a németeket a többi Magyarországon élő, szinte kizárólag negatív sztereotípiákkal illetett idegen ajkú nemzetiségtől eltérően pozitívan ítélték meg és befogadásukra a magyarok nyitottak voltak:

„Nem erőszakkal jöttek ők közénk, hanem mi, magyarok hívtuk őket, és megosztottuk velük testvérként földjeinket, szőleinket, kenyerünket. Nekik adtuk lányainkat, ők meg nekünk az övéiket, és vérünk a vérükkel keveredett. Ők tehát a szomszédaink, honfitársaink, asztaltársaink" (idézi Katona 1996: 63).

A háború utáni magyar-sváb ellenséges viszonyt ma már feledve a magyar közgondolkodásban a többségi magyarság és a magyarországi kisebbségek viszonylatában a svábok a legelfogadottabbak. A csoporthierarchiában kétségtelenül ez a kisebbség vezet. A többségi magyarsággal való kapcsolattartás mindennapi dimenzióit átmetszik az érdekazonosságok, gazdasági, infrastrukturális, biztonságpolitikai, katonai, egészségügyi, stb. problémák. A svábok minden olyan kérdésben magyarok, amelyek létbiztonságukat, gazdasági, politikai és társadalmi helyzetüket illeti. Ezt láthattuk a gazdasági, politikai és társadalmi tematizáció esetében. A sztereotipizáció és az etnikai hierarchia között kapcsolat mutatható ki, amely a másik csoport létszámától, tagjai munkamegosztásban elfoglalt helyétől, a kulturális különbözőségek mértékétől, és a befogadó társadalomhoz való adaptálódás érzékelésétől függ. A svábok szerint valamennyi magyarországi kisebbségi etnikumot figyelembe véve az etnikai hierarchiában az első helyen állnak, ami azt jelenti, hogy nekik a legjobb a kapcsolatuk a többségi magyarsággal. Ennek okát részben asszimiláltságukban, részben egyenlő fejlettségükben, hasonló gondolkodásukban vagy abban látják, hogy „mi [értsd svábok és magyarok] hasonlítunk leginkább egymáshoz". Outgroup kapcsolataikat tekintve minden generáció megegyezett abban, hogy azok a többségi magyarsággal a legjobbak; azon a véleményen vannak, hogy a magyarok egyénenként és csoportként egyaránt befogadták őket, és pozitívan viszonyulnak hozzájuk. A befogadó magyar környezet oldaláról szemlélve a svábok puritánsága mint a „svábok örömtelen harácsolása", „életük belső elsivárosodása" jelent meg (Andrásfalvy 1973, 1988). Szorgalmukra, takarékosságukra vonatkozó tipizációk a mai napik fennállnak, de negatív tartalmukat elvesztették. A németek kedvező tulajdonságokkal és a legmagasabb a presztízzsel rendelkező pozitív vonatkoztatási csoportként jelennek meg, akiket a magyarok munkatársként, szomszédként és barátként is szívesen fogadnak el (Lendvay és Szabó 1994).

A tematizációk elemezésénél tapasztaltuk, hogy a magyarsághoz való viszony megítélése annak a függvényében jelentkezik, hogy mely csoport képezi a viszonyítás tárgyát. A többség-kisebbség dimenziójában magukat mint a sváb kisebbség tagjait tételezik és a magyarsághoz való viszonyukat kisebbségi szempontból ítélik meg. Ebben az összehasonlításban a sváb etnikai kisebbség mint ingroup és a többségi magyarság mint outgroup még érzékelhető különbözőségei kerülnek terítékre. Ha a magyar állam és más államok összehasonlításáról van-e szó, akkor magukat magyarként fogják fel, és a kétszeres ingroup tagság esetében nem kevésbé működnek a sztereotipizáció, attribúció mechanizmusai, mint bármilyen többségi etnikumú magyar állampolgárnál.

A svábok negatív sztereotípiái – mint az a pszichológiai tematizációnál kiderült – a magyarokkal szemben sokkal enyhébbek mint más kisebbségekkel szemben. Megítélésük „az olyanok, mint mások" általánosító és tényleges véleményt ki nem fejező megállapításai csak akkor váltak értékelhetővé, amikor a kérdés úgy szólt, hogy „miben különböznek a sváboktól?" Itt az első és a második generáció válaszadói – részben saját tapasztalataik alapján különbséget tettek a jelen és a múlt között. A korábbi időszakokra sokkal inkább negatív sztereotípiákat soroltak fel („jobban szerettek mulatni, kocsmázni, mint dolgozni," „eldorbézolták, amilyük van"). A svábokat nem jellemzi az a „reménytelenség, mint a magyarokat, nem borúlátók, nem pesszimisták, s nem a kudarc motiválja őket, hanem a siker". Ebben a vonatkozásban egy sváb sohasem lehet magyar – állították, de a jelen felé haladva nőtt a magyarság pozitív megítélések száma. Úgy gondolták, hogy míg korábban a magyarok nem voltak olyan szorgalmasak, beosztóak és takarékosak, mint a svábok, a rendszerváltás óta „ők is jobban megfogják a munka végét", mert „rájöttek, ha dolgoznak, jobban boldogulnak", „törekvőbbek lettek". Az Andrásfalvy (1973) által felsorolt szélsőséges vélemények ma már nem jellemzőek. Negatívumként említették, hogy a magyarok nem mindig elég megfontoltak és racionálisak, gyorsan és néha felületesen döntenek. Ugyanakkor a svábok úgy vélik, hogy a magyarok elismerik őket, és a többségi környezet értékelése (szorgalmasak, takarékosan élnek, tiszták, rendesek, stb.) és saját autosztereotípiáik lefedik egymást. A svábok úgy érzékelik, hogy „a magyarok jól kijönnek velük". Ez egyrészt megerősíti önbizalmukat, másrészt összekötő kapcsot jelent a magyarokkal. A svábok a magyarok szemében kedvező tulajdonságokkal rendelkező pozitív csoportként jelennek meg, és sokkal inkább tekintik őket a magyarok magyarnak, mint saját kisebbségük képviselőinek (Szabó-Lázár 1997). Hunyady kutatásai szerint a magyar megkérdezettek úgy érzékelik, hogy a magyarországi németek leginkább a magyarsághoz hasonlítanak, „minden ponton – kulturális hagyományaikat nézve is – közelebb állnak, mint a németekhez vagy osztrákokhoz" (1996: 156).

Az etnikai hierarchiában azonban az évtized végén egyre nagyobb szerepet kapnak a németek. Ennek megnyilvánulásai – a sváb név megtagadása és helyette a német népnév használata, a német mint anyanyelv feltüntetése a tényleges sváb anyanyelv helyett – napjainkban egyre szembeötlőbbek.

Bibliográfia

ALLPORT, Gordon W. 1977. Az előítélet. Budapest: Gondolat.

ANDRÁSFALVY Bertalan 1973. Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj* 27 (8):105-110.

ANDRÁSFALVY Bertalan 1988. Die kulturelle Anpassungsformen der Ungarndeutsche. *Neue Zeitung* 5:7; 6:7; 7:7.

ARONSON, Elliot 1987. *A társas lény.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.

ATKINSON, R.L. – **ATKINSON**, R.C. – **SMITH**, E.E. – **BEM**, D.J. – **NOLEN-HOEKSEMA**, S. 1999. *Pszichológia.* Budapest: Osiris

BANTON, Michael 1983. *Racial and Ethnic Competition.* Cambridge: Cambridge University Press.

DURKHEIM, Emile 2003. (1912) A vallási élet elemi formái. Budapest: L'Harmattan

CSEPELI György 1987. *Csoporttudat – nemzettudat*. Budapest: Magvető.

CSEPELI György 1990. Nemzeti tudattalan. *Thalassa.* 1: 43-46.

CSEPELI György 1991. *Bevezetés a szociálpszichológiába*. Budapest: Tankönyvkiadó

CSEPELI György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris

D**OISE,** WILLEM 1980. Csoportközi viszonyok és reprezentációk. In Pataki F. (szerk.) *Csoportlélektan*. Budapest: Gondolat. 667-693.

GILES, H. **– BOURHIS**, R. Y. **– TAYLOR**, D. M. 1977. Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. In H. Giles (szerk.) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. New York: Academic Press. 307-347.

GOFFMAN, Ervin 1981. A *hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat

HAGENDOORN, Louk 1993. Ethnic Categorization and Outgroup Exclusion: Cultural Values and Social Streotypes in the Construction of Ethnic Hierarchies. *Ethnic and Racial Studies* 16(1):26-51.

HAGENDOORN, Louk 1995. Intergroups Biases in Multiple Group System: The Perception of Ethnic Hiearchies. In W.Stroebe-M.Hewstone (szerk.) *European Review of Social Psychology*. Volume 6. New York: Wiley & Sons, Ltd. 199-228.

HALL, Stuart 1997. The Spectacle of the Other. In Hall, S. (szerk.) *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices.* London: Open University Press/Sage. 223–290.

HUNYADY György 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai.

HUNYADY György 2004. *A nemzetek jelleme és a nemzeti sztereotípiák*. Előadás a Mindentudás Egyetemén. 2004. márc. 22.-én,

http://origo.hu/mindentudasegyeteme/hunyady/20040322hunyady.html

KATONA Judit. 1996. Nemzeti sztereotípiák és a néprajz. In Katona J.-Viga Gy. (szerk.) *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 59-66.

LÁZÁR Guy 1995. A kisebbségek nemzeti és etnikai identitásának kialakulása. *Régió* 1-2:28-63.

LÁZÁR Guy 1996. A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Budapest: Osiris – MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport. 9-115.

LENDVAY Judit **– SZABÓ** Ildikó 1994. Zárt karokkal. Kisebbségkedvelés. *HVG.* ápr. 29.

LIPPMANN, Walter 1997. (1922) *Public Opinion.* New York: The Free Press

RAJK László Progresszív eklektika. A sztereotípiák ellen. *Lettre*, 2001 nyár, 45. szám

MANNHEIM, Karl 1985. *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge.* New York, London: Harcourt, Brace, Jovanovich, Publishers

NIEDERHAUSER Emil 1996. Interetnikus kapcsolatok – egy történész szemével. In Katona J.-Viga Gy. (szerk.) *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 17-24.

SCHÜTZ, Alfred 1962. *Collected Papers. I. The Problem of Social Reality.* The Hague: Martinus Nijhoff

SPRADLEY, James 1987. Foundations of Cultural Knowledge. In Uő (szerk.) Culture *and Cognition. Rules, Maps and Plans.* Prospect Heights, IL: Waveland Press. 3-38.

SZABÓ Ildikó **– LÁZÁR** Guy 1997. *Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban.*

Budapest: MTA. PTI/Etnoregionális Kutatóközpont.

TAJFEL, Henry 1974. Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*

13: 65-93.

TAJFEL, Henry 1978. The Psychological Structure of Intergroup Relations. In Uő. (szerk.) *Differentiation between Social Groups.* London: Academic Press. 27-98.

TAJFEL, Henry 1981. Social Stereotypes and Social Groups. In H.Giles-J.Turner (szerk.) *Intergroup Behaviour*. Oxford: Blackwell. 144-167.

WILSKA – **DUSZYNSKA** Barbara 1980. Gondolatok az etnikai sztereotípiák természetéről In Csepeli Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó

A magyarországi németek

1. A német kisebbség területi elhelyezkedése

Magyarországon a német kisebbség területi elhelyezkedése az egész országra kiterjed; nincsen olyan megyéje az országnak, ahol ne élnének e kisebbség képviselői. Történetileg a magyarországi németek már I. István király uralkodása alatt megjelentek az országban. A középkori jelentős erdélyi és felvidéki szász betelepülés után a török hódoltság után a 18. század folyamán 3 nagy hullámban érkeztek németek Németország különböző túlnépesedett vidékeiről. Az új hazát, jobb megélhetést kereső bevándorló parasztok három nagy hullámban telepedtek be a török hódoltság után elnéptelenedett területekre. Nagyobb összefüggő tömbjeik alakultak ki Bácskában, Tolnában, Baranyában (Schwäbische Türkei), Bánátban, a Bakonyban, a főváros környékén és Magyarország nyugati határvidékén.

1750 körül kb. 150 000 német telepes élt Magyarországon és létszámuk rohamosan emelkedett.[277] Ezek a telepesek elsősorban a mezőgazdaság újraélesztése céljából kerültek Magyarországra, ebből következően falvakban éltek.[278] A 19. század folyamán, túlnyomó többségében a század második felében Németországból és Ausztriából érkezett munkások az akkor születő nagyiparban helyezkedtek el és a városi lakosság részét képezték. Az iparban, kereskedelemben foglalkoztatott és értelmiségi pályákat betölteni szándékozó német

[277] A betelepedés és a magyarországi németség további történetéről l. Hutterer 1961, 1973; Bellér 1981; Tilkovszky 1989, 1997; Seewann 1991; Manherz 1998.

[278] Egyes források szerint a magyarországi első sváb telepesek 1698-ben Ludwgin von Baden őrgróf a törökök elleni harcokban kiszolgált katonái voltak (Hutterer 1973; Bellér 1981; Seewann 1991). A törökök kiűzése után az első, még a 17. század végén betelepedett telepesek túlnyomó többsége is svábok lakta tartományokból, Schwabenből és Württembergből és érkezett a Dunán Ulmon keresztül az un. „Ulmer Schachteln"-ekben. Útvonalukat a Duna mentén nyelvi szigetek láncolata jelzi. 1712-től kezdődően Károlyi Sándor gróf és utódai magánföldesúri telepítései következtében teljes számban Szatmár megyében telepedtek le és kevés számú telepest maguk mögött hagyva továbbvándoroltak Oroszország felé déli irányba és Dobrudzsán, valamint Ukrajnán keresztül egészen a Volgáig eljutottak. Nevük pars pro toto alapon az összes, közvetlenül a törökkor után betelepedett német neve lett. A sváb telepesek helyére a 18. század három különböző periódusában Németország egymástól elkülönült földrajzi és nyelvi területeiről bevándorolt beáramló bajorok és frankok gyakorlatilag mindenütt megörökölték ezt a nevet. Mivel nem egy zárt etnikai egység öntudatával, különböző helyekről és időpontban érkeztek, illetve a sváb elnevezésben számukra nem volt hátrányos konnotációja vagy negatív kicsengése, elfogadták, s mind származásuk, mind anyanyelvük megjelölésére átvették. A 18. században a második hullámban a németek főúri, majd a Kamara által szervezett uralkodói telepítések keretében érkeztek Németország legkülönbözőbb, általában túlnépesedett területeiről. Az 1722-23. évi országgyűlésen a magyar rendek az 103. sz. törvénycikkben kifejezetten engedélyt kértek az uralkodótól a telepítésre. A Habsburg ház jó alkalmat látott a telepítésben, hogy a Birodalom magyar területeit germanizálja és a forradalmi hangulatot lehűtse (Hutterer 1961). II. József 1782. pátense nyomán érkezett a harmadik nagy betelepülési hullám. A telepítés gyakorlatilag átfogta az egész századot. A 19. században az eredeti településekről belső átrendeződés, transzmigráció következett be. Ezt a svábok másodlagos letelepedésének nevezi a szakirodalom (Hutterer 1973, 1975).

polgárság képviselői voltak az első asszimilánsok.[279] A magyarországi németek létszámára egy kiegyezés utáni adatból lehet következtetni. Ekkor a Magyarországon élő 1,9 millió német lakosból 1,2 millió (63,1%) 18. századi telepes leszármazottja volt, tehát a túlnyomó többséget továbbra is zárt faluközösségben élő, tradícióit szigorúan őrző német nyelvet beszélő közösségek jelentették.

Nézzük meg most a magyarországi németek létszámának alakulását évenkénti és területi dimenzióban.

1. táblázat. A magyarországi németség létszámalakulása

	Nemzetiség	Anyanyelv[280]
1900		604 751
1941	302 198	475 491
1949	2 617	22 455
1980	11 310	31 231
1990	30 824	37 511
2001	62 233	33 792

Nemzetiséget először 1941-ben kellett bevallani. Ekkor számos német anyanyelvű vallotta magát magyarnak a több száz éves itt élés, a magyar állampolgárság, a hazaszeretet, a szülőföldhöz való ragaszkodás és a hazához való hűség bizonyítékaként. A 2. világháború után 220 000 németet űztek el Magyarországról; az itt maradottak pedig az őket ért politikai represszió következtében nem merték magukat német nemzetiségűnek és/vagy anyanyelvűnek vallani.[281]

A háború után a német falvak zártsága a lakosságcserével érkező felvidéki magyarok, a Jugoszláviából menekülő bukovinai székelyek és más magyarországi migránsok betelepedésével megszűnt. A modernizáció, az iparosodás magával hozta az elvándorlást, ezáltal az ország egyre több megyéjébe kerültek németek. Az utolsó két népszámlálás adatai

---

[279] Az asszimilálódás példájaként Budapestet említhetjük, ahol a németség a 19. század végére gyakorlatilag teljesen elmagyarosodott. Ezzel kapcsolatban l. Pukánszky 2000.

[280] Az anyanyelv szerepét a magyarországi németek esetében egy, a modern német nyelv kialakulását megelőző időszakból származó, végső formáját Magyarországon elnyerő, ám regionális kiegyenlítődési-egységesülési folyamatában megrekedt különböző dialektusok keveréke, az un. településdialektusok töltik be, tehát semmiképpen sem az iskolában tanult irodalmi német (Hochdeutsch) jelenti az anyanyelvet.

[281] Állampolgári jogaiktól megfosztották a németeket és ezeket csak a 4.364/1949 M.T. sz. rendelet értelmében kapták vissza; a svábok a 84/1950 M.T. sz. rendelettel váltak ismét Magyarország egyenlő jogú állampolgáraivá. 1954-ben jelent meg először ismét német nyelvű lap (Freies Leben), s a nemzetiségi politika új irányát jelezve 1955. július 18-án megalakult a Magyarországi Németek Szövetsége, melynek célja, hogy a német nyelvre hivatkozva egységes nemzetiséggé formálja a leginkább a nyelvi dialektusok terminusaiban leírható svábokat. A tájnyelv ill. a nyelvjárások okozta nehézségeket kiküszöbölendő – már 1951-ben megindult, de csak 1955 után kezdett elterjedni a német nyelv iskolai oktatása. A kitelepítések következményei még 1959-ben is észlelhetők voltak. Sokan például nem merték megrendelni a Neue Zeitungot, vagy gyermekeiket német nyelvre oktattatni, mert attól féltek, hogy német nacionalizmussal vádolják őket.

szerint az ország valamennyi megyéjében találhatók német nemzetiségű állampolgárok. Részletes képet az alábbi táblázatból kapunk:

2. táblázat. Országos nemzetiségi és anyanyelvi százalékos eloszlások megyénként[282]

Megye +főváros	1990					2001				
	L	N	%	A	%	L	N	%	A	%
Budapest	2 016 774	2 609	0,14	2 887	0,14	1 777 921	7 042	0,4	3 551	0,1
Baranya	418 642	10 524	2,5	14 055	3,3	407 448	14 205	4	10 478	2,6
Bács-Kiskun	544 748	2782	0,5	4 285	0,8	546 517	4 476	0,8	3 096	0,6
Békés	411 887	319	0,07	373	0,1	397 791	964	0,2	319	0,08
Borsod-Abaúj-Zemplén	761 963	587	0,07	386	0,05	744 404	1 159	0,1	305	0,04
Csongrád	438 842	336	0,07	365	0,04	433 344	560	0,1	334	0,07
Fejér	420 628	702	0,16	799	0,18	434 317	2 151	0,5	1 008	0,2
Győr-Sopron	424 439	845	0,19	1 826	0,4	434 706	1 826	0,4	1 713	0,4
Hajdú-Bihar	548 728	177	0,03	176	0,03	552 998	319	0,06	210	0,03
Heves	334 408	218	0,06	224	0,06	325 727	219	0,06	185	0,05
Jász-Nagykun-Szolnok	426 491	154	0,03	172	0,04	415 917	218	0,05	189	0,04
Komárom-Esztergom	315 208	2 582	0,8	2 686	0,8	316 590	5 119	1,6	2 202	0,7
Nógrád	227 137	393	0,2	348	0,1	220 261	744	0,3	202	0,1
Pest	949 749	3 461	0,4	2 154	0,2	1 038 877	10 343	1	2 956	0,3
Somogy	344 708	424	0,1	458	0,1	335 237	965	0,3	704	0,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	572 301	139	0,02	164	0,02	582 256	727	0,1	147	0,02
Tolna	253 675	2 912	1,1	4 193	1,6	243 683	6 660	2,7	3 798	0,1
Vas	275 944	686	0,2	868	0,3	268 123	1 023	0,4	885	0,3
Veszprém	382 153	768	0,2	855	0,2	373 794	3 077	0,8	1 150	0,3
Zala	306 398	206	0,06	237	0,07	297 404	454	0,1	380	0,1
Összesen	10 374 823	30 824	0,3	37 511	0,4	10 198 315	62 233	0,6	33 792	0,3

[282] L=lakosság, N=Nemzetiség, A=Anyanyelv, %=az ország, ill. az egyes megyék összlakosságához viszonyított százalékos arány

Az 1990-es és a 2001-es népszámlálás adatait közelebbről szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy bár összességét tekintve folyamatosan növekedett a nemzetiséget bevallók száma az ország összlakosságához, valamint az egyes megyék össznépességéhez viszonyítva a német kisebbség aránya mind a nemzetiségi, mind az anyanyelvi bevallásokat tekintve is igen alacsony. Az országos nemzetiségi arány 1990-ben mindössze 0,3%, 2001-ben pedig 0,6%. Anyanyelvi tekintetben visszaesés tapasztalható. míg 1990-ben az ország lakosságának 0,4%-a vallotta magát német anyanyelvűnek, addig ez az arány 2001-re 0,3%-ra esett vissza.

A százalékos arányok az egyes megyék összlakosságához viszonyítva 0,07% és a 4 % közötti intervallumban foglalnak helyet. 1990-ben a legmagasabb százalékos értéket Baranya megye mutatja, ahol az anyanyelvi bevallások a megye összlakosságának 3,3 %-t teszik ki. 2001-ben még mindig Baranya megye vezeti a sort, de nem az anyanyelvi, hanem a nemzetiségi arányok tekintetében mutat fel 4 %-ot. Ezt azt jelenti, hogy a tradicionálisan német lakta területek megőrizték vezető szerepüket.

A német kisebbség a romák után Magyarország második legnagyobb kisebbsége; a népszámlálási adatok szerint teljes kisebbségi lakosság 20 százalékát teszi ki.

A német lakosság Baranya megye keleti felében aránya Baranya megye keleti felében, Bács-Kiskun megye délnyugati részében, Tolna megye középső területein, foltokban Veszprém, Pest és Komárom-Esztergom megyében koncentrálódik. Arányuk Baranyában, Tolnában és Bács Kiskun megyében a legnagyobb, 25-50 százalék között ingadozik, de néhány kiemelt területen 50 százalék feletti. Veszprém, Esztergom, Sopron, Somogy, és Pest megye többi területén 10-25% közötti az arány. Eloszlás tekintetében Pest és Bács-Kiskun megye a határvonal, az ettől keletre fekvő megyékben csak foltokban találkozunk német tömbökkel; az átlagos lakosságarány itt egy százalék körül, vagy alatta mozog.

A vizsgált 10 év alatt Budapesten, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Fejér, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Veszprém, és Zala megyében a megyék összlakosságához viszonyítva sem nemzetiségi, sem anyanyelvi bevallás tekintetben nincs említésre méltó elmozdulás. Ezek azok a megyek, ahol egyébként, mind a megyék összlétszámához, mind a magyarországi németek összlétszámához viszonyítva a legkisebb számban fordulnak elő németek.

Érdemesebb közelebbről azokat a megyéket kiemelni és megvizsgálni, amelyekben több százalékpontnyi elmozdulások tapasztalhatók mind az összlakossághoz, mind a magyarországi németek megyei elhelyezkedéséhez viszonyítva. A táblázatok azokat a megyéket mutatják, ahol a két népszámlálás közt eltelt időszak alatt az egyes megyékben élő németek száma akár a nemzetiségi, akár a nyelvi bevallást tekintve az össznémetség létszámához viszonyítva legalább 5 százalék, a megyei összlakossághoz viszonyítva pedig legalább 1 százalékos emelkedést mutatott. Ez alól Győr-Moson-Sopron megye kivétel. Itt a német lakossága stabilnak mondható. A fővárost, Fejér ill. Veszprém megyét a 2001-es népszámlálás adataival való összehasonlítás miatt illesztettük a táblázatba.

3. táblázat Kiemelt megyék + Budapest 1990[283]

Megyék	Nv	Nk	Össznémet L	%	Av	Ak	Össznémet A	%
Budapest			2 609	8			2 887	8
Baranya	2 796	7 728	10 524	34	3 184	10 871	14 055	37
Bács-Kiskun	709	2 073	2 782	9	903	3 382	4 285	11
Fejér	379	323	702	2	422	377	799	2
Győr-Moson-Sopron	539	306	845	2,7	1 160	621	1 826	5
Komárom-Esztergom	561	2 105	2 582	6	581	2 105	2 686	7
Pest	438	3 023	3 461	11	465	1 689	2 154	5
Veszprém	307	451	768	2,5	318	537	855	2
Tolna	1 361	1 551	2 912	9	1 595	2 598	4 193	11

4. táblázat. Kiemelt megyék + Budapest 2001

Megyék	Nv	Nk	Össznémet L	%	Av	Ak	Össznémet An	%
Budapest			7 042	11			3 511	10
Baranya	6 123	8 082	14 205	23	3 457	7 021	10 478	31
Bács-Kiskun	1 214	3 382	4 476	7	809	2 287	3 096	9
Fejér	1 086	1 065	2 151	3,4	517	491	1 008	3
Győr-Moson-Sopron	1 187	621	1 826	3	1 121	592	1 713	5
Komárom-Esztergom	1 594	3 525	5 118	8	616	1 595	2 212	6
Pest	4 193	6 150	10 343	17	1 528	1 428	2 956	9
Veszprém	1 401	1 676	3 077	5	578	572	1 150	3,5
Tolna	3 523	3 137	6 660	11	1 759	2 039	3 798	11

A táblázatokból látható, hogy elsősorban a tradicionálisan németek lakta megyék kerültek a kiemelt megyék közé. Pest és Bács-Kiskun megyétől keletre igen megritkul a német lakosság létszáma. Mind a két népszámlálás adatai szerint a magyarországi német lakosság többsége egyetlen megyében, Baranyában tömörül, a megye mind származási, mind az anyanyelvi bevallásokat tekintve magasan felülreprezentált. Baranya megye akár a nemzetiségi, akár az anyanyelvi bevallásokat vesszük figyelembe, az első helyen áll. A megyében 230 községében élnek németek, 32 községben abszolút többséget alkotnak.

1990-hez viszonyítva, amikor 10 424 fő vallotta magát németnek, 2001-ben Baranya megyében 3 681 fővel több, azaz 14 205 német él, Pest megyében egy tized híján háromszoros a növekedés (10 343 fő). Budapesten 7 042 főre, Tolna megyében 6 660 főre emelkedik a németek létszáma. Komárom megyében 5 118 fő, Bács-Kiskun megyében 4 476

[283] Nv=Városban lakó német nemzetiségűek; Nk=községekben élő német nemzetiségűek, Av=városban élő német anyanyelvűek; Ak=községekben élő német anyanyelvűek; % a Magyarországon élő németek összlétszámához viszonyított megyei arány

német él. Kiemelkedő növekedés tapasztalható Veszprém megyében, amely a Bakony területét fedi le. Itt 1990-en 768 fő vallotta magát német nemzetiségűnek, míg 2001-re ez a szám 3 077 főre ugrik. Érdemes megjegyezni, hogy ebben az egyetlen esetben Győr-Moson-Sopron megyében visszaesés tapasztalható, és a 8. helyen álló Fejér megye után (2 151 fő) csupán a kilencedik helyet foglalja el 1 826 fővel. Ebben a megyében is duplájára emelkedik a létszám, de az arányokat tekintve Fejér megyében háromszoros, Veszprém megyében pedig négyszeres a nemzetiségi bevallások növekedésének mértéke. Ez a növekedési tendencia bár kevésbé, de érvényesül a nem kiemelt megyékben is.

Az anyanyelvi bevallások tekintetében 1990-ben Baranya megye vezeti a sort 14 055 fővel, majd a következő a sorrend: Bács-Kiskun megye 4 285 fő, Tolna megye 4 193 fő, Budapest 2 887 fő, Komárom-Esztergom megye 2 686 fő. Pest megyében 2 154 fő, míg Győr-Moson-Sopron megyében 1 826 fő vallja anyanyelvének a németet.

2001-ben váratlan tendenciaváltozásra kerül sor. Az anyanyelvet bevallók száma Budapestet és Pest megyét kivéve csökken. Baranyában 10 478 főre, Tolnában 3 798 főre, Bács-Kiskun megyében 3 096 főre, Komárom-Esztergom megyében 2 212 főre, Győr-Moson-Sopron megyében 1 713 főre esik vissza. A növekedés sem Budapesten, sem Komárom megyében nem jelentős. A fővárosban 3 511 fő, Pest megyében 2 956 fő vallja magát német anyanyelvűnek. A nem kiemelt megyék közül csekély mértékű növekedés tapasztalható még a táblázatban nem szereplő Somogy és Zala megyében, a többi megyében viszont ugyancsak csökkenés mutatható ki.[284]

Összefoglalva a kérdést, megállapítható, hogy minden kiemelt megyében nőtt a nemzetiséget felvállalók aránya. Jelentős nemzetiségi létszámnövekedés tapasztalható Baranya, Pest, Tolna, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Bács-Kiskun megyében, valamint Budapesten. A hagyományosan nem német lakosú megyékben, az ország keleti megyéiben a növekedés jóval kisebb mértéket mutat (l. 2. táblázat). Kivétel ez alól Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol 1990-hez képest hatszorosára nőtt a magát németnek vallók száma. A nyelvi bevallások adatait összefoglalva elmondhatjuk, hogy míg nőtt a nemzetiséget felvállalók száma, addig mind városon, mind a falvakban jelentősen csökkent az anyanyelvi bevallásoké, ami mind a két településtípuson az erőteljes nyelvi asszimilációra utal. A városban az eredeti környezetből kiszakadva, távol a nyelvet még beszélő szülőktől, nagyszülőktől, sokkal kevesebb lehetőség nyílik a német anyanyelv használatára; erre gyakorlatilag már a családi körön belül sem kerül sor. A falvakban az 60 év feletti korosztályok még beszélik a tájnyelvet (Mundart), de a generációs átadás már a hetvenes években megrekedt. Ugyanis amikor az anyanyelv után érdeklődik a kérdezőbiztos, a magukat németeknek vallók a településdialektust értik anyanyelvük alatt. A jelentős csökkenés az ősi dialektus kihalására utal.

[284] A becsült adatok kb. 200-220 000 főre teszik a németek létszámát. A becsült és a bevallott adatok közti eltérés okai többek között történelmi, társadalmi, társadalomlélektani (1941. évi népszámlálás, kitelepítés. kollektív bűnösség) okokkal magyarázhatók.

2. A németek demográfiai jellemzői

5. táblázat. A magyarországi németek korösszetétele 1990-ben

Korcsoport	Nemzetiség szerint		Anyanyelv szerint	
	N	%	N	%
0-14	3726	12,1	2751	7,3
15-39	10609	34,4	8513	22,7
40-59	7924	25,7	9803	26,1
60-X	8565	27,8	16444	43,8
Összesen	30824	100	37511	100

Mind a nemzetiség, mind az anyanyelv szerint a legkisebb arányt a 0-14 évesek korcsoportja mutatja. Az ide sorolható kiskorúak helyett szüleik bevallásaival állunk itt szemben, akik feltehetően a 15-59 közötti sávban helyezkednek el. Ez azt mutatja, hogy a szülők már csak kismértékben tartják gyermekeik anyanyelvének a németet, illetve nem sorolják őket a németek közé. Pont azok a szülők teszik ezt, akik az anyanyelvi bevallások 48,8 százalékát, nemzetiségi bevallásoknak pedig a 60,1 százalékát képviselik. Ezzel szinte elismerik, és tudomásul is veszik az asszimiláció jelenlétét. A nyelvhasználat tekintetében a statisztikai adatok megerősítik a nyelvi asszimiláció jelenlétét. A legnagyobb arányban a 60 év felettiek beszélik a településeken megszokott dialektust. Ugyanakkor a nyelvi bevalláshoz képest jóval kisebb arányban tartják magukat németnek, ez az arány körükben 27,7 százalék. Itt a németeket ért történelmi sérelmek látszanak visszaigazolódni. Leginkább a 15-39 éveseket magába foglaló korcsoport vallja magát németnek, ezt viszont nem támogatja az anyanyelv szerinti bevallás. A táblázatból az is egyértelműen kiderül, hogy a német kisebbség elöregedett, a gyermeklétszám pedig nagyon alacsony.

3. A német lakosság aktív keresői gazdasági ágak szerint

A magyarországi kisebbségek közül a német anyanyelvet bevallók között a legkisebb az aktív keresők száma, népességük mindössze 33 százaléka. A németanyanyelvűek 50 százaléka ugyanakkor inaktív kereső, ami ismételten csak az elöregedett népességre utal. Ha a nemzetiséget tekintjük, akkor az arány valamivel kedvezőbb. Az aktív keresők aránya itt 45 százalék, az inaktívaké viszont 34 százalékra esik vissza. Az eltartottak aránya az anyanyelvet figyelembe véve 17, a nemzetiséget figyelembe véve pedig 21 százalékos arányt mutat. Az aktív keresőket az alábbiakban részletezzük:

6. táblázat. Az aktív kereső német lakosság százalékos eloszlása gazdasági ágak szerint 1990-ben[285]

Gazdasági ág	Nemzetiség	Anyanyelv
Ipar	37,9	36,9
Mezőgazdaság	18	21,8
Közlekedés, vízgazdálkodás, posta, távközlés	6,9	7,3
Kereskedelem	10,8	10,1
Egyéb anyagi tevékenység	1	1
Személyi és gazdasági szolgáltatás	4	3,3
Egészségügyi, szociális, kulturális szolgáltatás	16,3	15,1
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatások	5,1	4,5
Összesen	100	100

A német kisebbség aktív keresőit elsősorban az ipar foglalkoztatja. A 2. világháborút követő mobilitási pályákat, amelyeket a városok és az ipar felé tartó migráció jellemzett, a német parasztok is követték. Az ipar után viszont a tradicionális mezőgazdaság következik; a svábok tehát még mindig nem tudtak teljesen elszakadni az olyannyira szeretett földtől. A német anyanyelvűek azonban valamivel nagyobb arányban dolgoznak ebben a számukra hagyományos termelési és sokhelyütt még ma is önellátásra törekvő ágban, mint a nemzetiséget felvállalók. Ez utalhat a nyelvi asszimilációra, továbbá valószínűsíti, hogy a német nyelvet még beszélő idősebbek között található a több mezőgazdasági foglalkoztatott.[286] Említésre méltó még az egészségügyi, közigazgatási és kulturális szolgáltatások és a kereskedelem aránya. Ez a sorrend mind a nemzetiség, mind az anyanyelv vonatkozásában megegyezik, arányait tekintve nincsenek kiugró eltérések. Ez arra enged következtetni, hogy a magukat németeknek vallók döntő többségükben anyanyelvüknek is a németet adták meg.

A németek mobilitási „boom"-ja azonban a hetvenes években következett be, amikor egyre nagyobb számban végezték el a középiskolát és szereztek diplomát. Az 1990-es adatok szerint a német nemzetiségű foglalkoztatottak 17, a német anyanyelvűek 13,6 százaléka szerzett felsőfokú képzettséget; míg az országos átlag csupán 12,2 százalék. A többnyire diplomát követelő egészségügyi, szociális és kulturális szférában mind a két változót figyelembe véve az országos átlag (9,1%) fölött állnak. A német nemzetiségű állampolgárok 38,5 százaléka tartozik a szellemi foglalkozást űzők közé; ez meghaladja az országos átlagot. Az anyanyelvet tekintve ez az arány 33,1 százalék és ezzel az országos átlaggal egy szinten áll.[287]

Az aktív keresők fizikai és szellemi foglalkoztatottsága nem mutat túlzott eltérést az országos átlagtól.

---

[285] A táblázat a KSH *A nemzetiségek életkörülményei*, Bp. 1995. 63. o. alapján készült.

[286] Meg kell jegyezni, hogy 1990-ben még léteztek a TSZ-ek, amelyek az idősebb falusi lakosságnak sokhelyütt tömegesen munkahelyet jelentettek.

[287] Az adatok a KSH *A nemzetiségek életkörülményei*, Bp. 1995. 63. o-ról származnak.

7. táblázat. Fizikai és szellemi dolgozók aránya nemzetiség és anyanyelv szerint 1990-ben

	Fizikai	Szellemi
Nemzetiség	61,5	38,5
Anyanyelv	66,9	33,1
Országos átlag	66,5	33,5

Érdekes jelenség, hogy míg a fizikai dolgozóknál az anyanyelv, a szellemieknél a nemzetiség dominál; éppen fordítva várnánk az arányt. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az anyanyelv alatt a németek a településükön beszélt dialektust értik, melyet a kevésbé képzettek, a falut el nem hagyók és az idősebb, elsősorban a mezőgazdaságban foglalkoztatott fizikai dolgozók inkább beszélnek. A szellemi dolgozók magyar nyelvű tanulmányaik miatt sokkal inkább használják a magyar nyelvet. Különösen aktív a magyar nyelvhasználatuk akkor, ha tanulmányaik elszólítják őket a falujukból.

4. Nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv kapcsolata

8. táblázat. A német kisebbség nemzetiségi és anyanyelvi országos eloszlása

	Nemzetiség	Anyanyelv[288]
1990	30 824	37 511
2001	62 233	33 792

Az utóbbi két népszámlálás országos adatait figyelembe véve jelentős eltérések tapasztalhatók a nemzetiség és az anyanyelv vonatkozásában. 1990-ben 30 824 fő, azaz az ország lakosságának 0,3 %, valamint 2001-ben 62 233 fő, azaz 0,6 % vallotta magát németnek. Az anyanyelvi bevallásokat tekintve 1990-ben 37 511 fő, azaz 0,4 %, 2001-ben pedig 33 792 fő, azaz 0,3 % tekintette anyanyelvének a németet. Megállapíthatjuk tehát, hogy míg 10 év alatt a nemzetiségi bevallás a duplájára növekedett, addig, mint azt fentebb is láthattuk, az anyanyelvi bevallások száma csökkenő tendenciát mutat.

Az országos bevallási adatokat tekintve 1990-ben a nemzetiségi és az anyanyelvi bevallások arányai az anyanyelv javára tolódtak el. A 2001-es népszámlálásnál a tendencia megfordult. Majdnem kétszer annyian vallották németnek magukat, mint ahányan német anyanyelvi bevallást tettek. A bevallások tekintetében érdemes felfigyelni a falvak, városok és Budapest különbségeire. Akár a nemzetiségi, akár az anyanyelvi bevallást nézzük, 1990-ben mindkét esetben a falusi népesség aránya a nagyobb, 2001-ben viszont a nemzetiség tekintetében város és falu között kiegyenlítődés tapasztalható. Az anyanyelv tekintetében falun és a városon az anyanyelvet beszélők száma közti különbség 10 397-ről 1 648-ra csökken (Lásd. 7. táblázat).

[288] Mivel a közhasználatban anyanyelvükként számosan a német nyelv valamelyik településdialektusát beszélik, a számok nem mindig az irodalmi német nyelv ismeretét és használatát jelentik. Kutatási tapasztalatok alapján az anyanyelv döntően a településdialektust jelenti, amit összesítő néven számos településen svábként emlegetnek (vö. Knipf-Erb 1988, Bindorffer 2001).

9. táblázat. A német kisebbség településtípusonkénti nemzetiségi eloszlása[289]

	Nemzetiség									
	Városok						Falu		Összesen	
	Budapest		Többi város		Összesen					
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1990	2 609	8	8 915	29	11 524	37	19 300	63	30 824	100
2001	7 042	11	24 022	39	31 064	50	31 169	50	62 233	100

Mint az a táblázatból kitűnik, 1990-ben a németek többsége falun élt. Jelentősnek mondható a Budapesten élők létszáma, ha tekintetbe vesszük az összes többi magyarországi városban élők létszámát. 2001-ben a többi város német lakossága viszont már háromszorosa a budapesti német nemzetiségű lakosoknak, viszont Budapesttel együtt a városok és a falvak lakossága között gyakorlatilag megszűnik a különbség. Ez a trend azt valószínűsíti, hogy a Budapest felé tartó nemzetiségi migráció lelassult, a falusi németség inkább más városokban keresett és talált megélhetést és lakóhelyet. Ugyanakkor a falvakban élők száma nagyon jelentősen megnőtt 1990-re. Ez összefüggésben áll a nemzetiségi bevallások növekedésével. Itt ismét a megnövekedett nemzetiségi öntudat, az ismét felfedezett, megtalált, és átélt identitás, valamint a csoport-hovatartozás felvállalásának jelenségével állunk szemben.

A magyar nemzetiségi bevallásnak történelmi hagyományai vannak a németek körében. Az, hogy ez az arány 2001-re megváltozott, és 54 százalékkal vallották magukat többen német nemzetiségűnek, mint német anyanyelvűnek, az utóbbi 10 év társadalmi-politikai folyamatainak tudható be. 1993-ban a Parlament elfogadta a kisebbségi törvényt, amelynek szellemében mindenki szabadon megvallhatja, őrizheti és ápolhatja nemzetiségi identitását és mivel a nyelvi asszimiláció következtében egyre kevésbé van lehetősége a nyelvvel mint identitástényezővel azonosulni, az etnikai identifikáció a nemzetiségi, származási szférában és csoporttagság felvállalásában, valamint a kulturális reprezentációkban nyilvánul meg. Elmondhatjuk ugyanakkor, hogy 1990-ben a politikai légkör enyhülése mellett Németország Európában elfoglalt presztízsének hatására is növekedett a nemzetiségüket felvállalók száma.[290] A 2001-ben tapasztalt növekedésnek az is oka lehet, hogy pozitívan hatott a nemzetiség büszke felvállalására az 1993-ban meghozott kisebbségi törvény, az ország kapuinak megnyílása Nyugat-Európa felé, a számos németországi testvérvárosi kapcsolat

[289] Forrás: KSH. 1990. Évi napszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség telepésenként, 1980, 1990. Bp. 1993 és KSH 2001 évi Népszámlálás. Bp. 2002.

[290] A korábbi évek alacsony bevallási adatai a családi etnikai szocializáció megszakadásának, az iskoláztatás hatására bekövetkező nyelvi és kulturális asszimiláció, a német nyelvoktatás alulreprezentáltsága, a mindent egybemosó internacionalista politikai légkör és ebből következően az etnikai identitás reprezentációs terepeinek hiánya rovására írhatók. Szerepet játszik ebben még az a szomorú történelmi tapasztalat, ami a 60 év feletti németeket még a 2001-es népszámlálás idején is jellemezte: a félelem. Ugyanakkor a németség egy másik részének átörökített történelmi tapasztalata 2. világháború idején kialakult *Hűség a hazához* mozgalom, ami a magyar nemzetiségi bevallás történelmi hagyományait hordozta a németek körében. Kétségtelen tény azonban az is, hogy 1941-ben voltak, akik politikai meggondolásból, számításból, valamint gazdasági szempontokat szem előtt tartva vallották magukat magyar nemzetiségűnek, illetve magyarosították nevüket. Történelmi tapasztalat lehet az is, hogy a magyarországi városi népesség gyorsan elmagyarosodott.

létrejötte, a közvetlenül megtapasztalható és reprezentálható, valamint a németországi németek részéről megerősített német identitás.

10. táblázat. A német kisebbség településtípusonkénti anyanyelvi eloszlása

	Nemzetiség									
	Városok						Falu		Összesen	
	Budapest		Többi város		Összesen					
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1990	2 887	8	10 670	28	13 557	36	23 954	64	37 511	100
2001	3 511	10	12 561	37	16 072	48	17 720	52	33 792	100

Ha az anyanyelvi eloszlásokat nézzük, a városok, és a falvak német népessége között nagyobb eltérés mutatkozik. 1990-ben falun hozzávetőleg kétszer annyian beszélnek németül, mint a városokban. A falvak kisebb közösségeiben nagyobb az anyanyelv megőrzésének lehetősége. Az ugyanazt a nyelvet beszélők interakciói számosabbak, társadalmi érintkezése terei és lehetőségei nagyobbak. A falvak kis közössége jobban egymásra van utalva, kohéziós ereje nagyobb. A területi elzártságból következően a külvilággal ritkábbak az érintkezések, és számos településen sokkal gyakrabban kerülnek kapcsolatba olyan emberekkel, akik ugyanazt az anyanyelvet beszélik. Ez azonban a falvakból ingázókra nem áll. Tudjuk azonban, hogy a magyarországi németség másodnyelv domináns kétnyelvűségben él, a fiatalabb generációk pedig már a másodnyelvet tekintik anyanyelvüknek. S bár tanulják az iskolában a német nyelvet, a családi körben magyar nyelven szocializálódtak. A településdialektusok tekintetében pedig a passzív kétnyelvűség jelenségével találkozhatunk.

Az anyanyelvi bevallások alakulására is hatással lehetnek a történelmi emlékek. 1941-ben kérdezték meg először, hogy ki melyik nyelvet tartja anyanyelvének. Ekkor 475 491 fő vallotta németnek anyanyelvét és csak 302 198 fő tartotta magát németnek. 2001-ig töretlenül folytatódott az a tendencia, miszerint mindig többen tartották magukat német anyanyelvűnek, mint német származásúnak. Ez a jelenség azt bizonyítja, hogy az anyanyelv és a származás elvált egymástól. Az anyanyelvhez való ragaszkodás magasabb számát azzal magyarázhatjuk, hogy az erőteljes asszimilációs kényszer, valamint a vegyes házasságok sorozata következtében a származás egyértelműsége megszűnt, a csoport-hovatartozás kérdésessé vált, és egyre többen tartották magukat magyarnak.

2001-re a jelentős létszámcsökkenés a falvakban élők nyelvvesztésének tulajdonítható. Közel 24 ezerről apadt le a létszám 17 720-ra. A városokban ugyanakkor, ha csekély mértékben is, de nőtt a bevallások száma és így falu-város viszonylatában az arány kiegyenlítetté vált. A 2001-es nyelvi fordulat erőteljes nyelvi asszimilációra, a nemzetiségi bevallások tekintetében pedig az etnikai öntudat erősödésére utal, A nyelvi bevallások visszaesésének oka a falvakban az, hogy egyre inkább kihalnak azok a generációk, amelyek a német dialektust odahaza, az elsődleges családi szocializáció során tanulták meg, s az iskolában pedig irodalmi német nyelven tanulhattak. A második világháborút követően a német szó a közterekről a családi-rokoni körbe szorult vissza, majd a magyar nyelvi iskoláztatás hatására egyre inkább innen is kiszorult. A nyelvi asszimilációra azonban nem csupán az iskolai szocializáció, a magyar nyelven való érvényesülés szándéka miatt került sor. Míg a 2. világháború előtt a németek csak igen kivételes esetekben kötöttek házasságot németek magyarokkal, addig a vegyes házasságok száma a háború után megszaporodott. Azok a normakondíciók, amelyek kizárólagossá tették a csoporton belüli párválasztást, megszűntek, és bár az idősebb

korosztályok esetében még ma is hallható egy-egy rosszalló megjegyzés egy vegyes házasság megkötésekor, a folyamatot nem lehet megakadályozni. A nyelvileg homogén házasságokban is problematikus a nyelvhasználat, a nyelvileg heterogén házasságokban pedig egyértelmű, hogy a mindkét fél által beszélt magyar nyelvet fogják használják. A vegyes házasságok esetében a hetvenes-nyolcvanas években még szerepet játszott, hogy az ifjú pár kinek a családjához költözött. Ha a német nemzetiségű házastárs családjához költöztek, és az anya volt német, ott nagyobb volt a német anyanyelv megtanulásának lehetősége, és a német kultúrába való szocializálódásnak a lehetősége. Magyar családi környezetben egyértelmű volt a magyar nyelvi és kulturális szocializáció.

5. A nyelvi orientáció problémája

Kloss (1978) azt állítja, hogy a német nemzet államhatárain kívül élő magyarországi németajkú kisebbség csupán mint nyelvi csoport tételezhető, amelynek létszáma folyamatosan csökken. Kutatásai azt mutatták, hogy az anyanyelv használata egyre inkább visszaszorul a családba a rokonságba, és lassan a falu közéletéből, a falusi közigazgatás legalsó szintjeiről is kivonul. Ez a tendencia a magyarországi németek lakta falvak többségére jellemző. Ma már a falvak teljes beszélő közössége kétnyelvű. Kommunikációs repertoárjukban, anyanyelvi szintű ismeretekkel, bár generációnként eltérő kompetenciával, egyszerre van jelen a településdialektus, a sváb[291] és a magyar. Az irodalmi németet, a „Hochdeutsch”-ot a németül is tudók az iskolai oktatás keretében idegen nyelvként tanulták (vö. Manherz 1977, 1998; Demeter-Zayzon 1992, 1993; Molnár 1993; Mirk 1995; Komlósi-Knipf 1996; Bindorffer 1997, 1998, 2001). Különbséget kell tehát tennünk az anyanyelvet jelentő sváb, a többség nyelvét jelentő, de a magyarországi németek által anyanyelvi szinten beszélt magyar és az irodalmi német között, amely soha nem volt a falusi sváb népesség anyanyelve.[292]

A magyarországi németek kétnyelvűségét diglossziás viszony jellemzi (Kiss 1995). A diglossziás viszony azonban nem az iskolai oktatás keretében tanított irodalmi német, a

[291] Még az egymástól pár kilométer távolságban fekvő falvakban is egyedi nyelvjárás alakult ki. A baranyaiak ettől függetlenül sokhelyütt értik egymást, viszont nehézségbe ütközik a megértés pl. egy Komárom-Esztergom megyében elő némettel.

[292] A magyarországi svábok etnikai elnevezése külső névadás eredménye. Az újkori, 18. századi német betelepülők sváb elnevezése az egész Kárpát-medencében elterjedt, és így került be a szomszéd népek nyelveibe is annak ellenére, hogy a magyarországi német népcsoporton belül arányuk mintegy 2%. A név elfogadásában kivételt képeztek a Nyugat-Magyarországon és a Börzsönyben élő parasztok, (vö. Molnár-Radó-Tarján 1990), akik még a török hódoltság előtt kerültek Magyarországra. Mivel ezen a néven kizárólag a parasztokat tartották számon, sokhelyütt a sváb a paraszt szinonimája lett. Emiatt a németajkú polgárság magára nézve kifejezetten hátrányosnak tartotta (Manherz 1982; Hutterer 1975, 1984). A név az idők folyamán olymértékben internalizálódott, hogy a társadalmi emlékezetben a csoportok eredeti neve elhomályosult, s nem bajoroknak, hessenieknek, frankoknak, stb. nevezték magukat. A név elfogadására azért is kerülhetett sor, mert a sváb névvel kategorizáltak nem éreztek ki belőle semmilyen negatív konnotációt, sértő vagy gyalázkodó, hátrányos megkülönböztetést hordozó tartalmat. A sváb (svób, svóv, svóbis, svauv) etnikai elnevezésbe nem épült be negatív értékítélet, olyannyira nem, hogy anyanyelvüket is így nevezik, s svábul beszélnek, akkor svábolnak (svóbeln). A sváb népnév tulajdonképpen a német szinonimájává vált, de nem tartalmazott semmiféle identifikációs utalás a származás helyére vonatkozóan (Seewann 1992). Ugyanakkor számos olyan település van, ahol magukat németeknek nevezik, és anyanyelvként is a németet adják meg. Ezalatt azonban a településdialektust értik. Vannak olyan települések is, ahol a két terminust felváltva, szinomímaként használják.

„Hochdeutsch" és Magyarországon kialakult nyelvjárások, településdialektusok között áll fenn, hanem a településdialektusok és a magyar nyelv között. A sváb és a magyar nyelv diglossziás viszonya fontos különösen tényező, akkor, amikor „a hazai németség számára a magyar az irodalmi nyelv a Hochsprache..." (Manherz 1989: 9), s a svábnak köznyelvben is jelentősen csökken a szerepe.[293]

Itt nem csupán arról van szó, hogy mint kisebbségi nyelv, a sváb alárendelt a többségi magyar nyelvvel szemben, hanem arról is, hogy „a nyelvi impulzusoknak az a csatornája, amely Bécs felől a hazai városokon át az irodalmi nyelvi integráció legfőbb eszköze volt" (Hutterer 1973: 111) a 19. század elején elzáródott és „a társadalmi, gazdasági felemelkedés nyelvi eszközei sorából a hazai német paraszt számára" (Hutterer, uo.) a német nyelv kiiktatódott. Ezzel a sváb településdialektusok elvesztették kapcsolatukat a megújulás forrásával, elestek a nyelvfejlődés lehetőségétől. Ebből következik, hogy a dialektusok többsége nem képes betölteni köznyelvi szerepét és a beszélők sok esetben kódváltásra kényszerülnek

Egy nyelv létét és fejlődését a használatában jelentkező változások határozzák meg. A sváb dialektus esetében a modernizálódó társadalom a nyelvtől igényesebb kommunikációs funkciók betöltését kívánja meg. Mivel erre a sváb alkalmatlannak bizonyul, a nyelvvel szemben támasztott funkciós elvárásokat a magyar nyelv töltötte be. Lanstyák (1994) szerint a nyelvi dominanciaváltáson keresztülment kisebbségek másodnyelvi ismeretei biztosabbak az első nyelvinél, a magyar nyelv hatékonyabb eszköze az ismeretszerzésnek. Ehhez még hozzájárul az a megfigyelés, hogy a magyar nyelvet már lassan egyetlen generációban sem nevezhetjük másodnyelvnek.

A magyar anyanyelvi szocializáció mellett ma már alig van igény kisebbségi anyanyelv elsajátítására. Számos faluban a ma 40-50 év közöttiek az óvodában tanultak meg magyarul, a családi körben azonban továbbra is kizárólag svábul beszéltek. E korosztály azonban – néhány ritka kivételről eltekintve – már magyarul szocializálta gyermekeit. A nagyszülők azonban igyekeznek unokáikkal is svábul beszélni, de az unokák nyelvhasználata passzív, s csak nagyszüleik meghallgatására korlátozódik.[294] Esélyegyenlőség, a társadalmi érvényesülés záloga a magyar nyelv ismerete és ebben a vonatkozásban a magyart fontosabb. A sváb használatának csökkenése továbbá a vegyes házasságok egyre emelkedő számának is tulajdonítható.

Hutterer (1961) megállapítása szerint az anyanyelvi tudás az idősebbektől a fiatalok felé haladva lefelé haladó, míg a magyar nyelvi kompetencia ehhez képest fordított generációs lépcsőzöttséget mutat. A sváb használatának szűkülése a már említett kogníciós és alkalmazhatósági problémákon túl a nyelvhasználati helyzetek számának csökkenésével, és az átalakult norma- és elvárás-rendszerrel, valamint ezeknek az új értékeknek való megfelelés igényével és szándékával magyarázható. A folyamatosságot biztosító családon belüli nyelvátadás és konzekvens, kizárólagos sváb nyelvhasználat, a nyelv továbbélési bázisai, megszűntek.

---

[293] A nyelvi asszimiláció gyorsaságára utal, hogy a svábok körében tízévenként mintegy 10 százalékos a veszteség; a 40 év alattiak esetében pedig már a nyolcvanas években 80 százalékot tett ki (Hoóz és mtsai 1985; Radó 1991).

[294] A harmadik generációban azt gyakran előforduló jelenséget, amikor a nagyszülők. szülők svábul fordulnak unokáikhoz, ill. gyermekeikhez és azok magyarul válaszolnak a kétnyelvűség-kutatók passzív bilingizmusnak nevezik. passzív bilingizmus a többség nyelvének átvételére utal és az egynyelvűségre való áttérés irányába mutat (Romaine 1989).

Nyelvi egységesítés, kodifikálás, köznyelvesítés, kiejtési normák és sztenderd írott változat hiányában mára képtelenné vált a megnövekedett kommunikációs igények kielégítésére. Az első generáció beszélőközösségének nyelvi igényeit még kiszolgálta, de a további generációk számára felhasználhatósága már nem áll arányban az igényekkel.

A legidősebbek számára az elsajátítás szempontjából az elsődleges nyelv a sváb volt. Az eredeti egynyelvűség állapotából kilépve azonban még mindig az anyanyelv-domináns kétnyelvűség jellemzi ezt a korosztály. A középgenerációra a két nyelv párhuzamos tanulása, majd óvodás- vagy iskoláskorba érve a magyar nyelv túlsúlya a jellemző. Ebben a generációban részben kiegyensúlyozott, részben másodnyelv-domináns kétnyelvűség uralkodik. A 40 év alattiakat pedig másodnyelv-domináns kétnyelvűség, tulajdonképpen újfajta egynyelvűség jellemzi. A két utóbbi generációkban a nyelvi szocializáció a magyar köznyelv irányába tolódott el olyan esetekben is, ahol mindkét szülő sváb, sőt sváb anyanyelvűnek vallja magát. Kiss szavaival élve bekövetkezett az a döntő fordulat, amikor a fiatalok az anyanyelvet csak „fölfelé", az idősebbekkel való kommunikációban használják, „oldal-irányban", egymással beszélve már nem, amiből pedig az következik általában, hogy „lefelé", tehát utódaikkal, gyermekeikkel kommunikálva sem használják anyanyelvüket (1995: 99).

6. Nemzetiségi oktatás, iskolaügy

A németek betelepedésük után először templomaikat építették fel, mellette pedig létrehozták elemi iskoláikat. Tevékenységüket nagymértékben támogatta Mária Terézia 1777-ben hozott I. Ratio Educationis néven ismert törvénye az anyanyelvű oktatásról az elemi iskolákban.[295] Egy 1790-ben született rendelet szerint a gimnáziumokban az első három évben a tanulók többségének anyanyelvén kellett oktatni, a magyar nyelv pedig idegen nyelvként jött számításba. Érdemes itt megemlíteni Gyönk német nyelven oktató egykori református gimnáziumát, amelyet Tolna megye első gimnáziumaként Nagyszékelyben alapítottak. A gyönki gimnázium 1812-ben költözött át Nagyszékelyből. [296] Alapító okiratában az áll: „Ezen Oskolában a német nyelvnek tanítása legnagyobb cél legyen." A németek mellett magyarok és zsidó származású gyerekek is jártak a gimnáziumba. Vallási megoszlásukat tekintve mindig nagyobb létszámot tettek ki a reformátusok, de az iskola felekezetre való tekintet nélkül bármilyen felekezetű tanulót befogadott.[297]

A magyar tannyelvet kötelezően az 1844. évi II. törvényben rendelték el, de végrehajtására a hiányzó feltételek mellett nem került sor. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc után ismét

---

[295] A német mellett a törvény megnevezi a magyar, a szlovák, a horvát, az ukrán a szerb és a román nyelvet is, de a felsőbb fokú oktatásban a német nyelv dominanciájára törekedett. Ezt a politikát fia, II. József is folytatta.

[296] A nagyszékelyi „Helvétziai Vallástételű centrális Iskolát" azaz központi iskolát, gimnáziumot 1806-ban hozta létre Csitsvay András ságvári prédikátor aki fiát Nagyszékelybe küldte német nyelvet tanulni. A nagyszékelyi német prédikátor, Keck Dániel két fiával együtt ők alkották az első három tanulót. Gyönkre átkerülve az iskolát Magyari-Kossa Sámuel a kezdetektől pártfogolta, majd az 1840-től kezébe vette a vezetést is, amiről 1866-ban bekövetkezett haláláig sem mondott le.

[297] A 19. század végén már minden harmadik beiratkozott tanuló izraelita vallású volt. A gimnáziumi hallgatók számára kötelező volt a német beszéd, fenyítés járt azért, ha valaki magyarul szólalt meg. Az iskola fenntartásához a református egyház mellett számos német család is hozzájárult, adományaikkal támogatták az oktatást.

a német tannyelvet vezették be, de ez a törvény sem került végrehajtásra.[298] A kiegyezés után hozott 1868-as népiskolai törvény értelmében az oktatás nyelve az adott községekben „divatozó" nyelvek egyike. Az 1879-ben elfogadott XVIII. törvény arról intézkedett, hogy a magyar nyelv minden iskolában kötelező tantárgy legyen. 1907-ben elrendelték, hogy a tanulóknak az elemi iskola 4. osztályára magyar tannyelvű ismereteket kell szerezniük (Vámos 1998). A nagypolitika a század utolsó harmadában hozott nemzetiségi törvényekkel kívánta az etnikai csoportokat erőszakos magyarosítással a politikai nemzet testébe emelni, egyúttal az etnikai lét feladására kényszeríteni; bár kétségtelen, hogy ezek az erőszakos asszimilálási törekvések inkább a politika, mint a tényleges gyakorlat terepén, negatív gesztussá redukálódva jelentek meg. 1918-ra Magyarországon csupán 47 német elemi iskola és egyetlenegy középiskola működött (Haltmayer 1987/1988).

A katolikus egyház magyar nyelvű felekezeti iskoláinak fenntartásával nagymértékben hozzájárult a svábok magyarosodásához. A magyarországi katolikus svábok, ellentétben lutheránus és evangélikus csoportjaikkal nem rendelkeztek olyan egyházi hierarchiával, ami kihatott volna német nemzeti jellegük erősítésére, s külön egyházi szervezet hiányában a magyarra voltak utalva (Haltmayer uo.). Az iskolák államosítása után 1903-ban a német nyelvű katolikus népiskola helyét a magyar tannyelvű királyi állami elemi népiskolák vették át. A dunabogdányi példa jól jellemzi a századelő elemi oktatási helyzetét: „A tanítók kijelentik: „Jövőre minden tárgyat magyarul tanítanak". A fő cél a magyar nyelv és a magyar jellegű műveltség terjesztése, ezáltal a saját nemzetiségi műveltség kiszorítása, elnyomása volt; „az elsőrendű kultúrának ezen a földön magyarnak kell lennie". Az 1903/1904-es tanévben az első osztályokat népessége miatt párhuzamos osztályokká szervezik, „tekintettel a magyarosodás céljára, mert éppen itt szükséges jó alapot biztosítani". Egy 1904. február 3.-án kelt értékelés szerint az első osztályosok szép magyar kiejtéssel feleltek, de „azokra a mássalhangzókra, mint pl. p-b, g-k, d-t, melyeket a német nyelvű gyerekek összetévesztenek, nagy súlyt fektessenek". A következő tanév félévi értékelése a harmadikosok magyar nyelvi ismereteit nagyon hiányosnak találja. Az V. és a VI. osztályosok a magyar nyelvet ugyancsak gyengén bírják. Ezért: „A tanítás alatt az anyanyelv használata ki legyen zárva, minden magyarázat magyar nyelven történjék!" (Knáb 1996).

1907-ben fogadták a XXVII. tc. (Lex Apponyi) törvényt, amely bevezette az ingyenes népoktatást, de csökkentette a nemzetiségi iskolák számát. Ugyanakkor a törvény értelmében az elemi iskola első négy évében a tanulóknak olyan jól meg kell tanulniuk magyarul, hogy mind írásban, mind szóban meg tudják magukat értetni. A Vallás és Közoktatási Minisztérium 1925. évi VIII. számú rendelete a kisebbségi oktatásban tannyelvenkénti altípusokat vezetett be. Az A típusú iskolában a kisebbségek anyanyelvükön tanulhattak, a magyar nyelvet pedig tantárgyként oktatták. A B típusú elemi iskolában a tantárgyak egy részét a tanulók anyanyelvükön, másik részét magyarul, harmadik részét pedig mind a két nyelven tanulták. A C típusú iskolában a tanítási nyelv a magyar volt, és a kisebbség nyelvét rendes tárgyként oktatták. Az iskolatípusok között a községek a szülők meghallgatásával maguk dönthettek. A németek többségében az A típust választották, de erre alig 10 év után már nem volt lehetőség, mivel 1935-től kezdve már csak a kétnyelvű oktatást engedélyezték. 1941-ben ismét bevezették a 3 típust. Ekkor azonban a politikailag megosztott magyarországi németség[299] az A és a C típusú oktatás követelése között

---

[298] Ebben az időszakban Magyarországon a népesség fele nem járt iskolába, magas volt az analfabétizmus aránya, és a községek mintegy 15 százalékában nem is volt iskola.

[299] A németek egy része a Volksbund hatása alá került, és disszimilatív szándékkal önálló népcsoportként határozta meg magát, míg a másik része a *Hűség a hazához* mozgalomhoz csatlakozott.

oszlott meg. Számtalanszor előfordult, hogy egy falun belül a szülők egyik fele az A, a másik fele a C típusú oktatást mellett voksolt.

1945 után a német gyermekek kizárólag magyarul tanulhattak függetlenül attól, hogy az elemi iskolába kerülve tudtak-e magyarul vagy sem. Ugyancsak dunabogdányi példa: Az 1948. március 16.-i Nemzeti Bizottsági jegyzőkönyv szerint panasz érkezik, hogy az elemi iskolába járó gyerekek az utcán feltűnően németül (svábul) beszélnek egymással. A bizottság előírja: „Hivatkozással a 14/1945. M.E. számú kormányrendeletre, melyben a Nemzeti Bizottság jogait és kötelességeit határozza meg, felkérjük az iskola Igazgatóját, hogy az elemi iskolába járó gyermekeket osztályfőnökeik útján figyelmeztetni szíveskedjenek, hogy az utcán lehetőleg a magyar nyelvet használják, ne pedig feltűnő módon németül, illetve svábul beszéljenek" (Knáb uo.). 1951-ben a Közoktatási Minisztérium lehetővé teszi a fasiszta gyűlölködés szellemét magáról már letisztított németajkú lakosság számára, „akiknek gyermekei otthon is németül, illetve svábul beszélnek, és így a nyelvkincs birtokában vannak, hogy nyelvtudásukat tökéletesíthessék, hiányos szókészletüket kiegészíthették, a német irodalmi nyelvet megismerhessék". 1952 novemberében azon szülők gyermekei számára, akik beszélik a sváb nyelvet heti két órában szókincs és kifejezőkészség gyarapítása, fejlesztése érdekében megindulhat az oktatás. Általánosan 1955-ben vezetik be a német nyelv idegen nyelvként való oktatását önkéntes alapon, nem a kötelező tanórák közé felvéve. A szülők eleinte félnek német órára járatni gyermekeiket. A hatvanas évektől kezdve azonban egyre többen vállalják a német nyelv megtanulását akár többlettantárgyként is.[300] A helyzet a hetvenes-nyolcvanas években változik meg, amikor az anyanyelv kishatékonysággal működő oktatása a tanterven kívüli, szakköri oktatásból visszakerül a rendes tantárgyak körébe. A helyzet jelentősen a rendszerváltás után javul meg. A jelenleg működő rendszer az 1998/99. tanévtől lépett érvénybe. A rendszer a kisebbségi tannyelvű, kétnyelvű, magyar tannyelvű rendszert variálja. A német „Mundart", a sváb dialektus, írásbeliség nélküli, kodifikálatlan nyelv; a nemzetiségi oktatás alapköve tehát a német irodalmi nyelv elsajátíttatása. A sváb településdialektusokat használatának csökkenéséhez ez a tény is jelentős mértékben hozzájárult. A sváb anyanyelvet azonban az iskolában tanított német nyelvvel nem lehet helyettesíteni. Az anyanyelvi identitás –, különösen akkor, ha az elsőnek megtanult és jobban beszélt nyelv, az anyanyelv, a magyar –, a német nyelv tanulásával nem tér vissza. Ehhez járul még, hogy az irodalmi német soha nem volt e népcsoport anyanyelve, tehát nem lehet újra tanulnia.

A német nyelv oktatására azonban mégis igen nagy súlyt fektetnek. A kisebbségi iskoláknak háromféle típusa létezik. Működnek a kisebbség nyelvét idegen nyelvként oktató iskolák, vannak kétnyelvű iskolák, ahol a humán tárgyakat, például a történelmet, irodalmat, földrajzot az anyanyelven, míg a természettudományos tárgyakat magyarul oktatják, és vannak olyan iskolák, ahol a magyar nyelven és irodalmon kívül minden tárgyat az adott kisebbség nyelvén tanítanak. A megfelelő tanárok hiánya, a gyerekek anyanyelv-ismeretének nem kielégítő volta és egyéb okok miatt az utóbbi típushoz tartozó iskolák száma sajnos alacsony.

A németek lakta falvak többségében az általános iskolákban nemzetiségi nyelvoktatás folyik. Ennek keretében a német nyelvet emelt óraszámban tanítják. Egy konkrét példa Villányból, ahol jelenleg három féle módon történik a nyelv oktatása: 1) német nyelv, mint nemzetiségi nyelv, heti legalább 5 órában; 2) német nyelv és néhány tantárgy németül (bővített formában) legalább 8 órában; 3) német nyelv, mint idegen nyelv, 2-3 órában.[301] Egy másik példa Budapestről, az Újlak Utcai Általános Iskolából, ahol a Német Nemzetiségi Önálló Tagozat a 2003/2004. tanévben két

---

[300] A német nyelv oktatását nulladik órában, vagy délután a 6.-7. órában végezték. Az óraszámok 1958-tól radikálisan csökkentek heti 2-3 órára.

[301] Információ a http://www.altalanosiskola.villany.hu/nemzet.htm url címről

nemzetiségi első osztály indított. Az egyik osztály a nyelvoktató program szerint működik, amelyben a tanítás nyelve a magyar nyelv. A német nyelvet, népismeretet, néptáncot heti hét órában tantárgyi keretben oktatják. A másik osztályban a kétnyelvű program alapján folyik az oktatás. Ebben a programban a magyar és a német a tannyelv, s mindkettő tantárgy is. A tanulók a heti órakeret 50%-ában tanulnak németet s németül. A nyelvórák mellett a népismeret, környezetismeret és a készségtantárgyakat két nyelven. A német nyelvet és a két nyelven tanított közismereti tantárgyakat csoportbontásban tanulják a diákok.[302]

Mint látható, a nyelvoktatást népismereti órák, helytörténet, hagyományőrzés egészíti ki. Az utóbbi években bevezetett nemzetiségi népismeret tantárgy keretében a tanulók 8 év alatt megismerhetik a német nemzetiséggel kapcsolatos történelmet, irodalmat, néprajzot, zenét és táncot. Nagyszámú hagyományőrző szakkör foglalkozik a kisebbségi értékek, szokások megismertetésével, és a német nemzetiségi identitás áthagyományozásával és megőrzésével. Az iskolákban igen gyakran nemzetiségi tánccsoport, és énekkar működik.

A megnövekedett kommunikációs lehetőségek, utazás, külföldi TV csatornák, munkavállalási lehetőség, az EU tagság hatására általános igénnyé kezd válni a német nyelv megfelelő szintű ismerete. Triglosszióról ennek ellenére nem beszélhetünk. A teljes kommunikációs magabiztosságot magyarországi németség döntő többsége számára még mindig a magyar és nem az irodalmi német nyelv jelenti.

11. táblázat. Német nemzetiségi óvodák számának és létszámának alakulása

	1998/1999	1999/2000	2002/2003
Óvodák száma	253	263	177[303]
Kétnyelvű gyerekszám	13 116	11906	11367

12. Táblázat. Német nemzetiségi általános iskolák számának és tanulói létszámának alakulása[304]

	1998/99 tanév	1999/2000.	2002/2003
Iskolák száma	281	284	250
Kétnyelvű tanulók száma[305]	5 308	4 911	6 215
Nyelvoktató tanulók száma	39 156	40 585	34 348
Tanulók összesen	44 464	45 496	40 453

[302] Információ a http://w3.enternet.hu/pedkoll/sulik/nkonk.htm url címről.

[303] Az óvodák számának drasztikus csökkenése részben a gyermeklétszám csökkenéséből, gazdasági okokból következő az óvoda-összevonásokból, valamint az tannyelvű óvodák megszűnéséből adódik.

[304] Forrás:Csipka-Mayer 2002. 86. o. 2002/2003 tanévre: Forrás Oktatási Minisztérium

[305] A nyelvoktató formában az oktatás magyar nyelven folyik, a nemzetiségi nyelvet heti 5 órában tanuljak a tanulók. Ez a legjellemzőbb forma, mivel a gyerekek német nyelvismeret nélkül kerülnek be az iskolába. A németet tanuló számába nem csupán a német kisebbségi gyerekek tartoznak bele, hisz ezekbe a többnyire falusi iskolákba magyar gyerekek is hasonló módon tanulják a német nyelvet. A kétnyelvű formában a kisebbség nyelvén folyik a tantárgyak, köztük a felsőbb osztályokban német nyelv és irodalom oktatása. Ide is járnak magyar gyerekek. Az irányelvek szerint a heti kötelező órák 50 százalékának kell az anyanyelven történnie.

Az iskolák számának növekedése az ezredforduló után megállt. Ugyanakkor két tannyelvű képzésben részt vevők száma egy kisebb mértékű csökkenés után jelentős emelkedést mutat. A két tannyelven tanulók létszámnak korábbi csökkenése részben annak tudható be, hogy hiányos a felsőoktatású nemzetiségi pedagógusképzés, és így nem tudtak az iskolák a törvényi előírásoknak megfelelni. Másrészt nem egy baranyai településen tapasztaltam, hogy maguk a szülők kérték az áttérést a nyelvoktató formára, mivel a két tannyelvű oktatás gyermekei számára túlságosan megterhelőnek tartották. Itt ugyanis a tárgyak egy részét mind a két nyelven meg kellett tanulni. A két tannyelven tanulók számának emelkedését több tényező együttesen magyarázza. Mind-amellett, hogy az etnikai öntudatban pozitív irányú változások következtek be, a növekedésben szerepet játszik a magyar nemzetiségű tanulók részvétele is. A nyelvoktató képzésben résztvevők számának csökkenését az idegen-nyelvi kínálat bővülésével és az angol nyelv iránt megnövekedett érdeklődéssel magyarázhatjuk.

A rendszerváltás után megnövekedett a nemzetiségi nyelvet oktató, valamint két tannyelven oktató gimnáziumok száma is. Míg az általános iskolában a nyelvoktató típust, a középiskolában, elsősorban a gimnáziumokban a két tannyelvű oktatást preferálják.

13. Táblázat. Német nemzetiségi középiskolák (gimnázium és szakközépiskola együtt) számának és tanulói létszámának alakulása[306]

	1998/99 tanév	1999/2000.	2002/2003
Iskolák száma	11	13	30
Kétnyelvű tanulók száma[307]	1 672	1 129	898
Nyelvoktató tanulók száma	0	848	667
Tanulók összesen	1 672	1978	1 565

A 2002/2003-as tanévben tapasztalható visszaesés az általános iskolához hasonlóan itt is tapasztalható.[308] Az oktatási intézményekben a német nemzetiségi nyelvoktatás, illetve a két-tannyelvű oktatás csak bizonyos osztályokban folyik. A német kisebbségnek három önálló gimnáziuma van Baján, Pécsett és Budapesten a XX. Kerületben.

Iskolánként eltérő lehet, hogy mely tantárgyakat tanítják németül. A móri Táncsics Mihály Gimnáziumban például A középiskolában a német nemzetiségi osztályokban német nyelv és irodalmat, történelmet, földrajzot, földrajzot, biológiát, filozófiát, honismeretet, és testnevelést tanulnak német nyelven a diákok. Az iskolák feladata a beszédtanításon túl a még meglévő

[306] Forrás: Csipka-Mayer 2002. 86. o. 2002/2003 tanévre: Forrás Oktatási Minisztérium

[307] A nyelvoktató formában az oktatás magyar nyelven folyik, a nemzetiségi nyelvet heti 5 órában tanuljak a tanulók. Ez a legjellemzőbb forma, mivel a gyerekek német nyelvismeret nélkül kerülnek be az iskolába. A németet tanuló számába nem csupán a német kisebbségi gyerekek tartoznak bele, hisz ezekbe a többnyire falusi iskolákba magyar gyerekek is hasonló módon tanulják a német nyelvet. A kétnyelvű formában a kisebbség nyelvén folyik a tantárgyak, köztük a felsőbb osztályokban német nyelv és irodalom oktatása. Ide is járnak magyar gyerekek. Az irányelvek szerint a heti kötelező órák 50 százalékának kell az anyanyelven történnie.

[308] Forrás: Csipka-Mayer 2002. 88. o. 2002/2003 tanévre: Forrás Oktatási Minisztérium

hagyományok gyűjtése, a nemzetiségi kultúra őrzése, átörökítése, ápolása. Cél, hogy a sikeresen érettségiző diák nyelvtudása a felsőfokú nyelvvizsga elvárásainak megfeleljen.[309]

A magyarországi kisebbségek kulturális autonómiájának jogszabályi kereteit az Alkotmány és a NEK Tv. határozza meg. A kisebbséghez tartozó személynek joga van anyanyelvének, történelmének, kultúrájának, hagyományainak megismeréséhez, ápolásához, gyarapításához, továbbadásához, és joga az is, hogy részt vegyen anyanyelvi oktatásban és művelődésben. Az állam a magyarországi kisebbségek anyanyelvét közösség-összetartó tényezőként ismeri el. A NEK Tv. szerint „a közoktatás és a felsőoktatás törvényi szabályozása, az oktató-nevelő tevékenység szerkezetének és tartalmának meghatározása, valamint e tevékenység ellenőrzése során e törvénnyel összhangban érvényesíteni kell a kisebbségek kulturális autonómiájának megfelelő oktatási és művelődési érdekeket." A nemzeti és etnikai kisebbségek kulturális autonómiájával összefüggő sajátos jogok biztosításában tehát fontos szerepe van a felsőoktatás intézményrendszerének is.[310]

A felsőoktatásban német nyelvtanárképzés folyik a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Germanisztikai Intézetében, a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a szegedi József Attila Tudományegyetemen, a pécsi Jannus Pannonius Tudományegyetemen. Tanárképzés folyik a szegedi JATE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karán, szombathelyen a Berzsenyi Dániel Főiskolán. Nemzetiségi tanítóképzés folyik: ELTE Tanítóképző főiskolai Karán, Baján az Eötvös József Pedagógiai Főiskolán; itt óvodapedagógusokat is képzenek, Pécsett a JPTE Szekszárdon működő Illyés Gyula Pedagógia Főiskolai Karán; itt is folyik német nemzetiségi óvónőképzés, a zsámbéki Apor Vilmos Katolikus Főiskolán és az esztergomi Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző főiskolán. Óvodapedagógusokat képzenek Baján és Szekszárdon kívül a Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Karán.

A szocializáció feladatát a család csökkenő szerepe mellett – feladat-megosztásos alapon –, tehát az állami intézményrendszer gyakorolja. A családon belüli nyelvtanulást felváltotta az óvoda és az iskolai oktatás. A sváb nyelv megtanulására otthon már csak a legritkább esetben kerül sor. Az etnikai szocializáció fontos eleme a németséghez való viszony átértékelése. Ennek szellemében már az óvodában német verseket tanulnak, az iskolában pedig, mint említettem, minden nap van német nyelvóra. A családon belüli mintakövetés a munkára nevelésben, bizonyos életviteli mintákban az önértékelés megerősítésében, és a hagyományok, pl. sváb esküvő, zene, tánchagyományok átadásában és az ezek ápolására való noszogatásban jelentkezik. A falvakban élő svábok törekszenek hagyományaik megőrzésére, de a kulturális tradíciók mintakövetés útján való átvételére már alig kerül sor. A táncok megtanulására és a sváb dalok őrzésére ének- és tánccsoportokat szerveznek. A zenét a zeneiskolában tanulják a gyerekek. Az etnikai tudás maradékát nem mintakövetéssel sajátítják el, hanem kottából, tankönyvből. Az etnikai tudás elsajátítására, az etnikai identitás szocializációjára nem spontán, hanem a nemzeti identitáshoz hasonlóan megtervezetten, tudatos ráhatások eredményeképpen kerül sor.

Az etnikai szocializáció talán legfontosabb eleme a németséggel azonosnak tartott pozitív auto-sztereotípia rendszerben való hit és az annak megfelelés. Hogy nemzeti terepen a mi a legfontosabb, abba a kisebbségnek nincs beleszólásuk, de abba is nagyrészt helyettük döntenek, hogy az állami szinten támogatott és kultivált etnikai „revival"-t milyen módon érjék el. A svábok többet szeretnének, de a német nyelvtanuláson kívül nemigen futja

[309] Információ a http://www.mor.hu/hu/onkorm/itezmeny/tmg.htm url címről

[310] Információ a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának honlapjáról: http://www.obh.hu/nekh/hu/beszam/2001/tartalom.htm

semmire. Egyes falvakban lelkes német tanárok közreműködésével folyik az identitásnevelés, ami helytörténetre, tradíciók feleleventésével és megismertetésével történik. Ezek az ismeretek azonban már skanzenkultúrát képviselnek, és semmilyen módon nem épülnek be a mindennapokba.

Az iskolai etnikai szocializációban, a nyelvtanításban, oktatásmódszertanban és a hagyományőrzésben nyújt segítséget a Magyarországi Németek Általános Művelődési Központja (Ungarndeutsches Bildungszentrum in Frankenstadt) Baján. A Magyarországi Német Egyetemisták Szövetsége (Verband Ungarndeutscher Studentenschaft) 1997-ben alakult azzal a céllal, hogy szellemi-kulturális alapokat nyújtson a jövő magyarországi német értelmiségének. A szövetség törekszik arra, hogy a népcsoport érdekeit magasabb fórumokon is képviselje.

A kultúra túlélésének, átörökítésének, szocializációjának, illetve a kulturális reprezentáció biztosítékát a közösségek zártságának idején a családi környezet jelentette. Ez a családi környezet olymértékben asszimilálódott, hogy ma már nem képes betölteni az átörökítés feladatát. A modernizáció és az asszimiláció következtében az etnikai intézmények jó része működésképtelen, az etnikai reprodukciót és folytonosságot biztosító saját „endogén" normarendszer, az etnikai tudást spontán átadó informális környezet részben vagy egészében felszámolódott. A tárgyi világ, népviselet, használati eszközök beköltöztek a faluházakba, tájházakban, emlékszobákba. A nagyszülők azonban még sokhelyütt őrzik a régi viseletet, varrnak régi mintáik alapján újat unokáiknak, a tánccsoport és énekkar tagjainak.

Generációsan nézve a német falvakban 60-80 év közötti első generáció az utolsó, amelynek etnikai szocializációját a szűkebb családkörnyezet még valahogy biztosította. A tágabb falukörnyezet a 2. világháború után erre a feladatra már csak módosulásokkal volt képes. Figyelembe kell itt venni a 2. világháborút követő represszió időszakát, amikor a társadalmi-politikai környezet nem tette lehetővé az etnikai identitás kulturális reprezentációját, továbbá a falukörnyezet felbomlását, a migrációs folyamatokat és az asszimiláció felgyorsulását. A második generáció elsődleges szocializációjának, etnikai enkultárciójának idejére a belső erőből való gyarapodás forrásai elapadtak, illetve nagyon vékony erecskében csordogáltak. A represszió megszűnését követő években is egyre kevesebb és kevesebb gyakorlati lehetőség nyílt a legitim etnikai identitást hangsúlyozó megnyilvánulásokra, akciókra, s így az etnikai identitás struktúrája meggyengült. Pataki szerint

> a legkorábbi identitásmozzanatok – mindenek előtt ... az etnikai-nemzeti, a lokális mozzanatok – azért olyan nagy erejűek bizonyos helyzetekben, ... mivel gyökérzetükkel mélyen belekapaszkodnak a legkorábbi fejlődés túlnyomóan érzelmi, szavakba nem önthető tapasztalataiba (1988: 228).

Abban az esetben, ha egy kisebbségben élő etnikai csoport tagjának korai etnikai szocializációjából a megváltozott körülmények folytán „a legkorábbi fejlődés túlnyomóan érzelmi, szavakban nem önthető élményei és tapasztalatai", vagy ahogy Radó megfogalmazza:

> a néma képeknek nevezett élmények kimaradnak, akkor a hiányosan végbemenő szocializációs folyamat következményeként a csoporttagok identitásába az etnikai ... kategóriák nem, vagy csak alig épülnek be (1991: 8).

Ehhez társult, hogy a polgárosodási tendenciákat is magába foglaló modernizáció és asszimiláció hatására a tradicionális kulturális értékrend bomlásnak indult; különösen a falu határain kívül az un. objektív etnikai ismérvek – nyelvhasználat, viselet – jelentősége csökkent. A társadalmi fejlődés következtében nyitottá vált közösségek esetében a család önmagában már képtelen volt feladatát teljes mértékben ellátni.

A nemzetiségi kultúra erodálódásának kívánnak ellenállni a nemzetiségi kulturális csoportok. A közösségek a maguk keretei és lehetőségei között megteremtették a túléléshez szükséges természetes önkifejezés módozatait. Az átörökítési mechanizmusok leginkább az ének, a zene, és a tánc terén működnek. Minden sváb faluban akad egy-két tangóharmonika, és a falvak döntő többségében folyamatos volt a fúvószenekarok működése. A német falvakban nagy súlyt fektetnek a zenészek utánpótlására. Csolnoki mondás: „ha eldobsz egy követ, biztosan egy zenészt találsz el". A folklorizáció folyamatának azonban ezek az etnikai önkifejezési módozatok nem tudtak ellenállni. Az ének, a zenélés és a tánc felvonult a színpadra. Ennek a folyamatnak vagyunk tagjai jelenleg is; a nyelvváltás miatt az etnikai lét megőrzésének, az etnikai identitástudat és a csoportkohézió erősítésének bázisa az erős származástudat és a csoportba való önbesorolás talaján a kollektív kulturális tradíciók folklorizált megőrzésére tevődik át. A zene, az ének azonban csak rendezvényeken, falunapokon és a kulturális csoportok találkozóin hangzik fel, ritka a spontán tánc, nincs igény a bálokra. Ha rendeznek is, a színpadról a német zenén túl magyar nóták, cigánydalok, az éppen listavezető slágerek, pop-zene, Lagzi Lajcsi szól. A nemzetiségi viseletbe beöltöző énekesek, táncosok között általános nézet, hogy „jó dolog felvenni nagyanyáink ruháit, de még jobb dolog kibújni belőle". Kérdés, hogy ezek a mindennapi életből kivonuló folyamatok képesek lesznek-e hosszú távon egy olyan kulturális környezet megteremtésére, amely szilárd etnikai identitáskeretekre adnak esélyt és lehetőséget. A kultúra megtartó, túlélést biztosító ereje ugyanis csak akkor érvényesülhet, az átörökítés csak akkor lehet sikeres, ha a kultúra elemei szervesen beépülnek az utódgenerációk életébe, funkciójuk van és igényeket, szükségleteket elégítenek ki. A funkciótlan elemeket kiejti az idő, elfelejti a gyakorlat. Minél több átörökített etnikai-kulturális elem szervesül, annál nagyobb az esély az etnikai csoport fennmaradására. A tradíció, illetve a jelenbe illesztet tudatos felvállalása, a mindennapi életbe való beépíthetősége az etnikai csoportlét fenntartásának, az etnikai identitás megőrzésének próbaköve.

A magyarországi németek kulturális életében egy felmérés szerint 2002-ben 168 énekkar[311], 92 zenekar,[312] 177 tánckar vett részt.[313] A korosztályi határok az általános iskolai együttesektől a nyugdíjas korosztályig terjednek. Nem ritka, hogy egy faluban több nemzetiségi civil szervezet is működik. Ezen kívül szinten minden németek lakta településen találkozhatunk még további kulturális szervezetekkel, különböző hagyományőrző egyesületekkel, Heimatverein-ekkel is, amelyek rendszeresen szerveznek különböző programokat, kiállításokat, kórus és zenekari fesztiválokat, nemzetiségi találkozókat, gálaműsorokat, sörfesztivált, hagyományőrző batyubált, krumplibúcsút (Krumpiern-Kiritog),[314] gimnáziumi színházi csoportok országos találkozóját. A kisrégiókban élők kulturális kapcsolatai szinte mindennaposak; a németek igen élénk kulturális életet folytatnak. Rendszeresek az országos és a nagyrégiós találkozások is. A magyarországi Németek

[311] Az énekkarok között asszony- férfi és vegyes kórusok vannak. Ide soroltuk a német egyházi énekkarokat, valamint a gyermekkórusokat is.

[312] A zenekarok között számos együttes lép fel bálokon, játszik lakodalmakban, falunapokon, ahol nem mindig és kizárólag német fúvószenét játszanak. A zenekarok mellett jelentős számú tangóharmonikás kíséri az énekkarokat.

[313] A pontos számmegállapítás a megszűnések, alakulások és újjáalakulások miatt csak az adatfelvétel pillanatnyi állapotát tükrözhetik. Forrás: M. Krisch *Ungarndeutscher Kulturführer*, Sopron 2001 ill. Csipka-Mayer 2002.

[314] Ezt az egyedülálló eseményt az Óbuda-Békásmegyeri Önkormányzat rendezi.

országos Önkormányzata (LdU) évente megrendezi a magyarországi német önkormányzatok napját, ami nagy népszerűségnek örvend.

Tatán található a Magyarországi Németek Országos Múzeuma (Ungarndeutsches Landesmuseum). Anyagában megtalálhatók az ország valamenyi, németek által lakott vidékéről származó emlékek. A Soproni Múzeumban megtekinthető a „Ponzichter" kiállítás, Mosonmagyaróváron a „Heideboden" Múzeum, Jánossormorján pedig a „Heidebauer" Múzeum. Az ország különböző német településein 49 tájház, falumúzeum, emlékszoba őrzi a németek tárgyi és szellemi kultúrájának emlékét és örökségét. A kulturális életben jelentős szerepet játszik a Magyarországi Németek Háza (Haus der Ungarndeutschen) Budapesten, és a Lenau Ház (Lenau Haus) Pécsett, valamint a Magyarországi Tánchagyományok Alapítványa (Stiftung Ungarndeutsches Volkstanzgut). 1985-ben a Nikolaus Lenau Közművelődési Egyesület volt az első bejegyzett német kisebbségi egyesület. Ezekben a kulturális intézményekben magyarországi német festők számára rendeznek kiállítást, számos író, költő tart felolvasóestet. Két német nyelvű színház járja az ország német nyelvű településeit, a Budapesti Német Színház (Budapester Deutsches Theater) és az 1982 óta működő Szekszárdi Német Színház (Deutsche Bühne Ungarn). A német nyelvű könyvkiadásban a helyi, általában önkormányzati kiadások mellett jelentős szerepet vállal a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata.

A magyarországi németek számos országos egyesülettel rendelkeznek. Ilyen a Magyarországi Német Írók és Művészek Szövetsége, a Jakob Bleyer Egyesület, a Magyarországi Ifjú Németek Közössége (Gemeinschaft Junger Ungarndeutscher, GJU), amelyet 1998-ban Pécsett alapított 50 fiatal. Az országos szervezet célul tűzte ki a német kisebbség helyzetének javítását, a nyelv, a hagyományok, és a kultúra ápolását, megőrzését és átadását a következő generációk számára annak érdekében, hogy erősítsék, a magyarországi németek identitását és amennyire csak lehet, lelassítsák az asszimilációt. Ennek érdekében sokoldalú kulturális tevékenységet fejtenek ki. Tizen négy helyi szervezetük gyermek, ifjúsági, tánc és nyelvi táborokat, kirándulásokat, kulturális esteket, nyelvtanfolyamokat, kiállításokat, versenyeket szervez.

Országos hatáskörű még a Magyarországi Német Nemzetiségi Vállalkozók Egyesülete, a Magyarországi Német Iskolaegyletek Szövetsége (Schulverein), amely 12 megyei iskolaegyletet tömörít, a 42 egyesületet illetve hagyományőrző szervezetet tömörítő Magyarországi Német Ének-, Zene-, és Tánckarok Országos Tanácsa, valamint a Dél-Dunántúli Német Nemzetiségi Falusi Turizmus Egyesület.

A magyarországi német nyelvű könyvkiadásban szerepet játszik az országos önkormányzat. Évente megjelenteti az országos önkormányzat évkönyvét és a Deutsches Kalender-t. Ezen kívül gondozásában évente 5-6 német nyelvű könyv is napvilágot lát, amelyek a magyarországi németség történetével, néprajzával, zenéjével és egyházi helyzetével foglalkoznak. Számos német nyelvű könyvet és könyvsorozatot jelentet meg az ELTE BTK Germanisztikai Intézete, ahol létrejött a Magyarországi Német Kutatási és Tanárképzési Központ. A kiadványok közül érdemes megemlíteni két sorozatot, az Ungarndeutsches Archiv, Ungarndeutsche Studien címűeket. A Magyar Néprajzi Társaság adja ki a Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen c. sorozatot.

A magyarországi német sajtóorgánumok közé tartozik az interneten is olvasható Budapester Zeitung, a Neuer Pester Lloyd, az 1957-ben alapított, kéthetente megjelenő országos terjesztésű Neue Zeitung és a Jakob Bleyer Gesellschaft kiadásában és gondozásában megjelenő folyóirat, a Sonntagsblatt. A Neue Zeitung mellékleteként jelenik meg a pedagógusok számára BUSCH-TROMMEL. Pécsett Magyar Rádió Pécsi Körzeti Stúdiójának (Ungarischer Rundfunk, Reginalstudio Fünfkirchen Deutsche Nationalitätensendung) adásait

a régióban naponta délelőtt 10.30 és 12.00 óra között, este 19.30 és 20.00 óra között az egész országban venni lehet. A heti műsoridő 840 perc. A Magyar Televízióban Unser Bildschirm címen heti rendszerességgel sugároznak anyanyelvi műsort 26 perces adásidővel, illetve a műsor ismétlésével.

A felekezeti hovatartozás a németek életében már a betelepedés idején is fontos szerepet játszott, meghatározta a letelepedés földrajzi körülményeit, a németek területi elhelyezkedését. Németországból döntő többségében katolikus németek érkeztek. A kamarai telepítések a katolikus németek áttelepítésével amellett, hogy Magyarországon meg akarták erősíteni a német elemet, az országban egyre terjedő reformációnak is gátat akartak szabni. Ebből következően a magyarországi németek döntő többsége katolikus. Amennyiben különböző vallásúak kerültek egy faluba, úgy az egyik felekezet tagjai igyekeztek tovább vándorolni; ily módon homogén vallású települések jöttek létre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lettek volna kivétele. Akadtak olyan falvak, ahol a katolicizmus mellett jelen voltak a protestáns vallások, vagy az izraelita vallás. Dunabogdányban például a magyar őslakosság megőrizte református hitét, akiktől a katolikus svábok szigorúan elkülönültek. Tolna megyében számos településre Németország északi területeiről érkeztek németek, reformátusok és evangélikusok egyaránt. Gyönkre például a 18. század elején egyaránt érkeztek református és evangélikus magyarok és németek, akikhez később katolikus magyarok és németek is társultak. Míg azonban a katolikus mereven ragaszkodtak a felekezeten belüli házasodáshoz, a protestáns vallások ebben a kérdésben megengedőbbek voltak.

Budapesten három nagy német nyelvű vallási közösség létezik: a Deutschsprachige evangelisch-reformierte Gemeinde, a Deutschsprachige katholische Gemeinde, és a Deutschsprachige evangelische Gemeinde. Vidéken a misézés településenként változik. Mivel a településeken már nem csak németek élnek a misézés nyelve magyar és német. Több változattal találkozhatunk ezen a téren: van, ahol a plébános az egyik vasárnap magyarul, a következő vasárnapon németül misézik. Másutt minden mise kétnyelvű, de egyik alkalommal a mise első fele hangzik el magyarul, a másik fele németül, a következő alkalommal pedig fordított a sorrend. Előfordul az a változat is, ahol a pap a prédikációt kivéve mindent két nyelven mond el. Olyan megoldás is előfordul, amikor egyik misén a szöveg magyarul hangzik el, az énekek viszont németül, legközelebb pedig fordítva.

7. Nemzetiség kapcsolatok – viszonyok

A viselkedést csoportközi helyzetben nem csupán „a csoport-hovatartozás ténye” (vö. Csepeli 1987: 147) befolyásolja, hanem az a szituáció is, amelyet a csoportközi helyzet konstituál. A másikról kialakított kép keletkezésének alapját az ismételten előforduló pozitív vagy negatív tapasztalatok alkotják. Minél „barátibb érzést” táplálnak az egyes csoportok egymás iránt, annál inkább vélik egymást magukhoz hasonlatosnak, s annál kedvezőbben ítélik meg a másikat. A csoportok közötti nyelvi, kulturális különbségek önmagukat nem válnak előítéletté. Szükséges ehhez egy gerjesztő hatású társadalmi, gazdasági vagy politikai közeg, amelyben csoportközi interakciók során az aktorok egy eleve etnocentrikusan szerkesztett konstitutív szabályrendszer alapján megítélik egymás tetteit, viselkedését, megnyilvánulásait, és ezek alapján kölcsönösen sajátságos „etnikai” karakterológiát alkotnak. A csoportközi megkülönböztetésben a másik csoportot leginkább negatív sztereotípiákkal jellemzik (Hagendoorn 1995). Az asszimiláció gyengíti a negatív sztereotípiákat. Az előítéletek, negatív sztereotípiák rögzülnek, rutinirozódnak, áthagyományozódnak, de tapasztalataim szerint a kereszt-kategorizáció következtében nem teljesen statikusak, hanem változnak is. „A saját csoport-preferencia a pozitív társadalmi identitás fenntartásához vezet” (Hagendoorn 1995:

203), s amikor a svábok magyarként határozzák meg magukat, magyar házastársat választanak, amikor tehát fennáll a kereszt-kategorizáció esete és a csoporttagságok átfedik egymást, akkor a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiáik és attitűdjeik értelemszerűen veszítenek elítélő, kizáró jellegükből. A csoport sztereotipizációs attribútumai dinamikusak, és motivációs gyökerekből táplálkoznak, mindazonáltal az értékelések körülményeinek függvényében változnak.

Az etnikai csoport egyrészt kulturális, másrészt szervezeti tényező. Bármely vonatkozását is vesszük az adott rendszeren belül, etnikai csoport mindig interakciós csoportként jelenik meg és a másik csoporthoz vagy csoportokhoz való viszonyát mindig a tőlük való különbözés ténye, és a különbözés tényének feldolgozása fogja meghatározni. Természetesen az interetnikus viszonyok alakulását a szembenálló csoport viselkedése és attitűdjei is befolyásolják. Az interakció békés vagy ellenséges volta határozza meg az interetnikus kapcsolatok jellegét és szerepe van az asszimilációs ill. disszimilációs tendenciák érvényesülésében.

Az interetnikus kapcsolatok a csoportközi viszonyok és viselkedések mintájára szerveződnek. Ez azt jelenti, hogy „két vagy több személy minden viselkedését egymással szemben az határozza meg, hogy különböző társadalmi csoportok vagy kategóriák tagjai" (Tajfel 1978b: 41). Az interetnikus kapcsolatok során nyert tapasztalatok és az ebből levont következtetések, a kognitív tartalom és az affektív befolyások visszahatnak és hosszútávra meghatározhatják a csoportközi viszonyok jellegét.

Az interetnikus kapcsolatokat meghatározza az attitűd- és viselkedéselfogadási asszimiláció is, amely a többség-kisebbség viszonyában a befogadó érzelmi viszonyulását jelzi a kisebbséghez. A csoportok általában pozitív tulajdonságokkal jellemzik magukat. A másik megítélésében mindig felhasználják és értékelésükbe beépítik a másikról korábban szerzett tapasztalataikat. Más csoportok tulajdonságainak megítélése attól is függ, hogy azok „pozitív vagy negatív referenciacsoportként jelennek meg számukra" (Lázár 1996: 17). A tapasztalatszerzést és az erre épülő véleményalkotást, az attribúciós mintákat a saját csoport és a másik csoport közötti interakciók gyakorisága és lefolyásuk miléntje befolyásolja. Az attribúciós minták alkalmazása elsősorban aktualitásokhoz és nem sztereotípiákhoz kötődik (Lázár 1995). A 2. világháborút követően a svábok megítélése elsősorban aktualitásokhoz kötődött, de a sztereotípiák helyzethez igazítása is szerepet játszott a folyamatban.

Az interetnikus viszonyok megértéséhez ismernünk kell a csoportok belső életére ható szituatív módon érvényesülő olyan változók szerepét, mint az őket körülvevő politikai, történelmi, gazdasági és nyelvi valóság. A csoport belső kohézióján, „vitalitásán" vagyis a fennmaradásáért tett erőfeszítésein túl ezen változók kombinációi valamint „olyan strukturális változók mint státus, demográfiai helyzet és a külső intézményi támogatás" határozzák meg a csoport túlélési esélyeit (Giles és mtsai 1977: 309). Ebből következik, hogy a túlélési stratégiák működtetése az interetnikus kapcsolatok dimenzióiban is leírhatók.

A magyarországi németek identitásőrzésének és nyelvhasználatának fontos bázisa Németország. Számos olyan település van Baranya megyében, ahol a beszélt dialektust megértik Németországban, vagy Ausztriában. Nagynyárádon, vagy Fekeden egyre több német vásárol házat és költözi át Magyarországra. Magyarul nem tanulnak meg, mert, mint mondják, tökéletesen megértik egymást a falubeliekkel. Már 1990 előtt is létezett a testvérvárosi kapcsolatok intézménye, de rendszerváltás után egy-egy település több testvérvárosi kapcsolatot is létesített német településekkel. Az első testvérvárosi kapcsolat általában azokkal a német falvakkal, vagy városokkal, városrészekkel jött létre, ahova az adott faluból a svábok 1945 után kitelepítették. Később különböző szálakon szerveződtek ezek a családokig lemenő baráti kapcsolatok. A németek a rendszerváltás után nagyon sok települést

támogattak. Sokhelyütt Baranyában és Tolnában német segítséggel készült a csatorna, a gázvezeték, a helyi kábeltévé. Rendszeresek a kölcsönös településszintű és magánlátogatások, a diákok cseréje, a meghívások a kulturális rendezvényekre Németországba és viszont. A kulturális kapcsolatok mellett közös vállalkozások formájában felvirágoztak a gazdasági kapcsolatok is. A magyarországi németeket nyelvtudásuk, és kivételes szorgalmuk miatt szívesen látják a németországi munkáltatók.

A tanulmányi téren is működnek a cserekapcsolatok. A Német Felsőoktatási Csereszolgálat

(Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD) program keretében a felsőoktatásban tanulók ösztöndíjakra pályázhatnak. A magyarországi német kisebbség támogatására külön program áll rendelkezésre, amelynek célja némettanárok képzése a magyarországi nemzetiségi iskolák számára. A program egyetemi és tanárképző főiskolai hallgatókat céloz meg. E program keretében egy szemeszterre szóló ösztöndíjakat, a diplomamunka megírásához, és nyári egyetemre szóló ösztöndíjakat lehet megpályázni.

8. Többség – kisebbség viszonya

A társadalom alapstruktúrájába beépült csoportközi feszültségek kiváltó oka a küzdelem a hatalomért, a források feletti rendelkezés jogáért, a jövedelemért, a presztízsért, a döntési és az irányítási pozíciókért. A csoportközi antagonizmus legtisztábban kisebbség és többség hierarchikus viszonyában érhető tetten. E reláció alaptípusa az etnikai csoport és az államalkotó nemzet viszonya. A kisebbséget a xenofóbia és az előítélet talaján a többség teremti meg. Allport (1977) szerint ellenségeink akkor lesznek, ha előbb megnevezzük őket. Az identitás fejlődésében először a többség azonosítása jön létre, s a kisebbség csak utána mondja magáról, én ez és ez vagyok. A svábok elnevezésekor pontosan ez történt. A többség tehát elnevez és megkülönböztet, elhatárol és alárendel, s ha érdeke úgy kívánja, kirekeszt. Miután a maga számára démonikusan leképezte, generalizálja devianciáit, negatív sztereotípiákat gyárt, s mivel nem felel meg elvárásainak, büntet: mozgásterét leszűkíti, gettóba zár, diszkriminál. Az értékek hasonlatossága vagy devianciája alapján kategorizál, hierarchiába rendez, befogad vagy kizár.

A kisebbségi etnikai közösségek migráció vagy határátrajzolás következtében kiszakadván saját, eredeti etnikumukból, önként vállalva vagy kényszerűségből egy más nyelvű és kultúrájú ország idegen és ellenséges közegében élik további életüket. Akár önkéntesen adják fel többségi helyzetüket, akár kényszer hatására válnak kisebbséggé, elvesztik a többséghez tartozás erő- és értékfölényét, magabiztosságát, a magától értetődőségek nyújtotta evidenciákat és kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek. A többségi helyzet harmóniáját felváltja a kisebbségi lét konfliktusossága. A kisebbség fogyatékosság, ezért a kisebbségi státus eleve hátrányokkal jár. hozzátartozik a többségi társadalom életéből való teljes kizárás, a marginalizálódás, az emberi jogoktól való megfosztás, amely során a kisebbség tagjai differenciáltan és hátrányosan megkülönböztetve nem egyenlő elbánásmódban részesülnek. Csepeli értelmezése szerint a kisebbség a többség részéről definiált kategória. A kategória tartalmát a kisebbség is átveszi, és olyanná válik, amilyenné teszik. A kisebbség tehát olyan episztémé, amit a többség ruház rá egy csoportra saját maga bajba jutásának elkerülése érdekében. A többség elveszi az értéket azáltal, hogy kisebbséggé tesz.

A többség és kisebbség viszonyára jellemző, hogy milyen interakciós mintákat követnek. Mivel a többség a kisebbséget elütő, idegen, zavaró ingerként, észleli és képtelen elviselni másságát, az értékek pluralizmusát, eltüntetésére törekszik. Ez a skála az asszimilálástól, a beolvasztástól a fizikai megsemmisítésig terjed. A kisebbség magára marad problémáival. Számára a többséggel folytatott elfogadási-befogadási, teljesítési, valamint a kisebbségi lét

inspirálta túlélési küzdelem már önmagában konfliktusok forrása. Wagley és Harris megállapítása szerint kisebbségnek meg kell küzdenie az állam törzsi jellegével is, ami abban nyilvánul meg, hogy „a domináns csoportok úgy cselekszenek, mintha az a csoport, amelyhez ők tartoznak, jelentené a fizikai és kulturális típust az egész állam számára” (1958: 242).

A többség saját hatalmának fényében nem veszi észre, vagy nem akarja észrevenni, hogy a kisebbség a maga tempójában minden erőszak nélkül is elsajátítja a számára legalapvetőbb ismereteket ahhoz, hogy részt vegyen a többséggel folytatandó interakcióban és kommunikációban. A folyamat akár harmonikusan, a kisebbség lojalitása mellett is végbemehetne, mégis konfliktusok terhelik. A többség saját érdekei és saját értékeibe vetett hite szerint gyorsított tempóban kívánná a folyamatot levezényelni. A kisebbség az átvételi folyamatban azonban a többségi tudáskészletnek csak a számára hasznosítható és beépíthető elemeit veszi át, s etnikai lényegének megőrzése érdekében legfeljebb a kettős kötődésre hajlandó, a teljes többségi homogenitásra nem. A kompromisszumos jellegű kettős kötődés – nemzeti irányba való nyitottsága révén – csökkenti a csoportok között meglévő konfliktusokat. A kisebbségi helyzet kondicionálja az identitást. A kettős kötődés létrejötte csak egyfajta válaszreakció a kisebbségek identitását érő kivívásokra. A kisebbségi státus megélésére ezenkívül – egyéni és csoportszinten, sőt generációs különbségekkel – többféle lehetséges válaszreakció létezik. Konfrontációs helyzetben, sérelmi pozícióban, erőszakos asszimilációs szituációban a kisebbség immunreakciója a többségtől való elhatárolódás, lojalitása megvonása, a kisebbségi csoport kohéziójának megerősítése és kisebbségi identitásának értékként való tételezése. A kisebbség ugyanúgy kidolgozza saját, a többségre vonatkozó negatív sztereotípiáit és működteti előítéleteit. Totalitariánus intézmények hatására egyénileg és csoportosan is bekövetkezhet az önfeladás. A dominanciára adott egyéni válasz azonban nem mindig követi a saját csoport mintáit. Válaszreakció lehet az elszakadás a kisebbségi csoporttól és az asszimilálódás: a többséghez való hasonulás, értékeinek, mintáinak elfogadása, ami végső soron szintén önfeladáshoz és csoportelhagyáshoz vezet.

A magyarországi németekre a többségi magyarokkal szemben a konfliktusok elkerülése és a kompromisszumok keresése a jellemző, annak ellenére, hogy ezt a csoportot is megbüntették, erőszakosan asszimilálták, diszkriminálták és kirekesztették. A magyar nemzet születésének idején átélték a „magyar kulturális típus” dominanciáját. Pozitív etnikai jegyeiket lenézték, s míg a magyar többség még hosszútávon sem tette magáévá a sváb parasztok munkakultúráját, munkaszervezését, felhalmozó, előre tervező életmódját, addig a sváboktól asszimilációs kényszerpályákat kijelölve rövidtávon követelte meg a többség értékeinek átvételét. Sérelmi helyzetben a svábok megerősítették kisebbségi identitásukat, de sohasem következett be a csoportos önfeladás. Ez a kisebbség nagyon büszke és öntudatos. Bár az asszimilációnak nem tudtak ellenállni, csoportelhagyásra a legritkább esetben került sor. Úgy próbált alkalmazkodni, hogy közben igyekezett megőrizni etnikai szubsztanciáját. Ennek a folyamatnak az eredménye a kettős identitás.

A csoporttagság és az a tudás, amelyet az aktor saját csoportjáról birtokol, meghatározza a csoport önképének értékelését. Ahogy a saját csoportról, az ingroupról és az outgroupról alkotott kép összehasonlításra kerül, abból következtetni lehet az interetnikus kapcsolatok minőségére. A svábok a magyarok megítélésében a több száz éves együttélés során negatív és pozitív tapasztalatokat egyaránt szereztek. Történelmi időszakonként változik, hogy mikor melyik előjelű sztereotípiacsoport meghatározó. Az értékelt tulajdonságok elsősorban arra vonatkoznak, hogy a többségi magyarság pozitívan vagy negatívan viszonyult kisebbségi csoportjukhoz. Ezen kívül fontos a munkához és a kikapcsolódáshoz való viszony.

Az etnocentrikusan szerkesztett konstitutív szabályok a közösség zártságának idején minden vonatkozásában áthatották a csoporton belüli és a csoportközi interakciókat és szigorú normakövetést követeltek. Meghatározták, kivel hogyan lehet és kell viselkedni, kivel lehet

szóba állni, kivel lehet házasodni, kivél játszhatnak gyermekeik és kivel nem. Az önmegtartó csoportnormák nehezen tűrték el az idegenek beszivárgását a faluba. A csoportnormák lazulásával, mobilizált közösségek második és harmadik generációja azonban már nem tartja magát ehhez a merev szabályrendszerhez.

Érzelmi viszonyulás tekintetében és figyelembe véve, hogy többségi vagy kisebbségi pozícióból ítélik meg a helyzetet, a svábok a magyarok különböző csoportjait különböztetik meg. A skála az elfogadástól a teljes elutasításig és a gyűlöletig terjed. Hierarchikus rendben az élen a többségi magyarok, köztük is a közös vallásúak állnak, azok, akik már a második világháború előtt is a sváb falvakban éltek. A hierarchiában ezután a Szlovákiából lakosságcserével Magyarország érkezett magyarok állnak. Azok a magyarok, akik szintén 1945 után kerültek a falvakban a belső migrációs folyamatok következtében, nem élveznek olyan presztízst, mint azok, akikkel hosszabb ideje éltnek együtt. A hierarchiában a bukovinai székelyek következnek. Ma már nincs nyílt ellenségeskedés svábok és magyarok között, de azt számon tartják, hogy ezek a családok foglalták el a kitelepített és összeköltöztetett svábok házait és vették el vagyonukat.

Interetnikus kapcsolataikat a magyarokkal szemben eredendően azonban a felekezeti alapú kettősség jellemzi. Például a katolikus svábok sokkal inkább tartanak pozitívnak egy házasságot egy katolikus magyarral, mint egy protestáns svábbal. A vallás a nem falubeli svábok között is határt húz és ez a tény a más vallású svábokat is az „ők" kategóriájába sorolja.

A magyarországi németek tradicionálisan nem alakítottak ki bensőséges kapcsolatokat más magyarországi sváb csoportokkal, akikkel magyar nyelven érintkeznek. A kisebbségi törvény adta egységesülési folyamatok eredményeképpen azonban egyre több alkalom és lehetőség nyílik az etnikai reprezentációra, a svábok faluközi találkozóira.

A svábok nemzeti tudatosság tekintetében magyarok. A kettős kötődés, a mindennapi tudás közös tere, az életszínvonal, a félkészültség, a szaktudás változóit figyelembe véve a svábok közelebb állnak a magyarokhoz, mint németekhez.

„Az etnikai hierarchia flexibilis kognitív séma, amelyen belül az etnikai különbségek a kontextustól és az outgroup definiálásától függenek" (Hagendoorn 1995: 209). Szirmay Antal 1804-ben megjelent Hungaria in Parabolis c. műve arra utal, hogy a közfelfogásban a németeket a többi Magyarországon élő, szinte kizárólag negatív sztereotípiákkal illetett idegen ajkú nemzetiségtől eltérően pozitívan ítélték meg és befogadásukra a magyarok nyitottak voltak:

> „Nem erőszakkal jöttek ők közénk, hanem mi, magyarok hívtuk őket, és megosztottuk velük testvérként földjeinket, szőleinket, kenyerünket. Nekik adtuk lányainkat, ők meg nekünk az övéiket, és vérünk a vérükkel keveredett. ők tehát a szomszédaink honfitársaink, asztaltársaink."(idézi Katona 1996: 63).

A háború utáni magyar-sváb ellenséges viszonyt ma már feledve a magyar közgondolkodásban a többségi magyarság és a magyarországi kisebbségek viszonylatában a svábok a legelfogadottabbak. A csoporthierarchiában kétségtelenül ez a kisebbség vezet. A többségi magyarsággal való kapcsolattartás mindennapi dimenzióit átmetszik az érdekazonosságok, gazdasági, infrastrukturális, biztonságpolitikai, katonai, egészségügyi, stb. problémák. A svábok minden olyan kérdésben magyarok, amelyek létbiztonságukat, gazdasági, politikai és társadalmi helyzetüket illeti. Ezt láthattuk a gazdasági, politikai és társadalmi tematizáció esetében. A sztereotipizáció és az etnikai hierarchia között kapcsolat mutatható ki, amely a másik csoport létszámától, tagjai munkamegosztásban elfoglalt helyétől, a kulturális különbözőségek mértékétől, és a befogadó társadalomhoz való adaptálódás érzékelésétől függ. A svábok szerint valamennyi magyarországi kisebbségi etnikumot figyelembe véve az etnikai hierarchiában az első helyen

állnak, ami azt jelenti, hogy Lázár felmérésében a többségi magyarok szerint nekik a legjobb a kapcsolatuk a többségi magyarsággal (Lázár 1983, 1995). Ennek okát részben asszimiláltságukban, részben egyenlő fejlettségükben, hasonló gondolkodásukban vagy abban látják, hogy „mi [értsd svábok és magyarok] hasonlítunk leginkább egymáshoz". Outgroup kapcsolataikat tekintve minden generáció megegyezett abban, hogy azok a többségi magyarsággal a legjobbak; azon a véleményen vannak, hogy a magyarok egyénenként és csoportként egyaránt befogadták őket és pozitívan viszonyulnak hozzájuk. A befogadó magyar környezet oldaláról szemlélve a svábok puritánsága mint a „svábok örömtelen harácsolása", „életük belső elsivárosodása" jelent meg (vö. Andrásfalvy 1973, 1988). Szorgalmukra, takarékosságukra vonatkozó tipizációk a mai napik fennállnak, de negatív tartalmukat elvesztették. A németek kedvező tulajdonságokkal és a legmagasabb a presztízzsel rendelkező pozitív vonatkoztatási csoportként jelennek meg, akiket a magyarok munkatársként, szomszédként és barátként is szívesen fogadnak el (vö. Lendvay és Szabó 1994).

9. Önkormányzatok

1994-ben, az első kisebbségi önkormányzati választáson 160 német önkormányzat alakult meg. 1998-ban 271-re emelkedett az önkormányzatok száma; Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megye kivételével minden megyében létrejöttek a német kisebbségi önkormányzatok. 2002-ben 348 német kisebbségi önkormányzatot választottak országszerte és minden megyében alakult német kisebbségi önkormányzat. A legnagyobb növekedés Baranya, Pest, Tolna, és Veszprém megyében mutatható ki. Ezennel Heves megyében is alakult egy német kisebbségi önkormányzat.

14. táblázat. Önkormányzatok alakulása a kiemelt megyékben[315]

Megyék	1998	2002
Budapest	23	23
Baranya	56	85
Bács-Kiskun	17	23
Fejér	15	16
Győr-Moson-Sopron	10	11
Komárom-Esztergom	16	20
Pest	33	37
Veszprém	36	43
Tolna	26	34

Az 1998-as választások után a 30 településen kisebbségi önkormányzat alakult át települési kisebbségi önkormányzattá. Ezekben a falvakban a polgármester és az önkormányzati képviselők a német kisebbséghez tartoznak. 2002-ben 33 településen működik átalakult kisebbségi önkormányzat és közvetett kisebbségi önkormányzat.

[315] Forrás: Kisebbségi Hivatal, Csipka-Mayer 2002

A Magyarországi Németek Országos Önkormányzata (Landesselbstverwaltung der Ungarndeutschen, LdU) tagjainak száma 53. Az országos önkormányzat alapszabály szerint azokban a megyékben, ahol legalább négy német kisebbségi önkormányzat működik, megyei önkormányzati szövetséget lehet létrehozni. E szövetségek koordinálják a megyében működő kisebbségi önkormányzatok tevékenységét és képviselik a megyében élő németek és a működő kisebbségi intézmények érdekeit. Az előző választási ciklusban megyei önkormányzati szövetségek működtek a kiemelt megyék, valamint Budapest mellett Békés megyében. 2002-ben a kiemelt megyék és Budapest mellett Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, és Békés megyében jöttek létre megyei szövetségek. Somogy megye Baranyához, Csongrád megye Bács-Kiskunhoz, Nógrád megye Pest megyéhez társult, valamint Vas és Zala megye alkotnak egy megyei szövetséget.

Az LdU mellett 14 regionális iroda segíti a településeken működő kisebbségi önkormányzatokat. Mint fentebb említettük, az LdU politikai tevékenysége mellett könyvkiadói tevékenységet is folytat, kiemelten kezeli az oktatás és a kultúra megőrzésének kérdését.

Az önkormányzatok elsődleges feladata a magyarországi németek érdekképviselete, de politikai tevékenységük mellett a kisebbség kulturális életét is segítik. A tánchagyományok átadására, tanítására az önkormányzatok rendszeresen tartanak tanfolyamokat, nyáron olvasó, zenei és tánctáborok szervezésére kerül sor. Ezen kívül további kulturális rendezvényeket megrendezésében is segítséget nyújtanak, illetve anyagilag is támogatják azokat. A német kulturális csoportokat tömörítő Magyarországi Német Kulturális Csoportok Országos Tanácsának (Der Landesrat Ungarndeutscher Kulturgruppen) elnöke tagja az LdU Kulturális Bizottságának. Ez a szervezet 500 énekkart, zenekart és tánckart fog össze.

Az LdU anyagilag is támogatja a németek kulturális tevékenységét, mint az identitás megőrzésének egyik fontos bázisát Ugyanakkor azon fáradozik hogy átvegyen a magyar államtól nemzetiségi intézményeket, mint pl. a tatai múzeum, a szekszárdi Német Színház, vagy a pécsi magyar- német nyelvű Iskolacentrum. (Ungarisch-Deutschsprachige Schulzentrum).

Az LdU 2003-ban 140 millió forint állami támogatást kapott. Az egyes kisebbségi önkormányzatok éves állami normatív támogatása 2003-ban 680 ezer forintot tett ki.

A kultúrpolitika mellett az LdU célkitűzésiben a legfontosabb szerepet – mint az identitás támogatásának és megőrzésének bázisát –, az iskolapolitika játssza. Ezen a téren a két legfontosabb tennivaló, hogy támogassák az iskolák identitásnevelő törekvéseit és az iskolákban megfelelő tankönyveket adjanak a diákok kezébe.

10. Az etnikai identitás állapota

Habermas (1988) szerint a kulturális hagyományoknak (többek között) formális koncepciókat kell a társadalom és az egyén számára rendelkezésre bocsátania. Mindamellett teret kell hagynia a differenciált érvényességi igények számára és lehetőséget kell biztosítani ahhoz, hogy a hagyományból táplálkozó értelmezéseket meg lehessen kérdőjelezni és újra lehessen értékelni. Az harmadik generáció a rendelkezésére álló hagyománykészlet megkérdőjelező és újraértékelő szelektálásával az etnikai identitás tartalmára vonatkozóan tulajdonképpen új érvényességi igényt jelent be. Az etnikai hovatartozást a veleszületett származási adottságok és a megrostált kultúraelemek működtetése nem kizárólagosan garantálják; az etnikai identitás társadalmilag és gazdaságilag meghatározott folyamat szituatívan megnyilvánuló termékévé válik. Ebben a folyamatban az egyén a társadalmi kommunikációban és interakcióban számára felkínált lehetőségek közül maga választja meg és alakítja ki etnikai hovatartozását és identitását. A határok átrendeződnek, jellegük megváltozik aszerint, hogy ki kivel, mivel és milyen mértékben akar azonosulni, illetve kitől és mitől kíván elhatárolódni. A közösség fennmaradását a katolikus

vallás és az átöröklődött munkához való viszony, illetve erősen pozitív önértékelésük segítette. A munkakultúra és a munkához való viszony évszázados követési mintái az etnocentrikus világlátás keretében egyfajta etnikai ideologikum szintjére emelkedtek.

Az identitáshatárok ugyanakkor állandó változásban vannak, régiek omlanak le, s keletkeznek helyette újak. Identitást meghatározó elemek gyengülnek meg, tűnnek el, míg mások – mint helyettesítő elemek –, megerősödnek. Az etnikai identitás folyamatosan változó, újra meg újra konstituálódó tartomány. Elemkészletében azok az elemek maradnak akárcsak időlegesen stabilak, amelyek az identitáskonstrukción belül funkciót töltenek be és identitásigényeket elégítenek ki. Ezeket az adott generáció szokássá emeli, és a tradícióként átörökíti. Az etnikai identitás határainak konstituálódása tehát befejezetlen, állandóan mozgásban lévő folyamat. A változások tempója és minősége függ a csoportokra jellemző tradicionális jegyek beágyazottságának stabilitásától, a tradícióhoz való kötődés erősségétől, a mobilizációra való szándéktól és képességtől, valamint a környezet viszonyulásától. A családtörténeti interjúk tanúsága szerint a svábok etnikai identitása a csoporttagság vállalásán túl a magyarok és a svábok közötti csoportjegyek látható, érzékelhető, tapasztalható és a sztereotipizációban megnyilvánuló különbségein, a „mi" és „ők" közötti merev határ fenntartásának következménye volt. Az etnikai identitás fenntartásában a csoporttagság ma is jelentős szerepet játszik, de ezen felül az identitáselemek generációs átrendeződése, a vegyes házasságok és az asszimiláció által átjárhatóbbá tett határok következtében az etnikai identitást elsősorban nem a többi csoporttól elválasztó határ élteti; sokkal inkább a határ azonosulásra alkalmas tartalmának, a határon belüli tradíciók működtetésének az eredménye. A határon belüli, a másság manifesztálására szolgáló kulturális repertoár eltérő tartalmakat, gondolkodásmódokat jelöl és szubjektíve kijelöli az etnikai közösség határát is. Ma sokkal inkább határ tartalma választ el, mint a határ fenntartása. A korábban átjárhatatlan csoporthatár kérdését vizsgálva az a következtetés vonható le, hogy a határ szilárdsága, illetve. átjárhatósága, azaz a megkülönböztetés mértéke és a csoporthatárokat kijelölő elemek fontossága generációnként és határjelekként eltérő mértéket mutat, s eszerint strukturál. Az etnikai identitás változó tartalma a csoport határának kijelölésére nézve azzal a következménnyel jár, hogy nincs egyértelműen megvonható stabil határ, csak határok vannak, amelyek állandó mozgásban vannak és generációsan jellemző más-más súlyú határkijelölő elemekkel rajzolhatók körül. A határok közötti átjárás egyfajta átváltozást is jelent és ez összefüggeni látszik az identitásnyilvánítás szituativitásával, ill. az interakciók által előhívott követelményeknek való megfelelés szándékával. Az etnikai identitás az etnikai csoport nyomásának, integráló erejének hatására mintakövetés során alakul ki és egy feltétlen kölcsönös kapcsolat révén manifesztálódik. Az etnikai identitás erőssége nem független egyén és csoport kölcsönhatásától, a kölcsönös kapcsolatok függvényében megjelenített kulturális mintáktól, amiket a csoport az egyén számára felkínál. A csoport objektív szimbolikus formáival való szubjektív azonosulás hozza létre a csoporttal való azonosulás érzését, és ezzel együtt a csoporttagság vállalásának tényét. A csoport az etnikai identitás megformálódásának és reprezentációjának helyszíne és biztosítéka. Simmel (1973) szerint a csoportoknak a bennük élő egyénekkel szemben viszonylagos öröklétük van; túlélik megjelenésüket és eltűnésüket. Éppen ezért fontos, hogy az etnikai csoport hozzá tudjon járulni az egyén életének orientálásához annak érdekében, hogy megtartsa a csoport számára. A sikeres megtartás feltétele azonban a csoporttagok számára elfogadható orientáló koncepció. „Az etnikai csoport fennmaradásához leginkább olyan szubjektív elemek szükségesek, mint az emlékek, értékek, jelképek, mítoszok és hagyományok" (Smith 1995: 32). Ezeknek a fennmaradást biztosító jegyeknek a megőrzése, átörökítése, naprakészen tartása és működtetése a kollektív különbözőség és küldetés felfokozott tudatával rendelkező értelmiségiek és mások aktív közreműködése révén Dunabogdányban biztosítottnak látszik. Csoportszinten az etnikai lét megőrzésének bázisát Dunabogdányban az első generáció jelenti; újrafelfedezésének, továbböröklésének és éltetésének bázisát pedig a második és a harmadik generációhoz tartozó lokálpatrióták jelentik, értelmiségiek és nem értelmiségiek.

Bibliográfia

ALLPORT, W. Gordon 1977. *Az előítélet*. Budapest: Gondolat.

ANDRÁSFALVY Bertalan 1973. Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj* 27(8):105110.

ANDRÁSFALVY Bertalan 1988. Die kulturelle Anpassungsformen der Ungarndeutsche. *Neue Zeitung* 5:7; 6:7; 7:7.

BELLÉR Béla 1981. *A magyarországi németek rövid története.* Budapest: Magvető.

BINDORFFER Györgyi 1997. Nyelvében él az etnikum. Identitás, nyelvi és kulturális reprezentáció egy magyarországi sváb faluban. *Szociológiai Szemle* 2: 125-141.

BINDORFFER Györgyi 1998. No Language, no Ethnicity? Review of Sociology. Special Issue. 143-157.

BINDORFFER Györgyi 2001. *Kettős identitás: Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet

CSEPELI György 1987. *Csoporttudat – nemzettudat*. Budapest: Magvető.

CSIPKA Rozália – **MAYER** Éva (szerk.) 2002. *Kisebbségek Magyarországon 200-2001*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.

DEMETER-ZAYZON Mária 1992. Nyelv-kultúra-történelem: Nemzetiség-specifikus ismeretek a Komárom-Esztergom megyei németeknél. *Honismeret* 5: 14-20.

DEMETER-ZAYZON Mária 1993. *Öntudatosodás és önfeladás között*. Nemzetiségszociológiai vizsgálatok Komárom-Esztergom megyei németek és szlovákok körében. Tatabánya: Komárom-Esztergom megyei Önkormányzat.

GILES, H. – **BOURHIS**, R. Y. – **TAYLOR**, D. M. 1977. Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. In H. Giles (szerk.) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. New York: Academic Press. 307-347.

HABERMAS, Jürgen 1988. *Theorie des kommunikativen Handelns. Band I. Frankfurt/Main:* Suhrkamp Verlag.

HAGENDOORN, Louk 1995. Intergroups Biases in Multiple Group System: The Perception of Ethnic Hiearchies. In W.Stroebe-M.Hewstone (szerk.) *European Review of Social Psychology*. Volume 6. New York: Wiley & Sons, Ltd. 199-228.

HALTMAYER, J. 1987/1988. Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. *Südostdeutsches Archiv*. 30/31:29-39.

HERMAN J. – **IMRE** Samu. 1987. Nyelvi változás, nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* 7/8: 513-531.

HOÓZ István – **KEPECS** J. – **KLINGER** András 1985. *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban.* Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.

HUTTERER, Claus Jürgen 1961. Hochsprache und Mundart bei den deutschen in Ungarn. In C. J.Hutterer-R.Grosse *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen.* Berlin: Adademie Verlag. 33-71.

HUTTERER Miklós 1973. A magyarországi német népcsoport. In Ortutay Gy. (szerk.) *Népi kultúra – Népi társadalom*. Budapest: Akadémiai. 93-117.

HUTTERER Miklós 1975. Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In Balassa I.-C.Klotz,- Manherz K. (szerk.) *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen.* Budapest: Néprajzi Társaság. 11-33.

KATONA J. 1996. Nemzeti sztereotípiák és a néprajz. In Katona J.-Viga Gy. (szerk.) *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum. 59-66.

KISS Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

KNÁB Mihály 1996. *A dunabogdányi Általános Iskola története.* Kézirat.

KNIPF Erzsébet – **ERB** Mária 1998. Sprachgewohneheiten bei den Ungarndeutschen (In Maherz K. (szerk.) *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutsche*. Budapest: Ungarische Ethnographsiche Gesellschaft. 138-146.

KOMLÓSI-KNIPF, Erzsébet 1996. Kétnyelvűség és identitás a magyarországi németek körében. *Kisebbségkutatás* 3:291-292.

KRISCH, Magdalena 2002. *Ungarndeutscher Julturführer*. Sopron: Escort '96 Könyvkiadó és Könyvterjesztő BT

LANSTYÁK István 1994. Az anyanyelv és a többségi nyelvoktatás a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Régió* 4:90-116.

LÁZÁR Guy 1996. A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből.* Budapest: Osiris – MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport. 9-115.

LENDVAY Judit – **SZABÓ** Ildikó 1994. Zárt karokkal. Kisebbségkedvelés. *HVG.* ápr. 29.

KSH. 1993. *1990. Évi napszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként, 1980, 1990*. Budapest: KSH 1993

KSH. 2002 *2001 évi Népszámlálás.* Budapest: KSH.

MANHERZ Károly 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai.

MANHERZ Károly 1981. A magyarországi németek néprajzkutatásának áttekintése. In Eperjessy E.-Krupa A. (szerk.) *II. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencia.* Budapest: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya. 635-649.

MANHERZ Károly 1982. *A magyarországi német nemzetiség néprajzáról.* Budapest: TIT.

MANHERZ Károly 1983. *Die Ungarndeutschen und ihre Wissenschaft.* Budapest: TIT.

MANHERZ Károly 1989. Az idegen anyanyelv. *Magyar Nemzet* jan. 14.:9.

MIRK Mária 1995. Német nemzetiségi nyelvhasználat Pilisszentiványon. *Régió* 3:44-64.

MOLNÁR Éva 1993. Te tót (német) vagy! – mondta anyám magyarul. *Régió* 1:134-149.

MOLNÁR Éva – **RADÓ** Péter – **TARJÁN** G. Gábor 1990. Nagybörzsöny. Egy község múltja és jelene. In Tarján G. Gábor (szerk.) *Együttélés. Tanulmányok a Pest megyei nemzetiségek köréből.* Budapest: Pest megyei Tanács VB. 67-306.

PATAKI Ferenc 1988. *Közösségi társadalom – eszmény és valóság.* Budapest: Kossuth.

PUKÁNSZKY Béla 2000. *Német polgárság magyar földön.* Budapest: Lucidus Kiadó.

RADÓ P. 1991. *Asszimiláció és nyelvhasználat. (Nemzeti kisebbségek Magyarországon).*

Budapest: Citoyen Kiadó.

ROMAINE, Susab 1989. *Bilingualism.* New York: Blackwell.

SEEWANN, Gerhard 1991. Das Ungarndeutschtum 1918-1988. In E.Hösch-G.Seewann (szerk.) *Aspekte ethnischer Identität.* München: Oldenburg Verlag. 299-323.

SEEWANN, Gerhard 1992. Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe. In Uő. (szerk.) *Minderheitsfragen in Südosteuropa.* 139-155.

SIMMEL, Georg 1973. *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok.* Budapest: Gondolat.

SMITH, Anthony D. 1995. Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok? In Bretter Z.-Deák Á. (szerk.) *Eszék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány Kiadó. 27-51.

TILKOVSZKY Lóránt 1989. *Hét évtized a magyarországi németek történetéből –1919-1989.*

Budapest: Kossuth

VÁMOS Ágnes 1998. *Magyarország tannyelvi atlasza.* Budapest: Keraban Kiadó

WAGLEY, Ch. – **HARRIS**, M. 1958. *Minorities in the New World.* New York: Columbia University Press.

A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen Csolnok – Véménd

1. Bevezetés

A 2002-2005 között Csolnokon és Véménden folytatott identitáskutatás előzménye egy 1993-1996 között Dunabogdányban folytatott vizsgálat volt, melynek során a kettős identitás konstrukciójának etnikai és nemzeti dimenziójának alakulását, a különböző identitáselemek szerveződését és egymásra hatását, valamint reprezentációs módjait kutattam. Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a 300 éve a többségi magyarság között élő magyarországi németek, vagy ahogy sokuk még ma is önmagát és csoportját nevezi, svábok, etnikai identitástudatuk generációs különbségeket felmutató megőrzése mellett a többségi magyarságtól bizonyos outgroup-viselkedésmintákat, értékeket, attitűdöket, valamint kulturális elemeket vettek át és ezek internalizálásával, ill. érzelmi beépítettségén keresztül azonosultak a magyar nemzeti érték- és érzésvilággal; következésképpen magyar nemzeti identitásuk alakult ki. A magyarországi németek etnikai csoportja korántsem egységes alakzat. A történelmi fejlődés során ez a kisebbség nem alakult egységes nyelvű, homogén kultúrájú egységgé.[316] A második világháború előtt a svábok zárt falusi közösségeikben döntően földműveléssel foglalkoztak. Sorsuk a háború után a falvak zártságának feloldódása következtében a mobilizáció és ezzel párhuzamosan az asszimiláció irányába mutatott. Csoportjaik elkülönült nyelvi fejlődése, valamint a centrumban, vagy annak közelében, ill. a periférián való elhelyezkedése felvetette bennem azt a gondolatot, hogy vajon a kettős identitás Dunabogdányban tapasztalt konstrukciója más falvakban ugyanazt a szerkezetet mutatja-e. Elméleti keretként abból a korábban felállított elméleti feltevésemből indultam ki, amely szerint a kettős identitás olyan identitásalakzat, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának történetileg változó, generációs eltéréseket és érvényességeket felmutató megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internalizálja és érzelemileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak vagy csak részben találhatók meg benne. A kettős identitás konstrukciója egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni és pótolni képes elemeiből áll, s állandóan változó erősséggel, de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba annak ellenére, hogy mindkét identitástudatba alapvetően belekódolt elem a másság és az exkluzivitás (Bindorffer 2001: 11).

A kutatás során mind a két településen megvizsgáltam az etnikai identitás történelmi alakulását, jelenlegi állapotát, harmonikus és konfliktusos megnyilvánulásait, valamint igyekeztem kideríteni, hogy milyen etnikai identitást meghatározó elemek játszanak közre az etnikai identitáskonstrukció alakításában és fenntartásában. Már korábbi, dunabogdányi vizsgálatom során kiderült, hogy az etnikai identitás elemeinek súlya, és fontossága nemzedéki eltéréseket mutat, és más-más kombinációs alakzatot képez. A kutatás itt is kiterjedt a névhasználatra, a csoporttagságra, az anyanyelv használatára, a kulturális hagyományokhoz való kötődésre és azok megőrzésének, átörökítésének módjaira, valamint őrzésére, továbbá az etnikai csoport határainak felmérésére. A nemzeti identitás, ill. a magyarsághoz való tartozás kérdéskörét

[316] Vö. Hutterer 1975, Seewann 1992, Bindorffer 2001.

ezennel elsősorban lokális megvilágításba helyeztem. Az asszimilációs és disszimilációs tendenciák felmérésekor ugyancsak a lokális, településszintű, ill. régiós interakciókra koncentráltam.

Az adatok gyűjtése klasszikus kulturális antropológiai, valamint szociológiai módszerekkel folyt. A résztvevő megfigyelés mellett mélyinterjúkat készítettem, melyek elemzése alkotja az adatbázis törzsét. A corpus feldolgozása során az összehasonlító módszert alkalmaztam.

A feldolgozáshoz a megkérdezetteket három generációs csoportba osztottam. Az első generációba soroltam az 1945 előtt születetteket. Ebben a generációban mindenki a svábot nevezte meg anyanyelvének és származásának. E generáció alapélménye a kitelepítés és a háború utáni kötelező átállás a magyar nyelvre, a tradicionális normák megrendülése, és az intragenerációs mobilitás lehetősége. A második generációba az 1945-1965 között születettek kerültek. Ennek a generációnak alapélménye a nyelvi kettősség, a továbbtanulás a felsőoktatási intézményekbe, és az intergenerációs mobilitás és egyfajta nemzetiségi kultúravesztés. A harmadik generációt, amelynek tagjai 1956 és 1985 között születtek, a sváb anyanyelv elvesztése, valamint az ősök kultúrájától való eltávolodás, ugyanakkor e módosított kultúra felé – identitás-visszaállító – visszafordulási kényszer jellemzi.

2. Földrajzi elhelyezkedés, természeti adottságok

Csolnok Komárom Esztergom megyében, a Dorogi szénmedencében, Dorogtól öt, Esztergomtól tizenhárom kilométerre a Janza patak hegyekkel és dombokkal körülölelt völgyében, és a környező domboldalakra felkapaszkodva fekszik.[317] Földrajzi fekvéséből adódóan területe szőlőművelésre mindig is kiválóan alkalmas volt, de a földművelés a kevés sík terület miatt csak keveseknek nyújtott biztos megélhetést. A fő megélhetési forrást a 19. század elejétől kezdve 1979-ig a falu alatt található szénbánya jelentette. A tárnákat azonban az életveszélyes karsztvíz-betörések miatt a hetvenes évek elején bezárták. A település alatt a mai napig kiaknázatlan szénmezők húzódnak. A föld alatt valamikori a bányajáratok, alagutak kötik össze a Csolnokot Doroggal. Mivel a felszíni közlekedés és szállítás körülményes volt, a bányák üzemelésének időszaka alatt a szén a föld alatt jutott el Dorog vasútállomására és a csolnokiak is sokszor a bányavasúttal, a föld alatt érték el a várost. Csolnokot ma csúcsidőben félóránként közvetlen buszjárat köti össze Doroggal és óránként van járat Esztergomba. Dorogra negyedóra, Esztergomba fél óra alatt ér be a busz. Budapestet munkanapokon naponta kétszer átszállás nélkül is el lehet érni. Mivel a faluban alig van munkalehetőség, a lakosság jelentős része ingázik naponta a környező városokba. Azt mondhatjuk, hogy Csolnok Budapest, és az egyre inkább kistérségi ipari és kulturális központtá váló Esztergom közelsége miatt a centrum közelében fekszik.

Véménd ezzel szemben tipikusan a periférián, távol az ipari nagyvárosoktól Baranya megyében fekszik. A Pannon Volán nyolc buszjáratot működtet Mohács és Véménd között. Reggel 9 és 13 óra között egyetlen járat sincs Mohács felé, de Mohácsról délben indítanak egy járatot Véménd felé. Az utazási idő attól függően, hogy a busz bemegy-e Görcsöny-dobokára 40 perc, ill. egy óra. Pécsvárad irányában egyetlen járat van reggel hat órakor, egy pedig vissza délután ¾ 4-kor. Pécset csak átszállással lehet elérni; a napi bejárás tömegközlekedéssel lehetetlen. 1910-ben vasútvonal létesült Bátaszék és Pécs között. A vonalat Pécsvárad és Palotabozsok között 1997-ben a leromlott műszaki állapotok és az

[317] Getehegy, Maggoshegy (Hohchberg), Kálváriahegy (Kalvarienberg), Leégett hegy (Abgebrannter Berg), Kecskehegy (Kasperk).

utaslétszám megfogyatkozása miatt megszüntették. Ekkor még Palotabozsok és Pécsvárad között naponta kétszer lehetett vonattal közlekedni. 2003-ban az egész vonalon leállt a forgalom. A közlekedést „vonatpótló” autóbuszok biztosítják.

Természeti adottságait tekintve Véménd területe kifejezetten alkalmas a mezőgazdasági termelésre; a rendszerváltásig a földművelés és az állattenyésztés, valamint a tejgazdaság nyújtotta a fő megélhetési lehetőséget.

Véménden ma a közintézményeket kivéve gyakorlatilag semmiféle munkalehetőség nincs. 2005 nyarán bezárt az utolsó, mintegy harminc asszonynak munkát adó varroda is. A Bóly RT. privatizálása kapcsán állandó a bizonytalanság, hogy vajon az új malmot megtartják, vagy megszüntetik. Véménd ma a kistérségi centrumoktól is messze, a periférián fekvő, elzárt község. Lakói az M6-os autópályában reménykednek.

3. Történelmi visszatekintés

3.1. Csolnok

3.1.1. Tisztázatlan eredet

Csolnok első írásos említése 1232-ből származik, amely szerint a falu Vathacholnuka néven a Csolt nemzetséghez tartozott, majd 1262-ben tűnik fel a Kolnuk név alatt. Már ekkor híres szőlőtermesztéséről és borkészítéséről. 1263-1531 között a Nyulak-szigeti klarissza kolostor tulajdona. Első templomát 1276 körül építették. Történelme során többször váltott gazdát, hol a budai pasa birtokolta, hol Esztergomhoz tartozott, hol ismét a Margit-szigeti apácáké lett; hol elnéptelenedett, hol ismét benépesült, hol a törökök, hol a császári csapatok uralták.

1685-ben a kamarai biztosok azt jelentették, hogy bejárván Esztergom vármegyét csak kivételesen esetekben találtak emberekre. A falvak többségének csupán a nevét tudták feljegyezni, számos helynek még a földesúr neve is ismeretlen volt. A teljesen elpusztított környéken Buda visszafoglalása után indul meg ismét az élet; a lakosság ekkor kezd vissza- és beszivárogni. Az esztergomi járás falvaiban a visszatelepülés azonban kisebb mértékű volt, mint azokon a területeken, ahol a magyar lakosság túlélte a török hódoltságot. Csolnok ebben a kérdésnek határesetnek tekinthető; a járás falvai közül itt is sokan végigélték a felszabadító háborúkat. A török hódoltság után először a Felvidékről kerülnek református magyarok a településre. 1699-ben bizonyítottan még csak magyarok élnek Csolnokon. 1700-ban 18 családot írnak össze, de etnikai kilétükről nincs feljegyzés. Egyes források szerint (Fekete 1977) a betelepítés Csolnokra 1696-ban, tíz évvel Buda visszafoglalása után kezdődött, más források szerint az első német telepeseket 1714-ben gróf Grassalkovich Antal verbuválta. Mindenesetre a falu mai lakosságának kb. 70 százalékát képező német népesség betelepülése döntő változásokat hozott Csolnokon. 1715-ben a 34 itt élő családból nyolcat németként jegyeznek fel, és ez a szám az egymást követő három betelepülései hullám során egyre növekedett. Státusa szerint 1715-ben 13 családfő jobbágy, 21 pedig kisházas volt. 1731-ben 38 családot számolnak össze. A feljegyzésekben *Keller, Klein, Kraft, Ludwig, Meczler, Muck* és *Strauff* családnevekkel találkozhatunk. Ezek a nevek mára teljesen eltűntek Csolnokról. A jellemzően földműves népesség mellett egy kovácsot, egy szabót, egy csizmadiát és egy susztert írt össze a vármegyei adószedő.

A korábbi református templom a lakossággal együtt a török uralom idején elpusztult. A betelepített németek római katolikusok voltak; betelepülésük után ez a vallás vált uralkodóvá. A római katolikus plébániát 1738-ban gróf Grassalkovich Antal segítségével szervezték meg.

Csolnok korábban a dorogi egyházkerülethez tartozott, ettől kezdve anyakönyveznek helyben. A Nepomuki Szent Jánosnak szentelt plébániatemplomot szintén gróf Grassalkovich Antal építtette az 1700 körül emelt régi templom köveiből 1767-75 között. Oltárképe a védőszentet, Nepomuki Szent Jánost ábrázolja. A II. világháborúban a templom alaposan megrongálódott és elpusztult a település négy kápolnája is. A templomot renoválták, de a kápolnákat nem építették újjá. A másik katolikus templom 1932-ben épült a bányásztelepen, az ott élő bányász-lakosság kezdeményezésére és segítségével. Szent Borbáláról, a bányászok védőszentjéről kapta a nevét.

Az 1738-as pestisjárvány elől a falu magyar lakossága Unyra, Tinnyére és Nagysápra menekül. Grassalkovits 1738-1749 között 400 elzászit telepít Csolnokra, a környező településekre, Kesztölcre, Csévre, Dágra, és Sárisápra pedig nagy számban szlovákokat hív. A telepítés során Csolnokra is került néhány szlovák család. Ezek a családok nevüket *(Szklenár, Klimó, Micsán, Janosek, Sztoján, Janositz, Dlabik)* a mai napig megtartva egy emberöltő alatt elnémetesedtek. A szlovák származás emléke a nevekben megőrződve él tovább, de a ma élő utódok közül mindenki egyértelműen svábnak és sváb anyanyelvűnek tartja magát.

1782-ben tűzvész pusztított a faluban. A lakosság nagy számban települt át a szomszédos, a szintén németek lakta Leányvárra és Dágra. 1785-1786-ban érkezett a telepesek harmadik hulláma. A korábbi Rajna-frank nyelvjárás ekkor került kapcsolatba a bajor nyelvi hatással. A második és harmadik német betelepítési hullámból sajnos nem lehet pontosan megállapítani, hogy az egyes családok melyikhez tartoznak.

A számos és nyilvántartásba nem vett németországi származási hely miatt Csolnok lakosságának eredete nem egyértelműen tisztázott. A több földrajzi területről különböző időkben érkezett, különböző nyelvi dialektusokat beszélő csoportok itt integrálódtak, itt váltak egységes, ugyanazt a tájszólást beszélő „csolnoki" svábbá. Ez az egységesülés tulajdonképpen egy akkulturációs folyamatként fogható fel, amelyben a résztvevők egymáshoz idomultak, átvették egymás szokásait, egymás között házasodtak. A közös katolikus vallás mindenképpen megkönnyítethette és segíthette ezt az alkalmazkodási folyamatot, melynek eredménye egy egységes kultúrájú, ugyanazt a tájszólást beszélő, erős lokális sváb identitású közösség lett.

A származási hely meghatározására Csolnokon is a dialektológiát és a szokásokat hívják segítségül.[318] Bizonyos szokások, mint pl. a húsvéti kerepelés, valamint a kereplőformája és elkészítésének módja viszont felső-bajor eredetet mutat. Az eredetüket keresők nem kapnak segítségek a fennmaradt földrajzi nevekből sem, mert ezeket igen gyakran felváltva a magyarral használták, vagy a magyar nevet a *Mundart* kiejtése szerint mondták ki, vagyis „elsvábosították".[319]

---

[318] Fekete 1977.

[319] Manherz ezt a dialektust nyelvszigeteknek nevezi. A nyelvszigeti dialektusok a regionális kiegyenlítődésen átment dialektusok „szélein" helyezkednek el (1983: 9). Ide sorolja a kizárólag Zebegényben, Dunabogdányban, Kismaroson, Nagymaroson és Csolnokon beszélt, a rajnai frank és dunai bajor nyelvjárások keveredéséből csak a település szintjén kiegyenlítődött dialektust is, amely szókincsbeli sajátosságokban és szókezdő mássalhangzók torlódásában tér el a többi dialektustól.

A *Mundart* alatt a településeken beszélt speciális dialektusokat értik, amelyek a telepesek eredeti nyelvéből Magyarországon több német tájszólás keverékéből alakult ki.

3.1.2. Alapélmény: a bánya

Csolnoknak és a szomszédos Máriahalomnak (Kirwall) 1848-ig azonos volt a földesura: a Vallás-alapi uradalom. Mindkét községben németek éltek. Bár Máriahalomra is jellemző volt, hogy a házasságokat elsősorban a falun belül kötötték, de gyakori volt, hogy Csolnokra házasodtak. A hagyományos paraszti életforma a 19. században Csolnokon megváltozott. Dorog környékén szenet találtak és 1808-ban Csolnokon megindult a szénbányászat. 1815-től termelt a Niklasberg-i akna (Miklósberek); a kor egyik legjelentősebb barnaszénbányája volt. A környékbeliek először a szén szállításában, a földfeletti munkában vettek részt, a későbbiekben a külföldről jött bányászok mellett a földalatti munkába is bekapcsolódtak. Csolnokra így a 19. század első felében jellemzővé vált a bányászkodás, amíg Máriahalom 1945-ig megmaradt paraszti településnek, amelyben a szénbányászat nem játszott szerepet. 1891-ben 1399 német lakta a falut, ekkor volt már a településen postahivatal, postatakarékpénztár.

Csolnokon bányászcsaládok hosszú sorát, bányászok több nemzedékét tartotta el a falu alatt talált szén. Apáról fiúra szállt a mesterség. Nem volt olyan család Csolnokon, amelyik ne adott volna legalább egy bányászt. A bánya megélhetést, helyben lévő munkalehetőséget jelentett; megmentette a falut a tömeges sorozástól, búvóhelyet adott a háború alatt, és a bánya miatt menekültek meg a svábok a kitelepítéstől. A „földanyácska" hasonlattal élve azt mondhatnánk, Csolnok anyácskáját a bánya jelentette. Sváboktól szokatlan, nem a földért, hanem a bányáért áldozták életüket. A temetői emlékmű bizonysága szerint nem egyszer a szó szoros értelmében. A bánya és a bányászélet ott van az emlékekben, a dalokban, a versekben. Itt az első szó nem a kitelepítés, hanem a bánya. Bár több mint húsz éve megszűnt, mégis elevenen él – elsősorban azoknak az első generációs férfiaknak az életében, akik ott töltötték egész életüket.

A község őslakói földművelők, társadalmi státusok szerint zsellérek és jobbágyok voltak saját falun belüli kisiparral, mesteremberekkel. A hagyományos paraszti életforma azonban a 19. század elején jelentősen átalakult Csolnokon. A dorogi szénmedencében folyó geológiai kutatások során 1781-ben a német Rückschuss fivérek Sárisáp közelében, Anna-völgyben barnaszenet találtak. A köztudatban élő felfogás szerint a szén kitermelése azzal kezdődött, hogy 1781. január 27-én a Ruhr-vidékről származó bányász, Rückschuss Antal, megkötötte Krempf Antal bíróval a szénkitermelést engedélyező szerződést. Igazolható, hiteles források szerint a szenet Csolnok határában azonban csak jóval később, 1806-ban találtak, a bányászat pedig 1810 körül indult meg.[320] Mivel Csolnok 1848-ig a Vallásalapi uradalomhoz[321] tartozott, a földterület tulajdonjoga is a Vallásalapé volt; a kitermelők a kitermelés jogát csak bérbe vehették. A tervszerű kiaknázás 1840-ben vette kezdetét, amikor Alois Wiesbach bérelte a bányát. 1861-től kezdve sorra nyíltak a tárnák, mélyítették a régebbi aknákat.[322] Kiderült,

---

[320] Handken Miksa szerint, aki az 1869-ben alapított Magyar Királyi Földrajzi Társaság első igazgató volt, a dorogi szénmedencében minden egyes katasztrális hold 40 ezer tonna szenet rejt magában. A bányászat gazdaságosságát kezdetben nagymértékben hátráltatta a szén dolomitba és mészkőbe ágyazottsága, a bányajogok rendezetlensége, az utak és a vasút hiánya, valamint a bányászat miatt létrejövő karsztvízbetörések állandó veszélye, ami miatt az elhagyott tárnákat homokkal kellett feltölteni.

[321] II. József feloszlatta a szerzetesrendeket; birtokaikat a Vallásalap kezelte. A Vallásalap ügyeit a Magyar Királyi Helytartótanács intézte.

[322] A bányavállalathoz Csolnokon túl Sárisáp, Dorog, Tokod, Mogyorós, Bajót is hozzátartozik. A csolnoki bánya mellett a sárisápi és a mogyorósi a legrégibb, 1800-ban nyitották meg. A megnyitásától kezdve egészen 1931-ig a legnagyobb hozamot a vállalatnak Csolnok hozta.

hogy az egész falu alatt szénmezők húzódnak. A csolnokiak először csak a szén szállításában, a földfeletti munkában vettek részt, a későbbiekben a külföldről, a környékről, közelebbi és távolabbi településekről érkezett bányászok mellett a földalatti munkába is bekapcsolódtak.[323]

A bányavállalathoz tartozó tárnák közül a Csolnok alatt működő tárnák bizonyultak a leggazdaságosabbnak. Csak a falu területén 12 aknán keresztül lehetett leszállni a mélybe. *„Az egész falu alatt szén van. Oligocénkori telep. Nagyon nehéz volt itt dolgozni, mert 26 méterrel a házak alatt már ott a szén. Sokszor fekve, háton fekve, vagy hason csúszva dolgoztunk. Ha nem lenne itt a falu, külszínileg is lehetne fejteni. Volt olyan, hogy a robbantástól megrepedt a templom fala, meg kellett erősíteni. A házakban meg hallani lehetett a lenti kopácsolást”* – mesélte egy idős asszony.[324]

Néhány nagyobb parasztgazdát leszámítva, gyakorlatilag az egész falu a bányából élt, amely kb. 150 évig munkalehetőséget, megélhetést biztosított a lakosságnak. A bánya vonzotta a munkaerőt, a népességszám a szénbányászat fellendülésének idején jelentősen gyarapodott. A bányanyitás hírére magyarok, németek, szlovákok egyaránt érkeztek a településre. Jöttek németek külföldről, Szászországból, a Felső-Rajna vidékéről és az osztrák-jugoszláv határvidékről,[325] a környező településekről, sőt, még Baranyából is. A közalapítványi alap tulajdonát képező, s a kőszénbánya és téglagyár társulat bérletében álló csolnoki barnaszénbányában a hozzátartozó Anna-völgyi bányával együtt 1883-ban 54813 q, 1892-ben, alig tíz évvel később viszont már 496000 q kőszenet termeltek ki. A bánya ekkor már rendelkezett egy három kilométer hosszú szállítópályával is.

A 20. század elején a németek mellett jelentős számú magyar telepedett át az Alföldről. Egyedül-álló férfiak és házaspárok egyaránt érkeztek. 1879 körül a bányánál még csak 429 fő dolgozott. 1898-ban a 1938 főnek ad munkát. 1904-ben a bánya vezetősége fejlesztéseket hajt végre a csolnoki tárnákban. 1905-ben megnyitják az Auguszta aknát, 1910-ben a Teréz, majd a Reimann aknát. 1918-ban elkészül az alagút Dorogig és indul a földalatti kisvasút, a Népes. Vasútvonala nem lévén, a szén a föld alatt, ill. drótkötélpályán jutott el Dorogra, ahonnan továbbszállították. Egyre többen hagynak fel a földműveléssel. A parasztok zöme kezén amúgy is kevés föld volt, a kisházasok számára pedig lét-fenntartási gondjaik megoldására egyenesen megoldást jelentett a bánya megnyitása. Parasztból bányásszá váltak; a legtöbb csolnoki parasztból vájár lett, de mivel a fejtés mellett számos más iparosra is szükség volt, asztalosok, lakatosok, ácsok, villanyszerelők, kovácsok, is kaptak munkát a bányánál. De voltak a csolnokiak között aknászok, robbantók, vágatvezetők, frontmesterek is. A csolnoki iparosítás másra azonban nem terjedt ki; a bányára csak a bányát kiszolgáló kézművesiparok települtek rá. Nagyipar nem alakult ki, a terepviszonyok, a vasút hiánya, a népesség viszonylag alacsony száma nem is tette ezt lehetővé.

A parasztból lett bányászok azonban nem felejtették el a mezőgazdasági munkát sem. A férfiak továbbra is művelték a szőlőt, és a mai napig minden évben elkészítik a maguk borát. *„Nappal föld, éjjel bánya.”* A mezőgazdasági munka dandárját azonban a bányászfeleségek végezték; művelték a kertet, a szőlőt, a félholdnyi krumpli- vagy kukoricaföldet, mert a bányászoknak több nem nagyon volt, dolgoztak a bérelt földön. Emellett napszámba jártak a gazdag nagyparasztokhoz. A férfiak mellett sok asszony is dolgozott a csillék mellett. Az apák mellett fiaik is leszálltak a tárnákba. *„Én 15 éves voltam, mikor először mentem le, de*

[323] A bánya történetéről l. Pál 1981.

[324] Más információk szerint a plébánia fala repedt meg.

[325] Ezt a csoportot krajinaiaknak, *oberkrénccer*eknek, *oberkárjniccere*eknek nevezik.

tizenhatot hazudtam, hogy engedjenek. Hiába, kellett a pénz" – emlékezett vissza egy nyugdíjas.

A csolnokiak emlékeznek rá, hogy a bányában volt szakszervezet, sztrájkot is szerveztek, mert a napi 12 óra földalatti munka mellett vasárnap is dolgozniuk kellett. Agitáltak a szociáldemokraták és egyszer egy gyűlést megleptek a csendőrök, jól elverték a résztvevőket, de nagy munkásmozgalmi akciókat nem tartanak számon. A *Bergarbeiter Verein* által kiadott német nyelvű újságot sokan járatták, de bányászat ide vagy oda, a csolnoki svábok nem vettek részt az alakuló munkásmozgalomban. 1922-ben és 1926-ban ugyan Peyert választják a Parlamentbe, de a politika helyett sokkal inkább érdekelte a csolnokiakat a mindennapi megélhetés gondja. A jól ismert sváb munkatempó, és szorgalom a bányában sem lanyhult. Hiába próbálkozott a világválság után a Független Kisgazdapárt Csolnokon, egyetlen középparasztot tudott csak meggyőzni.

Az állandó vízbetörések miatt 1924-ben bezárták, és homokkal töltötték meg az Auguszta aknát, miközben újabb aknákat nyitottak. Az 1927-es nagy vízbetörés után a Reimann aknát is bezárták. A gazdasági világválság után a harmincas években a bányászok között elvándorlás kezdődött meg francia, német és belga bányák felé.

A harmincas évektől kezdődően a bányavezetés névmagyarosításra szólította fel a bányászokat, németeket, szlovákokat egyaránt. *„Azt mondták, az itt Nagymagyarország, ahol csak magyarok élnek."* Azzal fenyegették a németeket, hogy elvesztik munkahelyüket, ezért tömegesen változtatták meg nevüket. Egy listából választhattak maguknak nevet.[326]

A ma élő első generáció tagjai haraggal emlékeznek vissza a névmagyarosítási kényszerre.

„A két világháború között Horthy követelte a bányánál, hogy legyen magyarosítás. Ez a szlovákokra, németekre, krajinaiakra egyaránt vonatkozott. Azt mondták, aki nem magyarosít, azt kidobják. Jó, hogy semmi se lett belőle, csak fenyegetés volt, de mi azt akkor nem tudhattuk. Sorba álltunk az új neveinkért a községházán, és még fizetnünk is kellett érte."

„Nagy munkanélküliség volt, az emberek féltek, hogy elvesztik a kenyerüket. Volt egy névlista, arról lehetett választani, de a kezdőbetűt meg kellett tartani. A parasztok nem magyarosítottak, ugye ott nem volt függőség."

Végül is a fenyegetést azonban nem váltották valóra, sokan nem magyarosítottak, és mégsem küldték el őket. *„Az én apám az istennek sem akart magyarosítani. Háromszor lehetett volna frontmester, ha magyarosít. Ki ugyan nem rúgták, mert akkor ki hozta volna fel nekik a szenet, de az előremenetelét megakadályozták"*.

A névmagyarosítás „nevünk elvételét" a svábok Csolnokon igen mélyen élik meg; nem hogy nem jelentett asszimilációt, hanem ellenérzések kiváltója és táplálója. Ennek ellenére egyetlen esetről hallottam, hogy valaki visszavette a család eredeti nevét. Az is figyelemreméltó, hogy a svábok gyermekeiknek a 20. század elejétől kezdve magyar keresztneveket adtak.

---

[326] Az első névmagyarosítás nyomaira az 1898-as születési anyakönyvben bukkantam, Binderről Bátira változtatta nevét egy csolnoki. A kényszermagyarosítás idejéig szinte évente lehet találkozni egy-egy névmagyarosítóval. Így születtek a telefonkönyvben ma olvasható magyar műnevek. Pl. Schwertz: Sajtosi, Hofstätter: Honosi, Hű; Hambach: Honosi, Húsvéti, Hercegfalvi, Havasi, Halas, Kappelmayer: Kalocsai, Meinenr: Mosolygó; Mayer: Mártai, Putz: Pétervári, Pénzes; Binder: Pintér, Bérces, Báti; Haas: Halmos, Miédner: Mécsei; Priegl: Perlaki, Quintz: Kőfalvi, Fink: Farnadi, Meck: Mentés, Reichenbach: Regős, Pfluger: Barlangi, Stenger:Szénvölgyi, Buhhardt: Bogár, Budapesti, Békési, Budafoki; Biener: Bérces; Brenner: Belényi, Pétervári; Bauer: Patkós; Drexler: Deák, Dunai, Eichhardt: Erdősi, Edelényi, stb.

Csolnok felekezetileg homogén falu volt, etnikailag azonban németekre, szlovákokra, és magyarokra oszlott. *„Zsidó a faluban csak egy volt, a pék, de az is beházasodott a svábok közé."* A bánya sok embert ideszívott, de bárhonnan, bármennyien jöttek, a döntő többség a sváb népesség maradt. Egy helyi lakos szerint *„hozzánk asszimilálódtak."* A század elején bányászok mellett földművesek, mezőgazdasági cselédek is bevándoroltak Csolnokra, és számos szolgáltató kisiparos is megtelepedett a faluban. Érkezett köztük mészáros, borbély, cipész, csizmadia, szatócs, bognár, asztalos, szabó, kereskedő, kőműves útkaparó, órás. A legtöbb bevándorló egyedülálló német, majd szlovák férfi, akik később itt alapítottak családot és váltak csolnokivá.[327]

Csolnok soha nem volt gazdag falu. A legnagyobb parasztok között említik a Farnadi (Fink) Dlabik, Putz, Binder és Hausknecht családokat. *„Ezeknek a nagygazdáknak 30-35 holdjuk volt, vagy még több. Felmehetett még ötvenre is. A középparasztoknak 15-25 holdjuk volt. Az átlagnak azonban maximum 12 holdja lehetett. Két tehénnel, 3 disznóval, szőlővel és egy présházzal már ez is mutatott valamit. Ahol azonban több fiú volt, egynek már a bányába kellett menni." „A föld aránylag jó itt, csak kevés. De azért sem lehetett nagyobb területet egyben tartani, mert itt nem volt törzsöröklés, össze-vissza örököltek. Csolnokon egy családban 5-8 gyerek is volt. Így aztán az egész határt összeszabdalták, rengeteg nadrágszíjparcella alakult ki. Egy-egy parcella átlag 7-9 méter, de van 3 méteres is. Sokan jártak napszámba a parasztokhoz, a lányokat meg szolgálni küldték. 12-14 évesen már mentek Rákospalotára."*

A parasztok a lakosság egyharmadát jelentették, kétharmad bányász, vagy a bányánál dolgozó iparos volt. Az iparosok között találunk helyi kisiparosokat is. A három réteg nem csupán megélhetési forrásai, de lakóhelye, öltözködése, a szórakozás színtere szerint is elkülönült egymástól. Negyedik rétegként foghatjuk fel a falu értelmiségét, a falu vezetőségét, a papot, a tanárokat, az orvost, a posta-mester, bányamérnököt. Ennek a csoportnak a tagjai falun kívülről érkeztek, magyarok, németek egyaránt voltak közöttük.

„A parasztok nagy lagzikat csaptak, de csak egymás között; nem engedtek bányászt a családba. A parasztlegények külön kocsmába jártak, nem mulattak együtt a bányászokkal. Iparos, bányász paraszt, eszerint különültek el a családok. Felettük állt a falu kisszámú értelmisége." A Rákóczi telepen bányászok és iparosok éltek, nekik ott megvolt a saját kocsmájuk. *„A Strasshoz jártak a parasztok, de az elit, az értelmiség is ide járt. Ki hova járt, más nem mehetett be. Ha mégis, összesúgtak a háta mögött és máris kinyílt a bicska. A Putz kocsmába a bányászok jártak, de a Meixner kocsma közös volt."*

A földműveléssel és állatok tartásával foglalkozó parasztok sokkal gazdagabbak voltak, mint a bányászok. *„Még hintója is volt némelyiknek. Hintóval ment a lakodalmas menet. Szentkeresztre, Péliföldre, a búcsúba is hintóval mentek. Gőgösek voltak, rátartiak."* A bányászok sokszor mentek a parasztokhoz napszámba. *„Mi is mentünk T-ékhez harmadost kapálni."* Ha a bányászok szenet kaptak járandóságba a bányától, azt a parasztokkal fuvaroztatták haza. Az árát ledolgozták, lekapálták, mert készpénzzel fizetni nem tudtak. Előfordult, hogy a parasztok adtak a földjükből a bányászoknak használatra. A bérleti díjat is munkával egyenlítették ki. Parasztok, bányászok között rendszeresek voltak a csúfolódások. A bányászok kecskét tartottak, a parasztok csúfondárosan bányásztehénnek nevezték. Az öregek arra is emlékeznek, hogy a kocsmákban komolyabb összetűzésekre is sor került.

---

[327] A kibocsátó települések mind a környékben vannak: Dorog, Dág, Tarján, Bata, Epöl, Zsámbék, Nyerges. Zsámbék, Esztergom, Üröm, Piliscsaba, Sárisáp, Perbál, Leányvár, Pilisborosjenő.

A parasztok a mai Petőfi Sándor utcán laktak, ez volt a Bauergasse, a leghosszabb utca Csolnokon. József telepen, vagy a Rákóczi telepen csak bányászok laktak.

Elkülönült egymástól falu és a bányászkolónia is. A kolónia eredetileg két részből állt; az Auguszta telepet 1907-1912 között, a Reimann telepet pedig 1922-1923 között építették fel. *„A faluban azt mondták ezekről a házakról: die Kaserne. Kaszárnya. Ezek nyolc- meg négylakásos bérházak voltak, minden lakásban egy szoba, konyha, spájz. Komfort semmi. A lakásokhoz egy kis kert is tartozott. A telepen, a Gregácsban nem csak magyarok laktak. Svábok is mentek ki, mert ott olcsó volt a lakás. A telepi magyarok sváb lányokat vettek el, így is kerültek svábok a telepre, hiába, az összeházasodás a telepiek és a falubeliek között elkerülhetetlen volt, akárhogy tiltották is. A falubeli svábok le is nézték a telepi svábokat."*

3.1.3. A mindennapok rutinja

Nemigen járt el a faluból senki. Hova és minek is mentek volna? Az utak járhatatlanul sárosak voltak, akinek mégis mennie kellett, az begyalogolt Dorogra a vasúthoz. Bánya 3 műszakban, munka a ház körül, tavasztól őszig a szőlőben, napszám a parasztoknál, vasárnap kötelezően templom és kocsma. Fonó nem volt a faluban, nem volt mit fonni. A lányok, asszonyok tollfosztásra, kukoricafosztásra jöttek össze. Vasárnaponként egy-egy lányos háznál találkoztak az egy bandához tartozó fiatalok. De ott voltak a bálok, azokat mindenki nagyon szerette. A mindennapi élet rutinjai, a szokások erős kötelékkel kötötték össze az amúgy foglalkozás és lakhely szerint keresztbe-kasul szabdalt falut. *„Az év azzal kezdődött, hogy a gyerekek elmentek a keresztszülőkhöz boldog új esztendőt kívánni. Emlékszem, mi még a hatvanas években is mentünk a keresztszüleinkhez. A keresztszülő-választás nálunk is öröklődött a családok között. Én a te gyerekednek, te az én gyerekemnek. A lányom a te lányodnak keresztelt, és így tovább. A komaság nagyon erős köteléket jelentett, húsvétkor, karácsonykor mindig megajándékozták egymást és a gyerekeket. Hozták az ajándékot a kolpinglben és igyekezett mindenki túltenni a másikon. Többet kaptak a keresztgyerekek, mint a sajátok"* – emlékezett vissza egy értelmiségi.

„Sokat dolgoztunk, de azért volt sok jó is az életünkben. Bálok, májusfaállítás. Hamvazó szerdáig minden héten volt valahol bál a faluban. Iparos bál, ilyen bál, olyan bál, mindenkinek a saját kocsmájában. Aztán húsvétkor locsolóbál. Május 16-án volt mindig a búcsú Nepomuki Szent János tiszteleté-re. Ez inkább családi ünnep volt. Úrnapon körmenetet tartottunk, öt sátrat állítottunk. A sátrat az ott-honmaradt fiú kötelessége volt zöld levelekből felállítani. Minden ablak kidíszítve, gyertyák, az út felszórva virágszirmokkal. A menetet zenekar kísérte, Istenem hol van ez már! Augusztus 20. is vallási ünnep volt, úgy hívtuk: a Stefáni."

A falu társadalmi életében fontos szerepet játszottak az egyesületek. 1913-ban alakult meg Temetkezési majd a Rózsafüzér Egyesület. Az asszimilálás egyik eszköze a kötelező leventeoktatást volt, amit Könözsi és Garamszegi tanítók hoztak létre az 1926-ban az Auguszta telepen. Itt a fiúkat magyarul tanították. Ennek tudható-e be, vagy másnak, de a csolnoki fiatalok inkább a magyar hadseregbe kívánkoztak, mint a németbe.

1927 jött létre az *Ungarndeutsches Volksbildungsverein* helyi szervezete, 1930-ban a polgári védelem, 1932-ben a bányászok Szent Imre Levente Egyesülete, majd 1939-ben az Önkéntes Tűzoltóság.[328]

Más német településekhez hasonlóan Csolnokon is a falubeliekkel kötendő házasságot preferálták, de a be- és kiházasodások azért előfordultak; Márihalom, Tarján, Tokod, Dág,

[328] Juhász 2004

Leányvár, Perbál, Várpalota, Acsa, Vörösvár, Bicske, Esztergom Zsámbék, Sárisáp nevével találkozhatunk leggyakrabban az anyakönyvekben. A házasságkötési szokásokról ezt mesélte egy asszony: *„Nálunk úgy volt, hogy a férjem eljött elkérni. A fiúnak egyedül kellett jönnie. Volt, ahol a szülők választottak, de mi már nem nagyon akartunk szót fogadni. A szülők azt nézték, hogy kinek milye volt, biztosítani akarták a gyerekük jövőjét. Paraszt a paraszthoz, föld a földhöz. Így volt. Ha megegyeztek, a szülők megbeszélték, hogy hogyan legyen az esküvő, és a lakodalom, mert a lagzit akkoriban mindig háznál tartották."* A lánykérésnek időben meg kellett történni, hogy a lakodalomig mindennel elkészüljenek. Szakácsnőket kellett biztosítani, zenekart megrendelni. Háború előtt szóba sem jöhetett, hogy egy parasztlány például bányászfiúhoz menjen férjhez. Egy bányász családból származó asszony mesélte: *„Egy parasztfiú akart nekem udvarolni. Az anyja azt üzente nekem, hogy ha egy lange ackert örökölnék, akkor elvehetne a fia."*

Csolnokról került katona a magyar hadseregbe, a *Wehrmacht*ba és az SS-be is, de a bánya miatt a legtöbben mentességet kaptak a katonaság alól. *„Nem akartunk mi menni, de besoroztak. Németek voltunk, ennek ellenére mégis inkább a magyar hadseregbe mentünk volna. Én leginkább a Hunyadi páncélosokhoz szerettem volna menni. Talán, mert mi nem olyan németek vagyunk. Magyar németek. Vagy magyar érzelmű németek? De senki nem kérdezte, hova akarsz menni. Amikor háború után hazajöttem, azt mondták, ha lemegyek csillézni a bányába, akkor nem lesz belőle bajom. Mintha én akartam volna Wehrmacht katona lenni!"* Kb. 18-20 fő önként ment az SS-be. A *Volksbund*nak a visszaemlékezések szerint sok tagja volt, de állítólag a parasztok között volt inkább népszerű. *„Ezek beöltöztek SA ruhába. Amikor a németek menekültek visszafelé, velük mentek."*

A vizsgált időszakban Csolnokon nem találunk asszimilációs tendenciákat. A faluközösség minden belső ellentéte mellett kulturálisan zárt maradt. Mivel azonban multietnikus földrajzi térben helyezkedett el, valamint a bányában több különböző településről több különböző nemzetiségű munkás, férfi és nő egyaránt, dolgozott, mutatkoztak hasonlóságok környező szlovák és egy német faluközösség folklórjában (Tisovszky 1986).

Az asszimilációt gyakorlatilag az is ellehetetlenítette, hogy hat elemin túl a gyerekeket nem tanították, mert szükség volt rájuk a gazdaságban, vagy apáikat követve a bányához mentek dolgozni. *„Engem azért engedtek tanulni, mert mozgássérült voltam, nem tudták volna sehol hasznomat venni. Viszont így ülőmunkával meg tudtam keresni a kenyeremet."* A névmagyarosítást nem a továbbtanulási vágy indukálta, hanem egy még erősebb érzés, a munkalehetőség elvesztésétől való félelem. Azokkal a magyarokkal, akikkel a csolnoki svábok találkoztak, nem mutattak számukra olyan viselkedési és életmódmintákat, ami a hozzájuk való asszimilációra ösztönözött volna bárkit is. A nyelvi asszimilációról ebben az időszakban nem beszélhetünk. A magyar nyelv kizárólag az elemiben használatos nyelv volt, amit sem odahaza, sem a faluban nem használtak. A hatvanas években az akkori idős emberek, ha beszélni beszéltek is magyarul, kiejtésük rossz volt, írni pedig nem tudtak. *„Az apám mindig megkérdezte, hogy kell leírni a nevemet? Magyarosított neve volt, még kiejteni is alig tudta."*

3.1.4. A háború előtt és után

Csolnokról került katona a magyar hadseregbe, a Wehrmachtba és az SS-be is, de a bánya miatt a legtöbben mentességet kaptak a katonaság alól. *„Nem akartunk mi menni, de besoroztak. Németek voltunk, ennek ellenére mégis inkább a magyar hadseregbe mentünk volna. Én leginkább a Hunyadi páncélosokhoz szerettem volna menni. Talán, mert mi nem olyan németek vagyunk. Magyar németek. Vagy magyar érzelmű németek? De senki nem kérdezte, hova akarsz menni. Amikor háború után hazajöttem, azt mondták, ha lemegyek*

csillézni a bányába, akkor nem lesz belőle bajom. Mintha én akartam volna Wehrmacht katona lenni!" Kb. 18-20 fő önként ment az SS-be. A Volksbundnak a visszaemlékezések szerint sok tagja volt, de állítólag a parasztok között volt inkább népszerű. *„Ezek beöltöztek SA ruhába. Amikor a németek menekültek visszafelé, velük mentek."*

1944 decemberére érkezett el a front Csolnokra. Három hónapig nem is mozdult innen. Hol a németek, hol az oroszok foglalták el a települést. A lakosság a pincékbe menekült, majd a bánya tárnái is megteltek. *„A háború után maradt egy zsák egérszaros cukrunk és egy működésképtelen rádiónk. Egyéb semmi. Az egész faluban romok, pusztulás. Az oroszok mindent elvittek, ami mozdítható volt. Itt maradtunk állatok, vetőmag nélkül." „Csak az maradt meg, amit elástunk, de az kevés volt."*

A kitelepítést 1945-ben Csolnokon is előkészítették, a németek összecsomagoltak, és várták, mikor kell menniük. Közben minden nap leszálltak a bányába. De a kitelepítés elmaradt. 1946-ban bejelentették, nem lesz kitelepítés. Valakinek eszébe jutott, hogy ha ugyanis a németeket elviszik, a tárnák munkaerő nélkül maradtak volna. Csolnokra így mindössze 7 felvidéki családot telepítettek Szimőről.

„*A háború előtt a parasztok csak a földjükkel voltak elfoglalva, de háború után a parasztgazdák családjaiból is egyre többen kerültek a bányába. Rájuk fogták, hogy kulákok, elvették tőlük a vagyont, Lovat, házat, bútort, kikergették őket a házukból, csak a ruháikat vihették. A többit odaadták a felvidékieknek. Meghúzták magukat a rokonoknál, dolgoztak tovább. Az ötvenes években lesöpörték a padlásokat. Mivel a sváb nem herdálja el, amije van, volt mit lesöpörni. Erre még keményebben léptek fel velünk szemben. Amikor jött a téesz, elvették még a maradt földet is. Inkább lementek a bányába, minthogy belépjenek a téeszbe. Nem mennek be, azt mondták, mert ne dirigáljon nekik senki. Szóval fogták a karbidlámpát és elmentek bányásznak"* – emlékszik vissza egy első generációs.

Azzal, hogy a parasztok megjelentek a bányában, megszűnt a két csoport közötti erős feszültség. *„A mi családunk a háború előtt gazdag volt, szóval elég gazdag ahhoz, hogy a szüleim ne akarjanak a férjemhez adni, aki bányalakatos volt, és csak kevéske földdel rendelkezett. De akkor már több ilyen eset is volt."* Az összeházasodás a valamikori különböző megélhetési forrásokból élő svábok között egyre gyakoribbá vált, azonban az etnikai vegyes házasságok nagyobb számban csak a hetvenes években jelentek meg. A falu és a telep ellentéte azonban megmaradt.

Csolnokot nem érintette ugyan a kitelepítés, de „bűnös népségnek" tartották őket. Saját értelmisége a falunak ekkor sem volt. A falu új vezetősége, a „kommunisták" szintén kívülről érkeztek; már puszta jelenlétük fenyegetőleg hatott a helyi lakosságra. *„1950-ben a népszámláláskor senki sem merte bevallani, hogy sváb, pedig mindenki az volt. Nem is tudtak magyarul, ki se tudták rendesen mondani, de olyan nyomás volt itt, hogy mindenki azt mondta: matyar vagyok*."

3.1.5. A szocializmus idején

A háború után Csolnok új vezetőket kapott, köztük egyetlen csolnoki sem volt. Tanácselnök, végrehajtó bizottsági elnök, párttitkár, személyzeti csoportvezető érkezett Esztergomból, Dágról, Sárisápról. *„A nők döntő többsége akkor még nem dolgozott. Se iskolájuk nem volt, se magyarul nem tudtak jól. Ha nő itt a faluban dolgozott, az biztos nem idevalósi volt. Az államosítás után lecserélték a bánya vezetését is."*

„A párt meg a szakszervezet vezette a bányát, nem szakemberek. Később visszavették az elbocsátottak egy részét. A környék összes bányáját a Dorogi Szénbányák alatt egyesítették. Ehhez a szocialista nagyüzemhez tartozott Dorog, Csolnok, Tokod, Annavölgy, Sárisáp. A

bányászat további munkaerőt vonzott a környékre és a faluba. Fénykorában 14 ezer ember dolgozott a vállalatnál, de mondanom se kell, ebből a vájár volt a legkevesebb."

A falu képe a hatvanas évek elején kezdett megváltozni. Az egyablakos házakból kétablakosak lettek, fürdőszobákat építettek, a gangot beüvegezték. Az átöltözési hullám Csolnokon 1963 tájékán indult meg, amikor a csolnoki asszonyok egyre többet mentek be Dorogra, Esztergomba, Budapestre. A háború után született gyerekeket már nem is öltöztették viseletbe. *„Költséges volt egy ilyen ruhatár. A lányok 12 évesen mindent megkaptak, miseruhát, házi ruhát, báli ruhát, külön böjti ruhát, kendőket, aztán azzal öregedtek meg. Derékban felhajtották, és szépen engedték le, ahogy nőtt. A háború után lassacskán szétbontottunk, átvarrtunk mindent. Nem is lehetett akkoriban blüsst szerezni. Nem is volt már akkor senki, aki liszterszoknyát varrt volna, vagy monogramos hímzett kötényt csinált volna. Nem volt már idő sem ilyesmire. Télen-nyáron egyformán dolgozni jártunk. Meg aztán a herris kezelése könnyebb is volt. Nem szorította a szoknyakötő a gyomromat és nem volt már nehéz az a sok szoknya."* Négy-öt idős asszony azonban még hordja a népviseletet. Egyikük azt mesélte: *„Én is átöltöztem. De nem tudtam megszokni. Így aztán visszaöltöztem és ez így is maradt."*

A bánya bezárására folyamatos elbocsátások után az 1979-ben került sor. A bányászat az állandó vízbetörések miatt gazdaságtalanná vált. A használaton kívüli aknákat a vízbetörés veszélye miatt már a kezdetektől kezdve homokkal töltötték fel; ehhez 1934-ben külön homokvasút is épült és ez nagyon megdrágította a kitermelést. A csolnokiak ma úgy emlékeznek a bányára, mint a falu megmentőjére.

„A szénbányászatnak köszönhetően a második világháború után Csolnokról nem telepítették ki a német lakosságot, így tudott a németség a mai napig is fennmaradni."

Sok embernek adott munkát a TSZ és főleg a TSZ melléküzemágai. Az Új élet Mezőgazdasági Termelőszövetkezet központja nem Csolnokon, hanem Sárisápon volt, és jóval kevesebb csolnoki férfi volt TSZ tag, mint amennyi a bányánál dolgozott. A TSZ-be az asszonyok vitték be a földet. A faluban a Téesz egy galvanizáló üzemet működtetett, ahol ugyancsak elsősorban nők dolgoztak, továbbá a Mofémnek volt egy üzeme, amit a rendszerváltás után a falu önkormányzata vett meg.

A háború előtt Csolnokon a fiúk legfeljebb vájárnak és a bányával kapcsolatos iparokat tanultak. A lányok közül csak ketten tanultak tovább, a bíró lánya és egy mozgássérült. A parasztok egyáltalán nem taníttatták a gyerekeiket. A továbbtanulás a hetvenes években kezdett fellendülni. Ma viszont nincs olyan nyolc általánost végzett gyermek, aki ne menne középiskolába és 60-70 százalékuk felsőoktatási intézményben tanul tovább. A legkedveltebb középiskola a pilisvörösvári két tannyelvű Német Nemzetiségi Gimnázium, Közgazdasági Szakközépiskola és Kollégium és kedvelt a csepeli két tannyelvű Német Nemzetiségi Gimnázium is. Sokan tanulnak tovább Esztergom, és Budapest egyéb középiskoláiban. A diplomások között az ELTE BTK német szaka mellett orvosi, műszaki és egyéb bölcsész diplomák egyaránt előfordulnak. A diplomások azonban nem tudnak elhelyezkedni Csolnokon, így ha a közeli településeken nem találnak munkát, kénytelenek messzebb vándorolni és lakóhelyet változtatni.

3.2. Véménd

3.2.1. Bizonytalan előtörténet

Véménd történelme a kolonializáció előtt meglehetősen bizonytalan. Kérdéses, hogy hol terült el, mi volt a neve, és honnan származnak német betelepülői. A különböző iratokban,

határjárásokról szóló dokumentumokban, defterekben Émen, Emon, Emel, Émend, Éménd, Zemend nevű településekkel találkozhatunk, amelyek helyszíne bizonytalan. Hernai azt írja: „Émend eredeti helye éppúgy lehetett a Mühlgrundban, mint a katolikus temetőtől nyugatra. Egyelőre nem határozható meg pontosan."[329] Egy biztos, a török időkig csak magyarok lakták. Egyes források szerint a mohácsi csata előtt, majd a hódoltság idején szerbek telepedtek itt le. A török kiűzése után elnéptelenedett településre 1688-ban ismét szerbeket, ahogy itt mondják, rácokat telepítettek.[330]

A németek betelepedése körül azonban számos bizonytalansággal állunk szemben. Van olyan feltételezés, amely szerint az első németek 1722-27 között jöttek Schleswig-Holsteinből, de rövidesen tovább költözködtek.[331] 1739 és 1751 között a pécsváradi apátság[332] telepített ide németeket, de ezek a telepesek a környékbeli baranyai falvakból kerültek ki. 1748-ban 16 család érkezett Kakasdról és Belácról másodlagos migráció keretében.[333] A kakasdiak a Fulda melletti Rhön területéről származtak. Közülük 1752-ig, tehát 4 év alatt a fele továbbállt, kihasználva talán azt a lehetőséget, hogy újabb helyen újabb 3-4 évig adómentességet élvezhet.[334] 1752-ben 43 német család és 59 szerb ház volt Véménden. A betelepedést követően a két etnikai csoport területileg, nyelvileg és vallásilag is elkülönült. Németeknek, rácoknak saját templomuk, temetőjük és az együttélés kezdeteit leszámítva saját iskolájuk volt.

Az első német telepesek a templom körül telepedtek le, ami a mai temetőkápolna helyén állt. A második templomot 1796-ban szentelték fel, 1840-ben pedig bővítették. Az anyakönyveket 1789-ben kezdték vezetni, de ezek 1791-ben elégtek. Így nehéz a kezdetekről biztos képet kapni. Ma a véméndiek úgy tartják, és az itt beszélt nyelvjárás alapján feltételezhető, hogy őseik a Fuldai Apátság területéről származnak.

II. József idejében ismét volt egy szervezett telepítés. 1780 Württemberg környékéről érkeztek valóban sváb származású telepesek, akik a mai Fő utcán, akkor *Dájcsgasse*-n déli irányban a keleti oldalon kaptak telkeket. Ezt a területet *Schwabenfeld*nek nevezték.

A pontos származási helyet dialektológiai kutatásokkal próbálják behatárolni. Ezek szerint a német telepesek a Rhön területéről, ezen belül is elsősorban Fulda környékéről és *Schwabenland*-ból származnak. Véménd lakosai azonban nagy valószínűséggel másodlagos migráció keretében kerültek a településre.[335]

A telepesek megélhetését alapvetően föld biztosította. Gabonát, répát, burgonyát, kukoricát termeltek, szőlőt műveltek, állatokat és szárnyasokat tartottak; gyakorlatilag önellátásra rendezkedtek be. A betelepedéskor a föld elosztása részben az érkezés sorrendjében, nem egyenlően történt. Ezért Véménden igen korán kialakult a gazdagabb egész telkesek és a

---

[329] Hernai (Hesz) Béla 1905-től tanított Véménden, 1925-1939 között iskolaigazgató volt. Több kötetnyi naplójának, feljegyzéseinek átiratát az Általános Iskolában őrzik.

[330] Bizonyítják ezt a szerb dűlőnevek is.

[331] Petri 1986.

[332] II. József szerzetesek híján az apátságot 1785-bena pesti egyetemnek ajándékozta, amelyet Tanulmányi Alapnak, vagy Vallásalapnak hívtak. Az apátsági telepítés földbirtokosi telepítési akciók sorába tartozott (Boros 2004).

[333] Petri szerint a kakasdiak már 1739 körül kezdtek beszivárogni.

[334] A kakasdi és beláci eredet mellett érvel Bajtai is (1999: 21).

[335] Boros 2004: 29.

szegényebb kisházasok rétege. 1782-ben 121 telkes jobbágy volt Véménden, ebből 28 családnak volt 32-48 holdja, 2 családnak 17-24 holdja és 91 családnak 9-18 holdja. Az egész telkes jobbágyok száma 80.[336] Bár az egésztelkesek csak relatíve voltak gazdagok – ugyanúgy dolgoztak földjeiken, mint szegényebb társaik –, de a birtokhelyzet szerinti társadalmi tagozódás a területi elhelyezkedésben is megmutatkozott. Az egyre módosabb német parasztok a Hegy utcából felköltöztek a főutcára, a *Deutschgasse*ra. A kisházasok itt maradtak és elvegyültek Hegy utcába költözött szerbekkel. A szerbek eredetileg a *Maria Berg*en és a *Mühlgraben*ban, a „malomárokban" laktak, de egy részük feltelepült a *Raizgasse*ra, míg svábok is laktak a *Graben*ban. Kisházasok laktak még a mai Arany János. Ady, Munkácsi és Rákóczi utcában. Ebben a gazdasági elkülönülés létrehozta helyzetben a szerbek megtanultak svábul, gyerekeik együtt játszottak és nőttek fel.[337] A kisházasok szaporodását, ill. a zsellérsorba süllyedést a németek öröklési rendszere is segítette.[338]

A község határa Bozsok irányában bővült, miután az ottani erdőket kivágták. Ezen a részen volt a háromszintes hambár. Itt lehetett a gabonát kicsépeltetni, ugyanakkor gyűjtő és begyűjtőhely is volt: a kincstár itt gyűjtötte össze a kenyérgabonát, és tartalékot képzett a rossz termésű évekre, egyúttal itt adták le a parasztok tizedet és a kilencedet. Az 1870-es években elbontották, anyagából épült fel a közeli Trefort pusztán a magtár; ekkoriban azonban még erdő volt. Az épület úgy volt kialakítva, hogy tűz esetén a búzát leengedhették az épület alatti pinceüregbe, ahova kőlapokkal zárható lyukakon keresztül folyt le a búza. A hambárra a közelben lakó erdész felügyelt. Bizonyára falut körülölelő erdőségek miatt az

---

[336] Az egésztelkes jobbágyoknak min 22 hold szántója és 8 hold rétje, a telkeseknek 2-4 holdja volt réttel együtt. A 4 holdon aluliakat a zsellérek közé sorolták. Ezekről nincsenek feljegyzések (Boros 2004:. 31.)

[337] Az együttélés a szerbekkel nem volt mindig felhőtlen. Gyakran került sor összetűzésekre, lopásokra, verekedésekre, amit a feljegyzések szerint mindig a szerbek kezdeményeztek, ill. követtek el. Állítólag a szerbek többször gyújtottak fel német épületeket. Véménden 1777-től kezdve működött az önálló szerb plébánia és szerb iskola. A görög-keleti templom a Szerb utca végében 1844-ben épült, 1887-ben felújították. A két világháború között lerombolták, majd a háború után a szerb egyház eladta a TSZ-nek. A szerb templomot a TSZ magtárnak használta, majd lebontották, mert építőanyagára szükség volt a TSZ magtárainak ill. a tehénistálló felépítéséhez. 1918. decemberében a szerbek 45 emberrel megszállták Véméndet. A szerbek által húzott határon keresztül állandó jelleggel folyt a csempészet, szerb csendőrséget hoztak létre. A szerb katonaságot az iskolában helyezték el. Rendszeresek voltak az erőszakoskodások. Hernai azt írja az emlékirataiban: „Terrorral kicsikartak mindent a lakosságtól, botütéseket is alkalmaztak. Időközben megtartott népszámlálás alkalmával a német anyanyelvű családokat, ha szerb hangzású nevük volt nem németnek, hanem szerbnek mutatták ki, ha mindjárt egy szót sem tudott szerbül. Az iskolában szerb nyelv és történelem tanítása el lett rendelve, a magyar állam jelvényeit eltávolították, megsemmisítését elrendelték. Akik ezeket nem teljesítették, azokat testi fenyítéssel letartóztatással kényszerítették. A község akkori szerb lelkésze jóindulatával többször közbenjárt a sérelmek orvoslásáért. Ezért a szerb plébánost Pájity Miklós is letartóztatták, illetve naponkénti jelentkezéssel büntették. A 21-es év augusztus 19-ének éjjelén észrevétlenül, mellékutakon távoztak, de már előzetesen biztonságba helyezték azokat, akik a szerb uralom lelkes hívei voltak. Augusztus 20. egyben községi ünnep is a nemzeti ünnep mellett." A faluból egy családot kivéve a szerbek visszaköltöztek Jugoszláviába. A szerb iskola 1929-ig működött. A németek „a Jugoszlávia részére optált és a községből eltávozott szerb lakásoktól 307 kataszteri hold földet, házat kb. 480 000 pengő értékben megvásároltak" – írja Hernai naplójában. Az 1936-ban felállított I. világháborús hősi emlékművön a rossz viszony ellenére hét szerb név is szerepel. Az utolsó véméndi szerbet 1966-ban temették el.

[338] A törzsöröklési rendben csak az elsőszülött fiú örökölt, a többieket kifizették.

erdész fontos szerepet töltött be, mert már 1789-től vannak feljegyzések erdészekről. A régi iratok beszélnek egy *Reitsul*ról, vagyis lovardáról, ami a faluból kifelé kissé északnyugatra terült el. Itt gyakorlatoztak az apró falvakba kihelyezett huszárok, ulánusok.[339]

3.2.2. Tradicionalitás – biztonság

A katolikus egyház összetartó ereje mellett a biztonságérzetet kialakulásában nagy szerepet játszottak a mindennapok rutinjai, a szokások változatlansága, az ünnepek rendje.

Véménden sok más német faluhoz hasonlóan a katolikus egyház jelentette az egyetlen olyan intézményt, amely a közel 300 évvel ezelőtti betelepülés óta megtestesítette a stabilitást, állandónak bizonyult, valamint biztosította a szilárd normakereteket és a töretlen folytonosságot (Bindorffer 2001). A közösségen belül a vallás az egyéni szükségletek kielégítésén túl a csoporton belüli egyensúly fenntartását is elősegítette. A templomi szertartások, a vallásgyakorlás kollektív módjai jelentették az egyik legfontosabb alkalmat ahhoz, hogy a közösség fennmaradjon és megerősödjön.[340]

1788-ig Véménd Szebény egyházközségi filiáléja volt. 1789-ban kapott Véménd saját plébánost Marián Lénárd, volt pálos rendi szerzetes személyében. Ettől kezdve a faluban a katolikus pap mindig meghatározó személyiség, szellemi vezető volt. 1791-ben egy tűzvészben, ami állítólag a szerbek bosszúja volt a németek létszámbeli fölénye miatt, a plébániával együtt leégett a fél falu; az anyakönyvek odavesztek. 1796-ban készült el az új templom, amit szeptember 29.-én Szent Mihály arkangyal tiszteletére szenteltek fel. A temetőkápolnát Marián Lénárd emeltette és a Fájdalmas szűz, valamint Nepomuki Szent János tiszteletére.

Véménden mint a közigazgatásban, mind az egyházban a németek vitték a vezető szerepet. Az iskolában német anyanyelvű tanárok tanítottak. A papok, bírók, jegyzők a 2. világháborúig szinte kizárólag mind németek voltak, ha magyarosították is a nevüket. Ha került is a faluba magyar, megtanult németül és beilleszkedett. Bár a szerbekkel időről-időre konfliktusba keveredtek, létszámbeli fölényük biztosította a falu német jellegét. Ez a fajta német közeg összeforrasztotta, egységgé kovácsolta a közösséget. Weber-Kellerman azt írja:

> az is feladatuk volt [a betelepült németeknek], hogy ebben az új helyzetben a személyiségnek, családnak és a szűkebb közösségnek szilárd tartás adjanak a változások közepette, s megőrizzék és ápolják a létnek szellemi és zenei területeit, melyeket örököltek és sajátjuk... (1986: 119).

Hernai így ír a németekről: „Ezelőtt 25 évvel is ilyen szabású sötét ruhát viseltek. A nadrág a rendes polgári formájú nadrágtól azonban szabását illetőleg eltér. Alsó szára meglehetősen keskeny szabású, hasonló a csizmanadrághoz talpaló nélkül, jobb és bal oldalt kivágott slicc. Ezen nadrághoz papucsot viselnek fehér gyapjúharisnyával, *pacsker*. A nők ruházata szintén sötét színű, bokájuknál felül érő szoknyával, sok alsószoknya. ... A németek igen

---

[339] Mivel Mária Terézia korában nem voltak laktanyák és a lovak takarmányozása szempontjából is sokkal előnyösebb volt, ha a huszárokat falvakban helyezték el, a katonaságot falvakban, gazdáknál szállásolták el. Így minden németek lakta faluba egy-egy szakasz ulánust helyeztek el. 20 ilyen ház volt Véménden, ahol általában két ló esett egy lovászra, vagyis a házigazdának két lovat és egy lovászt kellett eltartania. Ezeknél a háromablakos huszárházaknál mindig a harmadik ablak volt a lovász hálókamrája, tehát az első, hogy adott esetben könnyen riasztani lehessen. A házigazda kötelezte magát, hogy két lovat takarmányoz, és a lovász élelmezi, miáltal vagyonmegváltási kedvezményben részesült.

[340] Pl. Véménden

konzervatívok, annyiban történt változás, hogy a férfiak közül egyik-másik polgári szabásúra csináltatja a nadrágját. A régi ruha értékesítésére nincs szükség, mert azt elviseli, a régi viseletet megbecsüli. A férfiak a 19. század végén kezdtek el hosszú szűk nadrágot és csizmát hordani, magyar mintára, de átvették a magyaroktól a bundát és a kabátot. Németek és magyarok egymásra hatása kölcsönös volt. A magyarok meg átvették a németektől többek között a zoknit, a nadrágtartót, a réklit, a lajblit, a nyakkendőt."

A konzervatív, tradícióikhoz ragaszkodó német asszonyok csak a hatvanas években öltöztek át tömegesen; még ma is van azonban 15-20 asszony, aki viseletben jár. A családok adnak rá, még ott is, ahol csak az egyik házastárs német, vagy már egyikük sem az, hogy gyereknek legyen viselete. *„Minden gyereknek van viselete, amiben táncol, meg énekel. Legalább ennyit lássanak a múltból"* – mondta a falu egyik idős lakosa.

A stabilitás és az otthonosságérzés megteremtésében és megtartásában fontos szerepet játszottak a falu közösségi ünnepei. Ezek az ünnepek a 2. világháború előtt döntően a hitélethez kapcsolódtak. Minden hónapban voltak a falunak ún. fogadott ünnepei, amelyeket másutt nem tartottak.

Úrnapján „keresztjárást" tartottak,[341] Péter-Pál napja, az iskolaév végét és az aratás kezdetét jelentette. Nagy ünnep volt Nagyboldogasszony napja, Mária mennybemenetele, és az ún. *„Weihbüschel",* vagy *„Würzwisch"* napja, amikor a lányok-asszonyok a mezon virágokat s gyógynövényeket gyűjtötték csokorba, amit a templomban a pap megáldott és Mária ajándékaként őriztek otthon. Szeptember 8-án papjuk vezetésével Márigyüdre vagy Mária-kéménd re zarándokoltak, október 20-án ünnepelték Szent Vendel napját. Mindenszentek napján volt vége a munkának, vette kezdetét a tél, majd a készülődés a disznóvágásra, a Katalin bálra és a svábok legnagyobb ünnepére, a karácsonyra.

3.2.3. Mérsékelt modernizálódás

Ez az állandóság, a mindennapi rutinok változatlansága azonban nem jelentette, hogy a faluban megállt volna minden fejlődés. A változások azonban csak a tárgyi kultúra terén következtek be; a viselkedésminták rendszerének átalakulására csak a 2. világháború után került sor.

Az építkezések anyaga kezdetben vert fal volt vályog, illetve fa volt. A telkek alakja hosszú csík, valószínűleg azért, mert a telkeket hosszában megfelezték. Tetőfedésre zsuppot használtak, csak a templomot fedte zsindely. Az építkezések második szakaszában kb. 1800 és 1918 között az iparosok háromszobás házat építtettek maguknak, présházzal, nyári konyhával. A parasztok sokkal inkább a gazdasági épületekre koncentráltak, mint a lakóházra, mivel idejük nagy részét is töltötték el. A cseréptetős házak 1882-ben jelentek meg. A vasút elindulásával vált lehetővé, hogy a véméndiek más építő és tetőfedőanyagokat is beszerezhessenek.[342] Az építkezések harmadik szakaszában, az I. világháború után a gazdasági fellendülés hatására a nagycsaládos életvitelhez igazodó, oszlopos, homlokzatukon gazdagon díszített ún. sváb hosszúházak és a polgári jellegű „kereszt"-házak váltották fel.[343]

A falut Bozsok felől lehetett elérni. A *Dájcsgasse* véget ért a templomnál, ill. a plébánia feletti Schwing háznál. A Feked felé vezető út mentén nem voltak házak. A Feked felé vezető

---

[341] A 19. század végétől kezdve állítottak a faluban és a falu határában hálaadó, és áldozati kereszteket. Jelenleg kilenc keresztet tartanak számon. Vö. Bajtai 1999: 45.

[342] Emmert 1997: 49.

[343] A „keresz"-házak hosszabbik fele az utcára nézett.

utat (ma Zrínyi utca), a 20. század elején kezdték kiépíteni, ezért 1906-ban áthelyezték a Szentháromságszobrot a templom elé. Véménd első postahivatala 1890-ban létesült. Később a 30-as években a bajai villanykirendeltség irodája, egyúttal a kirendeltség vezetőjének a lakása lett. A gyógyszertárat 1896-ban alapították. Az első gyógyszertár a pálmai iskola igazgató háza volt. Néhány házzal odébb 1908-ban létesült a *Hautzinger* patika. Postai képeslapokon lehet látni a régi főteret: a tejcsarnok előtt állt a Szentháromság szobor a Fő utca sarkán pedig Mittag Nándor vegyeskereskedése. A mai orvosi rendelő helyén, a templom másik oldalán terült el a *Putzetuorje*,[344] ahol az első épület az 1926-ban 120.000 pengőért felépített körorvosi lakás és orvosi rendelő volt. A valamikori csendőrlaktanya, a szocializmus időszakában a TSz iroda, 1927-ben készült el. A szegényebbek a vasút mentén, a mai József Attila utcában kezdtek építkezni.

A falu déli végén állt a hambár, a begyűjtőhely, de 1870-ben lebontották; anyagából épültek a Trefort pusztai magtárak Palotabozsok és Véménd között. Postát 1890-ben kapott a község. 1893 márciusától tartottak vásárokat Véménden. A *Marktplatz* mellett működött a cédulaház, a vágóhíd, az *ötvájú*, nem messze innen állt szeszfőzde, és nem messze innen a téglagyár. A 19. század végén hét vízimalom őrölte a gabonát egészen a Mittag Nándor által építtetett gőzmalom 1911-es megjelenéséig. 1909-ben kezdték építeni a Pécs Bátaszék közötti vasútvonalat, amely sok véméndinek és környékbelinek adott munkát. A vasút 1911-ben nyílt meg, amelyhez Véménd anyagilag ugyancsak hozzájárult. Az 1921-ben már működő Fleischer féle tejüzem még a szocializmus időszakában is működött.[345] A faluban volt három húsbolt, három, zsidók által fenntartott vegyes- ill. élelmiszerkereskedés (pl. Klein Illés, Weisz Áron, Spitzer Béla). Kereskedéseket a németek is tartottak fenn, pl. Milter János, Blázsek István, Falk György, Gungl József egyben kocsmáros, Berger Gyula, Bergeritzig Józsefné. Véménden három kocsma volt: Trábert József, Gungl József és a Schmidt János féle „Vendéglő a szegény emberhez" nevű kocsma. Emellett a svábok megtermelték a maguk borát; a falu határában présházakat építettek.

Véménden a kezdetektől fogva volt háziipar és kisipar, melynek egy része a mezőgazdaság kiszolgálásának szolgálatában állt; a faluban mindig dolgozott zsákot készítő takács, kovács, kőműves, asztalos, ács, bognár, kötélgyártó, bádogos, téglavető, cserepes, kádár, borbély, kékfestő, molnár, szabó, szűcs, szitás, műköves kalapos, cipész órás, mézeskalácsos, gyertyaöntő, pék, műszerész. 1930-ban 58 iparost írtak össze.

Nagyipar nem volt, de a falu határában működött egy kőbánya és volt egy téglagyár is. Véménd tradicionálisan híres volt a környéken a malmairól. Már II. József idejében három malma volt. 1828-ban azonban már hét működő malmot jegyeztek fel. A falu észak-keleti végén húzódó árkot patakárkot ezért a mai napig *Mühlgrabe*nak nevezik.[346] A vízimalmok 1911 után, amikor Mittág Nándor megnyitotta gőzmalmát, tönkrementek.

A villanyt 1928-ba vezették be a faluba. Bozsok felől az utat a község jelentős anyagi hozzájárulásával 1933-ban kezdték kövesíteni; a kövezés 1936-ra érte el a falu központját, majd elkészült a község vásárteréhez vezető országút is. Mivel az 1906-ban felállított

---

[344] A *Putzetourjé*n 1885-ben már állt a kereszt.

[345] A rendszerváltás után több tulajdonosa volt, de a szarvasmarhatartás megszűnésével a tejbeszállítás megszűnt és a sajtüzem soha nem talált magára. Véglegesen 2004-ben zárták be.

[346] A Ments malomból a vizet facsatornán keresztül vezették át a völgy túlsó oldalán lévő malomárokba a Gregorics, Jäckl, Staubachs, Hengel, a Braun és Kessler malmokhoz. Mivel a víz ereje kevés volt, ezek a malmok csak egykövesek voltak (Emmert 1997: 61).

Szentháromság szobor akadályozta az útépítését, 1932-ben felvitték a templom elé. Az útépítés 84 ezer pengőbe került; ebből a község 28.500 pengő fizetett.

3.2.4. Paraszti polgárosodás

Mint a fenti beruházásokból, a falu anyagi hozzájárulásaiból is látható, a századforduló után gazdasági stabilitás, és viszonylagos jólét jellemezte a falut. Ha anyagi tekintetben nem is voltak kiugróan nagy eltérések a falu lakói között, Véménden is elkülönültek egymástól a gazdag parasztok a szegény zsellérektől. A falu társadalmi tagozódása a területi elkülönülésben a módos parasztok és az iparosok között is érzékelhető volt. A módos parasztok, akik a visszaemlékezések szerint a lakosság 20 százalékát tették ki, a főutcán laktak, a fekedi út, a *Strossz gassz*e pedig az iparosok utcája volt, de laktak iparosok a Szerb utcában is. Voltak két lábon állók is, vagyis olyan gazdák, akik a földművelés mellett ipart is űztek. *„A Tízes Herbert is, aki igen gazdag volt, a 60 holdja mellett kőműves is volt”*. Nagybirtokos a faluban nem volt. Nemzetiségi tagozódás szerint a két világháború között volt magyar méhésze, erdésze, jegyzője is a falunak és a sajtüzem vezetője, az állatorvos, valamint a csendőrlaktanya lakói is magyar nemzetiségűek voltak, de az iparosok között is akadt magyar. A falu értelmisége, az orvos, a pap, a bíró, a patikus, a postamester, a bank vezetője, a tanítók azonban svábok voltak, ha nem is származtak valamennyien Véméndről.

A két világháború között Véménden is megjelentek a parasztpolgárosodás jelei. Elősegítette ezt a folyamatot, hogy a vasút hatására a falu hermetikus elzártsága megszűnt, azonban Véménd belső fejlődésében is kereshetjük a csírákat. Elsősorban az oktatásra kell itt gondolnunk, amelynek következtében Véménden nem volt soha analfabéta.

A községnek 1754 óta van folyamatosan működő iskolája, ami az államosítás időszakáig a katolikus egyház fennhatósága alá tartozott. „Az 1754-es Esztergomból végzett vizita szerint Knöll Lőrinc végzi a tanítást, munkakörében alkalmasnak mutatkozik, a ráckoktól is kap fizetést, mivel a jegyzői teendőket is ellátja. A gyereket tanításáért kap 7 krajcárt fejenként.” – írja Hernai. Boros szerint 1787-ben építettek új iskolát, ami leégett. 1826-ban egy egytantermes tanári lakással ellátott iskola épült a helyére. A 1927-ben adták át az új hattantermes iskolát két tanítói lakással. Az alagsorban kultúrtermet alakítottak ki,[347] ahol színi előadásokat, és az ünnepségeket tartották.

Az első világháborúig az oktatási nyelv a német volt. A két világháború között magyarul, és németül is folyt az oktatás. 1941-ben három tagozat alakult: a németre 195, a magyar-németre 50, a magyarra 15 tanuló járt. Az iskola színvonalára jellemző, hogy nem egy véméndi fiú tanult tovább polgáriban, gimnáziumban. Véméndről négy fiúból lett tanító. A tanítók felkeresték a tehetséges gyermekek szüleit, hogy rábeszéljék őket a gyerekek taníttatására.

1926-ban Bozsokon már működött egy fényképész, aki a vándorfényképészek mellett gyakran átjött Véméndre. A faluban élénk kulturális élet folyt. Működött a *Leseverein*, a falu együtt énekelt vett a Dalárdában (*Gesangverei*n), amit Jahn Jakab tanító hozott létre 1925-ben. Később egy vegyes kórus is alakult 65 fős tagsággal, amely hamarosan 85 főre nőtt és 1934-ben, valamint 1935-ben első díjat nyert Harkányban a kórustalálkozón. Rendszeresen adtak elő színdarabokat a kultúrházban, működtek a *Spinnstube*-k, a zenekarok, a templomi kórus a leventecsapat és a KALOT, a „kaszinóban” kuglizni lehetett. A farsang idején 3 napig tartott a bál, de rendeztek bálokat húsvétkor, pünkösdkor, november 11-én a *Fresskirmes*, napján és

[347] Az iskola építésével a falu jelentős adósságot vállalt fel. Az iskolaszék tagjai vagyonukat terhelő váltókat írtak alá. A 120 ezer pengős költségből 53 ezer pengő volt az adósság, amit csak az 1945-ös rohamos pénzromlás idején tudtak csak véglegesen kifizetni.

Katalin-napkor. A falunak mindig megvoltak a maga zenészei, még ma is emlékeznek például a híres Weigert féle fúvószenekarra. A pünkösdi lovaglást a következő évben bevonuló rekruták tiszteletére tartották. A lakodalmak ugyancsak táncos események voltak. Fontos ünnepi eseménynek számítottak a már említett katolikus egyházi ünnepek. 1929-ben megalakult a férfiak, majd a nők Máriakongregációja.

Véménden a harmincas években Csolnokhoz képest komoly értelmiségi réteget találhatunk. Ehhez a rendszeres társasági életet élő „kaszinóba tömörülő" réteghez tartozott többek között a község római katolikus plébánosa Scharfenberger János esperes, Radics Teofál szerzetes pap, a görög-keleti lelkész, Benkő Albert községi jegyző, Szabó Béla segédjegyző, Bisoff István községi írnok, Martos (Milter) János körorvos, Hautzinger József gyógyszerész, Dr. Aisenpress Ágoston nyugdíjas orvos, az öt tanerős római katolikus iskola igazgatója Hernai (Hesz) Béla és a tanítók: Torday (Trábert) Márton, Monoszlai (Müller) Endre, Monoszlainé Wágner Magdolna, Jahn Jakab, a Dalárda alapítója és vezetője,[348] a nyugdíjas kántortanító Beck Károly, Herbert József postamester, dr. (Merényi) Müller István, dr. Kelen Endre állatorvosok, továbbá az állomásfőnök, tisztek, tiszthelyettesek és ezek családtagjai.

3.2.5. Háborúk, *bundusok*, kitelepítés

Az első világháborúnak Véméndről 105 hősi halottja volt. Sokan kitüntetésben részesültek, vitézi rangot kaptak, vitéz Havasi János, Harsányi János, Ligeti János, Tordai János, Vilmos János. A vitézi kitüntetés egyértelműen vonta maga után a névmagyarosítást.

A Volksbund 1940-ben alakult meg Véménden. Feloszlatták a Katolikus olvasókört, helyisége a Volksbund ifjúsági helyisége lett, ahol minden este *Heim-Abendet* tartottak. Az 1941-es népszámlálás döntő fordulatot hozott a véméndiek életében. A Volksbund amellett agitált, hogy minden rovatban németet írjanak, Jahn Jakab pedig a magyar nemzetiség és német anyanyelv mellett érvelt. A két táborra szakadt lakosság közül német érzelműnek vallotta magát 75 százalék, magyarnak 25 százalék. A „papírmagyarokat" kirekesztették a németségből. Dr. Milter János befogadta a magyar érzelműeket az Urak Kaszinójába, ahol a tagság száma meghaladta a száz főt.[349] Volt azonban más vélemény is: „Az az igazság, hogy a *Volksbund* összetartotta a svábságot. Magyar kormány nagy német befolyást engedett és a svábok itták meg a levit".

1944. augusztusában 300 férfit vittek el német katonának. November elején 15 volksbundista család elhagyta a falut. A hónap végén bevonultak az oroszok. A csendőrlaktanyából fegyverekkel együtt elvitték a csendőröket is. Decemberben be kellett szolgáltatni az összes rádiókészüléket. 1944 december 8-án az első szentmisén az esperes úr kihirdette, hogy ezentúl a katonai parancsnokság elrendelte, hogy az istentiszteleteket csak magyarul lehet megtartani.

Decemberben már elkezdték összeírni a németeket, azokat is, akik az 1941-es népszámlálásnál magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ezek száma 640 körül volt. A hónap végén 360 embert, nőket, férfiakat vittek el „malenkij robotra". Az *Új Dunántúl* című napilap december 31.-i számában kihirdették, hogy kit soroltak a német kisebbséghez és kit fogadtak el magyarnak. Ezek szerint német az, aki a *Bund* tagja volt, német nemzetiségű, aki a magatartásával németséghez való tartozását kifejezésre juttatta. Az internálástól való

---

[348] Jahn Jakab tanító egyben kántor is volt. 1925-ben alapította meg a Dalárdát, amelynek közel 100 férfi és női énekese volt. Emellett színdarabokat rendezett, vezette a Szívgárdát, a KALOT-ot és az Olvasókört. 1941-ben Újvidékre helyeztette át magát, miután feljelentették, hogy a Volksbund ellen agitál.

[349] Bajtai 1999: 49.

félelmükben a németek egy része más községben, vidéken rokonoknál bujkált, mások névmagyarosítási kérelmet adtak be.[350]

1945 májusában megérkeztek a Hadikfalváról származó bukovinai székelyek, összesen 68 család, akiket a Volksbund tagjainak házaiba telepítette be. A németek nem fogadták szívesen őket, nem engedték be őket a lakásokba, csak a fészerben helyezkedhettek el. Erre a háztulajdonosokat arra kényszerítették, hogy írásban ismerjék el a székelyeket a ház és a vagyon tulajdonoságnak. Az együttélés azonban igen keserves volt. A bundusok közül azokat, akikre a székely telepesek panaszkodtak, elvitték Pécsre az internáló táborba. Végül a németeknek ki kellett költözniük a házaikból. A kiköltöztetés 1945 őszén kezdődött meg. „Minden kitelepítendőt helyben kisebb lakásban akarnak elhelyezni. Ennek megállapítására helybeliekből (Keresztes József, Schmidt Menyhért, Jékl Mihály, Szélig Ferenc, Hoff József, Treszner, Gregorics György, Tordai Márton igazgató-tanító, Farkas József, Till János) és más hivatalos tényezőkből álló bizottságot hoztak létre, hogy írja össze a Volksbund tagokat és állapítsa meg, ki hová kerülhet" – írja Hernai. Azoknak is el kellett hagyni a házukat, akik magyarnak vallották magukat. *„A falu 70 százaléka volt a Bundban. De a háború után nem tettek kivételt, mindenkit üldöztek. Azokat is, akik önként, azokat is, akik kényszerből mentek az SS-be vagy a Wehrmachtba"* – emlékezett vissza egy érintett.

A kitelepítés már 1946 elején szóbeszéd tárgya volt a faluban. Mivel a Volksbund tagok egy része vagy már korábban távozott Németországba, vagy elfogták őket, most a német anyanyelvűeket emlegették, akik között voltak olyanok is, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Ezért a magyar nemzetiségű személyekről jegyzőkönyvet kellett felvenni és kérvényt kellett írni, hogy mentesítsék őket a kitelepítés alól.

1947 áprilisában 45 felvidéki magyar család érkezett a Csallóköz és a Garam völgy számos településéről. A felvidékiek kétharmada katolikus volt, egyharmaduk református volt. „Teherkocsi számra hordják holmijukat. Nincsenek megelégedve a lakással, mert azok kicsinyek." A felvidékiek tanultabbak és gazdagabbak voltak a véméndi átlagnál.[351] Májusban megkezdődött magyar nemzetiségű németek kilakoltatása is, hogy a felvidékieket elhelyezhessék. „A magyar nemzetiségűeken nem lehet segíteni, a felvidéki magyarság számára helyet kell szorítani. Azt mondják, ha a németeket nem tennék ki, úgy színmagyarságot kellene kitenni. A németséget megbízhatatlannak tartják. Ha bármi kitörne és változás állna be, a németség megint a németekkel tartana. Fő cél, hogy a jómódúakat mozdítsák ki a helyükről és oda tenni a módosabb felvidékieket. ... Határozatba ment, hogy holnapra meghívjuk a volt tulajdonosokat. Nekik meg kell mutatni az új gazdáknak földjeiket. Ha nem jönnének el, úgy karhatalmat vesznek igénybe" – írja Hernai. – „Az elkobzott állatállomány szétosztásakor elsősorban a felvidékiek részesültek, köztük akiknek nem volt elegendő jószáguk. Kevesen kaptak, mert hiszen mindegyiknek túlméretezett jószágállománya volt." De igényeltek házat, állatot a Véméndre beáramló magyarok is. „A kommunista társaság tagjainak nagy része ott lebzsel az UFOSZ környékén, hogy mit lehetne még igényelni. Arcátlanul igényelnek mindenfélét." ... „1947-ben 123 házban lakott székely család, 6 házban isaszegi család, 14 házban Pécs környékről beköltöző család, 4 házban bácskaiak, 42 házban

[350] Véménden a névmagyarosításra már korábban is sor került; legtöbbször a hazafiúi hűség, a tanítói pálya és egyéb állami alkalmazások, valamint ténylegesen a kitelepítés elkerülése miatt került sor. Pl. Schwing: Szigeti, Kerner: Keresztes, Mandl: Mandulás, Magyari, Trábert: Tordai, Hauer: Havasi, Rückert Reményi, Mittag: Martos, Milter: Martos, Müller: Monoszlai, Gungl: Gáti, Wágner: Váradi.

[351] Csehszlovákiában már jóval korábban bevezették a 8 osztályos oktatást.

felvidékiek, 31 házban más megyéből való betelepültek, tehát az összesen 220 házban laktak idegenek".

Az 1947-es választások névjegyzéke szerint 778 német anyanyelvűt fosztottak meg szavazati jogától. A németek kitelepítésére 1947. szeptember 7-én került sor. A véméndieket a szovjet megszállási zónába szállították. „A kommunisták igen tevékenyen részt vettek a kitelepítésnél. ... Mindenkinek a poggyászát átvizsgálták, csak 20 kg lisztet engedted elvinni és személyenként 10 Ft-ot. Ha ennél több pénz volt úgy azt elvették. Így Mandulásné nagyapjától elvettek 5000 Ft-ot." – írja Hernai. A körülbelül 1400 véméndi kitelepített között 29 magát magyar nemzetiségűnek valló családot vittek el. *„Itt sem volt kivétel, válogatás nélkül vittek mindenkit. Pedig mi a magyar kormánynak hű emberei voltunk. Haza is szöktünk. Majdnem mindenki visszaszökött. De mire megjöttünk a legnagyobb kínok árán, már nem volt semmink"* – emlékezett vissza a negyvenes évek végére egy véméndi ember. Arra a kérdésre, hogy miért szöktek vissza, egyértelmű volt a válasz*: „Mert csak itt lehet meghalni."*

3.2.6. A szocializmus időszaka

1947-ben a bukovinai székelyek vezetője, Csoboth Gáspár lett a falu vezetője. A háborút követően a németek és a székelyek közötti konfliktusok halálesetet is okozó verekedésekben törték ki és ezekben a konfliktusokban mindig a székelyeknek volt igazuk.

1948-ben egyértelműen megváltozott a világ. A katolikus iskolát államosították. „A tanítóknak a kommunista szervezetbe kell belépni, a párttal jóban lenni. Ez a fő, a tanítási eredmény ezen át lesz elbírálva" – panaszkodik Hernai. A véméndi értelmiségi réteg azonban 1949-ben még a szokásos társasági életet élte, de a tradicionális civil és katolikus ünnepek mellé lassan felsorakoztak az új rendszer ünnepei és ünneplési szokásai is. A két szokásrend sokáig keveredett, egymás mellett létezett. „Május 1. vasárnap. Kora reggel 5 órakor a kocsira felültetett muzsikusok, Weigert János, Brambauer Gáspár, Poller György, a Spitzel József által hajtott kocsin bejárták a falut muzsikával. A ½ 10 órai istentisztelet után a templomtéren két vidéki szónok, egy kommunista és parasztpárti beszédet tartottak. Eközben a párttagok sok zászlóval felvonultak és a Gungl-féle kocsmánál 1 órát álltak. A kommunista szónok szidta az urakat, a parasztpárti szidta a hercegprímást. ... Délután sportünnepség volt futballpályán." Ezentúl nem múlt el ünnep labdarúgó mérkőzés nélkül, lett légyen az szüreti bál, március 15, vagy május 1.

1949-ben alakul meg az első téesz *Vörös Csepel* néven. Tagjai az új betelepülők. Azonban a németeknek is be kell lépniük. *Boldog jövő* és *Keleti fény* néven hozzák létre saját téeszeiket. A három téesz *Új alkotmány* néven egyesül. 1963-ban új téesz alakul *Új tavasz* néven. A falu döntő többsége – kb. 800 fő – a téeszben és a téesz melléküzemágaiban dolgozik, emellett háztájija is van. Körülbelül 200 főt az ipar foglalkoztat. Működik a sajtüzem, a faluban 11 üzlet van. Egyre többen mennek középiskolába és egyetemre. 1969-ben már 45 érettségizett és 21 diplomás lakosa van Véméndnek.

1960-as években a romákat betelepítik a faluba és ezzel megjelenik a faluban az analfabétizmus. Olyan nagy a cigány gyerekek elmaradása, hogy a 22 gyermek számára 1961-ben külön iskolát hoznak létre.

A továbbtanulás ugyancsak az asszimilációt támogatta. *„A svábok nyomták a gyereket, nincs föld, tanulj. A Tsz meg az iparosítás hatására sokan mentek középiskolába, aztán később egyre többen egyetemre. De meg kell mondani, a székelyek is."*

A véméndi gyerekek Mohácson és Pécsett tanultak tovább. A kedvelt felsőoktatási intézmények közé tartozott a bajai és a pécsi Jannus Pannonius Tudományegyetem német nemzetiségi szaka. A falu értelmiségi felvelő-kapacitása azonban mindig szűk volt, ma is az.

A végzett egyetemisták, főiskolások nem tudtak elhelyezkedni. Ahogy nőtt a diplomások száma, úgy nőtt az elvándorlás a faluból. Csak egy nagyon lelkes szűk réteg jár haza táncolni, zenélni, számukra azonban létkérdés kultúrájuk ápolása.

A megmaradt parasztok a 2. világháború után a fiúkat kezdték először taníttatni. A háború utáni átalakulás évekeire így emlékezett vissza egyik első generációs interjúalanyom: *„Sokan lettek a fiúk közül bőrösök. Ezek Pécsre kerültek, meg Bonyhádra cipésznek. A taníttatás és ezzel párhuzamosan a svábok elvándorlása nagymértékben a téeszesítéskor vette kezdetét. A földet, az állatokat be kellett adni, és sokan nem akartak vele menni. Ekkor elkezdődött a családos elvándorlás is. Mentek a munkahely után. Helyettük jöttek a magyarok, traktorosnak és más munkákra a téeszbe, ahol munkaerőhiány volt. A falu vezetése meg a kommunisták kezébe került, magyar volt a tanácselnök, a TSZ elnök, a pártvezetőség, a brigádvezetők, a kultúros. Ideexportálták őket. Volt később egy sombereki sváb is TSZ elnök, és volt egy sváb a faluból is, aki belépett a pártba. Ő lett a községi párttitkár. Aztán itt voltak a felvidéki magyarok, a székely magyarok, a csángók a maguk virtusával. A németek meghúzták magukat, nekik nem volt itt szavuk. Szóval magyarosodtunk. Helyi svábok nem kerültek a vezetők közé."*

A kulturális élet színtere a 180 főt befogadó kultúrház volt. A énekkar a háború után is tovább működött, 1952-ben Pillenger Adalbert szervezte újjá. A vegyeskórus a templomi kórus feladatát is ellátta. Hamarosan Mandulás (Mandl) János vette át a kórus vezetését. Utánpótlás híján a kórus egyre kevesebbet lépett fel, egyre inkább veszített jelentőségéből. 1985-ben a Falk házaspár kezdeményezésére a kórus újjá szerveződött, vezetője Zimmer József, tőle vette át a vezetést Emmert József. 1989-ben jött létre a *Véméndi Quartett.* A nyugdíjasoknak saját kórusuk van.

A fúvós zenének nagy hagyománya van Véménden. A faluban mindig voltak zenészek, zenekarok, amelyek a *spinnstubé*ban, lakodalmakon és a bálokban játszottak. A jelenlegi Véméndi Fúvószenekart 1982-ben szervezte meg Gász Mihály. 20 éves tevékenység után Hahn János vette át a zenekar irányítását.

Az első néptánccsoport a hatvanas években jött létre, később külön felnőtt és külön gyermek-csoport alakult.

3.3. Közös és eltérő pontok a történelemben

A két település történeti fejlődésében számos közös és eltérő momentum található. A betelepülő németek eredete mind a két falu esetében bizonytalan. Az azonban tény, hogy Magyarországon kovácsolódtak faluközösséggé és itt alakult ki beszélt dialektusuk is. Földművesként érkeztek, de Csolnok munkaerő-szerkezetében a bánya jelentős változásokat hozott. Véménd földművelésből, Csolnok többségében elsősorban a bányászatból és kiegészítő tevékenységként a földből is élt. Véménden is volt azonban két lábon állás, de jóval kisebb mértékben. A társadalmi tagozódás a vagyon, Csolnokon a megélhetés forrása mentén (fölműves-bányász-iparos) ment végbe, ami azonban egyúttal vagyoni különbségeket is jelentett. Szegények és gazdagok mindkét helyen területileg elkülönültek egymástól, jellemzően a gazdag parasztok tartottak össze leginkább és laktak a *bájern gasszén* (Csolnok), vagy *a dájcse gasszén* (Véménd).

A birtoknagyságot tekintve körülbelül mind a két településen a 30 hold felettiek számítottak gazdagnak. Csolnokon 45 gazdának volt 3035 holdja, ami *„felmehetett akár még ötvenre is."* Véménden 28 családnak volt 32-48 holdja. A középparaszti réteg Csolnokon 15-25 holdja volt, míg ez a réteg Véménden nagyon szűk volt. A kisparasztoknak Csolnokon maximum 12 holdja lehetett, de *„két tehénnel, 3 disznóval, szőlővel és egy présházzal már ez is mutatott*

valamit. Ahol azonban több fiú volt, egynek már a bányába kellett menni." Véménden viszont a 9-18 holdasok rétege volt nagyobb, mintegy 91 család tartozott ide.

Csolnokon nem volt törzsöröklési rend, a földet felszabdalták, de a bánya megélhetést nyújtott a kisparcellásoknak, míg Véménden ilyen lehetőség nem volt; a törzsörökkölés miatt elszegényedett fiúk vagy elvándoroltak, vagy zsellérsorba süllyedtek.

Ennek ellenére a két világháború között Véménd gazdagabb volt, mint Csolnok. Ezt a föld kiváló minőségének és az így elérhető magasabb termésátlagoknak volt köszönhető. Bár Véménd a periférián feküdt, mind közműfejlesztésekben, mint kulturálisan előbbre járt és viszonylag széles értelmiségi rétege alakult ki, míg ez a centrumhoz közelebb eső Csolnokról ez nem mondható el. Véménd lakossága a vasútnak köszönhetően mozgékonyabb volt, vásárai miatt lényegében találkozóhellyé, egyfajta központtá vált. Bár Csolnok közelebb feküdt a centrumhoz, közlekedési nehézségei, valamint a helybéli munkahely miatt egy jóval zártabb település képét mutatta.

Mindkét falu lakosságának kb. 70-75 százaléka Volksbund tag volt. A Volksbund itt is, ott is megosztotta a lakosságot, de Csolnokon a Volksbund tagok és a nem tagok között minden bizonnyal az internálások, malenkij robot és a kitelepítés elmaradása miatt nem került sor olyan éles elkülönülésre és konfliktusokra, mint Véménden. Bár kitelepítés nem volt, néhány családot kiköltöztettek házaikból, mert hét felvidéki család Csolnokra is érkezett, akik közül a legtöbbje egy idő után elhagyta a falut.

Ami a két településen élők identitásstruktúráját illeti, abban a világháború végéig egyértelműen a német etnikai identitás dominált. Köszönhető volt ez annak, hogy mind Véménd, mind Csolnok német lakossága immobil, zárt közösséget képezett és annak, hogy a szomszédos településeken is többségében németek éltek. Megerősítette ezt az identitást a Volksbund-korszak. A magyar nemzeti identitás a csolnoki német parasztok között nem volt jelen. A bányászok között akadtak magyar érzelműek, de tömegesen nem volt kimutatható kötődés a magyarsághoz. Ezt a kötelező névmagyarosítás sem segítette elő, sőt közeledés helyett inkább távolodást eredményezett.

Véménden a falu értelmiségének egy része magyarosította a nevét és ténylegesen magyar érzelmű volt. A *Hűség a hazáért* mozgalomban mindazok részt vettek, akik ellenezték a Volksbund térhódítását; ez kb. a falu 25 százalékát jelentette. Szóbeli közlések szerint Véménd volt az a német falu, ahova a kitelepítés után a legtöbben szöktek vissza.

Komoly etnikai konfliktusok Csolnokon nem alakultak ki. *„A felszínen nem voltunk oda egymásért, de ott lenn a mélyben nem volt sváb, vagy tót, vagy magyar, ott mindenki bányász volt. Ott nem volt különbség"* – mondta egy idős bányász. Véménden etnikai konfliktusok a szerbekkel alakultak ki, ami a szerb megszállással csak fokozódott.

A szocializmus korszakában nem mutathatók ki jellegzetes különbségek a két település között. Csolnok és Véménd parasztsága téesz tag lett. A téesz által a csolnokiak nem kötődtek a településhez, mivel több községet vontak össze egy termelőszövetkezetbe. A fő megélhetési forma továbbra is a bányászat maradt. Véménden a legtöbb munkaerőt a helyi téesz foglalkoztatta; szerepe nagyobb volt Véménd életében, mint Csolnokon. A hatvanas években mind a két településen elkezdődött a falu modernizációja, a házak átépítése, bővítése és komfortosítása. A hetvenes évek idejére tehető a továbbtanulásai *boom* megjelenése, majd mintegy következményeként, a nyolcvanas, kilencvenes években fiatalok elvándorlása.

Mind a két településen élénk nemzetiségi kulturális élet folyt, tánckarok, énekkarok és zenekarok éltették a sváb népi kultúrát. Ebben a korszakban az etnikai identitás megélésének más terepe nemigen volt. Etnikai konfliktusok Csolnokon nem voltak. Véménden a kitelepítés borzalmai hosszú időre meghatározták a különböző származású csoportok viszonyát.

3.4. A rendszerváltás után – napjaink

A rendszerváltás Véméndet sokkal jobban megviselte, mint Csolnokot. Ez egyértelműen perifériális helyzetének köszönhető. Véménd ma jóval szegényebb település, mint Csolnok. A rendszerváltás után mind a két helyen megszűntek a régebbi munkalehetőségek, szétesett a téesz, s mivel Véménden a fő foglalkoztató erőt jelentette, nagyobb munkanélküliséget vont maga után.

3.4.1. Csolnok

A rendszerváltás Csolnokot nem rendítette meg. A TSZ melléküzemágai megszűntek, de a privatizáció miatt a környezetre káros galvanizálóval még mindig küszködik a falu. Az RT-vé átalakult téesz végleg csak jó tíz évvel később szűnt meg. A faluban működő MOFÉM üzemet az önkormányzat vette meg, így az átalakult Szerelvénygyártó Kft. munkahelyeket és bevételt tudott biztosítani. A faluba települ egy német elektronikai vállalkozás, amely felszívta az állás nélkül maradt munkaerő egy részét. További munkalehetőségként a két iskola, és óvoda, a polgármesteri hivatal, a zeneiskola, a Művelődési ház, a kisvállalkozások jöhetnek számításba, emellett a szakképzett és a diplomás munkaerő ingázik. Az ingázók legnagyobb része Esztergomban, Dorogon vállal munkát, de akadnak Budapestre utazók is. Munkájuk mellett a svábok művelik a szőlőjüket. *„Van, hát most mit csináljunk vele. Műveljük. De az is csinál magának bort, akinek nincs szőlője. Megveszi a szőlőt, és otthon maga kipréseli, behordózza.” „Ez is egy olyan hagyomány, amit folytatni kell. Én nemrégen kezdtem bele. Megvenném a mellettem lévő szőlőt is, mert ott áll, senki nem műveli, de a tulajdonosa nem adja el. Elkezdtem művelni azt is, hogy legalább a gyom ne jöjjön át az enyémre.”* A faluban kevés élelmiszerbolt található, mivel zömében a környékbeli városokba, a szupermarketekbe járnak az emberek bevásárolni. *„Egy kiló kenyérért vagy egy liter tejért nem rohanok be, de a nagybevásárlást biztos nem itt csinálom.”* A faluban elérhető szolgáltatások, ill. üzletek: fodrász, kozmetika, gumiszerviz, fotókidolgozás, vegyes ruházati bolt, vasbolt, virágbolt, vegyes iparcikk, cukrászda, kocsma, autóklíma. A szolgáltatások vállalkozásban működnek. Sok vállalkozó él Csolnokon, akik vállalkozásaikat (pl. kertészet, autósiskola) nem a faluban üzemeltetik.

Csolnokon egy önerőből épített nemzetközi mércével is kiválónak minősített 750 m^2-es küzdőterű sportcsarnok szolgálja a sportolási lehetőségeket, de kulturális rendezvényeket is tartanak benne. Ezen kívül a sportolást szolgálja egy jól karbantartott futballpálya, egy teniszpálya, egy tanuszoda, amelynek építését szintén az önkormányzat finanszírozta, van két sportegyesület, a Csolnoki Szabadidő Sportegyesület, és a Horgászegyesület.

A faluban teljes körű a közművesítettség. A rendszerváltás után épült a csatorna- és telefonhálózat, és befejeződött a gázvezetékek kiépítése. Az összes út szilárd burkolatú. A kábeltelevíziós rendszeren keresztül közérdekű információkat adnak közre, és a községbeli eseményeket megörökítő videofilmeket vetítenek. A községben van nyugdíjasklub, cukorbetegek klubja, valamint egy mazsorett-csoport. A község határában található szépen karbantartott horgásztó partján hétvégi házak sorakoznak. Csolnoknak ezen kívül van egy szállodája, és a falusi turizmus keretében is lehet szállást találni.

A polgármesteri hivatalban tudatos községpolitika folyik a fiatalok itthon tartására és a falu fejlesztésére, munkahelyek teremtésére.[352]

A 11 képviselő és a polgármester a német kisebbség képviseletét vállalta, és így a megválasztott önkormányzat átalakulhatott kisebbségi önkormányzattá.

---

[352] A fiatalok Csolnokon tartására kedvezményes áron juthatnak önkormányzati építési telekhez.

3.4.2. Véménd

1990 előtt Véméndhez tatozott Szebény és Feked is. A közös községi tanácsot megszüntették, helyette közös körjegyzőséget alakítottak ki (Barakonyiné Winiczai 1993).[353] Az elmaradott térség gazdasági csődje már ekkor érződött.

A rendszerváltás után a téeszt felszámolták, területeit a gazdák visszakapták, ill. a Bólyi Gazdaság vette meg. A valamikor 100 főt foglalkoztató, menetközben több tulajdonost váltó híres sajtüzem 2004-ben hosszas agonizálás után végleg bezárt. Véménden ma gyakorlatilag a közintézményeken kívül alig van munkalehetőség, az iskola, az óvoda, a polgármesteri hivatal, és az iskolával egybeépített a Művelődési ház és könyvtáron kívül még a bólyi gazdaság malma jöhet számításba. A két varrodából az utolsót 2005-ben szüntette meg komlói tulajdonosa.

A legnagyobb problémát a roma lakosság munkanélkülisége jelenti. Legfeljebb napszámba mehetnek, de nem szívesen foglalkoztatják őket, mert a cigányokat megbízhatatlannak tartják.

Az öt élelmiszerbolt mellett két üzletben lehet kisebb bevásárlásokat végezni, ajándéktárgyakat, ruházati termékeket vásárolni. 2005-ben bezárták a faluhelyen oly fontos vegyes boltot; ha valakinek rajzszögre van szüksége, akkor akár Mohácsra kell bemennie. Víz, gáz, telefon, kábeltévé van a faluban, de a szennyvízelvezetés nem sikerült megoldani.

Véménden a rendszerváltás utáni egyetlen beruházás az általános iskolára tetőterének kialakítása és egy hatalmas, a falu igényeihez és a kihasználhatóságához képest túlméretezett sportcsarnok építése volt. A tetőtérben vendégszobákat alakítottak ki. Az 1996-ra elkészült sportcsarnok, amely a csökkenő létszámú iskolások tornaórai igényeinek kielégítése mellett leginkább a nemzetiségi és egyéb rendezvények, lakodalmak számára biztosít helyszínt és a faluház szerepét is betölti.[354]

Szórakozási lehetőség a faluban egyáltalán nincs. A két kocsmát leginkább a romák látogatják. A kulturális csoportok jelentik a fiatalok számára az egyetlen kikapcsolódási lehetőséget, és a közösségi élet terepét. Emellett a Német Kisebbségi Önkormányzat és a GJU fejt ki jelentősebb tevékenységet a fiatalok faluhoz kötésére.

4. Demográfiai viszonyok, multietnikus közegek

Történetileg mind a két település multietnikus, de a döntő többség mindkét esetben a német népesség. Csolnokon a németek mellett kisebb számban szlovákok és magyarok, Véménden németek, szerbek, magyarok és cigányok éltek,[355] és itt is, ott is, akadt néhány zsidó család is. A zsidók a legnagyobb létszámot Véménden érték el 1910-ben, ekkor 30 izraelita vallásút jegyeztek fel. Csolnokon a zsidó család összeházasodott a németekkel. Magyarokat Csolnokon a bányanyitás óta, Véménden 1880 óta tartanak nyilván. Szlovákok Csolnokra már a telepítés korában kerültek, de a bányanyitás után folyamatos volt a beáramlás a környékbeli szlovák településekről. Véménden a szerbek előtt jelentek meg, mint a németek, mára azonban már csak az emlékük maradt.

---

[353] A magyar lakosságú Szebény 1993-ban teljesen különvált.

[354] A sportcsarnok építése miatt elhalasztották a csatornázást, ami a mai napig nem valósult meg. A döntésben szerepet játszott az, hogy a templom 200 éves felépülését a község méltón szerette volna megünnepelni. Barakonyiné Winiczai, 1993, 293.

[355] A cigány népesség 1960 óta játszik szerepet Véménd életében, amikor a fekedi erdőkből a falu határába, a "cigánytelepre" költöztették át őket.

Népmozgás a két világháború között mind a két településen volt; Csolnokon nagyobb, Véménden kisebb mértékben, de egyik településen sem jelentett társadalmi átstruktúráló tényezőt és nem okozott demográfiai-etnikai átalakulást sem. Csolnokon a falun kívülről történő házasodáson túl a bányába irányuló munkaerő-vándorlás miatt is erőteljesebb volt a népmozgás. Házasság útján csak németek érkeztek, de a munkaerő több nemzetiségből (magyarok, németek, szlovákok, külföldiek) rekrutálódott. Az „idegenek" beáramlása Csolnokon mindennapos jelenség volt és szerves folyamatnak tekinthetjük. Az ide betelepülő munkavállalók azonban különböző elkülönült bányásztelepeken, munkásotthonokban éltek és a csolnokiakat semmiféle kényszer nem terhelte befogadásukra.[356] Érdekes jelenség, amit egy csolnoki bányász mesélt: *„Volt ugye a falu meg a telep, a Gregács. Itt magyarok laktak, meg a szegényebb német bányászok, akiknek a faluban nem volt lehetőségük és itt kaptak lakást. Nagy volt az elkülönülés a falu és a kolónia között, külön kocsma, külön minden. A falubeliek lenézték a telepieket. De a föld alatt egészen más volt. Ott nem számított ki német, magyar, vagy szlovák, vagy hogy a faluban lakik-e vagy a Gregácsban. Ott lenn mindenki egyformán bányász volt.*"

A háború utáni népmozgásnak Csolnokon sem örültek, de nem viselte meg a lakosságot. Ennek egyrészt az az oka, hogy ez jóval kisebb mértékű volt, mint a kitelepítést keményen elszenvedő Véménden. Másrészt a kitelepítés elmaradásával német tömbjük egységben maradhatott, ugyanakkor a bánya miatt a lakosság már száz évre visszamenően hozzászokott a más nemzetiségűek bevándorlásához.

Véménden a szerbek optálása után a németek kerültek és maradtak többségben a második világháború végéig. A faluban általában házasodással kerültek más településről származó németek. A tradicionális életmód miatt a parasztok között nem volt nagy népvándorlás; a polgáriasodó jelek és Véménd értelmiségének nyitottsága ellenére a falu zöme zárt társadalmat képezett. Ezért a háború utáni népmozgás, a lakosság etnikai szerkezetének átalakulása traumaként jelentkezett. A kényszer szülte traumatikus helyzetben azonban nem volt más mód, mint – ha lassan is, de – elfogadni a kialakult állapotokat.

A 2. világháború után Véménden a kitelepítés miatt jelentősen megcsappant a németek, és jelentősen megnőtt a magyarok száma, míg Csolnokon a kitelepítés elmaradása miatt ez a nagymérvű etnikai átrendeződés elmaradt, bár kétségtelen, hogy a magyar lakosság száma itt is jelentősen megnövekedett.

Ennek ellenére mind a két falu szereti azt állítani magáról, hogy német település. Így gondolják ezt a csolnokiak is, és mivel a környékben csak itt nem volt kitelepítés, így tartja ezt a külvilág is: *„aki csolnoki, az sváb"*. S bár az alábbi táblázatból kiderül, hogy Véménd lakosságának is csak 22 százaléka vallja magát svábnak, a falut meghatározó és a külvilág felé reprezentáló német kulturális csoportok továbbra és a német falu látszatát érzékeltetik. A tiszta német falu a szerbek optálása után alakult ki, amikor a német dominancia mellett a népek békésen éltek egymás mellett, etnikai konfliktusokra nem került sor. Az itt élő magyarok és zsidók is tudtak németül, a cigányok meg nem a faluban laktak, hanem kinn az erdőben.

A népszámlálási adatok tehát az utóbbi 20 évben nem igazolják vissza a tiszta német faluról szóló állításokat egyik településen sem.[357] A lakosság összlétszámához viszonyítva

---

[356] A telepiek kizárásának emléke a faluközösségből a mai napig él. Bár egyre kevésbé, de egyes esetekben még mindig terheli az interetnikus kapcsolatokat.

[357] L=lakosság összlétszáma, N=nemzetiség, származás, A=anyanyelv, AH=anyanyelvet baráti, rokoni körben használók, K=nemzetiségi kultúrához való kötődés

alacsonyak a bevallási adatok. Kétségtelen, hogy a háborút megelőzően a szlovákok, a magyarok, ill. a szerbek elenyésző, ill. alacsonyabb számuk miatt nem jelentettek etnikailag meghatározó tényezőt, ma azonban a magyar elem egyre jobban tért hódít.

1. táblázat. Népszámlálási adatok

Település	1980					1990					2001				
	L	N	%	A	%	L	N	%	A	%	L	N	%	A	%
Csolnok	3 668	14	0,3	396	11	3 350	605	18	795	14	3 406	1 041	31	671	20
Véménd	2 018	85	4	310	15	1 824	344	19	459	25	1 702	376	22	363	21

Mint a táblázatból látható, a települések összlakossága 1980-hoz képest csökkent, s bár nőtt mind a származást, mind az anyanyelvet bevallók száma, az összlakossághoz viszonyítva ezek aránya nem haladja meg az egyharmadot; csak egyetlen esetben ért el 31 százalékot: 2001-ben Csolnokon, a nemzetiségei bevallás esetében, holott ekkor már névtelenül lehetett nyilatkozni.

Az MTA Kisebbségkutató Intézete a népszámlálás kontrolljára 2002-ben felmérést végzett Csolnokon. A vizsgálat kiderítette, hogy a bevallási adatok és a tényleges helyzet 2001-benn sem fedték egymást. A csolnoki németek közlése szerint Csolnokon a lakosság 70 százaléka minden asszimilációs kényszer, vegyes házasság ellenére nemzetiségét tekintve még mindig németnek mondható.[358] Körülbelül 30 százalékról azonban nem tudható, hogy melyik korosztályhoz tartozik és miért nem vállalja származását. A falu lakói azonban pontosan tudják egymásról, ki kinek a rokona, hogy háború előtt vagy után érkezett-e Csolnokra, sőt gyakran még azt is, hogy honnan. A németeken kívül csak „magyarországi magyarok" élnek a faluban, akik a legkülönbözőbb módokon: házasodással, munkavállalással, városból való kitelepüléssel, stb. kerültek ide.

Véménden egy hasonló felmérés adatai pontosan egybeesnek a 2001-es népszámlálás nemzetiségi bevallásaival. Itt is házról házra mondták el a megkérdezettek, hogy hol milyen nemzetiségűek laknak, ill. az adott házban homogén, vagy vegyes házaspár él. Ebbe a számba az adatközlők a vegyes házasságokból származókat nem vették bele, tehát ez a szám ténylegesen néhány százalékkal magasabb is lehet.[359] A kapott adatok szerint Véméden 370 sváb származású él, amely szinte hajszálra meggyezik a 2001-es népszámlálás nemzetiségi bevallási adataival.[360] Ez azt jelenti, hogy Véménden senki sem tagadja meg nemzetiségét.

Véménd ma is multietnikus közeg, ahol megkülönböztetik magukat és tartják számon a másikat svábok, felvidékiek, erdélyiek, „magyarok", és romák.[361] Az etnikai megkülön-

---

[358] Az információk vezető csolnoki németektől származnak. A kérdezés úgy történt, hogy megmondták, melyik házban milyen összetételű, homogén, vagy heterogén házaspár(ok) él(nek)-e.

[359] Adatokat l. 5.4.2. A házasságok alakulása Véménden fejezetben.

[360] A hat fős hiány halálesetek vagy elköltözések okozhatják.

[361] A romák eredetileg a szomszédos Feked körüli erdőkben éltek. A két világháború között jelentek meg a Véménd közeli erdőkben. A vajdájuk által szigorúan ellenőrzött 5-6 család gyakran bejárt a faluba kéregetni vagy az erdőben gyűjtött rőzsét eladni. Ugyanakkor kisebb-nagyobb szolgálatokat is tettek a falubelieknek pl. teknőt, kanalat faragtak, fát hasogattak. Lakni azonban nem engedték volna be őket a faluba. A 60-as években felszámolták az erdei kalyibákat és a falu határában, cigánytelepre költöztették őket. Ma a romák a *Grube* kis házaiban élnek, amiket a sváboktól vettek meg. Egyre többen költöznek be a faluba. „A régiek rendesek voltak, nem loptak. Mit mondjak,

böztetés a második világ-háború után vált mindennapi gyakorlattá, amikor a németek kitelepítése után bukovinai székelyek, majd felvidékiek kerültek a faluba. A németek létszáma a felére apadt, a zsidókat elvitték, és a hatvanas évektől egyre gyorsabb ütemben növekedett a roma népesség lélekszáma. A faluban olyan magyar nemzetiségűek is élnek, akik a II. világháború előtt is itt éltek, vagy utána, napjainkat is ideértve, beköltözéssel, ideházasodással Magyarország más településeiről kerültek Véméndre, de a „magyar magyarok" ritkán kerülnek említésre. Ennél sokkal gyakrabban esik szó a roma népességről, számuk gyarapodásáról és integrációjuk problémájáról. 2001-es adatok szerint a faluban 196 roma él, de a falu lakói számukat 300-ra becsülik. Hogy kinek mi a származása, honnan jött, kivel házasodott össze, homogén vagy vegyes házasságban született, egyelőre még átörökítendő tudást képeznek. Az általános iskolások is ismerik a falu lakóinak „származástörténetét"; megkülönböztetésre, ill. a másik számontartására esetükben azonban ma már nem sváb-székely, sváb-felvidéki, hanem magyar-cigány dimenzióban kerül sor.

Ebben a multietnikus mikro- és makrotérben, amit a lokális, falubeli színtér, ill. a tágabb magyar közeg jelent, amiben a svábok alapvetően a kitelepítés, majd a sokasodó vegyes házasságok, a magyar nyelvű szocializáció miatt már régen elvesztették falvaikban eredeti számbeli többségüket, asszimilációjuk és svábként való túlélési stratégiáik nem vizsgálhatók anélkül, hogy ne vennék figyelembe az interetnikus kapcsolatok alakulását is.

Csolnokon és Véménden a születések száma a nyolcvanas években kezdett visszaesni. Ez egyértelműen a fiatalok elvándorlásával magyarázható. Mindkét település lakossága fogy és elöregedőben van. Míg azonban Véménden a falu vezetése semmit sem tesz a falu lakosságmegtartó képességének növelése érdekében, Csolnok nagy erőket mozgósít a fiatalok megtartása és visszavonzására.

5. Asszimiláció

5.1. Az asszimiláció gátjai és okai

A városi német polgárság asszimilációs törekvései nem érték el sem Csolnokot, sem Véméndet. A két világháború között Csolnokon a német és szlovák falvak karéjában a kötelező magyar nyelvoktatás ellenére sem terjedt el a magyar nyelv használata. A csolnoki lányok eljártak ugyan a szolgálni Esztergomba, Dorogra, Budapestre, de nem hoztak magukkal asszimilációs mintákat; a tradicionális faluközösség zártságának feloldásához ez kevés volt. A férfiak helybéli munkavállalása sem mozdította elő az asszimilációt még az akkulturáció szintén sem.[362] Okait tekintve a névmagyarosítás sem jelentett asszimiláló tényezőt.

Véméndnek jelentős értelmisége is volt, köztük többen magyarosítottak, és a paraszti polgárosodás is megjelent, az asszimilációnak azonban még a tárgyi környezetben sem igen találjuk nyomát. Bár magyar nyelvoktatására Véméndén is folyt, a nyelvváltás csak a háború után vette kezdetét. A német földrajzi környezet, a mobilitás, és ebből következően más minták hiánya itt is biztosította a zárt falukörnyezetet.

---

ezek kopnak, nem lopnak? De dolgozni azt nem dolgoznak" – hangzott el egy interjúban. Munkalehetőség a romák számára nincs. Időnként alkalmai munkát kapnak a faluban.

[362] Az assszimilációról l. Gordon 1964, Bindorffer 2002.

A gátló tényezők között kell megemlítenünk a faluközösség zártságát, a szigorú házasodási szokásokat, a németek etnikai identitásának erősségét és a hagyományokhoz való ragaszkodást, amely pl., nem engedte meg, hogy a lányok továbbtanuljanak. Kétségtelen, hogy ez a fiúk esetében sem volt általános, mert szükség volt a gazdaságban a munkaerőre és a svábok nem szívesen adtak ki pénz ilyesmire.[363] Az asszimilációt a szegénység is gátolta. Találkoztam olyan idős asszonnyal, aki hiába szeretett volna továbbtanulni, mert anyagi körülményei nem engedték meg. *„Sírtam, amikor láttam, hogy M-t kocsira ültetik és viszi be a kocsi itt ezen a sáros úton be Mohácsra, polgáriba. Nekünk még új szoknyára sem tellett, olyan szegények voltunk akkor."* Aki tanult, az általában már a háború előtt is elkerült a faluból.

A nagy átalakulások a háború után vették kezdetüket mind a két településen. Az asszimiláció terjedésének okai Csolnokon és Véménden is azonosak voltak, ha különböző mértékben, időben és sebességgel hatottak is a svábokra. Legfontosabbnak asszimiláló tényező a nyelvváltás volt. Véménden ez a folyamat összefüggött azzal, hogy a faluba a kitelepített svábok helyére magyar anyanyelvűek érkeztek, tilos volt köztereken, és a hivatalokban svábul beszélni. Ezért aztán Véménden a nyelvi asszimiláció hamarabb kezdődött és sokkal gyorsabban tempóban haladt, mint Csolnokon, ahol a beszélő közösség együtt maradt. A nyelvi asszimilációt nagymértékben támogatta a másodlagos nyelvi szocializáció, illetve az elsődleges sváb anyanyelvi szocializáció megszakadása, töredezettsége. Fontos asszimiláló tényező volt a nyelvváltásban a mobilitási csatornák megnyílása, a továbbtanulás, a falun kívüli munkavállalás, valamint a vegyes házasságok.

5.2. Nyelvhasználat

5.2.1. Csolnok

A számos helyről és különböző időkben érkező csolnoki németek nem lehetnek tehát egészen biztosak, hogy honnan is származnak őseik. A „valahonnan" Elzászból, Bajorországból, Rajna vidékéről, Frankhonból bizonytalan határozója számukra sem nyújt biztos kapaszkodókat. Ha ehhez a házasságkötés miatti, ill. a bánya miatti belső migrálókat, a szlovák telepeseket, valamint az osztrák, német területekről a 19. században érkező bányamunkásokat is hozzávesszük, elmondhatjuk, hogy igen tarka egyvelegből alakult ki a település mai német népessége.

Manherz (1983, Manherz/Wild 1997) szerint a csolnoki *Mundart* az első ill. a második hullámmal betelepülők rajnai-frank, majd a harmadik hullámban érkező bajor nyelvi szókincsből alakult ki. A nyelvészek a második hullámban Elzászból érkezők nyelvjárásának nyomait nem fedezték fel a kialakult Mundart szókészlet-ében. Annak ellenére, hogy a tömeges elzászi származást ma már nehéz bizonyítani, mivel az egyetlen nyelvemléket a *Quintz* családnév jelenti, a helybéliek ragaszkodnak az Elzászi eredethez. Talán azért, mert viszonylag könnyen behatárolható kisebb területet jelent. És mint tudjuk, az eredet, a származási hely, a kiindulási pont, nagyon fontos az embert személyes identitásának kialakulásában.

Bizonyos szokások, mint pl. a húsvéti kerepelés, valamint a kereplőformája és elkészítésének módja viszont felső bajor eredetre utal. Az eredetüket keresők nem kapnak segítséget a fennmaradt földrajzi nevekből sem, mert ezeket igen gyakran felváltva a magyarral

[363] A tanítók igyekeztek rábeszélni a tehetséges gyermekek szüleit a tovább taníttatásra. Végeredményben Véméndről kerültek fiúk Pécsre és Mohácsra polgáriba, tanítóképzőbe.

használták, vagy a magyar nevet a *Mundart* kiejtése szerint mondták ki, vagyis „elsvábosították".

A falu lakói németül, s eleinte szlovákul, kisebb részben magyarul beszéltek. A szlovákok gyakorlatilag elsvábosodtak mind nyelvükben, mind kultúrájukban. A különböző kultúrájú közösségek között a katolikus hit volt a falu összetartó ereje. Az egyház őrizte a telepesek nyelvét, a káplánnak a magyar mellett németül is kellett tudnia.

Az iskolai nyelvhasználatban az 1. világháború után következett be változás, amikor bevezették a magyar nyelv oktatását.[364] 1926-ig az iskolában kétnyelvű B típusú oktatás folyt. A tanulólétszám növekedésével egyre több tanerőre volt szükség, de nagyon nehezen kaptak német anyanyelvű tanítókat és annak is örültek, ha egyáltalán eljött valaki Csolnokra tanítani, ezért áttértek a C típusra.

1935-ben elrendelték az egységes nemzetiségi iskolareformot, de Csolnokon csak 1938-ban hívták össze a szülőket, hogy megszavazzák a tanítási nyelvet. 39-en szavaztak a vegyes, 125-en a magyar nyelvű oktatás mellett.[365]

A 6 elemi azonban nem tanította meg olyan jól a németeket magyarul, hogy az iskola befejezése után sokan ne felejtették volna el, vagy beszélték nagyon rosszul a magyar nyelvet. A faluközösségben a nyelvhasználat továbbra is a csolnoki dialektus maradt. *„Az iskolában mi csak németül beszéltünk. Igaz, én még a háború előtt jártam. De én magyarul is nagyon jól tudtam, ez ritkaságnak számított akkor faluban"* – állította egy 80 éves asszony.

Az első generáció egyik fiatalabb tagja mesélte: *„Mi otthon tanultunk meg svábul. Nekünk ez volt az első megtanult nyelv. „Mi az iskola első egy-két évében tanultunk németül, de jött a háború. Utána pedig ez a folyamat megakadt. Van, aki ebből a korosztályból sem beszél, legfeljebb ha ért, de ezek kevesen vannak."* A még fiatalabbak azonban az iskolában nem tanulhattak németül, mert *„a háború utáni években tilos volt minden, amit német"*.

1948 után törés következett mind a vallási, mind a mindennapi nyelvhasználatban.[366] A vallási nyelvhasználat ezután vált magyarrá. A nyelvi asszimiláció a magyar nyelvű iskolai oktatás következtében itt is felgyorsult, de mivel volt kivel és volt hol svábul beszélni, a folyamat lassabban ment végbe, mint az olyan német településeken, ahol a németek elvesztették számbeli fölényüket, ahol repressziónak voltak kitéve, és ahol mindennap rájuk szóltak, hogy *„Magyarországon élnek, beszéljenek magyarul!"*, meg *„ne cváncigoljanak!"*

Az ötvenes, hatvanas években annak ellenére, hogy egyre többet voltak kénytelenek magyarul beszélni, az iskolában tiltották a sváb szót, a tanácsnál, hivatalokban csak magyarul lehetett ügyet intézni, a munkahelyeken is csak magyarul lehetett beszélni, az anyanyelv használata mind az otthonokban, mint a faluközösségben rendszeres maradt. *„Mi az iskolai szünetekben nem azért beszéltünk svábul, mert bosszantani akartunk valakit, hanem mert az sokkal könnyebben ment. Nem is titkoltuk senki előtt. Ma kijönnek a gyerekek a németóráról és*

---

[364] A V.K.M 62.800/1925 VIII. sz. rendelete három típust vezetett be: A – kisebbségi tanítási nyelvű iskola, a magyar nyelvet mint tantárgyként oktatták; B – vegyes tannyelvű, ahol anyanyelven tanulták a kézimunkát, rajzot, természeti és gazdasági ismereteket, a történelem, a földrajz, és a testnevelés magyarul folyt, számtant és éneket pedig mindkét nyelven tanították; C- minden tárgyat magyarul tanultak, a kisebbségi nyelvet tantárgyként oktatták . l. Vámos 1998.

[365] Fekete 1977: 55

[366] Csak 1960 után nyílt lehetőség arra, hogy a nemzetiségi tanulók átlagosan heti 6 és fél órában tanuljanak anyanyelvükön írni és olvasni. L. Vámos 1998.

magyarul beszélnek." – sajnálkozott egy első generációs. *„A német azonban kimaradt nekünk, így magyarul legalább olyan jól tudunk, mint svábul".*

A bányába, amely szocialista nagyvállalattá alakult, egyre több magyar anyanyelvű bányász érkezett. Egymás között a háború előtt a bányában is svábul beszéltek, de a háború után egyikük azt mondta: *„Nem jó lesz, gyerekek, beszéljünk inkább magyarul."*

„Bizony én a téeszben is beszéltem svábul. Sokszor jobban megértették, mit kell csinálni, ha svábul mondtam" – emlékezett vissza egy téeszvezető.

„Az ötvenes években a parasztok nagyon rosszul beszéltek magyarul. Tudtak, persze valamit, de hibásan beszéltek. Anyám nem tudott jól, ugye az ő korosztálya az iskolában németül tanult. Mindig azt mondta nekem, írd le fiam nekem magyarul, hogy ne legyen helyesírási hiba benne" – nyilatkozta egy első generációs asszony.

„Én inkább magyarul imádkozom, mert jobban rááll a nyelvem, pedig a főder unzert svábul is lehet imádkozni. De sokan az anyanyelvhasználat mellett is magyarul számolják a pénzt és magyarul álmodnak" – állította egy értelmiségi. – *„De mivel svábul tanultunk meg először, most is kihallik a beszédünkből."*

Németül először 1956 után lehetett tanulni, de csak tanrenden kívül, nulladik órában kellett járni, ezért aztán nem volt nagyon népszerű. *„Amikor általános iskolába jártam, emlékszem, hogy a szülői értekezleten leszúrták a szülőket, hogy nem beszélnek „rendesen" a gyerekekkel. Mert nem tudják jól a magyar nyelvtant."*

A német nyelv fontosságát hangsúlyozza Bérces József polgármester, aki mindent meg is tesz azért, hogy a csolnoki gyerekek jól megtanulják a nyelvet.[367] *„Az ünnepi beszédeket németül mondom. Svábul nem lehet. Belekeverek a németbe egy kis svábot is, de az az igazság, hogy a sváb ma már csak a konyhában jó. Kilépve onnan németül kell tudni"* – állítja.

A hetvenes években azonban az akkori faluvezetőség többször felszólította a lakosokat, hogy ne beszéljenek svábul, különösen az utcán, de ez a felszólítás nem hozta meg eredményét. A családi nyelvhasználatban Csolnokon az idősebb generáció körében még mindig igen gyakran a nyelvjárás dominál. Ez a korosztály a köztereken is használja a sváb dialektust. Sőt, a nagyszámú idős egyedül élő esetében leginkább csak a köztereken kerül sor az anyanyelvhasználatra. *„Az első generáció tagjai otthon tanultak meg svábul. Számukra a sváb volt az első megtanult nyelv. A korosztály alsó határa körüliek azonban az iskolában nem tanulhattak németül, mert a háború utáni években tilos volt minden, amit német". „Svábot, magyart, egyformán jól beszélem, Németül is beszélek, ha németül kell. Gyakorlatilag mind a három nyelvet egyformán. Azt szeretem jobban, amit éppen beszélek. Ha magyarok között vagyok, magyarul gondolkodom, a svábok között svábul. Németországban meg németül"* – mondta egy másik idős interjúalany.

Az önkormányzatban lehet anyanyelven ügyeket intézni, mert az ügyintézők beszélnek svábul. A falu rendezvényein a polgármester két nyelven tartja beszédeit.

A második generáció tagjai is jól beszélik az anyanyelvet, hisz csak az óvodába, iskolába kerülve tanultak meg magyarul. *„A tanácselnök az ötvenes években nem engedte meg, hogy svábul beszéljünk. De azokban az években még az volt, hogy mi gyerekek még az iskolában is svábul beszéltünk a szünetekben. Hiába volt az tilos, másként nem tudtunk megszólalni"* Számos olyan házaspárral találkoztam, akik svábul és magyarul egyaránt beszélnek egymással. Egyikük mesélte: *„A hatvanas években még a gyerekek is jól beszéltek svábul, de*

[367] Az önkormányzat külön ösztöndíjjal támogatja a német középiskolában tanulókat, ill. a nyelvviszgázókat.

az iskolában csak ritkán használták annak ellenére, hogy az iskolában számos sváb tanár tanított. Akkor már egyre jobban tiltották, tilos volt, nem lehetett svábozni". „A tanácselnökünk a hatvanas években sváb volt. Az egyik november hetedikei ünnepségen azt találta mondani: Elhelyezem Csolnok község nevében a kranzot. Na hát, sváb volt. De azért ő is vigyázott."

„A hetvenes években a helyi értelmiség a köztereken már általában magyarul beszélt. Wagenhoffer tanár úr ezzel szemben a helyiekkel svábul érintkezett."

A telepen többen tudtak jól magyarul. Egy második generációs mesélte: *„Én nem tudok svábul. Nem volt kitől megtanulni. A telepen laktunk, ott magyarul tudtak többen. Azért a telepen is volt olyan, hogy a gyerek nem tudott az iskolában jól magyarul. Ezért aztán a többiek csúfolták."*

A nyelvváltás Csolnokon a harmadik generációban fejeződött be. Míg a második generáció tagjai felfelé töretlenül beszélik anyanyelvüket, lefelé egyáltalán nem használják. A harmadik generáció tagjaival szüleik addig beszéltek svábul, amíg kicsik voltak. Bár sokan tudnak svábul, csak passzívan használják. Viszont köszönhetően a nemzetiségi nyelvoktatásnak a harmadik generációból nagyon sokan felsőfokon beszélnek németül. Míg az első generációs nagymama azt mondja, *„Ahol a Mundartot tudják, ott mindjárt van egy kis tere-fere. Magyarul nem lehet olyan jól beszélgetni",* addig unokája azt válaszolja erre: *„Jaj, mama, ne beszélj olyan csúnyán. Ne beszélj hülyeségeket!"*

A harmadik generáció esetében a *Mundart* értékként tételeződik, de megtartásának lehetősége nem látszik biztosítottnak. Az általános iskolában a helyi születésű, svábul tudó és azt anyanyelvüknek is valló német nyelvtanárok törekszenek arra, hogy a sváb nyelvvel is megismerkedhessenek a tanulók, kérdés azonban, hogy az iskolából kikerülve mennyi marad meg ebből a nyelvtudásból, ill. azt hol és mikor fogják használni tudni.

Bár Csolnok német falunak tartja magát, teljesen német nyelvű német misét csak ritka és különleges alkalmakkor tart Szeifert Ferenc plébános úr, a falu szülötte, aki viszont újra megvalósítandó értéknek tartja a kétnyelvűséget; a vasárnapi szentmise imáinak egy részét németül mondja. Csakhogy az elmúlt évek erőteljes nyelvi asszimilációja következtében svábok jelentős része már semmilyen nyelven sem tudja az imákat. Az egyház sokat segíthetne a kétnyelvű kultúra megőrzésében – mondja a két nemzetiségi falu plébánosa. Véleménye szerint a nemzetiségek megmaradását és megújulását az egyháznak is segítenie kell. Ennek a minimuma az volna, hogy minden olyan településen legyen, ahol az iskolában nemzetiségi nyelvet tanítanak, legyen német nyelvű mise.[368] Annak ellenére, hogy a csolnoki plébános és a kántor nem csupán német származásúak, de mindketten a falu szülöttei és jól beszélnek németül, német nyelvű mise csak különleges alkalmakkor van. A misék általában kétnyelvűek, az evangélium magyarul, a prédikáció németül hangzik el, és németül énekelnek.

Az iskolában az alapoktól kezdik a német nyelv oktatását, bár a gyerekek az óvodában már tanulnak németül. Az óvónők mindegyike tud svábul, ennek ellenére nem beszélnek a gyerekekkel. Nincs olyan sváb család Csolnokon, ahol valaki ne beszélné az anyanyelvet, mégsem tanítják meg a gyerekeknek. Egyetlen ellenpéldával találkoztam. *„Domi jobban tud svábul, mint a szülei. De németül ugyanolyan jól ért. Csak tudnám, mit fog az iskolában csinálni, ahol már elsőben kezdik ugyan a nyelvtanítást, de nem is tudnak a gyerekek se németül, se svábul. Lilike, a húga már nem volt annyit velünk, ő is ért, de nem hajlandó*

[368] Szeifert plébános úr szerint sajnos egyelőre ez nagy nehézségekbe ütközik; az esztergomi egyházmegyei zsinat ilyen irányú elhatározásai sem valósultak meg eddig.

beszélni. Igaz, a második gyerekre a mi lelkesedésünk is alábbhagyott" – mesélte egy nagymama. Egy harmadik generációs anyuka mondta*: „Mi már nem beszélünk egymást közt svábul. Szeretném, ha az anyám beszélne a gyerekemmel svábul, hogy úgy tudjon, mint Domi. Mert ha kihal a 60 fölötti generáció, senki sem fog már beszélni. Aztán majd húsz év múlva felfedezik, hogy jé, itt egy kihalt kultúra".*

5.2.2. Véménd

A véménden a dialektológusok szerint a beszélt tájszólás a keleti frank, pfalzi és a fuldai dialektusok keverékéből alakult ki.[369] A háború előtt az oktatás nyelve vegyes volt. A gyerekek délelőtt magyarul, délután ugyanazt németül tanulták. 1926-tól az írást, olvasást németül, a többi tantárgyat magyarul oktatták. A tanulók nem értettek magyarul, amit megtanultak, azt a legtöbbször nem értették meg. Keveset segített, hogy a véméndiek cseregyerekként Bátaszékre küldték gyerekeiket magyarul tanulni, ahonnan viszont magyarok jöttek németül tanulni.

Mivel anyanyelvük a sváb dialektus volt, mind a magyar, mind a német idegen nyelvet jelentett számukra. Wild Katalin írja:

> A németség zömét alkotó parasztságnak szinte alig volt kapcsolata a városokban, (pl. Pécsett is) élő és a bécsi német nyelv által befolyásolt irodalmi és köznyelvet használó német polgársággal és értelmiséggel. A városi németségnek a századforduló táján bekövetkezett asszimilációja után a városokból a környező falvakra irányuló, lényegében nem jelentős nyelvi hatások is megszűntek. Az iskolai német nyelvoktatás igen szerény eredményeket ért el a falusi iskolákban. A német nyelv így a hazai németség körében szinte kizárólag csak a különböző nyelvjárások formájában létezett és létezik túlnyomórészt ma is (1987: 82).

1941-ben a 700/1941.ME rendelettel szabályozták a nemzetiségi oktatást. Ez év januárjától Véménden mind a három típusú oktatás működött. Az A típusba (csak németül, de írás, olvasás magyarul is) 193 tanulót írattak, a B-be (vegyes) 50 főt, a C-be (csak magyar, de írás, olvasás németül is) 20 főt. Ebből is látszik, hogy a Véméndieknél a nyelvi asszimilációra a polgárosodó jelleg sem volt hatással; a falu elitje ugyanis két nyelven, de inkább magyarul kommunikált egymás között.

A háború után a sváb anyanyelv kiszorult a közterekről és visszaszorult a magánéletbe. A családok otthon, a rokonságban és a baráti körben őrizték és beszélték anyanyelvüket, de egyre többször és többet kellett a magyar nyelvet használniuk. Az utcán, a közintézményekben, a munkahelyeken, az iskolában, a templomban csak magyarul lehetett beszélni. *„A feleségem magyar, de svábnak nézték, mert jól tudott svábul, ezért nem vették fel a községi tanácshoz dolgozni"* – emlékszik vissza egy férfi a szocializmus kezdeti éveire.

A hatás nem maradt el. Amikor a hetvenes években egy német család tehetséges leányát Pécsre, a német gimnáziumba akarta küldeni, a gyerek nem értette, és azt kérdezte: *„miért német gimibe, amikor mi magyarok vagyunk?"* Egy másik családban azt mesélték: *„Ha svábul szóltam Zs.-hez, azt mondta, ha nem magyarul mondod, nem csinálom meg. Most már sajnálja, és azt mondja, meg fog tanulni de svábul, de szerintem már se ideje, se lehetősége nem lesz"* – emlékezett vissza egy második generációs értelmiségi. *„Amikor én iskolába jártam, nem beszéltünk szépen magyarul. Ugye otthon ment a sváb, az iskolában a német, rosszul ejtettük ki a szavakat magyarul. A magyar tanár irodalomórán kifogásolta, hogy*

[369] Weidlein 1956, 1967, 1977/74; Márvány 1970; Wild 2003.

jobban tudunk németül, mint magyarul. Mit tehettünk? Igyekeztünk" – hallottam egy másik interjúalanyomtól.

Véménden csak a legidősebbek esetében, ill. a második generáció egy kisebb részénél beszélhetünk aktív anyanyelvhasználatról, köztük is elsősorban a saját korosztályon belül, illetve a második generáció tagjaival. Egy 64 éves interjúalanyom csak az iskolába kerülve tanult meg magyarul, mégis azt állítja, hogy bár mind a két nyelven egyformán jól beszél, magyarul sokkal könnyebben és spontánabbul fejezi ki magát. *„ Az iskolában rá voltunk kényszerülve. Otthon mi csak svábul beszéltünk, a nagyanyám nem is tudott magyarul"* – mesélte. Az első és a második generáció között azonban az anyanyelv ismerete ellenére sokkal több a magyar szó, mint a sváb, bár a második generáció tagjai Véménden is az óvodában tanultak meg magyarul. Mivel jóval kevesebbszer és jóval szűkebb körben használhatták, anyanyelvhasználatuk sokkal inkább háttérbe szorult, mint csolnoki kortársaiknál. Ezért korábban is indult meg a nyelvváltás; beszélni a homogén sváb házasságokban is magyarul beszélnek. Felfelé még használják a svábot, hisz esetükben is fontos identitáselem. *„Azt mondta az óvó néni, E-né, hogy beszél a maga gyereke? Ezért aztán törekedtünk otthon a magyarra. De a nagyanyja nem tudott magyarul, vele másként nem beszélhetett"* – kifogásolták sokszor az óvónők az otthoni anyanyelvhasználatot.

A véméndi harmadik generáció gyermekei csak a nagyszülőktől, vagy ahol még éltek, a dédszülőktől tanulhattak meg svábul így sokan értik még a nagyszülők anyanyelvét. Különösen a nagycsaládokban volt ez jellemző, ahol több generáció élt, vagy él még ma is együtt. A harmadik generációban azonban ez a tudás passzív; alig akadt egy-két fiatal, aki aktívan beszél még svábul, körükben inkább a német nyelv ismerete jellemző. *„Értek, de minek?"* – foglalta össze röviden és tömören a sváb dialektus használatának lehetőségeit egy harmadik generációs értelmiségi. A második és a harmadik generációban a sváb anyanyelvi identitás jelentősége a nyelvhasználat területeinek beszűkülésével csökkent ugyan, de érdekes módon még a passzív bilingvizmus, sőt a nyelv ismeretének hiánya esetén sem veszett ki teljesen. Az utóbbi két esetben ez az identitás az állandóan jelenlévő hiányérzetben és a hiányérzet pótlásának tervében jelenik meg: *„Értem, amit a nagyanyám mond, de mindig magyarul válaszolok. Svábul nem megy már sehogy se." „Sváb környezetben nőttem fel, értem is, mert a nagyszüleim velem svábul beszéltek. Ma már csak egymás közt beszélnek, egyre kevesebbet." „Igaz, hogy én már nem tudok, de a most tanulom. Ha jövőre visszajössz, majd meglátod." „Anyám beszél még svábul, de engem nem tanítottak meg. De ha nekem gyerekem lesz, vele csak svábul kell majd beszélniük"* – fogadkoznak a harmadik generáció tagjai. Úgy is fogalmazhatnánk, anyanyelvi identitás az anyanyelv ismerete nélkül.

A törekvések a *Mundart* valamilyen formában való megőrzésére annak a jele, hogy a sváb értékként tételeződik mind a két faluban, érzelmi szálak kötik a nyelvhez azokat is, akik nem, használják, vagy nem is értik. Anyanyelvi identitásról tehát, ha generációsan más formában is jelenik ez meg, a mai napig beszélhetünk.

Véménden a több nemzetiség miatt az önkormányzat nem alakult át kisebbségi önkormányzattá, ezért itt a Német Kisebbségi Önkormányzat támogatja nemzetiségi diákösztöndíjjal a nemzetiségi oktatásban részesülő gimnazistákat.

A vallásgyakorlás Véménden is kétnyelvű; a véméndi plébános és a kántor szintén német származásúak; a kántor véméndi születésű. A miséken az énekek németül csendülnek fel, a prédikáció és az evangélium magyarul hangzik el.

5.3. Mobilitás, továbbtanulás, életmódváltás

A 2. világháború előtti értékrend folytonosságának megszakadása, a mobilitási csatornák megnyílása, a szokások átalakulása a munkavállalás, a párválasztás, az ezzel együtt járó vegyes házasságok, a tanulás, a hivatás választása terén, a szakrális tradicionális ünnepek visszaszorulása, a vallási nyelvhasználat magyarrá válása, a nemzetiségi kultúra külsődlegessé válása, ill. folklorizálódása és színpadi kultúrává, előadássá válása mind asszimilációt elősegítő és támogató elemek voltak.

Csolnokon a háború után került sor arra, hogy az asszonyok levessék a *„bájerisch”*-t és felvegyék a *„herris”*-t, azonban a mai napig élnek még a faluban viseletben járó idős asszonyok. Számuk azonban jóval kedvesebb, mint Véménden. A tánccsoportba járó gyerekeknek, az énekkaros felnőtteknek itt is varrnak viseletet, ami azonban már nem mindig követi az eredeti viseletmintákat.[370]

Véménden a konzervatív, tradícióikhoz ragaszkodó német asszonyok csak a hatvanas években öltöztek át tömegesen; még ma is van azonban 15-20 asszony, aki viseletben jár. A családok adnak rá, még ott is, ahol csak az egyik házastárs német, vagy már egyikük sem az, hogy gyereknek legyen viselete. *„Minden gyereknek van viselete, amiben táncol, meg énekel. Legalább ennyit lássanak a múltból”* – mondta a falu egyik idős lakosa.

A svábok a 2. világháború után a fiúkat kezdték először taníttatni. Csolnokon a továbbtanulást is meghatározta a bánya, sokan kerültek a bányaműveléshez köthető szakközépiskolákba, majd felsőfokú tanintézményekbe. A bánya bezárása után a legkülönfélébb továbbtanulási lehetőségek felé orientálódtak a csolnoki fiatalok. Jelentős számot képviseltek a német tannyelvű gimnáziumokat és az ELTE Germanisztika szakát elvégzők.

„A svábok nyomták a gyereket, nincs föld, tanulj. A Tsz meg az iparosítás hatására sokan mentek középiskolába, aztán később egyre többen egyetemre. De meg kell mondani, a székelyek is” – hallottam Véménden.

A háború utáni átalakulás évekeire így emlékezett vissza egy szintén véméndi első generációs interjúalanyom: *„Sokan lettek a fiúk közül bőrösök. Ezek Pécsre kerültek, meg Bonyhádra cipésznek. A taníttatás és ezzel párhuzamosan a svábok elvándorlása nagymértékben a téeszesítéskor vette kezdetét. A földet, az állatokat be kellett adni, és sokan nem akartak vele menni. Ekkor elkezdődött a családos elvándorlás is. Mentek a munka-hely után. Helyettük jöttek a magyarok, traktorosnak és más munkákra a téeszbe, ahol munkaerőhiány volt. A falu vezetése meg a kommunisták kezébe került, magyar volt a tanácselnök, a TSZ elnök, a pártvezetőség, a brigádvezetők, a kultúros. Ideexportálták őket. Volt később egy sombereki sváb is TSZ elnök, és volt egy sváb a faluból is, aki belépett a pártba. O lett a községi párttitkár. Aztán itt voltak a felvidéki magyarok, a székely magyarok, a csángók a maguk virtusával. A németek meghúzták magukat, nekik nem volt itt szavuk. Szóval magyarosodtunk. Helyi svábok nem kerültek a vezetők közé.”*

A falvak értelmiségi felvevő-kapacitása azonban mindig szűk volt, ma is az. A végzett egyetemisták, főiskolások nem tudtak elhelyezkedni. Ahogy nőtt a diplomások száma, úgy nőtt az elvándorlás a faluból. Csak egy nagyon lelkes szűk réteg jár haza táncolni, zenélni, számukra azonban létkérdés kultúrájuk ápolása. Mint állítottam, a továbbtanulás ugyancsak az asszimilációt támogatta, mellette a vegyes házasságot jelentik a másik legnagyobb asszimiláló erőt.

---

[370] Például a felnőtt vegyeskórus nőtagjai *„sopp”*-ot tesznek fellépéskor a fejükre; eredetileg ezt csak lányok hordták.

Az asszimilációt gyorsította a hetvenes évek végén meginduló továbbtanulási is. Az első és a második generációból is voltak természetesen felsőfokú tanintézetekben tovább tanulók, de a jelenlegi harmadik generáció mondható az első igazán értelmiségi generációnak.

5.4. Maritális asszimiláció – vegyes házasságok

5.4.1. A házasságok alakulása Csolnokon

Csolnokon vegyes házasságokat a háború előtt nem kötöttek, de még arra is odafigyeltek, hogy a paraszt családok fiai, lányai a földterület növelése és a birtokegyesítés érdekében paraszt családok fiaival és lányaival házasodjanak össze. A házastársak a környékbeli németek lakta településekről, Zsámbékról, Máriahalomról, Leányvárról, Tátról, Tokodról, Epszőnyből, Vörösvárról, Sárisápról, Dágról stb. érkeztek. Bányászt csak igen ritkán fogadtak parasztok a családba, ha mégis, az akkor leginkább a bányánál dolgozó iparos volt – mivel szaktudását a parasztgazdaságban is ki tudták használni. Az ötvenes években kerül sor először valamikori gazdag parasztcsaládból származó lány és szegény bányász esküvőjére, amikor már a parasztoknak sem volt annyi, és már nem engedték a fiatalok, hogy beleszóljanak szüleik a párválasztásba.

A faluban a vegyes házasságok a hatvanas években jelentek meg. Számuk alacsonyabb, mint a homogén házasságoké, de nem nagy az eltérés; 125 homogén házasságra 98 vegyes házasság jutott. A homogén magyar házasságok száma 59. 1970-1981 között a vegyes házasságok száma növekedett, míg a homogén sváb házasságok száma stagnált; 125 homogén sváb házasságkötésre már 115 vegyes házasságkötés jutott, és 68-ra növekedett a megkötött homogén magyar házasságok száma. 1982-1990 között megfordult a trend, 43 homogén sváb házasság mellett 82 vegyes házasságot kötöttek. A homogén magyar házasságok száma 47. Az adatokból az is látszik, hogy csökkent az összes megkötött házasság száma. 1990-2000 között 25 a homogén sváb, 45 a vegyes és 28 volt a homogén magyar házasságok száma. Ebben az évtizedben már megjelentek az olyan vegyes házasságok is, amelyben, a házasulandók már szintén vegyes házasságból származnak, így ahogy haladunk a legfiatalabb korosztályok felé, egyre nehezebb meghatározni a gyermekek nemzetiségét, származását.

Megnéztük az 1969 és az 1999 évek között születettek számát és származását. 30 év alatt felére csökkent a születések száma és ezen belül is 80 százalékkal csökkent a homogén családokban születetett német származású gyermekek aránya. Ez számos kérdés vet fel a jövőre nézve mind a település nemzetiségi iskolapolitikája, mind a sváb kultúra megőrzésére, valamint a svábság túlélését tekintve.

A csolnokiak is úgy számolnak, hogy a vegyes házasságból származó gyerekek is svábok, tehát hiába csökken a statisztikai szám, a csoportmeghatározás ezt felülírja. *„A gyerekek 80 százaléka sváb gyerek”* – mondja határozottan egy első generációs férfi.

5.4.2. A házasságok alakulása Véménden

Az asszimiláció kezdetét az akkulturáció, itt is elsősorban a kétnyelvűég megjelenése jelzi. Strukturális asszimilációként értelmezhető a véméndi németek megjelenése az állami alkalmazásban, amely gyakran járt együtt névmagyarosítással. A névmagyarosítást felfoghatjuk a kényszerasszimiláció, a magyar állam asszimilálási törekvése jeleként is. Az identifikációs asszimiláció jeleként értelmezzük a részvételt a *Hűség a hazához mozgalom*ban a 2. világháború idején, amelynek tagjai a *Volksbund*dal szemben határozták meg magukat. Mindezek azonban csak csíraszerű jelenségként jelentek meg Véménden és nem terjedtek ki a falu teljes sváb vertikumára.

A háború utáni évek bepótolták az elmaradt asszimilációt. Mivel az asszimilációt Gordont követve folyamatként és nem állapotként fogjuk fel, úgy gondoljuk, hogy bár a véméndi svábok asszimilációja nem befejezett, de igen előrehaladott állapotban van. Olyannyira, hogy ma már Véménden is a svábság túléléséért kell küzdeni.

Vegyes házasság kötésére a háború előtt ritkán került sor. Az etnikai csoportok között összeházasodást a felekezeti különbségek is gátolták; a németek katolikusok, a szerbek ortodoxok, a zsidók izraelita vallásúak voltak. A preferált házassági minta a falubeli és katolikus házastárs választása volt. Ha ritkán is, de előfordult, hogy a svábok más falvakból hoztak feleséget, vagy más faluból ideérkezett férfival kötöttek házasságot. A legtöbben Palotabozsokról, Fekedről, Bátaszékről Somberekről települtek át házasság útján Véméndre. 1789 és 1954 között házasság útján azonban összesen 866 fő került Véméndre, ami ha feltételezzük, hogy véméndiek is kerültek más településekre, nem jelent számottevő népmozgást.

Mausz (2001) vizsgálatai szerint 1931-1940 a németek 16 alkalommal kötnek házasságot más nemzetiségű társsal – köztük 14-en katolikus magyarokkal, ketten szerbekkel, ahol már csak az egyik szerb volt görögkeleti vallású.

1945 után a falu lakosságának összetétele megváltozik. A svábokat kitelepítették, helyükre hadikfalvi és Istensgítsről származó székelyek, Hontfüzesgyarmatról, Garamszentgyörgyről, Dunaszerdahelyről felvidéki magyarok kerültek. Köztük többen a református felekezethez tatoztak. A falu vezetőségét *„a kommunista párt küldte ide, azok mind magyarok voltak."* Ezen kívül a legkülönbözőbb helyekről érkeztek emberek Véméndre Orosházától Várpalotán át Budapestig. Ez természetesen tükröződik a házasságokban is. Potenciális házastársak érkeznek az ötvenes években Pécsről, Isaszegről, Medináról, Tácról, Gödöllőről, Fótról, Jászfényszaruról, Szavasról, Polgárdiból. Tömeges bevándorlásról azonban nem beszélhetünk, egy-egy települést gyakran egyetlen bevándorolt képvisel. Nem szűnik meg a véméndiek kiházasodása sem, de a felekezeti elvet követve most már nem csupán svábokkal kötnek házasságot. 1949-ben veszi feleségül a székely Márton Piusz Schmidt Klárát. Ugyanebben az évben Magyarhertelendről Szabó József kőműves veszi el Gaszler Máriát. 1950-ben köt házasságot a felvidéki Csoboth Ferenc Dietrich Erzsébettel. Idézzük Mausz Mihályt:

> Az 1951 és 1960 közötti időszak az „őslakosság" és az újonnan érkezettek lassú összecsiszolódásának korszaka. Az egymás mellett, majd az együttélés nem megy súrlódások nélkül A házasságok 79.059%-át még mindig azonos nemzetiségűek kötik. Nem csupán az eltérő anyanyelv választ el. A bukovinai székely, a felvidéki és az ország más térségeiből idetelepült magyar is saját „fajtájukkal" házasodik. (75,325%) A vegyes házasságok párjainak nemzetiségi, népcsoportbéli hovatartozása ebben az időszakban még könnyen nyomon követhető. A németség az ilyen típusú házasságainak (26 házasság) felét olyan magyar anyanyelvűekkel köti, akik már a II. világháborút megelőzően is a településen éltek. Mondhatjuk, hogy fiatalokat nem a nemzetiségi hovatartozás választja el egymástól, hanem sokkal inkább a másik fél kellő ismeretének, a közösen megélt múltnak a hiánya. E két tényező bizalmatlanságot eredményez, amelyet csak erősítenek a közelmúlt történései a kitelepítés, a lakosságcsere, a több éves otthontalan vándorlás (2001: 24).

Az 1961-1971 között időszakban a házasságok alig kevesebb, mint a felét már különböző nemzetiségekhez tartozók kötik. A következő 10 éves periódusban pedig megfordul a helyzet:

> ... a házasságot kötők közül 50%-nál kevesebben választanak saját csoportjukból párt. A jelzett tíz esztendőben bekövetkezett fordulat végleges, visszafordíthatatlan. ... A családot alapító új generáció tagjai csaknem kivétel nélkül gyermekkoruk óta együtt élnek a településen, függetlenül attól, hogy ki, honnan érkezett ide. A szülők előző évtizedekben

> tapasztalt idegenkedése, rosszabb esetben tiltása is a múlté. A falu kisebb olvasztókohó, hiszen a házasságok 7.895% (15 házasság) már olyan életközösség, ahol egyik vagy mindkét fél maga is vegyes házasságban született. (Mausz 2001: 29).

Ma a migráció és a létszámában jelentőseb leapadt svábság következtében, ami a párválasztási lehetőségeket erősen leszűkítette, minden vegyesházasság-típus megtalálható Véménden.

2003-ban megkértem régi véméndieket, svábokat, és magyarokat, hogy házról házra mondják el, hogy ott szerintük vegyes vagy homogén házaspárok élnek. Az általuk adott információk alapján az arányok a következő képet mutatják:[371]

2. táblázat Homogén házasságok Véménden 2004-ben

Sváb	105
Székely	53
Cigány	49
Magyar	41
Felvidéki	17

3. táblázat Vegyes házasságok Véménden 2004-ben

Sváb-székely	33
Sváb-magyar	31
Sváb-felvidéki	11
Sváb-cigány	3
Sváb-sokác	3
Felvidéki-székely	7
Felvidéki-magyar	8
Székely-magyar	24
Magyar-cigány	4

Számos olyan házasság van Véménden is, ahol már a szülők is vegyes házasságban születtek, így gyermekeik származásának meghatározása még körülményesebb. Döntő szempont a gyerekek önbesorolásánál az, hogy melyik nagyszülői háznál nevelkedtek, vagy töltöttek el több időt. Fontos, hogy mely nemzetiség tölti be a gyerek számára a vonatkoztatási csoportot. A származás és a csoporttagság meghatározása ezekben az esetekben szocializációs kérdés. Ahol pl. a székely-magyar vegyes házasságból származó gyermekek a sváb nagyszülői házban, nagycsaládi keretek között nőttek fel, ott nem kétséges a svábság felvállalása.

Bár az összes vegyes házasság száma magasabb, mint a sváb homogén házasságoké, a svábok aránya még döntő a falun belül. A problémát az jelenti, hogy a sváb homogén házasságok

[371] Mausszal ellentétben nem az adott évben megkötött, hanem az akkor már létezett házasságokat néztük.

több mint a fele az első generációra esik. Ahogy haladunk a harmadik generáció, az unokák generációja felé, egyre szaporodnak a vegyes, és többszörösen vegyes házasságok.

A többszörösen vegyes házasságok között a következőket találtuk: félig német-székely, félig német-német, félig német-felvidéki, félig német-magyar, félig német-cigány. A félig német alatt a némettel házasodó magyarok, felvidékiek, székelyek leszármazottai értendők. Előfordult az is, hogy mind a két házastárs vegyes házasságból született. Így a következő formációk álltak elő:

4. táblázat Vegyes házasságokból születettek

Az egyik házastárs szüleinek nemzetisége	*A másik házastárs szüleinek nemzetisége*
Felvidéki és sváb	Székely és sváb
Ebből a házasságból született gyermek egy mindkét részről sváb házasságból származó házastársat választott	
Székely –sváb	Magyar-sváb
Ebből a házasságból született gyermek egy mindkét részről székely házasságból származó házastársat választott	

Megfigyeléseimet támasztják alá Mausz adatai is.

Az 1990 és 2000 közötti időszakban a vegyes házasságok teszik ki a házasságok közel háromnegyedét (73,750%). Közülük is nagyobb százalékban találhatók azok, amelyekben egyik vagy mindkét fél maga is vegyes házasságban született (59,322%). Az azonos csoporton belül kötött házasságok száma mindössze 21 (26,250%) (2001: 35)

Egy adott pont után tehát az utódok származása már nem követhető. Ezekben az esetekben csak azt lehet számba venni, amit a megkérdezettek magukról állítanak, amennyiben már tudatosult bennünk származási sokféleségük. Mivel ez a tendencia legerősebben a 0-8 év közötti korosztályban jelentkezik, a kérdésre érvényes válaszokat csak évek múlva kaphatunk.

„Szomorú, hogy a svábság a vegyes házasságok miatt felhígult, és végső soron ki fog halni. A faluban ma már nagyon ritka, hogy mind a két fél tiszta sváb” – szomorkodott egy édesanya. A lánya erre azt felelte: *„Hiába akarok én tiszta svábot, nincs kiből választani.”*

5.5. „Mitől sváb a sváb?”

Az asszimiláció illetve a túlélés, a megmaradás kérdését összefoglalva elmondhatjuk, hogy a *Mundart* készségszintű ismeretéről és használatáról mind Csolnokon, mind Véménden az első két generáció esetében beszélhetünk. Többen állították mind a két generációból, hogy vannak témák, amiket csak svábul tudnak megbeszélni egymással. Mind a két településen általános jelenség volt, hogy a második generációs az óvodában tanult meg magyarul, otthonunkban továbbra is még hosszú ideig sváboltak, tehát az anyanyelv mélyen gyökerezik etnikai identitásukban. A nyelvhasználat színterei elsősorban a családdal és a falu közösségi és kulturális életével kapcsolatosak. Dunabogdányhoz hasonlóan Csolnokon és Véménden is azt tapasztaltam, hogy a sváb az érzelem, a falun belüli belső világ, az intimitás nyelve, míg magyar a praktikum, a külvilág nyelve. Ugyanakkor ezeken a településeken is azt tapasztaltam, hogy a beszélő közösség tagjai igen gyakran kényszerülnek a kódváltásra.[372]

[372] A nyelvi átalakulásról l. Erb/ Knipf 1999.

A törekvések a *Mundart* valamilyen formában való megőrzésére annak a jele, hogy a sváb értékként tételeződik mind a két faluban, érzelmi szálak kötik a nyelvhez azokat is, akik nem, használják, vagy nem is értik. Anyanyelvi identitásról tehát, ha generációsan más formában is jelenik ez meg, a mai napig beszélhetünk. Az első generációban az anyanyelvhasználat az anyanyelvi identitás megkérdőjelezhetetlen stabil eleme, a második generációban a gyerekkorhoz, és a családhoz és a közösséghez fűző még a gyakorlatban megélhető identitáselem. A harmadik generáció esetében az anyanyelvi identitás már csak egy fiktív elem, amely a gyakorlatból a múltra való emlékezés értékdimenziójában vonult át.

A *Mundart*ot értők száma a még fiatalabb generációk felé rohamosan csökken. Ma már úgy kerülnek óvodába a gyerekek, hogy csak magyarul beszélnek. Akad ugyan egy-két eset, ahol az egész kicsik is beszélnek, de ez nagyon ritka. *„Az első gyereknél még csak svábolunk, de aztán a másodikra elfogy a buzgalom. Aztán meg 'ne beszélj ilyen érthetetlen nyelven' – szólnak rá az óvodás korúak nagyszüleikre"* – vallja be egy harmadik generációs értelmiségi Csolnokon. *„Az unokám egyszerre beszélte a véméndi és a fekedi dialektust, mert mi és a fekedi nagyszülők is mindig svábul beszéltek hozzá, csodájára járt az egész világ, de amióta óvodás, nem akar svábul beszélni"* – panaszolja egy véméndi nagymama. Egy második generációs érdemiségi maga idézte fel, hogy gyakran tette fel a kérdést nagyanyjának gyerekkorában: *„miért beszélsz svábul, magyarok vagyunk?"* Ugyanő, annak ellenére, hogy már nem él a faluban, gyermekeivel születésüktől kezdve svábul beszél. Példáját még a faluban sem igen követi senki. *„Inkább németül beszélek velük, ez sokkal fontosabb"* – állítja egy némettanár édesanya.

Csolnokon a nyelvi asszimiláció később teljesedett ki, mint Véménden, de annál gyorsabban haladt előre. A harmadik generációban azok is a magyart vallják anyanyelvüknek akik értenek svábul, az azonban kétségtelen, hogy egy-két ritka kivétellel sváb nyelvi jártasságuk nem éri el szüleikét. Szüleik felfelé beszélnek svábul, de lefelé magyar a kommunikáció nyelve. A szakirodalom úgy tartja, hogy a nyelvi asszimiláció folyamatában az anyanyelv először a közterekről vonul ki, és húzódik vissza a családi körbe. Csolnokon előbb vonult ki a családból, mint a közterekről, ahol ma is rendszeresen lehet sváb szót hallani. Véménden a történelmi események hatására korábban kényszerültek nyelvváltásra, de hirtelen törés itt rögtön a második világháború után bekövetkezett. A sváb különböző használata felfelé, ill. lefelé, valamint a passzív bilingvizmus mind a két településen tapasztalható jelenség.

A nyelvi asszimiláció folyamatát egyik településen sem találják megállíthatónak. Ennek okát egy véméndi első generációs értelmiségi a vegyes házasságokban látja: „*Hogyha két különböző nemzetiségű egy német és egy magyar összekerül, akkor azon múlik, hogy mennyire erős a másiknak az akarata. Tehát ott van esélye igazán, hogy ha az anya tud németül, vagy neki fontos ez, és a férjével meg tudja értetni, hogy neki is fontos legyen. De ha nincs egy nagymama, vagy dédmama, akkor sehogy se sikerül a dolog. De ha sikerül is, jön az óvoda, az iskola, aztán kész, vége."*

Egy másik példa Véméndről: „*Körülbelül egy fél éve, hogy a kisfiam állandóan rám szól, hogy ha én németül szólok hozzá, hogy ne így beszéljek... Biztos, hogy törést okozott az, hogy bekerült az óvodába, mert hát ő nem azt mondta, hogy kenyeret kérek, hanem a mai napig azt mondja, hogy brot. És akkor az óvó néni meg rászólt, hogy hát az a kenyér. Tudom, hogy az óvónő csak azt akarta, hogy tanulja meg magyarul is, de a gyerek ezt másként élte meg, hogy ezt így nem szabad mondani. És egyelőre nem sikerült meggyőzni, hogy ez nem így van."*

A családi szocializációból spontán kieső sváb nyelvhasználatot igyekszenek támogatni a évenként megrendezésre kerülő *Mundart* versenyek. Ezek igen népszerűek, és a győzteseket mindenki számon tartja. Az irodalmi német ismerete azonban – különösen a harmadik generációban – általánosnak mondható. Köszönhető ez a nemzetiségi nyelvoktatásnak, amely

már az óvodában elkezdődik. A nyolc általános elvégző tanulók közül a legjobbak a német nyelvű gimnáziumba mennek mind a két faluból, de általában minden tanuló olyan középiskolában folytatja tanulmányait, ahol a német nyelvet is magas óraszámban tovább tanulja.

Az etnikai identitásban a nyelvhasználat átalakulási folyamatával párhuzamosan egyre inkább a származás és csoporttagság, valamint a kultúraőrzés veszi át a meghatározó szerepet. Ezt a megfigyelési tapasztalatot igazolják a 2001-es népszámlálás adatai.

5. táblázat 2001. népszámlálás adatai

	2001	Ebből			
	Összlakosság	Nemzetiséghez tartozók	Kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	Anyanyelvűek	Nyelvet családi, baráti körben használók
Csolnok	3 406	1 041	1 290	671	858
Véménd	1 702	376	470	363	397

Ha a fenti táblázatból, kiderül, hogy mind a két településen az összlakossághoz képest a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés a legmagasabb és az anyanyelvi bevallások a legalacsonyabbak. Viszont a nyelvet családi, baráti körben használók magasabb számai azt bizonyítják, hogy bár nem a svábot jelölték meg a válaszadók anyanyelvüknek, de beszélik azt.

Manapság a nyelvi asszimiláció meggátolása a nemzetiségi oktatást végző általános iskolák feladata, tehát azt a feladatot, amit valamikor a család látott el, egy intézmény vette át. Elfelejtődik azonban az a tény, hogy az anyanyelv nem a *Hochdeutsch*, hanem a *Mundart*, tehát a *Hochdeutsch* iskolai szintű tanítása akár heti 6-10 órába, nem fogja tömegesen az anyanyelvi készség szintjére emelni a német nyelvet. Anyanyelvet az ember az elsődleges szocializáció folyamatában tanulja meg. Addig, amíg a tanulók a nyelvóra végeztével – egyébként sváb anyanyelvű – tanáraikkal egyetemben az óra végeztével magyarra váltanak, addig nem beszélhetünk nyelvi szocializációról, legfeljebb nyelvtanításról. Mind Csolnokon, mind Véménden elhangzott védekezésképp, hogy a gyerekek nyelvtudás nélkül kerülnek az iskolába – bár mind a két településen működik a nemzetiségi óvoda, ahol elviekben már meg kellene valamicskét tanulni németül –, valamint az az érv, hogy az iskolába sok nem német nemzetiségű gyermek is jár. Nagyon ritka az a család, ahol a ma iskolába kerülő gyerekek tudnak németül, erre Csolnokon egyetlen példát találtam, Véménden egyet sem. Viszont egyre többen kerülnek ki német egyetemekre, illetve választják ideiglenes, vagy végső letelepedési helyüknek Németországot.

A kutatás során egyértelműen kiderült, hogy a vegyes házasságok jelentik ma a legnagyobb asszimiláló erőt.

„Az én osztályomból, akikkel együtt jártam, egy-két kivétellel, vegyesek a házasságok. De ha megnézem a férjem osztálytársait, ott is ugyanez a helyzet, a legtöbb vegyes házasság. Most ez így véletlen, hogy a férjem is falubeli, meg én is ide tartozom, és hogy mind a ketten éppen ugyanahhoz a nemzetiséghez tartozunk, és ez végül is szerencsés. Tehát itt nem volt vita tárgya, hogy mi megbeszéltük, még mielőtt gyereket szerettünk volna, hogy mi igenis így fogunk velük beszélni. Tehát nem németül, nem magyarul, hanem ezt a tájszólást akarjuk nekik megtanítani. Németül megtanulhatsz az iskolában, magyarul úgy is megtanulja a

közösségben, és akkor ez egy új, ez egy lehetőség, és a hangállománya rááll egy másfajta nyelvre."

Ha a harmadik generációban mind a két fél német és jól is beszélnek akár svábul, akár németül, a kommunikáció nyelve a magyar.

„A vegyes házasságnak tulajdonképpen az az eredménye, hogy az a gyerek már nem fogja tovább vinni a sávot. A dolognak a lényege, hogy tudjanak svábul, mert akkor mitől sváb a sváb? Ez szerintem hozzá tartozik. Tehát, hogy tudja a nyelvet is. Most sokan vannak, akik mondjuk eljárnak táncolni, zenélni stb., de már a nyelvet nem beszélik. Mert annak idején sok szülő azt mondta, sőt egy német tanárnő ismerősöm is azt mondta, neki nem áll a szájára, és ő a gyerekével magyarul beszél, pedig hát ő is sváb. És még csak a németet sem tanítja nekik. Majd az iskolába megtanulja címmel. És én úgy gondolom, hogy ez valahol nagyon rossz, mert ez egy egész pici erőfeszítésbe kerülne, és a gyereknek egy olyan előnyt tudok adni, hogy ha nem is azt a nyelvet beszéli, de mégis a megértés szintjén, hogy amikor iskolába kerül, sokkal könnyebb helyzetben lesz."

Mint már említettem, mindez felveti a svábság megmaradásának kérdését. Különösen azok érzik a nyelvi asszimiláció veszélyét, akik a svábság elidegeníthetetlen karakterisztikumának az anyanyelvet jelölik meg. Azt vetik fel, hogy ha kiveszik a nyelv, egy fontos integráló és kohéziós erő tűnik el, amit a csoport széteséséhez és a felbomlásához, megszűnéséhez vezet. Az etnikai identitás reprezentációjában azonban ez a megtartó erő egyre kevésbé, vagy már egyáltalán nem játszik szerepet. Az etnikai identitás nyelvi megjelenítése ma már csak az első generációra jellemző. A két település beszélő közösségei teljes mértékben kétnyelvűek; kommunikációs repertoárjukban, anyanyelvi szintű ismeretekkel csak az első és a második generációban, bár nem egyenlő kompetenciával egyszerre van jelen a sváb és a magyar. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az idősek kihalásával mind a két településen egyre inkább a másodnyelv domináns kétnyelvűség kezdi jellemezni az első generáció tagjait is. A második generációra Véménden szinte egyértelműen, de Csolnokon is egyre gyorsabban terjedően a másodnyelv dominancia a jellemző; a harmadik generációban pedig ehhez semmi kétség sem fér. Nyelvi egységesítés, kodifikálás, köznyelvesítés, kiejtési normák és sztenderd írott változat hiányában mára képtelenné vált a megnövekedett kommunikációs igények kielégítésére. Az anyanyelvi diaektusok mára már az első generáció beszélőközösségének nyelvi igényeit sem szolgálják ki, és a további generációk számára sem áll arányban az igényekkel.

A kétnyelvűséget Csolnokon és Véménden is diglossziás viszony jellemzi, ahol, Dunabogdányhoz hasonlóan a diglosszia a magyar és a sváb dialektus között áll fenn.[373] Ez annak tulajdonítható, hogy az irodalmi németet, a „Hochdeutsch"-ot – ahol ezt a történelmi viszonyok lehetővé tették – a németül is tudók az iskolai oktatás keretében idegen nyelvként tanulták.

A harmadik generációs fiatal szülők szembesültek azzal a szomorú ténnyel, hogy gyakorlatilag már nem beszélik aktívan a *Mundart*ot, de ha igen, akkor is többet és jobban beszélnek magyarul; a vernakuláris elv a sváb dialektus esetében nem érvényesíthető. A nyelv amúgy is korlátozott funkcióköreinek szűkülése napjainkban tovább folytatódik. Ennek ellenére most született gyermekeikből svábot szeretnének nevelni, ugyancsak függetlenül attól, hogy házastársuk sváb vagy magyar és szeretnék, ha a *Mundart*ot még beszélő szüleik és nagyszüleik svábul beszélnének az unokákkal. Ezzel a jelenséggel mind a két településen találkoztam.

---

[373] Ferguson 1975; Hymes 1975, 1979; Bindorffer 1997, 1998, 2001, 2005.

Az asszimilációs veszélyre adott egyértelmű válaszok azok a disszimilációs, és az etnikai identitás erősítéséhez kapcsolódó reakciók, amelyek mind a két településen tapasztalhatók; az eltűnés, illetve ezzel szemben a megmaradás, a túlélés kérdése napirenden van; a svábok teljes eltűnésének veszélyérzete egyre inkább jelentkezik realitásként minden generációban; a legidősebbek egyértelműen emellett foglaltak állást.

„Szerintem a svábok hosszú távon asszimilálódnak. Már alig van sváb-sváb házasság. A hagyományainkat, amíg lesznek még lelkes emberek, mint a F. E., akik mindent megtesznek. És továbbadják. De ki viszi majd tovább? Szerintem nagyon el fog tűnni. Én is próbálom megőrizni, a gyerekeknek továbbadni, de nem tudom, hogy hogyan fog alakulni" – festette fel a jövőképet nem egy idős véméndi asszony. *„Ha a gyerekeink, akik még hallják, látják tőlünk, átadnák a saját gyerekeiknek, akkor talán, de már ők sem tudnak svábul. Németül sem mindenki. Egyre kevesebbet énekelünk, egyre kevesebbet táncolunk, mi az az egy tánccsoport..."* – fejtette ki véleményét egy második generációs csolnoki.

„Amíg gyerek az ember, addig úgy érzi, kényszer ez a sok német. Én is úgy éreztem. Most azt mondom, hogy megérte. Csinálni kell, akár erőltetéssel is" – állította egy ugyancsak második generációs férfi Véméndén.

„Ez a csapat, legalább is a magja [a felnőtt tánckar] most már tizennégy éve együtt van. Sikerült mindenkiben ezt az érzést beleoltani, és már mindenütt megszülettek gyerekeik is, valakinek már föl is nőttek lés viszik tovább a táncot. Tehát ők már fogják ösztönözni a saját gyerekeiket arra, hogy menjenek, zenéljenek, táncoljanak" – reménykedett egy értelmiségi Csolnokon.

6. Kettős identitás – összefoglaló gondolatok

6.1. Identitáskonstrukció elemei

Az etnikai identitás konstrukciójában más német településeken végzett kutatások eredményeihez hasonlóan[374] a származás, a csoporttagság, névhasználat az anyanyelv, a *Mundart*, és a svábok tradicionális zenei és tánckultúrája, a közösségi ünnepek, a németországi partnerkapcsolatok játszanak fontos szerepet. A nemzeti identitás elemeit a magyarországi születés, és iskoláztatás, Magyarország mint geográfiai tér, lakóhely, valamint mint kulturális és közösségi tér és a nemzeti csoporttagságot kijelölő hazakeret és hazaszeretet jelentik.

6.2. Etnikai identitás

6.2.1. Származás, csoporttagság, névhasználat

Generációtól függetlenül mind a két településen nagyon fontos a származás és az etnikai csoporthoz való tartozás. A származás és a csoporttagság felvállalása egyik településen sem generációfüggő. Mind Csolnokon, mind Véméndén generációs hovatartozástól és attól függetlenül, hogy homogén vagy vegyes házasságból született-e, minden megkérdezett svábnak vallotta magát. Számos esettel találkoztam, ahol már a szülők is vegyes házasságokban születtek, s bár itt a származás meghatározása már régen nem egyértelmű, a gyerekek mégis svábnak vallják magukat. Ebben az esetben azonban a svábként való

[374] Bindorffer 2001.

önbevallás sokkal inkább a csoporttagság felvállalására, mint a származás biztonságára, vagy a tradicionális anyanyelv tudására épül. Ezekben az esetekben a származás egyre inkább csak emlékké válik, emlékezés arra, hogy a nagyszülők még egyértelműn „tiszta" svábok voltak. A csoporttagság realitása és megélhetősége a névhasználatban jelenik meg, amely az anyanyelv után már a származástól is elvált.[375]

Mint korábban említettem, a sváboknak szembesülniük kellet azzal is, hogy ha az iskolából kikerülve, ahol államilag finanszírozottan folyik az etnikai identitás megőrzésére való nevelés, nem tesznek valamit, akkor a származás nem is mindig egyértelmű és biztos tudata az etnikai identitás megőrzésében és továbbadásában nem lesz elég muníció a jövőre nézve. Ennek érdekében mind a két településen iskolán kívül is – kultúrcsoportokban – folyik az identitásnevelés. Az identitás kultúrán keresztüli átadásában a fő szerepet a második generáció viszi, amihez Véménden a harmadik generációs GJU tagok is jelentős mértékben hozzájárulnak.

6.2.2. Tánc és zenei kultúra

A 5. sz. táblázatból kiderül, hogy mennyire fontos a kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődés. A statisztikai adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a nemzetiségi kultúrához való kötődés magasabb értéket mutat, mint a nemzetiségi önbevallások aránya, és mint a csoport önképében megjelenő érték. Ez a jelenség úgy értelmezhető, hogy a kulturális hagyományok erősen kötnek, és érzelmi hatásuk alól nem tudják, és nem is akarják kivonni magukat az érintettek. A 2001-es népszámlálás azt mutatja, hogy a kulturális hagyományokhoz való kötődés, a sváb kultúra iránt érzett vonzalom fontosabb lehet az emberek életében, mint a származás vagy az anyanyelv. Az ének, a zene és a tánc komoly identitáselemként vehetők figyelembe; a kulturális hagyományok jelentik a legerősebb közösség-összetartó erőt (Bindorffer 2001).

6.2.2.1. Csolnok

Kulturális életük központjában, a Kossuth Lajos Művelődési Házban működnek a Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület csoportjai: a fúvószenekar, a vegyes kórus és az ifjúsági tánccsoport. Itt próbál a zeneiskola jazz-balett csoportja és tartja összejöveteleiket a Nyugdíjas Klub is. Az országos hírű Csolnoki Bányász Fúvószenekar, amely 150 éves múltra tekinthet vissza, létrejöttét az 1860-ra teszik. 1958-ban a bányászzenekar tagjai között csupán két magyar nevet találunk. Számos szép eredménnyel dicsekedhet ma is, köztük egy nemzetközi 1. helyezéssel, melyet 1986-ban szerzett meg a németországi Werttingenben. Jelenlegi vezetője 1961 óta Fódi János karmester. Fódi kezei alól profi zenészek sora került ki. A zenekarban a csolnokiak mellett más környékbeli településekről is átjárnak zenélni a fiatalok. A fúvószenekar tagjaiból alakult a *Krigli Band.* A sváb zene mellett azonban a *Krigli Band* is mindenféle zenét játszik; a Sej, haj, Rozika mellett a rock zene is helyet kap a műsorukban. *„Sok volt a falunapon az idegen, nem csolnoki. Átjöttek szórakozni, tűzijátékot nézni. Sajnos az a helyzet, hogy az öregek estére már hazamentek, a fiatalok meg jobban szeretik ezt a bít zenét. A közönség óhaja, amit ki kell elégíteni."*

A Német Nemzetiségi Vegyes Kórus Kultúrcsoport néven alakult 1951-ben. Az alapítók Meixner József, Seregi József és Reichenbach Ferenc voltak. A csoport többször átalakult, megszűnt, majd legutóbb 1986-ban alakult újjá Selmeczi Józsefné kezdeményezésére; azóta folyamatosan működik; művészeti vezetője Fódi János. Elsősorban helyben gyűjtött német népdalokat adnak elő és szintén sok eredményes fellépést mondhatnak magukénak. 2001.

[375] Bindorffer 2001.

augusztus 30-án művészeti nívódíjjal tüntették ki, a bányász kultúra hagyományainak ápolásáért. A kórus tajgai az első generációból kerülnek ki. Ebből következően ki az unokák miatt, ki egészségi állapota miatt, egyre-másra hagyják el a kórust. A csolnoki népdalok mellett magyarul is énekelnek, s nem egyszer láttam, hogy könnyezik közben a szemük.

A kórus tagjai zömében 60 év felett vannak, és egészségi okokból egyre-másra esnek ki tagjaik. Az utánpótlás kérdése azonban nem megoldott. Az általános iskolákban van ugyan énekkar, de a gyerekek, akik otthon már nem tanultak meg svábul magyarosan ejtik ki a szavakat. *„Meg fog halni minden, ha mi kihalunk. A nagykórusban a régiek közül 58 éves a legfiatalabb. Az emberek passzívak, nem érdekli őket a saját énekkaruk, zenei kultúrájuk. A falunapokon mindig fellépünk, de mindjárt megvan a megjegyzés: már megint azok! Unalmasak."*

A *Vegyes Kórus* mellett meg kell említenünk még a Templomi kórust és az egyre szebb eredményeket elérő *Wagenhoffer kórus*t, melynek Mayer Istvánné a vezetője. A Wagenhoffer kórus Wagenhoffer János helyi pedagógus halálának 10. évfordulójára jött létre helyi értelmiségi lányokból, asszonyokból. Fellépéseiken nem viselnek népviseletet, és népdalok mellett kórusműveket is előadnak. Mindkét kórusnak problémái vannak a harmonika kísérettel. Bár *„Csolnokon ha kutyát dobsz, zenészt találsz"* – mondják, nehezen találni jó harmonikást.

A Német Nemzetiségi Ifjúsági Tánccsoport 1990-ben alakult néhány lelkes fiatal kezdeményezésére. Céljuk az 1951-ben elkezdett majd megszakadt hagyomány újraélesztése és továbbvitele volt. Repertoárjukban főként helyi gyűjtésű táncok és motívumok szerepelnek, de falvak táncait és koreografált táncokat is szívesen előadnak. 1999-ben a német nemzetiségi tánccsoportok országos fesztiválján bronz diplomát kaptak. A tánccsoport tagjai között szári, sárisápi, vörösvári, leányvári, esztergomi, sőt budapesti fiatalok is táncolnak. Mint megtudtam, vannak köztük *„echte magyarok is"*. A csoport vezetője Tafferner Ingrid. Az ifjúsági tánckar mellett két gyermektánccsoport is van. Az egyiket ugyancsak Tafferner Ingrid vezeti, és a Művelődési Házban próbálnak, a másik az Általános Iskolában működik. Szükséges az utánpótlás, mert a tánckarban nagy a fluktuáció. *„Mi is kiöregszünk, férjhez megyünk, jön a gyerek, és már nincs idő próbákra járni."*

Külön táncórákra egyre kevesebben járnak, mivel az általános iskolában is van tánctanítás. Mivel sok gyerek már vegyes házasságban született, a kultúrcsoportokban is megjelennek a „félsváb" és a magyar gyerekek. Bár a zöm csolnoki, a környező településekről is járnak különböző nemzetiségű gyerekek a csolnoki német nemzetiségi iskolába és a kultúr-csoportokba.

A Nyugdíjas Klub 1996-ban alakult, vezetője Janosek Istvánné. Ide a németek mellett kisebb létszámban magyarok is járnak. A nyugdíjas klub is részt vesz a falu kulturális életében, anyanyelvükön színi előadásokat tartanak, amelyek darabjait Klinger József helyi lakos írja, akit mindenki úgy emleget: *Mundartautor*. Józsi bácsi jeleneteket ír, amiket nyugdíjasklubbeli társaival adnak elő. A nyugdíjas klub tagjai évente kézimunka és virágkiállítást rendeznek,

Az egyházi ünnepek és a búcsú megtartása (május 18-19.) mellett rendszeresen tartanak a falunappal egybekötött bált, ahol fellépnek a kultúrcsoportok. Májusban a hagyományokat követve májusfát állítanak. Augusztus 19-én utcabál van, megünneplik a bányászathoz kötődő ünnepeket, megemlékezést tartanak az ötvenes évek kényszermunkatáboráról. Ha nem is minden évben, de szerveznek szüreti felvonulást és bált, Erzsébet-Katalin napi bált, karácsonyi hangversenyt, közös szilvesztert. December 4-én, Borbála napján emléktáblát koszorúznak. A falunappal egybekötve a nyugdíjasklub kiállításokat rendez, ahol bemutatják a népviseletüket. Gyakoriak a kórus- és tánctalálkozók, amikor más települések csoportjait látják vendégül, vagy utaznak a kultúrcsoportok más településekre.

Az általános iskolában karácsonykor a gyerekek koncertet adnak, németül. Szenteste Betlehemes játékot adnak elő a templomban, a Wagenhoffer kórus pedig az éjféli mise előtt német énekeket éne-kel. *„A hetvenes években nem volt más, csak az úttörő dalok. A német dalok éneklése csak jóval később kezdődött. A jettingeniek*[376] *is segítettek ebben. Az egyik kolléganő hozott haza német dalokat. Óriási sikere volt a gyerekeknek."*

A telepi Bányász Művelődési Házban működik a Bányász Klub, és a Bányatörténeti Múzeum. Szeptember elején a klub és a Bányász szakszervezeti szövetség Csolnoki Nyugdíjas Alapszervezete bányásznapi rendezvényt tart. Ezenkívül Csolnokon van egy Helytörténeti Gyűjtemény is.

6.2.2.2. Véménd

Véménden hallottam egyik interjúpartneremtől, hogy *„a hétköznapi életből eltűnt a sváb, csak a kulturális rendezvényeken erősítjük a hovatartozást"*. Kétségtelen, hogy ez országos jelenség, de az átalakult modernizált életben a nemzetiségi kultúra ápolása jelenti az identitásőrzés egyik nagyon fontos területét. Véménden is működik tánckar, zenekar és vegyes kórus, bár itt nem tömörültek egyetlen egyesületbe.

A tánckar utánpótlása az általános iskola tanulóiból kerül ki, mintegy húszan vannak. Elsősorban lányok járnak, kevés a fiú, ahogy Csolnokon is. Az ok: sokkal inkább szeretnek focizni. *„T. nem is jönne, ha otthonról nem noszogatnák"* – pletykálkodnak a lányok. Próba előtt beszélgetünk. Kiderül, hogy a német órát összesen egy kislány szereti, egy másik szerint *„az egész túl van erőltetve"*, és inkább angolul szeretnének tanulni. A gyerekek a próbákat kevésbé élvezik, de a fellépéseken aratott sikerekre, és a versenygyőzelmekre nagyon büszkék.[377] Köztük is vannak magyarok, de itt sem tesz senki különbséget.

A 20-28 év közötti fiatalokat tömörítő ifjúsági tánccsoport hétvégeken próbál, mert hét közben nincs mindenki faluban. A tánccsoport összetétel kisebb-nagyobb szünetekkel állandó változásban van. *„Ha lányok férjhez mennek, elköltöznek."* – panaszkodik Horváth Etele, aki ezt a csoportot is vezeti. Ezek a fiatalok nagyon szeretnek táncolni, élvezik, amit csinálnak. A harmonikazenét Poller József, aki egyben a falu kántora, és a fia szolgáltatja mind a két csoportnak. Az ifjúsági tánckar próbája után élénk társasági élet folyik az iskola tornatermében. Véménden nincs diszkó, a mozit bérbe adták, van ugyan két kocsma, de oda a tánckaros fiatalok nem szeretnek járni. *„Mit lehet itt ezen kívül csinálni? A falu dögunalom"*- mondja egyikük, de azért el nem költözne Véméndről. A hagyományőrzés egy csoportba hozza össze a fiatalokat, és ha nem is hangsúlyozzák azt, hogy ők németek – a mostani csoport tagjai mind svábok és tudnak is svábul – az összetartozástudat átélése mindenképpen megerősíti identitásukat. A tánccsoportok vezetője a szomszéd faluból, a magyarok lakta Szebényből nősült Véméndre és nagyon sokat tesz a hagyományok megőrzése és a csoport összetartozása érdekében.

Véménden, mint minden sváb faluban hagyományai vannak a hangszeres zenélésnek. *„Régen a zenét a családban tanultuk"* – mesélték az öregek. A háború a zenélés folytonosságát nem tudta megtörni. Az egyik leghíresebb zenekar vezetője, a 87 éves Brannbauer Gáspár az egész életét végigzenélte, *„még a székelyeknek is játszottunk"* – mondta nem kis büszkeséggel.

A véméndi fúvószenekar Gasz Mihály karnagy vezetése alatt lett országos hírű. A véméndiek azt tartják, hogy „*egész Véménd Gász Mihálytól tanult zenélni"*. A zenekar, vezetőjével ifj.

---

[376] Jettingen az egyik testvérváros. *Lásd* a következő fejezetet.

[377] 2005-ben Horváth Etele általános iskolai tánckara nyerte meg a Solymáron rendezett országos versenyt.

Hahn Jánossal együtt, csupa fiatalból áll, akik mélységesen tisztelik elődeiket. Minden év nyarán, július vége felé, a fiatalok meghívják és megvendégelik az idős zenészeket. Ezen a „pincebulin" fiatalok és öregek igazi örömzenét játszanak. Az öregek a zenét még otthon, a családban tanulták. *„De mi legalább pénzt csináltunk belőle! Mi pénzért játszottunk! A házam, a kocsim a zenélésből jött össze. Mi a bálokra csak zenélni jártunk, nem táncolni. De még a székelyeknek is húztuk, azok is hívtak. De ezek most ingyen fújnak, de meddig?"* – vetette fel egy idős zenész. Kétségtelen, a jelenlegi zenekar kedvtelésből játszik együtt, pénzt ezért senki sem kap. Mégis együtt vannak, és senki sem mulasztaná el a pénteki próbát.

A véméndi énekkar 1952-ben Adalbert Pillinger vezetésével újjáalakult, majd Mandulás János és Zimmer József vezette. Az utánpótlás hiánya miatt a kórus a nyolcvanas években hanyatlásnak indult, amikor 1985-ben a Falk házaspárnak köszönhetően Zimmer József vezetésével újjászerveződött. Zimmer karnagy halála után a kórus vezetését Emmert József vette át. A kórus tagjai a település elitjéhez tartoznak és szoros baráti kört alkotnak. Többségében a második generációhoz tartoznak. Népdalok mellett több szólamban komoly kórusműveket is énekelnek és komoly művészi eredményeket értek el német nyelvű többszólamú dalaikkal. A próbák szünetében azonban magyarul folyik a szó, bár kétségtelen, hogy egy-egy sváb mondat is becsúszik. A kórusban házastársként székelyek is énekelnek, őket teljes mértékben befogadták. Ezen kívül meg kell még említeni az 1989-ben alakult és nagyon népszerű *Véméndi Quertett*-et és a Nyugdíjas kórust is.

A szokások jelentős része azonban menthetetlenül kiveszett. Amikor rákérdezek, hogy mikor volt az igazi utolsó sváb lagzi a faluban, mindenki a színpadra állított és díjat nyert előadást említi meg. A szokások őrzésének egyik másik mozgatója mindenképpen a minősítések megszerzése, díjak elnyerése. *„Versenyfolklór"* – ahogy egyik beszélgetőpartnerem megjegyezte. Kétségtelen, hogy a hagyományok felvonultak a színpadra, és szabadidős tevékenységgé váltak. Mindazonáltal funkciójuk van. Ez az utolsó szalmaszál, amibe még kapaszkodni lehet, ami összeköt a már nagyon is távolivá vált múlttal. Bál már nincs, mert az öregek nem mennének el: *„mi már nem vagyunk odavalók, fáradtak vagyunk",* halottam többektől, fiatalok pedig alig vannak. *„Svábbált pedig nem is lehetne tartani, mert a soknemzetiségű falu nem sváb lakói állítólag nem vennék jó néven."*

A hagyományőrzés és az összefogás szép példája, hogy a Német Kisebbségi Önkormányzat megvette a falu legszebb, ám igen romos állapotban lévő házát és saját erőből nekilátott felújításának egy Nemzetiségi Múzeum számára. A svábok felajánlottak egy-egy szobát a helybéli székelyeknek és felvidékieknek is, akik szintén beszálltak a munkálatokba.

6.2.3. Testvérvárosi kapcsolatok német településekkel

A németországi partnerkapcsolatok ugyancsak fontos identitáserősítő tényezők. Az identitásnevelés fontos eleme a nyelvoktatás és a kultúrcsoportokban való részvétel mellett a testvérvárosok meglátogatása, amely talán a leginkább megerősítő tényező. A partnerkapcsolatok azonban a gyerekek mellett a felnőttek számára is fontos azonosulási lehetőséget jelentenek. Mind a két faluban rendszeresek a találkozók, vendégjárások, Véménden a *Treffen*-ek, amikor a kitelepítettek találkoznak egymással

6.2.3.1. Csolnok

Az első partnerkapcsolati szerződését Csolnok 1992-ben kötötte a bajorországi Jettingen-Scheppach településsel. A kapcsolat gyökerei még a rendszerváltozás előtti időkre nyúlnak vissza.

A jettingeni zenekar egyik lelkes tagja, Michael Vogel és a csolnoki zenekar vezetője, Fódi János barátsága révén a csolnoki Bányász Fúvószenekart 1986-ban meghívták

Németországba. Így került sor az első találkozásra, és kezdődött el a két zenekar között a barátság. Ez később sportolókra, iskolásokra, majd az akkori tanács vezetőire is kiterjedő kapcsolattá alakult, élővé azonban csak a rendszerváltás után vált. A partnerkapcsolat a szerződés aláírása után kiteljesedett, bekapcsolódtak a kulturális és sportegyesületek, az iskolák illetve több személyes barátság is létrejött.

A második partnerszerződés megkötésére 1998-ban ugyancsak Csolnokon került sor, ezúttal a baden-württembergi Ubstadt-Weiher településsel. A kapcsolat felvételét Ubstadt-Weiher önkormányzatának néhány tagja – közülük is legfőképpen Franz Fischer – szorgalmazta, az ott és a város környékén élő kitelepített „svábok" kezdeményezésére. Azóta éves, kétéves rendszerességgel látogatják meg egymást a zenekarok, a testvértelepülések sportolói, iskolái között is rendszeres a cserelátogatás.

6.2.3.2.Véménd

Véméndnek hivatalosan aláírt testvérvárosi szerződése nincs. Ennek ellenére igen élénk kapcsolatot tart fenn több német településsel is. A véméndieket a Baden-Württemberg-i Mietingen környékére telepítették ki; a kapcsolat felvétel ötlete a kitelepített németek Véménden tartott *Treffen*-je, találkozója kapcsán jött létre. A másik település az ugyancsak Baden-Württemberg-i Herrlingen.

A közös zenei kultúra erős kapcsolt jelent a németországi településekkel. Fúvószenekaraik és más kulturális egyesületeik minden évben meglátogatják egymást.

Fontos németországi kapcsolatot jelent Hamburg is, ahonnan a 2. világháborúban Hamburg bombázása elől idemenekített iskolások, ma már idős emberek találtak Véménden ideiglenesen otthonra.

6.2.4. Identitásnevelés – nemzetiségi oktatás, nyelvtanulás és hagyományőrzés

Bármennyire is a svábok létszámának csökkenését mutatják a statisztikák, bármennyire is valós a teljes asszimilációtól való félelem az egyéni megnyilatkozások szintjén, kisebbség csoportként a túlélésért küzd. Az etnikai identitásba való belenevelődés az elsődleges családi szocializáció során nem utolsósorban a nyelvi asszimiláció miatt illetve a modernizáció hatására töredezetté vált, ill. megszakadt. Az identitásnevelést a nyelvtanítással együtt különböző intézmények, mint az óvoda, iskola, zeneiskola, kulturális csoportok, GJU, Német Kisebbségi Önkormányzatok vették át.

6.2.4.1. Csolnok

Az identitásnevelés a nemzetiségi óvodában kezdődik, majd az általános iskolában folytatódik. Csolnokon két óvoda működik összesen 123 gyerekkel. 2004-ben az óvodában összesen három gyerek értett valamennyit svábul, bár a becslés szerint a gyerekek 80 százaléka sváb abban az értelemben, hogy legalább a nagyszülők közül az egyik az. Egyre kevesebb azonban a mindkét részről sváb családban született gyermek, de a szülők a nyelvtanulás miatt kérik a nemzetiségi óvodát. Az óvodákban a német nyelv játékos oktatása folyik. Az általános iskolában a nemzetiségi nyelvoktatásban és az identitásnevelésben minden olyan tanuló részt vesz, akit szülei ide írattak be – és vonatkozik ez az egyre növekvő nem német származású gyerekekre is.

A falu települési önkormányzata az elmúlt két ciklusban kisebbségi önkormányzattá nyilvánította magát. A nemzetiségi hovatartozást a faluban azonban nem csak a települési önkormányzat átalakulása jelzi. Csolnok különös gondot fordít a nemzetiségi nyelvoktatásra és identitásnevelésre. *„Gyermekeink magas színvonalú német oktatásban részesülnek az óvodás- kortól kezdve, kulturális életünk gyökerei ebből is táplálkoznak"* – mondja Bérces

József polgármester. *„Oktatásukról óvodánk, általános iskolánk és zeneiskolánk elhivatott, jól képzett pedagógusai gondoskodnak, természetesen nagy hangsúlyt fektetve a német nemzetiségi hagyományokra és a német nyelvre*."

Csolnokon az általános iskolai oktatás két épületben folyik; a faluban és a Rákóczi telepen 302 gyerek tanul. A gyermekek jelentős része már vegyes házasságokból született, otthonról nem hozza sem a nyelvet, sem a nemzetiségi kultúrát. A hagyományőrzés, az otthoni gyűjtés ezért fontos szempont, a nemzetiségi oktatás része. Az iskola folyosóján vitrinben német használati tárgyak, viseletek láthatók. A gyerekek itt ismerkednek meg dédszüleik, nagyszüleik kultúrájával, szokásaival, itt tanulják meg, mit jelent svábnak lenni.

„Eljönnek az idős nénik, elmondják, a gyerekeknek, hogy hogyan volt régen. Sajnos magyarul. Farsangra sütünk fánkot. Halas néni viseletben jött, a gyerekek megtanulták, hogyan kell a viseletet felvenni, hogyan kell kezelni a ruhákat, megtanultak kontyot kötni" – mesélik az iskolában. *„Az óvodai, iskolai nyelvoktatás során a gyerekek megtanulnak németül, ma már mondhatjuk, hogy mindegyik, de a sváb nyelv megmaradásához ez nem elég. Otthonról a gyerekek már nem hozzák a svábot, a nyelvátadás megállt"* – panaszkodott ugyanakkor egy tanárnő. Ezért az iskola német tanárai, akik kivétel nélkül mind csolnokiak, a német nyelvórákon igyekeznek a sváb dialektust is megismertetni a gyerekekkel.

Az iskolában hat némettanár heti öt órában tanítja a gyerekeket németre. Tudásukat az iskola német nyelvű színjátszó csoportjában kamatoztathatják. Ezen kívül német szakkört is szerveznek a továbbtanulni vágyók számára. Innen a gyerekek a vörösvári, a csepeli német gimnáziumba, vagy Dorogra, Esztergomba mennek tovább tanulni. *„Az iskola kéttannyelvű volt. Amikor kijött az a rendelet, hogy csak szakos tanár taníthatja a szaktárgyakat, akkor visszaminősítettük magunkat, mert nem tudtuk megoldani, hogy a földrajzot, matekot, biológiát szakos tanár tanítsa németül. Egyszerűen nem kaptunk ilyen kollégát "* – panaszkodott egy egyik tanár.

6.2.4.2. Véménd

A véméndi óvodába 2004 őszén 67 gyerek járt; köztük 6 származott mindkét szülői ágról sváb családból és egyetlen gyermek akadt, aki értett valamit svábul. Vegyes házasságból 15, magyar családból 28, roma családból 20 gyermek származott. Annak ellenére, hogy fontos a német kisebbségi tudat és lét, a kisebbségi identitásra való nevelés, a származást a gyermekek személyiségi jogaira való hivatkozással sehol sem szabad megjelölni, számon tartani. Figyelembe venni csak azt a nyilatkozatot lehet, amit a szülők aláírnak, hogy igénylik, vagy se, a német nemzetiségi óvodát; minden idejáró gyermek szülei igényelték.

Az általános iskolában egy ideig két nyelven folyt az oktatás. A történelmet, a földrajzot és az éneket németül oktatták. *„Az a helyzet, hogy amit németül is tanultak, abból kevesebbet is kevesebbet tudtak"* – állítja egy szülő. Problémát okozott, hogy a földrajz magyar és német részét nem tudták szinkronba hozni, mert mind a kettőt más tanította és ez nehézséget okozott a gyerekeknek. Tanárhiány és az amúgy is fennálló nehézségek miatt a kétnyelvű oktatás megszűnt. Jelenleg az iskolában bővített nyelvoktató oktatás folyik. A szülők, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül igénylik, és örülnek, hogy gyerekük legalább németül jól megtanul. Az első öt osztályban naponta van német óra, 6-8. osztályban 5+3 órában folyik a nyelvoktatás, ill. az identitásnevelés. Az iskola folyosóin, a tantermekben a régi sváb mindennapok tárgyi világa jelenik meg. Az identitásnevelés keretében a gyerekek megtanulják a magyarországi németek történetét, tanulnak helytörténetet, felelevenítik a szokásokat, összegyűjtik a nagyszülők fiatalkorának szokásait. Az iskolában tanulják meg, hogyan díszítették valamikor a karácsonyfát cérnára fűzött pattogatott kukoricával, szakkörökön tanulják meg, hogyan kell kuglófot sütni.

A véméndi általános iskolában napjainkban nemzetiségi ismeretekkel kiegészítve bővített nyelvoktatás folyik. Az alsó tagozatban heti öt órában tanulják a német nyelvet, ehhez jön felső tagozatban 3 óra identitásnevelés. *„Aki bizony nemzetiségi osztályba megy, annak végig kell hallgatnia a kitelepítést is, akkor is, ha nem német, hanem mondjuk székely”*, de a kiváló minőségű német nyelvoktatás mellett ezt egyetlen szülő sem bánja. A gyerekek esetenként azonban sokkal jobban szeretnének angol nyelvet tanulni, és van olyan sváb gyerek, akik szerint *„ez az egész túl van forszírozva”*.

A továbbtanulók azonban szinte mind olyan középiskolát választanak Mohácson vagy Pécsett, ahol folytatják a német nyelv tanulását, ill. nemzetiségi gimnáziumban tanulnak tovább.

A tanuló létszám Véménden is évről évre csökken. Az iskolának 2002/2003-as tanévben 166 tanulója volt, a 2003/2004-es tanévre pedig 20 elsős iratkozott be.[378]

A hagyományokat tehát őrzik, ápolják, de mindennapjaikba a tradicionális sváb szokások már egyáltalán nem illeszthetők bele. Megkérdeztem 16-18 éveseket, hogy mi a véleményük, mire emlékeznek az iskolában hallottakról, élnének-e úgy, ahogy nagyszüleik, és dolgoznának-e annyit. Az első reakció a barátságos felnevetés volt. Aktív emlékezetük nem tárolta a tanultak többségét, de hívószavakra felrémlettek a falutörténet egyes elemei. Ezek a fiatalok nem szeretnének bőszoknyába járni, nem szeretnének olyan önkizsákmányoló életet élni, mint tették azt nagyszüleik.

A véméndiek szülők azonban nagyon nagyra értékelik azt, amit a gyerekek az iskolában kapnak. *„Ha nem lenne F. Erzsi, semmi se lenne. Az unokám már csak negyedig sváb, mégis azt mondja, hogy o sváb akar lenni. Hát lehet ennél nagyobb sikert elérni?”* – mondta egy első generációs értelmiségi.

Véménd kulturális életében jelentős szerepet játszik a Jordán Gábor vezette országosan ismert, GJU.[379] A véméndi csoportról, mint jó és követendő példáról, gyakran ír a *Neue Zeitung*. Tagjai egy része nem lakik a faluban, legfeljebb csak hétvégén jár haza. *„Hétvégi GJU”* – mondta róluk valaki. A GJU jelenlegi vezetői azonban igen sokat tesznek a felnövekvők identitásneveléséért. Rendszeresen tartanak foglalkozásokat a GJU-házban, táborokat, találkozókat szerveznek, közösen kirándulnak, színdarabot adnak elő *Mundart*ban; igyekeznek részt venni a falu kulturális életében. A GJU a baráti kapcsolathálóra épül, amely Bozsokra is kiterjed. Tagjaik között van félsváb, és magyar, alig néhányuk beszél aktívan svábul, s bár sokan értenek, egymás közti kommunikációjuk nyelve magyar. A törzsgárdát huszonéves fiatalok alkotják. *„Mi már a második generáció vagyunk. Lassan mi is kiöregszünk. Eddig négy GJU lagzink volt, jövőre is lesz kettő. De aztán jönnek a gyerekek, és egyre kevésbé érünk rá. Most azon dolgozunk, hogy kineveljük az utánpótlást, ezért tartunk gyerektábort az általános iskolásoknak. Elég nagy az érdeklődést”* – lelkesedett egy GJU tag. *„A GJU egy baráti társaság. De hogy mi a sváb e mögött, az kérdéses”* – állapította meg egy középgenerációs asszony. *„Persze a tánccsoportban, a zenekarban, és az énekkarban is vannak magyarok”* – tette hozzá. *„Én a baráti kör miatt járok a GJU-ba. J.G. és T.D. nagyon jól összefogja a baráti köröket a hagyományápolás érdekében. Színdarabokat rendezünk, csinálunk véméndi nemzetiségi napot, bált rendezünk, tartunk salzkippel versenyt, gyerektáborokat, hogy összetartsuk a sváb fiatalokat”* – mesélte egy másik GJU tag. De nem mindenki ennyire optimista: *„Cirka 33 fő a GJU, ebből tizenöten laknak itt, a többiek*

---

[378] Fekedről és Szebényből is idejárnak át a gyerekek, ahol az első két osztályban összevontan tanulnak és nincs felső tagozat.

[379] Gesellschaft Junger Ungarndeutschen (Magyarországi Ifjú Németek Társasága)

hétvégén jönnek csak haza. Kábé húszan vagyunk aktívak, a többiek csapódnak, ha buli van, mert menni lehet valahova. Ha havonta egyszer össze tudunk jönni, az már jó. Karácsony, focikupa, nemzetiségi nap, amit mi rendezünk, ilyenkor együtt vagyunk, de részt veszünk a halászléfőző versenyen is. A majálist is mi szerveztük. Szeretnénk spinnstubét is szervezni. De lassan elindul a lavina. Mindannyian érezzük az átalakulást. Ezért kell gyorsan fiatalítani, ha nem akarjuk, hogy a GJU megszűnjön."

A GJU nagyon sokat tesz azért, hogy a fiatalokat valamennyire a településhez kösse; ha területileg ez nem is megy, legalább lelkiekben. Emellett nem elhanyagolható az az erős, a lokalitásból táplálkozó sváb tudat, amely ezeket a fiatalokat jellemzi. Aki nem tud svábul, az sajnálja, és irigyli, hogy J. és É. „*váncigolnak*". Vannak köztük, akik soha, semmilyen körülmények között nem mondanák magukat magyarnak; ez is egy túlélési stratégia. *„Véméndről menekülnek a fiatalok. Mi ezt meg szeretnék állítani. Meg akarjuk tartani a fiatalokat. Kevés a tiszta német már, a GJU-ban sem mindenki az. De ilyen alapon mi nem válogatunk"* – foglalata össze röviden a fő célt egy beszélgetőpartnerem.

6.3. Nemzeti identitás

Mivel a svábok a szocializmus évei alatt etnikai mivoltunkban elnyomottnak érezték magukat, a rendszerváltás utáni felszabadult etnikai identitás fontosabb számukra, mint a magyar nemzethez való tartozás, bár nem tagadják meg azt. A nemzethez való tartozás azonban gyakran keveredik össze az állam és a haza fogalmával. A nemzetet Magyarország földrajzi határaival azonosítják, ill. a magyar állammal, amelynek polgárai. Ebben az értelemben a svábok az államalkotó nemzet tagjainak tekintik magukat és nem osztják a kulturális nemzet ideológiáját; a Dunabogdányban tapasztaltakhoz hasonlóan mind a nemzethez tartozás, mind a magyarságuk megítélésében az államnemzeti koncepció érvényesül. A magyar kultúrnemzeti koncepció értelmében nem lehetnének a nemzet tagjai; származásuk, és kultúrájuk egy része nem nemzeti, hanem etnikai dimenzióban jelenik meg.

„Én nem mondhatom magamról, hogy magyar vagyok, amikor az apukám és az anyukám is sváb". [380] A természetes identitás szintjén, az első, spontán reakciókban nem jelenik meg a többségi magyarokhoz való tartozás tudata, de azt sem érzik, hogy a német nemzethez tartoznának. Hangsúlyt kap Véménden és Csolnokon is az, hogy *„mi magyarországi németek vagyunk"*.

Tehát Csepeli (1992) nemzeti identitás-tipológiáját tekintve a *Gemeinschaft* típusú sváb közösség tagjainak Csolnokon és Véménden is *Gesellschaft* típusú nemzeti identitása van. A magyarokétól eltérő származás – még a vegyes házasságokból születettek esetében is – az etnikai csoporttagság preferenciáját teremti meg. Az önmeghatározás: magyarországi német, vagy sváb, a származásra, és az elsődleges csoporttagságra egyaránt utal.

Mivel tehát az elsődleges referenciacsoport a saját etnikai közösség, a vizsgált két község minden generációjában svábok szuperior identitása nem a nemzeti, hanem az erősen

[380] Interjúalanyom apját, anyját kitelepítették, de visszaszöktek Magyarországra.

tudatosított etnikai identitás,[381] amely viszont Dunabogdánnyal ellentétben a falu határában sem Csolnokon, sem Véménden nem ér véget.[382]

A magyar állampolgárság, a magyarországi születési hely és a lakhely, a hazaszeretet, az állami és a nemzeti szimbólumok, valamint a magyar társadalmi-politikai és gazdasági mező az, ami Magyarországhoz kapcsolja a svábokat. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a primér etnikai identitás mellett, amit a svábok fiatalabb nemzedékei korántsem az elsődleges, hanem a másodlagos szocializáció során sajátítottak el, az ugyancsak a másodlagos szocializációs folyamatban elsajátított nemzeti identitás háttérbe szorul.

A haza kérdése különösen a kitelepítést, ill. visszaszökést megélt legidősebbek számára releváns. Ennek megnyilvánulásai a következő kijelentések:

„Hát hogyne szeretnénk itt élni! Miért akarnánk innen elmenni? Ez a mi hazánk. Még ha magyar, akkor is. Magyar a haza, és magyar állampolgár, és német anyanyelv." „Ahol az ember születik, ahol leéli az életét, ott a hazája."

„Mi itt akarunk svábok lenni" – mondta egy asszony. Ez egyértelmű utalás arra, hogy szülőföldjüket nem kívánják elhagyni, és Magyarországot tekintik a hazájuknak.

Amikor Magyarország külföld felé jelenik meg, magyar állampolgárékként egyértelműen büszkék hazájukra, a magyarok teljesítményeire akár a kultúra, a tudomány vagy a sport területén.

„Tudod mi a himnuszsorrend? Magyar himnusz, bányász himnusz, a magyarországi németek himnusza, és utána csak a német" – mondta egy második generációs értelmiségi Csolnokon.

A kettős identitás szép példája az alábbi, egy harmadik generációs csolnoki értelmiségivel készített interjúrészlet:

– Mikor mondanád magadról azt hogy sváb vagy és mikor, hogy magyar vagy?

– Sváb, hogy ha a nemzetiséget kérded. De Magyarországon lakom, és magyar hazámat én nagyon szeretem, sohasem fordulnék ellen. Szóval azt soha nem mondanám, hogy magyar vagyok, mert sváb vagyok, azt viszont igen, hogy Magyarország a hazám, mert azt én nagyon szeretem.

Ugyanez a jelenség Véménden is tapasztalható. Végezetül álljon itt egy részlet egy véméndi harmadik generációs értelmiségivel készült interjúból a nemzethez, nemzetiséghez való tartozásról:

– Minek tartod magad?

– Német vagyok, de Magyarországon.

– Érzel valamit, ha meghallod a magyar himnuszt?

– Hát könnyezek, az biztos.

---

[381] A nemzeti identitás a társadalmi létet konstituáló identitáskonstrukción belül csupán az identifikációs készlet egy részét jelenti; van, aki számára elsődleges és szuperior identitás (Hobsbawm 1990: 11).

[382] Figyelembe kell ennél a megállapításnál vennünk két tényt. Elsősorban azt, hogy Dunabogdány közvetlen közelében csak Visegrádon éltek kis számban más nyelvjárást beszélő svábok, akikkel a közvetítő nyelv a magyar volt. Csolnok és Véménd viszont német falvak karéjában helyezkedik el. A területi elhelyezkedés is szerepet játszik tehát az etnikai identitás falun kívüli reprezentálásában. Másodsorban a dunabogdányi kutatás idején (1993-1996) még más kisebbségpolitikai térben szerveződött az etnikai identitás reprezentálhatósága.

– Miért?

– Hát mert magyar, azért. Hát mert magyarok vagyunk, azért.

– De most mondtad, hogy német vagy.

– De magyar is.

– Akkor ez most hogy van? Német is vagy, magyar is vagy?

– Igen, német nemzetiségű vagyok, de a magyar nemzethez tartozom. A nemzetiség és a nemzet nem azonos! De nem zárják ki egymást.

– Biztos jól értem, a magyar nemzet tagjának érzed magad?

– Abszolút. Abszolút a magyar nemzethez.

– Hol válik el a nemzetiség és a nemezt? Gondolkodtál már ezen?

– Hát végül is, talán ott, hogy itt élünk. Akik itt élnek, azok mind magyarok. Itt vagyunk otthon,és nem akarunk elmenni. Különös egy dolog ez.

– Mennyiben érzed magad magyarnak?

– Hát tán annyiban, hogy itt élek, és nekem fontos az, hogy mi történik az országban, és hogy Magyarországot külföldön hogy ítélik meg. Nekem például az fáj, hogy ha valami rosszat mondanak rá. Tehát attól függetlenül, hogy német vagyok, Magyarországra nekem senki se mondjon rosszat. Most teszem föl, nem szoktam focit nézni, de ha focit néznék, vagy bármilyen sporteseményt, akkor nekem az lenne a fontos, hogy az a magyar nyerjen. Ha németekkel, akkor is magyar legyen az első, mert azért az én hazámban van.

Felhasznált irodalom

Bajtai Zsigmond 1999. *Véménd története 1998-ig képekkel.* Véménd

Barakonyiné Winiczai Klára 1993. Véménd község két éves önkormányzati múltjának mérlege. In. Kovács T. (szerk.) *Kiút a válságból. II. Falukonferencia.* Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja. 281-285.

Bindorffer Györgyi 1997. Nyelvében él az etnikum. Identitás, nyelvi és kulturális reprezentáció egy magyarországi sváb faluban *Szociológiai Szemle* 2:125-141.

Bindorffer Györgyi 1998. No Language, no Ethnicity? *Review of Sociology. Special Issue.* 143-157.

Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó

„Wir schwaben waren imme

Bindorffer Györgyi 2002. Asszimiláció és túlélés. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1-31.

Boros Brambauer, Johann 2004. *Véménd.* Véménd: Véménder Deutsche Minderheitenselbstverwaltung

Emmert József 1997. Das deutsche Bauernhaus in Wemend/Véménd. In K. Manherz (szerk.) *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. Nr. 14. 47-74.

Erb Mária/ Knipf Erzsébet 1999. Új lehetőségek, új kommunikációs stratégiák: A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. *Kisebbségkutatás* 2: 176-187.

Fekete Tibor 1977. *Der Janzabach entlang. A Janza patak mentén.* Budapest, Tankönyvkiadó

Ferguson, Ch. A. 1975. Diglosszia. In Pap M.-Szépe Gy. (szerk.) *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások.* Budapest: Gondolat. 291-317.

Gordon, M. Milton 1964. *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origin.* New York: Oxford University Press.

Hernai Béla *Néprajzi anyag*. Hernai hagyaték I. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hernai Béla *Helytörténet.* Hernai hagyaték II. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hernai Béla *Die unvergessene Heimat.* Hernai hagyaték III. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hernai Béla *Napló I.* Hernai hagyaték IV. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hernai Béla *Napló II.* Hernai hagyaték V. Kézirat. Véménd, Általános Iskola.

Hutterer Miklós 1975. Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In Balassa I.-C.Klotz,-Manherz K. (szerk.) *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen.* Budapest: Néprajzi Társaság. 11-33.

Hymes, Dell 1975. A beszélés néprajza. In Pap M.-Szépe Gy. (szerk.) *Társadalom és nyelv*. Budapest: Gondolat. 91-145.

Hymes, Dell 1979. A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Cs.-Terestyéni T. (szerk.) *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 213-263.

Juhász Márta 2004. Deutsche Grabinschriften in Tscholnok/Csolnok. In K. Manherz (szerk.) *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* – Bd. 21 45-97.

Mausz Mihály 2001. *A véménden 1895. október 1. és 2000. december 31. között kötött házasságok adatainak elemző bemutatása.* Mohács. Kézirat. PTA TK Könyvtárában.

Manherz Károly 1983. *Die Ungarndeutschen und ihre Wissenschaft.* Budapest: TIT.

Márvány János 1970. Zur Gliederung der deutschen Mundarten im südlichen Transdanubien. In ALH 20.

Manherz Károly/Wild Katalin 1997. *Zur Sprache und Volkskultur der Ungarndeutschen.* Budapest: ELTE BTK Germanisztikai Intézet

Pál Dénes 1981. *200 éves a bányászkodás a dorogi szénmedencében.* Dorog.

Petri, Johann 1986. *Die Geschichte von Véménd.* Essenbach: J. Petri Ausgabe

Seewann, Gerhard 1992. Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe. In Uő. (szerk.) *Minderheitsfragen in Südosteuropa.* 139-155.

Tisovszky Zsuzsanna 1986. Hasonlóságok és különbözőségek egy magyar, egy szlovák és egy német faluközösség folklórjában: Bajna, Kesztölc és Csolnok népszokásainak és hiedelemvilágának összehasonlító vizsgálata. Esztergom.

Vámos Ágnes 1998. *Magyarország tájnyelvi atlasza.* Budapest: Keraban kiadó.

Weber-Kellermann, Ingeborg 1986. A „nyelvsziget-néprajz”-ban jelentkező interetnikus viszonyok kérdéséhez. In Kovács E. (szerk.) *Néprajzi szöveggyűjtemény II. kötet.* Budapest: Tankönyvkiadó. 107-126.

Weidlein, Johann 1956. *Die Deutschen in der Schwäbischen Türkei.* Würzburg: Holzner Verlag

Weidlein, Johann 1967. *Die Schwäbische Türkei. 1. Beiräge zu ihrer Geschichte und Siedlungsgeographie.* Sindelfingen: Landsmannschaft d. Deutschen aus Ungarn

Weidlein, Johann 1973/74 Die Mundarten der Donauschwabwen. *Archiv der Suevia Pannonica* Jg. 8. 28-35.

Wild Katalin 1987. Baranya megye német anyanyelvű lakosságának nyelvéről és népi kultúrájáról. In Magyarlaki Józsefné (szerk.) *Nemzetiségeink – A Baranya megyei horvátszerb és német nemzetiség múltja, jelene, kultúrája*. Pécs: Baranya megyei Pedagógiai Intézet. 77-95.

Wild, Katharina 2003. *Zur komplexen Analyse der 'Fuldaer' deutschen Mundarten Südungarns.* Budapest: ELTE Germanisches Institut

A tanulmány az OTKA által T 037400 számon támogatott „Asszimiláció, nyelvhasználat, identitás – Kettős identitás összehasonlító vizsgálata a magyarországi német, horvát, szerb, szlovák és szlovén kisebbség körében: szinkron és diakron dimenzióban” c. kutatás németekre vonatkozó zárótanulmánya; az OTKA támogatásával készült 2005-ben.

Studies in English

Ethnicity and/or national identity – Ethnic Germans in Hungary

Acta Ethnographica Hungarica, 42 (1-2), pp. 195-207. 1997.

Introduction: From ethnicity to assimilation

One definition of ethnic identity suggests that it rests upon the subjective feeling of, belonging to a group who share a sense of their similarity.[383] This special knowledge is based on a common set of traditions available only to the members of that particular ethnic group. Anthropologists dealing with identity claim that ethnic membership is „given by birth" and may be determined „by primordial attachments".[384] Furthermore, ethnic identity has often been defined as an essentially „past-oriented" form of identity, embedded in the cultural heritage of the individual or group.[385] The actual history of a given group (including a sense of unbroken biological continuity over generations) very often trails of into mythology.

Further characteristics of this identity may be religious beliefs and practices, mother tongue and the various customs of everyday life. Rites and ritual practices as well as cultural performances which serve as means of remembering and symbolically representing the past are of particular importance to this identity.[386] These cultural manifestations help to maintain a belief in continuity,[387] to awaken a feeling of an undying loyalty toward the group, and thereby contribute to the cohesion of the group. Ethnic identity is at the same time a way of defining the self in opposition to others. In this conception, differentiations such as ethnic markers and symbols are used to set boundaries between groups.[388]

With the collapse of communism and its concomitant rapid mobilization and social change, the answers to the questions „who am I?" and „where do I belong?" have become more complicated. Ethnic identity, or as Bell specifies the term, „ethnicity," is „... not a primordial phenomenon in which deeply held identities have reemerged, but it is understood as a

---

[383] D. L. Horowitz 1975. Ethnic Identity. In N. Glazer and D. P. Moynihan (eds.) *Ethnicity: Theory and Experience.,* Cambridge: Harvard University Press. p. 113.

[384] C. Geertz, 1963.The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics. In C. Geertz (ed.) *Old Societies and New States* New York: The Free Press. p. 109.

[385] The past-oriented ethnic identity „contrasts with a sense of belonging linked with citizenship within a political state, or present-oriented affiliations to specific groups demanding professional occupational or class loyalties." Future-oriented identities are the function of ideological commitments. See G. De Vos and L. Romanucci-Ross Ethnicity. 1995. Vessel of Meaning and Emblem of Contrast. In G. De Vos and L. Romanucci-Ross (eds.) *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change* Chicago: The University of Chicago Press. pp. 363-364.

[386] P. Connerton 1991. *How Societies Remember.* New York: Cambridge University Press.

[387] H. E. Erikson 1968. I*dentity: Youth and Crises*. New York: Norton.

[388] Ki-Taek Chun 1983. Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed. In T. R. Sarbin and E. Scheibe (eds.) *Studies in Social Identity*. New York: Prager.

strategic choice by individuals..."[389] One can choose his or her „identification or attachment in a self-conscious way even in the case of ethnic belongings"[390] and can be a member of different identity groups at the same time. Ethnic identity can be intersected by identities of social class, status, occupation, sex, and in certain cases national feeling.

At the same time – with the collapse of the Soviet Bloc, war in the former Yugoslavia, and German unification – „cultural heterogenization" versus „cultural homogenization" as well as globalization versus localization have multiplied into a whole new series of „imagined worlds".[391] These multiplied worlds are constituted by „the historical situated imaginations of persons and groups spread around the globe" and have resulted in the appearance of new forms of identity constructions. As a consequence of these developments, representation of different identities has become highly determined by the particular situation, in terms of both time and place. As Bell states, „at particular times ...one specific identity becomes primary and overriding".[392] Thus the „roles selected in response to any given situation depends upon the definition and perception of the particular events.[393]

What is meant, however, by a „given situation?" Following Young's argument, I would define a „given situation" as that social context in which messages including rules, norms, expectations of the society) are transmitted, and more importantly, the specific manners in which they are transmitted. Political pressure is such a message, too. Social and political contexts involve different activities of persons and groups together with the possible reactions and consequences, which these actions may produce. In particular, in the case of majority group response to ethnic minorities, this message may take the form of assimilationist policies.

One possible response by a minority to such an assimilationist message on the part of the majority society may be assimilation. In this chapter, I will examine the nature of responses to assimilationist policy of one particular minority group, namely the German-speaking Schwabians in Hungary. Prior to this case study I will discuss in-depth the concept of assimilation.

Park and Burgess write:

> assimilation is a process of interpretation and fusion in which persons and groups acquire the memories, sentiment and attitude of other persons or groups and by sharing their experiences and history they are incorporated with them in common culturallife.[394]

In a later definition of assimilation Park confines the meaning of the term to cultural behavior only. According to this definition assimilation is „the name given to the process by which

---

[389] D. Bell 1975. Ethnicity and Social Change In N. Glazer and D. P. Moynihan (eds.) *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press. p. 171.

[390] Bell, p. 153.

[391] A. Appadurai 1990. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. In M. Featherstone (ed.) *Global Culture.* London: Sage.

[392] Bell, p. 159.

[393] Young, C. 1976. *The Politics of Cultural Pluralism*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press. p. 38.

[394] R. E. Park and W. Burgess 1921. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press. p. 735.

people of diverse racial origin and different cultural heritage occupying a common territory, achieve a cultural solidarity sufficient at least to sustain a national existence".[395]

A special group of social anthropologists including Redfield, Linton and Herskovits declared already in the 1930s that acculturation (synonym for assimilation in anthropology) „comprehends those phenomena which result when groups of individuals having different cultures come into first-hand contact with subsequent changes in the original cultural patterns of either or both groups".[396] These definitions all emphasize the cultural aspects of assimilation. More recently, however, Gordon extends the concept of assimilation by outlining several sub-processes:

1) Acculturation (cultural or behavioral assimilation): Change of cultural patterns to those of the host society;

2) Structural assimilation: Large-scale entrance into cliques, clubs and institutions of the host society;

3) Marital assimilation: High rate of intermarriage;

4) Identity-based assimilation: Development of sense of peoplehood[397] based exclusively on host society;

5) Attitude reception assimilation: Absence of prejudice;

6) Behavior reception assimilation: Absence of discrimination; and,

7) Civic assimilation: Absence of value and power conflicts.[398]

Gellner suggests that „two men are of the same nations if and only if they share the same culture, where culture in turn means a system of ideas and signs and associations and ways of behaving and communicating;" and moreover, „if and only if they recognize each other as belonging to the same nation... [which] are the artefacts of men's convictions and loyalties and solidarities".[399] If Gellner is correct, then I would argue that assimilationist tendencies and practices are necessary to create one's national identity if he or she has a minority status.

Thus, from the point of view of group-membership, belonging to a nation is a trans- formation of belonging to an ethnic group.[400] This statement can relate, however, only to cases of majority ethnic groups, who have the historical possibility of undergoing a development into a nation.[401] But the inverse process has developed with a significant number of minority ethnic groups, groups who have never found themselves in a historical situation that would allow them to even consider nation state formation.

---

[395] R. E. Park 1938. Assimilation, Social. In E. R. A. Seligman and A. Johnson (eds.) *Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 2, New York: The Macmillan Co. p. 281.

[396] R. Redfield, R. Linton, and M. J. Herskovits 1936. Memorandum for the Study of Acculturation. *American Anthropologist.* Vol. 38, No. 1. p. 149.

[397] Under „sense of peoplehood" a kind of collectives feeling is understood. Cf. M. M. Gordon, *Assimilation in American Life.* New York: Oxford University Press, 1964.

[398] Gordon, pp. 70-71.

[399] E. Gellner. 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell Universitv Press. p. 7.

[400] Csepeli, Gy. 1992. *Nemzet által homályosan* [Deluded by Nation] Budapest: Századvég.

[401] See Crowther and Schwartz, this volume for examples of national identity leading to the formation of a new national state in post-communist East Central Europe. [Editor's note.]

Remaking Schwabian identity

During anthropological fieldwork in 1993 in Dunabogdány *(Bogdan an der Donau*[402]*)* a Schwabian-speaking village in Hungary, I examined current concepts of ethnicity, assimilation and national identity as well as their relation to the everyday life of the villagers.

In contemporary East and Central Europe, following the decline of communism, the „most important problems" of the region seem to centre on new ethnic identities and social formations. I shall analyze ethnic identity, assimilation and national identity and their relations to each other on the basis of my field work carried out in 1993 in Dunabogdány, Hungary. Special attention will be given to the question of how past- oriented ethnic identity still functions in the present. I shall examine to what extent mother tongue (held to be a boundary marker in differentiating the „we" group from the „others"[403] is an important indicator of belonging to an ethnic group.

Assimilation will be examined on the basis of Park and Burgess' definition as well as Gordon's seven stages. In my analyses, however, I shall distinguish between assimilation on a group Level and on an individual level. While on the one hand „group level" refers to the ethnic community as a whole, an entity which does not want to disappear even though it has lost many of its traditions, the individual level in this context is considered through the views of members of the ethnic group. The individual Level that I will ad- dress refers to the individual person who has to adapt his or herself to the challenge of assimilation and finds other means for comparison with the majority.[404]

Officially, all groups of settlers who came to Hungary from the *Römisches Reich* (the Holy Roman Empire) or the Habsburg Empire are called either „Hungarian Germans" or „the German national minority of Hungary".

We must take into consideration; however, that immigration began already during the reign of Stephen I around 1000 A.D. and has lasted up to the end of the nineteenth century. The Saxons immigrated in the Middle Ages and the Schwabians, mostly peasants, settled after the Turkish occupation in the eighteenth century.

Even though the first settlers in the eighteenth century came from Schwabian provinces and some of these settlers stayed in Hungary, a good number of them continued on towards Russia. After this, Germans came to Hungary from all over Germany as a consequence of two further organized waves of settlement to recruit peasants for agricultural work in Hungary .These Germans nonetheless were consistently labeled „Schwabians" by Hungarian natives. In this way the ethnonym for this ethnic group was given to them by outsiders. These eighteenth century settlers, however, did not consider this to be a pejorative designation and accordingly they accepted and adopted it for their own use. Moreover, these Germans began to insist on use of the Schwabian label in spite of the fact that currently all people of German origin who immigrated to Hungary regardless of when they came are simply called Germans. Thus for our purposes the terms Schwabians and Germans are synonymous.

---

[402] Schwabian inhabitants in this village have never wanted to rename their settlement as was the case with other Schwabian communities in Hungary. Bogdan is a Slavish word and means „given by God". They only added „an der Donau" (along the Danube) to the original name. In everydaylife when speaking Schwabian, however, they only say „Bogdan".

[403] F. Barth 1969. *Ethnic Groups and Boundaries*. London: George Ailen and Unwinn.

[404] H. Tajfel (ed.) 1974. *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations* London. Academic Press.

In defining the group under consideration here, I should clarify that „Germans" engaged in industry from Austria also arrived in Hungary in the second half of the nineteenth century. These craftsmen in no way considered themselves Schwabians, and the Schwabian label was not used for or by the German bourgeoisie of that time either.

As far as language is concerned, Schwabian and German are distinct languages. Schwabian includes those dialects, which developed from the original native dialects of the German language spoken in Hungary, and these dialects were the mother tongues of the eighteenth century settlers. German, on the other hand, is the literary and standard language and the former mother tongue for the already much assimilated German artisans and bourgeoisie. In spite of the differences mentioned, German is very often noted as the mother tongue in the literature as a generic term for all dialects. If the German minority is referred to as a whole, either by the law, or in official documents, then the label „German" is often used. This does not reflect, however, the internal differences that members of these two distinct German-speaking minority groups hold.

Because of immigration from different parts of the Habsburg Empire at different time, the minority population of German origin in Hungary does not form a homogeneous ethnic community with a common language, history or culture. Of course, there are smaller regions with individuals speaking the same dialect or sharing the same cultural traits, but owing to their different places of origin, heterogeneous culture, dialects and socio-economic background, the Germans on the whole are comprised of different ethnic units. In addition to this, the dispersed nature of their settlements made it impossible for them to develop a common language throughout Hungary and as a result they never underwent social, cultural or political unification.

There were attempts to unify the Germans and Schwabians in Hungary into one ethnic group *(Volksgruppe),* namely, during the reign of the Nation Socialists in Germany, the Third Reich. They organized the *Volksbund* (People's Association) for the Germans living in Hungary and promised them land in the Ukraine after the victory of 200 the German army in the Second World War. Since this organization was supported by Hitler, all Germans were collectively punished after the Second World War by being resettled in Germany .The communists also tried to make a homogeneous ethnic group from all of the local village communities with different dialects, habits, traditions and culture, too. The government considered literary German to be the official language and accordingly there were opportunities to study this literary German language. In 1979 in Dunabogdány a German language course was organized for adults, but a lack of interest resulted in the course never even starting.

After the Second World War thousands of Schwabian speaking people were resettled in Germany as collective punishment for Germany's role in the War. They were forced to leave all their possessions behind in Hungary. Those who were allowed to stay were forbidden to speak their mother tongue and most of them lost their property .Their houses and land were expropriated and they were compelled to move elsewhere. In the context of this extreme post-war repression of the German minority, their number decreased. The ethnic revival program of the 1970s initiated by the Communist Party formed dance groups, choirs or brass bands in an attempt to „preserve" German culture. The real aim of this program, however, was not to encourage the rebirth of the German ethnic identity, but instead to ameliorate inter-ethnic problems still plaguing relations between the majority „nation" and minority „nationalities."

At a conference on inter-ethnic relations in 1988 between the Hungarian majority and the German minority (groups of which are still speaking different dialects all over Hungary), the German participants defined themselves as a „language community" with their own socio-cultural traditions and they declared their common desire to maintain cultural traditions and

mother tongue while continuing to speak the Hungarian language of the majority. This meant that they wished to maintain their ethnic identity but without excluding the possibility of belonging to the Hungarian speaking majority.

According to church records, Schwabian inhabitants of Dunabogdány arrived in Hungary in the first part of the eighteenth century. Their settlement in this village was organized by the local nobility to repopulate the lands left vacant following the Turkish occupation. They called themselves Schwabians and most of them considered Schwabian to be their mother tongue. Their dialect is a hybrid of the Rhenish Franc and the Danubian Bavarian dialects. It is spoken in only five settlements and is considered one of the most difficult dialects for outsiders to understand.

There often are, however, discrepancies between statements made by conference participants, official statistics and various academicians. For example, 75 percent of Dunabogdány is of Schwabian origin. The memory of post-war repression, however, still results in a certain unwillingness or hesitancy in expressing ethnic origin. In the 1990 census, only seven people identified themselves as Schwabian.

Kloss argues that the German speaking minority in Hungary is a language group that is in the process of continuous reduction.[405] My field experiences in Dunabogdány support Kloss' proposition, and the Schwabian inhabitants of the village clearly state that one of the features of their ethnicity is speaking Schwabian. Having lived in Hungary for three hundred years, however, even the oldest generation is bilingual. Depending on the social situation, they easily switch back and forth between Schwabian and Hungarian. Considering Schwabian as their mother tongue connects them nostalgically to their past, their youth, their family, relatives and old friends in the village. Since, however, this dialect has not experienced a revival through contact with literary German, it lacks words and phrases for the newest phenomena of the world. Thus, they are compelled very often to speak Hungarian.

Members of this first generation, people between sixty-five and eighty years old, were the last whose ethnic acculturation was continuous. The repression after the Second World War resulted in an interruption in the continuity of handing down their language, traditions, norms and community rites. Because of this, Schwabians went „underground." In spite of the fact that they taught their children to speak Schwabian, they were not fully successful in transmitting their culture as a whole. While ethnic consciousness actually strengthened in the face of this repression, today we see this Schwabian consciousness being limited to a small sphere of folk traditions (marriage, funeral, music and dance) as modernization and an ever-increasing trend towards globalization feed a desire to assimilate.

The members of the second generation I examined aged forty to sixty years of age, use both Schwabian and Hungarian as well. They speak Schwabian at home especially with their spouse and with members of the same generation. Their children, the third generation (ages twenty to forty), understand Schwabian and could speak it, but in practice prefer not to use it. Grandparents or parents talk Schwabian to their grandchildren and they typically answer them in Hungarian.

Let us now examine more closely the role and significance of Schwabian as a mother tongue in the ethnic identity of the Schwabian population in Dunabogdány. We will first notice that the overall tendency is one of decreasing importance afforded to language, as we move from the oldest to the youngest generation.

---

[405] H. Kloss 1978. *Die Entwicklung neuer gerrnanischer Kultursprachen von 1880 bis 1950*. München: Pohl.

While in the first age group the mother tongue still plays an important role, for the ethnic identity of the second generation the importance of Schwabian depends on whether the individual with recognized Schwabian heritage counts him or herself as a member of this ethnic group or not. For those, who say, „Yes, I am of Schwabian origin and I am a Schwabian, too," the Schwabian mother tongue is important and they try to speak it as often as possible. On the contrary, those who say, „though I am of Schwabian ethnic origin, I consider myself a Hungarian national" are not as inclined to use languages other than Hungarian. In spite of the fact that they learned Schwabian at home from their parents, they still consider Hungarian to be their mother tongue, a fact indicating a stronger national identity than an ethnic one. Such interplay of identities presents a nice example of the «constructed Hungarian" ethnicity.

There are people in the second generation, however, who insist upon their Schwabian origin, consider themselves as members of this ethnic group, but still did not claim Schwabian as their mother tongue. As we can see, there is a correlation between the subjective feeling of belonging to an ethnic group and having Schwabian ethnic identity, but it is not necessarily a function of language. We have to distinguish practice from attitude. Whether they speak Schwabian or not, they consider themselves members of the Schwabian community.

Similar characteristics can be observed among members of the third generation of Dunabogdány Schwabians. Though they do not deny their Schwabian origin, they consider Hungarian to be their mother tongue. They have, indeed, learned Hungarian as a mother tongue even though they frequently heard Schwabian spoken at home (mostly among members of the first generation). In spite of the fact that they understand Schwabian, they do not think it is of any use to know Schwabian since it is a „dead language" with a very limited vocabulary. As can be seen, the Schwabian mother tongue is not present in their construction of ethnic identity. Signs of ethnic identity for this generation are manifested instead through a few traditional customs; for example, the traditional Schwabian wed- ding with brass band music and the dances grandparents.

Ethnic identity, however, does allow one to exhibit a strong sense of belonging to one's ethnic group, interpreted as a local group, more so than an ethnic group *pre se.* Loosing the mother tongue is a very important indicator of the process of ethnic assimilation. Mihok, for instance, argues that the cause of this language-based assimilation is the consequence of changes in the socio-economic structures and modernization. For her, to be able to take part in the economic, political and cultural life of Hungary, and to be able to function as full citizens, language assimilation was both a necessary and compelling force.[406]

I contend that assimilation to the language of the majority is the initial step, but by no means the final stage of assimilation. In this intermediate stage, signs both of ethnic identity and of assimilation are simultaneously present in the lives of individuals of a given ethnic community. As I mentioned above, there were cases in Dunabogdány where the mother tongue was known though no longer spoken.[407] Independently of this, people continue to define themselves as members of a Schwabian minority group. At the core of their ethnic identity is not the Schwabian language, but rather their ethnic affiliation and self-definition as Schwabian. This ethnic identity is not represented by language use but instead by traditional

---

[406] B. Mihok. 1990. Ethnostratifikation im sozialismus aufgezeigt and den Beispeilländern Ungarn und Rumänien. Franfkurt/Main: Peter Lang. p. 129.

[407] This is an example of what bilingual researchers call passive bilingualism; for them, also a sign of the move towards monolingualims in the language and culture of the majority group. See Susanne Romaine, Bilingualism. New York: Basil Blackwell, 1989.

customs and habits. These do not only function as boundary markers for the Schwabian community but through their conscious maintenance, they represent very important symbols of ethnic identity for each generation. Schwabian weddings and funerals with brass band music, religious festivals honoring their two patron saints (St. Bernardus and St. John of Nepomuk), Schwabian balls, the „sramli" (accordion music), brass bands and old folk dances are all interwoven into their everyday life to form recognized symbols of their Schwabianness.

Remaking ethnic identity and/or assimilation

As far as language is concerned, we should turn to the role of standard and literary German for the Schwabian inhabitants of Dunabogdány .Today the majority of the Schwabian villagers do not speak standard German, even though this language was and is taught at school, it is without much success. Since there is no Schwabian, their basic contact with literary German came through the use of German language Bibles and prayer-books. Therefore, up until recent years, Schwabians learned to pray in either German or Hungarian, and not on their local Schwabian. In this way there was no chance for literary German to evolve into a substitute language. In everyday life, it is not un- common in a Schwabian conversation to interject with Hungarian, a discourse pattern, which does not occur in those rare instances when literary German is being used. Not knowing literary German adequately encourages the development of a Hungarian national identity and the acknowledgment of Hungary as their only homeland.

Thus, Schwabians in Dunabogdány struggle for their ethnic survival through the maintenance of selected cultural traditions. When these individuals are outside of the village, there is no apparent visible marking of their ethnic identity. In order to maintain a balanced identity they strive to preserve their ethnicity within the context of their native village.[408] Even in those cases when Schwabian villagers no longer consider themselves part of the Schwabian ethnic community – and have adopted a Hungarian identity – they still refrain from abandoning the feeling of common origin and shared and deep-rooted traditional values. This phenomenon seems to support the theory that ethnic identity is given by birth and characterized in the minds of many informants by „primordial attachments. Considering once again Park and Burgess's definition, I would argue that in the case of Dunabogdány, there are traces of acceptance of collective Hungarian sentiments and attitudes. They share the experiences and history of the majority population. In addition to preserving their own ethnic traditions, they can simultaneously enjoy the benefits of a shared cultural life with the majority Hungarians, thus furthering the process of their assimilation. This can be characterized as an example of biculturalism.

In the course of three hundred years of co-habitation and social interaction with Hungarians, certain elements of Schwabian culture have totally disappeared (traditional clothing and houses) while changes have occurred in other cultural patterns and habits. Residents of Dunabogdány can clearly identify that which is uniquely Schwabian, Ger- man or Hungarian.

---

[408] During my fieldwork, however, I did come across a certain number of people who, although they did not deny a Schwabian heritage, identified themselves as Germans. Those who insisted on this change of ethnonym were not too popular in the village and were regarded by the others as assuming such an identity for the purpose of obtaining financial assistance from Germany. Nonetheless, they were proud of their being German and stressed this identity outside of the village, too.

The assignment of specific traits to specific ethnic identities differs, however, from one generation to the next. According to my Schwabian informants in Dunabogdány, cultural traits and traditions of ethnic character belong to the Schwabian group. Positive self-stereotypes such as purity and diligence fell into both Schwabian and German groups. Those elements associated with modernization and already present for several generations – clothing, housing, food, and furniture – were classified as Hungarian, even by members of the first generation. Now, during the 1990s members of all three generations read the same Hungarian newspapers and books, watch the same Hungarian television programs and listen to the same Hungarian radio as majority Hungarians. Despite the fact that these characteristics have been totally interwoven into their lives, members of the first generation stress a Schwabian identity -an identity based on origin, language, common historical background, habits and traditions – which hark back to the primordial conception of ethnicity .

The second generation, with a higher level of education and corresponding social status than their parents,[409] revealed that inside the village they consider themselves Schwabians, but outside the boundaries of their ethnic enclave, they represent themselves as Hungarians. Outside of the village, nobody is interested in their origin, mother tongue, or in the nationality of their husband or wife. Even German family names do not draw attention to their ethnic affiliation out of the village. Nonetheless, having a traditional German family name is an important feature of ethnic identity within the confines of their village. With the exception of participating in traditional cultural activities (weddings, balls) and working diligently, they claim that for the most part their lives vary little form those of Hungarians.

Though this duality can already be observed among members of the second generation, it becomes even more striking in the third generation. These grandchildren call themselves „Hungarian" both inside and outside of the village, though aware of the Dunabogdány ethnic borders, do not take them into consideration. The duality „we" and „others" so pertinent in other new ethnicities in East Central Europe is wholly absent from this third generation's mode of thinking. They are not willing to follow the traditional norms of marrying only Catholic Schwabians, holding instead, the view that marriage should be based on love and not on perpetuating the Schwabian community. For the most part, though, third generation Schwabian identity is rapidly disappearing.

Returning now to Gordon's seven stages of assimilation, we can see that in spite of the fact that there are behavioral and cultural differences between generations; the acculturation process has not yet been completed on either the personal or the group level.

We can find acculturation differences between the personal and group level within each generation. On the personal level, acculturation is in an advanced stage in each generation, while on the group level ethnic characteristics are more strongly preserved.

Structural, marital and identity-based assimilation occur in Dunabogdány only at the personal level. Members of the second and third generations have already entered Hungarian societal and institutional networks and many of them have intermarried. Despite these measures of assimilation, however, these Schwabians have yet to develop a complete sense of belonging to Hungarian society .The traditional exclusiveness of Hungarian society, especially with respect to minorities, likely contributes to this distance. Being Hungarian is also an ascriptive characteristic, one that cannot be simply chosen by Schwabians. Moreover, identification with

[409] The settlers of the village were originally peasants, but since the land was quite poor, the men had to work in the stone-mine near the village or go to the city in order to be able to earn enough money for their families. Some people specialized in transporting food. These people had contacts in Austria and Germany and could sneak standard German.

exclusively Hungarian values would be tantamount to self-denial of their ethnicity and heritage for the Schwabians.

Gordon's attitude and behavioral assimilation occurs on both individual and group levels. There are no specific prejudices against Schwabians in post-communist Hungary in the way such prejudices manifest themselves against other ethnic or religious minority groups.[410] There are no claims that members of the Schwabian minority prevent Hungarians from getting the best jobs or that some sort of germanization trend is imminent. There is no societal or political discriminatory behavior directed against Schwabians.[411]

As for civic assimilation, we can observe an absence of value conflicts on the individual level. In certain spheres of life value conflicts are no longer at play between members of the host Hungarian society and the Schwabian minority. F or example there is no difference in how judgments are made with respect to Hungarian industry or certain tragic events of Hungarian history .These shared value judgments can be viewed as being indicative of a desire to assimilate in the part of most Schwabians in Dunabogdány.

The absence of power conflicts is rather a group level phenomenon, and it would be inaccurate to say that all power conflicts have already been abolished. For example, even though any member of an ethnic minority can be a member of the Parliament, once there, he or she does not have the right to represent their ethnic community there. In order to achieve community rights on the political level, minorities in Hungary will have to develop interest groups. In fact, beginning with the fall of 1994, the Hungarian Parliament passed a law, which allows for representation of minority political groups, at both the local and the national level. The extent to which the Schwabian minority will take advantage of this law remains to be seen.

National identity and the problem of homeland

In spite of evidence of assimilatory trends, the question should still be posed, can a member of an ethnic minority group claim a dual identity, encompassing both a Hungarian national identity and a Schwabian ethnic identity? Based on the current Hungarian Minorities Law, passed in 1993, the Schwabian population is officially considered a German national minority based on language, and accordingly, it can be also considered as a part of the German nation.

Inhabitants of Dunabogdány refuse this politicized categorization. They claim that they are Schwabians by origin and as such forms an ethnic minority, but simultaneously not only are they citizens of the Hungarian state but they also consider themselves members of the Hungarian nation. They live in Hungary and do not claim any member-ship to any other nation. Literary German was never their mother tongue (though some did indeed study it in school along side Hungarian classmates) and they are able to ex- press themselves better in

---

[410] Following the collapse of state communism, strong prejudices can be experienced in Hungary against, among others, Gypsies, Jews, Krishna-believers, alcoholics and homosexuals.

[411] In the period immediately following the Second Word War „German" was synonymous with „Nazi." Discriminatory measures against the German minority only gradually came to an end. Resettlement was completed by 1948. Even though the study of German was allowed once again form the end of the 1950s, no one dared enroll their children in German language courses. In the 1960s, the Association of Hungarian Germans was organized under the leadership of the Communist Party. Prejudice and discrimination practically disappeared only in the 1970s when the Hungarian Communist Party initiated its ethnic revival program.

Hungarian than in Standard German. Furthermore, Schwabians in Hungary simply do not relate to German national culture or history .Indeed, they are more familiar with Hungarian kings, politicians and historical events than with their German counterparts. A common history with the Hungarian people bonds them to the Hungarian nation.

Schwabians share the same symbols of the Hungarian state and they practice the same Catholic religion as the majority of the Hungarian population. They honor St. Stephen, the first king of Hungary, and his Sacred Crown as the symbol of the Hungarian state. Since the Schwabians' arrival in Hungary in the first half of the eighteenth century precludes present generations from partaking in any German historical consciousness prior to that time, as there was no German nation at that time, they have adopted the „accepted" Hungarian historical consciousness for those missing centuries. Acceptance of the history of the majority was an important step towards feeling membership in the Hungarian national community.

The Schwabians, having lived in Dunabogdány since 1724, have no image of Ger- many as homeland. For them, Hungary is their „*Vaterland"* (Fatherland). Their ancestors were born, died and were buried in this village. They never wanted to leave and their forced re-settlement following the Second World War had tragic consequences. They could not understand why they were forced to leave their homeland, they have consistently argued that they have always been faithful citizens of Hungary 'and have shared in its historical fate. They feel as their diligent work and agricultural advances have contributed to Hungary's economic successes. The Schwabians feel at home in Hungary because they have always been much more involved with Hungarians than with members of other German speaking groups in the country or with Germany itself.

Assimilation and the future of Schwabians in Hungary

The Schwabian minority exhibits a unique equilibrium between the national identity of the majority and the ethnic identity of the minority .The boundary between these two identities fluctuates with the interplay of different phenomena and is dependent upon on those elements of the Hungarian national identity, which can be incorporated into their own traditional customs.

The Schwabian community accepted and adapted all values of Hungarian national identity which were absent from their own identity and did not conflict with their every- day ethnic life. They share a substantial history with Hungarian majority have common opinions of historical events. They fought together in 1848 against the Habsburgs and served in the Hungarian Army in the First World War. The only point of historical contention centers on the question of the forced re-settlement of Germans following the end of the Second World War. The Schwabians feel that they were chased out of their own country.

They have also adapted elements of identity, which are present in both ethnic and national consciousness and demonstrate compatibility and cohesiveness. Through Catholicism they share a religious identity with Hungarians, including religious devotion to the Blessed Virgin as the Patron Saint of Hungary and they also partake in the adoration of the right hand of

Saint Stephen.[412] The common features of Schwabian and Hungarian Catholicism have helped the Schwabians to balance their ethnic and national identities.

On the other hand, the Schwabians have not accepted any elements of the so-called „Hungarian national peasant culture" with its eighteenth century origins,[413] and have, preserved their brass bands as well as their accordion music for folk dances (polkas, waltzer, hupfedlis).[414]

Beyond maintaining cultural traditions on the group Level, Schwabians have incorporated those cultural elements of Hungarian society on an individual Level, which have made upward social mobility possible. We must not disregard the fact that assimilation of language and culture is dependent upon the necessity and demand for its usage in the social life of the Schwabians. Positive experiences in these fields awake positive feelings toward „Hungariannes," too, and this has important consequences for the development of a Hungarian national identity as well as for the dissolution of a Schwabian ethnic identity.

Ethnic Schwabians live with a special double-identity. This includes both ethnic and national elements and is open in both directions. The emergence of this dual identity construction is indicative of the strong assimilative desires of this community. The Schwabian case, however, proves that assimilation does not automatically mean the loss of ethnic identity. The Schwabians, indeed, are not „foreigners wedged" into the „body of the nation," but rather they are equal members of the Hungarian nation.

---

[412] The right hand of Saint Stephen, the first king of Hungary, was detached from his corpse some years after his death and guarded in the treasury of the Cathedral as a sacred relic. It is shown to the public on August, twentieth, Saint Stephen's Day.

[413] T .Hofer 1980. The Creation of Ethnic Symbols from the Elements of Peasant Culture. In P. Sugar (ed.) *Ethnic Diversity in Eastern Europe.* Santa Barbara, California: ABC Clio.

[414] Though Gypsies cohabitate most villages where Hungarian peasantry live, they were never allowed to settle in Dunabogdány. Gypsies by tradition are brick makers but not even this work has been offered to them in Dunabogdány. Instead, Schwabians made their own bricks. Gypsies are also traditionally musicians by profession. But Gypsy music „was laughed at in our village, because we have our own sramli to accompany our dances. They could not come in to play here" -said one inhabitant. Even today only brass band and sramli music is played during various church ceremonies, public holidays or festivals.

Double identity: being German and Hungarian at the same time

New Community, 23 (3): 399-411. 1997.

Introduction

In 1993 I have initiated a research to study the construction and representation of ethnic and national identity and their relation to each other in some villages of German inhabitants in Hungary. I have tried to understand the current concept of ethnicity, assimilation and national identity as well as their relation to the everyday-life of the villagers. My hypothesis was that German minority groups in Hungary have a kind of double-binding identity construction which is open in both ethnic and national directions but ethnic identity is highly overshadowed by assimilation. I have hypothetized that representation of both identities is situative, further on it shows a generational gradualness.

To be able to verify the hypothesis and to learn the identity construction combining both ethnic and national identity and the role of the assimilation in this process special attention have been given to questions, such as how ethnic identity – as the subjective feeling of belonging to a special self-perceived group of people who share in a common stock of ethnic knowledge still – works as frame of identity, what kind of relevance it has today in the life of the German minority groups and in the life of the individuals considering themselves of German origin, where are the boundaries of ethnic identity, whether the mother tongue and traditional customs still count as boundary markers serving as means of remembering and symbolically representing the past, whether they help or not to maintain the concept of continuity, to awake the feeling of an ultimate loyalty toward the group of origin and to contribute to strengthening the cohesion of the group; what are the signs of assimilation; what are the characteristics of the Hungarian national identity, to what extent is it adapted and how are the boundaries of the German ethnic identity cross-cut by the Hungarian one? What kind of role has Hungarianness in the life of this minority, what they think of to be their homeland and how they feel, to which nation do they belong?

Before accounting the research experiences on ethnic identity, assimilation and national identity a short historical overview could be useful to understand some basic characteristics of this minority.

Ethnonym and mother tongue in historical retrospection

For the purpose of administration, all groups of settlers who came to Hungary from German speaking territories in different historical times are called Germans. As a consequence of immigration from different parts of the Habsburg Empire in different times, however, the German minority does not form a homogeneous ethnic community with a common language, history and culture. There are differences in their self-designation, too. Those peasants who settled in Hungary after the Turkish occupation in the 18th century call themselves Swabians. This name is not valid, however, for those who arrived earlier or later to Hungary; neither is

this term used for the German artisans immigrated in the 19th century from Austria, nor for the bourgeoisie.

The first settlers in the 18th century actually came from Swabian provinces but after having left some groups on Hungarian territory, they migrated on towards Russia. The following settlers who came from all over Germany (because of two further organized waves of settlement to recruit peasants for agricultural work in Hungary after the Turkish occupation), have been called 'Swabians' by the Hungarian natives. That way the ethnonym of this minority group was given by outsiders. These settlers, however, have not felt any negative connotations of this labeling, so they have accepted and internalized it. Descendants of the peasants of the 18th century insist on calling themselves so. The terms German and Swabian as to origin can be considered as synonyms; officially, this minority is called Hungarian Germans. In spite of this, a distinction was made in the self-designation of the villagers, who call themselves Swabians.

As to language, German and Swabian have distinct meaning. German, the literary and standard language has never been spoken as mother tongue among the Swabians. Swabian includes all the local dialects spoken as mother tongue by the descendants of the 18th century settlers. These dialects have been developed in Hungary separately from each other. The unification of the different dialects stopped on regional level. That way there are smaller regions speaking the same version, but the development of a common, countrywide 'Swabian' language has failed; so a unifying spoken language (Seewann 1992) does not tie the dialects. Similarly to the designation of origin, in the administration German is given as generic term for the mother tongue of this minority, but the villagers held their local Swabian dialects as their mother tongue.

As a consequence of their scattered settlements over half of the territory of Hungary and lack of common language these groups have never underwent a country-wide social or political unification. The question arises here: how can this minority group be called? They are inevitably a linguistic minority but are they an ethnic group, too? I think they are. As to their cultural characteristics they are not totally homogenous, the local groups have for example their own habits and traditions, religion and language, but there are very important similarities uniting the Swabians living in Hungary into one ethnic group. Their self-definition ('we are Swabians'), reference to common place of origin, ('we came all from Germany'), conception of distinctiveness from members of the host society, positive autostereotypes, different way of life ('we work a lot', 'we are assiduous', 'we spare money', etc.), some cultural heritage ('all Swabians have brass-bands and sramli music, and dance polka, and waltzer') are of ethnic character. They share some patterns of normative behavior, and form a part of a larger population, interacting with people from other collectivities within the framework a social system (Cohen 1974) and they feel they belong to other Swabians living in Hungary. Using the definitions of Barth (1969) the Swabians are to a certain extent still biologically self-perpetuating, share fundamental cultural values, make up (first of all a local) field of communication and interaction and have a membership which identify itself and is identified by others as constituting a category distinguishable from other categories.

About the sample and research methods

My basic approach has been concentrated on collection of detailed life- and family histories centering on special efforts getting answer to the specific features of identity formation in Dunabogdány, Zebegény, Nagymaros, Kismaros and Csolnok. Basis of choice was the same *local* dialect (a special mixture of Rhenish Frank and Danubian Bavarian developed in

Hungary) spoken only in these villages. I have tried to select interviewees from different generations, social and educational strata. For analyses three generational categories have been made: first generation: from age of appr. 60 to 80; second generation: between appr. 40-60; and third generation: appr. 20-40 years of age. If it was possible within a family, I have interviewed representatives of all generations to follow up the development and changes of attitudes as well as behavioral patterns playing role in the formation of the identity construction.

From among the ethnic identity factors researched, the role of the mother tongue will be analyzed in this paper. Assimilation tendencies are summarized in the frame of Park and Burgess's definition who say that

> assimilation is a process of interpenetration and fusion in which persons and groups acquire the memories, sentiments and attitudes of other persons or groups, and, by sharing their experience and history, are incorporated with them in a common cultural life (1921: 735);

as well as according to Gordon's (1964) even stages of assimilation.

According to Aronson

Cultural, structural, marital, identificational, attitude receptional, behavior receptional assimilation can take place between any two groups of societal scale, ... and are differentiate of ethnic groups (1976: 11).

I add civic assimilation, too, 'which is based on the premise that there is a dissensus on major total-system values in the „ethnic" situation' (Aronson, 1976: 12). Beyond societal scale, I mean, assimilation can take place on individual level as well. As to societal or group level I define the ethnic community as a whole which insists on the 'immortality' of the group which has 'its own life, and laws, and other characteristics' (Simmel 1950: 26) and does not want to disappear. Individual in this frame of concept is considered as member of the ethnic group who compares himself with others in and outside of the group, have to adapt to the assimilation challenges and create different dimensions for comparison with the majority (Tajfel 1974a and b) and as Simmel suggests, separates the qualities and behaviors by which he 'forms' the 'mass' and which he contributes to the collective spirit, on the one hand; and, on the other, different qualities which constitute his private property, as it were, and which lift him out of everything he may have in common with others (1950: 28).

As to national identity, Csepeli's concept of national themes and stock of knowledge will be followed (Csepeli 1992). They are as follows: name as a distinguishing category; belief in nation, in its uniqueness and in its mission; knowledge on geography, demography, anthropology, psychology, politics, society, economy, culture, history, big men in history and culture; values; stereotypes; attributions; homeland. Because of limited space, however, only questions of history and homeland will be analysed here.

Mother tongue and consequences

1. Swabian or Hungarian?

Swabian inhabitants of these villages clearly stated that one of the symbols of their ethnic community was speaking Swabian. Apart from this fact the role and the significance of the Swabian mother tongue as border marker and as one of the factors of their ethnic identity varied from generation to generation; the overall tendency was one of decreasing importance

across the generations. The structure of relations between generations could be well characterized by the separate maintenance and usage of Swabian and Hungarian.

The first generation considered Swabian as mother tongue, which connected them to the past, to their youth, to the family, relatives and old friends in the village. At home they spoke only Swabian with their mate, children and relatives. Swabian was the language of intimacy. Because of having lived in Hungary for almost 300 years and having come into first-hand contact with natives however, even the parents of the eldest generation were bilingual; though spoke Swabian better and more fluently than Hungarian speak. Members of the eldest generation used in their communications both languages and depending on the situation they used Swabian alternatively with Hungarian. Old Swabians distinguished between the use of Swabian or Hungarian languages and there was a clear-cut distinction in their function and prestige. I can say, a situation resembling diglossia have developed among these people. In this 'special kind' of diglossia, two distinct languages played the roles of the two or more variations of the same language within the speech community (cf. Ferguson 1959). Change of languages in speech followed in presence of foreigners, as a defensive mechanism having survived the years of repression and resettlement to Germany followed the Second World War but code switching was used in those speech events and acts, too, when they could not express themselves on their mother tongue.

None of the Swabian dialects was renewed through contact with literary German, so they lack words and phrases for different phenomena of the world. Thus, they were compelled very often to switch codes, but this was the situation, too, if they wanted to communicate with their grandchildren. If they wanted to pray, they could do it only in German or Hungarian. In most of the cases Hungarian was preferred. In spite of bilingualism and admitting that they speak Hungarian equally well, no one said that his or her mother tongue is Hungarian or he or she would prefer Hungarian. If they think, they do it Swabian. It was generally held that Swabian dialect is the last thing to unite them. Therefore, there was a clear-cut difference in function and prestige of the two languages as to space, and situation. Beside Swabian origin the Swabian mother tongue played an important role in the formation of the ethnic identity of the first generation. Bilingualism, however, as a consequence of acculturation, the first stage of Gordon's assimilation process made for this generation possible to join the memories, sentiments and attitudes of the Hungarian majority and opened a way toward assimilation.

Members of the second generation knew both languages equally well. As a consequence of education Hungarian was totally integrated into their life, and importance and feelings towards mother tongue depended on, whether the individual with recognized Swabian origin and heritage counted him or herself as a member of the ethnic group or not. Here two groups could be discerned. For those who said: 'Yes, I am of Swabian origin and I am Swabian not Hungarian' the Swabian mother tongue was important and tried to speak it as often as possible. Swabian remained however the language of the family especially with their parents. Because of the third generation – their children – they were very often compelled to switch code. They preferred praying German, though most of them did not speak it. To the question, 'how do you think', they admitted, however, that they very often think Hungarian. For these people Swabian had greater prestige, but because of specialized functions of the two languages and the wider scope of territory where Hungarian was spoken, they used Hungarian more.

Those, who said: 'Though I am of Swabian origin, I am Hungarian ' were not ready to use a language other than Hungarian. In spite of the fact that they learnt Swabian at home from their parents, in these cases they considered Hungarian to be their mother tongue. Hungarian had greater prestige than Swabian. This fact indicates a strong desire to be assimilated and

shows towards a stronger national identity than an ethnic one. This interplay of identities presents a good example of the 'constructed Hungarian' ethnicity.

There was, however, a third group of people in the second generation who insisted on their Swabian origin, counted themselves as members of the ethnic group, but did not claim Swabian as their mother tongue. They said: 'I am Swabian of origin, but my mother tongue is Hungarian' and explained it with the fact that they learnt more Hungarian than Swabian and speak it better. It was quite equal whether they spoke Swabian or not, because of origin they counted themselves to the Swabian community.

As we can see, the subjective feeling of belonging to an ethnic group and having Swabian ethnic identity correlated, but did not depend on language. Admitting Hungarian as mother tongue and language of thinking, however, did not weaken the ethnic affiliations. Referring to Gordon's first stage, however, change of language shows at the same time into the direction of assimilation and towards Hungarian national identity.

These features of the double-binding identity were similarly present among the members of the third generation. Of course they understood Swabian and could speak it, but in practice did not prefer to use it. If their grandparents or parents talked Swabian to them, they answered Hungarian. They did not deny their Swabian origin or belonging to the Swabian community in the village, but in spite of this, they considered themselves Hungarian and claimed Hungarian to be their mother tongue. Swabian language had no prestige and they thought, it is of no use to know Swabian at all, because it is a dead language with a very limited vocabulary. Hymes states that „to participate in a speech community is not quite the same as to be a member of it (1974: 50). I think this refers to this generation. Since the traditional Swabian mother tongue as indicator of the ethnic identity was missing, ethnic identity in the third generation was manifested only through a few traditional customs. They preferred, for example, the traditional Swabian wedding with brass-band music and dances.

Comparing the first generation with the following ones, use of Swabian as mother tongue showed a decreasing tendency. At the same time the core point of ethnic identity – except the first and appr. one third of the second generation – did not depend on knowledge or use of Swabian as mother tongue. Ethnic affiliations were determined rather by self-definition as of Swabian origin, by declaration of belonging to the Swabian community or by mere cultural representations. It cannot be said that in the villages under research mother tongue would be an explicit boundary marker of ethnic identity. Language as common stock of ethnic knowledge and ethnic identity seem to have lost their strong correlation. Boundary construction by language became rather theoretical and a trait of the past.

People in all the three generations had to accommodate to their broader and wider environment with distinct norms, requirements and groups of other people. Mihok (1990) points out that the cause of assimilation of language is a consequence of changes in the socio-economic surroundings and of modernization: to be able to take part in the economic, political and cultural life of Hungary, to be able to survive as citizens, the assimilation of language was a necessary and compelling force. In addition to this mobilization, urbanization and consequently more frequent interactions with others, moving between different speech communities, education, media, decreasing role of socialization of family, different occupational situation of younger generations all have contributed to the assimilation of language.

Loosing the traditional mother tongue shows into the direction of ethnic assimilation but this is *only an* initial step, and by no means *the* final stage of assimilation. In this intermediate stage ethnic feelings as well as assimilation tendencies are simultaneously at present in the lives of individuals and of ethnic communities.

2. German or Hungarian?

As to language some words has to be said about the relation of the interviewed Swabian villagers to the standard and literary German. 71% of the interviewed did not speak the standard German. 29% learnt it at school mostly after the Second World War. Primarily members of the third generation spoke German. Before the war for the great majority of the Swabians the only contact with literary German were the Bible and prayer-books which were written in German (since there has not been developed a literary Swabian). That way literary German could not develop as a substitute language. German is outside of the scope of diglossia. In every-day life if necessary they interrupt speaking Swabian and continue in Hungarian and not in German. As it can be seen later, this absence of literary German was a supporting fact of development of Hungarian national identity and admitting Hungary as homeland.

Remaking ethnic identity and/or assimilation

1. Ethnic or cultural identity?

Members of the first generation were the last whose ethnic socialization was continuous. As a consequence of the repression after the Second World War, the continuity of handing down the mother tongue, habits, norms and community rites was interrupted. In spite of the fact that they taught their children to speak Swabian, as transmitters of their total culture they could not be successful. While during the years of repression the ethnic affiliations and cohesion of the groups actually became stronger, today because of modernization and the aspiration to assimilate, ethnic tendencies have become more and more limited to the sphere of cultural traditions, i.e. marriage, burial, music and dance. Since language lost his role as collective element of ethnic identity and as clear-cut boundary marker, Swabians in the villages mentioned above struggle for their ethnic survival as cultural groups through maintaining and manifesting some of their cultural traditions. Instead of by language, ethnic identity is represented by traditional cultural habits and customs. They are not only boundary markers of the Swabian community but with their maintenance they represent very important symbols of ethnic identity for each generation as well. For about half of the second generation and for members of the third one cultural customs are the single field of joining to the group of origin and feeling loyalty toward it. The Swabian weddings and funerals with brass-band music, the festivals honoring the patron saints of their churches, the Swabian balls, the „sramli" music played on accordion, the brass-bands at any religious ceremony including Christmas and at national days, the old folk dances and some New Year's rites are the only survivals of their cultural heritage.

The few cultural traditions survived help remembering and symbolically representing the past and even in those cases, when Swabian villagers have not counted themselves part of the ethnic community any more, and held themselves Hungarian, they could not get rid of the feeling of the common origin and of their deep-rooted traditional values. Even these assimilated people held Swabian weddings and one of them said he could amuse himself only at Swabian music and dances. This phenomenon seems to be a justification for the conception of ethnic identity as given by birth (Horowitz 1975) and characterized with primordial attachments (Geertz 1963).

In spite of the fact that group festivals with own music and dances help strengthening the cohesion of the given groups, they could not maintain and support the concept of continuity. One of the causes is that most of the traditional norms have been lost and those which were

remembered, were not practiced any more. Nowadays only those traditions are alive and represented which could have been interwoven into the life of the younger, widespread intermarriaged second and third generations.

As individuals, members of this minority said, they cannot mark their Swabianness outside of the village, where nobody was interested in their origin. The feeling of belonging to an ethnic minority ended at the end of their village and representing ethnic identity was possible only there.

2. Features of assimilation

In spite of the fact that members of the first generation stressed their Swabianness based on origin, language, common historical background, some habits and traditions, they held themselves Hungarian citizens, whose life does not differ too much from that of the Hungarians. As said, they have the same houses, furniture, and dresses, read the same newspapers and watch the same television. If it would be possible to devide assimilation into the spheres of feelings and artefacts, we could say, as to feelings they were Swabians, but as to artefacts they were totally Hungarians.

Representatives of the second generation having higher educational degree and social status then their peasant-parents said that inside of the village they were Swabians but outside of it they were totally assimilated Hungarians, where nobody is interested in their origin, mother tongue, or in the nationality of their husband or wife. Approximately half of them were intermarried. Even the German family names did not evoke ethnic connotations outside of the border of the village. Having a traditional German family name is an important factor of ethnic loyalty only at home. Beyond the fact that they participated in the cultural representations of their traditions (they hold Swabian weddings, went to Swabian balls, etc.) and worked as diligently as possible, most of their life did not differ from that of the Hungarians.

This special kind of duality which could already been observed in the first and second generations, however, was more striking among the members of the third one. Members of this age-group were aware of the principal ethnic borders and ancient ethnic norms but did not take them into consideration. They finally dissolved the stability of borders between 'we' and the 'others'. For example they marry not only catholic Swabians as their grandparents did. Their point of view is that marriage should be based on love and not on continuity of the Swabian community. At the same time desire could be observed among them as to represent Swabianness. They took efforts to maintain certain cultural traditions, marriaged according to Swabian customs and formed for example brass-bands to play the music of their forefathers. For members of this age group practically nothing remained except music to experience Swabianness.

Considering now, Gordon's seven stages of assimilation it can be said that in spite of the fact that every generation has changed its behavioral and cultural patterns to a certain extent, the acculturation process has not yet been completed neither on individual nor on ethnic group level, however, there are differences between the levels inside each generation. On individual level acculturation is in an advanced stage practically in each generation, while on group level ethnic characteristics are more strongly maintained and manifested.

Structural and marital assimilation are evident only at individual level. Members of the second and the third generations have already entered in the societal network and institutions of the Hungarian society and a lot of them have intermarried. As to identificational assimilation this minority group was willing to develop a special 'sense of peoplehood' based

on the Hungarian society in spite of the fact that the Hungarian hosts were traditionally exclusive towards minorities. Those whom I have interviewed told that beyond representation of ethnic identity they have accepted the memories, sentiments and attitudes of the Hungarian majority. They shared the experiences and history of the Hungarian people. In addition to keeping some of their cultural traditions alive individually they were incorporated into common cultural life with Hungarian people, spoke the same language, went to the same school, worked at the same workplace, went out to the same pub and learnt the same German lessons. Actually the present state can be characterized as an example of bi-culturalism and double-binding identity.

Attitude and behavior receptional assimilation concerns both individual and group level. It is true that nowadays there are no special ethnic prejudices against this minority as it is not the case with other ethnic, religious or subcultural groups. Nobody says that members of the Swabian minority do not let the Hungarians have the best jobs or that they would germanize the Hungarian population. There is no discriminatory behavior against Swabian people either from a political or from a societal point of view.

As to civic assimilation, absence of value conflicts can be rather experienced on individual level. There are spheres of life, where there were and are no more value conflicts between the members of the host Hungarian society and the Swabian minority. For example there is no difference in how to judge the activity of the Hungarian government or the results of the Hungarian football or what to think of other ethnic minorities of the country.

Absence of power conflicts is rather a group level phenomenon, and it cannot be said that all power conflicts have already been abolished. For example, anybody of ethnic minority origin can be a member of the Parliament, but none has the right to represent his ethnic community there. In order to achieve community rights on political level minorities in Hungary might develop interest groups, first signs of which are the regional ethnic municipalities.

National identity and „where is the homeland”?

1. Citizenship and nationality: To which nation do Swabians belong?

In spite of the signs and evidences of assimilation the question often arises, can a member of an ethnic minority group have a Hungarian national identity? Nationalities in Hungary are held not to belong to the Hungarian nation. On the basis of the ideology of 'language-nations', the minority ethnic groups including Swabian population are called national minorities or nationalities and would belong to the German, Slovak, Romanian etc. nation. The ethnic minorities as nationalities have got wedged into the body of the nation. Nationality does not mean citizenship in the East-European terminology; it refers to someone's origin.

Those who have been questioned answered a definite 'no' to this theory in each generation. These people did not know too much about theories of formation of nations as parts of a created reality constructed (Smith 1986) or being 'imagined communities' (Anderson 1993). They knew only that they were born here, lived and live here and do not want to go away from here. They said that they are Swabians by origin, belong to an ethnic minority but at the same time they claimed to be Hungarian citizens. They claimed to live in Hungary and did not feel they would belong to any other nation. Homeland, nation, citizenship built a unity in their ideas, which were determined by the place of birth and present life and not by origin and using or not the ancient mother tongue. They have never spoken literary German as their

mother tongue – some learned it in school as any other Hungarian student would – and they can express themselves in Hungarian better than in German; and finally they did not know how to relate to the German national culture or history.

They knew the kings, politicians, and events of the Hungarian history better than the German ones. The 300 years old shared history with the Hungarian people connects them to the Hungarian nation. All historical, religious, geographical themes bind these people to their chosen country.

2. Created history

Smith (1986) and Csepeli (1992) point out that principle of the sense of history is the time sequence of different events from the beginning up to the present. Marking the point of beginning the national existence in time is the key-question of the category of history. The time of migration is followed by the golden age which are stored in the collective memory of the community.

The communities under research, however, had no nostalgia towards an earlier golden age, 'which has irretrievably lost' (Smith 1986: 175). Their ethnicity missed the common place of origin and the concept of the historical continuity. The great majority knew only the approximate territory from where his or her ancestors came to Hungary but they had no imagination about the past before the immigration. Point of beginning of history dates back only to the time of the settlement in Hungary. Since they had no remembered history before, they created one. With the acceptance of the cult of Saint Stephen, the first Hungarian king and honoring the Hungarian crown they symbolically extended the time.

The need of having a past and I think beyond ethnicity the need of a national existence, resulted in the first signs of accepting the historical memories, honored persons and symbols of the majority. Being Catholics, it was easy to accept and to honor St. Stephen, the first king of Hungary. They honor the Sacred Crown of St. Stephen, too, as the symbol of the Hungarian state. There is a monument in Dunabogdány commemorating all heroes of the village who died in different fights and wars for the Hungarian freedom. This moment is decorated on the top by the copy of the Sacred Crown. The have the cult of the Blessed Virgin, too, who is held by the Hungarian believers as *Patrona Hungarica*. The concept of a common history or origin was missing from their ethnic identity, and with the help of the religion, they found one, which, shared with the majority, became a basis of national feelings.

The Swabians have not separated their history in Hungary from that of the majority. They said that they always shared the common historical fate with Hungarian people, experienced the failures the same way. Their opinion in connection with the historical events of Hungary was practically conforming to that of the Hungarians. As to historical persons, they knew the figures of the Hungarian history better. They did not know too much about the German history either, their knowledge was limited to what they learnt at school. For example Kossuth was much more known and honored than Bismarck.

3. Where is the homeland?

As to question of homeland, all the three generations had the same opinion. Swabian people have no image about Germany as homeland and consider Hungary unanimously as their „Vaterland" (fatherland). Country and homeland form a unit in their mind and boundaries of the homeland coincide with that of the Hungarian state. The past and history of their groups have manifested within this frame. All themes in connections with nation had relevance only from 'Hungarian' point of view. Binding to Germany as to homeland through German mother

tongue or German national culture was quite alien theme for them and were absent in their identity. Since literary German as well as German national culture has developed after these groups had already left the territory of their previous homeland, these very important factors could not have been internalized. The sense of nation and homeland has divided from German as mother tongue and national culture. They have no sense of any specific 'ethnic-homeland', which could have been marked by the place of birth of the ancestors. Their remembered ancestors were born and are buried in Hungary. They never wanted to go away and the re-settlement back to Germany after the Second World War affected them tragically. They could not understand why they were forced to leave their homeland. They argued that they were always faithful citizens of this country sharing its failures and taking part in the historical fate of the country. There are quite a lot of old Swabians who come home from Germany, if possible, buy their original houses, because they want to die and to be buried in the their native village. The Swabians are aware of the fact that they did a lot for this country with their diligent work, with their more modern agriculture than the Hungarian one because, as was said, this country is their country, too. All the more so they feel at home in Hungary because according to their own words they were always much more involved in interactions with Hungarian people then with members of other Swabian speaking groups in the country or with Germany itself.

Conclusions

In conclusion, we can say that Swabian ethnic identity is crosscut by Hungarian national feelings. The identity roles selected in response to any given situation or social context depended upon the particular situation. Consequently, representation of this or that identity was situative and at particular times and places, different identities became primary and overriding. Beyond still maintaining cultural traditions on group level and representing ethnic identity at group ceremonies and festivals in the village or among other Swabian villages, on individual level the Swabian people have internalized those Hungarian identity-factors which made their upward social mobility possible, which made their every-day life easier and more comfortable. If Gellner (1983: 7) is right and 'two men are of the same nation if and only if they share the same culture, where culture in turn means a system of ideas and signs and associations and ways of behaving and communicating', and 'nations are the artefacts of men's convictions and loyalties and solidarities', and we take into consideration the special historical development of nations in Eastern-Europe, I think that assimilation tendencies and practices *are* necessary to create one's national identity if someone shares a minority status. Swabians are in an advanced stage of sharing the same culture and they have proved many times those they are loyal and soldiery toward Hungary.

Individually the Swabian people are on the way of assimilation in almost all spheres of life. Assimilation of language and culture depends on necessity and demand of its use in the social life. Positive experiences in these fields awake positive feelings toward 'Hungarianness', too, and this has important consequences for the development of national identity, as well as for the dissolution of ethnic identity.

In the native village the communities tried to maintain the traditions of the ancestors and tried to build them into the more and more assimilated every-day way of life. Those ethnic values i. e. endogamy, which were inconsistent with assimilated ones, disappeared.

Ethnic Swabians live in a special double-binding identity. This identity construction includes elements of both of the ethnic and of the national identity. The Swabian people accepted and adapted all the values of the Hungarian national ideology and elements of identification which

were absent and experienced as missing from their every-day ethnic life. As to history common with the Hungarian majority they have the same opinions since they experienced the same historical events. They fought together in 1848 against the Habsburgs, took part in the First World War in the Hungarian Army. The only point where their opinion distinguishes them is the question of their re-settlement of the Germany after the Second World War. They experience that time that they were hunted away out of their homeland.

They have not accepted, however, all the elements of the so called Hungarian national culture, a tradition constructed artificially at the end of the 18th century from the regional elements of Hungarian peasants' heritage. Swabians always had their military style brass-bands or „sramli" music accompanying their folk dances (polka, waltzer, hupfedli), songs, and customs which formed an organic part of their life. There has been no need for adaptation of Hungarian folk songs and dances or gypsy music. The so-called 'Hungarian dress', the famous national costume of the 19th century was, however, very popular and was worn on vintage festivals.

This identity construction is open into both directions and form a unique equilibrium between the national identity of the majority and the ethnic identity of the minority. The boundary between the two identities fluctuates between the presence and absence of different phenomena, depends on which elements of the Hungarian national identity could be adapted and embedded into their traditions and customs as well as is subject to situative differences.

The development of this special construction shows, however, different tendencies. It contains strong desire to maintain ethnicity and at the same time, it shows strong adaptation tendencies towards Hungarianness. Assimilation is a bridge over the gap between ethnicity and national feelings, helps to create someone's national identity but at the same time, it does not mean giving up ethnic identity, in spite of the fact that in modern times because of the rapid industrial development, mobilization and social change, modernity and tradition became contrasting terms. It has been proven, that though assimilation does not mean giving up ethnic identity, it modifies its social representation. However, this research proved that theses terms do not exclude each other.

Further on clear evidence was gained for the fact that members of the Swabian minority are not foreigners get wedged into the body of the nation, but rather that they are equal members of the Hungarian nation.

Acknowledgment

I would like to thank Dr. György Csepeli, professor and chair of the Department of Social Psychology of Institute of Sociology, ELTE University, Budapest, for his extensive and useful help in carrying out my research and for his incisive remarks and suggestions in writing this paper.

References cited

ANDERSON, B. (1993) *Imagined Communities*, London: Verso

ARONSON, D. R. (1976) 'Ethnicity as a Cultural System: An Introductory Essay', in F.Henry (Ed.), *Ethnicity in the Americas*, The Hague

BARTH, F. (1969) *Ethnic Groups and Boundaries*, London: George Allen & Unwin

COHEN, A. (1974) 'The Lesson of Ethnicity' in A.Cohen (Ed.), *Urban Ethnicity*, London: Tavistock

CSEPELI, Gy. (1992) *Nemzet által homályosan* (Deluded by Nation), Budapest: Századvég

FERGUSON, Ch. A. (1959) 'Diglossia', Word XV: 325-340

GEERTZ, C. (1963) 'The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States', in C. Geertz (Ed.), *Old Societies and New States*, New York: The Free Press

GELLNER, E. (1983) *Nations and Nationalism*, Ithaca & London: Cornell University Press

GORDON, M. M. (1964) *Assimilation in American Life*, New York: Oxford University Press

HOROWITZ, D. L. (1975) 'Ethnic Identity', in N.Glazer and D.P. Moynihan (Eds.), *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge: Harvard University Press.

HYMES, D. (1974) *Foundations in Sociolinguistics*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press

MIHOK, B. (1990) *Ethnostratifikation im Sozialismus aufgezeigt an den Beispielländern Ungarn und Rumänien*, Frankfurt am Main: Peter Lang

PARK, R. E. and **BURGESS**, W. (1921) *Introduction to the Science of Sociology,* Chicago: University of Chicago Press

SIMMEL, G. 'The Social and the Individual Level (An Example of General Sociology)' in K.H. Wolff (Ed.), *The Sociology of George Simmel*, Glencoe, Illinois: The Free Press

SEEWANN, G. (1992) 'The German Minority in Hungary', in J. Plichtova (Ed.), *Minorities in Politics, Cultural and Language Rights*, Bratislava

SMITH, A. D. (1986) *The Ethnic Origin of Nations*, London: Basil Blackwell

TAJFEL, H. (1974a) *Intergroup behaviour, Social comparison and social change,* Ann Arbour: University of Michigan

TAJFEL, H. (1974b) 'Social identity and intergroup Behaviour', *Social Science Information* 13:65-93

No language, no ethnicity?

Ethnic Identity, Language and Cultural Representation among Hungarian Germans

In Dénes Némedi (ed.) *Review of Sociology.* Budapest: Hungarian Sociological Association. pp. 143-158. 1998.

Introduction

In the literature dealing with ethnic minority groups, language is very often held to be one of the most important indicators of belonging to a special ethnic group. It is the main characteristic of representing ethnic identity and ethnic affiliations towards the group in which the person is a member and it is a symbolic border marker differentiating between the „we" group and the „others" (van den Berghe, 1976; Chun, 1982; De Vos and Romanucci-Ross 1982; 1995; Horowitz, 1975). In his theory on ethnicity, Fishman (1965) argues that language is not a conscious factor unless it has a border marking function between groups. In everyday interactions, language is a means of communication and is not an ideologically-based, loved or valued thing. In the historical region of East and Central Europe, however, Fishmans's view turned into its opposite. Language is not only the main dimension of maintaining and strengthening the cohesion of different ethnic minority groups, but at the same time it is the core point of belonging to a nation and manifesting national feelings, too. Members of a nation form the majority; the ethnic minority groups of all kinds, however, are foreigners being wedged into the body of the nation and are considered by the majority not to belong to it.

As a consequence of the historical development of nations on a cultural basis in East and Central Europe, where „the national idea referred to elements of ethnocentric heritage, such as descent, cultural values, and norms" (Csepeli and Örkény 1996: 253), ideas about the language are also not free from ideological connotations. For both ethnic groups and nations, language means the basis of their existence, their identity and self-designation. That way the problem of language is crosscut by severe conflicts, moreover by hostility between majority and minority of the region. Because of its position, distinction is always the privilege of the majority. Distinction between labeling and self-designation, stereotypes of the denominator that serve to differentiate the other disadvantageously, all reflect opposite interests when defining the minority by the majority. Language is not just a simple means of communication in every day interactions, speech situations, events or acts. It has also lost also its non-conscious features. Beyond its main functions such as conscious delimitation and maintenance of border, – consequently separation and segregation–, language has become a personified value, which has to be loved, solicited and protected.

In this paper, I would like to argue that in our changing world language is not always the most important indicator of belonging to a special ethnic group. As a consequence of modernization and assimilation the language of the Hungarian majority had and has strong impact on the use of the original mother tongue of the German minority that has been living in Hungary for nearly 300 years. Living in Hungary has resulted in bilingualism as well as loosing the original ethnic mother tongue (Kloss 1978; Hutterer 1961). The ancient mother tongue looses its border marking function as well. One may have the image that by changing the mother tongue, minorities are also on their way to loose their ethnic culture. In the example is a small Swabian village in Hungary, Dunabogdány where I have researched the

current concepts of ethnic identity, assimilation and national identity. I would say that in spite of the striking facts of ethnic assimilation and loosing their mother tongue, this minority does not want to disappear as ethnic community and with cultural representations of its traditions, strives for its ethnic survival. Beside their assimilated everyday common way of life as members of the majority – this I would specify as the sphere of homogenization – this minority has the strong desire to remain German at the same time and to manifest this feeling through their sacred ceremonies and traditions – and this is the field of the experienced ethnic identity.

In order to be able to clarify the historic and synchronic dimensions of continuity and discontinuity of the development and the current state of the language use of the villagers as well as the consequences of the language shift onto their ethnic identity I have concentrated on the following questions:

– what is the mother tongue in the village?

– what is the interrelation between mother tongue and origin?

– when do inhabitants in the village use Swabian or Hungarian?

– proficiency in Swabian, acquaintance of language

– active and passive bilingualism

– different speech situations, speech events

– differentiation in function

– better known and preferred language

– when do inhabitant use Swabian or German?

As a social anthropologist and adherent to the methodological pluralism, I have gathered these data during my fieldwork. Besides participating observation which is an excellent method of researching cultural representations (cf. Bourdieu 1991), the basic approach was to concentrate on the collection of detailed life and family histories and specific interviews focusing on the features of the issues mentioned above.

Participating in the life of a community helps to observe, how and when people speak this or that language, and helps in getting to know as many people as possible. The 290 interviews for the purpose of analyses in this paper help to control what has been observed. If it was possible within the family, interviews were conducted with representatives of all generations to follow up the development and changes of attitude (Bindorffer 1997a).

Researchers dealing with bilingualism generally divide the respondents in three generational categories (Gal 1979; Manherz 1977). According to the conclusions of these researchers, the different level of education and the trends of mobility of the younger generations have strong impact on the development of language use and determine the types of language shift (Gal 1987). So for analyzes three generational categories were made.

The first generation consists of the eldest people of the village approximately 60-80 years of age. The most important collective experience of this generation is the resettlement to Germany after the Second World War. These persons (n=89) are retired today. Because of their low education, most of them worked in agriculture. Members of this generation were the last whose ethnic socialization was continuous. The repression after the Second World War resulted in a interruption in the continuity of handing down their language.

The second generation consists of people between 40-60, and the third of approximately 20-40 years of age. Members of the second generation (n=148) have higher education (78

persons have a certificate of secondary school diploma and 21 person have their MA). In spite of their higher education, however, members of the second generation continued with agricultural work and in their spare time they worked in the family garden. The most important and decisive experience of this generation is the dissolution of the ethnic community traditions and norms and the increased possibility for mobility.

The ethnic borders became totally spiritual for the members of the third generation (n=53) and as a consequence of their education, Hungarian language is definitely their mother tongue.

Germans in Hungary – Ethnonym and mother tongue in historical perspective

The first immigrants from German speaking territories arrived during the reign of Stephen I around 1000 A.D. to Hungary. Immigration of settlers from all part of Germany and Austria lasted up to the end of the nineteenth century. Because of this long immigration period and different places of origin, the German minority is not a homogenous ethnic unit with a common language, history and culture. There are also differences in their self-designation. Today they are officially called Hungarian Germans, but the Hungarian natives, consistently labeled those peasants who settled on the depopulated territories of Hungary after the Turkish occupation in the eighteenth century, Swabians. The Hungarian natives gave this name to them after the first settlers in the eighteenth century who actually came from Swabian provinces, but continued towards Russia. In this way, outsiders gave their ethnonym to them. The further waves of immigrants, however, did not consider this a pejorative designation (as was the case with the Slovaks or the Serbs whose labels are held to be highly pejorative) and accordingly accepted and internalized it for their own use. Today they call themselves Swabians and insist on the use of this label. Moreover, they held their mother tongue „svauve" (Swabian). This term is, however, not applicable to German peasants who survived the Turkish occupation. Neither is this name used for German artisans or the bourgeoisie migrating in the nineteenth century; as a result, they became totally assimilated into the Hungarian society.

As far as language is concerned, Swabian and German are distinct terms. Swabian includes those local dialects, which have developed from the original native dialects of the eighteenth century settlers in Hungary, and is still the mother tongue of the Swabians. The unification of the different dialects stopped, however, at a regional level. Thus, there is not any common Swabian language spoken countrywide in Hungary. German, on the other hand, is the literary and standard language, which has developed in modern Germany after the eighteenth century settlers left their native land. After having left Germany, the German immigrants lost all contacts with the native land. Therefore, German has never been spoken as the mother tongue among the Swabians and these dialects could not be renewed from the standard variation. Swabian dialects spoken in Hungary today are not understood in Germany as it was experienced by those people who as a consequence of collective punishment were resettled to Germany after the Second World War. In spite of the striking difference between literary German and Swabian dialects spoken in Hungary, and though literary German which they have learnt at school is not their mother tongue, in literature and in the Hungarian administration German is very often noted as mother tongue as a generic term for all dialects. Using the term „German" both for designation of origin and language is a kind of effort by the Hungarian administration, and by the Swabians themselves, to unify their culturally different communities living in Hungary (Bindorffer 1997b).

Bilingualism and diglossia

At a conference on inter-ethnic relation in 1988, the German participants defined themselves as a language community with their own socio-cultural traditions. They declared their common desire to maintain cultural traditions and mother tongue while continuing to speak the Hungarian language of the majority. This means that they wish to maintain their ethnic identity but without excluding the possibility of belonging to the Hungarian speaking majority.

Kloss (1978) and Hutterer (1961) argues, however, that this language group is in the process of continuous reduction and comparing the elder generations with the younger ones knowledge and use of Swabian as mother tongue has shown a decreasing tendency. My results in Dunabogdány support these propositions, and it can be clearly stated that this speech community is bilingual. In their communicative repertoire both Swabian and Hungarian are at present. Mother tongue, however, in regards to competence, is different throughout the generations. Literary German is outside of the scope of diglossia. For the first generation and their parents, their only contacts with literary German were the Bible and prayer books which were written in German (since literary Swabian has to this day, not been developed). The second and the third generations learnt German at school like everybody else. In this way, there was no chance for literary German to evolve into a substitute language. In everyday life, it is not uncommon in Swabian conversation to hear Hungarian words and if necessary they even continue on speaking in Hungarian but not in German.

Swabian inhabitants of the village clearly stated that one of the symbols of their ethnic community was speaking Swabian. Apart from this fact, the role and the significance of the Swabian mother tongue as border marker and as one of the factors of their ethnic identity varied from generation to generation; the overall tendency was one of decreasing importance across all generations.

The classical case of diglossia by Ferguson refers to two or more variations of the same language. According to this, diglossia should have been developed between literary German and Swabian dialects. Because of the special development of the Swabian dialects without any contacts to literary German, and as a consequence of learning German at school and not at home as mother tongue, we cannot speak about triglossia. As to the function, diglossia has developed between Swabian dialects and the Hungarian language. Division of functions, evaluation, and preference of Hungarian, and Swabian languages will be analyzed in the circumstances of this special kind of diglossia which is called in the literature as diglossia in bilingualism. Diglossia in bilingualism has special influence onto the development and sense of ethnicity as well as the national identity of this minority.

Mother tongue, origin and identity

Mother tongue is the first language, which is learnt at home in the family. It is a reflex language, in which one thinks, dreams, counts, prays, suffers or swears. In our case, this language is Swabian. The second language associates to the mother tongue, and can be learnt on the level of mother tongue. According to my data, this is only characteristic in the case of the first generation. In the second and the third generations, practically both languages were learnt at the same time. The questions is, which language is considered to be mother tongue and why. This consideration correlates on the one hand with the origin and the group membership and on the other with the better-spoken language; consequently it has both affective and practical-cognitive dimensions.

According the group norm everybody whose parents are Swabians, is him- or herself also Swabian. There are, however, intermarriages in the second and the third generations, but the community, who is not willing to accept the foreign mates, accepts the offsprings as Swabian apart the non-Swabian mother or father. Origin in this context is practically the question of the tradition of continuity, cohesion and a kind of affinity. Origin from the point of view of the person is the question of admitting the ascendants and the traditions.

Ethnic group membership is ascribed; one can only be born into the group. From this point of view, ethnic membership cannot be chosen or given. But identifying with the group, the loyalty towards the group depends, however, on the subjective decision of the person and it is the most important dimension of ethnic identity. As Barth (1996) says, „group membership is the identity itself".

The first generation and their ascendants

Swabian inhabitants of this village clearly stated that one of the symbols of their ethnic community was speaking Swabian. Apart from this fact, the role and the significance of the Swabian mother tongue as a boundary marker and as one of the factors of their ethnic identity varied from generation to generation. The structure of relations between generations can be well characterized by the separate maintenance and usage of Swabian and Hungarian (Bindorffer 1997a).

Because of having lived in Hungary for almost 300 years and having come into first-hand contact with natives, even the grandparents of the eldest generation knew some Hungarian. As the members of the first generation remember, their grandparents did not speak very much Hungarian, but if it was necessary they we able to communicate with Hungarians by randomly saying key words and putting these words one after the other disregarding grammar rules. Their parents were bilingual, although they did speak Swabian better and more fluently than Hungarian did. As to German, first of all men had to learn it while working as stone cutters in the stone mine near the village or as dealers, transporting goods abroad. Men were also much more willing and forced to learn Hungarian.

Everybody in the first generation considered Swabian as mother tongue which connected them to the past, to their youth, to the family, to relatives and old friends in the village. Their proficiency in Swabian was perfect and use of the language was active. They thought, counted, and quarreled in Swabian. At home, they spoke only Swabian with their mate, children, and relatives. Members of the eldest generation were, however, compelled to use both languages in their communication. Depending on the situation, they used Swabian alternatively with Hungarian, but there was a clear-cut distinction in the function and prestige of the two languages as to space and situation. Swabian was the language of intimacy, familiarity, and privacy. Hungarian was the public language. The single field intimacy where Swabian language was unable to fulfill its function was the sphere of religion and praying. If they wanted to pray, they could do it only in German or Hungarian. Hungarian was preferred because of the lack of knowledge in German language. This refers to the fact that Hungarian language had begun to expand in the sphere of their private lives and this process indicates the direction of acculturation.

In spite of bilingualism and admitting that they speak Hungarian well – which they learnt at school –, no one said that his or her mother tongue would be Hungarian or he or she would prefer it. It was generally felt that the Swabian dialect is the last thing to keep the united. A special kind of diglossia has developed between Swabian and Hungarian. In this special kind of diglossia, the changing languages during conversation followed in the presence of

foreigners, as a sort of defense mechanism, which was used after the Second World War and survived the years of repression and resettlement back to Germany. All of this considered, code switching was also used at those times when they could not express themselves in their mother tongue. None of the Swabian dialects were renewed through contact with literary German, so they lack words and phrases for different phenomena of the world. Thus, they were compelled very often to switch codes. But the situation was also that, if they wanted to communicate with their grandchildren.

Besides the Swabian origin the Swabian mother tongue played an important role in the formation of the ethnic identity of the first generation. Bilingualism, however, as a consequence of acculturation (the first stage of Gordon's assimilation process (Gordon 1964)) – made it possible for this generation to join the memories, sentiments and attitudes of the Hungarian majority and opened a way towards assimilation. In spite of the signs of acculturation, however, they considered themselves Swabians of origin and members of the Swabian ethnic group. Unity of language and origin were he main factors of their ethnic identity.

The second generation

Members of the second generation learnt both languages at home in the family and knew both equally well. As children, they spoke Swabian with their parents or grandparents but on the playground or at school, Hungarian was preferred. Their feelings towards the Swabian language depended on whether or not the individual with recognized Swabian origin and heritage considered him- or herself as a member of this ethnic group or not. As to mother tongue, this generation was not homogeneous; two main groups with two subgroups, of each can be discerned. Concerning the fields of use, division of affective and practical functions of the Swabian and the Hungarian languages, have also manifested in territorial dimensions.

1/a Forty-nine percent of the respondents in the second age group said: „I am of Swabian origin. I am not Hungarian and my mother tongue is also Swabian." As can be seen mother tongue, origin, and ethnic group membership formed a consistent unit and proved to be a solid basis of ethnic identity. The mother tongue played an important role in their identity construction and served as border marker of the group. Members of this subgroup are united by the strong desire to speak Swabian as much as possible. In spite of the fact that they preferred Swabian, they were compelled to use Hungarian in their private life, as well, since their children preferred Hungarian. In answer the question: „In what language do you think?" they did admit to frequently thinking in Hungarian. Use of the Hungarian language in the family life divided the territory of intimacy. Hungarian was no longer the language for practical use even in this group with strong ethnic affiliations. It also entered into the dimension of emotions and forced the speakers to switch codes frequently. After the collapse of communism, members of this group preferred the German speaking services. For the people Swabian had greater prestige; but as a consequence of the specialized functions attributed to the two languages and because of the wider territory within which Hungarian was spoken, they used Hungarian more.

1/b Members of this subgroup amounting to nineteen percent said that in spite of their Swabian origin and mother tongue they considered themselves Hungarian. People with secondary school or university diplomas and those working outside of the village declared, „I am Hungarian, but I am of Swabian origin". Swabian as mother tongue was held, however, quite natural as a tradition. They spoke in this dialect with their parents but added that they speak Hungarian better and more often. The function of the Hungarian language was as

practical, as it was emotional. This subgroup can be characterized with strong assimilation tendencies. As can be seen here, if mother tongue is not accompanied with the ethnic group membership, it looses its role in defining and representing identity. Consequently, it can be said that language alone does not determine identity. Language is a factor of identity and border marker only with ethnic group membership. The sense of origin is a necessary but insufficient stipulation.

2/a There was, however, a third group of people in the second generation amounting twenty-five percent, and only under 50 years of age, who insisted on their Swabian origin they considered themselves as members of the ethnic group, but did not claim Swabian as their mother tongue. They said: „I am Swabian of origin, but my mother tongue is Hungarian" and explained it with the fact that they learnt more Hungarian than Swabian and spoke it better. Whether they considered Swabian as their mother tongue or not, was of no importance, because they considered themselves part of the Swabian community by origin. Hungarian as mother tongue did not mean, however, that they did not speak Swabian. The function of Swabian was communicating with their parents or elder villagers and that of Hungarian was the communication with their children. That way the preferred language did not show any shift in either direction.

In this subgroup, origin and mother tongue have separated from each other. It is apparent, however, that there is a correlation between the subjective feelings of belonging to an ethnic group and having a Swabian ethnic identity, but this did not depend on language. Hungarian as mother tongue and instinctive language of thought did not weaken the ethnic affiliations. This means that origin and ethnic group membership were important factors in the ethnic identity without the decisive role of the Swabian mother tongue.

2/b Those seven percent who said: „Though I am of Swabian origin, I am Hungarian ready to use a language other than Hungarian." In spite of the fact that they learnt Swabian at home from their parents, they still considered Hungarian to be their mother tongue. Hungarian had greater prestige than Swabian. This fact indicates a strong desire to be assimilated and shows towards a stronger national identity than an ethnic one. The high number of intermarriages in this subgroup inspires this tendency. In spite of the fact that members of these groups spoke Swabian with their parents, they consciously strove to weaken their ethnic affiliations. The emotional function of the Swabian language was replace by the Hungarian one. German was held to be a useful language, which has to be learnt.

To summarize the dimensions of language use and ethnic identity in the second generation it can be said that the subjective feeling of belonging to an ethnic group and having Swabian ethnic identity correlated, but did not depend on language. In admitting Hungarian to be their mother tongue and language of thinking, however, the ethnic affiliations were not weakened.

Attitudes in language use did not show any correlation with the ethnic group membership or with the mother tongue. Every member of this generation knew Swabian and used it actively or passively; the only difference that could be made was in the frequency of use. Depending on the feeling of ethnic identity, the functions have been rearranged and the hierarchy of the prestige differences has changed. Swabian preserves and tries to transmit the feeling of intimacy, privacy and traditions, but its role is more and more limited to the communication with elders. In the second generation, speaking Swabian – beyond the function of communication – has a symbolic value and the function of manifesting group affiliations.

It is, however, usual that the role of the Swabian language has decreased in their lives and this tendency continues to go on. It is not only the matter of its subordinated position towards Hungarian, but also the question of whether or not a language is able to fulfill its function as mother tongue. If a dialect claims to fulfill this function, it has to be supported by the standard

literary language in the course of social development. Since this dialect has not experienced a revival through contact with literary German, it lacks word and phrases for the newest phenomena of the world.

As for the language, members of the second generation live in a special kind of double identity, where the ties are not equally strong. The role of the Swabian mother tongue showed a decreasing tendency in those groups, as well, where was loved and valued. It was generally thought that German learnt at school could not substitute Swabian as mother tongue. This status is also ascribed to the Hungarian language.

Referring to Gordon's first stage of assimilation, however, the changing of language signifies at the same time the direction of acculturation and one towards a Hungarian national identity.

The third generation

The language shift in the third generation has already taken place. The first language they learnt at home was Hungarian, but they also clearly understood Swabian and could speak it. However, in practice they did prefer not to use it. Members of this age group learnt Swabian first of all from their grandparents, but more Hungarian was spoken at home than Swabian. Loosing the functions of the ancient mother tongue made the use of the Swabian needless. If their grandparents or parents spoke Swabian to them, they answered Hungarian. This is an example for the passive bilingualism (Romaine 1989). It is the sign of the move towards monolingualism and monoculturalism in the language and culture of the majority group. Members of this age group, however, did not deny their Swabian origin or belonging to the Swabian community in the village, but at the same time they considered themselves Hungarian and claimed Hungarian to be their mother tongue. A number of respondents said that they could not think in Swabian at all. The Swabian language had no prestige. They thought, it is of no use to know Swabian at all, because it is a dead language with a very limited vocabulary. There was no difference as to the functions; intimacy and practice have manifested in the Hungarian language. Hymes statement: „to participate in a speech community is not quite the same as to be a member of it" (1974: 50) appears to be true in this generation.

A language shift does not mean loosing the language, but as can be seen, the Swabian mother tongue was not present in their idea of ethnic identity. That way this language could not determine the sense of origin of ethnic group membership. Everyone declared speaking Hungarian better. The question of preference of language had no relevance. They held Hungarian more important in the social life. As for German, they learnt it more or less at school without much success. Learning German only gained important after the post socialist period when more joint ventures with Germany became a reality.

Since the traditional Swabian mother tongue as indicator of the ethnic identity was missing, ethnic identity in the third generation was instead manifested through a few traditional customs. They preferred, for example, the traditional Swabian wedding with brass-band music and the dances of their grandparents.

Cultural identity: traditions as manifesting ethnicity

Comparing the first generation with the following ones, use of Swabian as mother tongue showed a decreasing tendency. At the same time the core point of ethnic identity – except the

first and approximately one third of the second generation – did not depend upon knowledge or use of Swabian as mother tongue. Ethnic affiliations were determined by self-definition as being of Swabian origin, by declaration of belonging to the Swabian community, or by mere cultural representations. It cannot be said that in Dunabogdány, the mother tongue would be an explicit boundary marker of ethnic identity. Language as common stock of ethnic knowledge and ethnic identity seemed to have lost their strong correlation. Boundary construction by language became rather theoretical and a trait of the past.

Among different languages spoken in one society or in a bilingual group only that language will most likely survive that is able to fulfill better the actual and up-to-date requirements of social life. It means that the condition for survival of the mother tongue of a group is its capability to satisfy the needs in all fields of social roles and social activities as well as in family life.

Nowadays, the restricted spheres of functions of the Swabian language are continually reducing. Lacking codified and standard written form and pronunciation norms, it is unable to satisfy the increased needs of communication. The needs of the speech community of the first generation could have still been satisfied but its capabilities in the life of newer generations have proven to be unsatisfactory.

In addition to this, Mihok (1990) points out that the cause of assimilation of language is a consequence of changes in the socio-economic surroundings and of modernization. To be able to take part in the economic, political and cultural life of Hungary, to be able to survive as citizens, the linguistic assimilation is a necessary and compelling force. In addition to mobilization, urbanization and consequently more frequent interactions with others, moving between different speech communities, education, media, the diminishing role of family in socialization and the different occupational situations of younger generations have all contributed to the assimilation of language.

Loss of the traditional mother tongue points in the direction of ethnic assimilation. Assimilation of language is, however, *only an* initial step. This is by no means *the* final stage of assimilation process. In this intermediate stage, ethnic feelings as well as assimilation tendencies are simultaneously present. In spite of the striking signs of assimilation, Swabians as ethnic group want to survive.

As said, members of the first generation were the last whose ethnic enculturation was not interrupted. As a consequence of the repression after the Second World War, the continuity of handing down the mother tongue, customs, norms, and community rites was interrupted. In spite of the fact that they taught their children to speak Swabian, as transmitters of their total culture, they were not successful. The collective traditions, rites, and the folklore were eroded by the modernization or by politics. The traditional Swabian house is today a monument with special handicrafts and lost customs, the folk-costumes, old traditional utensils, which are now on exhibition objects in the village-museum.

As a consequence of modernization and the aspiration to assimilate, manifestations of ethnic affiliations have become more and more limited to the sphere of cultural traditions. The Swabian weddings and funerals with brass-band music, the festivals honoring the patron saints of their churches, the Swabian balls, the „sramli" music played on the accordion, the brass-bands at any religious ceremony including Christmas and at national days, the old folk dances, and some New Year's rites are the only surviving customs of their cultural heritage. Since language lost its role as the collective element of ethnic identity and as the clear-cut boundary marker, Swabian inhabitants of Dunabogdány struggle for their ethnic survival as cultural groups through maintaining and manifesting some of their cultural traditions. Since language is not a surviving factor, instead of by language, ethnic identity is represented by

traditional cultural habits, customs and rites, which are first of all connected to the religion. Traditions and their conscious incorporation into the present, into the everyday-life of the villagers is the substance of the ethnic identity and is a means to guarantee group cohesion. At the same time, they are not only boundary markers of the Swabian community but with their maintenance, they represent very important survival symbols of ethnic identity for each generation. Maintaining traditions is practically the single means of the survival strategy for the group.

For about half of the second generation and for members of the third one, cultural traditions are the single possibility in connection to the group of origin and the feeling loyalty towards it. The Swabian traditions are strongly connected to their music and dance. There were always some accordions and trumpets in the village; Dunabogdány always had its bands. Famous Hungarian gypsy music has never been played or loved there. Today there are four brass bands in the village. They play at church festivals, church ales, and midnight mass at Christmas, burials and weddings. At national days the Hungarian hymn is played in transcription for blow instruments. The most important religious traditions are the annual festivals commemorating and honoring the saints of the local Catholic Church and chapel. The famous „Swabian balls" accompany these festivals, where everybody living in Dunabogdány participates. At the „sramli" music, they dance traditional dances such as waltz, polka or hupfedli.

These cultural traditions, which have survived, help the remembrance and symbolical representation of the past. In those cases, when Swabian villagers had ceased to count themselves part of the ethnic community any more, and considered themselves Hungarian, they could not absolve themselves in the feeling of common origin and of their deep-rooted traditional values. Even these assimilated people held Swabian weddings. One of them commented that he could only truly be amused at Swabian dances with Swabian music. This phenomenon seems to be a justification for the conception of ethnic identity as given by birth (Horowitz 1975) and characterized with primordial attachments (Geertz 1963).

In spite of the fact that group festivals with their own music and dances helped strengthen the cohesion of the group, they could not maintain and support the concept of continuity. One of the causes was that most of the traditional norms had been lost and those which were remembered, are not practiced any more. Nowadays, only those traditions are alive and represented which had been successfully been interwoven into the life of the younger generations. However, these younger generations are continually getting involved in intermarriages with Hungarian.

Conclusion

As seen, the generational differences play an important role in the habits of language use. Leaving the original monolinguistic state, the first generation can be characterized by bilingualism dominated by the mother tongue. As mastering Swabian, it was their first language. The second generation is characterized partly by balanced bilingualism, partly by bilingualism dominated by the second language. Originally, they learned Swabian and Hungarian simultaneously at home. Coming up to schools Hungarian language became privileged. The third generation can be characterized by bilingualism dominated by the second language. Actually, this is a new monolingualism. They learnt Hungarian as their first language. The Hungarian language was strengthened at the expense of Swabian by education, by employment outside of the village, by social expectations, and self-assertion aspirations playing played important roles in the life of the members of the second and the third

generation. In these generations, socialization of language shifted into the direction of Hungarian spoken language, even in those families where both parents were Swabian and declared Swabian as mother tongue. Competence of the Hungarian language was strengthened by intermarriages as well. As said, the younger generations speak Swabian only „upwards" in the communication with the elders; in their own generation, they speak mostly Hungarian and do not use Swabian „downwards" in the communication with their children. Beyond the problem of inapplicability, narrowing the use of Swabian can be explained by the reducing number of the situations where Swabian can be spoken as well as by the changed system of norms and social expectations. Learning and speaking Hungarian was motivated by the possibility of taking part in the economic, cultural, social or political life of the Hungarian majority. On a personal level, this linguistic tendency reveals the direction of ethnic assimilation.

The rapid change of the mother tongue was also sped by historical and political events. After the Second World War when the Swabian population should have been resettled to Germany as collective punishment for collaborating with the Nazis, it was practically forbidden to speak this language.

We can notice that the overall tendency is one of decreasing importance afforded to language as we move from the oldest to the youngest generation. This tendency can be observed not only in the importance of language, but also in the construction of their ethnic identity. Language has no decisive influence on the community feelings, identification, sense of ethnic identity or on tne maintaining and representing traditions. Since the mother tongue and the origin have separated already in the second generation, it cannot be stated that language would be the most important factor of ethnic identity and identity representation. Krappman (1980) contends that the identity the subject wants to preserve needs mainly language representation. Because of the advanced assimilation of language, however, representation of the Swabian ethnic identity through language became impossible. Loosing importance of the language does not mean, however, loosing their ethnic identity at the same time. Instead of language, representing ethnic identity happens in the sphere of cultural dimensions.

As a consequence of education, job, and media, in the everyday practice language shift seems to be a rapid process and is free of emotions. In the field of culture, tradition, and folklore, there are other operating mechanisms. The cultural traditions which have survived help to maintain a sense of the continuity of the ethnic group and they symbolically representation the shared past. Having lost the original mother tongue the basis of maintaining ethnicity and strengthening ethnic group affiliations and cohesion have shifted onto the sense of origin, and self ascription as member of the ethnic group and collective cultural traditions. The force of the culture in the survival of the group can however, be effective and successful only if the traditions can find place in the life of the recipient generations, where functions and the need to meet requirements exist. Cultural elements without any function will be forgotten. The more the ethnic and cultural elements can be passed on from generation to generation, the better chance they have to be integrated and the more is the chance for the group to survive. Transmittance of traditional music and dance could be successful because there was nothing to prevent their organic integration.

Beyond the functional integration of the traditional ethnic values of culture into the life of younger generations, further conditions of maintaining ethnic identity and ethnic knowledge are the congruence of the different factors of the different identities of the subject and the free and unlimited possibility to represent his or her origin, and ethnic group membership guaranteed by the majority.

References cited

BARTH, F. 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. (Old and new problems in analyzing ethnicity). *Régió*, 1:2-25.

BINDORFFER, Gy. 1997a. Double identity: being German and Hungarian at the same time. *New Community,* 23(3): 399-411.

BINDORFFER, Gy. 1997b. Ethnicity and/or National Identity: Ethnic Germans in Hungary. *Acta Ethnographica Hungarica,* 42 (1-4):195-207.

BERGHE, P.L. van den 1976. Ethnic Pluralism in Industrial Societies: A Special Case? *Ethnicity*, 3:242-255.

BOURDIEU, P. 1991. Identity and representation. In *Language and Symbolic Power.* Cambridge: Polity Press, 220-228.

CHUN, Ki-Taek 1982. Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed. In: Th.R.Sarbin-E.Scheibe (eds.) *Studies in Social Identity.* New York: Prager, 184-204.

CSEPELI, Gy.- **ÖRKÉNY**, A. 1996. The changing Facets of Hungarian Nationalism. *Social Research*, 63(1) 247-286.

DE VOS, G.- Rom**A**nucci-**ROSS**, L. (eds.) 1982. *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change*. Palo Alto: Mayfield.

DE VOS, G. – **ROMANUCCI-ROSS**, L. 1995. *Ethnic Identity, Creation, Conflict and Accommodation.* Walnut Creek-London-New Delhi: Alta Mira Press.

FERGUSON, Ch. A. 1959. Diglossia. Word XV: 325-340.

FISHMAN, J. 1965. Varieties of ethnicity and varieties of language consciousness. *Georgetown University Monograph Series on Language and Linguistics* XVIII. 69-80.

GAL, S. 1979. *Language Shift – Social Determinants of Language Change of Bilingual Austria.* New York: Academic Press.

GAL, S. 1987. Codeswitching and Consciousness in the European Periphery. *American Ethnologist* 14(4):637-653.

GEERTZ, C. 1963. The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In C. Geertz (ed.) *Old Societies and New States*, New York: The Free Press.

GORDON, M. M. (1964) *Assimilation in American Life*, New York: Oxford University Press.

HOROWITZ, D.L. 1975. Ethnic Identity. In: N.Glazer-D.P.Moynihan (eds.) *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press, 111-141.

HUTTERER, C. J. 1961. Hochsprache und Mundart bei den deutschen in Ungarn. (Literary language and dialects at Germans in Hunagry) In: C.J.Hutterer-R.Grosse *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen.* (Literary language and dialects among ethnic groups speaking foreign languages) Berlin: Akademie Verlag. 33-71.

HYMES, D. (1974) *Foundations in Sociolinguistics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

KLOSS, H. 1978. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bias 1850.* (Development of new German cultural languages between 1800 and 1850) München: Pohl.

KRAPPMAN. L. 1980. *Az identitás szociológiai dimenziói.* (Sociological dimensions of identity). Budapest: Ministry of Education.

MANNHERZ, K. 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in*

Westungaran. (Geography and sociology of language in the dialects of Wstern Hungary) Budapest: Akadémiai.

MIHOK, B. 1990. *Ethnostratifikation im Sozialismus, aufgezeigt and den Beispielländern Ungarn und Rumänien.* (Ethnostratification in Hungary and Romania during Socialism) Frankfurt/Main: Peter Lang.

ROMAINE, S. 1989. *Bilingualism.* New York: Blackwell.

Transmission and preservation of memory in ethnic minority context

Traditions, oral history and cultural memory

In A. Portelli (szerk.) *Memory and Globalization.*

Presentations of the XIII Oral History Conference. Rom 2004. Commune di Roma. On CD.

Introduction

I have been researching Hungarian ethnic minorities for more than ten years. I have begun with religiosity of orthodox Jews, continuing on the Slovaks' survival strategies and being myself and ethnic German of origin at last I have chosen the Hungarian Germans, or as they call themselves, the Swabians. I have researched their double identity, including their Swabian ethnic and Hungarian national identity, assimilation, and dissimilation. First of all I summarise the theory and praxis of the oral history. Following the sample two chapters deal with the history forms defined written and created vs. oral and endured. On the basis of my latest researches among the Hungarian Germans I shall introduce how the individual remembers the past, how the collective memory works, how the process of transmission and preservation of ethnic culture can be influenced by the group

Oral history: theory and praxis

What is oral history at all? In the context of investigating minorities it is a way of research methods with the help of which anthropologists, or historians can obtain an insight in the memories into the interviewed ethnic subject. The picture of history coming to light by remembering is called „everyday history" or „history from bottom view" (Assmann 1999: 52).

Oral history interviews are special sources of information. „This special nature derives from the fact that they are unwritten sources couched in a form suitable for oral transmission, and that their preservation depends on the powers of memory of successive generations of human being" (Vansina, 1965: 1). Anthropologists, social-psychologists, historians, or folklorists developed an interest in the narratives of informants representing an ethnic group since they can be regarded as bearers of traditions and vehicles of the traditional heritage.[415] However, there are anthropologists who are sceptical about the reliability of oral history and oral traditions. There are serious controversies about usefulness of this methodology, such as oral traditions are never reliable vs. they may contains a certain amount of truth, etc. Some anthropologist, think that oral history and „oral traditions are trustworthy sources", but others, „maintain that it is impossible to decide whether a tradition is trustworthy or not". Others anthropologists consider, that „traditions convey some information about past events, even is the kernel of historical truth is enveloped in fictitious material" (Vansina, 1965: 8-10).

[415] This is only one aspect of the life history. It can be traced via manuscripts, other literary products, or photographs.

Oral history: tradition and collective memory

The oral history interview focuses on the memories of the ethnic subject. He or she as individual is at the same time member of his or her ethnic group. The individual remembers his own life history, the history of his own family, or other events of the past from his own subjective point of view. Halbwachs (1992) argues, however, that remembering the past is a social construction and is determined by the group the individual belongs to. This determination implies the memory of the group, as Halbwachs calls it, the collective memory. According to him there are two kinds of collective memories: a cultural one and a communicative one. The communicative memory relates to the present, the cultural one includes the traditions, that is, to the past. The breeding ground of memory is the tradition, which is elaborated by the collective memory and as such is one of the most important stabiliser of the existence of the ethnic group (Bindorffer 1997). Traditions are collective product of the group and may develop and appear differently in the memory of the diverse generations, since it is highly probable that they may have different historical experiences. Experiences and observations of others may, however, infiltrate into the mind of the individual of any generation, but they appear as the most personal happenings during the interview.

The cultural memory binds the individual to his group. On the level of the individual it appears in the oral history, on the level of the group, however, in collective representations: in ceremonials and rites. The cultural memory watches the group from inside and is highly subjective even on the level of the group. It strives to reconstruct the present so that members of the group should recognise and identify themselves, consequently prefers the steadiness, the similarity. These configurations of the memory are models, examples and doctrines at the same time. (cf. Assmann, 1999)

Oral history is not only determined by the society, it is at the same time a cultural construction. It characterises the given ethnic group which is in strong connection with the common historical fate of the group members. That way oral history has strong connections to the identification of group and person altogether.

Oral history: life history and group history

In my opinion, as anthropologist, gathering life histories, core of which is tradition, is, however, a useful means of raising very important personal data which researchers otherwise could not obtain. In an anthropological research of minorities, so the Hungarian Germans as well, the oral histories are of unique importance, since they allow an insight into the deepest spheres of the feeling, memories, personal opinion of the ethnic subjects. They play an important role in the identity research, as well (Erikson, 1968, 1975). So, my basic approach concentrated on collection of detailed life- and family histories in order to get answers to the specific questions listed above.

Life histories including history of the family are culturally constructed narratives, texts, orally told stories, which as cultural performances or representations serve as basis for the oral history. Life histories are reconstruction of the past and the self in the history. The development of these procedures is not independent of the private experiences in the history and that of the given group. The core point of the history, as Halbwachs would say, of the

tradition[416] in ethnic minority context is primarily the shared historical destiny. The cultural memory tries to select the stable point of the past: these are the historical memories about origin, migration, settlement. These elements are all constituents of a symbolic pattern and serve as component the myth (cf. Connerton 1991 and Halbwachs 1992; Assmann 1999, Bindorffer, 2000.). Then we must not forget about further cultural manifestations such as habits, norms, and customs, folklore, religion, as well as consistency, conservation or handing down of the cultural heritage to the following generations, and its adaptability and change, which are all included in the traditions or cultural memory.

Why is important remembering the past?

The past is the extract of the present (Connerton 1991), consequently understanding the present correlates to the context of the events of the past. Image of the past which comes to light during the oral history interviews legitimates the present order. The memory of the single person is not independent of the collective memory of the group. The core point of the culture of remembrance is the social obligations; why, when and how to remember? What should we bare in mind? What should we forget? Answering these questions, however, would govern us to the sphere of politics, so we stop here.

By the oral history of the ethnic subjects the process of maintaining, handing down, or changing of the traditions can be traced successfully. The reason for gathering life histories is, that individuals, as eyewitnesses of the events of a society and proceedings in the history of a small ethnic group „can indirectly furnish valuable information on things otherwise not easily available to an outsider" (Dégh, 1988: 13). Informants, during talking about their own life or that of the community, frame the events with their subjective evaluations, commentaries.

Coming back to the query of the anthropologists mentioned above, Fentress and Wickham ask the same question: can the memory be taken as a faithful bearer of knowledge? „The present self is embedded in our past" (Fentress and Wickham, 1992: 201), but the past is created from the perspective of the present situation (Krappman, 1980) along the intersections of the instantaneous situation of the self, which weave the subject into the system of the social interactions of the group (Sarbin and Scheibe, 1983). Consequently there are two important issues within oral history we have to face: the reliability and verifiability of oral witness testimony (Middleton and Edwards, 1990). Thelen (1989) adds that „in a study of memory the important question is not how accurately a recollection fitted some piece of a past reality, but why historical actors constructed their memories in a particular way at a particular time". „Disregarding validity, representativeness[417] of oral histories, as products of the „popular memory" (Johnson et al., 1982),[418] disregarding their symbolic character, and its contents of truth can be questioned" (Niedermüller, 1988: 453), there is no other methods and possibilities than oral history interviews to gain in-depth information by which for example researchers can receive an answer also to Thelen's suggestions.

---

[416] According to Halbwachs (1992) there is a difference between tradition and history. Tradition was analysed above. History is just its contrary. History emphasises the changes and is interested in the differences and discontinuities.

[417] When using oral histories, composing a representative sample is very difficult or nearly impossible, since minorities are not officially registered in Hungary (cf. Kovács-Erőss, 1988).

[418] The notion of „popular memory" is just I talk about: mental representations to be found in the oral accounts people give of past events, traditions, customs and other minority group practices (cf. Middleton and Edwards 1990).

The sample

Up to now more than 150 in-depth interviews have been made in several German villages around Budapest (Dunabogdány), and in counties Baranya (Somberek, Véménd, Nagynyárád, Feked), and Tolna (Gyönk), where the most Germans live and in county Komárom-Esztergom (Csolnok). I have tried to select interviewees from different generations, social and educational strata. For analyses three generational categories have been made.[419] Age of the members of the first generation is between approx. 60 to 80 years. Their most important collective experiences are the internment to Russia and resettlement to Germany after the Second World War In the memory of the eldest people expulsion of the Germans out of the homeland, Hungary, and the repressive years following the war are the most vivid sad experiences. Members of this generation were the last whose ethnic socialization was more or less continuous. The most important and decisive experience of the second generation, which members are between approx. 40-60, is the dissolution of the ethnic community traditions and norms, socialization on Hungarian language and not on the mother tongue, as well as the increased possibility for mobility. In the life of this generation repression after the Second World War resulted in a interruption in the continuity of handing down the language, habits, ethnic norms and customs.

The basic experience of the third generation approx. 20-40 years of age is the total spiritualization ofthe ethnic borders and as a consequence of their education, Hungarian language became definitely their mother tongue. For members of the second and third generation traditions of their forefathers became extern and they had to learn them in dance groups, music schools, or in folk-song choirs. Members of the second generation, however, continued on with cultivate their vineyards and making their own red wine, so in their spare time they work in the. This may be the only internal habit which has survived.

If it was possible within a family, I have interviewed representatives of all generations to follow up the development and changes of attitudes as well as behavioral patterns playing role in the formation of the identity construction as well as what they have preserved in their memory about the traditions of their forefathers. The overall tendency is the decreasing role of the original ancient mother tongue, and on the contrary, there is an increasing desire to maintain and handing down their traditional cultural habits, norms and customs. The revival of cultural traditions gains more and more interest in the oral histories, as well.

In the praxis performances of rites represent the traditions and as such they are the main stabilizers of the group culture, and constitute important survival strategies of minorities.

Two kinds of history: written and created

According to he written history the first immigrants from German speaking territories arrived during the reign of Stephen I around 1000 A. D. to Hungary. Immigration of settlers from all part of Germany and Austria lasted up to the end of the nineteenth century. As a consequence of this long immigration period and different places of origin, the German minority does not form a homogenous ethnic unit with a common language, history and culture.

There is no collective memory of the different groups of the Hungarian Germans either, since they migrated to Hungary in different historical times and from different parts of the Holy

[419] Researchers dealing with bilingualism generally divide the respondents in three generational categories (Gal, 1979; Manherz, 1977).

German-Roman Empire. After the colonisation (*Schwabenzug*) in the 18th century Hungarian majority and German minority had the same historical fate within the border of the Hapsburg monarchy. When the idea of the nation had arisen the Germans lived already in Hungary. In the middle of the 19th century Müller-Guttenbrurnn (1904) wrote that colonists who left Germany had neither national pride nor image of belonging together. Image of the German Empire was too wide to locate the place of origin. Their fate was determined by crating a new existence and feeling of familiarity and intimacy in Hungary. The shared history in the „Fatherland" had been forgotten, and the myths, legends, historical epics meant a shortage in their previous past. Most of the Germans have been living since the 18th century in this country, have no memories about the time before the migration to Hungary. According to their oral histories, they have no global corporate memory which could be shared with the Germans living in Germany. After leaving Germany the ties to the fatherland had torn away and the collective memory did not save those of origin, which should have drawn the frames of their existence in space and time. So, all the happenings in their life, in their history bind them to the host country and to Hungarian co-inhabitants.

Those whom I have interviewed told that beyond representation of ethnic identity they have accepted the memories, sentiments and attitudes of the Hungarian majority. They shared the experiences and history of the Hungarian people. In addition to keeping some of their cultural traditions alive individually they were incorporated into common cultural life with Hungarian people, spoke the same language, went to the same school, worked at the same workplace, went out to the same pub and learnt the same German lessons. Actually the present situation can be characterised as an example of bi-culturalism and double identity.

Smith (1986) points out that principle of the sense of history is the time sequence of different events from the beginning up to the present. Marking the point of beginning the national existence in time is the key-question of the category of history. The time of migration is followed by the golden age which is stored in the collective memory of the community.

The communities under research, however, had no nostalgia towards an earlier golden age, 'which has irretrievably lost' (Smith 1986: 175). Their ethnicity missed the common place of origin and the concept of the historical continuity. The great majority knew only the approximate territory from where his or her ancestors came to Hungary but they had no imagination about the past before the immigration.

The written as well as the oral history for most of the Hungarian Germans begin after their settlement to Hungary. Early the 18th century is the beginning point of their history without having images about the statehood, nation Point of beginning of history dates back only to the time of the settlement in Hungary. Since they had no remembered history before, they created one. With the acceptance of the cult of Saint Stephen, the first Hungarian king and honouring the Hungarian crown they symbolically extended the time. This created history bases partly on the written history of Hungary, partly on the feeling of shortage in their image of an own statehood.

The need of having a past and I think beyond ethnicity the need of a national existence, resulted in the first signs of accepting the historical memories, honoured persons and symbols of the majority. Being Catholics, it was easy to accept and to honour St. Stephen, the first king of Hungary. They honour the Sacred Crown of St. Stephen, too, as the symbol of the Hungarian state. There is a monument in Dunabogdány commemorating all heroes of the village who died in different fights and wars for the Hungarian freedom. This moment is decorated on the top by the copy of the Sacred Crown. The have the cult of the Blessed Virgin, too, who is held by the Hungarian believers as *Patrona Hungarica*. The concept of a

common history or origin was missing from their ethnic identity, and with the help of the religion they found one, which, shared with the majority, became a basis of national feelings.

The Swabians have not separated their history in Hungary from that of the majority. They said that they always shared the common historical fate with Hungarian people, experienced the failures the same way. Their opinion in connection with the historical events of Hungary was practically conforming to that of the Hungarians. As to historical persons, they knew the figures of the Hungarian history better. They did not know too much about the German history either, their knowledge was limited to what they learnt at school. For example Kossuth[420] was much more known and honoured than Bismarck.[421]

Beyond the necessity of creating a national history in order to fulfil the gap between the beginning of the history of the majority and the German minority which was based on written sources, this crating process was highly the impact socialisation in Hungarian milieu. Creating a history was a collective work of the Hungarian Germans to make integration into the society easier, which supported the assimilation and the formation of the Hungarian nationhood as well.

Two kinds of history: oral and endured

From the point of view of the image of continuity and the development of the group identity myths, legends about the shared historical past play the same role as autobiographies in the development of the personal identity (Jacobson-Widding 1983; Anderson 1991; Renan 1996). Oral narratives and universe of meanings created in the course of the construction of the history are indispensable components of the group identity.

The oral history of the Germans includes their personal life history, family history, interwoven by stories about the local community. All those are strongly connected to the ethnic culture and traditions, as well as to their group history in Hungary, the homeland. It turned out from the oral history interviews with Germans that in spite of the share history of the Hungarians, there is an explicit separating line between the history of majority and minority, and this is the repression against the Hungarian Germans after the Second World War. These affairs which constitute the ethnic dimension of their history are very important events in the life of German individuals and also in that of the group. Internment to Russia to work in prison camps („malenkij robot" – a little work) and the resettlement, or as they say the „expelling out of the homeland" to Germany[422] are still alive in the collective memory. According to the group norms sufferings of the Germans must not be forgotten. There are, however, differences among the generations how to judge the events happened after 1945. They are vivid events among the members of the first generation, became local and family myths for the second one, but for the third age group, however, they are only stories, which already should be forgotten. The controlling force of the group cannot evolve its impact any more. The transmission and preservation of these events in the collective memory come slowly to an end.

---

[420] Leader of the revolution and war of independence in 1848/49. After defeating the war he lived and died in exile.

[421] Counsellor of Prussia, who united the small German states and duchies (Fürstentum) and founded the modern Germany in 1871.

[422] The events after the Second World War have their own written history of course, but the personal feelings and experiences could not be trace by any other way.

Let us see some example. The oral histories of the first generation concentrate on the direct events involving the own family and relatives.

An old woman remembers the internment that way: „The Russian had just arrived, but the internment immediately begun. I remember very well. We were in the church and after the mess when the crowd came out; it was surrounded by the Hungarian police together with Russian soldiers. We could not go home and we were driven away as cattle. Nobody asked who you were, what did you do. Those who were on that mess had to go by foot into the next town. Imagine in winter, we had to walk at least 15 kilometres. Those who went in the first row had to carry a table with the following inscription: We have destroyed the country; we have to build it up! In Szentendre we were divided into different groups and transported away. Nobody new at home where we are, we could not write them, they could not write us. I had luck; I was not transported to Russia."

There are very long and very sad stories about the internment to Russia. Only a short report from a mother and her daughter:

„All people, men and women between 18 and 65 had to gather in the big pub. We were told that we had to help for two weeks in harvesting. I had a 2 years old baby at home. I thought two weeks is not so much, I can leave her with my mother. We were crushed into a wagon and were transported away. It was curious that the wagon did not want to stop. And when it stopped we were in Russia. I worked 5 years long in a coal-mine. It was a terrible hard work with very poor provision. A lot of young men and women died in these punishment camps. From our village more than 50 percent did not come home" – so the mother. And the daughter: „I do not remember what happened. I did not miss my mother since I did not know her. My father died somewhere in Russia still during the war. I had only my grandparents. What I remember is that my grandmother cried a lot. My grandparent have lost their property, their son, and did not know where my mother was. The family of grandpa was resettled. I was already 7 when my mother came home. She was totally foreign for me. It was a real shock for both of us."

There are a lot of written sources about this terrible period of life of the Hungarian Germans but on the basis of the sad personal experiences they have created their oral versions. Written and oral histories not always cover each other. At the beginning of the research early 1990 Hungarian Germans still did not want to speak about the *Volksbund* membership, dissimilation trends, Pan-Germanism, *Volksgruppentheorie* (theory on ethnic groups), participation in the *SS*-army.[423] Later on Germans became more and more overt and from middle of the 1990 there were less and less taboos not to talk on. Members of the first generation who participated in the *Volksbund* and were ready to speak about it, stressed its advantages. Men told that they were promised lands in Ukraine. „What a Hungarian German wants at most? Land and more land, to cultivate and to work" – said an old man. Women reported about singing and dancing together when they met in the *Volksbund.* – „We did not do anything harmful to Hungary. People who were really guilty escaped together with the German troop still in 1944." „*Volksbund* membership was advantageous, children were taken to have holiday. We worked so much without resting even for a moment. We did not even understand the word: holiday" – said a man from the second generation.

A short detail from another oral history: „We were always diligent citizens of the Hungarian state. Our men fought for Hungary against the *Hapburgs* in 1848, fought in the Hungarian army in the First World War, and do not forget that not every Hungarians German were *SS*-

[423] SS: abbreviation for *Schutzstaffel* (defending troops).

Soldiers. Many of them went voluntarily into the Hungarian Army, because they did not want to fight on the side of the Germans" – remembered a woman. According to other interviewees everybody who could do it, escaped not to be forced to the *SS* or others deserted. *Horthy*, governor of Hungary sold the Germans, said others, since he had agreed with the German military generals to recruit the young Hungarian German boys into the SS-army, consequently they could not be said responsible. There were, however, people who told: „The Germans came to recruit soldiers to the SS and promised a lot of money. My brother joined the SS. He did not want to kill Jews or something like that; this was only for the money. And as far as I remember and this was forgotten after the war that Hungary and Germany were allies and fought together against the Russians. I cannot understand why should not have gone our youngsters to the German army?"

The cause of the resettlement was the involvement of the Hungarian Germans in the Second World War events. Not taking into consideration, whether a family really participated in the *Volksbund* or not, was SS soldier or not, those who have some property, beautiful big house, had to leave their houses and homeland. „My father was member in the movement 'Faith to the Homeland' which was just against the *Volksbund*, nevertheless my parents and sisters were banished. I was 4 years old and stayed with my grandma in other village that time, so I was left here. My mother cried and wanted me to join, but there was not time to bring me back. My family tried to come back several times. At the Hungarian border they were caught and sent back. It was terrible. At last they could evade the vigilance of the soldiers at the border. Arriving home they had nothing. Our house was given to people who came from *Bukovina*. Our furniture, animals, land, everything what my parents created was given away. At last my mother and father came to my grandmother's small house. Six persons in one small room! And we were happy to have roof above our head."

There is a general opinion among the Hungarian Germans, should they be old or young: this ethnic group is not responsible for the happening during the Second World War, they are not guilty, but if yes, the Hungarians are also guilty. The politics needed a scapegoat and they were just at hand.

A very deep-rooted and unforgettable experience is also the settlement of Hungarian people from Bukovina (today Serbia) and from Slovakia into the German villages who were given the houses of the Germans resettled and the houses of Germans, who were simply driven out of their own houses.

„First we were allowed to stay in the stable but the *Seklers*, the inhabitants from *Bukovina* who received our house, have driven us away. My father did not want to let the animals. It was terrible. The new owner has driven away us with an axe. But my father went back and saw that the *Seklers* do not feed the animals. He went in and gave food to the pigs, the horse, the cattle, you know, we had everything. When the *Sekler* discovered my father he wanted to kill him. There were serious attacks between Germans and *Sekler* and some people were killed. My father could run away but promised to kill this man. These people did not want to work and when they sold everything and emptied our house offered us to buy it back! My father did" – remembers a man from the second generation.

Another story from the second generation: „When the settlers from Slovakia arrived into the village they received the house what they just wanted. If they liked a house, the owner could move away. And the settler did not allow carrying away even a needle. We had to see that foreigners close the door of our own house and we were not allowed to enter any more. We became day-labourer on our own land. We planted potato for our household but could gather it for the settlers. It was forbidden to take away even a piece, which did it, was punished very hard.

The resettlement to Germany was a more tragic event. The Hungarian Germans could carry only a 50 kg heavy parcel with them. A young man form the third generation talks: „I know everything from my grandparent. Of course everybody wanted to stay at home. The Germans tried to get exemption, tried to verify that they did not join the *Volksbund*, others offered all their money to be allowed to stay in Hungary. I am so sorry. It is so sad. And the Hungarian Germans did not get any compensation!"

Members of the second generation were more or less small children that time, or were born just after the war. Only a few have personal experiences but family histories are so vivid that even younger members of this generations speak about these event as if they had been directly involved. „My mother talked a lot about that time. My grandfather had to leave his house, one of the biggest and richest in our village. They were not allowed even to speak their mother tongue. If the policeman heard somebody to speak Swabian on the street, he or she was imprisoned. We, children were forbidden to speak our mother tongue at school."

For members of the third generation all these events around the Second World Ware is a historical lesson, sometimes an irrelevant part of the family legends. „Those who were resettled to Germany had much better life then we here in Hungary. They were free, but we were poor and were imprisoned into this country." A further opinion: „Yes, I know who lives in whose house, but I am not interested in it any more. I cannot hate the grandchild of this or that Hungarian from Slovakia or Bukovina. Why should I? We went to the same school, played football in the same troop. Our children play together. I argued so much with my mother. They cannot apologise."

Not only the events of the resettlement cannot be keep alive, cultural habits, customs and norms as parts of their ethnic history disappear day by day. Only a few cultural traditions – music, songs, dances – survived help remembering and symbolically representing the past and even in those cases, when Swabian villagers have not counted themselves part of the ethnic community any more, and held themselves Hungarian, they could not get rid of the feeling of the common origin and of their deep-rooted traditional values.

Summary

In spite of all repressions after the Second World War the Hungarian Germans consider Hungary unanimously as their „Vaterland" (fatherland). Country and homeland form a unit in their mind and boundaries of the homeland coincide with that of the Hungarian state. The past and history of their groups have manifested within this frame. All themes in connections with nation had relevance only from 'Hungarian' point of view. Binding to Germany as to homeland through German mother tongue or German national culture was quite alien theme for them and were absent in their identity. Since literary German as well as German national culture has developed after these groups had already left the territory of their previous homeland, these very important factors could not have been internalised. The sense of nation and homeland has divided from German as mother tongue and national culture. They have no sense of any specific 'ethnic-homeland', which could have been marked by the place of birth of the ancestors. Their remembered ancestors were born and are buried in Hungary. They never wanted to go away and the re-settlement back to Germany after the Second World War affected them tragically. They could not understand why they were forced to leave their homeland. They argued that they were always faithful citizens of this country sharing its failures and taking part in the historical fate of the country. There are quite a lot of old Swabians who come home from Germany, if possible, buy their original houses, because they want to die and to be buried in the their native village. The Swabians are aware of the fact that

they did a lot for this country with their diligent work, with their more modern agriculture than the Hungarian one because, as was said, this country is their country, too. All the more so they feel at home in Hungary because according to their own words they were always much more involved in interactions with Hungarian people then with members of other Swabian speaking groups in the country or with Germany itself.

References cited

ANDERSON, B. 1991. *Imagined Communities*. *Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London Verso.

ASSMAN, J. 1992. (Hungarian translation: 1999) *Das kulturelle Gedächtnis.* München: Verlag C. H. Beck

BINDORFFER Gy. 1997. Double identity being German and Hungarian at the Same time. *New Community* 23(3): 399-411.

BINDORFFER Gy. 2000. Kettős identitás: etnikai és nemezti azonosságtudat Dunabogdányban. [Double identity: ethnic and national identity in Dunabogdány]. Budapest? ÚJ Mandátum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Inétzet

CONNERTON, P. 1991. *How Societies Remember*. New York: Cambridge University Press

DÉGH, L. 1988. Beauty, Wealth and Power: Career choices for Women in Folktales, Fairytales and Modern Media. In T. Hofer – P. Niedermüller (eds.) *Life History as a Cultural Construction/Performance*. Budapest: Ethnographic Institute of the Hungarian Academy Sciences, 13-47.

ERIKSON, H. E. 1968. *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton

ERIKSON, H. E. 1975. *Life History and the Historical Moment.* New York: Norton

ERŐS F. – **KOVÁCS** A. 1988. The Biographical Method in the Study of Jewish Identity in Present-day Hungary. In T. Hofer – P. Niedermüller (eds.) *Life History as a Cultural Construction/Performance*. Budapest: Ethnographic Institute of the Hungarian Academy Sciences, 345-356.

FENTRESS, J. – **WICKHAM**, Ch. 1992. *Social Memory.* Oxford: Blackwell

GAL, Zs. 1979. *Language Shift – Social Determinants of Language Change of bilingual Austria. N*ew York: Academic Press

HALBWACHS, M. 1992. *On Collective Memory.* Chicago: Chicago University Press

JACOBSON-WIDDING, A. 1983. Introduction. In Uő. (szerk.) *Identity: Personal and Socio-Cultural.* Uppsala: Almquest and Wiksell. 1-34.

JOHNSON, R. – **McLENNAN,** G. – **SCHWARZ**, B. – **SUTTON**, D (1982) Making Histories: Studies in History-writing and Politics. London: Hutchinson in association with the Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham

MANHERZ K. 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai Kiadó

MIDDLETON, D. – **EDWARDS**, D. 1990. Introduction. In D. Middleton – D. Edwards (eds.) *Collective Remembering.* London: Sage, 1-22.

MÜLLER-GUTTENBRUNN, A. 1904. *Deutsche Kulturbilder aus Ungarn.* München.

NIEDERMÜLLER P. 1988. From the Stories of Life to the Life Histoery: Historic contect, Social Processes and the Biographical Method. In T. Hofer – P. Niedermüller (eds.) *Life History as a Cultural Construction/Performance*. Budapest: Ethnographic Institute of the Hungarian Academy Sciences,

RENAN, E. 1996. What is a Nation? In G. Eley-R.G.Suny (szerk.) *Becoming National.* New York/Oxford: Oxford University Press. 42-55.

SARBIN, Th. R. – **SCHEIBE**, E. 1983. A Model of Social Identity. In Th. R. Sarbin – E. Scheibe (eds.) *Studies in Social Identity*. New York: Prager, 5-31.

SEEWANN, G. 1992b. Die nationalen Minderheiten in Ungarn. *Südost-Europa*

41(5):293-325.

SMITH, A. D. 1986. *The Ethnic Origin of Nations.* London: Basil Blackwell.

THELEN, D. 1989. Memory and American History. *Journal of American History*, 75: 1117-29.

VANSINA, J. 1965. *Oral Tradition*. Chicago: Aldine Publishing Co.

Hungarian Germans – Identity questions: past and present

Ethnologia Balcanica, 2004. 8: 115-127.

Hungary became a full member of the European Union in 2004. After nearly 500 years, and as a result of the successful referendum of April 12, 2003 has joined Europe again. From the point of view of this great occasion I shall analyse the circumstances under which the Hungarian Germans lived, and the situation of those still living in Hungary. In my opinion, Hungarian Germans form a bridge between the other people in Hungary and Europe and I will argue that the openness after 1990 has led to a change in the process of identity construction, the main points, facts, and causes of which I want to discuss.

The data was gathered in several Swabian villages in County Baranya (Nagynyárád, Somberek, Palotabozsok, Véménd) in County Pest (Dunabogdány), in County Komárom-Esztergom (Csolnok) by participating observation and collection of detailed life- and family histories.

The past

Generally speaking the Germans always played an important role in the history of Hungary. The first German settlers arrived a thousand years ago. Gisela, the wife of Stephen I., King of Hungary, came from Bavaria. With the help of German knights and the Catholic Church Stephen I founded the Hungarian state. With this act the country was linked to Europe and West European culture, interrupted only by the Turkish occupation. Until then migrants from Germany continuously headed towards Hungary.

After the expulsion of the Turks from the territory of Hungary by *Eugen of Savoya* at the end of the 17th century, the migration of German colonists – including peasants and craftsmen – was organised at first by the Hungarian landlords, later by the Habsburg rulers Maria Theresa and Joseph II, who encouraged the colonists to settle on the depopulated territories of Hungary. The Germans initially lived in villages since they were intended to rebuild the Hungarian agriculture which had been devastated during the long Turkish occupation. The first settlers of that period actually came from *Schwaben,* and so the following settlers were all called Swabians. The immigration of settlers from all parts of Germany and Austria lasted up to the end of the 19th century. As a consequence of this long period of immigration and their different places of origin, the German minority never formed a homogenous ethnic unit with a common language, history and culture. There were also differences as to how they were identified: Germans, Swabians, *Donauschwaben*,[424] Hungarian Germans were all terms used to describe a single ethnic group living within the borders of Hungary. In the past they called themselves Swabians but even today most of the people of the Hungarian German minority – as they are officially labelled – still use this term to define themselves. There are, however, villages where the name „German" is preferred. In this respect the terms Swabians

[424] The term was first used by Robert Sieger, Graz and a Herman Rüdiger, Stuttgart. This incorrect term from a geographic as well as historical point of view was used in the interwar period for expressing the *völkisch* ideology (Seewann 1992). In spite of this connotation, he term is still widely used in Germany.

and Germans can be considered as synonyms. The name *Donauschwaben* was and still is used in Germany as a terms for people who left their homeland in the 18th century on the Danube on the so called *Ulmer Schachteln* and settled in the depopulated lands of Hungary. *Ungarndeutsche* (Hungarian Germans) is used in Hungary by the descendants of the one-time colonists in order to make a distinction between Germans in Hungary and in Germany.[425]

With regard to language, however, Swabian and Germans are distinct terms. A Swabian language does not exist; and the term Swabian includes those dialects which developed from the original native dialects of the German language spoken in Hungary. These dialects were the mother tongues of the 18th century settlers, which have unified. The Swabian dialects are local ones.[426] German, or *Hochdeutsch*, is the literary and standard language and the former mother tongue only for the already craftsmen and bourgeoisie who immigrated to Hungary in the 19th century, and who were already fully assimilated. In spite of the differences German is often used to describe the mother tongue in the literature as a generic term for all dialects. Of course there are smaller regions with individuals speaking the same dialect or sharing the same cultural traits, but owing to their different places of origin, heterogeneous culture, their dialects and their socio-economic background, the Hungarian Germans consist of different ethnic units. In addition to this their scattered settlements made it impossible for them to develop a common language across Hungary and as a result they never reached social, cultural or political unification.

Since the Swabian peasantry has lost its connection with the homeland and had no connections with the assimilated German intellectuals of bourgeoisie who initially lived in Budapest, They lived in total isolation in their villages. The peasantry has survived the centuries without losing its traditional mother tongue, customs, habits, norms and never wanted to leave the new homeland. They shared the historical destiny of the Hungarian nation, loved Hungary as a homeland, and learnt some Hungarian at school, but as a consequence of their covert life they never wanted to be Hungarians and they never wanted to assimilate. In the past the Hungarian Germans formed closed units, with some exceptions married within the own village and never left their birthplace.

This situation began to change slowly only in the 19th century. A sudden and enormous transformation occurred, however, after World War II. Most Hungarian German population was forced to resettle to Germany where they were often called Hungarian Gypsies. The Iron Curtain separated not only the Hungarians from the West, but also the Germans from their expelled relatives. The previously covert German villages became overt as a consequence of resettling of Hungarian population from *Felvidék*, the Northern part of Hungary before 1920; today part of Slovakia, and the forced introduction of socialism. T characterise the situation Of Hungarian Germnas I refer to Hutterer (1963) and Kloss (1978) who argue that the German speaking minority in Hungary is a linguistic group at an advances stage in the process of assimilation and continuous reduction.

---

[425] Every village has its own dialect which sometimes cannot be understood by residents of adjacent Swabian settlements.

[426] Same as 176. note

The present

The census of 2001 shows the following picture:

Nationality	Mother tongue	Attachment to German culture
62 233	33 792	88 418

1. Nationality and citizenship

Even today most of the people belonging to the Hungarian German minority call themselves Swabians. There are however differences among generations and territories. In the southernmost villages in County Baranya, people prefer to alternate between calling themselves Germans and Swabians, but in Csolnok and Dunabogdány they insist on being Swabians. However, the younger people in the middle generation and under the age of 40 prefer to identify themselves as Germans, with the exception of Dunabogdány, where 20% of the second and third generations call themselves Hungarian of Swabian origin. Nevertheless, nationality, ethnonym and origin show a strong correlation. The example of Dunabogdány shows, that nationality and origin that overshadowed by assimilation, have to be analysed separately. Those villagers, however, who as a consequence of the assimilation and intermarriage call themselves Hungarian, understand the traditional mother tongue and do not deny their origin.

All of the interviewees hold Hungarian citizenship. Being Hungarian citizens is often bound to a love of the homeland, and to the patriotism. Those, who were allowed to continue living in Hungary after 1945, were happy to be able to stay here. They suffered a lot, but did not leave the country. Only few Hungarian Germans fled the country under the socialist regime. Repatriation or changing the Hungarian names back to German ones was not popular at all.

2. Use of the mother tongue

It is striking that almost half of the German population have already lost their mother tongue (see table abut the census 2001[427]). My research showed that the overall tendency is one of decreasing importance of the old mother tongue across the generations. Changing and loosing one's mother tongue are obvious signs of the acculturation, the first stage of the assimilation (Gordon 1964).

The Hungarian Germans clearly state, however, that one of the symbols of their ethnic being and identity is speaking the traditional Swabian dialect. Analysing the whole sample from the point of view of the generations[428], it turned out that all members of the first generation considered Swabian as their mother tongue which connected them to the past, to their childhood, and to the family, relatives and old friends in the village. At home they speak

[427] Under German sum total of the local dialects are ment.

[428] Linguists researching the use of language and bilingualism divide the population into three age groups. Their starting point is that the aspiration to mobilisation in case of younger generations has an important impact on the formation of the language use and influences the patterns of the change of the mother tongue. Usually the first generation includes people above 60 years f age. The second – middle – generation is appr. between 40-60 years of age and the youngest generation is under 40 (Manherz 1977, Gal 1987, 1991).

Swabian with their spouse, children and relatives. They even prefer to use their mother tongue in public. Beside Swabian bring Swabian of origin; their Swabian mother tongue has played an important role in their ethnic identity.

Having lived in Hungary for 300 years, however, even the eldest generation is bilingual. Since Swabian dialects could not be updated through contacts with the literary German, it lacks words and phrases. Thus they are compelled very often to change code. However, there is a clear-cut distinction in the function and prestige of the Swabian dialect and the Hungarian language. For their point of view, Swabian represents the language of intimacy, and Hungarian is the language of practice. Bilingualism, as a consequence of acculturation, and the first stage of Gordon's assimilation process, made it possible for this generation to share the memories, sentiments and attitudes of the Hungarian majority and paved the way towards assimilation.

Members of the second generation know both languages equally well. The majority of them in the villages of Baranya and Csolnok learnt Hungarian first in the kindergarten and were socialised both in Swabian and Hungarian. As a consequence of education, however, Hungarian was totally integrated into their life, and their feelings towards mother tongue and importance they place on it depends on the situation. Swabian remained the language of the family particularly with their parents. Because of the third generation – their children – they are very often compelled to switch code. They are frequently compelled to switch code because of the third generation, their children. In answering the question, „in what language do you think?", they admit that they very often think Hungarian. For them Swabian has great prestige, but as a consequence of the specialised functions of the two languages and the wider range of territory where Hungarian is spoken, they use Hungarian more often. Their ethnic identity is based, however, partly on the Swabian mother tongue, culture, origin and belonging the Hungarian German minority.

Member of the third generation understand the traditional „grandmother's" tongue,[429] but in practice they prefer not to use it. If their grandparents or parents talk to them in Swabian, they always answer in Hungarian. They do not deny their Swabian origin or membership in the Swabian community in the village, but in spite of this clear evidence of their ethnic identity, they claim Hungarian to be their mother tongue. The Swabian language holds no prestige for them. This situation results from the very limited vocabulary of the local dialects, and from the socialisation Hungarian. Since the Swabian mother tongue lacks as an indicator of the ethnic identity, the identity of the third generation manifests itself through origin and nationality, as well as a few traditional customs. Comparing the first generation with the following ones, the use of Swabian as mother tongue has a decreasing tendency. At the same time ethnic identity does not longer depend on knowledge or use of Swabian, but is determined rather by self-definition as of Swabian origin, and by declaration of belonging to the Swabian community or by mere cultural representations.

Linguistic assimilation is a result of changes in the socio-economic context and of modernisation: to be able to take part in the economic, political and cultural life of Hungary, and to be able to survive as citizens, the change of language is a necessary and compelling force. In addition, urbanisation and the more frequent interactions with others, the moving back and forth between different speech communities, education, the media, the decreasing role of socialisation of family, and the different occupational situation of younger generations all have contributed to the change of language.

---

[429] They have learnt the traditional dialect from their grandparents. Cf. Győri-Nagy (1985).

This process will lead to the death of the traditional dialects. There are only very rare cases of children learning the traditional dialect at home in the family as mother tongue. I came across only four cases in Véménd and two in Csolnok, where children learn their grandparents' mother tongue. The question is justified: „To whom will they talk to?" is certainly justified.

Today, the restricted spheres of function of the Swabian dialect are continually decreasing. The lack of pronunciation norms, and a codified and standard written form renders the language unable to satisfy the increased needs of communication. The requirements of the first generation could still be satisfied but in the life of newer generations the language has proven to be insufficient. Among the members of the second and third generations Hungarian is frequently the mother tongue, since they „speak it more" or „speak it better", while Swabian is reserved for parents, relatives or friends. I have met, however, Hungarian Germans – first of all in the Baranya villages – who had not claimed their dialect as mother tongue because of the of the census of 1941 (which was the basis for many Germans to have to leave Hungary) but who used is as much as possible and on a higher standard than Hungarian.

Among the villages the use of the traditional mother tongue is most vivid in Csolnok. There was a coal mine for which the new socialist regime needed the labour of the Swabian villagers, so they were allowed to stay in their homeland. The community was not broken up, no new Hungarian settlers came, and the covertness of the village could be preserved to a certain extent. This helped to preserve the Swabian dialect, but even in this village members of the third generation do not want to use it at all.

3. „Hochdeutsch"

It appears necessary to discuss the experience of the interviewed Swabian villagers to the standard or literary German. According to my researches 67% of the interviewed did not speak standard German, but half of them understood it on the basis of the Swabian dialect. Some members of the community, mostly of the second and third generation spoke German;[430] having learnt it at school or worked in Germany. The eldest generation could not learn German at school after the World War II. Those who went to school immediately before the War, had learnt some literary German, but for most of them the only contact with the language was through the Bible and prayer-book in German, since a literary Swabian did not exist. Thus they learnt to pray either in German or in Hungarian. This meant that literary German could not be developed as a substitute language. In every-day speech they mix Swabian and Hungarian if necessary but not with standard German. German is outside of the scope of diglossia. The absence of literary German was, however, a supporting factor in the development of their Hungarian national identity and acceptance of Hungary as their homeland.

Members of the second generation have already learnt German at school as a foreign language and the best pupils became German language teachers. Today there are serious efforts to teach German to children at the primary and secondary grammar schools, but the bilingual schools have closed. Even Hungarian German parents think that the pupils were overburdened as they had to learn geography, history, physics or biology both Hungarian and German.

---

[430] After the Second World War it was forbidden to speak even the Swabian mother tongue and it was impossible to learn German. Teaching the language has begun first in 1955, but the Germans did not let their children to participate on the courses. They said they suffered so much because of their mother tongue and did not want their children to experience the same fate.

Because of the socialisation in the Hungarian language at home and at school, and because of the lack of the codification of the traditional dialect, the literary pantheon is generally Hungarian. Only the highly educated German teachers and some member of the first generation read literary German fluently. The average person is more familiar with Hungarian writers and poets than German ones. Their knowledge is based on the Hungarian curriculum. There is only one library with German books only in all the villages I researched The head of this library in Nagynyárád complained that people did not visit the library. Only 12% of the sample read regularly the *Neue Zeitung* (New Newspaper), the most widespread German language newspaper.

4. Assimilation or survival?

Losing the traditional mother tongue suggests a trend of ethnic assimilation. Assimilation of language is, however, only an initial but by no means the final stage of assimilation. In this intermediate stage, ethnic feelings as well as assimilation tendencies are simultaneously present. In spite of the striking signs of assimilation, however, Swabians as ethnic group want to survive. The high number of people with an attachment to German culture in the census of 2001 proves that the minority wants to regain and rebuild its German identity on cultural basis. By German culture, it is the Swabian tradition rather than the culture of Germany that has to be construed. This will be a hard work, since people in all the three generations have already adjusted to their broader environment of distinct norms, requirements and other groups. It should be mentioned that members of the oldest generation were the last whose ethnic socialisation was continuous; the continuity of handing down the mother tongue, habits, norms and community rites was interrupted for years, respectively they went underground. Although they taught their children to speak Swabian, they were not fully successful as transmitters of their whole culture. On the one hand, ethnic tendencies actually became stronger during the years of repression, on the other hand, modernisation, globalisation and the desire to assimilate limited this „new ethnicity" and its manifestation more and more to the sphere of survived cultural traditions.

These traditions and language (where it is used) however, do not only mark the boundaries of the Swabian community but their preservation they represent very important symbols of ethnic identity for each generation. Ethnic identity is thus represented by traditional cultural habits, customs and rites, which are predominantly connected to the Catholicism. There are church festivals in every village honouring the patron saints of their churches or chapels, the wedding are performed as they used to be in the days of the great-grandparents generation, and funerals are accompanied by brass-band music in Csolnok and Dunabogdány. They love their *„sramli"* music played on the accordion, the brass band music and dances as polka and waltz, but they prefer to hear and to watch it on the stage, rather than dance or sing it themselves.

An important event is the village festival, where orchestras, dance groups and village choirs and invited guests from other Swabian villages perform their traditions. Choirs sing old Swabian songs but their repertoire is supplemented with songs from Germany. The dance groups perform artistic dances compiled by choreographers. The final event of the village festivals is the ball, where brass band plays. Guitar, drum and synthesizer complete the traditional music instruments. The bands do not restrict themselves to traditional music; in several villages I heard them say that „we have to play everything, because our audience consists of young people, who do not like polka"

Today, only these traditions are alive and have successfully been woven into the lives of the younger generations. The reduced quantity or sometimes eroded quality of their traditions and

their conscious incorporation into the present, into the everyday-life of the villagers form the substance of the ethnic identity, but also help to guarantee the group cohesion by all means. The Hungarian Germans think that these traditions, however limited, are not only boundary markers of their community but through their preservation represent very important symbols of the survival of ethnic identity for each generation. Maintaining traditions in any form is in fact the only resource for the group's survival strategy.

The cultural traditions which have survived support the process of remembering and symbolically representing the past. In cases, where Swabian villagers have ceased to consider themselves as part of the ethnic community, and regard themselves Hungarian, they still cannot absolve themselves from these feelings of common origin and from their deep-rooted traditional values. Even these assimilated people hold Swabian weddings. One of them said that he could truly enjoy himself only at Swabian dances with Swabian music. This phenomenon seems to be a justification for the concept of ethnic identity based on birth (Horowitz 1975) and characterised by primordial attachments (Geertz 1963).

With regard to structural and marital assimilation, members of the second and the third generations have already entered in the societal network and institutions of the Hungarian society and 58% have intermarried. As to identificational assimilation the minority group was willing to develop a special 'sense of peoplehood' based on the Hungarian society and nation. Beyond their representation of ethnic identity they have accepted the memories, sentiments and attitudes of the Hungarian majority, sharing the experiences and history of the Hungarian people. Besides individually keeping some of their cultural traditions alive, they have been integrated into a common cultural life with Hungarian people, speaking the same language, going to the same school, working at the same places, going out to the same pubs and learning the same German lessons. Actually the present state can be characterised as an example of bi-culturalism and double identity.

Barth's definitions (1969) characterises accurately the present-day situation of the Swabians who are *to a certain extent* (my italics) still biologically self-perpetuating (rate of intermarriage in the sample is 58%), sharing fundamental cultural values (which are highly folklorised and are only represented at festivals on stage), making up field of communication and interaction (frequency of which is lower then that of with Hungarians) and participating in the community with which they identify and which is identified by others as constituting a category distinguishable from other categories (the borders of which are not clear-cut, though).

5. Civil and cultural patriotism – Homeland and national identity

Hungarian Germans insist on their Hungarian citizenship in spite of their Swabian nationality. In order to understand their insistence of belonging to the Hungarian state and their patriotism, it is necessary to look at history.

Smith (1986) and Csepeli (1992) argue that the concept of „history" means the time sequence of different events which happened from the beginning up to the present. What date a group marks as the beginning the national existence is the key-question which determines how they categorise history. In Hungary, the time of migration is followed by the Golden age which has been preserved in the collective memory of the community. The Hungarian Germans, however, had no nostalgia towards an earlier Golden Age, 'which has irretrievably lost' (Smith 1986: 175), since their ethnicity lacked a common place of origin and historical continuity. The great majority had only rough idea of the territory their ancestors originally came from and knew nothing about the period of time prior to their immigration. The point in history

which they consider to represent the beginning dates back only to the time of the settlement in Hungary. Since they had no memory of an earlier history, they created one. By accepting the cult of Saint Stephen, the first Hungarian king and honouring the Hungarian crown they symbolically extended the time.

The need to have a past and the need of a national existence beyond their ethnicity led to the acceptance of the historical memories, honoured persons and symbols of the majority. Being Catholics, it was easy for them to accept and to honour St. Stephen, the first king of Hungary. They also honour the Sacred Crown of St. Stephen, as the symbol of the Hungarian state. At the time of immigration the Swabians knew nothing about the state or nation, bur experienced the birth of the new Hungarian state and nation in the early the 19th century together with the Hungarian majority. The Swabians have always shared their historical fate with Hungarian people, experienced failures in the same way. Their opinion on historical events in Hungary coincides with that of the Hungarians and the Hungarian state. With regard to historical figures, they know more about those featuring in Hungarian history and much less about those in German history and their knowledge is limited to what they have learnt at school. For example Kossuth[431] is much better known and honoured than Bismarck. Their historical and political pantheon consists of more Hungarian personalities then German ones, which is a result of the fact that they lost their links to Germany after colonisation and that the relationship was established only in the interwar period at the initiative of Germany.

Today they insist on their Swabians origin, and that they belong to the ethnic minority but at the same time they claim to be Hungarian citizens. They consider Hungary as their homeland and do not feel they could belong to any other nation. In their minds homeland, nation, citizenship form a unity and are determined by the place of birth and present life. They have never spoken literary German as their mother tongue – they learned it in school as any other Hungarian student would – and they can express themselves in Hungarian better than in German. Finally they do not know how to relate to the German national culture or history. The centuries of history which they have shared with the Hungarian people connect them to the Hungarian majority. All historical, religious, geographical, or political themes bind them to their chosen country. They know far more about kings, politicians, and events in Hungary than the Germany and can name the political parties in the Hungarian Parliament, knows the leading politicians, but there were severe problems when enumerating the parties in the German Parliament, but would hardly e able to name parties in the German Parliament, let alone how German Parliament is set up. With regard to the national anthem, the Hungarian Germans are emotional when hearing the Hungarian hymn, „the most beautiful song of the world", and one can often hear them to say „We are more Hungarians then the Hungarians themselves".

The patriotism of the Hungarian Germans becomes evident also in their love of their homeland. Swabian people do not consider Germany to be their homeland, but unanimously think of Hungary as their „Vaterland" (fatherland). Country and homeland are one and the same in their minds, and the boundaries of the homeland coincide with that of the Hungarian state. The history is manifested within this framework. The idea of being connected to Germany as their homeland through German as their mother tongue or through German national culture is alien concept to them. As literary German and German national culture have changed largely since they left their previous homeland, so these important identificational factors could not have been internalised. Their feelings about the Hungarian

[431] Leader of the revolution and war of independence in 1848/49, in which the Swabians participated as well.

nation and their perception that Hungary represents their homeland have alienated them from German as national language and culture. They have no sense of any specific 'ethnic-homeland', which could have been marked by the birth place of their ancestors. The ancestors the can remember were born and buried in Hungary. They never wanted to leave and the re-settlement back to Germany after the Second World War was considered a tragedy. They could not understand why they were forced to leave their homeland and argued that they were always faithful citizens of it sharing its failures and participating in its historical fate. There are many old Swabians who returned from Germany, when they could, to buy their original home back, because they wanted to die and to be buried in their native village. The Swabians are aware of the fact that they did a lot for this country through their diligent work and use of farming methods. They also feel at home in Hungary because, as they say, they had much more interactions with Hungarian people than with members of other Swabian groups either in Hungary or in Germany.

In spite of these signs and evidences of assimilation the question arises, if members of an ethnic minority group can have a Hungarian national identity? On the basis of the ideology of „language-nations" nationalities in Hungary do not belong to the Hungarian nation and the Swabian population as a German national minority should belong to the German nation! But the Germans in Hungary do not feel they could belong to any other nation. They have never spoken literary German as their mother tongue and can express themselves in Hungarian better than in German, and they do not know how to relate to the German national culture or history. They have been socialised into two interaction domains, the ethnic minority one and the national Hungarian one. The first binds them to the local people, the second one to the Hungarian majority, where the Hungarian Germans enjoy great popularity. According to a research the German minority group is the most popular among Hungarian interviewees. According to a sociological research in Germany in relation to the enlargement of the European Union, Hungary is the most preferred new member. Although the Hungarian Germans feel that Germany has forgotten its children and does not support them as they would like, German citizens have very good connection with Hungarian Germans. On state level the Hungarian Germans are not offered special supported, but it may have political reasons. However, on the level of twinning associations, German towns are keen to support areas in Hungary with a German population.

This aid comes in financial, cultural, educational and sometimes also political forms. The Hungarian Germans need this help to re-establish and strengthen their Swabian identity. The data in the census proved how important culture is to them, but it should be acknowledged, that this culture is not fully integrated into everyday life. The traditional folk culture of Hungarian Germans mostly survives in the museums and on the stage. Children learn music or dance at school not at home. As I have mentioned, they perform their traditional dances mainly at ethnic festivals and the brass band musicians perform all kind of music at a „Swabian" ball. The literary German which is meant to be the new mother tongue of this population does not fulfil these expectations, because mother tongue has to be learnt at home rather than at school. „As Hungarian citizens, our every-day life does not differ from that of the Hungarians. We have the same houses, furniture, dresses, read the same newspapers and watch the same television" – said a teacher. „But as Swabians of course we are different. Our language is different; the remnants of our culture are different. I would say, concerning our feelings we are Swabians, but as for artefacts we were totally Hungarians. Most of our life does not differ from that of the Hungarians. And the youngsters will not continue it at all. You could see, they did not dance at the ball, not even those, who are members in the dance group" – was remarked after the village festival.

Conclusion and prospects

Ethnic Swabians live at present in a special double identity which is open in both ethnic and national directions. This identity construction includes elements of ethnic as well as of national identity. It is open to influences from both, which a unique equilibrium between the national identity of the majority and the ethnic identity of the minority. The boundary between the two identities fluctuates between the presence and absence of different phenomena, depends on which elements of the Hungarian national identity could be adapted and embedded into their traditions, habits and customs.

However, different tendencies can be seen in the development of this special identity. There is a strong desire in the group to adapt to their community and at the same time a readiness to accept their Hungarian existence, a fact which proves that assimilation does not necessarily mean the giving up of ethnic identity. In our times of rapid industrialisation, mobilisation and social change, modernity and tradition have become opposing terms, but in case of the Hungarian Germans they do not exclude each other. They define themselves as members of an ethnic group in a self-conscious way and proclaim they share the feeling of belonging to a greater unit of the nation. Thus, assimilation does not mean that an ethnic identity comes under pressure, but instead, its representation in society is modified. The Germans are not „foreigners who have been wedged into the body of the nation", but rather they represent equal members.

After the political changes of 1990 the Bill of Minority Rights was passed by the Parliament of Hungary in 1993. Following this, political issues of the minorities began to emerge and the concept of self governance for minority groups gained momentum. Alongside their efforts for greater involvement in politics, they fought for cultural autonomy.

After the re-settlement of the Germans after the Second World War Hungarians moved into the houses of the „guilty" minority and so there are only a few villages in Hungary, where Germans form a majority. But in all these villages, where Germans and Hungarians live together, their twin towns support not only the German inhabitants living there but the whole population. In joining the European Union these villages increasingly reap the benefits of these associations.

Over the last decade, a growing number of Swabians have visited Germany, and found work there; some of them founded joint ventures. The amount of interaction and communication with native Germans has increased enormously, but Swabians insist on referring to themselves as Hungarian Germans in order to set themselves apart from the Germans. On several occasions I heard comments such as: „We are much more Hungarians, than Germans". „I do not want to be neither German, nor Hungarian, I want to remain Swabian, as my parents were, OK, let's say, a Hungarian German."

However, the Hungarian Germans are aware of their important role in forming a bridge between Hungary and Germany. „We are welcome in Germany, they help us a lot. We are not seen Hungarian Gypsies any more. We can communicate with them more easily than a Hungarian can, since they understand our dialects. We do not need to learn literary German to understand each other. That makes things easier. With their help we can build homeland, where we are really at home."

References cited

CSEPELI, György 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég.

GAL, Susan 1979. *Language Shift – Social Determinants of Language Change of bilingual Austria. N*ew York: Academic Press.

GAL, Susan 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Régió* 1: 66-76.

GEERTZ, Clifford 1963. The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In C. Geertz (ed.) *Old Societies and New Sates. The Quest for Modernity in Asia and Africa*. New York: The Free Press. 105-157.

GORDON, Milton M. 1964. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin. N*ew York: Oxford University Press.

GYŐRI-NAGY, Sándor 1985. Nyelvállapot és nemzetiségi tudat Brennbergbánya németajkú lakossága körében. In Verseghi Gy. (ed.) *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői.* Budapest: Állami Gorkij Könyvtár/Művelődéskutató Intézet. 113-205.

HOROWITZ, Donald L. 1975. Ethnic Identity. In N.Glazer-D.P.Moynihan (eds.) *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press. 111-141.

HUTTERER Claus-Jürgen 1963. *Das ungarische Mittelgebirge als Sprachraum (Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn).* Halle: Saale.

KLOSS, Heinz 1978. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1850.* München: Pohl.

MANHERZ, Károly 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai.

SEEWANN, Günther 1992. Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe. In G. Seewann (ed.) *Minderheitsfragen in Südosteuropa.* 139-155.

SMITH, Adam D. 1986. *The Ethnic Origin of Nations.* London: Basil Blackwell.

The techniques of political access for minorities: a critique of Hungarian policy reforms

http://www.csepeli.com/tanitvanyok.html

Introduction

June 13, 2005: The Hungarian Parliament passed the new minority law. Next day there was a great indignation and disappointment among the minorities. Emails with the modifications were sent around, so I, as the president of the German Minority Self Government in Szentendre acknowledged, according to the new law there would be no possibility to form our self-governments for the next four years. Actually only „a civil minority organization" have the right to nominate candidates, who previously have to declare their origin, language knowledge before the notary of the settlement – who according to law has no right to gather such data. There are no such civil minority organizations in our town. As researchers of minorities report, not only our town misses them. In addition, I know from my own research practice, that there are settlements with more civil organizations of the same minority; they are often rivals. Which one will have the right to nominate? There are no answers in the Law. How can minorities access to the power, if the law aggravates the way to it? How can they represent their rights as communities, if the law excludes them from the Parliament? Anyway, there are some MPs of ethnic origin but they have no right to represent their minority. Minorities hoped that this new law will realize their representation in the Parliament but as it is seen today, they are much farer from it then ever. Even after the decision of the Constitutional Court in September this year, elections of members to local minority's self-governments are pending.

Short overview about the minorities of Hungary – some historical and statistical data

Hungary is traditionally a multi-ethnic country. Up to the beginning of the 19th century, the time of nation building, peoples of this country were not distinguished by their ethnic origin. People were asked about their nationality for the first time in 1851. In the middle of the 19th century only about 36% of the population was of Hungarian origin. Among the nationalities Jews, Germans, Bulgarians, Greeks, Armenians, and Italians made up the majority. In contrast to Serbians, Romanians, Croatians, and Slovaks these minorities migrated to Hungary voluntarily. At the time of the nation building the Croatians and the Saxons of Transylvania, who had autonomy wanted to defend their privileges, but the Serbians, Romanians and the Slovaks expressed their categorical wish for an own political nation. These endeavors of the nationalities caused many political and ideological problems between the Hungarian nation and its so-called nationalities. The bill brought in the diet of 1861 wanted to settle the question of the minorities liberally based on the full personal freedom and of civic rights. The bill acknowledged at the same time right of the nationalities as bodies to develop freely. It was also determined that all the peoples living in Hungary: Hungarians, Slavs, Romanians, Germans, Serbians, Russians, etc. were to be considered equal nationalities, who could freely exercise their nationalities' rights on the basis of the individual freedom and of the liberty for unification in the framework of the political unity of the country. The Hungarian state nation was in this sense, regardless of

nationality, the unity of its citizens. The Hungarian nationality was only one of the nationalities, who all possessed equal political and civic rights. As having relative majority and having developed a state in the past, the Hungarians had only one privilege: their language was the official one. Anyhow, all citizens were free to use their mother tongue in the local administration. The denominational schools could choose the language of their schoolbooks. The minorities were authorized to claim to take minutes of the county meetings on their mother tongue as well. The bill acknowledged the right of the minorities to establish secondary schools and academies and authorized them to determine the language of the education.

The diet did not pass the bill since it had been dissolved. The text of the bill formed the basis of the minority law in 1868. The main change between the bill of 1861, which Joseph Eötvös, Minister for Public Education and Religion, composed and the law of 1868 text of which Ferenc Deák redrafted, was that he used the term Hungarian political nation instead of the term nation state. In this sense, the nation was a political community. In Deák"s words there was only one political nation as community in Hungary and this was the Hungarian. This change in terms degraded the Minority Law to the status only of a language law and caused many problems between the relative Hungarian majority and the minorities in spite of the fact that Deák recognized their rights to have and maintain own cultural identity.

This law together with the law of education passed in the same year is considered, however, a very progressive one in Europe since they widely guaranteed the use of the minority languages. As we can read in the Preamble of the Law: „From political point of view and also on the bases of the underlying principles of the constitution, all citizens of Hungary constitutes a single nation, an impartible comprehensive Hungarian nation, members of which are all citizens of the homeland, who have the same rights, should they belong to any nationality."

In the last 30 years of the 19th century, the Hungarian governments followed more and more nationalistic views. In 1879, a law (No XVIII) stipulated that teaching the Hungarian language in the elementary schools of minorities was obligatory and ordered to employ only those teachers who could teach at the same time Hungarian. This law could not be executed, so in the following 25 years the Ministry for Education and Religion passed different edicts in order to enforce the execution. The new Law of Education (No XXVII) in 1907, called „Lex Apponyi" after the Minister, requires from the pupils who finished the 4th class of the elementary school to speak, to write and to read Hungarian well and prescribes the schools to socialize honest and enthusiastic Hungarian patriots. This Law is a clear evidence of the enforced assimilation. The state promoted only those minority schools where Hungarian language was taught and the Hungarian spirit and nationalistic views were spread successfully. The schools were yearly controlled. In 1902, there were about 17,000 elementary schools in Hungary and only 10,000 were pure Hungarian. In about 3000 schools language of the education was the mother tongue of the minorities. These schools and those who on both languages were taught had to reorganize their teaching plans.

In 1917, Prime Minister István Tisza said in the Parliament that carrying out the Nationalities' Law of 1868 is impossible and what it contains has to be disregarded. After the First World War, the Károlyi government wanted to give territorial autonomy to the minorities. During the time the Hungarian Soviet Republic in 1919, different rules were passed about the right of self-governance; guaranteeing equal rights and a wide-range use of their mother tongue. Laws were passed about the autonomy of the Ruthenians, Germans, and Slovaks. Even a Ministry for Nationalities came into being and an order (No. 4044/1919) was passed too. However, it was too late: the Slovaks, the Rumanians, and the South Slavs have already separated.

After the Treaty of Trianon in 1921, the importance of the minority's questions decreased. The biggest minority was the Germans with their 550,000 heads. In 1922, the Ministry for

Nationalities finished its activity. In 1923, the order of the Hungarian Soviet Republic (No. 4044/1919) was set aside because it was found to be too promising for the nationalities. The new nationalities' order by Prime Minister Bethlen made the use of the mother tongue in the administration as well as in the cultural life possible. Three types of schools were established, where the language of education was the mother tongue of nationalities, where both Hungarian and minority languages were used, and where only in Hungarian was taught, but teaching of the minority's language was compulsory.

In the interwar period, the minority politics was determined by the political activity of the Hungarian Germans and the reannexation of the Hungarian territories. Consequently, after the war about 200,000 Germans had to leave Hungary and to resettle to Germany. Teaching German language was impossible. Even in the late 50s when learning German became possible, only very few German parents sent their children to attend German lessons. In 1948, the communists socialized all schools belonging to the South Slavs, Slovaks, and Romanians as well as Germans.

During the Kádár Regime, the minorities could establish their so-called democratic organizations, which worked under the control of the Socialist Party. Different decrees were passed during this period in order to integrate the minorities in the Hungarian society, but the lack of elementary and secondary schools on the nationalities' mother tongue, the secondary socialization in Hungarian speeded up the assimilation. The Socialist Party drafted the directives of a new minority low in 1988, but no law was passed.

After the transition, a round table was convened upon the initiative of the minorities' organizations in 1991 in order to reconcile the interests, to determine the basic goals of the minorities, and to carry on negotiations with the government. The main means of the minorities to put pressure on the administration was the publicity by the media. In 1993, after two years' hard work in negotiations between the minorities and the government the Parliament passed the Minority's Law. It was a great success for the round table.

Nowadays there are 13 acknowledged „historical" ethnic minorities in Hungary. Historical means that the nationality in question has been living since more than 100 years on the territory of Hungary.

Nationalities are often called national minorities in the Hungarian official administrative terminology. These minorities are in the order of their number according to the census of 2001 as to their nationality: Gypsies or Romas (190.000), Germans (62.233), Croatians (15.620), Slovaks (10.459), Romanians (7.995), Ukrainians (5.070), Serbians (3.816), Slovenians (3.040) Poles (2.962), Greeks (2.509), Bulgarians (1.358), Ruthenians (1.098), Armenians (620), totally: 306.826 persons. As seen, the biggest ethnic group is the Romas, whose estimated number is, however between 400-600.000 heads. According to this census, 3.22% of the population belongs to minorities.

However, the estimated number of all minorities except Ukrainians is much higher, then the declarations of the census. Germans estimates their number up to about 220.000, Croatians 90.000, Slovaks 110.000, Romanians 25.000, Poles 10.000, Serbians 5-10.000, the Bulgarians 3.500, Greeks 4.500, Ruthenians 6.000. Armenians overestimate their own number to 10.000 and Ukrainians underestimate their number only to 2.000. If we can believe these estimations, about 1 million people belong to minorities. Every 10th Hungarian citizen should belong to any of the minority groups.

The law passed in 1993

The second minority's law (No LXXVII/1993) in the Hungarian history was a very important legal adjustment of the minority question. During the 100 years between the two laws edicts, orders were passed, first of all on language rights of the nationalities. Because of this law, it became possible to establish minority self-governments. Thirteen minorities had the possibility to take advantage of the rights codified in this law. Thirteen different groups: different in number, in historical experiences, in traditions, in habits, in social status, different in institutional development, in interests and in lobby power. There are, of course, basic and common interests who concern each minority, for example to survive, or not to be handicapped by any way because of belonging to a minority group. These interests are codified in the §15 and §16 statutorily.

Further on the law regulates the individual and community rights, the election, and function of the self-governments, the cultural, and educational self-governing, the managing and the property of the minorities, as well as the activity of the local minority's ombudsman. In the sphere of the community rights, the law specifies:

having an own identity,

using and attending their mother tongue without limitation,

using their symbols, and organizing minority programs,

commemorating and celebrating their feasts,

broadcasting minority programs,

having an own country ombudsman and

representation in the Parliament.

In 1995, the country ombudsman was appointed by the Parliament, but the representation was voted down twice, in 1993 and in 1998.

According to this Law, there are three forms of minority self-governments. It depends, how the self-government is elected. There are directly or indirectly elected local minority self-governments and municipal minority self-governments.

Most of the self-governments in Hungary are directly elected. Members will be elected on the general municipality elections. The first five candidates, who receive the most votes, will be the members of the local minority's self-government.

Municipal minority self-governments come into being if in the body of the given municipality more than the half of the members has been elected as minority candidates and more than the half of them votes for the transformation. That way the municipality will function as municipal minority self-government. In this case, there will be no local minority self-government on the settlement.

The third form was the indirectly elected local minority self-government. In this case, if in municipality 30% of the members are elected from the same minority, a local minority's self-government could be formed with three members. As far as I know this form could never function in the practice.

Before the elections in 2002, there were 1318 minority self-governments, among them 65 were transformed into local minority governments. Biggest minority was the Romas (716) Germans (271) and Croatians (75). Municipal minority self-governments were formed at Germans: 31. Croatians: 19, Slovaks: 8, Romanians: 3, Slovenian: 3, Romas: 1.

Table 1. Number of self-government early 2002

Nationalities	Local minority self-governments	Municipal minority self-governments
Armenians	25	0
Bulgarian	14	0
Croatians	76	19
Germans	271	31
Greeks	18	0
Poles	33	0
Romanians	31	3
Romas	716	1
Ruthenians	10	0
Serbs	35	0
Slovenians	10	3
Slovaks	75	8
Ukrainians	5	0
Total	1 318	65

Table 2. Results of minority elections in 2002:

Minorities	Results of the elections of minority self-governments 2002						
	Major settlements		Members in municipalities Settlements				Minority self-governments
	Under 10,000 inhabitants	Above 10,000 inhabitants	Under 10,000 inhabitants		Above 10,000 inhabitants		
			total	By preference	total	By preference	
Bulgarian	0	0	2	0	1	1	31
Roma	4	0	478	317	67	61	999
Greek	0	0	2	0	2	2	31
Croatian	20	0	131	13	7	7	108
Polish	0	0	6	3	3	3	51
German	35	0	382	44	36	32	341
Armenian	0	0	0	0	0	0	31
Romanian	1	0	28	6	1	1	44
Ruthenian	0	0	4	2	1	1	32
Serbian	0	0	10	6	1	1	44
Slovakian	12	0	96	21	11	10	115
Slovenian	4	0	17	1	3	3	13
Ukrainian	0	0	3	2	1	1	13
total	76	0	1159	415	134	123	1853

535 more self-government was established and it had turned out that there were severe problems at the elections. According to aims of the minorities and the legislation it was assumed that only those people will initiate establishing minority's self-governments, and only those people will vote for minority candidates, who really belong to a given minority group.

As a whole, this Law can be judged positive but many problems occurred in the practice. Eventually, the law could not meet all the requirements of each minority, but there were general problems in the field of elections and in the functioning as well. Here I speak only about two problems, elections, and functioning.

Elections

According to their aims the minorities and that of the legislation it was assumed that only those people will initiate establishing a minority's self-government, and only those people will vote for minority candidates, who really belong to a given minority group. As said, the Law guaranteed choosing the identification freely, and in this sense nobody had right to ask: „Are you really belonging to this or that minority?" Therefore, it happened several times and from election cycle to election cycle more and more, that peoples not belonging to any minority declared themselves Bulgarians, as happened in our town, Szentendre, or Romanians, or Armenians or even Gypsies. In villages where the inhabitants have face-to-face connections, such anomalies could not occur, but in cities, that was not the case. Number of the minority's self-governments steady increased and the composition of the members were not always homogenous.

Since there was not specified in the Law who can be a member of a minority, anybody could be a candidate, anybody could feel free to vote or not to vote for members of a local minority's self-government. These so called „sympathy votes" of the Hungarian majority made possible to establish minority's self-governments even there where anyway no minorities were registered at the census. In Mátészalka, Eastern part of Hungary the inhabitants initiated to elect Serbian, Croation and Slovenian self-governments. Ten people were enough according to the law. In Martonyi, or Bódvaszilas, small villages in Borsod German self-governments was elected, where no German lived at all. At the census one year earlier, nobody declared him or herself ethnic citizen.

I know examples where beyond German members, who do not speak neither their original mother tongue, which is a dialect, any more, nor the standard literary German, a Hungarian person was asked to let her candidate, so that somebody could at least speak the language. I notice here only in brackets that at big Germans minority's assemblies, interpreters have to be employed who translate from German into Hungarian to the audience of German origin. Among the Armenians, there is a group, migrating from Transylvania in the 19th century, who could not speak their original mother tongue, which was anyway not the same as the literary Armenian today. In the case of the Gypsies, the mother tongue of the so-called Hungarian Gypsies is Hungarian. We know an example from a Hungarian town, Jászladány, where in the Gypsy self-government no gypsies were the members.

It became possible to make a business from the minority's self-governments. For those, who did not belong to any minority as well as for those who do belong to minorities. Many people live from their minority status. The term began to spread among the Germans: „Berufsdeutsche", career Germans, but the phenomenon is not unknown elsewhere.

All minorities have their own country self-government, which represents the minority interests in front of the government of Hungary. This body is elected by electors. In practice, it means that all elected members of the minority's self-governments are at the election of this body present. In 2002 at the election of the Gypsy minority's self-government of Hungary, there were more than 3000 members at present and it made a hard work to elect the members of the country self-government. Other minorities had previous talks and only the agreed persons were nominated. The electors could only consent. After having elected this body, there is no further institutionalized connection between the two organizational levels, both are independent, and have neither rights, nor liabilities toward each other.

Functioning

The Law does not determine clearly the legal status of the local minority's self-governments. As democratically elected organizations they are independent, their decision can be judged only by the law, have own property and sources, but at the same time they are dependent of the municipalities. Financially, the law integrated the minority self-governments into the municipalities. In spite of the fact that they are democratically elected and are of the highest legitimacy, they cannot manage their own financial matters, they may not have their own account only then if they have at least one own institution. All money traffic goes through the municipality, who keeps the books. I know from my own experience that our municipality „has very often forgotten" this transfer. Lack of money, most of the minority's self-governments has no possibility to establish and maintain own institutions. The material aid supported by the Parliament for 2005 for one local minority's self-government takes 714,000 forints, about $ 3,600.

Inter-law time

Everybody who took part in the minority's self-government affairs knew that there are severe problems not only in question of electing the members, but at the everyday functioning as well. Efforts were already done in 1997 in order to accomplish modifications, with no success.

After the elections in 1998, however, the Orbán government decided to carry on negotiations with the minorities about the way of elections and registration. Toso Doncsev, president of the Office for Ethnic and National Minorities said, it is unacceptable that ethnic citizens are minorities in their own local minority's self-government. The right to maintain organizations, schools and the financial affairs need rethinking. The legal control of minority's self-governments has also to be solved.

In addition, the Parliament sent out an ad-hoc committee headed by MP Dr. János Hargitai, himself German of origin, in order to prepare a new Law. Members to this committee were politicians of the political parties, the minority ombudsman, leaders of country minority's self-governments, and representatives of the concerned ministries, but no consensus could be reached and the negotiations stopped. Dr. Hargitai said in October 2000, „I think it's a tragedy that all the thirteen minority's self-governments make united efforts not to agree in the issues of the new regulations, as if they should have the same problems. The 13 minorities write a letter to us in every 13 week and the 13 leaders have always the same opinion: „It will not do!" Anyway, no matter what we propose."

The country leaders of the minorities claimed broadening their rights to maintain different institutions and the representation in the Parliament, made a grievance of the ethno-corruption of non-minority members, stand only for the restriction of the circle of the minority candidates. Therefore, there was a basic contradiction between the free declaration of the identity and the publicly controllable responsibility. At least the Orbán government had not time to introduce the bill.

In 2003, the 10th anniversary of passing the Law was a good occasion to continue the negotiations. The experiences of the 10 years have proven that substantial changes are needed in the way of electing the members both on local and country level. Further, it has become evident that there are substantial differences between the interests and goals of the Romas and the other 12 minorities. The main goal of the 12 minorities was to maintain their cultural traditions, wanted to have more right to maintain institutions; safeguarding their political interests and social questions were subordinated. In the case of the Romas, the situation was just inversed. The main problems of the Romas, poverty, and unemployment could however, not be, solved by this Law. Ombudsman Kaltenbach said in 2003: „Of course it important also for the Gypsies to maintain their language and culture as identity factors. However, in their case, this is only one but no the more interesting side of the coin. The worries in their life cannot be described by the traditional terminology of protecting the minorities and cannot be remedied by the traditional system of institutions."

Minority researchers and institutions together with politicians organized conferences on successes and deficiencies of the Law, books were published on the possible consequences of the registration.

The modification of the constitution of Hungary in 2003 stipulated that minority's self-governments could be elected only by ethnic citizens. It was clear that the election right of the minorities needs modification until May 1, 2005. Anyway, as to regulation of minority election rights counter-constitutional situation could evolve. Therefore, the most discussions were upheld on the question, which citizens can belong to a minority and whether to register the ethnic citizens or not. If yes, how could it be done: according to nationality or mother tongue?

The minorities could not come to an agreement in this question. In 2004 leaders of eight country' minority's self-governments among them: Bulgarians, Greeks, Poles, Armenians, Romanians, Serbians, Ruthenians, and Ukrainians were for the increase of the seriousness of the nomination but rejected the registration. These minorities had, however, no idea, how to solve the problem. Anyway, they needed the so-called sympathy votes of the Hungarian majority and did not want real changes. The country leadership of German, Croatians, Slovak, Roma minorities and the ombudsman himself as well as the President of the Office for National and Ethnic Minorities argued for the registration, in order to clear up situation and to be able to exclude non-minority candidates from the elections. In spite of the fact that the leaders supported the registration, their ethnic members did not. German people feared of putting their names again in a list. So, the Romas.

The new text was paragraphed by the Ministry of Justice and Ministry of Home Affairs in 2004.

Salient issues of the modifications were:

more accurate definition of ethnic citizens,

development of minority's self-governments,

clarification of the relations between local and country minority's self-governments, municipal minority's self-governments and central state administration etc.,

more efficient support of the real communities of minorities,

strengthening the use of the mother tongue,

delivery of minority institutions to the communities.

The bill determines the ethnic minority electors that way: belong to any of the minorities given in the law, has election right on the elections of municipals and mayors, and has been registered in the minority electors' list.

Setting up the lists with the names of minority electors, which means in practice the registration of the ethnic citizens, could have been done only upon the support of a minority's organization; the ethnic citizens should have declared about belonging to the given minority, and related documents should have been attached to the declaration. According to the conception of the biggest minorities, registration should be carried out and supervised by the country minority's self-governments. The country self-governments should have made a list with the name of the settlements where their minorities live. If a settlement should not have been listed, ten ethnic citizens could have asked for the registration of the settlement. After this procedure, a three heads' committee of ethnic citizens should have been established for carrying out the registration. These committees should have had the right to decide whether to register or not register a person who declares him or herself to be member of the minority in question. Election could have been organized on those settlements, where until July 1 of the year of the elections 30 citizens had him or herself registered and accepted by the committee.

The system of electors was abolished, instead of three levels; local, county, and country ones were introduced. The member to these organizational levels should have also been elected directly. By this change, a territorial form of the self-governments came into being.

The bill has broadened out the circle of persons who are subjects to the law, that is, all Hungarian citizens having domicile in Hungary, citizens of the European Union, migrants and refugees or their groups, who declare belonging to any minority. In this bill, candidates could have been independent or nominated by an election organization.

However, definition of the ethnic citizens still was missing. This term was used in the bill without interpretation. It was not only a theoretical but also a practical question: how can be determined if somebody belongs to an ethnic group or not, how will the court judge?

The Parliament began the general debate of the bill in March 2004. The members of the Fidesz the bigger party in opposition did not find the bill suitable for negotiation. Speaker of the Fidesz and of the Free Democrats argued for further negotiations with the minorities. Speaker of the Hungarian Democrats, MP Szászfalvi said, definition of the ethnic citizens was missing. This term was used in the bill without interpretation. It was not only a theoretical but also a practical question: how can be determined if somebody belongs to an ethnic group or not, how will the court judge?

In October that year the Fidesz rejected the elections lists, disagreed establishing self-governments on county level, as well as giving election right to non-Hungarian citizens. After the speeches of the MPs, which were formal and added nothing to the bill, the debate was adjourned without date.

January 2005 political secretary of the Ministry for Youth, Family, Social Affairs, and Equal Opportunity Attila Mesterházy declared that he wanted total public control over all questions relating to minorities. He said that the most important issue of 2005 was passing the

Minority's law, but long negotiations were to be foreseen, since Fidesz backed out of the agreed consensus of the four parties. Giving election right to EU citizens who live in Hungary and have ethnic affiliations, so Mesterházy, was incorporated into the bill just for the special wish of the Fidesz.

On May 31 2005, the two big parties suddenly came on terms with each other. The same day Mesterházy and Zsolt Németh, MP, on behalf of the Fidesz announced on a joint press conference that after long negotiations the bill would be introduced to the Parliament. They told that no registration committees will be set up, ethnic citizens have to let themselves register at the notary of the settlement, and only registered minority's organizations will have the right to nominate candidates. Minority candidates have officially to declare, whether they speak the given language or not. At Gypsy candidates Hungarian language is acceptable. After declaration, the data of the candidates will be public. The politicians declared this would be a good political control. Minority institutions will be financed in the future from the central budget. There will be three levels: local, county, and country. Next day the government approved the modified bill.

On June 1, both Minority Ombudsman Dr. Jenő Kaltenbach as well as the Ombudsman for Data Security, Dr. Attila Péterfalvi disapproved these modifications of the two parties. That time even jurists did not know who has drafted this last version of the law's text. Later on it was rumored but of course officially never verified that personally politicians in the Office of the Prime Minister have changed the text of the bill.

It is a fact, that Dr. Kaltenbach was not asked; modifications of the Hungarian Socialist Party and of the Fidesz were introduced without negotiating with him, or with leaders of the minorities and were a retreat. He declared that this consensus of the two big parties served only their interests and not the interests of the minorities. The new variation would not make any obstacle people to declare themselves as ethnic citizens in order to gain political and financial advantages. Further, modifications were against constitution, since it gave possibility for non-ethnic citizens to participate in minority affairs. Since there is no possibility to control, who lets him or herself register, whoever can be elected to member in the local minority's self-governments. The main goal of the new law was, however, just to eliminate this possibility. „Now the parties have the Law and they are very confident with it. As to its content, well, it is of minor importance for them" – so Kaltenbach (Neue Zeitung, No. 23. 10/06/2005. p.3).

Péterfalvi declared setting up such lists with data of minority members by a state organization was unjustified. Further on there were no paragraphs in the bill how and how long the notary of the settlement should handle and store these documents. Péterfalvi added, he controlled the original bill; he was given the new modifications only one day before. According to his opinion, it was unacceptable to pass the bill in this form.

In spite of the fact that both ombudsmen rejected these modifications, Kinga Göncz, Minister for Youth, Family, Social Affairs, and Equal Opportunity introduced the modified bill No. 9126/101 to the Parliament on June 8. The detailed debate began the same day.

Three days later the Parliament passed the bill by a significant majority. The Free Democrats were the single party, who did not pass the bill. The previous president of the Gypsy Minority's Self-Government of Hungary voted for, János Hargitai anyway German of origin who led the negotiations in 2004, did not vote for the Law.

The law passed in 2005

The Law defines ethnic citizens very broadly. They are those, who declare belonging to a minority and that way they let themselves register. This declaration cannot be reviewed. These lists will be kept not by the members of the minorities but by the outstanding leader of the local election office; he or she has the right to keep the voting register. So, the whole registering and electing process was put under the control of state administration. According to the law (§31) detailed regulation for the minority electors' list a new law has to be passed. We can read here: *„Basic task of the self-governments is the protection and the representation of the interest of the minorities."* We can read in (§31 §21 2) that another law is necessary to regulate the way of electing the county and the country self-government. The question arises, when this bill will be introduced to the Parliament.

The law defines the term of the nomination organization as follows: it is a civil organization having been registered according to the Law of Right of Unification at least 3 years before the date of elections, *whose goal is the representation of the given national or ethnic minority* and this goal is included in the statute of the organization. I think these will cause further problems, since most of the minority civil organizations are dance groups, music bands or choirs. Just since these organizations were not suitable for representation, self-governments had to be established. Which cultural organizations can be considered now as such? And, who will decide, whether this or that organization do represent the minority or not? What is to be understood on the term *„representation"* in case of the minority self-governments and that of the civil organizations?

Since the law does not define the geographical competence of these organizations either, in practice they can nominate candidates anywhere, where 30 people have themselves registered. What happens if in a settlement more organizations want to have their own list? What happens there where no such civil organizations exist? An extreme example: In Szentendre there is no German civil organization, who could nominate. What if the Pomázer want to nominate their friends and what if the Visegrader want to nominate their friends, too? Moreover, what if these circles do not cover the Germans who are members of the German minority self-government now? I do not think this situation will realize but the law does not exclude the possibility.

There are settlements, where more cultural groups exist, often as rivals. Which one can nominate if all meet the requirements?

Electing the county organizations will not be simple either. First, it is very complicated to nominate members into the county self-governments, other hand; circle of the nominating organizations is restricted. An organization has the right to nominate only then, if it has nominated at least 10 percent of the already elected electors.

Only Hungarian citizens can elect and can be elected, EU citizens not. Candidates can be put up only by registered minority's organizations. As said, one can be a candidate only after having been registered and declared that he or she speaks the minority's language, knows its tradition and culture. No regulation was however, passed, how these data will be dealt.

That candidate, who gains the most votes on the minority's election by a preferential calculation, can be even the member of the municipality. If nobody reaches the necessary rate, the president of the minority as local ombudsman may participate in the negotiations of the municipality, but may not vote. Local minority's self-government will be elected together with the municipal elections. Election of the county as well as the country self-governments will be held only in March next year in spite of the fact, that originally it was agreed that the election of the members to the three levels of minority's self-governments would be elected at the

same time. Municipal minority's self-governments cannot be established any more. Candidates cannot be nominated as „independent minority' candidates on the municipal elections any more.

According the law that candidate, who gains the most votes on the minority's election by a preferential calculation, can be even the member of the municipality. If nobody reaches the necessary rate, the president of the minority as local ombudsman may participate in the negotiations of the municipality, but may not vote. Local minority's self-government will be elected together with the municipal elections. Election of the county as well as the country self-governments will be held only in March next year in spite of the fact, that originally it was agreed that the election of the members to the three levels of minority's self-governments would be elected at the same time. Municipal minority's self-governments cannot be established any more. Candidates cannot be nominated as „independent minority' candidate on the municipal elections any more.

Why was it important to mention it? Because:

The previous president of state, Ferenc Mádl, did not sign the Law and turned to the Constitutional Court for an attitude. He found solicitous to allow the presidents of the local self-governments to be the full members in the municipality, since they could not be elected by the whole unity of the citizens. At the same time, members belonging to a minority could vote twice and so can vote for two members into the municipal self-government, since the minority votes could result in representation in the municipality as well. Those, who belong to the majority, could vote only once for one member. Therefore, the members of a minority would have the right to have multiply votes and can be members in the municipal self-government anyway by preference. According to the president of state, this regulation harms the principle of the sovereignty of the voters.

Conclusions – Aftermaths

The Fidesz government headed by Prime Minister Viktor Orbán was not interested in the problems of the minorities living in Hungary. His main goals were to deal with questions only of the Hungarian minority living outside of the borders of Hungary.

About the minority politics of the Hungarian Socialist Party, we can be read in its program for the elections 2002: In its minority politics, the Hungarian Socialist Party strives for dialogues, conciliations, and continuous consultation with the minorities in Hungary. It can be read even twice in the program that after having been come in power Hungarian Socialist Party would immediately initiate to modify the Election Law and promises to solve the problem of the representation of the minorities in the Parliament in the framework of this law. As seen, these promises have not been realized.

Passing the modified law of electing the minority's self-governments did not met with a warm response at all. I have to stress that the Parliament passed this very important bill without wide-range conciliations with the related organizations.

Further on I have to point out, that the law guarantees the multiply identity but refuses to be registered on more then one list. By this procedure, the law makes compulsory to choose one identity, by which one of the identities has to be denied. The law invests rights but at the same time makes obstacles exercising them.

The politicians did not consult the minority researchers either. Therefore, they do not know that identity and nationality are not the same terms. What is, however, the most important

conclusion, because of lack of control the new system does not prevent the spread of the ethno-business, at the same time can detain many people really of ethnic identity not to participate in the elections.

The Constitutional Court has found Mádl's submission justified and held the law against constitution; the law has to be renegotiated in the Parliament. Therefore, it may happen that there will be no law this year.

Conference paper for

Recognition and Access. Minority Colloquium of the RC14 of the IPSA, Budapest August 25-27, 2005.

Possibilities of preserving ethnic identities – Double identity of the Germans of Hungary

In Á. Tóth (ed.): *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001.*
Highland Lakes, New Jersey: Atlantic Research and Publications, 2006.

1. Introduction

In this chapter the ethnic and theoretical bases of double identity, as well as the development of identity forms and their manifestations among the Germans of Hungary are discussed based on the examples of the villages of Csolnok, Véménd, and Dunabogdány. Based on several years of research the possibilities of preserving ethnic identities, their modes of representations will be demonstrated and the importance of identity preservation will also be discussed. Sources of ethnic identity, the role of local traditions, the sense of origin, name use, the relationship between group membership and native language, and ethnic culture and its preservation will be in the focus of our attention. In case of minorities living in a majority environment it is unavoidable to raise the issues of assimilation and the phenomenon, cause, and function of double identity. In this topical area the Germans' relationship to their homeland, citizenship, use of Hungarian names, and Hungarian history will be introduced.

All the three villages are located in Transdanubia. Csolnok and Dunabogdány are in northern Hungary in Komárom-Esztergom and Pest counties, while Véménd is in the south in Baranya county. Before WWII the inhabitants of Véménd lived on agriculture and on animal husbandry. Since land was sparse most of the inhabitants were day-laborers and menial workers. Besides farming and fruit-growing women of Dunabogdány regularly sold produce at different markets. Twice a week market-women boats commuted to Budapest. The men of Dunabogdány worked in the quarry at the edge of the village and tradesmen cultivated the land besides pursuing their trades. Most of the population of Csolnok worked in the coalmine under the village besides also doing some farming. Large farm-owners and animal breeders supplied the miners with goods. In all the three villages people have been involved in vine-growing and home wine-making.

After WWII the population – both Germans and Hungarians – of Dunabogdány and Véménd worked in cooperatives and the mine was operating in Csolnok until the early 1970s. Because of the proximity of Budapest, the population of Dunabogdány did not decrease. The vicinity of Esztergom and Dorog has slowed down the population decrease of Csolnok. People commute from both villages. Due to its location – being far from big towns and major highways – the situation of Véménd is the gravest. Land does not provide for subsistence any more, industry is non-existent, and young people do not find work. Migration – mostly professional – has accelerated.

The 1980, 1990, and 2001 censuses show the following nationality and native language data:

*Table 1. Nationality and native language declaration in selected villages**

	1980			1990			2001		
	P	G	L	P	G	L	P	G	L
Csolnok	3,668	14 0.4%	396 11%	3,358	605 18%	795 24%	3,406	1,04 1 30%	671 20%
Dunabogdány	2,839	31 1.1%	30 1%	2,723	155 6%	107 4%	2,934	525 18%	120 4%
Véménd	2,018	85 4%	310 15%	1,824	344 19%	459 25%	1,702	376 22%	362 21

*P=number of population living in the village; G=German nationalilty; L=native language; %=proportion to total population.

*Table 2. Cultivation of nationality cultural values, traditions, and use of native language in family and with friends**

	2001		
	P	CNC	NL
Csolnok	3,406	1,290 38%	858 29%
Dunabogdány	2,934	646 22%	240 8%
Véménd	1,702	470 28%	397 23%

*NL=Native language users; CNC=cultivation of nationality culture.

The ethnic origin, belonging to a population group, declaration and use of a nationality language, and close affiliation with an ethnic or nationality culture are the elements of ethnic identity. The tables show that while the rate of declaration of origin has increased, the rate of native language declaration decreased. Before the political transformation in 1990 the Germans had been afraid to openly admit their nationality due to the historical memory of forced relocations. This changed after the political transformation of the regime and, compared with the 1980 census, a significant increase in the rate of native language declarations can be seen.

The decrease in declarations of the native language was the consequence of a linguistic assimilation. Compared with nationality and native language declarations, the rate of those who felt closely affiliated with the nationality culture was higher. This counterbalanced the loss of linguistic identity. It might be surprising that the rate of those who used the native language was higher than the rate of those who declared to it. This was again a phenomenon related to the realm of linguistic assimilation. Research has shown that younger generations declare Hungarian as their native language because, due to a secondary socialization process, they speak it better and more frequently. Yet, since they do not want to forget their grandparents' dialect, they use it in family and with friends.

2. Preservation of ethnic identity

2.1 Identity and ethnic identity

The identity developing during the socialization process is the result of social categorization, it develops at the boundary of *we* and *they*, it orientates the individual as a compass, and helps the individual to create and find his/her place in the small and large groups of the society.[432] The ethnic identity is specific and conveys knowledge only to people born into a minority group. The belief underlying the common consciousness of origin is stored in a knowledge base containing the distinctive name use and cultural repertoire, traditions and value systems defining the similarities of manners and habits which are outside of the realm of reflections and reasoning, as well as the practice of constructing and operating cultural practices and survival strategies. The individual keeps this knowledge base up-to-date and utilizes it according to the demands of a given situation. Consequently, the ethnic identity is the product of the interaction of cognitive, affective, and cultural factors.

The ethnic identity is a static identity form embedded in the past and in the cultural heritage of the individual or the group and its main role is to symbolically visualize and represent the past. Ritual rooted in traditions but connecting the present and the past serve as main sources of ethnic identity. The repeated representation of the past and the practice of group demonstrations serve the social memory and social demonstration. Their goal is the metaphoric and symbolic decoding of rituals which strengthen group-cohesion. The goal of operating the ethnic identity is to preserve the group for the future. A certain element selection, the adaptability of ethnic identity elements to the present, is the necessary and indispensable condition for the realization of this goal. In this sense the ethnic identity is an identity-form oriented to the present while being embedded in the past.

During the representation of traditions the different generations do not fully reiterate their predecessors. Instead, the different generations selectively internalize different elements of the knowledge base in their modernized lifestyles and conduct. Although these rigid structures relax with modernization, value and norm systems have also fallen victim to modernization. According to the findings of this research, the attributes of origin and group membership which mostly define ethnic identity in Hungary today cannot be questioned.

2.2 Sources of ethnic identity

2.2.1 The ethnic group and group membership

In order to see the basic structures of ethnic affiliation and to develop a picture about ethnic relations, the specific attributes and characteristics of an ethnic group and of individuals in the group have to be described. It is also of importance to know what the conscious experience of subjective ethnic relations entails and what the conditions are for an individual to declare him/herself Swabian.

The members of the group have assumed or real common ancestors, recollections of a common historical past, strive for a biological generational continuity by maintaining endogamy, and they dispose over some ethnic knowledge that emphasizes the ethnocentric difference. This knowledge contains the belief in a common origin – often rooted in mythology – that is developed by the culture and is only available for the members of the

[432]Cf. Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries* (London, 1969).

group; the traditions inherited from the ancestors, the native language, culture, customary morals, values, and norms. The group-boundaries are outlined along the above and create the identification basis established within the confines of the ethnic group. Regulating separation from the environment and establishing boundaries in order to define the identity serve the maintenance and the survival of the ethnic group and ethnic identity.

The ethnic group maintains the sources of ethnic identity and provides a domain for the individual to experience and learn. This is sustained by the fact that this membership is established by birth and cannot be chosen or acquired. The articulation and representation of a cultural difference, the subjective dimension of an ethnic group membership, and that the individual lists him/herself in a group are the questions of ethnic identity. Commitment to a group and identification with a group, however, are subjective decisions made by the individual and are the most important dimensions of ethnic identity.[433] The characteristics defining the identity are the strategic elements in the survival of a village community, while operating and perpetuating them are the tokens of survival.

2.2.2 Name use and ethnic origin awareness

Beyond defining the group, the name can automatically mark off the group membership because it includes only those who can be listed in the group through the name. Self-registration is meant by identification with the name or name use and whether somebody is ready to declare that, „I am a Swabian[434].” The name *German of Hungary* or *German* are synonymous categories with the *Swabian* name. These names alternated between Swabian and German when people identified themselves at the three examined settlements irrespective of age and generation. Yet, the most frequently used name is Swabian. Using Swabian entails a confident acknowledgment of one's origin even in cases when only one of the parents is Swabian. Origin is one of the most important elements of group-membership: people keep count of Swabians and non-Swabians. Primary school children know each other's ancestry and they also know who was born of homogeneous or mixed marriages. In Csolnok and Véménd it is a normative expectation to accept one's name and one's group membership. The

---

[433]Cf. Frederyk Barth, „Régi és új problémák az etnicitás elemzésében” [Old and new problems in the analysis of ethnicity], *Regio* 1 (1996): 2-25.

[434] The ethnic name of Swabians of Hungary is the result of external naming. The Swabian name of modern times of the 18th century relocating Germans spread in the whole Carpathian Basin and made its way in the languages of neighboring peoples in spite of the fact that their rate within the German national group of Hungary is 2%. Exceptions to accepting the name were the peasants living in Western Hungary and in the Börzsöny Mountain who had settled in Hungary before the Turkish occupation of Hungary. Since this naming was applied to peasants exclusively, at several places Swabian became synonymous with peasant. For this reason, citizens of German native language considered it extremely disadvantageous for themselves. With time this name became so deeply internalized in social memory that the original names of the groups had faded and the people did not refer to themselves as of Bavaria, of Franconia, of Hessen, etc.

The acceptance of the name could happen because groups and group members categorized under the Swabian name did not perceive any negative connotations and insulting or disadvantageous discrimination. The ethnic name Swabian [sváb, svób, svóv, svóbis, svauv] does not entail negative value judgments and even the native language of the Swabians is called Swabian – although the Swabian language does not exist – and if they speak Swabian, they are „Swabianing” [svóbeln]. Essentially, Swabian is a dialect of German which was created in Hungary and, by now, is a relic form incapable of development. Almost every settlement has its own dialect and they are called settlement-dialects. Swabians learn literary German at school which is never used at home.

cohesive power of a German community does not allow for a Swabian to define him/herself as a Hungarian. In Véménd it would mean ridiculing the ongoing pain caused by the deportations and in Csolnok, with no deportation in the past, it would be repudiating one's ancestry and group membership. Group membership is a real endowment because the dimensions of name, origin, and group membership collapse and play equally important roles in ethnic identity. In these villages name and origin have obvious group demarcation roles. In Dunabogdány – the most assimilated among the examined settlements – accepting one's name is of lesser significance. Half of the second generation and the full third generation declare themselves Hungarian without denying their German origin. In this village origin and group membership diverge. In case of identification with the Swabian name the ethnic identity contains both the origin and a consequent group membership and identification with the group. However, in case of those who renounce their names, identification with the group is questioned.

2.2.3 Native language and language use

In ethnic relations language is considered to be a chief characteristic feature of belonging to a group, the essence of nationality existence, the defining strength of ethno-cultural identity which can also appear as a symbolic dimension to mark off the boundary of ethnic affiliation.[435] However, with the fast advancement of the Germans' language assimilation these professionally established rules have become less and less true. The language assimilation has several causes, one of which is that the German language and the dialect used as the native language have existed synchronously and have not influenced each other. Consequently, at a certain point of modernization the dialect with claims to be a native language was unable to offer a comprehensive translation of everyday activities and could not fulfill the demands of communication. When the dialect did not offer word forms for new words and ideas, the Swabians spontaneously relied on the Hungarian language instead of taking over words of appropriate meaning from the German language. For the time being it seems to be absolutely certain that the German language cannot take over the native language role of Swabian dialects and that this role is rather played by the Hungarian language. Beyond the above mentioned cognitive and applicability problems, the narrowing scope of the use of the Swabian language can be justified by the diminishing number of opportunities for language use, by a transformed norm and expectation system, and by the need and intention to conform to these new values. The survival tools of the language such as passing down language proficiency within the family and the consequent and exclusive Swabian language use ceased to prevail or peters out in several places.

Yet, at all the three settlements the relatives and the village environment assured the native language socialization of the first generation who called Swabian their native language. Many of them learned Hungarian only in grade school.

This population's Swabian proficiency is fluent and they use the language actively in family, at home, with relatives, and in the Swabian village environment. The spouses speak Swabian with each other because this is how they understand each other the best. The youth are addressed both in Swabian and Hungarian because getting a Swabian response is not so obvious with upcoming generations. Their children, who are the second generation, are

---

[435] Cf. George De Vos and Lola Romanucci-Ross, eds., *Ethnic Identity: Creation, Conflict and Accommodation* (London-New Delhi: Walnut Creek, 1995); and Donald L. Horowitz, „Ethnic Identity" in Nathan Glazer and Daniel Patrick Moynihan, eds., *Ethnicity: Theory and Experience* (Cambridge, 1975), pp. 111-141.

willing to respond in Swabian but they speak Hungarian with their grandchildren. The majority speak Hungarian just as well as Swabian. When they speak Hungarian, older Swabians' use Swabian intonation.

Members of the second generation in Csolnok and Véménd also mostly learned Hungarian in daycare and spoke Swabian at home. They specified Swabian as their native language and added – that in spite of this specification – mostly spoke Hungarian. From among the members of the second generation many speak German at a native proficiency level as well as Swabian and Hungarian. Speaking three languages, however, on equal proficiency levels is not universal. People of Véménd and Csolnok use the language that is the best medium for expressing thoughts and ideas. This utilitarian language use is for practical purposes because the speaker is forced to change codes when he/she wants to appropriately express something that is beyond the capacity of the Swabian dialect and the Hungarian vocabulary is needed. In Dunabogdány the majority of the second generation does not consider Swabian as their native language and even people of Swabian native language often speak Hungarian.

The language change is essentially finalized in the third generation. This is characteristic for all the three settlements. Yet, changing languages does not involve a complete language loss. Members of the third generation mark off Hungarian as their native language but they still understand Swabian wherever grandparents are still available and their Swabian language use is exclusively confined to speaking with them. This generation, however, cannot think in Swabian any more. There are only a few among the primary school children who understand Swabian well but they do not want to use it either. The primary socialization in Hungarian within the family is reinforced by the secondary educational socialization also in Hungarian. Whenever, besides the Hungarian native language socialization, proficiently acquiring the minority native language was possible, it happened but frequent Swabian language use has been made superfluous and impossible anyway by its diminishing function as a native language. The Swabian language use became passive and was limited to listening to the grandparents. The upcoming fourth generation is not passively bilingual any more.

The Swabian native language was of identity creating force only in the first and second generations. The vernacular principle does not prevail in the case of the Swabian dialect and the narrowing of its limited sphere of functions has been continuing. Lacking a language standardization, codification, aspirations for establishing a standard language, pronunciation norms, and a standard written version, Swabian has become inadequate to satisfy increased communication needs. The German literary language is taught in primary and high schools and intends to compensate for the missing language identity. In addition, there are initiatives in Véménd to re-learn the dialect.

2.2.4 The cultural bases of identity

Assuming that ethnic identity is embedded in the past and is the script for the survival of a group, traditions within the realm of cultural representations provide the area where survival strategies can be best embraced. Due to its tradition-orientation and its embeddedness in the past, ethnic culture is often identified with folklore and is considered static and conservative, a repository of cultural archaisms and relics, although changing processes also impact ethnic culture. Its diachronic dimension contains traditions which evoke the past in the collective memory and its synchronous dimension is brought about in the representation of the traditions.

The fundamental element of group identity is the relationship between the individual and the characteristic cultural elements such as language, music, and dance: „The folklore – music, dance, customs, and traditions – is a source, and probably the most important one, of the

preservation and articulation of group symbols."[436] It follows from this statement that the ethnic identity – that can be thought of as the organization of cultural differences – creates organized differences only if the individuals accept the boundary which becomes part of their experience. Then cultural differences which exist only as boundary contents play a role in ethnic separation and thus the boundaries of the group are marked.

In Véménd, Csolnok, and Dunabogdány, music, singing, and dance are the most important factors of ethnic identity. Playing music goes back to old historical traditions in all the three villages. Within their means and possibilities these communities created the modes of natural self-expression essential for survival. There were always a few accordions or wind instruments available in the villages or a band to play lively dance music. Choirs and dance-groups appeared after WWII. Before 1945 young people learned the polka or the waltz at balls and girls used to sing on Sunday afternoons when – arm in arm – they walked up and down the village. After 1945 life changed. Because of the migrations the closeness of villages came to an end except for Csolnok where relocation did not take place and the number of Germans significantly decreased. Almost half of the population changed. Due to a changed lifestyle customs died out, the articles for personal use and clothing typical of the peasant lifestyle became museum pieces, and the houses were rebuilt. In order to preserve the native culture and for the sake of continuity, choirs and dance groups were created. Transmitting culture in an organized way replaced the traditional inheritance of ethnic cultures.

Swabians do not only dance at balls but also on stages. Most of the performed dances have been choreographed by keeping the native elements in them. Costumes are only worn at performances. Choirs have become professional and sing in different meetings, village days, gala performances, and concerts. Orchestra, dance, and choir rehearsals have become regular and the goal is to prepare for performances.

Dunabogdány had long resisted to this tendency and this was the last village of the three where an orchestra was formed. Presently, however, there are six orchestras in the village. Besides nurturing the native cultural heritage, the St. Cecilia Choir performs in churches. They, however, do not dress up in traditional costumes. Dunabogdány does not have a dance group. Both in Csolnok and Véménd music groups, choirs, and dance groups of national fame have been performing for decades. In Csolnok the choir is more than 50 years old and the history of the miners' orchestra is even older.

All the generations from grade school to old age of these three villages are involved in these cultural activities. There is great emphasis paid to music education, training the new generation, and cultural preservation. Owing to the language change, collective cultural traditions built on a strong sense of origin and a strong sense of belonging to a group became the foundation of cultural preservation, of reinforcing identity consciousness, and of group cohesion which, consequently, give rise to and offer opportunities to a cultural environment of solid ethnic identity. Culture, however, which assures preservation and survival only prevails and can be successful at passing itself on if the elements of the culture are integrated in the lives of upcoming generations, have certain functions, and satisfy certain needs. Elements without functions are dropped by time and are lost to practice. The more ethnic-cultural elements become ingrained in the transmission process, the greater the chance for the survival of the ethnic group. Traditions, a conscious acceptance of these traditions in the present, and the instrumental nature of traditions in everyday life are the criteria of ethnic

---

[436] Marisa Zavalloni, „Ego-ecology: the study of the interaction between social and personal identities," in A. Jacobson-Widding, ed., *Identity: Personal and Socio-Cultural* (Uppsala, 1983), p. 240.

identity preservation and aasure group cohesion. Transmitting music and dance traditions has been successful because, irrespective of generations, a strong emotional bond ties the Swabians to their music and, therefore, integrating these traditions was assured for future generations, even just as free-time activities.

3. Double identity

3.1 The evolution of double identity

The double-bond identity is an identity construction in which a minority group in a majority dominated country preserves and represents its own identity – which manifests historical changes, generational deviations, and values – while it also internalizes and emotionally processes those elements of the majority ethnic group's national identity which are missing from among the resources of its own ethnic identity or are only partly available. Its own resources comprise elements of ethnic and national identity which might complement and replace one another with alternating force and ties down or pulls the ethnic subject in both directions. The Hungarian national identity is another element of the double identity. Beyond the accepting attitude of the majority, it is a primary condition that the Swabians born and raised in Hungary accept the Hungarian national identity so that they identify with the Hungarian name which marks the boundaries of the nation. On the level of national knowledge the Hungarian national name is of relevance for the Swabians. Because of the presence of the ethnic identity, the relevance-domain of the expression *„Magyar vagyok"* [I am Hungarian] only partially covers that of the Hungarians and its use is location-dependent.

During the nearly 300-year-long coexistence acquiring certain elements of the Hungarian national identity could take place because the Swabians had left their country before their country became a nation and before they acquired the knowledge about the German nation. Their groups torn out of their native land were touched by the effects of Hungarian language and culture and were not influenced by their native country. They walked an independent and distinct path of development. Besides the Swabians – unlike other ethnic groups in Hungary – did not have immediate connection with their native country and neither did their native country have common borders with Hungary. Moreover, they did not have identity-reinforcing connections with the Saxons of the *Szepesség* and Transylvania and the German middle class became Hungarianized by the end of the 19th century. The Swabians who were left by themselves and did not go through the process of social and linguistic standardization did not have independent national aspirations except for the period between the two world wars which did not include the whole German ethnicity in Hungary.

Therefore, the village Swabians – who were left in linguistic and cultural isolation and were left out of the German national development – had certain „deficiencies" stemming from their historical fate and were left with one single option. Their only option was to strengthen their relations with the Hungarians, to take over the system of symbols connected to the Hungarian statehood, and to utilize its institutions.

From a historical perspective the Swabian minority identity constructs integrated the available identity categories and models which,

a) Were missing in their identity because the uniquely developing Swabian minority ethnic identity stemming from the circumstances of settling into a new country could not include them. Moreover, only the Hungarian national framework provided the opportunity to possess them. These were the following: native land, statehood, national symbols, national

relatedness, certain cultural patterns which are connected to a language, such as Hungarian, high culture, literature, legal practices, citizens' rights and obligations, historical adaptation, etc.).

b) Were graspable due to their similarity or identity and were valued as familiar, thus making emotional identification possible (Catholic religion and Catholic values).

c) Made collective experience possible (by facilitating connections with the nation, to experience the common history together with the Hungarians, fate, will, sacrifices, loyalty, and solidarity). However, only those identity elements and models could be adopted, integrated, and internalized which were not heavily regulated by conventions and did not contradict the accepted values and norms of the ethnic group and could be integrated in the identity construct.

3.2 The attributes of the Hungarians

The members of the first generation who uniformly declared themselves Swabian embraced their Hungarian self through the emotional relations with the native land and this relationship was supplemented by geographical and citizenship dimensions. In terms of their origin and native language, they were Swabians but they were Hungarian citizens, Hungary was their native land because they were born and attended school in Hungary. In spite of the fact that they did not find the Hungarian native language and culture important as criteria of belonging to the Hungarians, the members of the first generation claimed that their relation to the Hungarian native land should not be questioned because of their linguistic and cultural difference. Their loyalty to the Hungarian native land was used as an ultimate proof and justification. The conclusive argument was that after WWII they did not want to leave the country in spite of being deprived of their rights as citizens and being excluded from voting. An example used in Véménd was that they even fled back from deportation and in Dunabogdány the deported people bought gravesites for themselves in the cemetery. There was more than one person in Csolnok who considered the Hungarian Anthem the most beautiful song.

Early in the life of most of the second generation it was forbidden to accept one's Swabian heritage and during the course of their education the Hungarian school system socialized this generation as Hungarian. In Dunabogdány, only 7% declared themselves Hungarian and stated that Hungarian was their native language. The second generation of Csolnok and Véménd learned Hungarian in the daycare while the Swabian dialect was used within the family. In these villages Swabian was stated as the native language – the language that one first learns. Yet, because of the socialization in Hungarian the reflex language has been Hungarian most of the time. In this generation, similar to the first generation, experiencing the Hungarian self and being the member of the Hungarian group were manifested in citizenship, in Hungarian residence, and in patriotism. 68% of the population – who unequivocally declared themselves Swabian – would rather declare themselves Hungarian in a majority Hungarian environment outside of the village. As a man said,*"Outside of the village nobody is interested whether I am Swabian. I get on the bus and I am like the others."* As we look at the lower end of the generation, people with degrees demonstrate a strengthening emotional bond with the Hungarian culture. Yet not every ethnic thread has been broken even in the ones who declared themselves Hungarian. A white-collar woman said the following: *„Everybody is Swabian in my family. I speak Hungarian better and prefer speaking Hungarian. I consider myself Hungarian but how could I say to my father and mother that it is not important for me that they are, that is we are Swabians. Probably, both are important. Both are important in a different way and for a different reason."* The white-collar people of

Csolnok and Véménd value and consider the Hungarian culture important and but they are also of the view that their task, as Swabians, is to cherish the Swabian culture.

In Dunabogdány, every respondent of the third generation declares him/herself Hungarian. The basis of their Hungarian affiliation is the Hungarian language. They do not renounce their origin but consider their Hungarian group-membership more important. In Véménd, where the Hungarian language use is just as ubiquitous, Hungarian as a native language does not appear in the identity formula, although both the first language and the reflex language are Hungarian for them as well. They express themselves the best in Hungarian and, even those who speak Swabian, speak Hungarian more frequently. Yet, disavowing the Hungarian affiliation based on origin does not mean that they do not want to live and work in Hungary, that they do not love their homeland, or that they do not tear up at listening to the Hungarian Anthem. The situation is the same in Csolnok.

In case of all the three settlements, the semantic domain of the Hungarian name contains the identification categories, a finding that can also be observed at the majority Hungarians. They also categorize themselves as Swabians but only the origin play a role in this definition. In Dunabogdány, the separation of origin and group-membership has manifested and the ethnic self-categorization based on origin has not quite lost its defining power but its role is less important in self-definition. This tendency is attributed to the effects of socialization, mixed marriages, and ensuing assimilation.

3.3 Culture and national culture

Common everyday knowledge with the Hungarians, participation in traditions, common associations, and typical demeanors are also part of a nation's culture and knowledge base along with the language, national symbols, symbols, holidays, familiarity with historic events, and appreciation and love of the homeland. The cultural knowledge base which is shared by the Hungarians and the Swabians denote cultural initiations and common codes. The national culture is a normative cultural heritage that includes all the knowledge – arts, laws, norms, traditions, religions, language, relating symbols, meaning and interpretation systems, relics, attitudes, modes of conduct and communication – needed for an individual as a member of a minority group, an ethnic culture, a majority society or a nation – to exist and operate in social and national cultures and to behave according to expected and acceptable behavior patterns, while being able to make him/herself understood by others. An ethnic minority receives and internalizes every element of a nationality culture that is missing from its own ethnic culture and which is necessary and indispensable to participate in the majority society and nation. The standardized culture taught and disseminated by the educational system constitutes the national culture with the popular or ethnic minority culture as a counterpoint. Therefore, the minority has to share the higher culture which is maintained by the infrastructure of the national education and which is dependent on the written and verbal language of the majority.

The Swabians have not had any other choice but share the Hungarian written literature, high culture, and science with the Hungarians. Yet, in the possession of their own preserved traditional folk culture they do not identify with the majority Hungarian national culture-concept constructed in the name of folk romanticism. They have not taken over the Hungarian cultural elements which evolved by arbitrarily integrating the music, dance, architecture, and costumes of the Hungarian peasantry and which were transformed into aesthetic quality. The Swabians still wear their national costumes, retain their puritan garbs, sing their own songs, dance their own dances, and have not adopted the architecture of the Hungarian peasantry because *„it was not necessary, we had our own."*

The individual and communal celebration of state, national, and Catholic holidays, the relation with national relics and symbols, and the acquisition of historic national traditions are the festive-ritual forms of participation in the national culture. The school-level education of the ethnic culture – besides the Hungarian national culture – receives a great emphasis at all the three settlements. Teaching the German literary language and culture such as customs, traditions, and ethnic culture are greatly emphasized by the nationality curricula.

3.4 Common fate in history

The collective memory of the Swabians settled in Hungary did not retain their exact place of origin. There are only tangential assumptions about the circumstances of the migration and settling in Hungary. The Swabians approximately know where their ancestors had come from, although there are no narratives, myths, and legends about the beginnings. The Swabians do not have an „irrevocably lost historical past"[437] from before settling in Hungary and after the migration. To have such a historical past would mean continuity which could be evoked, could be something to be nostalgic about, or to identify with. Since they do not have their own historical relics brought from the native land and neither do they have a standardized literary Swabian language or live connections with Germany, the Hungarian historical knowledge base has filled the gap. They do not have records of a history different from the Hungarians. Everything related to their narrative and everything they remember connects them to Hungary.

The absence of a historical past was compensated by adapting to and internalizing the Hungarian history and by emotionally identifying with it. The Swabians created their own history and by adopting the veneration of St. Stephen – also supported by their own Catholicism – the time period of their history became symbolically expanded to the beginnings. The historical fact that St. Stephen's wife Gisella was of Bavarian origin also played a role in the process of constructing their history and facilitated finding the beginnings. Although this heritage does not create the feeling of continuity in the Swabians of today, St. Stephen's mythic message and the imagined participation in the historical verification of the historicized fiction of the state-nation has also functioned as a frame of identification. By keeping Catholicized St. Stephen and the Holy Crown – symbol of Hungarian statehood – in high esteem the Swabians also became parts of the Hungarian state. These tendencies worked towards the direction of adapting a Hungarian national identity. Hungarian history is manifested in the hero's monument – whose top was decorated by St. Stephen's crown – in Dunabogdány.[438]

3.5 The role of religion in the development of double identity

The common religion of Hungarians and Swabians made the formation of Hungarian national identity possible and orientation towards and identification with the Catholic Hungarian majority easy. Christianity is an integrating factor in the cultural relatedness of the European peoples. Integrating processes are taking place between contiguous cultural areas determined by time, age, and needs. Cultural character and content might facilitate or impede this process.

---

[437] Anthony Smith, *The Ethnic Origin of Nations* (London, 1986), p. 175.

[438] In the 1920s the council of Dunabogdány made the decision to erect a monument with the names of war heroes and the missing. The village collected money for the „Heroes' Monument." In 1944 when the Russian troops were approaching the village, the crown was removed from the monument and was hidden. After the war it was again placed on top of the monument.

The cultural difference can be mostly seen along the line of ethnic divisions. However, a common religion might gravitate towards the equalization of ethnic differences. The common religion facilitates cultural standardization, while denominational differences exert an effect towards isolation and differentiation.

„Due to a slow process within the institutional framework of the state, the cultural profile of the peoples and groups of people living there become increasingly similar ..."[439] While, however, the ethnic groups experience the institutional standardization of a state as an act of aggressive assimilation, the uniformity and model-adoption prevailing through „religion as cultural system"[440] is an emotionally defined integrating process. Although the contents of a model are transmitted within the administrative system of the church and they are not less coercive than the patterns prescribed by the state, their effects are positive, their ties are stronger and time-resistant. Religion is rooted in the peasant culture – where the settlement's culture is rooted, has a lifestyle defining role, and has made its mark on the overall traditional culture.

Religion is a nation-forming factor. Collective religious practices, symbols, and rites all give perceptible and tangible reality to the community by „assuring participation in religious ideas and practices."[441] „The common sacred language and rituals unify the members of the nation.[442] The Catholic Church and religious symbols represented by it constitute both religious and social contexts for the acculturation of the immigrants. The uniform ritual of the Hungarian and German Catholicism, veneration of saints, reverence based on medieval customs, the universal forms of Christianity, its order of masses, and its visual and spatial creations are familiar. The common values and common objects of adoration made it possible for the Swabians to participate in religious celebrations and in the adoration of the commonly venerated saints, for example, the Holy Right or Holy Mary, Hungary's Patron Saint. Before WWII in Dunabogdány there was a Maria Club and presently, in Véménd there is a Maria Legion. Members of the latter participate in regular pilgrimages to Mariazell and to other Maria shrines.

4. Summary

When an individual categorizes himself/herself in two groups at the same time with situational definiteness, he/she divides this identification along different dimensions. The three examined settlements all demonstrate a strong intention to preserve their ethnic identity and to embrace the Hungarian identity which shows regional differences.

Only the first and second generations preserved their linguistic identity and the whole community of Germans in Hungary became bilingual. In its communication repertoire both the Swabian and Hungarian are present at the same time with knowledge bases typical of native language speakers but of differing competencies. Since bilingualism has become universal, the relationship between the spoken Swabian dialect and the Hungarian language is

---

[439] Jurij Bromlej, *Etnosz és néprajz* (Budapest, 1976), 182.

[440] Cf. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (London, 1973).

[441] Eric Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality* (Cambridge, 1990), p. 71.

[442] Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London, 1991).

diglottic. This bilingualism does not refer to the relationship between the literary German, *Hochdeutsch* taught in schools and the Swabian dialect – an enclave created by the unification of settlement dialects which has not been standardized on the regional level – but to the relationship between Swabian and Hungarian languages. For the Germans in Hungary, Hungarian is the literary language, the *Hochsprache.* Leaving the original mono-lingual status behind, the first and second generations became bilingual with a dominant native language; the second generation is characterized both by a native language dominated bilingualism and a second language dominated bilingualism; and the third generation is characterized by a second language dominated bilingualism which has become a new monolingualism. In terms of language identity, Dunabogdány is the most assimilated. In Dunabogdány the exchange of the native language was significant already within the second generation. Native language use is quite frequent in Véménd and Csolnok. The language exchange in Véménd and Csolnok happened much later and only in the third generation, although members of the third generation also declared Hungarian as their exclusive native language. The demand for relearning Swabian is very strong in Véménd unlike in Csolnok and Dunabogdány.

Because of the language assimilation, the basis of ethnic identity preservation shifted to nurturing cultural traditions. In Dunabogdány, religious holidays play an important role side-by-side with cultural celebrations. Identity preservation in Csolnok and Véménd comprises performances of cultural groups and cultural programs and has left the arena of everyday life. The musicians of Dunabogdány mostly perform in their own village, while the nationally known orchestras and choirs of Véménd and Csolnok have performances everywhere.

With regards to the cognitive dimension of human existence, the double identity is present in all the three settlements. National consciousness is one dimension that belongs here which does not include the sense of belonging to the German nation but in the affective dimension it generates positive sentiments towards the Germans. This tendency is the strongest in Véménd – which is a village of peripheral location – while the tendency is weaker in Csolnok and Dunabogdány which are nearer to the center of the country. In the south, the ethnic identity was less effected by assimilation, yet young people who commute weekly and live in Pécs during the week feel that the ethnic culture and identity are in extreme peril. In order to strengthen the culture and identity, one's origin has received a heavily emphasized significance along with local cultural resources.

According to the census data, only one third of the population is Swabian in Csolnok but control examinations showed almost 80%. The German culture is less endangered here and the German origin is obvious, therefore, it does not need to be specifically emphasized. In this safe emotional environment embracing the Hungarian self does not cause any distress. In Dunabogdány, where the fewest people declared themselves Swabian, the ethnic life is very lively. The ethnic culture is the least folklorized in this village and this cultural security is the basis for accepting the Hungarian national identity.

Therefore, where the threads of ethnic identity have weakened, concentrated forces should focus on this area which, however, goes against the Hungarian identity. When the ethnic identity is on solid ground and the ethnic subjects do not feel endangered, confronting and accepting the statement „I am Hungarian" does not cause a problem. Hungarian citizenship for the Swabians does not involve the disappearance of cultural and/or origin differences and neither does it involves a conflict between citizenship and nationality if the ethnic emotional security is present. The legitimacy of being a member of a nation is assured by citizenship. Citizenship and homeland fill the gap and provide venues of integration through a different cultural medium, of emotional identification, and, eventually, of assimilation.

Besides the criteria of citizenship and patriotism, being Hungarian also means the following statements, *„diligent citizens of the country", „they have always worked for this country", „they have not done anything against this country"*, and that during the deportation/relocation period they did not want to leave Hungary chosen and acknowledged as their native land. In case of the younger generations of Csolnok and Dunabogdány, cultural legitimacy also emerges besides citizenship. It happens with each generation that not every element of the Hungarian culture (e.g. the Hungarian folk culture) is accepted as part of the given reality. As it was stated earlier, *„We have our own music, dances, and songs. We rather prefer these."*

For the Swabians, the semantic universe of the Hungarian name does not include either the origin, or the native language, or a certain part of the Hungarian culture. A sense of relatedness can be marked off along the lines of Hungarian group-membership, love and affinity for the common Hungarian native land, and Hungarian citizenship. The state-nation concept prevails in all the three generations. It is more pronounced in the first and second generations and is of lesser importance in the third regarding the issues of belonging to a nation and of the Hungarian self. The existence of the nation identified with the image of the native land is of high value for Swabians living in Hungary and this appreciation preceded the painful period of deportations as well. The symbolic environment and ritual practices demonstrating the national existence penetrate one's life and are important for every generation, even if some them try to disclaim them for sentimental reasons.

References cited

ANDERSON, Benedict. (1991). *Imagined Communities*. *Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

BARTH, Frederyk. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences*. London: George Allen & Unwin.

BARTH, Fredrik. (1996). Régi és új problémák az etnicitás elemzésében [Old and new problems in the analysis of ethnicity]. *Régió* 1, 2-25.

BROMLEJ, Jurij. (1976). *Etnosz és néprajz* [Ethnos and Ethnography]. Budapest: Gondolat.

DE VOS, George and **ROMANUCCI-ROSS**, Lola (Eds.). (1995). *Ethnic Identity: Creation, Conflict and Accommodation.* Walnut Creek-London-New Delhi: Alta Mira Press.

GEERTZ, Clifford. (1973). *The Interpretation of Cultures.* London: Hutchinson.

HOBSBAWM, Eric. (1990). *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality.* Cambridge: Cambridge University Press.

HOROWITZ, Donald L. (1975). Ethnic Identity. In Nathan Glazer and Daniel Patrick Moynihan (Eds.), *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press, 111-141.

SMITH, Anthony D. (1986). *The Ethnic Origin of Nations.* London: Basil Blackwell.

ZAVALLONI, Marisa. (1983). Ego-ecology: the Study of the Interaction between Social and Personal Identities. In A. Jacobson-Widding (Ed.). *Identity: Personal and Socio-Cultural*. Uppsala: Alquist & Wiksell, 205-232.

Deutschschprachige Studien

Die Rolle der Geschichte im Leben der Ungarndeutschen

Das Beispiel von Dunabogdány

In M. Erb – E. Knipf – M. Orosz – L. Tarnói (Hrsg.) *„und Thut ein Gnügen Seinem Ambt" Festschrift für Karl Manharz zum 60. Geburtstag*. Budapest: ELTE Germanistisches Institut, 2002. 467-480.

In F. Glatz (Hrsg.) *Die deutsche Sprache und die EU aus ungarischer Sicht.* Budapest: Europa Institut. 2002. 177-191.

Die Geschichte von Dunabogdány

Die archäologischen Ausgrabungen beweisen, dass Dunabogdány bereits in der Kupferzeit bewohnt war. Seine erste urkundliche Erwähnung unter dem Namen Bogud stammt aus dem Jahre 1285. Als im 14. Jahrhundert das Dorf wieder zum königlichen Besitz wurde, wurde es als Bogdanryw erwähnt. 1559 eroberten die Türken die Siedlung, wo 36 steuerpflichtige Häuser zu finden waren. Nach der türkischen Herrschaft gelang Dunabogdány in den Besitz der Familie Zichy. Anfang des 18. Jahrhunderts lebten insgesamt 16 reformierte ungarische und drei slowakische Familen im Dorf.

Den katholischen Kirchenbüchern nach beginnt die schriftliche Geschichte der Dunabogdányer Schwaben im Jahre 1724, als ungefähr 300 katholische Schwaben aus Deutschland ankamen, und sich auf dem Grundbesitz von Graf Peter Zichy ansiedelten. Die siebzig-achzig-jährigen Ältesten erinnern sich nur daran, dass ihre Urahnen irgendwo in Bayern oder in der Umgebung von Ulm und Stuttgart lebten. Die genauen Ortschaftsnamen, Staaten oder Herzogtümer blieben in dem kollektiven Gedächtnis nicht erhalten.

Die Rolle der schwäbischen Bauern bestand darin, die nach der Türkenherrschaft zugrunde gegangene Landwirtschaft und in erster Linie den Ackerbau wiederzubeleben. Im Jahre ihrer Ankunft bewohnten ca. hundert reformierte Familien das Dorf. Die katholische Pfarre nahm ihre Tätigkeit in Dunabogdány 1721 auf und begann die deutschen Kolonisten sofort nach ihrer Ansiedlung zu registrieren. Die stark katholischen Schwaben zögerten nicht, die kleine katholische Kirche nach Sankt Johann von Nepomuk benannt, so bald wie möglich zu erweitern. Sie bauten ihre Kirche wegen Naturkatastrophen und eines Brandes dreimal wieder auf. Die zweite Welle der Kolonisten kam 1767 in Dunabodány an. Ein Jahr früher tauschte Graf Peter Zichy sein Grundbesitz, so gelang die Ortschaft zum Kronbesitz von Óbuda (Voit 1958, L. Gaál 1988, Borovszky 1990).

Bei der Frondienstregelung 1770 wurden 23 Fronhöfe registriert. Nach den Angaben der Volkszählung auf Verordnung von Joseph II. zwischen 1784-87 wohnten in Dunabogdány 311 schwäbische Familien in 268 Häusern, die Zahl der schwäbischen Bevölkerung machte 1567 aus (Dányi/Dávid 1960: 118). Über die ethnische Zusammensetzung des Dorfes gibt aber diese Registrierung keine Information. Erst anlässlich der Volkszählung von 1812 wurde Einwohnerschaft die über ihre ethnische Abstammung gefragt. Demgemäß lebten schon 1945 Schwaben und 175 Magyaren in Dunabogdány. Die Erhöhung ist der zweiten großen Ansiedlungswelle und den aus Deutschland im Laufe des 18. Jahrhunderts ständig

strömenden Verwandten, Bekannten und Freunden zu verdanken.[443] Die meisten Kolonisten kamen mit der ganzen Familie, mit 2-3 Kindern und mit kaum etwas Geld nach Ungarn.[444] Das große Hochwasser an der Donau im Jahre 1838 vernichtete die am Donauufer stehenden Bauernhäuser. Im Laufe des Jahrhunderts verwüsteten mehrmals Hochwasser und Feuer das Dorf. Als Folge der Naturkatastrophen erhöhte sich die Einwohnerzahl langsamer, 1850 lebten noch immer 2300 Personen in Dunabogdány (Dányi 1993: 145). Die Bevölkerungszahl der Volkszählung vor 150 Jahren verdoppelte sich nur auf 1930. Zu dieser Zeit lebten insgesamt 3095 Personen hier, zweidrittel waren Schwaben. 1941 bekannte sich 78,3 Prozent der Gesamtbevölkerung zur schwäbischen Muttersprache. 88,5 Prozent sagte, dass es auch ungarisch spricht. Das bedeutet, dass unter den Schwaben neben der Muttersprache auch die ungarische Sprachkentnis allgemein war. Damals schien die Muttersprache das wichtigere Grenzzeichen der ethnischen Identität zu sein; heute dominiert aber infolge der schnellen sprachlichen Assimilation die Abstammung. Die wirklichen und die registrierten ethnischen Verhältnisse decken sich aber nicht. Obwohl sich 1980 nur 31, 1990 nur 155 Personen ui ihrez schwäbischen Abstammung bekannten und nur 30, bzw. 90 Personen deutsch für ihre Muttersprache hielten, weiß ein jeder im Dorf, dass zweidrittel Schwaben, und nur eindrittel Magyaren sind.

Die Ausbildung des Ungarischen Historischen Bewusstseins

Die Ausbildung des historischen Bewusstseins der schwäbischen Minderheit in Ungarn wird „von der Tatsache geprägt, dass sie in einer Zeit nach Ungarn wanderte, als sich die moderne Nationalidentität ihres Volkes noch nicht herausbildete" (Joó 1988: 41).[445] Weinhold stellte fest, dass „das Identitätsbewusstsein der deutschen bäuerlichen Untertanen verknüpfte sich mit ihrem Herrn und Gebiet. So waren sie Franken, Schwaben, Bayern, und als solche machten sie sich auf den Weg nach fremden Ländern" (1981: 726). Was ihre ethnische Identität anbelangt, blieben die Kolonisten bei den Bewusstseinsformen, die „ihr Denken zur Zeit der Auswanderung bestimmte" (Weinhold 1981: 727).

Das Ungarndeutschtum konnte die Nationalisation der Kultur (Löfgren 1989a), das Zustandebringen der deutschen literarischen Sprache, die Geburt der deutschen Nation im Rahmen eines einheitlichen Staates nicht miterleben.[446] Dementsprechend verfügten die Schwaben über keine einheitliche deutsche Umgangs- und Hochsprache und Nationalkultur oder über deutsches Nationalbewusstsein. Ihre Lage war umso schlimmer, da die Beziehungen zu dem Vaterland nach der Kolonisation abgebrochen wurden. So war die sprachliche Entwicklung und die Zusicherung der Kontinuität eines deutschen kulturellen Hinterlandes unmöglich (Hutterer 1961). Ihr historisches Bewusstsein wurde weiterhin auch dadurch beeinflusst, dass die Kolonisten in verschiedener Zeit, von verschiedenen Gebieten Deutschlands und eventuell Österreichs mit verschiedener Kultur, Religion, verschiedenem

---

[443] Die zweite Welle der Kolonisation erfolgte aufgrund der kaiserlichen Patents von Maria Theresia im Jahre 1763.

[444] Über die Kolonisation und weitere Geschichte der Ungarndeutschen siehe Hutterer 1961 und 1973, Bellér 1981, Tilkovszky 1989, 1997, Seewann 1991, Manherz 1998.

[445] Die Standardisierung der deutschen Nationalkultur nahm ihren Anfang bereits in dem 16. Jahrundert, hörte aber wegen der Kirchenspaltung bis etwa 1806 auf. Die Schwaben lebten schon zu dieser Zeit seit ungefähr 80-90 Jahren in Ungarn (Siehe Dann 1991).

[446] Über den Volksbund siehe Tilkovszky 1978. Über die deutsche Nationalbewegung, über die völkische Ideologie siehe Bellér 1981, Tilkovszky 1989

Dialekt und verschiedenen Sitten und Bräuche kamen. Seewann (1992) stellt fest, dass infolge dessen die Schwaben keine homogene Einheit bilden und kein kollektives ethnisches Bewusstsein haben. Die vielfältige Heterogenität behinderte weiterhin auch ihre politische, kulturelle und sprachliche Vereinigung. Unter den verschiedene Dialekte sprechenden Schwaben wurde die ungarische die Vermittlungssprache. Dementsprechend konnte sich das Bewustsein einer gemeinsamen historischen Schicksalsgemeinschaft bis nach dem zweiten Weltkrieg nicht herausbilden. Wie ich in Dunabogdány gehört habe, standen die Magyaren ihnen immer näher, als andere Schwabengruppen in Ungarn.

Zu einem gemeinsamen historischen Bewusstsein, zur Herausbildung der Gruppenidentität und zum Kontinuitätserlebnis ist es nötig, gemeinsame Mythen, Legenden, Erinnerungen über die Migration, Abstammungsort und Vaterland zu haben. Das gemeinsame Bedeutungsuniversum und die Narrativen über die Helden und lobenswerten historischen Ereignisse sind in der Konstruktion der Geschichte einer Gruppe unentbehrlich. Ohne Vergangenheit ist es nicht möglich die Nation oder die Nationalidentität zu schaffen. Die Schwaben verfügten über keine gemeinsame Vergangenheit aus dem alten Vaterland, hatten keine historischen Mythen, die im Interesse der Zusicherung der Kontinuität hätten wieder erlebt werden können, um sich damit zu identifizieren. Der Rückblick auf die Vergangenheit bietet einen sicheren Ausgangspunkt in der Ausbildung sowohl der persönlichen, als auch der Gruppenidentität. Die Leute und Gruppen, die keine gemeinsame Geschichte haben, können sich in der Zeit nicht einordnen und sich für andere Leute und Gruppen zu bestimmen.

Die Schwaben erlebten die Gestaltung der Nation in Ungarn mit, in dem Lande, das sie als Vaterland wählten. Dieser Prozess bot für die Schwaben andere Selbstbestim-mungsrahmen, andere Näherungs- und Anschauungsmethoden an. Sie meinen in Dunabogdány, dass sie (mit Ausnahme der Aussiedlung) keine, von den Magyaren abweichende Geschichte haben. Alles, was mit ihrer Geschichte verbunden ist, alles, woran sie zurückdenken können, verbindet diese Minderheit mit Ungarn. Da sie aus der Urheimat keine eigene Geschichte mitbrachten, entstand eine Lücke im Kontinuitäts- und Identitätsbewusstsein dieser Gruppe. Um dies zu überbrücken, eigneten sie sich die ungarische Geschichte, die geschichtlichen Narrativen an. Der Mangel an der geschichtlichen Vergangenheit wurde mit der symbolischen Ausdehnung der ungarischen Geschichte ganz bis zum ersten ungarischen König, Sankt Stephan I. ersetzt. In dieser Konstruktion der mit den Magyaren gemeinsamen Geschichte hatte Gisella, die Frau von Sankt Stephan I. und die katholische Religion eine wichtige Rolle. Mit der Ehre des ersten Königs von Ungarn und der den ungarischen Staat symbolisierenden Krone, wurden sie Mitbeteiligte der ungarischen Staatlichkeit. Diese Ehre und die Beteiligungsabsicht am Leben der ungarischen Nation und Geschichte beweist das Heldendenkmal neben der katholischen Kirche. Am Postament und an den Seiten des Denkmals sind die Namen der Opfer sowohl der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848/49 bzw. von 1956, als auch der zwei Weltkriege zu lesen. Oben auf dem Denkmal sitzt seit den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts eine Steinkopie der heiligen ungarischen Königskrone. 1944, als sich die russischen Truppen Dunabogdány näherten, versteckten die Schwaben die Krone, die in diesen dunklen Zeiten verlorengegangen ist. Sie wurde erst in den fünfziger Jahren beim Abriss eines alten Hauses wieder gefunden und wieder an ihre originelle Stelle gesetzt.

Was die Schwaben über ihre Geschichte in Ungarn Denken

Im Rahmen einer speziellen Befragung habe ich die Dorfbewohner gebeten, verschiedene, mit der Geschichte zusammenhängende Wörter wie Sieg, Held, König, Krone, Niederlage mit dem Attribut: schwäbisch, oder ungarisch, oder deutsch zu versehen. Aus den Antworten und den beigefügten Erklärungen geht hervor, wie sehr sich die Schwaben in Dunabogdány mit

der ungarischen Geschichte identifizieren. 65 Prozent aller Attribute waren ungarisch, 12 Prozent deutsch und 23 Prozent schwäbisch-ungarisch. Die hohe Prozentzahl der ungarischen Erwähnungen und der Gebrauch dieses doppelten Attributes, das von den Gefragten selbst gebildet wurde, sind Beweise dafür, dass die Schwaben in Ungarn wirklich keine abgesonderte eigene Geschichte hatten. Sie meinen, mit Ausnahme der Aussiedlung ist ihr Schicksal mit dem der Magyaren identisch.

Es gibt aber interessante Unterschiede unter den drei Generationen. Das Attribut „schwäbisch-ungarisch" wurde am meisten von der der ältesten Generation gebraucht (29%). Das Attribut „deutsch" wurde am meisten von der mittleren Generation (14%), und das Atttribut „ungarisch" von der jüngeren Generation (79%) gebraucht. Diese dritte Generation erwähnte das Attribut „schwäbisch-ungarisch" am wenigsten (11%). Die Krone und der König wurden am meisten als „ungarisch" erwähnt; die Befragten der dritten Generation gebrauchten bei diesen zwei Wörtern ausschließlich das Attribut „ungarisch". Da das kollektive historische Gedächtnis den Namen der deutschen Könige und Herzöge vor der Kolonisation nicht bewahrte, konnten die Schwaben ein Königs- und Kronenerlebnis nur in Ungarn haben.

Es ist wahr: die Schwaben „nahmen an den Wanderungen und an der Suche der Magyaren nach einer Heimat nicht teil" (Csepeli 1992: 62). So ist es nicht erstaunlich, dass die Frage der historischen Abstammung der Magyaren in ihrer Identitätskonstruktion keine Rolle spielt. Sie waren gemeinsam mit den Magyaren unterdrückt, nahmen am Freiheitskampf von 1848/49 teil, arbeiteten fleißig, um „das Goldene Zeitalter" (ebd.) am Ende des 19. Jahrhundert zu erreichen, litten wegen des Verfalls der Monarchie (Trianon) und der Niederlage im ersten und zweiten Weltkrieg. Diese Tatsachen trugen zu einem gemeinsamen Gedankengut mit den Magyaren und zur Herausbildung einer ungarischen Nationalidentität bei.

Alle drei Generationen lernten über die deutsche Geschichte vor und nach der Kolonisation und über die Geschichte der Magyaren in der ungarischen Schule. Und sie lernten mehr über Ungarn als über Deutschland. Dementsprechend wissen die Schwaben bereits in der ersten, ältesten Generation viel mehr über die Ereignisse, Persönlichkeiten der ungarischen Geschichte, als über die der deutschen Geschichte. Die Kenntnisse über Deutschland stammen aus der Schule und überschreiten die dort Gelernten nicht. Diejenigen, die mehrmals das Attribut „deutsch" erwähnten, sind bestrebt sich als Deutsche und nicht als Schwaben oder Magyaren zu determinieren. Diese Selbstbestimmung beruht aber auf einer affektiven Basis und hat keinen kognitiven Hintergrund.

Es ist erwähnenswert, dass die Helden sowohl ungarisch als auch schwäbisch sind. Das bedeutet, dass die Schwaben ebenso wie die Magyaren, ihr Leben für das ungarische Vaterland opferten. Den Sieg teilen sich auch die Schwaben (56%), die Niederlage ist aber in erster Linie deutsch (43%) und ungarisch (41%). Aus den hinzugefügten mündlichen Bemerkungen stellte es sich heraus, dass der Meinung der Dunabogdányer Schwaben nach sowohl Deutschland als auch sein Verbündeter, Ungarn, im Zweiten Weltkrieg die selbe negative Rolle spielten. „Wir haben nichts gemacht, was die Magyaren nicht auch getan haben" – sagte ein alter Mann aus der ersten Generation. „Die Magyaren sind auch verantwortlich dafür, was dann geschehen ist. Die Magyaren hätten auch ausgesiedelt werden sollen!" Aufgrund der eigenen Erfahrungen stellte diese Generation die ungarische Verantwortlichkeit an die erste Stelle (45%). Ganz unerwartet gaben aber die mittelere Generation und die Jüngsten die Verantwortung in erster Linie den Deutschen (52%). Die Prozentzahlen des Sieges bzw. der Niederlage und die Erklärungen beweisen im Großen und Ganzen, dass die Niederlage die Schwaben ebenso tief berührte, wie die Magyaren. Ihr Verhältnis zu den großen Tragödien der ungarischen Nation (Niederlage des Freiheitskampfes

1849, Trianon, usw.) differenziert sich von dem der Magyaren nicht; die nationale geschichtliche Typisierung ist ihnen nicht unbekannt.

„Die Akzeptierung der Traditionen erfolgt in einem kritisch-rationalen- Prozeß" – sagt Csepeli (1987: 250). Die Schwaben kritisierten die Magyaren wegen ihrer ständigen Auseinandersetzung, übernahmen und akzeptierten aber aufgrund einer rationalen Argumentation die ungarischen historischen Traditionen, die durch die Bekräftigung des historischen Bewusstseins die wichtigste Basis für die Herausbildung der ungarischen Nationalidentität bildeten. Neben dem gemeinsam erlebten Schicksal spielten aber in diesem Prozess auch die sprachliche und nationale Sozialisation in der Schule, und auch das Lernmaterial eine wichtige Rolle. Dementsprechend kennen die Befragten sehr viele deutsche Persönlichkeiten aus der Geschichte. Manchmal erwähnten sie sowohl Österreicher als auch Schweizer. Am meisten wurde die Frau unseres ersten Königs erwähnt. Franz Joseph, Maria Theresia, Hitler, Haynau, Friedrich, der preußische, Ludwig, der bayerische König, Karl der Große, Bismarck und Wilhelm Tell folgten ihr. Leider wussten wenige Befragte etwas über die germanische Abstammung der Deutschen, kannten ihr Herkunftsland oder konnten germanische Sagas und Heldenlieder erwähnen. Diejenigen, die für die deutsche Geschichte kein besondere Interesse hegten oder nicht in einer deutschsprachige Mittelschule lernten, wussten nicht mehr, manchmal sogar weniger als der Durchschnitt.

Demgegenüber kannte jeder Befragte ungarische Herkunftsmythen, wußte woher die Magyaren stammen. Als in der Schule gelernt, hatten sie ausführliche geschichtliche Kenntnisse über die Landnahme, die sieben Stämme oder die Staatsgründung. Die Ungarndeutschen kennen also besser und ausführlicher die ungarische Urgeschichte als die germanische Mythologie. Sogar die Mitglieder der ersten Generation wissen mehr über Sankt Stephan als über Kaiser Wilhelm, mehr über Kossuth als über Bismarck oder die Revolution von 1848 als das Zustandebringen des einheitlichen deutschen Staates.

Das eingene historische Schicksal

In der kontinuierlichen gemeinsamen Geschichte von Schwaben und Magyaren bedeutete 1945 einen traurigen Wendepunkt, als die Ungarndeutschen aus dem Lande vertrieben, aus der Nation ausgeschlossen wurden. Im Sinne der im Februar 1945 erschienenen Regierungsverordnung sollten sämtliche, sich in Ungarn aufhaltende Deutsche interniert werden. Die provisorische Regierung erließ bereits 1945 eine Verordnung, die die Enteignung des Gutes der Ungarndeutschen ermöglichte. Die ungarische Staatsbürgerschaft wurde ihnen bis 1950 aberkannt. Alle in die SS eingetretenen „Freiwilligen" verloren automatisch ihre ungarische Staatsangehörigkeit. Diese Repressionen, Internierung, Vertreibung veränderten die bisherigen positiven nationalen Bewertungen der Schwaben. Sie konnten und können auch heuten noch nicht verstehen, warum sie ihre Heimat verlassen mussten. Das negative Gefühl der Verstoßung veränderte die nationale Stabilität der Schwaben. Sie fühlten sich in ihrer Identität höchst instabil und die Frage, „wer bin ich", wurde schwer zu beantworten. Damals schien es so, dass es für sie keinen Rückweg nach Ungarn mehr gab. Die ethnische Dimension der Geschichte bekam erst in dieser nachteiligen Situation Relevanz. Die volksdeutsche Ideologie, die Volksgruppentheorie, der Pangermanismus, die Volksbundbewegung und deren Konsequenzen nach dem Zweiten Weltkrieg verdarben die interethnischen Beziehungen zwischen Magyaren und Deutschen für eine lange Zeit.

Die Organisierung des Volksbundes begann im Sinne der in Wien im Jahre 1940 abgeschlossenen Volksgruppen-Vereinigung über den Schutz der deutschen Minderheit. Diese Vereinigung wollte eindeutig „den Ausgangspunkt für eine Dissimilationsbewegung

schaffen" (Tilkovszky 1989: 110). Ihre Wirkung dehnte sich aber nicht auf das ganze Ungarndeutschtum aus. Diejenigen aber, die von der Ideologie des Volksbundes angesteckt wurden, zählten sich nicht mehr zu den Magyaren. Diese Schwaben stellten ihren Patriotismus in den Dienst der deutschen nationalistischen Ideologie; im Zentrum ihrer Interessen stand nicht mehr die Wiederherstellung der Integrität Großungarns, sondern Deutschlands Erfolg bei der Eroberung immer mehr Gebiete. Hitler versprach nämlich den Ungarndeutschen, dass sie nach der Eroberung der Ukraine dort ausgedehnte Böden bekommen.

Die älteste Generation war bei dieser Frage tief betroffen und wollte darüber entweder nicht sprechen oder hob die Vorteile des Volksbundes hervor. Die Aussiedlung wurde fast tagtäglich erwähnt, an den Volksbund aber wollte man sich nicht gern erinnern. Mit der Absicht einer Kompensation sagten sie mir, dass die Deutschen von Anfang an an der Seite der Magyaren standen, und immer treue Bürger des ungarischen Staates waren. Mehrere Dorfbewohner opferten ihr Leben für die Heimat. Sie sind sehr stolz darauf, dass sie als Soldaten der ungarischen Armee in den zwei Weltkriegen ihr Land verteidigten. Sie waren aber nicht geneigt „die drückende Last der Verantwortung für den Krieg" (Tilkovszky 1989: 165) allein zu übernehmen. „Wir wollten nicht in die SS. Wer konnte, desertierte. Die Jungen wussten nicht, was sie unterschreiben" – erzählte ein alter Mann. Eine Frau aus der ersten Generation sagte: „Miklós Horthy einigte sich mit den Deutschen in der Frage der Musterung der Schwaben in die SS." Weiteren Meinungen nach hielt man es für eine Schande, dass die Magyaren die Deutschen vertrieben, da: „die Magyaren neben zu Hitler standen. Sie waren Verbündete. Waren es nicht die Magyaren, die am Don kämpften? Waren es nicht die Magyaren, die die Juden abtransportierten? Wegen dieser Sünden hätte das ganze Ungarn nach Asien übersiedelt werden müssen. Mit einem Paket von 50 kg. Was hätten sie dazu gesagt?"

Es waren mehrere, die die Frage der Zusammenarbeit Ungarns und Deutschlands im Zweiten Weltkrief aufwarfen. „Horthy verkaufte die Schwaben an die Deutschen, obwohl wir immer treue Mitbürger in diesem Staat waren. Aus unserer Familie war niemand im Bund, doch wurden meine Eltern und meine Schwester vertrieben. Die Magyaren waren mit den Deutschen verbündet, so warum müssen wir für alles die Verantwortung übernehmen?" Eine andere Meinung: „Die Wahrheit ist, dass es viele in unserem Dorf waren, so ungefähr hundert Jungen, die sich freiwillig in die deutsche Armee einmustern ließen. Gutes Geld wurde ihnen versprochen. Glauben Sie mir, das war nur ums Geld. Es war egal in welcher Armee sie kämpften. In diese oder jene Armee musste man sowieso gehen. Es war Dienstpflicht. Aber die Deutschen zahlten. Warum wären sie dann nicht gegangen?"

Obwohl die Nazipropaganda viele von den schwäbischen Dorfbewohnern anzog, und viele aus dem Dorf Volksbundsmitglieder waren, wollte es außer einem Ehepaar niemand offen bekennen. Die Befragten sagten immer den Namen eines anderen. Die Ehefrau erzählte: „Zweidrittel der Schwaben waren drin. Jetzt will es aber ein jeder vergessen. Warum? Wir Frauen sangen deutsche und schwäbische Lieder, tratschten ein wenig. Es war gut, wir fühlten uns dort wohl. Und der Bund hatte Vorteile. Man organisierte einen kulturellen Verein und gemeinsame Sommerferien für die Kinder. Deswegen hätten die Schwaben nicht bestraft werden dürfen." Der Mann fügte hinzu: „Wir Leute gingen deshalbin den Bund, da es uns versprochen wurde, dass wir nach dem Krieg in der Ukraine soviel Boden bekämen, als wir nur wollten. Wir Schwaben leben nur für den Boden, für die Arbeit. Natürlich meldeten wir uns."

Was war ihre Schuld? Bis heute können sie die Vertreibung und die langjährige Zwangsarbeit in der damaligen Sowjetunion nicht aufarbeiten. Der Meinung aller Befragten nach taten die

Volksbundmitglieder niemandem etwas zuleide. Sie waren Sündenböcke, die statt der wahre Kriegsverbrecher leiden mussten. Sie sagen, wenn sie Verbrecher sind, dann sind auch die Magyaren schuldig. Aber büßen mussten nur die Schwaben, mit Internierung, mit „malenkij robot", mit Beschlagnahme, mit Vertreibung, und mit Verlust der ungarischen Staatsbürgerschaft. Ein Mann erinnert: „Zuerst schrieb man die Schwaben zusammen. Wir mussten sagen, ob wir uns für Schwaben hielten oder nicht. Ich verstehe nicht, warum hätte ich nicht sagen dürfen, dass ich Schwabe bin? Die Magyaren hielten uns auch für Schwaben. Wir hielten uns für Schwaben. Warum dann? Und deswegen wurde meine ganze Familie vertrieben."[447]

In Dunabogdány gibt es keine Familie, von der nicht jemand interniert oder ausgesiedelt worden wäre. Die Vergeltung begann bereits im Frühling 1945. Eine alte Frau erinnert sich so: „Kaum waren die Russen da, als eines Tages, wenn ich mich richtig erinnere, nach der Hochmesse am Sonntag, die ungarische Polizei das Dorf umringte. Die Leute strömten aus der Kirche und wollten nach Hause gehen. Die Polizisten erlaubten es aber niemandem. Aber sie konnten nicht meh. Die ganze Gruppe, Mütter, Väter, Alte oder Junge, egal, die eben an diesem Tag an der katholischen Messe teilnahmen, wurden zu Fuß in dem einzigen Kleid, das sie eben an hatten, nach Szentendre, wie Vieh weggetrieben. Es war eine Schande!" In Szentendre teilte man die Frauen und Männer in kleinere Gruppen und sie wurden dan nach Nagykáta, Albertfalva, Gödöllő, weitertransportiert. Die Internierten konnten ihre Familien nicht benachrichtigen. Lange Zeit wusste niemand im Dorf, wo ihre Verwandten sind, leben noch, oder sind sie schon gestorben. Eine andere Frau aus der ersten Generation, die ebenfalls in dieser Gruppe war, erinnert sich an diese Ereignisse so: „Am Morgen nach der Messe konnten wir mit meinem Mann nicht mehr nach Hause gehen. Ich hatte einen 10 jährigen Sohn und eine 7 jährige Tochter zu Hause. Aber das interessierte niemanden. Stell dir vor, ich habe sie anderthalb Jahre lang, meinen Mann 3 Jahre lang nicht gesehn. Gott sei Dank, war meine Mutter noch da und konnte sich mit den Kindern vor der Aussiedlung verstecken. Es war eine Frau im Dorf, die als von der Zwangsarbeit nach Hause kam, niemanden mehr aus der Famile fand. Ja. Und an der Spitze der Gruppe mussten wir eine Tafel tragen. Wir sind die Zerstörer des Landes, wir werden es neu bauen, stand an der Tafel. Wir waren Kriegsverbrecher nur deshalb, weil wir Schwaben waren. Wir waren nicht im Bund, aber niemand fragte danach. Sie brauchten unsere Arbeit ohne Entgeld. Wir arbeiteten und arbeiteten, dieses Volk klagte nie, wollte nichts, bat um nichts, es arbeitete nur für dieses Land."

Diejenigen, die Glück hatten, und zu Hause bleiben durften, wurden aus ihren Häusern vertrieben. Sie durften aber nichts mit sich nehmen. Mehrere Familien wurden in einem Haus untergebracht. Die Dokumente beweisen, dass der damalige Direktor der Schule im Juni 1945 an das Schulinspektoramt vom Komitat Pest den folgenden Brief schrieb: „Im Zusammenhang mit der Lehrer- und Schülerzahl halte ich es für nötig zu melden, dass meines Wissens die Vorarbeiten des Zusammenzuges der deutschsprachigen Familien, die im Volksbund tätig waren, hier im Dorf im Gange sind, um den hierher umsiedelnden ungarischen Familien Wohnungmöglichkeiten zu sichern. Am Anfang des neuen Schuljahres müssen wir meiner Kalkulation nach mit 120-140 Kindern mehr rechnen. Die Schülerzahl wird erst wieder nach dem Beginn der Aussiedlung abnehmen" (Quelle: Knáb 1996).

„Nach dem Krieg hängte man sehr schnell eine Liste mit den Namen der auszusiedelnden Dorfbewohner an die Pforte des Gemeindehauses aus. Auf dieser Liste standen nicht nur die Namen der Volksbundmitglieder, sondern auch wahllos jeder, der etwas Vermögen hatte. Man

[447] Über diese Frage siehe Tilkovszky 1997.

benötigte ihre Häuser und Felder" – sagt ein alter Mann. Aufgrund der Sprachbekenntnis im Jahre 1938 modifizierte man 1945 das Schulregister, aber auf die Liste „der Feinde" nahmen die Behörden auch die Kinder der ungarnsprachigen Schwaben auf. „Wir wurden gebrandmarkt, und Vaterlandsverräter, Faschisten, verrottete Volksbundisten genannt. Wir mussten unsere Häuser verlassen, alles wurde uns weggenommen. Wir hatten nicht einmal was zum Essen. Eine Weile konnten wir im Stall übernachten, dann mussten wir auch von dort weg" – erzählte mir ein altes Ehepaar. Während die schwäbischen Familien zusammenziehen mussten, kamen im Rahmen des Umsiedlungsabkommens die Magyaren, „die Siedler" aus der Slowakei an.

„Nach dem Krieg herrschte ein großes Durcheinander im Dorf. Alles was wir hatten, ging verloren. Unser Haus, Vermögen, Boden wurden uns weggenommen. Wir standen dort ohne etwas zu haben. Und „die Siedler" nahmen alles in Besitz. Wenn ein jeglicher aus der Slowakei sagte: ich will dieses Haus, musste der Schwabe heraus" – weint eine alte Dame und setzt fort: „Wir mussten sehen, wie diese fremden Leute in unsere Häuser einziehen, wir mussten druchleben, dass das Tor unseres eigenen Hauses vor uns zugeschlossen wird. Wir waren Tagelöhner auf unserem eigenen Boden. Die Kartoffeln, die wir im Frühling anbauten, mussten wir im Herbst für die slowakischen Magyaren einsammeln. Und wir durften nicht einmal ein Stück wegnehmen. Wer doch ein Paar für die Kinder von seinem Eigenen wegnahm, wurde bestraft. Es wäre besser gewesen zu sterben."

Das war aber nicht genug. Im April 1947 forderte der Gemeindevorstand von Dunabogdány die Direktion der Staatlichen Schule auf, für die Verfolgten aus der Slowakei eine Sammlung zu organisieren und abzuwickeln. „Sosehr es auch schwer ist, die Sammlung heute abzuwickeln, müssen wir doch die Wichtigkeit dieser sehr notwendigen Sammlung ausdrücklich betonen" – steht im Aufforderungsbrief. Unbedingt muss hier erwähnt werden, dass die Magyaren aus der Slowakei alles mitbringen durften, und mit gut gepackten Wagen ankamen.

Die Vertreibung begann in Dunabogdány erst am 23. August 1947. Die Schwaben aus Dunabogdány wurden nach Hoyerswerda, Großenhain, Walda, Treuen, Großenschütz und Auerbach abtransportiert.[448] Genaue Zahlen stehen bis heute nicht zur Verfügung, aber die Dorfbewohner schätzen sie auf 800-900. „Ich war damals 16 Jahre alt. Ich sah, wie unmenschlich meine Familie behandelt wurde. Die Familien wurden zerrissen. Es interessierte niemanden, wie alt diese oder jene Frau war, wielviel Kinder sie hatte, und ob alle da waren. Und draußen, in Deutschland waren sie die ungarischen Zigeuner. Dieses Volk wurde total gedemütigt" – erinnert eine Frau aus der mittleren Generation. –"Natürlich wollten wir dableiben. Ein jeder versuchte sich einen Befreiungsschein zu beschaffen: holte Bestätigungen ein, dass er nicht SS-Soldat war, dass er kein Volksbundmitglied war, dass er immer ungarisch fühlte, und auch in der Zukunft Ungar bleiben wolle. Es waren manche, die versucht haben, die ungarische Staatsbürgerschaft einzulösen. Ohne Erfolg."

Die Heimatvertriebenen kamen in Deutschland arm, hungrig, schmutzig und hoffnungslos an. Die Deutschen empfingen ihre Geschwister aus Ungarn eigentlich nicht gern. „Sie wollten ihre Küche mit den barbaren Ungarndeutschen nicht teilen. Wir konnten einander nicht verstehen, da wir so komisch sprachen. Wir waren nicht anders, als die ungarischen Zigeuner genannt" – erzählt ein Heimatvertriebener. „Andere Mundart, andere Herkunft, andere Sitten und Gewohnheiten, andere Konfessionen. andere Kleidung, machte für die Heimatvertriebenen manches zusätzlich schwierig. Zwangslaufig gab es Härten, es gab aber

[448] Über die Aussiedlung siehe Fehér 1988, Tilkovszky 1989, Zielbauer 1990a, 1990b Bonifert 1997.

auch großartige Zeichen der Hilfsbereitschaft und des Verständnisses" – erinnert der Bürgermeister der Geschwisterstadt Leutenbach (Bonifert 1979: 81).

In diesen Zeiten, „als die Schwaben nicht einmal schwäbisch atmen durften", machten die ethnischen Vorurteile normale interethnische Beziehungen für lange Jahre unmöglich und diese Situation hatte ernsthafte gesellschaftliche Konsequenzen. Die Schwaben haßten die magyarischen „Siedler", die in ihre Häuser einzogen. Es war verboten, mit den Siedlern irgendeinen Kontakt zu halten. Die Kinder durften mit den „Siedlerkindern" kein einziges Wort sprechen.

Bei den Schwaben riefen diese Maßnahmen eine ausdrückliche Identitätskrise hervor. Sie konnten in diesen Jahren die Frage „wer bin ich", oder „was bin ich", nicht beantworten. In Ungarn durften sie weder Schwabenm sein, noch Magyaren werden. Sie wurden als Vaterlandsverräter, Faschisten, Söldner von Hitler, Fremde kategorisiert. Die Heimatvertriebenen durften weder Schwaben noch Deutsche sein, sie wurden als Zigeuner brandgemarkt. Für die in Ungarn gebliebenen gab es keinen Platz mehr, wo sie ihre ethnische Identität repräsentieren durften, und sie konnten auch ihre Staatsbürgerrechte nicht wahrnehm. Die Doppelkonstruktion ihrer Identität, in der sowohl die schwäbische, als auch die ungarische Identität Platz hatte, begann auseinander zu fallen. Die deutsche Nationalidentität konnte, trotz Volksbund, Eindeutschung, Volksgruppentheorie, bei keiner Gruppe diesen Identitätsverlust überwinden. Dieses schreckliche gemeinsame Schicksal, der unversöhnlicher Hass gegen den gemeinsamen Feind schmiedete die Schwaben noch besser zusammen und verstärkte ihre ethnische Identität. Neben dem Hass diente der Glaube als Überlebensstrategie im Interesse der Selbsterhaltung, Solidarität und Kohäsion der Gruppe. Bis Mitte der fünfziger Jahren fielen die affektiven Elementen der ungarischen Nationalidentität aus ihrer Identitätskonstruktion völlig aus. Obwohl dieser Hass gegen die Mehrheit der Magyaren konsolidierte sich später, konnten die Mitglieder der ersten und die älteren Frauen und Männer der zweiten Generation den „Siedlern" nicht verzeihen. Dieses Gefühl wurde ein entscheidender Faktor ihrer ethnischen Identität. Sie haben die durchlebten Demütigungen, ihr Leiden nicht unterdrückt. Im Gegenteil, statt der Strategie des Schweigens sprachen und sprechen sie darüber ganz offen zu ihren Kindern oder Enkelkindern. Ein jeder muss wissen, was geschehen ist. Der Hass muss am Leben gehalten, und als ein Teil des ethnischen Wissens an die jungen Generationen weitergegeben werden. Diese Ungerechtigkeiten kann man nicht vergessen. Ihr Leben, hauptsächlich in der ältesten Generation, ist noch heute von diesem Gefühl stark durchdrungen. „Meine Sachen standen im Hof, und ich durfte sie nicht wegnehmen. Der Siedler sagte, dass wir nicht einmal auf unseren Acker gehen dürfen, er werde die Kartoffeln einsammeln. Ich stand mit zwei Kindern da und konnte ihnen nichts zu essen geben. Ich bat ihn, auf meinem eigenen Acker bei ihm zu arbeiten. Als Bezahlung bat ich ihn um Kartoffeln für den Winter. Er ließ mich arbeiten, und als ich fertig war, gab er mir nicht einmal eine Kartoffel. Ich flehte um etwas Essen, aber er sagte, wenn ich nicht sofort weggehe, oder noch einmal seinen Hof betrete, wird er mich mit einer Stange verjagen. Er hat nie um Verzeihung gebeten. Wie könnte ich mit diesem Mann sprechen?" – fragt eine alte Frau.

Die Weitergabe dieser und ähnlich schmerzlicher Einnerungen wurde zur Norm in jeder schwäbischen Familie. Wo auch die Kinder Teilnehmer der Geschehnisse waren, wo sie dasselbe sahen und durchlebten, dort blieb die Weitergabe ungebrochen. „Für diese Demütigungen müsste uns die Regierung einen Schadenersatz zahlen. Uns wurde nie rückerstattet was von uns weggenommen wurde. Mein Vater bekam keinen Schadenersatz für die Internierung. Die Schwaben bekamen nichts. Wir mussten für alles zweimal arbeiten, zweimal zahlen. Unsere Häuser wollte uns niemand zurückgeben, wir kauften sie zu hohem Preis zurück! Ist das Recht? Und als ich Kind war, konnte der Polizist uns auf der Straße

jederzeit schlagen, bloß weil wir Schwaben waren!" – erinnert sich ein Mann aus der zweiten Generation. Neben den Erwachsenen wurden auch die Kinder diskriminiert. Am 20. März 1948 lenkte der Nationale Ausschuß des Dorfes die Aufmerksamkeit der Direktion der Volksschule darauf, dass die Kinder auf der Straße deutsch sprechen. Mit Bezug auf die Regierungsverordnung Nr. 14/1945 verbot der Ausschuß den Gebrauch der deutschen Sprache auf der Straße (Knáb 1996).

Nach dem Krieg war es verboten, eine Siedlerstochter oder einen Siedlerssohn zu heiraten. „Unsere Hochzeit hielten wir nicht im Dorf. Meine Frau stammt aus der Slowakei. Meine Mutter jammerte, wehe dir, wenn du dieses Mädchen heiratest. Was wir das Dorf sagen? Eine Siedlerstochter! Aber es interessierte mich nicht. Alle beide arbeiteten außerhalb des Dorfes, waren tagsüber nicht zu Hause. Trotzdem leidete die Arme sehr viel. Sie hatte keine Freundin im Dorf. Nur solche schwäbischen Frauen machten mit ihrer Freundschaft, die einen ungarischen Mann hatten. Aber das waren nicht viele" – erinnert sich ein Mann aus der mittleren Generation.

Für die Enkelkinder sind die Legenden der Familie nicht sehr wichtig. Persönlich sind sie nicht berührt, die Geschehnisse sind für diese Generation nur eine historische Lehre, die sie in der Schule lernten. Wegen der Differenz zwischen erlebter und gelernter Geschichte werten sie die Aussiedlung anders. „Die Ausgesiedelten lebten bald viel viel besser als wir. Sie konnten alles haben, Auto, Geld, Freiheit. Alles was wir nie oder sehr spät haben konnten" – sagte eine junge Frau aus der dritten Generation. Die Jungen können diese Probleme ihrer Eltern und Großeltern in ihr eigenes Leben nicht einbauen. Die in Deutschland lebenden Verwandten bedeuten für sie eine Basis für die eventuelle Aussiedlung. Natürlich weiß ein jeder, da die Gemainschaft fordert es in Evidenz zu halten, „wer sich in wessen Haus hineingesetzt hat", aber die dritte Generation ist nicht mehr bereit, den Hass der Großeltern zu übernehmen und weist eindeutig zurück, ihn an ihre Kinder weiterzugeben. Im Gegensatz zu ihren Großeltern gehört der Hass nicht zur ihrer Identitätskonstuktion. „Immer nur der Konflikt zwischen Siedlern und Schwaben! Ich streite sehr viel mit meiner Mutter darüber. Sie versteht nicht, wie ich mit dem Enkelkind des Mannes sprechen kann, der in das Haus meines Großvaters einzog! Wir wohnen in benachbarten Häusern, unsere Kinder gehen in die Schule und spielen gemeinsam. Wie soll ich meinem Sohn sagen, dass er mit dem Peter nicht spielen darf? Und warum? Was kann er mit dem Schicksal seines Urgroßvaters anfangen? Und die Aussiedlung. Sie können über etwas anderes nicht reden!" – sagt eine junge Frau.

Ein Schwabe sagte: „Ich hoffe, dass es einmal ein Ende hat. Diese Aussiedlung und Einsiedlung, Einwohnertausch... die Politik ist daran schuld. Die Deutschen leben in Ungarn seit mehr als 300 Jahren, und Ungarn ist ihre Heimat. Sie hätten nicht vertrieben werden dürfen! Der Volksbund war nur ein Vorwand. Die Magyaren wollten unser Vermögen haben, da sie nichts hatten. Da bereits ein jeder vergaß, dass wir nie und um nichts baten, nur diesem Land gaben."

Im Interesse der gegenseitigen geschichtlichen Versöhnung und der gegenseitigen Annahme sagte Joseph Schuszter, der Bürgermeister des Dorfes anläßlich des 50. Jahrestages der Aussiedlung: „Wenn wir die Aussiedlung der Deutschen verurteilen, protestieren wir natürlich auch gegen die Gewalteinsiedlung. Die Ein- und Ausgesiedelten haben die Ereignisse wahrscheinlich unterschiedlich erlebt, aber in einer Frage waren sie auf jeden Fall von derselben Einwirkung betroffen: sie mussten gegen ihren Willen ihr Zuhause und ihre Nächsten verlassen."

Die Deutschen bekamen ihre Staatsbürgerrechte im Sinne der Verordnung des Ministerrates Nr. 4.364/1949 M.T. zurück, und ein Jahr später bekam die verbliebene deutsche Bevölkerung die volle Staatsbürgerschaft zurück. So wurden sie wieder zu gleichberechtigten ungarischen

Staatsbürgern. Als leidende Objekte der Organisierung der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften wurden sie mit ihren ungarischen Mitbürgern wieder Beteiligte an dem gemeinsamen Schicksals. Die Kontinuität stellte sich wieder her. Die Wunden mussten noch heilen, aber die Mobilitätsmöglichkeiten, die Aussichten des Vorwärtskommens, wenn sie auch die Geschehnisse nicht vergessen ließen, drängten sie sie doch in den Hintgergund. Diese Epoche ist duch die Assimilation, durch die den Sprach- und Kulturwechsel unterstützenden Mischehen gekennzeichnet. Infolge des ausschließlichen ungarischen Schulunterrichts wurde auch die strukturelle Anpassung erreichbar.

1954 erschien wieder eine deutschsprachige Zeitung das Presseorgan „Freies Leben". Der Unterricht der deutschen Sprache nahm 1951 seinen Anfang, verbreitete sich aber erst nach 1955. In Dunabogdány wurden die Schwaben gefragt, ob ihre Kinder in der Schule deutsch als Fremdsprache lernen sollten. Wegen ihrer dauernden Angst wagten nur wenige Familien das zu befürworten. Aber die Auswirkungen der Aussiedlung konnte man auch noch 1959 bemerken. Viele wollten die Neue Zeitung nicht bestellen, um nicht deutschen Nationalismus wegen angeklagt zu werden.

Literaturverzeichnis

BELLÉR Béla 1981: A magyarországi németek rövid története. Budapest.

BONIFERT Mária (Hg.) 1997: Kitelepítettek és hazatérők. (A dunabogdányi svábok kálváriája). Dunabogdány.

BOROVSZKY Sándor 1990: Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I. Band. Budapest.

CSEPELI György 1987: Csoporttudat-nemzettudat. Budapest.

CSEPELI György 1992: Nemzet által homályosan. Budapest.

DANN, Otto 1991. Begriffe und Typen des Nationalen in der früheren Neuzeit. In: Giesen B. (Hg.) Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit. Frankfurt/Main, 56-73.

DÁNYI Dezső 1993: Az 1850-1857. évi népszámlálás. Budapest.

DÁNYI Dezső/**DÁVID** Zoltán 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Budapest.

FEHÉR ISTVÁN 1988: A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK KITELEPÍTÉSE. 1945-1950. BUDAPEST.

HUTTERER, Claus Jürgen 1961: Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In: Hutterer, C. J.- Grosse, R. Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen. Berlin, 33-71.

HUTTERER Miklós 1973: A magyarországi német népcsoport. In: Ortutay Gy. (Hg.) Népi kultúra – Népi társadalom. Budapest, 93-117.

JOÓ Rudolf 1988: A magyarországi nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) kutatása. In: Társadalomkutatás 2, 36-53.

KNÁB Mihály 1996: A dunabogdányi Általános Iskola története. Manuscript.

L. **GAÁL** Éva 1988: Az Óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659-1766. Budapest.

MANHERZ Károly 1998: A magyarországi németek. Budapest.

SEEWANN, Gerhard 1991: Das Ungarndeutschtum 1918-1988. In: Hösch, E./Seewann, G. (Hg.) Aspekte ethnischer Identität. München, 299-323.

TILKOVSZKY Lóránt 1978: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938-1945. Budapest.

TILKOVSZKY Lóránt 1989: Hét évtized a magyarországi németek történetéből – 1919-1989. Budapest.

TILKOVSZKY Lóránt 1997: Német nemzetiség magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németség történetéből. Pécs.

VOIT Pál 1958: Dunabogdány. In: Dercsényi D. (Hg.) Magyarország műemléki topográfiája V. – Pest megyei műemlékei. Budapest, 338-343.

WEINHOLD, Rudolf 1981: A magyarországi németek nemzetiségi kultúrájának etnográfiai vizsgálatában felmerülő problémák. In: Eperjessy E. – Krupa A. (Hg.) II. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencia. Budapest, 724-732.

ZIELBAUER György 1990a: A magyarországi németség nehéz évtizede 1945-1955. Szombathely-Vép.

ZIELBAUER György 1990b: (Hg.) Die Verschleppung ungarländischer Deutscher 1944/45. Erste Station kollektiver Bestrafung. Budapest.

Geschichte, Kultur und Politik im Leben der Ungarndeutschen

Das Beispiel von Véménd (Wemend)[449]

(Konferenzbeitrag, Universität Salzburg, Institut für Gesellschaftswissenschaften, „Politik im lebensweltlichen Feld", Salzburg, 2003)

Theoretische Einführung

Die alltägliche Lebenswelt, die selbstverständliche Wirklichkeit der Ungarndeutschen, oder wies man sehr oft sagt, Schwaben[450] besteht aus zwei Interaktionsfeldern. Das eine Feld ist der Bereich, in dem sich die Ungarndeutschen mit den zu derselben Minderheit angehörigen deutschen Mitmenschen verständigen, das andere ist der vielmehr größere Bereich der Nation. In dieser großen gemeinsamen Wirklichkeitsregion leben die Ungarndeutschen mit den Mitgliedern anderer Minderheiten und mit der ungarischen Mehrheit zusammen. Mit Bezug auf Habermas Gedanken[451] könnten wir sagen, dass weder ethnische Gruppe, noch Nation unproblematische Hintergrundüberzeugungen für die ethischen Subjekte bedeuten. Dieser doppelte „lebensweltliche Hintergrund dient jedem einzelnen als Basis, um Situationsdefinitionen vornehmen zu können".[452] Die Ungarndeutschen können sowohl die ethnischen, als auch die nationalen Situationskontexte interpretieren; neben der eigenen ethnischen Lebenswelt ist der nationale Erfahrungshorizont mit der ungarischen Mehrheit gleich. So bei den Ungarndeutschen können wir sogar über Lebenswelte sprechen, die dem Gedankengang von Schütz folgend für sie „fraglos und selbstverständlich >wirklich<„ sind.[453] Sie haben nämlich in beide Lebenswelte hineingeboren, und nehmen beide als gegeben an. Die Voraussetzung für die kommunikative Interaktion mit deutschen und ungarischen Mitmenschen ist durch das gemeinsame ethnische, bzw. das nationale kulturelle Wissen gegeben.

Der ethnischen und nationalen Sozialisation zufolge kommt die doppelte Identität zustande. Die Probleme aber, die die Ungarndeutschen als ethnische und nationale Subjekte bewältigen müssen, sind je nach Lebenswelt anders. So abhängig von dem jeweiligen Situationskontext kommen unterschiedliche Geltungsansprüche zustande. Die ethnische Wirklichkeit, besser

---

[449] Die Studie wurde aufgrund einer Feldforschung in Véménd 2001-2003 geschrieben, die von OTKA Budapest (T037400) unterstützt wurde.

[450] Der Name „Schwabe" (svob, svov svauv, svobisch, usw.) wurde von der ungarischen Mehrheit den deutschen Kolonisten noch in dem 18. Jahrhundert gegeben. Er wurde von den Deutschen so tief internalisiert, dass sie ihn sowohl als Selbstbestimmung, als auch für die Benennung ihrer Muttersprache gebrauchen. Das ist die Situation, die Anselm Strauss in seinem Buch, Spiegel und Masken – Die Suche nach Identität (Frankfurt/Main 1974, 14) so konzipiert hat: „Freiwillig angenommene Namen offenbaren viel wirkungsvoller das unlösbare Band zwischen Namen und Selbstbild".

[451] Jürgen Habermas: Theorie des kommunikativen Handelns, Frankfurt/Main 1981. Bd. 1.

[452] Habermas: Theorie des... 107

[453] Alfred Schütz / Thomas Luckmann: Strukturen der Lebenswelt, Frankfurt/Main 1979. Bd. 1. 25.

gesagt, die Behaltung dieser ethnischen Wirklichkeit, die durch das Bestreben nach dem Überleben zum Ausdruck kommt, erfordert eine andere Strategie. Der ethnische Situationskontext ist durch die Dissimilation determiniert, während der nationale Kontext vielmehr durch die Assimilation geprägt ist. Habermas hat völlig Recht, wenn er sagt, dass die Lebenswelt keine soziologisch-neutrale Kategorie ist, und die Frage der Assimilation und Dissimilation ist eine eminent politische Frage.[454] In unseren Tagen ist das Leben sowohl der Ungarndeutschen als auch der anderen Minderheiten in Ungarn wegen den Veränderungsansprüchen des Minderheitengesetzes durchaus durchpolitisiert. Es handelt sich um Überleben nicht nur als kulturelle sondern auch politisch druckausübende Gruppen, über Autonomie und Selbstbestimmung.

Demographie und Geographie

Die römisch-katholische Gemeinde von Véménd liegt in dem südlichen Komitat Baranya (Branau) in der Mohatscher Kleinregion nicht weit von der Grenze Serbien. Es ist ein Dorf in der Schwäbischen Türkei unter den nordöstlichen Hügeln von Baranya an der Bahnlinie zwischen Bátaszék (Badesek) und Pécs (Fünfkirschen). Die Endstation der Linie ist Palotabozsok (Boschok), der letzte Dorf vor Véménd, wo man wegen des lebensgefährlichen Gleises von der Bahn auf Bus umsteigen muss.

Im Jahre 1986 machte die Zahl der Bevölkerung 2100 Personen aus. Laut der Volkszählung von 2001 beträgt die Einwohnerzahl im Dorf insgesamt 1702 Personen, unter denen sowohl Deutsche, als auch Magyaren zu finden sind. Anlässlich dieser Volkszählung bekannten sich 376 Personen zur deutschen Abstammung, 470 Personen binden sich zu den deutschen/schwäbischen Traditionen und Werten, 363 Personen sagten, dass ihre Muttersprache deutsch[455] ist, und 397 Personen sprechen regelmäßig die Muttersprache im Familienkreis oder mit Freunden. Hier muss man klarmachen, dass das offizielle Bekennen der Abstammung unter den Ungarndeutschen die richtige ethnische Lage nicht deckt. Es herrscht noch immer eine bestimmte Angst, in erster Linie unter den älteren Leuten, die die Vertreibung nach dem zweiten Weltkrieg miterlebt haben. Sie sind der Meinung, dass Grund der Vertreibung die Volkszählung von 1941 war, als sich die Ungarndeutschen als Nationalität zu dem Deutschtum bekannten.[456] So im Dorf behauptet man, dass die Mehrheit, ganz genau 60 % der Dorfbewohner deutscher Abstammung ist. Was aber die Beurteilung der Abstammung erschwert, sind die Sprösslinge aus den Mischehen, die nach der Vertreibung der Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg erst nach 1949 langsam zunahen.

Zuerst kamen die aus Jugoslawien vertriebenen Szekler von Bukovina, die praktische nichts hatten, dann die Ungarn aus der Slowakei, die im Rahmen der Bevölkerungsaustausch

---

[454] Habermas: Theorie des...

[455] Deutsch ist die offizielle Bennennung, die Schwaben verstehen darunter aber die traditionelle Mundart, die mit dem Hochdeutsch eigentlich nicht übereinstimmt. Die schwäbische Sprache ist eigentlich keine „Sprache"; sie eine Mundart, die sich aus den vielen deutschen Dialekten in Ungarn herausgebildet hat

[456] Die ursprüngliche Rechtsquelle der Aussiedlung aus Ungarn, war die Potsdamer Erklärung vom 2. August 1945, in der die folgenden stehen: „Die drei Regierungen der Vereinigten Staaten, von Nordamerika, Großbritannien und der Sowjetunion haben die Frage der Rückführung der deutschen Bevölkerungsgruppen in Polen, in der Tschechoslowakei und Ungarn geprüft und erkennen an, dass diese Rückführung der deutschen Bevölkerung oder Teile derselben die sich in Polen, in der Tschechoslowakei und Ungarn befinden, unternommen werden muss.

zwischen Ungarn und der Tschechoslowakei mit ihren allen Vermögen nach Ungarn kamen, wurden in die freistehenden Häuser der vertriebenen oder zusammengezogenen Schwaben untergebracht. Also die Zurückgebliebenen in der alten Heimat mussten wieder mit nichts anfangen, weil sie völlig enteignet wurden.

Also die Bevölkerung von Véménd ist soziokulturell heterogen, und bestehet heute aus zwei Nationalitäten: aus den Schwaben, und aus den Ungarn. Unter den Ungarn unterscheidet man aber drei Gruppen: die Szekler, die Ungarn aus der Slowakei, die Oberländer, (vor dem Trianon Pakt Oberungarn), und die ungarländischen Ungarn. Dazu kommen noch die Romas, die bereits vor dem Zweiten Weltkrieg in den Wäldern von Véménd lebten. Heutzutage leben sie am Rande des Dorfes, aber manche Familien kaufen billige leere Häuser im Dorf.

Was die Leistungsfähigkeit der Wirtschaft anbelangt, steht Komitat Branau unter den 19 Komitaten von Ungarn and der 18. Stelle. Es gibt kaum Arbeitsmöglichkeit, gibt keine Industrie. Es gibt nur ein landwirtschaftliches Großbetrieb, wo Arbeitsnehmer aus allen benachbarten Siedlungen arbeiten, es gibt eine kleine Molkerei, einige private Kleinbetriebe, die nur wenig Arbeit anbieten können. Die Romas sind aus diesen Arbeitsplätzen ausgeschlossen, leben aus Sozialhilfe.

2003 war die Zahl der homogenen deutschen Ehen 115. Dazu kamen 41 homogene ungarische, 53 homogene Szekler und 17 homogene „oberungarische" Ehe. Die Zahl der Roma Bevölkerung macht ca. 300 Personen aus. Es gibt alle Typen von Mischehen in Véménd, insgesamt 124, und man behauptet, dass die sich die Zahl der Mischehen in der Zukunft steigern wird. Es sind mehrere Familien, wo die Ehepaare bereits aus verschiedenen Mischehen stammen, so man kann die Abstammung der Kinder nicht eindeutig bestimmt werden. In den Ehen, wo das eine Ehepaar Schwabe ist, werden die Kinder auch Schwaben oder „Halbschwaben" gehalten. In der dritten oder in der vierten Generation bestimmt man die Abstammung und die Gruppenzugehörigkeit nach der Art der Sozialisation. Wo die Kinder in der Familie der deutschen Großeltern aufgewachsen sind, halten sie sich auch Schwaben, wo aber die Bezugspersonen in erster Linie die ungarische, Szekler, oder „oberungarische" Großeltern sind, bekennen sich die Kinder zum Ungarntum. Bevor wir über die Lebenswelt der heutigen Véménder weiter analysieren, möchten wir die Leser mit der Geschichte der Ungarndeutschen und des Dorfes bekannt machen.

Geschichte der Ungarndeutschen im Überblick

Die Deutschen kamen im Laufe der Geschichte in verschiedenen Wellen und Etappen in verschiednen historischen Zeiten nach Ungarn. Die ersten deutschen Ritter und Priester kamen auf den Ruf von Stephan I., der den Deutschen beim Aufbau der feudalen Staats- und Kirchenstruktur eine wichtige Rolle sicherte. Die erste groß angelegte Ansiedlung von Deutschen erfolgte im 12. Jahrhundert aus verschiedenen übervölkerten Gegenden in die Zips und nach Siebenbürgen. Als Ungarn von den Türken befreit wurde, begann eine neue Phase im Leben der Ungarndeutschen. Im Jahre 1689 erließ Leopold I. ein Patent, die verwüsteten, menschenleeren Gebiete wieder zu bevölkern. Der ungarische Landtag von 1722/23 beschloss ebenfalls eine planmäßige Neubesiedlung. Die ersten Kolonisten kamen nach Ungarn durch die Organisierungsarbeit der Grundeigentümer und die katholische Kirche. Die Rolle der deutschen Bauern bestand darin, die nach der Türkenherrschaft zugrunde gegangene Landwirtschaft und in erster Linie den Ackerbau mit den mitgebrachten moderneren Ackerbaumethoden wieder zu beleben. Neben den wirtschaftlichen Überlegungen der Besiedlung von Ungarn in erster Linie mit katholischen Deutschen spielten aber auch

militärische und religiöse Gründe. Leopold I. wollte Ungarn sogar germanisieren um die Revolutionslust der Magyaren abzukühlen und gegen die Reformation zu wirken.

In Ungarn benennen sich diese Deutschen sehr oft Schwaben. In Deutschland sind sie die Donauschwaben. Die ersten Siedler kamen tatsächlich aus dem Schwabenland durch Ulm. Die Mehrheit der ursprünglichen Schwaben wanderte aber weiter nach Russland. Auf ihren Platz kamen Bayern und Franken. Später ließen Bauer und Kleingewerbler aus Hessen, Baden-Württemberg, sogar Elsass-Lothringen, Trier, Pfalz, Frankfurt, Luxemburg und aus dem Saargebiet Deutschen, die den Namen „Schwaben" ererbt haben. Nach der ersten Welle der Kolonisation erfolgten im Laufe des 18. Jahrhunderts noch zwei Wellen, die von Kaiserin Maria Theresia und Joseph II. staatlich auf Kosten des Hofes organisiert wurden.

Während der Zeit der Einwanderung unter der Herrschaft von Karl V. zwischen 1711-1740 siedelten insgesamt 15000 deutsche Kolonisten in 46 Siedlungen in Ungarn. Mit dem Siedlungspatent von Maria Theresia im Jahre 1763 wurde die Kolonisation beschleunigt und als Folge der Arbeit der königlichen Kammer fanden ca. 40000 Deutschen, unter anderen auch die in dem Siebenjährigen Krieg ausgedienten Soldaten eine neue Heimat in Ungarn. Unter Joseph II., der 1782 ebenfalls ein Patent erließ, erfolgte die dritte, vom Staat finanzierte Siedlungsaktion, sog. „große Schwabenzug",[457] die bis 1787 andauerte und mit weiteren 45000 Personen das Ungarndeutschtum bereicherte. So lebten 1790 ca. 150000 deutsche Kolonisten in Ungarn.[458] Im Laufe des 18. Jahrhunderts erhielten die Kolonisten so viel Land, wie sie mit der Familie bestellen konnten. Neben der Landwirtschaft waren die Schwaben auch im Gebiet der Kleinindustrie selbst versorgend. Die Schwaben bildeten enge und geschlossene Gemeinschaften, heirateten nur untereinander, behielten ihre Muttersprache und Traditionen. Die ungarische Umwelt aber wurde für die Schwaben seit Anfang des 19. Jahrhunderts immer mehr eine gemeinsame Mitwelt, in der sich in erster Linie die Männer auskennen mussten. So begann eine bestimmte Annäherung zwischen Minderheit und Mehrheit, die auch von der gemeinsamen katholischen Religion und des Maria Kultes gefördert und durch das gemeinsame historische Schicksal geprägt wurde.[459]

Die Ausbildung des historischen Bewusstseins der schwäbischen Minderheit in Ungarn wird also von der Tatsache geprägt, dass sie in einer Zeit nach Ungarn wanderte, als sich die moderne Nationalidentität ihres Volkes noch nicht herausbildete. Weinhold stellte fest, dass „das Identitätsbewusstsein der deutschen bäuerlichen Untertanen verknüpfte sich mit ihrem Herrn und Gebiet. So waren sie Franken, Schwaben, Bayern, und als solche machten sie sich auf den Weg nach fremden Ländern".[460] Was ihre ethnische Identität anbelangt, blieben die Kolonisten bei den Bewusstseinsformen, die „ihr Denken zur Zeit der Auswanderung

---

[457] Der Begriff wurde in die Fachliteratur von Adam Müller-Guttenbrunn eingeleitet

[458] Loránt Tikovszky: Zeitgeschichte der Ungarndeutschen seit 1919, Budapest 1991, 15

[459] Über die Kolonisation und weitere Geschichte der Ungarndeutschen siehe Claus Jürgen Hutterer: Die deutsche Volksgruppe in Ungarn, in: Iván Balassa I.-C.Klotz/Karl Manherz (Hrsg.): Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen, Budapest 1975., Karl Manherz: Die Ungarndeutschen und ihre Wissenschaft, Budapest 1983., Norbert Spannenberger: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938-1944 unter Horthy und Hitler, München 2002.

[460] Robert Weinhold: A magyarországi németek nemzetiségi kultúrájának etnográfiai vizsgálatában felmerülő problémák [Probleme in der ethnographische Forschung der ethnischen Kultur der Ungarndeutschen], in: Ernő Eperjessy/András Krupa (Hrsg.): II. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencia [II. Internationale ethnisch-volkskundliche Konferenz von Békéscsaba], Budapest 1981 724-732, 726

bestimmte".[461] Ihr historisches Bewusstsein wurde dadurch beeinflusst, dass die Kolonisten in verschiedenen Zeiten, von verschiedenen Gebieten Deutschlands und Österreichs, mit verschiedener Kultur und Religion, verschiedenem Dialekt und verschiedenen Sitten und Bräuche kamen. Seewann stellt fest, dass infolge dessen die Schwaben keine homogene Einheit bilden und kein kollektives ethnisches Bewusstsein haben. Die vielfältige Heterogenität behinderte weiterhin auch ihre politische, kulturelle und sprachliche Vereinigung. Unter den verschiedene Dialekte sprechenden Schwaben wurde die ungarische die Vermittlungssprache.[462]

Kurze Siedlungsgeschichte und Herkunft der Véménder

Die erste urkundliche Erwähnung in den päpstlichen Steuerlisten aus dem Jahre 1356 kann man mit dem Namen „Emen" treffen. Unter dem Gutsherrn Michael Kesses 1557 war der Name der Ortschaft „Emely". Unter der Türkenzeit können wir die Spuren „Zemen" folgen, aber später verschwindet das Dorf. Es gab zwei Siedlungen in der Umgebung des heutigen Dorfes unten den Namen „Batova" und „Sapud". 1521 kamen die Raizen, die vor den Türken flüchteten und ließen sich in mehreren Dörfern von Baranya, so auch auf dem Gebiet von Véménd. Diese Gruppen überlebten aber die Türkenzeit nicht. Im Jahre 1688 siedelten sich Reizen (Serben) ins Dorf, die eigentlich die Gründer der heutigen Siedlung betrachtet werden können. In der Beschreibung über die Güter der Abtei Pécsvárad steht 1714 der Name „Vémén". Damals lebten hier nur Südslawen. Sechs Jahre später, im Jahre 1720 sind 22 südslawische und vier ungarische Haushaltungen zu zählen. Die Raizen, die in dem mordöstlichen Dorfteil, zwischen der Dorfstrasse und dem Mühlbach wohnten, hatten ihre eigene Kirche, die nach der Auswanderung der Serben 1921 in der Zwischenkriegszeit zerrissen wurde. Die Anzahl der hier lebenden Raizen nach der Türkeinzeit war niedrig, 1712 lebten hier 30 raizische Familien.

Die ersten Deutschen in Véménd kamen zwischen 1722 und 1726 aus dem schlesisch-mährischen Raum, sind aber nach dem Banat weitergezogen. 1732 soll das Dorf unbewohnt gewesen sein. Zwischen 1739 und 1750 als Grundbesitzer der Gegend, organisierte die Abtei Pécsvárad die Einsiedlung der Deutschen. Sie ließen sich in der Umgebung des heutigen Friedhofes nider, hier stand die erste kleine deutsche (Emmert) Kirche. Nach Zeugnis der Flurnamen fanden hier die Einwanderer Raizen vor. 1745 kamen einige deutsche Gruppen von dem oberen Rhein, und von dem Frankengebiet. 1752 gab es hier 43 steuerzahlende deutsche Haushaltungen. Während der Herrschaft Jospeh II. in den 1780er Jahren kam wieder eine große Kolonistenwelle aus der Fuldaer Gegend in Véménd an. Es ist fast eine sichere Gewissheit, dass die Ahnen der heutigen Véménder in erster Linie vom Gebiet der Fuldaer Abtei, aus Wyhers, Schmalnau, Rasdorf, Dietershausen und Eichenzell. Einige Familien wanderten aus Stetfeld, Land Bayern, Speyer am Rhein ein. Aus der Matrikel von Szebény, wohin damals Véménd kirchlich gehörte, stellt es sich heraus, dass als Urheimat dieser Kolonisten die Röhn, Stift Fulda („Stiffuller"), aber auch das schwäbisch alemannische Siedlungsgebiet sowie das Elsaß genannt werden kann. Die meisten Kolonisten waren in dem eigenen Lande Leibeigenen und obwohl unter besseren Bedingungen, bleiben sie aber auch in Ungarn im selben Stand.

---

[461] Weinhold: A magyarországi németek, 727

[462] Gerhardt Seewann: Die nationalen Minderheiten in Ungarn, in: *Südost-Europa* 41(5): 293-325. 1992

Nach historischen Aufzeichnungen kamen im 19. Jahrhundert Familien aus Köln und Württemberg. So die Schwaben von Véménd bilden eine gemischte deutsche Population, die sich in diesem Dorf mit viel Streit, und Neid als eine ethnische Einheit ausgebildete.

1830 lebten in Véménd 1366 Schwaben, 459 Raizen und 5 Ungarn. Bis 1927 als die Raizen bis auf drei Familien aus Véménd ausgesiedelt wurden, machte die Zahl der schwäbischen Bevölkerung immer 75-80 % der Gesamtbevölkerung aus. Bis der Zeit der Vertreibung was Véménd praktisch homogen deutsch. Den Volksbund gründete man in Véménd 1940. Fast zweidrittel der Bevölkerung trat dem Volksbund bei. Die Volksdeutschen mussten in die Waffen-SS einrücken. Deshalb haben viele ihren Namen madjariesiert. Es war für viele Schwaben lieber in die ungarischen „Honvédarmee" einzuziehen. Nach dem Zweiten Weltkrieg, am 15. September 1947 wurde mehr als die Hälfte der deutschen Bevölkerung nach dem Ostblock von Deutschland, nach Pirna ausgesiedelt. Die Schwaben wurden insgesamt mit 50 kg wegtransportiert. Diejenigen, die bleiben durften, mussten ihre Häuser verlassen, oder in den Stahl, oft mit mehreren anderen schwäbischen Familien einziehen.[463]

Véménder Sitten und Brauchen im Gedächtnis der Alten

Das Leben von der Geburt bis zum Tode wurde in dem alten Véménd von Sitten und Brauchen geregelt, sei es Arbeits- oder Feiertag, Leben in der Familie oder in der Dorfgemeinschaft. Falls in der Familie ein Kind zur Welt gekommen ist, bekam die Mutter „Kindbettkochen" von den Nachbarn und Freunden, da sie acht Tage lang im Bett bleiben musste. Die Betreuung des Kindes wurde zuerst von der Hebamme übernommen. Am Tage der Taufe, noch an demselben oder dem darauffolgenden Tag erfolgte, brachte die Taufpatin, die nie aus dem Familien- oder Verwandtenkreis kam, gutes Essen für drei Tage mit. Das Kind bekam den Namen der Taufpatin, oder des Taufpaten. Das Zweite Kind bekam den Namen der Mutter oder des Vaters, dann beim dritten folgten die Eltern des Vaters, und beim vierten Kind die Eltern der Mutter. Die Kinder gingen in die Volksschule, wo sie 6 Jahre lang lernten, dann erfolgte die dreiklassige Wiederholungsschule, auch Sonntagsschule genannt, ein Tag in der Woche. Für die Mehrheit gab es keine Möglichkeit weiterzulernen, das die Kinder in der Haushalt und auf den Feldern arbeiten mussten. Nach der Wiederholungsschule waren sie aber als Erwachsenen anerkannt. Die Mäderl und die Jungen bildeten eine sog. Bande, die sich nicht nur je nach Zuneigung sonder auch nach Besitz bereits in der Volksschule herauszubilden begann. Die Mitglieder der Bande schlossen den Bund fürs Leben. Bein der ersten Generation sind auch noch heute die der Banden zu sehen.

Obwohl nur wenige Kinder weiterlernen konnten, war das Kulturleben von Véménd lebhaft. Es gab ein Leseverein, ein kirchlicher Verein, eine Musikkapelle, ein Kirchenchor, eine Spielgruppe, und viele Spinntuben im Dorf. Die Schwaben liebten das Volkslied und Musik, und im Laufe des Jahres organisierte man viele Bälle. Es begann am Neujahr, dann organisierte man Bälle in der Faschingszeit, wann an den letzten 3 Tagen jeden Tag tanzten. Es war Tanz auch am Ostermontag, Pfingsten zusammen mit dem Pfingstreiten für die Rekruten, die das folgende Jahr einrücken mussten. Am 29. September war Kirchweihtag, am 11. November Fresskirmes, am 15. November Katerina-Ball. Die Sitten und Brauchen um die Hochzeit waren reich und sehr pünktlich ausgearbeitet. Zwei Wochen vor der Hochzeit gingen Braut und Bräutigam getrennt im Dorf herum und die Gäste einzuladen. Am Tag der

[463] Siehe: Johann Petri: Die Geschichte von Véménd, Essenbach 1986., Josef Emmert: Das deutsche Bauernhaus in Wemend/Véménd, Budapest in: Karl Manherz (Hrsg.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen,* Budapest 1997. 47-74.

Hochzeit ging eine Blaskapelle zu dem Elternhaus des Bräutigams. Nach Glückwünschen zur Ehe wurde der Bräutigam mit Blasmusik zu der Braut begleitet. Nach der kirchlicher Trauung, die immer wichtiger war und manchmal auch noch heute wichtiger ist, als die offizielle Eheschließung beim Standesamt, ging der gesamte Hochzeitszug zum Hochzeitshaus, wo den Gästen Wein angeboten wurde.[464] An den zwei Seiten der Strasse standen die Zuschauer, wie es auch heute ist. Als der Zug beim Hochzeitshaus angekommen ist, müssen die Brautführer für den Einlass zahlen. Die Blaskapelle bläst die drei Reihen. Das bedeutete, das die Gäste mit der Braut vor dem eintritt tanzen. Der Bräutigam durfte beim „drei Reih" nicht tanzen. Die Geschenke bekam das junge Ehepaar an Mitternacht. Zuerst überreichten ihre Geschenke die Taufeltern, die im Leben der Kinder eine sehr wichtige Rolle spielten; Am Oster, Weihnachten, Neujahr bekamen sie Geschenke in erster Linie von ihnen.

Es gab viele kirchliche Feste. Am 4. Mai am Tag Sankt Florian wurde eine Prozession der Fruchtweihe abgehalten. Am 29. Juni (Peter und Paul Tag) war die Schule Ende und die Erntezeit begann. Am 2. Juli war Marias Heimsuchung. Am 15. August war Marias Himmelfahrt. Es war ein großer Feiertag, auch als Maria's Würzweih genannt Da wurden 21 verschiedene Kräuter, sowie Feld- und Wiesenblumen gesammelt und in einen Strauß gebunden.[465] Der sog. „Weihbüschel", bzw. „Würzwisch" wurde in der Kirche gesegnet und zu Hause aufbewahrt. Am 8. September ist Marias Geburtstag, diese war der Wallfahrtstag nach Máriakéménd (Kemend), oder Máriagyüd (Marjud). Am 20. Oktober, am Tag von Wendelin, wallten die Gläubiger zu der Statue von Sankt Wendelin. Am Tag der Allerheiligen war das „Arbeitsjahr" Ende und wurde bereits für Weihnachten geschlachtet, was im Leben der Schwaben auch noch heute ein sehr wichtiges Fest ist. Natürlich war der Höhepunkt der Feste die Weihachten.

Véménd heute

1. Auf dem Wege der Assimilation

Was ist daraus geblieben? Nicht viel. Die Ursachen können auf mehrere Gründe zurückgeführt werden. Zuerst möchte ich auf die gesunkene Zahl der Deutschen zurückweisen. Nicht nur die Zahl der Deutschen, sondern die Bevölkerungszahl des ganzen Dorfes sinkt. Aus den Daten kann man sehen, dass die Migration aus dem Dorf ziemlich groß ist. Wie gesagt, gibt es keinen Arbeitsplatz, keine Zukunft für die Véménder Jugend. Die am Anfang des 20. Jahrhunderts gebaute Bahnlinie, die der Bevölkerung auch sichere Arbeit gab, ist für heute zugrunde gegangen, fährt nur bis zu Palotabozsok. Von hier muss man auf Bus umsteigen. Wenn man bis nach Pécs fahren will, muss in Pécsvárad wieder umsteigen. Die Strassen nach Pécsvárad (Petschwar) und Mohács (Mohatsch) sind eng, können größeren Verkehr nicht wegführen. Die landesweite Hauptstrasse Nr. 6. in die Richtung Pécs macht einen weiten Bogen um diese Gegend. Es gibt wenige Arbeitsmöglichkeiten im Dorf. Es gibt 45 Kleinunternehmen, die meistens auf Familienbasis und in der Dienstleistung sowie in dem Kleingewerbe arbeiten, wie z.B. Buchhalter, Tischler, oder Imker, und Fremde nicht anstellen. Es gibt 12 und landwirtschaftliche Familienunternehmen, unter denen auch das kleinste mindestens 50 Hektar kultiviert. Der größte Arbeitsgeber ist die ehemalige LPG von

[464] Die Deutschen legen großen Wert auf die Herstellung des eigenen Weines aus dem eigenem Weingarten.

[465] Katharina Wild: Der Wiehbüschel bei den Deutschen in Südungarn, in: Karl Manherz (Hrsg.): *Beiträge der Ungarndeutschen*, Budapest 1994. 159-174.

Bóly, heute Bóly AG. Hier arbeiten ca. 100 Véménder auf der Kuhfarm, auf den Feldern und in der Mühle. Der zweitgrößte Arbeitsgeber ist selbst die Gemeinde, wo in dem Kindergarten, in der Volksschule, und in der Verwaltung insgesamt 60 Personen Arbeit finden. In den zwei Nähereien arbeiten ca. 30-40 Frauen. Es gibt noch der Käsebetrieb, wo bereits vor dem Krieg Käse produziert wurde.

Über die Migration spielen die aus dem erzwungenen Zusammenleben gesetzmäßig folgenden Mischehen unter den verschiedenen ethnischen Gruppen mit verschiedener Sprache, Kultur, Mentalität, Sitten und Bräuche, und die schnelle Assimilation auch eine bedeutende Rolle. Aus den Mischehen der ersten Generation kann die Abstammung der Kinder noch festgestellt werden. Diese Kinder werden von der deutschen Gesellschaft als Deutsche, oder als Halbdeutsche betrachtet. Dort, aber, wo die Eltern auch aus Mischehen stammen, kann die Abstammung der Kinder eigentlich nicht festgestellt werden. In diesen Fällen ist die Erziehung in der Familie entscheidend. Es ist aber eine Mode sich zu dem Deutschtum bekennen, fall mindestens eine oder einer der Großeltern Deutsche war.

In Véménd, wo vor dem Zweiten Weltkrieg die allgemeine Verkehrssprache die schwäbische Mundart war, und nur wenige die ungarische Sprache beherrschten, musste das Ungarische gebraucht werden. Kinder erlernten ungarisch erst in dem Kindergarten auch noch in den 70ger Jahren, obwohl man erst in der Zwischenkriegszeit in der Schule auch ungarisch lernen musste. Die Bilingualität wurde aber erst nach dem Krieg allgemein, als in den Schulen nur ungarisch gesprochen war. Obwohl sehr viele Jungen den alten Dialekt verstehen, sprechen sie untereinander nur ungarisch. Um den Dialekt doch im Leben zu halten, organisiert man in der Mohatscher Kleinregion Mundart-Wettbewerb.

Die sprachliche Assimilierung lief parallel mit der Anpassung der verschiedenen ethnischen Kulturelemente. Es folgte eine langsame aber sichere Angleichung vieler verschiedener Bräuche der ungarischen und deutschen ethnischen Gruppen. Diese kann man bei Übernahme der Speisespezialitäten, Hochzeits- Todes- und Bestattungsbräuche, sowie Arbeitsgewohnheiten bemerkt werden.

2. Schulwesen, Kultur, Politik – Überlebensstrategien

Trotz aller Assimilationserscheinungen wollen die Ungarndeutschen als ethnische Gruppe überleben. Die Ausarbeitung der Überlebensstrategie sowohl auf kulturellem als auch auf politischem Gebiet bestimmt in einem großen Maße ihre gegenwärtige Lebenswelt. Auf kulturellem Gebiet konzentrieren sich die Überlebensbestrebungen auf die überlieferten, erhaltenen und generationsmäßigen Traditionen, doch wollen die Leiter der deutschen Minderheit auch in der Schule die Identität verstänkern.

Die erste Erwähnung der Schule in Véménd stammt aus 1754, als die 40 Kinder von dem Notar, Lorenz Knöll gelehrt waren. Eine Schule bauten die Deutschen 1784 östlich der Kirche. Bis dem ersten Weltkrieg unterrichtete man nur Deutsch. Nachdem begann die Magyarisierung und in der Schulen unterrichtete man ungarisch und wurde Deutsch wöchentlich zweimal studiert. Ende der 30er Jahre konnten die deutsche Kinder wieder deutsch lernen, das dauerte aber nicht lange. Nach dem 2. Weltkrieg bis den 50er Jahren konnte man deutsch nicht einmal als Fremdsprache lernen. Heute dürfen, sogar müssen die SchülerInnen Deutsch lernen.

Die 166 Schüler der neuen modernen Grundschule hinter der Kirche, die mit dem Kulturhaus und einer Sporthalle in demselben Gebäude zusammengebaut ist, lernen die deutsche Sprache in erhöhter Stundenzahl abgesehen davon, ob sie deutscher, „halbdeutscher", oder ungarischer Abstammung sind. Es gibt sog. Minderheitensprachklassen, wo auch Geschichte der

Ungarndeutschen, Ortsgeschichte, und schwäbische Traditionen unterrichtet wurden. Damit ist die Erweckung der deutschen Identität gemeint. Früher war die Schule zweisprachig; das bedeutet, dass Geschichte, Geographie und Singen neben Ungarisch auch Deutsch gelernt werden musste. Es gab aber keine zweisprachigen Lehrer, und das Vorwärtskommen in den zwei Sprachen konnte nicht in Einklang gebracht werden. Noch dazu mussten die Kinder diese Gegenständer zweimal erlernen, und die Eltern halten es für zu viel. Obwohl die Kinder wirklich sehr viel über Véménd und die Traditionen in der Schule lernen, können sie damit im Alltagsleben nichts anfangen, und wollen lieber English und mehr über Computer lernen.

Es gibt kein ungarndeutsches Dorf, wo nicht ein Chor, eine Blas-, oder Schrammelkapelle, oder eine Tanzgruppe gefunden wären. Manherz schreibt: „Von den Ungarndeutschen wird spaßhaft behauptet, dass sie schon singend, tanzend und musizierend zur Welt kommen.[466] Tanz und Musik sind die Tradition, die am leichtesten weitergegeben werden können. Die Rolle dieser Traditionen hat sich aber verändert. Sie wuchsen in der Familie mit Reimen, Volksliedern, später in der Dorfgemeinschaft mit Polka, und Walzer hinauf. Es war eine Sitte, sonntags singend durch die Strassen zu ziehen und zu singen. Vor dem Krieg hielten die Schwaben mindestens fünfmal ein Ball (Fasching, Ostern, Pfingsten, Kirchweich, Elisabeth- und/oder Katherina-Tag) und sangen und tanzten jedes Wochenende in der Dorfkneipe, wo die eigene Musikkapelle spielte. Instrumentale Musik wurde auch zu Hause vom Vater oder Großvater gelernt. Die Kapellen musizierten auch in der Kirche, bei Beerdigung und an Hochzeiten. Heute wird die Musik in Musikschulen, die Tänze in Tanzgruppen, die Lieder in Chöre gelernt. Die ethnische Sozialisation erfolgt nicht mehr in der Familie, sondern in anderen gemeinschaftlichen und gesellschaftlichen Institutionen. Wie die Mundart aus dem Alltag herauszieht, und nur auf einem Wettbewerb gesprochen wird, zieht sich die Tanz und Musik aus dem Leben auf die Bühne. In allen deutschen Dörfern herrscht es ein sehr aktives Kulturleben mit Kapellen, Chören, Tanzgruppen, die sich für verschiedene Festivals, Veranstaltungen, und Qualifizierungswettbewerbe vorbereiten, sehr wenig aber im Privatleben eine Rolle spielen.

In Véménd gibt es zwei deutsche Tanzgruppen, für die Schulkinder und für die Jugend. Diese Gruppen werden von einem Ungarn geleitet, die eine deutsche Frau hat. Es sind Kinder, die die Tanzproben sehr gern haben, es sind aber auch solchen, in erster Linie Buben, die nur für Großelternsliebe tanzen und lieber Fußball spielen würden. Die Kinder erlernen zuerst die Polka und die Walzer, dann kommen die koreographierten Tänze und Produktionen. Für die Bühne. Der Nachwuchs ist fraglich, obwohl auch aus der benachbarten Boschok Kinder kommen. Für die Mitglieder der älteren Tanzgruppe bedeuten die Proben auch ein gesellschaftliches Ereignis, eine Möglichkeit zu treffen, zu plaudern. Nach der Probe gibt es ein kleines Buffet. „Was kann man hier etwas anderes machen, es gibt keine Disko, nichts" – sagte ein Junge. Obwohl die Tätigkeit der Tanzgruppe fortlaufend ist, wechseln sich die Mitglieder sehr oft. Die Jungen heiraten, ziehen sie weg, oder kommen die Kinder, die Eltern können nicht mehr weg. Es gibt zwei Kapellen. Die Blaskapelle musiziert auch für die Bühne, die andere, die Vagabund aber arbeitet für Geld und spielt allerlei Musik auf Hochzeiten und Bällen, wo am wenigstens deutsche Musik gespielt wird. Der Chor besteht aus den leitenden Persönlichkeiten des Dorfes. Auf den Proben bereiten sie sich für die Auftritte, CD-Aufnahmen vor. In allen Gruppen befinden sich auch Ungarn, Kindern, Ehemänner oder Ehefrauen, die aber sehr gerne akzeptiert sind. Ganz Deutsch sind also diese traditionspflegerischen künstlerischen Gruppen bei weitem nicht mehr.

---

[466] Karl Manherz, Identität und Sprachgebrauch bei den Minderheiten, in: Imre Gráfik (Hrsg.): *Kulturen der Nationalitäten an der Jahrtausendwende*, Budapest 2001. 74

Diese Ausdrucksformen der ethnischen Identität, die einmal natürlich waren, sind heute als Wert zu betrachten, die die Gruppenzugehörigkeit symbolisieren. Die Repräsentation des Schwabentums beschränkt sich praktisch auf diese Kulturgebiete, funktioniert als Überlebensstrategie.

Die Leitung der deutschen Minderheit weiß, wenn sie sich als eine Nationalitätengruppe erhalten wollen, müssen sie nicht nur auf dem Gebiet der Kultur, sondern auch auf dem Gebiet der politischen Selbstorganisierung etwas mehr erreichen. Das überleben der Traditionen und damit der Deutschen ist auch von der Deutschen Minderheitenselbstverwaltung von Véménd und von der örtlichen Gruppe der landesweiten Gemeinschaft Junger Ungarndeutschen (GJU) unterstützt. In der Verwaltung der Gemeinde sitzen mehr Deutsche oder Halbdeutsche, als Ungarn, der Bürgermeister ist auch deutscher Abstammung. Die anfänglich auch mit Mord begleiteten interethnischen Beziehungen verbesserten sich für heute in Véménd und außer der Romas nehmen alle ethnischen Gruppen in der Leitung des Dorfes teil.

Glaubensleben und Religion der Ungarndeutschen

Acta Ethnographica Hungarica, 49 (1-2), pp. 141-150. 2004.

Religion und Ethnizität

Wenn wir die Frage der Kulturelemente, wozu auch die Religion zu rechnen ist, aus funktionaler Perspektive betrachten, spielt jedes Element der Kultur im Leben einer Gesellschaft oder einer Gemeinschaft eine eigenartige Rolle, bzw. erfüllt eine spezielle Funktion (Radcliff-Brown 1952). In Bogdan an der Donau,[467] wo Zweidrittel der Bevölkerung Ungarndeutsche, oder wie sie sich nennen, Schwaben sind, bedeutet die katholische Kirche die einzige Institution, die seit der Kolonisation vor fast 300 Jahren sowohl die Normenrahmen als auch die ungebrochene Kontinuität sicherte. Der katholische Glaube bedeutete immer eines der wichtigsten Elemente der ethnischen Identität für die katholischen Deutschen, die 67 Prozent des Gesamtdeutschtums in Ungarn ausmachten. „Das religiöse Leben blieb in den allermeisten deutschen Gemeinden ... ziemlich unverändert" (Galambos-Göller 1995: 14).

Wir wissen aus den Schriften von Haltmayer, dass als in den Kirchenschulen Ende des vorigen Jahrhunderts beginnend, die ungarische Sprache als Pflichtfach eingeführt wurde, sich die Unterrichtsstunden in der Muttersprache reduzierten. Als am Anfang des 20. Jh. die konfessionellen Schulen verstaatlicht wurden, waren Schüler und Lehrer gezwungen ungarisch zu lernen, bzw. zu unterrichten. 1918 hatte das deutsche Volksschulwesen in Ungarn den folgenden Stand: von den 417 deutschsprachigen Volksschulen gehörten 254 Volksschulen zu der siebenbürgischen lutheranischen Kirche. 116 Schulen waren im Burgenland. Es blieben für die übrigen 1,5 Millionen ungarländischen Deutschen nur 50 Volksschulen übrig, wo weitgehend gemischtsprachig gelernt wurde (Haltmayer 1987/88).

Im Dorf war der katholische Pfarrer immer eine ausersehene Persönlichkeit, er war der geistige Leiter der Dorfbevölkerung. Hier soll der Name des päpstlichen Kämmerers und Pfarrers Dr. Johannes Hufnagel unbedingt erwähnt werden. 32 Jahre lang, zwischen 1908-1940 als er in Bogdan tätig war, tat er sehr viel im Interesse der Muttersprache der durch die Verstaatlichung der katholischen Grundschule magyarisierten Schüler. Zwischen den beiden Weltkriegen mussten die Schüler in der Schule ungarisch sprechen und lernen. Es war verboten schwäbisch oder deutsch zu sprechen. In den Religionsstunden sprach er doch deutsch mit den Kindern. 1919 ließ er eine Volksversammlung einberufen, wo die Eltern die Rückkehr zu der deutschen Unterrichtssprache forderten. Aufgrund der Verordnung der Károlyi Regierung über den Unterricht der Sprachen der Nationalitäten konnte aber die deutsche Sprache nur als ein ordentliches Lehrfach aufgenommen werden. Pfarrer Hufnagel gab aber nicht auf. Obwohl er mehrmals vermahnt ungarisch zu sprechen wurde, unterrichtete er weiterhin auf Deutsch und diejenigen, die Hochdeutsch nicht sprachen, sogar schwäbisch. Die Sprache der Messen war auch deutsch. Ab 1930 führte man in die Schule den Unterricht Typ „C" ein. Das bedeutet, dass die Unterrichtssprache ungarisch war, Lesen und Schreiben wurde wöchentlich zweimal in Deutsch abgehalten, Religionsunterricht fand auch überall in deutscher Sprache. In den 30-er Jahren sammelte und publizierte er unter dem Titel

[467] Ungarisch Dunabogdány, wo 1993 eine ausführliche Identitätsforschung von mir durchgeführt wurde.

Gesangbuch von Bogdan die nur in Bogdan schwäbisch gesungenen religiösen Lieder und Volksgebete. So ging die Magyarisierung in Bogdan trotz der administrativen Anstrengungen bis in die Nachkriegszeit praktisch eigentlich nicht voran.

Die katholische Religion samt der gemeinsamen Vergangenheit spielte also in der Erhaltung des schwäbischen Bewusstseins eine bestimmende Rolle. „Da spürte der Schwabe, dass er nicht nur bei seinem Herrgott, bei der Gemeinschaft war, er wurde ein Teil der Gemeinde. Es wuchs das Zusammengehörigkeitsgefühl, und es wurde zu einem Stück seiner Identität" (Galambos-Göller 1995: 15). Heute, da es keinen gibt, der ungarisch nicht sprechen könnte, halten sie sich noch immer schwäbisch und nur 22 Prozent der Befragten – darunter die gesamte jüngste Generation unter 40 Jahren – hält sich für ungarisch.

In den Jahren nach dem zweiten Weltkrieg, als das gemeinsame Schicksal mit den Magyaren trennte, und die Schwaben aus politischen Gründen ausgesiedelt wurden, konnten die in Ungarn gebliebenen weder ihre Muttersprache sprechen, noch ihr Deutschtum positiv erleben. In dieser Zeit bekam die Religion in ethnischer Dimension eine Zusatzfunktion von institutioneller Bedeutung. Als Überlebensstrategie bedeutete die Religion für die schwäbische Bevölkerung des Dorfes praktisch die einzige Möglichkeit, ihre ethnische Identität und ihre Gruppenloyalität zu manifestieren. Als Folge der Diskrimination blieb die Kirche die einzige Institution, die die Mitglieder der Gruppe verband. In diesen Jahren, als „wir nicht einmal schwäbisch atmen durften" und aus Angst viele ihr deutschsprachiges Gebetsbuch in die Donau warfen, bedeuteten die kirchlichen Zeremonien, das kollektive Gebet für die schwäbische Dorfgemeinschaft praktisch die einzige Möglichkeit, sich als Schwaben zu erleben. Da ihre ethnische Existenz vernichtet wurde, blieb ihnen aus ihrem früheren Leben nichts, als nur in die Kirche zu gehen. Über die Befriedigung der persönlichen Seelsorge sicherte das Glaubensleben der schwäbischen Dorfgemeinschaft die Aufrechterhaltung des Gleichgewichts der Gruppenidentität. Im Kampf zu überleben fasste die Religion die gedemütigten Schwaben zu einer hartnäckigen Einheit zusammen. Obwohl die Liturgie nicht mehr deutsch gesprochen wurde, sicherte diese seelische Stärkung die Aufrechterhaltung der Gruppe, und die Gruppenkohäsion konnte nicht gebrochen werden.

Nach Anna Gyivicsán (1985) nenne ich diese Situation, wenn die Sprache und die Kultur in dem institutionalisierten politischen und kulturellen System der Mehrheitsgesellschaft keine Rolle spielen darf, bzw. sie daraus bewusst ausgeschlossen werden, latentes ethnisches Dasein. In dieser Situation bleibt die Sprache und die ethnische Kultur nur durch die instinktive Beharrung aufrecht.[468]

Glaubensleben im Dorf – gestern und heute

Wie sich schon aus Obigem herausstellte, sind die Dorfbewohner tief religiöse Katholiken. Die landesweite Säkularisation lässt ihre Wirkung in Bogdan nicht fühlen. Der Kirchenbesuch ist sehr ernst zu nehmen. Wer nicht regelmäßig zur Messe geht, wird schlechtgemacht. Ein Mann erzählte: *„Sonntags gehen die Kinder morgens um 8. Sie dürfen erst nach der Messe frühstücken. Um zehn beginnt die Hochmesse. Hier sind die meisten. Abends gehen im allgemeinen nur die alten Frauen oder die Witwen. Sonntags muss ein jeder in die Kirche."*

[468] Diese Angaben sind durch die Untersuchungen von Maria Imre-Lantos, in der Schwäbischen Türkei, in den Dörfern der Komitate Branau und Tolnau auch nachgewiesen. Siehe M. Lantosné Imre 1990).

Heuzutage ist es wieder möglich deutschsprachige Messe zu halten. Monatlich zweimal zelebriert der Dorfpfarrer Feldhoffer eine Sonntagsmesse deutsch.

Die konfessionelle Zugehörigkeit bestimmte auch den Charakter der interethnischen Beziehungen zu den Magyaren innerhalb und außerhalb des Dorfes. Die Magyaren in Bogdan, die nur ein Drittel der Dorfbevölkerung ausmachen, gehören zu der reformierten Kirche. Die ethnische und die konfessionelle Zugehörigkeit decken sich. Die Religion bildete zwischen den Schwaben und den Magyaren im Dorf eine starre und undurchdringliche Grenze; die Konfession der Dorfbewohner trennte die Leute besser und eindeutiger als die ethnischen Unterschiede. Die homogene Religionsgemeinschaft wurde so ernst genommen, dass der Glauben die Transmigration nach der Kolonisation auch beeinflusste, und die Eheschließung zwischen den zwei Gemeinschaften verhinderte.

Die Religion hatte eine so wichtige Rolle in ihrem Leben, dass bei Eheschließung die konfessionelle Zugehörigkeit auch wichtiger war, als die Abstammung. Vor dem zweiten Weltkrieg war es eigentlich nicht möglich, einen ungarischen und nicht katholischen Mann oder eine nicht katholische Frau zu wählen. Noch dazu musste man aus dem Dorf heiraten. Fremde waren und sind noch heute ausgeschlossen. So konnte die Endogamie praktisch bis nach dem zweiten Weltkrieg aufrechterhalten und folglich das Kontinuitätsbewusstsein erhalten werden. Die Konfession hatte und hat noch heute auf lokaler Ebene auch eine grenzbestimmende Funktion für die Schwaben und dient zur Absonderung der eigenen Gruppe. Die Eheschließung zwischen den zwei Konfessionen war früher auch dann unmöglich, wenn es sich nicht um einen reformierten Magyaren, sondern um einen evangelischen Schwaben handelte. Die Konfession bildete eine Grenze auch unter Schwaben und Schwaben. Die älteren Dorfbewohner behaupten, dass die katholischen Magyaren ihnen immer näher standen und stehen, als die evangelischen Schwaben.

Von den 50-er Jahren ab waren aber die jüngeren Generationen immer weniger geneigt, diesen traditionellen Normen der Eheschließung zu folgen, obwohl die Eltern, deren Sohn oder Tochter aus einem ungarischen Dorf oder aus der Stadt heiratete, sich schämten und die Familie schlechtgemacht wurde. Es kam noch in der Mitte der 80-er Jahre vor – um der Entrüstung der meinungsformenden älteren Frauen vorzubeugen – dass die evangelische Religion einer Braut – sonst deutscher Abstammung aus einem anderen Dorf – verheimlicht werden musste. Heute ist die jüngste Generation, die 18-20 Jährigen, eigentlich nicht geneigt, nach den Sitten der Großeltern zu heiraten. Eine Frau aus der ältesten Generation sagte im Zusammenhang der Eheschließung ihres Enkels: *„Macht nicht, dass seine Braut ungarisch ist. Die Hauptsache ist, dass sie katholisch ist."* Ethnische Mischehen sind nicht sehr gern gesehen, aber in dem Falle verziehen, wenn der ungarische Mann oder die ungarische Frau katholisch ist, und die Ehe traditionsgebunden, den alten schwäbischen Sitten nach abgeschlossen wurde (Bindorffer 1997).

Festtage

Die wichtigsten Festtage im Dorf sind mit den Heiligen der katholischen Kirche, bzw. mit dem Schutzheiligen der Dorfkirche, Sankt Johannes von Nepomuk und mit denen der Dorfkapellen verbunden. Wie es Galambos-Göller (1995: 15) auch bestätigt „die heiligen Zeiten und Tage des Kirchenjahres waren somit eine Einübung in das praktische Christentum. So wurde das Christliche ein Teil der schwäbischen Identität". Die religiösen Zeremonien und die Kirchweihen sind wichtige Gebiete für die kulturelle Repräsentation der Gruppe. Die zeremoniellen Riten, die Kirchweihen und die darauf folgenden schwäbischen Bälle am Abend machen es möglich, an die Vergangenheit zu erinnern. An diesen Festtagen treffen sich

die Freunde und Verwandten aus anderen Dörfern vom selben Dialekt. In erster Linie kommen Schwaben aus Csolnok nach Bogdan. Die Heimatvertriebenen kommen auch nach Hause. Durch die Teilnahme wird die Gruppenmitgliedschaft miterlebt, und so wird die Kohäsion der Gruppe wieder verstärkt. Diese religiösen Veranstaltungen tragen also auch zu der Aufrechthaltung der Gemeinschaft bei.

Das Jahr beginnt mit dem Fest von Sankt Fabian und Sebastian, Schutzheiligen der südlichen Dorfkapelle am 20. Januar. Am 17. Mai organisiert man eine Kirchweihe bei der Kirche von Sankt Johannes von Nepomuk. Das ist das Fest des mittleren Dorfteiles. Am 7. August erfolgt die große Kirchweihe bei der so genannten neuen Kapelle von Sankt Donatus. Das ist das größte Fest für das Bogdaner Deutschtum. An diesem Tag beginnen die Festlichkeiten mit der Hochmesse, wo das örtliche Blasorchester spielt. Die Bogdaner halten die Messen mit Blasmusik für eine lokale Tradition. Im August, falls das Wetter es erlaubt, wird die Messe vor der Kapelle von Sankt Donatus im Freien zelebriert. Am Abend nimmt das ganze Dorf an dem Ball teil, wo Schrammelmusik gespielt, Polka, Walzer und manchmal auch Hupfedli getanzt wird. Hupfedli ist kein echter deutscher Tanz, seine Schritte wurden aus dem ungarischen Hupferischen übernommen.

Am 18. August ist der Festtag von Sankt Rochus, des Schutzgeistes der Kapelle an der nördlichen Grenze des Dorfes. An diesem Tag hält man eine so genannte Mais-Kirchweihe für die Bewohner des nördlichen Dorfteiles und für diejenigen, die in den „Szurdik" wohnen. Die Kapellen an der südlichen und nördlichen Grenze des Dorfes haben eine, das Dorf schützende Funktion. Nach Sándor Bálint stellt Mária Imre-Lantos fest, dass der Kult eng mit einer Gegenstandswelt verbunden ist (1990: 51). Das sehen wir auch in Dunabogdány. Viele Kultgegenstände, Statuen der Jungfrau Maria aus Mariazell und anderer Heiligen, deutschsprachige Messebücher, Gebetsbücher, Opfergaben, Gemälde mit Szenen aus der Bibel, Opfergaben aus Wachs[469] und weitere kirchliche Reliquien sind heute im katholischen Religionsmuseum des Dorfes zu sehen.

Religionssprache und Identität

In Bogdan ist die Sprache der Religionspraxis geschichtlich zweisprachig. Da es keine schriftliche schwäbische Hochsprache gibt, kann man entweder deutsch oder ungarisch beten und Messe halten. Pfarrer Hufnagel versuchte den Katechismus im Dialekt des Dorfes zu unterrichten, die Messen waren aber deutschsprachig. Das deutschsprachige Predigen war für die Mehrheit der Dorfbewohner in dem 20. Jahrhundert praktisch die einzige Möglichkeit mit der deutschen Hochsprache in Kontakt zu kommen. Die deutsche Religionssprache verstärkte ihre Beziehungen zueinander und zu der Muttersprache. Wie es von Galambos-Göller (1995: 14) beobachtet, kann „den Einfluss zwischen Frömmigkeit und Muttersprache und Identität feststellen". Galambos-Göller setzt fort: „Im deutschen Gesang während der Messe sang er jene Lieder, die schon seine Großeltern sangen. ... Und die deutsche Predigt, die er hörte, die Gebetstexte, die er mitsprach, die waren in der Hochsprache" (1995: 15). Wenn wir aber die persönlichen Gebetsgewohnheiten untersuchen, so ist es interessant festzustellen, dass, obwohl es in jeder Familie mindestens ein deutschsprachiges Gebetsbuch gibt, zu Hause aber fast jeder Informant ungarisch betet. Sie lesen die deutschen Gebete, aber wenn sie z.B. am Abend beten, sagen sie das Pater Noster ungarisch. Die ältesten gehen lieber zu ungarischen

[469] Im Donauknie arbeiteten zwei deutsche Wachszieher Familien, die Familie Ottinger aus Sankt Andrä und die Familie Rieß aus Kalasch. Karl Ottinger lernte bei Paul Beslic und begann 1901 in Sankt Andrä zu arbeiten. Er war der Onkel des Vaters der Verfasserin.

Messen, da sie die ungarische Sprache schon besser verstehen, als die deutsche. Eine alte Frau sagte mir: *„Wir sind keine besseren Schwaben oder keine besseren Katholiken, wenn wir in die deutsche Messe gehen. Meiner Meinung nach ist es ganz egal, in welcher Sprache man betet. Das wichtigste ist, dass man betet."*

Aufgrund der Angaben einer soziologischen Forschung (Radó 1992) im Zusammenhang mit den Minderheiten in Ungarn ist festzustellen, dass die ganze Messe hindurch bloß 9 Prozent der Ungarndeutschen die deutsche Sprache gebrauchen kann. 18 Prozent sagt den Text nur bei bestimmten Punkten der Liturgie deutsch, 26 Prozent nur beim Singen, und 47 Prozent gebraucht die deutsche Sprache eigentlich nicht bei den kirchlichen Zeremonien.

Die Religion gehört zu den wichtigsten Elementen der ethnischen Identität. Die Wichtigkeit der Religion gründet sich aber bei jeder Generation auf einer anderen Basis. In der Identität der ersten, ältesten Generation wurde die Religion neben ihrer tiefen Gläubigkeit aus geschichtlichen Gründen zu einem entscheidenden wichtigen Identitätselement. In der Mittelgeneration verband sich die Religion als die ethnische Identität formendes Element mit den deutschsprachigen Messen. Obwohl in dieser Generation die deutsche Sprachkenntnis selten ist, wollen sie ihr Deutschtum durch die deutschsprachige Religionspraxis erleben. Damit ist aber nicht ein jeder einverstanden. *„Es ist Mode zu betonen, dass wir Deutsche sind, da wir aus Deutschland stammen. Glauben sie, sie damit mehr deutsch sind?"* – fragte kritisch ein Informant aus der zweiten Generation.

Für die jüngere Generation bedeutet die Religion das traditionelle Glauben. Obwohl die Mitglieder der dritten Generation auch die deutschsprachigen Messen besuchen, ist für sie die Religion keine Sprachfrage.

Religion, Nation und Assimilation

Die Religion hatte im Leben der schwäbischen Dorfbewohner sowohl eine trennende als auch eine integrierende Funktion. In den Jahren nach der Kolonisation half der Katholizismus in dem meistens von Katholiken bewohnten Ungarn eine neue Heimat zu finden und trug auch zu der Entwicklung ihrer ungarischen Nationalidentität bei. Die Religion ist ein wichtiges Identitätselement sowohl in der ethnischen als auch in der nationalen Identität der Ungarndeutschen.

In der kulturellen Zusammengehörigkeit unter den Völkern in Europa ist der christliche Glaube ein integrierender Faktor. Der Charakter und das Repertoire der Kultur können aber diesen Vorgang sowohl vorantreiben als auch verhindern. Die kulturellen Unterschiede sind zumeist der ethnischen Gliederung entlang zu beobachten. Die gemeinsame Religion kann aber zu einem ethnischen Ausgleich führen und die kulturelle Integration fördern, während der konfessionelle Unterschied in die Richtung der kulturellen Differenzierung wirkt.

Der Katholizismus spielte im Falle der Ungarndeutschen eine integrierende Rolle. Wie sie es von Hutterer (1961) alle wissen, bildeten die aus den verschiedensten Teilen Deutschlands übersiedelten Kolonisten keine einheitliche Minderheitsgruppe. Dieser Vorgang wurde sowohl durch die verschiedenen Mischmundarten als auch durch die konfessionelle Gliederung der Einwanderer verhindert. In historischer Hinsicht ist es wahr, dass in dem institutionellen Rahmen des Staates auf bestimmten Gebieten, die an die offizielle Sprache des Staates gebunden sind, wie z. B. die Schulung, das kulturelle Gesicht der dort lebenden Minderheitsgruppen immer einheitlicher wird. Die ethnischen Minderheiten erleben aber diese Vereinheitlichung des Staates meistens als Zwangsassimilation. Die Musterübernahme und die Homogenisierung durch die Religion ist ein affektiv bestimmtes integrierendes

Ereignis. Obwohl die Inhalte der Musternachfolge durch die Verwaltung der Kirche übermittelt werden, sind sie nicht weniger zwingend als die vom Staat vorgeschriebenen Modelle. Da bei den katholischen Schwaben die religiösen Modelle mit denen der Magyaren identisch waren, hatten sie positive Wirkungen und ihre Bindung erwiesen sich strenger und dauerhafter. Dazu kommt noch, dass die Religion in der Bauernkultur, worin auch die Kultur der Dunabogdányer wurzelt, die Lebensführung der Bauern eindeutig bestimmte.

Während in dem Dorf, wo die Schwaben eine Mehrheit bildeten, die Konfession die Schwaben und die Magyaren also trennte, verband sie sie aber außerhalb des Dorfes, wo sie als Minderheit zählten, mit der ungarischen Mehrheit. Die religiöse Orientierung zu und die Identifizierung mit der Mehrheit bestimmte eindeutig die Übereinstimmung der religiösen Bezugsmuster der eigenen und der fremden Gruppe. Durch die Religion war für die Schwaben, die es wollten, möglich, an dem nationalen Wissensvorrat teilzunehmen. Was bedeutet das?

Barna (1996) stellt fest, dass die Religion das Gefühl der Zugehörigkeit zu der Nation anstrengt. Im Falle der Ungarndeutschen steht auch fest, dass „die Religion zur Ausdrucksform des Gruppenbewusstsein wurde und die differenzierende Rolle der Sprache, der Nationalität und im Zusammenhang damit der Kultur sich aufs Minimum reduzierte" (Barna 1996:209). Die Religion hat also eine wichtige Funktion in der Entwicklung des Nationalgefühls. Die religiösen Symbole, die gemeinsame sakrale Sprache und die Riten, das kollektive Gebet, die Partizipationsmöglichkeit in den religiösen Vorstellungen und Übungen geben eine greifbare Realität der Nation und vereinheitlichen ihre Mitglieder. Die sakralen Kulturen beinhalten die Konzeption der Gemeinschaft. Die katholische Kirche und ihre religiösen Symbole bildeten nicht nur einen religiösen, sondern auch einen gesellschaftlichen Kontext, in dem die Schwaben zu den Magyaren akkulturieren konnten. Die universellen Formen des Christentums, die Lehre, die Rituale und die Messeordnung des ungarischen Katholizismus, seine visuellen und räumlichen Schöpfungen, die Ehre der Heiligen waren den katholischen Schwaben bekannt. Die gemeinsamen Werte, die gemeinsamen Objekte der Ehre wie z. B. die Heilige Rechte oder die Heilige Jungfrau Maria, die Schutzheilige von Ungarn brachten Schwaben und Magyaren näher.

In Dunabogdány herrschte und herrscht noch heute ein traditioneller Marienkult. Vor dem zweiten Weltkrieg organisierte man in Bogdan einen Marieverein. Bis heute pilgern die Dunabogdányer Schwaben regelmäßig nach Mariazell. Beim Eingang der katholischen Kirche Sankt Johannes von Nepomuk steht eine Marienstatue; sie ist von Danktafeln aus Marmor und von immer frischen Blumen umgeben. Wie die Kirchenbücher vom Dunabogdányer Pfarramt beweisen, bekamen die meisten Mädchen nach der Kolonisation ganz bis zum Ende des 19. Jahrhunderts den Namen Maria.

Die katholische Kirche in Ungarn trug zu der Assimilation der Schwaben weitgehend bei. Dazu kam noch, dass im Gegensatz zu den evangelischen Schwaben, die katholischen über keine eigene kirchliche Organisation verfügten, so waren sie auf die ungarische katholische Kirche angewiesen. „Vor dem ersten Weltkrieg verfügten nur die Siebenbürger Sachsen von allen ungarländischen deutschen Gruppen über ein entwickeltes nationales Bewusstsein, und sie allein hatten selbständige kirchliche und kulturelle Institutionen und ein eigenes Schulwesen" (Haltmayer 1987/88: 30). Die deutschen Katholiken waren in die Gesamtorganisation der katholischen Kirche eingegliedert. Sie hatten keine eigene kirchliche Organisation oder Kirchenverfassung.

Wie Pfarrer Walper unsere Aufmerksamkeit darauf richtet, wurde dieses Problem auch in dem Ursprungsland Deutschland wahrgenommen. Schon im Jahre 1849 wurde beim Regensburger Katholikentag der „Bonifatiusverein" für die Unterstützung der Katholiken in der deutschen

Diaspora gegründet (Walper 1999: 11). Leider schreibt er aber sehr wenig über die Arbeit dieses Vereins in Ungarn. Wie die stürmische Assimilation des städtischen Deutschtums in Ungarn zeigt, konnte der Verein seine Wirkung nicht in vollem Ganzen ausüben. In diesem Näherungsprozess durch die Religion verringerte sich die differenzierende Rolle der Sprache und der anderen Kultur nicht nur in der Stadt, sondern auch – wenn auch im niedrigeren Maße – auf dem Dorf. 1908 gründete man den Katholischen Volksverein für Ungarn. Diese neue Organisation gab eine deutsche Monatsschrift *Katholischer Volksverein* und den jährlich erscheinenden *Katholischen Volksvereins-Kalender* heraus. In der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen, als in Ungarn die Magyarisierung wieder unvermeidbar schien, bedeutete die kurz vor dem ersten Weltkrieg von Lorenz Werthmann, Gründer und erster Präsident des Deutschen Caritasverbandes gegründete *Freie Vereinigung für das katholische Deutschtum im Ausland*, derer Ziel die Erhaltung der deutschen Sprache, Sitten, Kultur und der angestammten Religion bei den vom Mutterlande getrennten Brüdern war, eine echte und nützliche Hilfsorganisation. Als Mittel zur Erreichung dieser Ziele sind die kirchlichen Organisationen, die Pfarreien und Pfarrkirchen mit deutschem Gottesdienst in Anspruch zu nehmen (ebenda, S. 13-14).

Abgesehen davon, dass es sich um Magyaren oder Schwaben handelte, erhöhte die Religion der reformierten oder evangelischen Religionsgruppen gegenüber den katholischen Religionsgruppen die Unterschiede und trennte die Bevölkerung von verschiedener Konfession. Dank dem Katholizismus aber verband die Religion die Bevölkerung von verschiedener Nationalität. Die Religion und die Geschichte, die sowohl für die Schwaben, als auch für die Magyaren bis zum zweiten Weltkrieg gemeinsam war, bedeuteten Verbindung zwischen ungarischen Mehrheit und schwäbischen Minderheit und halfen zur Herausbildung der ungarischen Nationalidentität. Wie wir es von Bartha (1984: 99) wissen, erscheint „die Liturgie als eine Gemeinschaft formende Kraft" und dort, wo die Sprache der Liturgie ungarisch ist, erfolgt die Assimilation schneller.

In der ethnischen Identität bekam die Religion eine überwiegend wichtige Rolle erst nach dem zweiten Weltkrieg, als sich das Schicksal von Magyaren und Schwaben trennte und die Religion der Festigung der ethnischen Zeichen der Gruppe diente. Wie schon erwähnt, wurde in dieser Zwangssituation die Religion zur Überlebensstrategie der Gruppe, die die Selbsterhaltung ermöglichte, als die Bezugsmuster der sog. „fremden" Gruppe, die jahrhundertelang entscheidend waren, ihre Gültigkeit verloren. Sonst hatte die Religion im Verhältnis von Mehrheit und Minderheit keinen ethnischen Charakter und hatte keine differenzierenden Inhalte.

Literaturverzeichnis

BARTHA, Elek (1984): Etnikai különbségek és a vallások integráló ereje. (Ethnische Differenzen und die integrierende Kraft der Religionen). In E. Kunt-J. Szabadfalvy-Gy. Viga (Hrsg.) *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon.* (Interethnische Beziehungen in Nordostungarn). Miskolc. S. 97-101.

BARNA, Gábor (1996): Vallás – identitás – asszimiláció. (Religion – Identität – Assimilation). In J. Katona – Gy. Viga (Hrsg.) *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* (Die neuesten Ergebnisse der Interethnikforschung). Miskolc. S. 209-216.

BINDORFFER, Györgyi Double identity being German and Hungarian at the same time, *New Community*, 1997. 23(3), S. 399-411.

BONOMI, Eugen (1941): Wachsopfergaben und Ihre Hersteller im Ofner Bergland. In: Basch, F. (Hrsg.) *Deutsche Forschungen in Ungarn*, Jg. VI. S. 352-362. Budapest

GALAMBOS-GÖLLER, Franz (1995): Die Rolle der Religiosität bei der Erhaltung der Muttersprache und der Identität der Ungarndeutschen. In W. Hambuch (Hrsg.) *Kirche und Glauben der Ungarndeutschen*. Budapest. S. 15-29.

GYIVICSÁN, Anna (1985): Az anyanyelv és kultúra értékrendjének változása a kiskőrösi szlovákoknál. (Die Veränderung der Wertordnung der Muttersprache und Kultur bei den Slowaken in Kiskőrös). In Gy. Verseghi (Hrsg.) *A Magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői.* (Die kulturellen Merkmale und die Eigenschaften des Bewußtseins der Nationalitäten in Ungarn). Budapest. S. 9-58.

HALTMAYER, Josef (1987/88): Deutschtum und Katholizismuss im Königreich Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg. *Südostdeutsches Archiv* Nr. 30-31. S. 29-39.

Hutterer, Claus Jürgen (1961): Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In C. J. Hutterer – R. Grosse *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen*. Berlin. S. 33-71.

LANTOSNÉ Imre, Mária (1990): Öltöztetős Mária szobrok Magyarországon (=Kleidbare Maria Statuen in Ungarn). In S. Lovik-P. Horváth (Hrsg.) *Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon* (Volksglauben und Volksreligiosität heute in Ungarn). Budapest. S. 49-61.

RADÓ Péter 1992 A nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználata Magyarországon (Öffentlicher Sprachgebrauch der Minderheiten in Ungarn), *Régió*. 3(2):135-145.

WALPER, Franz (1999): *Vergangenheit und Gegenwart. Geschichte der deutschsprachigen Seelsorge in Ungarn.* Budapest.

Sprache und Identität – Zweisprachigkeit und ihre Konsequenzen bei den Ungarndeutschen

Fallbeispiel Bogdan und Tscholnok[470]

Einleitung

Bogdan und Tscholnok befinden sich in der nördlichen Region Ungarns, im Komitat Pest, bzw. Komorn-Gran: Bogdan liegt nördlich von Budapest am rechten Ufer der Donau, Csolnok befindet sich ganz in der Nähe des ehemaligen sozialistischen Industriezentrums Dorog. Was die sprachliche Nachbarschaft anbelangt, ist die einzige deutsche Siedlung in der Nähe von Bogdan das 3 km entfernte Plintenburg (Visegrád), aber die Bewohner der zwei benachbarten Dörfer verstehen sich nicht. Rundherum Tscholnok liegen slowakische Dörfer. Die Deutschen nennen sich in beiden Dörfern Schwaben und wenn sie ihre Muttersprache sprechen, dann schwobeln sie. Infolge der Vertreibung aus Bogdan und rundherum Tscholnok hat sich die Zahl der Deutschen im großen Maße verringert.[471] Die zwei Dörfer sind durch die Mundart verbunden. Die heute gesprochene, auch für die Außenstehenden Schwaben unverständliche Mundart besteht aus einer in Ungarn herausgebildeten Mischung der bayerischen und rheinisch-fränkischen Mundarten und bildet je eine Sprachinsel (Manherz 1977, 1983).[472] Diese Siedlungsdialekte sind lokale Mischmundarten, die sich in Ungarn herausbildeten (Hutterer 1975); sie sind den Mundarten der Urheimat mehr oder weniger ähnlich, sind aber mit diesen nicht gleich.

Die Nationalität, bzw. die Abstammung und die Gruppenzugehörigkeit zusammen mit der Muttersprache, Sprachgebrauch und Bindung an die Kultur bedeuten die Elemente, auf deren Basis wir Folgerungen auf den Zustand der ethnischen Identität der Ungarndeutschen abziehen können. Zur Grundlage dieser Studie dienen die Tief-Interviews, die ich in Tscholnok[473] und Bogdan unter den Schwaben während der letzten 3-6 Jahre über ethnische Identität, Dorfgeschichte, Familie, Sprachgebrauch und Nationalitätenkultur machte und das Nachschlagmaterial, das ich lesen konnte.[474]

---

[470] Ungarisch Dunabogdány und Csolnok.

[471] Wegen der Kohlengrube in Tscholnok ist die Vertreibung aus Tscholnok ausgeblieben.

[472] Dieser Dialekt wird außer Bogdan und Tscholnok nur in Kleinmarosch (Kismaros), in Nagymaros (Gorßmarosch), und in Sebegin (Zebegény) gesprochen.

[473] Die Interviews wurden im Rahmen der von dem OTKA unterstützten Forschung *„Assimilation, Sprachgebrauch, Identität – vergleichende Untersuchung der doppelten Identität unter den Deutschen, Slowaken, Kroaten, Serben und Slowenen in Ungarn in synchroner und diakroner Dimension"* aufgenommen. Forschunsgnummer: OTKA T037400.

[474] Über Generationseinteilung S. Manherz (1977), Gal 1979, 1987, 1991), Bindorffer 2001.

Kurze Geschichte von der Zeit der Kolonisation

Die Urbewohner beider Dörfer waren Bauern, die sich neben dem Ackerbau auch mit Weinbau beschäftigten. Die Tradition des Weinbaus ist in beiden Ortschaften bis heute erhalten geblieben. Der Boden an den Bergseiten in der Umgebung beider Siedlungen war aber wenig und in Qualität schwach, so konnte die Bevölkerung allein daraus nicht oder nur sehr arm leben. In Bogdan stand man immer auf mehreren Füßen, d.h. die Männer arbeiteten im Sommer in dem am Rande des Dorfes liegenden Steinbruch, die Frauen vermärkten Obst und Gemüse in Budapest. Als die Grube in Tscholnok am Anfang des 19. Jahrhunderts eröffnet wurde, strömten die armen deutschen Bauern dorthin. Generationen von Deutschen verdienten ihr tägliches Brot unter den schlimmsten und schwersten Verhältnissen unter der Erde.

Die Besiedlung beider Dörfer erfolgte in mehreren Wellen. Es ist zu vermuten, dass die erste Welle in Tscholnok bereits um die Jahrhundertswende ankam, da 1715 18 katholische deutsche Familien im Dorf lebten. Fekete (1977) schreibt in seinem Buch über Tscholnok, dass zwischen 1738-49 Graf Anton Grassalkovich deutsche Arbeitskraft mit guten Fachkenntnissen aus dem übervölkerten Rheingebiet ansiedelte. Die Mehrheit der heutigen deutschen Bevölkerung hält sich ihrer Abstammung nach für Elsässer. Neben den etwa 400 deutschen Siedlern kamen auch einige slowakische Familien. Obwohl diese Familien ihren Namen behielten, verdeutschten sie sich während der Zeit durch Heirat und Assimilation. Sie übernahmen die Mundart, die Sitten und Bräuche der Schwaben. Heute bekennen sie sich zu der deutschen Nationalität und Muttersprache.

Die dritte Kolonisationswelle erfolgte in den Jahren 1785-86. Infolge der Eröffnung der Kohlengrube im Jahre 1806, was das Leben, die Gesellschaftsstruktur, Wirtschaft, sowie Mentalität, interkulturelle und interethnische Beziehungen im Dorf für mehr als 150 Jahre bestimmte, verließen viele Bauern aus Tscholnok die Landwirtschaft. Deutsche sowohl aus dem Deutschen Reich, aus Österreich, Sachsen, aus der Gegend des Oberrheins, als auch von der ungarisch-serbischen Grenzgegend und aus anderen ungarndeutschen Siedlungen strömten nach Tscholnok. Heute ist es schwer festzustellen, woher die heutigen deutschen Abkömmlinge ursprünglich stammen; die verschiedenen deutschen Gruppen heirateten mit der Zeit untereinander und die Zeit schmiedete sie zusammen. Nicht einmal der Sprachdialekt hilft. Die verschienen Mundarten schmolzen sich einer Mischsprache zusammen, in der die Elemente der rheinisch-fränkischen, bayerischen sowie elsässischer Mundart vorzufinden sind.

Auf das Gebiet von Bogdan siedelten sich die Deutschen 1724 als Kolonisten aus den übervölkerten Siedlungen von Deutschland.[475] Aufgrund der dialektologischen Forschungen von Manherz kann man höchstwahrscheinlich feststellen, dass die Familien aus Bayern und Franken stammen. Die Deutschen fanden reformierte Ungarn im Dorf, die heute noch ein Drittel der Bevölkerung ausmachen. Die zweite Welle der Kolonisation erfolgte aufgrund des kaiserlichen Patents von Maria Theresia im Jahre 1763. Die meisten Kolonisten kamen mit der ganzen Familie, mit 2-3 Kindern und mit kaum etwas Geld nach Ungarn.

Zu dieser Zeit sicherten die Landwirtschaft und der Steinbruch die Lebensmöglichkeit. Die Geschicklichkeit der Steinmetze beweisen Steintore, Türgehäuse und Bänke, die an manchen Stellen noch heute zu sehen sind. Die Bevölkerungszahl der Volkszählung vor 150 Jahren

[475] Aus dem Jahre 1724 finden wir die ersten deutschen Namen in den kirchlichen Matrikeln.

verdoppelte sich nur auf 1930. Zu dieser Zeit lebten insgesamt 3095 Personen hier, zwei Drittel waren Schwaben. 1941 bekannte sich 78,3 Prozent der Gesamtbevölkerung zur schwäbischen Muttersprache. 88,5 Prozent sagte, dass es auch ungarisch spricht. Das bedeutet, dass unter den Schwaben neben der Muttersprache auch die ungarische Sprachkenntnis allgemein war.

Zweisprachigkeit

Sowohl in Tscholnok, als auch in Bogdan ist die völlige Sprachgemeinschaft der Schwaben zweisprachig. In ihrem Kommunikationsrepertoire sind die schwäbische Mundart und die ungarische Hochsprache gleich anwesend. Welche Sprache als Muttersprache bekannt wird, ist aber generationsgebunden; demzufolge ist die Sprachkompetenz der Altersgruppen verschieden. Hochdeutsch ist als Muttersprache nicht gesprochen, sie kann man in der Schule erlernen (vgl. Manherz 1977, 1998; Komlósi-Knipf 1996). Das Interesse nach der deutschen Sprache war zeitgebunden auch verschieden. Beispiele aus Bodan: *„Seit den 50-ger Jahren war es schon wieder erlaubt deutsch als Fremdsprache zu lernen. Die Schwaben hatten aber große Angst. Die Vertreibung war eben beendet. Sie sagten, lass mich in Ruhe, sie waren mit dem Deutschen satt. Ich musste meine Kinder auch zwingen, deutsch zu lernen. Ich sagte ihnen, wie werdet ihr mit eueren ausgesiedelten Kusinen sprechen?"* Eine andere Frau erinnert sich wie folgt: *„Ich wollte meine Kinder nicht wieder leiden sehen. Wir litten so viel, dass wir Deutsche waren und nicht ungarisch sprachen".* So erinnert sich man in Tscholnok: *„Zu Hause sprach ein jeder schwäbisch. Noch Ende der 60er Jahre kam es vor, dass die meisten Kinder ungarisch in dem Kindergarten erlernten." „Man könnte Hochdeutsch lernen, aber am Anfang war der Sprachunterricht in das Lehrmaterial nicht eingebaut, so konnten die Kinder nur von 7 bis 8 Uhr in der 0. Stunde deutsch lernen. Das war anstrengend, nicht viele wollten mitmachen."*

1979 wollte man in Bogdan für die Erwachsenen einen deutschen Sprachkurs organisieren. Der Plan wurde mit einer so großen Gleichgültigkeit begeleitet, dass der Kurs nicht einmal beginnen konnte. Heute, nicht zuletzt als Folge der erhöhten Kommunikations- und Reisemöglichkeiten, und Empfangsmöglichkeiten deutschsprachiger TV Kanäle, ist es ein allgemeines Bedürfnis, hochdeutsch zu können. In der Grundschule beider Dörfer gibt es jeden Tag Deutschstunde, wo die Kinder und auch Lehrer schwäbischer Abstammung unter einander ungarisch sprechen. Manherz stellt fest, dass „für das Ungarndeutschtum Ungarisch die Hochsprache ist" (1989: 9).

Muttersprache: Deutsch oder Ungarisch?

In Bogdan ist die Muttersprache[476] in der ältesten Generation und bei bestimmten Personen der mittleren Generation die schwäbische, wobei als zweite Sprache die ungarische gelernt wurde und „auch so gut wie die Muttersprache" (Komlósi-Knipf 1996: 291) gesprochen wird. Im Falle der dritten Generation und dem kleineren Teil der zweiten Generation ist die Muttersprache ungarisch. Außer der Ältesten spielt schwäbisch als Muttersprache in der ethnischen Identität keine entscheidende Rolle. Die Zugehörigen der mittleren Generation erlernten die zwei Sprachen zur gleichen Zeit und nur ein kleinerer Teil dieser Generation

[476] Als Muttersprache wird die im Familienkreis gelernte erste Sprache, die Reflexsprache angesehen. In seiner Muttersprache sucht man die Wörter nicht, schreit auf, falls man sich in Gefahr fühlt, denkt, zählt halblaut sein Geld, träumt, und flucht.

sagte, dass ihr Muttersprache schwäbisch ist. Die Enkelkinder lernten zuerst ungarisch, und nur später von den Großeltern schwäbisch. Die meisten verstehen die Mundart, antworten aber ungarisch. Es sind aber viele in dieser Generation, die die Mundart nicht einmal verstehen.

In Tscholnok ist die Muttersprache für die ersten zwei Generationen eindeutig schwäbisch, und nur die dritte Generation bekennt sich zum Ungarischen als Muttersprache. Die Muttersprache bildet eine stabile Basis für die ethnische Identität. Die Enkelkinder, die Mitglieder der jüngsten Generation lernten in Tscholnok zuerst auch ungarisch, und später schwäbisch, verstehen viel, sprechen aber wenig. Es kommt aber in Tscholnok doch häufiger als in Bogdan vor, dass die Enkelkinder schwäbisch sprechen.

Die Mundart als Muttersprache hielt sich in Tscholnok länger, als in Bogdan. Wie schon erwähnt, blieb die Vertreibung in Tscholnok aus, so blieb die völlige Sprachgemeinschaft erhalten.[477] Mit Ausnahme der damaligen jungen Leute, sprachen die alten Tscholnoker kaum ungarisch. *„Mein Vater konnte nie erlernen, wie er seinen ungarisierten Namen abschreiben muss."*[478] *„Meine Mutter sagte mir immer, bitte lies, was ich schrieb, durch. Grammatisch war sie unsicher, und nicht einmal konnte sie einwandfrei sprechen lernen."*

Obwohl es nicht sehr praktisch war, nach dem Krieg an öffentlichen Stellen deutsch zu sprechen, erlernte die Mehrheit der Tscholnoker nur langsam und schlecht ungarisch. Erst die Generation, die nach dem Krieg in die Schule ging, konnte einwandfrei ungarisch, vergaß aber die Muttersprache nicht. *„Wir haben auch in der Schule in den Pausen schwäbisch gesprochen. Auch auf der Strasse, als wir gemeinsam spielten. Die Kinder der ungarischen Bergmänner mussten auch deutsch erlernen, fall sie mit uns spielen wollten."*

In Bogdan war die Vertreibung mit verschiedenen Repressionen seitens der Polizei begleitet. *„Es war verboten, in der Schule deutsch zu sprechen. Wenn der Lehrer hörte, oder jemand anzeigte, dass wir unter uns schwobelten, mussten wir fünfzigmal abschreiben: in der Schule und auf dem Gebiet der Schule dürfen wir deutsch nicht sprechen. Zum nächsten Mal war es schon hundertmal!"*

Dieser Mangel meldete sich also in Bogdan früher und schneller, als in Tscholnok. Da Bogdan vor dem Krieg ein verhältnismäßig offeneres Dorf war, als Tscholnok, verließen viele Leute das Dorf für längere Zeit und lebten unter den Ungarn, so sprachen mehrere Schwaben ungarisch, sogar Hochdeutsch gut. Dazu kommt auch noch die Tatsache, dass Bogdan über eine eigene Dorfintelligenz verfügte, die aber ungarisch sehr gut sprach, was in Tscholnok nicht der Fall war. Es kann auch nicht außer Acht gelassen werden, dass Bogdan zu Budapest lebendige und tägliche Kontakte hatte, und die Zeichen der Verbürgerlichung erschienen bald nach dem ersten Weltkrieg im Dorf. Demgegenüber lebten die Tscholnoker in ihrem engeren Kreis der Grube, wo aber die meisten Fachwörter aus dem Hochdeutsch stammten. Diese Wörter integrierten sich nicht nur in ihren Sprachgebrauch, sondern auch in die ungarische Sprache. Einwandfreies Hochdeutsch wurde aber von wenigen gesprochen, in erster Linie von denen, die in der Zwischenkriegszeit als Bergmänner in Deutschland arbeiteten und nach Hause kamen.

---

[477] Fast die ganze Dorfbevölkerung war bei der Grube angestellt. Fall sie vertrieben worden wären, wäre im Dorf niemand geblieben, der die Kohle „für die sozialistischen Industrialisierung" auf die Erde gebracht hätte.

[478] In den 30er Jahren wurden die Bergmänner verpflichtet, ihren deutschen Familiennamen zu madjarisieren; sonst mussten sie mit Entlassung von der Grube rechnen.

Generationsgebundene Unterschiede im Sprachgebrauch

Die erste Generation

Die Sozialisation der ersten in der schwäbischen Muttersprache wurde in beiden Dörfern völlig von dem engeren Familien- und Verwandtenkreis und von der weiteren Dorfumgebung bestimmt. Viele von ihnen erlernten ungarisch erst in der Grundschule. In Tscholnok unterrichtete man bis 1923 deutsch, zwischen 1923 und 1926 gehörte die Schule von Tscholnok zum Schultyp B.[479] Da die Dorfbewohner glücklich sein konnten, falls sie eigentlich Lehrer bekamen, wurde die deutsche Sprachkenntnis der Pädagogen nicht geprüft; so wurde die Schule langsam zum Typ C. Ganz bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges blieb dieser Typ praktisch erhalten. Fekete schreibt: „Anfang 1938 wurden die Eltern zur Abstimmung zusammengerufen: sie sollen sich in Sache der Unterrichtssprache äußern. ... 39 stimmten für Gemischte Schule, 125 aber für Ungarisch".[480] Das bedeutete, dass die Kinder einmal in der Woche in Deutsch schrieben und lasen. In der zweiten Hälfte der Gesangstunden wurde Deutsch gesungen. Der Religionsunterricht wurde in Deutsch erteilt. Die Verordnung Nr. 25370/1941. (VII.24.) brachte in Tscholnok wenig Verwandlung. „Die Lehrkräfte, die ein wenig deutsch konnten, erteilten, außer Lesen und Schreiben ungefähr im gleichen Verhältnis den Mathematikunterricht in deutscher Sprache. Hierzu kamen noch der Religionsunterricht wöchentlich in vier Stunden und der Gesang. Diese Lösung entsprach dem Wunsch der Mehrheit der Gemeindebewohner."[481] Die Erinnerungen derjenigen, die zu dieser Zeit zur Schule gingen, sind verschieden. *„Was für ein Wunsch! Es gab keine andere Möglichkeit! Der Staat sandte keine deutschen Lehrer. Und ganz bestimmt hatten unsere Eltern Angst. Die Namenmagyarisierung war ja jeden Tag auf Tagesordnung." „Meine Mutter lernte auch ungarisch in der Schule, sprach aber kein Wort. Als sie die Schule beendete, sprach sie den ganzen Tag deutsch, übte die ungarische Sprache nicht, so vergaß sie langsam fast alles." „Ganz umgekehrt, wie heute, an den Stunden sprachen wir ungarisch, der eine besser, der andere schlechter, aber in der Pause und zu Hause ging es schwäbisch zu."*

Nach dem ersten Weltkrieg mussten die Schwaben auch in Bogdan ungarisch lernen, den Lebensverhältnissen folgend konnte man hier aber ungarisch nicht vergessen. Das bedeutete aber nicht, dass sie nicht die Muttersprache sprachen, bloß die Interaktionsmöglichkeiten mit den Ungarn waren häufiger. Im Jahre 1938 wollten die Eltern in Bogdan die deutschsprachigen Lehrbücher nicht kaufen. Die meisten Bogdaner wählten den Typ C. „Ausgesprochen protestierten die Eltern damals gegen den Typ B, da sie das Lesen und Schreiben auf Ungarisch für wichtig hielten" – schreibt Knáb. Plötzlich veränderte sich die Situation im Jahre 1940, aus 281 Schülern besuchten 250 die gemischten Klassen, und 1941 wurden sieben Klassen deutschsprachig. *„Ich glaube, dass diese Erhöhung dem Volksbund zu verdanken ist. Die Leute sind draufgekommen, dass sie doch Deutsche sind."* Die Zahl der Schüler in den einzelnen Klassentypen veränderte sich aber fast von Jahr zu Jahr, was schwer zu erklären ist. 1941 erhöhte sich die Zahl der Schüler in den Klassen Typ C von 171 auf 269, während sich die Zahl in den deutschen Klassen von 201 auf 126 verringerte.

---

[479] Schultyp A: Unterrichtsprache ist die Nationalitätensprache (Unterricht der ungarischen Sprache war aber verpflichtend); Schultyp B: gemischtsprachige Schule ;Schultyp C: Unterrichtsprache Unterricht ungarisch, die Nationalitätensprache war aber verpflichtend

[480] Fekete, Dem Janzabach entlang, 1977. S. 55

[481] Ebenda.

Ganz eindeutig kann man aber feststellen, dass die sprachliche Assimilation ihren Anfang in Bogdan bereits vor dem Krieg nahm. Diese Generation aber spricht auch in Bogdan sehr oft, aktiv und ausgezeichnet schwäbisch. Zu Hause mit dem Mann oder mit der Frau, mit den Freunden, Verwandten sprechen sie ihre Muttersprache. Sie verstehen sich einander besser als auf Ungarisch. Sie wollen auch mit den jüngeren schwäbisch sprechen. Die Kinder antworten noch schwäbisch, die Enkelkinder antworten aber ungarisch. Sie sprechen schwäbisch lieber, als ungarisch. Diese Sprache verbindet sie mit der Vergangenheit, mit den Kinderjahren, mit den Traditionen.

Die ungarische Sprache spricht man in Bogdan aber doch öfters, als die schwäbische. In dem Bürgermeisteramt, an der Post, bei dem Arzt, müssen die Schwaben ungarisch sprechen. Eine Frau sagte: *„Es kommt sehr oft vor, dass ich so spreche, wie es mir eben einfällt”*. Diese Bemerkung weist darauf hin, dass die Schwaben auf der Sprache das Wort eingreifen, die die Mitteilung der Gedanken am besten sichert; der Sprachgebrauch erfolgt zielrational. Diese Rationalität hellt die Situation auf, wo der Sprecher, falls er sich verständlich ausdrücken will, die über einen weiteren Wortschatz verfügende ungarische Sprache gebrauchen muss; also muss er sehr oft Kode wechseln.

In Tscholnok spricht man auch in dem Bürgermeisteramt schwäbisch, wenn er will. Man kann an der Post, in den Geschäften auch schwäbisch sprechen. Die Mundart ließ sich aus dem öffentlichen Leben nicht verdrängen. Sogar spricht man mehr schwäbisch auf der Strasse als zu Hause. Die alten Schwaben in Tscholnok sagen, dass sie sich Schwäbisch so gut wie ungarisch ausdrücken können. Inmitten der ersten Generation kommt Kodewechsel weniger vor, als in Bogdan.

Die Funktionen der schwäbischen und der ungarischen Sprache sondern sich in Bogdan voneinander hell ab. Schwäbisch ist die Sprache der Gefühle, der Vertrautheit, der Zusammengehörigkeit, ungarisch ist die Sprache des zwingenden Praktikums. Falls sie ungarisch sprechen, intonieren sie sehr oft schwäbisch, aber falls sie grammatische Fehler machen, verbessern sie sich sofort.

Da für die Tscholnoker die Muttersprache nicht nur die Sprache der Gefühle, der Vertrautheit, der Zusammengehörigkeit bedeutet, sondern auch die Sprache des täglichen öffentlichen Lebens ist, kann man solche eindeutige Absonderung in dieser Siedlung nicht erfahren. Es ist keine Frage, was für eine wichtige Rolle die Muttersprache in der Identität dieser Generation spielt. *„Ich kann es nicht vorstellen, wie man Schwabe sein kann, ohne schwäbisch zu sprechen. Wir gehen sehr viel hin und her singen, und trafen uns manchmal mit Schwaben, die auf der Bühne deutsch singen, kommen herunter, und können kaum ein Wort in der Muttersprache.”*

Nach dem Zweiten Weltkrieg gingen viele aus der ersten Generation in die Volksschule, sogar in die Mittelschule. Es gab in Bogdan 5 Personen, die auch über ein Diplom verfügten, und 2 von Ihnen absolvierten ihre Studien noch vor dem Krieg. Viele fanden Arbeit außerhalb des Dorfes. Die strukturelle Assimilation, später die Mischehen beschleunigten die sprachliche Assimilation. Also um Arbeit zu bekommen, musste man sich in Bogdan mobilisieren.

Das Leben im Tscholnok war auch weiterhin mit der Grube gebunden. Dort Arbeit zu bekommen, war leichter, die sozialistische Industrialisierung brauchte viel Arbeitskräfte. Man musste also das Heimatdorf nicht verlassen, nur eine dreijährige Hauerschule absolvieren. Diejenigen, die zu Facharbeitern geworden sind, lernten in Berufsschulen. Die Leitung war ungarisch, die Schwaben in der ersten Generation waren nicht ermutigt, an Hochschulen weiterzulernen. So begann das Weiterlernen in Tscholnok, eine der wichtigsten Etappe zur

sprachlichen und strukturellen Assimilation, in größeren Maßen erst Anfang der 70er Jahre. Also der größte Teil der ersten Generation fiel aus diesem Prozess aus.

Die zweite Generation

Was die Muttersprache anbelangt, war diese Generation in Bogdan nicht einheitlich. Die Älteren dieser Altersklasse wählten die schwäbische, die Jüngeren und darunter in erster Linie die Intelligenz, wählten die ungarische Sprache. In dieser Generation hörte ich es vielmals: *„zuerst fallen mir die Wörter ungarisch ein."* Obwohl in Tscholnok die Zugehöriger der mittleren Generation wegen Arbeit außerhalb des Dorfes die Mundart als Muttersprache beibehiellten, sprechen sie immer weniger schwäbisch. Wie erwähnt, gibt es im Dorf noch immer viele Möglichkeiten die Muttersprache zu sprechen. *„Es hängt davon ab, wo ich bin, mit wem ich spreche. Es kommt vor, dass wir in der Schule in den Pausen svóbeln, dann wieder ungarisch sprechen."*

Schwäbisch lernten diese Bogdaner Kinder zu Hause zusammen mit der ungarischen Sprache und gebrauchten beide Sprachen. Schwäbisch sprachen sie mit den Großeltern, mit den Eltern und Geschwistern abwechselnd. In der Schule aber, oder anderswo im Dorf, sprachen sie immer ungarisch. *„Meine Eltern legten großes Gewicht darauf, dass wir ungarisch lernen. Aber auch meine Oma sprach gut ungarisch. Sie ging jeden Tag mit dem sog. `Marktweib-Schiff`` nach Budapest, auf den Markt, unser Obst zu verkaufen, also sie musste ungarisch wissen. Falls wir die ungarischen Einsiedlerkinder ärgern wollten, sprachen wir aber schwäbisch"* – erzählte eine Frau.

In Tscholnok aber lernten die Kinder der mittleren Generation ohne Ausnahme erst schwäbisch. „*Unsere Eltern arbeiteten den ganzen Tag. Wir waren mit den Großeltern zu Hause. Es war keine Frage, welche Sprache wir zu Hause, oder mit den Kindern auf der Strasse sprechen." Mein Vater war den ganzen Tag in der Grube, wo man schwäbisch sprach. Wenn er zu Hause war, ging er mit meiner Mutter zu den Bauern arbeiten. Er konnte auch etwas ungarisch, meine Mutter aber nicht. Sehr selten verließen sie das Dorf."*

Die Teilung der affektiven and praktischen Funktion der schwäbischen und die ungarischen Sprache offenbarte sich in Bogdan auch in der territorialen Dimension. Der Sprachgebrauch wurde auch durch die Repression nach dem Zweiten Weltkrieg determiniert. *„Es war keine Frage, wie wir zu Hause sprachen, aber auf der Straße wagten wir nicht schwäbisch zu sprechen. Die Polizisten durften uns nur deshalb eins versetzen, da wir Schwaben waren"* – erinnert sich eine andere Frau.

In Tscholnok kam es zu solchen Fällen nicht, obwohl auch hier die ungarische Sprache bevorzugt werden musste. *„Nach dem Krieg kamen sehr viele Ungarn zu der Grube. Die ganze Leitung wurde ausgetauscht. Sie waren alle Ungarn. Niemand befahl uns, unter der Erde ungarisch zu sprechen, aber doch sagte ich den Kollegen: Kinder, so viele neue Ungarn sind da, dass es wegen des Friedens besser wäre, ungarisch zu sprechen"* – erzählte ein damals noch junge Bergarbeiter.

Solange die mittlere Generation in Tscholnok Muttersprache, Identität und Gruppenzugehörigkeit ganz und völlig einheitlich ist, muss sie in Bogdan mindestens in vier Gruppen geteilt werden. In der Gruppe 1) zeigen Muttersprache und Gruppenzugehörigkeit und natürlich Abstammung eine konsistente Einheit und schaffen eine feste Basis für die ethnische Identität *„Mit meiner Mutter geht es nicht anders nur schwäbisch. Mit meinem Mann, solange er lebte und mit meinen ehemaligen Klassenkameraden sprechen wir schwäbisch. Als mein Sohn noch klein war, sprachen wir mit ihm auch schwäbisch. Heute will*

er aber nicht sprechen. Er versteht alles, aber in der Schule sprach er nur ungarisch. Zu Hause auch Ungarisch. So langsam gewöhnte ich mich auch daran" – so eine Frau.

Obwohl die Zugehörigen der Gruppe 2) den schwäbischen Dialekt als Muttersprache angaben, bekannten sie sich zum Ungarntum. Diese Gruppe kann mit starken Assimilationstendenzen charakterisiert werden. Zur gleichen Zeit sind aber auch die ethnischen Bindungsfäden anwesend. Die Selbstbestimmung lautete: „*ich bin ungarisch von schwäbischer Abstammung"*. Typisch war, dass diese Leute außerhalb des Dorfes arbeiteten, wo ausschließlich ungarisch gesprochen wurde. *„Es ist wahr, dass ich ungarisch besser kann. Wenn mir etwas einfällt, fällt es mir ungarisch ein. Natürlich spreche ich aber mit den Alten schwäbisch, aber mit den Kindern nur ungarisch."* In dieser Gruppe war es ein allgemeiner Standpunkt, dass die ungarische Sprache mehr und besser gesprochen und geliebt wurde, als ihre eigene Muttersprache und das ist ein Beweis dafür, dass die ungarische Sprache auch eine wichtige affektive Rolle spielt.

Die Erfahrungen zeigen, dass, wenn die Muttersprache und die Gruppenzugehörigkeit sich nicht decken, die Sprache ihre identitätsbestimmende und repräsentierende Rolle verliert. Das lässt sich darauf schließen, dass die Sprache selbst kein Identitätsfaktor ist; sie wird zu einem Identitätselement, wenn die Gruppenzugehörigkeit auch dazu beiträgt. Die Abstammung ist dazu eine nötige aber keineswegs genügende Bedingung. Die Verminderung der Wichtigkeit der schwäbischen Sprache oder ihr Verlust bedeutet aber nicht, dass man die ethnische Identität damit auch verliert.

In der Gruppe 3) hielten die Mitglieder ungarisch als Muttersprache, aber zählten sich zu der schwäbischen ethnischen Gruppe. Die ungarische Muttersprache bedeutet aber nicht, dass diese Leute in der Familie mit den Eltern, mit älteren Verwandten nicht schwäbisch sprechen würden. Im Leben dieser Gruppe werden beide Sprachen auch in affektiver Dimension bewertet. Die ungarische Muttersprache bedeutet aber für diese Leute die besser gesprochene Reflexsprache.

In der Gruppe 4) bekannten sich die Antwortgeber zum Magyarentum, und hielten ungarisch als Muttersprache; die deutsche Abstammung wurde aber auch nicht verleugnet. Hinsichtlich der Prozentzahl, ist diese Gruppe die kleinste. Die Gruppenzugehörigen können mit strengen Assimilationsattitüden charakterisiert werden, die auch durch die Mischehen anspornend ist.

Zusammenfassend können wir darauf schließen, dass bei der zweiten Generation die schwäbische Muttersprache nur eines und nicht unbedingt ein wichtiges Identitätselement ist; alleine ist sie kein identitätsbildender Faktor. Die Abstammung ist der einzige stabile Faktor, bestimmt aber die ethnische Identität nicht alleine mit der gesprochenen Muttersprache der Ahnen. Die Abstammung bildet nur zusammen mit der Gruppenzugehörigkeit eine stabile Basis für die ethnische Identität.

In Tscholnok bilden Muttersprache, Gruppenzugehörigkeit und die Abstammung eine strenge und ungespaltete Einheit. Wie es bereits bei der ersten Generation zu beobachten war, ist Muttersprache das wesentliche Element dieser dreifaltigen Einheit. Ob die Sprache alleine ein Identitätsfaktor sein könnte, kommt nicht in Frage, da sie von der Gruppenzugehörigkeit und Nationalität, bzw. Abstammung bei weitem unterstützt ist. In Tscholnok gab es nicht einmal in der dritten Generation jemanden, der sich zum Ungartum bekannten hätte.

Der Fall in den sich ein jeder zu der schwäbischen ethnischen Gruppe zählte, aber ungarisch als Muttersprache hielt, gab es in Tscholnok nur in der dritten Generation. Der Fall 4) kam aber nicht einmal bei den Jüngsten vor.

Die dritte Generation

Wir können ruhig sagen, dass der Sprachwechsel in der dritten Generation in beiden Siedlungen beendete. Die Lage kann mit einem Satz, der aber von mehren wiederholt wurde, charakterisiert werden: *„ich kann schwäbisch nicht mehr denken"*. Der Sprachwechsel bedeutet aber auf keinen Fall den Verlust der Sprache. Obwohl die Generationszugehörigen als Muttersprache die ungarische Sprache angaben, sprach und verstand ein jeder Gefragte schwäbisch. Sollten sie aus einer Mischehe kommen, oder schwäbische Eltern, Großeltern haben, sprechen sie zu Hause mehr ungarisch als schwäbisch.[482]

In Tscholnok kommt es öfters vor, dass die Mitglieder der dritten Generation einen aktiven Wortschatz haben, und zu Hause mit den Großeltern schwobeln, aber bei der Mehrheit ist der schwäbische Sprachgebrauch passiv, und beschränkt sich nur auf das Zuhören der Großeltern.[483] Nicht nur die Enkelkinder, sondern auch die Großeltern sind passiv, und zwar in dem Unterricht der Muttersprache. *„Wir sprachen mit unserem Enkelsohn immer schwäbisch. Er ist jetzt 6 Jahre alt, spricht einwandfrei ungarisch, schwäbisch und hochdeutsch. Er ist der einzige in Tscholnok. Wir wollten mit unserer Enkeltochter auch nur schwäbisch sprechen, aber wir hatten nicht mehr so viel Geduld."* Eine andere Meinung von Großeltern: „*Die Kinder leben nicht mehr in dem Elternhaus, so treffen sich die Enkelkinder weniger mit uns. Es gibt praktisch keine Möglichkeit zu unterrichten. Und wozu? Neben der ungarischen muttersprachlichen Sozialisation ist es überflüssig, die schwäbische Mundart zu erlernen."*

Die dritte Generation hielt sich in Bogdan für ungarisch von deutscher Abstammung. Die Kinder aber, deren Eltern sich auch zum Ungarntum bekannten, hielten die Abstammung für nicht so wichtig. Wo die Familie aber strenge schwäbische Identität hatte, betonten die Kinder ausdrücklicher ihre schwäbische Abstammung. Aber auch in diesen Fällen bestimmte die Sprache weder das Abstammungsbewusstsein, noch die ethnische Gruppenzugehörigkeit. Für diese Generationsmitglieder war die Sprache das Mittel der Kommunikation und war keine Frage der Gefühle. Die in ihrem Leben ihre Funktionen völlig verlorene schwäbische Sprache gehört nicht zu ihrer Identitätskonstruktion. Die besser gesprochene Sprache war die ungarische. Das Pfand der Chancengleichheit, des Vorwärtskommens in der Mehrheitsgesellschaft ist das Können der ungarischen Sprache, so hielten sie es für wichtiger.

In Tscholnok hielt sich die dritte Generation für Deutsch; Abstammung und Gruppenzugehörigkeit spalten sich nicht, wie in Bogdan. *„Ich würde nie sagen, dass ich ungarisch bin"*. Die Mundart spielt hier aber eine symbolische Rolle in der ethnischen Identität, ist als eine Tradition anwesend, die bewahrt werden sollte. Die Muttersprache und gleich die besser gesprochene Sprache ist hier aber auch die ungarische.

Die Großenkelkinder lernen in der Schule beider Dörfer hochdeutsch, so werden sie den traditionellen Dialekt bald nicht einmal verstehen.[484] Da sich die Interaktionsmöglichkeiten mit Deutschland, mit den Verwandten nach dem Systemwechsel von 1990 erhöhten, nimmt die Zahl der die deutsche Hochsprache lernende Kinder und Erwachsenen immer mehr zu.

---

[482] Győri Nagy charakterisiert diese Situation so: die Großmuttersprache ist schwäbisch, die Muttersprache ist aber ungarisch (1985: 178).

[483] In der dritten Generation kommt es sehr oft vor, dass die Großeltern zu ihren Enkelkinder schwäbisch sprechen, sie antworten aber ungarisch. Die Sprachforscher nennen diese Situation passive Zweisprachigkeit (Romaine 1989).

[484] Es gibt Versuche, z.B. in Werischwar, die Mundart wieder zu erlernen. Kleine und Große nehmen an Mundartkursen teil.

Zusammenfassung: Mundart und Identität

Leider muss festgestellt werden, dass die sprachliche Assimilation in beiden Dörfern anwesend ist: in Bogdan fing sie bereits vor dem zweiten Krieg an und beschleunigte sich in rasendem Tempo danach; in Tscholnok nahm sie erst nach dem Krieg ihren Anfang. Das Tempo war hier langsamer, es beschleunigte sich erst am Ende der 60er Jahre. Der Prozess ist in der ersten und in einem Teil der zweiten Generation nicht beendet, und wird auch nicht beendet werden. Der große Bruch in Bogdan erfolgte bei der zweiten, in Tscholnok aber nur in der dritten Generation. Diese zeitliche Verschiebung ist der verschiedenen geographischen Lage der Dörfer, und der daraus erfolgenden geschichtlichen Entwicklung zu verdanken. Was aber in beiden Dörfern für die Bewohner klar ist, ist das, dass die Mundart mit dem Tode der ersten bzw. der zweiten Generation der Sprachgemeinschaften aussterben wird.

Es ist in der Fachliteratur allgemein bekannt, dass falls ein Dialekt im Laufe der sozialen Entwicklung seine Funktionen als Muttersprache erfüllen will, er sich auf die Literatursprache stützen muss. Wie es Erb und Knipf beweisen: „Die Wirkung der ungarischen Sprache wurde auch dadurch gesteigert, dass aus Mangel an Beziehungen mit dem Vaterland, bzw. die engeren sprachlichen Kontakte zu der Muttersprache die Rolle der Standardsprache, der literarische Hochsprache von der ungarischen und nicht von der deutschen Sprache übernommen wurde" (1999: 178). Das vernakuläre Prinzip ist im Falle der schwäbischen Sprache nicht mehr zur Geltung zu bringen, die Verringerung der Sprache setzt sich auch heute fort. Die Mundart konnte die sprachlichen Ansprüche der ersten, bzw. der zweiten Generation in bestimmten Sprachsituationen noch befriedigen, aber im Falle der jüngeren Generationen mit höherer Bildung stehen die Gebrauchsmöglichkeiten und die Ansprüche in keinem Verhältnis mehr zueinander

Wie es beobachten werden konnte, spielte das Alter in dem Sprachgebrauch In Bogdan eine wichtige Rolle. Für die erste Generation war die von der schwäbischen Muttersprache dominierte Zweisprachigkeit kennzeichnend. Die zweite Generation konnte mit einer teilweise ausgeglichenen, teilweise aber von der zweiten Sprache dominierten Zweisprachigkeit charakterisiert werden. In der dritten Generation ist die zweite Sprache dominierend, eigentlich ist es eine neue Einsprachigkeit.

Im Allgemeinen können wir feststellen, dass für die erste Generation und für die zweite in Tscholnok die erste gelernte Sprache die schwäbische war. In der Schule wurde aber die ungarische zu der dominierenden Sprache. Bei der dritten Generation ist die ungarische Sprache die erste gelernte Sprache, und die Großeltern konnten die Aufgabe des Unterrichtes der traditionellen Muttersprache mangels an Möglichkeiten nicht mehr übernehmen. Bei den letzten zwei Generationen spielten in der Verstärkung des Gebrauches der ungarischen Sprache das Weiterlernen, die Hochschulbildung, die Arbeit außerhalb der Dörfer, andere soziale Erwartungen und die Vorwärtskommensansprüche eine bedeutend wichtige Rolle. Die ungarische Sprachkompetenz wurde auch durch die Mischehen unterstützt. Hutterer hat schon 1961 festgestellt, dass die Kenntnis der Muttersprache von den älteren Generationen in Richtung der Jungen eine abwärts schreitende, die ungarische Sprachkompetenz aber von der jungen Generation in Richtung der älteren Generation eine aufwärts schreitende generationsgebundene Stufung zeigt.

Nach der Analyse der Interviews können wir feststellen, dass in Bogdan bereits in der zweiten Generation die Abstammung und der Gebrauch der Muttersprache voneinander trennten. Sie wurde zu einem Faktor der ethnischen Identität nur gemeinsam mit der Gruppenzugehörigkeit; die Abstammung ist dazu in Bogdan eine nötige aber bei weitem nicht genügende Bedingung. In Tscholnok aber, ähnlich zu der ersten Generation können wir nur

über die Spaltung der Sprache und Abstammung nicht sprechen, also trennen sich Muttersprache und Identität nicht. Im Falle der jüngeren Generationen spielt die Mundart in Bogdan keine, in Tscholnok aber eine bescheidene und symbolische Rolle. Es war zu beobachten, dass sich die Funktionen und die Prestigehierarchie der zwei Sprachen veränderten. Die schwäbische Sprache bewahrt sich und versucht das Gefühl der Intimität und der Zusammengehörigkeit zu vermitteln, spielt aber immer weniger eine Rolle. Ihre Funktion beschränkt sich immer mehr nur auf die Kommunikation mit der älteren Generation. Susan Gal schreibt; „wo die Funktion und der Gebrauch der Sprache abnimmt, dort ist der Ausfall der sprachlichen Strukturen zu erwarten. Was nicht gebraucht wird, bleibt nicht erhalten (1991: 72). Es sind aber Bestrebungen, die Mundarten zu behalten. So organisiert man z.B. in Werischwar, Wudersch, usw. Mundartkurse. In der Grundschule von Tscholnok versuchen die deutschen Lehrerinnen auch die Mundart zu unterrichten. In der Branau organisiert man Mundartwettbewerbe, die dazu dienen, die Sprachtradition zu bewahren und weiterzugeben.

(2004)

Literaturverzeichnis

BINDORFFER, Györgyi 2000. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti identitás Dunabogdányban.* Budapest. Új Mandátum Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.

ERB, Mária – **KNIPF**, Erzsébet 1999. Új lehetőségek, új kommunikációs stratégiák. A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. *Kisebbségkutatás,* 2. 176-187.

FEKETE, Tibor 1977. *Dem Janzabach entlang. Beschreibung und Geschichte der Bergwerkgemeinde Csolnok.* Budapest. Tankönyvkiadó.

GAL, Susan 1979. Language Shift − Social Determinants of Language Change of bilingual Austria. New York. Academic Press.

GAL, Susan 1987. Codeswitching and consciousness in the European periphery. *American Ethnologist.* 14(4).637-653.

GYŐRI-NAGY, Sándor 1985. Nyelvállapot és nemzetiségi tudat Brennbergbánya németajkú lakossága körében. In Verseghi Gy. (Hg.) *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői*. Budapest, 113-205.

HUTTERER, Miklós 1975. Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In Balassa I.-C.Klotz,- Manherz K. (szerk.) *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen.* Budapest. Néprajzi Társaság. 11-33.

KOMLÓSI-KNIPF, Erzsébet 1996. Kétnyelvűség és identitás a magyarországi németek körében.

Kisebbségkutatás, 3. 291-292.

KNÁB, Mihály 1966. *A dunabogdányi iskola története.* Manuscript.

KNIPF, Erzsébet – **ERB**, Mária 1998. Sprachgewohnheiten bei den Ungarndeutschen. (Vorergebnisse einer Umfrage). In K. Manherz (Hg.) *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen.* Budapest, 138-146.

LANSTYÁK, István 1994. Az anyanyelv és a többségi nyelvoktatás a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Régió*, 4. 90-116.

MANHERZ, Károly 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest.

MANHERZ Károly 1989. Az idegen anyanyelv. *Magyar Nemzet,* jan. 14. 9.o.

MANHERZ K. und Mitarbeiter 1998. *A magyarországi németek.* Budapest

ROMAINE, S. 1989. *Bilingualism.* New York

Formen ungarndeutscher Gruppenidentität

Deutschen Siedlungsgruppen der östlichen Branau und des Donauknies im entwicklungsgeschichtlichen Vergleich

Konferenzbeitrag, Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde,

„Deutschland Historische Regionen und ethnisches Gruppenbewusstsein in Ostmittel- und Südosteuropa. Kontakträume – Raumidentität – Gemeinschaftsbildung", Tübingen, 2004.

Einführung

Die Nationalitäten, unter denen auch die Ungarndeutschen oder wie sie sich am meisten nennen, die Schwaben, leben in dem Lande mit der ungarischen Mehrheit seit mehr als 300 Jahren zusammen. Ihre Situation ist immer von dem Verhältnis zwischen Mehrheit und Minderheit bestimmt. Die Minderheiten suchen ihre Stelle und Identität unter den widerspruchsvollen Wirkungen von Globalisierung und Homogenisierung, von Assimilation und Dissimilation, bzw. von ethnischer Selbstaufgabe oder ethnischer Wiedergeburt. Nach den identitätsvernichtenden Jahren des Sozialismus konnte nach 1990 die Frage der Nationalitäten in Ungarn in den Gesellschaftswissenschaften und in dem öffentlichen Diskurs wieder erörtert werden, und Forschungen nicht nur auf dem Gebiet der Ethnographie durchgeführt werden.

In meinem Referat werde ich über die Ergebnisse and Folgerungen meiner mehrjährigen Forschungen in zwei deutschen Dörfern, Wemend (Véménd) und Bogdan an der Donau (Dunabogdány) sprechen, wo ich mit kulturanthropologischen und soziologischen Methoden d.h. durch teilnehmende Beobachtung, bzw. Interviews über Lebenslauf, Familien- und Dorfgeschichte sammelte. Als Beobachtungseinheit diente die Familie als das einmalige erste Sozialisationsgebiet der ethnischen Identität. Heute hat die Familie eine immer schwächere Rolle in diesem Prozess. Hier hatte ich die Möglichkeit, die traditionellen und die umformulierten Identitätsrahmen, das Identitätsrepertoire, die Sprachsituationen, die Gewohnheiten des Sprachgebrauchs, die ethnischen Merkmale der Familienfeste, die Übung der Religion, die Betätigung der Überlebensstrategien in der Familie, und die voneinander abweichenden Assimilationsaspirationen der Familienmitglieder, die Beziehungen zu der Heimat und zu den ungarischen nationalen Symbolen und ihre Repräsentationsformen zu beobachten. Neben der teilnehmenden Beobachtung konnte ich als Folge der alltäglichen Teilnahme am Leben der Gesellschaft lange, unstrukturierte Gespräche führen und als Kontrolle meiner Beobachtungen strukturierte Interviews von Familiengeschichten und eigene Lebensläufe der Befragten und themenorientierte Interviews aufnehmen.

Im Interesse der leichteren Analyse der aufgenommenen Angaben und mit Bezug auf Mannheim[485], der feststellte, dass bei der Interpretierung der Welt verschiedene, generationsgebundene Wissensformen entstehen, teilte ich die Befragten in drei Altersgruppen. Manherz[486], und Gal[487] gehen von der Erwägung aus, dass die verschiedenen

[485] Karl Mannheim: Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge. New York, 1985.

[486] Karl Manherz: Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn. Budapest, 1977

Ausbildungsverhältnisse und infolge derer die Mobilitätsbestrebungen der jüngeren Generationen die Gestaltung der Gewohnheiten des Sprachgebrauchs, bzw. die Typen des Sprachaustausches beeinflussen. Ich nahm an, dass falls die Differenzen in den Gewohnheiten des Sprachgebrauchs – wie es von Manherz und Gal bewiesen wurde –, auch die gegebene Population in drei Generationen getrennt beschreiben, dies auch der Fall bei der ethnischen Identität ist. Bereits im Laufe der Forschung stellte es sich heraus, dass neben den alle drei Generationen charakterisierenden Erscheinungen, wie z. B. die Beurteilung der Abstammung oder der Zugehörigkeit zur Nation, die Altersstufe den Sprachgebrauch oder die Nachfolge bestimmter Gruppennormen in einem großen Maße beeinflusst. Die Differenzierung unter den Generationen war auch deshalb nicht zu vermeiden, da die Identität eine geschichtliche Formation und durch die Sozialisation zustande gekommene Struktur ist, und die verschiedenen Altersgruppen in den verschiedenen geschichtlichen Zeitperioden verschiedenen politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Wirkungen ausgesetzt worden sind.

Die erste Generation umfasst die Ältesten, die Altersklasse der Großeltern, die zur Zeit der Forschung 60-80 Jahre alt waren. Die Mitglieder dieser Generation durchlebten den Zweiten Weltkrieg als junge Erwachsene und eine ihrer wichtigsten Erfahrungen war die Aussiedlung. Die Eltern dieser Generation nenne ich Vorfahren. Ihre Kinder sind die zweite Generation, die ungefähr zwischen 1933 und 1953 geboren ist. Die dauerhafte Auflösung der Geschlossenheit der Dorfgemeinschaft und die erhöhten Mobilitätsmöglichkeiten bedeuten ein wichtiges Erlebnis für die zweite Generation. Die Mitglieder dieser Generation konnten sich trotz ihrer hohen Schulausbildung vom Ackerboden nicht lösen und verbringen einen bedeutenden Teil ihrer Freizeit mit Arbeiten im Wein- oder Obstgarten der Familie. Die dritte Generation sind die Enkelkinder, die zwischen 1953 und 1973 zur Welt gekommen sind. Für die Jüngsten bedeutet die Durchdringlichkeit der früher streng geschlossenen ethnischen Grenze das Grunderlebnis.

Fragestellung und Thesen

In Bogdan an der Donau war immer das Deutschtum die Mehrheit, dreiviertel der Bevölkerung war deutscher Abstammung. Obwohl das Dorf wirklich eine deutsche, oder wie die Bewohner es sagen, eine „schwäbische" Siedlung ist, sitzt oben auf dem Heldendenkmal neben der katholischen Kirche die in Stein geschnitzte heilige Krone des ersten Königs von Ungarn. Der heilig gesprochene Stephan I. hat noch ein anderes Denkmal im Dorf. Als sich im zweiten Weltkrieg die russischen Truppen näherten, versteckte man die Krone. Nach dem Kriege konnte man sie aber nicht finden. Als die Krone anlässlich des Abbruches eines alten Hauses wieder gefunden wurde, setzte man sie wieder auf ihren ursprünglichen Platz. Aber warum? Warum waren die Schwaben erbittert, dass sie die Krone in den chaotischen Nachkriegsjahren verloren hatten und nicht wussten, wo sie sie suchen sollten? Warum flohen die ausgesiedelten Schwaben aus Deutschland in Massen nach Wemend zurück? Warum kaufen die in Deutschland gebliebenen Schwaben Grabstätten auf dem Friedhof des Heimatdorfes für sich? Wie bildete sich die doppelte Identität bei den Schwaben aus, wie konnte die ideologisch zustande gebrachte ungarische Nationalidentität der Mehrheit neben der strengen schwäbischen Identität eine Rolle spielen? Obwohl sie Schwaben sind, ihre

[487] Susasn Gal: Language Shift – Social Determinants of Language Change of bilingual Austria. New York, 1979.

Muttersprache schwäbisch ist, die die Alten noch heute besser sprechen als die ungarische, fühlen sie sich in Ungarn zu Hause. Was beideutet für sie die Heimat?

Ich ging davon aus, dass die ethnische Identität die Grundstruktur der Identität der Nationalitäten bildet, aber jede Minderheit, die längere Zeit in einem von der Mehrheit von anderer Nationalität dominierenden Lande verbringt, über eine doppelte Identität und Kultur verfügt, und zweisprachig ist. Ich setzte voraus, dass es im Falle des unter den Magyaren lebenden Deutschtums unvermeidlich war, neben der Erhaltung seines ethnischen Bewusstseins bestimmte Verhaltungsmuster, Werte, Attitüden der ungarischen Mehrheit zu übernehmen, und sich mit der ungarischen nationalen Wert- und Gefühlswelt zu identifizieren. Meinem Konzept nach ist *die doppelte Identität eine solche Identitätskonstruktion, in der die Minderheit, die bei Erhaltung und Repräsentation ihrer generationsgebundenen Diskrepanzen und Relevanzen aufweisenden ethnischen Identität diejenigen Elemente der Nationalidentität der Mehrheit, die aus dem Inventar seiner ethnischen Identität fehlen, oder dort nur teilweise anwesend sind, annimmt, internalisiert und affektiv miterlebt. Diese Doppelkonstruktion schließt gleichzeitige Selbstverständlichkeiten ein, ihr Vorrat besteht aus jenen Elementen, die einander zu ergänzen fähig sind, und verbindet den ethnischen Gruppenangehörigen mit verändernder Stärke aber gleichzeitig in zwei Richtungen trotz dessen, dass die Exklusivität und die Betonung des Verschiedenseins in beide Identitätsformen einkodiert is.* Im Falle ethnischer Minderheiten ist es wichtig, den Ethnozentrismus und die Exklusivitäten zu behandeln, um das Identitätsgleichgewicht erhalten zu können. Die Erhaltung des Gleichgewichts, die Annahme der Umformulierung der Selbstverständlichkeiten sind im Sinne meiner Identitätstheorie einerseits durch die selektive Kombination der Identitätselemente, andererseits durch die Situativität, d.h. durch die entsprechende Reaktionsfähigkeit auf die gegebene Situation möglich. Darunter verstehe ich die Situation, wenn z. B. der Angehörige einer Minderheitengruppe sich auch als Mitglied der ungarischen Nation auch bestimmt. Dann trennt er sich automatisch von seiner originellen Gemeinschaft ab, bzw. drückt sie in den Hintergrund; in einer anderen Situation betont er aber eben seine Zugehörigkeit zu der Minderheit.

Die Dörfer und ihre Bewohner

Bogdan befindet sich nördlich von Budapest am Ufer der Donau in der nördlichen Zentralregion Ungarns, im Komitat Pest, Wemend aber weit vom Zentrum an der Peripherie in der Branau, die auch Schwäbische Türkei genannt wird.

In der Nähe von Bogdan ist die einzige deutsche Siedlung das 3 km entfernt liegende Plintenburg (Visegrád). Was die deutsche Mundart anbelangt, verstehen sich die Bewohner der zwei benachbarten Dörfer nicht; ihre Vermittlungssprache ist traditionell ungarisch. Die Bogdaner Deutschen nennen sich Schwaben und wenn sie ihre Muttersprachen sprechen, dann sie schwobeln. Die Nachbarndörfer von Wemend waren traditionell Deutsch. In einigen Dörfern gas es auch serbische Bevölkerung. Obwohl sich in dieser Region die Mundarten auch von Dorf zu Dorf ändern, verstanden sich die Leute und kamen Ehen mit Ehepartnern aus Nachbarndörfern zustande.

Den katholischen Kirchenbüchern nach beginnt die schriftliche Geschichte der Bogdaner Schwaben im Jahre 1724, als ungefähr 300 Personen aus Deutschland ankamen, und sich auf dem Grundbesitz von Graf Peter Zichy ansiedelten. Die siebzig-achtzig jährige Ältesten erinnern sich nur daran, dass ihre Urahnen irgendwo in Bayern oder in der Umgebung von Ulm und Stuttgart lebten. Die genauen Ortschaftsnamen, Staaten oder Herzogtümer blieben in

dem kollektiven Gedächtnis auch hier nicht erhalten. Die Rolle der schwäbischen Bauern bestand darin, die nach der Türkenherrschaft zugrunde gegangene Landwirtschaft und in erster Linie den Ackerbau wiederzubeleben. Die Deutschen fanden reformierte Magyaren im Dorf, die heute noch in Bogdan leben. So war Bogdan nie ein rein deutsches Dorf.

Die zweite Welle der Kolonisten aufgrund des kaiserlichen Patents von Maria Theresia im Jahre 1763 kam 1767 in Bogdan an. Ein Jahr früher tauschte Graf Peter Zichy sein Grundbesitz, so gelang die Ortschaft zum Kronbesitz von Altofen (Óbuda). Bei der Frondienstregelung von 1770 wurden 23 Fronhöfe registriert. Nach den Angaben der Volkszählung auf Verordnung von Joseph II. zwischen 1784-87 wohnten in Bogdan 311 schwäbische Familien in 268 Häusern, die Zahl der schwäbischen Bevölkerung machte 1567 aus. Über die ethnische Zusammensetzung des Dorfes gibt aber diese Registrierung keine Information. Erst anlässlich der Volkszählung von 1812 wurde die Einwohnerschaft über ihre ethnische Abstammung gefragt. Demgemäß lebten 1945 Schwaben und 175 Magyaren in Bogdan. Die Erhöhung ist der zweiten großen Ansiedlungswelle und den aus Deutschland im Laufe des 18. Jahrhunderts ständig strömenden Verwandten, Bekannten und Freunden zu verdanken. Die meisten Kolonisten kamen mit der ganzen Familie, mit 2-3 Kindern und mit kaum etwas Geld nach Ungarn. 1850 lebten noch immer 2300 Personen in Bogdan. Die Bevölkerungszahl der Volkszählung vor 150 Jahren verdoppelte sich nur auf 1930. Zu dieser Zeit lebten insgesamt 3095 Personen hier, zweidrittel waren Schwaben. 1941 bekannte sich 78,3 Prozent der Gesamtbevölkerung zur schwäbischen Muttersprache. 88,5 Prozent sagte, dass es auch ungarisch spricht. Das bedeutet, dass unter den Schwaben neben der Muttersprache auch die ungarische Sprachkenntnis allgemein war.

Nach der Türkenherrschaft siedelten erst 34 serbischen Familien in Wemend. Die Raizen, wie die Südslawischen Serben von den Deutschen hier genannt wurden, lebten bis nach dem ersten Weltkrieg zusammen mit den Deutschen in Wemend.[488] Sie hatten ihre eigene Sprache, Religion, Kirsche und Schule. Es sind viele Unsicherheiten bezüglich der Abstammung der Wemender Deutschen. Die ersten Deutschen sollten zwischen 1722 und 1727 aus dem schlesisch-mährischen Raum nach Wemend kommen. Man vermutet, dass diese Gruppen nach dem Banat weiter wanderten. Um 1732 soll der Ort unbewohnt gewesen sein. Die in der Nähe liegende Abtei von Petschwar (Pécsvárad) ließ zwischen 1739 und 1751 deutsche Kolonisten aus der Umgebung umsiedeln. Woher aber diese Gruppen stammen, ist unklar. Später kamen mehrere Familien vom oberen Rhein-, und Frankengebiet und aus der Fuldaer Abtei, sowie manche aus Bayern, sogar aus Köln. Es gibt Daten,[489] die beweisen sollten, dass Deutschen nach Wemend erst 1749 aus der Umgebung, aus Kakasd és Belac kamen. Die Einwanderung dauerte bis 1780. Die meisten Deutschen im Dorf, die auf den Namen „Schwaben", der aus dem 18. jahrhundert stammt, auch bestehen, sind der Meinung, dass ihre Ahnen zum überwiegenden Anteil von dem Herrschaftsbereich des Fuldaer Hochstiftes stammen. Da die Matrikelbücher in einem Brand 1791 verbrannten, ist es heute schwer die Anfänge zu klären. Auf jeden Fall war Wemend in der josephineschen Zeit meist von Deutschen bewohnt. Das Feld, das bei der ersten Teilung den Kolonisten übergeben wurde, begründete die Wirtschaft des Bauerntums, von denen die Kleinhäusler zu unterscheiden sind. Solche Unterscheidung gab es am Anfang in Bogdan nicht, und die wirtschaftlichen Differenzen waren nie so groß, wie in Wemend. Vielleicht deshalb, da der Boden um Bogdan

[488] Im Jahre 1921, den 20. August, nach einer 3 jährigen serbischen Besatzung nach dem verlorenen ersten Weltkrieg, mit Ausnahme einer einzigen Familie verließen die Serben das Dorf.

[489] Zsigmond Bajtai: Vémend képes története 1998-ig képekkel. (Geschichte von Wemend bis 1998 mit Bildern). Véménd 1999. S. 15-21.

zur Sicherung des Lebensunterhaltes in Qualität schlecht, steinig war. So waren die Familien gezwungen, mit zusätzlichen Tätigkeiten das Familieneinkommen zu erhöhen. Die Männer arbeiteten in dem Steinbruch neben dem Dorf, die Frauen fahren mit Schiff nach Budapest, die Obst und Gemüse zu vermärkten. In Wemend war der Boden genügend, war aber nach Ankunft nach verteilt. In Wemend bestimmte aber eindeutig die Landwirtschaft das Leben.

Im Jahre 1830 gab es im Ort 1.366 Deutsche und 459 Südslawen, sogar 5 Magyaren. Ende des Jahrhunderts, 1890 war die Einwohnerzahl 2.208, davon 1870 Deutsche, 296 Südslawen und 42 Madjaren. Die höchste Zahl erreichte die deutsche Bevölkerung 1941, als aus 2.350 Einwohner 2.304 Deutsche waren.

Zwischen den zwei Weltkriegen verfügten beide Dörfer über eine entwickelte Kleinindustrie. In Bogdan arbeitete eine Wassermühle an der Donau, in Wemend aber, wo die Landwirtschaft es forderte, 7 Mühlen. Während Bogdan im Zentrum lag, konnte es nie ein Zentrum sein. Wemend hielte ab 1983 Märkte und war eindeutig ein entwickeltes und bürgerliches Zentrumdorf seit 1909 mit eigener Bahnstation an der Linie Fünfkirchen (Pécs) und Badesek (Bátaszék). Um die Bedürfnisse der Landwirtschaft zu befriedigen arbeitete seit 1911 neben den 7 Wassermühlen auch eine Dampfmühle. Das Schlachthaus, die Ziegelfabrik, die Molkerei und die Bahn sicherten weitere Arbeitsmöglichkeiten.

In der Zwischenkriegszeit zeigten beide Dörfer im Lebensstil die Zeichen der sog. bäuerlichen Verbürgerlichung. Die elektrische Beleuchtung wurde bereits anfangs des 20. Jahrhunderts eingeleitet. In beiden Dörfern gab es eigene Post, Apotheke, Dorfbibliothek, Lesekreis. Die Intellektuellen in beiden Dörfern, in ersten Linie die Lehrer, stellten Volksschauspiele auf die Bühne. In Wemend war ein Kasino für die Intellektuellen. In Bogdan arbeitete eine Druckerei. 1933 fing man mit dem Straßenbau von Boschok (Palotabozsok) bis zum oberen Ende des Dorfes. Die Gemeinde zahlte selbst ein Drittel der Kosten.

Doppelte Identität

Die Ausbildung des historischen Bewusstseins der schwäbischen Minderheit in Ungarn ist „von der Tatsache geprägt, dass sie in einer Zeit nach Ungarn wanderte, als sich die moderne Nationalidentität ihres Volkes noch nicht herausbildete".[490] Weinhold stellte fest, dass „das Identitätsbewusstsein der deutschen bäuerlichen Untertanen verknüpfte sich mit ihrem Herrn und Gebiet. So waren sie Franken, Schwaben, Bayern, und als solche machten sie sich auf den Weg nach fremden Ländern". Was ihre ethnische Identität anbelangt, blieben die Kolonisten bei den Bewusstseinsformen, die „ihr Denken zur Zeit der Auswanderung bestimmte".[491]

Das Ungarndeutschtum konnte die Nationalisierung der Kultur, das Zustandebringen der deutschen literarischen Sprache, die Geburt der deutschen Nation im Rahmen eines

[490] Rudolf Joó: A magyarországi nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) kutatása. (Forschung der ungarischen Minderheiten (Nationalitäten). Társadalomkutatás 1988. 2:36-53. S. 41.

[491] R. Weinhold: A magyarországi németek nemzetiségi kultúrájának etnográfiai vizsgálatában felmerülő problémák. (Probleme in der ethnographischen Forschung der Nationalitätenkultur.) In Eperjessy E.-Krupa A. (Hg.) II. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencia. (II. Internationale Ethnographische Konferenz von Békéscsaba) Budapest, 1981.

einheitlichen Staates nicht miterleben.[492] Dementsprechend verfügten die Schwaben über keine einheitliche deutsche Umgangs- und Hochsprache und Nationalkultur oder über deutsches Nationalbewusstsein. Fata stellt fest: „Die einzelnen Gruppen der Deutschen in Ungarn bildeten vor 1918 keine feste Gemeinschaft; sie lebten in mehr oder weniger geschlossenen und geographisch voneinander entferntes Siedlungsräumern. Da es kein gemeinsames wirtschaftliches Leben gab, und sowohl die historischen Erfahrungen, als auch die Eingliederung der Deutschen in der neuen Heimat bedeutende Unterschiede aufwiesen, konnte auch keine einheitliche gesellschaftliche Gliederung entstehen."[493] Ihre Lage war umso schlimmer, da die Beziehungen zu dem Vaterland nach der Kolonisation abgebrochen wurden. So waren die sprachliche Entwicklung und die Zusicherung der Kontinuität eines deutschen kulturellen Hinterlandes unmöglich. Ihr historisches Bewusstsein wurde weiterhin auch dadurch beeinflusst, dass die Kolonisten in verschiedenen Zeiten, von verschiedenen Gebieten Deutschlands und eventuell Österreichs, mit verschiedener Kultur und Religion, verschiedenem Dialekt und verschiedenen Sitten und Bräuche kamen. Seewann stellt fest, dass infolge dessen die Schwaben keine homogene Einheit bilden und kein kollektives ethnisches Bewusstsein haben.[494] Die vielfältige Heterogenität behinderte weiterhin auch ihre politische, kulturelle und sprachliche Vereinigung. Unter den verschiedene Dialekte sprechenden Schwaben wurde die ungarische die Vermittlungssprache. Dementsprechend konnte sich das Bewusstsein einer gemeinsamen historischen Schicksalsgemeinschaft bis nach dem zweiten Weltkrieg nicht herausbilden. Wie ich in Bogdan gehört habe, standen die Magyaren ihnen immer näher, als andere Schwabengruppen in Ungarn. Das war aber in Wemend nicht der Fall. In der deutschsprachigen Umgebung der Schwäbischen Türkei hielten die Wemender Deutsche unter sich, hatten wenige Kontakte zu den Magyaren. In der Dorfverwaltung arbeiteten in beiden Dörfern Ungarn.

Zum gemeinsamen historischen Bewusstsein, zur Herausbildung der Gruppenidentität und zum Kontinuitätserlebnis ist es aber nötig, gemeinsame Mythen, Legenden, Erinnerungen über die Migration, Abstammungsort und Vaterland zu haben. Das gemeinsame Bedeutungsuniversum und die Narrativen über die Helden und lobenswerten historischen Ereignisse sind in der Konstruktion der Geschichte einer Gruppe unentbehrlich. Ohne Vergangenheit ist es nicht möglich die Nation oder die Nationalidentität zu schaffen. Die Schwaben verfügten über keine gemeinsame Vergangenheit aus dem alten Vaterland, hatten keine historischen Mythen, die im Interesse der Zusicherung der Kontinuität hätten wieder erlebt werden können, um sich damit zu identifizieren. Der Rückblick auf die Vergangenheit bietet einen sicheren Ausgangspunkt in der Ausbildung sowohl der persönlichen, als auch der Gruppenidentität. Die Leute und Gruppen, die keine gemeinsame Geschichte haben, können sich in der Zeit nicht einordnen und sich für andere Leute und Gruppen zu bestimmen.

Die Schwaben erlebten die Gestaltung der Nation in Ungarn mit, in dem Lande, was sie als Vaterland wählten. Dieser Prozess bot für die Schwaben andere Selbstbestimmungsrahmen, andere Näherungs- und Anschauungsmethoden an. Alles, was mit ihrer Geschichte verbunden ist, alles, woran sie zurückdenken können, mit Ausnahme der Vertreibung nach dem Zweiten Weltkrieg, verbindet diese Minderheit mit Ungarn. Da sie aus der Urheimat keine eigene

---

[492] Die Standardisierung der deutschen Nationalkultur fang bereits in dem 16. Jahrhundert an, hörte aber wegen der Kirchenspaltung bis etwa 1806 auf. Die Schwaben lebten schon zu dieser Zeit seit ungefähr 80-90 Jahren in Ungarn

[493] Marta Fata: Minderheitenkonzeption und –Politik Jakob Bleyers. In Jakob Bleyer – Ein Leben für das Ungarndeutschtum. Budapest, 1994. S. 13

[494] Gerhard Seewann: Die nationalen Minderheiten in Ungarn. Südost-Europa. 1992. 41(5):293-325.

Geschichte mitbrachten, entstand eine Lücke im Kontinuitäts- und Identitätsbewusstsein dieser Gruppe. Um dies zu überbrücken, eigneten sie sich die ungarische Geschichte, die geschichtlichen Narrativen an. Der Mangel an der geschichtlichen Vergangenheit wurde mit der symbolischen Ausdehnung der ungarischen Geschichte ganz bis zum ersten ungarischen König, Sankt Stephan I. ersetzt. In dieser Konstruktion der mit den Magyaren gemeinsamen Geschichte hatte Gisela, die Frau von Sankt Stephan I. und die katholische Religion eine wichtige Rolle. Mit der Ehre des ersten Königs von Ungarn und der den ungarischen Staat symbolisierenden Krone, wurden sie Mitbeteiligte der ungarischen Staatlichkeit. Diese Ehre und die Beteiligungsabsicht am Leben der ungarischen Nation und Geschichte beweist das Heldendenkmal neben der katholischen Kirche in Bogdan. Am Postament und an den Seiten des Denkmals sind die Namen der Opfer sowohl der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848/49 bzw. von 1956, als auch der zwei Weltkriege zu lesen. Oben auf dem Denkmal sitzt seit den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts eine Steinkopie der heiligen ungarischen Königskrone. Das gemeinsame historische Schicksal verband Minderheit und Mehrheit, sollte es diese Bindung symbolisch zu sein.

Bellér bemerkt, dass das Gefühl des ungarischen Patriotismus überschreitet die Grenze der Städte in dieser Zeit, und verbreitet sich auch auf in den Dörfern lebenden Bauern.[495] Die Liebe nach der Heimat, ihre Verteidigungsfertigkeit sind die ersten Zeichen der Neigung bei den Bauern bei weitem diesseits der Assimilation, die ungarische Identität zu akzeptieren. Die moralische Motivation und Legitimation des Nationalgefühls bedeutete der Patriotismus für die Ungarndeutschen. Weiterhin verband sich der Patriotismus mit der Akzeptanz der ungarischen Staatlichkeit bei den Bauern. Laut Erinnerungen der Bogdaner erschien die Selbstbenennung: „wir sind ungarische Schwaben" zum ersten Mal während der Zeit der Revolution und des Freiheitskampfes. Das ist das erste Signal der Identifizierung mit dem ungarischen Namen.

Im Rahmen einer speziellen Befragung in Bogdan habe ich die Dorfbewohner gebeten, verschiedene, mit der Geschichte zusammenhängende Wörter, wie Sieg, Held, König, Krone, Niederlage mit dem Attribut: schwäbisch, oder ungarisch, oder deutsch zu versehen.[496] Aus den Antworten und den beigefügten Erklärungen geht hervor, wie sehr sich die Schwaben in Bogdan mit der ungarischen Geschichte identifizieren. 65 Prozent aller Attribute waren ungarisch, 12 Prozent deutsch und 23 Prozent schwäbisch-ungarisch. Die hohe Prozentzahl der ungarischen Erwähnungen und der Gebrauch dieses doppelten Attributes, das von den Gefragten selbst gebildet wurde, sind Beweise dafür, dass die Schwaben in Ungarn wirklich keine abgesonderte eigene Geschichte haben. Sie meinen, außer der Vertreibung ihr Schicksal mit dem der Magyaren identisch.

Es gibt aber interessante Unterschiede unter den drei Generationen. Das Attribut „schwäbisch-ungarisch" wurde am meisten von der ältesten Generation gebraucht (29%). Das Attribut „deutsch" wurde am meisten von der mittleren Generation (14%), und das Attribut „ungarisch" von den jüngeren Generationen (79%) gebraucht. Die dritte Generation erwähnte das Attribut „schwäbisch-ungarisch" am wenigsten (11%). Die Krone und der König wurden am meisten als „ungarisch" erwähnt; die Befragten der dritten Generation gebrauchten bei diesen zwei Wörtern ausschließlich das Attribut „ungarisch". Da das kollektive historische Gedächtnis den Namen der deutschen Könige und Herzöge vor der Kolonisation nicht bewahrte, konnten die Schwaben ein Königs- und Kronenerlebnis nur in Ungarn haben.

---

[495] Béla Bellér: A magyarországi németek rövid története. (Kurze Geschichte der Ungarndeutschen) Budapest, 1981.

[496] Die selbe Befragung wurde in Wemend noch nicht durchgeführt.

Die Schwaben nahmen an den Wanderungen und an der Suche der Magyaren nach einer Heimat nicht teil, so ist es nicht erstaunlich, dass die Frage der historischen Abstammung der Magyaren in ihrer Identitätskonstruktion keine Rolle spielt. Sie waren gemeinsam mit den Magyaren unterdrückt, nahmen am Freiheitskampf von 1848/49 teil, arbeiteten fleißig, um „das Goldene Zeitalter" am Ende des 19. Jahrhundert zu erreichen, litten wegen des Verfalls der Monarchie (Trianon) und der Niederlage im ersten und zweiten Weltkrieg. Diese Tatsachen trugen zu einem gemeinsamen Gedankengut mit den Magyaren und zur Herausbildung einer ungarischen Nationalidentität bei.

Ich behaupte aber, dass neben dem historischen gemeinsamen Schicksal bei der Herausbildung der doppelten Identität auch wirtschaftliche Gründe eine Rolle hatten. Die Wemender Bauern, die ähnlich wie die ungarischen als Leibeigenen, von Jahr zu Jahr schwerere Laste ertragen mussten. Deshalb waren die Bauern geneigt, neben den deutschsprachigen Intellektuellen der Städte in der Revolution und Freiheitskampf 1848/49 auch teilzunehmen. Dazu kam auch eine Nationalideologie, die aber in dieser Zeit in der Gedankenwelt der ungarndeutschen Bauern nicht einnistete. „'Die Österreicher müssen raus aus Ungarn', hieß die Parole während der Revolution im März 1848. Zu dieser Zeit haben unsere Schwaben schon mit den Ungarn zusammen um die Freiheit gekämpft, und wenn sie das auch nicht aus purer Vaterlandsliebe getan haben sollten, so doch, um zusammen mit ihren ungarischen Leidgenossen das Joch der Leibeigenschaft abzuschütteln. ... Als nach dem Einmischen der Russen Ludwig Kossuth den allgemeinen Volksaufstand aufrief, eilten auch die unsrigen eifrig zu den Sammellagern. Noch in unseren Tagen sangen die Männer immer wieder das wehmutsvolle Lied: Kossuth Lajos azt üzente elfogyott a regimentje..."[497] Die Bogdaner sind sehr stolz darauf, dass das Dorf 200 Soldaten[498]in die Armee von Kossuth sandte. Den Namen der ehemaligen Heimatverteidiger kann man auf dem Heldendenkmal sehen.

Alle drei Generationen lernten über die deutsche Geschichte vor und nach der Kolonisation und über die Geschichte der Magyaren in der ungarischen Schule. Und sie lernten mehr über Ungarn als über Deutschland. Dementsprechend wissen die Schwaben bereits in der ersten, ältesten Generation viel mehr über die Ereignisse, Persönlichkeiten der ungarischen Geschichte, als über die der deutschen Geschichte. Die Kenntnisse über Deutschland stammen aus der Schule und überschreiten die dort Gelernten nicht. Diejenigen, die mehrmals das Attribut „deutsch" erwähnten, sind bestrebt sich als Deutsche und nicht als Schwaben oder Magyaren zu determinieren. Diese Selbstbestimmung beruht aber auf einer affektiven Basis und hat keinen kognitiven Hintergrund.

Es ist erwähnenswert, dass die Helden sowohl ungarisch als auch schwäbisch sind. Das bedeutet, dass die Schwaben ebenso wie die Magyaren, ihr Leben für die ungarische Heimat, die für die Schwaben mit dem ungarischen Staat identisch ist, opferten. Den Sieg teilen sich auch die Schwaben (56%), die Niederlage ist aber in erster Linie deutsch (43%) und ungarisch (41%). Aus den hinzugefügten mündlichen Bemerkungen stellte es sich heraus, dass der Meinung der Bogdaner Schwaben nach sowohl Deutschland als auch sein Verbündeter, Ungarn, im Zweiten Weltkrieg dieselbe negative Rolle spielten. „Wir haben nichts gemacht, was die Magyaren nicht auch getan haben" – sagte ein alter Mann aus der ersten Generation. „Die Magyaren sind auch verantwortlich dafür, was dann geschehen ist.

---

[497] Johann Petri: Die Geschichte von Véménd. Selbstausgabe. 1986. S. 93. Frei übersetzt heißt es in deutscher Sprache: Ludwig Kossuth hat aufgerufen, die Regimenter sind dahin. Wenn er nochmals rufen sollte, müssen wir alle ziehen.

[498] Ungarisch „honvéd": Verteidiger der Heimat

Die Magyaren hätten auch ausgesiedelt werden sollen!" Aufgrund der eigenen Erfahrungen stellte diese Generation die ungarische Verantwortlichkeit an die erste Stelle (45%). Ganz unerwartet gaben aber die mittlere Generation und die Jüngsten die Verantwortung in erster Linie den Deutschen (52%). Die Prozentzahlen des Sieges bzw. der Niederlage und die Erklärungen beweisen im Großen und Ganzen, dass die Niederlage die Schwaben ebenso tief berührte, wie die Magyaren. Ihr Verhältnis zu den großen Tragödien der ungarischen Nation (Niederlage des Freiheitskampfes 1849, Trianon, usw.) differenziert sich von dem der Magyaren nicht; die nationale geschichtliche Typisierung ist ihnen nicht unbekannt.

„Die Akzeptierung der Traditionen erfolgt in einem kritisch-rationalen Prozess" – sagt Csepeli.[499] Die Schwaben kritisierten die Magyaren wegen ihrer ständigen Auseinandersetzung, übernahmen und akzeptierten aber aufgrund einer rationalen Argumentation die ungarischen historischen Traditionen. Diese kritisierten, aber miterlebten Traditionen sind die wichtigste Basis für die Bekräftigung des historischen Bewusstseins und für die Herausbildung der ungarischen Nationalidentität. Neben dem gemeinsam erlebten Schicksal spielten aber in diesem Prozess auch die sprachliche und nationale Sozialisation in der Schule, und auch das Lernmaterial eine wichtige Rolle. Dementsprechend kennen die Befragten sehr viele deutsche Persönlichkeiten aus der Geschichte. Manchmal erwähnten sie sowohl Österreicher als auch Schweizer. Am meisten wurde die Frau unseres ersten Königs erwähnt. Franz Joseph, Maria Theresia, Hitler, Haynau, Friedrich, der preußische, Ludwig, der bayerische König, Karl der Große, Bismarck und Wilhelm Tell folgten ihr. Leider wussten wenige Befragte etwas über die germanische Abstammung der Deutschen, kannten ihr Herkunftsland oder konnten germanische Sagas und Heldenlieder erwähnen. Diejenigen, die für die deutsche Geschichte kein besonderes Interesse hegten oder nicht in einer deutschsprachigen Mittelschule lernten, wussten sie nicht mehr, manchmal sogar weniger als der Durchschnitt.

Demgegenüber kannte jeder Befragte ungarische Herkunftsmythen, wusste, woher die Magyaren stammen. Als in der Schule gelernt, hatten sie ausführliche geschichtliche Kenntnisse in der Landnahme, der sieben Stämme oder der Staatsgründung. Die Ungarndeutschen kennen also besser und ausführlicher die ungarische Urgeschichte als die germanische Mythologie. Sogar die Mitglieder der ersten Generation wissen mehr über Sankt Stephan als über Kaiser Wilhelm, mehr über Kossuth als über Bismarck oder die Revolution von 1848 als das Zustandebringen des einheitlichen deutschen Staates.

Ein anderer Faktor, der zu der Herausbildung der doppelten Identität im großen Masse beitrug, war die katholische Religion. Es ist nicht erstaunlich, wenn wir in Betracht nehmen, dass der christliche Glaube in der kulturellen Zusammengehörigkeit unter den Völkern Europas ein integrierender Faktor war. Die gemeinsame Religion kann zu einem ethnischen Ausgleich führen und die kulturelle Integration fördern, während der konfessionelle Unterschied in die Richtung der kulturellen Differenzierung wirkt. Der Katholizismus spielte also im Falle der Ungarndeutschen eine integrierende Rolle. Barna stellt fest, dass die Religion das Gefühl der Zugehörigkeit zu der Nation anstrengt. Im Falle der Ungarndeutschen steht auch fest, dass „die Religion zur Ausdrucksform des Gruppenbewusstsein wurde und die differenzierende Rolle der Sprache, der Nationalität und im Zusammenhang damit der Kultur

[499] György Csepeli: Csoporttudat – nemzettudat. (Bewusstsein der Gruppe, Bewusstsein der Nation) Budapest, 1987. S. 250

sich aufs Minimum reduzierte".[500] Die Religion hat also eine wichtige Funktion in der Entwicklung des Nationalgefühls. Die religiösen Symbole, die gemeinsame sakrale Sprache und die Riten, das kollektive Gebet, die Partizipationsmöglichkeit in den religiösen Vorstellungen und Übungen geben eine greifbare Realität der Nation und vereinheitlichen ihre Mitglieder. Die sakralen Kulturen beinhalten die Konzeption der Gemeinschaft. Die katholische Kirche und ihre religiösen Symbole bildeten nicht nur einen religiösen, sondern auch einen gesellschaftlichen Kontext, in dem die Schwaben zu den Magyaren akkulturieren konnten. Die universellen Formen des Christentums, die Lehre, die Rituale und die Messeordnung des ungarischen Katholizismus, seine visuellen und räumlichen Schöpfungen, die Ehre der Heiligen waren den katholischen Schwaben bekannt. Die gemeinsamen Werte, die gemeinsamen Objekte der Ehre wie z. B. die Heilige Rechte oder die Heilige Jungfrau Maria, die Schutzheilige von Ungarn brachten Schwaben und Magyaren näher.

Wie sie es von Hutterer[501] alle wissen, bildeten die aus den verschiedensten Teilen Deutschlands übersiedelten Kolonisten keine einheitliche Minderheitsgruppe. Dieser Vorgang wurde sowohl durch die verschiedenen Mischmundarten als auch durch die konfessionelle Gliederung der Einwanderer verhindert. In historischer Hinsicht ist es wahr, dass in dem institutionellen Rahmen des Staates auf bestimmten Gebieten, die an die offizielle Sprache des Staates gebunden sind, wie z. B. die Schulung, das kulturelle Gesicht der dort lebenden Minderheitsgruppen immer einheitlicher wird. Die ethnischen Minderheiten erleben aber diese Vereinheitlichung des Staates meistens als Zwangsassimilation. Die Musterübernahme und die Homogenisierung durch die Religion ist ein affektiv bestimmtes integrierendes Ereignis. Obwohl die Inhalte der Musternachfolge durch die Verwaltung der Kirche übermittelt werden, sind sie nicht weniger zwingend als die vom Staat vorgeschriebenen Modelle. Da bei den katholischen Schwaben die religiösen Modelle mit denen der Magyaren identisch waren, hatten sie positive Wirkungen und ihre Bindung erwiesen sich strenger und dauerhafter.

Ein wichtiger Faktor der Ausbildung der doppelten Identität war das Heimatgefühl. Die deutsche Einwohnerschaft „enteignete" für sich den ursprünglich neutralen Raum,[502] gab Strassen- und Flurnamen, nannte die Berge, die Täler, die Flüsse um sich. Besonders reich ist das Flurnamenmaterial in Wemend, die wirklich „sprachliche Denkmäler"[503] sind. Ohne diesen Enteignungsprozess, der die psychologische und seelische Stabilität sicherte, hätte sich das Deutschtum in Ungarn nicht heimisch fühlen können. Was bedeutet aber Heimat? Bausinger sagt, dass Heimat immer der Gegensatzbegriff der Fremde ist.[504] Die Heimat ist das Zuhause, wo man sich wohl fühlt, wohin man nach Hause eilt. „Unsere Ahnen wählten Ungarn zur Heimat, arbeiteten immer fleißig für sie, und wollten sie nie im Leben verlassen. Warum sind die Heimatvertriebenen nach Hause geflohen? Klar. Da sie da geboren sind und hier zu Hause waren. Deshalb" – erinnerte eine Frau aus Wemend. „Wie hätte ich mich in

---

[500] Gábor Barna: Vallás – identitás – asszimiláció. (Religion- Identität – Assizmilation) In J. Katona – Gy Viga. (Hg.) Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. (Neueste Ergebnisse der Interetnikforschung) Miskolc, 1996. S. 209.

[501] Claus Jürgen Hutterer: Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen. Berlin, 1961.

[502] Gábor Barna: Reale und symbolische parallele Welten in Banat. In H.W. Rettarath (Hg.) Ortsbezüge. Deutsche in und aus dem mittleren Donauraum. Freiburg, 2001. S. 74.

[503] Barna, ebenda S. 79.

[504] Herman Bausinger: A haza fogalma egy nyitott társadalomban. (Der Begriff der Heimat in einer offener Gesellschaft.) Régió, 1991. 4:3-21.

Deutschland wohl gefühlt haben? Meine Eltern sind im Dorffriedhof begraben. Mein Urgroßvater opferte sein Leben um Ungarn. Sie können seinen Namen an dem Heldendenkmal geschnitzt sehen" – sagte eine andere in Bogdan. – „Tja, wir sind aus Deutschland gekommen, Deutschland ist das Vaterland. Es ist aber für mich ganz fremd. Heimat ist hier, in Bogdan. Wir haben so viel um dieses Land gearbeitet, dass es wir wirklich lohnen hierzulande zu Hause zu fühlen."

Im Kreis des deutschen Bürgertums, dessen Mitglieder mit den im 18. Jahrhundert angesiedelten sog. „schwäbischen" Bauern nicht zu vermischen sind, meldete sich das Patriotismus bereits Mitte des 19. Jahrhunderts. In diesem Gedankenkreis verflechte sich der Begriff der Heimat mit dem Begriff des Staates, und patriotisch wird mit dem vaterländisch gleich. Das Bürgertum bekennt sich zum nationalisierten Ungarn auf Recht der Heimat, und nennt sich Nationalungar.[505] Bei den Bauern ging dieser Prozess, der sich bei den Bürgern mit einer schnellen Assimilation, bzw. Magyarisierung vollzog, nicht so stürmisch voran; sie wollten ihre Nationalität nicht aufgeben. Heimat und Staat, sich patriotisch zu fühlen und in Ungarn zu Hause zu sein, waren für sie auch ganz eindeutig, wollten aber nicht ungarisch sprechen und ihren Familiennamen madjarisieren. Der assimilierte schwäbische Schriftsteller Ferenc Herczeg hielt, dass die Magyarisierung der Bauern zum Ausbau des Nationalstaates nicht notwendig sei.[506] „Unsere Ahnen wollten sich in der neuen Heimat nicht fremd fühlen. Warum hätten sie so getan? Sie wählten Ungarn zur Heimat, und zum Zuhause?" – sagte ein alter Mann in Bogdan. Die Akkulturation, laut Gordon[507] die erste Phase des langen Assimilationsprozesses, begann bei der deutschen Dorfpopulation wegen der geschlossenen Ortsgemeinschaften und wegen der daraus folgenden allgemeinen Immobilität erst am Anfang des 20. Jahrhunderts, oder noch später.

Die Zwangsassimilation, die Madjarisierung der Namen bei denjenigen aber, die weiterlernen, oder staatliche Amte bekommen wollten, nahm ihr Anfang auch in dieser Periode. Die ersten Assimilierenden waren die Männer, die in der ungarischen Armee unter der Mehrheit leben und ungarisch sprechen mussten. Die ersten Zeichen der Assimilation in Bogdan kann man bereits nach dem ersten Weltkrieg beobachten. Obwohl die Kleidung der Ungarndeutschen als „Zeichen der Zugerhörigkeit zu einer ethnischen Gruppe und der Abgrenzung gegenüber anderen ethnischen Gruppen"[508] funktionierte, bevorzugten die Bogdaner Frauen schon Anfang des 20. Jahrhunderts die „herrische" Bekleidung. Fotos beweisen, dass die Frauen die bürgerliche Modekleidung der Großstadt Budapest trugen. Die Frauen in der Nähe von Budapest, wo sie ihre Produkte verkauften, bzw. dort bei ungarischen Familien dienten, bestimmten diesen Prozess. In dem von Städten weit gelegenen Wemend dagegen ging dieser Prozess langsamer fort. Die meisten Frauen blieben bei dem gewohnten, lokalen „bauerischen" G'wand.[509] Der Kleidungswechsel erfolgte massenmäßig erst in den 60ger Jahren, aber noch heute gibt es viele alte Frauen in Wemend, die immer dunkel gekleidet die alte Volkstracht mit Kopftuch tragen.

---

[505] Béla Pukánszky: Német polgárság magyar földön.(Deutsches Bürgertum auf ungarischem Boden). Budapest, 2000

[506] Siehe Norbert Spannenberger: Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938-1944 unter Horthy und Hitler. München, Oldenburg, 2002, S. 15

[507] Milton Gordon: Assimilation in American Life. New York, 1964.

[508] Henrike Hampe: Abschied von „Juppl" und „Kittel". In Ortsbezüge, S. 226

[509] Hampe, S. 227.

Heute

Die Daten der Volkszählungen von 1980, 1990 und 2001 zeigen die Stärkung des Nationalitätengefühls und den schnelle Rückgang des Sprachgebrauchs.

Siedlung	1980			1990			2001		
	B	N	M	B	N	A	B	N	A
Bogdan	2 838	31 1,1%	30 1%	2 723	155 4,4%	107 4%	2 934	525 15%	120 4%
Wemend	2 018	85 4%	310 15%	1 824	344 19%	459 25%	1 702	376 22%	363 21%

B=Gesamtbevölkerung des Dorfes, N=deutsche Nationalität, A=deutsche Muttersprache

Die wirklichen und die registrierten ethnischen Verhältnisse decken sich aber nicht. Obwohl sich in Bogdan 1980 nur 31, 1990 nur 155 Personen, bzw. in Wemend 85 und 1990 344 Personen zu ihrer schwäbischen Abstammung bekannten und in Bogdan nur 30, bzw. 90 Personen deutsch für ihre Muttersprache hielten, weiß ein jeder im Dorf, dass zweidrittel Schwaben, und nur eindrittel Magyaren sind. Als Muttersprache meine ich die Mundart, die nur noch bei den ältesten Generationen als Muttersprache bezeichnet werden kann. 1941 schien die Muttersprache das wichtigere Grenzzeichen der ethnischen Identität zu sein. Unten den Mitgliedern der Generationen, die nach dem Weltkrieg in die Schule gingen, sollten sie in Dörfern oder in Städten leben, seien sie Bauern, oder Bürger, wurde der Sprachwechsel und die schulische Sozialisation in ungarischer Sprache der wichtigste beschleunigende Faktor der Herausbildung der doppelten Identität. Infolge der schnellen sprachlichen Assimilation dominiert heute die Abstammung als das wichtigste Element der ethnischen Identität. In Bogdan ist die sprachliche Assimilation in einer fortgeschrittenen Phase, als in Wemend. In Wemend sprechen die Mitglieder der zweiten Generation mehr und besser die Mundart, als in Bogdan. Im Falle der dritten Generation sind keine Unterschiede nachzuweisen. In beiden Dörfern handelt es sich um die Situation der passiven Zweisprachigkeit.

In Bogdan ist die Mundart als Kommunikationsmittel praktisch verschwunden. Die Mundart wird selten und lediglich als Haussprachen bei älteren Menschen gesprochen. Knipf stellt fest:"Für das südliche von Ungarndeutschen bewohnte Gebiet ist charakteristisch, dass in den einzelnen Domänen der Sprachgebrauch und die Sprachwahl vom Gesprächspartner und der Situation bestimmt werden. In dieser Region sind die Kompetenzdefizite in der Mundart nicht so gravierend wir in der Budapester Gegend".[510] Der Verlust, bzw. der Tausch der Muttersprache, die Sozialisation strengte während der Zeit der Sozialismus die Basis der doppelten Identität. Ein alter Man aus Wemend sagte: „wir waren Deutsche, und fühlten sich Ungarisch, unsere Kinder sind Ungarn aber fühlen sich nicht Deutsche. So ist es."

Nach der Gründung der Minderheiten-Selbstverwaltungen strengte sich das deutsche Bewusstsein und Identität. Obwohl die Merkmale der doppelten Identität auch in allen Generationen zu beobachten sind, betonen die mittlere und die jüngste Generation ihre deutsche Abstammung, die wichtiger zu sein scheint, als die Staatbürgerschaft, oder Heimat. Abstammung und Kultur sind die einzigen Elemente, die für die Deutschen eine Möglichkeit

[510] Elisabeth Knipf-Komlósi: Verlust oder Erhalt. In Ortsbezüge, S. 139

bieten, sich zu überleben. Mit Betracht auf die Mischehen und die Bühnenkultur ist es aber fraglich, wie und wie lange diese Überlebensstrategien wirken werden.

Zusammenfassende Bemerkungen

Die geographische Lage, die ungarische, bzw. die deutsche Umgebung bestimmte die Herausbildung der doppelten Identität nicht, bestimmte aber das Tempo der Assimilation. Die soziokulturelle Entwicklung der Dörfer war wegen der Geschlossenheit und wegen Mangel Verbindungen mit anderen schwäbischen Siedlungen neben den geographischen Gegebenheiten, durch Herkunft der Ansiedler, und durch innerdörfliche Prozesse bestimmt. Da in Bogdan die Lasten der Bauer nicht so hart waren, und ihr Einkommen auch aus anderen Quellen stammte, war die Teilnahme lieber von der Heimatliebe bestimmt. In Wemend spielte neben die Heimatlieben die wirtschaftliche Dimension eine dominierende Rolle. Bei der Assimilation war es unbedingt wichtig, ob die Deutschen unter multiethnischen Umgebung lebten, oder nicht, was für Kontakte zu der Mehrheit hatten, wir oft sie mit der ungarischen Mehrheit in Interaktionen traten. Die Assimilation, in erster Linie im Feld der Sprache war in Bogdan wegen der Nähe von Sankt Andrä und Budapest sowie wegen der temporären Migration nach diesen Städten und wegen der daraus folgenden dichteren Interaktionen zu den Magyaren schneller. In Wemend war es keine äußeren Impulse, so bewahrte man die Sprache und die Bräuche länger. Nach dem Zweiten Weltkrieg ist die seelische Basis der doppelten Identität wegen der Vertreibung zugrunde gegangen. Die Sozialisation in der Familie, sowie in der Schule zeigte sich in die Richtung der Verstärkung der Nationalidentität in den nachwachsenden Generationen.

Seit 1990 bekam die ethnische Identität wieder eine bestimmende Rolle. Deutsch zu sein bedeutete heute eine bestimmte Erinnerung an die Vergangenheit, an die Eltern, Großeltern oder eben Urgroßeltern, also diese Identität basiert alleine aufgrund der Abstammung. Da wegen der Assimilation die Sprache aus der Identitätskonstruktion ausgefallen ist, füllen diese Lücke die Aufbewahrung der alten Sitte und Brauche, die Musik, die Lieder und die Tänze ein, die sich aus dem Alltagsleben herausgezogen und heute nur auf die Bühne als Produktion zu sehen sind.

„...mit Schrammelmusik aufgewachsen...”

Volkskultur als Repräsentationsform der ethnischen Identität der Ungarndeutschen

Konferenzbeitrag, Fest, Brauch, Identität – Ünnep, szokás, identitás – Volkskundliche Kontaktfelder mit Ungarn.Ausgewählte neue Möglichkeiten europäisch-ethnologischer Forschung nach 1990

Internationale Tagung des Johannes-Künzig-Instituts
Freiburg, 8.-10. Juni 2005

1. Einführung

Seit mehr als zehn Jahren forsche ich die Identitätsformen der Ungarndeutschen. Meine erste Feldarbeit führte ich in Bogdan/Dunabogdány durch. Dann folgten weiter ungarndeutsche Dörfer in Ostbranau, unter anderem Grossnaarad/Nagynyárád, Schomberg/Somberek, Ketschinge/Görcsöny-doboka, Boschok/Palotabozsok Wemend/Véménd und Feked. Letztlich habe ich ein Forschungsprogramm in Tscholnok/Csolnok angefangen. Mein Interesse richtet sich, wie immer, nach den Fragen der Entwicklung der ethnischen und nationalen, bzw. der doppelten Identität und die Überlebensmöglichkeiten als Nationalität der Ungarndeutschen. Ich bin davon herausgegangen, dass obwohl die Ungarndeutschen zweisprachig sind, sogar für viele die Muttersprache ungarisch ist, und diese Minderheit sich viele Verhaltensmuster, Kultur der ungarischen Mehrheit aneignete, die Tiefenstruktur der Identität von der ethnischen Identität geprägt wird.

2. Die Wurzeln der kulturellen Identität

Unter ethnischer Kultur verstehe ich die im kollektiven Gedächtnis der ethnischen Gruppe aufbewahrten und nur für sie charakteristischen Traditionen, Volksbräuche und Folklore sowie die noch auffindbaren traditionellen normativen Verhaltensmuster und Werte, die sich von der Mehrheitskultur und deren Verhaltensnormen in besonderer Weise unterscheiden. Die ethnische Kultur der Ungarndeutschen ist eigentlich mit der Volkskultur dieser Gemeinschaft identisch. In diesem Sinne können wir über schwäbische Volkskultur sprechen, da sich die Ungarndeutschen sehr gerne als Schwaben definieren.

Neben der in die Vergangenheit eingebetteten diachronen Dimension hat die Volkskultur der Schwaben noch eine synchrone Dimension. Die diachrone Dimension beinhaltet die im kollektiven Gedächtnis aufbewahrten Traditionen, die die Vergangenheit heraufbeschwören. Die synchrone Dimension stellt die Repräsentation der Traditionen dar. Die Stabilität und die Veränderung der ethnischen Volkskultur hängen von den kognitiven Bewusstseinswerten und -bewertungen der Minderheitengruppe sowie von ihren Emotionen für die eigene Kultur bzw. von der Möglichkeit der Übernahme der von der Mehrheitsgesellschaft angebotenen kulturellen Muster ab. Die Rezeption der Mehrheitskultur bedeutet, dass die Lebensweise, bzw. das Alltagsleben und eventuell auch die gesellschaftliche Rolle der Träger der Kultur in der Gemeinschaft sich wandelte und der Mehrheitskultur immer ähnlicher wurde. In der Bewahrung und der Repräsentation ihres ethnischen Daseins spielen jedoch die aufrecht erhaltenen oder wiederbelebten ethnischen kulturellen Momente eine sehr wichtige Rolle.

Die nationale Kultur, besonders in unserer Region, wurzelt ähnlich wie die ethnische Kultur in der Vergangenheit. In der ungarischen Geschichte und in der öffentlichen Meinung verband sich die „völkische" Kategorie tief und untrennbar mit der Konzeption der Nation, die eine der wesentlichen Bedingungen der Zugehörigkeit zu der Nation, das Mittel der nationalen Selbstäußerung in der Identifizierung mit der völkischen Kulturkonstruktion bestimmte. Die bäuerliche Kultur, die den Vorstellungen über die nationale Vergangenheit, Würde und Ideen entsprechend als nationale Kultur verstanden wurde gehoben und „bis zur Unkenntlichkeit verändert" idealisiert wurde, stellte die standardisierte hohe Kultur der Mehrheit dar, mit der sich die Mitglieder der Nation identifizieren, sie lieben, bewahren und beschützen.

Die Nation ist darüber hinaus, dass sie eine imaginäre Gemeinschaft und ein politisches Forum ist, ist zugleich ein kultureller Raum, in dem sich nicht nur die Mitglieder der staatsbildenden Nation, sondern auch die Minderheiten bewegen. Der kulturelle Raum der Nation kann nicht auf eine aus den ungarischen Volks- oder Bauernkultur konstruierte und ideologisierte Kultur beschränkt werden. Zur nationalen Kultur bzw. zum kulturellen Wissensgut gehören neben der Sprache, den nationalen Symbolen, Feiertagen und den historischen Ereignissen sowie der Heimatliebe auch das mit den Ungarn gemeinsame Alltagswissen, die Beteiligung an den Traditionen bzw. die gemeinsamen Assoziationen und Verhaltensweisen. „Die nationale Kultur bedeutet das kollektive Denken, das die Patrioten eines Landes teilen" (Löfgren 1988: 176). Die kulturelle Wissensgemeinschaft, an der neben den Ungarn auch die Schwaben beteiligt sind, bedeutet eine kulturelle Einweihung und Codegemeinschaft. Sie beinhaltet die Wissens-, Bedeutungs- und Deutungssysteme, die Erinnerungen und Einstellungen sowie die nicht formulierten Verhaltens- und Kommunikationsweisen, die als Automatismen funktionieren und dazu nötig sind, dass der Einzelne in der Gesellschaft und der nationalen Kultur existieren und sich orientieren kann bzw. sich für andere verständlich macht und sich den Verhaltensmustern entsprechend verhält, die zu erwarten und anzunehmen sind. Eine ethnische Minderheit nimmt aus der nationalen Kultur alle Elemente über und internalisiert diese, die aus ihrer eigenen ethnischen Kultur fehlen sowie zu der Teilnahme an der mehrheitlichen Gesellschaft bzw. der nationalen Kultur nötig und unentbehrlich sind. Laut Gellner (1983) bildet die nationale Kultur die durch die Schule unterrichtete und standardisierte hohe Kultur, der die durch das Volk, in unserem Fall durch die Minderheit vermittelte Kultur gegenübersteht. In diesem Sinne muss die Minderheit unbedingt die hohe Kultur der Mehrheit teilen, die von der staatlichen Unterrichtsinfrastruktur aufrechterhalten wird und die von der Schriftlichkeit und Sprache abhängig ist, um Mitglied der Nation zu sein. Die feierlich-rituelle Form der Beteiligung an der nationalen Kultur sind die Begehung der staatlichen, nationalen und katholischen Feiertage auf der individuellen und Gruppenebene sowie das Verhältnis zu den nationalen Reliquien und Symbolen bzw. die Aneignung und Erhaltung der nationalen Traditionen.

Die Schwaben hatten keine andere Wahl als die ungarische Schriftlichkeit, die hohe Kultur und die Wissenschaft mit den Ungarn zu teilen. Im Besitz ihrer eigenen traditionellen Volkskultur haben sie sich jedoch mit der ungarischen nationalen Kulturkonzeption, die im Zeichen der völkischen Romantik konstruiert wurde, „mit dem emblematischen Aufzeigen der Erscheinungen der Volkskultur" (Niedermüller 1991: 31) nicht identifiziert. Sie übernahmen nicht die ungarischen Kulturelemente, die infolge der künstlichen Vereinheitlichung der Musik-, Tanz- Architektur- und Trachtenkultur der ungarischen Bauern bzw. ihrer Transformation zu einer ästhetischen Qualität entstanden sind. Solange sie Volkstracht trugen, bewahrten sie ihre eigene, stellenweise puritanische, stellenweise prunkvolle Bekleidung, sie sangen ihre eigenen Lieder und tanzten die eigenen Tänze bzw. übernahmen nicht die Bauweise des ungarischen Bauernhauses, weil *„wir es nicht brauchten, wir hatten das eigene"*.

3. Musik- und Tanztraditionen

Die Artikulation und die Vergegenwärtigung des kulturellen Andersseins und der Abgrenzung seitens einer ethnischen Minorität erfolgt durch die Repräsentation bestimmter identitätsstiftender Elemente, wie die Sprache, die gemeinsame Abstammung, der historische Schicksal, die gemeinsame Vergangenheit, normative Verhaltensmuster, Einstellungen, Werte, Gewohnheiten, und der Moral, sowie ein gemeinsamer Glaube, und die gemeinsame kulturelle Erbe der Minderheit. Diese, von der Mehrheit kulturell abweichenden identitätsstiftenden Elemente bilden die Grundlage für das Selbstbewusstsein, die Solidarität und die kohäsiven Kräfte der Gruppe und spielen daher für das Überleben in der Mehrheitsgesellschaft eine strategisch wichtige Rolle (vgl. Anthias und Yuval-Davis 1992).

Bis zum Zweiten Weltkrieg, dank der Homogenität und der Geschlossenheit der schwäbischen Dörfer bildete die Volkskultur, und Sprache der Ungarndeutschen eine vollständige Einheit, die von Generation zu Generation unverändert übergeben wurde. Die Geschlossenheit sicherte auch die Endogamie und dadurch das biologische Weiterleben. Infolge der Vertreibung nach dem Weltkrieg, die die Geschlossenheit der Dörfer völlig auflöste, zerbrach diese kulturelle Einheit. Zweitens spielten in diesem Prozess die Eröffnung der Mobilisationsmöglichkeiten und die Sozialisation in ungarischer Sprache auch eine wichtige Rolle und trugen zu dem Sprachwechsel in einem bedeutendem Maße zu.

Die Fachliteratur hält aber unter die oben erwähnten Charakteristika die gemeinsame Sprache als die wichtigste. Zum Beispiel laut Anna Gyivicsány (1993) stellt das Individuum mit Hilfe der Sprache auf der semantischen und emotiven Ebene Kontakt zur Kultur her; d.h. können sich die Zugehörigen einer ethnischen Minorität nur durch die Sprache in die ethnische Kultur einfügen. Jedoch kann das vernakuläre Prinzip im Fall der schwäbischen Mundarten nicht mehr zur Geltung gebracht werden, da die verschiedenen Ortsdialekte die Funktionen der Muttersprache immer mehr verlieren; die jüngsten Generationen, wenn auch noch was verstehen, sprechen Schwäbisch nicht mehr. Das Aufrechterhalten der traditionellen Dialekte ist also nach wie vor problematisch, der Prozess des Sprachverlustes setzt sich unaufhaltsam fort.

Die Ältesten wünschen sich zwar eine Fortdauer der traditionellen schwäbischen Mundart, wissen aber sehr wohl, dass mit ihrem Tod dieser Dialekt auch aussterben wird. Es sind sogar Schwaben, die traurig and bitter behaupten, dass auch das Schwabentum binnen absehbarer Zeit aussterben wird. Diese, meistens alten Leute, aber auch viele aus der Mittelgeneration sind der Meinung, dass nur die traditionelle Muttersprache, d.h. die Mundart fähig wäre, die Schwaben zusammenzuhalten und das Überleben zu sichern.

Neben dem Verlust der Muttersprache begann auch das kulturelle Traditionsinventar der Schwaben sich auszuleeren. Die früher mit anderem nicht geteilten und nur unter den Gruppenzugehörigen weitergegebenen Kulturschatz, als identitätsstiftender Faktor, reduzierte sich praktisch nur auf die Musik- und Tanzkultur. Als Identitätselemente gelten aber noch auch die gemeinsame und eine immer wichtigere Rolle spielende Abstammung, die Ahnenforschung, und die betonte Benutzung der Ethnonym „Ungarndeutsche", „Deutsche", oder „Schwabe".

Die Musik- und Tanzkultur waren immer lebendig in den ungarndeutschen Dörfern, und diese verknüpften sich organisch mit den Feiertagen und webten den Alltag durch. *„Es gab immer ein oder zwei Akkordeon in dem Dorf. Wenn wir tanzen wollten, schnell mit dem Akkordeon her, und die Musik war sofort da"* – Zitat aus Schomberg. *„In Wemend hatten wir immer mehrere Blaskapellen. Unsere Band war keine klassische Blaskapelle, da ich auf Akkordeon spielte. Nach dem Krieg spielten wir nicht nur in Wemend, sondern auch in anderen Dörfern*

an Bällen, Hochzeiten. Sogar wurden wir von den Seklern eingeladen!" – erinnert sich Herr Brannbauer, der 88 Jahre alte Akkordeonist. Auf die Frage, wo haben sie es gelernt, ist die Antwort. zu Hause, von den Eltern, von den älteren Musikanten. So erbte sich das künstlerische Können von Generation zu Generation.

Eine Frau aus der älteren Generation in Bogdan erinnert sich so. *„In der Schule durfte man nicht schwäbisch sprechen, wir haben also getanzt. Polka auf Schrammelmusik. Wir haben die Schritte voneinander gelernt. Zur Schrammelmusik brauchte man nur drei Instrumente. ein Blasinstrument, ein Schlagzeug und ein Akkordeon. Wir sind mit der Schrammelmusik aufgewachsen. Ungarische Lieder und Zigeunermusik haben wir nicht gehört, ich habe diese auch heute nicht gern. Und der Walzer! Alle jungen Leute lernten den Walzer".* Ein Ehepaar aus der zweiten Generation aus Wemend. *„Wenn es eine Hochzeit gab, war das ganze Dorf anwesend. Man sah diese Tänze schon als kleines Kind und man lernte sie auch. Die Polka ist unser Nationaltanz".* Aus Tscholnok erzählte eine alte Frau. *„Sonntags Nachmittag spazierten wir, junge Mäderl, der Hauptstrasse entlang, und sangen. Heute nun singt man nur auf der Bühne."*

Ein Mann aus Bogdan erinnerte sich, dass *„die zigeunerische Geigenmusik verlacht wurde, weil sie fremd war und eigentlich nicht gebraucht wurde, denn wir hatten unsere eigenen Musiker."* Auch die mittlere Generation wuchs mit der Schrammelmusik auf, ungarische Volkslieder haben sie nur in der Schule kennen gelernt. Sie bezweifeln die Schönheit der ungarischen Volkslieder nicht, sie haben jedoch keine emotionalen Bindungen zu ihnen. Ein junger Mann aus der jüngeren Generation sagte. *„Ich bin mit Kodály aufgewachsen und wir spielen mit den Kapellen unterschiedliche Musik, nicht nur Militärmärsche, diese habe ich aber besonders gern".*

Wie oben erwähnt, infolge der Modernisierung und Mobilität begann sich allmählich die sog. Volkskultur der Schwaben aus dem alltäglichen Leben zu verdrängen, wie es auch bei dem ungarischen Bauerntum geschah. Die erste sog. Kulturgruppe kam in Tscholnok auf die Initiative eines Bergmannes 1952 zustande. Diese jungen Leute, die auch noch heute den Kern des Gemischten Chors von Tscholnok bilden, tanzten uns sangen zuerst vor dem dörflichen Publikum, dann mit staatlichen Hilfe und Unterstützung gingen sie auf Tournee in deutschsprachige Dörfer Ungarns. Bald kam das berühmte Orchester des Dorfes auch zustande. Tscholnok und ein paar Dörfer sind Ausnahmen. Mitte der siebziger Jahre musste aber landesweit die Aufbewahrung der Kultur von außen organisiert werden. Zuerst kamen die Chöre zustande. In erster Linie nahmen ältere Leute und meistens Frauen in dieser Bewegung teil. In diesen Jahren begann man in Größeren Zahl Orchester, oder Kapelle und Tanzgruppen zustande zu bringen. Dieses sog. „ethnische Renaissance" erforderte eine sorgfältige Sammelarbeit. Trachten, Lieder, Tanzmotive wurden nachgeforscht, genäht, erlernt und auf die Bühne gestellt. Mitte der 80er Jahre und besonders nach 1990 nahm die Gründung der Kulturgruppen einen besonders großen Aufschwung.

In den Dörfern in Branau haben sowohl die Kinder, als auch die Erwachsenen eine Tracht. Sie ziehen sie nur anlässlich Musikveranstaltungen, Dorftagen, wo die Kulturgruppen auftreten, an. Die Tracht wurde eigentlich zum Kostüm. Sehr oft sind diese Kostüme nur stilisierte Variante der ursprünglichen Tracht. Eine Frau aus Tscholnok sagte. *„In unserem Alter könnten wir diese Tracht nicht einmal tragen. Diese Tracht war für junge Mädchen, aber auf der Bühne muss man etwas Buntes zeigen."* *„Es ist so gut unsere Tracht anzuziehen, aber es ist noch besser sie abzuziehen"* – habe ich mehrmals auch gehört. In Tracht kann man sich nämlich wegen der 4-5 gesteiften Unterröcken nicht setzen. Ich habe oft gesehen, wie 60, 70 Jahre alte schwäbische Frauen in der größten Hitze an der Sonne stehend in ihren abgesteiften Röcken auf ihren Auftritt warteten.

In Bogdan/Dunabogdány gibt es heute drei Blaskapellen mit mehr als 100 Musiker und ein symphonisches Orchester. Der populärste Lehrstuhl in der Musikschule ist der Lehrstuhl für Blasinstrumente. Der Direktor de Musikschule. Rezső Ott, versucht alles, die Musik wieder in das Alltagleben zurückzubringen. Musiker spielen sonntags in der Kirche, zu Ostern und an der Fronleichnamsprozession, am Kirchweihfest, an der Mitternachtsmesse zu Weihnachten, an der Danksagungsmesse zu Silvester, an Begräbnissen und sie begleiten das junge Paar bis zur Kirche. Das blieb für die vierte Generation als Identität, die sie noch erleben können, aus der Kultur ihrer Ahnen. Wie aber allerorts, spielt in den Blaskapellen die ungarischen Jugend auch mit. Das Orchester von Tscholnok zählt auch ungarische Mitglieder. Unter der Leitung von Johann Fódi spielen ungefähr 50, nicht nur tscholnoker junge Leute Blasmusik. Dank dem Leiter des Dorfhauses von Schomberg, Franz Michelisz, ist das „Volkskulturleben" im Dorf sehr lebendig. Es sind 3 Tanzgruppen, 3 Blaskapellen, und 2 Chören. Diese Gruppen umfassen von den Schulkindern bis auf die Pensionisten alle Generationen. *„Die Fluktuation ist groß, doch kommt immer jemand, ja manchmal auch ungarische Kinder"* – sagt Herr Michelisz. Auch in der Wemender Tanzgruppen kann man ungarische Tänzer finden. *„Es gibt so viele Mischehen heute. Ehepartner kommen auch mit. Das macht mir Freude, da es gibt so wenig Junge, die heute für die Tanz Zeit haben"* – sagt Etele Horváth, der Leiter der Gruppe,

Die Bewahrung und die Pflege der Volkskultur nimmt sehr viel Zeit in Anspruch. Proben jedes Wochenende, wenn die Jungen aus der Stadt nach Hause kommen. Am Samstag oder Sonntag Auftritt. Früh Morgen ins Bus, dann am Abend todmüde zurück. Es gibt Probleme auch mit dem Nachwuchs. *„Die Buben wollen nicht auf die Tanzprobe kommen. Sie spielen lieber Football"* – hörte ich von einem Mädchen in Wemend. *„Mit der Heirat und mit dem Kind ist die Tanz beendet"* – höre ich sehr oft selbst von ehemaligen Tänzern. Die Chöre sind in der schlechtesten Situation. An einem Chorfestival „Klingender Lieder" letztlich in Várgestzes/Gestitz, wo elf Chöre aus verschiedenen deutschen Gemeinden teilnahmen, war das Durchschnittlebensalter um 55-60 Jahre. *„Die Jungen kommen nicht. Sie kümmern sich nur ums Geld. Wenn meine Tochter und Schwiegersohn am Wochenende zu Hause sind, sind sie so müde, dass sie nicht einmal das Haus verlassen wollen. Wenn wir nicht mehr singen können, wird auch mit dem Singen Schluss"* – sagte eine alte Frau aus einer der eingeladenen Gruppen.

Schlussbemerkungen

Die Ungarnsdeutschen haben unabhängig von den Generationen ein starkes emotionales Verhältnis zu der eigenen Musik. Auffallend ist dabei die deutsche sprachliche Orientierung, die auf anderen Gebieten nicht beobachtet werden kann. Deren praktische Erklärung ist, dass die Melodien sich eher dem Tonfall der deutschen Sprache anpassen. Gleichzeitig ist in den Antworten auch die emotionale Motivation zu bemerken. *„auf dieser Weise klingt es besser", „das kann man auf ungarisch nicht singen", „wir haben keine Bindungen mehr zu Deutschland, nur das"*. Im Falle der ganz jungen Generationen geht es nicht bloß um die Bewahrung der Musiktraditionen, sondern auch um die Neuformung ihres musikalischen Weltbildes und um dessen Erlernung.

Die Musik- und Tanztraditionen sind bewahrte Werte, mit denen die Schwaben ihre Originalität sowie die Gleichberechtigung mit der Volksmusik anderer Völker beweisen können. Gleichzeitig stellt diese Volkskultur keine ideologische Konstruktion dar, sondern eine im Alltag lebende, sich organisch entwickelnde, lebendige Tradition. Wenn berücksichtigt wird, dass die Kultur ein ethnozentrisch konstruiertes Regelsystem ist, das Werte trägt und die Identität stabilisiert sowie wenn man mit der Meinung von Berger und Luckmann (1966) über die Wirkung der frühen Identifikationen bzw. der Internalisierung auf

die Stabilität der Identität einverstanden ist, die zu einer langfristigen inhaltlichen Bestimmtheit führt, dann ist es völlig verständlich, warum die Schwaben auf die erhaltenen Elemente ihrer Kultur. auf ihre eigene Musik, auf ihre Melodien und Tänze, auf ihre Werte und Normen beharren. Ihre ethnischen Selbstäußerungen beschränken sich praktisch auf diese Bereiche, die als Überlebensstrategie wirken und ihre Aufgabe würde die ethnische Selbstaufgabe der Gruppe bedeuten würde. Die Schicht der ungarischen Volkskultur ist bei den jüngeren Mitgliedern der zweiten Generation und bei den Mitgliedern der dritten Generation unter der Schicht der ursprünglichen schwäbischen Kultur zu finden, sie hat jedoch keine bedeutende Rolle und zwingt nicht zur emotionalen Identifizierung.

Der von der Zweckmäßigkeit determinierte Sprachwechsel, der Übergang von der schwäbischen Sprache, die infolge der Modernisierung ihre Funktion verloren hatte, auf die ungarische Sprache lief ohne besondere emotionale Konnotationen ab, in anderen Bereichen der Kultur gibt es jedoch andere Mechanismen; die kulturellen Traditionen und im Falle des Sprachgebrauches die affektiven Elemente werden betont. Wie wichtige Rolle der Volkskultur im Leben der Ungarndeutschen spielt, zeigen die Angaben der Volkszählung von 2001. Anlässlich dieser Volkszählung wurde nach Abstammung, Muttersprache, Gebrauch der Muttersprachen in Familien- und Freudenkreis und nach Verbindung zu der kulturellen Werte und Traditionen gefragt. Die Ergebnisse sind wie folgt:

Abstammung	Muttersprache	Sprachgebrauch	Verbindung zur Kultur
62 233 Personen	33 792 Personen	53 040 Personen	88 416 Personen

Aus diesen Daten können wir eindeutig darauf schließen, wie wichtige Rolle die Volkskultur, wenn auch als Freizeittätigkeit ausgeübt wird, spielt.

Für die Schwabentum ist also die Bewahrung der Tanz- und Musiktraditionen die einzige Möglichkeit, als Schwabentum, also als Gruppe, zu überleben. Nur durch dieses kulturelle Repertoire können sich die Schwaben als Minderheit von der Mehrheit und von anderen Minderheitengruppen abzugrenzen die Gruppenzugehörigkeit zum Ausdruck zu bringen. Wollen sie aber Schwaben bleiben?

Für die Mitglieder der ältesten Generation sowie für die Mitglieder der Mittelgeneration, die sich zum Schwabentum, zu der schwäbischen Gemeinschaft bekennen, können das Musikhören oder eben das Musizieren und der Tanz, als Elemente der natürlichen Identifizierung und der Repräsentation betrachtet werden. Nicht einmal diejenigen können die Emotionen auslösenden Wirkung der kulturellen Traditionen leugnen, die bezüglich ihrer Herkunft Schwaben sind, sich jedoch zum Ungarntum bekennen. *„Ich kann mich nur auf Schrammelmusik unterhalten und die Polka ist mein Lieblingstanz”* – sagte ein Intellektueller, der sich zum Ungarntum und zur ungarischen Muttersprache bekannte.

Im Falle der jüngeren Generationen ist es aber fraglich, ob sie willig seinwerden, ihre Freizeit für die Volkskultur zu opfern.

Literaturverzeichnis

ANTHIAS, F. – **YUVAL-DAVIES**, N. 1992. *Racialized Boundaries. Race, Gender, Colour and Class and the Antiracist Struggle*. London: Routledge.

BERGER, P. L. – **LUCKMANN**, T. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.

GYIVICSÁNY A. 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok.* Budapest: Teleki László Alapítvány.

LÖFGREN, O. 1988. Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről. In Hofer T.-Niedermüller P. (szerk.) *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben.* Budapest. MTA Néprajzi Kutató Csoport. 145-179.

GELLNER, E. 1983. *Nations and Nationalism.* Ithaca & London: Cornell University Press.

NIEDERMÜLLER, P. 1991. Die Volkskultur und die Symbolisierung der Gesellschaft: Der Mythos der Nationalkultur in Mitteleuropa. *Tübinger Korrespondenzblatt.* 40(8):27-43.

Slovenske razprave

»Hkrati smo Švabi in Madžari« – Dvojna identiteta v Dunabogdányu / Madžarska. Teoretični temelji raziskovalne namere

Gábor Ruda (urednik) *Majnšinsko šolstvo in otroška literatura.*
Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület. 2003. 62-73.

1. Uvod

1.1. Postavitevvprašanja

Po letih socializma, kije uničeval identiteto, so lahko po letu 1990 v družboslovju in v javnosti znova razpravljali o vprašanju narodnosti na Madžarskem. Narodnosti, ali kot jih rad sam imenujem, etnične manjšine, živijo v državi skupaj z večinskim narodom. Njihov položaj določa odnos med večino in manjšino. Svoje mesto in identiteto iščejo pod nasprotujočimi si vplivi globalizacije in homogenizacije, asimilacije in disimilacije oz. etnične samopredaje ali etničnega preporoda.

V Dunabogdányu – Bogdán ob Donavi – sta dve tretjini prebivalstva nemškega porekla. Čeprav je vas nemška, ali kot jo prebivalci imenujejo, švabska naselbina, je na spomeniku poleg katoliške cerkve v kamen vrezana sveta krona prvega kralja Madžarske. Sveti Stefan I. ima v vasi še en spomenik. Ko so se v drugi svetovni vojni približevale ruske čete, so krono skrili, po vojni pa je niso več našli. Ko so krono ob porušitvi neke stare hiše našli, so jo spet postavili, na njeno prvotno mesto. Toda zakaj? Zakaj so bili Švabi ogorčeni, da so krono v kaotičnem povojnem času izgubili in niso vedeli, kje naj jo iščejo? Zakaj so se izseljeni Švabi zatekli iz Nemčije na Madžarsko? In zakaj kupujejo Svabi, ki so ostali tam, zase grobišča na pokopališču te vasi? Odgovor je enostaven. Čeprav so Švabi, in je njihov materai jezik švabščina, ki jo stari še dandanes bolje obvladajo kot madžarščino, se imajo tudi za Madžare. Kako se je pri Svabih razvila dvojna identiteta, kako je lahko ideološko ustvarjena madžarska identiteta večine, poleg stroge švabske identitete, igrala vlogo? V kolikšni meri je lahko narodni čut pripadnikov te manjšine sredstvo aktivne samopodobe? Kaj pomeni »biti Madžar« za nemške vaščane Dunabogdánya? Kako so reagirali na doživete historične dogodke, na vpliv madžarizacije, ali na izselitev? Kako so spremembne družbene strukture in možnosti mobilitete vplivali na njihovo življenje in njihovo identiteto? Kako se počutijo kot Nemei, ko jih povežejo z Nemčijo? Odgovori na ta vprašanja lahko osvetlijo medetnične stike, razlike in podobnosti med manjšino in večino, organizacije konstrukeij identitete nemške manjšine tako z zgodovinskega kot tudi s sedanjega stališča. Lahko zvemo, kako doživljajo svoje okolje, kako ga razlagajo, kakšne ločene ter skupne interese in vrednote imajo. Raziskava, na podlagi katere je nastala ta knjiga, je iskala odgovore na ta vprašanja.

1.2. Vas in njeni prebivalci

Dunabogdány leži na desni strani Donave, severno od Budimpešte. Nemei so se na to območje priselili v 18. stoletju. Švabski prebivalstvo vasi je prišlo na Madžarsko leta 1724, kot kolonisti po vladavini Turkov iz prenaseljenih naselij Nemčije.[511] Na podlagi dialektoloških raziskav Manherza se lahko z veliko verjetnostjo ugotavlja, da so družine prišle iz Bavarske in Frankovskega. Jezik, ki se danes govori v Dunabogdányu, je tudi za Švabe zunaj tega območja nerazumljivo narečje, kajti na Madžarskem je nastala mešanica bavarskega in rensko-frankovskega narečja (Manherz 1977).[512]

Po podatkih ljudskega štetja, ki ga je odredil Jožef II. med leti 1784-87, je v Dunabogdányu živelo 311 švabskih družin v 268 hišah. To je bilo skupaj 1567 oseb (Darnyi/David 1960: 118). Etnična sestava vasi iz te registracije ni razvidna.

Šele ob ljudskem štetju leta 1812 so prebivalce vprašali tudi po njihovem etničnem poreklu. Po tem je v Dunabogdányu živelo že 1945 Švabov in 175 Madžarov. Na povečanje števila je vplival drugi val priseljencev in sorodniki, znanci in prijatelji, ki so v 18. stoletju nenehno prihajali iz Nemčije. Drugi val kolonizacije je potekal na podlagi cesarskega patenta, ki ga je izdala Marija Terezija leta 1763. Večina kolonistov je prišla na Madžarsko s celo družino, z 2-3 otroki in skoraj nič dénárja. Kot posledica naravnih katastrof[513] je število prebivalcev počasi naraščalo, leta 1850 je v Dunabogdányu še vedno živelo 2300 oseb (Danyi 1993: 145).

V tem času je preživetje zagotavljalo poljedelstvo in delo v kamnolomu. Spretnost kamnosekov dokazujejo kamnita vrata, vratni okviri in klopi, ki so dandanes na mnogih mestih še vedno vidni. Število prebivalcev se je v primerjavi s številom oseb za časa ljudskega štetja pred 150 leti podvojilo le na 1930 oseb. V tem času je tu živelo 3095 oseb, 2/3 jih je bila Svabov. Leta 1941 je 78,3% prebivalcev označilo švabščino kot svoj materni jezik. 88,5% se jih je izreklo, da govorijo tudi madžarsko. To pomeni, da je bilo med Švabi, poleg materinščine, splošno tudi znanje madžarščine. Takrat je bil pomembnejši mejnik etnične identitete materni jezik, danes pa zaradi hitre jezikovne asimilacije prevladuje izvor oseb. Resnična in registrirana etnična razmerja ne sovpadajo. Svoje švabske korenine je leta 1980 priznalo le 31 oseb, leta 1990 le 155, in le 30 oz. 90 oseb je priznalo nemščino kot svoj materni jezik, toda v vasi vsi vedo, da so v 2/3 Švabi in le 1/3 Madžari.[514]

1.3. O raziskavi

Z raziskavo sem se začel ukvarjati leta 1993, z maiimi in večjimi presledki je trajala poldrugo leto. Analiza odgovorov na postavljena vprašanja temelji na 290 intervjujih z vaščani in na opazovanju kulturae reprezentacije skupine, kjer sem tudi osebno sodeloval. Vprašani so govorili o zgodovini svoje družine, o svojem lastnem življenju in o svojih izkušnjah, o

---

[511] Prva nemška imena najdemo v cerkvenih martiklih iz leta 1724.

[512] Ta dialekt se govori izven Dunabogdánya le v naseljih Kismaros, Nagymaros, Zebegény in Csolnok.

[513] Velika poplava Donave v letu 1838 je uničila ktnečke hiše ob Donavi. V teku stoletja so vas večkrat uničili povodnji in požari. Pri požaru 1849 je bilo spet uničenih mnogo zgradb. Ljudje so z velikim pridom znova zgradili vas.

[514] Velike razlike so posledica ljudskega štetja v letu 1941 in obdobja socializma. Mnogo Švabov, ki so se leta 1941 dali zapisati za Nemce, je bilo po drugi svetovni vojni izseljenih. Kasneje ni bilo prepovedano, toda tudi ni bilo priporočljivo biti Nemec.

življenju vasi danes in v bodočnosti. Posnel sem tudi t. i. tematske intervjuje, ki se nanašajo na posebne teme, kot je npr. demografija, geograflja, psihologija, gospodarstvo, politika, družba, zgodovina in kultúra. V interesu lažje obdelave posnetkov in z upoštevanjem Mannheima (1985), kije ugotovil, da pri interpretaciji sveta nastanejo različne oblike znanja, ki se po generacijah menjavajo, sem razdelil vprašane v tri starostne skupine. Podobno razmišlja o tem vprašanju Erikson (1968), ki je mnenja, da je razvoj identitete vprašanje generacij. Manherz (1977), Gal (1979, 1987, 1991) in Edwards (1991) so mnenja, dana oblikovanje navadjezikovne rabe oz. tipe menjave jezikov vplivajo različne razmere izobraževanja in kot posledica le-teh selitvena prizadevanje mlajših generacij, na oblikovanje navad uporabe jezika. Domneval sem, če diference v navadah jezikovne rabe – kot sta dokazala Manherz in Gal –, dana populacija opisuje različno po treh različnih generacijah, bo to tako tudi pri etnični identiteti. Že med raziskavo se je izkazalo, da poleg pojavov, ki karakterizirajo vse tri generacije, kot npr. presoditev izvora ali pripadnosti narodu, v veliki meri vpliva na űporabo jezika ali predajanje določenih norm skupine starost osebe.

Diferenciaciji med generacijami se ni bilo mogoče izogniti, ker je identiteta zgodovinska formacija in struktúra, kije nastala s socializacijo. Različne starostne skupine so bile v različnih zgodovinskih obdobjih pod vplivom različnih političnih, gospodarskih in kulturnih vplivov.

Prva generacija vključuje najstarejše, stare starše, ki so bili za časa raziskave stari od 60 do 80 let. Člani te generacije so doživeli drugo svetovno vojno kot odrasli in ena njihovih najpomembnejših izkušenj je bila izselitev. Starše te generacije imenujem predniki. 56 žensk in 33 tnoških je upokojenih. Večina jih je delala v poljedelstvu in so se izobraževali še v šestrazredni šoli. Nekateri pa imajo maturo, celo visokošolsko diplomo. Zaradi tradicije to generacijo karakterizira stroga prizemljenost. Njihovi otroci so druga generacija, ki so se rodili med 1933 in 1953. Intervjuval sem skupaj 148 oseb, 82 žensk in 66 moških. 78 jih je obiskovalo srednjo šolo, 31 jih ima univerzitetno diplomo. Pomembno doživetje za drugo generacijo je trajni razkroj zaprtosti vaške skupnosti in povečana možnost mobilitete. Člani te generacije se navkljub svoji visoki izobrazbi niso ločili od zemlje in preživijo znaten delež svojega prostega časa v družinskem vinogradu in sadovnjaku. Tretja generacija so vnuki, ki so se rodili med 1953 in 1973. Osnovno doživetje za najmlajše pomeni predor nekdaj strogo zaprte etnične meje. Izmed 53 oseb (29 žensk in 24 moških) jih ima 34 maturo in 12 univerzitetno diplomo.

Ker so se lahko med analizo podatkov primerjali intervjuji treh generacij, se je izkazalo, kako so se navade in običaji prenašali iz ene generacije na drugo, kakšne metode uporabe jezika obstajajo znotraj ene generacije oz. med tremi generacijami. Jasno se je pokazalo, kakšno vlogo so imele in imajo običaji pri ohranitvi etnične identitete, katere družbene formacije, ki so ohranjale etnične značilnosti, so izginile, in katere so tiste, ki še dandanes obstajajo. Zgodovine družin so osvetlile pozitivne in negativne vzorce obnašanja, ki jih naselje dovoljuje, atitude, vrednote, norme, notranja etnična razmerja, metode ohranjanja etničnih meja in zgodovinske oz. sedanje dimenzije odnosov do Madžarov.

1.4. Osnutekin konceptualizacija

Domneval sem, da tvori etnična identiteta osnovno strukturo narodnostne identitete, toda vsaka manjšina, ki preživi daljše obdobje v državi, kjer vlada večina drugačne narodnosti, ima dvojno identiteto in kulturo in je dvojezična (Gordon 1964; Hooz et al. 1985; Seewann 1992). Domneval sem, da je bil v primeru Nemcev, ki živijo med Madžari, poleg ohranitve lastne etnične zavesti, neizogiben prevzem določenih vzorcev obnašanja, vrednot, atitud madžarske večine in identifikacija z madžarskim nacionalnim svetom vrednot in čustev. Po mojem

konceptu je dvojna identiteta taka zgradba identitete, v kateri manjšina, ki pri vzdrževanju in reprezentaciji svojih diskrepanc in relevanc, vezanih na generacijo, in ki jih kaže etnična identiteta, prevzame, internalizira in afektívno doživi tiste elemente nacionalne identitete večine, ki manjkajo v inventarju lastne etnične identitete ali pa so le delno navzoči. Ta dvojna zgradba zajema istočasno samoumnevnost, njena záloga elementov je sestavljena iz elementov, ki se lahko obojestransko dopolnjujejo, in ki združujejo pripadnika etnične skupine z menjavajočo se močjo, toda istočasno tudi v dve smeri, navkljub temu, da je ekskluzivnost in naglaševanje različnosti vkodirana v obe obliki identitete. V primeru etničnih manjšin je pomembno obravnavati etnozentrizem in ekskluzivnosti, da se lahko ohrani ravnotežje identitet. Ohranitev ravnotežja, predvidevanje preoblikovanja samoumnevnosti je v smisla moje teorije o ideniteti morda mogoča, z ene strani s selektivno kombinacijo elementov identitete, z druge strani s situativnostjo, t.j. s primerno reakcijo na dano situacijo. Ko se npr. pripadnik manjšine opredeli tudi kot pripadnik madžarskega naroda. Potem se avtoraatično loči od svoje temeljne skupnosti oz. jo potisne v ozadje; v neki drugi situaciji pa poudarja ravno pripadnost k manjšini.

Poleg harmonije in ravnotežja vključuje dvojna Ídentiteta tudi konflikte, ki jih povzročajo prepreke in konfrontacije, ki izvirajo iz manjšinskega položaja oz. upravičenih ali neupravičenih pritožb. Izbor identitete nosi v sebi odnos vrednot. V primeru nasprotujočih si vredriot se dvojna Ídentiteta ne more izoblikovati.

Tako etnična kot tudi nacionalna Ídentiteta sta operativni, njuna reprezentacija je odvisna od situacije. To pomeni, da se Ídentiteta spreminja ustrezno zahtevam dane situacije. Do aktiviranja potrebnih elementov identitete prihaja ravno zaradi situacije. Katera Ídentiteta stopi v ospredje in kateri elementi identitete postanejo operativni, je odvisno od tega, kako posameznik vidi samega sebe in kako se definira v interakciji dogajanja oz. konteksta, ki ga informira. Konflikti in presoje interesov imajo tudi pomembno vlogo. Reprezentacija različnih oblik identitet je povezana z možnostmi mobilnosti, s pričakovanji in sistemom norm okolice, s tendencami asimilacije oz. s strategijo preživetja etničnih skupin. S svojo magično močjo imajo veliko vlogo tudi t. i. besede identitete (Zavalloni 1993).

1.5. Metoda raziskave

Najpomembnejše prizadevanje etnične skupine je, da se kot družbena skupina izrazi, manifestira in se pusti sprejeti znotrajskupinsko in za zunanji svet. Ekspresivna dimenzija kulture, t.j. kulturna reprezentacija pomeni področje vsakdanjika, kjer se lahko etnična Ídentiteta najbolje opazuje. Pod reprezentacijo oz. pod samoizražanjem skupine se razumeta družbeni spomin in družbena demonstracija, ki nudita priliko doživeti tradicije in znova in znova zajemati iz preteklosti etnične družbe. Etnična Ídentiteta neke manjšine se lahko najbolje zazna z raziskovanjem načina in običajev ohranitve etničnih meja, z opazovanjem kulturne reprezentacije oz. ritualov tako, da pri tem sodelujemo. Tradicije oz. njihovi elementi, ki se morajo vgraditi v prakso modernega vsakdanjika, so najpomembnejsi stabilizatorji etnične skupinske kulture, ki zagotavljajo ohranitev etničnega bitja in delovanje etnične identitete. Temu primerno sem v raziskavi tradicije, kulturnih običajev in navad, posameznikov in skupine in opazovanjem faktorjev, ki določajo take okvire identitete in meje skupin, postavil v ospredje materni jezik, uporabo jezika, samodoločbo, izvor, podzavest, pripadnost skupini z rojstvom, zgodovinsko zavest in religijo.

Znotraj postavitve vprašanja o narodni identiteti so dobile centralno vlogo naslednje teme: izoblikovanje madžarske identitete Švabov in njihove diahrone in sinhrone oznake, odnos Švabov do madžarskih in nemških nacionalnih simbolov in praznikov, faktorji določanja predstavitve domovine, tendence mobilizacije in asimilacije, metode ohranitve

identitetnegaravnovesja, identitetni konflikti, etnične transformacije narodne zaloge znanja in sprejemanje vrednot.

Kot enota opazovanja je služila družina, kot edinstveno, prvo obmocje socializacije etnične identitete. V času raziskave je imela družina vedno šibkejšo vlogo v tem procesu. Tu sem imel možnost opazovati tradicionalne in preoblikovane okvire identitete, repertoár identitet, govorne situacije, navade uporabe jezika, etnične znake družinskih praznikov, prakticiranje religije, delovanje strategije preživetja v družini ter različne asimilativne aspiracije članov družine, odnos do domovine in do madžarskih narodnih simobolov ter njihove reprezentativne vloge. Metoda sodelujočega opazovanja mi je omogočila sodelovanje v vsakdanjem življenju družbe, v kateri sem vodil dolge, nestrukturirane pogovore in posnel, kot kontrolo mojega opazovanja, strukturirane intervjuje 0 družinskih zgodbah in lastne življenjepise vprašanih ter tematske intervjuje.[515]

Trenutni modeli organizacije etnične oz. nacionalne identitete so odvisni od zgodovinskih izkušenj posameznih oseb in skupine. Zato sem poudaril zgodovinsko približevanje temi identitete. Matériái, ki ga je bilo treba analizirati, je sestavljen iz zgodovinskih in sočasnih podatkov.

Formacija identitete, ki nastane med intervjujem, se oblikuje v tistih vozlih dane, trenutne situacije, ki jih individuumi potegnejo v sistem socialne interakcije (Sarbin/Scheibe 1983), zato je časovna veljavnost rezultatov omejena. Nikakor nočem trditi, da se moje izkušnje v Dunabogdanyu lahko posplošijo na cel vertikum madžarskih Nemcev. Dimenzije procesov organiziranja identitete in struktúra dvojne identitete se lahko celo v povezavi z geografskim položajem, zgodovinskim ozadjem, gospodarsko okolico in iz teh izhajajočih možnosti mobilitete, ohranjenih kulturnih tradicij, religije in ne nazadnje etnicitete, ki se iz zanimanja izkoristi kot posel, od vasi do vasi spreminja.

Še več, lahko bi rekel, da se izkušnje v Dunabogdanyu lahko posplošijo na druge narodnosti na Madžarskem.

2. Identitetne dimenzije

2.1. Identiteta kot vedenjsko-sociološka in socialno psihološka kategorija

Identiteta je rezultat socialne kategorizacije. Nastane na meji med "mi" in "oni" in kot kompas orientira posameznika oz. mu pomaga ustvariti identiteto in njegovo mesto v družbi oz. jo najti v njenih manjših in večjih skupinah (Berger/Luckmann 1966). Prvine za izgradnjo identitete so torej sklop kategorij družbe in kulture oz. sestavine tega sklopa, s katerimi stopi posameznik v stik. Te sestavine vsebujejo izkušnje, ki so bile pridobljene v socialni praksi, h katerim se prišteva tudi sprejetje posameznika od drugih posameznikov. Socialno in kultumo okolje ima pomerabno vlogo pri pridobitvi vedenja posameznika o samem sebi, ne samo s tem, da mu ponuja nakopičeno socialno in kultumo vedenje, kar lahko povezuje s samim seboj, temveč tudi s tem, da signalizira, kako si.to predstavljajo drugi in preko katerih procesov kategorizacije in tipizacije ga zaznavajo. V tem smislu lahko govorimo o socialni identiteti posameznika, v katero se vgradi osebna identiteta posameznika (Erikson 1968;

[515] Pri izoblikovanju vprašanj tematskih intervjujev sem operiral po tematskih določilih Csepelija(1992).

Pataki 1982). Pri vsem tem je identiteta afektivna, "čudna kognitivna struktúra, ki se organizira po hierarhičnem principu" (Pataki 1989: 26) in razpolaga s pomenom in vrednoto.

Identiteta, naj ima še takšen atribut, ni pojav, ki obstaja sam od sebe ali v sebi: je rezultat zavestne in namerne stvaritve, je samoodločite, poimenovanje, s temje izvršitev nekega pomena in neke konstrukcije pomena. Njena metoda stvaritve je družbeno in kultumo določena. Identiteta je hkrati inkluzivna in ekskluzivna, je sredstvo identifikacije in diferenciacije, je eksistenca, kot neka znotrajdržavna enota in predstavitev diferenc. Kot taka je zelo fleksibilna in dinamična, reflektirana in interpretativna kategorija. Po Tajfelu je socialna kategorizacija orientacijski sistem, ki ustvarja in določa položaj in vlogo posameznika v družbi. Določa jo tako:

»Kategorizacija scenarija ukrepanja, ki je pogosto določena z nazorom vrednot v smislu, da na podlagi določenih kognitivnih principov pomaga strukturirati družbo« (Tajfel 1978b: 62).

Pataki (1982) je formuliral vlogo kategorizacije y zvezi z identiteto takole: na podlagi kategorizacije družbe posameznik s selektivno internalizacijo kategorij ustvari okvir svoje možne identitete Ko se imenuje in se uvrsti v prostoru in času, išče sestavine iz mogoče zaloge identitetnih prvin, ki so potrebne za uvrstitev njegove identitete v družbo. S tem intemalizira določeno, od svoje družbe oz. kulture posredovano vedenje. Prisvojitev identitete pomeni hkrati tudi prevzem tega vedenja. Udeležba v vedenju družbe z nazorom vrednot in afektivnih atitud, ki se vežejo na članstvo v družbi, tvori temelj identitete.

Raziskava identitete ne more pustiti vnemar vidik sociološkega in socialno psihološkega pristopa. V skladu s tem se opiram na znanstvene izsledke Tajfel (1974, 1978a, 1978b) in Krappmana (1980).

Strinjam se s tezo, da je identiteta rezultat socializacije in se odvisno od pričakovanj in anticipacij družbe v poteku uglasitve pričakovanj, ki se realizirajo v interakcijah, fonnulira kot posledica veljavneg asistema norm. Kar zadeva vprašanje integracije znanstvene sociologije in socialne psihologije se sklicujem na Bergerjevo študijo (1966), ki na podlagi narave in notranje logike obeh znanosti to integracijo smatra za mogočo.

2.2. Identiteta kot socialna in zgodovinska kategorija

Če obravnavamo identiteto iz zgodovinske perspektive, je posledica kulturnih pogojev ter sprememb političnih in družbenih razmer. Spreminja se z zgodovino se spreminja, njeni okviri in meje razpadajo, se spreminjajo in se na novo oblikujejo. Odvisno od sprememb se lahko v teku zgodovine na novo rodijo že pretekle identitetne formacije, da bi služile kot resnični ali simbolični konstitutivni materilza aktualno identiteto (Pataki 1982).

Dan zgodovinski čas, v katerem posameznik živi, ponuja le omejeno število mogočih, socialno pojmovanih sestavin identifikacije. Količina in nácin prisvojitve in internalizacije teh sestavin je odvisna od zrelosti posameznika. Pomembno je, da so njegove osebné potrebe v soglasju z zahtevami kulture. Kot rečeno je sestava identitete, stvaritev okvirov identitete, mehanizem selekcije in internalizacije primernih sestavin, rezultat učnega procesa in kot taka je ustrezno zgodovinskemu casü kulturno in družbeno določena.

Samopodoba korenini v kulturi družbe oz. izvira iz nje; temu primemo se mora obravnavati kot kulturno specifična. Identiteta je rezultat posnemanja vzorca, hkrati deluje kot kulturni vzorec. V teku svojega življenja zgradi posameznik več identitet in vsaka verzija identitete ima svojo zgodbo. Proces oblikovanja identitete vedno določajo dogodki sedanjosti, v kateri posameznik živi. Vidike odgovora na vprašanja »kdo sem?«, ali »kaj sem?« postavljajo

strukture interakcijske mreže. Posameznik se vključi v sistem interakcij s pomočjo svojih družbenih vlog, temu ustrezno je njegova identiteta vedno posledica njegove ovrednotene družbene pozicije.

Posameznik lahko istočasno pripada več skupinam. Z možnostjo večkratne izbire kategorij se njegova vloga pri stvaritvi svoje lastne identitete poveča. Toda lahko svojo, skupinski pripadnosti ustrezno socialno identiteto, ustrezno pričakovanjem skupine, toda na podlagi pozitivnih in negativnih vrednotenj, prirejenih članstvu v skupini, tudi sam konstruira na podlagi članstvu pripisane. Skupinska identiteta se gradi iz naklonjenosti članov skupine in sestoji tako iz kognitivnih, ugodnih vrednot, kot tudi iz emocialmh sestavin. V zavesti posameznika pomeni kqgnitivna sestavina tisto vedenje, da je član v skupini, ki se razlikuje od drugih skupin. Element vrednote pomeni konotacijo vrednote: ali predstavlja članstvo v skupini kako vrednoto, in če ja, zakaj pripadati skupini, in če ne, zakaj ne.

2.3. Etnična dimenzija

2.3.1. Etnična skupina in pripadnost skupini

Če so pred nami povsem jasne temeljne strukture etnične pripadnosti in si hočemo ustvariti sliko o pojavu etnične pripadnosti, moramo razčistiti, kakšne specifične lastnosti in karakteristike ima etnična skupina in člani skupine, kaj vsebuje zavedno doživetje pripadnosti s strani posameznika oz. pod kakšnimi pogoji se prišteva k manjšinski skupini.

Etnična skupina in meja, članstvo v skupini in identiteta so v življenju posameznika, kot tudi skupine, strogo povezane in so v tem poglavju razlikovane le v interesu analize njihovih pomenskih povezav.

Pojem etnične skupine je produkt klasifikacije, kije podrejenapraktični funkciji (Bourdieu 1991). Predvsem pomeni manjšinsko skupino, ki živi znotraj danega državnega in družbenega okvira skupaj z večinskim narodom, in pogosto z drugimi manjšinskimi skupinami. Pojem je v mnogih primerih analiziran s strani diskriminacije, socialne izolacije in preprek, skupinske solidarnosti manjšine in njene zavesti (glej Wagley/Harris 1958; Simpson/Yinger 1986). Seveda so upoštevane tudi tako pomembne oznake kot so moč, socialni in politični položaj manjšine, manjšinska zavest in posebno jezikovne, religiozne in nadaljnje etnične lastnosti.

Če izhajamo iz kulturnega statusa manjšinske skupine, je le-ta predindutrijska in prim-ordalna formacija.[516] Njeni člani si prizadevajo ohraniti kontinuiteto generacij z endogaraijo. Izločitev manjšinske skupine poteka na podlagi morfološko-kulturnih óznak, kar je edino, kar zunanji opazovalci zaznajo. Manjšinska skupina razpolaga z etnocentričnim etničnim vedenjem, ki ga lahko dosežejo samo člani, in ki vsebuje tradicije o skupnem rodu, normativnih raodelih obnašanja, običajih in navadah, kot tudi normah, skupni zgodovini, podobnih psiholoških lastnostih, normativnih modelih obnašanja, atitudah, vrednotah, religijah, jezikih (Horowitz 1975; De Vos 1982).

Z naštetimi zunanjimi, t.i. objektivnimi posebnostmi se asociirajo subjektivne dimenzije, kot tudi zavest o povezanosti skupine in reprezentacija tega občutka. Članstvo v etnični skupini,

[516] Korenine primordialnega modela segajo vse do nemškega filozofa Herderja. Ta ideologija romantike naturalizira etnične skupine in potrjuje šovinizem z etničnimi občutki. Ta pojem se v kulturni antropologiji razširi preko Geertza (1963). Po njegovem je izobrazba etnične skupine posledica primordialnih dejavnikov. Ti dejavniki šo dani, in nastanejo, ko se rodimo v skupino, in se pripisujejo atributom socialnega obstanka.

ki je določena s kulturo, se dopolnjuje z normativnimi vidiki. Biti član skupine ni le nekaj danega, temveč se od etničnega subjekta tudi zahteva.

Če izhajamo iz socialnega statusa etnične skupine, je le-ta polje interakcij, ki ga določajo objektivni pogoji, ki kažejo gospodarske, politične in zgodovinske razlike. V tem smislu postane baza enakosti in kolektivnosti v socialni konstrukciji izvora, skupne kulture in solidarnosti (Anthias/Yuval-Davis 1992). S pojmom etnična skupina madžarskih Nemcev označujem manjšino, ki izvira iz drugega ljudstva, toda v komunikacijskem polju *»face-to-face«* živi z večino. Razpolaga z določenimi značilnostmi, samodoločilnimi znaki, ki karakterizirajo samo to skupino, ima lastno kulturo, jezik, lastno samozavest, lasten sistem norm in stereotipov. Člani skupine delijo skupno etnično vedenje. Tradicionalni kulturni elementi pomenijo predvsem kriterije drugačnosti, katerih reprezentacija pomeni temelj skupinske solidarnosti, kohezije. V preživetju etnične skupine imajo ti kulturni elementi pomembno strateško funkcijo.

Etnična skupina zagotovi posamezniku prostor, kjer se nauči, doživi in reprezentira svojo etnično identiteto. S tem postane članstvo v etničnih skupinah vprašanje identitete (Barth 1996). Po Horowitzu (1975) se članstvo v skupini oblikuje z rojstvom, se torej ne more izbrati, je dano.

Etnična skupina ima čvrste meje, ki so označene z določenimi mejniki. Ti so že zgoraj omenjene oznake, kot izvor, jezik, usoda, navada, itd. Temu primerno je etnično vedenje, ki mu podleže vrsta različnih tradicij, dostopno samo članom skupine.

2.3.2. Etnična identiteta

Pod etnično identiteto razumem subjektivni občutek pripadnosti in lojalnost posameznika do skupine, v katero se je rodil, in kjer si med svojo primarno socializacijo usvoji specialno etnično vedenje, ki karakterizira samo njegovo skupino in oblikuje temelj primerjave z drugimi skupinami. V etničnem vedenju se skladišči vera o skupnera izvoru, kulturni repertoár, glasba, ples, nesporna zaloga tradicij (Nyíri 1985/86) in sistem vrednot, kot tudi zgradba in praksa strategije preživetja. Etnična identiteta se ne more izoblikovati, če se to vedenje ne usvoji in sprejme.

Etnična identiteta nudi posamezniku možnost, da določi svoje mesto v družbi, da se razlikuje od soljudi. Zajema torej mentalne reprezentacije, ki so specifične za skupine. Le-te so zavest skupnega izvora, nedeljivega zgodovinskega ozadja in koiektivne usode itd. prednikov in biološke kontinuitete, maternega jezika, nadalje religiozne vére in religiozne prakse različnih navad in običajev vsakdanjika, ki karakterizirajo skupino. Etnična identiteta pomaga pri ohranitvi koncepcije biološke kontinuitete skupine in s prebuditvijo občutka lojalnosti do izvome skupine pripomore k čvrstosti skupinske kohezije, medtem ko služijo rituali, ki pridejo do izraza med kulturnimi reprezentacijami, simboličnim oblikam reprezentacij preteklosti. Etnična identiteta nudi posamezniku možnost, da najde svoje mesto v družbi in da se distancira od ostalih skupin in soljudi večinske družbe.

Meje etnične identitete, kot tudi repertoár identitete, so iz zgodovinskega vidika stabilne, toda ne nespremenljive. Če situacija zahteva, bodo stare meje padle in namesto teh bodo zgrajene nőve. Elementi, ki določajo identiteto, bodo oslabeli, drugi se bodo istočasno utrdili. V strukturi identitete bodo preživeli samo tisti elementi, ki imajo neko funkcijo in zadovoljujejo zahteve identitete.

Kultúra s svojo socializacijo predpisuje in uči posameznika, kako in kaj se naj vgradi v njegovo identiteto. S socializacijo bo prevzel mo'dele, ki jih je izdelala davnina in se bo s temi afektivno poistovetil. Način zgradbe etnične identitete se razlikuje od drugih identitet v tem,

da so možni okviri identifikacije strožji in togi. Razmerja kategorizacije so prestroga, scenarij omogoča le nekaj sprememb. Je statična oblika identitete, katere glavna naloga je simbolično predstaviti in reprezentirati preteklost, in je vgrajena v kulturno tradicijo, v preteklost posameznika ali skupine. Cilj ponovitve reprezentacije preteklosti je dekodiranje simboličnih in metaforičnih ritualov v interesu reprezentacije in potrditev pripadnosti skupini, skupinske kohezije in ohranitev skupin za prihodnost. Določena selekcija elementov identitete je potreben in nepogrešljiv pogoj za »modemizacijo« etnične identitete. Različne generacije različno ponavljajo običaje svojih prednikov, na drugačen način kot so to oni za časa svojega življenja. Sledeče generacije selektivno internalizirajo tiste elemente etničnega vedenja, ki se lahko vključijo v njihovo modernizirano življenje. V tem smislu se etnična identiteta orientira na sedanjost.

2.4. Narodna dimenzija

2.4.1. Narod

Če raziskujem narodno identiteto Švabov, jemljem za teoretično ozadje naroda koncept nacionalne države. Narodna identiteta manjšine, ki se razlikuje po svoji kulturi, se ne more pokazati v okviru normativno določene kulture, kjer teorija kulturnega naroda temelji na skupnem izvoru. Renan, vélik francoski teoretik naroda, piše:

»...za nastanek naroda je poleg skupnega jezika, ki omogoča komunikacijo, potrebna tudi volja, ki kaže na zedinjenje in skupni interes« (1996: 50).

Po Gellnerju

»...narodni inherentni atribut člveštva, čeprav se to danes tako zdi. V resnici so ίako narodi, kot tudi države, kontingenli in ne univerzalne potrebe« (1983: 6).

Nadalje razlaga, da je narod objekt prepričanja, prostovoljna vdanost, identifikacija, lojaliteta in solidarnost ljudi. Pomemben pogoj pripadnosti narodu je volja pripadnosti, t.j. volja sodelovanja v skupni, standardizirani »visoki« kulturi, naciía komunikacije in obnašanja. Nasprotno pa volja nima pomembne vloge v primeru pripadnosti etnični skupini, ker se v etnično skupino vrodimo.

Ne smemo spregledati dejstva, da je za etnično manjšino, kot posledica stoletnega skupnega življenja na istem geografičnem območju, prostor interakcij ta ista intersubjektivna resničnost. Življenje in obstoj v tem prostoru nista določena z izvorom, temveč z državljanstvom, skupnim vedenjem in pomenskimi shemami ter pomenskimi razlagami. Če ima Gellner prav, da

> »spadata dva človeka le takrat k istemu narodu, če delita isto kulturo, in da kultura ne pomeni nič drugega kot sistem idej in idejnih asociacij, znakov, simbolov, načinov komunikacije in obnašanja, in da so narodi artefakti človeškega prepričanja, lojalitete in solidarnosti« (1983: 7),

in če hkrati upoštevamo zgodovinski razvoj, tendence asimilacije in prakse, mnenje o domovini, madžarsko narodno pripadnost Švabov, lahko ugotovimo, da pripadajo Švabi tudi madžarskemu narodu.

2.4.2. Narodna identiteta

Z družbo, ki se je po vojni hitro spreminjala, z industrializacijo in mobilizacijo je za etničnega posameznika postalo zapleteno odgovoriti na vprašanja »Kdo in kaj sem?«, ali »Komu pripadam?«. Vsak lahko dandanes pripada mnogim skupinam, in izbor pripadnosti skupini poteka po strategiji posameznika. Etnična identiteta je presekana od mnogih identitet, kot so pripadnost razredu, družbeni položaj, spol, zaposlitev. Izražanje identitete je odvisno tudi od določitve in percepcije situacije. Temu primerno postane reprezentativnost različnih identitet situativna. Različne situacije vsakdanjika sprožijo situaciji primerno identitete, ki bo v danem primeru zaznamovala situacijo. Etnična identiteta, kot vse druge identitete, je odgovor na zahteve norm skupine, ki ji posameznik pripada.

Posamezniki torej niso brezpogojno člani le v énem kulturaem agregatu. V primeru, ko istočasno izrazijo pripadnost k etnični skupini in narodu, kažejo njihova kulturna nagnjerija v več smeri. Ta mnogotera kulturna vez jim nudi mnogotero identifikacijo. Narodna identiteta je lahko prva in višja identiteta, obstajajo pa ljudje, za katere je »narodna identiteta, ki konstituira socialen obstoj«, le del v zgradbi njihove identitete (Hobsbawm 1990: 11). Za nemško manjšino, katere izvor se razlikuje od večine, ki pa živi med madžarskim narodora, narodna zavest ni obvezno primarna. Za izoblikovanje le-te so potrebni sožitje znotraj skupnih meja, skupna zgodovinska usoda in učinkovita narodna ideologija. Narodna identiteta Švabov je identitetna formacija, ki vsebuje vse tiste elemente vedenja narodne identitete večine, ki iz etnične identitete raanjkajo, in ki so bili pri stoletnem prilagajanju k večini selektivno internalizirani. V primeru Švabov narodna identiteta ni nastala z namenom ločevanja, kot je to primer pri drugih manjšinah na Madžarskem. Nasprotno: njen nastanek je bil generiran z zapolnitvijo primanjkljajev in namenom identifikacije.

Korenine primordialnega modela segajo vse do nemškega filozofa Herderja. Ta ideologija romantike naturalizira etnične skupine in potrjuje šovinizem z etničnimi občutki. Ta pojem se v kulturni antropologiji razširi preko Geertza (1963). Po njegovem je izobrazba etnične skupine posledica primordialnih dejavnikov. Ti dejavniki so dani, in nastanejo, ko se rodimo v skupino, in se pripisujejo atributom socialnega obstanka.

Prevedla: Alenka Kovač

Literatura

ANTHIAS, F. – **YUVAL-DAVIES**, N. 1992. *Racialized Boundaries. Race, Gender, Colour and Class and the Antiracist Struggle*. London: Routledge.

BARTH, F. 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. [Old and new problemes in analyzing the ethnicity] *Regio,* 1: 2-25.

BERGER, P. L. 1966. Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge. *European Journal of Sociology*. Tome VII. (1): 105-115.

BOURDIEU, P. 1991. Identity and Representation. In Bourdieu: *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press. 220-228.

CSEPELI Gy. 1992. *Nemzet által homályosan*. [Deluded by Nation] Budapest: Századvég.

DÁNYI D. 1993. *Az 1850-1857. évi népszámlálás.* [Census of 1850-1857] Budapest: KSH.

DÁNYI D. – **DÁVID** Z. 1960. *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787).* [The first Hungrian census (1784-1787)] Budapest: KSH.

DE VOS, G. 1982. Ethnic Pluralism: Conflict and Accomodation. In Uő – L. Romanucci-Ross (szerk.) *Ethnic Identity. Cultural Continuities and Change.* Chicago and London: The University of Chicago Press. 5-41.

EDWARDS, J. 1991. Gaelic in Nova Scotia. In C. H. Williams (szerk.) *Linguistic Mino-rities, Society & Territory.* Clevedon-Philadelphia-Adelaide: Multilingual Matters Ltd. 269-297.

ERIKSON, H. E. 1968. *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.

GAL, Zs. 1979. *Language Shift – Social Determinants of Language Change of bilingual Austria. N*ew York: Academic Press.

GAL, S. 1987. Codeswitching and consciousness in the European periphery. *American Ethnologist.* 14 (4): 637-653.

GAL, S. 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? [What is the language change and how it is going on] *Regio* 1:66-76.

GEERTZ, C. 1963. The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In Uő (szerk.) *Old Societies and New Sates. The Quest for Modernity in Asia and Africa*. New York: The Free Press. 105-157.

GORDON, M. M. 1964. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin. N*ew York: Oxford University Press.

GELLNER, E. 1983. *Nations and Nationalism.* Ithaca & London: Cornell University Press.

HOBSBAWM, E. 1990. *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality.*

Cambridge: Cambridge University Press.

HOROWITZ, D. L. 1975. Ethnic Identity. In N. Glazer-D. P. Moynihan (eds.) *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press. 111-141.

HOÓZ I. – **KEPECS** J. – **KLINGER** A. 1985. *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. [Demographic situtation of nationalities in county Baranya, Hungary in 1980] Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.

KRAPPMANN, L. 1980. *Az identitás szociológiai dimenziói.* [Sociological dimensions of identity] Budapest: Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Főosztálya.

MANHERZ K. 1977. *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai.

NYÍRI K. 1985/1986. Hagyomány és gyakorlati tudás. [Tradition and practical knowledge] *Medvetánc*. 4/1: 77-90.

MANNHEIM, K. 1985. *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge.* New York, London: Harcourt, Brace, Jovanovich, Publishers.

PATAKI F. 1982. *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. [Me and the social identity] Budapest: Kossuth.

PATAKI F. 1989. Identitás – személyiség – társadalom. [Identity – personality – society]. In Váriné Szilágyi I.- Niedermüller P. (eds.) *Az identitás kettős tükörben.* [Identity in double mirror] Budapest: TIT. 17-38.

RENAN, E. 1996. What is a Nation? In G. Eley-R. G. Suny (eds.) *Becoming National.* New York/Oxford: Oxford University Press. 42-55.

SEEWANN, G. 1992b. Die nationalen Minderheiten in Ungarn. *Südost-Europa*

41(5):293-325.

SIMPSON, G. E. – **YINGER**, J. H. 1986. *An Analyses of Prejudice and Discrimination.* New York: Plenum Press.

TAJFEL, H. 1974. Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*

13:65-93.

TAJFEL, H. 1978a. *The Social Psychology of Minorities*. London: Minority Rights Group.

TAJFEL, H. 1978b. The Psychological Structure of Intergroup Relations. In Tajfel (ed.) *Differentiation between Social Groups.* London: Academic Press. 27-98.

WAGLEY, Ch. – **HARRIS**, M. 1958. *Minorities in the New World.* New York: Columbia University Press.

ZAVALLONI, M. 1993. Identity and Hyperidentities: The Representational Foundation of Self and Culture. *Papers on Social Representations* Vol. 2 (3): 218-235.

Pridružitev Evropi: stare in nove konstrukcije identitete madžarskih nemcev

Raziskovanje primera v Csolnoku in Vemendu

Borec 617-620 Revija za Zgodovino, Antropologijo in Književnost LVI/2004, 56-68.

Prispevki s 5. konference socialnich ved v Berlinu, 24.-27. marec 2004

Urednik: Lev Kreft

Moja raziskovanja iz zadnjega desetletja kažejo, da so madžarski Nemci živeli v posebni vrsti dvojne identitete, ki je bila odprta tako v etnični kot v nacionalni smeri. Njihova švabska etnična identiteta seje na številnih mestih zelo križalaz madžarskimi nacionalnimi čustvi. Na koncu deuetdesetih let seje predvsem med mlado generacijo začela širiti nova težnja. Začeli so se imeti za Nemce po nacionalni pripadnosti. Starejše generacije še uporabljajo izraz, vendar postaja ime »Švabi« vse bolj nepri-Ijubljeno. Oznako »madžarski« opuščajo. Hkrati s pojavom spreminjanja etničnih imen sejezačela spreminjati tudi konstrukcija etnične identitete.

Györgyi – Elisabeth Bindorffer[517]

Avtorski izvleček

Primerjalni članek o stari in novi konstrukciji identitete madžarskih Nemcev temelji na avtoričinem raziskovalnem in terenskem delu na območju Csolnoka in Vemenda, zgodovinskem pregledu preseljevanja Nemcev na Madžarsko v času vladavine Štefana I., od nekje leta 1000, do konca 19. stoletja, integracijskih in asimilacijskih procesov, odnosa med Madžari in nemško manjšino z vidika istovetenja s pozicijo naprednega Drugega, kamor se uvrščata obe nacionalnosti, madžarska in nemška (ta segment je ključen pri razlagi vprašanja, kako se je lahko manjšina, ki se je po madžarski nacionalistični predpostavki »zagozdila v telo naroda«, integrirala v širšo družbo v tako neprijaznih, včasih tudi napadalnih in izključujočih madžarskih razmerah, torej manjšina, ki je obvladovala veliko razvitejše delovne veščine tako v kmetijstvu kot v industriji), ter sodobnega oživljanja pomena nacionalne nemške identitete madžarskih Nemcev, spremembe po tranziciji leta 1990.

Avtorica analizira spremembe v konstrukciji identitete madžarskih Nemcev – od njihove dvojne identitete, socializacije in integracije v madžarsko družbo (ko Nemci svoje zgodovine niso ločevali od zgodovine večine, ko je bilo mnenje nemške manjšine o madžarskih zgodovinskih dogodkih tako rekoč enako pogledom Madžarov, le-ti pa so nemško manjšino uvrščali na vrh manjšinske lestvice – madžarske Nemce so ocenili kot najbolj prilagojene, da so najbolj podobni madžarski večini, cenjena sta njihovo sodelovanje in tvorna vloga v razvoju Madžarske), prek konfliktnega obdobja v letih 1919-1936 (ko je madžarska politična elita izvajala agresivno asimilacijsko politiko) in 1936-1945 (ko se je elita madžarskih Nemcev odzvala na asimilacijsko politiko, ko so se vzorci dvojne identitete madžarskih Nemcev še ohranjali, hkrati pa so se vzpostavili konstrukcijski modeli trde, čiste nemške identitete) ter obdobja po vojni, ko je bila identiteta madžarskih Nemcev v popolni krizi, tj. v času socializma, ko se je asimilacija na Madžarskem zelo razširila, vse do tranzicijskega in posttranzicijskega obdobja, ko je bolj kot »madžarskost« spet postala pomembna »nemškost« – opaziti je mogoče razdružujoče tendence v kulturi in politiki, novo samozavest in občutje ponosa pnpadnosti madžarskih Nemcev Nemčiji kot vodilni evropski sili.

---

[517] Dr. Györgyi – Elisabeth Bindorffer je raziskovalka na Inštitutu za raziskovanje manjšin Madžarske akademije znanosti v Budimpešti.

Joining Europe: Old and New Identity Constructions of the Hungarian Germans – A Case Study in Csolnok and Vemend

This comparative article on old and new identity constructions of the Hungarian Germans is based on author's research and field studies in the Csolnok and Vemend areas, as well as on the historical overview of immigration of Germans to Hungary during the reign of Stephen I, around 1000 A. D., up to the end of the nineteenth century. Along with the explication of integration and assimilation processes, the relationship between Hungarians and German minority is presented from the standpoint of identification with the position of the progressive Other (with which both nationalities, Hungarian and German, are identified), and latest revival of the significance of Germanness of Hungarian Germans, i.e. changes after the year of transition, 1990. In particular the relationship between Hungarians and German minority, their identification with the progressive Other, is crucial for the explication of how could a minority which according to Hungarian nationalistic idea "had got wedged into the body of the nation", integrate into major society under such unfriendly, sometimes aggressive, and excluding conditions? A minority, which was much more developed in labour techniques in the field of agriculture, as well as industry.

The author analyses shifting identity constructions among Hungarian Germans – from their double identity during their socialization and integration into the Hungarian society (the Hungarian Germans or Swabians did not separate their history in Hungary from that of the majority. Their opinion in connection with the historical events of Hungary was practically conforming to that of the Hungarians, who on the other side put Hungarian Germans on the top of the hierarchy list of the minorities living in Hungary: Germans were estimated as the best assimilated, as they took and take part in the development of Hungary, and they and the Hungarian majority are most alike. German co-operation and creative role in the development of Hungary are highly regarded), in the conflict period between 1919 and 1936 (when the Hungarian political elite determined the aggressive assimilation policy], as well as between 1936 and 1945 (when the elite of Hungarian Germans reacted to that aggressive assimilation policy of the Hungarian government. The patterns of the double identity still existed but on the other hand, we could observe strong pure German identity construction models), and after the Second World War, when the Swabians lost their previous identity constructions. This was the time of the total identity crises in the life of this minority. During the socialist period, the assimilation in Hungarian became highly widespread, whereas in the transition and posttransition period, beyond "Hungariannes", "Germanness" has begun to gain more and more importance. Beyond stronger feelings toward Germany, dissimilative tendencies in the culture and politics can be observed, i.e. a new awarness and feeling of being proud of belonging to the leading force of Europe – Germany.

Uvod

Če se odzovem na uvodne misli Leva Krefta, ki zadevajo herojske pripovedi malih narodov, kot sta slovenski in madžarski, bi rekla, da ima prav. Tako kot Slovenija je tudi Madžarska majhna dežela, toda do prve svetovne vojne ni bilo tako. Madžarska je imela tisočletno državnost, obsežno ozemlje z različnimi narodnostmi, med katerimi pa se je samo madžarsko ljudstvo imelo za državotvorno sposobno skupino. V tern vidim posebno podporo razvoju herojskih pripovedi konfliktne narave. Ta »nacionalizem velikega naroda« je moral overoviti in poudariti trajnost državnosti – in to mu je uspevalo tudi na povsem racionalni ravni! Z roko v roki z izumljanjem in gradnjo madžarskega naroda je Šla težnja po izključevanju vsakogar, ki ni bil madžarskega porekla in ni govoril madžarsko. Madžarska se je imela za pripadnico Evrope, ki ji Lev Kreft pravi »napredni Drugi«. Kako se lahko manjšina, ki se je, kot pripoveduje ta nacionalistična ideja, »zagozdila v telo naroda« (Szabó 1984/1985), integrira v širšo družbo v tako neprijaznih, včasih napadalnih in izključujočih razmerah? In to manjšina, ki je obvladovala veliko razvitejše delovne veščine tako v kmetijstvu kot v industriji. Da bi si to razložili, poglejmo v preteklost.

Kratka zgodovina madžarskih nemcev

Prvi priseljenci z nemško govorečih ozemelj so na Madžarsko prispeli med vladavino Štefana I., približno leta 1000. Priseljevanje naseljencev iz vseh delov Nemčije in Avstrije je trajalo tja do konca 19. stoletja. Zaradi tega dolgotrajnega vala priseljevanja in različnega izvora nemška manjšina ni izoblikovala homogene etnične skupnosti s skupnim jezikom, zgodovino in kulturo. Različnim valovom priseljevanja pa je vendarle skupno, da so prišleki na Madžarsko prinesli drugo kulturo z višje razvitimi veščinami in tehniko. Turško zasedbo so preživele samo štiri skupine Nemcev: Saksonci v Transilvaniji in Szepessčgu (na zdajšnjem Slovaškem), Ponihterji v okolici Soprona ter tisti na zahodni madžarski meji in v vasici Nagybörzsöny. Na začetku 18. stoletja so koloniste na Madžarsko povabili zemljiški lastniki, pozneje pa habsburški dvor, z namenom, da bi naselili uničene dežele in oživili kmetijstvo. Kar jih zdaj živi na Madžarskem, so potomci teh skupin.

Ker so Nemci migrirali na Madžarsko v različnih zgodovinskih obdobjih in z različnih koncev Svetega rimskega cesarstva, različne skupine madžarskih Nemcev nimajo niti skupnega spomina. Po kolonizaciji (*Schwabenzug*)[518] v 18. stoletju sta imeli madžarska večina in nemška manjšina v mejah habsburške monarhije skupno zgodovinsko usodo. Ko je vzniknila ideja nacije, so Nemci že živeli na Madžarskem. Sredi 19. stoletja je Müller-Guttenbrunn (1904) pisal, da kolonisti, ki so zapustili Nemčijo, niso poznali niti nacionalnega ponosa niti predstave o lastni skupnosti. Podoba nemškega imperija je bila preširoka, da bi poudarjala mesto porekla. Njihovo usodo je določalo oblikovanje nove eksistence ter občutka sorodnosti in medsebojne bližine na Madžarskem. Zgodovina iz »očetnjave« je bila pozabljena, mitov, legend in zgodovinske epike iz predhodne preteklosti ni bilo v izobilju. Večina Nemcev, ki od 18. stoletja naprej živijo v tej deželi, nima spominov iz časa pred naselitvijo na Madžarskem.

---

[518] Za upravne potrebe se reče »Nemci« vsem skupinam naseljencev, ki so v različnih zgodovinskih obdobjih prišli na Madžarsko z nemško govorečih ozemelj. Posledica priseljevanja z različnih koncev habsburškega imperija v različnih obdobjih pa je, da nemška manjšina ni homogena etnična skupnost s skupnim jezikom, zgodovino in kulturo. Razlikujejo se tudi po samooznačevanju. Kmetje, ki so se naselili na Madžarskem v 18. stoletju, po koncu turške okupacije, sami sebe imenujejo »Švabi«. To ime ne velja za tiste, ki so prišli na Madžarsko pozneje. Ne uporablja se niti za nemške obrtnike, ki so se priselili iz Avstrije v 19. stoletju, niti za meščanstvo.

Prvi naseljenci so v 18. stoletju dejansko prišli iz švabskih dežel, toda na madžarskem ozemlju je ostalo le nekaj skupin, ostali pa so odšli naprej proti Rusiji. Naslednjim naseljencem, ki so prišli z vseh koncev Nemčije (to je posledica dveh nadaljnjih valov priseljevanja, s katerimi so po koncu turške zasedbe novačili kmete za delo v madžarskem poljedelstvu), so madžarski domačini rekli »Švabi«. Tako so etnično ime tej manjšinski skupini dali tisti, ki ji niso pripadali. Naseljencem se ni zdelo, da bi ta oznaka imela na sebi kaj zaničevalnega, sprejeli so jo in ponotranjili. Potomci kmetov iz 18. stoletja vztrajajo pri takem samopoimenovanju. Izraza Nemec ali Švab lahko po izvoru obravnavamo kot sinonimna: uradno se ta manjšina imenuje madžarski Nemci. Kljub temu delajo pri tej oznaki razliko vaščani, ki se imajo za Švabe.

Kar zadeva jezik, imata nemščina in švabščina različen pomen. Nemščina, literarni in standardni jezik, za Švabe nikdar ni bila materni jezik. Švabščina pomeni vse različne lokalne dialekte, ki jih potomci naseljencev iz 18. stoletja govorijo kot materni jezik. Ti dialekti so se ločeno eden od drugega razvili na Madžarskem. Poenotenje različnih dialektov je seglo le do regionalne ravni. Tako obstajajo majhne regije, kjer govorijo isto različico, do razvoja skupne »švabščine«, poenotene in razširjene po vsej deželi, pa ni prišlo, zato dialektov ne povezuje med seboj združujoči govorni jezik (Seewan 1992). Podobno kot pri oznafievanju izvora se pri upravnih zadevah nemščina uporablja kot generična oznaka za materni jezik te manjšine, podeželani pa imajo lokalno Švabščino za svoj materni jezik.

Po njihovem ustnem izročilu sodeč nimajo globalnega korporativnega spomina, ki bi jim bil skupen z Nemci v Nemčiji. Po odhodu iz Nemčije so se vezi z očetnjavo pretrgale, kolektivni spomin pa ni ohranil mitov o poreklu, ki bi lahko vzpostavili okvir njihovega bivanja v prostoru in času. V vsem, kar se dogaja v njihovih življenjih in zgodovini, so povezani z deželo gostiteljico in madžarskimi soprebivalci.

Tisti, ki sem jih intervjuvala v Csolnoku in Vemendu, so povedali, da so poleg predstave o etnični identiteti sprejeli spomine, občutke in stališča madžarske večine. Izkustvo in zgodovino si delijo z madžarskim Ijudstvom. Ob tern, da so obdržali pri življenju nekaj lastnih kulturnih tradicij, so bili individualno vključeni v skupno kulturno življenje skupaj z madžarskim ljudstvom, govorili so isti jezik, hodili v iste Sole, delali na istih deloviščih, obiskovali iste lokale in se učili istih nemških lekcij. Zdajšnji položaj lahko pravzaprav opišemo kot primer bikulturalizma in dvojne identitete.

Smith (1986) opozarja, da je načelo občutka zgodovine najti v časovni povezanosti različnih dogodkov od začetka do zdajšnjega časa. Kot označevalec točke, od koder se je vse začelo, pomeni obstoj naroda v času ključno vprašanje zgodovine. Času selitve sledi zlata doba, shranjena v kolektivnem spominu skupnosti.

Skupine, ki jih raziskujem, pa niso čutile nikakršne nostalgije po nekdanji zlati dobi, »ki je nepovratno izgubljena« (Smith 1986, str. 175). Manjkale so jim pripovedi o skupnem kraju izvora, manjkal jim je tudi koncept zgodovinske kontinuitete. Velika večina jih je samo približno vedela, od kod so prišli njihovi predniki na Madžarsko, niso pa imeli nobene predstave o preteklosti pred pri-selitvijo.

Zapisana, a tudi ustna zgodovina večjega dela madžarskih Nemcev se začenja po njihovi nastanitvi na Madžarskem. Začetek 18. stoletja je začetek njihove zgodovine, ki ne premore predstave o državnosti ali nacionalnem začetku. Zgodovinska začetna točka seže v preteklost le do naselitve na Madžarskem. Ker ne pomnijo predhodne zgodovine, so si ustvarili novo. Ko so sprejeli kult svetega Stefana, prvega madžarskega kralja, in čaščenje madžarske krone, so simbolno raztegnili čas. Zgodovino so si ustvarili delno z opiranjem na zapisano zgodovino Madžarske, deloma pa na občutku prikrajšanosti v podobi lastne državnosti.

Potreba po posedovanju preteklosti, po več kot zgolj etnični pripadnosti – potreba po nacionalni eksistenci je večino pripeljala do prvih znakov zgodovinskih spominov, čaščenih oseb in simbolov. Da bi bil katolik, ni bilo težko sprejeti in častiti svetega Štefana, prvega madžarskega kralja. Kot simbol madžarske države so častili tudi sveto krono svetega Štefana. Po švabskih vaseh najdemo spomenike, ki obeležujejo spomin na vse junake, ki so padli v različnih bojih in vojnah za madžarsko svobodo. V Dunabogdanyu in Sombereku so spomeniki na vrhu okrašeni s kopijo svete krone. Tudi kult Blažene device imajo madžarski častilci za lasten kult, kult *Patrona Hungarica.* Njihovi etnični identiteti je manjkal koncept skupne zgodovine, ob pomoči religije pa so si ga našli, in ta je, kot nekaj, kar jim je skupno z večino, postal osnova nacionalnih čustev.

Svoje madžarske zgodovine Švabi niso ločevali od zgodovine večine. Pravijo, da so vedno delili skupno zgodovinsko usodo z madžarskim ljudstvom in enako občutili spodrsljaje. Mnenje, ki ga imajo o madžarskih zgodovinskih dogodkih, je tako rekoč enako pogledom Madžarov. Kar zadeva zgodovinske osebnosti, bolje poznajo madžarske. O nemški zgodovini

niso vedeli kaj prida, njihovo znanje je bilo omejeno na to, kar so izvedeli v soli. Kossutha[519] so, denimo, poznali bolje in ga bolj spoštovali od Bismarcka.[520]

Onkraj potrebe po oblikovanju na pisnih virih utemeljene nacionalne zgodovine, ki bi premostila vrzel med začetkom zgodovine pri večini in pri nemški manjšini, je imel ta umestitveni proces funkcijo socializacije v madžarsko okolje. Madžarski Nemci so si s kolektivnim delom ustvarili zgodovino zato, da bi si olajšali integracijo v družbo, ter s tern tudi sami spodbujali asimilacijo in izoblikovanje madžarske nacije.

Dvojna identiteta – povezanost z Madžarsko

Razvoj dvojne identitete ima korenine v preteklosti. Antay Szirmay je v svoji leta 1804 objavljeni knjigi *Madžarska v pamboli* zapisal, da v nasprotju z drugimi manjšinami, ki živijo znotraj madžarskih meja, nemško ocenjujejo ugodno: »Nemci niso bili prisiljeni priti, prišli so prostovoljno. Povabili smo jih ter si z njimi delili našo zemljo, vinograde in kruh. Svoje hčerke smo jim dajali za žene in oni so nam dajali svoje hčerke, naša kri se je mešala z njihovo krvjo. Naši sosedje so in naši sonarodnjaki, s katerimi sedimo za isto mizo« (nav. po Katona 1996, str. 63).

K njihovemu naseljevanju je pripomoglo to, da je razvoj Nemčije v tistem obdobju sledil bolj vzhodnoevropskemu vzorcu; zgodovinski razvoj obeh ozemelj je mogoče označiti s podobnimi oznakami (Szűcs 1983). Madžarska večina je bila pripravljena sprejeti Nemce medse in jih integrirati vase, Nemci pa so bili nared podpreti svojo novo domovino. V revoluciji in vojni za neodvisnost v letih 1848-1849 so se Nemci, na primer, bojevali proti Habsburžanom na madžarski strani. Niso hoteli ustanoviti ločene države, tako kot druge manjšine, ki so živele v habsburški monarhiji. Nemški industrijski delavci so se zelo hitro asimilirali v Madžare. Med najbolj razširjenimi družinskimi imeni na Madžarskem je *Német,* kar pomeni Nemec.

Sociološke raziskave, opravljene skoraj dvesto let pozneje, kažejo, da so med odnosi Nemcev z drugimi skupinami najboljši tisti z madžarsko večino (Lázár 1996). Madžarska večina pozna nemške sposobnosti in delavnost, izgi nili pa so negativni prizvoki, ki so jim jih pripisovali pred drugo svetovno vojno. Konflikti glede vračanja Nemcev v Nemčijo ter sovražni odnosi med Madžari in Nemci so za zdaj pozabljeni. Med manjšinami, ki živijo na Madžarskem, so Nemci na vrhu lestvice. Madžari pravijo o Nemcih, da so se najbolje prilagodili, da so sodelovali in sodelujejo pri razvoju Madžarske ter da so najbolj podobni madžarski večini. Švabi uživajo velik ugled in so dobro sprejeti kot sodelavci, sosedje ali prijatelji (prim. Lendvay in Szabo 1994). Ni dvoma, da so Nemci uvedli moderne metode v kmetijstvo, ki so jih postopoma prevzeli madžarski kmetje, in da se je madžarska industrija prav tako spočela in razvila po nemški zaslugi. V razmerjih vsakdanjega življenja se prepletajo vzajemni interesi, težave na področju ekonomije, infrastrukture, zdravja, šolanja in drugih zadev. V političnih, družbenih in ekonomskih vprasanjih so Nemci povsem enaki Madžarom, kar pomeni, da o teh zadevah nimajo drugačnih pogledov od madžarskih sodržavljanov. Imajo jih bolj za Madžare kot za pripadnike njihove lastne etnične skupine (Szabó in Lázár 1997). Raziskava o etničnih stereotipih je pokazala, da madžarski izprašanci pojmujejo madžaisko nemško kulturo za bližjo Madžarom kot Nemcem ali Avstrijcem (Hunyady 1996, str. 156). Ni

[519] Vodja revolucije in osvobodilne vojne v letih 1848-1849. Po porazu je živel in umrl v izgnanstvu.

[520] Pruski kancler, ki je združil majhne nemške države in vojvodstva, ustanovitelj moderne Nemčije (1871).

cudno, da so Nemci madžarski državljani, da imajo Madžarsko za svojo domovino, vztrajajo pa pri svojem nemškem poreklu. Nemci in Madžari so živeli skupaj v enakih političnih, družbenih in ekonomskih okoliščinah ter si že več kot tristo let delijo isto zgodovinsko usodo, uspehe in težave.

Nemška manjšina je umeščena v madžarsko družbo, in priznati je treba, da je zelo asimilirana. Glede tega predstavlja madžarska večina referenčno skupino, zlasti v primeru mlajših generacij. Cilji in smotri se od tistih pri madžarski večini razlikujejo samo na področju etničnosti. Zelo pomembno je, da se ohrani skupnost, pomembno je izročiti običaje, norme, navade in kulturo naslednjim generacijam. Nekdaj so bile težnje po ohranitvi navzoče le pri najstarejših Ijudeh, po tranzicijskem letu 1990 pa se je mlada generacija razglasila za Nemce; ustanovila je nemške mladinske organizacije in kulturna društva ter se naučila nemškega knjižnega jezika. Čedalje več hočejo vedeti o prvotni domovini in o izvoru madžarskih Nemcev.

Madžarski nemci in Nemčija

Kot sem že povedala, Nemci niso imeli nobenih neposrednih stikov s svojo domovino po tistem, ko so jo zapustili. »Pozabljeni smo bili,« je nekdo dejal. Po prvi svetovni vojni se je položaj spremenil. Nenadoma so se Nemci hoteli otresti asimilacije, hoteli so biti Nemci. Vendar je bil to odziv na agresivno asimilacijsko politiko madzarske vlade, ki je Nemcem in vsem drugim manjšinam odrekla uživanje manjšinskih pravic. Po prvi svetovni vojni se je madžarska politična elita odločila, da bo asimilirala manjšine. Madžarščina je v solan, kjer se je prej govorilo nemško, postala jezik poučevanja, otrokom so v soli prepovedali govoriti v maternem jeziku in podobno. Spannenberger (2002*)* pravi, da je zgodovina nemške manjšine na Madžarskem potekala po tiru, ki sta ga uravnavali dve močnejši sili: med letoma 1919 in 1936 asimilacijska moč madžarske vlade, med letoma 1936 in 1945 pa z napetostmi obremenjena zveza med Madžarsko in nacistično Nemčijo. Vendar je tu treba razlikovati med političnimi voditelji Švabov in množicami po vaseh. Voditelji niso bili demokratično izvoljeni, čeprav so se imeli za predstavnike vse skupnosti.

Na začetku je elita madžarskih Nemcev ustanovila kulturno organizacijo *Kulturverein* pod vodstvom Jacoma Bleyerja. Do leta 1936 je madžarska vlada nadaljevala z asimilacijsko kampanjo: zapirala je nemške sole ali pa jih je združevala z madžarskimi; preprečevala je tiskanje nemških časopisov; preganjala je voditelje nemške skupnosti; vtihotapljala je svoje ljudi v etnične organiza-cije; Nemce, ki so hoteli doseči socialno promocijo, je silila, naj spremenijo svoja imena. To je ustvarilo vzdušje petokolonaštva in večina se jih je priključila *Volksbundu.* Pravih, prepričanih nacistov je bilo le malo. V *Volksbundu* so Nemcem povedaii, da bodo po vojni dobili zemljo v Ukrajini, organizacija je pomagala kmetom, otroke so pošiljali na počitnice in podobno. Močno je bilo tudi gibanje *Resnica domovini,* katerega člani so zavrnili *Volksbund.*

Na predvečer vojne je madžarska vlada uporabila manjšinske pravice kot pritisk, s katerim je dosegla, da je nacistična oblast podpirala madžarski revizionizem. Brez nemške podpore namreč Madžarska ne bi mogla vnovič osvojiti madžarskih ozemelj, ki so jih deželi odvzeli po trianonski pogodbi. V plačilo za nemško podporo je madžarska vlada leta 1940 etničnim Nemcem dodelila poseben položaj in priznala pravico nacističnega režima, da deluje kot njihov zaščitnik. Madžarska vlada je še naprej omejevala manjšinske pravice, nemški vojski in *Waffen-SS* pa je dovolila novačiti vojake med etničnimi Nemci.

V medvojnem obdobju so se identitetne konstrukcije pomnožile zaradi odnosa do Nemčije, *Volksbunda* ali Madzarske kot domovine. Vzorci dvojne identitete so se še ohranjali, na drugi

strani pa lahko opazimo konstrukcijske modele trde, čiste nemške identitete. Podčrtati je treba, da je to nemško identiteto zelo določalo zbližanje z nemškim rajhom, nič pa ni imela opraviti s švabsko identiteto. Kdor je takrat hotel biti Nemec, je opustil dodatek »madžarski«.

V znamenje kolektivne kazni so bili po vojni Nemci izgnani iz Madžarske. Kljub vsemu, kar se je zgodilo med vojno, so sami hoteli ostati na Madžarskem. »V *Volksbund* smo šli, ker smo se tarn imeli dobro, prepevali in plesali. In po pravici povedano, res smo hoteli imeti več zemlje, prav to pa nam je Hitler obljubil za čas po vojni.« Po drugi svetovni vojni so Švabi ostali brez svojih prejšnjih identitetnih konstrukcij. Niso mogli biti ne Madžari ne Nemci ne Švabi. V Nemčiji so jim pravili »madžarski cigani«. To je bilo obdobje popolne krize identitete v življenju te manjšine.

V obdobju socializma ni bilo veliko možnosti za navezavo stikov z Zahodno Nemčijo. V tern obdobju se je asimilacija na Madžarskem zelo razširila, ljudje so prenehali uporabljati materni jezik in pogosto spreminjali imena. Član najstarejše generacije se je tako imel za Švaba, srednja generacija je bila zmedena, ali naj bi bili Švabi ali Madžari, in je uporabljala obe oznaki, medtem ko so se najmlajši povsem jasno opredeljevali za Madžare. Tisti zelo redki, ki so se imeli za Nemce, so vedno uporabili še dodatek »madžarski«.

Spremembe potranziciji 1990

Še na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja so se pripadniki madžarske nemške manjšine povečini imeli za Švabe. Jasno so razlikovali med Švabi, Madžari in Nemci v Nemčiji. Šlo je za razvidno dvojno konstrukcijo identitete: Švabi in Madžari obenem. Med generacijami je prišlo do sprememb, toda prevladujoča tendenca je bila: izjasniti se za lastno švabskost. Moja raziskovanja iz zadnjega desetletja kažejo, da so madžarski Nemci živeli v posebni vrsti dvojne identitete, ki je bila odprta tako v etnični kot v nacionalni smeri. Njihova švabska etnična identiteta se je na številnih mestih zelo križala z madžarskimi nacionalnimi čustvi. Na koncu devetdesetih let se je predvsem med mlado generacijo začela širiti nova težnja. Začeli so se imeti za Nemce po nacionalni pripadnosti. Starejše generacije še uporabljajo izraz, vendar postaja ime »Švabi« vse bolj nepriljubljeno. Oznako »madžarski« opuščajo. Hkrati s pojavom spreminjanja etničnih imen se je začela spreminjati tudi konstrukcija etnične identitete. Pojavil se je tretji dejavnik; bolj kot »madžarskost« je postajala vse pomembnejša »nemškost«. Poleg močnih čustev do Nemčije lahko opazimo razdružujoče tendence v kulturi in v politiki. »Nikoli mi niso bile všeč madžarske ljudske pesmi. Doma od babice ter v višji šoli sem se naučil nemških in švabskih pesmi. Najlepša glasba je *šramel*.[521] Brez valčka in polke, ki sta naša plesa, ne bi mogla živeti,« je izjavilo mlado dekle, članica plesne skupine.

Na osnovi zakona o manjšinah iz leta 1993 je prišlo do samouprav, ki organizirajo kulturno, a tudi politično življenje nemške manjšine ter se bojujejo za kulturno in politično avtonomijo. Zahtevajo šole v nemškem jeziku, medije, gledališče, muzeje in knjižnice. Da bi dosegle te cilje, se lokalne samouprave opirajo predvsem na nemški mesti dvojčici, ki zelo pogosto za te namene ponujata finančno podporo.

Čeprav imajo Madžarsko še vedno za svojo domovino, se hočejo naučiti več nemščine. Izobraževanje se začne v vrtcih, kjer se poučuje *Hochsprache* – knjižno nemščino. Po dvanajstih letih pouka nemščine v osnovni in srednji šoli pošiljajo Švabi svoje otroke študirat v Nemčijo. Mnogi Švabi začasno delajo v Nemčiji ali v Avstriji, le redki pa se tam naselijo za stalno. »Nemec hočem biti doma,« mi je dejal neki mladenič. »Če hočemo preživeti, moramo

[521] Glasba, ki se izvaja na harmoniki.

skrbeti za kulturo naših prednikov in jo prenesti na svoje otroke. Še več, naučiti se moramo sodobne nemščine, da bi se lahko sporazumevali; naučiti se jo moramo bolj natančno, saj, po resnici povedano, poznamo nemške ljudi precej slabše kot Madžare. Z njimi smo imeli le posredne stike. Bili so časi, ko ni bilo mogoče potovati v Nemčijo niti za toliko, da bi obiskali sorodnike, ki so si tarn našli novi dom.« »Zdaj lahko kadarkoli potujemo, si poiščemo delo in si pridobivamo globlji vpogled v življenje nemškega Ijudstva. Niso kot mi. Mi smo bolj Madžari kot Nemci,« se je glasilo drugo mnenje.

Kot znak spreminjanja pogledov se nenehno spreminja tudi določanje pripadnosti in nepripadnosti. Kar zadeva gospodarstvo, na primer, je skupnost pripadnosti madžarska. »Tu živimo in delamo za Madžarsko, ne za Nemčijo. Mi Nemci sodimo v madžarsko gospodarstvo. Tako imenovano ločeno Švabsko gospodarstvo ni nikoli obstajalo,« je dejal neki mladenič. Že pred prvo svetovno vojno so se morali tisti, ki so hoteli postati beli ovratniki ali stremeli k intelektualnim poklicem, podvreči strukturni asimilaciji (prim. Gordon 1966). Mobilizacija je bila tudi močno povezana z asimilacijo: spreminjanje nemških imen v madžarska ali opuščanje švabskega maternega jezika.

Kadar gre za primerjavo med Nemčijo in Madžarsko, pa Madžarsko in madžarsko ljudstvo obravnavajo kot zunanjo skupino – predvsem v ekonomskem in političnem pogledu. Nekajkrat sem slišala: »Dober občutek je, ko veš, da smo tudi mi Nemci. Zelo sem ponosen, da pripadam vodilni evropski sili.« Naletimo na jasne znake podobe o položaju mostu: »Madžarski Nemci zelo dobro razu-memo nemški jezik. Knjižne nemščine sploh nisem znal; švabski materni jezik zadošča za pogovor z nemškimi ljudmi. Ko smo s svojim avtomobilom v Nemčiji, nas nenehno sprašujejo, kako je možno, da mi, Madžari, tako dobro in brez naglasa govorimo nemško. Takrat vedno priznamo, da smo tudi mi Nemci.«

Na področju gospodarstva je imel nemški prispevek zelo veliko vlogo in postavlja švabstvo v ospredje. Občutek skupnosti, zasnovane na presoji političnega in gospodarskega uspeha Nemčije, pomeni novo osnovo za identifikacijo. Ta novi tip identifikacije omogoča izkustvo nemškosti na drugačen, ne na običajen način izvornosti.

Nemci kot notranja skupina se pojavljajo tudi na področju tvorbe stereotipov. Z Nemci se identificirajo ob pomoči pozitivnih stereotipov. Takšne sem slišala: »Tudi mi smo Nemci, imamo enake navade. Čisti smo, pridni, gospodarni, kar ozrite se v naših vaseh okrog sebe! Tako so čiste kot v Nemčiji!« »Nemci tu ali tam, isti narod smo. Oni živijo tarn, mi tukaj – in to je v redu. Če pa se pri-ključimo Uniji, ne bo več veljalo, kje kdo živi. Meja ne bo več; lahko boš Nemec tukaj ali tam.«

»Zgodovinsko je Madžarska vedno pripadala interesnemu območju Nemčije, nemški vpliv pa je imel vedno pomembno vlogo. Za Madžarsko je zelo pomembno, da vnovič okrepi odnose z Nemčijo. Najprej je to dobro za naše vnuke; ampak tudi za našo generacijo je dober občutek, da diha 'nemško',« mi je dejal star intelektualec iz najstarejše generacije.

»Ja, pomembno je okrepiti vezi z Nemčijo,« je izjavil skeptični vnuk iz iste družine. »Če vzpostavimo skupna podjetja, bosta od tega imeli korist obe deželi. Zelo pogosto potujem v Nemčijo, tam sem delal. Radi so me imeli, sprejeli so me in mi ponudili stalno zaposlitev, vendar tam nisem mogel živeti. Šef mi je rekel, da sem popoln Nemec, toda sam vem, da to ni res. Nismo isto ljudstvo. Mislim, da bodo razlike najbrž izginile, če bodo naši otroci rasli v nemških šolah in odhajali v Nemčijo, dokler so še mladi. Za mojo generacijo to ne velja.«

Literatura

Gordon, M. M. 1964, *Assimilation in American life: the Role of Race, Religion andNational Origin,* Oxford University Press, New York.

Hunyadi, GY. 1996, *Sztereotipiák a változó közgondolkodásban* /Stereotipi v vsakdanjem mišljenju/, Akademiai Kiadó, Budimpešta.

Katona, J. 1996, »Nemzeti sztereotípiák és a néprajz« /Nacionalni stereotipi inetnografija/, v: J. Katona Gy. Viga (ur.), *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredmenyei* /Novi rezultati raziskav v medetnicnih odnosih/, Herman Otto Museum, Miskolc, str. 59-66.

Lendvay, J. in **Szabó**, 1. 1994, »Zárt karokkal. Kisebbesgkedvelés« /S sklenjenimi rokami. Manjšinske preference/, *HVG,* Apr. 29.

Müller-Guttenbrunn, A. 1904, *Deutsche Kulturbilder aus Ungarn* /Nemska kultura na Madžarskem/, München.

Seewann, G. 1992, »Die nationalen Minderheiten in Ungarn« /Narodne manjšine na Madžarskem/, v: *Siidost Europa,* 41 (5), str. 293-325.

Smith, A. D. 1986, *The Ethnic Origin of Nations,* Basil Blackwell, London.

Spannenberger, N. 2002, *Der Volksbund derDeatschen in Ungarn 1939-1944 unter Horthy und Hitler* /Ljudska zveza Nemcev na Madžarskem v letih 1939-1944 pod Horthyjem in Hitlerjem/, R. Oldenburg Verlag, München.

Szabó, I. in **Lázár,** G. 1979, *Nemzet-koncepciók a mai magyar társadalomban* /Koncept naroda v madžarski družbi danes/, MTA. PTI/Etnoregionális Kutatóközpont, Budimpešta